

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLEKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**1929-1939 YILLARINDA İZMİR (SOSYAL, EKONOMİK
VE GÜNDELİK YAŞAM)**

DOKTORA TEZİ

Derya GENÇ ACAR

TEZ DANIŞMAN
Prof. Dr. Kemal ARI

İZMİR-2017

TEZ ONAYI

Derya GENÇ ACAR isimli adayın hazırladığı **1929-1939 YILLARINDA İZMİR SOSYAL, EKONOMİK VE GÜNDELİK YAŞAM** başlıklı **DOKTORA** tezi ile ilgili **Tez Savunma Sınavı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddesi uyarınca .... / .... / 20.... tarihinde ve saat .....’de yapılmıştır. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda, adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

☐ Kabul edilmesine	☐ Oy Birliği
☐ Red edilmesine	☐ Salt Çoğunlukla

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı		
Üye		
Üye		
Üye		
Üye		

YEMİN METNİ

Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “1929-1939 Yıllarında İzmir (Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2017

Derya Genç ACAR

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

ÖZ

Bu çalışmanın amacı geçmişten günümüze sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri olan İzmir'in 1929-1939 yılları arasındaki gündelik yaşamını ortaya koymaktır.

Araştırma dönemi olarak 1929-1939 yılları seçilmiştir. 1929 yılı Dünya Ekonomik Bunalımı'nın başlangıç yılı olması ve tüm dünyada yeni bir süreci başlatması bakımından önemli bir kırılma noktasıdır. Nitekim bu kriz yılları başta ekonomiyi ardından insanların gündelik yaşamındaki her ayrıntıyı değiştirmiş, dönemin koşullarına uygun olarak yeniden şekillendirmiştir. 1929 yılı aynı zamanda Türkiye'de Latin harflerine geçişin yaşandığı süreç olması dolayısıyla da ayrı bir dönem olarak değerlendirilmiştir. Bu yeni dönem hem araştırma kapsamındaki kaynakların incelenmesi hem de toplumda yeni bir süreci başlatması açısından önemli görülmektedir. Bu çalışmada, incelenen dönemin verileri geçmiş değerlendirmesiyle birlikte karşılaştırmalı verilmeye ve ortaya konmaya çalışılmıştır. Gündelik hayatın son derece zengin dokusuna karşılık araştırmaya bir sınır koyma zorunluluğu karşısında, konu kent merkeziyle sınırlandırılmış, çalışma İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılında sonlandırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında yaşananlar var olan sistemi köklü değişikliklere uğrattığı için başka çalışmaların konusudur.

Bu çalışmada 1929-1939 yılları arasında İzmir'de gündelik yaşam, dönemin gazeteleri, anıları ve arşiv belgeleriyle daha önce yapılmış araştırmalardan faydalanılarak çok yönlü yansıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Gündelik Yaşam, Nüfus, Ekonomi, İnanç, Eğitim, Kültür, Sağlık.

ABSTRACT

The purpose of this study is to reveal the daily life of Izmir, one of the most important cities of Anatolia from past to present in terms social, political and economical structures, between the years 1929-1939.

The research period is determined as the years 1929-1939. 1929 was an important breaking point in terms of being the starting year of the World Economic Crisis. Hence, this crisis changed primarily the economy but also every detail of humans' daily lives and reshaped the economic conditions of the era properly. 1929, was evaluated as an independent process because of the years when Turkey started to use the Latin alphabet. This new period is considered important both in terms of examining the resources within the scope of the research and starting a new process in the society. In this study, the data of examined period was tried to be given and revealed comparably with the evaluation of the history. The subject was limited with the city center for the difficulty of limiting the research because the rich texture of city' daily life and research period ended in 1939, the year when the World War II started. Due to the years of World War II and those happened next substantially changed the existing system; the post-war period is the subject of another study.

In this study, the daily life in Izmir was tried to be reflected sophisticatedly benefitting from the newspapers of the period, memories and archive documents and the previously performed studies.

Key Words: Izmir, Daily Life, Population, Economy, Faith, Education, Culture, Health.

ÖNSÖZ

Son yıllarda Türkiye tarih araştırmalarında, toplumsal tarihe gösterilen ilginin artmasıyla kitlelerin yaşamına yönelik araştırmalar daha kapsamlı hale gelmeye başlamıştır. Bu anlamda gündelik yaşamı oluşturan öğeler çok bilindik ya da incelemeye değer görülmediklerinden, henüz oldukça yeni ve sınırlı sayıdadır.

İzmir'in siyasi, sosyal ve ekonomik hayatıyla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Daha çok 19. yüzyıl, işgal ve Milli Mücadele dönemini kapsayan bu çalışmalar İzmir kent tarihini çeşitli yönleriyle ortaya çıkarılması bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle İzmir Büyükşehir Belediyesi yayınları bu alanda önemli katkılar sunmuştur. Ayrıca konusu İzmir'in sosyal, ekonomik ve gündelik yaşamı olan, biri İkinci Dünya Savaşı yıllarıyla, diğeri 1950'li yıllarını kapsayan doktora düzeyinde iki çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda kentin sosyal, ekonomik ve siyasi yaşamı ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur.

1930'lu yıllarda İzmir'e ilişkin bilgiler çoğunlukla anılarda ve tarih çalışmaları içinde dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Ayrıca 1930'lu yıllara ait birkaç yüksek lisans tez çalışması da yapılmıştır. Bu çalışmalar da dönemin kapsayıcılığı ve yüksek lisans çalışmalarının niteliği düşünüldüğünde son derece yetersizdir. İzmir'in 1930'lu yıllarına ait kapsamlı bir çalışma yapılmadığı görülerek; 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'yla İkinci Dünya Savaşı arasına denk düşen bu sürecin araştırılması gerektiği düşüncesiyle, “1929-1939 Yıllarında İzmir: Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam” adlı çalışma seçilmiştir. Çalışma 1929 Ekonomik Bunalımı'nın dünya ve Türkiye'de yarattığı sürecin, İzmir'deki etkilerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışmanın diğer boyutunu Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılı ve çağdaş yaşam tarzını hayata geçirmek için uygulamaya koyduğu devrimlerin İzmir'in gündelik yaşamındaki dokusunda aramayı hedeflemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı dolayısıyla dünyanın yeniden şekillendiği 1939 yılında sona ermiştir. Bu tarihten itibaren dünya bambaşka bir sürecin içine girmiş, gündelik hayat da bundan payını fazlasıyla almıştır.

Bu çalışmada Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Ahmet Piriştina Kent Arşivi'nde bulunan gazeteler, belediye çalışma raporları, istatistikler, yıllıklar, anılar

ve ikinci el kaynaklardan faydalanılmıştır. Sözlü tarih çalışmasıysa Türkiye'nin ilk kadın ortodontisti Ayşe Mayda'yla gerçekleştirilmiştir.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	I
YEMİN METNİ.....	II
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU	III
ÖZ	IV
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	XV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XVII
EKLER LİSTESİ	XVIII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM 1929-1939 YILLARI ARASINDA İZMİR'DE YÖNETİM, DEMOGRAFİK YAPI ve YERLEŞİM.....	6
1.1. Yönetim.....	6
1.1.1. İzmir İl Yönetimi	6
1.1.1.1. İzmir İlinin Kuruluşu ve İdari Bölünme	6
1.1.1.2. 1929-1939 Yılları Arasında Görev Yapan İzmir Valileri	8
1.1.2. Yerel Yönetim	11
1.1.2.1. Cumhuriyet'e Kadar İzmir Belediyesi	11
1.1.2.2. 1929-1939 Yılları Arasında Yerel Yönetim Sistemi ve Uygulamaları.....	13
1.1.2.3. İzmir Belediyesi ve Belediyeye Bağlı Birimler	16
1.1.2.4. Belediye Başkanları ve Meclis Üyeleri.....	18
1.2. Demografik Yapı.....	21
1.2.1. Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları.....	21
1.2.2. 1929-1939 Yıllarında Kent Nüfusunun Özellikleri	23
2. BÖLÜM ÇAĞDAŞ BİR KENT OLMA YOLUNDA İZMİR.....	28
2.1. İmar Çalışmaları	28
2.1.1. Cumhuriyet Dönemine Kadar Kent Yerleşimi ve Yangının İmar Çalışmalarına Etkisi	28
2.1.2. İzmir İmar Planları.....	301
2.1.3. 1929-1939 Yıllarında İmar Çalışmaları.....	34

2.1.3.1. Kentin Yeni Yaşam Alanı: Kültürpark	40
2.2. İ�k�n �alı�maları	43
2.3. Konut ve Mimari	49
2.4. Altyapı �alı�maları	55
2.4.1. Havagazı	55
2.4.2. Elektrik	61
2.4.3. Kanalizasyon	69
2.5. Ulaşım ve Trafik ile İlgili �alı�malar	74
2.5.1. Karayolu	78
2.5.1.1. Geleneksel Ulaşım Araçları	78
2.5.1.2. Tramvay	81
2.5.1.2.1 Kordon Tramvayları	82
2.5.1.2.2. Göztepe Tramvayları	89
2.5.1.2.3. Karşıyaka Tramvayları	94
2.5.1.3. Otomobil	96
2.5.1.4. Otobüs	100
2.5.2. Demiryolu	112
2.5.3. Denizyolu	116
2.5.4. Havayolu	129
2.5.5. Asansör	130
2.5.6. Yollar, Köprüler ve Trafiğin Düzenlenmesine İlişkin �alı�malar	132
3. BÖLÜM TOPLUM SAĞLIĞINA İLİŞKİN ÇALIŞMALAR	145
3.1. Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları	145
3.2. Cumhuriyet �ncesi Dönemde İzmir’de Kent Sağlığı	148
3.3. 1929-1939 Yılları Arasında Kent Sağlığını Korumaya Yönelik �alı�malar	150
3.3.1. Bulaşıcı Hastalıklar ve ��z�m Olanakları	150
3.3.2. Sağlıklı İçme Suyu	159
3.3.2.1. Vezir ve Osmanağa Suyu	160
3.3.2.2. Halkapınar Suyu	163
3.3.2.3. Karşıyaka Yamanlar Suyu	168
3.3.2.4. �a�al Suyu	173
3.3.3. Temizlik	174
3.3.4. Hayvan Sağlığı	179

3.3.5. Mezbahanın Islahı.....	184
3.3.6. Mezarlıkların Kaldırılması, Park ve Oyun Alanlarının Yaratılması.....	191
3.4. Sağlık Hizmetini Yürüten Kurum ve Kuruluşlar	197
3.4.1. Hastaneler	197
3.4.1.1. Katolik (Saint Antoine) Hastanesi	197
3.4.1.2 Musevi Hastanesi	198
3.4.1.3. Askeri Hastane	199
3.4.1.4. Emraz-ı Sariye ve İstilaiye (Göğüs Hastalıkları) Hastanesi	200
3.4.1.5. Behçet Uz Çocuk Hastanesi.....	201
3.4.1.6. Gurebayı Muslimin (Memleket-Devlet) Hastanesi.....	201
3.4.1.7. Alsancak Devlet Hastanesi Kompleksi (Eski Fransız Hastanesi).	205
3.4.2. Eczaneler	207
3.4.3. Belediyenin Kamu Sağlığını Korumaya Yönelik Çalışmaları	213
3.4.4. İzmir Halkevi'nin Halk Sağlığına Yönelik Çalışmaları	221
3.5. Sağlık Personeli.....	223
3.6. Sosyal Hizmetler	226
3.6.1. Kızılay (Hilal-i Ahmer Cemiyeti).....	226
3.6.2. Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti.....	232
3.6.3. Öksüzlere Yardım Cemiyeti	232
3.6.4. Verem Savaş Derneği	234
3.6.5. Darülaceze	238
3.6.6. Himaye-i Etfal Cemiyeti.....	239
3.6.7. Çocuk Yuvası	242
3.6.8. Sağır ve Dilsizler Mektebi.....	244
3.6.9. Kansere Mücadele Cemiyeti.....	247
4. BÖLÜM 1929-1939 YILLARINDA İZMİR'DE EĞİTİM, KÜLTÜR, SANAT ve SPOR	248
4.1. Eğitim	248
4.1.1. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları ve Uygulamaları.....	248
4.1.2. Kentin Genel Eğitim Durumu.....	252
4.1.3. Örgün Eğitim	256
4.1.3.1. İlköğretim.....	256
4.1.3.2. Ortaöğretim	264

4.1.3.3. Lise ve Meslek Okulları.....	265
4.1.3.4. Özel Okullar.....	274
4.1.3.5. Yabancı Okullar.....	275
4.1.4. Medreseler.....	277
4.1.5. Yaygın Eğitim ve Kültürel Hizmetler.....	278
4.1.5.1. Türk Ocağı.....	278
4.1.5.2. Halkevi.....	281
4.1.5.3. Millet Mektepleri.....	289
4.1.5.4. Kütüphaneler.....	295
4.1.5.5. Arkeoloji ve Müze.....	299
4.2. Sanat.....	304
4.2.1 Sinema.....	304
4.2.2. Tiyatro.....	325
4.2.2.1. İzmirli Tiyatro Kumpanyaları.....	327
4.2.2.2. Halkevinin Yürüttüğü Tiyatro Çalışmaları.....	329
4.2.2.3. Dışarıdan Gelen Tiyatro Kumpanyaları.....	332
4.2.3. Müzik.....	340
4.3. Basın, Yayın ve Haberleşme.....	346
4.3.1. Basın-Yayın.....	346
4.3.1.1. Gazeteler.....	346
4.3.1.2. Dergiler.....	352
4.3.1.3. Matbaalar.....	353
4.3.2. Telefon, Telgraf ve Posta.....	355
4.3.2.1. Telefon.....	355
4.3.2.2. Telgraf ve Posta Hizmetleri.....	362
4.4. Spor.....	364
4.4.1. Spor Tesisleri.....	365
4.4.2. Futbol.....	366
4.4.3. Su Sporları.....	380
4.4.4. At Yarışları.....	382
4.4.5. Atletizm.....	385
4.4.6. Diğer Spor Dalları.....	388
5. BÖLÜM ATATÜRK ve İZMİR.....	394

6. BÖLÜM 1929-1939 YILLARINDA İZMİR'DE EKONOMİK YAŞAM	402
6.1. Cumhuriyet Dönemi Ekonomi ve 1929 Ekonomik Bunalımı	403
6.2. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir'de Ekonomik Yaşam.....	411
6.3. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve Gündelik Yaşama Etkileri	418
6.4. 1929-1939 Yıllarında İzmir'de Ekonomi	431
6.4.1. Sanayi	431
6.4.2. Ticaret	439
6.4.2.1. İhracat	441
6.4.2.2. İthalat	443
6.4.3. Enerji Kaynakları ve Madencilik.....	445
6.4.4. Tarım, Orman ve Hayvancılık	447
6.4.4.1. Tarım.....	447
6.4.4.2. Orman	455
6.4.4.3. Hayvancılık	456
6.4.5. Banka ve Sigortacılık.....	459
6.4.6. Kredi Kuruluşları ve Kooperatifler.....	464
6.4.7. Ticari ve Mesleki Örgütler	467
6.4.7.1. İzmir Ticaret (Sanayi) Odası.....	467
6.4.7.2. İzmir Sanayi Birliği.....	470
6.4.7.3. İzmir Ticaret Borsası.....	471
6.4.7.4. İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği.....	473
6.4.7.5. İhracatçı Birlikleri	475
6.4.8. Çalışma Hayatı	477
6.4.9. Yaşam Koşulları	488
6.4.10. Alışveriş ve Tüketim Alışkanlıkları	501
6.4.11. Reklamcılık.....	506
6.4.12. İzmir Enternasyonal Fuarı ve İzmir Ekonomisine Katkısı	512
7. BÖLÜM SOSYAL YAŞAM	521
7.1. Kadın ve Aile.....	521
7.1.1. Ev Yaşamı ve Düzeni	521
7.1.2. Aile ve Sosyal Hayatın İçinde Kadın	526
7.2. Gündelik Hayatın İçinde Dini İnançlar, Bayramlar, Özel Günler ve Kutlamalar	527

7.2.1. Din ve İnanç Kültürü	527
7.2.2. Bayramlar	539
7.2.2.1. Dini Bayramlar.....	539
7.2.2.2. Milli Bayramlar.....	549
7.2.2.3. İncir ve Üzüm Bayramları	562
7.2.3. Nişan, Düğün ve Sünnet Törenleri	564
7.3. Moda.....	567
7.3.1. Kılık Kıyafet Kanunu ve Giyim Kuşamda Modernleşme	567
7.3.2. 1930’lu Yıllarda Moda Akımlar	572
7.3.3. Güzellik Yarışmaları ve Diğer Moda Etkinlikler	582
7.4. Magazin	587
7.4.1. Magazin Konuları	587
7.4.2. Krallar, Kraliçeler ve Prensesler.....	592
7.5. Yeme, İçme ve Eğlence Kültürü	597
7.5.1. Yeme İçme Kültürü ve Mekânları	597
7.5.2. Eğlence Hayatı.....	599
7.5.2.1. Gece Hayatı ve Eğlence Mekânları.....	599
7.5.2.2. Kültürpark’ın Eğlence Hayatındaki Yeri	611
7.6. Sosyal Etkinlikler	617
7.6.1. Gezinti Yerleri ve Piknikler.....	617
7.6.2. Deniz Kültürü ve Plajlar	619
7.7. Sosyal Mekânlar	624
7.7.1. Oteller, Pansiyonlar ve Hanlar.....	624
7.7.2. Kahvehaneler	626
7.7.3. Palavra Kulübü	629
8. BÖLÜM 1929-1939 YILLARI ARASINDA GÜNDELİK HAYATINDA İÇİNDE YAŞANAN FELAKETLER.....	630
8.1. 1930 Sel Felaketi	630
8.2. 1939 Dikili Depremi.....	638
9. BÖLÜM GÜVENLİK.....	644
9.1. İtfaiye.....	644
9.2. Emniyet ve Zabıta Teşkilatı	650
9.3. Adliye	656

10. BÖLÜM 1929-1939 YILLARINDA SİYASİ GELİŞMELER VE İZMİR.....	660
10.1. İç Siyaset	660
10.1.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Belediye Seçimleri	660
10.1.2. Menemen Olayı	675
10.1.3. Kadınlara Siyasal Hakların Verilmesi ve 1935 Genel Seçimleri	681
10.2. Dış Siyaset.....	688
10.2.1. Ekonomik Krizden İkinci Dünya Savaşı'na, Dünya Siyasetinin Gündelik Hayatta Yansımaları.....	688
10.2.2. İzmir'i Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları	702
10.2.2.1. Fransız Meclis Başkanı Edouard Herriot (8 Ağustos 1933)	702
10.2.2.2. General Varaşilof ve Sovyet Heyeti'nin İzmir Ziyareti (3-4 Kasım 1933)	703
10.2.2.3. İran Şahı Pehlevi'nin Ziyareti (22-24 Haziran 1934)	704
10.2.2.4. İsveç Veliahtı Gustave Adolf'un Ziyareti (12-16 Ekim 1934) ...	705
SONUÇ	707
KAYNAKLAR	714
EKLER.....	745
ÖZGEÇMİŞ	74763

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: 1908-1934 Yılları Arasında İzmir'in Mülki Taksimatı	10
Tablo 2: 1930-1935 Yılları Arasında İzmir Merkezindeki Bucak ve Köyler	11
Tablo 3: Mıntıkalar Dâhilindeki Mahalleler	17
Tablo 4: Medeni halin cinsiyete göre dağılımı	24
Tablo 5: Ana Diller Bakımından 1927 Sayımında İzmir Nüfus Dağılımı	24
Tablo 6: 1927 ile 1940 Yılları arasında Üç Büyük Kent Merkez Nüfusu ve Türkiye:	26
Tablo 7: 1927-1950 Yıllarında İzmir Şehir ve Köy Nüfusunun Gelişimi	27
Tablo 8: İzmir İli Nüfusunun Şehir ve Kır Dağılımı.....	27
Tablo 9: 1928-1930 Yıllarında İnşa Edilen Konutların Semtlere Dağılımı	47
Tablo 10: Havagazı Fenerleri Sayısı ve Ücretleri	59
Tablo 11: Konutlarda ve Sanayi Alanında Tüketilen Elektrik Ücretleri.....	67
Tablo 12: 1932-1940 Yılları Arasında Yapılan Kanalizasyon Miktarı.....	74
Tablo 13: 1934 Yılında Binek Arabalarının Tarifeleri	81
Tablo 14: Kordon Tramvay Durakları ve İstasyonları.....	83
Tablo 15: Kordon Tramvayları Ücret Tarifesi	85
Tablo 16: 1934 Yılı Elektrikli Tramvayların Ücret Tarifesi	90
Tablo 17: Elektrikli Tramvaylarda Taşınan Yolcu Sayısı (1930-1943).....	92
Tablo 18: İzmir'de Otomobil ve Yedek Parça Satan Fabrika Acenteleri	98
Tablo 19: 1934 Yılında İzmir Otobüs Tarifeleri	102
Tablo 20: Yıllara Göre Otomobil, Otobüs ve Kamyon Sayısı	102
Tablo 21.: Şirketin 1927-1934 Yılları Arası Taşıdıkları Yolcu Miktarı	120
Tablo 22: 1934 Yılı Vapur Tarifeleri	122
Tablo 23: İzmir Belediyesi 1926-1940 Yol Döşeme İşleri	139
Tablo 24: 1937'de İzmir'de Mevcut Cadde İsimlerindeki Değişiklikler.....	143
Tablo 25: İzmir Memleket Hastanesi Faaliyetleri (1926-1940).....	204
Tablo 26: İzmir Merkez ve İlçelerde Sıhhat ve İhtimai Muavenet Müdürlüğü'ne Bağlı Görev Yapan Sağlık Personeli (1930-1935)	226
Tablo 27: İzmir Vilayetinde Muallimlerin Şehir ve Köylere Göre Dağılımı.....	260
Tablo 28: 1938 Yılında İzmir İlinde Mevcut Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı ..	274
Tablo 29: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İzmir'de Açılan Türk Ocakları	278
Tablo 30: İzmir Halkevi Üye Sayısı.....	288

Tablo 31: İzmir Halkevi Kütüphanesi'ndeki Kitaplar ve Okuyucu Sayısı	288
Tablo 32: Halk Okuma Odaları Sayısı ve Açıldıkları Yerler.....	294
Tablo 33: Telefon Köşkleri ve Bulundukları Yerler	360
Tablo 34: 1941 Yılında Şehirde Bulunan Posta ve Telgraf Merkezleri.....	362
Tablo 35: 1930'lu Yıllarda Yapılan Koşular	384
Tablo 36: Erzak Fiyatları	426
Tablo 37: 1932'de İzmir'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşyeri ve Çalışanların Sayısı	436
Tablo 38: İzmir'deki Başlıca Anonim Şirketleri.....	438
Tablo 39: 1934 Yılında İzmir'de Bulunan Fabrika Nevi ile Sayıları ve Yıllık Üretimleri.....	439
Tablo 40: 1934 Yılında İzmir'de Büyük Sanayi Müesseseleri ve Fabrikalar	440
Tablo 41: 1932 Yılında İzmir Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler ve Miktarları	444
Tablo 42: 1926-1932 Yılları Arasında İzmir Limanı'nın İthâlât ve İhracatı	446
Tablo 43: İzmir Limanı'ndan Yabancı Ülkelere Yapılan İhracat ile İthalat.....	447
Tablo 44: 1936-1939 Yıllarında Enerji Kaynağı Kullanım Miktarları	448
Tablo 45: İzmir'in Normal Yıllardaki Başlıca Üretim Miktarları	453
Tablo 46: 1935-1936 Yıllarında Orman Ürünlerinden Elde Edilen Miktar.....	458
Tablo 47: 1938 Yılı Hayvancılık Durumu	460
Tablo 48: 1935-1937 Yılları Kümes Hayvancılığı Durumu	460
Tablo 49: 1923-1936 Yıllarında Faaliyet Gösteren Bankalar	464
Tablo 50: Sigortası Yapılan Alanların Dağılımı	466
Tablo 51: 1932 Yılında Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketleri.....	466
Tablo 52: Kredi Kooperatiflerinin ve Üyelerinin Sayıları	468
Tablo 53: 1935 Yılı İzmir Mesleki Dağılımı	479
Tablo 54: İzmir Belediyesince Çalışanlarına Verilen Ücretlerin Dağılımı.....	487
Tablo 55: Meslek Erbabının Çalışma Saatleri ve Ücretleri	490
Tablo 56: 1931-1933 Yılları Temel Tüketim Maddelerinin Fiyatları.....	499
Tablo 57: 1936-1937 Yılları Temel Tüketim Maddelerinin Fiyatları.....	500
Tablo 58: 1934-1950 Yıllarında İzmir Fuarına Katılan Devletler ve Firmalar	519
Tablo 59: 1929-1938 Yılları Arasında İzmir'de Meydana Gelen Yangınlar.....	651

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	:Adı geçen eser
A.g.t.	:Adı geçen tez
A.g.p.	:Adı geçen proje
A.g.m.	:Adı geçen makale
AŞ	:Anonim Şirket
Bkz.	:Bakınız
CHF	:Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
Cm	:Santimetre
ÇTTAD	:Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
DiE	:Devlet İstatistik Enstitüsü
DEÜ	:Dokuz Eylül Üniversitesi
ESHOT	:Elektrik Su Havagazı Otobüs (Tramvay) İşletmesi
GÜSEV	:Güzel Sanatlar Eğitim ve Kültür Vakfı
İBB	:İzmir Büyükşehir Belediyesi
İCTTAŞ	:İzmir ve Civarı Türk Telefon Anonim Şirketi
KSK	:Karşıyaka Spor Kulübü
SSCB	:Sovyet Sosyal Cumhuriyetler Birliği
SCF	:Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	:Teşvik-i Sanayi Kanunu
TURYAĞ	:Türkiye Yağ ve Mamulâtı Anonim Şirketi
TÜYAP	:Tüm Fuar Yapım Anonim Şirketi
Vb.	:Ve bunun gibi
Y.y	:Yüzyıl

EKLER DİZİNİ

EK 1: 1937’de Mahalle İsimleri ve Son Halleri.....	755
EK 2: 1931 Yılında Seyyar Olarak Mesleğini İcra Eden Esnaf ve Sanatkârların Bir Günlük Yevmiyeleri	757
EK 3: Gazete Haberleri	759

GİRİŞ

Gündelik hayat, bir toplumun zaman ve mekân değişkenlerine bağlı olarak kendi iç bünyesinde geliştirdiği ekonomik, kültürel ve dinsel pratiklerin birbirleriyle örtüşerek belli bir tarih kesitinde somutlaşmasıdır. Bu iki değişkenden bağımsız bir toplumsal organizasyon var olamayacağı gibi, konusu gündelik yaşamın kültürel tabakalaşmasını çözümlemek olan bağımsız bir yöntemden de söz edilemez. Yöntemin hareket noktası, değişkenlerin belli bir toplumun belli bir tarih kesitinde ortaya koyduğu gündelik yaşama ilişkin pratikler üzerindeki dolaylı ya da dolaysız etkilerinin önem sırasına göre saptanmasıyla bulunur.¹

En genel deyiimiyle sıradan insanın tarihi olan gündelik yaşamla ilgili Murat Belge de benzer düşünceden yola çıkarak gündelik yaşamı “gereksinimler kümesi” olarak tanımlamakta ve şöyle devam etmektedir:

İnsanın temel gereksinimlerinin büyük bölümünü ekonomik yapı içinde üretilen nesneler oluşturmaktadır. Bunlardan barınma, beslenme ve giyim en temel olanlarıdır. Ancak insan gereksinimleri ekonomik nesnelerle bitmez; sırasında siyasi özgürlük ve karar sahibi olma hakkı, çeşitli biçimleriyle kültür, sanat, eğlenme ve dinlenme gibi etkinlikler de temel gereksinimler arasına girebilmektedir. Gündelik yaşamın dokusu, bütün bu sayılanların ne kadar ve nasıl tüketildiğine göre belirlenmektedir. Ulaşımdan su, elektrik vb. şebekelerine, park ya da plajlardan eğitime kadar birçok şey, günlük hayat ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gereklidir. Bir toplumun yaşamını kavramak için o toplumun dokusunu oluşturan ekonomik, siyasi, kültürel ve ideolojik vb. olayların tümüne toplu ve birbirleriyle ilişkili biçimde bakmak gerekmektedir. Çünkü bütün bu alanlardaki gelişmeler, gündelik yaşamın akışını belirlemektedir. Dolayısıyla da bu değişimler, toplumsal işleyişin aldığı genel biçimlemeye göre ağır ya da hızlı, evrimsel ya da radikal olabilmektedir. Ancak kural olarak gündelik yaşamın oldukça muhafazakâr bir yapı oluşturduğunu ve

---

¹ Ekrem Işın, “19. yy’da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, **Tanzimat Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 538.

çoğu zaman ciddi, köklü değişimlerden sonra bile kendi asli öğelerinden kopmama eğilimi gösterdiğini söylemek doğru olacaktır.²

Osmanlı geleneksel toplum yapısında tarımsal üretim temel ekonomik yapıyı oluştururken, Müslümanlık toplumun tüm işleyişini belirleyici bir etken olmuştur. Toplumda var olan bu yapı insanların gündelik yaşam içindeki davranışlarının gelenek ve görenekler tarafından belirlenmesini beraberinde getirmiştir. 19. yüzyıldan itibaren başlayan Batılılaşma girişimleri, zamanla toplum yaşamında etkisini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti için uygarlık değişimi anlamına gelen Batılılaşma sayesinde bir yandan Batılı birçok öğe toplum yaşamına girerken, diğer yandan da yüzyıllardır süregelen toplum yaşamında etkili olmuştur. Bu değişim kimi zaman 20. yüzyıla taşınmış köklü geleneksel yapı bileşenlerinin varlığını koruması, kimi zaman eskiyle yeninin çatışması ve eskinin azımsanmayacak bir direnç gücü olmasından dolayı, bu öğeleri bir ölçüde “*kendi rengine*” boyayabilmesine neden olmuştur.³ Osmanlı Devleti’nin sonunu hazırlayan savaşlarda gündelik yaşamın bütün dengesini altüst etmiştir. Savaşların meydana getirdiği toprak kaybı, yokluk, acı, göç ve ekonomik sarsıntı gündelik yaşamı kökünden değiştirmiştir. Böylece gündelik yaşamın parçasını oluşturan gelenek, görenek, din, nüfus, tüketim alışkanlıkları ve diğer birçok öğe değişime uğramıştır.⁴

Kurtuluş Savaşı’nın bitimi ve Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte başlayan yıllar yeni rejimin kuruluşunu izleyen dönemi ifade etmektedir. Bu süreç Türkiye Cumhuriyeti’nin bütün dünyaya varlığını ispat ederek Batılı uygarlığın bir parçası olabilmek için birçok devrimsel dönüşümü hayata geçirdiği dönemi kapsamaktadır. Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle başlatılan devrimsel süreçte çağdaşlaşma ve Batılılaşma köyden kente, aileden, eğitime, spora ve sağlığa uzanan geniş bir yelpazede toplumsal hayatın her alanında hedeflenen yegâne amaç olmuştur. Böylece bir taraftan çeşitli yasal düzenlemeler gündeme gelirken (Kıyafet kanunu, medeni kanun, saat, ölçü ve takvimlerdeki değişiklikler gibi) diğer taraftan toplumsal hayatın akışı Batılı anlamda düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda ülke insanının gündelik yaşamının geleneksel dönemden farklı olarak şekillendirilmesi

² Murat Belge, “Türkiye’de Günlük Hayat”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 836.

³ Belge, **a.g.m.**, s. 845.

⁴ Hülya Gölgesiz Gedikler, **1950’li Yıllarda İzmir**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2012, ss. 17-18.

anlamına gelmektedir. Toplumda devlet adamları ve dönemin önde gelenleri yeni yaşam tarzının benimsenmesinde örnek olmuştur. Bu süreçte köylerde yavaş, kentlerde ise daha hızlı bir tempoyla çağdaş toplumun gerektirdikleri benimsenmeye başlamıştır. 1929 yılına gelindiğinde bütün dünyada yaşanan ekonomik kriz Türkiye’yi de kısa sürede etkisi altına almıştır. İşyerleri kapanarak iflas etmiş, zaten tarıma dayalı ekonomide ihracat azalmış, tarım ürünlerinin değeri düşmüştür. Bu zor ekonomik koşullar karşısında devlet zararı en aza indirebilmek için çeşitli tedbirler almıştır. Uzun yıllar etkisi devam eden ekonomik kriz yeni kurulan rejimin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Fakat her şeye rağmen Türkiye gündelik yaşamın her alanını kapsayan devrimleri bir bir uygulamaya koymuş, bu krizden ekonomik olarak güçlenmiş ve Batılı yaşam tarzını toplumsal kitlelere (en azından kentlerde) benimsetmiş bir şekilde çıkmıştır.

Anadolu’nun batıya açılan en uç liman kentlerinden biri olan İzmir, tarihsel gelişim süreci içinde ekonomi ve ticari yönüyle ön plana çıkmış, aynı zamanda farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış, kozmopolit bir kettir. Anadolu coğrafyasının dış dünyaya açılan penceresi konumundaki kentin yapısı ticaretle şekillenmiştir. Sanayi Devrimi ile önemli bir ivme kazanan kent, Akdeniz limanları arasında yer alan Selanik ve Beyrut’la yarışacak düzeye gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sanayi Devrimi ile başlayan hızlı dönüşüm kentte yabancı sermayenin başta ticaret ve ekonomi olmak üzere; ulaşım, haberleşme ve enerji alanlarında yaptıkları yatırımlarla devam etmiştir. Bu yatırımlar bir taraftan kenti “*Küçük Paris*” haline getirirken diğer taraftan sömürgeleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu dönem aynı zamanda ticaretle uğraşan Avrupa burjuvazisinin kente yerleşmesiyle Levanten kültürünün kentin dokusuna işlenmesi anlamına gelmektedir. Levanten aileler mimarisi, inancı, kültürü ve sanatıyla kentin kozmopolit yapısı içinde ayrı bir yere sahip olmuştur.⁵

Osmanlı Devleti’nin giriştiği savaşlardan yenilgiyle çıkması bir taraftan sınırlarını gittikçe daraltırken diğer taraftan ekonomik, sosyal ve siyasal birtakım değişimleri beraberinde getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı ise tam bir yıkım olmuştur.

---

⁵ İzmir kenti ve tarihi gelişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Tuncer Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001; Çınar Atay, **Tarih İçinde İzmir**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İzmir, 1978.

İzmir hem İmparatorluğun son dönemlerinde yaşananlardan hem de Birinci Dünya Savaşı sonrası uğradığı işgalden dolayı son derece hırpalanmış bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. İşgale son vermek için başlatılan Kurtuluş Savaşı ülkeyi Yunanlıların elinden kurtarmış fakat Yunan askerlerinin giderken kentlerde yarattığı tahribat başta Batı Anadolu olmak üzere İzmir için büyük bir felaket manzarası ortaya çıkarmıştır. Kurtuluşun gerçekleştiği 9 Eylül 1922 tarihinden sonra başlayan büyük yangınla kenti tam bir harabeye çevirerek en zengin bölgesinin ortadan kalkmasına ve buraların kullanılamaz hale gelmesine neden olmuştur. Lozan Barışı ve sonrasında yaşanan karşılıklı kitlesel göç hareketleri ise İzmir’de Türk nüfusunun ağırlıklı olduğu bir demografik yapı meydana gelmiştir. Demografik yapıya paralel olarak toplumsal yapı farklılaşmış, bu farklılık kentin her alanında kendini hissettirmiştir. Böylece bu dönem, Cumhuriyet’in ilanı ile yaşanan köklü siyasal, sosyal ve ekonomik değişimlerle birlikte kentin her anlamda yeniden şekillendirildiği bir dönem olmuştur.⁶ 1920’li yıllarda başlayan bu çalışmalar 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’yla bambaşka bir aşamaya geçmiştir. Kriz kenti her yönüyle teslim alırken bu yıllar aynı zamanda uygulamaya konulan devrimlerle gündelik hayatın her alanı dönüştürülmeye çalışıldığı bir süreç olmuştur. 1930’ların ikinci yarısından sonra iyice belirginleşen savaş ortamı ise yapılmak istenen devrimsel dönüşümün önündeki en büyük engel olmuştur. Fakat her şeye rağmen İzmir çağdaş bir kent olma yolunda önemli mesafeler kaydetmiştir.

1929 Ekonomik Bunalımı’nın şekillendirdiği 1930’lu yıllara ait yeterli düzeyde bir çalışma yapılmamış olduğu görülerek Cumhuriyet rejiminin en önemli dönüşümlerinin gerçekleştirildiği 1930’lu yılların İzmir’de ayrıntısıyla incelenmesi gerektiği inancıyla “1929-1939 Yıllarında İzmir: Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam” konulu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu dönem İzmir’in değişen toplumsal şartlarında yeniden şekillenen sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkiler boyutunun birey hayatında meydana getirdiği kırılma noktalarını ortaya çıkarmak ve bir önceki dönemle kıyaslayarak farklılıkları ve süreklilikleri tespit etmek amacıyla da seçilmiştir.

---

⁶ Bkz., Erkan Serçe, Fikret Yılmaz, Sabri Yetkin, **Küllerinden Doğan Şehir**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2003; Yaşar Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan İzmir’in Son Yüzyılı**, S. Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

1929 Ekonomik Bunalımı'yla 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması arasındaki dönemi konu edindiğimiz çalışmamız on bölümden oluşmaktadır: I. bölümde idari ve demografik yapı ile yerleşim; II. bölümde çağdaş bir kent olma yolunda İzmir imar, iskân, altyapı ve ulaşım başlıkları adı altında anlatılmış; III. bölümde toplum sağlığına ilişkin çalışmalar; IV. bölümde eğitim, kültür, sanat ve spor; V. bölümde Atatürk ve İzmir; VI. bölümde ekonomik yaşam; VII. bölümde sosyal yaşam; VIII. bölümde kentin bu yıllarda yaşadığı felaketler; IX. bölümde güvenlik ve son olarak X. bölümde dünya ve Türkiye siyasetindeki gelişmelerle İzmir gündemine yansıyanlar konu edilmiştir.

Çalışma, ağırlıklı olarak gazete taramalarına dayanmaktadır. Anadolu, Yeni Asır, Ahenk ve Hizmet Gazeteleri karşılaştırmalı, kimi zaman da tamamlayıcı olarak sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ahmet Piriştina Kent Arşivi'nden istifade edilmiştir. Çalışmanın diğer kaynakları anılar, ikinci el kaynak kitaplar, istatistik ve yıllıklarla birlikte tezler kullanılarak yapılmıştır. Sözlü tarih görüşmeleri dönemin artık günümüze göre hayli uzak olmasından dolayı ancak tek kişiyle sınırlandırılmıştır. Sözlü görüşme Türkiye'nin ilk kadın ortodontisti Ayşe Mayda ile gerçekleştirilmiştir.

İzmir'in 1929-1939 yıllarını sosyal, ekonomik ve gündelik yaşam ekseninde ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmaya beni yönlendiren, çalışma esnasında hem akademik hem de kişisel desteğini eksik etmeyerek her aşamada yanımda olan ve bana her zaman güç katan sayın hocam Prof. Dr. Kemal Arı'ya çok teşekkür ediyorum.

Ayrıca çalışmanın gazete ve kaynak tarama aşamasında çokça vakit geçirdiğim Ahmet Piriştina Kent Arşivi ile Milli Kütüphane çalışanlarına gösterdikleri alaka ve yardım için teşekkür ediyorum.

Son olarak uzun soluklu bu süreçte beni yalnız bırakmayan her anımda yanımda olan; başarılarımdan mutluluk duyan sevgili eşim Ulaş Acar'a sevgisi, özverisi ve desteği için teşekkür ediyorum.

BÖLÜM I

1929-1939 YILLARI ARASINDA İZMİR'DE YÖNETİM, DEMOGRAFİK YAPI ve YERLEŞİM

1.1. Yönetim

1.1.1. İzmir İl Yönetimi

1.1.1.1. İzmir İlinin Kuruluşu ve İdari Bölünme

Osmanlı yönetimindeki İzmir, 1425 yılında eyalet merkezi Ankara olan Sığla Sancağı'na bağlıydı. Daha sonra bağımsız bir eyalet olarak İstanbul'a bağlanan sancak, 1811 yılında yapılan idari değişiklikle birlikte Aydın Vilayeti'ne bağlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yüzyılda başlattığı Batılılaşma çabaları, idari yönetim mekanizmalarında birtakım yenilikleri de beraberinde getirmişti. Batı sistemine uygun vilayetler kurulması için vilayet nizamnamesi hazırlanmış, böylece 23 Mayıs 1867 tarihinde merkezi İzmir olan yeni bir Aydın Vilayeti kurulmuştu. Bu vilayet İzmir merkez olmak üzere Aydın, Saruhan (Manisa) ve Menteşe (Muğla) sancaklarından oluşmuştu. Aydın vilayeti sınırları içinde 4 sancak, 31 ilçe, 38 bucak ve 2280 köy yer almıştı. Vilayetin merkez sancağı İzmir'in 8 ilçesi, 9 bucağı ve 702 köyü bulunmaktaydı. Sığla merkez sancağının adı da İzmir diye değiştirilmişti.⁷ Merkez ilçeler Bornova, Karaburun, Nif, Seferihisar, Seydiköy ve Torbalı; merkeze bağlı ilçeler Bayındır, Çeşme, Foçateyn, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Tire ve Urla'ydı. 1890 yılına gelindiğinde İzmir sancağının ilçe sayısı 10, bucak sayısı 19 ve köy sayısı 704 olmuştu. Bu dönemde İzmir'e bağlı ilçeler Bayındır, Bergama, Çeşme, Foça, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Seferihisar, Tire ve Urla olarak değişmişti.⁸ İzmir'in idari yapılanması işgal döneminde, Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis'in başkanlığında yeniden değiştirilerek 10 bölüme ayrılmıştı.⁹

⁷ 1967 İzmir İl Yıllığı, s. 56; Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir (1849-1949)*, Meşher Basımevi, İzmir, 1949, s. 14; Nedim Atilla, "İzmir'deki İstanbul", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, İBB Kültür Yayını, S. 2, 2000, s.s. 123-124.

⁸ 1967 İzmir İl Yıllığı, s.s. 56-57.

⁹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s.s. 40-46; Serap Tabak, "İzmir Şehri'nde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İzmir, 1997, s. 273.

9 Eylül 1922’de kurtuluştan sonra şehrin valilik makamı askeri ve mülki olmak üzere iki başlı bir yönetime sahipti. Batı Cephesi komutanlığı, daha 8 Eylül 1922’de yayınladığı bir emirle I. Kolordu Komutanı Mirliya İzzettin (Çalışlar) Paşa’yı İzmir’e askeri vali olarak atamıştı. Ayrıca 9 Eylül 1922 günü İzmir’e gelen II. Süvari Tümeni Komutanı Albay Zeki (Soydemir) Bey, Düyun-u Umumiye eski İzmir örgütü müdürü Mustafa Abdülhaluk (Renda) Bey’i vali vekili olarak görevlendirmişti.¹⁰ Mustafa Kemal Paşa, 10 Eylül 1922 tarihinde İzmir’e girdikten sonra I. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa’yı İzmir Askeri Valiliği’ne tayin etmişti. Askeri valilik makamı şehrin kurtuluşundan sonra İzmir’de asayişin ve normal hayatın sağlanması açısından bir zorunluluk olmuştu. Aynı gün askeri valilik tarafından şehre geçici bir belediye heyeti atanmıştı. Çünkü işgal yılları içinde Yunanlar ile işbirliği yapan Hacı Hasan Paşa, kurtuluştan hemen sonra şehri terk etmişti. Mustafa Abdülhalik Bey, göreve atandıktan sonra yeni belediye heyeti seçilinceye kadar, belediye reisliği görevini de üstlenmişti. Yeni idarenin ilk işi büyük yangın sonrası ortaya çıkan felâket olmuştu.¹¹

Cumhuriyet yönetiminin kurulmasıyla birlikte, İzmir kent yönetimi bu yeni teşkilatlanma doğrultusunda yeniden örgütlenmişti. 1921 ve 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasîye Kanunu’yla Türkiye’de yeni bir mülki taksimat yapılarak sancaklar kaldırılmış yerlerine vilayetler kurulmuştu. Vilayet yönetiminde görülen sıkıntıların düzeltilmesi amacıyla 18 Nisan 1929 tarihli “*Vilayet İdare Kanunu*” kabul edildi ve 5 Mayıs 1929 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu kanunla valilerin her vekâletin ayrı ayrı mümessili olduğu ve vilayete ait işlerde vekâletlerle haberleşecekleri belirtilmekteydi. Vekâletler de idari, siyasi haberleşmeyi doğrudan vilâyete yazacaklardı. 1929 tarihli kanunun 1921 tarihli kanundan farklı yanlarından biri; valiyi her ay sonunda ve lüzum gördüğü diğer zamanlarda, idare şube reislerini ve gerekli bulduğu diğer memurları vilayet işleri hakkında kendilerinden bilgi almaya yetkili kılmasıydı. Bu husus valinin vilayet işlerindeki idari yetkisinin belgelenmesi konusunda çok faydalı oldu.¹²

Türkiye’nin idari yapısındaki değişiklikler sonucu Aydın vilayeti parçalanmış, İzmir merkez sancağı, İzmir vilayeti adını aldı. Bu yeni vilayetin sınırları içerisinde

¹⁰ Bilge Umar, *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 280.

¹¹ Tabak, *a.g.t.*, s. 166.

¹² Tabak, *a.g.t.*, s.s. 170-171.

12 ilçesi, 28 bucağı ve 709 köyü bulunmaktaydı. Bu dönemde vilayete, 1890 yılındaki ilçelerden başka Karaburun ve Kemalpaşa eklendi. 26 Haziran 1926 tarih ve 877 sayılı Teşkilât-ı Mülkiye Kanunu'yla da Torbalı, 28 Haziran 1928 tarih ve 1282 sayılı yasayla Dikili eklenerek birtakım değişikliklere gidilmişti.¹³ Mülki idarenin alt kademesi yani vilayet yönetim birimleri şunlardı: 1- Vali ve Vali Muavini, 2- Vilayet Meclis-i Umumisi, 3- Vilayet Encümeni 4- Vilayet İdare Meclisi 5-Adliye 6- Defter-i Hâkani (Tapu ve Kadastro) Müdürlüğü 7- Posta ve Telgraf Müdürlüğü 8- Emniyet Müdürlüğü a)Polis, b) Jandarma 9- Muhasebe-i Hususiye 10- Nafia (Bayındırlık) Müdürlüğü 11- Orman ve Maden Müdürlüğü 12 Ziraat Müdürlüğü 13- İstatistik Müdürlüğü 14-Sağlık Müdürlüğü 15- Maarif (Eğitim) Müdürlüğü 16- Gümrük Müdürlüğü, 17- Baytarlık (Veterinerlik) Müdürlüğü.¹⁴

1.1.1.2. 1929-1939 Yılları Arasında Görev Yapan İzmir Valileri

Cumhuriyet döneminde görev yapan valiler şunlardı: Abdülhalik (Renda) (1922-1923), Aziz (Akyürek) (1923), İhsan Paşa (1924-1926), Kâzım (Dirik) Paşa (1926-1935), Fazlı Güleç (1935-1939). Kurtuluştan sonra İzmir'in ilk valiliğini Abdülhalik Bey (Renda) yapmıştı. 11 Ekim 1922'de İzmir valiliğine tayin edilen Abdülhalik Bey, 8 Eylül 1923 tarihinde milletvekili seçilmesi nedeniyle bu görevden ayrılmıştı.¹⁵

Cumhuriyet döneminin ilk valisi Hüseyin Aziz (Akyürek) Bey'di. İnsancıl ve yumuşak yüzüyle halk arasında çok sevilen vali, İzmir'de göreve başladığı gün hem valilik hem de belediye başkanlığı görevini bir arada yürütmüştü. Özellikle şehrin güvenliğiyle uğraşmış, yanan İzmir'in imarı için çalışmalara başlamıştı. Aziz Bey, 6 Kasım 1924 tarihinde Erzurum milletvekili seçilince görevinden ayrılmıştı.¹⁶ Daha sonra 22 Temmuz 1924 tarihiyle 2 Ocak 1926 tarihleri arasında İhsan Paşa¹⁷ görev yapmıştı. İncelediğimiz dönemin en önemli valisi Kâzım (Dirik) Paşa ise 27 Mart 1926 tarihinde göreve başlamıştı. İzmir'e yaptığı hizmetlerle damgasını vuran vali, halkın, köylünün, aydının ve çalışanın dostu olmuştu. Eğitime önem vermiş, İzmir'e hizmet ettiği sürece birçok köyü okula, yola ve suya kavuşturdu. Köylüler arasında

¹³ 1967 İl Yıllığı, s.s. 56-57.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tabak, a.g.t., s.s. 216-255.

¹⁵ Tabak, a.g.t., s.s. 165-174; Mehmet Ali Keskin, **İzmir Valileri**, 1989, İzmir, s. 90.

¹⁶ Keskin, a.g.e., s. 91.

¹⁷ 1967 İl Yıllığı, s. 60.

“ayrancı” lakabıyla tanınan vali, köylüyü çok çalıştırmasına rağmen güler yüzlü ve halkla olan sıcak diyalogu sayesinde birçok eser meydana getirilebildi.¹⁸ Kâzım Paşa başta İzmir Fuarı’nın temeli İzmir panayır tesisi olmak üzere Alsancak Spor Sahası, Şaşal Suyu, Yamanlar Suyu’nun Karşıyaka’ya getirilmesi; İzmir, Bergama, Selçuk müzelerinin kurulup düzenlenmeleri gibi birçok hizmette bulundu.¹⁹ 7 Ağustos 1935 tarihinde Trakya Umum Müfettişliği’ne atandıktan sonra İzmir’deki valilik görevi sona erdi. Daha sonra İzmir valiliğine Fazlı Güleç geçti.²⁰ Fazlı Güleç, kanunları çok iyi bilen, vilayet işlerini kanunlar çerçevesinde yürütmek isteyen bir idareciydi. 9 Ağustos 1935 tarihinde İzmir valiliğine getirildi. Halkla bütünleşmeyi seven, bu nedenle haftanın perşembe günlerini özel toplantı salonunda halkın dilek ve ihtiyaçlarını saptamaya ayıran Güleç, İzmir’de kaldığı dört seneye yakın süre içinde Vali Kâzım Dirik’in yarım bıraktığı eserleri tamamladı, özellikle güvenlik konusuna büyük önem verdi. Kozak Oteli, İnciraltı Plaj Oteli, Bozdağ Kayak Evi onun zamanında vilayete kazandırılan eserlerden birkaç tanesidir. Yine Bergama Kermes Şenlikleri’ni Fazlı Güleç canlandırdı.²¹ Makam odası kapısına “*Vurmadan Giriniz*” ibaresini yazdıran tek valiydi. 17 Mart 1939 tarihinde görevinden ayrıldı.²²

1930’lar parti-devlet özdeşleşmesinin hat safhaya çıktığı yıllardır. Bu süreci dönemin Başbakan’ı ve CHP Genel Başkanvekili İsmet İnönü’nün 18 Haziran 1936’da CHP parti örgütüne ve valiliklere gönderdiği “*beyanname*” başlatmıştır. Beyannamede; CHP’nin memleketin siyasi ve sosyal hayatında güttüğü yüksek amaçların uygulanabilirliğini kolaylaştırmak, partinin gelişimini hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyetiyle hükümet idaresi arasında daha yakın bir beraberlik temin edilmesine karar verildiği belirtilmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için; İçişleri Bakanı, CHP Genel Sekreterliği’ne, tüm illerdeki parti il başkanlığına da o ilin valisi getirilmesi . Böylece 1923-1945 yılları arasında, Türkiye’de tek parti olan CHP ile devlet özdeşleşti. Uygulama, 1936-1939 yılları arasında devam etti. İzmir’de, bu

¹⁸ Keskin, **a.g.e.**, s. 93; Bilget, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tabak, **a.g.t.**, s.s. 176-177; K. Doğan Dirik, **Atatürk’ün İzinde Vali Paşa Kazım Dirik**, Güner Yayınları, İstanbul, 2008, s.s. 267-359.

²⁰ Keskin, **a.g.e.**, s. 93; Bilget, **a.g.e.**, s. 19.

²¹ Bilget, **a.g.e.**, s. 20.

²² Keskin, **a.g.e.**, s.s. 96-97.

uygulama sonucunda Fazlı Güleç ve İbrahim Ethem Aykut, şehirde hem valilik hem de CHP il başkanlığı görevini yerine getirdi.²³

Tablo 1: 1908-1934 Yılları Arasında İzmir'in Mülki Taksimatı

1908-1923	1927-1930	1931-1932	1933-1934
Nef-s-i İzmir Kazası	İzmir	İzmir	İzmir
Nif	Kemalpaşa	Kemalpaşa	Kemalpaşa
Çeşme	Çeşme	Çeşme	Çeşme
Karaburun	Karaburun	Karaburun	Karaburun
Kuşadası	Kuşadası	Kuşadası	Seferihisar
Seferihisar	Seferihisar	Seferihisar	Tire
Tire	Tire	Tire	Ödemiş
Ödemiş	Ödemiş	Ödemiş	Bayındır
Bayındır	Bayındır	Bayındır	Menemen
Foça	Menemen	Menemen	Foça
Menemen	Bergama	Bergama	Bergama
Bergama	Urla	Urla	Urla
Urla	Torbalı	Torbalı	Torbalı
	Dikili	Dikili	Dikili
		Foça	

(Kaynak: **İzmir Vilayet Salnamesi 1927-1928**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929, s.s. 57-187; **İzmir Vilayet İstatistik Yıllığı 1929-1930**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930, s.s. 13-34; **İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1930-1931**, İzmir, 1931, s.s. 26-52, **İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1931-1932**, İzmir, 1933, s. 22; Tuncer Baykara, **İzmir Şehrinin İdari (Mahalli ve Merkezi) ve Kültürel İncelenmesi**, Ege Üniversitesi Araştırma Fon Saymanlığı, Proje No: 1992/EDE/07, İzmir, 1997, s. 149; **İzmir Rehberi 1934**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1934, s. 206; Tabak, **a.g.t.**, s. 178.)

²³ Tabak, **a.g.t.**, s.s. 184-185.

Tablo 2: 1930-1935 Yılları Arasında İzmir Merkezindeki Bucak ve Köyler

1930	1935
İzmir Merkez: Buca, Balçova Narlidere, Yeniköy, Uzundere Abdullah Ağa Çiftliği, Hüsnü Bey Köyleri, Yıkıkköy, Tirazlı	İzmir Merkez: Buca, Balçova Narlidere, Yeniköy, Uzundere Abdullah Ağa Çiftliği, Hüsnü Bey Köyleri, Yıkıkköy, Tirazlı
Karşıyaka: Karşıyaka nahiye merkezi, Bayraklı, Turan, Alurca Sancaklı, Yamanlar, Çiğli Küçük Çiğli (Boşnakköy), Şemikler	Karşıyaka: Karşıyaka nahiye merkezi, Bayraklı, Turan, Alurca Sancaklı, Yamanlar, Çiğli, Küçük Çiğli (Boşnakköy), Şemikler
Bornova: Bornova Nahiye Merkezi, Eğridere Çamiçi, Kayadibi, Kurudere Sarnıç, Karaçam, Beşyol Çiçekli, Kavaklıdere, Pınarbaşı Işıklar, Altındağ, Naldöken ve Doğanlar	Bornova: Bornova Nahiye Merkezi, Eğridere Çamiçi, Kayadibi, Kurudere Sarnıç, Karaçam, Beşyol Çiçekli, Kavaklıdere, Pınarbaşı Işıklar, Altındağ, Naldöken ve Doğanlar
Buca: Buca Nahiye Merkezi, Kızılçullu, Tahtalı, Uzundere köyleri	Buca: Buca Nahiye Merkezi, Kızılçullu, Tahtalı, Uzundere köyleri
Seydiköy: Cumaovası Nahiye Merkezi, Seydiköy, Gölcükler, Görece Akçaköy, Çakallar, Dereköy Sandı, Küner, Şaşal, Keler Bulgurca, Develi ve Karakuyu köyleri	Seydiköy: Cumaovası Nahiye Merkezi, Seydiköy, Gölcükler, Görece Akçaköy, Çakallar, Dereköy Sandı, Küner, Şaşal, Keler Bulgurca, Develi ve Karakuyu köyleri
Değirmendere: Değirmendere Nahiye Merkezi, Tıraçka, Yeniköy, Çakaltepe, Çile Ahmetbeyli, Kesre, Karacadağ Gümüldür, Çileme, Çamköy Sancaklı, Karapınar, Karakuyu ve Gölova Köyleri	Değirmendere: Değirmendere Nahiye Merkezi, Tıraçka, Yeniköy, Çakaltepe, Çile Ahmetbeyli, Kesre, Karacadağ Gümüldür, Çamköy Sancaklı, Karapınar, Karakuyu ve Gölova Köyleri

(Kaynak: Baykara, **a.g.p.**, s.s. 145-148.)

1.1.2. Yerel Yönetim

1.1.2.1. Cumhuriyet'e Kadar İzmir Belediyesi

Klasik Osmanlı dönemi kent yönetiminde idari, yerel ve adli işler aynı elde toplanmıştı. Bu işleri yürüten Osmanlı kadısı kentin yargı mercii olduğu kadar, asayişin amiri, vakıfların deneticisi, yerel hizmet ve kolluk görevlerinin amiriydi. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra en doğal yardımcılarını kaybeden kadılar, daha sonra yerel yönetime ait görevlerini de kaybetmişti. II. Mahmut döneminde getirilen

yeni düzenlemelerle birlikte İstanbul'da ve taşrada olağanüstü yetkili “*ihtisab nazırı*”²⁴ denen görevliler tayin edilmişti. Ancak bu terör dönemi memurları, görevlerini hakkıyla yerine getiremediğinden, Tanzimat bürokrasisi kent yönetiminde ciddi sorunlarla yüz yüze gelmişti.²⁵

Osmanlı şehirlerinde geleneksel şehir yönetimi, 19. yüzyıl başından itibaren büyük değişiklik göstermişti. Bu değişim, Batı'daki gibi belirli güç gruplarının etkisiyle olmamışsa da, dış dünyanın zorlayıcı şartlarından dolayı başlayan bu süreç; sosyo-ekonomik yapıdan kent yapısına ve yönetimine kadar birçok alanda etkili olmuştu. Özellikle liman kentlerinde görülen hizmet ağındaki eksiklikler bu kentlerde ortaya çıkan yeni hizmet sektörünü karşılayacak bir teşkilatlanmayı zorunlu kılmıştı.²⁶ Batı tarzında belediye teşkilatı kurma yolundaki ilk girişim Kırım Harbi sırasında İstanbul'da gündeme gelmiş ve İstanbul Şehremaneti kurulmuştu.²⁷ Osmanlı taşra kentlerinde modern beledi örgütlenme 1864 Vilayet Nizamnamesi'yle başlamış fakat bu belediyecilik anlayışı bir özerklik ve mahalli yönetim sistemine geçiş olmaktan çok, bir bayındırlık ve kentsel hizmet bütününe yönelik bir kurumlaşma olarak düşünülmüş ve uygulanmıştır. İmparatorluğun belediye örgütünün gerçek temelleri I. Meşrutiyet döneminde atılmıştır. 1877 Belediye Kanunu'yla birtakım düzenlemelere gidilmekle birlikte yerel yönetimdeki asıl köklü değişim, 1930 yılındaki Belediye Kanunu'yla yaşanmıştı.²⁸

19. yüzyılda İzmir'in ekonomik gelişmesine paralel olarak karmaşıklaşan ve gittikçe artan kentsel gereksinimler karşısında, şehrin ileri gelenleri ve sermayedarları İzmir'de bir belediye örgütü kurulması yönündeki isteklerini dile getirmeye başlamıştı. 1867'de kurulması kararlaştırılan belediye teşkilatı, yaşanan siyasi çatışmalar nedeniyle ancak 1868 yılında kurulabilmişti. Belediyenin bir çatışma ortamı içinde kurulmuş olması, kentin sorunlarını çözmek bir yana, aylarca bir araya gelememelerine neden olmuş, bu da lağvedilmesini beraberinde getirmişti. 1874'e kadar valiliğe bağlı bir büro halinde varlığını devam ettiren İzmir Belediyesi,

²⁴ Belediye memurlarının işlerini denetleyen görevliler.

²⁵ İlber Ortaylı, “İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi”, **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi**, Ed. Ergun Türkcan, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978, s.s. 17-18; Osman Ergin, **Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936, s. 77.

²⁶ Erkan Serçe, **İzmir’de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 25.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ortaylı, **a.g.m.**, s.s. 18-19; Ergin, **a.g.e.**, s.128.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ortaylı, **a.g.m.**, s.s. 19-24.

Belediye Kanunu'nun çıkarıldığı 1877 senesine kadar herhangi bir varlık gösterememişti. Bu tarihten sonra Belediye Kanunu'nda değişiklik yapılmıştı. Yeni kanuna göre büyük şehirlerde 40.000 nüfuslu her bir yerleşim birimine ayrı bir belediye kurulması istenmişti. Kanunla birlikte İzmir'de iki belediye kurulmuştu. 1880 yılına gelindiğinde İzmir'i iki belediye dairesi idare etmekteydi.²⁹ Bu iki belediyenin sınırı Birinci Kordon, Saman İskeleyi, Balık Pazarı Hamamı, Marpuçcular, Parmakkapı, Peştemalcılarbaşı, Haliliye Caddesi, Basmahane İstasyonu ve Kemer Caddesi'ni takip eden hatla çizilmişti. Bugünkü Fevzi Paşa Bulvarı'na denk düşen bu hattın batısı Birinci Belediye Dairesi'nin, doğusu ise İkinci Belediye Dairesi'nin yetki alanını oluşturmaktaydı. Vali Halil Rıfat Paşa döneminde (1891) iki belediye dairesi birleştirilmişti. İlk belediye binası Hisar Camii civarında o dönemde inşa edilmişti.³⁰ Uzun yıllar siyasi çalkantılarla boğuşan İzmir Belediyesi, Vali Rahmi Bey döneminde istikrara kavuşmuştur. Rahmi Bey'in valiliği döneminde koordineli bir çalışmayla mezarlıkların ıslahı, park ve bahçelerin açılması; kent içi yol ve bulvar çalışmalarının başlaması ve Milli Kütüphane gibi önemli işlere imza atılmıştır. Mütareke ve işgal dönemindeyse ülke ve kent düzeyindeki karışıklık belediye seçimlerine de yansımıştır. 1919 yılındaki belediye seçimleri Türk-Rum ve İttihatçı-İtilafçı çatışmasına dönmüştür.³¹ İşgal döneminde belediyede yapısal bir değişiklik yaşanmamıştı; fakat Yunan Yüksek Komiserliği, kamusal hizmetlerin istediği biçimde görülmesini sağlamak amacıyla belediyeye ait işleri kendisine bağlı Kamu İşleri Müdürlüğü'ne aktarmıştı. Bu müdürlüğün alt birimleri: İdari Bölüm, Yol, Su ve Liman İşleri Bölümü, Mimarlık Bölümü, Elektrik Mühendisliği Bölümü ve Tahrirat (Yazı İşleri) Kalemi'nden meydana gelmişti. Belediye yapacağı işlerde bu müdürlüğe bağlı ve beraber hareket etmek zorunda olduğu gibi belediye kadrolarının maaşları da Yunan idaresi tarafından karşılanmıştı.³²

1.1.2.2. 1929-1939 Yılları Arasında Yerel Yönetim Sistemi ve Uygulamaları

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte siyasi olarak ulusal, bağımsız ve çağdaş bir devlet yapılanması öngören Cumhuriyet, geçmişten devraldığı yerel

---

²⁹ Serçe, **a.g.e.**, s.s. 56, 61-63.

³⁰ Bilget, **a.g.e.**, s.s. 23-24.

³¹ Seçimlerin ayrıntıları için bkz.: Serçe, **a.g.e.**, s.s. 150-160.

³² Serçe, **a.g.e.**, s.s. 163-164. Ferah Ayyılmaz, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yönetim Yapısının Yeniden Örgütlenmesi", **İzmir Kent Ansiklopedisi**, C:1, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013, s. 368.

yönetim geleneğini 1930'lu yıllara kadar kimi değişikliklerle devam ettirmişti. Cumhuriyet'in belediyeçilik anlayışı daha çok 1930'larda Belediyeler, Hıfzıssıhha, Belediyeler Bankası, Yapı ve Yollar ile İstimlâk kanunlarının arka arkaya çıkarılmasıyla belirlendiği söylenebilir. Konu ile ilgili olarak 1923-1930 döneminin bir çeşit hazırlık evresi olduğunu söyleyen İlhan Tekeli, bu dönemde rejimin karşısındaki iki önemli sorunu şöyle sıralamaktadır:

Birinci olarak özellikle Batı Anadolu'daki kentlerin savaş sonrası hem büyük bir yıkım geçirmiş olması hem de mübadele ile birlikte büyük oranda nüfus kaybına uğramasıydı. Bu kentlerin bir an önce savaş sonrası koşullarına uydurulması ve yeniden işlerlik kazandırılması geliyordu. Cumhuriyet'in karşılaştığı ikinci sorun ise Ankara'nın Türkiye'nin başkenti olarak belirlenmesiydi. Kurtuluş Savaşı sonrası 1924 Anayasası'yla başkent olan Ankara dışa açık, kozmopoliten ve Osmanlılık imgesi ile bütünleşmiş İstanbul'dan İç Anadolu'ya nakledilmesi kendi başına devrimci ve antiemperyalist nitelik taşıyan bir karardır. Bu karar emperyalist güçlerin ve ülkenin burjuvazisinin baskılarına rağmen alınmıştır. Ankara'nın başkent olması kararının başarıya ulaşması öncelikle yeni rejimin ideolojisiyle tutarlı, çağdaş bir kentin kurulmasından geçecektir. Böylece Ankara'nın başarısı rejimin başarısıyla özdeşleşmiştir.³³

Cumhuriyet rejiminin bu iki önemli sorunu çözmesi kendi içinde barındırdığı sınırlılıklardan dolayı hiç de kolay olmamıştı. Bu sınırlılıklardan ilki Osmanlı İmparatorluğu'ndan devredilen belediyeçilikti ki; hem yasa hem de deneyim bakımından son derece az bir birikime sahipti. İkinci önemli sınırı, İttihat ve Terakki'nin ülkedeki yerel güçleri elinde tutmasıyla yaşanan siyasi çekişmelerdi. Bu olumsuz sınırlılıkları nüfus artışı, kentleşmenin son derece yavaş olması ve enflasyonla hızla değer kaybeden para sorunu izlemekteydi. Zaten kıt olan belediye gelirleri (resimler ve vergiler) bu değer yitimi yüzünden tümüyle önemsizleşmişti.³⁴ Böylesine çetrefilli sorunlarla boğuşmak zorunda olan belediyeler için TBMM Kurtuluş Savaşı yıllarında “Halkçılık” ideolojisine uygun olarak belediye

³³ İlhan Tekeli, **Cumhuriyetin Belediyeçilik Öyküsü**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s.s. 32-33.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tekeli, **a.g.e.**, s.s. 33-36.

seçimlerinde oy kullanabilmek ya da seçilebilmek için devlete belli bir miktar vergi odenmesi kaydını kaldırmıştı. Mntehiplerin (seçmen) yirmi, azalarının yirmi beş yaşından aşağı olmamaları ve reisin okuyup yazma bilmesi yeterliydi. Kurtuluşun hemen sonrasında 30 Kasım 1922’de çıkarılan başka bir kanunla da belediye reislerinin vali tarafından atanmasına son vererek meclis üyelerinin reisi kendi aralarında gizli oyla seçmelerine olanak tanınmıştı. Böylece belediyelerin kendi içinde uyumlu alışabileceğı, daha demokratik bir yapıya kavuşması sağlanmıştı.³⁵

Cumhuriyet döneminde yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesini amaçlayan birtakım kapsamlı girişimler, hukuksal altyapının hazırlanmasıyla başlamıştı. Bu amaçla ilk olarak 26 şubat 1924 tarihli “*Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu*”, ikinci olarak 16 Nisan 1924’te 486 sayılı “*Umur’u Belediyeye Müteallik Ahkm-ı Cezaiye Kanunu*” ıkarılmıştı. Bu kanunla belediyenin ceza yetkisi artırılmıştı. Ayrıca 1924’te uygulamaya konan 442 sayılı Köy Kanunu ile belediyelerin hangi yerleşim birimlerinde kurulacağı açıklık kazanmıştı. Böylece nüfusu 2000’e kadar olan yerler Köy Kanunu’nun kapsamı içine alınmış, bu sayının yukarısında olan yerlerde belediye kurulacağı belirlenmişti.³⁶ Bir başka kanun ise 1882 tarihli Ebniye (Binalar, Yapılar) Kanunu’nun 20, 21, 22, 23, 24 ve 25. maddelerini değiştiren 22 Nisan 1925 tarihli kanundu. İzmir Belediyesi’nin hazırladığı teklif sonucu biçimlenen bu kanun, belediyelerin yangın alanlarıyla ilgili düzenlemeye gidebilmesine imkân vermişti. Belediyeler lehine düzenlenen son iki kanun 10 Mayıs 1926’da ıkarılan Sular Kanunu ile Medeni Kanun’dur. Bu kanunlarla birlikte belediyelerin kent hayatındaki ağırlığı artırılmıştı.³⁷

Cumhuriyet yönetiminin belediyeçilik alanında uygulamaya koyduğu hukuksal çerçevenin bir süre sonra yetersiz kalması, yeni bir belediyeçilik anlayışıyla yeni bir kanun yapılmasını gündeme getirmişti. Bu anlamda 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu çok önemlidir. Bu kanun 53 sene yürürlükte kalmış

---

³⁵ Serçe, **a.g.e.**, s. 169.

³⁶ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Türkan etin, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunun çıkarılması”, **ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 4-5, 1995, s.s. 29-44.

³⁷ Tekeli, **a.g.e.**, s.s. 36-42; Fethi Ayt, “Belediye Kanunu’nun Oluşumu, Uygulanması ve Değişiklikler”, **Türk Belediyeciliğinde Altmış Yıl, Uluslararası Sempozyum (23-24 Kasım 1990)**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara 1991, s. 90; Adalet Alada, “Türk Belediyeciliğinde Kronolojik Yaklaşım”, **Türk Belediyeciliğinde Altmış Yıl, Uluslararası Sempozyum (23-24 Kasım 1990)**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, s.s. 119-120.

olan Vilayet ve Dersaadet Belediye Kanun'ları ile 1924 tarihli Ankara Şehremaneti Kanunu'nu 1 Eylül 1930 gününden itibaren yürürlükten kaldırmıştır. Ayrıca 1930-1944 döneminde gelişen belediye yasalarının temelini 1580 Sayılı Belediye Kanunu oluşturmuştur. Genellikle bu dönemde çıkarılan diğer yasalar, bu kanunda öngörülen belediyeçilik anlayışının uygulamada geliştirilmesi biçimindeydi.³⁸ 1580 sayılı kanunda sayılan görevler Cumhuriyet rejiminin özlediği “şehir modeli”nin ne olduğu konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bu kanunun hazırlanmasında göz önünde tutulan beş esas ilke şöyle sıralanmıştır:

Belediyeler arası eşitlik

Belediyelerin icraatlarında serbestlik

Belediyelerin üzerinde güçlü bir merkezi yönetim denetimi

Belediyelerin hizmet olarak alanlarının genişletilmesi

Halkın geniş katılımı ve denetimi.³⁹

Kanunla birlikte belediyelerin yetkileri genişletilirken hizmet alanları ve görevleri artırılmıştı. Bu görevlere genel olarak bakacak olursak altyapı, imar, ticari ilişkilerin düzenlenmesi, sağlık, sosyal yardım, kültür, eğitim, eğlence ve aynı zamanda belediyenin emir ve yasaklarını uygulayan zabıta örgütü aracılığıyla da kentin denetlenmesi olarak sıralanabilir.⁴⁰

1.1.2.3. İzmir Belediyesi ve Belediyeye Bağlı Birimler

1930'lu yıllarda İzmir Belediyesi, o zamana kadar müstakil bir belediye olan Karşıyaka'nın da dâhil edilmesiyle, geniş bir alana hizmet vermek zorundaydı. Bu sırada belediye sınırları Üçkuyular'dan başlıyor, Arap Deresi, Bozyaka, Seydiköy Şosesi, Melez Deresi, Kançeşme, Yedikızlar, Altındağ, Halkapınar'ın Çamdibi, Mersinli, Bornova hududundan Bayraklı ve Turan'ın üzerinden Alurca, Sancaklı, Yamanlar hududunu geçerek Ahırkuyu ve Bostanlı'da denize kavuşuyordu.⁴¹ İzmir Belediyesi, biri merkez olmak üzere sekiz mınıtkadan meydana geliyordu. Alsancak,

³⁸ Tekeli, a.g.e., s. 55.

³⁹ Konu ile ilgili ayrıntılar için bkz.: Aytaç, a.g.m., s.s. 93-94.

⁴⁰ Ceyhan Mumcu ve Halil Ünlü, “İdare Hukuku Açısından Belediye Kanunu”, **Türk Belediyeçiliğinde Altmış Yıl, Uluslararası Sempozyum (23-24 Kasım 1990)**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 1991, s.s. 114-116.

⁴¹ Serçe, a.g.e., s. 213.

Basmane, Eşref Paşa, Güzelyalı, İkiçeşmelik, Tepecik ve Karşıyaka’da bulunan mıntikalardan sadece Karşıyaka, tam teşkilatlı bir belediye şubesi olup diğerleri zabıta ve vergi tahsil işlerine bakıyordu.⁴²

Tablo 3: Mıntikalar Dâhilindeki Mahalleler

Mıntika Adı	Mıntikanın Bulunduğu Yer	Mıntikalar Dâhilindeki Mahalleler
Alsancak	Atatürk Caddesi	Alsancak, Akdeniz, İsmetkapan, Kültür, Kahramanlar Kuruçay, Mersinli, Umurbey Mahalleleri
Basmahane	Gazi Bulvarı	Akıncı, Ali Reis, Ballıkuyu, Çorakkapı, Etiler, Faikpaşa, Hurşidiye, İmariye, Kubilay, Kocakapı, Mirali, Oğuzlar, Yenigün Mahalleleri
Eşref Paşa	Eşref Paşa Caddesi	Altay, Atilla, Bozyaka, Çimentepe, Dolaplıkuyu, Dayıemir, Duatepe, Kadriye, Kocatepe, Selçuk, Tuzcu, Tınaztepe Mahalleleri
Güzelyalı	İnönü Caddesi	Altıntaş, Altıok, Barbaros, Çaka Bey, Çankaya, Üçkuyular, Göztepe, Güngör, Güzelyalı, Karataş, Kılıç Reis, Kemal Reis, Mithatpaşa, Murat Reis, Turgut Reis, Yeşiltepe Mahalleleri
Karşıyaka	Karşıyaka 1719 Sokak	Aksoy, Alaybey, Bahar, Bayraklı, Bostanlı, Donanmacı, Soğukkuyu, Turan Mahalleleri
İkiçeşmelik	Eşref Paşa Caddesi	Altınordu, İstiklal, Kurtuluş, Pazar Yeri, Sakarya, Süvari Ülkü, Yeni Mahalleleri
Merkez	İnönü Caddesi	Bozkurt, Erler, Fevzipaşa, Güneş, Güzeyurt, İsmet İnönü, Kahraman, Konak, Kestelli, Odunkapı, Namık Kemal, Salepçioğlu, Sümer, Tan, Türkyılmaz, Uğur, Yıldız Mahalleleri
Tepecik	Gaziler Caddesi	Güney, Halkapınar, Tepecik Mahalleleri

(Kaynak: **İzmir Şehir Rehberi 1941**, Meşher Matbaası, İzmir, s.s. 3-4.)

İzmir Belediyesi Teşkilatı şu birimlerden oluşuyordu: 1- Yazı İşleri, 2- Hesap İşleri 3- Sağlık ve İçtima-i Muavenet İşleri, 4- Zabıta İşleri, 5- Ölçü ve Ayar İşleri, 6- Hukuk İşleri, 7- Fen İşleri: a-Yapı Şubesi b- Yollar Şubesi c- Harita Şubesi d- Su Şubesi e- Makine ve Elektrik Şubesi, 8- İtfaiye İşleri. Belediye bürokrasinin temel noktasını oluşturan yazı işleri, Behçet Uz’un belediye başkanlığı döneminde önemle durduğu dairelerin başında geliyordu. Bu doğrultuda yazılı başvuruların 24 saatte cevaplandırılması usulü uygulandığı gibi, cevaplandırılmayanların nedenini bildirme zorunluluğu getirildi. 1932’de bu daireye bağlı olarak, işsizlere iş bulma bürosu kuruldu. Hesap İşleri, muhasebe ve varidat olmak üzere iki kısımdan oluşturuldu. 1932 Haziranı’ndan itibaren merkezle birlikte beş tahsilat dairesine ayrıldı. Böylece, hem tahsilatın daha hızlı gerçekleştirilmesi hem de tahsilat memurlarının denetlenmesi sağlanıyordu. Belediyenin en çok önem verilen işlerinin başında sağlık işleri geliyordu. Toplum sağlığı, kentsel temizlikle özdeşleştirilmişti, uygulamaların

⁴² Cemal Saran, **İzmir**, Birlik Matbaası, İzmir, 1973, s.17; Serçe, **a.g.e.**, s. 215.

da en ücra köşelere kadar yaygınlaştırılması hedefleniyordu. Hasta muayenesi, aşılama, dezenfeksiyon, bataklıkların kurutulması, esnafların temizlik ve sağlık kontrolleri, süprüntülerin toparlanması gibi çalışmalar bu çerçevede değerlendirilmelidir. Kadrolarında indirimle gidilmeyen, hatta zaman zaman artış gözlenen tek alan sağlık işleriydi.

Belediye meclis ve encümen kararlarının, tenbihname (uyarı) ve talimatname gereklerinin tam uygulanması; toplu taşımanın düzenli seyretmesi, gıda maddelerinin kontrol altında tutulması gibi kent yaşamında son derece önemli görevleri bulunan zabıta teşkilatıysa maalesef bu süreçte yeterli olamadı ve sürekli yakınılan konuların başında geldi. Diğer birimlerden hukuk işleri, belediyenin halk ve diğer kurumlarla karşılaştığı adli ve idari davaları, icra işlerini yürütüyordu. Fen İşleri Birimi: Yapı Şubesi, Yollar Şubesi, Harita Şubesi, Su Şubesi, Makine ve Elektrik Şubesi'nden oluşuyordu. Kentin yeni haritasının yapılması, elektrik, havagazı, makine, motor, nakil vasıtalarıyla bütün sanayi müesseselerinin ve atölyelerin kontrolü, kanalizasyon, binaların yapım ve yıkımıyla ilgili işlerle yol ve köprü numarataj gibi işler bu birimin ilgilendiği temel konulardı. Ölçü Ayar İşleri Birimi, esnafın kullanmakta olduğu tartı, terazi ve benzeri ölçü aletlerinin kontrollerinden sorumluydu.⁴³ Son olarak İtfaiye İşleri'ne baktığımızda İzmir'in en önemli sorunlarından biri olan yangınların önlenmesi için çalışmalar yapmak ve yangın çıkması durumunda bir an önce söndürülmesini sağlamak şeklinde açıklanabilir.

1.1.2.4. Belediye Başkanları ve Meclis Üyeleri

İşgal yıllarında Yunanlarla işbirliği içine giren Hacı Hasan Paşa'nın kurtuluştan hemen önce İzmir'i terk etmesiyle belediye riyaseti (reisliği) boşalmıştı.⁴⁴ Kurtuluşu izleyen günlerde başta valilik ve belediye olmak üzere kentsel yönetim her düzeyde geniş bir sorunlar demetiyle karşılaşmıştı. Bir yandan yangın bölgesinin sıhhi ve asayiş açısından yarattığı büyük tehlikenin artması, diğer yandan mesken bunalımı ve hayat pahalılığının tahammül edilemez boyutlara ulaşması, bu sorunların belli başlılarıydı. Şehrin kanalizasyon şebekesi büyük ölçüde yok olmuştu. Var olanlar da, uzun süredir tamir görmediği için, şiddetli bir yağmur

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Serçe, **a.g.e.**, s.s. 215-227.

⁴⁴ Bilget, **a.g.e.**, s. 27.

sonrasında iş göremez hale geliyordu.⁴⁵ 10 Eylül'de İzmir Askeri Valisi kentin başboşluğuna son vermek için geçici bir belediye heyeti atamıştı. Bu heyette, tüccardan Midhat, tüccardan Alaiyelizade Halil, Mahmut Tahir, Akarcalizade Vehbi, tüccardan Vahideddin, Doktor Şehri, Behor Benadava ve Alemdarizade Edhem Efendi yer almıştı. Vali Abdülhaluk (Renda) Bey, yeni belediye heyeti seçilinceye kadar riyaseti üstlenmişti. Hemen sonrasında yapılan seçimlerle Şükrü Kaya belediye başkanı olmuştu. Şükrü Kaya o sırada Lozan Konferansı'na katılan Türk heyetinde müşavir olarak bulunduğu için, kendisine Bekir Behlül'ün vekâlet etmesi kararlaştırılmıştı; fakat Şükrü Kaya'nın başkanlığı II. Dönem TBMM'ne milletvekili seçilmesiyle son bulmuştu. Onunla beraber istifa eden belediye azalarıyla belediye yönetimi yeni bir çalkantının içine sürüklenmişti. Ardından Evliyazade Refik Bey⁴⁶ ve Uşakizade Muammer Bey başkan olmuş fakat Muammer Bey'in de belediye heyeti üyelerinden bağımsız hareket etmesi İzmir Belediye yönetimindeki buhranı tırmandırmaktan başka bir şey getirmemişti. 16 Kasım 1924'te tekrar yapılan belediye seçimleri sonucunda eski vali Aziz (Akyürek) Bey belediye başkanı seçilmişti. Meclis üyeleri şunlardı: Mühendis İbrahim Galip, Taşlızade Edhem, tüccardan Akarcalizade Vehbi, Eczacı Ferit (Eczacıbaşı), Avukat Ahmet Enver, Avukat Tefik Fikret, tüccardan Zihneli Said, tüccardan Filibeli Ferid, İzmir eski Ziraat Müdürü Rahmi Bey.⁴⁷ 1925 yılına kadar daha çok vekâleten yönetilen kent, içine düştüğü yönetim kargaşası nedeniyle şehrin acil bekleyen ihtiyaçları karşılanamaz hale gelmişti. 1925-1930 arasında İzmir iki belediye seçimi daha yaşamıştı. Aziz (Akyürek) Bey'in III. Dönem TBMM'ne Erzurum Milletvekili olarak seçilmesiyle, yerine Dr. Hulusi (Alataş) Bey getirilmişti. Hulusi Bey dönemi İş Bankası'ndan alınan iki milyon liralık kredi ile gündemden uzun süre düşmemişti. Belediye başkanının çok ağır koşullarda aldığı bu kredi, kentin ihtiyaçlarına cevap verebilecek işlerde kullanmamış, daha çok ağır faiz ödemelerine ve bütçe açığının kapatılmasına sarf edilmişti. Böylece İzmir, izleyen dönemlerde etkileri hissedilecek ağır bir yükün altına girmişti.⁴⁸ Husuli (Alataş) Bey de 11 Haziran 1930'da istifa

⁴⁵ Serçe, **a.g.e.**, s.176. Tülay Alim Baran, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması (İzmir 1923-1938)**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 49-50.

⁴⁶ Serçe, **a.g.e.**, s.s.173-175.

⁴⁷ Serçe, **a.g.e.**, s.s. 178-180.

⁴⁸ Emel Göksu, **1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası**, İBB Kültür Yayınları, 2003, İzmir, s. 26.

edince onun yerine İzmir Hilal-i Ahmer Reisi Sezai (Göker) Bey belediye reisi oldu.⁴⁹

1930 Ekimi'nde yapılan belediye seçimleri, daha önceki seçimlerden oldukça farklı oldu. Öncelikle seçimler tek dereceli olarak yapıldığı gibi, ilk kez kadınlar da oy kullandı. Ama daha da önemlisi bu seçimlere CHF'nin yanında SCF'nin de katılmasıdır. Tabandan gelen bir talep ve yapılanmayla kurulmamasına rağmen SCF, büyük bir kitle desteğiyle karşılandı. İzmir'de bu destek hat safhadaydı.⁵⁰ Olaylı geçen seçim sürecinin sonunda CHF belediye seçimlerini oy çokluğuyla kazandı. Yeni belediye kanunu çerçevesinde oluşturulan ilk belediye meclisi şöyleydi: Hasane Nalan Hanım, Dr. Dervişoğlu, İsmail Hakkı, İş Bankası Müdürlerinden Nedim, Mimar Mehmet Kemal, Belediye Reisi Sezai, Dr. Behçet Salih, Taşlızade Ethem, Eczacı Faik, Göz Doktoru Mitat, Avukat Mustafa Münir, Doktor Osman Behçet, Şemsi, Hakikat sahibi Remzi, Mısır tüccarı Saffet, tüccardan Sivaslızade Tahsin, Buldanlızade Kadri, Piraye Hasan Sükûti Hanım, halı tüccarı Çolakzade Sait, Doktor Şükrü Nuri, tüccardan İzmirli Talat, tüccardan Şerif Remzi, Benal Nevzat Hanım, Bornovalızade Ahmet, Avukat Cevdet Akömer, İplikçizade Fikri, Doktor Ali Ağah, un tüccarı Emin Piyale, Şark Halı Kumpanyası Hukuk Müşaviri Fevzi, Avukat Fuat Hayrettin, Elektrik Mühendisi Fahrettin Ali, Balcıade Hakkı, Topçuoğlu Nazmi, Leblebicizade Reşat, Avukat Ahmet Şükrü ve tüccardan Hafız Hayri.⁵¹ Ayrıca Karşıyaka'da seçimi kazanan Avukat İncoğlu Refik Şevket, tüccardan Cemal Şahingeri, Kimyager Memduh ve Büyük Çelebizade Halil de asil aza olarak meclise katıldılar.⁵² Belediye başkanı olarak Sezai (Göker) Bey seçildi⁵³ ve yeni kanunla meclis üyesi sayısı arttırıldı. 22 Ekim 1930'da belediye başkanlığına seçilen Sezai (Göker) Bey'in kısa süren riyaseti, İzmir Belediyesi için oldukça sıkıntılı geçti. Bu sıkıntının temelinde 1929 yılında İş Bankası'ndan alınan iki milyon liralık borç geliyordu. İktisadi buhranla birlikte belediyenin gelirlerinde büyük düşüş meydana geldi ve geri ödemede sıkıntılar baş gösterdi. Meclis, bu açıktan belediye reisini sorumlu tutuyordu. Diğer yandan 1930 Ekimi'nde yaşanan sel felaketinde yaşanan büyük can ve mal kaybında, belediye fen heyetinin ihmalkârlıkla suçlanması Sezai

---

⁴⁹ Saran, **a.g.e.**, s. 57; Bilget, **a.g.e.**, s. 28.

⁵⁰ Serçe, **a.g.e.**, s.191.

⁵¹ **Anadolu**, 21 Teşrinievvel 1930.

⁵² **Anadolu**, 20 Teşrinievvel 1930.

⁵³ **Anadolu**, 23 Teşrinievvel 1930.

(Göker) Bey'i iyice çıkmaza soktu, bunun sonucunda Sezai Bey, 9 Kasım 1931'de istifa etti. Daha sonra boşalan koltuğa Behçet Salih (Uz) Bey seçildi.⁵⁴

1931 yılında Sezai (Göker) Bey'in istifası üzerine belediye başkanı olan Dr. Behçet (Uz) Bey, on yıl geceli gündüzlü çalışarak kenti yeniden ayağa kaldırdı. İzmir, bu dinamik belediye başkanının elinde yeniden hayat buldu. Behçet Bey, belediyeyi yeniden çalışır duruma getirerek birçok yol, park yeri, kültür ve eğlence alanları oluşturdu. Yangın alanı içinde bugün bile İzmir'in en önemli sosyal ve kültürel mekânı olan Kültürpark'ı yarattı.⁵⁵ Bütün bunları yapabilmesinde, öncelikle çalışkan bir kişiliğe sahip olmasının yanı sıra, sorunları yerinde tespit etmesi ve halkla belediye arasındaki bürokratik ilişkiyi en aza indirmesi yatmaktaydı. Ayrıca hükümet, vilayet ve CHF İzmir yönetimiyle son derece uyumlu ilişkiler içinde olması yapılan işlere her türlü desteğin sağlanmasında son derece önemliydi.⁵⁶

1.2. Demografik Yapı

1.2.1. Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte ekonomik olarak kalkınmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti sahip olduğu insan potansiyelinin niteliklerini öğrenmek için 1927 yılından itibaren nüfus sayımı yapmaya başlamıştı. Türkiye'de nüfus sorunu ulusal bir politika olarak ilk kez Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından ele alınmıştı. Söylevlerinde, nüfusun artması gerekliliğini vurgulamış, nüfusun niteliğinin artırılmasını "*büyük millet olmanın gereği*" saymıştı. Bu anlamda ulusal sağlık sorunlarının çözülmesi, ölümlerin azaltılması ve kişilerin üretim için yetenekli bir şekilde yetiştirilmesi, amaçlanan çağdaş ulus için olmazsa olmaz bir koşul olarak görülmüştü. Böylece Cumhuriyet'in nüfus politikası, kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar uzanan dönemde artırılmaya yönelik bir çizgi izledi.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e devreden nüfus; savaşlar, salgın hastalıklar ve daha birçok sebepten ötürü sayı bakımından azalmıştı. Kalan nüfus ise nitelik açısından son derece kötü durumdaydı. Dolayısıyla var olan nüfusun son

---

⁵⁴ Serçe, a.g.e., s. 200.

⁵⁵ Aksoy, a.g.e., s. 224.

⁵⁶ Serçe, a.g.e., s.s. 203-206.

derece sağlıklı ve kötü şartlarda bulunması, hedeflenen gelişmeler açısından tam bir tezat teşkil ediyordu. Buradan yola çıkan Cumhuriyet hükümetleri, ekonomik ve sosyal planlamada arzu edilen amaçlara ulaşabilmek için, nüfusu artırmaya aynı zamanda daha sağlıklı hale getirmeye dönük birtakım çalışmalar başlattı. Prof. Dr. Kemal Arı'nın da belirttiğı gibi, *“Aslında bütün bu niyet ve çabalar, ulusal bir toplum olarak Türklerin kendi öz yurtlarına yönelik siyasal, ideolojik ve askeri saldırıları göğüsleyebilmeleri ve yurtlarını yeniden kurabilmeleri açısından yaşamsal bir önem taşımaktaydı. Türk Yurdunu koruyabilecek ‘özdeş’ nüfus, yeni Türkiye Devleti’nin bekası için gerekliydi.”* Yani bir anlamda, nüfusun artması ve özdeş olması, bir yandan tarihsel mirasa sahip çıkması diğeryandan benimsenen çağdaş ve özgün ilkelerle paralellik taşımaktaydı.⁵⁷

Türkiye Cumhuriyeti’nin en öncelikli sorunlarından biri olan nüfus sorununu çözmek için başlangıçta nüfusun artışına engel olan nedenler ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Bu amaçla gerek 1931 yılında kabul edilen CHF programında, gerekse çeşitli zamanlarda çıkarılan kanunlar aracılığıyla (Köy Kanunu, Hıfzıssıhha Kanunu vb.) halkın sağık koşullarının düzeltilmesine yönelik düzenlemeler yapıldı. Diğeryarafaftan mevcut sağık koşullarının iyileştirilmesine yönelik birtakım tedbirler alındı. Bu amaçla sağık faaliyetlerini ülke geneline yaygınlaştırmak ve bu konuya yönelik tedbirler alma görevi Sağık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na verildi. Bebek ve çocuk ölümlerinin azaltılmasına yönelik çalışmalar yapıldı, çocuk sahibi olmak isteyenlere de bir dizi yasal ve parasal kolaylıklar getirildi. Ayrıca çeşitli yarışmalar aracılığıyla sağıklı çocuk yetiştiren ve çok çocuk sahibi aileler ödüllendirilerek kitleler özendirilmeye çalışıldı.⁵⁸ Bütün bunlarla birlikte sağık konusunda bilgilendirici propaganda faaliyetleri yürütüldü, çok nüfusun gerekliliğı hem resmi ağızlardan hem de dönemin entelektüelleri vasıtasıyla vurgulandı.⁵⁹

⁵⁷ Kemal Arı, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. VIII, S. 23, Mart 1992, www.atam.gov.tr; Kemal Arı, “Cumhuriyet’in Nüfus Politikası”, **Toplumsal Tarih**, S. 119, Kasım, 2003, s. 29.

⁵⁸ Gürbüz Çocuk yarışmaları bu dönemde popülerdi.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Arı, **a.g.m.**, s. 30; Fatih Tuğluoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935 ‘Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla’”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XII, Sayı: 25, Güz, 2012, s.s. 62-63; Sema Polat, “1927 Nüfus Sayımı ve İzmir”, **ÇTTAD**, C. II, Sayı: 4-5, 1995, s. 63; Mümtaz Peker, “Cumhuriyet Döneminde İzmir Nüfusu”, **Üç İzmir**, İBB Kent Kitaplığı, İzmir, 1992, s. 285.

Bütün bu düzenlemelerle birlikte ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştı. Bu sayımda Türkiye nüfusu 13.648.270 kişi olarak tespit edilmişti. Geçen süre içinde ülke nüfusu 2.540.497 kişi, yani yıllık yüzde 23 oranında artarak 16.188.767 kişi olmuştu.⁶⁰

1.2.2. 1929-1939 Yıllarında Kent Nüfusunun Özellikleri

Kurtuluş Savaşı sonrası yaşanan mübadeleyle İzmir nüfusu azalmış, yapısı değişmişti. Yapılan anlaşmalar gereği, gidenler ve gelenlerle uzunca bir süre sancıları devam edecek yeni bir dönem başlamıştı. Kentin yaşadığı bu azalma bir süre sonra yerini büyüme ve nüfus artışına bırakmıştı.⁶¹ Bu dönemde ulaşım olanaklarının artması, bölgenin ekonomik yatırımlarla desteklenmesi ve mübadeleyle birlikte yaşanan nüfus hareketleri kentin büyümesinde başlıca etkenler olmuştu. Ayrıca kentte ekonomi ve hizmet sektörünün el değiştirmesiyle birlikte hem bir artış hem de nitelik olarak değişim yaşanmıştı. Nitekim Cumhuriyet öncesinde, dış ticaret, liman demiryolu, banka, sigorta, kent hizmetleri kredi ve borsa vb. örgütlenmelerin denetimi yerli nüfusun ve kamunun denetimi dışındaydı. Cumhuriyet sonrasında bu etkinliklerin kamu tarafından yapılmaya başlaması, yerli nüfusun etkisini artırmıştı. Böylece bu sektörlerde büyümeye paralel olarak, yabancı nüfus yerine, İzmir'e yerli nüfus göç etmeye başlamıştı. Bu göçler çoğunlukla İzmir'in birinci çemberindeki yerleşmelerden olurken, anlaşmalar nedeniyle de İzmir göçmen nüfus kazanmaya başlamıştı.⁶² 1927 sayımından önce İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'na verilen bilgilere göre İzmir nüfusu şöyleydi:

Rumi 1339 (1923) senesinde, erkek 83.375; kadın 73.363

Rumi 1340 (1924) senesinde erkek 85.376; kadın 85.310

Rumi 1341 (1925) senesinde erkek 88.088; kadın 77.881

1926 senesinde erkek 91.503; kadın 81.271

Verilen bilgilerden görüldüğü üzere 1339 (1923) senesinde İzmir merkez kazası 161.138 nüfusa sahip iken 1926 senesinde 172.774 nüfusa ulaşmıştı.⁶³

---

⁶⁰ Tuğluoğlu, **a.g.m.**, s. 74.

⁶¹ Mümtaz Peker, "İzmir Nüfusunun Gelişimi", **ÇTTAD**, C.1, S.3, 1993, s. 276.

⁶² Peker, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 285.

⁶³ Polat, **a.g.m.**, s. 69.

1927'deki nüfusun toplamı 532.009'du.⁶⁴ Bunun %48,8'i kadın, %51,1'i erkekti. Bununla birlikte, sözü edilen bu rakam İzmir il sınırları içindeki nüfustu, %52,1'i kırsal alanlarda yaşamaktaydı. İzmir merkez kent nüfusu 153.924 olarak açıklanmıştı. Bilindiği gibi, İzmir savaş sonunda tanık olduğu kitlesel göç hareketleriyle yüzyıllarca süren kozmopolit yapıdan sıyrılmaya başlamış, bu yapı yerini millileşme hareketlerine bırakmıştı.⁶⁵

Tablo 4: Medeni halin cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Bekâr	Evli	Dul	Boş	Meçhul
Erkek	145.445	116.873	5.361	1.440	143
Kadın	102.854	105.729	44.384	3.675	101
Toplam	248.299	222.602	49.746	5.115	244

(Kaynak: T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı (1930-1931), C. IV, 1931, İstanbul, Hüsniyatıyat Matbaası, s. 44.)

Toplam nüfusta okuma yazma bilenlerin sayısı 91.296'ydı. Bunun 66.264'ü erkek, 24.942'si kadındı. Okuma yazma bilmeyenlerin toplamıysa 434.799'du. Bunun da 202.998'i erkek, 231.801'i kadındı.⁶⁶

Tablo 5: Ana Diller Bakımından 1927 Sayımında İzmir Nüfus Dağılımı

Türkçe	487.825
Rumca	7.531
Ermenice	26
Fransızca	1.726
İtalyanca	1.384
İngilizce	369
Arapça	447
Acemce	21
Yahudice	16.800
Çerkezce	645
Kürtçe	1.253
Tatarca	101
Arnavutça	2.260
Bulgarca	1.368
Diğer	4.249

(Kaynak: İstatistik Yıllığı (1930-1931), s. 64.)

⁶⁴ Mümtaz Peker ve Arife Karadağ bu rakamı çok az bir farkla 531.579 olarak verir. Arife Karadağ, **Kentsel Gelişim Süreci, Çevresel Etkileri ve Sorunları ile İzmir**, Titezler Baskı, İzmir, 2000, s. 54; Peker, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 286

⁶⁵ Karadağ, **a.g.m.**, s.54.

⁶⁶ İstatistik Yıllığı (1930-1931), s. 45.

İzmir nüfusunun 501.379'u İslam, 5.196'sı Katolik, 495'i Protestan, 591'i Ortodoks, 20'si Ermeni, 112'si Hristiyan, 18.157'si Musevi'ydi. Diğer dinlere inananların sayısı 41, dinsiz olduğu söylenen ya da dini belirlenemeyen kişilerin sayısı 14'tü.⁶⁷ Nüfusu 519.192 kişiyle Türk uyrukluysa, onu 3.075 kişiyle İtalyan, 670 İngiliz, 610 Fransız, 525 Yunan ve diğer uyruklu kişiler takip etmekteydi.⁶⁸ Çiftçi ailelerin sayısı 55.002, çiftçi nüfusun toplamıysa 240.073'tü.⁶⁹ Nüfusun mesleklere göre dağılımı 129.898 ziraat, 24.162 sanayi, 22.289 ticaret, 3.303 serbest, 3.887 memur, 662 hâkim, 13.519 ordu, 1.709 PTT, diğer 8.978 olmak üzere toplam 208.307 kişiydi. Mesleği meçhul ya da mesleksiz kişilerin sayısı ise 317.698'dir.⁷⁰ Kurtuluş savaşı sonrası mübadeleyle gelen göçmenlerin bir kısmı İzmir'e yerleşmiş bu da kent nüfusunu artırmıştı. 1927 sayım sonuçlarına bakıldığında erkek nüfusun daha fazla olduğunu, okuma yazma oranının çok düşük olduğunu ve İzmir'in bir tarım şehri görüntüsü verdiğini görmekteyiz.⁷¹

1935 nüfus sayımı, toplumsal yapıdaki değişmeler konusunda önemli bilgiler vermesi bakımından kamuoyu ve devlet yetkililerinin üzerinde önemle durduğu bir sayım oldu. 1935 sayımına göre İzmir nüfusu 304.969 erkek, 291.881 kadın olmak üzere 596.850 kişiydi.⁷² Kent merkezi nüfusu ise 170. 959 olarak gerçekleşiyordu. Aynı dönemde İstanbul kent merkezi 741.148 olarak ilk sırada yer alırken, İzmir ikinci, Ankara ise 122.720⁷³ olarak üçüncü sırada yer aldı. İzmir 1940 sayımında da ikinci sıradaki yerini korumuş fakat 1945 yılında Ankara nüfusunun hızlı artışıyla birlikte üçüncü sıraya yerleştiği görüldü. İncelenen dönemde İstanbul, Ankara ve İzmir kent merkezi nüfusu şöyle gerçekleşmiştir:

---

⁶⁷ İstatistik Yıllığı (1930-1931), s.s. 62-63.

⁶⁸ İstatistik Yıllığı (1930-1931), s. 67.

⁶⁹ İstatistik Yıllığı (1930-1931), s.110.

⁷⁰ İstatistik Yıllığı, (1930-1931), s. 59.

⁷¹ Polat, a.g.m., s. 75.

⁷² TC. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937, s. 7.

⁷³ Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, İstanbul, 961, s. 35.

Tablo 6: 1927 ile 1940 Yılları arasında Üç Büyük Kent Merkez Nüfusu ve Türkiye:

Kentler	1927	1935	1940
İstanbul	690.857	741.148	793.949
Ankara	74.553	122.720	157.242
İzmir	153.924	170.959	183.762
Türkiye	13.648.270	16.158.018	17.820.950

(Kaynak: **Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı**, İstanbul, 1961, s. 35.)

1935 seçimlerinden alınan neticeye göre İzmir nüfusunun 49.571'i kentlerde yaşıyordu.⁷⁴ Bir önceki sayıma göre kent nüfusu %1,8 oranında arttı. Kentsel ve kırsal nüfus artışı arasında kent lehine binde 1,4'lük bir artış söz konusuydu. Kentte erkek nüfus ağırlıklıydı (%51,1). Köylerde yaşayan nüfus azalmakla birlikte yine çoğunlukta olduğu görülmekteydi (%51,9). İlde köy nüfusunun ağırlığı %1-2 farkını koruyarak 1955 sayım yılına kadar devam etti. İkinci Dünya Savaşı'nın etkisinin görüldüğü bu dönemde, kentsel nüfus artışı (%0,10), köy nüfus artışının altında kaldı (%013,4).⁷⁵ 1935 yılında konuşulan dillere bakıldığında 1927'de olduğu gibi Türkçe ve Rumcanın arka arkaya sıralandığı görülür. Ancak, yabancı ülkelerde doğan insanlar sıralamasında Yunanistan birinci sırada yer almaktaydı. İzmir'deki Yunanistan uyruklularsa sadece 514 kişiydi.⁷⁶

1935 yılında 1927'den farklı olarak bu kez en büyük iktisadi sektör, ziraat olmaktan çıktı, dokuma, kimya, demir, gıda, içki, tütün vb. sanayi kolları gelişti.⁷⁷ Cumhuriyet sonrasında yapılan ilk nüfus sayımında eğitime ilişkin genel veriler yoktu. 1935 Genel Nüfus Sayımı'na baktığımızda; İzmir'de altı yaşın üzerinde olan nüfusun büyük çoğunluğu (%65) okuma yazma bilmemekteydi. Konuya cinsiyet açısından baktığımızda, erkek-kadın nüfus arasında önemli bir farklılık ortaya çıkmaktaydı. Örneğin altı yaş üzerindeki erkek nüfusun %48'i okuma yazma bilirken, kadın nüfusta bu oran %22'ye düşmekteydi. Her sayım yılında okuma

⁷⁴ **Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı**, s. 14.

⁷⁵ Peker, "Cumhuriyet Döneminde...", s. 286; **T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı**, Cilt: 29/75, (1936), s. 6.

⁷⁶ Baran, a.g.e., s. 180.

⁷⁷ **İzmir Vilayeti 1935-1936 İstatistik Yıllığı**, Dereli Basımevi, İzmir, 1937, s. 26.

yazma bilen erkek ve kadın nüfus oranları hızla artmasına rağmen cinsiyetler arası farklılıklar günümüzde bile giderilememiştir.⁷⁸

Tablo 7: 1927-1950 Yıllarında İzmir Şehir ve Köy Nüfusunun Gelişimi

Sayım Yılı	İzmir toplam nüfus	İzmir şehir nüfusu	İzmir kent nüfusu	İzmir köy nüfusu	Nüfus artış hızı			
					Toplam	İzmir	Kent	Köy
1927	531.579	153.845	100.599	277.135	...	...	...	...
1935	596.850	170.559	116.336	309.555	14.6	13.3	18.3	13.8
1940	640.107	183.762	119.976	355.419	14.0	14.5	6.1	16.9
1945	673.581	198.396	119.946	355.239	10.2	15.4	0.0	10.9
1950	768.411	227.578	131.796	409.039	26.3	27.8	19.0	28.2

(Kaynak: Peker, “İzmir Nüfusunun...”, s. 281.)

Tablo 8: İzmir İli Nüfusunun Şehir ve Köy Dağılımı

Yıllar	Şehir	Köy
1927	%47.8	%52.2
1935	%48.1	%51.9
1940	%47.4	%52.6
1945	%47.3	%52.7

(Kaynak: **1973 İl Yıllığı**, s. 82.)

Kentin ilk sekiz yıllık dönemdeki nüfus artış oranı, Türkiye nüfus artış oranının altında kalmış, 1940’ların sonuna kadar ortalamanın altında kalmaya devam etmiştir. Kent nüfusu 1950’lerden sonra Türkiye ortalamasını yakalamıştır⁷⁹.

⁷⁸ Peker, “Cumhuriyet Döneminde...”, s. 290.

⁷⁹ **1973 İzmir İl Yıllığı**, s. 75.

2. BÖLÜM

ÇAĞDAŞ BİR KENT OLMA YOLUNDA İZMİR

2.1. İmar Çalışmaları

2.1.1. Cumhuriyet Dönemine Kadar Kent Yerleşimi ve Yangının İmar Çalışmalarına Etkisi

Bugün çoğu kişi tarafından batılı, modern, çağdaş ve medeni bir şehir olduğu kabul edilen İzmir, başlangıçta körfezin doğu ucunda yer alan bugünkü Bayraklı'da kurulmuş ve buradan Halkapınar kaynağıyla Kadifekale sırtlarına doğru yayılmıştı.⁸⁰ Konum ve coğrafi çevreden kaynaklanan avantajlar sayesinde, kuruluş döneminden başlayarak sürüp gelen gelişme ve duraklamalarla günümüze kadar gelebilmişti. Şehir 19. yüzyılın ortalarından itibaren iki bin senelik sınırlarından taşarak kıyı boyunca kuzeye ve güneye doğru yayılmış, körfezin karşısında Karşıyaka gelişerek, yepyeni bir hamle yapmıştı.⁸¹ Böylece kentsel mekân Kadifekale eteklerindeki alüvyon düzlükler üzerinde ve Alsancak doğusundan kıyı boyunca batıya doğru bugünkü Karataş, Güzelyalı ve Göztepe semtlerine yayılmıştı.⁸² Körfezin güney kıyılarına karşılık gelen bu alanla birlikte kent fonksiyonel bakımdan önemini her dönemde korumuştur. Nitekim bölgede kente yakın ve daha eski yerleşimler bir bir terkedilir veya sönmüşken, İzmir her dönemde varlığını koruyabilmiş bir kent olmuştur.⁸³

Osmanlı döneminde çok milletli bir yapıya sahip olan kent, Müslüman Türklerle birlikte değişik din ve millete mensup Gayrimüslimler'i barındırmaktaydı. Kentin kozmopolit yapısı mekânsal alana da yansımıştı. Bu yansıma mahallelerden, konut tipine hatta ticari hayatın gerçekleştiği çarşılar kadar kendini göstermişti. Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerle yabancı azınlıklar değişik mahalle ve semtlerde yoğunlaşmıştı. Bir Türk Mahallesi, bir Rum mahallesi, bir Ermeni mahallesi, bir Yahudi mahallesi, bir Frenk Mahallesi vardı. Bu, Batı Avrupa'nın

⁸⁰ Asaf Koçman, "İzmir'in Kentsel Gelişimi ve Bunu Etkileyen Faktörler", *ÇTTAD*, C.1, S.3, 1993, s. 268.

⁸¹ Baykara, *a.g.e.*, s. 55.

⁸² İzmir bugün körfezin etrafında Çiğli, Karşıyaka, Bornova, Balçova, Narlıdere, Güzelbahçe ve Uralay'da içine alan bir genişleme seyri izlemektedir.

⁸³ Karadağ, *a.g.e.*, s. 46.

ortaçağda yaptığı gibi Yahudileri etrafı duvarlarla çevrili gettolarda yaşatma türünden otoriter bir şekilde dayatılmış bir ayırma değildi. Alışkanlıklara, ibadet yerlerinin, okulların, toplanma yerlerinin yakınlığına bağlıydı. Ancak değişik mahallelerin topografyası bile şehrin sömürge karakterini ortaya çıkarmaktaydı.⁸⁴

Kentin bu dönemdeki mekânsal dağılımı şöyleydi: Kadifekale eteklerinde daha çok yoksul kesim oturuyordu. Bugünkü Gündoğdu Meydanı'ndan (eski Bella Vista/Güzel Manzara), kuzeydoğu ileride sivri bir burun oluşturarak dönen Kordon bölümüne; yani Punta'ya (İtalyanca “*sivri uç*” demektir) uzanan bölümde, denizle Aydın Demiryolları Şirketi'nin ana istasyonu (şimdi Alsancak Garı) arasında Levantenler oturmaktaydı. Şimdiki duruma göre Gündoğdu Meydanı ile Fevzi Paşa Caddesi'nin Kordon'a çıkan ucu arasındaki bölümde, deniz kıyısı yine en zengin kesimin, Avrupalıların ve Levantenlerin elinde; deniz kıyısıyla bugünkü Fuar alanı arasında Rumlar, bugünkü Fuar alanı kapsamında Ermeniler yaşırdı. Fevzi Paşa Caddesi'ne göre güneybatıda kalan kent bölümüyse, bir zamanlar surla çevrili olan kentin yanı başındaki, eski Musevi Maşatlığı'nın yerini almış, Bahri Baba Parkı'na kadar, gerek düzlükteki gerek yamaç yukarı bölümüyle, Türk mahallelerinden oluşmaktaydı. Bunun iç bölümdeki en önemli caddesi İkiçeşmelik Caddesi'ydi. Yalnız bu caddeyle Kemeraltı Caddesi arasında, birkaç sinagogun bulunduğu küçük bölgede Museviler yoğundu.⁸⁵

Kadifekale yamaçlarında yaşayan Türklerin yerleşimlerinde merkezde yer alan cami etrafında bir kentleşme olgusu gelişmişti. Ayrıca geleneksel ticaret ekonomisinin odak noktası olan çarşılar yakındı. Mahallenin planı, pek çok çıkmaz sokak barındırmasıyla diğerlerinden ayrılırdı.⁸⁶ Hemen her caminin yanında, bazen de ayrı olarak bulunan mezarlıkların üzerindeki servilikler Türk semtlerinin en açık özelliklerindendi. Türklerin evlerini nadiren tamir ettikleri kaydedilmektedir. Biraz harap olunca onu terk edip bir yenisini yaparlardı. Türkler evlerine değil, hanlara ve camilere gerçekten özenir ve itina ederlerdi.⁸⁷ Tilkilik, bir zamanlar İzmir'in kasabadan şehre dönüştüğü, modern anlamda şehrin yeniden kurgulandığı yıllarda

⁸⁴ Henri Nahum, **İzmir Yahudileri**, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s.s. 21-22.

⁸⁵ Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, İBB Kent Kitaplığı, İzmir, 2011, s. 21.

⁸⁶ Herve Georgelin, **Smyrna'nın Sonu**, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 52; Paul Lindau, “1900’lerde İzmir”, (Çeviren.: Selçuk Ünlü), **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, Ekim, 1985, s.s. 157-160.

⁸⁷ Baykara, **a.g.e.**, s. 48.

Türklerin zengin kesimini barındıran ve kasaplarıyla meşhur bir yerdi. Semt İzmir'in gerçek anlamda elit sınıfının oturduğu bir semtti. Bu kesimin bir kısmı savaş sırasında zengin olanları, diğer bir kısmı okumuş, eğitilmiş (o günkü koşullarda doktor, eczacı avukat gibi) insanları barındırıyordu.⁸⁸

19. yüzyılda kentte yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal değişim, kent merkezinde fiziki ve mekânsal dağılımda kendini gösterirken, İzmir'in banliyölerinin de kent merkezine eklenmesini beraberinde getirmişti. Bu banliyölerden Karşıyaka, 19. yüzyılda gelişmeye başlamış ve uzun yıllar İzmir'in en güzel mesire yeri olmuştu. 1865'te geçen demiryolu ve Hamidiye Vapur Şirketi'nin seferlere başlaması Karşıyaka'yı daha da canlandırmış, 20. yüzyıl başlarındaki kara yolu bağlantısıysa bu gelişmeyi hızlandırmıştı. Karşıyaka 19. yüzyılın ikinci yarısında yabancı nüfusun akınına uğramıştı.⁸⁹ Zengin Türklerin tercih ettiği Karşıyaka'da, Türkler daha çok Soğukkuyu'da yoğunlaşmıştı.⁹⁰ Daha önce Türklerin yaşadığı bir köy olan Bornova, 17. yüzyılın başından itibaren, İzmir'in ekonomik gelişmesiyle paralel, İzmir'deki Frenk tacirlerinin yazlarını geçirdikleri kasaba olarak büyük önem kazanmıştı. Bornova bu tüccarların geniş bahçeler içinde Avrupalı zevkiyle Şark'ın özelliklerini kaynaştırdıkları görkemli köşkleriyle ün yapmıştı.⁹¹ Zeytin ve bağlarıyla ünlü bir sayfiye yeri olan Buca'da ise 1866 yılında demiryolunun gelmesiyle birlikte nüfus artmaya başlamıştı. Öteden beri yaşayan Rumlarla birlikte İngiliz, Hollandalı, Fransız, İtalyan ve Levanten ailelerin oturdukları bir yerleşim yeri haline gelmişti. Buca'nın yerli Rumları daha çok, Rees Köşkü çevresinde oturuyorlardı.⁹² Bu mahallelerde, günümüze ulaşan dar cepheli mütevazı Rum evleri, geleneksel mimarisiyle Levanten köşklerinden ayrılmaktadır. Çevredeki çayırılık alanlara kurulu dev köşklerse, her biri taşıdığı mimari özelliklerle farklı kültürlerle aidiyetlerini vurgular gibidirler.⁹³ Son olarak bahsedebileceğimiz Bozyaka da geniş bağ ve bahçeleriyle ünlüydü ve Türklerin yazlık semtiydi.

⁸⁸ Duygu Özsüphanadağ Yayman, "İzmir Şehrinin Doğum Yeri Tilkilik", **Chronicle**, S. 18, 2011, s. 20.

⁸⁹ Baykara, **a.g.e.**, s.s. 60-61; Atay, **a.g.e.**, s. 57; Engin Berber, Erkan Serçe, **Karşıyaka Tarihi**, Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2012, s. 66.

⁹⁰ Georgelin, **a.g.e.**, s. 68

⁹¹ Baykara, **a.g.e.**, s. 61.

⁹² Şimdiki Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve civarı.

⁹³ Oktay Göktemir, **İhlamur ve Fesleğen Kokulu Buca**, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2011, s.s. 35-41; Murat Küçük, "Buca'nın Levanten Köşkleri", **Popüler Tarih**, S. 6, Kasım, 2000, s.s. 115-116.

2.1.2. İzmir İmar Planları

İzmir kentinin tarihi dönemeçlerinden belki de en büyüğü olan 1922 yangını, İzmir'in en zengin semtlerini ortadan kaldırıp harabeye dönüştürdüğü gibi, çokkültürlülük mirasının da adeta kül olup silinmesine neden olmuştu. Çünkü bu yangınla birlikte şehrin 4/3'lük kısmına denk gelen Frenk ve Rum mahallelerinin büyük bir bölümü, Ermeni Mahallesi'nin tamamını kapsayan; fabrikalardan atölyelere, işyeri ve mağazalara, okullardan hastanelere kadar yaklaşık 20-25 bin bina birkaç gün içinde tamamen yok olmuştu.⁹⁴ Zaten bugün Anafartalar Caddesi'nin çevrelediği eski iş merkezinin dar ve girift sokaklarıyla Kültür Park'a kadar uzanan yerde inşa edilen geniş caddeler ve yeni binaların çelişkisi 1922 yangınının belgesi görünümündedir.⁹⁵ Bir başka açıdan bakıldığında da durumun vahameti daha açık ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, 1939'da İzmir şehrinin imar planı hazırlanırken, muhafazası gereken cami, mescit, han, hamam, sebil, burç ve mahzenler gibi abidenin sayısı sadece 36 olarak belirlenmişti.⁹⁶

İzmir kurtuluştan sonra Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyet hükümetleri için çok ayrıcalıklı bir konumda yer alıyordu. Kurtuluş Savaşı'nın simgesi olan bu kent, yine Cumhuriyet'in öngördüğü Batılı, Türk unsuruna, çağdaş uygarlık ölçülerine dayanarak yeniden ayağa kaldırılmalıydı. Bu çerçevede İzmir'in imarı –yangın mahallinin büyüklüğü ve gerektirdiği masrafa rağmen– Cumhuriyet yönetimi için ulusal bir sorun olarak görülmekte; başarılması adeta zorunluluk sayılmaktaydı. İzmir'in yeniliklere açık sosyo-ekonomik yapısı ve yangının yarattığı boşluk, Cumhuriyet'in dış dünyadaki modelleri de örnek alan “*modernist projeleri*” için ortam sağlamıştı.⁹⁷ Fakat yine de aşılması gereken çok fazla sorunun olması istenilen düzeyde bir ilerlemeyi kısa vadede yaratamamıştı. Nitekim bu dönemde konuyla ilgili aşılması gereken üç ana sorun bulunuyordu: Birincisi, yanmamış kısımları da içine alacak şekilde yapılacak düzenlemelerdi. Bu işler belediyenin mevcut fenni olanaklarıyla çözümlenmeye çalışılıyordu. İkincisi, hektarlarla ifade edilen yangın

⁹⁴ Aksoy, **a.g.e.**, s.s. 187-188; “Gâvur İzmir'den Ne Kaldı”, **İzmir Life**, S. 25, Eylül, 2003, s.s. 42-43.

⁹⁵ Mübeccel Kiray, **Örgütlemeyen Kent**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1972, s.s. 95-96.

⁹⁶ **İzmir Şehri İmar Planı Raporu**, İzmir, 1939, s.s. 6-7.

⁹⁷ Emel Kayın, “İzmir'in Kentsel ve Mimari Gelişiminin Anahatları”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Mimarlık, C.1, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013, s. 52.

yerinin tekrar kente kazandırılmasıydı. Üçüncüsü de şehrin kanalizasyon sorununun çözümüydü. Bu işlerse ancak bir planlama dâhilinde mümkün olabilirdi.⁹⁸

Yangının dumanı henüz tüterken şehirde başlayan imar tartışmaları konuyu kent gündeminden hiç düşürmemişti. Başta Anadolu Gazetesi olmak üzere İzmir basını, belediyeyi yangın alanlarıyla ilgili herhangi bir girişimde bulunmaması nedeniyle şiddetle eleştirmişti. Oysa bu dönem belediye için hayli zor bir süreçti. Belediye sandığı tamtakır denecek kadar parasız, idaresiz ve teşkilatsızdı. Belediye, gelirleriyle ancak şehrin aydınlatma, temizlik ve pek acil ihtiyaçları karşılanabiliyordu.⁹⁹ Üstelik belediyeden bir an önce temizlemesini bekledikleri yangın alanının çok büyük olması ve kısmen bataklık haline gelmesi, kolay kolay altından kalkılabilecek bir iş değildi. Bu alan şehri baştanbaşa bir harabe haline getirdiği gibi, asayişsizliğe de neden olmuştu. Yangının diğer boyutunu mesken sorunu oluşturuyordu. Yanan evler korkunç bir mesken buhranı ortaya çıkarmış, bu da hayat pahalılığına neden olmuştu.¹⁰⁰ Dolayısıyla kurtuluştan sonra göreve gelen İzmir Belediyesi parasız olması bir yana şehri güvenliksiz, pis, karanlık, taşlık ve dikenlik bir saha halinde bulmuştu. Yapılacak çok iş vardı.¹⁰¹

Birbirinin içine girmiş bütün bu sorunlar İzmir’de uzun bir süre hedeflenen modern Batılı bir yaşam tarzının kurulmasını engellemiş, kentin sıradan ihtiyaçlarının uzun yıllar çözülmesi imkânsız sorunlara dönüşmesine neden olmuştu. Fakat diğer taraftan yangının yarattığı olumlu sayılabilecek bir süreç de yok değildi. Çoğu araştırmacının ortaklaşa belirttiği gibi bu felaket bir kültürün kaybolması ve yeni bir dönemin başlaması açısından bir dönüm noktasıydı. Çünkü en azından son elli yıl boyunca dillendirilen ve Meşrutiyet dönemi yöneticilerinin önlerine temel bir hedef olarak koydukları “*modern*” şehrin bir imar planı çerçevesinde yeniden inşasının kapıları açılmıştı.¹⁰² Levant ticaretinin odak noktası bu kısım artık modern kentin merkezi olmak üzere şehir plancılarının çalışma alanı olmuştu.¹⁰³ Dolayısıyla kurtuluştan sonraki dönemde gerçekleştirilen imar çalışmalarının büyük bir

⁹⁸ Serçe, **a.g.e.**, s.s. 248-249.

⁹⁹ M. Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 136; Fazıl Baskın, **Eski ve Yeni Devirlerde İzmir Belediyesi**, Marifet Matbaası, İzmir, 1941, s.7.

¹⁰⁰ Baran, **a.g.e.**, s. 50; Baskın, **a.g.e.**, s.7.

¹⁰¹ Baskın, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁰² Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s.s. 61-62.

¹⁰³ Nazlı Yatağan, Nilay Özcan, Sevinç Alkan, “Kaybolan Frenk Sokağı’nın İzleri Üzerine” **İzmirli Olmak Sempozyum Bildirileri (22-24 Ekim 2009)**, BMS Matbaacılık, Ankara, 2010, s. 435.

bölümünü, yangın alanlarının temizlenmesi, planlanması ve yeniden düzenlenmesi gibi işler oluşturmıştı. İzmir Belediyesi, bu işler için hükümetten belirli miktarda borç para almasına karşın bu parayı değişik işlerde kullandığından öncelikle buradaki arsaları, alanların yapımını üstlenmesi koşuluyla ve düşük ücretlerle satışa çıkarmıştı.¹⁰⁴ Bu arada kentin planlı bir şekilde gelişebilmesi ve yangın alanının bir an önce imar edilebilmesi için bir plan hazırlatma girişimleri paralel bir şekilde başlamıştı. 1 Nisan 1923'te Belediye Başkanı Şükrü (Kaya) Bey'in başkanlığında toplanan İzmir mühendisleri, Şevki Paşa'nın yaptığı kadastro haritalarının yine kendisi tarafından tamamlanmasına karar verdiği gibi, İzmir için bir imar planı hazırlatılması girişimlerinin başlatılması görüşünü de benimsemişti. Türkiye'nin yabancı sermayeye karşı olumsuz bir tavır içinde olmayacağı mesajının verilmesiyle birlikte birçok yabancı şirket bu işe talip olmaya başlamıştı. Bunların içinde Paris'te Fransız, Belçika ve Türk sermayedarlarının girişimiyle kurulan İzmir'in Yeniden İmar ve İnşasını Tetkik Şirketi de (Societe de Reconstruction d'Izmir) bulunmaktaydı. Şirket incelemelerde bulunmak üzere Danger kardeşleri İzmir'e göndermişti.¹⁰⁵ Henri Prost planların hazırlanması sırasında danışman-şehirci olmuştu. Çalışmanın başlangıcında yer alan İzmir'i Yeniden İnşa Şirketi'nin adı daha sonra görülmemiştir. Belediye yabancı sermayeye başvurmadan yeniden inşayı gerçekleştirmeye karar vermiş, yetkililerle doğrudan temasa girmeyi tercih etmişti. Cana Bilsel'in belirttiği gibi Prost ve Danger'den bir şehir düzenleme planı talep edilmesi, aslında genç Cumhuriyet'in İzmir şehrini modern şehirciliğin "*bilimsel ilkeleri*"ne göre inşa etme iradesini göstermekteydi.¹⁰⁶

Geometrist bir anlayışla birbirini simetrik kesen caddelere ve yıldız şeklindeki meydanlara yer vererek hazırlanan plan¹⁰⁷, İzmir'i altı bölge halinde tasarlamıştı. Plana göre birinci bölge, Punta'nın (Alsancak) ilerisinde, körfezin uç bölgesini oluşturan yeni liman ve antrepolardan meydana geliyordu. Kasaba ve Aydın demiryolu hatlarının kesiştiği noktada bir gar inşa edilmesi ve mevcut gar binalarının şehir istasyonu haline dönüştürülmesi tasarlanmıştı. Bu anlamda Punta'da yeni gümrüğün inşası ve diğer binaların yer alması düşünülmüştü. İkinci bölgeyi

¹⁰⁴ "Gâvur İzmir'den Ne Kaldı", *İzmir Life*, S.25, Eylül, 2003, s.s. 42-43.

¹⁰⁵ Baran, **a.g.e.**, s.s. 61-63; Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s.s. 61-62; Serçe, **İzmir'de...**, s. 251.

¹⁰⁶ Bilsel, **a.g.m.**, s.s. 243-244.

¹⁰⁷ Uğur Tanyeli, "Çağdaş İzmir'in Mimarlık Serüveni", **Üç İzmir**, YKY Yayınları, İstanbul, 1992, s. 333.

oluşturan sanayi alanı, Aydın tren istasyonundan kuzeydoğuya doğru uzatılmış ve yakınlarda amele sitesi için yer ayrılmıştı. Üçüncü bölgeyi Birinci Kordon ve çevresi oluşturmaktaydı. Birinci Kordon'un yanan kısımları üzerinde bina yapılmaması, bölgenin ağaçlandırılarak bahçe haline getirilmesi planlanmıştı. Böylece imbat rüzgârının iç kısımlara kadar girmesi öngörülüyordu. Bu bahçelerin tam ortasında belediye binası yer almıştı. Şehrin yönetim ve oteller kısmı olarak tasarlanan dördüncü bölüm, Cumhuriyet Meydanı'nın etrafındaki alanı işgal etmişti. İskân bölgesi olarak ayrılan beşinci bölge, Karantina ve Karataş sırtlarından güneybatıya doğru uzanmış, Kadifekale'nin kuzeydoğusunda bahçeli evler inşa edilmesi öngörülmüştü. Altıncı bölge, mektepler, umumi kütüphaneler ve müzeler inşasıyla İzmir'in kültür merkezi olarak tasarlanmıştı.¹⁰⁸ İzmir Belediyesi, kentin imarı için 1924 yılında Rene Danger'le sözleşme imzalamıştı. Plan 13 Ağustos 1925 tarihinde yürürlüğe girmesine rağmen hem belediye içindeki istikrarsızlıktan hem de maddi yetersizlikten ötürü bir türlü uygulanamamıştı.

2.1.3. 1929-1939 Yıllarında İmar Çalışmaları

1925 yılında yürürlüğe giren ancak uygulanamayan İzmir imar planı ancak Behçet (Uz) Bey'in belediye başkanlığına gelmesiyle mümkün olabilmişti. Bu planın onaylanmasıyla birlikte İzmir, genç Cumhuriyet'in planlı kalkınmadaki ilk örneğini gerçekleştirme şansını elde etmişti. Danger-Prost plânları, kentin yangın alanları üzerinde, bugün de aynı şekilde korunan, yeni bir kentsel düzenleme getirilmesi yönündedir. Bugünkü Şehit Nevres, Şair Eşref, Talatpaşa, Cumhuriyet bulvarları, Basmane, Lozan ve Montrö meydanlarıyla Kültürpark alanı, Danger'ın planında yer almıştı.¹⁰⁹ Mevcut haliyle İzmir planı iki defa revizyona tabi tutuldu. Belediye Fen Heyeti tarafından revize edilen en önemli nokta, cadde ve sokak genişlikleriydi. Plana göre caddeler en fazla 35, en az 15 metre genişliğinde düşünülmüş, yapıldığı yıllardan itibaren Gazi Bulvarı olarak adlandırılacak olan şehrin ana caddesi ise 50 metre genişliğinde planlanmıştı. Bunu “*arazi kaybı*” olarak değerlendiren belediye, cadde genişliklerinin daraltılması yoluna gittiği gibi, aynı gerekçe ile Birinci

¹⁰⁸ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s.s. 62-63; Baran, **a.g.e.**, s.s. 62-63; Memduh Say, **Hijyen Bakımından İzmir Şehri**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1941, s.s. 64-65.

¹⁰⁹ Nedim Atilla, “Le Corbusier’yi Dinlemeliydik”, **İzmir Life**, S.10, Haziran, 2002, s. 57.

Kordon'da yanan yerler üzerinde oluşturulması öngörülen yeşil alanları kısıtlamıştı.¹¹⁰

İzmir Belediyesi bir taraftan kent planını oluştururken diğer taraftan planın hayata geçirilmesinin önünü açacak hukuksal düzenlemeler için harekete geçmişti. Merkezi hükümetin gerekli yasal düzenlemeyi hazırlaması için öneriler sunmuş, mecliste milletvekilleri aracılığıyla konunun gündeme gelmesini sağlamıştı. Bu çerçevede gerçekleştirilen en önemli düzenleme, İzmir Belediyesi'nin hazırladığı teklifle biçimlenen, 1882 tarihli Ebniye (Bina-Yapı) Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren, 22 Nisan 1925 tarihli düzenlemedir. İzmir milletvekillerinin teklifiyle biçimlenen 1925 tarihli Ebniye Kanunu ile artık 150'den fazla binası yanık durumda olan belediyelerde, bu yangın alanları tarla sayılacak ve her belediye yeni birer plan hazırlamak zorunda kalacaktı. Yangın alanında arsası olanlara, oluşturulan bir komisyon tarafından takdir edilen değer üzerinden bono verilecekti. Hazırlanan planlarda yeniden parsellenmiş olan arsalar açık artırmayla satışa sunulacak, bono sahipleri, ellerindeki bonoları para gibi kullanarak bu arsalardan satın alabilecek, ancak başkaca bir ayrıcalıkları bulunmayacaktı. Kanunun çıkmasıyla yangın bölgelerindeki belediyeler daha rahat hareket edebilme olanağına kavuşmuştu. Bu anlamda İzmir'in imarı önündeki en büyük engellerden biri kanunla kalkmış oldu.¹¹¹ Diğer taraftan incelenen dönem, belediyecilik anlayışında planlı ve programlı bir şehircilik anlayışının hâkim olduğu, şehircilik disiplininin Türkiye'de ihtisaslaştığı yıllardı (çünkü ilerleyen zamanda Bayındırlık bakanlığından salt kent planlaması konularında ihtisaslaşan bir İmar Bakanlığı doğmuştu). 3 Nisan 1930'da çıkan 1580 sayılı "*Belediye Kanunu*" belediyenin görev ve yetkilerini belirlerken; şehirlerin modern ve çağa uygun bir şekilde yeniden imar edilebilmesi için 1933'te Yapı ve Yollar Kanunu, 1934'te İstimlâk Kanunu ve 1935'te Belediyeler İmar Heyeti Kuruluş Kanunu ile şehirlerin imar ve projelendirilmesindeki çerçeveyi belirlemiştir.¹¹²

İzmir Belediyesi yapılan değişikliklere uygun olarak (büyük yollardan başlamak üzere) arsaları açık artırmaya çıkartmıştı. Bu finansman modeli başlangıçta

---

¹¹⁰ Serçe, *İzmir'de...*, s.s. 259-260.

¹¹¹ Serçe ve diğerleri, *Küllerinden...*, s. 84; Baran, *a.g.e.*, s. 57.

¹¹² Tekeli ve Ortaylı, *a.g.e.*, s. 45.

belediyeye önemli bir gelir sağladı. Danger ve Prost tarafından merkezden Manisa yoluna erişmeyi sağlayacağı düşünülen Gazi Bulvarı'nın inşasına bu sistem sayesinde girişildi. Bununla birlikte, yıkıntıların temizlenmesi, yolların açılması ve zorunlu altyapı kurumlarının yerleştirilmesi, şehrin pek az mali imkânâ sahip olduğu bir dönemde kolay gerçekleştirilebilir bir şey değildi. 1920'li yılların sonunda yaşanan ekonomik krizle birlikte, arsaları alan kişilerin borçlarını ödeyemez duruma gelmesi belediyeyi çok zor durumda bıraktı. Arsaları alanlar şimdi taksitleri ödeyemeyecekleri için iade etmek istiyorlardı. İflasların birbiri ardına gelmesi¹¹³ kredilerin çok uzun vadelere yayılması zorunluluğunu beraberinde getirdi. Belediye bu durum karşısında kredileri ödeyemedi. Dahası, göçmenlerin yerleştirilmesi ve gayrimenkul malların yeniden dağıtımında yaşanan spekülasyonlar tüm bu sürecin üzerine adeta tuz biber oldu. Bahsedilen bu nedenlerden ötürü yangın geçirmiş mahallerin büyük bölümü 1930'lu yılların ortasına dek yıkıntı durumunda kaldı.¹¹⁴

Bütün bu olumsuzluklarla birlikte Behçet Uz'un belediye başkanı olması imar konusunda yeni bir süreci başlattı. Uz döneminde yangın geçirmiş mahallerin yeniden inşası, kentin altyapısının modernleştirilmesi ve yeni iskân alanları oluşturulması noktasında önemli mesafeler kat edildi. Cumhuriyet Meydanı'nın düzenlenmesi bu anlamda öncelikli ve özel bir yere sahipti. Plan gereğince burada bir idari merkez oluşturulamamış olsa da; Cumhuriyet değerini ve toplumsal belleği temsil edecek olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in heykeli İzmirliilerin kurtarıcılara bir teşekkürü olarak, İtalyan heykeltıraş Canonica'ya yaptırıldı. Heykel, 1932 yılında İsmet İnönü'nün katıldığı bir törenle açıldı. Behçet Uz anılarında İzmir'in ilk imar hareketinin bu heykel açılışıyla başladığını söylemekteydi.¹¹⁵ Böylece Cumhuriyet Meydanı, İzmir'de bayramların kutlandığı, halkın bir araya geldiği bir merkez konumu aldı.¹¹⁶ Belediye yeniden yapımı hızlandırmak amacıyla 1935 yılına kadar başta Gazi Bulvarı olmak üzere 207.000 metrekare arazi üzerinde Vasıf Çınar, Kazım Özalp, Şükrü Kaya bulvarlarıyla Dr. Mustafa Enver Bulvarı'nın bir bölümünü açtı. Yine Çayırlihahçe ve Alsancak

¹¹³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Alev Gözcü, "Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları", *ÇTTAD*, C. VI, S. 14, Bahar, 2007, s.s. 85-101.

¹¹⁴ Baran, *a.g.e.*, s. 72; Bilisel, *a.g.m.*, s. 249.

¹¹⁵ Ece Sakar, *Atatürk'ün İzmir'i Bir Kentin Yeniden Doğuşu Behçet Uz*, Türkiye İş Bankası Yay., 2011, İstanbul, s.s. 55-56.

¹¹⁶ Ali İhsan Gökçen, "İzmir, 1930'lu Yıllar", *SkyLife*, Aralık, 2003, s.135.

mevkanları ve Panayır'dan Lise'nin yanına giden yolları yaparak 175 hektarlık yangın sahasının 92 hektarında yeni mahalleler kurdu. Bununla birlikte plana ilişkin revizyonlar, uygulanmasından vazgeçilen 1937 yılına kadar devam etti.¹¹⁷

Plana yönelik ikinci revizyon mevcut Kùltürpark Alanı'nın oluşturulması ve Kahramanlar'daki işçi mahallesinin dahil edilmesiyle yapıldı. Çünkü Danger ile Prost'un planında yer alan bu araziler üzerinde bir işçi mahallesi öngör÷lmemişti. Yeni bir işçi mahallesi –Kahramanlar Mahallesi– belediye'nin inisiyatifıyla yangın geçiren bölgenin güneyinde ve sanayi bölgesinin yakınında açıldı. İşçilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren temel hedef olarak kabul edilmişti. Behçet Uz'un yönetimindeki belediye, işçilere kendi konutlarını ucuza inşa etmelerini sağlamak amacıyla arazi ve inşaat malzemeleri sağlamış ve burada iki veya üç odalı evler yapılmıştı.¹¹⁸

Prost-Danger Planı kabul edildiği günden itibaren tartışma konusu oldu. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle gecikmeli olarak uygulanmaya başlanan plan, başta yol genişlikleri olmak üzere ekonomik olmaması, arsa taksimatının yapılmaması, Türkçe olmayan isimler konulması ve sokak projelerinin olmaması gibi noktalarda eleştirildi.¹¹⁹ Ayrıca sadece kent merkezine yönelik çalışmalardan ibaret olması da bir başka eleştiri noktasıydı. Kentin yakın çevresindeki yerleşmelerden Karşıyaka, Buca, Bornova, Balçova, Gaziemir ya da Güzelbahçe gibi yerleşmelerdeki değişimler plan dışı bırakılmıştı. Bu durum, özellikle İzmir kentinin büyümesi ve çevreye yayılması süreci açısından önemli bir eksiklik olarak gör÷lmüştü. Oysa yine aynı dönemde kente göç eden mübadillerden 200'ün üzerinde aile, sözü edilen bu çevre yerleşmelere aktarılmıştı.¹²⁰ Daha sonra imar planını gözden geçirmek üzere Ankara İmar Planı'nı hazırlamış olan Mimar Herman Janjen, 1932'de İzmir'e çağrılarak fikirleri alındı. Yukarıda bahsedilen temel noktalar üzerinden planı eleştiren Jansen'a göre; Yağmur sularının sel şeklini almaması için, çapı iyi

¹¹⁷ Sıdika Çetin, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Modernleşme Projesi: İzmir'in Yangın Bölgesi'nin İmarı", **Mimarlık**, S. 326, Kasım-Aralık, 2005, www.mimarlikdergisi.com (10.04.2015)

¹¹⁸ Baran, Bilsel, **a.g.m.**, s.252.

¹¹⁹ Plana yönelik ilk eleştiri Ankara imar planının yapmış ve görüşlerinden yararlanmak üzere İzmir'e davet edilen Jansen tarafından yapılmıştır. Daha sonra Türk mimarlar ve şehir planlamacıları da bu eleştirilere katılmıştır. Konu ile ilgili bkz.: Baran, **a.g.e.**, s.s. 64-65; Karadağ, **a.g.e.**, s. 51; Güngör Kaftancı, "Kentimizin Geçmişinde Planlama Çalışmalarının Yeri ve Önemi", **İzmir Kent Kùltürü Dergisi**, İBB Kùltür Yayını, S. 2, Kasım, 2000, s. 99.

¹²⁰ Karadağ, **a.g.e.**, s. 97.

hesaplanmış kanalların kum toplama düzeniyle donatılması, burada toplanan kumların ve çöplerin düzenli olarak boşaltılması, kanalizasyon işinin yapılması için öncelikle; ekonomik özellik taşıyan bir inşaat planının oluşturulması ve o zamana kadar geçici bir arıtma tesisatı kurulması gerekmektedir. İzmir için apartman türü inşaatın sakıncalı olduğunu belirten Jansen, en fazla üç kata izin verilmesi gerektiğini vurguluyordu. Ayrıca meydana getirilen parkları son derece yerinde buluyor, eski mezarlık alanlarının, mevcut ağaçları korunarak park haline getirilmesinin uygun olduğunu belirtiyordu. Ulaşımda elektrikli tramvayların ucuz olduğunu vurgulamakla beraber, ulaşımın güç olduğu mevkiler için otobüsü öneriyordu.¹²¹

1923-1950 dönemi içinde hazırlanan ve kent dokusunun şekillenmesinde etkili olan ikinci imar planı 1948’de Le Corbusier tarafından hazırlandı. Şehri sekiz bölgeye ayırarak tabii, sosyal ve ekonomik bünyesine uygun bir sistem ortaya koymaya çalıştı. Plan 50 yıllık bir dönem için ve nüfusun 400.000’e ulaşacağı öngörüsüyle hazırlandı.¹²² Le Corbusier sadece kent merkezini esas almışsa da, kentin büyümesi bakımından gelişme potansiyeline sahip çevre yerleşmelere ilişkin öneriler de vermesi dikkat çekicidir. Le Corbusier’in planında mesken, eğitim, sağlık, ulaşım hizmet alanları ve özellikle Alsancak-Konak arasında kalan sahâların düzenlenmesine yer verildi. Alsancak Liman’ı çevresindeki sanayi alanının Tepecik yönünde genişletilmesi ve yoğun yerleşime sahne olan Konak-Güzelyalı arasında kalan alanların çevresinde yeni konut alanlarının oluşturulması bu planın önemli uygulamaları arasındaydı. Konut bölgeleri, her biri kendilerine ait sosyal hizmet sahâları ve alışveriş merkezleriyle planlandı, kentin yaşanabilir olması esas alındı.¹²³ Buna göre konut alanları aralarında sıkışmış durumda küçük yeşil alanlar değil, eşit dağılımlı ve daha büyük yeşil alanlar planlandı, tarihsel mekânların korunması amaçlandı.¹²⁴ Ayrıca Hatay Caddesi’nin açılması, Konak ile Eşrefpaşa arasında varyant yapılması, İnciraltı, Karabağlar ve Çiğli ovalarının imara kapatılması, kentin Belkahve, Turgutlu yönünde gelişmesi de planda yer alan önemli noktalardandı.

¹²¹ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 64; Baran, **a.g.e.**, s.s. 64-65.

¹²² Aysel Bayraktar, “Le Corbusier’nin Bir Şehir Planı Önerisi”, **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, s. 323.

¹²³ Karadağ, **a.g.e.**, s.s. 55, 98.

¹²⁴ Plan yeşil bir İzmir yaratma yolunda, diğer açık alanlara ek olarak Karafatma, Poligon, İnciraltı, Karşıyaka, Bayraklı ve Gaziler bölgelerinde yaklaşık 1.000 hektarlık yeşil alan öneriyordu. Mevcut Kültürpark da kaldırılacak ve yerine hayvanat bahçesi kurulacaktı. Bkz.: Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 66.

Ancak Le Corbusier'in planı da çok gerçekçi ve uygulanabilir bulunmadı. Diğer yandan 1950 yılında yaşanan iktidar değişikliğine bağlı olarak yönetim anlayışının da değişmesi, Le Corbusier'in planının uygulamaya konulmasını engelledi. Yeni yönetim, kendi anlayışına uygun olarak yeni bir plan hazırlığına girişti. Bundan sonraki dönemlerde hazırlanan planlarda Le Corbusier'in planındaki bazı noktalar dikkate alırsa da bu planlara, bütünüyle değişik bir yaklaşımın egemen olduğu görülmektedir.¹²⁵ Le Corbusier, İzmir'in ileriki dönemde sanayi alanındaki hızlı gelişimini öngörerek yeşil endüstri siteleri kurulmasını uygun görse de bu kuramı, dönemin yöneticileri ve plancıları tarafından dikkate alınmadı. Dolayısıyla sanayi alanındaki hızlı gelişim, kenti işgücü için bir çekim merkezine dönüştürdü ve iş olanakları nedeniyle kente yerleşen insanlar, konut sorununu çözmek için gecekondular tipinde plansız konutlar yapmaya yöneldi.¹²⁶ Ancak genel biçimiyle Le Corbusier'in modern mimarlık eylemi içindeki tarihsel rolü ve katkısı ne denli büyük olursa olsun, 1925 Rene Danger planından çok farklı öneriler getirdiğini söylemek pek de mümkün değildir. İzmir'in gelişiminde tayin edici bir etkisi olmadı. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri ve yol açtığı ekonomik sıkıntılar kentin imarını ve planın uygulanmasını olumsuz yönde etkiledi. Tüm bunlara rağmen, kentte gerek sosyal gerekse ekonomik anlamda bir önceki döneme oranla dikkat çekici gelişmelerin gözlemlendiğini söylemek mümkündür.¹²⁷

İmar faaliyetlerinin diğer bir yönünü de mahalle sokak ve caddelerin yeniden isimlendirme çalışmaları oluşturur. İmarın hız kazanmasıyla birlikte açılan yollara, cadde ve bulvarlara yeni isimler verildi. Türklerin milliyetçi bir tepkiyle de baktığı bu girişimler sayesinde başlangıçta birtakım küçük değişiklikler yapıldıysa da asıl değişiklikler 1925'te başladı, 1932 yılında daha kapsamlı hale getirildi¹²⁸ ve son halini 1937 yılında aldı. Başlangıçta birtakım küçük değişiklikler yapıldıysa da asıl kapsamlı değişiklikler 1925'te başladı, 1937'ye kadar sürdü. Temelleri Birinci Dünya Savaşı'na dayanan sürecin devamı olduğu rahatlıkla söylenebilecek bu

---

¹²⁵ Atilla, **a.g.m.**, s.s. 56-58.

¹²⁶ Kaftancı, **a.g.m.**, s. 99.

¹²⁷ Karadağ, **a.g.e.**, s.s. 55, 98; Tanyeli, **a.g.m.**, s. 337.

¹²⁸ Hasane Nalan Hanım ve Benal Nevzat Hanım'ın 1932 yılında verdiği komisyon raporunun ayrıntıları için bkz.: Belediye Umumi Meclisi Zabıtname Defteri 15.11.1932, s.s. 292-297 ve 5.11.1933, s. 50 tarihli toplantı tutanakları.

çalışmalar, sadece Rum ve Ermenilerle sınırlı kalmadı, Musevilerin yerleşim yerlerini kapsayarak genişletildi.¹²⁹

2.1.3.1. Kentin Yeni Yaşam Alanı: Kültürpark

Kültürpark İzmir’de yangın sahasını kentli için yeni bir yaşam alanına çeviren en önemli imar hareketidir. 1922 yangınının kent merkezinin en varlıklı bölümünü tahrip etmesiyle meydana gelen büyük boşluk bir taraftan etkileri uzun yıllar sürecek problemleri ortaya çıkarırken diğer taraftan da yeni yönetimin ideolojisine uygun düzenlemelerin yapılacağı bir alan haline gelmişti. Bu süreçte İzmir Enternasyonal Fuarı ve Kültürpark da Cumhuriyet yönetiminin “modern” arayışlarını yansıtacak ideal bir sahne olarak, bu alanda varlık bulmuştu.¹³⁰ Zamanında Behçet Uz’a “*külüstür park*” diye muhalefet edilen Kültürpark projesinin ilk tohumları Suad Yurdkoru’nun 1933’te Türk sporcu kafilesiyle gittiği Moskova’daki Gorki Park’tan çok etkilenmesiyle atıldı. 1934 yılında belediye başkan yardımcılığına atandığı sırada Behçet Uz’a bu fikri önermesiyle harekete geçildi.¹³¹ Daha sonra hükümet, projeyi hayata geçirmek isteyen Behçet Uz ve ona bağlı bir teknik ekibin Moskova’daki parkı incelemek üzere kalmalarını finanse edince, Kültürpark projesi yavaş yavaş hayata geçmeye başladı.¹³² Belediyenin o dönemde büyük çekişmelerin ve rekabetin merkezi konumunda olması dolayısıyla, yapılacak projeler, çoğu zaman bu çekişmeler veya güç gösterilerine feda ediliyordu. Behçet Uz, Kültürpark’ın aynı akıbete uğramaması için bu konuda gereken kararlılığı göstererek girişimlerine başladı.¹³³ 1 Kasım 1936’da yapımına başlanan Kültürpark’ın planı, o yılların önemli kimi kamusal projeleri gibi, Belediye Fen Heyeti tarafından hazırlandı. Nedeni de pek çok konuda olduğu gibi yine belediyenin

¹²⁹ Erkan Serçe, “İzmir’de Muhtarlık Teşkilatı’nın Kurulması ve İzmir Mahalleleri”, **Kebikeç**, S. 7-8, Ankara, 1999, s. 163. Zaten Rum, Ermeni ve Ecnebilerin yaşadığı yerler çoğunlukla yangında yok olduğu için, değişimin çok geniş boyutta yapılmasına gerek kalmamıştı.

¹³⁰ Emel Kayın, “Anımsama ve unutmanın temsilleri: İzmir Enternasyonal Fuarı ve Kültürpark’ın Hafıza Katmanları”, **İzmir Kültürpark’ın Anımsa(ma)dıkları Temsiller, Mekânlar, Aktörler**, Der.: Ahenk Yılmaz, Kıvanç Kılınç, Burak Pasin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 40.

¹³¹ Neşe Yurdkoru Özgünel, “İzmir Kültürpark-Fuar Fikrinin Doğuşu ve Suad Yurdkoru”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, İBB Kültür Yayınları, S. 1, Nisan, 2000, s. 177.

¹³² Bilsel, **a.g.m.**, s.s. 253-254.

¹³³ Sakar, **a.g.e.**, s.s. 62-63.

yoksulluğuydu.¹³⁴ İlk Kültürpark planının büyük ölçüde revize edilmesiyle oluşturuldu.¹³⁵

Danger kardeşlerin planı içinde öngörülen ve yaklaşık 60 bin metrekarelik alanda konumlandırılan Kültürpark, bu alanın yetmeyeceği düşünülerek, inşaat aşaması öncesinde 360 bin metrekareye çıkarıldı ve sonraki yıllarda da güney yönünde bir kez daha genişletilerek 420 bin metrekarelik bir alanda planlandı.¹³⁶ Planın uygulama aşamasında öncelikle şehrin içindeki bataklıkların kurutma çalışmaları başlatıldı. Böylece Tabakhane Deresi yeni bir lağım tesisatıyla denize akıtılarak fuar alanına ilk düzen verildi. Burası sadece yangın yerinin değil, İzmir'in merkeziydi. Yeni imar bölgesinin tam ortasında olduğu gibi Tilkilik, Namazgâh, Ballıkuyu, Asmalı Mescid, Basmane, Alsancak, Birinci ve İkinci Kordon'dan da çok rahat ulaşılabilir bir durumdaydı. Erkek ve Kız Liseleri'nin iki tarafta bulunması, Gazi İlkokulu'na ve İşçiler Mahallesi'ne yakın oluşu da seçilen yerin önemini ortaya koyuyordu.¹³⁷ Belediye ilk etapta başlayan faaliyetler sonunda, elindeki olanaklarla bu işi yapamayacağını anlayınca birtakım pratik yollara başvurdu. Önce masraf tahminleri düşürüldü.¹³⁸ Sonra, yerel müteahhitlerden Bayburtlu Niyazi ile anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre Bayburtlu Niyazi yangın alanındaki molozları temizleyecek; bunun karşılığında kendisine park civarındaki belediye arsalarından mülk verilecekti. Arsa bedelinin karşılığında müteahhit park sahasını temizlemeyi kabul etmişti. Kültürpark çevresinin duvar çevrilmesi işi içinse bir kalfalık sınavı uygulaması getirildi. Buna göre kalfa olmak isteyenlerin Kültürpark duvarının örneğin 250 metresini örmesi gerekiyordu. Böylece hem inşaatta yeterli olup olmadıklarına karar veriliyor hem de fuarın duvarları örülmüş oluyordu.¹³⁹ Kendisinden çok şey beklenen ve yalnız İzmir'in ve Türkiye'nin değil, Akdeniz'in de en önemli ve işlek fuarı olmaya aday İzmir Fuarı, 1936 yılında büyük törenlerle açıldı.¹⁴⁰ Fuar içinde 200

---

¹³⁴ Baran, **a.g.e.**, s. 97.

¹³⁵ Tanyeli, **a.g.m.**, s. 334.

¹³⁶ Ulvi, Olgaç, **Güzel İzmir Ne İdi Ne Oldu?**, Meşher Basımevi, İzmir, 1939, s. 115.

¹³⁷ Baran, **a.g.e.**, s. 98.

¹³⁸ Masraflar başlangıçta 2- 3 milyon lira hesaplanmışken bu otuz bin liraya düşürülmüş ama o dönemde belediyenin Behçet Uz'un dediği gibi otuz parası bile yoktu. Bkz.: Uz, **a.g.e.**, s.s. 62-63.

¹³⁹ Sakar, **a.g.e.**, s.s. 63-65.

¹⁴⁰ Umur Sönmezdağ, "İzmir Fuarı", **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih, Cilt:2, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013, ss. 126-127.

adet pavyon inşa ettirildi.¹⁴¹ Behçet Uz’a göre; fuarın açılmasıyla İzmir’in yangın yerlerinden kurtulma davası kesin olarak bitiyor, şehrin göğsündeki geniş ve muzır yaranın yerine, gün geçtikçe kıymeti artacak bayındır bir şehir kurulmaya başlanıyordu. İzmir’in yangınlıkları içinde atılan bu “*ümran adımı*” daha iyi bir hale getirmek için çalışılacağına da bu vesileyle söz veriliyordu.¹⁴² Dönemin halkçılık ideolojisi çerçevesinde, çağdaş, uygar ve yeni bir yaşam düzeni, üstü kapalı olarak da bir kentsoylu yaşam biçimi hedefleniyordu. İşte bu noktada Kültürpark adından da anlaşılabileceği gibi sadece bir yeşil alan olmanın ötesinde, çeşitli kültürel işlevleri yerine getirmek üzere bir “*halk üniversitesi*” olarak tasarlandı.¹⁴³ Behçet Uz’un (ve dolayısıyla dönemin yöneticilerinin) kafasındaki Kültürpark, şehir halkının genci, yaşlısı ve çocuğuyla birlikte rahatlıkla gezip nefes alabileceği, güzel vakit geçirmesini sağlayacak etkinlikler yapabileceği, gazinolarında eğlenebileceği, hayvanat bahçesi ve botanik bahçeleriyle yeni canlı türlerini tanıyabileceği ayrıca belediyeye ekonomik gelir getirecek bir alandı.¹⁴⁴ Kültürpark’ın bünyesinde kurulan açık hava tiyatrosu, müzeler, sergiler, tenis bahçesi ve farklı bitki bahçeleri bu düşüncenin kısmen de olsa somut örnekleriydi.¹⁴⁵ Rekreasyon işlevlerinin yanı sıra, kentlinin fiziksel ve entelektüel gelişmesine hizmet etmesi amacıyla tasarlanan Atatürk Devrim Müzesi, Sıhhat ve Ege Ürünleri Müzesi, paraşüt kulesi, hayvanat bahçesi, tenis kortları, yüzme havuzu gibi birçok eğlence ve spor alanları kentlinin gündelik hayatında yerini almaya başlıyordu.¹⁴⁶

Kültürpark’ın yapılmasıyla Alsancak’ın bugünkü yerleşim dokusunun temeli atılmıştı. Fuar alanının etrafında okullar, bankalar ve itfaiye bulunurken, alanın kıyı kesiminde sinema, gazino gibi eğlence yerlerinin yoğunluğu dikkat çekmekteydi. Tüm bu kentsel donanımlara limanın ticaret fonksiyonu da eklendiğinde, burası

---

¹⁴¹ Fuar içindeki pavyonların mimari özellikleri için bkz.: Yüksel Pöğün Zander, “İzmir Enternasyonal Fuarı Pavyonları (1936-1940), **İzmir Kültürpark’ın Anımsa(ma)dıkları Temsiller, Mekanlar, Aktörler**, Der.: Ahenk Yılmaz, Kıvanç Kılınç, Burkay Pasin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 194-212.

¹⁴² Baran, **a.g.e.**, s. 100; Sakar, **a.g.e.**, ss. 69-70; Serçe, **a.g.e.**, ss. 278-282.

¹⁴³ Sakar, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁴⁴ Olgaç, **a.g.e.**, s.s. 112-113; Tanyeli, **a.g.m.**, s. 334.

¹⁴⁵ Rengin Zengel, Müjgan Karatosun, “20. Yüzyıl Mimari Mirasının Korunma Sorunları: İzmir’de Dr. Behçet Uz Dönemi Yapıları”, **Mimarist**, İstanbul, Güz, 2002, s. 38.

¹⁴⁶ **İzmir Belediye Riyasetinin 1936 Yılı Çalışma Raporu**, İzmir, 1936, s.s. 44-45; Zengel, **a.g.m.**, s. 39; Ülker Baykan Seymen, “Tek Parti Dönemi Belediyeciliğinde Behçet Uz Örneği”, **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, s. 318.

kentin en canlı ve hareketli semti oluyordu.¹⁴⁷ Özet olarak başlangıçta kentli yaşam tarzının İzmir halkına benimsetilmesi ve aynı zamanda kültürel ve fiziksel gelişimine katkıda bulunması amacıyla 1936 yılında çalışmalarına başlanan Kültürpark, Uluslararası Fuar ile günümüze kadar ulaşan çok önemli ekonomik etkinliğin bir parçası oldu.¹⁴⁸

2.2. İskân Çalışmaları

Kurtuluş Savaşı sonrası meydana gelen yangınla birlikte İzmir'in imar ve iskân sorunu aynı paralelde yürüyen ve bir an önce çözülmesi gereken meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi şehrin büyük bir bölümü yanmış, geriye sadece şehrin kenarları ve kül yığınıyla dolu koca bir alan kalmıştı. İstatistiklere göre 42.945 haneden 14.004 hane tamamen yanmıştı.¹⁴⁹ Ayrıca bu konu yalnız yangının getirdiği yıkımla da ilgili değildi. Osmanlı İmparatorluğu döneminin en önemli uğraşlarından biri olarak 19. yüzyıldan 20. yüzyıla çözülemeden aktarılmış konuların başında gelmekteydi.

1922'de yaşanan büyük yangın sonrasında evler resmi daireler, oteller, işyerleri ve buna benzer meskenler tahrip olmuş, geriye çok az şey kalmıştı. Halkın zorunlu ihtiyaçları dahi karşılanamayacak haldeydi. İzmirliilerin büyük çoğunluğu evsiz kalmıştı. Evsizlik, bireysel sıkıntılardan öte, toplumsal bunalımlar yaratıyordu. Şehirde bu dönemde evi olanın her şeyi var demekti.¹⁵⁰ Mübadillerin gelmesi işleri daha da zorlaştırmış, mevcut nüfusun ihtiyacına cevap veremeyen İzmir, şimdi gelen mübadillerin iskân edilme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştı. Başlangıçta giden Rumlardan kalma evlerin (emval-i metruke) gelen mübadillere yeteceği düşüncesi hâkimken, daha sonra bu işin hiç de kolay olmadığı anlaşılmıştı. Rumların büyük ölçüde şehri terk etmesiyle, geride bıraktıkları mülkler büyük bir sorunu da

---

¹⁴⁷ Karadağ, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁴⁸ Seymen, **a.g.m.**, s.s. 317-318.

¹⁴⁹ İzmir yangını ile ilgili ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için bkz., Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", **ÇTTAD**, VI/15, Güz, 2007, ss. 19-38; Serçe, **a.g.m.**, s. 163; Baran, **a.g.e.**, ss. 36-37; Mustafa Kırışman, Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **ÇTTAD**, X/22, Bahar, 2011, ss. 77-93;

¹⁵⁰ Mevlüt Kaya, "Milli Mücadele Sonrasında İzmir'de Mesken Sorunu", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, S.1, Bahar 2012, s. 200.

beraberinde getirmişti.¹⁵¹ Çünkü bu malların kime hangi kriterlere dayanarak verilmesi gerektiği noktasında çok ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Her şeyden önce eldeki bilgilerin yeterli olmaması ve iskân dairesinin çok yavaş çalışması; kimi zaman evlerin birkaç aileye birden verilmesine, kimi zaman fuzuli işgallere, kimi zaman da asıl ihtiyaç sahipleri yerine gücünü kullanan kimi devlet memurları ya da kişilerin eline geçmesine dolayısıyla da haksız kazançlara sebep olmaktaydı. Bir başka ifadeyle bu dönemde terk edilmiş ev, han, değirmen ve fabrikalar maalesef kapanın elinde kalmış hatta iş bilmez ve yeteneksiz kişilerin eline geçmişti.¹⁵² Zaten bunu rakamlar da kanıtlamaktaydı. Rumların ülkeyi terk etmesinden sonra, metruk ev sayısı 100.000 civarındaydı. Bu sayıya, mübadeleyi beleyen ve mübadeleyle Türkiye'yi terk edenlerden kalan evler dâhil değildi. Türkiye'nin ilk Mübadele ve İmar ve İskân Bakanı olan Mustafa Necati Bey'in aktardığı bilgiye göre; metruk halde bulunan söz konusu 100.000 evden, 20.000-25.000 adedi hükümetin denetimi altına alınmıştı. Geriye kalanlar ise talan edilerek çeşitli şahısların eline düşmüştü.¹⁵³

İskân buhranının yaşanmasında diğer etkenlerden birisi de nüfus artışıydı. Kendi iskân bölgelerini terk edenler veya İzmir'e gelmeyi tercih edenler, yerleştirilen mübadillere yakın sayıdaydı. Yerleştirilenlerin evlerini beğenmeyip başka evlere geçmeleri, bu hanelerde oturan memur, harikzede (yangın mağduru) ve diğer insanları zor durumda bırakıyor, bu kez onlar evsiz kalıyorlardı. Ayrıca yeni inşaat yapılamıyor olması da bu buhranı azdırmıştı. Bu karmaşık sorunu ortadan kaldırmak için çeşitli yollar düşünüldüyse de başarılı olamamış, 1920'li ve 30'lu yıllar boyunca mesken sorunu devam etmişti.¹⁵⁴ Örneğin Eylül 1923'te İzmir'de emvali metrukeden (sahipsiz mal) kalma 10.000 civarında mesken bulunuyordu. Bu meskenlere 50.000 aile yerleştirilmeye çalışılacaktı. Ancak bunların büyük bir kısmı harap haldeydi. Tamirâtı için de en az 2-3 milyon liralık bir hesap taksimatı gerekiyordu. Bu hesap, şehir bütçesini aşıyordu. Devlet bütçesinden de fazla bir şey beklenemezdi. Çünkü

---

¹⁵¹ İzmir emval-i metrukesi ve doğurduğu sonuçlar için Bkz.: Kemal Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Enval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 18, C. VI, Temmuz, 1990, s.s. 627-657.

¹⁵² Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.s. 138-143; Kaya, **a.g.m.**, s. 206.

¹⁵³ Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, (23-25 Ekim 1995)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., İstanbul, 1996, s. 504.

¹⁵⁴ Baran, **a.g.e.**, s.s. 50-51.

sadece İzmir değil, bu tür acil ihtiyaçları olan, Çanakkale, İstanbul ve Anadolu'nun doğusunda batısında birçok il bulunuyordu.¹⁵⁵

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı mesken sorununu daha da artırdı. Bu yıllarda işsizliğin yükselmesi ve alım gücünün düşmesine karşılık ev ve kira fiyatlarındaki muazzam artışlar, halkın çektiği ıstırapın birkaç kat daha katlanmasına neden olunca yeni bir çıkmaza girildi. Emlak kıymetleri her ne kadar Dâhiliye Vekâleti tarafından kontrol altına alınmaya çalışılsa da, şehirde muhtaç kimseler kadar, fırsatçılar da vardı.¹⁵⁶ Satılık ve kiralık meskenler bulunmasına rağmen halkın büyük çoğunluğunun, hangi fiyata olursa olsun, ne mesken satın alabilecek ne de kira ödeyebilecek bir sermayesi yoktu. Bununla birlikte, dışarıdan gelip İzmir'de fuzuli işgalde bulunanların, İzmir'in yerli ve çaresiz halkıyla karıştırılmaması gerektiği basında sık sık yer alıyordu. İzmirli harikzedeler ve diğer biçareler, bu olayda her bakımdan saf dışı tutulmalı, emval-i metruke ve fuzuli işgal sorunu çözülmeliydi.¹⁵⁷

Fırsatçıların daha da arttığı 1929 Ekonomik Bunalımı sonrasında Metruk Mallar İdaresi herkesin şikâyetçi olduğu kurumların başında geliyordu. 1930'lu yıllar boyunca da mesken bunalımı ve emval-i metrukeyi fuzuli işgal sorunu devam etti. Bu yıllarda her ne kadar 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 15. Maddesi belediyelere mesken yapma görevi vermişse de o dönemde belediyelerin bütçelerinin kısıtlılığı bu tür hizmetlerin yapılmasına imkân bırakmıyordu. Mesken konusu belediyelerin ancak 1930'lu yıllardan sona el atabileceği konular arasına girebildi. İlerleyen yıllarda devletin kuruluş yıllarındaki sorunlarının azalmasına koşut olarak mesken sıkıntısı da azalmaya başladı. Ancak ele alınan dönemde emval-i metrukeyle çözümlenmesi düşünülen süreç hiç de kolay olmadı. Kalan mallar bir anlamda devlete fazladan yük getirdi. Sonuç olarak da hükümet metruk haldeki konutların bir kısmını gerçek ihtiyaç sahiplerine verse de geriye kalanların büyük çoğunluğu şehre farklı yerlerden gelenlerin elinde kaldı. Bu durumun önüne geçilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, bir af getirilerek yapılan veya oturulan binaları asgari bir bedelle ev sahiplerine vermek durumunda kalındı.¹⁵⁸ Yaşanan bu süreçte halk daha çok kendi

---

¹⁵⁵ Kaya, **a.g.m.**, s. 208.

¹⁵⁶ Kaya, **a.g.m.**, s.s. 201-202.

¹⁵⁷ Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler**, İBB Kültür Yayınları, 1. Kitap, C. 2, İzmir, 2003, s.s. 30-31.

¹⁵⁸ Göksu, **a.ge.**, s.s. 66, 111.

başının çaresine bakmak zorunda kaldı. Birçoğu yaptığı barakalarda yaşamlarını devam ettirdi. Belediyenin içine düştüğü maddi çıkmazdan kurtulması ve kaynak yaratarak mesken yapmaya başlamasıyla sorun giderek azaldı. Bina ve mesken durumuyla ilgili ilk derli toplu bilgi 1927 yılı Ağustos ayında yapılan ve vilayetler itibariyle hane sayısını gösteren bina sayımı istatistikleriydi. İzmir’de 1927 yılında ikamete ayrılmamış fakat meskûn olan hane sayısı 6086’ydı. 1927 nüfus sayımına göre 100 eve isabet eden nüfus 423 ve 1000 kişiye isabet eden hane sayısı 236’ydı. 1935 yılında ise İzmir’de mesken sayısı 30.195’ti. Bunların sadece %30,4’ünde su, %19,9’unda elektrik, %1,5’inde havagazı bulunuyordu. Aynı yıl bir odalı mesken sayısı %21,7, iki odalı mesken sayısı %30,7, üç odalı mesken sayısı ise %15,9’dur. En büyük oranı iki odalı haneler oluşturmaktaydı. Mesken olarak gösterilen “Ev” den sonra en büyük oran 465 ile “Baraka”ydı. Buna rağmen, İzmir genelinde 1927 yılında 612, 1932’de 575 ev yapıldı; 1938 yılında ise 362 evin daha yapım ihalesi gerçekleşti.¹⁵⁹

Kent artan nüfusla birlikte mekânsal olarak genişlemişti. 1930’lu yıllarda İzmir’in yerleşim alanında, İzmir Limanı ve Karataş arası (bugünkü Konak) eski küçük liman çevresindeki ticarethaneler, merkezi iş yerleri, hastaneler, okullar ve cami, kilise, havra gibi ibadethanelerin çokluğu nedeniyle merkez durumundaydı. Sözelimi, Küçük Liman’ın doldurulduğu alandaki çarşı, tüm kentin gereksinimine yanıt verecek nitelikteydi. Ayrıca söz konusu alan, çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu konut yerleşimine de sahne oldu. Konutlar daha geri planda olup birbirini dik keser durumdaki dar sokaklarıyla karışık bir yerleşim tipi göstermekteydi. Bugünkü Basmane Garı ve Kemeraltı’nın güneyi, Kadifekale etekleri de dâhil olmak üzere yoğun olarak konutlarla kaplandı. Güzelyalı’ya kadar devam eden bu alan konut yerleşimi anlamında kentin en yoğun yeriydi. Karantina semtinden itibaren konut alanları kıyı boyunca dar bir hat şeklinde uzanmaktaydı.¹⁶⁰

İzmir yangınından sonra Alsancak ismi verilen semt, (daha önce Punta) 1930’larda şehrin başarılı Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz tarafından imara açıldı. Büyük bulvarlarla süslenmiş, tam ortasına bir Kültürpark ve fuar kurulmasıyla yeniden dirilen eski yangın yerleri, İzmir’in en varlıklı ailelerin ilgisini çeken

---

¹⁵⁹ Baran, **a.g.e.**, s.s. 51,70.

¹⁶⁰ Karadağ, **a.g.e.**, s. 53.

yepyeni bir mahalle oldu. Özellikle Karataş semtinde oturan Musevi zenginlerle, Namazgâh semtinde oturan Türk zenginlerin bu yeni mahalledeki yeni ev ve apartmanlara taşınması sonucunda 1950’lerde canlı bir yapıya kavuştu. Günümüzde kentin eski Küçük Paris imajına en yakın Parissienne (Parisli) havasına sahip oldu.¹⁶¹ Bununla birlikte, Levanten ailelerinin yazlık konutlarının yoğun olarak bulunduğu Buca, Bornova özellikle Cumhuriyet sonrasında Selanik’ten gelen mübadillerin yerleştirilmesiyle birlikte önemli ölçüde ndı. Ayrıca, 19. yüzyıl sonlarında sadece kıyı boyunca yerleşmenin gözlendiği Karşıyaka da nüfus artışıyla çevreye yayıldı ve kuzeyde İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryoluna yaklaştı. İzmir ve çevresine yerleştirilmesi uygun görülen mübadillerin yanı sıra, farklı nedenlerle göç eden nüfusla birlikte kent nüfusu önemli ölçüde arttı. Göçle gelenler Karantina, İkinci Kordon, Karataş, Alsancak, Basmane, Göztepe, Çimentepe¹⁶² ve Karşıyaka’ya yerleştirilirken, bir kısmı da Torbalı, Seydiköy (Gaziemir), Karaburun, Bergama, Ödemiş, Çeşme ve Urla gibi ilçelere gönderildi.¹⁶³ Ancak, göçle gelen nüfusun, kent için planlananın çok üstünde olması, kentte iskân sorununa yol açtı. Söz konusu iskân probleminin çözümü için çeşitli semtlerde göçmen konutları inşa edildi. Tahsis Karar Defterleri’ne göre 1928-1930 yılları arasında inşa edilen konutların semtlere göre dağılımı şöyleydi:

Tablo 9: 1928-1930 Yıllarında İnşa Edilen Konutların Semtlere Dağılımı

Yerleşim Birimi	Konut Sayısı
Karşıyaka	87
Alsancak	27
Karataş	25
Tepecik	40
Karantina	23
İzmir (Toplam)	202

(Kaynak: Baran, **a.g.e.**, s.s. 134-135.)

¹⁶¹ Yaşar Aksoy, “İzmir’in Parisli Semti Alsancak”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 1, Nisan, 2000, s. 26.

¹⁶² Çimentepe, 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında Giritli, Selanikli ve Boşnak Türklerin göçü sonucu, Eşrefpaşa’nın yukarıya doğru genişlemesiyle oluşan göçmen mahallesidir. Giritli Selaniklilerin büyük çoğunluğu yavaş yavaş başka semtlere taşınmaya başlayınca onlardan boşalan yerleri Çingeneler ve Kürtler almıştır. Bkz.: Duygu Özsuphandağ Yayman, “Eşrefpaşa’nın Çatı Katı Çimentepe”, **İzmir Life**, Ağustos, 2005, s. 91.

¹⁶³ Karadağ, **a.g.e.**, s. 53.

İzmir, Cumhuriyet'in ilk on yılında nüfus ve kapladığı alan bakımından o kadar büyümemişti. 1930'larda Göztepe'nin arkasındaki sırtlar tamamen yeşil alanlardan oluşuyordu. Kent bugün olduğu gibi henüz Kadifekale'ye kadar da uzanmıyordu. Tepecik ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygın bir konut bölgesi oldu.¹⁶⁴ Bununla birlikte özellikle Musevi ve Türk zengin-maruf ailelerin oturmak için Karataş-Göztepe arasındaki Karataş-Karantina-Köprü-Göztepe revaçta olan semtlerdi. Cumhuriyet öncesi dönemde, Kordon ve Alsancak ne kadar gözdeyse 13 Eylül 1922 yılında yaşanan İzmir yangını sonrasında da Karantina-Göztepe-Reşadiye aksı, seçkin aileler tarafından o kadar tercih ediliyordu. Kent yaşamının sıkıcı, yangın yerlerinin hüznü verici havasından uzak, sayfiye görünümlü bu kıyı boyu yerleşim, “*nezih*”, “*mutena*”, “*müstesna*” “*en şerefli*” ifadeleriyle tanımlanmaktaydı.¹⁶⁵ 1940'ların sonunda Mithatpaşa Caddesi ile deniz arasında sıralanan evlerden sonra, bugünkü askeri tesislerin yerinde, o zamanın askeri tesisleri ve özellikle bir deniz uçakları hangarı vardı. Bunun önünde denize, tekerlek yerine kızakları bulunan deniz uçaklarının inmesi, denizden havalanması, Karşıyaka'dan görülebilmekteydi.¹⁶⁶ İzmir'in batı aksını oluşturan bu cadde boyunca Konak'tan Karantina'ya (şimdi Küçükyalı) kadar, Karataş'taki birkaç, “*Yahudhane*”yi (Yahudilerin bir arada oturdukları ev veya evlerin topluluğu) saymazsak, hemen hemen tümüyle, birbirine bitişik sıralanmış iki katlı, orta halli vatandaş evleri, Karantina'dan Sivrihisaryan Konağı'na kadar, bahçeli zengin konakları ve daha sonra yine birbirine bitişik sıralanmış orta halli vatandaş evleri bulunmaktaydı. Yerleşim alanı bunların hemen arkasında bitmekteydi. Ancak Karantina-Konak arasında yerleşim yamaçta, Halil Rıfat Paşa Caddesi ile Mithat Paşa Caddesi arasında, yukarılara da yayılmaktaydı. Eşrefpaşa, en yüksekteki semtti. Kadife Kale'den aşağıya, denize uzanan yamacın yukarı bölümleriyle güneye bakan (şimdiki çevreyolunun üstündeki) yamaç ve doğuya bakan yamacın tümü boştu. Kent ovada, Tepecik (şimdi, Yenışehir) denilen yere henüz uzanıyordu; orası sayılmazsa, Basmahane Garı-Alsancak Garı arasında uzanan demiryolunun ötesi dahi henüz kent dışı, boş bağlık bahçelik, bostanlık yerlerdi.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Doğan Kuban, **Türkiye’de Kentsel Koruma Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 78.

¹⁶⁵ Göksu, **a.g.e.**, s.s. 129-130.

¹⁶⁶ Bilge Umar, **İzmir 1950**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s. 21.

¹⁶⁷ Umar, **a.g.e.**, s.s. 21-22.

Karşıyaka yöresi, 1950'lerin başında bile bağlık bahçelik olan bir yöreydi. Karşıyaka, Papaz'a (Deniz Bostanlısı) kadar uzanırdı ama arka taraflara özellikle de demiryolunun öte (kuzey) yanına henüz pek rağbet edilmiyordu. Demiryolu ötesindeki yerleşim, ilke olarak ana cadde durumundaki Zübeyde Hanım Caddesi üzerinde ve bundan sağa, sola ayrılan dikey sokaklardaydı. Caddenin, Küçük Yamanlar Tepesi eteğine, Soğukkuyu Deresi'ne dayanan ucundaki Soğukkuyu Mahallesi, ana cadde üzerindeki evleri dışında, bağlar bahçeler arasında dağınık ve kerpiç evlerden oluşan köy karakterini hâlâ korumaktaydı. Bilge Umar, bugün devleşen İzmir anakentinin Çiğli'yi dahi içine alıp aradaki bütün boş yerlerin dolacağını o zaman hayal bile edilemeyecek şeyler olduğu söylerken; Şemikler, Nergis, Dedebaşı'nın (Serinkuyu) meyve bahçelerinin bulunduğu köyler olduğunu eklemekteydi.¹⁶⁸

2.3. Konut ve Mimari

Konut şekillenişinde tıpkı geçmişte olduğu gibi günümüzde de denize yakın bölümlerin üst düzey gelir grubu insanların, daha gerideki bölümlerin ise alt düzey grupların tercih ettikleri mekânlar olarak geliştiği görülmektedir.¹⁶⁹ Güzelyalı, Göztepe, Karantina, Karataş 1950'lere değin yüzyıl başındaki görünümünü korumuştur. Türk mahallelerinde yoğun ve düzensiz yerleşme devam etmekte; kuzey-güney doğrultusunda evler, daracık sokaklarla Kadifekale eteklerinden ovaya doğru inmekteydi. Basamaklar biçimindeki dar sokakların kaleden ovaya doğru inişi Türk mahallelerine özgün bir görünüm kazandırmaktaydı. Evler genellikle iklimin sıcak olması ve Müslüman inancın getirdiği kapalılıkla şekillenmişti. Bu eski tarzdaki evler yüksekçe bir duvarla çevriliydi ve bir bahçe kapısından girilmekteydi. Biraz daha hali müsait olan ailelerin evlerinde taş ya da mermer döşeli avlu ve bu avluda kuyu ya da küçük bir havuz yer almaktaydı. İki katlı ve kagir olan bu evler küçük ve sık pencerelere sahip olsa da sığağı önlemek amacıyla kepenkliydi. Geniş ve süslemeli saçaklar ve çıkmalarla sokağın gölgelenmesi sağlanmaktaydı. Evlerin giriş

¹⁶⁸ Umar, **a.g.e.**, s. 22; Bilge Umar, "Kordelio (Şimdi Karşıyaka) Adının Kökeni ve Anlamı Üzerine", **ÇTTAD**, C. 1, S. 3, 1993, s. 222.

¹⁶⁹ Umar, **a.g.e.**, s.s. 27-28.

katında mutfak, kiler vb. günlük yaşantının geçtiği bölümler, birinci kattaysa oturma ve yatak odaları bulunmaktaydı.¹⁷⁰

1930'lu yıllarda varlığını koruyan konut tiplerinden biri Sakız tipi denilen konutlardı. 19. yüzyıl içerisinde meydana gelen ekonomik değişimlerle birlikte kent peyzajı kuzey ve güney yönlerde değişime uğramıştı. Alsancak, Göztepe, Karşıyaka, Seydiköy, Buca ve Bornova gibi yerleşimler modern kent görünümünü kazanmıştı. Bugünkü Alsancak Garı ile deniz arasında kalan bölgede, aynı yönde gelişen sokaklar ve bunları kesen ara sokakların oluşturduğu adalarda, Sakız tipi de denilen iki katlı, sokağa cepheli, bitişik nizam evler ortaya çıkmıştı. Bugün bile hâlâ varlığını koruyarak günümüze kadar gelen bu evler, gerek denize, gerekse kıyıdaki konsolosluklara ve ticarethanelere yakınlığı nedeniyle Levantenler tarafından tercih edilmekteydi. Evler sokak cephesine asimetrik ve ahşap cumbalıydı. Şeniz Çıkış, ilk bakışta geleneksel öğeleri ağır basıyor gibi gözükse de bu evlerin özgünlüklerinin arkasında, büyük ölçekli ticari ve kamu yapılarından elde edilen deneyim ve etkileşimin yanı sıra; yeni malzeme ve tekniklerle adalardan gelen zanaatkarların aktardığı geleneksel üslup gibi bir dizi etki bulunduğunu söylemektedir. Çıkış bu konutların genel özelliklerini şöyle açıklamaktadır:

*Zemin katta giriş holü dar aks üzerinde konumlanmakta, geniş aksta ise yaşama mekânları yer almaktadır. Üst katta yer alan yatak odalarından bir kısmı sokak cephesine, diğer bir kısmı ise arka avluya yönelmektedir. Bu odalar genellikle merkezi bir hol etrafında düzenlenmiştir. Zemin katta ön ve arka cepheden ışık ve hava alan iki temel yaşama mekânına, arka bahçeye doğru uzanan bir servis kütlesi eklenmiştir. Bu kütlede mutfak, banyo, tuvalet ya da kiler gibi servis birimleri yer almaktadır. Avlulara geçiş yalnızca konut içinden sağlanmıştır. En eski örnekleri ile bugün Alsancak diye adlandırdığımız Punta semtinde karşılaştığımız bu konutlar, daha sonra yapılan tüm konutların prototipini oluşturmaktadır. Bu konutun çeşitli uyarlamalarına, kentin hemen her semtinde rastlamak olasıdır.*¹⁷¹

¹⁷⁰ Say, a.g.e., s. 105.

¹⁷¹ Şeniz Çıkış, "Modern Konut Olarak XIX. Yüzyıl İzmir Konutu: Biçimsel ve Kavramsal Ortaklıklar", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi (METU JFA)*, S. 2, 2009, s.s. 213-215.

Burada görülen bitişik nizam yapı anlayışı, az da olsa Karşıyaka, Göztepe ve Buca'da da görülmekteydi. Seydiköy ve Bornova'da görülen ana yapı anlayışı ise geniş bahçeler içinde yer alan köşkler şeklindeydi.¹⁷²

Diğer bir yapı tipi 1867 yılındaki bir kanunla, yabancılara gayrimenkul edinme hakkının verilmesiyle ortaya çıkan köşklerdi. Özellikle Bornova ve Buca'da yaygın olan bu köşkler, özgün bir yapı tipi ortaya çıkarmıştı. Türk ve azınlık nüfusa göre maddi açıdan daha zengin hayat standardına sahip Levanten ailelerin, refah düzeylerinin göstergesi olan bu köşkler, Levantenlerin kendilerine özgü yaşam tarzlarının da tanıklarıydı. En önemli karakteristik özelliklerinden biri yüksek duvarlarla çevrilmiş geniş bahçeler içinde yer almalarıydı. Bahçeleri sınırlayan duvarlar sayıları bir ya da daha fazla olan ve dekoratif demir parmaklıklara sahip yüksek kapılarla bölünüyordu. Bahçeleri süsleyen çeşitli çiçek ve bitkilerin tohumları ve soğanları da bazen Avrupa'dan ithal edilmekteydi. Çeşitli ağaçlar ve havuzlar yine bahçe peyzajına verilen önem dolayısıyla Avrupai düşünce çabalarını yansıtmaktaydı.¹⁷³ Bornova Levanten Köşkleri, hem İzmir'de konut mimarisine ayrıcalıklı bir özellik katmakta hem de yabancı olduğu bu kültüre zengin bir nitelik kazandırmaktaydı. Köşkerin plan tasarımlar ve mimari bezeme özellikleri, İzmir konut mimarisine benzerlikler göstermekle birlikte, dış görünümünde çarpıcı farklılıklar sunar. Konutları yaptıran ailelerin kimlikleri, kültürel düzeyleri, ekonomik güçleri ve tüm bunlar tarafından belirlenen beğenileri de, yapıların dış cephelerine yansırı.¹⁷⁴

Karşıyaka'da ve İzmir'in orta halli vatandaşları çoğunluk iki katlı, üst katta ortada kapalı küçük bir balkonu bulunan; dış yüzeyleri kadar iç planları da genellikle birbirinin aynı yahut benzeri olan, çoğu kez ön yüzü işlenmiş, hem yapı malzemesi olarak hem de dekoratif amaçlı kullanılan tipik İzmir evlerinde oturmaktaydı. Umar, evlerin mekânsal dağılımı ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktaydı;

Hem denize pek yakın zeminin neminden, ıslaklığından korunmak için hem de odun, kömür vb. depolamak için tabanı sokak düzeyinin biraz

¹⁷² İnci Kuyulu Ersoy, "Levantenlerin İzmir'e Kültürel Katkısı", **Geçmişten Günümüze Levantenler**, İzmir Ticaret Odası Yay, İzmir, 2001, s. 123; Aksoy, **a.g.m.**, s. 27.

¹⁷³ Ersoy, **a.g.m.**, s.s. 126-127.

¹⁷⁴ Ersoy, **a.g.m.**, s. 138.

*aşağısına inen, içte 1-1,5 metre yükseklikte bir bodrum bölümü bırakılarak yapılan zemin katına sokaktan kapı önündeki 5-6 basamaklı merdiveni çıkmakla ayak basardınız.*¹⁷⁵

Basamakla kapıdan içeri girince sağda, ancak konukları oturtmak için açılan “*misafir odası*” bulunmaktaydı. Sokak kapısından sonra girdiğiniz yer, genişçe bir geçit yeri idi ve tam karşıdaki, hem oturma odası hem yemek odası işlevli odaya buradan geçilmekteydi. Bu orta boşluğa “*hayat*” denilmekteydi. Hayata açılan kapıları açık tutmakla, nişan toplantısı, mevlit toplantısı gibi zamanlarda, misafir odasının ve/veya oturma-yemek odasının uzantısı işleviyle kullanılabilmekteydi. Hayatta sokak kapısından giren birine göre sol ileri köşede, kocaman bir soba durmakta ve kışın bütün evi, olabildiğince, bu soba ısıtmaktaydı. Oturma ve yemek odasının iki penceresi vardı. Bunlar, evin arkasındaki bahçeye yahut bahçe bölümüne bakmaktaydı. Odaya önden girerseniz, sağ yanda ortadaki kapıdan, dar ve karanlık bir geçitten geçtiğinizde sağında bulunan, alt kattaki küçük tuvalete; onun üzerinden üst kata çıkan küçük ve dar merdivene, sonra da mutfığa ulaşılıyordu. Mutfak yemek odasına yan dönmüş, sırtını komşu eve dayamış bir şekilde konumlanmaktaydı. Mutfağın önündeki pencereler, evin arkasındaki bahçeye açılmaktaydı. Bu tipik İzmir evlerinin üst katında, orta yerde, yine bir “*hayat*” ve tümünün kapısı ona açılan yatak odaları bulunmaktaydı. Yatak odalarının ikisi ön taraftaydı, bunların birinden küçük, kapalı balkona geçilmekteydi. Arka tarafta da genellikle iki yatak odası bulunmakta ve bunların pencereleri, evin arkasındaki bahçeye bakmaktaydı. Banyo veya tuvalete odaların birinden veya ayrı bir koridordan geçilmekteydi.¹⁷⁶

Bugünkü Alsancak semtinin sınırları içinde kalan yangın bölgesi kentin yeniden inşa edilen bölgesi olarak büyük önem taşımaktaydı. 1925 yılındaki imar planındaki değişikliklerle daha önce iskân mıntıkası olarak tarif edilmeyen ve parkın doğu tarafına rastlayan bu bölge “*amele evleri*”, batı ve kuzeybatı tarafı ise “*bahçeli evler*” yapılması için ayrıldı. Bu durum İzmir’deki mevcut planın ruhunu çok esaslı bir şekilde değiştirdi ve şehrin merkez bölgesi böylece ikiye ayrıldı. İlerleyen yıllarda daha da derinleşerek gelişen bu ikili yapı, birbirine bu kadar yakın iki konut bölgesinde birbirinden oldukça farklı konut tipolojilerinin doğmasına neden oldu.

¹⁷⁵ Umar, **a.g.e.**, s.s. 27-28.

¹⁷⁶ Umar, **a.g.e.**, s.s. 28-31.

Bahçeli evlerin yapımına ayrılan Alsancak kesimindeki parseller, kıyının her devirde bir sosyal çekim merkezi olması nedeniyle önem kazandı ve düşük yoğunluklu bu alan, tıpkı Ankara'nın Yenışehir'i gibi Cumhuriyet seçkinlerinin ve gelir düzeyi yüksek kesimin tercih ettiği bir dokuya dönüştü. Alsancak'ta konut alanı olarak en hızlı gelişme kaydeden bölüm ise, Birinci Kordon'dan Kültürpark'a doğru açılan yollar üzerinde gerçekleşti. Bu sürecin sonunda “*yangınlık*” diye tabir edilen çöküntü alanlarında, modern mimari ilkelere göre şekillenen konutlar hızla çoğaldı.¹⁷⁷ Konuyla ilgili olarak gazeteci Ulvi Olgaç, Dr. Mustafa Enver Caddesi'nin iki tarafına hemen hiç boş yeri kalmadan yapılmış çok mutana iki katlı bahçeli apartmanlarla villalar donatıldığını, önlerinin çok kısa duvarlı çiçekli bahçelerle süslendiğini ve yoldan geçerken insanların bir vitrin seyrederek gibi villaların bahçelerini seyrettiğini belirtmektedir.¹⁷⁸

Aynı dönemde iktisadi kaygıların da etkisiyle apartman inşası teşvik edilmeye başlandı. Bu amaçla çok dar ve rahatsız daireler yapıldı, kimi zaman da bir kısım evler apartman adı altında kullanıldı.¹⁷⁹ Alsancak'ta yoğun olarak görülen bu yapılar, kira amaçlı tasarlanmıştı. Üç-dört katlı olan bu konutlar, mütevazı ölçülerine rağmen, modern yapılarıydı. Daha çok Vasıf Çınar, Şükrü Kaya ve Celal Bayar Bulvarı ve çevresinde görülen apartmanlar, 2-3 odalı fazla büyük olmayan konutlar olabildiği gibi, çok daha geniş 5-6 odalı ve inşaat alanları 180 metrekarenin üzerinde lüks konutlar da olabilmekteydi. Fakat büyük bir çoğunluğu oldukça geniş tasarlanmıştı. Buradaki 4-5 odalı apartman sayısı, aynı dönemdeki Ankara apartmanlarından çok daha fazlaydı. Ankara'da daha çok memur ve bürokratlar için tasarlanan kira konutları orta düzey gelir seviyesine hitap ederken, Alsancak'taki aynı tip konutlar üst düzey gelir seviyesine hitap etmekteydi. Bu nedenle konutlar modern yaşam biçimlerine uygun, ev içi mekân kullanımlarına da sahipti. Konutlarda işlevsel ayrışma büyük ölçüde sağlanmıştı. Birçok yapıda ana giriş kapısının yanı sıra, servis amaçlı ikinci bir giriş kapısı daha bulunmaktaydı. Ancak bu konutlar Sıdika Çetin'in de belirttiği gibi her ne kadar modernist ilkeler doğrultusunda tasarlanmış olsalar da, mekân örgütlenmesinde kilit rol oynayan merkezi konumdaki “*ana hol*”ün geleneksel konutun “*orta sofa*”sı ile mekânsal benzerlik göstermekteydi. Ayrıca

¹⁷⁷ Çetin, **a.g.m.**, www.mimarlikdergisi.com.

¹⁷⁸ Olgaç, **a.g.e.**, s.s. 34-36.

¹⁷⁹ Say, **a.g.e.**, s. 107.

mahremiyetin korunması için yatma grubunun mutlaka daha iç kısımda yer alması, yaşamaya ait mekânlarda günlük oturma ile misafir bölümlerinin ayrılması ve özellikle 2 odalı konutlarda odaların çok işlevli mekânlar olarak kullanılması gibi bulgular, kültürel sürekliliğin devam ettiğini ve tasarımlarda geleneksel ilkelerden tümüyle ve birdenbire kopulmadığını göstermesi bakımından anlamlıdır.¹⁸⁰

Sosyal devlet politikalarıyla paralel bir uygulama olarak görülen Kahramanlar'daki işçi konutları da konu açısından önemlidir. Bitişik nizam yapı parsellerinde uygulanan Kahramanlar Konutları'na ait ilk planlardan anlaşıldığı kadarıyla bu konutlar, genellikle tek katlı veya iki katlı özellikte inşa edildi. Fakat bunların çoğu daha sonra kira amaçlı kullanılmak üzere ya bağımsız iki kata dönüştürüldü ya da kat ilaveleri yapılarak değiştirildi. Aynı zamanda Kahramanlar'da ikinci sıklıkta karşılaşılan 3 odalı konutlar da yine alan olarak çok sınırlı bir metrekareden oluşuyorlardı, bunlarda da mekânsal çeşitlilik yeterince gelişmemişti. Bu konutların ön cephesinde bulunan 2 oda yaşama amaçlı kullanılmakta ve mutlaka misafir ve oturma olarak iki ayrı hücreden oluşmaktaydı. Diğer odaysa yatma amaçlı kullanılmakta ve istisnasız tüm konutlarda mutfakla birlikte arka cepheye baktırılmaktaydı. Burada genellikle ortak bir mekânda çözölen banyo ve tuvaletin ortak kullanılmasına karşın, alaturka tuvalet alışkanlığı devam etmekteydi.¹⁸¹

İzmir'de kendi başına konut edinemeyen ve kiralayamayan ailelerin topluca, ama apartmanlardaki gibi dikine yığılma ile değil, yatay yayılma ile birlikte oturduğu, özel bir konut türü de, tek tük de olsa bulunmaktaydı. Onlara eskiden “*Yahudhane*” denirdi. Umar, çocukluğunda bu evlerin “*Aile Evi*” diye anıldıklarını, kendisinin de Karataş ve İkiçeşmelik'te bu evlerden gördüğünü belirtmekteydi. Yahudhanelere büyükçe bir kapıdan girilmekteydi. Orta avluya ulaştıktan sonra genellikle avlunun her yanına, birbirine bitişik 5-6 odayla bunlara ait bir tuvalet ya da birkaç ortak tuvaleti olan odalar bulunmaktaydı. Bu tek gözlü odalarda 6-7 kişi birlikte yaşamaktaydı.¹⁸² Yahudihaneler özellikle Keçeciler, Mezarlıkbaşı, Agora, Namazgâh ve Irgatpazarı'nda yoğunlaşmıştı. Bu mekânların otelden farkı, hem

---

¹⁸⁰ Çetin, a.g.m.

¹⁸¹ Çetin, a.g.m.

¹⁸² Umar, a.g.e., s. 31; Göksu, a.g.e., s. 74.

barındırdığı sosyal gruptan, hem uzun süreli konaklama özelliğinden hem de kuşkusuz sunamadığı hizmetlerden kaynaklanıyordu.¹⁸³

Eklenmesi gereken son nokta konut tipolojisinin dışında kentin ana binalarını oluşturan banka, okul ve han gibi yapıların şekillenmesidir. 1922 büyük yangını bu yapıların şekillenmesinde de kilit rol oynamıştı. Çünkü yangınla beraber harabeye dönen kent, artık her tür imar etkinliğinin yapılabileceği boş bir alan haline gelmişti. Böylece 19. ve 20. yüzyıl başlarındaki kozmopolit yapısıyla bağlantılı olarak, Türklerin neredeyse, kendi değerlerini tanımakta güçlük çeker duruma geldikleri İzmir, yeniden Türkleşme süreci içine girmişti. Bu farklılaşma, kentte dönemin ideolojik görüşlerinin uygulanmasına olanak sağlayan elverişli bir ortam yaratmasıyla hareketli bir imar etkinliği yaşandı.¹⁸⁴ Böylece Meşrutiyet'ten beri devam eden I. Ulusal Mimarlık Akımı doğrultusunda birçok eser ortaya çıkarıldı. Türk Ocağı, Milli Kütüphane, Osmanlı Bankası, Borsa Binası, Büyük Kardiçalı Hanı¹⁸⁵, Tüfekçi Hanı, Vakıflar Bankası, Gazi İlkokulu, Tekel İdare Binası, Vasıf Çınar Bulvarı üzerindeki Kız Meslek Okulu gibi yapılar, 1925-1935 arasında I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın etkisiyle yaptırılan, dönemin çok önemli simgesel mimarlık eserleriydi.¹⁸⁶ Şüphesiz sayılarını çoğaltmak mümkündür. Ancak iz bırakan, hâlâ kullanılan ve en çok bilinen binalar olmaları dolayısıyla, bunlardan örnek vermek daha uygundur. Yaklaşık 15 yıllık bir süre içinde yapılmış olan bu binalar, İzmir'in çehresini değiştirdi, ona yepyeni bir görünüm verdi.¹⁸⁷

2.4. Altyapı Çalışmaları

2.4.1. Havagazı

1800'lü yıllarda İzmir'in cadde ve sokakları aydınlatılmadığından, insanlar sokağa çıktıklarında yanlarında bir fener taşımaktaydı. Aydınlatma konusundaki yenilikler, İmparatorluk sınırları içine girdiğinde bu yenilikten yalnız Frenk

---

¹⁸³ Emel Göksu, **a.g.e.**, s.75.

¹⁸⁴ Kuyulu, **a.g.m.**, s. 95.

¹⁸⁵ Türkiye'nin ilk betonarme binası olan Kardiçalı Hanı bugün maalesef devletin sahip çıkılmasını bekleyen yapılarındandır. İbrahim Kardiçalı'nın kızı Şehriban Çolak 1923'te yapımına başlanan binanın betonarme olarak ilk olmasından dolayı babasının Avusturya'dan çimento ve demirini getirterek yaptırdığını söylüyor. Bkz.: Duygu Özsüphandağ Yayman, "Kardiçalı Han Kurtarıcısını Bekliyor", **İzmir Life**, Aralık, 2002, s. 29.

¹⁸⁶ "Gâvur İzmir'den Ne Kaldı," **İzmir Life**, S. 25, Eylül, 2003, s. 46.

¹⁸⁷ Baran, **a.g.e.**, s.s. 89-91.

Mahallesi yararlanmıştı. 1835 yılında fenerlerle aydınlatılmaya başlayan Frenk Mahallesi'nin aksine bu tür lükslerden yoksun olan Türk mahalleri karanlıkta kalmaya devam etmişti.¹⁸⁸ Şömine, daha çok Kordon Boyu'nda, Bornova, Karşıyaka, Buca'da Frenk ve azınlıkların evlerinde bulunurdu. Frenkler, “*Tandur*” dedikleri, yorgan veya seccadeyle örtülü dört köşe bir masanın altına konan delikli saça kapalı mangalla ısınmaya çok rağbet ederlerdi. Türkler siyah, bakır veya pirinç mangallarda odun kömürüyle ısınırlardı. Madeni sobalarda odun veya kokla da ısınma sağlanırdı. Fayans sobalar varlıklı ailelerin evlerinde görülürdü.¹⁸⁹ Mutfaklarda odunla ve taş kömürüyle ısıtılan saçtan yuvarlak “*Maltız*” denen ocaklar vardı. Evlerdeyse şimdi antika diye aranan, abajurla salonları süsleyen petrol lambaları aydınlatmayı sağlardı. El lambaları da her evde vardı tabii. Üstü dantelli, sekiz santim çapında lamba şişeleri pek rağbetteydi. Sokaklarda ışıldayan hava gazı 1905'e doğru varlıklı evlerde çoğalmıştı.¹⁹⁰

Kentin aydınlatılması için ilk kullanılan sistem havagazıydı. Onu Cumhuriyet döneminde elektrik takip etmişti. İzmir Gaz Kumpanyası, İzmir Havagazı Kumpanyası ya da İzmir Osmanlı Havagazı Kumpanyası olarak geçen havagazı şirketinin kurulması için ilk imtiyaz 1859 tarihinde İstanbul'da yayınlamakta olan “*Journal de Constantinople*”ün sahibi A. Edwards'a 40 yıllığına verilmişti. Havagazı fabrikası kömür tozlarının yığılıp kalmaması için kentin en rüzgârlı bölgesi olan Alsancak'ta, “*Darağacı*” denilen yerde kurulmuştu.¹⁹¹ 1867 yılında işletmeye açılan fabrika, o zaman bir İngiliz-Osmanlı şirketi halinde meydana getirilmişti. Bu fabrika Türkiye'nin ilk imtiyazlı şirketlerinden biriydi.¹⁹² Üretilen havagazının çok azı fabrikalarda, büyük bir bölümü sokakların aydınlatılmasıyla abonelerin aydınlatma, ısınma ve mutfaktaki gereksinimlerini karşılamada kullanılmaktaydı. 20. yüzyıl başlarında şirketin 1.200 abonesi vardı.¹⁹³ Havagazı şebekesi öncelikle kent merkezinde yabancıların ve azınlıkların yaşadıkları yerlerde yapılmıştı. Daha sonra Bornova ve Karşıyaka'ya, en son Türklerin yoğun olarak yaşadıkları mahallelere

¹⁸⁸ Rauf Beyru, “19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Kent İçi ve Kent Çevresi Ulaşımı ve Trafik Düzeni”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu*, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.10.

¹⁸⁹ Nail Moralı, *Mütarekede İzmir*, İBB Kültür Yayını, Aralık, 2002, s. 11.

¹⁹⁰ Moralı, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁹¹ Sadık Kurt, *İzmir'de Kamusal Hizmetler (1850-1950)*, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2012, s. 81, 85.

¹⁹² Cemal Saran, *İzmir*, Ticaret Matbaacılık, İzmir, 1969, s.s. 23-24.

¹⁹³ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, 1977, İstanbul, s. 281.

uzatılmıştı. 1880'lerin başında Göztepe Caddesi'nde, 1884 yılında Bornova'da, 1906'da Karşıyaka'da havagazı şebekesi kullanılmaya başlanmıştı. Bornova ve Karşıyaka'da abone sayısı sınırlı kalmış, Cumhuriyet'e geçişle birlikte elektrikle aydınlatılma başlayınca, havagazı şebekesi yeterince genişletilememişti. İzmir'de havagazı şebekesinden en son yararlanan Türkler olmuştu. 1910 yılı Mayıs ayında başlayan çalışmalarla 250 adet havagazı fenerinin bir kısmı Ballıkuyu, Dolaplıkuyu, Mısırlı Caddesi ve Değirmendağı mahallelerine, dikilmişti. Birinci Dünya Savaşı öncesi yukarı mahallelere götürülen havagazı hizmeti, savaş yıllarında kesintiye uğramıştı. Nitekim 1919 yılında buralarda bulunan havagazı fenerlerinin çoğu bakımsızlıktan yanmamaktaydı.¹⁹⁴ Hızlı bir büyüme gerçekleştiren şirket, Birinci Dünya Savaşı'nda 10.000 aboneye ulaşmıştı. Şirket 1922 İzmir yangınında büyük bir zarara uğramış, şebekesini ve müşterilerinin büyük bir bölümünü yitirmişti. Yangından önce 9000 olan abone sayısı yangından sonra 500'e düşmüştü.¹⁹⁵

Cumhuriyet'in ilk yıllarında havagazı aydınlatmasının elektriğe oranla daha ucuz olduğuna inanan Muammer Bey, Belediye Meclisi'nden aldığı yetkiyle Havagazı Şirketi'yle bir sözleşme yapmıştı. Basın tarafından ağır eleştirilere maruz kalan bu sözleşme sonucunda, 1924 yılı Eylül ayında şebeke onarılarak abonelere havagazı verilmeye başlanmıştı. 1925 Mart ayından itibaren yukarı mahalleler (Eşrefpaşa, 1-5, Orhaniye, 2. Aziziye, Kadiriye, Dolaplıkuyu) havagazıyla aydınlatılmaktaydı.¹⁹⁶ İki yıl sonra havagazı bulunmayan diğer mahallelere yeni fenerler konmuştu.¹⁹⁷ 1930'lu yıllara gelindiğinde yukarı mahalleler sabaha kadar aydınlatılmaktaydı. Muammer Bey'in aksine 1930'lu yıllarda belediye başkanlığı yapan Dr. Behçet Salih (Uz) Bey elektrikle aydınlanmadan yana tutum sergiledi. 1929'da İzmir'de genel aydınlatma 677 elektrik lambası ve 1.672 havagazı feneriyle yapıliyordu. 1934'te elektrik lambası sayısı 3.800'e yükselirken, havagazı feneri, 1.250 olarak gerçekleşti.¹⁹⁸ Belediye, 1930'lu yılların başında 1.250 havagazı lambasına 40.000 ödemesine karşın 2.100 elektrik lambasına 30.000 lira ödüyordu.

¹⁹⁴ Kurt, **a.g.e.**, s.s. 88-89.

¹⁹⁵ Mevlüt Kaya, "Milli Mücadele Sonrasında İzmir'de Mesken Sorunu", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, S.1, Bahar, 2012, s. 196.

¹⁹⁶ Kurt, **a.g.e.**, s.s. 97-98.

¹⁹⁷ Bu yapılanlar yetersiz kalmıştır. Çünkü sokaklar hâlâ karanlık içindedir. Bkz.: **Ahenk**, 13 Teşrinisani 1927; **Hizmet**, 8 İlkkanun 1929.

¹⁹⁸ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri, 1.11.1933 tarihli toplantı tutanakları, 1933 Senesi riyaset iş raporu, s. 20.

Ancak elektrik aydınlatması, belediye bütçesinin darlığı yüzünden gece saat bire bazen de ikiye kadar yakılabiliyorken, havagazı lambaları sabaha kadar yakılabiliyordu.¹⁹⁹ 1940'lı yıllarda elektrik, havagazına oranla daha ucuz ve çağdaş olduğundan zamanla yaygınlaştı ve havagazı aydınlatmasına son verildi.

Şirket 1935 yılında belediyece satın alındığında abone sayısı 576'ydı. Cumhuriyet öncesi İzmir'inde havagazı daha çok aydınlatma amacıyla kent sokaklarında, önemli kamu binalarında, otel, gazino, lokanta, kıraathane, mağaza, yazıhane gibi yerlerde ve konutlarda kullanılmıştı. Cumhuriyet dönemindeyse havagazı kullanımı aydınlatma alanında gerilemiş; ısınma, ısıtma ve pişirme işlerinde yaygınlaşmıştı. Şirket abone sayısını artırabilmek amacıyla keşifler ve tesisat yapımında kolaylıklar göstermişti. Müşterilerine aydınlatmaya yönelik araç ve gerecin dışında termosifon, soba, ocak ve fırınlı mutfak sobaları da satmıştı.²⁰⁰ Bu dönemde hem yeni abone kazanmak hem de havagazıyla çalışan araç gereçleri satabilmek için gazete sayfalarının reklam bölümlerini ağırlıklı olarak kullanmıştı. Sözgelimi; “*Rahat etmek için her işinizi havagazı ile görünüz*” diyordu. Havagazı termosifonları “*evin her tarafına bol sıcak su temin eder*”lerdi. Havagazı sobaları “*ucuz, kolay, rahat, iktisadi ve temiz*”di; havagazıyla yemek pişirmek çok ucuzdu; isteyenler kullananlara sorabilirlerdi. Havagazı kullanıcıları “*vakit ve nakit*”ten kazanmaktaydılar.²⁰¹

Havagazı fenerlerinin yakma ve söndürme işlemleri şöyle yapılıyordu:

*Bu fenerlerin altında bir kapak, fener içinde gaz açmak ve kapatmak için musluk bulunurdu. Fenerci denen kimse akşam saatlerinde elinde iki metre kadar uzunlukta ve üzerinde alev bulunan bir sopa ile sokakları dolaşır fenerin altına gelince sopanın bir hareketi ile fener kapağını ve musluğunu açar ve feneri yakardı. Sabahleyin yine fenerleri dolaşır ve söndürürdü.*²⁰²

---

¹⁹⁹ Kurt, a.g.e., s.s. 90-93, 163.

²⁰⁰ Kurt, a.g.e., s. 90,93.

²⁰¹ Anadolu, 7 Temmuz 1930; 21 Nisan, 4 Kânunusani 1931; Yeni Asır, 16 Kânunuevvel, 29 Kânunusani 1930; 26 Şubat, 29 Teşrinievvel 1931.

²⁰² Şahabettin Ege, Eski İzmir'den Anılar, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s. 48.

Fenerlerin yakılması ve söndürülmesi, sözleşme gereği, yarım saat içinde tamamlanırdı. Şirket ve belediye arasında yakılma ve söndürme saatleri kararlaştırılan havagazı fenerleri, geceleri ortalama on saat yanıyordu. Ancak mevsime ve gecelerin uzun ya da kısa oluşuna göre birtakım değişiklikler göz önünde bulunduruluyordu. Fenerler gecede en az 7, en çok 13 saat yakılıyordu. Fakat zaman zaman geç yakılıp erken söndürülmesi ya da ara sıra yakılmaması ve çok zaman da yeterince parlak yanmaması eleştiri konusu oluyordu.²⁰³

Bu dönemde havagazı ücretleriyle fener sayısı şirket ve belediye delegelerinin katılımıyla nafia komiserliğinin başkanlığında oluşturulan tarife komisyonu tarafından belirlenmekteydi. Osmanlı döneminde İzmir’de havagazı fenerlerinde sürekli bir artış, fiyatlarında ise Birinci Dünya Savaşı dışında sürekli bir azalma olmuştu. Ücretleri belediyece ödenen yol fenerlerinin sayısı Cumhuriyet öncesinde 3.500’e kadar çıkmasına rağmen Cumhuriyet döneminde bu sayı elektrik lambalarının artmasıyla 1.000-1.500’e kadar gerilemişti. Aşağıdaki tabloda çeşitli yıllarda yakılan havagazı fenerlerinin sayısı ve ödenen ücretler gösterilmiştir.

Tablo 10: Havagazı Fenerleri Sayısı ve Ücretleri

Yıllar	1875	1879	1884	1903	1914	1925	1930	1934
Fener Sayısı	550	1.000	1.600	2.400	2.899	1.500	1.250	1.263
Her fener için yıllık Ödenen ücret (kr)	725	560	480	400	370	2.250	3.205	2.770

(Kaynak: Kurt, **a.g.e.**, s. 91.)

Cumhuriyet döneminde abonelerin tükettikleri havagazı fiyatı, kullanım alanına göre değişiklik göstermekteydi. Sözelimi 1 Aralık 1927 tarihinden geçerli tarifeye göre bin ayak mikâp (küp) havagazının aydınlatma fiyatı 375, diğer alanlardaki (ısınma, ısıtma ve pişirme) fiyatı ise 237,5 kuruştı. Şirket son yıllarında, havagazının metreküpüne 8,83 kuruş fiyat uygulamıştı. İşletme belediyeye geçtiğinde bu fiyat 7,5 kuruşa indirildi. İşletme Cumhuriyet döneminde modern teknolojiyi temsil etmesine rağmen satın alındığında ocaklar ekonomik ömrünü çoktan tamamlamış haldeydi.²⁰⁴ Fabrika, bu dönemde gerektiği kadar onarım ve

²⁰³ Kurt, **a.g.e.**, s. 92.

²⁰⁴ Kurt, **a.g.e.**, s.s. 87, 96.

bakım görmemiş; yalnızca 1931 yılında İngiltere’den yeni bir ocak getirilmişti. 3.160 sterline satın alınan bu ocak, nakliye vb. masraflarla şirkete 4.000 sterline mal olmuştu.²⁰⁵

Havagazı, modern yaşamın bir parçası ve şehircilik açısından önemli olduğundan, belediyece satın alınmasına karar verildi. Bir süre sonra şirket, belediye başkanlığına gönderdiği bir yazıyla 15 Kasım 1934 tarihinde faaliyetine son vereceğini bildirdi. Bu konuyla yakından ilgilenen Nafia Vekâleti şirketin imtiyaz süresi dolmadığından faaliyetlerine devam etmesini istedi, şirketin idare merkezinden İzmir’deki yetkililerine işi sürdürmeleri yönünde emir verdi. Bu arada şirketin mevcut stoklarını tespit etmek üzere bir komisyon oluşturularak, şirket yetkilileriyle görüşmeler başlatıldı. Uzun görüşmeler ve aradaki anlaşmazlıkların çözülmesi sonucunda işletme 15 Eylül 1935 tarihinden geçerli olmak üzere 50 lira karşılığında satın alındı. Alınan yerinde önlemler ve yapılan modernizasyon (yenileme) sayesinde işletme, yakın zamana kadar faaliyetini sürdürebildi. Ancak ekonomik ömrünü yitiren Havagazı Fabrikası, Büyük Şehir Belediye Meclisi’nin 1 Eylül 1994 tarih ve 5195 sayılı kararı uyarınca 24 Ekim 1994 tarihinde kapatıldı.²⁰⁶

Havagazı Şirketi’nin satın alınmasına ilişkin sözleşme, Nafia Vekilliği’nin 23 Eylül 1935 tarih ve 145/1384 sayılı tezkeresiyle Bakanlar Kurulu’nun onayına sunuldu. Sonuçta bu iş İcra Vekilleri Heyeti’nin 14.10.1935 tarihli toplantısında görüşülerek; *“İzmir Havagazı Şirketi’nin 1275 tarihli mukavelesinin 12. maddesine göre maliyenin mütalaası dairesinde buna ait tesisatın hükümete intikaline müessir olmamak şartıyla imtiyaz mukavelesinin şirkete verdiği bütün haklardan imtiyaz müddeti içinde istifade etmek üzere elli lira bedel mukabilinde İzmir Belediyesi’ne devrine izin verilmesi onanmıştır”*²⁰⁷ kararıyla havagazı şirketi belediye işletmesi haline geldi.

Şirketin satın alınmasıyla ilgili olarak, basında birçok eleştiri dile getirildi. Eleştirilerin başında fabrikadan devralınan makinelerin hurda olması geliyordu. Yeni Asır gazetesine göre; Şirket bu makineleri sırf Türkiye’ye makine satmış olan müesseseyi korumak için almıştı. Şirket zamanında ticari bir zihniyetle satın alınarak

²⁰⁵ Yeni Asır, 26 Teşrinisani 1931.

²⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kurt, a.g.e., s.s. 99-103.

²⁰⁷ BCA 30 18 12.58.78.18; BCA 301812.62.14.17.

getirilen bu makineler, tamamen gayri iktisadi çalışıyorlardı. Bunların tümüyle bozulduktan ve iş görmez hale geldikten sonra belediyeye devredildiği iddia ediliyordu. Son yıllarda oldukça hantal makinelerle çalıştığı için işletmenin verimi düşüktü. Abone sayısı 700'e kadar gerilemişti. Tesisatın onarılabilmesi için 150.000 liraya ihtiyaç vardı. Gerekli yenileme yapıldıktan sonra metreküp fiyatının düşmesiyle birlikte abone sayısının artması bekleniyordu.²⁰⁸ Diğer taraftan havagazında yabancı maddeler bulunduğu için kalorisi azdı. Gereken tedbirler alındıktan sonra ancak verimi artırılabilirdi.²⁰⁹ Zaten Belediye Başkanı Behçet Uz'a göre fabrika bu yıllarda havagazı yerine “hava” veriyordu.²¹⁰

Bütün bu olumsuz eleştirilere rağmen havagazı fabrikası 100 bin liradan biraz fazla para sarf edilmesiyle modern bir hale getirildi. Tamirine iki yıl önce başlanan fabrikanın kimi kısımları düzenlendi, ocakları tamir edildi. Bu sayede gaz, kalori ve kalitesi itibarıyla eskisine nazaran çok yükseldi. Havagazı metreküpü 7,5 kuruştan satılmaktaydı.²¹¹ Fabrikanın iyi idare edilmesi, üretimin artırılması ve fiyatların düşürülmesi sebebiyle iki yıl içinde 35.000 lira kâr temin edildi.²¹² 1939 yılında 4.395 elektrik lambası, 1.262 havagazı feneri bulunmaktaydı.²¹³ 1941 yılında abone sayısı 1.592'yi buldu. Elektrik lambası sayısı 4.550'ye yükselirken, havagazı feneri 1.044'e düştü.²¹⁴

2.4.2. Elektrik

İzmir halkı elektrikle ilk kez 1890'lı yıllarda sinemalar aracılığıyla tanışmış, daha sonra bazı ticarethanelerde kullanılmıştı. Kentin elektrikle aydınlatılması 20. yüzyılın başında sınırlı çalışmalarla başlamıştı.²¹⁵ Bu dönemde yabancı sermaye, kentin elektrikle aydınlatılması ve elektrikli tramvay işletilmesi imtiyazını almak için kendi arasında büyük bir rekabete girişmişti. İngiliz ve Fransızlardan sonra bu konuyla ilgilenen Belçikalılar, İzmir'de elektrikle işleyen tramvay yapımıyla kentin elektrikle aydınlatılması ve elektrik dağıtımı hakkındaki imtiyaz sözleşmesini 21

²⁰⁸ **Yeni Asır**, 11 Şubat 1939.

²⁰⁹ **İzmir Belediyesi 1936 Çalışma Raporu**, s.s. 12-13; **1941 İzmir Şehri Rehberi**, Haz.: Suat Yurdkoru, Meşher Matbaası, İzmir, 1941, s.136.

²¹⁰ **Yeni Asır**, 15 Şubat 1941.

²¹¹ İzmir Şehir Meclisi Zabıtname Defteri 14.2.1936 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 2-3.

²¹² **Anadolu**, 16 Kânunusani 1938.

²¹³ **İzmir Belediyesi 1939 Çalışma Raporu**, Ticaret Basımevi, İzmir, s. 26.

²¹⁴ **İzmir Belediyesi 1941 Çalışma Raporu**, İzmir, 1941, s.s. 15-21.

²¹⁵ Baykara, **a.g.e.**, s. 89.

Eylül 1913'te imzalamıştı. Sözleşme Nafia Nazırı Osman Nizami Paşa ile İzmir Göztepe Tramvay Şirketi vekili Ruzental arasında yapılmıştı.²¹⁶ Yapılan anlaşmaya rağmen Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın araya girmesi bu projenin hayata geçirilmesine imkân vermemişti. İzmir'in kent aydınlatması genel olarak 1922 yılına kadar havagazıyla sağlanmıştı. Büyük yangında havagazı şebekesinin büyük ölçekli hasar görmesi bazı özel kuruluşların kentin kimi kesimlerini elektrikle aydınlatmaya başlamasını beraberinde getirmişti. 1924 yılında kentte hem havagazı hem de elektrik kullanılmış, konuyla ilgili olarak kamuoyu ve belediyede birçok tartışma yaşanmıştı. Kimi kişi ve kuruluşlar elektriğin tehlikeli ve kent için yetersiz kalacağını öne sürerek havagazının daha güvenilir ve ucuz olduğunu savunuyorlardı. Sonuçta hem havagazı fabrikasının hasar görmesi sonucu faaliyetlerinin aksaması hem de dünyada modern kentlerin artık elektriği tercih etmeleri, İzmir'de bir elektrik fabrikası kurulmasını beraberinde getirmişti.²¹⁷

Baraj elektriği olmadan önce İzmir'de elektrik ihtiyacı 1928 yılında Darağaç mevkiinde ve deniz kenarında, deniz suyundan faydalanarak ve maden kömürüyle işleyen bir elektrik üretme fabrikasından karşılanmaktaydı. Fabrikanın kapasitesi 40.000 kilovattı. İzmir'in elektrik ihtiyacı 1957 yılına kadar bu fabrikadan karşılandı, bu tarihten itibaren baraj elektriği üretiminden faydalanıldı.²¹⁸ Cumhuriyet'in ilk yıllarında elektrik işleri İzmir'in “*ezeli dertleri*” arasında sayılıyordu.²¹⁹ 1923 yılında kentteki elektrik işletmelerinin kurulu kapasitesi ancak 408 beygir gücündeydi.²²⁰ Kenar mahalleler hiç aydınlatılmazken; Hükümet önüne kadar olan sokaklarda hem elektrik hem de havagazı lambaları yanıyordu.²²¹

Kurtuluştan sonra belediyenin İzmir'in aydınlatma sorununu geçici olarak çözme çabası içine girdiği ve bu konuda önceliğini elektrikle aydınlatmaya verdiği görülmektedir. Belediye Meclisi, 1923 yılı Ekim ayında kentin değişik yerlerine 1.200 elektrik lambası konulmasını kararlaştırmıştı.²²² Belediye ilk yıllarda kentin

---

²¹⁶ Kurt, **a.g.e.**, s.s. 130-132.

²¹⁷ Ahmet Becerik, “İzmir’e Hoş geldin Elektrik”, **Elektrik Mühendisleri Odası İzmir Şubesi Haber Bülteni**, S. 221, Ekim, 2008, s. 25.

²¹⁸ Saran (1969), **a.g.e.**, s. 25; **Anadolu**, 5 Mart 1926.

²¹⁹ Haydar Rüştü (Öktem), “Elektrik ve Telefon”, **Anadolu**, 11 Kânunusani 1926.

²²⁰ Kurt, **a.g.e.**, s. 23.

²²¹ Haydar Rüştü, “Havagazı”, **Anadolu**, 2 Teşrinievvel 1340.

²²² Engin Berber, “Kurtuluşundan Cumhuriyetin İlanına Kadar İzmir”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1985, s. 90.

aydınlatılması sorununu mevcut özel şirketler eliyle çözmeye çalışmış fakat bu hem güvenlik hem de ihtiyacı karşılaması bakımından yetersiz kalmıştı. Üstelik halk zamlandırılan tarifelerle yine karanlıkta kalmaya ve petrol lambaları yakmaya devam etmek zorunda bırakılmıştı.²²³ 1927 yılında İzmir Belediyesi elektriği daha ucuza mal etmek amacıyla (Karataş'ta) kendi adına bir elektrik fabrikası kurmak için gerekli malzemeleri Avrupa'dan getirtme kararı almıştı.²²⁴ Diğer yandan projenin hayata geçmesi durumunda, şirketin olumsuz etkileneceğini bilen İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi, (belediyenin kent sokaklarını kendi adına aydınlatmaya hakkı olmadığı savıyla)²²⁵ Şura-yı Devlet'e (Danıştay) itiraz etmişti. Şura-yı Devlet'in şirketi haklı bulması üzerine, planlanan fabrika hayata geçirilememişti.²²⁶ Buna rağmen belediye, şirketin elektrik şebekesi kurmadığı yerlerde, aydınlatma amacıyla elektrik hattı çekebilmişti. İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi'nce kurulan elektrik santralinin 1928 yılında faaliyete geçmesi üzerine İzmir modern bir elektrik üretim ve dağıtım sistemine kavuşmuştu.²²⁷

Elektrik fabrikası 18 Ekim 1928 günü hizmete girmiş ancak şirketin başlangıçta yeterli tesisat kurmaması, bazı yakınmalara neden olmuştu.²²⁸ Ayrıca şirketin, can güvenliği açısından bazı işletmelere ait telleri, 20 günlük süre dolmadan kesmesi, kentin bazı bölümlerinin karanlıkta kalmasına yol açmıştı. Şirketin yeterli elektrik şebekesini kurmadan diğer elektrik işletmelerini kapattırarak kentin büyük bölümünü karanlık içinde bırakması büyük tepkilere neden olmuştu. Diğer yandan halkın evinde ve mağazasında dâhili elektrik tesisatını yaptırdığı halde, elektrik bağlanmaması bu tepkileri daha da arttırmıştı.²²⁹ Haydar Rüştü, bu durumu elektrik şirketinin cahil mühendisler kullanmasından ve az parayla çok iş yaptırmak istemesinden kaynaklandığına bağlamıştı. Aynı zamanda şirketin yeterli sermaye ve kalifiye elemana sahip olmadığını da eklemişti.²³⁰ Modern bir kentte her bireyin, elektrik, su gibi olanaklardan yararlanması en doğal hakkı olması gerekirken şirketin

---

²²³ Kurt, **a.g.e.**, s. 23.

²²⁴ **Anadolu**, 8 Eylül 1927.

²²⁵ **Anadolu**, 8 Eylül 1927.

²²⁶ **Anadolu**, 28 Şubat 1928.

²²⁷ Kurt, **a.g.e.**, s. 24.

²²⁸ Zeynel Besim, "Yola Gel", **Hizmet**, 30 Birinciteşrin 1930.

²²⁹ Kurt, **a.g.e.**, s. 160.

²³⁰ Haydar Rüştü, "Tarifeyi Tezyit Gibi Bir Talepte Bulunabilmek İçin Elektrikli Tramvay Şirketi Halkın Sabrını Tüketmekten Başka Ne Yapmıştır", **Anadolu**, 19 Kânunuevvel 1928.

elektrik hatlarını kâr esasına göre çektiği anlaşılmaktadır. Kentin fakir semtlerindeki elektrik hatları, genellikle İzmir Belediyesi tarafından çekilmiştir.

13 Temmuz 1931 tarihli sözleşme ile şirketin Bornova, Buca ve Karşıyaka'da elektrik donanımı kurmayı üstlendiği görülür. 1920'li yıllarda Bornova'da var olan elektrik işletmesi ve tesisatı son derece yetersiz ve iyi işlememesi yüzünden buradaki halk genellikle gaz lambaları kullanmak zorunda kalıyordu. 1929'da Bornova 320 elektrik lambası ve 25 havagazı feneriyle aydınlatılıyordu. 1932'de şirket, Bornova'da modern bir elektrik şebekesi kurdu. İzmir ve çevresinde elektrikle aydınlatmanın yapıldığı ilk yer Buca'ydı. İngilizlerin kurdukları bir kumpanya Buca Belediyesi'yle bir sözleşme yaparak Buca'nın elektrikle aydınlatılmasını üstlendi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Buca Belediyesi, beldenin elektrikle aydınlatma işini, açtığı ihalelerle müteahhitlere yaptırmıştı. 1-3 yıllık sürelerle açılan bu ihalelere katılabilmek için makinist ya da elektrikçi olmak gerekiyordu.²³¹ 1929'da Buca'nın aydınlatılması 140 elektrik lambasıyla yapılıyordu. 1934 yılı Nisan ayında Buca, modern bir elektrik tesisatına kavuştu. İzmir'den Buca'ya çekilen elektrik hattında en son teknoloji kullanıldı.²³² 1936'da, İzmir Belediyesi'nin girişimi üzerine Kızılcıllu'da (Şirinyer) da elektrik tesisatı kuruldu.

Karşıyaka Belediyesi 1913 yılında, beldede elektrik tesisatı kurmak ve işletmek için ruhsat istemişti. 1923 yılında İtalyan Benetti, Muammer Bey ve Karşıyaka Belediyesi'nin müteahhidi Rum asıllı Fasture elektrikle aydınlatma işini üstlenmişti. Belediye müteahhidinin yükümlülüklerini yerine getirmemesi üzerine Karşıyaka'nın bir bölümü, geceleri karanlık içinde kalmıştı. 1924 yılına gelindiğinde Karşıyaka 350 lambayla aydınlatılmaktaydı. 20,5 vatlık bu lambaların 125'i bedava 225'i ise ücretliydi. Bu lambaların her biri için 45 kuruş ödenmekteydi. Lambalar gece saat üçe kadar yakılırdı. Karşıyaka Belediyesi 1932 yılına kadar beldenin elektrik işini müteahhitlere yaptırmaya devam etti. Bu dönemde Karşıyaka Belediyesi'nin 30 km'yi bulan oldukça ilkel sayılabilecek bir elektrik tesisatı vardı. Karşıyaka'nın elektrik imtiyazıyla İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin yanı sıra Esnaf ve Ahali Bankası ve bir İtalyan şirketi ilgilendi.²³³ Şirket,

---

²³¹ Kurt, a.g.e., s. 161

²³² Anadolu, 19 Nisan 1934; Yeni Asır, 22 Nisan 1934.

²³³ Kurt, a.g.e., s.s. 161- 162.

Karşıyaka'ya İzmir'e oranla %10 zamlı elektrik satmak istiyordu. Ayrıca Karşıyaka'yı 1925 tarihli ek sözleşmenin 11. maddesinde sözü edilen üç milyon kilovat saatlik hesabın dışında tutmak istiyordu. Böylesine ağır koşulları, Karşıyaka Belediyesi, Karşıyaka'nın fabrikaya uzaklığının Eşrefpaşa ve Reşadiye'den fazla olmadığı gerekçesiyle kabul etmedi.²³⁴ Elektriğin kilovatını İzmir'e 27 kuruşa verdiği halde Karşıyaka'dan 45 kuruş istemesi, şirketin açgözlülüğüne bağlanmaktaydı. Konuyla ilgili olarak Hizmet Gazetesi, şirketin Karşıyaka halkını yağlı bir kuyruk gibi gördüğünü; belediye ve halkın ortaklaşa kuracakları bir anonim şirketle bu işin çözülebileceğini iddia etmekteydi.²³⁵

Şirketin Karşıyaka'ya elektrik hattı çekmek için ağır koşullar öne sürmesini eleştiren bir başka kişi de İzmir Milletvekili Enver Bey'di. Şirketin imtiyaz istemesini ve ağır koşullar öne sürmesinin Türkiye'deki "*eski zihniyetin*" izleri olduğunu iddia ederek, bu tavırlarını değiştirmesi konusunda uyarıyordu.²³⁶ Hizmet Gazetesi yazarı Zeynel Besim'e göre de şirket, Karşıyaka'yı "*sağmal inek*" sanıyordu. Genel olarak basında çeşitli ağızlar Karşıyaka'nın bu "*kayıtlı*" "*şartlı*" bilhassa "*kazıklı*" elektriğinin lüzumu olmadığı görüşünü paylaşıyordu.²³⁷ Sonunda şirket teklifini geri almak zorunda kaldı.²³⁸ Elektrik şirketiyle belediye arasında yapılan anlaşmaya göre Karşıyaka'ya yaptığı 7 km'lik tesisata 7 km daha eklemeyi kabul etti. Belediye ihtiyacın temini için tesisat parasının halktan peşin alınmamasını, belediyeden alınmasını istedi; geriye kalan masrafın ise şirketten alınmasını aboneler tamamlandıkça belediye hissesinin iadesini teklif etti ve şirket de bunu kabul etti. Anlaşmaya göre şirket, abone olamayacak yerlere tesisat döşemeyecek, bu işi belediye üstlenecekti. Buralarda elektrik kullanmak isteyenler yine şirket aracılığıyla elektriği temin edebileceklerdi. Böylece Karşıyaka'da elektrik bağlanmasıyla ilgili çalışmalara başlandı.²³⁹ Karşıyaka'nın gereksinimi, en az 20 km'lik tesisat olmasına karşın şirket, yalnızca 7 kilometrelik tesisat yaparak 18 Ağustos 1932 günü hizmete girdi.²⁴⁰ Karşıyaka'da elektrik tesisatı, 1933'de belediyenin büyük yardımları sonucunda tamamlanabildi. Yeterli abone bulunmayan yerlere çekilen hat masrafının

²³⁴ **Anadolu**, 22 Teşrinievvel 1929; **Hizmet**, 22 Birinciteşrin 1929.

²³⁵ **Hizmet**, 19 Şubat 1929.

²³⁶ Enver Bey, "Karşıyaka'nın Tenviri", **Anadolu**, 23 Teşrinievvel 1929.

²³⁷ Zeynel Besim, "Yalan mı?", **Hizmet**, 23 Birinciteşrin 1929.

²³⁸ Zeynel Besim, "Yola Gel", **Hizmet**, 30 Birinciteşrin 1929; **Anadolu**, 29 Teşrinievvel 1929.

²³⁹ **Anadolu**, 4, 8 Eylül 1932.

²⁴⁰ **Anadolu**, 19 Temmuz, 19, 31 Ağustos 1932.

yarısı belediye, diğer yarısı da şirketçe karşılanıyordu. Şirket en az 8 kişi tesisatını tamamlamadıkça evlere elektrik vermezken, belediye abone bulunmayan yerlerde bile genel aydınlatma yapmak için hatlar çekiyordu. Bayraklı'daysa gerekli onarımlar belediyece yapıldıktan sonra şirket elektriği verilecek ve özel işletmelere müsaade edilmeyecekti.²⁴¹

Şirketin faaliyette olduğu dönemde en çok elektrik tarifesinin yüksek olmasından ve habersiz ya da haksız yere elektriklerin kesilmesinden yakınıldı. Hatta zaman zaman Nafia Vekâleti İzmir'i bu dertten kurtarmaya çağrıldı.²⁴² Elektrik ve tramvay ücretleri, altışar aylık dönemler için Nafia Komiseri, şirket ve belediye delegelerinden oluşan tarife komisyonu tarafından belirleniyordu. Tarife bakanlığın onayından sonra yürürlüğe giriyordu. 1928'de şirket delegesi, konutlarda tüketilecek elektriğin kilovatsaat ücretinin 32, belediye delegesi ise 22 kuruş olmasını önermişti. Tarafların uzlaşamaması üzerine konutlar için 25 kuruş, geçici tarife olarak saptandı.²⁴³ Nafia Vekâleti, İstanbul ve Ankara'daki tarifelere oranla çok yüksek belirlenen bu tarifeyi onayladı.²⁴⁴ Elektrik tarifelerinden başta esnaf ve küçük sanayi erbabı olmak üzere bütün İzmir şikâyetçiydi.²⁴⁵ Behçet Uz'a göre İzmir halkı, *"dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş surette pahalıya elektrik yakıyor"*du.²⁴⁶ Bu konuda Anadolu Gazetesi elektriğin 16-19 kuruş olması gerektiğini savunuyordu. Dönem dönem yaşanan bu şikâyetler sonucunda, örneğin 1933 yılı tarifesi %15 iskonto yapılarak 24 kuruşa indirilebildi.²⁴⁷

Konutlarda tüketilen elektrik, sanayide tüketilene oranla %100 pahalıydı. Ayrıca Buca, Bornova'da tüketilen elektriğin ücreti, İzmir ve Karşıyaka'da tüketilenlere oranla %5 fazlaydı. Konutlarda ve sanayi alanında tüketilen elektrik ücretleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

---

²⁴¹ **Anadolu**, 4, 7, 20 Eylül 1932.

²⁴² **Hizmet**, 23 Kânunusani 1931.

²⁴³ Kurt, **a.g.e.**, s. 164.

²⁴⁴ Haydar Rüştü, "Elektrik Fiyatları", **Anadolu**, 19 Kânunuevvel 1930, **Anadolu**, 10 Mart 1929; İsmail Hakkı, "Şehrin ve Halkın Menfaatleri", **Yeni Asır**, 18 Ağustos 1932.

²⁴⁵ **Anadolu**, 23 Kânunuevvel 1932.

²⁴⁶ Kurt, **a.g.e.**, s. 164

²⁴⁷ **Anadolu**, 11 İkinciteşrin 1932; **Hizmet**, 17 Temmuz 1933

Tablo 11: Konutlarda ve Sanayi Alanında Tüketilen Elektrik Ücretleri

	1928	1936	1939 1941
İzmir-Karşıyaka			
Konutlar	25	18.5	14.5
Sanayi	12.5	8.75	7.25
Bornova-Buca			
Konutlar	-	19.5	15.25
Sanayi	-	7.50	8

(Kaynak: 1941 İzmir Şehri Rehberi, s. 132; Sadık Kurt, İzmir’de Kamusal Hizmetler (1850-1950)..., s.164.)

İncelenen dönemde şirket, üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmedi. Bazı eski tesisleri ufak tefek onarımlar yaparak çalıştırmaya devam etti; yetkili mercileri de teknik gereklere uyduklarına inandırmaya çalıştı.²⁴⁸ Şirketin 1929’daki elektrik üretim ve dağıtım miktarı 911.000 kilovatsaat iken, bu miktar 1934’te 3.080.000 kilovatsaate, 1943’te 11.000.000 kilovatsaate yükseldi. 1935’ten sonra şirketin talebi karşılamada yetersiz kalması üzerine Şark Sanayi Kumpanyası’nda olduğu gibi bazı işletmeler, gereksinimlerini kendi araçlarıyla karşıladı. 1928’de şirketten elektrik satın alan abone sayısı 4.186’ydı. Abone sayısı, 1930’da 5.622’ye, 1935’te 10.685’e ve 1945’te de 18.000’e yükseldi.²⁴⁹ Şirket, elektrik fatura ve makbuzlarına yapıştırdığı pulların bedelini abonelerden aldı. Fakat bunun yasal olmadığı anlaşılmca alınan bu paralar, 1936 yılında halka iade edildi.²⁵⁰

Elektrik şirketiyle ilgili bir başka kriz Eşrefpaşa’da meydana geldi. Eşrefpaşa’da elektriklere fazla voltaj verilmesi üzeri saatler yandı. Şirket bunun tazminatını halktan istedi, üstelik verilmemesi durumunda da elektrikleri keseceği tehdidini savurdu. Kamuoyunda çok ciddi tartışmalara sebep olan bu konuyla ilgili olarak basın Nafia Komiseri’ni göreve çağırdı. Verdiği fazla cereyanla yaktığı kendi saatlerinin bedelini halktan almasını açıkça hırsızlığın kibarcası ve daniskası olarak görüyor ve isyan ediyordu.²⁵¹ Ayrıca şirketin sözleşme hükümleri gereğince takması gereken lambaları takmaması; çoğu kez kısıtlı bütçesine rağmen belediyenin bu işi

²⁴⁸ Becerik, a.g.m., s. 26.

²⁴⁹ Kurt, a.g.e., s. 163.

²⁵⁰ Anadolu, 22 Teşrinievvel 1936.

²⁵¹ Ahenk, 14 Teşrinisani 1929.

üstlenmesine neden oluyor ve şirket konuyla ilgili olarak eleştiriliyordu.²⁵² Diğer taraftan abone olmalarına rağmen şirketin elektrik vermemesi ayrı bir tartışma konusu oldu.²⁵³ Çünkü şehrin muhtelif semtlerinde tesisatlarını yaptırdıkları halde bir seneden beri bekleyen aboneler bulunmaktaydı. Şirket vurdumduymazlık ve halkı oyalamakla suçlanıyordu.²⁵⁴

Sokakların aydınlatılması işi ise aşılamayan diğer bir sorundu. 1930'lu yıllarda genel aydınlatma alanında elektrik ön plana çıkmıştı. Bu yüzden belediye şirketle yaptığı anlaşmada bütün sokakları aydınlatması şartı getirmişti. Bütün bunlara rağmen 1930 yılına kadar sadece 50 lamba dikilmişti. Belediye şirkete bir ihtarname göndererek üzerine düşen görevi yerine getirmesini istiyordu.²⁵⁵ Bütün bu zorlamalar ve toplumsal baskıyla birlikte şehir aydınlatması için kullanılan elektrik lambalarında gözle görülür bir artış sağlanabildi. Nitekim 1932 yılında elektrik lamba adedi 2.637 iken 1935'de 3.800'e²⁵⁶, 1940'da 4.350'ye çıktı. Havagazı lambası 1.262'ye geriledi²⁵⁷. Ayrıca elektrik lambalarının bazı semtlerde belirli bir saatten sonra kesilmesi meselesi güvenlik nedeniyle kamuoyunu epey meşgul etti. 1930'lu yılların zorlu koşullarında belediye, içinde bulunduğu bütçe sıkıntısı nedeniyle altyapıyı gerçekleştiremediğinden, şirketin baskı ve oyunlarına göz yummak zorunda kaldı.²⁵⁸ 1930'da gece saat bire, 1932'de de saat üçe kadar yakılan elektrik lambaları, 1938'den sonra sabaha kadar yakıldı.²⁵⁹

Elektrik şirketinin devletçilik politikası ve kamu hizmetlerinin belediyelere devredilmesi anlayışıyla satın alınmasına karar verildi. Elektrik ve tramvay işletmelerinin devir işlemleri, 1 Eylül 1943 günü törenle yapıldı. Elektrik ve tramvay idareleri 31 Aralık 1944 tarihine kadar Nafia Vekâleti adına geçici idarece yönetildi. Elektrik ve tramvay idareleri 1 Ocak 1945'ten itibaren İzmir Belediyesi adına

---

²⁵² **Hizmet**, 7 Mart 1929.

²⁵³ **Hizmet**, 8 Mart 1929.

²⁵⁴ Zeynel Besim, "Yola Gel", **Hizmet**, 30 Birinciteşrin 1929.

²⁵⁵ **Hizmet**, 5 Ağustos 1930.

²⁵⁶ Bu yıl havagazı lambalarının sayısı 1.250'ydi. **Belediyeler Dergisi**, Kasım 1935, S. 6, s. 58.

²⁵⁷ Baskın, **a.g.e.**, s. 16.

²⁵⁸ **Yeni Asır**, 7 Mart 1932; Becerik, **a.g.m.**, s. 27.

²⁵⁹ **Anadolu**, 9 Mart 1932; 4, 6 Kânunusani 1938.

işlemeye başladı. Bu amaçla kurulan ESHOT Umum Müdürlüğü 2 Ocak 1945 günü şirketin Bahri Baba'daki merkez binasında faaliyete geçti.²⁶⁰

2.4.3. Kanalizasyon

Kanalizasyon sistemi bir şehrin en önemli altyapısıdır. İçme sularının korunmasından, salgınların önlenmesine kadar pek çok sorunun temelinde iyi bir kanalizasyon sisteminin olması yatmaktadır. İzmir'in kanalizasyon sistemi ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru yapılmaya başlanmıştır. Nitekim kentin ne kadar kötü durumda olduğu gezginlerin anılarında da bol bol yer almıştır.²⁶¹ İzmir'deki lağım lar taş ve tuğla tonozlardan oluşmakta ve çoğunun üzeri iyi örtülmemiş olduğundan özellikle yağmurlu zamanlarda yüzeyden gelen pisliklerle lağım lar dolmaktaydı. Dolan lağım ların patlaması, taşkınlara sebep olmakta dolayısıyla da kentte yaşayanların hem canları hem de malları büyük zarar görmekteydi. Diğer taraftan lağım ların tamamı denize ulaşmakta, öncesinde herhangi bir arıtma veya değerlendirmeye tabi tutulmamaktaydı. Bu ise ilerde çok ciddi problemlerin doğmasına yol açabilecek bir uygulamaydı. Şehir, modern tuvaletler veya kanalizasyon açısından şehir suyu sistemiyle kıyaslandığında daha geri durumdaydı. Şehir suyu olan pek çok ailenin evinde kanalizasyon şebekesine bir bağlantı yoktu ve bu hususta hiçbir yükümlülük getirilmemişti. Bu nedenle İzmirli pek çok aile su ve kanalizasyon tesisatı olmayan tuvaletlere sahipti.²⁶²

Kent sağlığı açısından zaten yeterince tehlikeli boyutlarda olan kanalizasyon sorunu, 1922 yangınıyla daha da vahim boyutlara ulaşmıştı. İzmir Belediyesi bu önemli soruna çözüm bulmak amacıyla 25 Mart 1926'da Hoizler Şirketi'ne bir proje hazırlatmıştı. Plan kanalizasyon şebekesinin yağmur sularını alması için yer yer ana kanallar yapılmasını, set ve barajlarla da sel sularının getireceği toprak ve pisliklerin kanalizasyonu tıkamasının önüne geçilmesini hedeflemişti.²⁶³ Bunun için şehir lağım ları Kadifekale'den itibaren iki kola ayrılarak batı kolu Güzelyalı'da bir mahalde, doğu ve kuzeydoğu kısmı ise Alsancak'ta toplanacaktı. Orada kurulacak iki

²⁶⁰ Yeni Asır, 2, 3 Ocak 1945. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kurt, a.g.e., s. 169.

²⁶¹ Olaf Yaranga, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerin Anlatımlarında İzmir, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s.s. 77-78.

²⁶² İzmir 1921, Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, Çev.: Aykan Candemir, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2000, s. 53.

²⁶³ İzmir Şehri İmar Raporu (1939), s. 11.

merkezde bu lağım lar yağmur suları ve dere suları ile karıştırılarak klorlanacak ve denize verilecekti. Planda öngörülen karıştırma işlemi için İzmir yağmurlarının düzenli olarak yağması gerekmektedir.²⁶⁴ Hoizler Projesi'nin tam olarak uygulanması büyük masraflar gerektirdiğinden parça parça uygulamaya konulmuştu. Şehrin yanmış ve imar planı hazırlanmış olan kısımlarında bu projenin tatbikatı hayli ilerlemişti. Hoizler projesi şehrin hakiki ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumda değildi. Çünkü plan hem pahalıydı hem de yağmur suları iyi hesaplanmamıştı. Zira İzmir her mevsim aynı oranda yağış alan bir bölge olmayıp yıllara göre yağış oranları değişebilmekteydi. Yine de belediye planı uygulamak için İş Bankası'ndan aldığı 2 milyon lira borcun 300.000 lirasını şehrin kanalizasyon şebekesi için ayırmıştı. Bu miktar daha sonra 500.000 liraya çıkarılmıştı. Kentin ihtiyacına cevap verebilecek bir kanalizasyon şebekesi kurmak için daha sonra Tomis Homson Şirketi'yle temasa geçilmişti. Bu aşamada öncelikle Eşrefpaşa'dan Halkapınar'a kadar, daha sonra da Reşadiye'ye gidecek bir lağım tesisatı planlanmıştı. Ancak tüm bunların yetersiz kalacağı kısa sürede anlaşılmıştı. Çünkü yangın yerlerinin lağım tesisatı için altı milyon, yanmayan kısımlar içinse on sekiz milyon gerekiyordu ki, tüm bütçesi bir milyon civarında dolaşan İzmir Belediyesi'nin bunun altından kalkması mümkün değildi.²⁶⁵

1930'lu yıllarda Belediye mali imkânlarının yettiği ölçüde kentin kanalizasyon sistemiyle ilgili çalışmalara başladı. İlk olarak Bahri Baba'da Sahil Parkı önünde dört lağım açtırıldı ve Sarıkışla ve Sahil Parkı arasına büyük bir lağım açtırılması kararlaştırıldı. Buradaki lağımın seviyesinin aşağıya indirilmesiyle moloz ve pis suların Bahri Baba Parkı'nda birikmeden denize dökülmesi planlanmıştı. Karantina'da Memduhiye Mahallesi'nden Mektep Sokağı'na kadar olan yerde ve Halepli Sokağı'nda belediyece yeni lağım yaptırılarak Mesudiye Caddesi'nde ve Mısırcılar Çarşısı'ndaki lağım lar temizlettirilmişti. Ayrıca Erkek Lisesi arkasındaki lağım belediyece kapatılmıştı.²⁶⁶ Bu dönemde muhtelif yerlerde yeni yapılan lağım

---

²⁶⁴ Say, **a.g.e.**, s.s. 75-76.

²⁶⁵ Serçe, **İzmirde...**, s.s. 271-272.

²⁶⁶ Mehmet Emin Elmacı, "Cumhuriyetin Onuncu Yılı Sonrasında İzmir'de Sağlık Sorunları ve Alınan Önlemler", **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938)**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 721.

miktarı şöyledir: 992 metre tül yeni kanalizasyon sistemi, 34 adet beton menfez ve 56 adet beton muayene bacası.²⁶⁷

Yeni lağım lar yaptırılmasına ve mevcut lağım lar onarılmasına rağmen yağmurların başlamasıyla beraber, şehrin üst taraflarından gelen molozlar bu lağım ları tıkayarak boruları patlatmaya ve şehri sular altında bırakmaya devam etti. Örneğin, 1934 yılı Mayıs ayında yağ an yağmurlar Bahri Baba önündeki lağım ı tıkayarak patlattı. Çok kısa bir zamanda Odunpazarı, Yemiş Çarşısı, Halimağa Çarşısı ile Çancılar, Sandıkçılar, Kolonyacılar ve Şadırvanaltı çarşılarını sular kaplamasıyla birçok mağaza ve dükkân hayli zarara uğradı. Bu sebeple bazı tüccarlar belediyeye şikâyetle bulunarak yağmurdan kaynaklanan bu zararın önüne geçilmesini talep etti. Kış aylarında bu şikâyetlerin devam etmesi üzerine belediye, fen heyetini görevlendirerek çözüm bulunmasını istedi. Yapılan incelemeler sonucunda sorunun yukarı semtlerden inen yağmur sularını denize dökcek derecede geniş olmayan kordon lağım larının buna neden olduğu anlaşıldı. Bu yağmurda yukarı mahallelerden gelen molozları temizlemek için 82 araba ve 5 kamyon moloz kaldırıldı.²⁶⁸ Kordon lağım ları Rıhtım Tahmil ve Tahliye Şirketi'nin görevi olduğu için onların yerine getirmesi gereken bir yükümlülüktü. Fakat şirket, öteden beri Kordon lağım larını tamir etmek istemediğinden belediyeye sürekli sorunlara neden oluyordu. Bir süre sonra şirketin tasfiyesi gündeme gelmeye başlayınca bu iş hepten çözümsüz kaldı. Liman Şirketi'nin tasfiyesi TBMM tarafından onaylandıktan sonra belediyenin buralardaki çalışmaları hızlandı.²⁶⁹

1935 yılında kente düş en ilk yağmurlar bilindik sel manzaralarını meydana getirmeye devam etti. Birçok lağım patladı, caddeler molozla doldu. Karantina üzerindeki mahallerden gelen molozlar tramvay yollarını tıkadığı için tramvaylar birkaç saat işleyemedi. Belediye caddelerin temizlettirilmesi için 500 amele yi sabaha kadar çalıştırdı. Behçet Uz da yağmur altında bütün şehri dolaşarak çalışan ameleleri teftiş etti.²⁷⁰ Bütün bu olumsuzluklara rağmen kanalizasyon sorunu belediyenin gündeminden hiç düşmedi; elindeki kısıtlı bütçeyle her yıl çalışmalarını artırarak devam etti. 1936 yılında Fevzipaşa, Şükrü Kaya bulvarlarıyla Halil Rıfatpaşa,

²⁶⁷ **Belediyeler Dergisi**, Yıl: 1, S. 6, (Kasım 1935), s. 54.

²⁶⁸ **Anadolu**, 8-9 Mayıs 1934.

²⁶⁹ Şirket 18 Haziran 1934'de tasfiye edilmiştir. Bkz.: **Anadolu**, 18 Haziran 1934.

²⁷⁰ **Yeni Asır**, 25-27 Eylül 1935.

Mustafa Enver, Eşrefpaşa, Değirmendağı, Hacı Mahmut, Gündoğdu, Demir, Beberzade cadde ve sokaklarında 3.419 metre; Tabakhane, İplikçi ve Dokuz Eylül sokaklarında 1.830 metre uzunluğunda kanalizasyon, 228 menfez, 64 muayene bacası yapıldı. Muhtelif yerlerde 2.024 adet menfez, 939 çökmüş lağım ve 207 metreküp duvar tamir edildi ve bu çöken lağımın kapatılmasında kullanılmak üzere 180 adet beton kapak yaptırıldı. Çarşı içi ve muhtelif yerlerde dolu olduğu görülen 3730 metre uzunluğunda lağım temizletirildi.²⁷¹ Belediyenin yaptığı kanalizasyon çalışmaları şehrin kısmen de olsa nefes almasını sağladı. Fakat kenti sular altından kurtaracak ölçüde geniş bir plan hayata geçirilemediğinden 1936 Şubatı İzmir için yeni bir yıkım oldu. Birçok ev tahliye edildi, yollar harap oldu. Bir sonraki gün Şevket Bilgin, bu ıstırapların yaşanmaya devam edeceğini çünkü belediye elinden geleni yapsa da, bütçesinin kısıtlı yapısının, koskoca yarayı kapatmaya imkân vermediğini belirtiyor ve devlete bu işe el atması için çağrı yapıyordu.²⁷² Belediye kentin kanalizasyonlarını tıkayan yukarı mahallelere 1937 yılından itibaren el atabildi. Buradaki derelerin ıslahı ve yeni kanalizasyon sistemi yapılmasına eğilerek çalışmaları başlattı. Damlacık Deresi'nin üstünü kapatma çalışmaları bunlardan biridir. Bizzat Belediye Başkanı Behçet Uz'un yakından takip ettiği bu çalışmalarda, derenin üstü kapatılarak, Ulu Mezarlık'ın arasından Memleket Hastanesi'nin arkasına kadar uzatılması planlanıyordu. Böylece bu dereden inen suların Bahri Baba önlerinde sel haline gelmesi engellenmiş olacaktı. Proje için 25.000 lira sarf edileceği belirlendi.²⁷³ Bu çalışmalar Malderesi'nin ıslahıyla sürdürüldü. Belediye Malderesi'ni yukarıdan meydana getirilen tesisatla kışladan denize indirmeyi planlıyordu. Yapılacak tesisle en basit yağmurda bile buradan inen pislikle tıkanan lağımın patlamasının önüne geçilmesi hedefleniyordu.²⁷⁴ Behçet Uz ve meclis azaları işleri bizzat yakından görmek için buradaki tesisleri zaman zaman ziyaret etti. Diğer yandan Kordon'un Konak'tan başlayarak Fevzi Paşa Bulvarı'na kadar olan kısmındaki kanalizasyon genişletme çalışmaları sürdürüldü. Böylece çarşı içindeki suların daha büyük bir menfeze akıtılması düşünülüyordu. Damlacık Deresi üzerinde muhafaza duvarı inşa edildi. Ayrıca İkiçeşmelik'ten

²⁷¹ **İzmir Belediyesi 1936 Çalışma Raporu**, s.s. 37-39.

²⁷² **Yeni Asır**, 13 Şubat 1936.

²⁷³ **Yeni Asır**, 16 Eylül 1937.

²⁷⁴ **Yeni Asır**, 6 Mayıs 1938.

Dolapkuyu'ya kadar devam edecek büyük kanalizasyon yapımına başlandı. Bu kanalizasyon Hacı Ali Efendi Caddesi'ne kadar devam ettirildi.²⁷⁵

Kanalizasyon çalışmalarının bir diğer boyutunu konutlar oluşturmaktaydı. Konutların tuvalet sistemleri sıhhat encümeninin gönderdiği şartlara göre düzenlenmeye çalışıldı. Buna göre her evin tuvalet yeri sifonlu, bidonlu, tazyikli sulu beton veya çini etraflı yapılması gerekiyordu. Fakat yoksul halkın 150-200 lira masrafla yaptırdığı evlerde böyle bir şeyi yapamayacağı anlaşıldığından, yeniden düzenlenmesi için sıhhat encümenine geri gönderilmesi kararlaştırıldı.²⁷⁶ Şehir meclisinde uzun tartışmalara sebep olan bu yaptırımla ilgili olarak en sonunda şehir şebekesine yakınlığı 50 metreye kadar olan yeni binalarda uygulanması şartı kabul edildi.²⁷⁷ Buna göre yeni yapılan evler belediyece kontrolü yapılmadıkça kullanılmayacaktı. Belediyeden rapor verilmeyen yeni evlere girip oturanlara 50 ila 300 lira arasında para cezası uygulanacaktı. Aynı zamanda evdekiler çıkartılarak noksanlar tamamlattırılacaktı. Bundan başka ev sahipleri sıhhat kanununa aykırı hareket etmekten mahkemeye verilecekti.²⁷⁸

1930'lu yılların sonuna yaklaşırken belediye, 1937 yılında 756 çökmüş lağım tamir ettirerek, çarşı içi, Alsancak, Basmane ana lağımlarıyla diğer muhtelif yerlerdeki 14.209 metre lağımı temizlettirdi. Ayrıca Karakapı Caddesi'nde 20.000 liraya yaptırdığı büyük lağımın inşaatı ile 21.000 liraya çıkan ve Mezarlıkbaşı'ndan başlayarak İsmetpaşa Bulvarı'ndan denize kadar uzanan büyük lağımın inşaatını bitirdi. Projeye göre Karakapı Caddesi'ndeki lağım yukarı mahallelerden inen suları alıp Melez Çayı'na getirecek, Mezarlıkbaşı lağımı da Tilkilik ve İkiçeşmelik yönünden gelen suları denize akıtacaktı. Böylece İzmir'in yağmur zamanlarında meydana gelen sel tehlikelerinin önüne geçilmiş olacaktı. Bundan başka 5.000 liraya (İnönü Parkı olarak adlandırılan) Bahri Baba üstünden geniş bir lağım yaptırılarak o taraftan gelen yağmur sularının denize akıtılması sağlandı. Bu yıl içinde toplamda

---

²⁷⁵ **Yeni Asır**, 26 Temmuz 1938.

²⁷⁶ **Yeni Asır**, 8 Şubat 1936.

²⁷⁷ **Yeni Asır**, 11 Şubat 1936.

²⁷⁸ **Yeni Asır**, 30 Kânunusani 1936.

2.604 metre uzunluktaki fenni kanalizasyon, 930 metre adi mecra, 24 menfez, 15 muayene bacası yaptırıldı.²⁷⁹

Sonuç olarak İzmir'in kanalizasyon sorununu çözebilmesi için yaklaşık 26 milyon liraya ihtiyacı varken belediye 1938 beş yıllık imar programında ancak 1,5 milyon lira ayırabilmişti.²⁸⁰ Bu yokluk içinde 1934-1938 yılları arasında 5.612 metre kanalizasyon yapılmış, 1.283 menfez yeniden yapılarak eski kanalizasyonlar birkaç defa temizlettirilmişti.²⁸¹ Belediye bütçesinde en büyük kalemlerden birini oluşturmaya rağmen kanalizasyon sorunu çözülemeyerek, 1950'li yıllara aktarıldı. Bu yıllarda başlayan iç göç ve gecekonduyla daha da içinden çıkılmaz bir hal aldı.

Tablo 12: 1932-1940 Yılları Arasında Yapılan Kanalizasyon Miktarı

Yıl	Yeni İnşaat (metre)	Tamirat (metre)
1932	1.130	3.160
1933	-	2.094
1934	1.114	4.924
1935	992	-
1936	3.419	3.730
1937	2.604	1.420
1938	460	-
1939	950	-
1940	6.285	4.470

(Kaynak: Serçe, *İzmir'de...*, s. 273)

2.5. Ulaşım ve Trafik ile İlgili Çalışmalar

Yerleşim birimlerini birbirine bağlayan yollar ve ulaşım araçları uygarlık ölçütlerinden biri sayılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ulaştırma işiyle ilgili kuruluşlar “*derbendcilik, köprücülük, gemicilik ve kaldırımcılık*” idi. Anılan kuruluşlar, birtakım vergilerden muaf tutularak yol yapım ve onarımı, köprülerin bakım ve onarımı, köprü bulunmayan nehirlerde insanları ve eşyalarını parasız olarak

²⁷⁹ *Yeni Asır*, 6 Ağustos 1937; *İzmir Belediyesi 1937 Çalışma Raporu*, Ticaret Basımevi, İzmir, s.s. 23-24.

²⁸⁰ *İzmir Belediyesi 1938 İmar Programı ve Mali Projesi*, Bilgi Basımevi, İzmir, s. 15.

²⁸¹ *Yeni Asır*, 7 Mayıs 1938.

karşıdan karşıya taşımak gibi işlevleri yerine getirmişlerdi. Kentlerde, mimarbaşının denetiminde bulunan kaldırımcılar ise doğrudan doğruya yolla ilgili çalışmalar yaparlardı. Osmanlı kentlerinde yollar, devlet ya da vakıf gelirleriyle yapılırdı. Büyük vakıf binalarının çevresindeki yolların yapımı ve onarımı vakıf gelirlerinden karşılanırdı. Tanzimat'tan sonra yolun geçtiği yerde oturanlarla dükkân sahipleri yol giderlerine katkıda bulunmaya başlamışlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı yol tekniği olan şose yapımı, yavaş bir tempoda ülkeye girmişti. Endüstri devrimiyle birlikte büyüyen, kalabalıklaşan kentlerde ulaşım önemli bir kamusal hizmet sektörü haline gelmişti. Omnibüslerle başlayan toplu taşımacılık, hızla atlı tramvaylar (daha sonra elektrikli) ve buharlı trenlerle yapılmaya başlamıştı. 1940'lı yıllarda otomobilin üstünlüğüne kadar geçen bu süreçte kapitalist dünyada ulaşım sektörü modern bir hale dönüşmüştü. Osmanlı İmparatorluğu'ndaysa yukarıda belirtildiği gibi kapitalizm öncesi ilişkilerin ve mesleklerin hâkim olduğu, modern bir ulaştırma şebekesinin olmadığı, dolayısıyla da ulaşımın vapurdan, kayığa, atlı tramvaydan yük arabasına aynı ölçüde dayandığı bir sistem hâkimdi.²⁸²

Yeni kurulan bir devlet için beşeri ve iktisadi kaynaklardan en çok faydanın sağlanmasında ulaştırma tesislerinin önemi büyüktür. Ayrıca aynı sınırlar içerisinde yaşayan insanların siyasi, sosyal ve kültürel yönlerden bütünleşmesi de ulaştırma tesislerinin verimli hale getirilmesini gerektirir. Bu anlamda imparatorluktan ulus devletli bir yapıyı inşa eden Türkiye Cumhuriyeti bu gereklilikleri kavramıştır.²⁸³ Nitekim İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal'in konuşmasında ısrarla vurgulanan noktalardan biri ulaşım sistemine dairdi:

Memleketimizi bundan başka şimendiferler ile üzerinde otomobiller çalışır şoseler ile şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü batının ve dünyanın aracı bunlar oldukça, şimendiferler oldukça, bunlara karşı merkepler ile kağı ile tabi yollar üzerinde yarışmaya çıkmanın imkânı yoktur.

Her ne kadar İktisat Kongresi'nde konuyla ilgili direk bir sonuç çıkmamış olsa da, ulaştırma altyapısının tesisine yönelik yatırımlar gündemin ilk sırasını

---

²⁸² Kurt, a.g.e., s. 35.

²⁸³ Erdal İnce, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımına Genel Bir Bakış ve Köyde Ulaşım", **ÇTTAD**, C. XII, S. 24, 2012 s. 175.

almıştı. Ulaştırma tesislerinin oluşturulmasıyla ilgili çalışma ülkenin bayındırlık işleri içinde değerlendirilmişti. Ulaşımında en büyük pay demiryolu ağına bırakılmıştı. Karayollarının ve altyapı çalışmalarının gelişimi bu yolların, demiryolu ve limana yakınlık derecesine bağlıydı.²⁸⁴ Taşımacılık sorununda kara, demir ve denizyollarını bir büyük planın ve organize bir yapının parçaları olarak düşünmek gerekiyordu. Demiryolları yaygınlaştırılmalı ve bir büyük limanla bağlantısı kurulmalıydı. Demiryollarının geçtiği istasyonlar, kara yollarıyla köylere kadar bağlanmalıydı. Bunlar o zamanın Türkiye'si için büyük hedeflerdi. Limanları demiryollarına ve karayollarına bağlamaya dönük olarak geniş bir bayındırlık programı hazırlanmıştı. “*Umur-u Nafia Programı*”²⁸⁵ adı verilen programla yurdun en ücra köşesinin bile büyük kentlere ve limanlara bağlanması isteniyordu²⁸⁶. Bu dönemde ulaşımında demiryolu ön planda, karayolu tren yolunu destekleyici bir şekilde yapılandırılmıştı. 1923-1938 yılları arasında karayollarındaki gelişimin en temel etkeni aşarın kaldırılmasından sonra yürürlüğe giren yol vergisidir. 1921 yılında kabul edilen “*Tarik Bedeli Nakdisi*”²⁸⁷ adlı vergi 4 iş günü yol çalışmasına katılmayı veya bedel ödemeyi gerektirmekteydi. Bu vergi 1925 yılında “*Yol Mükellefiyeti Kanunu*” ve 1929 yılında “*Şose ve Vergiler Kanun*”u olarak devam ettirilmişti. Yeni düzenlemeler gereğince 10 gün çalışma veya 8 lira ödeme yapmak gerekiyordu. Bu sayede iş gücü ve nakit temininde nispi bir kolaylık sağlanmıştı. Yol yapımında coğrafi dağılımda öncelik Aydın İzmir, İstanbul ve Trabzon gibi ekonomisi işlek bölgelere verilmişti.²⁸⁸ Diğer bir çalışma, çağdaş kent dokusunu oluşturmaya yönelikti. İki eksen üzerine oturtulan çalışmalardan biri feodal kent ögesi sayılan çıkmaz sokakların ortadan kaldırılması diğeri yolların kaplamalı hale getirilmesiydi. Bu dönemde asfalt ancak belirli büyük kentlerde yol kaplaması olarak kullanılmıştı. Esas olarak yollar taş kaplama yapılmaya çalışılmıştı. Yol açma ve kaplama işlerinin

²⁸⁴ İnce, **a.g.m.**, s. 176; Bülent Durgun, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları”, **ÇTTAD**, C. V, S. 13, 2006, s. 26; Nedim Atilla, **İzmir Demiryolları**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s. 166.

²⁸⁵ Bayındırlık İşleri Programı.

²⁸⁶ Kemal Arı, “İzmir Limanı’nın Dünü: Lozan’dan Kabotaj’a Uzanan Süreçte Deniz Taşımacılığı ve Geçiş Döneminin İzmir Limanı’na Yansımaları”, **I. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri Sempozyumu 25-26 Eylül 2008**, İzmir, s. 300.

²⁸⁷ Nakti yol vergisi.

²⁸⁸ Durgun, **a.g.m.**, s. 29.

yanında Cumhuriyet belediyeciliğinin en önemli çalışmaları yolların kaldırılması, ağaçlandırılması ve aydınlatılmasıydı.²⁸⁹

Denizyollarındaysa 19 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen “*Türkiye Sahillerinde Nakliyat-ı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dâhilinde İcra-ı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun*”u yürürlüğe girmişti. Bu yasayla Türkiye kıyılarının bir noktasından bir diğerine yük ve yolcu alıp taşımak, kıyılarda limanlar içinde veya arasında herhangi bir liman hizmetini yerine getirmek, bütünüyle Türk sancağı taşıyan gemilere ve diğer deniz taşıtlarına verilmişti.²⁹⁰ Bu hakkı almasına rağmen yeni devletin bu taşımacılığı yapacak taşıma filosu ve bu alanda faaliyet gösteren yerli işletmelerden yoksun olması onu daha dengeli bir politika izlemeye yöneltmişti. Böylece yeni rejim Türk denizciliğini geliştirmek için bir taraftan o zamana kadar yabancı gemi işletmelerinin sınırsız gibi görünen özgürlüklerine bazı sınırlamalar getirirken diğer taraftan kendi kaynaklarıyla yeni bir denizcilik işletmesinin temellerini atmaya çalışmıştı.²⁹¹

İzmir’de şehir içi ulaşım sistemi Cumhuriyet’in ilk yıllarında mevcut haliyle devam etmiş, yangının etkileri hafıflemeye başladıkça ulaşım sorunu dillendirilen en önemli konu haline gelmişti. Dönemin ulaşım sistemi üç unsurdan oluşuyordu: Birisi körfez etrafındaki yerleşimleri birbirine bağlayan vapurlardı. Diğer deniz kenarında, Punta-Gümrük ile Konak ve Güzelyalı’yı birbirine bağlayan atlı tramvay hatlarıydı. Ayrıca Karşıyaka sahilinde de bir atlı tramvay hattı faaliyettedir. Ulaşımın üçüncü unsuru faytonlardı. Bunlara ek olarak Buca, Bornova, Kasaba ve Aydın Demiryolu hatları da, kenti yakın çevresine bağlıyordu.²⁹² Bu dönemde kent içi ulaşım büyük ölçüde belediye işletmeciliğinin dışında yerli ve yabancı bazı imtiyazlı şirketlerce gerçekleştiriliyordu. Ülke genelinde olduğu gibi İzmir’de de geleneksel ulaşım araçlarıyla modern ulaşım araçları yan yana işliyordu. Zaman zaman bazı yerlerde birbirini tamamlasalar da genelde büyük rekabet içindeydiler.²⁹³

²⁸⁹ Tekeli, *Cumhuriyetin...*, s.s. 94-95.

²⁹⁰ Arı, *a.g.m.*, s. 304.

²⁹¹ Arı, *a.g.m.*, s.s. 300-301.

²⁹² Serçe ve diğerleri, *Küllerinden...*, s. 127; Serçe, *İzmir’de...*, s. 295.

²⁹³ Kurt, *a.g.e.*, s. 36.

2.5.1. Karayolu

2.5.1.1. Geleneksel Ulaşım Araçları

19. yüzyıl İzmir’inde toplu taşımacılık için koşulmuş atlar ve eşekler hizmet vermişti. Yük taşımacılığı genellikle deve ve eşeklerle ya da bu ağır yükleri taşımak zorunda olan hamallarla yapılmıştı.²⁹⁴ Özellikle Aydın ve Kasaba demiryolları istasyon ve depolarından iş hanlarıyla mağaza ve depolara taşınan mal ve eşyalar büyük ölçüde develerle taşınmıştı.²⁹⁵ Demiryolu ulaşımıyla bütünleşen deveciler,²⁹⁶ Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra tarım ve ticaret yaşamında oynadıkları rolü kaybetmeler de 1930’lara kadar mal taşıma işini sürdürdüler. Bu dönemde kullanılan yük arabaları üç çeşittir: Tek beygirli, iki tekerlekli; çift beygirli dört tekerlekli, bir de yüksek iki tekerlekli beygirli kenar karoserleri alçak arabalar. Bunlardan birincisi şehir içinde, ikincisi hem şehirde hem de şehirle köyler arasında, üçüncüsü Nif, Yamanlar, Sabuncubeli gibi yüksek yerlerde işlerdi. Yük arabaları kent içinde Aydın ve Kasaba demiryolları istasyonlarından Gümrük’e ya da Gümrük’ten tüccar mağazalarına mal taşırdı.²⁹⁷ İki ve dört tekerlekli yük araba filosuyla Uşakizade Sadık Bey, Alsancak’tan, Basmane’den, Kemer İstasyonu’ndan şehrin ticari çarşı yerlerine yapılan taşımayı hemen hemen tekeline almıştı. Aynı işi Uşakizade’nin deve katarları da yapardı. Sadık Bey’in araba filosu ve deve katarları için Kemer’de muazzam salaş ahırları vardı.²⁹⁸ Bu yılların yük arabaları için “*ahali ve kaldırımlar için hakikaten bir afet dense sezadır*” diyen Hüseyin Rıfat, bu arabaların yolları bozduğunu ve yaşı küçük sürücüler tarafından kullanılmasının birçok kazaya sebep olduğundan yakınmıştı.²⁹⁹ Yük arabası sayısı 1891’de 500’den 1914’te 1.150’ye, 1926’da 2.458’i çift tekerlekli ve 27’u dört tekerlekli olmak üzere 2.737’ye yükselmişti. 1939 yılında 41’i çift tekerlekli ve 224’ü dört tekerlekli olmak üzere toplam 625 yük arabası vardı. Yük arabalarının çokluğu İzmir’in ticaret kenti olmasından kaynaklanmaktaydı.³⁰⁰

²⁹⁴ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi, 1994, İzmir, s. 118.

²⁹⁵ Beyru, *a.g.m.*, s. 14.

²⁹⁶ Kıray, *a.g.e.*, s. 14.

²⁹⁷ 1.150 adet olan bu arabalardan belediye tek atlısından şehri yirmi kuruş ve çift atlısından otuz kuruş resim alırdı. Bkz.: Hüseyin Rıfat, *Ticaret Rehberi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997, s. 24.

²⁹⁸ Morali, *a.g.e.*, s.s. 15-16.

²⁹⁹ Rıfat, *a.g.e.*, s. 24.

³⁰⁰ Kurt, *a.g.e.*, s. 44.

20. yüzyılın başında yük taşımacılığında deve kervanlarının kullanılmasına karşın, insanların bir yerden bir yere ulaştırılmasında koşulmuş atlar ve eşekler hizmet veriyordu. Kentte belli başlı iki eşek istasyonu mevcuttu. Bunlardan birincisi, Yeni Mahalle’de, diğeri, Moskof Sokağı’nda yer alırdı. Aslında, İzmir’de, merkepler, yalnız gezginlere ve yabancılara kiralamak amacıyla kullanılmazlardı. Kentte, hemen herkesin özel eşeği vardı ve maddi durumu iyi olan aileler, buna ayrıca bir de bakıcı tutarlardı. Gerçekte, kent yollarının dar oluşu, eşeklerin kullanılmasını zorunlu ve yararlı kılmaktaydı. Bu nedenle çoğunlukla erkekler işe, çocuklar okula, kadınlar da gezmeye eşeklerle giderlerdi. Hatta ve hatta bir balo öncesi ve sonrası sokaklarda en güzel ve şık tuvaletleriyle İzmirli kadınları eşek üzerinde görmek mümkündü.³⁰¹ Şahabettin Ege’nin anılarında da eşek çok renkli bir yere sahiptir:

*Eşeklere halı kaplanmış süslü ve aynalı palanlar vurulur, başlarına mavi boncuklu püsküllü başlıklar geçirilir, boyunlarına yine mavi boncuk püskül ve ufacık çingiraklar takılırdı. Öteberi nakli için palanlar üzerine halıdan heybeler konulurdu. Bu takımlar incelik ve zenginlik sembolü idi.*³⁰²

Zamanla modern ulaşım araçlarının yaygınlık kazanması at ve eşeklerin daha az kullanılmasını beraberinde getirmişti. Bu dönemde atlı arabalar yük ve yolcu taşımacılığında kullanılmaya başlanmıştı. Landon, Karoca ve Viktorya türünde üç çeşit binek arabası içinde Landon türü körüklü arabalar pek meşhurdu. Küpe cinsi arabaları, belediye başkanı, vali, komutan gibi üst düzey yöneticilerle şehrin ileri gelen (Uşakizade) zenginleri kullanırdı.³⁰³ Kira binek arabalarına Karaço deniyordu. Kira arabacıları Konak civarında Türklerden, Kordon Boyu’nda Rumlardan oluşmuştu.³⁰⁴ Belediyece belirlenen tarifelere göre çalışan binek arabaları, diğer ulaşım vasıtalarına göre daha ucuzdu. Belediye her binek arabasından bir buçuk mecidiye resim (vergi) alırdı. Arabaların ücret tarifeleri değişmezdi. Arabacılar tek tip elbise giyerlerdi. Bundan başka şehirde 100 kadar hususi konak arabası, ikisi umuma mahsus olmak üzere yedi otomobil vardı. Şehirde 1.150 yük arabası

³⁰¹ Beyru, **a.g.m.**, s. 14; Pınar, **a.g.e.**, s.s. 41-42; Ege, **a.g.e.**, s.s. 30-31.

³⁰² Ege, **a.g.e.**, s. 28.

³⁰³ Muammer Bey belediye başkanı olduktan sonra dönemin meşhur lando arabasını makam arabası yaparak belediyeye hibe etmişti. Bkz.: M. Sadık Öke-Fatih Bayhan, **Teyzem Latife Atatürk’le Geçen Bir Ömrün Saklı Kalmış Hikâyesi**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2011, s. 41.

³⁰⁴ Moralı, **a.g.e.**, s.s. 14-15; Rıfat, **a.g.e.**, s. 22.

bulunurdu. Belediye tek atlı yük arabalarından ayda 25 kuruş, çift atlılardan 30 kuruş ücret alırdı.³⁰⁵

Faytonlar, tramvay hatlarının geçtiği sahil çizgisinin dışında kalan yerlerin sakinleri için vazgeçilmez öneme sahipti. Kadifekale'nin eteklerinden başlayıp Kemeraltı'na kadar uzanan eski mahallerde yaşayanlarla Eşrefpaşa-Yapıcıoğlu-Halil Rıfat Paşa çevresi ve Karataş-Göztepe yamaçları sakinlerinin, kent merkezine ya da tramvay hattına ulaşmak için faytonlardan başka ulaşım aracı bulunmuyordu. Zaten bu bölgelerin dar ve dik sokaklarına faytonlar bile zorlukla girip çıkabiliyordu. Belediye fayton duraklarını düzenlemiş ve duraklardan kentin çeşitli yerlerine, gidilecek mesafeye göre bir de fiyat tarifesi oluşturmuştu. Fiyat tarifesinin, faytonların görünür bir yerine asılması zorunluydu. Müşterilerin faytonu on dakika bekletme hakları bulunuyordu; daha fazla bekletilmesi durumunda her saat için 125 kuruş ödenmesi gerekiyordu. Ancak bu ücret bayram günlerinde 160 kuruşa yükselmekteydi. 1930'lu yıllarda geçerliliğini sürdüren fiyatlar, tahmin edileceği gibi İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle arttı. 1934 yılı verilerine göre İzmir'de 21 durakta çalışan 205 adet kayıtlı fayton bulunuyordu. Ancak özellikle otobüslerin yaygınlaşmasıyla birlikte sayıları giderek azaldı ve turistik bir unsur haline geldi.³⁰⁶ Binek arabası sayısı 1891'de 100'ü bulmazken bu sayı 1914'de 365'e, 1926'da da 496'ya yükseldi.³⁰⁷ Başta otomobil olmak üzere modern ulaşım araçlarının yaygınlık kazanmasıyla sayıları hızla azalarak 1939 yılında 190'a kadar geriledi.³⁰⁸

---

³⁰⁵ Bilget, a.g.e., s.s. 31-32; Raif Nezihi, **İzmir'in Tarihi**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001, s. 11.

³⁰⁶ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s.s. 127-128.

³⁰⁷ Kurt, a.g.e., s. 43.

³⁰⁸ **İzmir Belediyesi, İzmir Şehri İmar Planı Raporu, 1939**, s. 14.

Tablo 13: 1934 Yılında Binek Arabalarının Tarifeleri

Pasaport'tan:			
Gidilecek yerlerin isimleri	Kuruş	Gidilecek yerlerin isimleri	Kuruş
Hükümet civarı	25	Alsancak mevki ve istasyonu	40
Mezarlık Başı	30	Salhane	65
Basmahane İstasyonu	40	Karantina	80
Kemer mevki ve istasyonu	65	Üçkuyular	130
Güzelyalı	110		
Basmahane İstasyonu'ndan:			
Gidilecek yerlerin isimleri	Kuruş	Gidilecek yerlerin isimleri	Kuruş
Pazaryeri	25	Faikaşa ve Servili Mescit	50
Belediye dairesi	25	Topaltı	120
Arapfırını	40		120

(Kaynak: **İzmir Rehberi 1934**, s.s.7-8.)

2.5.1.2. Tramvay

İzmir'de ilk atlı tramvaylar, 1880'de Kordon üzerinde işlemeye başlamıştı. Başlangıçta Konak'la Punta (Alsancak) arasında işleyen atlı tramvay, Belediye'nin bu hattı Paralıköprü'ye (Halkapınar) uzatması üzerine, Konak'la Halkapınar arasına kadar gelmişti. İzmir'de ikinci tramvay hattı 1885 yılında, özel bir şirket tarafından Konak'la Kokaryalı (Reşadiye, Güzelyalı) arasında işletmeye açılmıştı. Yöre halkının ulaşım gereksinimini karşılamaya yetmemesi üzerine, İzmir Belediyesi 1911 yılında bu hattı 1 km kadar uzatmıştı. Önce yerli, daha sonra Belçikalı bir şirket tarafından işletilen atlı tramvaylar, 1928 yılında elektrikliye dönüştürülmüştü.³⁰⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kent içi ulaşım, özellikle tramvayla yapılan toplu taşımacılık İzmir'in en önemli sorunuydu. Bu yıllarda, taşıma sektöründe fiili olarak rol oynamak istemeyen belediyenin iki önemli hedefi bulunuyordu; mevcut tramvay hatlarının elektrikli hale getirilerek modernleştirilmesi ve sanayi mıntıkasıyla yerleşim bölgeleri arasında ulaşımı sağlayacak yapılanmanın oluşturulması.³¹⁰ Bir ucu Kokaryalı'ya (Güzelyalı) ulaşan, diğer ucu da yanmış yıkılmışlığına rağmen Punta'ya (Alsancak) kadar uzanan şehrin ana arterindeki ulaşım, tüm yetersizliğine

³⁰⁹ Kurt, **a.g.e.**, s.s. 56-57; Rıfat, **a.g.e.**, s. 11.

³¹⁰ Serçe, **İzmir'de...**, s. 295.

rağmen tramvaylar tarafından sağlanıyordu. Bu hattın üzerinde İzmirliyi taşıyan tramvaylar, birbirinden farklı şirketlerin yönetimindeydi. Belediyenin en önemli hedeflerinden biri olan atlı tramvayların kaldırılarak elektrikleştirilmesi işi, Kordon tramvaylarında sağlanamamışsa da Göztepe tramvayları 1 Kasım 1928 tarihinden itibaren elektrikleştirilmişti.³¹¹ Tek atın çektiği tramvaydan, daha konforlu ve hızlı olan elektrikli tramvaya geçiş, İzmir’de ulaşımın geleceği üzerindeki tartışmaları da zenginleştirmişti. 1930’lu yıllardan itibaren ileri sürülen düşünceler, ulaşımın elektrikli tramvayla mı yoksa otobüsle mi olması gerektiği etrafında odaklanıyordu. 1931-32 yıllarının İzmir gazetelerine kısaca göz gezdirmek bile, ulaşım sorununun çözümü üzerine neredeyse her gün yazılar kaleme alındığını göstermektedir.³¹²

2.5.1.2.1 Kordon Tramvayları

Kordon Tramvayları İdaresi³¹³ 4 Şubat 1868 tarihinde kurulan “*İzmir Liman ve Rıhtım Şirketi*” bünyesinde yer almıştı. İngiliz tüccarlar tarafından kurulan bu şirket, 1869’da Fransız Dussaud kardeşlerin eline geçmişti. Kuramsal olarak anonim olan şirket, gerçekte bir aile şirketi idi.³¹⁴ Şirketin önemli hissedarlarından biri olan Rıhtım Şirketi Müdürü Elie Guiffroy (Gifre) adından ötürü, bu kuruluş “*Gifre Şirketi*” adıyla da anılırdı.³¹⁵ Fransız asıllı Guiffroy ailesine ait olan bu şirket Abdülaziz’in iradesiyle bugünkü Pasaport dalgakıranı ile limanı inşa etmişti. Bu işlerin karşılığında doldurduğu sahanın üzerinde yaptığı binalarla, atlı tramvay işletmeciliğini ele geçirmişti.³¹⁶ Şirket İzmir Belediyesi’ne ait Halkapınar tramvaylarını kiralarak işletmekteydi. Hattın uzunluğu, Halkapınar tramvay hattı ile birlikte 5.595 metreyi buluyordu. Bu tramvay hattında gündüzleri tramvaylar yolcu, geceleri trenler eşya taşırdı. Bu yüzden ray arabaları geniş yapılmıştı. 1890 yılında, aralarında 70-80 metre bulunan Kordon ve Göztepe tramvay hatları birleştirilerek Konak’ta bir bekleme salonu yapılmıştı.³¹⁷ Cumhuriyet öncesi

³¹¹ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 129; Serçe, **İzmir’de...**, s. 295.

³¹² Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 130.

³¹³ Rıhtım şirketinin bir parçası olan Kordon tramvayları, “*Kordon Tramvayları İdaresi*”, “*Kordon Tramvayları*”, “*Rıhtım Tramvayları İdaresi*”, “*Rıhtım Tramvayları*”, “*Gifre Tramvayları*”, “*Kordon Tramvayları Kumpanyası*”, “*Rıhtım Tramvayları Kumpanyası*”, “*Kordon Tramvayları Şirketi*” ve “*Rıhtım Tramvayları Şirketi*” gibi adlarla anılırdı. Bkz.: Kurt, **a.g.e.**, s. 107.

³¹⁴ Çınar Atay, **Tarih...**, s. 97.

³¹⁵ Saran, **a.g.e.**, s. 45.

³¹⁶ Türkmen Parlak, **Yeni Asır’ın İzmir Yılları (1924-1954)**, C.1, Yeni Asır Yayınları, İzmir, 1989, s. 16.

³¹⁷ Kurt, **a.g.e.**, s. 110.

İzmir’inde Kordon tramvaylarında Fransızca görüşülürdü. Yolcular bilet alırken Kramer, Cafe de Paris, Belavista (Bella Vista), Punta gibi istasyonları ve makasları sayarlardı.³¹⁸

Kordon tramvayları 1922 yangınıyla büyük bir darbe yemişti. Bu tarihe kadar sürekli kâr eden şirket, yangından sonra buradaki nüfusun azalması ve uzun bir süre işletilememesi sonucu zarar etmeye başlamış; 1930’lu yıllarda otobüslerin ulaşım sektöründe yavaş yavaş yerini almasıyla da bu zararı sürekli hale gelmişti. Kordon tramvaylarının tamamı birinci mevki arabalardan oluşmaktaydı. Göztepe hattında işletilenlere oranla daha küçük ve temizdi. Cumhuriyet döneminde, tramvay arabası sayısı 21-34 arasında değişmekte ve günlük ortalama 21-26 tanesi kullanılmaktaydı. 1935 yılında kaldırıldığında toplam 22 tramvay vardı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kordon tramvaylarında bulunan levhâların tamamı Fransızcadı. 1925 yılında tramvay duraklarının adları Türkçeleştirilmişti. Kordon tramvaylarının eski ve yeni durak adları şunlardı:

Tablo 14: Kordon Tramvay Durakları ve İstasyonları

Eski Adları	Yeni Adları
Konak	Konak
Pasaport	Pasaport
Alambra	Ayyıldız
Bella Vista	Gündoğdu
Vöker	Güzelyer
Banyo	İleri
Punta	Alsancak

(Kaynak: Kurt, **a.g.e.**, s.111.)

Kordon tramvayları tek atla çekilirdi. Yalnız 1925 yılında kısa bir süre, kumpanya baytarının isteği üzerine tramvaylar deve yavrularıyla çekilmişti. Tramvayların Alsancak’tan Konak Meydanı’na iki saatte ancak gelebilmesi halkın tepkisine yol açınca, Nafia Komiserliği’nin girişimiyle bu uygulamaya son verilmişti.³¹⁹ Kumpanya sahibi Elie Guiffroy’in bakımsız hayvan kullanması, atları iyi beslememesi, hattın geniş olması, fazla yolcu alınması gibi nedenlerden ötürü ağır işleyen ve sık sık yolda kalan tramvayları çoğu kez yolcuların inip itmesi

³¹⁸ Olgaç, **a.g.e.**, s. 10.

³¹⁹ Kurt, **a.g.e.**, s. 113.

gerekti.³²⁰ Kordon tramvayları uzun yıllar kandille aydınlatılmıştı. Yağ kandilleri az ışık vermekte, delindiklerinde ise yolcuların elbiselerini lekelemekteydi. 1927 yılı sonunda İzmir Nafia Komiserliği'nin isteği üzerine tramvayların “akümülatör” ya da “asetilen” lambalarıyla aydınlatılması kabul edilmişti.³²¹

Tramvay işletmesinde genellikle yabancılar çalıştırılmış ve yüksek maaşlar ödenmişti. Cumhuriyet döneminde şirkette çalışanların büyük bir kısmı Türklerden oluşmuştu. Fakat tramvay idaresi Türk personelle yabancı personel arasında ayırım yapmaya devam etmişti. Örneğin 1926 yılında, memur kadrosunda çalışan Türkler günde dokuz saat çalışmanın karşılığında ortalama 40, en fazla 60 lira maaş almalarına karşılık; aynı işi yapan yabancı memurlara en az 80 lira maaş ödenmişti.³²² Cumhuriyet döneminde şirket çalışanlarının, çalışma koşullarını iyileştirmek ve yardımlaşmak amacıyla örgütlendikleri görülüyor. Teavün Cemiyeti (Yardım) adı altında kurdukları cemiyetle çeşitli çalışmalar yapıyorlardı. Maalesef memur ve işçilerin bu dayanışması Haziran 1933'te Rıhtım tramvaylarından 35 kişinin işten çıkartılmasını önleyemedi.³²³ 1930 yılında İzmir Rıhtım Tramvayları İşletmesi'nde 115 memur ve işçi çalışırken bu sayı 1934'te 77'ye, aynı yıllarda çalışanlara ödenen yıllık ücret 75.227 liradan 33.004 liraya geriledi. 1935 yılında Birinci Kordon'dan atlı tramvaylar kaldırıldığında 74 işçi ve memur işsiz kaldı.³²⁴

1926 yılında atlı tramvay seferleri yaz aylarında sabah saat 6:00'da başlar, akşam 20:30'da biterken; kış aylarında sabah saat 6:30'da başlar, akşam 20:00'de son bulurdu. Otobüs rekabetinin başladığı 1933 yılında ise atlı tramvaylar beşer dakika arayla hareket ettiriliyor ve günde 200 sefer yapılıyordu.³²⁵ Sefer sayısı artırıldı fakat bu defa da tramvayların boş gidip gelmesi yüzünden şirket zarar etti. En sonunda Kordon üzerindeki ulaşım, otobüs ve otomobillerle yapılmaya başlayınca atlı tramvay son seferini 30 Nisan 1935 gecesi yaparak kent hafızasındaki yerini aldı.³²⁶ 1934 yılı itibarıyla tramvay durakları Dolma, Gümrük, Saman İskelesi,

---

³²⁰ Morali, **a.g.e.**, s. 15.

³²¹ **Anadolu**, 1 Kânunuevvel 1927.

³²² Kurt, **a.g.e.**, s. 108.

³²³ **Yeni Asır**, 19 Haziran 1933; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kurt, **a.g.e.**, s. 109.

³²⁴ **Yeni Asır**, 21 Nisan 1935.

³²⁵ **Yeni Asır**, 30 Temmuz 1933.

³²⁶ Orhan Rahmi, “Kordon Tramvayları”, **Anadolu**, 28 Eylül 1934; 2 Mayıs 1935; **Yeni Asır**, 2 Mayıs 1935.

Pasaport, Güzelyer, Alsancak Vapur İskelesi, Alsancak Meydanı, Alsancak İstasyonu, Alsancak-Paralıköprü'ydü.³²⁷

Tablo 15: Kordon Tramvayları Ücret Tarifesi

Konak-Güzelyer	5 Kuruş
Konak-Alsancak	6 Kuruş

(Kaynak: **İzmir Rehberi 1934**, s. 34.)

Kordon tramvaylarının ilk zamanları için genellikle olumlu yorumlar yapılmasına rağmen ilerleyen yıllarda tramvayların ağır gitmesi, düzenli işlememesi ve aynı zamanda sık sık yolda kalmasından dolayı eleştirilmişti. Eleştirinin bir başka boyutunu kapasitenin üzerinde yolcu alınması ve duraklarda fazla beklemesi oluşturuyordu. Bütün bu eleştirilerle birlikte özellikle kentin en işlek ve kalabalık yeri olan Kordon'daki tramvay kazaları kent gündeminin ilk sıralarından hiç düşmemiş, kentin gündelik yaşamının bir parçası haline gelmişti. Bu konuda tramvay borucularının tehlikeli yerlerde düdük çalması istenmekteyse de bu talebin birçok kez dile getirilmesinden, çok da uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Kazaların önüne geçebilmek amacıyla tramvay tekerleklerine, kaza anında düşenleri kurtarmaya yarayan birer düzenek yerleştirildi.³²⁸ Ayrıca tramvay arabalarının fren, tekerlek ve makaslarının üç ayda bir makine mühendisliğince muayene edilmesine başlandı.³²⁹ Bunların dışında tramvayların duraklara gelmeden inip binilmesi ve halk arasında “iskele” olarak adlandırılan basamaklarda yolculuk edilmesi, Merkez Kumandanlığı ve Polis Müdürlüğü'nce yasaklandı.³³⁰ Alınan tüm bu önlemlere karşın 1929-1932 yıllarında yılda ortalama 7 tramvay yoldan çıkarak, 5-6 çarpışma meydana geldi. Tramvaylara hükümetçe el konulduktan sonra yoldan çıkma, çarpışma ve devrilme olaylarına rastlanmaması dikkat çekicidir.³³¹

Bir başka konu para üstü (ufaklık) verilmemesiydi. Piyasada yeterli bozuk paranın bulunmaması yüzünden, yolculara para üstü vermek sorun oluyordu. Bu durumda yolculara para yerine, üzerinde “*İzmir Rıhtım Tramvayları*” yazan markalar

³²⁷ **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 33-34.

³²⁸ Kurt, **a.g.e.**, s. 115.

³²⁹ **Ahenk**, 12 Nisan 1341.

³³⁰ **Hizmet**, 7 Teşrinievvel 1340.

³³¹ Kurt, **a.g.e.**, s. 115.

(kart,kayme, kâğıt para) verilmekteydi. Zaman zaman basın tarafından Hilal-i Ahmer (Kızılay) pulları yerine bu kartların verilmesi eleştirilmişti. Bu uygulama Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sürmüştü, İzmir Valiliği'nin 26 Ağustos 1925 tarihli kararı üzerine, tramvaylarda para üstü yerine kart verilmesi uygulamasına son verilmişti.³³² Bozuk para meselesine ek olarak tramvay kumpanyasının, imtiyaz sözleşmelerinde yer almadığı halde, gece saat 21:00'den sonraki seferlerinde fazla para almaları sorun olmuştu. Valilik 1925 yılında, “*servis usulü*” denilen bu uygulamanın kaldırılması için kumpanyalara bildirimde bulunmuştu.³³³ Bunun üzerine “*servis usulü*”ne son verilmiş fakat bu defa da Kordon Tramvay Kumpanyası gece seferlerini kâr bırakmadığı için kaldırmıştı.³³⁴ Rıhtım Tramvay İdaresi 1926 yılında da gece seferlerini erkenden tatil etmeyi sürdürmüştü. 1929 yılına gelindiğindeyse şirket bu tutumunu değiştirdi ve saat 20:00'den sonra iki tramvay işletti.³³⁵

Öğrencilere yapılan indirimlerin keyfiliği de sorun oluyordu. Tramvay şartnamesinde öğrenciler için herhangi bir kayıt yoktur. Bu yüzden çocuklar için yapılan tarifeler, öğrenciler için de geçerli olurdu. Bu uygulamada ölçü, öğrencinin işgal ettiği alandı; iri yapılı öğrenciler tam bilet almak zorunda kalırlarken, küçük yapıllılar ise %50 indirimden yararlanabiliyorlardı.³³⁶ Diğer pek çok yabancı işletme gibi Kordon Tramvayları Kumpanyası da hâlâ sömürge zihniyetiyle hareket ediyordu. Sözgelimi kumpanya 1929 yılında, azınlık öğrencilerine pazar günleri %50 indirim uygularken; Türk öğrencilere cuma günleri aynı kolaylığı göstermiyor ve tam bilet kesiyordu. Kordon tramvaylarına hükümetçe el konulmasından sonra öğrencilere uygulanan bu çifte standart kaldırıldı, tüm öğrencilere %50 indirim uygulandı.³³⁷

Kadınların bekleme salonlarıyla ilgili yaşadığı bir problemse Hizmet Gazetesi'nin 5 Ağustos 1929 tarihli haberinde şöyle dile getirildi:

³³² Anadolu, 27 Ağustos 1341; Kurt. a.g.e., s.s. 117-118.

³³³ Anadolu, 2 Mayıs 1935; Yeni Asır, 2 Mayıs 1935.

³³⁴ Kurt, a.g.e., s. 114.

³³⁵ Ahenk, 4 Teşrinisani 1929.

³³⁶ Mehmet Şevki, “Mektepliler ve Vesait-i Nakliye”, Ahenk, 19 Teşrinisani 1340.

³³⁷ Kurt, a.g.e., s. 118.

*Rıhtım tramvaylarının hükümet parkı önündeki durak mahallidir (resim var) bir kısmı erkeklerin diğer kısmı kadınların intizar salonudur. Fakat sabah akşam dikkat ederseniz, erkeklere mahsus salonun şoförler tarafından işgal edilmiş ve adeta bir gevezelik eğlence mahalli ittihaz olunmuş olduğunu görürsünüz. İçerde otomobil alışverişleri, lastikler, telefonlar vesaire... Kabil değil giremezsiniz. Dikkat ediyoruz bittabi bu hal karşısında erkekler, kadınların intizar salonuna geçiyorlar. Kadınlarda mecburen güneş altında beklemek ıstırasında kalıyorlar.*³³⁸

Yazının devamında burasının şoförler için yapılmış sohbet salonu mu, alışveriş dükkânı mı, yoksa bekleme salonu mu olduğu sorularak belediye memurları ve şirket erkânı göreve çağrılmaktaydı.³³⁹ Yolcuların yaşadığı diğer bir sorun yönetmeliklere aykırı olmasına rağmen, yanlarında taşıdıkları bebek, küçük eşya ve evcil hayvanlar için bilet kesilmesiydi.³⁴⁰ Özellikle son dönemlerinde yaşanan bu sıkıntılarla birlikte basının sürekli gündeminde olan atlı tramvaylarla ilgili birçok yazı kaleme alınmaya devam etti. Örneğin gerek Haydar Rüştü gerekse Hakkı Ocakoğlu'na göre atlı tramvaylar İzmir'in "yüz karası" olarak görülüyordu.³⁴¹ Ahenk gazetesi, Kordon tramvaylarını "boyasız, kırık dökük köy muhacir arabaları"na benzetiyordu³⁴². Orhan Rahmi'ye göre bu araçlar "orta devrin yadigârı"ydı.³⁴³

İncelenen dönemde Kemer Tramvay güzergâhı meselesi de belediyeyi uzun süre meşgul etmişti. Güzergâhın Gazi Bulvarı'ndan geçen kısmı, bir yanıla yangın alanlarına paralel gidiyordu. Tepecik kesimindeyse kent merkezine göreli olarak düşük yoğunluk vardı. Belediye, tramvayın bu aksı takip etmesini istiyordu. Diğer bir deyişle belediye tramvayın beklenen yolcu potansiyelinin son derece altında ve düşük gelir grubunun oturduğu bir kesimden geçmesini öngörüyordu. Şirketse güzergâhın Birinci Kordon'dan geçirilmesi talebiyle belediyeyle pazarlığa girişti. Ancak yukarı mahallerle kente uzak olan Tepecik-Kemer bölgesinin ulaşım sorunu,

³³⁸ **Hizmet**, 5 Ağustos 1929.

³³⁹ **Hizmet**, 5 Ağustos 1929.

³⁴⁰ Kurt, **a.g.e.**, s. 117.

³⁴¹ Haydar Rüştü (Öktem), "İki, Uç, Rıhtım Tarifesi", **Anadolu**, 10 Kânunusani 1929; Hakkı Ocakoğlu, "Kordon Üzerinde Gidiş Geliş Üzüntülü Bir Durumdadır", **Yeni Asır**, 15 Mayıs 1935; "Taşıt İşleri Pratik Kararla Yoluna Girebilir", **Yeni Asır**, 30 Temmuz 1935.

³⁴² **Ahenk**, 4 Teşrinisani 1929.

³⁴³ Orhan Rahmi, "Kordon Tramvayları Çalışma Sistemi", **Anadolu** 28 Eylül 1934; **Anadolu**, 30 Nisan 1935.

1930-1932 yılları arasındaki karşılıklı yazışmalarla sınırlı kaldı. Şirket çeşitli bahaneler öne sürerek işi sürüncemeye sokunca bu proje gerçekleştirilemedi.³⁴⁴ Rıhtım tramvaylarının elektrikleştirilmesi için birtakım girişimler olduysa da tramvay şirketinin elektrikliye çevrilecek hattın çıkaracağı masrafı, zam yaparak karşılamayı teklif etmesi üzerine sonuçsuz kaldı. Şirketin tramvayların trolleybüse dönüştürülme önerisi de hükümetçe reddedildi. 1933 yılındaki “otoray” denemelerinin olumsuz sonuç vermesi üzerine otobüs düşüncesi ağırlık kazanmaya başladı. Daha sonra özel kişilerce Birinci Kordon’da otobüslerin işlemeye başlaması, buradaki tramvayların elektrikleştirilmesi projesine son darbeyi vurdu. Tramvay meselesi belediyenin 1937 yılında Birinci Kordon’da otobüs işletmeye başlamasıyla kapandı.³⁴⁵

İzmir Rıhtım Şirketi faaliyette bulunan imtiyazlı şirketler içinde en büyük yolsuzlukları yapan şirketlerin başında geliyordu. Şirketin üst düzey yöneticilerinin yapılan yolsuzlukları belgeleyerek ihbarda bulunması üzerine 11 Ocak 1932’de şirkete hükümetçe el konuldu. Hükümet daha sonra yolsuzlukları ortaya çıkaran şirketin idare meclisi azalarından Mösyö Armao, Kaporale ve Mösyö Guiffroy’e onar bin lira; Asım Bey’e iki bin, rıhtım şirketindeki hesap yolsuzluğunu ortaya çıkaran Belediye Başmüfettişi Şükrü Bey’e de bin lira ödül verdi.³⁴⁶ Rıhtım tramvaylarının belediyeye devredilmesi gündeme geldiyse de bir taraftan yangın nedeniyle yolcu taşıma kapasitesinin son derece düşük olması, diğer taraftan körfez vapurları ve otobüslerle rekabet halinde olan bu işletmeyi tek başına almanın zarardan başka bir şey getirmeyeceği düşüncesi, belediyeyi bu işten uzak tuttu.³⁴⁷ Ayrıca belediyenin iki milyon borcun altında olduğu sıkıntılı süreçte böyle bir teklifi kabul etmemesi daha doğrudur.³⁴⁸ Satın alma sözleşmesi 3 Ekim 1932’de Nafia Vekili Hilmi (Uran) Bey ile şirket delegesi Metr Margeri arasında imzalandı. 25 Haziran 1933’te Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu yasanın dördüncü maddesine göre, satın alma sözleşmesinin onaylanmasıyla birlikte, şirketin mal varlıklarıyla her türlü

³⁴⁴ Göksu, a.g.e., s. 19.

³⁴⁵ **Yeni Asır**, 30 Temmuz 1933, **Hizmet**, 19 Nisan 1931, 8 Kânunuevvel 1932; **Anadolu**, 8 Kânunuevvel 1932; **Yeni Asır**, 14 Kânunuevvel 1935.

³⁴⁶ **BCA 30 18 12.37.44.20**. Bu kişilere verilen ikramiyeler daha sonra tekrar artırılarak Mösyö Armao, Kaporale ve Fernon Gifre’ye 4.000, Asım Bey’e 700, Şükrü Bey’e de 500 lira daha verilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz.: **BCA 30 18 12.37.47.17**.

³⁴⁷ Zeynel Besim, “Rıhtım Tramvayları”, **Hizmet**, 8 Kânunuevvel 1932.

³⁴⁸ Kurt, a.g.e., s. 123.

haklarının hükümetçe belirlenecek koşullarda, İzmir Liman ve Körfez Şirketi'ne ya da onun yerine hükümetçe kurulacak bir başka idareye devredilmesi kararlaştırıldı. Böylece satın alınan İzmir Rıhtım Şirketi'nin taşınmaz malları 15 Mart 1934'ten geçerli olmak üzere, Liman ve Körfez Şirketi'ne devredildi. Bundan sonra rıhtım ve tramvay işletmeleri Liman ve Körfez Şirketi'nin sorumluluğu altında fakat bağımsız birimler olarak idare edilecekti. Atlı tramvaylar ise daha yeni ve düzenli işleyecek bir ulaşım aracı sağlanıncaya kadar işletilecek ve açığı rıhtım gelirinden karşılanacaktı.³⁴⁹ Birinci Kordon üzerinde atlı tramvay işletme hakkı, 27 Aralık 1934 tarih ve 2/1776 sayılı kararnameyle İzmir Liman İşleri Umum Müdürlüğü'ne verildi.³⁵⁰ Yeni idare tramvayları kaldırılınca kadar işletti. Bakanlar Kurulu 31 Mart 1935 tarihinde Kordon tramvaylarının kaldırılmasına ve araç gerecinin İzmir Belediyesi'ne devredilmesine karar verdi.³⁵¹ Bunun üzerine atlı tramvaylar, 31 Nisan 1935 günü son seferlerini yaparak tarihe karıştı.³⁵² Belediye meclisi kaldırılan tramvayların yerine otobüs işletilmesi fikrini ortaya attı³⁵³ fakat kabul edilmedi. Boşalan bu alan, belediyenin yeterli önlem almaması sonucu özel kişilerin işlettiği otobüsler tarafından dolduruldu. Özel otobüslerin ulaşım ihtiyacını karşılayamaması, halkı çok kötü olsa da atlı tramvayları bile arar hale getirmek durumunda bıraktı.³⁵⁴ Geçiş dönemindeki bu sorun ancak belediyenin 1937 yılında son model Bussing marka otobüsleri işletmeye başlamasıyla çözüldü denilebilir.

2.5.1.2.2. Göztepe Tramvayları

1880'li yılların başında Mithat Paşa'nın çabalarıyla açılan Göztepe Caddesi, Konak'ı Karataş, Karantina ve Göztepe'ye bağlamıştı. 31 Mayıs 1883 tarihinde Harens Kardeşler ve Piyer Giudici'ye verilen imtiyaz üzerine kurulan İzmir Göztepe Tramvay Şirketi, 1885 yılında faaliyete geçmişti. Başlangıçta 45 yıl olarak belirlenen imtiyaz süresi, 20 Eylül 1913'te 1963'e, 17 Mart 1925'te de 1975 yılına kadar uzatılmıştı. İlk yıllarda işlerin beklenildiği gibi iyi gitmemesi, işletmenin zarar etmesine yol açmıştı. Hat, kısa bir süre içinde birkaç kez el değiştirerek en sonunda

³⁴⁹ **Yeni Asır**, 5, 13 Mart 1934; Kurt, **a.g.e.**, s.s. 123-124.

³⁵⁰ Kurt, **a.g.e.**, s. 124.

³⁵¹ **Anadolu**, 19 Nisan 1935; **Yeni Asır**, 19 Nisan 1935.

³⁵² **Anadolu**, 19 Nisan 1935 tarihli haberde "İzmirliler Müjde Atlı Tramvaylar Kalkıyor" başlığıyla verilmişti.

³⁵³ **Anadolu**, 26 Nisan 1935.

³⁵⁴ Hakkı Ocakoğlu, "İzmir'in Bir Türlü Sonuca Bağlanamayan Davası", **Yeni Asır**, 10 Temmuz 1935.

Belçikalı Göztepe Tramvay Şirketi'ne verilmişti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kokaryalı daha sonra Karataş'ta idare merkezi bulunan şirketin, Buca, Bornova ve Karşıyaka'da da şubeleri vardı.³⁵⁵ Şirkette Cumhuriyet döneminde teknik elemanlar dışında tamamen Türk çalıştırılmıştı. Atlı tramvayları, genellikle usta sürücüler kullanırdı. Fakat ara sıra çalıştırılan acemi sürücülerin sonu ölümle biten kazalara yol açması ve bu yüzden şirketin yüklü tazminatlar ödemek zorunda kalması üzerine, sürücüler uzun süreli bir eğitimden geçirildikten sonra sürücülük yapmaya başlamışlardı. Fakat şirket 1926 yılından sonra sürücü yetiştirmemişti.³⁵⁶

Göztepe hattında 18 Ekim 1928 günü elektrikli tramvayların işlemeye başlamasıyla, 31 Ekim 1928 günü atlı tramvaylar son seferini yaparak tarihe karışmıştı.³⁵⁷ Güzelyalı'dan hareket eden elektrikli tramvayın durak yerleri, Hükümet Kışla Parkı, Bahri Baba Parkı, Karataş, Salhane, Hastane, Karantina, Sadıkbey, Göztepe, Reşadiye'ydi. Bu hatta tramvay seferleri, mevsime göre sabah 4:30'da ya da 5:00'te başlar, gece yarısına kadar sürerdi. İlk sefer Göztepe yönünden, son sefer de Konak'tan yapılırdı. Yeterli yolcu bulunmadığı için ilk yıllarda gece seferleri yapılmazdı. Yalnız geceleri yapılan “*son posta*”da pasolar geçmez, ayrıca para alınırdı. Atlı tramvaylar gündüzleri ortalama 10-20 dakika; elektrikli tramvaylar ise 3-5 dakika arayla sefer yapardı. Atlı tramvaylar gece postalarını 30-60 dakika arayla ve sınırlı sayıda, elektrikli tramvaylar ise (ilk yıllarda) 20-30 dakika arayla yapardı. Bu süre 1932'de, Ramazan gecelerinde 15 dakikaya, 1938'de de 7-8 dakikaya kadar indi.

Tablo 16: 1934 Yılı Elektrikli Tramvayların Ücret Tarifesi

Birinci Mevki	Konak-Karantina	7.5 Kuruş
Birinci Mevki	Konak-Reşadiye	10 Kuruş
İkinci Mevki	Konak Karantina	5 Kuruş
İkinci Mevki	Konak-Reşadiye	7.5 Kuruş

(Kaynak: **İzmir Rehberi 1934**, s. 34.)

Göztepe tramvayları da Cumhuriyet'in ilk yıllarında halkın ulaşım sorununu çözebilmiş değildi. Güzelyalı'dan hareket eden atlı tramvay Mehmet Şevki'ye göre

³⁵⁵ Kurt, **a.g.e.**, s.s. 137-138.

³⁵⁶ Mehmet Şevki, “Elektrik Tesisatı”, **Ahenk**, 27 Eylül 1928; Kurt, **a.g.e.**, s. 143.

³⁵⁷ **Anadolu**, 19 Teşrinievvel 1928; **Hizmet**, 18,19 Teşrinievvel 1928.

aslında bu sürenin hiç belli olmamasına rağmen³⁵⁸ Konak’a ancak ortalama bir buçuk saatte gelebilirdi.³⁵⁹ Bu süre elektrikli tramvaylar işlemeye başlayınca yarı yarıya azalmıştı.³⁶⁰ Bu dönemde atlı tramvaylardan en çok araç ve sefer sayısının yetersiz olması, düzensiz işlemesi, kapasitesinin çok üstünde yolcu taşınması, duraklarda çok beklemesi ve belirli saatlerde ara duraklarda binilememesi yüzünden eleştirilmişti. Bütün bunlarla birlikte kapı, pencere ve lambalarının (hatta frenlerinin) bozuk olması, zaman zaman yolda kalması, ağır gitmesi ve içine sürekli yağmur alması da diğer şikâyet edilen konular arasında yer almıştı.³⁶¹

Şirket, İkinci Meşrutiyet yıllarında olduğu gibi Cumhuriyet’in ilk yıllarında şartnameye aykırı olarak gece seferlerinde fazla ücret almıştı. Halkın bu uygulamaya alışmış olması ve dolayısıyla da tepki göstermemesi üzerine şirket, Haziran 1923’te sabah ilk seferlerinde de fazla ücret almaya başlamıştı. 1925 yılında bu uygulaması valilikçe engellenmişti. Bu arada, bahsedildiği gibi 1925’te, biletçilerin “*ufaklık*” sıkıntısı bahanesiyle müşterilere para üstü yerine bazı kartlar vermeleri de valilikçe yasaklanmıştı. Şirket sözleşmesinde öğrencilere ilişkin hükümler bulunmadığından, çocuklara uygulanan tarifeler, öğrenciler için de geçerli oluyordu. Buna rağmen öğrencilerle ilgili bazı sorunlar yaşanıyordu. Örneğin yalnız okul saatlerinde indirimli tarife uygulanması, erken ya da geç gidip gelenlerin tam bilet almak zorunda bırakılması bunların başlıcalarıydı. Ayrıca iri yapılı ve 15 yaşını geçen öğrenciler, bu indirimden yararlanamıyordu. 1936’da 15 yaş sınırı 17’ye yükseltildi.³⁶² Tramvay Şirketi, Göztepe Caddesi dışında Kemer’den Gazi Bulvarı’na işleyecek bir tramvay hattı yapmayı planlıyordu. Hatta Gazi Bulvarı üzerine raylar döşenmesine rağmen belediyeyle şirket arasındaki ihtilaflar yüzünden uzun bir süre sürüncemede kaldı. Konuyla ilgili olarak şirket, otobüslerin kaldırılması şartıyla yeni bir hat yapacağını bildiriyordu. Belediye ise “*döviz ve kontenjan*” sorunları yaşaması, Kervan Köprüsü genişletme ve kamulaştırma işlemlerini bitirememesi gibi nedenlerden ötürü beklemeyi tercih ediyordu. İlerleyen süreçte şirketle belediye arasında süren gerilimin artması ve hattın geçeceği noktalar konusunda anlaşmaya

³⁵⁸ Mehmet Şevki, “Vesait-i Nakliye”, **Ahenk**, 1 Şubat 1925; “Vesait-i Nakliye ve Şehrimiz”, **Ahenk**, 8 Mart 1925.

³⁵⁹ Olgaç, **a.g.e.**, s. 9.

³⁶⁰ **Hizmet**, 7 Teşrinisani 1928.

³⁶¹ Kurt, **a.g.e.**, s.s. 154-156.

³⁶² Kurt, **a.g.e.**, s. 158.

varılamaması sonucunda proje bitirilemedi.³⁶³ Son olarak 1942’de, Belediye Meclisi’nin Kemer’e tramvay hattı uzatılmasını sakıncalı ve masraflı bulması, Nafia Vekâleti’nin de bu görüşleri paylaşması üzerine, burada tramvay işletilmesinden vazgeçildi.³⁶⁴

Şirket bu hatta 1934’e kadar Körfez vapurlarıyla, 1932’den sonra da otobüslerle rekabet etmek zorunda kaldı. Tramvay hattı, 1928’de tramvayların boş gidip gelmesini önlemek için Konak-Karantina ve Karantina-Kokaryalı olarak iki kısma ayrılmıştı. Tramvayların bir kısmı Konak’la Reşadiye, büyük çoğunluğu da Konak’la Karantina arasında işlemeye başlamıştı. Otobüslerin işlemeye başladığı 1932 yılından sonra taşınan yolcu miktarında azalmalar olmakla birlikte şirketin 1936 yılında bilet ücretlerinde yaptığı indirim ve 1939’dan sonra bu hatta işletilen otobüs sayısındaki azalmanın etkisiyle yolcu sayısında büyük artışların olduğu görülmektedir. Şirket en çok yolcuyu 7.997.744 kişi ile 1942’de taşıdı. Şirketin çeşitli yıllarda elektrikli tramvaylarda taşıdığı yolcu sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 17: Elektrikli Tramvaylarda Taşınan Yolcu Sayısı (1930-1943)

	1930	1933	1937	1940	1943
Birinci Mevki	1.641.122	549.043	253.730	-	-
İkinci Mevki	3.052.643	2.732.794	3.355.372	-	-
Toplam	4.693.765	3.281.837	3.608.102	5.854.265	7.744.966

(Kaynak: Kurt, **a.g.e.**, s.s. 156-157.)

Şirketin satın alınmasında; Cumhuriyet hükümetlerinin izledikleri devletçilik politikasıyla kamu hizmetlerinin belediyelere devredilmesi anlayışı etkili oldu. Diğer taraftan İzmir Belediyesi’nin halka daha ucuz elektrik hizmeti götürmek istemesi ve şirketin başta zorunlu tramvay hatları olmak üzere, bazı yükümlülüklerini yerine getirmemesi bu süreci hızlandırdı. Şirketin imtiyaz hakkı ve işletmelerinin (elektrik ve tramvay tesislerinin) zamanından önce satın alınması için başlatılan görüşmeler, Nafia Vekili Ali Çetinkaya’nın çağrısı üzerine, 1939 yılı Nisan ayında başladı ve 1943 yılı Haziran ayına kadar sürdü. Görüşmelerin bu kadar uzun sürmesinde en

³⁶³ **Ahenk**, 30 Teşrinievvel 1929; **Hizmet**, 15, 28 Temmuz 1930; 2 Mart, 1 Ağustos 1932; **Anadolu**, 21, 25 Teşrinisani 1932, 17 Mayıs 1935; **Yeni Asır**, 20 Eylül 1935.

³⁶⁴ **Yeni Asır**, 27 Sonteshrin 1942.

önemli etken, hiç kuşkusuz İkinci Dünya Savaşı'ydı.³⁶⁵ 24 Haziran 1943 günü işletmelerin hükümetçe satın alınmasına ilişkin sözleşme Ankara'da, Nafia Vekili Sırrı Day ile Şirket Müdürü Sol Gormezano arasında imzalandı.³⁶⁶ Satış sözleşmesinde, geçiş dönemi öngörülmüş olduğundan Nafia Vekâleti'ne bağlı "*İzmir Tramvay ve Elektrik İşletme İdaresi*" adında geçici bir idare kuruldu. 31 Aralık 1944 tarihine kadar Nafia Vekâleti adına geçici idarece yönetildi. Elektrik ve tramvay idareleri, 1 Ocak 1945'ten itibaren İzmir Belediyesi adına işlemeye başladı. Bu amaçla kurulan ESHOT Umum Müdürlüğü 2 Ocak 1945 günü şirketin Bahri Baba'daki merkez binasında faaliyete geçti. Belediye, elektrik-tramvay ve su şirketlerinin satın alınması için gereken parayı İller Bankası'ndan borçlanarak sağladı. İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin İzmir Belediyesi'ne maliyeti, 31 Temmuz 1945 tarihine kadar 168.213 lira 53 kuruş faizle birlikte 3.274.582 lira 25 kuruştur.³⁶⁷ 1928'den beri Göztepe hattında hizmet veren elektrikli tramvaylar 1954 yılında kaldırılarak teçhizatıyla birlikte hurda olarak satıldı, bunların yerine aynı yıl belirtilen hatta troleybüsler işlemeye başladı.

Tramvayların Göztepe'de seferlere başlaması, bu yörenin hızlı gelişmesinde önemli rol oynadı. Daha çok üst gelir grubu Yahudi, Rum ve Türklerin tercih ettiği Karataş, Karantina ve Göztepe'de kısa sürede yalı ve köşkler yapıldı. Ayrıca sayfiye yeri olan bu bölgeye yaz ve tatil günlerinde gezmek ve eğlenmek için gelenlerin sayısı da arttı. Tramvaylar 1930'lu yılların gündelik hayatında önemli üstelik çok işlevsel toplumsal araçlardı. Her şeyden önce en ucuz gezi ve eğlence aracıydı. Güzelyalı'ya Depo Durağı'na kadar gidip gelmek, insanın tüm sıkıntılarından kurtarır, ferahlık verirdi. Gündüzleri İzmirli bayanlar üç beşi birleşir, tramvay gezisi düzenlerdi. Koltuklar oynak ve arkılığı ters dönebildiğinden dört bayan karşılıklı oturabilirdi. Bu yönüyle tramvaylar kent içi ulaşımın en önemli parçası olmakla birlikte toplumsal kaynaşma aracı olarak da kent kültürüne katkı sağlamıştı.³⁶⁸

³⁶⁵ Kurt, **a.g.e.**, s.166; **Yeni Asır**, 8 Sontesrin 1937.

³⁶⁶ Düstur, Üçüncü Tertip C. 24, Ankara, 1956, s. 613; Kurt, **age**, s.166

³⁶⁷ Kurt, **a.g.e.**, s. 169.

³⁶⁸ Kurt, **a.g.e.**, s. 157.

2.5.1.2.3. Karşıyaka Tramvayları

Karşıyaka tramvayları İzmir Belediyesi tarafından, Göztepe Tramvay Müdürü Agop Harenç Efendi'ye 480.000 kuruşa yaptırılmıştı. 1906 yılında hizmete giren tramvayın, işletme hakkı 10 yıl süreyle Belçikalı bir kumpanyanın İzmir'deki vekili İzmir Suları Osmanlı Anonim Şirketi Müdürü Avgust Kindorf'a verilmişti. Tramvay hattı, Soğukkuyu-İskele, Alaybey-İskele ve Bostanlı-İskele olmak üzere üç hatta çalışmaktaydı. Tramvay deposu Soğukkuyu'daydı. Karşıyaka tramvayının toplam ray uzunluğu 5.750 metreydi. Dar hatlı olarak yapılmıştı. Bu nedenle tramvay arabaları sık sık raydan çıkmaktaydı. Osmanzade İskelesi'ne kadar işletilmekte olan ikinci hat 1907 Haziran ayında Penetti Köşkü, İplikçizade Köşkü, Reşadiye girişi ve Osmanzade duraklarına uğrayacak şekilde Papaz'a kadar uzanmaktaydı. Karşıyaka'da tramvay çalıştırılmasıyla bu tarihe kadar İskele-Soğukkuyu arasında seferler yapan omnibüsler kaldırılmıştı.³⁶⁹ Bostanlı hattı 1932 yılında halkın isteği üzerine 42 metre daha uzatıldı.³⁷⁰

Karşıyaka tramvaylarının özel kişilere ihale yoluyla kiralanarak işletilmesi 1923 yılına kadar sürdürülmüştü. Karşıyaka Belediyesi, 6 Ekim 1923'ten itibaren tramvayları, kendisi doğrudan işletmeye başlamış, müteahhit tarafından verilen bütün pasoları iptal ederek yenilemiş, er ve subaylara özgü biletler çıkarmıştı. 1926 yılında her üç hatta geçerli olan tarife göre; tam bilet ücreti 5, öğrenci ve öğretmen bilet ücreti 1,5 kuruştı. Bu dönemde Karşıyaka tramvay seferleri, vapurların geliş ve gidiş zamanlarına göre düzenlenmişti. 1930 yılında Karşıyaka, yeniden İzmir Belediyesi sınırları içine alınınca, Karşıyaka tramvayları ciddi bir onarımdan geçirildi. Arabalar ve hatlarda görülen çürük raylar değiştirilerek Bostanlı'da bir bekleme yeri yapıldı. 1930'lu yıllarda belediyeye birkaç bin lira gelir getirdiği anlaşılan tramvaylarda bilet ücreti eskisi gibi 5 kuruştı. Yalnız karne alanlar için ücret 3,5 kuruştı. 20 bileten oluşan karneler 70 kuruştan satıldı. Tramvaylarda taşınan yolcu sayısı her yıl artış göstermekteydi. 1933 yılında 475.445, 1934'te 513.669 ve 1937'de 677.020 yolcu taşındı. Bu hızlı artışta öğrencilere gösterilen kolaylıkların ve karne uygulamasının

³⁶⁹ Engin Berber, **Karşıyaka Belediyesi Tarihi**, Dev Yayıncılık, İzmir, 2005, s.s. 25-26; Yaşar Ürük, **Bergama Vapuru'nun 50. Yaşına Merhaba**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001, s. 18; Turan Muşkara, **İzmir ve Karşıyaka Anıları**, Tükelmat AŞ, Yay. Haz.: Ahmet Mehmetefendioğlu, İzmir, 1998, s. 10.

³⁷⁰ Kurt, **a.g.e.**, s. 60.

yanı sıra “*banyo zamanları*” (yaz sezonu) İzmir Belediyesi’nin İzmir Liman İşletme İdaresi ile ortaklaşa uyguladığı indirimli tramvay ve vapur biletleri etkili oldu. Bütün bu kolaylıklarla birlikte Yamanlar suyu havzası yanındaki Değirmendağı Gazinosu’nun büyük ilgi görmesi de bir başka etkendi.³⁷¹ Turan Muşkara bu yılların atlı tramvaylarıyla ilgili şu bilgileri aktarmaktaydı:

Vagonları yazın açık bankolar halindeydi, kapıları filan yoktu. Tramvaya iki yanında uzanan basamaktan binilirdi. Tramvay giderken yanından koşup dikey karkası tutup basamağa zıplamak delikanlılığın bir marifetiydi. Kışları ise kapalı kabinli tramvay vagonları koyarlardı. Evimizin önünden geçen tramvayı durdurmak için elimizi havaya kaldırır ve “ferma” diye vatmana seslenirdik. Tramvayın atını süren ve freni çarklayan adamdı vatman. “Ferma” denirdi de “dur” denmezdi. Atlı tramvayları Karşıyaka’ya bir İtalyan şirketi kurmuş ve ferma da İtalyanca dur anlamına geldiği için yer etmiş.³⁷²

Cumhuriyet döneminde kara ulaşımının hızla gelişmesi ve hattın elektrikli hale getirilememesi nedeniyle Karşıyaka tramvayı gittikçe köhneleşmeye başlamıştı. Kaldırıldığı zaman dünyadaki son iki üç atlı tramvaylardan biri durumundaydı. 30’ların başından itibaren yaşanan çeşitli olumsuzluklardan dolayı İzmir basınında tramvay karşıtı yazılar arttı. Sonunda İzmir Belediye Meclisi, 1 Ekim 1939 tarihli toplantısında Karşıyaka tramvaylarının aşamalı olarak kaldırılmasını kararlaştırdı. Hemen ardından Soğukkuyu hattının rayları söküldü, cadde parke taşla döşendi ve Mareşal Vorosilof’un armağanı olarak İzmir Belediyesi’ne bağışlanan otobüs burada çalışmaya başladı. Karşıyaka-Soğukkuyu hattı Karşıyaka ulaşım tarihindeki ilk belediye otobüs hattıdır. 1940 yılında, Naldöken hattının kaldırılarak yerine otobüs işletilmesi için bütçeye ödenek konmuş olmasına karşın Karşıyaka tramvayı 3 Mart 1947’ye kadar işledi. İki tramvay hattının kaldırılmasıyla Karşıyaka tramvayı tarih içindeki yerini aldı, Karşıyaka her yönden daha üstün bir ulaşım aracı olan otobüslere geç de olsa kavuştu.³⁷³

³⁷¹ Kurt, a.g.e., s.s. 62-63.

³⁷² Muşkara, a.g.e., s. 10.

³⁷³ Kurt, a.g.e., s.s. 62-63; Yaşar Ürük, *Şu Bizim Karşıyaka*, Atadost Yayınları, İzmir, 2003, s. 56.

2.5.1.3. Otomobil

Dünyada 1890'lı yıllarda bireysel ulaşım aracı olarak kullanılmaya başlayan otomobiller, İzmir'de İkinci Meşrutiyet'ten sonra gözükmeye başlamıştı. Çoğu yabancılara ait olan bu otomobillerden ilki 1911-1912 yıllarında İtalyan Alyotiler tarafından İzmir'e getirilmişti.³⁷⁴ Zenginliğin yeni simgesi durumundaki otomobiller, o dönemde Anadolu için henüz çok az sayıdaydı. İzmir'deki araba sayısı 1919 yılı rakamlarına göre 100 adetti.³⁷⁵ Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu sayı çok artmamış, otomobiller hâlâ az sayıda insanın sahip olduğu lüks ulaşım aracı olmaya devam etmişti. Nitekim Turan Muşkara anılarında benzer şeyler söylemekteydi:

Çok az otomobil vardı. İlk zamanlar Abbas amcanın (Dr. Abbas Sarı) ve Kazım Bey'in arabalarını hatırlıyorum. Doktor Tahsin'in ağabeyi gene doktor olan Kemal Tahsin'in arabasının da aynı sıralarda yola koyulduğunu hatırlarım. Sonraları Keçecilerin Raşit'in (Manisalı Raşit=Raşit Özсарuhan) otomobili de yola çıktı. ...Karşıyaka'da otuzlu senelerin başında bir taksi vardı. Sonraları bunlar üçleşti ve uzun bir süre üç taksi Karşıyaka'ya hizmet verdi. Bir de pek sevilen kapalı araba vardı. Kapalı araba "kupa arabası" diye tabir edilirdi. Randevu ile evlere hizmet götürürdü. Dolmuşçuluk ikinci savaş yıllarından sonra İstanbul'da başlayan bir sistemdi.³⁷⁶

1920'li ve 30'lu yılların en popüler otomobillerinin Ford, Fiat ve Citroen tarafından piyasaya sürüldüğü görülür:

Ford İzmir ve Havalisi Acentası Şarl B. Baladur ve Şürekâsı Ford Otomobil ve Traktörleriyle bilcümle yedek parçaları. Telgraf Adresi: Barako.

Fiat: Otomobil, kamyon, motor ve terferruatı ve bilumum yedek takımları, İzmir'de Alsancak.

³⁷⁴ Ege, a.g.e., s.s. 28-29.

³⁷⁵ Bülent Durgun, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları", ÇTTAD, C. V, S. 13, 2006, s. 33.

³⁷⁶ Muşkara, a.g.e., s. 16. İzmir ilinde 1926 yılında 330 olan otomobil sayısı 1930 yılında 419'a ulaşmıştır. Bkz.: Kurt, a.g.e., s. 70.

Sitroen: Lüks otomobil, kamyon ve bilumum yedek takımları.
*İzmir'de Halimağa Çarşısı'nda.*³⁷⁷

1928'den itibaren ulaşım sektörünün yönünü tamamen değiştirecek (hatta tramvayların sonunu getirecek) olan taksi ve otobüsler yavaş yavaş görülüyordu. İlk olarak 1928'de özel teşebbüs tarafından işletilen ve halk arasında “*kaptı kaçtı*” denilen bu özel otomobiller kent içi ulaşımında yeni bir tür olarak var olmaya başlıyordu. Kaptı kaçtılar adeta motorlu taşıtların gelecekteki egemenliklerinin ilk temsilcileri oldular. 1933'te sayısı 9 iken şaşırtıcı bir hızla çoğaldıkları için belediye çeşitli düzenlemeler getirmek durumunda kaldı. Çok geçmeden kentin çeşitli noktalarına durak yerleri belirlendi, şoförlere tek tip elbise ve kasket giydirildi. 1934 yılına gelindiğinde 201 taksi otomobil (kaptı kaçtı) 20 durakta taşıma yapmaktaydı. Bu yıllarda fiyatlar, belirlenen taksimetre tarifeleri üzerinden ödeniyor, taksi işletmeciliği de yeni bir işkolu olarak çok rağbet görüyordu.³⁷⁸

1930'lu yılların başında otomobiller Bornova, Buca, Kordon ve Güzelyalı semtlerine işliyorlardı. Otomobiller tren, tramvay ve vapurların yanı sıra otobüslerle de rekabet ediyordu. 1933 yılında, otobüs rekabeti yüzünden kaptı kaçtı sahipleri Konak-Güzelyalı ücretini 10 kuruşa ve Konak-Karantina ücretini de 7,5 kuruşa çekmek zorunda kaldı.³⁷⁹ 1933 yılından sonra kaptı kaçtılar, belediyenin müdahalesiyle ihtiyaç duyulan hatlara kaydırıldı. Belediyece yapılan bu değişikliğin nedeni; bazı hatların çok kârlı olmasına karşın, bazılarının zarar ettirmesiydi. Belediye bu uygulamayla bir taraftan bazı fakir semtler için ulaşım aracı sağlamış, diğer taraftan da taksicilerin belirli bir süre (rotasyon) sonunda dengeli kazanç elde etmelerine fırsat tanımıştı. Böylece kaptı kaçtıların bir kısmı Tepecik ve Halkapınar hatlarında işlemeye başladı.³⁸⁰ 1936 yılında Kemer-Konak hattında işleyen 9 kaptı kaçtı Eşrefpaşa-Kültürpark hattına aktarıldı.³⁸¹ 1940'lı yıllara gelindiğinde, başta garlar ve iskeleler olmak üzere pek çok meydan ve duraklarda taksi ve otomobiller

³⁷⁷ Cemal Nadir, **Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926**, Yay. Haz.: Sabri Yetkin, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s. 29.

³⁷⁸ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s.s. 130-131.

³⁷⁹ **Anadolu**, 18 Mayıs 1933. Taksi fiyatları benzin ucuzlamasıyla düşürülmüştür buna göre taksi antrede 30 kuruştan 25 kuruşa; kilometre başı ücret 15 kuruştan 12 kuruşa indirilmiştir. Bkz.: **Anadolu**, 30 Haziran 1937.

³⁸⁰ Hakkı Ocakoğlu, “Taşıt İşleri Pratik Kararlarla Yoluna Girebilir”, **Yeni Asır**, 30 Temmuz 1935; **Anadolu**, 26 Eylül 1933; Kurt, **a.g.e.**, s. 71.

³⁸¹ **Anadolu**, 14 Kânunusani 1936; **Yeni Asır**, 14 Kânunusani 1936.

mevcuttu.³⁸² 1934 yılında İzmir Rehberi'ne göre İzmir belediyesinde kayıtlı 114 taksi, 171 hususi ve 14 kaptı kaçtı olmak üzere 299 otomobil vardı.³⁸³

Tablo 18: İzmir'de Otomobil ve Yedek Parça Satan Fabrika Acenteleri

Ford Acentesi	Birinci Kordon'da ve Gümrük civarında
Şevrole Acentesi	Birinci Kordon'da ve Gümrük civarında
Fiyat Acentesi	Vali Kazım Paşa Caddesi
Motor ve Otomobil Tamirhaneleri	
Biraciyoti Atölyesi	Alsancak-İkinci Kordon
Şevrole Garajı	Alsancak-Birinci Kordon
Fort Garajı	Alsancak-Birinci Kordon
Muhsin Efendi Atölyesi	İkinci Kordon-Pasaport arkası
Plokar Mihalef Atölyesi	Barut Hanı
Kemal, Hacı Mehmet, Refik Ustalar	Büyük Salepçi Hanı
İhsan ve Sadık Ustalar	Piyaloğlu Hanı
Otomobil Karoçası Tamirhaneleri	
Ali Usta	Barut Hanı
Hüseyin Seyfi ve Emin Ustalar	Büyük Salepçi Hanı
Kemal	Başoturak
Hanefi Usta	Şamlı Sokak
Ziya	Arap Hanı

(Kaynak: **1934 İzmir Rehberi**, s.s. 97-98.)

Otomobil ve diğer araçların trafikte çoğalmasıyla birlikte birçok sorun da beraberinde gelmişti. Bu sorunlardan bazıları; gürültünün artması, ehliyetsiz kişilerin araba kullanması, trafik kazalarının artması olarak sayılabilir. Belediye bu sorunların önüne geçmek amacıyla çeşitli uygulamalar ortaya koydu. Bu amaçla öncelikle kaçak araçların önüne geçmeye çalışıyordu. Böylece bütün motorlu taşıtları kayıt altına almaya başladı. Anadolu Gazetesi'nin haberine göre; taksi, otomobil, kamyon, kamyonet ve otobüsler 7 Teşrinisani (Kasım) 1934'ten 11 Teşrinisani 1934'e kadar taksi yerlerinde ve bulundukları hanlarda; hususi otomobil, motosiklet, kamyon vesaire de 12 Teşrinisani 1934'ten 15 Teşrinisani 1934'e kadar Gazi Bulvarı'nda Basmahane Belediye mıntıkasında kayda alınacaktı. Kaydettirilmesi mecburi olan bu

³⁸² **İzmir Şehir Rehberi 1941**, s. 123; Kurt, a.g.e., s. 71.

³⁸³ **İzmir Rehberi 1934**, s. 97.

araçlar, gereken işlemleri yaptırmadığı takdirde ceza verilecekti.³⁸⁴ Diğer bir uygulama yeterliliği olmayan şoförlerin trafikten men edilmesi idi. Şoförlerin yeterliliğini tespit etmek amacıyla sınavlar düzenleniyordu. Örneğin 4 Kânunuevvel (Aralık) 1932 tarihindeki sınavdan 140 kişi içinden 15 kişi sınavdan başarılı olamayınca taksilerden men edilmiş, diğerlerine ehliyetnameleri verilmişti.³⁸⁵ Ayrıca trafik kazaları İzmir'in gündelik hayatının bir parçası olmaya başlayınca çeşitli önlemler alınmaya başlandı. Belediyenin hazırladığı talimatnamede ilk olarak ruhsatsız araba kullanan kişiler 5, ruhsatsız şoförlük eden ve ettirenlerin 25 lira cezaya çarptırılacağı belirtildi. Şehir meclisi şehir içi hız limitini 20 km olarak tespit etti. 20 km'den hızlı giden araç sahiplerinden otomobillere 10, binek arabalarına 5 lira ceza verilecekti.³⁸⁶ Birkaç gün içinde yapılan tetkikler sonucu beş-altı şoförün yakalanarak savcılığa sevk edilmesi sağlandı.³⁸⁷ Bundan başka geceleri fener yakmayan otomobil ve kamyonlardan 5'er, araba vesaireden 3'er lira ceza alınması kararlaştırıldı. Yine itfaiye araçlarına yol vermeyen arabalardan 5, işaret ve zabıta memurlarının emirlerine uymayan şoförlerden 5 lira ceza alınacaktı.³⁸⁸ Ayrıca bozuk taksi kullanan şoförlerle, boş olduğu halde müşteri kabul etmeyen araba ve otomobillerden 5 lira; belediye memurlarının işaretine riayet etmeyen araba ve otomobillerden 5 lira, durak mahallerinde lüzumsuz yere korna çalanlardan 2 lira alınıyordu.³⁸⁹ Otomobillerin gürültü yapmalarını önlemek amacıyla da birtakım tedbirler alınıyordu. Örneğin saksafon ve diğer gürültülü ses çıkaran aletlerin kullanılması yasaklanmış, elle sıkılmak suretiyle “vak vak” diye ses çıkaran, lastik armutlu aletler kullanılması istenmişti. Bazı otomobillerde el yerine elektrikle işleyen fakat ses çıkaran kornalar da uygun görülüyordu.³⁹⁰ Son olarak bahsedebilecek uygulamaysa herhangi bir kaza veya kaçırılma durumunda otomobillerin kolayca tespit edilebilmesi için işledikleri semtlere göre farklı renklerde levhâlâr astırılmasıydı.³⁹¹

---

³⁸⁴ **Anadolu**, 2 Teşrinisani 1934.

³⁸⁵ **Anadolu**, 4 Kânunuevvel 1932.

³⁸⁶ **Hizmet**, 22 Nisan 1931; Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 4. 4.1931 tarihli toplantısı, s. 90.

³⁸⁷ **Anadolu**, 23 Mayıs 1930.

³⁸⁸ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 4.4.1931 tarihli toplantısı, s. 90.

³⁸⁹ **Anadolu**, 23 Mayıs 1930.

³⁹⁰ **Hizmet**, 22 Nisan 1931.

³⁹¹ **Anadolu**, 7 Ocak 1937.

³⁹¹ **Anadolu**, 4 Şubat 1934. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 4.4.1931 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 90-91.

Behçet Uz kent trafiğinde yapılan düzenlemelerin sonuçlarını şöyle anlatmaktaydı:

Bir taraftan pislikleri, diğer taraftan intizamsızlık ve gürültüleri herkesi çok rahatsız ediyordu. Halkı bu rahatsızlıktan kurtarmak gerekiyordu ve bu sebeple de her semtte belediye zabıta amirleri görevlendirildi. Bu amirlerimiz gecesini gündüzünü düşünmeyerek çalışmaya başladılar. Tabii bunun neticesinde, kısa bir müddet zarfında, gerek şüpheli şoförler, gerekse atlı arabaları sevk ve idare edenler bir intizama girdi. Ayrıca, yeni yeni açılan yollar da bu araba ve otomobillerin intizamını sağlayan bir başka etken oldu. Eh, bu açılan yollar da bir yandan ağaçlandırıldığı için, zabıtasıyla, itfaiyesiyle, belediye tam manasıyla çalışır hale geldi.³⁹²

2.5.1.4. Otobüs

İzmir halkı otobüslerle ilk olarak 1932 yılında tanıştı. Vapur fiyatlarının yüksekliğini protesto eden Karşıyakalıların, bir-iki saat beklemek pahasına özel kişilerce işletilen bu yeni ulaşım aracıyla yolculuk etmeye başlaması, ulaşımında yepyeni bir dönemi başlatmış oluyordu.³⁹³ 1932 yılından itibaren İzmir sokaklarında boy göstermeye başlayan özel otobüsler küçük, kamyonlardan bozma ve konforsuz taşıtlardı; fakat alternatif ulaşım aracı olarak önemli bir işlev görüyorlardı. Kısa sürede sayılarının artması ve şehrin ulaşım sektöründe önemli bir yer işgal etmesiyle birlikte başlangıçta konuya uzak duran belediyeyi, bu konuda düzenleyici konumuna getirdi. Ayrıca belediye, tramvay konusunda gelişme sağlanamaması ve gün geçtikçe İzmir sokaklarında çoğalan taksi ve otobüsler karşısında, seyrüsefer talimatnamesini yeterli görmeyerek, 1933'te ayrıca bir otobüs talimatnamesi (otobüs seyr-ü sefer talimatnamesi) hazırladı. Talimatnameye göre otobüslerin alacağı yolcu miktarı, duracakları mahaller, duraklar ve saatleri belirlendiği gibi şoförlerin nitelikleri³⁹⁴,

³⁹² Uz, a.g.e., s. 74.

³⁹³ **Cama Yazılan Yazılar**, Haz.: Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası Cam Negatif Koleksiyonu, İzmir, 2007, s. 60; Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 144. 1940 yılında Karşıyaka'dan Bostanlı ve Alaybey semtlerine otobüs işlemeye başlar. 1945 yılının Aralık ayında bu kez de Karşıyaka-Bayraklı otobüs seferleri başlar. Deniz Bostanlısı yolunun köprü yaptırılacak yere kadar tamamlanmış olması nedeniyle 1955 yılı Nisan ayında Bostanlı hattı otobüsleri Emlak Kredi sitesinin başlangıç noktası olan köprüye kadar işlemeye başlar. Bkz.: Ürük, a.g.e., s. 56

³⁹⁴ Şoförlerin evli olması isteniyordu. Bkz.: **Hizmet**, 16 Şubat 1933.

çalışma saatleri ve şehir içi hız sınırı tespit ediliyordu (şehir içinde 25 km olan hız sınırı 30 km'ye çıkarılmıştı).³⁹⁵ Bütün bunların yanı sıra bu talimatnameyle otobüsçülerin kâr görmedikleri ve amortisman giderlerini artıracak gerekçesiyle kaçındıkları semtlere otobüs seferleri temin edilerek, fabrika ve umumi yerlerde çalışan işçiler için sabah ve akşam “*ucuz amele seferleri*” uygulanıyordu.³⁹⁶ Otobüslerin kalkış noktası Konak İskele önü olarak belirlendi. Buradan kalkan otobüsler Kordon, Tepecik, Buca, Bornova, Eşrefpaşa ve Karşıyaka güzergâhlarına gidiyordu.³⁹⁷

Otobüs işletmenin kârlı bir iş olduğu anlaşıncı, kısa sürede şehirdeki otobüs sayısı arttı. 1933 yılında 33 olan rakam iki yıl sonra 67'ye yükseldi. Bunların 22'si Kordon, 15'i Reşadiye, 8'i Karşıyaka, 11'i Buca, 11'i Bornova hatlarında çalışıyor ve yıllık gelirleri 140.000 liranın üzerinde seyrediyordu.³⁹⁸ Çok hızlı biçimde yaygınlaşan otobüslerin, Reşadiye (Güzelyalı), Birinci Kordon ve Karşıyaka hatlarında vapur ve tramvaylara; Buca Bornova ve Karşıyaka hatlarında da trenlere önemli darbeler vurmaya başlaması üzerine vapur ve tramvay işletmeleri ek seferler koydular. Otobüs sahiplerini protesto ederek bu hatlarda otobüs işletilmesini engellemeye çalıştılar ancak bu konuda başarılı olamadılar. Otobüs işletmeleri bu durum karşısında yolcularını kaybetmemek için fiyat indirimine gitti.³⁹⁹ Başlangıçta Bornova, Buca ve Karşıyaka'da otobüs işleten işletmeciler, Alsancak ve Eşrefpaşa'da yolların bozuk ve yokuş olmasının otobüsleri bozacağını ileri sürerek oralarda çalışmaya pek yanaşmıyordu. Bu durum daha sonra belediyenin seferleri düzenlemesi ve otobüs sahiplerini teşvik etmesiyle aşıldı.⁴⁰⁰

³⁹⁵ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s.s. 131-132; **Hizmet**, 16 Şubat 1933.

³⁹⁶ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 131; Serçe, **İzmir'de...**, s. 296; Kurt, **a.g.e.**, s. 71. Belediye şoförlerin dokuz saatten fazla çalışmasını yasaklaması üzerine otobüs sahipleri ikişer şoför tutmak zorunda kalmıştır. Bkz.: **Anadolu**, 8 Eylül 1933.

³⁹⁷ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 144.

³⁹⁸ **Anadolu**, 22 Eylül 1933, 6 Mayıs 1935; Kurt, **a.g.e.**, s.s. 71-72; Ürük, **a.g.e.**, s. 56.

³⁹⁹ **Anadolu**, 27 Teşrinisani 1932, 8 Haziran 1933; **Yeni Asır**, 8 Haziran 1933.

⁴⁰⁰ Birinci Kordon'da İstanbul'dan getirtilen eski otobüslerle ulaşım sağlanmaktaydı. Otobüslerin yalnız bir tanesi iki kapılı ve 34 yolcu kapasiteli bir “*trambüs*”tü. Bkz.: Kurt, **a.g.e.**, s. 72. Diğerleri 20 yolcu kapasiteli yüz kızzartıcı kamyon azmanlarıydı. Bkz.: **Anadolu**, 26 Teşrinievvel 1932; Hakkı Ocakoğlu, “Taşıt İşleri Pratik Kararlarla Yoluna Girebilir”, **Yeni Asır**, 30 Temmuz 1935.

Tablo 19: 1934 Yılında İzmir Otobüs Tarifeleri

Otobüs Tarifeleri	Kuruş
Konak-Reşadiye Hattı	7.5
Konak-Karşıyaka Hattı	10
Konak-Buca Hattı	15
Basmane-Buca Hattı	10
Konak-Bornova Hattı	15
Basmane-Bornova Hattı	10

(Kaynak: **İzmir Rehberi 1934**, s. 31.)

Tablo 20: Yıllara Göre Otomobil, Otobüs ve Kamyon Sayısı

Yıl	Otomobil	Otobüs	Kamyon
1935	4.349	747	2.514
1936	3.815	812	2.909
1937	4.573	1.044	3.882

(Kaynak: Fatih Uysal, “İzmir’in 1936 Yılı Sosyo-Ekonomik Kültürel Durumu”, **DEÜ**, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İzmir, 2009, s. 31.)

Özel teşebbüslerin elinde olan otobüs işletmeciliği zamanla İzmir trafiğinde büyük sorunları beraberinde getirdi. Basında sık sık rastladığımız bu haberlerde çoğu kez eskiyi aratmayacak derecede kentin gündelik hayatı kâbusa çevrilebiliyordu. Nitekim bu otobüsler ulaşımı rahatlatacakları yerde medeni bir şehir için atlı tramvaylar kadar “*ayıp nesneler*” olarak görülmeye başlandı.⁴⁰¹ Kordon’da düzensiz işleyen bu otobüsler yüzünden beklemekten bıkip işlerine yürüyerek giden vatandaş sayısı her geçen daha da artmaktaydı. 22 otobüs işlemesine rağmen yarım saatte ancak bir otobüs geçiyor o da dolu olduğu için insanlar binemiyorlardı. Vatandaşlar belediyenin Kordon otobüsleri konusuna kayıtsız kaldığı noktasında birleşiyorlar, belediyeyi bu konuda göreve çağırıyorlardı.⁴⁰² Basında otobüs meselesi uzun bir süre tartışılmaya, alternatifler geliştirilmeye devam etti. Konuyu en fazla ele alanlardan biri Hakkı Ocakoğlu’ydu. Ocakoğlu, Yeni Asır’da kaleme aldığı çeşitli makaleler aracılığıyla İzmir’in dinmeyen sancısı olarak gördüğü otobüs seferlerini eleştiriyordu. Kordon tramvaylarının ortadan kaldırılmasıyla işleyen bu otobüsler

⁴⁰¹ Haydar Rüştü Öktem, “Şehir Nakil Vasıtaları”, **Anadolu**, 29 Mart 1936.

⁴⁰² **Anadolu**, 20 Mayıs 1935.

yüzünden İzmirliilerin eski püskü düzensiz bir otobüs servisinin anarşik davranışlarına göğüs germek zorunda kaldığını⁴⁰³ ve İzmir'in en güzel yeri olan Birinci Kordon'da “*yüz karası atlı tramvayların yerini yüz kızartıcı kamyon azmanları*”nın aldığını söylüyordu.⁴⁰⁴ Ocakoğlu yazısının devamında, uzun yıllar atlı tramvayların işkencelerine katlanan halkın, şimdi de otobüslerin keyfi idaresinin acılarını çektiklerini belirtiyordu. Ayrıca hiçbir kurala uymadan işleyen bu otobüslerin kontrol noktalarından uzaklaşır uzaklaşmaz, insanları yine balık istifi gibi doldurduklarını ve kuralları ihlal etmeye devam ettiklerini iddia ediyordu.⁴⁰⁵ Bir başka yazısında da yolcuların sarsıntıdan, yağ ve benzin kokusundan başlarının döndüğünü, Kordon üzerinde gidiş-geliş işlerinin anarşi içinde olduğunu yazıyordu.⁴⁰⁶ Başlangıçta ulaşım sorununun elektrikli tramvaylarla çözülebileceğini belirtmişse de zamanla bu fikri değişmiş, belediyenin gayet kârlı olan bu sektörde yerini almasını istemişti.⁴⁰⁷

Anadolu Gazetesi'nde de benzer eleştiriler vardı. Bir zamanların köhne nakil vasıtalarını arayacak kadar halkın ıstırap içinde olduğu belirtilirken, Kemer tramvay hattı için döşenen rayların sadece milleti avutmak için olduğu iddia ediliyordu.⁴⁰⁸ Yine konuyla ilgili olarak, otobüslerin kalabalıklığı, belirli bir hareket saatinin olmaması ve otobüsçülerin keyfi hareket etmeleri eleştirilerin başında geliyordu. Ayrıca yolculara kötü davranıldığı ve dolu olmasına rağmen birçok durakta durmaya ve yolcu almaya devam ettikleri de ekleniyor, bunun sonucunda Buca gibi çok yakın bir yere gitmenin bile işkence haline döndüğü aktarılıyordu.⁴⁰⁹ Karşıyaka seferlerinde de durum pek farklı değildi. Buradaki otobüs sayısı artmış olmasına rağmen seferler ihtiyaca cevap verememekte, kapasitenin çok üzerinde yolcu taşınmakta ve otobüslerde sigara içilmekteydi.⁴¹⁰ Anadolu Gazetesi başıboş

⁴⁰³ Hakkı Ocakoğlu, “İzmir'in Bir Türlü Sonuca Bağlanmayan Davası”, **Yeni Asır**, 10 Temmuz 1935.

⁴⁰⁴ Ocakoğlu, “Taşıt işleri...”, **Yeni Asır**, 30 Temmuz 1935.

⁴⁰⁵ Hakkı Ocakoğlu, “Nakil Vasıtaları”, **Yeni Asır**, 11 Mart 1936; 31 Temmuz 1936

⁴⁰⁶ Hakkı Ocakoğlu, “Kordon üzerinde Gidiş Geliş Üzüntülü Bir Durumdur”, **Yeni Asır**, 15 Mayıs 1935.

⁴⁰⁷ **Yeni Asır**, 11 Mart 1936.

⁴⁰⁸ **Anadolu**, 5 Kânunuevvel 1935.

⁴⁰⁹ **Anadolu**, 16 Temmuz 1934.

⁴¹⁰ **Anadolu**, 6 Kânunuevvel, 1932.

bırakılmış bu meselenin keyfilige son verilerek, bir an önce çözümlenmesi ve halkın kurtarılması için çağrılarını yineliyordu.⁴¹¹

İzmir’de o dönemde yalnız şehir içinde değil, İzmir’den komşu şehirlere ve ilçelerine yük ve yolcu taşınması da önemli sorunlar ihtiva ediyordu. Nitekim şoselerde işleyen kamyonetler belediye kontrollerini geçtikten sonra, belirlenen miktarın çok üstünde yolcu alıyorlardı. Üstelik variller, ev ve tüccar eşyası, toprak mahsulleri, kümes hayvanları gibi birçok eşya, can güvenliğini hiçe saymak pahasına üst üste yığılarak yolcularla birlikte taşınıyordu.⁴¹² Çoğu hurda ve işe yaramaz halde olan bu araçlar frenleri bozuk olmasına rağmen yollara çıkıyor; birçok trafik kazasına neden oluyordu.⁴¹³

Zaman içinde otobüs kazalarının artması Dâhiliye Vekâleti’ni harekete geçirdi. Bir tamim (genelge) gönderilerek; otobüslerin fazla yolcu ve eşya almalarının engellenmesi, şehirlerarası sefer yapan otobüs ve otomobil kontrollerinin yapılması, şoförlerin sıhhi muayenelerinin yapılması ve otobüslerin kaç yolcu alacağını levhada yazılı olarak yolcuların görebileceği bir yere asılması isteniyordu. Söz konusu kuralların denetlenmesi hususundaysa memurların üzerine düşen görevleri yapması; aksi takdirde cezalandırılacağı belirtiliyordu.⁴¹⁴ Belediye, otobüs seferlerindeki artan intizamsızlık üzerine yeni düzenlemelere girişti. Öncelikle durak yerlerini ayarlayarak işe başladı. Eşrefpaşa hattında işleyen 6 otobüs (kazançlarının düşüklüğünün de anlaşılması üzerine) Kemer’e tahsis edilerek Kemer-Konak arasında işleyen 9 kaptı kaçtı Eşrefpaşa ile Kültürpark arasında işlemeye başladı. Böylece Kordon’da ekseriya otobüs bekleyen yolcuların şikâyetlerine nihayet verilmesi amaçlanıyordu. Güzelyalı-Konak arasında işleyen 14 otobüs de Güzelyalı-Kültürpark arasında işlemeye başladı. Otobüslerin işleyişine yönelik, duraklarda üçer dakika durarak yolcu alınması kuralı getirildi. Dolu olan ve müşteri alamayacak durumda olan otobüslerin mutlaka “*yer yoktur*” levhası asması zorunlu tutuldu. Bu şekilde halkın otobüslerin arkasından koşmasının önüne geçilmesi düşünülüyordu.

⁴¹¹ **Anadolu**, 16 Temmuz 1934.

⁴¹² Şevket Bilgin, “Şoselerde Yolcu Nakliyatı İş Bir Nizam Altına Alınmalıdır”, **Yeni Asır**, 7 Ağustos 1936.

⁴¹³ **Yeni Asır**, 11 Eylül 1936.

⁴¹⁴ **Yeni Asır**, 5 Kânunuevvel 1936.

Otobüs biletçilerine de tek tip elbise giyme zorunluluğu getirildi.⁴¹⁵ Ayrıca otobüslerin yolcu alıp indirme yerleri değiştiriliyordu. Müşterilerini Kemeraltı ve Balçılar Caddesi ile diğer dar caddelerdeki hanlardan alan otobüs, otomobil ve diğer araçlar artık Gazi Paşa, Fevzi ve İsmet Paşa bulvarlarından ve Elhamra Sineması karşısındaki geniş alandan yolcu alacaklardı.⁴¹⁶ Bütün bu düzenlemelerle birlikte İzmir civarına yük ve yolcu taşıyan kamyon ve otobüsler hakkında yeni bir talimatname hazırlandı. Dâhiliye Vekâleti'nin kamyon ve otobüs kazalarının önüne geçilmesiyle ilgili gönderdiği tamim esas alınarak hazırlanan talimatnameye göre; bundan böyle yük taşıyan otobüs ve kamyonlarda insan, insanları taşıyan araçlarda da yolcunun beraberinde getireceği bavul vs. hariç olmak üzere yük taşınamayacaktı.⁴¹⁷

İncelediğimiz dönemin sürücülerine baktığımızda onların da kendi açısından yaşadığı birçok sorun olduğu görülür. Örneğin 1934 yılında otobüs şoförlerinde tek tip elbise kabul edilip daha sonra elbisenin sürekli değiştirilmesi şoförleri maddi açıdan zorlamaktaydı. Çünkü kazançlarının azlığına karşılık yaptırılan elbiselerin kısa süre sonra değiştirilmesi, çalışanların kazandıklarının bir kısmını bu elbiselere vermesi anlamına geliyor, bu da şoförleri mali açıdan darboğaza sokuyordu. Bunun netleştirilmesi talep edilmekteydi. Diğer taraftan belediyenin klakson çalınmasını yasaklaması yakınılan konular arasındaydı. Çünkü kornaların yağmur ve tozdan bozulduğu dolayısıyla da ses vermediği, bazen de bozuk olan büyük yollarda ve trafikte duyulmadığı belirtilmekteydi. Şoförler belediyenin bu uygulamasını kazayı tetiklemesi açısından da çok tehlikeli buluyor, konuyla ilgili çağrılarını yineliyorlardı. Şoförlerin diğer bir yakındığı nokta, cezaların çok olması ve memurların anlayışsız olmasıydı. Burada özellikle ayakta yolcu alımına verilen cezaların çok sert olduğu, kimi zaman yanlarında ayakta duran her kişiye (yolcu olmamasına rağmen) hemen ceza kestiklerinden yakınıyorlardı. Şoförler en azından öğle ve akşam saatlerinde bir-iki saat fazla yolcu alınmasına müsaade edilmesini istiyorlardı. Son olarak biletçiler de çalışma saatlerinin fazlalığından şikâyetçiydi.⁴¹⁸

⁴¹⁵ **Yeni Asır**, 23 Şubat, 14, 30 Kânunusani 1936.

⁴¹⁶ **Yeni Asır**, 3 Kânunusani 1936.

⁴¹⁷ **Anadolu**, 5 Şubat 1937.

⁴¹⁸ **Anadolu**, 6 Mayıs 1935.

Otobüslerin vatandaşa yaşattığı bu olumsuzlukların tramvay günlerini aratması bir yana, elektrikli tramvay mı, otobüs mü tartışmasının yaşanmasına neden oluyordu. Gerek basında, gerekse belediye meclisinde uzun tartışmaların yapıldığı bu konu üzerinde, belediyenin başlangıçtaki tavrı elektrikli tramvay yönündeyse de⁴¹⁹ ilerleyen zamanda otobüs işletmeciliğinin kârlı bir sektör olduğunun görülmesi üzerine tavırlar değişti. Başta Belediye Başkanı Behçet Uz olmak üzere birçok üye bu sektörün belediye tarafından ele alınması gerektiğini düşünüyordu. Daha sonra Behçet Uz ve kendisini destekleyen kimi üyelerin de desteğiyle bir araştırma yapılması uygun görüldü. Bunun üzerine Şehir Meclisi'nin 29 Nisan 1935 tarihli toplantısında konuyu araştıran ilgili komisyon, Kordon tramvaylarının 1928-29'da 540 lira, 930 yılında 428 lira, 933 yılında 326 lira vesaiti hasılat elde ettiğini belirterek, atlı tramvayla otobüs gelirleri kıyaslandığında otobüsün çok kârlı bir iş olduğu sonucuna vardı. Yapılan hesaplara, belediyenin otobüs işletmekle gayet kârlı bir yatırım yapacağı; aynı zamanda halkın büyük bir sorununa da çare olacağı dile getirildi.⁴²⁰ Fakat kent kurultayı yeni bir borçlanmaya gitmenin doğru olmayacağı ve kentin tüm semtlerini kapsamadığı düşüncesiyle bu öneriyi reddetti.⁴²¹ Bu arada kamuoyunda da “yol” mu, “ray” mı tartışması aralıklarla devam etti.⁴²²

Belediye meclisinin olumsuz bakışına karşılık, 1 Nisan 1936 tarihli toplantısında Behçet Uz konuyu yeniden gündem getirdi. Azalardan Doktor Mithat, Ahmet Şükrü ve Mustafa Beyler tramvayın olmadığı yerlerde otobüs işletilmesi ve tramvayın şehir hayatındaki gerekliliği üzerinde dururken; Suat Yurtkoru bu otobüslerin yalnız Kordon'da işletilmesinin doğru olmadığını, Tepecik, Eşref Paşa, Karşıyaka, Bayraklı, Buca ve Bornova'ya işleyen otobüslerin tümüyle özel kişilerin elinde olduğunu ve belediyenin bu işe el atması gerektiğini savunmaktadır. Sadi İplikçi de belediyenin yalnız kordon üzerinde otobüs işletmesi gerektiğini savunmakta aksi halde zarar edeceğini söylemektedir. Behçet Uz ise bu işin amme hizmeti olduğunu dolayısıyla belediyenin zarar etse bile bazı yerlere otobüs işletmek zorunda olduğunu belirtiyor ve şu anda çalışan özel otobüslerin kâr hırsıyla hareket etmelerinden dolayı hem halkı hem de belediyeyi zarara soktuklarını ifade ediyordu. Yapılan tartışmalar sonunda Behçet Uz'un ısrarlı çabaları meclisin

⁴¹⁹ **Anadolu**, 18 Temmuz 1935.

⁴²⁰ **Anadolu**, 29, 30 Nisan 1935.

⁴²¹ **Anadolu**, 30 Nisan 1935.

⁴²² **Anadolu**, 2, 8, 16 Mayıs 1935; **Hizmet**, 25 Temmuz 1933; **Yeni Asır**, 17 Mart 1936.

Birinci Kordon'da otobüs işletmesini ve bunun için gerekli olan 60.000 lira borçlanmayı kabul etmesini sağladı.⁴²³

Dolayısıyla artık otobüs işletmeciliğinde belediye aktif bir rol alma sürecine girmiş bulunuyordu. 1936 yılında açılan ihaleyle alınan 12 otobüs, Cumhuriyet'in 14. yılında 29 Ekim 1937 tarihinden itibaren atlı tramvayın terk ettiği Birinci Kordon üzerinde işlemeye başladı. İşletmenin kısa sürede kâr edeceği görüldüğünden, yeni otobüs alımları kararlaştırıldı.⁴²⁴ Meclis hâlâ ekonomik olarak büyük bir darboğazda bulunan belediyenin, bu işten zararlı çıkacağı kanaatindeydi. Bir başka gerekçesiye otobüsün geleceği olmayan bir ulaşım aracı olarak görülmesiydi. Tramvaya göre daha az yolcu taşıyan ve yolcularına rahatsızlık veren otobüs yerine, elektrikli tramvaya ağırlık verilmesi, şehirde genel bir eğilim olarak görülmekteydi.⁴²⁵ Haydar Rüştü Öktem, ulaşım araçları üzerine yazdığı bir yazıda, bin bir ihtiyaç içinde çırpınan belediyenin parasal açıdan çok zor durumda olmasına karşın, otobüs işiyle uğraşmayı göze almasını destekliyor, fakat kent içinde asfalt yol bulunmadığına benzin, mazot, yağ giderleriyle otobüs ve yedek parça bakımından dışa bağımlı olmanın sakıncalarına dikkat çekiyordu.⁴²⁶

Belediyenin açtığı otobüs ihalesine "*Hersel, Benz, Hans Lüid ve Bussing*" firmaları katıldı. İhaleyi, en uygun öneriyi yapan ve belediyenin bütün koşullarını kabul eden Bussing firması kazandı. Son model Bussing marka otobüslerin bir tanesi 6.118 liraydı. Otobüsler mazotla işliyor, kaloriferli, lüks koltuklu, otomatik kapılı ve içinde sıcak hava tertibatı bulunuyordu.⁴²⁷ 24 kişilik olan 12 otobüsün bedeli ise şöyle ödenecekti: %20'si geldikten sonra, kalan borcun %20'si 4 ay sonra ve 3 ay sonra da %20 daha verilecek böylece de 1937 yılı içinde %60'ı tamamlanmış olacaktı. Geriye kalan ise 1938 yılı içinde verilecekti.⁴²⁸

⁴²³ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 1.4.1936 tarihli toplantı tutanakları s.s. 13-17; **Anadolu**, 1, 2 Nisan 1936; **Yeni Asır** 1, 2 Nisan 1936.

⁴²⁴ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s.132.

⁴²⁵ Fakat Belediye Başkanı Behçet Uz'un öngörüsü tuttu. Örneğin 1939 senesinde otobüs hasılatı 617.985 liraydı. Bu gelirin sadece 266.952 lirası işletme ve personel giderine harcanmıştı. Geri kalan miktardan, yeni otobüsler, garaj inşaatı ve diğer giderler düşünce bile Belediye'ye doğrudan 100.000 lira kâr kalıyordu ki bu meclisin beklentilerinin çok üstündeydi. Serçe, **İzmir'de...**, s. 297.

⁴²⁶ Haydar Rüştü Öktem, "Şehir Nakil Vasıtaları", **Anadolu**, 29 Mart 1936.

⁴²⁷ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 28.4.1937 tarihli toplantı tutanakları, s. 149.

⁴²⁸ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 28.4.1937 tarihli toplantı tutanakları, s. 150.

Bu otobüslere alınacak şoförlere, bir kurstan sonra sertifika veriliyordu. Belediye otobüs sayısının artması üzerine Kordon'da otobüs bekleyen halkın kışın soğuktan ve yağmurdan korunması için kapalı bekleme odaları yapılmasına karar verdi. Ayrıca şikâyetlerle de bizzat ilgileneceğini belirtti.⁴²⁹ İzmir Belediyesi ihaleyi 5 otobüs için açmasına karşın, ilk aşamada 12 otobüs satın aldı.⁴³⁰ Son sistem bu otobüsler, başta vali, belediye başkanı ve şehir meclisi azalarının katıldığı bir törenle, 29 Ekim 1937 günü Birinci Kordon güzergâhında seferlerine başladı.⁴³¹ Belediye otobüslerin bakımını yapacak mühendis, tekniker ve birkaç tamirciden oluşan bir ekibi, eğitim için Bussing fabrikasına gönderdi.⁴³² Otobüsler belediyeye günde 800-900 lira kadar gayrisafi bir varidat (gelir) temin ediyordu. 23 otobüsün maliyeti 257.870 liraydı.⁴³³ Kordon hattında belediye otobüslerinin işlemeye başlamasıyla, özel kişilerce çalıştırılan otobüslerin kârlarının azalmasıyla birlikte, şehirdeki mevcut 67 otobüsten 34'ü İstanbul'a gönderildi.⁴³⁴

Kordon otobüslerinde yetişkinlerden 5 kuruş alınması, 3-7 yaş arasındaki çocuk ve talebelerinse yarım ücretle seyahat etmeleri kabul edildi. Resmi elbiseli polis, er ve jandarma erlerinin ise daha önce ücretsiz bindikleri otobüsler için yarım bilet karşılığında seyahat etmeleri kararlaştırıldı.⁴³⁵ Fakat resmi elbiseli görevlilerin daha önce ücretsiz bindikleri otobüslere şimdi yarım bilet ücret karşılığında binmeleri sorun oldu ve otobüslerde çeşitli olaylar yaşandı.⁴³⁶ İzmir Belediyesi tarafından temin edilen yeni otobüsler halk tarafından memnuniyetle karşılanırken, İzmir'in şehir içi taşımacılığının çözümü açısından da oldukça önemli bir yer teşkil ediyordu. Otobüslerle 1937'de 678.783 yolcuya karşılık, 1940 yılında 7.153.152 yolcu taşındı. Bu şekilde şehir içi taşımacılık önemli ölçüde rahatlatırken, belediye de ciddi bir gelir kaynağına kavuşmuş oldu.⁴³⁷ Ayrıca sabah akşam düzenlenen ucuz amele servisleriyle yukarı mahallelere yaptırılan seferler, ekonominin işleyişi

⁴²⁹ **Yeni Asır**, 22 İlkteşrin 1937, Kurt, **a.g.e.**, s. 74.

⁴³⁰ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 28.4.1937 tarihli toplantı tutanakları, s. 141.

⁴³¹ **Yeni Asır**, 26, 28, 29 İlkteşrin 1937.

⁴³² Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 147.

⁴³³ Baskın, **a.g.e.**, s. 31.

⁴³⁴ **Yeni Asır**, 26 Sontesrin, 23 İlkkânun 1937.

⁴³⁵ **Yeni Asır**, 5 Sontesrin 1937.

⁴³⁶ **Yeni Asır**, 19 Sontesrin 1937.

⁴³⁷ Samih Tiryakioğlu, "Doktor Behçet Uz", **Belediyeler Dergisi**, Yıl: VII, Sayı: 75, Kasım, 1941, s.13.

açısından çok faydalı oldu.⁴³⁸ Belediye Meclisi, Kordon hattı dışında işleyen özel otobüslerin ruhsat harçlarının yarısı olan 36.000 lirayı teminat göstererek 12 trambüs daha alınmasını kararlaştırdı.⁴³⁹ Bu otobüslerin gelmesiyle birlikte belediye, 10 Ağustos 1938 günü, Tepecik (Yenişehir) hattında da otobüs işletmeye başladı.⁴⁴⁰ Kordon ve Tepecik hatlarının önemli bir gelir getirmesi üzerine Şehir Meclisi, 4 Kasım 1938 tarihli toplantısında 27 otobüs daha satın alınmasını kararlaştırdı.⁴⁴¹ Almanya'dan getirilen bu trambüsler ekonomik ve kullanışlıydı. Belediye 1939 yılı Ekim ayında önce Güzelyalı hattında (tramvayların yetersiz kalması üzerine)⁴⁴² daha sonra Soğukkuyu ile Karşıyaka Vapur İskelesi arasında otobüs işletmeye başladı. Belediye en son sipariş ettiği 27 otobüsten, savaş nedeniyle ancak 16'sını teslim alabildi.⁴⁴³ Bu arada sefer yapılan semt sayısını da artıran belediye, otobüs işletmesi konusunda savaş boyunca büyük sıkıntılar çekti. Yeni otobüsler alınamadığı gibi, mevcut otobüsler de yedek parça yokluğundan dolayı işleyemez hale geldi. 1943'te 12 otobüs bu şekilde atıl kalırken, sorun savaşın sonlarına doğru daha şiddetlendi. 1945 yılı başında 42 otobüsten ancak 14 tanesi işler durumdaydı. Sorun kamyonları otobüse çevirerek aşılmaya çalışılmışsa da verim alınamadı. Çözüm için savaşın bitmesi beklendi ve 1946'da ABD'ye 8 otobüs sipariş edildi.⁴⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması işletmenin gelişimini engellese de durduramadı. Özellikle fuar zamanında oluşan kalabalıkları taşımak için alınan ve 1939-40'tan itibaren sefere konulan körüklü ya da o zaman kullanılan vagonlu otobüsler, dönemin yazarlarınca hakkında methiye yazıları kaleme alınacak kadar ilgi çekiyordu. Otobüslerin maroken koltukları, inmek istenildiğinde basılan ziller hayret ve hayranlıkla anlatılıyordu. Artık İzmirli için Bussing, trambüs gibi otobüs çeşit ve markaları sıradan deyimlerdi. Bu yıllarda belediye meclisinde bir zamanlar karşı çıkılan otobüslerin tekerleklerine zarar veren yolların genişletilmesi ve düzenlenmesi tartışılıyordu. 1945 yılına kadar İzmir Belediye Otobüsleri (İBO) adıyla devam eden otobüs işletmesi; havagazı ve su şirketi gibi işletmelerin de belediye bünyesinde toplanmasıyla Elektrik, Su, Havagazı, Otobüs ve Tramvay

⁴³⁸ Serçe, *İzmir'de...*, s. 296.

⁴³⁹ *Anadolu*, 12 Teşrinisani 1937, 27 Temmuz 1938; *Yeni Asır*, 23 İlkânun 1937, 11 Mayıs 1938.

⁴⁴⁰ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1938; *Anadolu*, 11 Ağustos 1938.

⁴⁴¹ *Anadolu*, 8 İkinciteşrin, 18 Birincikânun 1938; Kurt, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁴² *Yeni Asır*, 1 Sontışrin 1939.

⁴⁴³ Kurt, *a.g.e.*, s. 75

⁴⁴⁴ Serçe, *İzmir'de...*, s. 297.

(ESHOT) adıyla tek çatı altında yer aldı. 15 Kasım 1944 tarihine kabul edilen ve aynı gün bütçesi onaylanan ESHOT'un işlerliği, 1 Ocak 1945'te geçerli oldu. 1940'ların ortalarında şekillenen İzmir'in kent içi ulaşım tartışması 1952'den itibaren yeniden alevlendi. Bu kez tartışılan konu kaldırılan Göztepe elektrikli tramvayının yerini otobüs mü, yoksa trolleybüsün mü dolduracağıydı. Sonuçta belirtilen hat üzerinde 1954'te trolleybüsler işlemeye başladı. İlerleyen yıllarda trolleybüs hatlarının Alsancak, Kahramanlar, Kemer ve Hatay yönüne doğru genişlemesiyle ESHOT'un tramvayı simgeleyen "T"si trolleybüsü anlatır oldu.⁴⁴⁵ 1939 yılında İzmir'i ziyaret eden gazeteci Olgaç'ın izlenimleri de son derece olumluydu:

*Belediyenin otobüsleri saat kulesinin etraflarında yer yer toplanıyor. Alsancak'a Tepecik'e, Kültürpark'a giden otobüslerin yerleri tayin edilmiş, Halk kolayca bunlara binip beş buçuk kuruşa istediği yerlere kadar rahatça gidebiliyorlar. Belediyenin bu otobüslerinde seyahat etmek çok zevkli ve rahattır. Pek sık olan istasyonlarda durdurmak ve inmek kolaylıkları insanı her zaman otobüse çekiyor. Sık sık işleyen bu vesaiti nakliyeler hem şehirdeki faaliyeti artırmış, hem halkı rahata kavuşturmuş, hem belediyeye çok mühim varidat temin etmiştir. Hatta bu sene fuar zamanında yolcuları daha rahat taşıyabilmek için büyük otokarlar ve römorklu trambüsler de getirtilmiştir.*⁴⁴⁶

Kent içi ulaşım tartışmasının galibi otobüsler olunca, İzmir'in fiziksel yapısında yeni bir kentsel unsur olarak otogar yerini almakta gecikmedi. İlk kez 1932 yılında Nazmi Sadık adında bir girişimcinin yap-işlet-devret modeliyle belediyeye yaptığı teklif, henüz ulaşımında net bir tercih ortaya koyulmadığı için dikkate alınmadı.⁴⁴⁷ Kısa bir süre sonra meclisin bu konuda harekete geçmesi gerektiği anlaşıldı. Motorlu taşıtların oldukça dar sokaklara sahip çalışma bölgelerinde tıkanıklıklara ve çeşitli kazalara yol açması merkezi bir garajın inşasını zorunlu hale

⁴⁴⁵ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 133.

⁴⁴⁶ Olgaç, **a.g.e.**, s.s. 29-30, 102-103.

⁴⁴⁷ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 133. Nazmi Sadık yapacağı garaj için belediyeye senede üç bin lira verebileceğini, ayrıca garaj hasılatının %10'uyla beraber on sene sonunda garaj bütün teferruatıyla belediyeye bırakabileceğini beyan etmişti. Fakat bu teklif, han sahiplerinin zarar görebileceği nedeniyle pek sıcak karşılanmamıştı. Prensip olarak yerinde olduğu ifade edilen tartışmalarda, Basmane'de yapılacak garajın Balçova, Urla, Çeşme ve sair civar köylüleri zorda bırakacağı için, İzmir'in mıntukalara ayrılarak her mıntukada ayrı ayrı garajların inşası düşüncesi ileri sürülüyordu. Bkz.: Serçe, **İzmir'de...**, s.s. 297-298.

getiriyordu. Bu amaçla santral garajın Kültürpark kar sında, Basmane'ye yakın bir mahalde yapımına ba landı. 300.000 lira ayrılarak ba lanan santral garaj, otobüs peronları, tamirhane, akaryakıt istasyonu, lokanta, kahvehane, yıkama yeri, bekleme salonları, bagaj emniyet dairesi, vb. kısımlarıyla hem  of rlerin hem de yolcuların bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde planlandı. Santral garaj aynı zamanda belediye için iyi bir gelir kaynağı olarak düşünülüyordu. Kompleksin garaj kısmı 25 Ocak 1939'da açılarak kullanılmaya ba landı. Planlandığı üzere diğer kısımların inşaatı devam ediyordu. Hanlardan kalkan bütün  evre otobüs, kamyonlar ve belediye otobüsleriyle güzergâhı Basmane'ye uygun olan tüm araçların garajda toplanması sağlandı. Türkiye'deki otogar örneklerinin ilklerinden olan bu tesis, 1970'lerin ortalarına kadar hizmet vermeye devam etti.⁴⁴⁸

Bu dönemde Türkiye'de ilk ve tek örnek oluşturacak merkezi garajla ilgili olumlu yorumlar Belediyeler Dergisi'nde yerini almıştı:

*Bu cidden Avr pai müesseseyi gezerken insanın g     yalnız İzmirliler hesabına değil bütün memleket hesabına pek yerinde bir iftiharla kabarıyor... İzmir belediyesi, "garaj santral" yapmakla kendi mantıkası ihtiyaçlarını yüz sene için karşılayacak bir te ebb  s  ba armı tır... Bunlar şimdiye kadar İzmir'de  ar ı i ini dolduran köhne hanların avlularında gecelerlerdi. Belediye kararıyla sefer yapacak bütün otobüsler bu garajda konaklamaya mecbur tutulmuşlardır... Her otobüs keyfi kalkardı... Şimdi kalkış saatleri belediye tarafından düzenleniyor...*⁴⁴⁹

Bir başka yorumda da;

 zmir'de değil Türkiye'de, Avrupa'da dahi eşine az rastlanır bir kurum var: Garaj Santral...  zmir'le civar vilayetler arasında işleyen bütün yolcu otobüsleri buraya geliyor ve buradan kalkıyor. Tamirhanesi, benzin satış yerleri, eşya emanet dairesi olan garaj santral, aynı zamanda hususi otomobil, otobüs ve motosikletler için "vestiyer"

⁴⁴⁸ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 134; Seymen, **a.g.m.**, s. 306.

⁴⁴⁹ Kadri Kaner, " rnek olacak Bir Müessese", **Belediyeler Dergisi**, Yıl: VII, S. 76, Aralık, 1941, s.s. 12-13.

*vazifesini de görür: İsteyenler ufak bir kira mukabilinde arabalarını buraya bırakabilirler.*⁴⁵⁰

Böylece İzmir kent içi ulaşımında önemli bir ivme daha kazanmış oluyordu.

2.5.2. Demiryolu

İzmir gibi bir büyük liman kentinden başlayan ve hinterlandına doğru uzanan İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryolları, geçtiği yerlerin ekonomik hayatını biçimlendirdiği gibi kentin sosyal hayatını da değiştirdi. Alsancak ve Basmahane Garları ünik⁴⁵¹ binalar olarak İzmir'in kent mimari dokusu içinde özel bir yer işgal ederken, demiryolu ulaşımıyla İzmir, ekonomiden, mimariye, yerleşimden gündelik yaşam alışkanlıklarına değin büyük bir dönüşüm yaşadı. Böylece bir zamanlar Kervan Köprüsü'nden gelerek, İzmir çarşısındaki hanlara, depo ve antrepolara inen kervanlar, yerlerini yavaş yavaş tren katarlarına bırakmaya başladı.⁴⁵² İzmir'i her anlamda değiştiren demiryolları, savaş yıllarının sona ermesiyle birlikte, İngiliz ve Fransızlara devredilmişti. Bu devir işleminde, İsmet Paşa'nın Lozan'dan izlediği “*ince siyasetin*” etkisi önemliydi. Genç Türkiye artık topraklarında barış istediğinden, barışçılığının bir göstergesi olarak demiryollarını eski sahiplerine iade etmişti. İzmir çıkışlı demiryolları ancak 12-13 yıl sonra millileştirilebildi.⁴⁵³

Kurtuluş Savaşı yıllarında demiryollarının stratejik öneminin farkında olan Mustafa Kemal, demiryolu denetiminin ele geçirilmesini öncelikli hedef olarak belirlemişti. 1922 yılında Yunanlıların İzmir'i terk etmesiyle birlikte artık yeni bir süreç başlıyordu. Ülke yönetimi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından ele alındığında, ülkede tamamı yabancılar tarafından yapılmış 4.112 km uzunluğunda demiryolu vardı. Yabancı şirketlerin işlettiği bu demiryollarında taşımacılık oldukça pahalıydı. Ülkenin yol ihtiyacı, daha Milli Mücadele yıllarında ele alınmaya başlamıştı. Hem geri kalmışlığı yenmek hem de yakılıp yıkılan ülkeyi yeniden onarmak ve imar etmek için büyük ve geniş bir çalışma programına ihtiyaç vardı. Asıl savaş yani ekonomi savaşı şimdi başlıyordu. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren dönemin en gelişkin ulaşım sistemi olan demiryolları, ülkenin en

⁴⁵⁰ Tiryakioğlu, **a.g.m.**, s. 13.

⁴⁵¹ Tek, eşi olmayan anlamına gelmektedir.

⁴⁵² Sabri Sürgevil, **Basmane Garı ve Çevresi**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2011, s. 26.

⁴⁵³ Nedim Atilla, **İzmir Demiryolları**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s. 165.

öncelikli sorunu oldu. “*Bir karış fazla demiryolu*” o dönemin temel parolası iken 10. Yıl Marşı da, “*Çıktık açık alınla 10 yılda her savaştan / Demir ağlarla ördük anayurdu dört baştan*” dizeleriyle başlıyordu. Cumhuriyet’in genç ve cesur yöneticileri, demiryolu hedeflerini belirlerken, bir yandan üretim merkezlerini tüketim merkezlerine bağlayarak ekonomik denge kurmak istemekte diğer yandan da demiryollarının geçtiği bölgelerin sosyal hayatında değişim öngörmekteydi. Bu dönemde demiryolu politikası başlıca iki yönde gelişmişti. Birincisi, ulusal bütünlüğü ve ulusal ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak ağ biçimindeki yapıyı oluşturmak için yeni demiryolları inşa etmektir. İkincisiyse, yabancı şirketlerin ellerindeki İzmir merkezli demiryollarını satın alarak demiryollarına ulusal bir nitelik kazandırmaktır.⁴⁵⁴ Emel Göksu, Cumhuriyet rejiminin giriştiği ilk eylemlerden biri olan “*Anadolu şimendiferlerinin devletleştirilmesi*”ne dikkat çekerek, bu kontrolün iki açıdan önem taşıdığını şöyle belirtmektedir:

“Yabancı sermayenin hareket kabiliyetini azaltarak, yerel sermayenin güçlendirilmesi.”

“Ülke içindeki yatırımlarda yeni bir düzenlemeye gidilmesi.”⁴⁵⁵

Gerçekten de yukarıda sıralanan hedeflerle yola çıkan yeni rejim, millileştirme politikaları çerçevesinde ilk olarak İzmir Kasaba Temdidi Demiryolları’nı satın almak için çalışmalara başladı. Bu girişimler kısa sürede sonuç verince, 27 Şubat 1934’te şirkete “*satın alma hakkını*” kullanacağını bildirdi. 31 Mayıs 1934’te Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 26 Mayıs 1934 tarihli sözleşme, Adalet Bakanı ve İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu ile Fransız Şirketi’nin Genel Müdürü Gustave Boissier tarafından imzalandı. Böylece şirket, üzerindeki tüm taşınır ve taşınmaz malları hükümete devretmiş oldu. Kasaba Hattı’nın satın alınmasından neredeyse bir yıl sonra, Aydın Demiryolları satın alındı. Bu arada kullanılan dilin sadeleştirilmesi çok önemsendiği için, Aydın Demiryolları alınırken “*mübayaa*” yerine ilk kez “*satın alma*” sözcükleri kullanıldı. 30 Mayıs 1935 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren sözleşmeyi, bu kez Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) ve Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya ile Aydın

⁴⁵⁴ Konu ile ilgili bkz.: Atilla, **a.g.e.**, s.s. 165-170.

⁴⁵⁵ Göksu, **a.g.e.**, s. 15.

Demiryolu Kumpanyası (Şirketi) adına Robert Adeane imzaladı. Kasaba Hattı'na göre çok daha zengin olan Aydın Demiryolu, hükümete ana hat ile tüm şubelerini, (istasyonlar, binalar, antrepolar, depolar, atölyeler, yol ve istasyonlarda bulunan diğer bütün tesisatı; Alsancak'taki iskeleyle bütün müstemilatlarını, lokomotifler, vagonlar, kamyonlar, otoraylar vagonetler gibi tüm taşıyıcılarını, menkul ve gayrimenkul dâhil her şeyini) devretti. Sözleşmeye bir de ek yapılarak tapuda, Lord Howard of Glossop adına kayıtlı olan ve bugün bile Alsancak Garı çevresinin bir İngiliz kasabası görünümünde olmasına yol açan gayrimenkuller, değerleri belirtilerek kayıt altına alındı. Bu gayrimenkuller Devlet Demiryolları'na geçmiş oluyordu.⁴⁵⁶ Aydın Demiryolu satın alındıktan hemen sonra en büyük problem olan Selçuk'u Aziziye'ye (Çamlık) bağlayan tünellerin değiştirilmesi girişimi başlatıldı. Çünkü bu hattı kullanan yolcular, eski tünellerde neredeyse boğulma tehlikesi atlatmaktaydı. Yeni tünel açma girişimi dönemin Nafia Vekili Ali Çetinkaya gözetiminde başlatılarak, 700 gün gibi kısa bir sürede tamamlanarak açıldı.⁴⁵⁷

1930'lu yıllarda İzmir Rehberi'ne göre kentteki demiryolu ulaşımı şöyleydi:

İzmir'de iki büyük tren hattı vardır. Bu hatların şehir civarında ayrıca tali kısımları da vardır ki, şehre halkın gidip gelmesini temin ederler. İzmir-Kasaba Temdidi Demiryolları hattının bütün uzunluğu 702 kilometre, 218 m, 43 santimdir. Hat belli başlı üç büyük kısım ile iki iltisak hattını muhtevidir. Bunlardan Eski hat İzmir Alaşehir ve Manisa-Soma; Temdid hat: Alaşehir-Afyon; Soma-Bandırma kısımlarını teşkil eder. Eski hat ile temdidi hatları, Afyonkarahisar'ında Devlet Demiryolları ile iltisak peyda (bağlanır) eder. Bandırma Mevkifi ise Bandırma şehrine bir iltisak hattı ile merbuttur. Bu hatta seyrü sefere vazolunan katarlar: Havali, Manisa ve umum hatta ait olmak üzere üçe ayrılırlar. Havali de: İzmir-Bornova ve İzmir-Çiğli olmak üzere iki şubedir. (...) Bu eser yazıldığı sırada bir Fransız şirketi tarafından idame edilmekte olan bu hat 1 Mart 1934 tarihinde Devlet Demiryolları

⁴⁵⁶ İzmir hattı 1.825.840 İngiliz lirasına satın alındı. **Anadolu**, 2 Mayıs 1935; Atilla, **a.g.e.**, s.s. 180-181.

⁴⁵⁷ Atilla, **a.g.e.**, s. 181.

*idaresine geçmiştir. Aydın Demiryolu: İzmir'den Eğirdir'e olan ana hattın uzunluğu 471,2 km ve yedi şubesinin uzunluğu 138,8 km.*⁴⁵⁸

1928-1934 yılları arasında İzmir-Hacıhüseyinler, İzmir-Bornova, İzmir-Çiğli, İzmir-Karşıyaka, İzmir-Buca arasında yapılan “*havalı tren*” seferlerinde işletme satın alındıktan sonra önemli tenzilatlar (indirimler) yapıldı. Böylece 1930'larda zarar eden banliyö hatları, devletçe satın alındıktan sonra kâra geçmiş oldu.⁴⁵⁹ Cumhuriyet'ten sonra Basmane'den Çiğli'ye kadar ulaşan banliyö hattının devreye girmesiyle, Karşıyaka ulaşımında demiryolunun payı oldukça önem kazanmış oldu. Özellikle Çiğli, Şemikler, Yalı, Nergiz, Alaybey ve Bayraklı'daki işçileri İzmir'in sanayi bölgesindeki fabrikalardaki işlerine taşıyan trenler, yıllarca çok önemli bir işlev gördüler.⁴⁶⁰ Bu hatla ilgili gündeme gelen konulardan biri biletçilerin yaşadıkları kazalardı. Basın bu kazaların trenlerin eski sistem olmasından kaynaklandığını belirterek, trenlerin günün teknolojisine uygun hale getirilmesini istiyordu.⁴⁶¹ Dönemin demiryollarıyla ilgili en önemli sorun, taşımacılık ücretinin pahalı olmasıydı. Çeşitli zamanlarda yapılan tenzilatlarla rağmen taşıma ücretleri şikâyet konusu olmuştu. 1935'li yıllarda bu talebin hâlâ devam etmesi, ücret konusunda tatmin edici bir tenzilatın sağlanamadığını göstermektedir.⁴⁶² 1930'lu yıllarda demiryollarıyla ilgili bir başka konu ulaşım sektöründe yeni yeni yer almaya başlayan kamyon rekabetiydi. Konuyla ilgili yaşanan tartışmalar zaman zaman basın aracılığıyla gündeme geliyordu. Yeni Asır, taşımacılığın demiryoluyla yapılmasını savunurken; Hizmet Gazetesi kamyonların kullanılması gerektiğini belirtiyordu. Bu yıllarda kamyoncularla rekabet eden Aydın Demiryolu Kumpanyası özellikle Ödemiş, Tire, Bayındır için tenzilatlı tarife başlattığı gibi İzmir'de de mağazaya teslim olmak üzere mal taşımaya başladı. Bu uygulama demiryolu gelirlerini artırırken bu defa da yaklaşık 700 arabacı zor duruma düştü.⁴⁶³ Bütün bu tartışmalar sonucu Devlet Demiryolları tarifelerinde indirimle giderek uzak mesafelere %50 indirimli gidiş geliş biletleri satmaya başladı. İzmir ve banliyöler arasında da indirim yapılması kararı alınmış, bu durum özellikle üretici için büyük fark yaratmıştı.

⁴⁵⁸ **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 36-38, 48.

⁴⁵⁹ Kurt, **a.g.e.**, s. 54.

⁴⁶⁰ Ürük, **a.g.e.**, s. 59.

⁴⁶¹ **Hizmet**, 19 İkcinciteşrin 1929.

⁴⁶² Bülent Durgun, **Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Ekonomi (1923-1938)**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2012, s. 195.

⁴⁶³ **Hizmet**, 1 Nisan, 9 Haziran 1931, 5 Şubat 1933.

Örneğin İzmir'den Ankara'ya 1 kg sebze 4,92 kuruşa nakledilirken, bu masraf 2 kuruş 33 santime düştü.⁴⁶⁴ Bu dönemde demiryollarındaki bir başka yenilik İzmir-Ankara ve İzmir-Denizli arasında doğrudan seferlerin başlamasıydı. Doğrudan seferlerle, halkın aktarmalarda yaşadığı olumsuzlukların sona erdirilmesi amaçlandı.⁴⁶⁵

Burada eklenmesi gereken diğer bir konu, demiryolu şube hatlarının (banliyö trenlerinin) devreye girmesinin kent yerleşimine olan etkisidir. Nitekim demiryolu ulaşımının ucuzlaması, kent yerleşimini dolayısıyla kentin büyümesini doğrudan etkiledi. Ulaşımın kolaylaşması, Anadolu'da ilk kez karşılaşılan “*merkez-şehir-banliyö*” ve “*çalışma-oturma*” alanları ikiliğini yarattı. Düzenli işleyen trenler sayesinde Bornova, Buca, Şirinyer, Seydiköy ve Karşıyaka zamanla sayfiye-yazlık olmaktan çıktı, günlük gidilip gelinen yerleşim birimlerine (banliyölere) dönüştü.⁴⁶⁶

1950'de iktidara gelen Demokrat Parti ile demiryollarının kaderi tamamen değişti. Parti programında, memleket için hayati öneme sahip bu büyük işletmenin modernizasyonu için esaslı bir çalışma programı hazırlandığı söylene de küresel ölçekte Amerika yanlısı hareket eden ve “*Küçük Amerika*” hayalleriyle yola çıkan DP iktidarı tam tersi bir biçimde hareket etti. Bu dönemde ulaşım politikası köklü bir değişikliğe uğrayarak karayolu ulaşımının gelişmesine yönelik çalışmalar başladı. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelen yardımlar, karayolu yapımına harcandı ve otomotiv sektörü desteklendi. Günümüzde havayolundan sonra en hızlı ve güvenli olan demiryolları, maalesef geçmişte uygulanan ve hâlâ devam eden politikalar yüzünden çağa uygun hale getirilemedi.

2.5.3. Denizyolu

Bugün olduğu gibi, İmparatorluk devrinin ikinci büyük limanı olan İzmir, denizle olan bağı sayesinde kendine özgü bir nitelik ve zenginlik kazandı. Bilindiği üzere İzmir'in 19. yüzyıl ortalarına kadar ne hinterlandı ile bağlantısını sağlayan muntazam yolları ne de gemilerin kolayca yükleyip boşaltabilecekleri bir rıhtımı vardı. Nitekim 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde (1832) İzmir'e gelmiş olan Fransız

⁴⁶⁴ **Anadolu**, 3 Temmuz 1934.

⁴⁶⁵ **Anadolu**, 4 Temmuz 1934, 11 Mart 1935.

⁴⁶⁶ Sadık Kurt, “Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Altyapı”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih, C. 2, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013, s. 236.

Charles Texier, sahildeki binalarda nizam ve intizam olmadığı, her isteyene yapacağı binayla yolu bozabilme hakkı verildiğini yazmıştı. Texier, İzmir'e en lüzumlu şeyin bir rıhtım olduğunu eklerken; bu rıhtım sayesinde malların yükletme ve boşaltma işlerinin kolaylaşacağına ve çöplük halindeki sahilin temizleneceğine işaret etmişti.⁴⁶⁷ İzmir'e ayrı bir liman yapma gerekliliği düşüncesiyle çeşitli zamanlarda birçok teşebbüste bulunulmuşsa da 18. yüzyılın sonuna kadar çeşitli bireysel engellemeler sonucu herhangi bir sonuç alınamamıştı. Liman yapımı 1830'lu yıllarda buharlı gemilerin ortaya çıkması ve yüzyılın ikinci yarısındaki atılımlarla birlikte daha önemli bir gereklilik olmuştu.⁴⁶⁸ Üstelik 1867 Kasım ayında meydana gelen deniz altı depremi mevcut tesisi kullanılamaz hale getirince artık yeni bir liman ve rıhtım yapılması zorunluluk haline gelmişti.⁴⁶⁹ İngiliz firması sahiplerinden Dussaud kardeşlerle anlaşmaya varılmasıyla liman inşaatına hızla başlanmıştı. Yeni liman 1876 yılında hizmete girmişti.⁴⁷⁰ Limanın yapılmasıyla birlikte halkın "Kordon" adını verdiği Napoli taşlarıyla döşenmiş dört kilometrelik daimi bir rıhtım ve gezinti yeri ortaya çıkmış burası bir süre sonra şehir halkı için bir çekim merkezi durumuna gelmişti. Kartpostalların çoğunda gördüğümüz dalgakıran, şehir halkının en sevdiği imge hatta yörenin modernlik ikonu olmuştu.⁴⁷¹

19. yüzyılın sonuna doğru İzmir, Sanayi Devrimi ile birlikte ekonomik olarak güçlenmiş, kentin görünümü modern bir hal almaya başlamıştı. Bu dönemde yabancı bandıralı birçok geminin hiçbir denetim olmadan körfezde kendi istekleri doğrultusunda sefer yapmaları, deniz taşımacılığında yeni düzenlemelere gitme gerekliliğini beraberinde getirmişti. Böylece İzmir Körfezi'ndeki vapur işletmeciliği 1882'de alınan bir kararla yeni bir aşamaya girmişti. Alınan karara göre taşımacılık işi yalnızca Osmanlı bayraklı gemilerle yapılabilecekti. Vapur işletmeciliğini almaya istekli birçok kişiye karşılık bu ayrıcalık Yahya Hayati Efendi'ye (sonraları paşa

⁴⁶⁷ Mübahat Katıkoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İBB Kent Kitaplığı, Ağustos, 2000, s. 202.

⁴⁶⁸ Cana Bilsel, "Modern Bir Akdeniz Metropolüne Doğru", **İzmir 1830-1930; Unutulmuş Bir Kent Mi?: Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, (Der. Maria-Carmen Smyrnelis), İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 151.

⁴⁶⁹ Atay, **Tarih İçinde...**, s. 94. 1862'de kaçakçılığın önlenmesi için yapılması düşünülen sahilde bir kordon inşaatı fikrinin 1865'te sağlam bin rıhtım inşası şekline dönüştüğü görülmektedir. Bkz.: Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 205.

⁴⁷⁰ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 214.

⁴⁷¹ Herve Georgelin, **Smyrna'nın Sonu**, Birzamanlar Yay., İstanbul, 2008, s.s. 54-55; Bilsel, **a.g.m.**, s. 154. Limanın bazı inşaat ve dalgakıranları ancak 1880'de bitirilebilmiştir. Bkz.: Baykara, **a.g.e.**, s. 117; Atay, **Tarih İçinde...**, s. 96.

olarak anılır) verilmişti.⁴⁷² Alınan imtiyazla birlikte kurulan İzmir Hamidiye Vapur Şirketi⁴⁷³ Karşıyaka, Alaybey, Göztepe, Osmanzade, Donanmacı, Bayraklı, Urla, Karaburun, Karataş, Islahhane, Abdullah Ağa Çiftliği, Kilizman, Foça, Çeşme Ilıcası arasında seferlere başlamıştı. Ayrıca, bu imtiyaz dışında kalan Ayvalık, Kuşadası ve Rodos'a da yolcu taşımaktaydı.⁴⁷⁴

Körfez vapurları çok sağlıklı olmamakla birlikte, İzmir halkının ulaşım sorununu büyük ölçüde çözmüştü. Özellikle Karşıyaka ile Güzelyalı tarafında yaşayan İzmirli vapurlardan yoğun biçimde yararlanmaktaydı. Şirketin daha sonra Belçikalı işletmecilere verilmesi birçok sorunu beraberinde getirmişti.⁴⁷⁵ Belçikalılar şirketi aldıktan sonra eksiklikleriyle birlikte işletmeye devam etmişlerdi. Şirkete birçok dava açılmasına karşın, bir sonuç alınamamış, Osmanlı girişimciliğinin başarısız bir örneği olarak kalmıştı.⁴⁷⁶ İzmir Körfezi Osmanlı Vapurları Şirketi'nin imtiyaz süresi 1916 yılında sona ermişti. Ancak savaş koşulları nedeniyle şirketin tasfiyesi zor olduğundan ve Karşıyaka ile Göztepe çevresinde oturan halkın ulaşımının sağlanmasında vapurlara olan gereksinimden ötürü geçici bir anlaşmayla çalışmaları devam etmişti. Yunan işgali sırasında yıllardır İzmir ve çevresini bir anlamda sömüren Rees, Peterson, Forbes ve Whittall aileleri Guiffroy'lerin önderliğinde bir şirket kurarak, körfezde vapur işletmeye başlamışlardı. İşgal sırasında vapurlara Yunan Bayrağı asılmıştı. Bu durum İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşuna değin sürmüştü.⁴⁷⁷

Kurtuluşun sonra İzmir her alanda olduğu gibi deniz taşımacılığında da birçok sorunla karşı karşıya bulunuyordu. Büyük yangından sonra liman hemen

---

⁴⁷² Melike Özsoy, "İzmir Körfezi İskeleleri ve Deniz Ulaşımının Dünü Bugünü", **İzmirli Olmak**, İBB Yayınları, İzmir, 2010, s. 375.

⁴⁷³ Sadık Kurt, "İzmir Hamidiye Vapur Şirketi", **ÇTTAD**, C.I, S.1, İzmir, 1991, s.s. 72-75; Özsoy, **a.g.m.**, s. 374.

⁴⁷⁴ Yaşar Aksoy, **Karşıyaka**, Terbay Şirketler Grubu Kültür Yayını, İzmir, 1999 s. 270; Ürük, **Şu Bizim...**, s. 45.

⁴⁷⁵ Şirketin Belçikalıların eline geçmesi süreci için bkz.: Kurt, **a.g.m.**, s.s. 103-107; Aksoy, **a.g.e.**, s. 49.

⁴⁷⁶ Kurt, **a.g.m.**, s. 107; Ürük, **a.g.e.**, s. 45.

⁴⁷⁷ Osmanlı Hükümeti Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir Rıhtım Şirketi'ni satın almak istediye de (16 Ağustos 1917) Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yabancıların hükümet üzerine kurdukları baskı sonucu geri çekmiş (7 Ağustos 1919) hatta imtiyaz süresini bitiş tarihinden geçerli olmak üzere 47 yıl daha uzatmıştı. Böylece İzmir Rıhtım Şirketi'nin hükümetçe satın alınma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmakla kalmamış, Cumhuriyet döneminde, şirket belediyenin, Halkapınar tramvayları konusunda karşı karşıya gelmesine de yol açmıştı. Bkz.: Kurt, **a.g.m.**, s.s. 105-109; Ürük, **a.g.e.**, s.s. 45-46.

hemen kullanılamayacak duruma gelmiş, körfezde vapur işletmeciliği tam bir karmaşaya dönmüştü. 1926 yılında Kabotaj Hakkı elde edilmişti; fakat henüz bu hakkı kullanabilecek bir altyapı yoktu. Dolayısıyla Kemal Arı'nın da belirttiği gibi;

*Yeni dönemde bu önemli ticari oluşum, eksiklik ve yoksunluklarla giriyordu. Onu canlı kılan ve besleyen bütün kanalların açılması, Anadolu içlerinden gelen malların yeniden sevk edilebilmesi, limanın tekrar canlandırılması, kent içi deniz ulaşımının sağlanabilmesi ve bir an önce yıkılmış ekonominin tekrar diriltilmesi gerekiyordu.*⁴⁷⁸

Geçiş döneminde hayati bir önem taşıyan liman ve körfez ulaşımının, uluslaşma politikalarına paralel olarak yeniden yapılandırılmasına başlanmıştır. Bu amaçla pek çok kişi ve kuruluşun izin almadan vapur işlettiği körfezde, ilk imtiyaz (1923) 30 yıllığına Uşakizade Muammer Bey'e verilmişti. İki yıldan biraz fazla bir zaman şirketi yöneten Muammer Bey, 1925 yılı Eylül ayında vapurları İzmir Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi'ne hisse senedi karşılığı devretmişti. Devir işleminden sonra şirketin adı “İzmir Liman ve Körfez İnhisarı Türk Anonim Şirketi” olarak değiştirilmişti. İzmir Liman ve Körfez İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi, 15 Nisan 1341 (1925) tarih ve 1816 sayılı “Heyet-i Vekile” kararnamesiyle kurulmuştu. 30 Haziran 1925 tarihli imtiyaz sözleşmesi “İzmir Limanında tahmil ve tahliye, kılavuzluk, dalgıçlık ve vapurlara tatlı su itası ve körfez dâhilinde vapur işletmeyi” düzenlemişti. 21 Temmuz 1926 tarihinde bu sözleşmenin 1. maddesinde yapılan değişiklikle Mayıs 1925'ten itibaren İzmir Limanı'nda gemiler için tatlı su dağıtma, yükleme-boşaltma, kılavuzluk, dalgıçlık işleri ve İzmir Körfezi'nde vapur işletme tekeli 30 yıl süreyle Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, Türkiye İş Bankası ve Türkiye Seyrisefain İdaresi'ne verilmişti.⁴⁷⁹

İzmir Liman ve Körfez İşleri Şirketi ilk zamanlar bazı yeni hatlar açmış ve gece yarısına kadar vapur işletmişse de henüz düzenli değildi. Vapur yokluğu nedeniyle gece seferleri kaldırılarak, gündüz ve akşam seferlerinde kısıtlamaya gidilmişti. Daha önce saat başlarında ve yarım saatte bir yapılan seferler (vapurların verimsiz çalışmaları nedeniyle) düzensiz yapılmaya başlayınca birçok karışıklık

⁴⁷⁸ Kemal Arı, “İzmir’de Deniz Ulaşımı ve Ticaretinin Kent Kimliğinin Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fak. Dergisi**, Özel Sayı 2011, s. 16.

⁴⁷⁹ Kurt, a.g.e., s. 210.

yaşanmıştı. Bu süreçte yolcular ya vapuru kaçırmışlar ya da çok beklemek zorunda kalmıştı.⁴⁸⁰ 1932 Ocak ayında Körfez Vapurları İdaresi vapur işlettiği iskeleleri Karşıyaka-Konak hattı, Karşıyaka-Reşadiye hattı, İzmir-Turan hattı ve İzmir-Karaburun hattı olmak üzere dört mıntıkaya ayırdı.⁴⁸¹ İncelenen dönemde Karşıyaka İskelesi'nden körfezdeki hemen tüm iskelelere aktarmasız doğrudan sefer yapılmakta; öğle paydosu için bile Karşıyaka'ya vapur gidip gelmekteydi.⁴⁸² Gece ve gündüz bilet fiyatları arasında bir fark yoktu. Bu uygulama İzmir'de gece hayatının uyanmasına da katkı sağladı. Ayrıca şirket yolcu sayısını artırmak amacıyla Karşıyaka'da plaj ve deniz banyoları yaptırdı.⁴⁸³ Vapurlar, Cumhuriyet Bayramı gibi özel günlerde (özellikle İzmir-Karşıyaka hattında) sabaha kadar işliyor; biletlerde %50 indirim yapılıyordu.⁴⁸⁴ Şirket 1927 yılı başında “*müessesat-ı sanaiyede müstahdem ameleler*” için indirimli geliş-gidiş bilet uygulaması başlatmıştı. Amelelerden alınan ücret ikinci mevki ücretinin yarısıydı. Bu uygulamadan ancak çalıştıkları kurumdan fotoğraflı ve onaylı bir belge alıp Körfez Vapurları Müdürlüğü'ne imzalatıran işçiler yararlanabilmekteydi. Bu indirimden yararlanmak isteyen aboneler, sabahları ilk vapura binmek zorundayken dönüşte istedikleri vapura binebiliyorlardı.⁴⁸⁵

Tablo 21: Şirketin 1927-1934 Yılları Arası Taşıdıkları Yolcu Miktarı

Yıllar	Yolcu Sayısı
1927	4.372.391
1928	3.961.892
1929	3.532.671
1930	3.392.740
1931	3.361.796
1932	3.612.229
1933	2.859.258
1934	2.504.794

(Kaynak: Kurt, **a.g.e.**, s. 218)

Şirketin vapur tarifeleri altı ayda bir tarife komisyonunca belirlenmişti. 1928 yılı başında farklı ücret uygulamasına son verilerek, Karşıyaka hattı dışındaki hatlarda önemli ölçüde indirim yapılmıştı. Ortaya çıkan bu ikili durum, kamuoyunu

⁴⁸⁰ **Hizmet**, 16 Teşrinisani 1926, 23 Ağustos 1931; **Anadolu**, 11 Ağustos 1931.

⁴⁸¹ **Anadolu**, 21 Kânunusani 1932; **Yeni Asır**, 21 Kânunusani 1932.

⁴⁸² Ürük, **a.g.e.**, s. 43.

⁴⁸³ Kurt, **a.g.e.**, s. 216.

⁴⁸⁴ **Anadolu**, 30 Teşrinievvel 1929.

⁴⁸⁵ Kurt, **a.g.e.**, s. 220.

uzun süre meşgul edecek bir krizin başlangıcı olmuştu. Şirketin Karşıyaka'ya karşı bu tutumu aslında Muşkara'nında belirttiği gibi “*Karşıyakalıların mecburiyetinden*” kaynaklanmaktaydı. Çünkü:

*Karşıyakalı olmak demek körfeze ve vapurlarına bağımlılık demektir. Körfez vapurları Karşıyakalıların yaşamlarının gerçek bir parçası idi. İzmir'e erişmek için adeta tek vasıta idi. Trenler sınırlı sebeplerle kullanılırdı; Basmane'ye inmek, Bayraklı'ya gitmek gibi. Otobüsler de çok ilkel, rahatsız ve düzensizdi, beş kuruştu ücreti. Ancak otuzbeşten sonra denenmeye başlanmıştı.*⁴⁸⁶

Basının yoğun biçimde katıldığı bu tartışma ortamında Hizmet Gazetesi, Karşıyaka'nın da Reşadiye gibi tramvayı olsaydı şirketin Karşıyakalılara böyle davranamayacağını iddia ediyordu. Ayrıca şirketin insanların bu mecburiyetini fazlasıyla kâra dönüştürmek istemesini eleştiriyordu.⁴⁸⁷ Şirketin, işine ve okuluna gitmek zorunda olan Karşıyakalıların eninde sonunda bu tarifeyi kabul edeceği düşüncesi, ilçe sakinleriyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştu. Karşıyakalıların bilet ücretlerinin tekrar tanzimi için başvurduğu tarife komisyonu ve İktisat Vekâleti'nden olumsuz yanıt almasıysa olayı bambaşka bir boyuta taşıdı. Karşıyakalıları verilen kararı protesto etmek için vapurların ikinci mevkilerini kullanmaya, otobüs ve trenle yolculuk etmeye başladılar.⁴⁸⁸ Böylece halkın ulaşım sorununu çözmek üzere sefere konulan Zafer ve Yeşil Bursa Şirketi'nin 2, Gönül Şirketi'nin 4 otobüsü Karşıyaka hattında seferlere başladı.⁴⁸⁹ Karşıyakalıların otobüslere gösterdikleri rağbet, şirkete yönelik protestonun yeniden ortaya çıkışına bir vesile oluşturunuyordu, “*Her otobüs kalkışında ve iskelelerden geçerken otobüs dâhilindeki halk vapurlara karşı şapka sallamak ve bağırarak suretiyle bu tezahüratı*” tekrarlıyordu. Aralık 1932 başından itibaren çalışmaya başlayan otobüslerde Konak kavisinden itibaren Alsancak, Darağaç, Bayraklı ve Turan iskeleleri dâhil Karşıyaka'ya kadar yalnız 10 kuruş ücret alınmaktaydı. Karşıyaka halkının otobüslere gösterdiği yoğun ilgiden Körfez Vapurları çok olumsuz

⁴⁸⁶ Muşkara, a.g.e., s. 9.

⁴⁸⁷ **Hizmet**, 20 Mayıs 1932.

⁴⁸⁸ **Anadolu**, 13, 27, 29 Eylül, 2, 17 Birinciteşrin 1932.

⁴⁸⁹ Hizmet Gazetesi 7 büyük otobüs işletildiğini söylemektedir. Bkz.: **Hizmet**, 16 Kânunuevvel 1932.

etkilendi.⁴⁹⁰ Basın tarafından desteklenen bu protestolarda; her şeyin ucuzladığı bir dönemde bilet fiyatlarının indirilmemesi eleştirilirken, şirketin bu tutumunu hâlâ devam ettiriyor olması anlamsız bulunuyordu.⁴⁹¹ Şirket, 1933 yılı Mart ayında otobüs rekabeti nedeniyle Karşıyaka'dan Konak'a her on beş dakikada bir vapur işletmeye başladı.⁴⁹² Uzun süren bu gerginlik 1934 yılı Mayıs ayında sona erdi. Karşıyaka hattı dışındaki hatların kaldırılmasından sonra tarifelerde önemli ölçüde indirim yapılarak vapur seferleri yarım saatte bir yapılmaya başlandı.⁴⁹³ Sefer sayısının azalmasına karşın vapur fiyatlarının ucuzlatılması üzerine halk tekrar vapurlara geçti.⁴⁹⁴ 1934 Ocak ayında, Konak-Karşıyaka hattında karşılıklı olarak üçer gece seferi yapılıyordu.⁴⁹⁵

Tablo 22: 1934 Yılı Vapur Tarifeleri

Körfez Vapurları Tarifesi		
Birinci Mevki	Konak-Reşadiye	5 Kuruş
Birinci Mevki	Konak-Alsancak	5 Kuruş
İkinci Mevki	Konak-Alsancak	4 Kuruş
Birinci Mevki	Konak Karşıyaka	10 Kuruş
İkinci Mevki	Konak-Karşıyaka	8 Kuruş
İskeleler		
Konak-Reşadiye Hattı		
Konak	Karantina	
Karataş	Sadıkbey	
Salhane	Göztepe	
Hastane	Reşadiye	
Konak-Karşıyaka Hattı		
Konak	Karşıyaka	
Pasaport	Karşıyaka	
Alsancak	Konak-Bayraklı	

(Kaynak: 1934 İzmir Rehberi, s. 6, 1934 İzmir Rehberi, s. 35.)

Bu dönemin bir başka gelişmesi iskelelerin azaltılma çabasıdır. İzmir Körfez Vapurları İşletmesi'nin imtiyaz sahası, İzmir Körfezi'yle sınırlıdır. Yani İzmir Körfezi, Foçateyn (Eski ve Yeni Foça) ile Karaburun arasında çizilecek hattın içinde kalan kısımda hizmet vermektedir. Körfez içinde yer alan başlıca iskeleler şunlardır: Foçateyn, Karşıyaka, Turan, Bayraklı, Alsancak, Pasaport, Konak, Karataş, Salhane,

⁴⁹⁰ Göksu, a.g.e., s. 189.

⁴⁹¹ Anadolu, 13, 27, 29 Eylül; 2, 17 Birinciteşrin 1932.

⁴⁹² Kurt, a.g.e., s. 225.

⁴⁹³ Yeni Asır, 25 Mayıs 1934.

⁴⁹⁴ Orhan Rahmi Gökçe, "Kordon Tramvayları, Çalışma Sistemi", Anadolu, 28 Eylül 1934; Anadolu, 5 Haziran 1936.

⁴⁹⁵ Kurt, a.g.e., s. 225.

Sanayi Mektebi, Karantina, Köprü, Göztepe, Reşadiye, Urla, Uzunada, Karaburun (Mordoğan, Saip).⁴⁹⁶ Körfez Vapurları Şirketi bahsedilen bu iskelelerden Foça-Turan-Bayraklı ve Konak'la Reşadiye iskeleleri arasındaki seferleri, yeterince kazanç sağlamadığı gerekçesiyle iptalini istemiş fakat İktisat Vekâleti kabul etmemişti. Basında da zaman zaman tartışılan bu konu üzerindeki ağırlıklı görüş; Karaburun'a başka bir ulaşım aracı olmadığından seferlerin devam etmesiyle, Foça'ya 8 saatte giden vapurun yerine otomobille 2 saatte gitmenin daha mantıklı olduğu yönündeydi.⁴⁹⁷ Körfez vapurlarının bu hatları devam ettirmeleri sonucundaki zararı yükleme ve boşaltma gelirinden karşılanıyordu.⁴⁹⁸ 1932 yılından sonra işletmenin zararını yükleme ve boşaltma gelirinden karşılanmasına olanak kalmayınca, imtiyaz sahası “*Konak, Pasaport, Alsancak ve Karşıyaka iskeleleri*” ile sınırlandırıldı. Bu karar, İcra Vekilleri Heyeti'nin 12 Nisan 1934 tarihli toplantısında onaylandı.⁴⁹⁹ Zarar eden hatların 25 Mayıs 1934 günü kaldırılması üzerine üç vapurun kaptan ve tayfalarının görevlerine son verildi. Bu memurlara hizmet sürelerine göre ikramiye verildi. Körfezde bazı hatların kaldırılmasından olumsuz etkilenen öğrenci ve işçilerin sorununu çözmek için Rıhtım Tramvayları İdaresi ek tramvay seferleri yapmaya başladı.⁵⁰⁰ 1937'den sonra vapurlar yalnız Konak-Pasaport-Alsancak-Bayraklı-Karşıyaka arasında çalışıyordu. 1941 yılında ortalama karşılıklı 13 sefer yapılıyordu. Fuar dönemlerinde sefer sayıları artırılıyordu. Vapurların şehir içi ulaşımındaki ağırlığı 1950 sonrasında da devam etti.⁵⁰¹

İlerleyen zamanda İzmir Rıhtım Şirketi, Bakanlar Kurulu kararıyla İzmir Liman ve Körfez Şirketi'ne devredildi. 15 Mart 1934 tarihinden itibaren Liman ve Rıhtım İdaresi ile Tahmil ve Tahliye İdaresi birleştirildi. Yeni ve düzenli bir ulaşım aracı sağlanıncaya kadar atlı tramvayların işletilmesi, Liman ve Körfez Şirketi'ne bırakıldı. Atlı tramvayların açığının da rıhtım gelirinden karşılanması kararlaştırıldı. Böylece rıhtım ve tramvay işleri, Liman ve Körfez Şirketi'nin sorumluluğu altında bağımsız olarak idare edilecek ve bunlara ait bütçe Maliye Vekâleti'nce onaylanacaktı. Sonunda İzmir Rıhtım Şirketi'nin gayrimenkullerinden rıhtım ve

⁴⁹⁶ Kurt, a.g.e., s. 225.

⁴⁹⁷ **Anadolu**, 15, 16 Teşrinisani 1929, 23 Eylül 1932; **Hizmet**, 6, 9, 12 Ağustos 1929; **Ahenk**, 13 Ağustos 1929.

⁴⁹⁸ **Anadolu**, 23 Eylül 1932.

⁴⁹⁹ **Anadolu**, 14, 25-27 Mayıs 1934.

⁵⁰⁰ **Anadolu**, 25 Mayıs 1934.

⁵⁰¹ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 129.

tramvay tesislerinin işletmesiyle ilgili kısmı, mendirekteki kömür depoları, tramvay ahırları, bekleme yerleri Liman ve Körfez Şirketi'ne devredildi.⁵⁰² Daha sonra Maliye Vekâleti'ne verilen yetki doğrultusunda şirketin feshi için işlemler başlatıldı. 27 Aralık 1934 tarih ve 2/1776 sayılı kararnameyle İzmir'de Maliye Vekilliği'ne bağlı “*İzmir Liman İşleri Umum Müdürlüğü*” kuruldu. Şirket, 2 Mart 1935 tarih ve 2/2081 sayılı kararnameyle müdürlüğe bağlandı. Bu işletme 1 Haziran 1936 tarihinde, İktisat Vekâleti'ne devredilerek “*İzmir Liman İşletmeleri Müdürlüğü*” adını almış olup 1 Ocak 1938'de de Denizbank'ın bir şubesi haline dönüştürüldü. 1 Mart 1952'de 5842 sayılı yasayla Denizcilik Bankası T.A.O'ya devredilen işletme, 1 Ocak 1986 tarihinden 7 Mart 2000'e kadar “*Türkiye Denizcilik İşletmeleri İzmir Körfez Hattı İşletme Müdürlüğü*” olarak çalışmalarını sürdürdü. 8 Mart 2000'den bu yana Körfez hattında yolcu taşımacılığı İzmir Büyükşehir Belediyesi adına İZDENİZ AŞ tarafından yapılmaktadır.⁵⁰³

Körfez vapurları işletmeleri faaliyette olduğu dönemde genel olarak bilançolarından ötürü sürekli olarak eleştirilmişti. Amortismanı çok para ayrılması; yönetim kurulu üyelerine, gerçekte sermayedar sayılamayacak kadar az bir parayla bu işe girmelerine karşın çok yüksek ücretler verilmesi ve kâr-zarar hesaplarının gerçekçi olmayan rakamlara göre belirlenmesi, başta gelen eleştirilerdi. Hatta konuyla ilgili olarak Hizmet Gazetesi “*böyle bir devlet muhasebesi, dünyanın hiçbir devlet inhisarında görülmemiştir ve görülemez*” yorumunu yapıyordu.⁵⁰⁴ Şirket, halkı çeşitli şekillerde mağdur ettiği için de çok eleştirilmişti. Vapur saatlerinin değişmesi, vapur ücretleri, az sayıda vapur işletilmesinden dolayı çok kalabalık olması, vapurların korunaksız olması şikâyet konularından birkaçıydı. Çoğu kez kış aylarında korunaksız vapurlarda tıkiş tıkiş yapılan yolculuklar insanların hastalanmalarına sebep oluyordu.⁵⁰⁵ Karşıyakalıların mağduriyeti kentin diğer semtlerine nazaran daha fazlaydı. Çünkü vapurlar, köhneliklerinden ötürü, İzmir'le Karşıyaka arasındaki mesafeyi 25-30 dakika yerine 40 dakikada ancak alabiliyorlardı. Orhan Gökçe'ye göre “*Karşıyakalıların Körfez vapurlarından çektikleri çile, yıllardan beri, ne bitiyor ne tükeniyor. Karşıyakalı olmak*

⁵⁰² Anadolu, 5 Mart 1934; Kurt, a.g.e., s. 230.

⁵⁰³ Kurt, a.g.e., s.s. 231-232; Atay, Tarih İçinde..., s. 104.

⁵⁰⁴ Hizmet, 19 Teşrinievvel 1932.

⁵⁰⁵ Hizmet, 20 İkincikânun 1929.

*kendiliğinden başa gelmiş, çatmış bir bahtsızlıktır.”*⁵⁰⁶ Bütün bu olumsuzluklara rağmen Körfez vapurları kentin gündelik yaşamında son derece ayrıcalıklı bir yere sahipti. Vapurlar herkesin birbirini tanıdığı herkesin saatine göre belli sosyal gruplarının olduğu mekânlardı. Yani kimin nereye oturacağı dahi belliydi. Yolculuk boyunca bu vapur gruplarında fıkralar anlatılır, gazete manşetleri değerlendirilir, gırgır geçilip kakhaha patlatılırdı. Her şeyin gayet nezih ve kibarca yaşandığı bu vapurlar KSK’nin önemli maç günlerinde barut fıçısı gibi yüklü olmaktaydı:

*Yenilgi olunca sinek vızıldasa duyulacak bir sessizlik ortalığı
kaplar, hele bir galibiyet oldu mu, gümbür gümbür infilak eder
vapurdaki taraftarlar. Vapurun düdüğüne var gücüyle asılır, bayraklar
flamalar fora edilir sahile doğru coşkulu bir melodi kanatlanıp fırlardı:
Kaf Sin Kaf...⁵⁰⁷*

Bir başka açıdan Körfez vapurları yıllar boyunca nice sevdalara, nice gönül kaçamaklarına tanık olmuş çok özel mekânlardır. Ürük’ün “*güverte sevdaları*” dediği bu aşklar üzerine birçok dize yazılmıştır. Bunlardan biri “*Vapurdaki Çapkın Kız*” şiiridir:

VAPURDAKİ ÇAPKIN KIZ

O ne ince dudaktı ne toz pembe yanaktı

Lüle lüle saçları sanki sırma saçaktı

O kırttı ben güldüm, o süzdü ben büküldüm

Cici kız bir su gibi gönlüme akacaktı.

Dudağımda titrerken busenin hesapları

Düşürdüm elimdeki çantadan kitapları

İçimi gıcıkladı ten rengi çorapları

Ayakları görseniz ne de minyon ayaktı.

⁵⁰⁶ Orhan Rahmi Gökçe, “Vapurlara Dair”, **Anadolu**, 12 Haziran 1935.

⁵⁰⁷ Aksoy, **Karşıyaka**, s. 271.

Hafif bir selam versem -dedim- almaz yakışık

Baktım yanı başımdan çıktı yeni bir âşık

Arkasından bir pinpon, bir sarıklı bir de şık

Dedim: Galiba millet kıza abayı yaktı.

Gözlerin ifadesi bütün yalvarış oldu

Kalplerin atışında sanki bir yarış oldu

Hocanın yayvan ağzı tamam bir karış oldu

Sakalı dirilerek tel tel ayağa kalktı.

Nefesim yetmiyordu içimden gelen hınca

İskelede gelmiştik şivekâr kız çapkınca

Bir süzülüş yaparak gitmek için kalkınca

Baktım ki arkasına on tane âşık taktı.

Allah selamet versin -dedim- zavallılara

*Doğrusu ya acıdım bizim sakallılara!*⁵⁰⁸

İzmir Limanı'nda ulaşımı sağlayan diğer ulaşım araçları sandal ve kayıklardı. Kente, denizyoluyla gelen ve aynı yoldan kentten ayrılan yolcularla, hemen tümü denizyoluyla getirilip götürülen ihraç ve ithal malları, açıkta demirleyen gemilerden sandallarla karaya çıkarılır ya da gemilere bindirilirdi.⁵⁰⁹ İkinci Meşrutiyet öncesi herhangi bir yönetmeliğe bağlı olmaksızın çalışan bu kayıkçılar bulaşıcı hastalık taşıyor, kaçakçılık yapıyor, yolculara iyi davranmıyor ve fazla para alıyorlardı. Bütün bu olumsuzlukların önüne geçmek için 1911'de bir yönetmelik yürürlüğe konmuştu.⁵¹⁰ 1923 yılında belirli bir tarifeye tabi olarak çalışan kayıkçılar, 1930'lu

⁵⁰⁸ Ürük, **Bergama...**, s. 48.

⁵⁰⁹ Beyru, **a.g.m.**, s.s. 14-15.

⁵¹⁰ Kurt, **a.g.e.**, s. 47.

yıllarda yolculara yarattıkları çeşitli sıkıntılar ve kente ortaçağ havası verdikleri gerekçesiyle kaldırıldı. Bunun yerine gemilerin doğrudan rıhtıma yanaşarak yolcu çıkartmasına izin verildi.⁵¹¹ İşleri sona eren kayıkçılara mağduriyetlerini karşılamak amacıyla önce “*ufak birer ikramiye (tazminat)*” verilmekle yetinilmişse de daha sonra İktisat Vekâleti’nin emri üzerine bu kayıkçıların kayıkları bilirkışı kurulunca belirlenen değerler üzerinden İzmir Limanı İşletme Müdürlüğü’nce satın alındı. Böylece İzmir bu ilkel ve halkı rahatsız eden ulaşım aracından, geç de olsa kurtuldu.⁵¹²

Son olarak belirtilmesi gereken husus, deniz ulaşımının gerçekleştirildiği iskelelerdir. 1870’lerden 1935’lere kadar geçen süre içinde, Konak’tan Güzelyalı’ya kadar uzanan eski Göztepe sahilinde 6 iskele vardı. Bunlar Karataş, Salhane (Asansör mevkiinde), Karantina (Makas İskelesi), Köprü, Göztepe, Güzelyalı iskeleleriydi.⁵¹³ Karşıyaka’da biri Donanmacı Mahallesi (şimdiki Karşıyaka İskelesi’nin yeri) sahilinde, diğeri ise Papaz’da iki iskele olduğu bilinmektedir.⁵¹⁴ 1930’lu yıllarda eski, ahşap Karşıyaka İskelesi Karşıyakalılar için özel bir anlam ifade etmekteydi. Özellikle vapurun gelmesi, semtte bir sosyalleşme hareketi olarak nitelendirilmekteydi. Ayrıca iskele önü, Karşıyakalılar için daima bir randevu noktası olarak kullanılmaktaydı. Karşıyaka iskelesi sayısız onarımdan geçti fakat nüfusun artmasına paralel olarak ihtiyacı karşılayamayacak hale gelince 1934’te yenilendi böylece Körfez’in ilk betonarme iskelesi oldu. 1952-53 yıllarındaysa iskelenin her iki yanı doldurularak çay bahçeleri açıldı.⁵¹⁵ İşleri gereği her gün İzmir’e gidip gelmek zorunda olan Karşıyakalılar için vapur seferlerinin düzenli olması çok önemliydi. 1939’da yapılan bir gözleme göre, iskelenin betonarme olarak yenilenmesi, seferlerin aksamadan yapılması ve radyodan müzik yayımına kadar hizmet kalitesinin yüksek olması nedeniyle, halk vapurlara büyük ilgi gösteriyordu.⁵¹⁶

Pasaport İskelesi içinde liman idare binaları, Telgraf Bürosu, Liman Başkanlığı, Sağlık Büroları, Karantina Yönetimi, Fener İşletmeleri bulunmaktaydı.

⁵¹¹ Anadolu, 3 Birincikânun 1935; Yeni Asır, 12 Kânunusani 1937.

⁵¹² Yeni Asır, 12 Kânunusani 1937; Anadolu, 14 Kânunusani, 4 Şubat 1937.

⁵¹³ Aksoy, Karşıyaka, s. 273.

⁵¹⁴ Özsoy, a.g.m., s. 377; Ürük, Şu Bizim..., s. 43.

⁵¹⁵ Serçe ve diğerleri, Küllerinden..., s. 138; Ürük, Şu Bizim..., s. 43.

⁵¹⁶ Serçe ve diğerleri, a.g.e., s.s. 128-129.

Ayrıca bu mekânda daha sonra kılavuz kaptanlık yönetimi de yer aldı.⁵¹⁷ Liman ve Pasaport binası yapılmadan önce açıkta demirleyen gemilerden yolcular, sandalla alınarak kıyıya çıkarılırdı. Bu sandalcılar arasında bir rekabeti doğururdu. Bazı otellerle de anlaşılan sandalcılar, misafirleri anlaşmalı otellere götürürlerdi. Yine otel komisyoncuları, sandallardan çıkan yolcuları, kıyılarda kendi otellerine çekebilmek için yarışlardı. Pasaport binasının önü, bu kayıkların bekleme yeri idi.⁵¹⁸ 1922 yangınıyla büyük ölçüde etkilenen bu bina uzun bir süre enkaz yığını olarak durmuştu. 1926 yılında Kazım Dirik'in vali olmasıyla birlikte yıkıntı halinde olan iskele "*Birinci Ulusal Mimarlık Akımı*" adı verilen tarzda yeniden inşa edilmişti.⁵¹⁹

Konak Vapur İskelesi, Konak'ın Osmanlı döneminden başlayarak kentin ulaşım hattının kesiştiği nokta haline gelmesi üzerine yapıldı. 1930'larda inşa edilen ahşap iskele, taşımacılık için bir başka eksen daha açmış oldu. 1937 yılında tramvayların yerini otobüslerin almasıyla Birinci Kordon aksına seferler başlatılması, Konak Meydanı'nı üç eksenle ulaşım hizmet eden bir geçiş alanı haline getirdi. Eski ahşap iskele yıkılarak yerine betonarme iskele yapıldı. 14 Nisan 1938 tarihinde açılışı yapılan iskele üst katında gazino ve teras, alt katındaki geniş bekleme salonuyla özel bir tesisti.⁵²⁰ Körfez vapurlarının Cumhuriyet döneminde uğrak yerlerinden birisi de 1927 yılında hizmete giren Alsancak Vapur İskelesi'ydi. Pasaport'la Punta arasındaki uzun Kordonboyu üzerinde yer almaktaydı. Ahşap olan bu iskele Karşıyaka ve Konak'ın ahşap iskeleleriyle benzer özellikler göstermekteydi.⁵²¹ Diğer iskelelerin iptal edilmesiyle birlikte kısa zamanda İzmir'in en işlek iskelesi haline geldi.⁵²²

İncelenen dönemde körfezdeki vapur iskelelerinin sayısında azalma gözlenmekteydi. 1932'de başlayan ve özellikle 1937'den sonra ulaşımında otobüs kullanımının yaygınlaşması nedeniyle, Karataş ve Güzelyalı tarafına yönelik seferler kaldırıldığından, iskeleler işlevsiz kaldı. Elbette bu uygulamada, Konak-Güzelyalı tramvay hattının iyileştirilmesinin de payı bulunmaktaydı. 1937'den sonra vapurlar, yalnız Konak-Pasaport-Alsancak-Bayraklı-Karşıyaka arasında çalışmaya başladı.

⁵¹⁷ Evvel Zaman İçinde İzmir, Yay. Haz.: Uğur Yeğin, Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2009, s. 203.

⁵¹⁸ Evvel Zaman İçinde İzmir, s. 204.

⁵¹⁹ Özsoy, a.g.m., s. 380.

⁵²⁰ Yeni Asır, 15 Nisan 1938; Anadolu, 15 Nisan 1938; Özsoy, a.g.m., s. 382.

⁵²¹ Özsoy, a.g.m., s. 383.

⁵²² Dursun, a.g.e., s. 143.

1941 yılında ortalama karşılıklı 13 sefer yapılmaktaydı, ancak fuar dönemlerinde sefer sayıları artırılıyordu. Vapurların ulaşımındaki rolleri 1950'li yıllarda ve sonrasında belirli bir ağırlığı koruyarak devam etti.⁵²³

2.5.4. Havayolu

Hızlı ve rahat ulaşımın başında gelen havayolu ulaşımında İzmir, 1924-1930 yılları arasında Alman firmasının seferleriyle sivil havacılık faaliyetlerini yürütüyordu. 1933 yılında Türkiye genelinde Türk Hava Yolları ile toplam 52 yolcu taşınırken bu 1939 yılına gelindiğinde 2.900 yolcuya ulaşıyordu. Taşımacılık tamamen iç hatlarda yapılmış olmakla beraber dış hat seferleri yapılmamıştı.⁵²⁴ İzmir'e ilk kez bir posta tayyaresi 27 Haziran 1936'da geldi. İzmir, Ankara ve İstanbul'a havayoluyla bağlantıyı sağlayan bu uçuşla ilgili verilen habere göre yolculuk Arı tayyaresiyle sabah 10.00'da Ankara'dan başlıyordu. 11.50'de İstanbul'da verilen öğle yemeği molası sonrasında 18.40'da İzmir'e varılıyordu.⁵²⁵ Yolcuların dördü erkek, ikisi kadın biri de henüz bir yaşında bir çocuktü.⁵²⁶ Ayrıca Ankara, İstanbul ve İzmir arasında işleyecek hava postaları için Halkapınar'da bir hava istasyonu inşa edilmesine karar verildi. İstasyonun Halkapınar'da Türkkuşu üyelerinin antrenman yaptıkları geniş sahada yapılması vilayetçe onaylanarak, proje Nafia Vekâleti'ne gönderildi. Nafia Vekâleti'nin onaylamasının ardından çalışmalar başladı. 15 Ağustos 1936 tarihinden itibaren hava seferlerine başlanması planlandığından, bir an önce bitirilebilmesi için Vali Fazlı Güleç saha inşaatıyla bizzat alakadar oldu. Böylece meydanaiki amelenin sayısı artırıldı, çalışmalara hız verildi.⁵²⁷

Havacılıkla ilgili diğer bir gelişme Türkkuşu'nun İzmir'de bir şube açmasıydı. Açılışa Vali Fazlı Güleç başta olmak üzere şehrin ileri gelenleri katıldı. Bir çay partisiyle kutlanan bu açılışa, İnönü kampından mezun olan 35 kişinin rozetleri de takıldı.⁵²⁸ Aynı dönemde hükümet tarafından Türk hava sahasında yapılacak seferler için bir nizamname hazırlandı. Türkiye Cumhuriyeti hava sahası

⁵²³ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 129.

⁵²⁴ Uysal, **a.g.t.**, s. 37.

⁵²⁵ **Yeni Asır**, 30 Haziran 1936.

⁵²⁶ **Yeni Asır**, 28 Haziran 1936.

⁵²⁷ **Anadolu**, 19 Kasım 1936; **Yeni Asır**, 3 Temmuz, 7 Ağustos 1936.

⁵²⁸ **Anadolu**, 19 Ocak 1937.

içine giren her türlü araç için geçerli olacak kanuna göre hava gemisinin tanımı yapıldı. Buna göre sevk ve idare kabiliyeti olsun olmasın su üzerinde yüzsün yüzmesin, havaya yükselen veya uçan havadan ağır veya havadan hafif her türlü vasıtaya hava gemisi denilmekteydi. Askeri hava gemileriyle yalnız devletin gümrük, zabıta ve posta hizmetinde çalışan gemiler devlet hava gemilerinden sayılmaktaydı. Bunun dışında kalanlar da hususi hava gemilerini teşkil etmekteydi. Kanunda ayrıca hemen her kasaba ve şehirde bir tayyare meydanı oluşturulacağı bildirilirken havada yolculuk yapmak gerekli izne bağlandı. İzne göre uçakla yolculuk etmek isteyen bir kişi “*seyrüsefer(gidiş/geliş) edebilir*” kaydını taşıyan belgeyi ilgili bakanlıktan almak zorundaydı. Ayrıca kanuna göre hava gemilerinin şehir ve kasabalarda halk kütleleri üzerinden uçarlarken akrobasi hareketleri yapması yasaklandı. Sadece izin alınarak yapılmış hava gösterileri bu kuralın dışında kalacaktı. Yerleşim yerlerinden uçacak tayyarelerin uçuş mesafesi ise 2.000 m olarak tespit edildi.⁵²⁹

1930’lu yıllar Tayyare Cemiyeti’nin son derece etkin bir konuma geldiği yıllardı. İzmirli her kesimden vatandaş Cemiyet’e yardım etmek için birbirleriyle yarışmaktaydı. Örneğin İzmir, Cuma Ovası, Değirmendere, Karşıyaka, Bornova, İzmir tüccar ve esnafı, İzmir rençberleri ve İzmir mekteplileri bunlardan birkaçıydı. Yine 1936 yılında orduya sekiz tayyarelik bir filo hediye etti. Hava kurumu umumi merkezi, bu tayyarelere isimle ilgili yapmış olduğu araştırmada idare heyeti bu tayyarelere; İzmir, Balçova-Narlidere, İzmir İşçileri, İzmir Balıkçıları, İzmir Memurları, İzmir Kadınları, İzmir Bahçıvanları, İzmir Manifaturacıları isimlerini tespit etti. 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları sırasında yeni tayyarelere isimleri törenle verildi. İzmir bu 8 tayyareyle birlikte şimdiye kadar orduya 17 tayyare hediye etmiş oluyordu.⁵³⁰

2.5.5. Asansör

Günümüzde Konak Meydanı’ndaki zarif, süslü, çitkırıldım saat kulesine âşık; romantik, uzun boylu, bıçkın bir delikanlıya benzetilen Asansör,⁵³¹ kent içi ulaşımın en ilginç örneklerinden biriydi. Asansör 1907 yılında Nesim Levi tarafından inşa

---

⁵²⁹ **Yeni Asır**, 22 Nisan 1937.

⁵³⁰ Uysal, **a.g.t.**, s. 37.

⁵³¹ Bir başka söyleneceye göre Mithatpaşa tarafında oturan Bay Levy gece-gündüz kimseye belli etmeden Halil Rıfat Paşa tarafındaki sevgilisine zahmetsizce ulaşmak için yaptırmıştır bu kuleyi. Bkz.: Tufan Aksoy, “Asansör 100 Yaşında”, **Ekonomik Vizyon**, Mart, 2007, s.s. 36-37.

ettirilmişti. İzmir'in Karataş ve Karantina semtlerinin yüksek ve dağlık kısımlarında oturan halkın Göztepe Caddesi'ne (Mithatpaşa Caddesi) kolaylıkla inip çıkmaları⁵³² ve Halil Rıfat Paşa bölgesindeki arsaların değerlendirilmesi için yaptırılmıştı.⁵³³ Kendi dönemi içinde yeni bir teknoloji olan asansörün işleyebilmesi için hidrolik sistem ithal edilmişti. Tesisin orijinal kurgusunda alt katta makine dairesi, asansör girişi ve bekçi evi, üst katta gazino ve seyir terası bulunmaktaydı. Kış mevsiminde 100-150 kadar yazın ise 350-400 kişi taşınmaktaydı.⁵³⁴

Türkiye'nin hiçbir yerinde benzeri olmayan bu ulaşım aracı, su gücüyle çalıştığından gayet ekonomikti. Bir zamanlar yanında gazino ve sinemasıyla birlikte hizmet vermektedir. 32 metre yüksekliğindeki asansörü bir biletçi ve bir makinist işletmekteydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kullanılamaz hale gelen Asansör, 1926'da 4.000 lira harcanarak, yeniden hizmete sokulmuştu. 27 Ağustos 1932 yılında Zafer Bayramı provaları sırasında Asansör'ün telinin kopması sonucu 20 metre yükseklikten düşerek, resmi provalarından dönen 6 polis memurunun yaralanmasına neden oldu. Savcılık Asansör'ü işleten ameleden Konyalı Ziya Nevşehirli Ali'yi tutukladı. Asansör'ün işleticisi olan Rıdvan Bey ise Çeşme Ilıca'larında bulunduğu için kendisinin ifadesine başvurulamadı. Yapılan incelemeler sonucunda, eksikliklerin tamamlanmasına ilişkin yapılan tebligatın gereğinin yerine getirilmediği anlaşıldı. Yeni Asır; *"Halkın hayatını hiçe sayarak uluorta vesaitle para kazanmak isteyenler bu facianın çok ağır mesuliyetini omuzlarında taşımaktadırlar ve bunlar yakında adaletin yüksek huzurunda hesap vermeye davet olunacaklardır..."* diyerek konuya ilişkin tepkisini dile getiriyordu.⁵³⁵

Taşıtların çoğalması sonucu kullanılmaz hale gelen asansör, 1942 yılında ünlü tüccar Şerif Remzi Reyant tarafından satın alındı. Yıllar sonra Şerif Remzi Bey'in varisi Ayla Ökmen tarafından İzmir Belediyesi'ne devredildi.⁵³⁶ Zamanla teknolojisi ve fiziksel yapısı eskiyen tesis, 1983 yılında belediyeye devredildikten sonra hidrolik mekanizması değiştirilerek elektrikle çalışır duruma getirildi (1985). 1992

⁵³² Yaşlı, çocuklu, hasta insanlar başta olmak üzere bütün semtin 155 basamağı geçmesi gerekiyordu bir semtten diğer semte geçebilmek için. Bkz.: Aksoy, **a.g.m.**, s. 36.

⁵³³ Saran, **a.g.e.**, s. 22; Çınar Atay, **İzmir'in İzmir'i**, ESİAD Yay., İzmir, 1993, s. 51; **İzmir Mimarlık Rehberi**, Mimarlar Odası İzmir Şubesi, 2005, İstanbul, s. 44.

⁵³⁴ **Hizmet**, 19 İkinciteşrin 1929.

⁵³⁵ **Yeni Asır**, 14, 28, 29, Ağustos 1932.

⁵³⁶ Yaşar Aksoy, "Benim Asansörüm", **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 2, Kasım, 2000, s. 135.

yılında restore edilen Asansör binası, günümüzde ulaşım hizmetini sürdürmenin yanı sıra lokanta, bar, sergi salonu gibi alanlarıyla kentin sosyal yaşantısına katkı sunmaya devam etmektedir.⁵³⁷

2.5.6. Yollar, Köprüler ve Trafiğin Düzenlenmesine İlişkin Çalışmalar

19. yüzyılda İzmir'i çevre yerleşmelerine ve diğer kesimlere bağlayan belli başlı üç ana yol vardır. Bunlardan biri, batı yönünde, Urla ve Çeşme'ye kadar uzanan yoldur. Bu yol üzerinde, kentin batı gelişmesinin, yer yer sayfiye evleri şeklinde geliştiği bilinmektedir. Bu kesimin, kentle bütünleşmesi ancak sahil yolunun yapımı ve üzerine tramvay hatlarının döşenmesinden sonra gerçekleşmiş ve böylece, kentin batı sınırını oluşturan ve bu yöndeki gelişmeyi engelleyen, Türk mezarlıklarıyla bugünkü Bahri Baba Parkı'nın bulunduğu sırtta yer alan Musevi mezarlıklarının meydana getirdiği sınır aşılmıştı.⁵³⁸ Diğer yönlere uzanan ve şehrin doğu kenarında bulunan yolların hemen hemen tek bir ortak çıkış noktası Kervanlar Köprüsü'yü. Orta Anadolu'dan gelen kervanlar hayvanlarını ve arabalarını burada boşaltıyor; gerektiğinde burada geceliyordu. 18. ve 19. yüzyıllarda şehir hayatında çok önemli bir yer tutan bu bölgeye İstanbul'dan 8, Halep'ten 25, Konya'dan 6, Kütahya'dan 7 günde gelinmekteydi. Şimdiki Kemer mevkiinde olan ve yarı kurumuş Melez Deresi'nin geçtiği bu yerde, İzmir'e giriş tek kemerli köprüyle sağlanmıştı.⁵³⁹ Kervan Köprüsü'nden geçildikten sonra, İstanbul'a ve Anadolu'nun içlerine uzanan ana yolun başlangıcına girilmiş olurdu. Kervan Köprüsü ve ona bağlı yollar 19. yüzyılın ikinci yarısında demiryolunun yapılması sonucu, süratle önemini yitirmişti.⁵⁴⁰ Yine İzmir'in o dönemde bilinen çevre yerleşmelerine gidiş, çoğunlukla Kervan Köprüsü'nden geçilerek yapılırdı. İzmir'den Menemen ve ötesine uzanan yolculuklar, önce deniz yoluyla Menemen İskelesi'ne ya da Karşıyaka İskelesi'ne inilmek suretiyle, daha sonra karadan sürdürülürdü.⁵⁴¹ İlk olarak 1861 yılında yapılan 5.100 metre uzunluğundaki İzmir-Bornova şose yolu, İzmir'in çevre yerleşmelerle

⁵³⁷ İzmir Mimarlık Rehberi 2005, s. 44.

⁵³⁸ Beyru, a.g.m., s. 18.

⁵³⁹ Atay, Tarih İçinde..., s. 20.

⁵⁴⁰ Sabri Sürgevil, Basmane Garı ve Çevresi, İBB Kent Kitaplığı, Ağustos 2011, s.s. 11-12. Bu ana yolun yapısı hakkındaki anlatımlar biraz çelişkilidir. Yolun, Fransa'dakileri anımsattığını, taşlarla döşenmiş olduğunu ve iki yanındaki muntazam taş duvarlar arasından geçtiğini belirten bir gezi notunun yanı sıra, buradan söz ederken, yol dendiğinde, deve yollarının anlaşılması gerektiği ve Osmanlı imparatorluğu içinde araba yolu denen bir şey bulunmadığı, aynı yıllara ait bir başka gezi anlatımında öne sürülmektedir. Bkz.: Beyru, a.g.m., s. 19.

⁵⁴¹ Beyru, a.g.m., s. 20.

bağlantısını kurmuştu. Bornova'dan sonra Buca ve Seydiköy ile şose bağlantısı tamamlanmıştı.⁵⁴²

Osmanlı dönemi İzmir sokaklarının kaldırımsız, pis, dar ve kalabalık oluşu birçok gezginin anlatılarında yer almıştı. Örneğin Joseph Michaud, yalnızca tek bir mahallenin değil, tüm kentin kötü durumu ile ilgili olarak şöyle yorum yapmıştır:

*Birçok sokak hiçbir zaman kaplanmamıştır; kaplanmış olanlar da, o kadar kötü bakılmışlardır ki, oralarda yürümek zordur. Bir araba, bir sel yatağını kentin en güzel sokağını geçtiğinden daha çabuk geçebilir. Bu nedenle, İzmir'de hiçbir zaman araba yoktur.*⁵⁴³

Yine birçok gezginin ortak kanısına göre, İzmir'in o dönemde en önemli caddesi Frenk Caddesi'ydi. Ancak, diğerlerinden biraz daha genişçe olmasına rağmen, bu cadde de, trafik sıkışıklığı yönünden diğer çarşı yollarından pek de farklı değildi.⁵⁴⁴ Nitekim sokakların tıkanıklığı konusu uzun yıllar boyunca değişmeyerek, İzmir'in gündelik yaşamının bir parçası olmuştu. Kentin çağdaş bir görüntü kazanmasını sağlamak amacıyla kapsamlı ilk girişim Midhat Paşa tarafından başlatılmıştı. Hazırlatılan projenin tamamı Bâb-ı Âli'nin vazgeçmesi üzerine uygulanamasa da caddenin önemli bir bölümü bazı engellemelere karşın 1880'lerde açılmıştı.⁵⁴⁵ Bu dönemde İzmir'in en uzun yolu olan Göztepe Caddesi'ni (Mithatpaşa Caddesi) ilerleyen yıllarda Mithatpaşa Caddesi, Halil Rıfat Paşa Caddesi, Hatay Caddesi ve İkiçeşmelik-Bayramyeri yolu izlemiştir.⁵⁴⁶ Konak'tan başlayıp Karataş, Karantina, Köprü ve Göztepe semtlerini aşarak Güzelyalı'ya kadar uzanan Göztepe Caddesi, aynı zamanda İzmir'in Urla, Çeşme ve Seferihisar kazalarıyla bağlantısını da sağlamıştı.⁵⁴⁷ Cumhuriyet öncesi İzmir'inde kent içi ulaşımı sağlayan yollar, hem insanlar hem de tekerlekli araçlar için son derece elverişsizdi. Genişçe olanları yalnız Birinci, İkinci ve Üçüncü Kordon ile Gümrük, Basmane ve Göztepe caddeleri idi.

⁵⁴² Kurt, **a.g.e.**, s. 36

⁵⁴³ Olaf Yaranga, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezginlerin Gözüyle İzmir**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s. 77.

⁵⁴⁴ Beyru, **a.g.m.**, s. 11.

⁵⁴⁵ Ürük, **Bergama...**, s. 15; Sürgevil, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁴⁶ Bilget, **a.g.e.**, s.s. 24-25; İzmir'den Urla'ya kadar şose yolu inşasına girişilmiş ve Karataş'tan sonra iki saatlik yol açılmıştı. Bkz.: Nezihi, **a.g.e.**, s. 11.

⁵⁴⁷ Kurt, **a.g.e.**, s. 37.

Diğer kent sokakları dar, eğri bögürü ve taşlar kötü döşenmişti.⁵⁴⁸ Bazıları için “geçit yeri” denmesi daha uygun düşmekteydi.⁵⁴⁹ Sonuç olarak Cumhuriyet öncesi İzmir Belediyesi’nin en fazla ağırlık verdiği konuların başında, şehrin düzenli caddelere kavuşturulması ve (başta ticaretin yoğun olduğu mahallerde olmak üzere) sokakların kaplamalı hale getirilmesi olmasına rağmen; gerek yaşanan olağanüstü savaş koşulları, gerekse de belediyenin mali olanaksızlıkları bu projelerin hayata geçirilmesine engel olmuştu.

Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye’nin geneli için büyük olan yol ve taşıma sorunu, İzmir için de geçerliydi. Bu durum, çiftçinin ürettiği ürünü pazara indirmesinde büyük zorluklar yaratmaktaydı. Yalnızca kendisine bağlı nahiyeler değil, yöredeki bütün büyük yerleşim merkezleri, ekonomik açılımlarını İzmir Limanı üzerinden yapıyordu. Ürünü İzmir’e aktaran tek seçenekse demiryollarıydı. Oysa bazı yerleşim birimlerinin, demiryolundan yararlanma olanakları bile bulunmuyordu. Motorlu taşıma araçlarının hemen hemen yok denecek kadar az oluşu; yolların düzensiz, bozuk ve yetersiz bulunuşu nedeniyle, bu gibi yerler için deve kervanlarıyla ve katırlarla yük taşımak hâlâ geçerliydi.⁵⁵⁰

Cumhuriyet döneminde İzmir Belediyesi çağdaş kent dokusunu oluşturabilmek için önceliğini şehir içi ulaşımını sağlayan cadde ve sokaklara vermişti. Bu süreçte başlatılan girişimler hiç de kolay değildi. Çünkü belediyenin bu altyapıyı gerçekleştirebilmesi için önünde aşması gereken pek çok sorun bulunuyordu. İmar planının yapılması, parselasyonun gerçekleştirilmesi, gerekli istimlak işlemlerinin tamamlanması ve hepsinden de önemlisi yangın yerindeki molozların temizlenmesi bu sorunların başlıcalarıydı. Diğer yandan yangının yarattığı bir kolaylık da yok değildi. Büyük yangın her ne kadar korkunç bir yıkım yaratmış olsa da istimlak ve parselasyon sorunlarını ortadan kaldırdığından, belediyenin bu alandaki projelerini hayata geçirebilme olanağı yaratmış olup mali yükümlölüklerini azaltmıştı. Böylece Danger kardeşlerin hazırladığı imar planına

⁵⁴⁸ Taşların ne kadar kötü döşendiğini yine bir başka gezgin yazıya dökmek pek mümkün değil İzmir’in sokaklarının tamamı taş döşeli, fakat “nasıl” döşeli olduğunu yazıya dökmek pek mümkün değil. İnsanın bu sokaklarda önce kendisi yürümesi, iki sivri taşın arasına ayağının sıkışması veya bir çukura düşmesi gerekiyor ki, ondan sonra döşenen taşların ne menem bir şey olduğunu kendi daha iyi anlasın ifadeleriyle anlatır. Pınar, **a.g.e.**, s. 108.

⁵⁴⁹ Kurt, **a.g.e.**, s. 37.

⁵⁵⁰ Kemal Arı, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, **ÇTTAD**, C. I, S. 3, 1993, s.s. 43-44.

göre çalışmalar başlamıştı. Ancak planın hem çok sayıda hem de geniş caddelere yer vermiş olması, uygulamada birtakım sıkıntıları beraberinde getirmişti. Bu aşamada belediye cadde sayısını korumak, hatta daha sonra artırmak yoluna gittiyse de öngörülen genişlikleri çok bularak daraltmıştı.⁵⁵¹

1920'li yılların sonunda İzmir'de yol yapımı salname kayıtlarında şöyleydi:

*Meclisi umumimizin tastik ve tasvibine dahi iktiran eden beş senelik programı mucibince 100 km tulunda olan İzmir-Menemen-Bergama şosesi ile 84 km tulünde olan İzmir-Çeşme ve keza 53 km tulunda olan İzmir-Kemalpaşa şoselerinin hemen kısmı azami yeniden yapılarak ve taş ferşiyatı hakkında kabul ettiği sihanda yani 20 santime iblağ olunarak mükemmelen tamir edilmekte ve bir numaralı şose haline ifrağ edilmektedir. Diğer yollarımız için dahi mütemadi tamirat tahsisatı vazolunarak tamirleri mükemmelen yapılmıştır. Bunlardan başka ayrıca ehemmiyeti haiz yollardan Tire-Aydın 33 km'sinden 25 kmsinden yalnız 3 km'si inşa edilmemiştir... İzmir'in kaza itibariyle yolları da atide gösterilmiştir: İzmir'den Seydiköy'üne 12, Burnova'ya 5, Buca'ya 6x600, Kilizmana 18, Menemene 29, Kemalpaşa'ya 26, Torbalı'ya 40, Kilizman tarikiyle Seferihisar'a 40x800 Urla'ya 34, Bornova tarikiyle Manisa hududuna kadar 21x840 kilometre tulunda şose ile bağlıdır.*⁵⁵²

1930'lu yıllarda İzmir Belediyesi yol yapım ve imar çalışmalarına bir önceki dönemde hazırlanan Prost-Danger Planı'na büyük bir oranda uyarak devam etti. Bu anlamda düzenli bulvarlar, caddeler ve yollar açmak; mevcut yolların kalitesini ve kullanım şartlarını düzeltmek-düzenlemek başlıca çalışmalar arasında yer aldı.⁵⁵³ Böylece ilk olarak, kent içi ulaşımında çok önemli işlevi bulunan bulvar ve caddeler açmakla işe başlandı. Yapımı yılan hikâyesine dönen Fevzi Paşa Bulvarı tamamlanan ilk bulvar oldu. İzmir İmaret ve İnşaat-ı Umumiye Türk (Osmanlı) Anonim Şirketi bu bulvarı açmak için 25 Haziran 1917 tarihinde kurulmuştu. Merkezi İzmir'de olan şirket, üzerine düşeni hiçbir zaman yapmamış, bulvarın ancak 900 metrelik kısmını

⁵⁵¹ Halkın gölgeli bir yerden gitmesi için güneşlenme saatleri hesaba katılarak düzenleme yapılmıştır. Bkz.: Say, **a.g.e.**, s. 79.

⁵⁵² **İzmir Vilayet Salnamesi 1927-1928**, Bilgi Matbaası, 1929, İzmir, s.s. 36-37.

⁵⁵³ Seymen, **a.g.m.**, s. 307.

1918 yılında Basmane'den başlayarak açmıştı.⁵⁵⁴ Belediye, Hulusi (Alataş) Bey'in zamanında (1928-1930) bulvarın açılan kısmını bandırma taşıyla döşedi ve yolun kanalizasyonunu yaptı. Şirketse belediyeye yol ve kanalizasyon için ödemesi gereken tutarın bir kısmını ödedi, geriye kalan kısmı tarafların anlaşamaması yüzünden ödemedi, bu yüzden de mahkemelik oldu. Belediye bulvarın kalan 200 metrelik kısmını 193.047 lira 33 kuruş harcayarak şirket adına açtı.⁵⁵⁵ Dönemin genel yaklaşımı doğrultusunda Fevzi Paşa Bulvarı'nın ortasında geniş bir refüj düzenlendi ve bu refüje Belediye Başkanı Behçet Uz'un İsviçre'den özel olarak getirttiği çınar fidanları boydan boya dikildi.⁵⁵⁶ Sonuç olarak İzmir'in imarında büyük bir rol oynaması gereken şirket, hem üzerine düşeni yapmaması hem de belediyeyi davalarla uğraştırması nedeniyle kentin imarının önünde büyük bir engel oldu.⁵⁵⁷ Kordon'da ki bu bulvar hattı, Punta ile Gümrük'ü bağlaması yanında, tahmin edileceği gibi kentin bu bölümünü Konak Meydanı'na eklemliyordu. Bir İngiliz şirketi olan Aydın Demiryolu Kumpanyası, Punta ile Gümrük arasında böylesi bir taşıma kolaylığına sahip olunca, Kasaba Demiryolları'nı işleten Fransızlar'a karşı üstün bir konuma yükseldi. Fransızlar bu durumu düzeltmek amacıyla Basmahane Garı'ndan Gümrük'e ulaşacak bir bulvar açılmasını ve bunun üzerinde tramvay hattı döşenerek limana mal nakledilmesini talep etmişlerse de, bu proje gerçekleştirilemedi. Aslında proje Gümrük önünden başlayıp Basmahane Garı, Kemer İstasyonu ve Tepecik üzerinden Kemalpaşa'ya uzanacak şekilde tasarlanmıştı. Gümrük'ü Basmane'ye bağlayan yolun bir bölümü Vali Rahmi Bey zamanında açıldı; ancak, bir bulvar şekline dönüştürülmesi Cumhuriyet döneminde, 1940-41 yılındaki çalışmalarla gerçekleştirilebildi.⁵⁵⁸ Daha sonra Birinci Kordon'dan Basmane İstasyonu'na uzanan Gazi Bulvarı açıldı. Gazi Bulvarı'nın açılması her ne kadar bu yılların belediyeçilik anlayışına göre biçimlense, büyük cadde ve bulvarların şehre Avrupalı bir görüntü verdiği düşüncesiyle yapılsa da, tek neden bu değildi. O zamana kadar açılan tek geniş cadde Gazi Bulvarı'ydı ve bu caddenin

⁵⁵⁴ Şirketin açtığı kısım yapılacak bulvarın sadece onda biriydi. Erkan Serçe, "Bir Şirket Komedi ve Bir Bulvarın Öyküsü", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S. 4, Eylül 2001, s.s. 63-64.

⁵⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kurt, *a.g.e.*, s.s. 38-42; Serçe, *a.g.m.*, s.s. 65-67.

⁵⁵⁶ Ne yazık ki daha sonra politik görüş farklılıkları nedeniyle bir başka belediye başkanı tarafından zamanla büyüyen ve serpilen çınar ağaçları kestirilmiştir. Bugün Fevzi Paşa Bulvarı özellikle yaz aylarında gölgesiz ve sıcaklığına zor katlanılır bir bulvar olarak İzmir'in içinde yer almaktadır. Seymen, *a.g.m.*, s. 307.

⁵⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kurt, *a.g.e.*, s.s. 38-42; Serçe, *a.g.m.*, s.s. 65-67.

⁵⁵⁸ Sürgevil, *a.g.e.*, s. 32.

etrafında yer alan tüm arsalar tükendiği gibi bölge hızlı bir yapılaşmaya sahne oluyordu. Bu deneyim, yangın yerlerinde imarın ancak bağlantı yollarının açılmasıyla mümkün olduğunu gösteriyordu. Böylece belediye özellikle yangın bölgesinde cadde açma çalışmalarına daha fazla ağırlık verdi. Ayrıca bu caddelerin açılması, Osmanlı dönemiyle Cumhuriyet'in farklarını belirginleştirecek bir gösterge olarak yorumlanıyordu.⁵⁵⁹

Behçet Uz dönemi çalışmaları sonucunda açılan ilk cadde İkinci Kordon'dan Kız Lisesi'ne giden, 20 metre genişliğindeki Mustafa Enver Bey Caddesi'di. Ardından eski mahallelerle imar sahasını birbirine bağlayan İsmet Paşa Bulvarı 81.204 lira 74 kuruş kamulaştırma bedeli ödenerek, 1933'te Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından açıldı.⁵⁶⁰ Bu bulvar İzmir'in ilk asfalt yolu olma özelliğini taşımaktadır. Asfaltlama işini Shell firması ücretsiz olarak yaptı. İsmet Paşa Bulvarı, geçtiği yerleri kısa sürede şenlendirdi. Behçet Uz döneminde, yangın sahası üzerinde açılarak büyük ölçüde bugünkü şeklini alan bulvar ve caddeler şunlardır: Mimar Kemalettin Caddesi, Şükrü Saracoğlu Bulvarı, Kazım Paşa Bulvarı, Vasıf Çınar Caddesi, Vorosilof Bulvarı, Ali Çetinkaya Caddesi, Şükrü Kaya Bulvarı, Celal Bayar Bulvarı, Tevfik Rüştü Aras Caddesi, Aziz Akyürek Bulvarı, Refik Saydam Bulvarı, Demir Çenber Caddesi, 9 Eylül Caddesi, Hulusi Bey Caddesi, Karşıyaka'da Fahrettin Paşa, Salihpaşa, Banka Caddesi.⁵⁶¹ 1936 yılında da Birinci Kordon'un (Atatürk Caddesi'nin) yaklaşık 160.000 lira harcanarak yeniden düzenlendiği görülür.⁵⁶²

Kent içi yolların düzenlenmesiyle ilgili ikinci bir çalışma yeni kaplamalı yollar yapmak ve mevcut yolları kaplamalı hale getirerek çamurun ortadan kaldırılmasını sağlamaktı.⁵⁶³ Cumhuriyet öncesinde yollar, adi kaldırım, büyük kesme taş ve şose gibi üç cins döşemeyle örtülmüştü. Cumhuriyet dönemindeyse bandırma taşı, asfalt ve beton yol sistemleri uygulamaya başlanmıştır.⁵⁶⁴ Otomobil ve küçük tekerlekli araçların yaygınlaşmaya başlamasıyla, büyük kesme taş sisteminin

⁵⁵⁹ Serçe, **İzmir'de Belediye**, s. 267.

⁵⁶⁰ Serçe, **a.g.e.**, s. 267; **Anadolu**, 21 Mart 1933; **Yeni Asır**, 10 Nisan 1933. İsmet Paşa Bulvarı'nın açılması (Mezarlıkbaşı'ndan Kordon'a kadar olan bölüm) ile kentin ağırlık merkezinin Alsancak tarafına kaydırılması sağlanmıştır. Ayrıca, bugünkü Cumhuriyet Meydanı ile Alsancak arasındaki kıyı şeridinin doldurularak (30) genişletilmesi de yine bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Bkz.: Karadağ, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁶¹ Olgaç, **a.g.e.**, s. 82; Kurt, **a.g.e.**, s. 37.

⁵⁶² **Yeni Asır**, 22 Temmuz 1936; Baran, **a.g.e.**, s.s. 74-75.

⁵⁶³ Seymen, **a.g.m.**, s. 307.

⁵⁶⁴ **İzmir Şehri İmar Raporu 1939**, s. 11.

uygun olmadığı görülmüş, 1927-1928 yıllarında birçok cadde bandırma taşıyla döşenmeye başlamıştı. Bu yıllarda Kordon kısmı da tamamen bandırma taşıyla değiştirilmişti.⁵⁶⁵ 1929'da Standart Şirketi ile belediye arasındaki görüşmelerde tüm yolların asfalt olarak döşenmesi gündeme geldi, ancak belediyenin içinde bulunduğu mali sıkıntı bunu engelledi. Ayrıca kanalizasyon şebekesinin mevcut olmaması asfalt döşemeyi olumsuz yönde etkiliyordu. Bu yüzden sert ve dayanıklı olmasından dolayı bandırma taşı kaplamasına devam edildi. 1940'lı yıllara gelindiğinde, İzmir'de her türlü döşemeyi görmek mümkündü. Birçok yerde büyük taşlı eski pave mevcut olduğu gibi bir kısmı bandırma taşları, iç sokaklar Arnavut kaldırımı denilen iptidai usul döşeme, yeni kısımlar ise beton üzerine katran dökülerek yapılan döşemeyle kaplıydı. Yaya kaldırımını Karosimen olarak ev sahiplerine yaptırılmaktaydı.⁵⁶⁶ Beton yollarda madeni çemberli arabaların geçişine izin verilmiyordu.⁵⁶⁷ Şehir dâhilinde işletilen yük arabalarının tekerleklerinin, yolları bozmamaları için 17,5 cm genişliğinde yapılması kararlaştırıldı. Belediye önce kendi arabalarında iyi neticeler alınca, bütün şehir dâhilinde bu sistemi uyguladı.⁵⁶⁸

Beş yıllık çalışma ve imar programında, parasal olarak en büyük pay yol döşeme işine ayrıldı. Bu iş için ayrılan 1.885.000 lira ile İnönü Caddesi (200.000), Cumhuriyet Caddesi (300.000), Hatay Caddesi (50.000), Şehitler Mersinli Caddesi (25.000), Kemalpaşa Caddesi (25.000), Kâmilîye Caddesi (35.000) döşenecekti. Ayrıca Şükrü Kaya ve Celal Bayar bulvarları (50.000) ve Güzelyalı'ya kadar uzatılacak olan Atatürk Bulvarı'nın (700.000) tamamlanması ve parke kaplanması planlandı. Yukarı mahalleler için 500.000 lira ayrıldı. Ancak planın uygulanmasını engelleyen İkinci Dünya Savaşı'nın özellikle son yıllarında, yol döşeme çalışmaları büyük düşüş kaydetti. Bu düşüşte, kanalizasyon sorununu çözemeyen belediyenin işi ağırdan almasının da payı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Say, **a.g.e.**, s. 80; **İzmir Şehri İmar Raporu 1939**, s.s. 11-12.

⁵⁶⁶ Bu konuda zaman zaman sakınları ile sorunlar da yaşanıyordu. Nitekim 1932 yılında Göztepe Tramvay caddesinin kaldırılmasını belediye vergi resimleri kanuna dayanarak ev sahiplerinden evlerin büyüklüğüne göre kaldırım bedeli isteyince ev sahiplerinin büyük bir çoğunluğu bu kaldırımın müceddeden yapılmadığı, zaten şose olan yolun kaldırma tahvil edildiği iddiasıyla mahkemeye başvurmuşlardı. Bkz.: **Anadolu**, 25 Eylül 1932.

⁵⁶⁷ Say, **a.g.e.**, s.s. 10-11; Seymen, **a.g.m.**, s. 307.

⁵⁶⁸ **Anadolu**, 2 Aralık 1936.

⁵⁶⁹ Serçe, **İzmirde Belediye**, s.s. 268-269.

Tablo 23: İzmir Belediyesi 1926-1940 Yol Döşeme İşleri

Yıl	Parke m ²	Kesme m ²	Adi m ²	Asfalt m ²	Beton m ²	Şose m ²	Toplam	
							Yeni	Tamir
1926	4.633	5.987	7.761	-	-	-	18.381	18.691
1927	-	10.530	10.893	-	-	1.312	22.735	13.502
1928	1.988	6.034	22.362	-	-	18.740	49.124	52.742
1929	17.339	12.749	16.503	-	-	-	46.591	-
1930	-	-	-	-	-	-	-	-
1931	-	-	-	-	-	-	-	-
1932	4.200	11.900	68.250	-	-	-	84.350	15.444
1933	-	-	7.632	4.470	-	-	12.102	5.417
1934	-	-	22.735	6.725	2.704	-	32.164	15.147
1935	2.040	1.905	10.053	932	2.270	2.264	19.464	16.240
1936	4.403	5.638	70.680	-	2.600	-	197.009	6.458
1937	6.400	2.450	1.760	-	9.538	-	20.148	91.084
1938	3.000	500	-	-	11.380	-	14.880	27.950
1939	5.703	10.409	1.668	-	6.047	-	23.827	55.571
1940	1.400	550	700	-	18.180	-	20.830	43.270

(Kaynak: Serçe, **İzmir’de Belediye**, s. 269.)

İkinci Kordon uzun bir süre bozuk kalmıştı. Bu bozukluğun uzun sürmesinde belediyeye liman işletme idaresi arasındaki çatışma etkili olmuştu. Belediye yolun liman işletme idaresine ait olduğunu iddia ederken, liman işletme idaresi aksini söylüyordu. Anlaşma sağlanamadığı için de bir türlü çözülemeyen sorunun ana nedeni liman işletmesinin satın alınmasıyla birlikte Birinci ve İkinci Kordon inşa ve tamirinin de bu işletmeye geçmiş olmasında yatmaktaydı. Liman idaresi vaktiyle belediyeye 7 metrelik kısmı kendisine ait olmak üzere müştereken yaptırılmasını teklif etmiş fakat belediye bunu kabul etmemişti. Devir evrakında da İkinci Kordon’un kendisiyle hiç alakası olmadığını gören işletme, bu yolla ilişkisini kesti. Belediye durumu Maliye Vekâleti’ne şikâyet edince, Vekâlet Birinci Kordon’dan çıkan taşların belediyeye parasız verilmesi yoluyla bu meselenin kapatılmasını uygun gördü. Belediye bu taşları almış fakat İkinci Kordon yerine yangın yerlerinde kullanmış sonra da devlet şurasına başvurmuştu. Sonuç olarak Belediye İkinci Kordon’u genişletse de uzun bir zaman araçların zorlukla geçebildiği bir yol olarak kalmıştı.⁵⁷⁰ Zaten bu dönemde yol yapımının yavaş ilerlemesi, yapılan yolların

⁵⁷⁰ Hakkı Ocakoğlu, “Sahipsiz Yol”, **Yeni Asır**, 11 Haziran 1937.

araçlara uygun yapılmaması ve kalitesizliğini eleştiren birçok yazı kaleme alındığını görülmektedir.⁵⁷¹

İzmir bu yıllarda ilk kez asfalt ve beton yolla tanıştı. Beton yol inşası için ilk girişimler başlatıldı, deneme olarak Mustafa Bey Caddesi seçildi. Kız Lisesi'ne giden bu yol eğer dayanıklı çıkarsa bundan böyle şehir yolları betonla kaplanma kararı alındı.⁵⁷² Asfalt yol ise 1932 yılında Karşıyaka'da yapıldı. uran Muşkara, asfalt yolu ile meşhur olan Banka Sokağı'nı şöyle anlatmaktadır:

İzmirliilerin Karşıyaka'ya gelip asfalt yolu seyrettiklerini hatırlarım. Ne de keyifliydi o yolda bisikletle fır dönmek. Asfalt yol için Dr. Elaks isimli bir Rumen uzmandan faydalanılmış ve yolun metrekare fiyatı da 6,5 lira imiş ve o sıralarda taş döşeme yol ise 1,5 liraya çıkıyormuş. Banka sokağının asfalt yolunun yabancı uzmana yaptırılmasından dört beş sene sonra Karşıyaka-İzmir şosesi de Fransız Regie General (böyle bir isimdi) Şirketi'ne ihale edilmişti. Karşıyakalı Niyazi Mesta şirketin sorumlu mühendisiydi. İzmir-Karşıyaka şosesi o devrin en büyük projesiydi ve galiba banketleri hariç altı metre kadar genişlikteydi. Yani iki kamyon geçecek gibi; o kadardı o devirde büyük yol projeleri.⁵⁷³

1930 senesinden 1940'a kadar belediyenin yaptığı yol miktarı şöyleydi: Beton 40.504 metrekare, kesme döşeme 51.351 metrekare, parke döşeme 56.821, adi döşeme 128.467 metrekareydi. Yapılan yol tamirâtı: Beton 10.136 metrekare, kesme döşeme 84.579 metrekare, büyük parke döşeme 67.191, adi döşeme 136.098 metrekareydi.⁵⁷⁴ Daha önceki dönemlerde üstü kapalı ve çamur olan çarşılarda da büyük bir değişim yaşandı. Olgaç konuyla ilgili olarak şöyle demişti:

Yemiş çarşısı taraflarındaki karanlık, üzerleri kapalı sokaklar temizlettirilmiş, binalar güneşe kavuşturulmuş ve sokaklara bir ferahlık gelmişti. Şadırvanaltı'na kadar giden bu üzerleri tahtalı çarşılar aydınlık

⁵⁷¹ Zeynel Besim, "Yollar", **Hizmet**, 9 Nisan 1929; "Vilayet Yolları", **Hizmet**, 3 Mart 1932; Şevket Bilgin, "Sağlam ve Ömürlü Yol İsteriz", **Yeni Asır**, 19 Mart 1936.

⁵⁷² **Anadolu**, 11 Kânunusani 1934.

⁵⁷³ Muşkara, **a.g.e.**, s. 11.

⁵⁷⁴ Baskın, **a.g.e.**, s.s. 15-16.

*ve güneşli bir hale getirilmiş. Zaten bu kapalı halleri de bir iş yaramıyordul... Sadece güneşi ve havayı kapatıp bütün binaları rutubetli, kokulu bir halde bulunduruyorlardı.*⁵⁷⁵

Bu yıllarda İzmir'in civar yerleşimlerle ulaşımını sağlamak için çok gayret sarf ediliyordu. Dikili-Altınova, Menemen-Muradiye, Gülbahçe-Karaburun, Ödemiş-Çatal ve Çatal-Bayındır yolları için 320.000 lira ayrılmıştı. Yolların inşaatı devam etmekteydi.⁵⁷⁶ Belediye her sene yolların tamirâtı için 90.000 ila 120.000 arasında para harcamaktaydı.⁵⁷⁷ Nitekim Vilayet Umumi Meclisi beş yıllık programına göre; yol yapımı için her sene 156.650 liralık nakdi, 13.000-37.000 liralık bedeni mükellef ayırıyordu. Yolların tamiri için ise 27.000-42.000 liralık tahsisat ayrılıyordu. Hazırlanan beş yıllık programa göre Gülbahçe-Karaburun yolunun iki yılda inşa edilmesi plânlanıyordu. Bunun için 110.000 lira nakit 20.000 lira bedeni mükellefiyet tahsisat kararlaştırıldı. Bağlararası-Foça yolu için iki yılda 23.000 liralık nakdi, 4.000 liralık bedeni mükellefiyet; Menemen Muradiye yolu için 1937 bütçesinden 22.000 lira, Bergama-Kale yolu için 2.000 liralık tahsisat ayrıldı. Dikili-Ayvalık yolu için 36.000 lira nakdi, 10.000 lira bedeni tahsisat ayrılırken; Çatal-Bayındır yolu için 30.000 lira, Çatal-Ödemiş yolu 78.000 liraya ayrılarak iki yılda inşa edilmesi düşünüldü. 1937-38 bütçesine 94.000, 1939 senesi bütçesine 134.000, 1940 bütçesine 170.000, 1941 senesi bütçesine 148.000 liralık tamirat tahsisatı konularak, yolların düzenli bir biçimde tamir edilmesi planlandı.⁵⁷⁸

Üçüncü olarak yolların aydınlatılmasına yönelik çalışmalar yapıldı. Bu yıllarda cadde ve sokakların aydınlatılmasıyla ilgili yapılan çalışmalar kısmen anacaddelerde başarılı olabildi. Nitekim Memduh Say konuyla ilgili gözlemlerini şöyle anlatıyordu:

Sokakların aydınlatılması ise hâlâ pek çok noksanlığı bulunmakta bugünkü aydınlatma sisteminden tamamen aykırı bir halde bulunmaktadır. En yeni mekânlardan Fuar alanı bile Avrupa'daki emsallerine nispetle çok az aydınlatılmıştır. Yolların aydınlatılmasında

⁵⁷⁵ Olgaç, a.g.e., s. 43.

⁵⁷⁶ Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, Nefaset Basımevi, İzmir, 1938, s. 90.

⁵⁷⁷ Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, s. 91.

⁵⁷⁸ Anadolu, 9 Nisan 1937.

*cıvalı sodyumlu lambalar gibi bu günün tenvirat usulleri tatbik olunmamakta olduğu için otomobiller yollarını görebilmek için şehir içinde yakmamaları gereken kamaştırıcı projektörlerini kullanmaya mecbur olmaktadır. Bu yüzden sokakların ve yolların aydınlatılması işi günün şartlarına uygun bir hale getirilmesi zorunluluktur.*⁵⁷⁹

Aydınlatma dışında yolların ağaçlıklı, geniş kaldırımlı hale getirilmesi bir başka uygulamadır. Bu uygulamayla Prost-Danger Planı'nın takip edildiği yangın alanlarında çok geniş kaldırımlar bırakılmıştı. Kaldırımların iki yanına ağaçlar dikilerek yeşil tüneller oluşturulmuştu. Yapılan peyzajla İzmir'in sıcak ikliminde yayaların korunması hedeflenmişti.⁵⁸⁰ 1939 yılında yapılan çalışmalar sonucu Kordon'un muhtelif yerlerinden görülen büyük caddede yeşil ağaçlar fışkırıyordu. Bütün Kordon palmyelerle süsleniyor, temizlik ve intizama kavuşuyordu. Kordon'a Atatürk Caddesi adı verilerek, mevcut kaldırımları parke döşemesiyle değiştirildi. Böylece eski kırık dökük adeta yürümeye imkân vermeyen kaplama kaldırılmış oldu.⁵⁸¹

Yolların dışında ulaşım ağını oluşturan köprüler de önemliydi. İzmir 1934 yılında irili ufaklı yaklaşık 450 km'lik köprü ve menfeze sahipti. Gediz Köprüsü 160.000 liraya, Bakır Çay 60.000 liraya, Küçük Menderes 50.000 liraya ve Güzel Hisar Köprüsü 50.000 liraya yapılmıştı. Durgun, yapılan çalışmaları değerlendirirken artık İzmir'in en uzak köyünde oturan köylünün üç beş saatte, kamyonla şehre veya kasabaya inip, malını satıp işini bitirdikten sonra o gün yine köyüne dönebildiğini söylemekteydi.⁵⁸²

Son olarak bahsedilecek çalışma cadde, sokak ve yerleşim birimlerinin yeniden adlandırılmasıdır. Bu çerçevede İzmir'de gündeme gelen yer isimleri konusu iki yönde gelişti. Birinci olarak İzmir'de mevcut yer isimlerini, yeni isimlerle değiştirmek. İkinci olarak da imar sahasında açılan yeni bulvar, cadde ve meydanları isimlendirmek. Belediye Meclisi'nde 1932 yılında başlayan girişimler sonucu gerekli incelemeleri yapmak üzere meclis üyelerinden Ali Agâh Bey ile Benal Nevzat ve

⁵⁷⁹ Say, **a.g.e.**, s. 81.

⁵⁸⁰ Tekeli ve Ortaylı, **Türkiye'de...**, s. 102.

⁵⁸¹ Olgaç, **a.g.e.**, s. 21.

⁵⁸² Durgun, **a.g.m.**, s. 33. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 21-23; **Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir**, s. 90.

Hasane Nalan hanımlardan oluşan bir komisyon kurulması kararlaştırıldı. Komisyonun yaptığı ilk çalışmalar, İdare Heyeti tarafından yeterli görülmeyerek iade edildi. Bu gelişme üzerine Belediye Meclisi, listeyi komisyona havale ederek, araştırmanın daha geniş yapılmasını istedi.⁵⁸³ Çalışmalarını sokak, cadde ve meydan isimlerini de kapsayacak şekilde genişleten komisyon, iki ayrı mazbata olarak düzenlediği tekliflerini Şubat 1937 toplantısında gündeme getirdi. Birinci mazbataya göre, 20 metreden yukarı cadde ve bulvarların ad alması, 20 metreden aşağı cadde ve sokakların adlarının kaldırılıp bunlara numara verilmesi, 20 metreden daha az geniş olup da muhtelif mahalleler içinden geçen çok uzun yolların eskisi gibi ad taşıması ve bir kısım büyük ve uzun caddelerin eskiden kalma ve bir anlam ifade etmeyen isimlerin değiştirilmesi teklif edildi. Kısa bir görüşmeden sonra, mazbata kabul edilerek eski caddeler yeniden isimlendirildi.

Tablo 24: 1937’de İzmir’de Mevcut Cadde İsimlerindeki Değişiklikler

Eski İsmi	Güzergâhı ve Yeni İsmi
Birinci Kordon	Konak’tan Alsancak’a kadar “Atatürk”
İkinci Kordon	Konak’tan gaz depolarına kadar “Cumhuriyet”
Güzelyalı Tramvay Caddesi	Çobanoğlu Zeki Bey Caddesi’nden Üçkuyular’a kadar “İnönü”
-	Hükümet önünden, Arasta’dan, Keçeciler’dan, Hatuniye’dan, Musalladan, Çorakkapı’dan geçerek Basmane’ye kadar giden caddeye “Anafartalar”
Mısırlı	Hatay
Halilrifatpaşa	Halilrifatpaşa(Bu işaretlediklerim değişmemiş ki)
Eşrefpaşa	Eşrefpaşa
-	Atatürk Caddesi’nden Halkapınar Köprüsü’ne kadar “Şehitler”
Gaziler	Kâğıthane’ye kadar uzatılarak “Gaziler”
Kâmiliye	İsmi kaldırılarak yerine numara verilmesi kararlaştırıldı.
Kestelli	Kestelli

(Kaynak: Serçe, **İzmir’de Belediye**, s. 287; Baran, **a.g.e.**, s.s. 76-77.)

İsimlendirme konusundaki gelişmeler, 1930’lu yıllarda, açılan bulvarlar, cadde ve meydanların dönemin konjonktürüne uygun isimlendirilmesiyle noktalanıyordu. Buna göre;

Gazi Heykeli’nin bulunduğu meydan, Gazi Meydan’ı.

Konak önü Atatürk Meydan’ı.

⁵⁸³ Serçe, **İzmir’de...**, s. 286.

Alsancak'ta Şükrü Kaya, Kazım Özalp, Celal Bayar bulvarlarının son bulduğu meydana 26 Ağustos Meydan'ı.

Basmane'de Gazi, Aziz Akyürek, Refik Saydam, Kazım Özalp bulvarlarının birleştiği yere 9 Eylül Meydanı.

Vasıf Çınar, Vorosilof bulvarlarının son bulduğu ve Kültürpark'ın ana girişinin önüne gelen meydana Lozan Meydanı.

Şükrü Kaya, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Refik Saydam bulvarlarının son bulduğu meydana Montrö Meydanı.

Kantar Karakolu'nun önünden başlayarak Ticaret Lisesi önünden geçen İsmetpaşa Bulvarı'na varan bulvara Saraçoğlu Şükrü Bulvarı.

Birinci Kordon'dan başlayarak Çocuk Hastanesi önünden Kahramanlar'a giden bulvara Ali Çetinkaya Bulvarı.

9 Eylül Meydanı'ndan Basmahane ambarlarına giden bulvara Aziz Akyürek Bulvarı.

Parmakkapı Çarşısı'ndan başlayarak İsmetpaşa Bulvarı'nda son bulan bulvara Necati Bey Bulvarı.

Basmane Kapılar mevkiinden başlayarak Kültürpark'a giden caddeye Bozkurt Caddesi.

Atatürk Caddesi'nden başlayarak Saraçoğlu Şükrü Bulvarı'na kadar giden yola Akdeniz Cadde'si.

Aydın tren hattından başlayarak Kültürpark'ın 26 Ağustos kapısına doğru giden ve Doktor Mustafa Enver Caddesi'yle birleşen caddeye Mimar Sinan Caddesi.

Gazi Heykeli arkasından başlayarak Çocuk Hastanesi yanından Şükrü Kaya Bulvarı'nı kat ederek 9 Eylül Meydanı'nda son bulan bulvara Doktor Behçet Uz Bulvar'ı isimleri verildi.⁵⁸⁴

---

⁵⁸⁴ Serçe, **İzmir'de Belediye**, s. 288; **Anadolu**, 16 Şubat 1937.

3. BÖLÜM

TOPLUM SAĞLIĞINA İLİŞKİN ÇALIŞMALAR

3.1. Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı “*Sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedensel, ruhsal ve sosyal bakımdan tam bir iyilik halidir,*” diye tanımlamaktadır. Devletin sağlık alanındaki sorumluluklarına yönelik belli anlayış ve politika gelişiminin ilk adımları 19. yüzyılın ikinci yarısında atılmıştı. Bu yıllarda toplumsal-ekonomik-siyasal dinamikler doğrultusunda Batı ülkelerinde bireyin sağlığı, toplumun bir sorunsalı haline dönüşmüş ve devlet yönetimlerinin bu konuda yükümlülük altına girmesi kaçınılmaz olmuştu. Söz konusu anlayışın en önemli gerekçelerinden biri insan sağlığının ekonomik-toplumsal gelişmelere kaynaklık eden bir potansiyel olduğunun anlaşılmasıydı. Sağlık hizmetlerinin ideal ölçülerde yerine getirilmesiyle daha iyi, daha zengin, daha mutlu, daha güvenli bir toplum yaratma yollarından biri daha ortaya çıkmıştı.⁵⁸⁵ Osmanlı İmparatorluğu’ndaysa, 19. yüzyıl başlarında hastalıklardan korunmak, öncelikle bir din sorunu olarak ele alınmaktaydı. Ulema arasında bulaşıcı hastalıklara karşı aşı ve karantina gibi yöntemlerle korunmak, Tanrı’dan gelen kaza ve kaderden sakınmakla eş tutulmakta, bunun günah olup olmadığına yönelik tartışmalar sürmekteydi.⁵⁸⁶ Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda idari yönetimde girdiği birtakım yeni düzenlemeler sağlık alanını da kapsamıştı. Sağlık hizmetlerinin modernleşmesine yönelik bu çabalar ilk olarak kendini 1839 yılında kurulan Beynelmilel Sıhhiye Meclisi daha sonra 1871 yılında yayınlanan “*İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi*” ile göstermişti. Bu nizamnameyle Sıhhiye Müfettişleri ve Memleket Tabiplikleri kurularak, sağlık hizmetleri yaygınlaştırılmaya çalışılmıştı. “*Tabip Muavini*” kadrosu açılarak memleket tabiplerinin yanına birer yardımcı almaları sağlanmıştı. Nizamname doktor, eczacı ve sağlık personelinin görev ve yetkilerini belirlemesi açısından da çok önemlidir. Bütün bunlarla birlikte kentlerin daha sağlıklı hale gelmesi ve bulaşıcı hastalıklara karşı koruyucu sağlık hizmetini yaygınlaştırmak amacıyla sıhhiye

⁵⁸⁵ Erdem Aydın, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri”, **Ankara Eczacılık Fak. Dergisi**, C. 31, S. 3, 2002, s. 185.

⁵⁸⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul, 2004, s. 184; Halil Ortaç Gürpınarlı, “19.Yüzyıl Osmanlı Sağlık Politikası ve İzmir Karantinası”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akççek, Onur Kınalı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s. 223.

müfettişliklerinin yanında bir de sıhhiye meclisleri oluşturulmasına imkân verilmişti.⁵⁸⁷ Sağlık hizmetlerine yönelik bu çabalar 1912 tarihinde yayınlanan “*Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi*”ndeki kimi değişikliklerle devam ettirilmişti.

Kurtuluş Savaşı’nın başarıyla sona ermesinin ardından, mevcut nüfusu sağlıklı hale getirmek ve ölümlerin önüne geçmek amacıyla savaş yıllarında başlatılan çalışmalar daha kapsamlı ve programlı olarak uygulanmaya başlamıştı. Cumhuriyet’in devraldığı nüfusa bakıldığında; son derece sağlıklı, kötü şartlar içinde yaşayan, ortalama ömrü 30 yıl olan, anne ve bebek ölümlerinin son derece yüksek seyrettiği; sıtma, verem gibi salgın hastalıkların son derece yaygın olduğu, uzun süren savaşlar sonucu büyük bir nüfus kaybı ve yaralıyla çıkan bir millet görülmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet’in ilk yıllarında karşı karşıya kalınan nüfusun hızla artmasını sağlamak aynı zamanda da sağlıklı hale getirmek için acil adımların atılması çok önemliydi. Konunun önemi Mustafa Kemal tarafından da zaman zaman vurgulanmıştı. Gazi, 1925 tarihinde yaptığı meclisi açış konuşmasında şöyle diyordu, “*Hükümeti Cumhuriyet’in başlı başına bir esas olarak muvaffakiyetle takip eylediği sıhhat mücadelesine, gittikçe vesaitini arttıran bir vüsatla (genişlikle) devam olunmak lâzımdır ve mühimdir.*”⁵⁸⁸ Buradan hareketle sağlıklı ve uygar bir toplumun ancak sağlıklı bireylerin kurduğu ailelerde olacağına inanan Cumhuriyet hükümetleri, işe önce aileden başlayarak, evlilikleri ve çocuk yapmayı teşvik etmişti. 1926’da kürtaj, 1930’da gebeliği önleyici maddelerin ithali ve alım satımı yasaklanmış; ayrıca çocuk yetiştirmenin önemi vurgulanarak doğumevleri ve çocuk klinikleri açılmıştı.⁵⁸⁹ Diğer taraftan sağlıklı insan yetiştirme hem ülke savunması hem de üreten modern bir toplum yaratılması için vazgeçilmez bir amaç olduğundan, toplumu sağlıklı bireyler haline getirmek için spor teşvik edilmişti. Cumhuriyet döneminde daha önce Osmanlı Devleti’nde var olan hükümet tabiplikleri, belediye tabiplikleri, sağlık müdürlükleri gibi birimler aynen devam ettirilmiş, Vilayet Sıhhiye Meclisleri tekrar açılmıştı. Devletin yeni idari yapılanmasına paralel olarak il sağlık teşkilatları, kasaba ve köyleri kapsayacak şekilde genişletilmişti. Sağlık hizmetlerinin

⁵⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yay., No: 422, Ankara, 1973, s.s. 22-27.

⁵⁸⁸ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (I-III)**, Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s. 357.

⁵⁸⁹ Sabit Duman, “Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Birey Yetiştirmek”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1923-1938)**, Ed. Mustafa Mutluer, Eren Akççek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 706.

örgütlenmesinde hükümet tabipliği birimi temel birim olmak üzere valiler Sağlık Bakanlığı'nın illerdeki temsilcileri olmuştu. Vali adına ildeki sağlık işlerinin “*İl Sağlık Müdürleri*” tarafından yürütülmesi esas alınmıştı. Dönemin Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam ilk çalışma programını (1925) hazırlamıştı. Programla devlet sağlık örgütünün genişletilmesi, sağlık elemanı yetiştirilmesi, numune hastaneleri, doğumevi ve çocuk bakımevi açılması gibi görevlerin yanında sıtma, verem, trahom, vb. salgın hastalıklarla mücadele konuları ağırlık kazanmıştı. 1924'te Sivas ve Ankara'da kurulan kimyahaneler birleştirilmiş ve Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulmuştu. Aynı yıl sağlık personelinin görev ve yetkilerini düzenlemek amacıyla 1219 sayılı “*Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun*” kabul edilmişti. Böylece daha o günlerde, hekimlik mesleği bir sanat dalı olarak kabul edilmişti. 1930'da çıkarılan “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*” ve 1936'da çıkarılan “*Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu*”, devleti sağlık alanındaki tüm düzenlemelerin merkezi konumuna getirdi. Nitekim “*Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*”nun ilk 4 maddesi, toplumun sağlığıyla ilgili tüm sorumlulukları devlete yüklemekteydi.⁵⁹⁰ Kanunla memleketin sağlık şartlarını düzeltmek, milletin sağlığına zarar veren bütün hastalık veya diğer zararlı etkenlerle mücadele etmek, aynı zamanda gelecek neslin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamak için halkı tıbbi ve sosyal yardımdan faydalandırmak devlet hizmeti sayılmıştı. Bu kanunla aynı zamanda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın bütün yurtda yapacağı sağlık hizmetleriyle görevi ve yetkileri netlik kazanmıştı. Ayrıca sağlık ve sosyal yardım hizmetlerine ait devlet görevlerinin, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yerine getirilmesi ve özel idarelerle belediyelere ve diğer mahalli idarelere bırakılan hizmetlerin denetlenmesi işi belirlenmişti.⁵⁹¹ Cumhuriyet idaresinin sağlık alanında attığı bir başka adım da taşra ve kırsal kesimde sağlık ünitelerinin kurulmasıydı. Önceleri, muayene ve tedavi evi adı altında hizmet veren bu birimler, 1937 yılından itibaren sağlık merkezi ve 1961 yılından sonra ise sağlık ocağı adını aldı. Bu

---

⁵⁹⁰ Gencay Gürsoy, “Sağlık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, İletişim Yay. İstanbul, s.s. 1720-1721; Umut Karabulut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında, ‘Sağlık Hizmetlerinin Devletin Sosyal Sorumluluğu’ Altına Alınması Çabaları (1925-1937)”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1923-1938)**, Ed. Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.s. 154-157.

⁵⁹¹ Bkz.: Karabulut, **a.g.m.**, s. 156; **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, s. 40.

ünitelerin ayırıcı özelliği, koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerini birlikte sunmasıydı.⁵⁹²

Sınırlı ekonomik olanaklara karşın, 1923-1950 döneminde, gerek tedavi edici gerek koruyucu hekimlik alanında küçümsenemeyecek işler başarıldı. Bunların başında birçok il ve ilçe merkezinde numune hastaneleri, doğumevi ve dispanser açılması gelmekteydi. Kuduz, frengi, sıtma, verem, çiçek gibi bulaşıcı hastalıklarla zamanın koşulları oranında etkili bir mücadele yürütüldü.⁵⁹³ Rakamlar da bu yönde söylenenleri desteklemekteydi. Örneğin, 1923-1925 arasında Anadolu'nun bazı bölgelerinde yüzde 70'e varan sıtma oranı 1940'larda yüzde 10-11'e kadar düşürülmüştü. 1923-1925 arasında Türkiye'de 554 hekim, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru ve 136 ebe bulunuyordu. Özel eğitim görmüş diş tabibi hemen hiç yoktu. 1950'de hekim sayısı 6.895'e, eczacı sayısı 980'e, diş tabibi sayısı 910'a, hemşire sayısı 737'ye, sağlık memuru sayısı 4.018'e ve ebe sayısı 285'e yükselmışti.⁵⁹⁴

3.2. Cumhuriyet Öncesi Dönemde İzmir'de Kent Sağlığı

Geçmiş yüzyıllarda dünyanın birçok yerinde olduğu gibi İzmir, önemli insan kaybına neden olan salgın hastalıkların sıkça uğradığı bir yerdi. İzmir'in uluslararası bir ticaret limanı olması başta veba, kolera, verem, çiçek ve frengi gibi birçok bulaşıcı hastalığın kimi zaman kervanlarla, kimi zaman da limana uğrayan gemiler aracılığıyla kente taşınmasına neden olmuştu. Fakat pek çok gezgin ve yazarın anlatılarında İzmir, çoğu kez bu hastalıkların kaynağı ya da en azından yuvalandığı yöre olarak tanımlanmıştı. Buna karşın veba ve daha sonra kolera salgınlarının en çok Mısır'dan, İskenderiye'den gelen gemilerle taşındığını biliniyor. Yine zaman zaman içerilerden gelen kervanlar ve İstanbul yoluyla Karadeniz yöresinden, çoğunlukla Marsilya ve diğer Batı limanlarından gelen gemiler de, bu salgınları, kente bulaştırabilmişti. Hicaz yöresinin de, özellikle hac mevsimlerinde, önemli

⁵⁹² Mehmet Karayaman, **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2008, s. 31.

⁵⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Gözcü, **a.g.e.**, ss. 354-363.

⁵⁹⁴ Gürsoy, **a.g.m.**, s. 1721.

salgın odaklarından birini oluşturduğu bilinmektedir.⁵⁹⁵ İzmir’de bulaşıcı hastalıklar içinde özellikle veba ve kolera salgınları 19. yüzyılın ortalarına kadar kent halkına büyük acılar vererek, çok sayıda kayıplara neden olmuştu. Rauf Beyru dönemin İzmir’in sağlık kaynaklarına bakıldığında konuyla ilgili çok sayıda haber ve bilgi bulunduğunu, bu haber ve bilgi yoğunluğununsa hastalıkların görülme sıklığına bağlanması gerektiğini söylemektedir. Bir başka açıdan İzmir’in 18. yüzyıl boyunca 80 yılın 60’ında veba salgınıyla karşılaştığını ve bu salgının 19. yüzyılın ilk yarısında da aynı sıklıkla devam ettiğini düşünmek bile hastalığın ulaştığı boyutları göstermektedir.⁵⁹⁶ Türk nüfusunun salgın hastalıklar konusundaki tavrıysa maalesef yüzyıllar boyu değişmemiştir. Türkler hastalıkları Allah’ın emri olarak görmekte ve herhangi bir önlem almayı gereksiz sayıyorlardı. Bu iradeye karşı çıkan Frenkleri ise korkaklık ve dinsizlikle suçluyorlardı. Resmi kurumların hastalıklara karşı yaklaşımları da günümüze ışık tutacak mahiyetteydi. Genellikle hastalıkla (veba veya kolera) ilgili ilk açıklamalar bu tür bir salgın olmadığı küçük birkaç vakadan ibaret olduğu yönündeydi. Kamuoyunun konunun üzerine gitmesi durumundaysa resmi ağzlar tarafından (asla kolera veya veba gibi isimler ağıza alınmadan) basit bir salgın olduğuna dair açıklamalar yapılmakta, basit bir bağırsak enfeksiyonundan ibaret olduğu belirtilmekteydi. Bu arada, bazı hallerde, kolera sözünü telaffuz edenlerin görevlerinden alındıkları ya da başka bir göreve atandıkları hususu da, haberlerin küçük satırları arasında yer alabiliyordu.⁵⁹⁷ 18. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında başlattıkları karantina uygulamaları çeşitli anlaşmalar yoluyla Osmanlı ülkesini kapsayacak şekilde genişletilmişti. İzmir bu anlamda 1840 yılında kurulan İzmir Karantinası,⁵⁹⁸ ardından da hastalığın yayılmasını önlemek için uygulanan kontroller ve aşı çalışmaları sonucunda kolera, 1918’den sonra da veba İzmir yangınının ardından görülmemiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁵ Rauf Beyru, “İzmir’de Yüzyıl Öncesinin Bir Salgını ve Düşündürdükleri”, **Ege Ü. Araştırma ve Uygulama Merkezi, II. Uluslararası İzmir Sempozyumu**, İzmir, 1998, s. 125; Yaranga, **a.g.e.**, s. 78; Baykara, **a.g.e.**, s.s. 110-111.

⁵⁹⁶ Rauf Beyru, “XIX. Yüzyıl İzmir’inde Salgın Dönemleri ve Yaşam”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınılı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s. 280.

⁵⁹⁷ Beyru, **a.g.m.**, s. 128.

⁵⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Gürpınarlı, **a.g.m.**, s.s. 222-225.

⁵⁹⁹ Say, **a.g.e.**, s.s. 90,94.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Askeri Hastaneye Yunan idaresi tarafından el konulmuş, eczane ve muayenehaneler yağmalanmıştı. Bu düşmanca tutumlar Kurtuluş Savaşı boyunca daha da artarak devam etmişti. 1921 yılı Mart ayında Eşrefpaşa Zührevi Hastalıklar Hastanesi doktor ve yöneticilerin görevlerine son verilmişti. Hastanenin yatak sayısı önce 250'den 80'e daha sonra 40'a indirilmiş, doktor ve çalışanların bir kısmı işten çıkarılmış, diğer kısmı da tamamen Fevkailede Komiserliğe bağlanmıştı.⁶⁰⁰ İzmir'de gündelik yaşamı neredeyse durma noktasına getiren bu hastalıklar, savaşın getirdiği olanaksızlıklar nedeniyle daha da kötüleşmişti. Bütün bu olumsuzluklara rağmen sağlıklı bir kent olan İzmir'de, Cumhuriyet'in getirdiği yeni yaşam biçimi çerçevesinde, sağlıklı ve yaşanabilir bir kent olma yolunda pek çok şey yapıldı. Bu kapsamlı çalışmaların başında mevcut salgın hastalıklarla mücadele etmek gelmekteydi.⁶⁰¹

3.3. 1929-1939 Yılları Arasında Kent Sağlığını Korumaya Yönelik Çalışmalar

3.3.1. Bulaşıcı Hastalıklar ve Çözüm Olanakları

İncelenen dönemde verem, kuduz, çiçek ve zührevi hastalıklar en çok görülen bulaşıcı hastalıkların başında geliyordu. Verem, “*tüberküloz*” veya halkın deyişiyle “*ince hastalık*” yüzyıllarca insanlığın en büyük düşmanlarından biri olmuş ve binlerce insanın ölmesine neden olmuştu. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte verem halk sağlığı açısından büyük bir tehdit olarak devam etmişti. Cumhuriyet hükümetleri veremin önlenmesi için hem tedavi merkezleri ve aşılama hem de bilinçlendirme çalışmalarını bir arada yürütmüştür.

İzmir'de verem hastalığı oldukça yaygın bir hastalıktı. Özellikle güneşsiz ve havasız yerlerde barınan ve yeterince beslenemeyen işçilerin yoğunlukta olduğu Eşrefpaşa, Basmahane ve civarı, Halkapınar, Tepecik, Keçeciler mntıkları hastalığın en fazla görüldüğü yerlerdi.⁶⁰² İzmir'de verem hastalığını tedavi etmek için Emraz-ı Sariye Hastanesi'nde (Bulaşıcı Hastalıklar Hastanesi) 30 yatak veremlilere ayrıldı. Bu sayı kentin ihtiyaçlarını karşılamaktan son derece uzak

⁶⁰⁰ Karayaman, a.g.e., s.s. 23-26.

⁶⁰¹ Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan...*, s. 211.

⁶⁰² *İzmir Şehri İmar Planı Raporu 1939*, s. 10.

olduğundan, basında sürekli olarak bir verem hastanesinin gerekliliği dile getiriliyordu. Örneğin Anadolu Gazetesi'nde 28 Haziran 1935 tarihli bir makalede ülkemizde 17 milyon nüfusa karşı veremli hastalar için sadece 300 yatak ayrıldığı; İzmir'in mevcut yarım milyonu aşan nüfusuna karşı 30 yatak olmasının insanları çaresiz bıraktığı, yüzlerce yurттаşın yatak sırası veya ilaç tedavisi için en az 6 ay beklemek zorunda kaldığı belirtilmekteydi. Konuyla ilgili olarak Vali Kazım Paşa'ya ve Kızılay'a çağrı yapılmakta ve bu sayıya en azından 70 yatak ilave edilerek bir hastane yapılması istenmekteydi.⁶⁰³ Hatta bir ara verem sanatoryumu yapılabilmesi için İzmirliilerin su şirketinden alacaklarının bu iş için tahsis edilmesi gibi öneriler de sunuldu, sanatoryum için bir arazi ayarlandı fakat bir türlü vücuda getirilemedi. Konuyla ilgili olarak Yeni Asır, yapılacak bu pavyonun ihtiyacı kısmen karşılasa da ileride yapılacaklara bir ön adım olmasını diliyor, küçümsemelerin yersiz olduğunu belirtiyordu.⁶⁰⁴ Kentte var olan bu ihtiyaç karşısında Emraz-ı Sariye Hastanesi'ne ek olarak yaptırılması düşünülen 40-50 yataklı verem pavyonu için 1937 Muhasebe-i Hususiye bütçesinden 10.000, 1938 bütçesinden 15.000 lira ödenek ayrıldı. Böylece Tepecik'teki Emraz-ı Sariye Hastanesi bahçesinde 50 yataklı bir verem pavyonun temeli atılmış oldu.⁶⁰⁵

İzmir Belediyesi veremle mücadele için 1931 yılında Fridman Verem aşısını fakir halka ve fabrika işçilerine şifa ve koruma vasıtası olarak uygulamaya başladı.⁶⁰⁶ Şehirde vereme karşı alınacak tedbirlerde, cadde ve sokakların, halka açık yerlerin temiz tutulmasından sorumlu olan belediyeye büyük işler düşüyordu. Bu amaç doğrultusunda belediye, yerlere tükürenlere 1 lira ceza kesilmesine karar verdi. Şehrin çeşitli yerlerinde bulunan kâğıt sepetlerin yanına tükürük hokkaları yerleştirildi.⁶⁰⁷ Belediyenin bu titiz çalışmaları takdir edilmekle birlikte, yine temizlik adına yapılan kimi uygulamalar basında eleştiri konusu oluyordu. Söz gelimi cadde ve sokakların gündüz ve insanların kalabalık oldukları saatlerde süpürülmesi bunlardan biriydi. Hizmet Gazetesi konuyla ilgili olarak şöyle diyordu:

---

⁶⁰³ İsimsiz, “*Verem Hastanesi*”, *Anadolu*, 28 Haziran 1935.

⁶⁰⁴ *Yeni Asır*, 14 Nisan 1938.

⁶⁰⁵ İlgili haberler için bkz.: *Yeni Asır*, 15 İlkânun 1937, 9 Mart, 13, 14 Nisan 1938.

⁶⁰⁶ *Yeni Asır*, 7 Ocak 1931.

⁶⁰⁷ Karayaman, *a.g.e.*, s. 201.

*Güpegündüz binlerce insanın gelip geçtiği bir cadde tozu dumana katılarak süpürülürse elbette verem mikropları ciğerlerimize işler... Halkın ekseriyetle devam ettiği umumi yerler çok ciddi surette tenzifat ve tahrirata tabi tutulmalıdır. Bunlar paraya tevakkuf etmeden yapılacak meselelerdir.*⁶⁰⁸

Veremle mücadele, basın tarafından da destekleniyordu. Bu konuda makaleler yayınlanarak halk bilgilendirilmeye çalışılıyordu.⁶⁰⁹ Bu önemli sağlık sorunuyla ilgili etkin yöntemlerden biri de kuşkusuz veremli insanların temiz hava ve bol oksijenli yerlerde tedavi edilmeleri idi. Bu amaç doğrultusunda İzmir’de, biri Yamanlar’da diğeri Buca da olmak üzere iki kamp açıldı. Kampa sadece veremli hastalar değil, zayıf düşmüş, güçlenmeye ihtiyacı olan çocuklar da kabul edildi. Ayrıca İzmirli için bu kamp, yazın şiddetli sıcaklarından kurtuldukları ve dinlendikleri bir yer oldu. Kampta, 1937 döneminde 275 kişi bulunmaktaydı. Bu yıl içinde demir borularla kampın her tarafına su getirildi, telefon hattı çekildi ve bir jandarma karakolu kuruldu. Bunların yanı sıra bakkaliye ürünleri satan bir çadır vardı. Ayrıca halkın eğlencesi için radyo, gramafon temin edildi. Kamptaki kızlar da sık sık müsamere düzenleyerek çadır halkını eğlendiriyordu.⁶¹⁰ 1938 senesinde 500 köy çocuğunun sıhhatlerine kavuşturulması planlanan Yamanlar kampı, İzmirli günde hayatta sağlık dağıtan, sıcaklarla baş etmelerini kolaylaştıran, aynı zamanda temiz hava ve taze besinlerle sağlık buldukları çok önemli bir merkez haline geldi.⁶¹¹

Kent sağlığını en olumsuz biçimde etkileyen hastalıklardan biri de zührevi hastalıklardı. Amerika’nın keşfinden sonra Avrupa’ya yayılan frengi, bu kıtada büyük salgınlara yol açmış ve çeşitli temaslar sonucu Asya ve Afrika kıtalarına taşınmıştı. Osmanlı hekimlerinin “illet-i efrenkiye”, “maraz-ı efrenci” ya da “frenk uyuzu” dedikleri frengi, varlığı 16. yüzyıldan beri bilinen bir hastalık olmakla birlikte, 1810’dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda gözlenmiş ve 1854 Kırım Savaşı’ndan sonra artmıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısında, ticaret ve sanayi alanındaki gelişmeler doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu’nun en önemli liman kentlerinden biri haline

---

⁶⁰⁸ Hizmet, 30 Mart 1928.

⁶⁰⁹ Anadolu, 7 Kânunuevvel 1334.

⁶¹⁰ Anadolu, 27 Temmuz 1337.

⁶¹¹ Yeni Asır, 9 Haziran 1338.

gelen İzmir, eğlence hayatı açısından da cazip bir yer haline gelmeye başlamıştı. Kordon, kısa zamanda herkesin gezip eğlendiği bir semte dönüşünce, bu tür liman şehirlerinin ortak özelliği olan fuhuş sektörünün de mekânı haline gelmişti.⁶¹² Merkezi hükümetin İzmir’de yürüttüğü frengi mücadelesi maddi imkânsızlıklar ve denetimlerin yeterli ölçüde yapılamaması sonucu uzun bir süre yerine getirilememişti. 1908 yılında açılan Frengi Hastanesi’ninse yapılan denetimlerde çok pis ve yetersiz yatak sayısına sahip olduğu ortaya çıkınca, kapatılmasına karar verilmişti. Cumhuriyet dönemine kadar kimi kişiler çabalasa ve basın zaman zaman bilinçlendirme yazıları yayınlasa da mevcut durumun dışına çıkılamamıştı.⁶¹³

Cumhuriyet döneminde frengiyle mücadele etmek amacıyla İzmir’de Emraz-ı Zühreviye Komisyonu ile Zührevi Hastalıklar ve Fuhuşla Mücadele Komisyonu olmak üzere iki komisyon kurulmuştu. Barlarda, kahvehanelerde, gazinolarda kız garson çalışması yasaklanmış, “*sürtük*” diye tabir edilen kadınlar sokaklardan toplanarak genelevlere sevk edilmeye başladı. Tabii, bu uygulamalar sorunu bütünüyle çözemeyeceği noktasından hareketle birçok eleştiriye uğradı. İlerleyen yıllarda Zührevi Hastalıklar Komisyonu idare, sağlık ve icra işleriyle ilgili olarak üç kısma ayrıldı. Sıhhi kısmı, genel kadınların sıhhi muayenesiyle genel evlerin sıhhi teftişi ve hastalıkların tedavisi için yettiği kadar tabip, hasta bakıcı, lüzumu halinde kâtip ve hasta bakıcıyla çalışmalarını sürdürdü. İcra kısmıysa, bu kadınların ve genel evlerin kayıt altına alınması, gizli fahişeler, fuhuş yerleri ve genel evlerin meydana çıkarılması, muayeneye lüzumu görülen şahısların getirilmesi, kapanması icap eden mahallerin kapatılmasıyla görevlendirildi.⁶¹⁴ Yine bu çalışmalara ek olarak zührevi hastalıklara yakalanan kimselerin kolayca müracaat ederek, gizli şekilde tedavi edilmelerini sağlamak amacıyla, 1927 yılında Eşrefpaşa Hastanesi yanında “*Emraz-ı Efrenciye Dispanseri*”⁶¹⁵ açıldı; ayrıca 1929 yılında “*Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti*” kuruldu.⁶¹⁶ 1930 yılında Anadolu Gazetesi’nin verdiği habere göre, Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti tarafından halka gösterilmek üzere

⁶¹² Abdullah Martal, “19. Yüzyılın sonlarında İzmir’de Zührevi Hastalıklar ve Buna Karşı Önlemler”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınlı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 423-424.

⁶¹³ Zaten hastalığın İzmir’deki boyutları 1921 tarihli araştırmada da yeterince vurgulanmış, öncelikli çözülmesi gereken sağlık sorunu olarak tekrar tekrar yinelenmiştir.

⁶¹⁴ **Yeni Asır**, 29 Kasım 1933.

⁶¹⁵ Frengi Dispanseri

⁶¹⁶ **Ahenk**, 5 Mayıs 1929.

Avrupa'dan filmler getiriliyordu. Filmlerin geniş kitleye ulaşması için gazeteci ve şehrin diğer ileri gelenlerine çağrı yapılıyordu. Milli Sinema'da gösterime başlanan bu filmler hastalığın farkındalığının artması açısından çok faydalı oluyordu.⁶¹⁷ Basının da gündeminden düşmeyen bu hastalıkla ilgili, zaman zaman çeşitli makaleler kaleme alınıyordu. Örneğin Orhan Rahmi geçmişte olduğu gibi o günlerde de bu hastalıkla mücadelenin yalnız zabıta aracılığıyla yürütülmesinin yetersiz olduğunu vurguluyor, cemiyet çalışmalarının şu doğrultuda genişletmesi gerektiğini savunuyordu:

1- Düşmüş kadınların imkân nispetinde adedini azaltmak hastalıklıların izalesine çalışmak 2- Düşmek üzere olan kadınları muhakkak kurtarmak için onlara iş bulmak, onlara iş ocakları açmak ve psikologlar yardımıyla kendilerini bekleyen geleceği anlatmak ve onların ruhi temayülleri izale etmek. 3- Memleketin bütün müesseselerinden faydalanarak konferanslar düzenleyerek fuhuşun zararları ve zührevi hastalıklardan korunma yolları ile ilgili olarak propaganda yapmak. 4- Kitap yayınlamak, filmler göstermek hastalığın araz ve numunelerini işkal ve modellerle teşhir ederek umumun nefretini tahrik etmek 5- Memlekette izdivaç meselesi ile alakadar olmak 6- İzdivacın sıhhi esasını daha fenni daha ilmi şekilde tespit etmek.

Bunlara ek olarak cemiyet memleketin her yerinde mutlaka şubeler açması gerekiyordu.⁶¹⁸ Fuhuşla mücadele kapsamında Dâhiliye Vekâleti'nden zaman zaman tebliğler gelmekteydi. İl polis müdürlüğüyle paralel yürütülen bu çalışmalara göre; fuhuş yapanlar sürekli takip edilecek ve savcılığa verilecekti. Haklarında Türk Ceza Kanunu uyarınca yasal işlem yapılacaktı. Eski talimatnameye göre yabancıların işlettikleri genelevlerde, suçüstü yakalansalar bile mülk sahibi oldukları için sınır dışı edilemiyorlardı. Artık yeni talimatnameyle bunların sınır dışı edilmesi sağlanacaktı. Barlarda çalışan ve fahişelik yapan artist ve dansözlerden ecnebi tebaalı olanlar da sınır dışı edilecekti. Türk olan dansözler ve artistlerin barlarda çalışması yasaklanıyordu. Gazino ve kahvelerde ahlaksızca hareketlerle müşterileri fuhuşa teşvik eden genç garson ve hizmetçiler işten çıkarılacaktı. Küçük yaşta olanlar

⁶¹⁷ Anadolu, 11 Şubat 1930.

⁶¹⁸ Ahenk, 29 Temmuz 1929.

meyhanelerle barlara giremeyecekti. Götürüldüğü takdirde okul müdürlükleri haberdar edilecekti. Ayrıca küçük yaşta olanları bu mahallere götürmekte ısrar edenler hakkında tatbikat yapılacaktı. Bundan sonra hiç genel ev açtırılmayacak, mevcut genelevlere yeniden kadın kabul edilmeyecek, gizli genelevler meydana çıkarılacak ve kapatılacaktı. Mevcut genel evlerdeki kadınların ayrılmasına engel çıkarılmayacaktı. Fuhuşla mücadele talimatnamesine aykırı hareket edenlerin genel evleri kapatılacaktı. Otel, pansiyon, han, hamam, hususi apartman ve evlerde yabancı erkeklerle kadınları birleştirenlerin yerleri de umumhane sayılacak ve ona göre takibat yapılacaktı. Erkek ve kadınları fuhuşa davet edenler aynı zamanda sokaklarda sarkıntılık edenler, adliyeye verilecekti. Diğer yandan deniz banyolarındaki çalışanlar iffetsizlik yaparlarsa fuhuşa teşvik cürmünden mahkemeye verilecekti. Yollarda görülen kimsesizler, karakollara götürülerek sorgulanacak ve velilerine verilecekti. İşsizler hakkında da serseri nizamnamesi tatbik edilmesi kararlaştırıldı. Böylece herkes iş bulmaya mecbur bırakıldı. Son olarak ev basmak yasaktı. Buna cüret edenler mahkemeye verilecekti. Bu tatbikat ve tahkikat esnasında ecnebi veya Türk herkesin haysiyet, şeref, hürriyet ve namusuna karşı azami özen gösterilecekti.⁶¹⁹

Konuyla ilgili çalışmaların hız kazanmasıyla birlikte önemli işler yapılmaya başlandı. Örneğin 1930 yılında İzmir genelevlerinde 179 ve dışarıda sürtük namı verilen 408 serbest kadın tespit edildi. Bunlardan 60'ı talimatnamenin uygulanmasından önce genelevlere girmişti. 106 kadarı başka şehirlere gitti, 90 kadın da komisyon kararıyla muhtelif işlere yerleştirildi. 30 kadın evlenerek bu işi bıraktı, bir kadın öldü ve 117 kadın İzmir de kaldı. Sene başından itibaren muhtelif tarihlerde 10 hususi randevu evi ve otel kapatıldı ve randevu evi işletenler mahkemeye verildi. Zabıta bu konuda çok sıkı tedbirler alarak gizli randevu evleri çalıştırılmasına izin vermedi. O günkü şartlarda adi fuhuş azaldı.⁶²⁰ Fuhuşla mücadele ilerleyen yıllarda da devam ettirildi. 1933 yılında çıkarılan yeni bir nizamname hazırlandı. Nizamnameye göre yeni randevu evleri açılmayacak, açık olanlara yeni sermaye alınmayacak ve fuhuş nedeniyle yakalananlara yeni vesika verilmeyecekti. İzmir'deki komisyonun aldığı kararların başında, izin kâğıtlarının yenilenmesi ve Alsancak'ta Yenihayat Sokağı arkasındaki mıntıkanın "*Birleşme Evleri*" olarak

⁶¹⁹ Anadolu, 5, 20 Mayıs 1930.

⁶²⁰ Anadolu, 9 Haziran 1930.

belirlenmesi geliyordu.⁶²¹ Ayrıca 12 Nisan 1938 tarihinde Tepecik'te temeli atılan 50 yataklı pavyon, İzmir'in çok önemli bir ihtiyacına cevap vermesi bakımından da son derece önemlidir.⁶²²

Bir diğer hastalık kuduzdu. Kuduz uzun yıllar tedavisi mümkün olmayan bir hastalık olarak kalmıştı. 1886'da Pasteur'un kuduz aşısını bulması, bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da ilgi uyandırmış, II. Abdülhamit bir heyet göndererek aşının öğrenilmesini sağlamıştı.⁶²³ Cumhuriyet döneminde kuduz hastalığıyla mücadeleye önem verilmiş, 1925 yılında açılan İstanbul'daki Kuduz Tedavi Merkezi'ne ilaveten Sivas, Erzurum, Diyarbakır, İzmir ve Konya'da da birer merkez açılmıştı. 1927 yılında yeni yapılan Hıfzıssıhha Müessesesi binasının bir katı "*daülkelb*"⁶²⁴ tedavihanesi olarak ayrılmış, 150 lira maaşla bir uzman görevlendirilmişti. 1929 yılında 1 doktor, 1 hastabakıcı ve 1 hademenin görev yaptığı bu merkez daha sonra Bahri Baba'daki yeni binada oluşturulan Kuduz Tedavi Koğuşu'nda hasta bakmaya başladı. Bu sayede, kuduz hastalarının İstanbul'a gitmesine gerek kalmıyordu. Kuduz Müessesesi, 1934 yılında Dr. Refik Saydam tarafından Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'ne bağlandı. 1936 yılında Bahri Baba Parkı'ndaki Liman ve Şehir Bakteriyoloji Müessesesi binasında hizmet vermeye devam eden Kuduz Tedavi Yurdu'nda, ortalama günde 80 kişi ayakta tedavi edilmekteydi. Yataklı olarak tedavi edilecek hastalar Memleket Hastanesi'nde yatırılıyordu. 1938 yılında Hususi Muhasebe Müdürlüğü, Arap Fırını Caddesi'nde, vakıflar idaresine ait harap mescidin yerinde bulunan bir binayı 600 liraya satın alarak, Kızılay'ın emrine verdi. Burada yataklı hastaların tedavisi için koğuşlar yapıldı.

1928 yılında İzmir Belediyesi tarafından "*Kuduzla Mücadele Talimatnamesi*" hazırlanmış ve gazeteler yoluyla halka duyurulmuştu. Ayrıca özellikle Behçet Uz döneminde kuduzla mücadelede kedi ve köpeklerin itlafına önem verilmesiyle kuduz vakalarında gözle görülür bir azalma oldu.⁶²⁵

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çiçek hastalığı da belirli dönemlerde salgınlar yapacak kadar sık görülmüştü. Bu dönemde İstanbul, İzmir ve Sivas'ta bulunan aşı

---

⁶²¹ *Yeni Asır*, 25 Aralık 1933.

⁶²² *Anadolu*, 12, 13 Nisan 1938.

⁶²³ Karayaman, *a.g.e.*, s.s. 183-184.

⁶²⁴ Kuduz Hastalığı.

⁶²⁵ Konu ile ilgili istatistikler için bkz.: Karayaman, *a.g.e.*, s.s. 185-187.

üretim merkezleri çoğaltılmış; kolera, çiçek, difteri aşıları üretilip dağıtılarak, halka uygulanmıştır. Aşı uygulamalarını yaygınlaştırmak ve kişiyi hastalıklardan koruyabilmek için kanun çıkarılmış, çiçek aşısı yaptırmayanların devlet dairesine iş başvurusu yapmaları yasaklanmıştı. 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile çiçek aşısı yaptırmak mecburi hale getirildi.⁶²⁶ Çiçek hastalığı zaman zaman İzmir’de salgınlar yapmış, birçok kişinin hayatını kaybetmesine neden oldu. Bu dönemde ciddi boyutlara ulaşan salgın karşısında şehir belirli mıntikalara ayrılarak aşılandı; basın yayın yoluyla halk bilgilendirilmeye çalışıldı⁶²⁷

Yukarıda bahsedilen hastalıkların dışında kentte salgın halini alan hastalıklardan biri de gripti. Basında rastlanılan salgınlardan biri 1929 yılındaydı. Hastalık, Amerika’da başlayıp Avrupa’ya oradan Türkiye’ye yayıldı. Öldürücü bir hal alan grip İzmir’de de etkili oldu. Bu dönemde salgını önlemek amacıyla Vali Kâzım Paşa başkanlığında toplanan Sıhhat Komisyonu birtakım kararlar aldı. İzmir Sıhhat Müdürü Dr. Mehmet Lütfü imzasıyla yayınlanan bildiriye göre halkın alması gereken önlemler şunlardı: 1- Kalabalık yerlerde bulunmamak, 2- Sabah akşam ağzı mikrop öldürücü ilaçlarla yıkamak ve temiz tutmak, 3- Soğuk almaktan kaçmak ve korunmak, 4- Güneş battıktan sonra ve rutubetli havalarda sokaklarda gezmek, 5- Hasta ziyaretine gitmemek, 6- Hastalanınca en az 4-5 gün evden çıkmamak, kendini yormamak ve üşütmek, 7- Hastalık alametleri görülünce bir doktora haber vermek ve kendini baktırmak, 8- İyileştikten sonra zayıf düşen vücudu daha iyi beslemek, 9- Hiçbir yere tükürmemek, 10- Sinemalarda, hanlarda ve tütün ambarlarında iş ve kalabalığı çok olan yerlerde temizliğe dikkat etmek, 11- Tramvaylarda yalnız bir kapıdan işleyerek hava ceryanı yaptırmamak ve kendisini kaptırmamak, 12- Mekteplerde temizliğe daha çok dikkat etmek ve ateşi, öksürüğü olan çocukları mektebe yollamamak.⁶²⁸ Hastalığın bir başka boyutunu Zeynel Besim gündeme getiriyordu. Besim, yazdığı makalede körfez vapurlarının bu hastalıktaki payına işaret ediyordu. Ona göre vapurların zamanında gelmemesi, insanların bekleme esnasında poyraza maruz kalmasına dolayısıyla da hastalanmasına neden oluyordu. Öte yandan içeride oturacak doğru düzgün sıcak bir alanın bulunmaması yine hastalığa davetiye çıkarıyordu. Çünkü vapurların korunaksız olması, iskelelerin dört

⁶²⁶ Karayaman, a.g.e., s.s. 172-173.

⁶²⁷ Anadolu, 13 Temmuz 1925.

⁶²⁸ Hizmet, 8 İkincikânun 1928.

bir taraftan rüzgâr almasına ve insanların rüzgâra karşı yolculuk yapmak zorunda kalmasına neden oluyor, sonuçta da hastalanıyorlardı. Bu yüzden gerek iskelede gerekse vapurlarda gereken önlemlerin alınmasını istiyordu.⁶²⁹ Sorunun halledilmediği hatta 1930'lu yılların ortasında bütün toplu taşımalarda hâlâ güncelliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Şehir Meclisi'nin 1934 yılı birinci içtima devresinde bu konunun, Benal Nevzat Hanım tarafından yeniden gündeme getirildiği görülür. 12 imzalı takirde, kış gelmiş olmasına rağmen şehrin nakliye vasıtalarının (vapur, tren, tramvay, otobüs) kapılarının açık olduğu ve hiçbir kontrole tabi tutulmadığı için de halkın hastalandığı belirtiliyordu. İstanbul'da olduğu gibi nakliye vasıtalarının ön kapılarının kapatılması ve gerektiğinde rüzgâra maruz bulunmayan yalnız bir taraftaki pencerelerin açtırılması isteniyordu. Hatta bu durumun, belediye sıhhat müdürü ile zabıta memurlarınca sürekli kontrolünün talep edilmesi; bu konunun halk sağlığı üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından önemliydi.⁶³⁰

1929 yılındaki grip salgını İzmir'de 43 kişinin ölümüne neden oldu. Ölenlerin çoğu yiyecek ve giyeceği olmayan fakirlerden oluşuyordu. Şehirdeki hasarı azaltmak için Hilal-i Ahmer Cemiyet'i şehri altı mntıkaya ayırarak çalışmalarını sürdürüyordu: 1- Yalılar ve Mısırlı Caddesi, 2- Eşrefpaşa, 3- Kemeraltı ve İkiçeşmelik, 4- Kemer, Basmane ve Tepecik, 5- Alsancak ve Şehitler civarı, 6- Karşıyaka. Cemiyet tarafından bu mntıkalara seyyar doktor gönderilmesi kararlaştırıldı. Doktorların mntıkalara en yakın eczanelerde, hastaları ücretsiz muayene etmesi istendi. Ayrıca gelemeyen hastalar evlerinde muayene edilerek ilaçları bedava verildi. Hastalara verilmesi planlanan 10 okka kömür, çorbalık pirinç ve yağ derhal temin edilerek dağıtıldı. Bakkallara da bir tezkere gönderilerek mahallerde bulunan hastaların gıdalarının temin edilmesi istendi. Şubat sonuna kadar bu uygulama devam etti.⁶³¹ Bütün bu çalışmalarla birlikte mekteplerdeki öğrenciler muayene edildi ve gerekli bilgi öğretmenler aracılığıyla alındı.⁶³² Hastalık bir süre

---

⁶²⁹ Hizmet, 1 Şubat 1929.

⁶³⁰ Belediye Umumi Meclisi Zabıtname Defteri, 14.11.1934 tarihli Birinci İçtima Toplantı Tutanakları.

⁶³¹ Hizmet, 6 Şubat 1929.

⁶³² Hizmet, 11 Şubat 1929.

sonra etkisini kaybetti. Bir başka grip salgını da 1935 yılında yaşandı. Salgın nedeniyle okullar bir hafta süreyle tatil edildi.⁶³³

3.3.2. Sağlıklı İçme Suyu

Sağlıklı içme suyunun sağlanması, sağlıklı bir toplumun vazgeçilmez bir şartıdır. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında, şehirlerin su ve kanalizasyon yapım ve onarım sorunu, vakıflar ve çarşı esnafının kendi Avarız Sandıkları tarafından çözümlenmişti. Su tesislerinin korunması “*Su Yolcuları Ocağı*”nın göreviydi. Su Yolcuları'nın su kaynaklarının bulunması, su künklerinin ve sarnıçlarının inşa edilmesi, suyun şehre dağıtımının sağlanması ve gerekli onarımların yapılması gibi yükümlülükleri vardı. 19. yüzyılda gerek su yolcu sayısındaki artış, gerekse ücretlerin yetersizliği su yolcuları tarafından yerine getirilen işlerin aksamasına neden olmuştu.⁶³⁴ 19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul, Selanik, Şam, İzmir ve Beyrut gibi önemli kentlerde vakıf sularının karşısına yabancı imtiyazlı şirketlerin çıktığı görülmüştü.⁶³⁵

Cumhuriyet'in sağlık koşullarını iyileştirmeye dönük belediyeçilik anlayışının bu dönemdeki yansımalarından birini belediyeler eliyle sağlıklı içme suyunun temin edilmesini öngören 10 Mayıs 1926 tarih ve 831 sayılı Sular Kanunu oluşturmuştu. Bu kanunla, şehir ve kasabalarda genel ihtiyacı karşılayan suların idaresi belediyelere bırakılmıştı. Böylece belediyelere, tüzel ve gerçek kişilere ait olup bunlara gelir sağlayan suları kamulaştırma hakkı tanınmıştı. Ayrıca belediyelere ve ihtiyar heyetlerine su yollarının bakım ve onarımı için beş yıl içinde proje hazırlayarak Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne gönderme mecburiyeti getirilmişti. Bu kanunun sağlık konusu dışındaki boyutu, vakıfların kamu yaşantısında belediyelere ortak olma gücüne önemli bir darbe vurmasıdır. Osmanlı belediyesi sanayi öncesi dönemin kurumlarını ortadan kaldırmadığı için,

---

⁶³³ Anadolu, 7 Şubat 1935.

⁶³⁴ Say, a.g.e., s.s. 41-42; Karayaman, a.g.e., s. 213.

⁶³⁵ Kurt, a.g.e., s.s. 24-25.

Cumhuriyet'in ilk döneminde de belediye, Vakıf İdaresi ile çatışma halindeydi. Bu çatışmayı Cumhuriyet rejimi belediyeler lehine çözümlüyordu.⁶³⁶

İzmir'in uzun yıllardan beri devam eden su sıkıntısı birkaç boyutluydu. Öncelikle Yukarı Mahalleler sağlıklı ve temiz suyu düzenli alamazken, pis suların temiz sulara karışması, buradaki halkın sağlığını tehdit edici boyutlara ulaşıyordu. Diğer taraftan su şirketinin abonelere yaşattığı olumsuzluklar ve yükümlülüklerini yerine getirmemesi; Karşıyaka'nın İzmir Belediyesi'ne katıldıktan sonra daha da artan su ihtiyacı, çözümü bekleyen büyük sorunlardı. İzmir Belediyesi kentte sağlıklı bir ortamda yaşamının en önemli koşullarından biri olan temiz su hizmetini verebilmek için öncelikle kendisine kanunlarla verilmiş yetkileri kullanarak vakıf sularını kontrol etmeye çalıştı. Bu iş başlangıçta hiç de kolay olmamıştı. Ortaya çıkan birçok ihtilaf belediye lehine çözümlenince vakıflar bu alanı terk etmek zorunda kalmış ve belediye çalışmalarına ondan sonra başlayabilmişti.⁶³⁷

İzmir ve çevresi su kaynakları bakımından oldukça zengindir. İzmir'in kuyular haricindeki belli başlı su kaynakları şunlardır:

Vezir ve Osmanağa Suyu

Halkapınar Suyu

Karşıyaka Yamanlar Suyu

Şaşal Suyu

3.3.2.1. Vezir ve Osmanağa Suyu

Nail Moralı'nın, derecesi hafif olduğundan hemen hep Türk evlerine aktığı ve şifa niyetine, Halkapınar'a tercih ettiklerini söylediği Vezir Osmanağa Suyu,⁶³⁸ 17. yüzyılın ikinci yarısında Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından kente getirilen, en eski vakıf suyudur. Bu vakıf suyu, Buca'da at yarışları alanının yakınlarında üç ayrı kaynaktan sağlanmaktaydı. Vezir Suyu, kaynağından itibaren toprak üstünden kemer ve kanallarla kent içine kadar genellikle kapalı olarak ulaştırılır, Selvili Mescit'ten

⁶³⁶ Tekeli, **Cumhuriyetin...**, s. 40; Karayaman, **a.g.e.**, s. 218; Erkan Serçe, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Belediyeler ve Sağlık", **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1923-1938)**, Ed. Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 809.

⁶³⁷ **Hizmet**, 15 İkincikânun 1929.

⁶³⁸ Moralı, **a.g.e.**, s. 18.

sonra kent içine toprak künklerle dağıtıldı. Vezir Suyu'nun bir kolu Faik Paşa Mahallesi'ne, ikinci kolu Abdullah Efendi Mahallesi'nin üst taraflarına, üçüncü kolu Taşlıçeşme'ye ve dördüncü kolu da Emir Sultan ve Şeyh Camisi yönüne akardı. Bir başka vakıf suyu olan Osmanağa Suyu ise 18. yüzyılın ilk yarısında Osman Ağa adında bir kişi tarafından İzmir'e getirilmişti. Bu su, Şirinyer Tren İstasyonu yakınlarında yer üstüne çıkar; toprak üstünden kemer ve kanallarla Temaşalık'a kadar kapalı olarak gelir, buradan toprak künklerle Selatinoğlu, Taşlıçeşme ve Ali Reis Mahallesi'ne, oradan da Namazgâh ve Mevlevi Dergâhı'na ulaşırdı.⁶³⁹ Bu kaynaklardan gelen sular evlere ulaştıktan sonra:

*Evlerde çeşmeler için yapılmış su depoları bulunurdu ki bunlara “Su Hazinesi” denirdi. Su hazinesinin üst hizasına kadar yükselen künk borudan “Su yolcusu” denilen alakalı kişinin tertip ettiği miktar su gece ve gündüz gelirdi. Su az sarf edilirse ve hazine dolarsa üst tarafta bulunan delikten su dışarıya akardı.*⁶⁴⁰

Birkaç yüz yıl boyunca İzmir'e su getiren Vezir ve Osmanağa su yolları gerek bakımsızlıktan gerekse de yolların bozulması ve künklerin kırılması gibi nedenlerle eskisi kadar su alınamaz hale gelmişti. Bütün bunların üzerine su yollarının pisliğinden dolayı bulaşıcı hastalıkların artmasına yol açması da eklenince, tamiratı gündeme gelmiş; fakat suyun geliri giderini bile karşılayamayacak durumda olduğundan uzun bir süre bu tamirat gerçekleştirilememişti. Ancak salgın zamanlarında kesilerek çözüm bulunmaya çalışılmıştı. Cumhuriyet belediyeciliğinin temel amaçlarından biri olan halka temiz ve sağlıklı su temin edilmesi kapsamında çıkarılan kanunla birlikte işe başlayan İzmir Belediyesi, öncelikle kontrolü altına aldığı vakıf sularının ıslah çalışmalarına başlamış; bu amaçla 20.000 liraya yakın bir para ayırmıştı.⁶⁴¹ 1927 yılında belediyenin ayırdığı fevkalade bütçeyle su yolları demir borular içine alınarak Çorakkapı Caddesi'nden Servili Mescit'e, Temaşlık Mıntıkası ve Kemeraltı'ndan Beyler Sokağı'na; Aras Mektebi ve Yıkıkminare'den İkiçeşmelik Karakolu'na; Arap Fırını'ndan Derebaşına kadar demir borular

⁶³⁹ Kurt, **a.g.e.**, s. 25.

⁶⁴⁰ Ege, **a.g.e.**, s.s. 4, 48.

⁶⁴¹ Karayaman, **a.g.e.**, s. 218.

döşenmişti.⁶⁴² Ayrıca şehir içindeki dağıtım şebekesi ıslah olunarak, su yolları demir ve kurşun borularla değiştirilmişti.

1930 yılında İzmir’de yaşanan sel felaketi Vezir ve Osmanağa su yollarında büyük tahribata neden oldu. Halkın su ihtiyacının karşılanması için şehir meclisi tesisat onarılınca kadar, Halkapınar Suyu ile beslenecek 30 umumi çeşme açılmasına karar verdi.⁶⁴³ Behçet Uz’un belediye başkanı olmasıyla su konusunda önemli mesafeler kat edildi. Bu dönemde öncelikle yukarı mahalleleri susuzluktan kurtarmak için bir rapor hazırlandı. Bu rapora göre Kadifekale’de bir su deposu inşa edilmesi planlandı. 400.000 liraya mal olacağı hesap edilen depo için keşif yapıldı. Daha önceki su kemerleri incelenip bunların onarılması düşünüldüyse de daha pahalıya mal olacağından vazgeçilerek yeni bir depo inşa edilmesine karar verildi.⁶⁴⁴ Yine yapılan keşiflerde yukarı mahallelerin tesisatında kullanılan küçük boruların yukarıya su çıkmasına engel olduğu tespit edilerek, yeni tesisat yapılması gündeme getirildi.⁶⁴⁵ Böylece belediye bir taraftan yeni bir depo yaptırıp su tesisatını genişletmek diğer taraftan, eski tesisatı kullanılabilir hale getirmek için çalışmalara başladı. Bu arada halkın su ihtiyacı çeşmelerin yaygınlaştırılmasıyla çözülmeye çalışıldı.⁶⁴⁶

Belediyenin halka temiz su temin etmek amacıyla yürüttüğü çalışmalar devam ederken 1937 senesindeki kuraklık Vezir ve Osmanağa membalarını kuruma seviyesine getirdi. Birçok mahalle susuz kaldı ve çeşmeler kurudu. Nitekim 11 membadan 7’si kuruyup 1’i de pislikten kullanılamaz duruma geldiğinden halkın su sıkıntısı çekilmez bir hale geldi. Uzun yıllardan beri görülmeyen bu olay, halkın haklı şikâyetlerine neden oluyordu. Belediye bu durumu düzeltmek için kirli membayı temizlettirip Vezir ve Osmanağa membalarında sondaj çalışmalarına başladı. 15 gün devam eden çalışmalardan bir sonuç çıkmayınca, belediye başkanı bir açıklama yaptı. Açıklamada, bütün çalışmaların sonuçsuz kalması durumunda, Tahtalıköy’deki mikyası 12 olan bol bir suyu Kadifekale’ye oradan da şehre dağıtacaklarını söylüyordu. 350-400 bin masrafla yapılacak olan bu iş sonucunda su

---

⁶⁴² **Hizmet**, 8 Şubat 1927.

⁶⁴³ **Anadolu**, 5 Kasım 1930.

⁶⁴⁴ **Anadolu**, 25 Eylül 1932.

⁶⁴⁵ **Yeni Asır**, 31 Temmuz 1936.

⁶⁴⁶ Örneğin Sinekli mevki birinci Aziziye Mahallesi’nde halkın da katılımıyla 15 çeşme yaptırmıştır. **Anadolu**, 19 Eylül 1932.

tarifesinin de 4-5 kuruşa düşürülmesi planlanıyordu.⁶⁴⁷ Belediye, Tahtalıköy su tesisatı yapılana kadar Halkapınar Suyu çeşmeleri tesis etmeye karar verdi.⁶⁴⁸ Vezir ve Osmanağa suları membalarında yapılan tetkikler sonucunda, bu suların kente yetmeyeceği anlaşıldığından birtakım yenileme ve takviye çalışmaları başlatıldı. Buna göre memba ve tesisat ilavesi yapılacak, suyun artırılması için acele tedbirler alınacak ve su kanalları daha sıhhi bir hale getirilecekti. Su tesisatının bir an önce yapılması için müteahhitler gerekirse gece de işçi çalıştırarak bu işi üç ay yerine iki ayda bitirmeye çalışacaklardı. Gazetelere yapılan açıklamalarda özellikle Vezir ve Osmanağa Suyu kullananların şimdiden hazırlıklarını yapıp su biriktirmeleri istenmekteydi. Belediye bütün abonelerine yaptığı tebliğle hazırlıklı olmalarını istiyordu. Ayrıca Belediye Kültürpark'taki suni gölü Agora'dan temin etmek için gerekli tesisata başladı.⁶⁴⁹ Vezir ve Osmanağa sularının ıslahı bizzat Behçet Uz tarafından takip ediliyordu. Şehir meclisi toplantılarında zaman zaman yapılan çalışmalarla ilgili izahatlar veriyordu. Buna göre bir aylık bir çalışma sonunda su kaynaklarının beton kanallarla üstü kapatıldı. Birkaç aylık süre içinde de tazyikli suyun şehir şebekesine verileceğini söylüyordu.⁶⁵⁰ Sonuç olarak, yüzyıllardır kentin su ihtiyacının büyük bölümünü karşılayan ancak şebekesi kötü olup, lağım suları karışan Vezir ve Osmanağa sularının hem kaynağı hem de şebekesi onarıldı. Böylece yukarı mahallelere ulaştırılan temiz su miktarı arttırıldı. 1941'de toplam 23.700 metrelik bir şebekeye sahip olan Vezir ve Osmanağa sularının 980'i konut, 24'ü resmi müessese ve 202'si otel, hamam gibi mahallerde olmak üzere toplam 1.206 abonesi vardı, suyun Kızılçullu'da bulunan deposundan 24 saatlik su sarfiyatı 21.600 ton olarak gerçekleşti. Belediye tarafından fakir mahallelere konan 142 umumi çeşmenin suyu da vakıf sularından sağlanıyordu.⁶⁵¹

3.3.2.2. Halkapınar Suyu

“*Kumpanya Suyu*” ya da “*Frenk Suyu*” olarak da bilinen lezzetli, renksiz, berrak ve bol kireçli olan Halkapınar Suyu, Diana Hamamları kalıntılarının bulunduğu yerde, yedi ayrı kaynaktan çıkmaktaydı. Suyun çıktığı yerde şadırvan

---

⁶⁴⁷ *Yeni Asır*, 22 Temmuz 1937.

⁶⁴⁸ *Yeni Asır*, 6 Ağustos 1937.

⁶⁴⁹ *Yeni Asır*, 7 Nisan 1938.

⁶⁵⁰ *Yeni Asır*, 6 Mayıs 1938.

⁶⁵¹ *İzmir Şehir Rehberi 1941*, s. 134

denilen küçük bir bina mevcuttu. Sular, 1,70 m. derinliğinde 7.000 metrekarelik bir havuzda toplanmaktaydı. Kullanılmayan sular çay halinde denize dökülmekteydi.⁶⁵² Modern teknoloji kullanarak İzmir kentinin su sorununa sağlıklı bir çözüm bulmak amacıyla 21 Mart 1895 yılında kurulmuş olan İzmir Suları Osmanlı (Türk) Anonim Şirketi, aynı yılın mayıs ayında tescil edilmişti. Şirketin başlangıçta 47 yıl olarak belirlenen imtiyaz süresi, benzeri imtiyazlı şirketlere oranla az olduğundan, şirketin başvurusu üzerine, 85 yıla yükseltilmişti.⁶⁵³ Şirketin merkezi İzmir’de, genel merkezi Belçika’daydı. Şirketin İzmir’deki idare merkezi, Osmanlı döneminde Frenk Mahallesi’nde Pisaro Hanı’nda, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ise İkinci Kordon’da, 1934’ün Eylül ayında Alsancak’ta Mesudiye Mahallesi, Atatürk Caddesi 454 nolu binaya taşınmıştı. Bu binada ayrıca atölye, ayar istasyonu, ambar ve işçi odaları bulunmaktaydı.⁶⁵⁴

Osmanlı’dan aldığı imtiyazlarla, Cumhuriyet dönemine devreden şirket, İzmir açısından en problemli işletmelerden biriydi. Şirketin halka ve belediyeye karşı olumsuz ve aldırılmaz tutumu bırakın çözümü, geçmişten gelen sorunların daha da artarak devam etmesine neden oluyordu. İncelenen dönemde İzmir Su Şirketi’nin halka yaşattığı en büyük olumsuzlukların başında su tarifelerinin yüksekliği gelmekteydi. Tarifenin yeniden düzenlenmesi için Nafia Vekâleti’ne şikayet edildi. Komiserlik bu talebi haklı bularak tarifenin günün şartlarına uygun hale getirilmesini istedi. Çünkü mevcut tarife, şirketin 1925’te yangın sonrası zararını gidermek amacıyla koyulmuş fevkalade yüksek bir tarifeydi. Nitekim 17 kuruş olan su 19 kuruşa çıkarılmıştı. Bütün girişimlere rağmen su şirketinin bildiğini okuması üzerine İzmirli uzun bir zaman bu tarifelerden su tüketmeye devam etti.⁶⁵⁵ 1938 yılına gelindiğinde ancak 14 kuruştan 12 kuruşa indirilebildi.⁶⁵⁶

Su şirketi ile kentin yaşadığı ikinci sorun yukarı mahallelerdi. Yukarı mahallelerin su sorunu, 1900’lerden itibaren çeşitli yerlere yapılan sokak çeşmeleriyle çözülmeye çalışılmıştı. Ancak yukarı mahallelerin sürekli artan nüfusu karşısında bu çeşmeler yetersiz kalıyordu. Belediye bir taraftan Halkapınar Su

---

⁶⁵² Karayaman, **a.g.e.**, s. 220.

⁶⁵³ Kurt, **a.g.e.**, s. 175. Şirketin imtiyazı Kurt tarafından 85 yıl, Karayaman ise şirketin yeni yatırımlar yaptığı gerekçesiyle 87 yıl olarak belirtmektedir. Bkz.: Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 221-222.

⁶⁵⁴ Kurt, **a.g.e.**, s.s. 175-176.

⁶⁵⁵ **Anadolu**, 10 Teşrinisani 1332; **Yeni Asır**, 14 Ağustos 1933.

⁶⁵⁶ **Anadolu**, 19 Nisan 1938.

Şirketi'ni ikna ederek yukarı mahallelere su vermesini sağlamaya çalışırken diğer taraftan da yeni kurulan mahallelerde çeşme yapımına devam ediyordu.⁶⁵⁷ Belediyenin yaptığı bu çalışmalara karşın şirket, 1930'lu yıllarda bile kent nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan kentin yükseklerde kalan semtlerinde yeterli su tesisatı kurmuyordu. Çünkü buralara su çıkarmak için şirketin ek masraf yapması gerekiyordu.⁶⁵⁸ Yukarı mahallelerin su sorununun dayanılmaz boyutları birçok kez belediye meclisinin gündemine de geliyordu. Örneğin Hasan Bey ve arkadaşları 11 Kasım 1934 tarihinde yazdıkları takrirle susuzluğun boyutlarını şöyle aktarıyordu:

*Dokuz on bin nüfusu bulunan Tepecik ve Yiğitler halkı susuzluktan çok çok sıkıntıdadırlar. Ekserisi işçi ve amele olduklarından kumpanyadan evlerine su alacak paraya malik değildirler. Kâğıthane caddesinde bulunan bir çeşmeden nöbetle ve türlü zorluklarla su ihtiyaçlarını temin etmek mecburiyetinde bulunuyorlar. Aynı cadde üzerinde Eşref Paşa Hastanesi önüne belediyemiz tarafından bir çeşme yapılmasına müsaade buyurulmasını yalvarır saygılarımızı sunarız.*⁶⁵⁹

Buna karşılık şirket, yukarı mahallelerde yaşayan halkın fakir oluşundan dolayı buralara su çıkarmayı kârlı görmediğinden kuyular ve taşıma sularla sorunu çözmeye çalıştı.⁶⁶⁰ Belediye şirketin aldırılmaz tavrı karşısında İzmir'in hizmet açısından geri kalmış yukarı mahallelerinin çeşmeyle donatılması için bir anlamda seferberlik başlattı. 1932 yılında başlayan bu çalışmalar hanelerin gereksinimlerinin yanı sıra, yeni yeşillendirilmeye başlanan parkların sulanmasını da kapsıyordu. Belediye bu gereklilikler karşısında Osmanağa ve Vezir sularının takviye edildikten sonra elektrikle Kadifekale'ye pompalanması suretiyle hem Kadifekale'nin yeşillendirilmesi hem de su yüzü görmemiş yukarı mahallelerin su ihtiyacını karşılamaya yönelik birtakım projeler gündeme getirdi. Ancak suyun işletme yetkisinin İzmir Suları Anonim Şirket-i Osmaniyesi'nde olması, belediyenin elini kolunu bağlıyordu. İzmir'de 1930-1932 yılları arasında, halkın umumi olarak

⁶⁵⁷ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 236.

⁶⁵⁸ Kurt, **a.g.e.**, s. 193.

⁶⁵⁹ **Belediye Umumi Meclisi Zabıtname Defteri**, 11.11.1934 tarihli Belediye Meclis Tutanakları. Daha sonra belediye encümeni tarafından onaylanarak çeşme yapılmasına karar verilmiştir. Bkz.: Belediye Umumi Meclisi Zabıtname Defteri 12.2.1935 tarihli Belediye Meclis Tutanakları.

⁶⁶⁰ Kurt, **a.g.e.**, s. 193.

faaydalanabilmesi için ilk ele alınan bölge Bahri Baba Parkı'ndaki çeşmeler oldu.⁶⁶¹ Su probleminin 1930'lu yıllarda ne kadar ciddi bir sorun olduğunu gösteren örneklerinden birini de Karataş Mahallesi'ndeki Enveriye Sokağı sakinlerinin talepleri göstermektedir. Bu yöre halkı, belediyye başvurarak susuzluktan cilt hastalıklarına yakalandıklarını söylüyor, mahallelerine eşme yapılmasını istiyorlardı. Belediye sorunu çözmek için 1932 yılı sonuna kadar 31 eşme inşaatı yaptı.⁶⁶² Bütün bunların yanında su şirketinin yukarı mahallelerdeki halka dönük ayrımcı uygulamaları söz konusuydu. Kimi zaman tehlikeli boyutlara varabilen bu olumsuz bakış aısını Hizmet Gazetesi “bir cürüm” yorumuyla haber yapıyordu. Habere göre;

Su şirketi, hiç kimseye haber vermeden yukarı mahallattaki çeşmelerin bir kısmını kaldırdığı gibi yangın musluklarını da eksiltmiştir. Belediyenin ani teftişi sonucu ortaya çıkan olay akıllara hayret verecek haldedir. şayet bir yangın çıksa ve biri suyu kesse suikast işlemiş olmayacak mıydı şimdi bu suikastı şirket kendiliğinden ve şimdiden yapmakta hiçbir mani ve mahsur görmemiş olacak ki kendisini hareketinde serbest addetmiş ve yapacağını yapmıştır. Bu bir cürümdür.

Belediyeyi bir an önce harekete geçmeye çağıran gazete, mahkemeye başvurmasının zarurettten öte bir görev olduğunu da ekliyordu. Haberin devamında, belediyenin geç vakit yaptığı teftiş sonucu su depolarının pislik içinde olduğunun tespit edildiği, 10 gün içinde deponun temizlenmesi için tebligat yapıldığı bildirilmekteydi.⁶⁶³

İzmir halkının su şirketinden çektiği bu kadarla da kalmıyordu. şirket olur olmaz zamanda gönderdiği memurlarından evde bulamadığı abonelerin suyunu kesmelerini istiyordu. Aboneler ancak 50 ila 200 kuruş arasında değişen cezaları ödedikten sonra sularını atırabiliyorlardı. şirketin adeta bir kazanç kapısı haline getirdiği bu uygulama, basın tarafından sürekli gündeme getirilen ve şiddetle eleştirilen konuların başında geliyordu. şirket ayrıca ev sahipleriyle mukavele yapıyor, mstecirleri tanımıyor, üç aylık su parasını depozito olarak peşin alıyordu.

⁶⁶¹ Göksu, **a.g.e.**, s. 106.

⁶⁶² Göksu, **a.g.e.**, s. 109.

⁶⁶³ **Hizmet**, 12 Knununusani 1933.

Herhangi bir zatın su saatinin muayenesi zamanında evde olmaması da şirkete suyu kesme hakkını veriyordu. Konuyla ilgili olarak Ocakoğlu, işçileri örnek göstererek, bazı işçilerin sabah çıkıp akşam geldiklerini, dolayısıyla da bu sırada evde yok diye suları kesmesinin bağlatmak için hem iki-üç günlük yevmiyelerini almak hem de onları susuz bırakmak anlamına geldiğini söylüyordu:

Su şirketinin Osmanlı dönemi müesseselerinden biri olmasından dolayı belki hâlâ o zihniyetin tesiri altında kendisini halka hizmet eden bir müessese olarak değil, halkı kendisine itaate mecbur bir vaziyette görmektedir. Suyu kesen kendisi olduğu halde bir de elli kuruş ceza tarh eyliyor... Hâlbuki haksız yere üç gün beş gün susuz kalan şirketten tazminat eylemeleri daha doğru ve yerinde bir hareket olur... Belki yarın şirket karşımıza dikilerek imtiyaz mukavelesinin bilmem kaçınıc maddesinden bahsedecek... Onları biliyoruz... Osmanlı devrinde onların nasıl alındığını biliyoruz. Fakat Nafia Vekâleti Osmanlı devrinin döküntüleri olan bu gibi şirketlere halkımızı ezdiremez... Aklın ve mantığın kabul edemeyeceği usullerle halkın lüzumsuz paralar ödemesine ve sıkıntı çekmesine seyirci kalamaz...⁶⁶⁴

Su şirketinin türlü hilelerle yaptığı kesintiler ve aldığı paralar uzun zaman basını meşgul etmeye devam etti.⁶⁶⁵ Şirketin anlaşma gereği, devlete vermesi gereken parayı sürekli zarar göstererek vermediğinin resmi olarak ortaya çıkması, satın alınmasını gündeme getirdi. Belediye su şirketini satın alma kararını şirkete bir mektupla bildirerek gereken tetkikatın yapılmasını istedi.⁶⁶⁶ Böylece şimdiye kadar taahhütlerini yerine getirmeyen ve halkın su ihtiyacını karşılamayan şirketin satın alınması görüşmelerine başlanmış oldu.

Genel olarak şirketin satın alınmasında; sözleşmede var olan şartlardan (örneğin resmi dairelere ücretsiz vermek zorunda olduğu suyu vermemesi ya da halk için 20 adet bedava çeşme açma zorunluluğu gibi) hemen hiçbirini yerine getirmemiş olması, su ücretlerinin yüksek tutulması, yukarı mahallelere yapması gereken tesisatı yapmaması, membaların iyi himaye edilmemesinden dolayı şehir halkının sağlığını

⁶⁶⁴ **Yeni Asır**, 10 Ağustos 1937.

⁶⁶⁵ **Yeni Asır**, 19 Ağustos 1937.

⁶⁶⁶ **Yeni Asır**, 17 Teşrinisani 1938.

tehdit eder duruma gelmesi, şehrin değişen ihtiyaçlarına cevap vermemesi, abonelerden fazla para alınması, kiracıların kendinden öncekilerin borcunu ödemek zorunda bırakılması ve suların yerli yersiz kesilmesi gibi sorunlar neden oldu. Herhangi bir durumda şehir halkının susuz kalabileceği yapılan tetkiklerde anlaşıldı, bu durum karşısında Nafia Vekâleti Halkapınar Su Şirketi'ni satın alma girişimlerini başlattı. Su şirketinin tesisatı 600.000 lira değerindedir; fakat aradan geçen zaman içinde şirket tesisatı yenilemediği gibi bu amaçla halktan fazla para topladığı anlaşıldı. Daha önce tespit edilen (80.000 lira halka 120.000 lira devlete) borcu şurayı devletçe de tasdik edilmesine rağmen şirket ödemeye yanaşmadı.⁶⁶⁷ Cumhuriyet'in 30'lu ve 40'lı yıllarda uyguladığı devletçilik ilkesine uygun olarak kamu hizmeti gören işletmelerin ulusallaştırma siyaseti gereğince 1 Nisan 1937'de başlayan görüşmeler, 8 Kasım 1943'te, şirketin satın alınmasıyla noktalandı. Şirket'e ait tesisler önce hükümete sonra da hükümetten belediyeye devredildi.⁶⁶⁸ İzmir bu tarihten sonra su ihtiyacının önemli bir kısmını Halkapınar Suyu ile karşılamaya başladı.

3.3.2.3. Karşıyaka Yamanlar Suyu

1930'lu yıllarda Karşıyaka'da şebeke suyu bulunmuyordu. Konuyla ilgili olarak Turan Muşkara, Yamanlar suyu şebekesinin ancak 1936 yılında yapıldığını, ondan önce evlerin bahçelerinde hatta bodrum katlarında tulumbalar bulunduğunu söylemekte ve şöyle devam etmektedir:

Emme basma tulumbalar genellikle çatı aralarındaki depolara da su basmaktadır. Emme basma tulumbaların bazılarının dairevi bir kolu olurdu, çark gibi çevrilirdi. İskelenin karşısında “artezyen suyu” diye adlandırılan bir belediye suyu vardı. Oradan doldurulan testiler yakın evlere taşınırdı. Bu beğenilen, lezzetli, bir içecek su idi. Suyu yalınayak omuz sırtlarında veya eşek sırtında taşıyan sakalar bulunmaktaydı. 1934'te daimi elektrik gelince, elektrik motorları el tulumbalarının yerlerini almaya başladı.⁶⁶⁹

⁶⁶⁷ **Yeni Asır**, 1 Mayıs, 24 Haziran 1938.

⁶⁶⁸ Devredilme süreci ve sözleşmenin ayrıntıları için bkz.: Kurt, **a.g.e.**, s.s. 196-200.

⁶⁶⁹ Muşkara, **a.g.e.**, s. 11.

Karşıyaka'nın su sorunu belediyenin en çok mesai harcadığı konuların başında geliyordu. Karşıyaka'nın su sorununu çözmek için üç fikir vardı. Bunlardan biri Yamanlar Dağı'ndan, ikincisi belediyenin kendi elinde bulunan Vezir ve Osmanağa'dan, üçüncüsü Halkapınar'dan su getirmektir. Su meselesi ile ilgili olarak genel görüş Yamanlar suyunun getirilmesinin pahalı olacağı yönündeydi. Bu yüzden Halkapınar su şirketi ile görüşme halinde oldukları belirtilmekteydi.⁶⁷⁰

Başlangıçta Halkapınar Su Şirketi'yle görüşülmüş; fakat şirketin kabul edilemez şartlar öne sürmesi üzerine vazgeçilerek başka seçenekler üzerinde durulmuştu. Karşıyaka'nın 1930'da İzmir Belediyesi'ne bağlanmasıyla su işi belediyenin bir an önce çözmesi gereken sorunlardan biri oldu. Belediye ilçenin su ihtiyacını karşılamak için İş Bankası'ndan aldığı 2 milyon liranın 300.000 lirasını Karşıyaka'ya ayırıyor bu paranın da 140.000 lirası su işi için tahsis ediliyordu. İlçeye suyu nereden getirileceğini belirlemek üzere önce Vezir ve Osmanağa suları daha sonra Yamanlar ve Halkapınar suları üzerinde tetkik yapılmasına karar verildi.⁶⁷¹ 1931'in Kasım ayında Vezir ve Osmanağa ile Yamanlar Suyu incelenmeye başladı. Vezir ve Osmanağa sularının Karşıyaka'ya verileceği kent gündemine düşünce, Bakteriyolog Dr. Memduh Say gazeteye bir makale yazdı. Bu makalede Vezir ve Osmanağa sularının neden Karşıyaka'ya getirilemeyeceğini (ya da başka bir deyişle neden getirilmemesi gerektiğini) madde madde açıklıyordu:

1) Vezir ve Osmanağa suları hali hazırda menabii müteaddit olup, tahminen 30-40 senelik zamandan beri derunlarında tahlillerinde zevaddı uzviye ve nitrit gibi gayri sıhhi mevât buluna gelmiştir. Hali hazırda istifade edilebilecek bir veya iki memba vardır. Membaların yağmur sularıyla bulanması hariçten televüssüne bariz bir misaldir. 2) Sular yeterli değildir. Yakın tarihte hamillerine biraz fazla su vermek isteyen su dairesi Debbağhane deresi nam dereyi memba suyuna katmak lüzumunu hissetmeleri ve katmalarıdır. Bugün mezkûr suyun sahiplerinden birçoğu bu suyu tam bir su addetmeyerek bir de halkapınara abone olmaktadır. 3) Suyun elde edilmesi ve muhafazası gayri fennidir. 4) Menbadan depoya kadar olan yol iptidaidir ve

⁶⁷⁰ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 10.11.1930 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 88-100.

⁶⁷¹ **Hizmet**, 20Ağustos 1930.

emniyetli değildir. 5) Deposu fenni değildir, televvüse müsaittir iflah ve ıslahı vecibedir. 6) Yol uzun ve bakıma muhtaçtır. İkide bir heyelanlar gibi sebeplerle bozulmaktadır. Fikrimce Karşıyaka'ya su göndermek ve Karşıyaka'nın suyu var diyebilmek için evvela sularının fazlalaştırılması ve membainin temizce olanlarının fenni tarzda inşası muhafazalarının temini, depoya kadar giden yolun inşası deponun fenni olarak tamiri ve ıslahı gerekir.

Ayrıca Kızılçullu'dan Karşıyaka'ya yolların tamirine harcanacak para, emek ve zorluğu göz önüne alındığında su namına gelecek şeyin diğerlerine oranla hiçbir iyilik ve fazlalığı olmadığına dikkate alınmasını istiyordu. Sonuçta olacak şeyin Karşıyaka'yı su derdinden kurtarmaktan öte yeni bir su badiresinin içine yuvarlamak anlamına geldiğini ekleyerek ilgilileri uyarıyordu.⁶⁷² Yapılan incelemeler sonucu proje için bir yarışma düzenlenmesine ve en iyi projenin Nafia Vekaleti'nce seçilmesine karar verildi.⁶⁷³ Şehir Meclisi'nin açtığı yarışma sonucunda Pont a Mousson firması hem 4.000 lira ödüllü Karşıyaka Su Projesi'ni hem de belediyece 195.000 lira bedelle eksiltmeye konulan ihaleyi 157.000 lirayla kazandı.⁶⁷⁴ Karşıyaka suyuna ilişkin sözleşme, 12 Haziran 1933 günü İzmir Belediyesi ile Pont a Mousson Grubu arasında imzalandı.⁶⁷⁵ 1934'de başlanan proje müteahhidin şartnameye uygun olmayan kimi uygulamaları yüzünden belediye ve şirket arasında zaman zaman problemler yaşanmasına ve projenin kesintiye uğramasına neden oldu. Örneğin şirketin, şartnamede yer alan borular yerine başka borular getirttiği tespit edildi. Sonunda sorunlar çözüldü fakat suyun gelme süresi de bu işlerin uzamasına paralel olarak gecikti. Belediye bu sorunu çeşitli yerlere çeşmeler yaptırarak çözmeye çalıştı.⁶⁷⁶

Yamanlar Suyu projesi tamamlandıktan sonra, 28 Ağustos 1934 günü Başbakan İsmet İnönü'nün katıldığı bir törenle açıldı.⁶⁷⁷ Yamanlar Suyu, Karşıyaka'ya geldikten sonra işler hiç de beklenildiği gibi gitmedi. Başlangıçta

⁶⁷² Memduh Say, "Karşıyaka Suları Hakkında Dr. Memduh Bey Ne Diyor?", **Hizmet**, 21 Ağustos 1930.

⁶⁷³ **Anadolu**, 14 Teşrinievvel 1932.

⁶⁷⁴ **Anadolu**, 28 Birinciteşrin 1932, 29 Mayıs 1933.

⁶⁷⁵ **Anadolu**, 13 Haziran 1933.

⁶⁷⁶ **Anadolu**, 4, 9 Mayıs 1934.

⁶⁷⁷ **Anadolu**, 29 Ağustos 1934; Ürük, **Şu Bizim...**, s.s. 80-81.

abonelik için başvuran neredeyse yok gibiydi. Bu nedenle Behçet Uz, kapı kapı dolaşmak zorunda kalıyordu. Ayrıca çeşitli bahanelerle evlerdeki tulumbaları söktürüyor,⁶⁷⁸ abone azlığını her fırsatta dile getiriyordu:

*Bu su şimdiki abonman sayısı ile belediyeye 12 bin lira varidat temin etmektedir. Buna mukabil yıllık masraf 5-6 bin liradır. Yaklaşık bin kişilik bir abonman suyu kullanmamakta oysaki bu bin kişilik abonman sayısı artsa şu anda 12,5 kuruş olan tarife 10 kuruşa düşecektir. Diğer bir mesele Karşıyaka'da hâlâ insanların tulumbalardan su içmeleri, bunun sağlığa zararlı vardır. Halk çeşmelerden içmelidir. Zengin abonmanlar bahçelerini Yamanlar suyu ile sulamakta bu da çeşmelere yeterli su kalmama ihtimalini ortaya çıkarıyor. Dolayısıyla buna karşı çıkmak lazım ki fakir halk da Yamanlar Suyu'ndan faydalanabilsin. Yeni müracaatlara saat verilememesi de abonman sayısının artışını engelleyen bir husus olarak çıkıyor.*⁶⁷⁹

Kısa zaman sonra abone sayısının artmasıyla, Yamanlar suyu Karşıyaka'daki hemen tüm evlerin çeşmelerinden akar hale geldi. Hatta bir süre sonra abone sayısı 500'ü aştığından suyun metreküpü 15 kuruştan 12,5 kuruşa düşürüldü.⁶⁸⁰ Ancak çok geçmeden bu su Karşıyaka'ya yetmemeye başladı. Üstelik abone olmak isteyen 300 kişinin bekletilmesi büyük sıkıntılara neden oluyordu. Bütün bunların üzerine 1937 yılının kurak geçmesi eklenince miktarında azalma oldu. Bu durum hem belediye hem de Karşıyaka halkı için sıkıntılı günlerin yaşanmasına neden oldu. Belediye halkın suyu israf ettiği için yetmediğini gerekçe gösteriyordu. Bu yüzden abone başına düşen su miktarını üç ayda 25 ton olarak belirledi. Bu miktarı aşanların daha pahalı tarifelerle ücretlendirilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca suyun ticari gemilerle, sanayi kuruluşlarına verilmemesi de çözüm yollarından biri olarak sunuluyordu. Fakat bu kararlar basında büyük eleştirilere neden oldu. Baştan hesapsızca yapılan bu işin neden halka fatura edildiği sorgulanarak, bu aşamada asıl yapılması gerekenin suyu bollaştırma yollarının araştırılması gerekliliği vurgulanıyordu.⁶⁸¹ Bütün bu tartışmalar ve kurak geçen günlerin ardından, Karşıyaka'nın yardımına Halkapınar

⁶⁷⁸ Ürük, a.g.e., s. 82.

⁶⁷⁹ Anadolu, 16 Şubat 1937.

⁶⁸⁰ Aynı tarihte Halkapınar suyunun metreküpü 16 kuruştur. Bkz.: Yeni Asır, 1 Şubat 1936.

⁶⁸¹ Anadolu, 9 Şubat 1938.

Diana suları yetiştirdi. 29 Ekim 1947 günü Karşıyaka'ya tarihinde ilk kez Halkapınar suyu verilmeye başlandı. O dönemlerde saat 16.00'ya kadar Yamanlar suyu verilen Karşıyaka'ya bu saatten sonra Halkapınar suyu verildi. 1960'lı yıllarda Yamanlar Suyu'nun Karşıyaka su şebekesine verilme oranı günde iki saate kadar düştü.⁶⁸²

Su sorunu olan yer bir tek Karşıyaka değildi. Buca ve Bornova da içme suyu sıkıntısı yaşıyordu. Buca'ya su 19. yüzyılın sonlarına doğru Kangöl mevkiinden künklerle getiriliyordu. Çobanların koyunlarını sulamak için zaman zaman künkleri kırmaları su sorunu yaşanmasına yol açıyordu. Bu sorun, 1937 yılında Belediyeler Bankası'nın suyu demir borular içine almak için 25.000 lira vermesiyle aşıldı.⁶⁸³ Dâhiliye Vekâleti, Buca İçme Suyu tesisatının Ankara İmar Komisyonu tarafından yapılmasını uygun gördü. Harici şebeke 32.000 liraya, dâhili şebekede 42.000 liraya çıkacaktı. Toplamda 74.000 liraya mal olacak projenin yapımına başlandı.⁶⁸⁴

Su sorunu yaşayan yerlerden biri de Bornova'ydı. Bornova'ya gelen tek kaynak İkiz Göl denilen yerden gelen suydur. Bornova'da yaşayan Levantenler suyu evlerine hususi bir tesisatla çekmişlerdi. Su kaynağı, Levantenlerden oluşan bir komisyon tarafından idare edilmekteydi.⁶⁸⁵ Halkın büyük bir kısmı ise tesisatı fenni olmayan pis dere suyu kullanmaktaydı. Bornova'ya içme suyunun Yamanlar Dağı'ndaki Karatepe'deki üç kaynaktan getirilmesi için tetkikler yapılmıştı. Bu su, Yamanlar Suyu Bornova'ya getirildikten sonra bahçelerin sulanması için kullanılması planlanmıştı.⁶⁸⁶ Daha sonra Bornova Işıklar Köyü'ndeki memba su kaynakları, Vali Kâzım Paşa'nın yardımlarıyla ıslah edildi. Bu nedenle halk tarafından suya “*Kâzım Paşa Suyu*” adı verildi. Bornova'ya su getirmek için yapılan tesisata üç kaynak suyu bağlandı. Bunlardan biri olan Bedestan Pınarı saniyede 8.5 litre su akıttıyordu. Deli Süleyman Pınarı'nın suları da Bornova'ya kadar döşenen tesisata eklenince halk sağlıklı içme suyuna Ekim 1939 tarihinde kavuştu.⁶⁸⁷

---

⁶⁸² Ürük, **a.g.e.**, s. 82.

⁶⁸³ **Anadolu**, 11 Haziran 1937.

⁶⁸⁴ **Yeni Asır**, 3 Teşrinievvel 1936; **Anadolu**, 17 Teşrinievvel 1937.

⁶⁸⁵ Karayaman, **a.g.e.**, s. 227.

⁶⁸⁶ **Yeni Asır**, 5 Ağustos 1936.

⁶⁸⁷ Karayaman, **a.g.e.**, s. 227.

3.3.2.4. Şaşal Suyu

İzmir’de bu dönemde evlere kaya suyu gelmekteydi. Şaşal’ı bilen pek yoktu. Bunu İzmir’e hediye eden Vali Kâzım (Dirik) Paşa’ydı.⁶⁸⁸ Gerçekten de Cumaovası yakınlarındaki Develi Köyü kaynaklardan çıkan Şaşal Suyu damacanalarla şehre getirilip satılmaktaydı. Vali Kazım Paşa, Şaşal Suyu ile yakından ilgilenmiş 1926 yılında, Sıhhiye Müdürü Lütfi Bey ve Hıfzıssıhha Müdürü Memduh Bey’le suyu inceleyerek tahlillerini yaptırmıştı. Suyun kimyasal özelliklerinin uygun olmasının anlaşılmasıyla, suyun şehre getirilmesi için çalışmalar başlamıştı.⁶⁸⁹

1932 yılında Şaşal Suyu’nun, Cumaovası içindeki hükümet binası karşısında betondan yapılacak bir su haznesine getirilmesi planlandı. Ayrıca belediyenin Şaşal Suyu’nun şehirdeki satışını denetlemesi ve damacanelerin belediye tarafından mühürlenmesi kararlaştırıldı. Suyun izole edilmesi için bütçelerinden para veren köylülerin ise Şaşal Suyu alıcı ve toptan satıcılarından küçük bir ücret almaları düşünüldü. Günde 750.000 litre su veren kaynakların dağıtımı için ihale açıldı.⁶⁹⁰ Şaşal Suyu 1932’de satılmaya başladı. Suyun membadan alınarak İzmir’e taşınması, satılması ve membada fenni tesisat yapılması köy ihtiyar heyeti tarafından Muhasebe-i Hususiye’ye verildi. Vilayet daimi encümeni tarafından suyun işletilebilmesi için 10.000 lira temin edildi. Bu parayla damacaneler, kamyonet vesaire alınacak, bir de depolar kiralanacaktı. Şehirde de suyun satışı için ayrıca teşkilat yapılacaktı.⁶⁹¹

İzmir Belediyesi, Şaşal Suyu’nu ilk kez 1 Mayıs 1934 tarihinde ağzı zımbalı kurşunlarla kapatılmış mühürlü damacanelerle taşımaya başladı.⁶⁹² Aynı yıl Vali Kâzım Paşa suyu Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Toprak ve Su Laboratuvar Şefi kimyager Kerim Ömer Bey’e incelettirdi. İnceleme sonucunda suyun radyoaktivesinin yüksek ve şifalı olduğu tespit edildi. Böylece Ankara ve İstanbul’da

---

⁶⁸⁸ Moralı, **a.g.e.**, s. 19.

⁶⁸⁹ Karayaman, **a.g.e.**, s. 227.

⁶⁹⁰ **Anadolu**, 31 Mayıs 1932.

⁶⁹¹ **Anadolu**, 29 Kânunusani 1934.

⁶⁹² **Anadolu**, 1 Mayıs 1934.

birer satış merkezi açılma şartlarının araştırılması amacıyla raporun üç nüshası Ankara'ya gönderildi.⁶⁹³

7 Mayıs'ta Torbalı ve civar köyler başta olmak üzere şehrin birçok yerinden otobüs ve arabalarla gelen halk, Şaşal kaynağında toplanıyor; yeni beyaz çinili musluklardan kana kana su içerek bayram yapıyordu. Ayrıca yanlarında bir gaz tenekesi 10 ila 15 kuruş olan Şaşal suyunu da beraberlerinde götürüyorlardı. “*Şaşal Bayramı*” kutlamaları halkın yanı sıra Kazım Paşa'nın şehrin ileri gelenlerine verdiği kır ziyafeti ile devam etti.⁶⁹⁴ Su satış doldurma yerinden damacana ve şişelerde su satışına başlanacağından yarım litrelik şişelerden on para; yirmi ila yirmi beş litrelik damacanalardan bir buçuk kuruş, elli litrelik damacanalardan üç kuruş doldurma ücreti alınmasına karar verildi. Satıcılar bunun elli litresini 30 kuruştan fazlaya satamayacaklardı. Ayrıca suyun kurşunlu damacanalarda satılması kararı alındı.⁶⁹⁵ Şaşal suyu dağıtımına başlandıktan sonra bazı sucuların Şaşal suyu damacanalarına vidalı demir kapak yerine mantar ve çam kozalağı koydukları tespit edildi. Muhasebe-i Hususiye Müdürlüğü bu tür kapaklarda hile yapmanın kolay olmasından dolayı, bu tür satışlara kesinlikle müsaade edilmemesini alakadarlara bildirdi.⁶⁹⁶

3.3.3. Temizlik

Tanzimat'tan önce şehir temizlikleri ve çöplerin imhası büyük bir sorun olmamış, hükümet belediye işlerini kendi üzerine almadan bunu tebaaya devretmişti.⁶⁹⁷ Çarşı temizliği çarşı esnafınca, mahalle aralarının temizliği de “*Arayıcı Esnaf*” tarafından sağlanmıştı. Arayıcılar, “*Çöplük Subaşı*” denen görevliye belirli bir yıllık bedel ödeyerek çöpleri toplar, deniz kıyısında ayıklayarak içinden çıkan işe yarar şeyleri satardı. Meydanların temizliği, subaşı tarafından acemi oğlanlarına yaptırılırdı. Şehirlerde temizlik ve esnafların denetimi kadıların sorumlulukları arasında yer alan işlerdendi. Kadıya işlerinde yardımcı olan görevliler arasında Subaşı, Böcekbaşı, Mimarbaşı, Çöplük Subaşı, Muhtesib ve İhtisap Ağaları vardı. İhtisap Ağaları kendilerine bağlı olan zabıtalılarla hem fiyatları hem de esnafların temizliğini, çöplerin toplanmasını denetlerdi. Şehrin altyapı hizmetleri

⁶⁹³ BCA 30 10 00.176.213.7.

⁶⁹⁴ Anadolu, 8 Mayıs 1934.

⁶⁹⁵ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 9.4.1936 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 22-23, 31.

⁶⁹⁶ Yeni Asır, 19 Temmuz 1936.

⁶⁹⁷ Osman Ergin, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul, 1936. s. 5.

büyük oranda vakıflar yoluyla karşılandığından, İhtisab Ağaları dolaylı yoldan şehrin altyapısını denetleyen kişilerdi.⁶⁹⁸ 1826 yılında İhtisab Nazırlığı kurulmuş, ancak nezaret, Maliye Nezareti gibi çalışmaya başlamış ve esnaf işlerini ihmal etmişti. Kadılık teşkilatının da ekmek narhı dışındaki belediye işleriyle alakası kesildiğinden belediyenin yapması gereken temizlik, tenvirat, kaldırım ve lağım gibi işler sahipsiz kalmıştı. Daha sonra Batı tarzında kurulan belediye teşkilatı şehrin temizliği işini üstlenen kurum olmuştu.⁶⁹⁹

İzmir'in temizlik işleri nüfusunun artmasına paralel olarak 19. yüzyılın sonlarından itibaren ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Bunu gezginlerin anlatımlarında da görmek mümkün. Şehrin “*pisliği*” hemen her gezginin ilk değindiği konuların başında gelmekteydi.⁷⁰⁰ Kentin temizlik işinde belediye, Sabri Yetkin'in de belirttiği gibi tam bir fiyaskoydu. Çünkü belediye salgın sırasında kenti temizleyeyim, hastalığı azaltayım derken hastalığın yayılmasına neredeyse destek veriyordu. Şehirde çöp toplama işleri tam bir problemli. Çöp toplama işi kentin düz yerlerinde at arabalarıyla yukarı mahallelerdeyse eşeklerle sağlanmaktaydı. Ancak toplanan çöpler üstü açık bir vaziyette sokaklarda dolaşa dolaşa çöplüklere nakledilirdi. Tabii böylece bütün mikroplar da kente yayılmış oluyordu. Öte yandan cadde ve sokakların temizliği çalı süpürgeleriyle sağlanıyor, hayvan tersiyle dolu sokak ve caddeler, sert süpürge darbeleriyle güya temizleniyor, böylece bütün toz ve mikroplar süpürge darbeleriyle havaya karışıyor, hastalık iyice artıyordu.⁷⁰¹ Belediye temizlik işini ciddi biçimde gerçekleştiremezken, denetim işini de hakkıyla yerine getiremiyordu. Tramvay, otel, han, Yahudihane, kahvehane, gazino, lokanta, hamam ve fabrika gibi toplu bulunan yerlerde temizlik kurallarına hiç dikkat edilmemekteydi.⁷⁰² Şehirdeki pislik esnafa aynen yansımış fırınlar, bakkallar, lokantalar, balıkçılar, oteller, hanlar bu pislikten nasibini almıştı.

Cumhuriyet öncesi İzmir'inde, çöpler toplandıktan sonra Martokye, Üçkuyular, Yalı ve Yukarı mahalleye götürülerek boşaltılıyor, ardından imha

---

⁶⁹⁸ Karayaman, **a.g.e.**, s. 234.

⁶⁹⁹ Ekmekten başka şeylerden narh hemen hemen kaldırılmış olduğu için yalnız narh işlerine bakan Kadılık teşkilatı da adeta diğer belediye işleriyle alakasını kesmişti. Bkz.: Ergin, **a.g.e.**, s. 122.

⁷⁰⁰ Yaranga, **a.g.e.**, s.s. 77-78.

⁷⁰¹ Sabri Yetkin, “Kolera Günlerinde İzmir (1910-1911)”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 3, Mart 2001, s. 11.

⁷⁰² Yetkin, **a.g.m.**, s.s. 11-12.

edilmek üzere önceden ayrılmış sekiz bölgeden birine naklediliyordu. Belediye bu çöplerin bir kısmını Avrupa'ya ve domuz yetiştiricilerine gönderiyor, diğer kısmını da yakarak imha ediyordu. Amerikan Koleji'nin hazırladığı raporda, şehrin temizlik işlerinin kadınlar ve genç kızlar tarafından yürütüldüğü, çöp arabalarının çoğunlukla erkek çocuklar tarafından taşındığı belirtilmekteydi. Aslında bu kişiler böyle bir iş için çoğu zaman uygun kişiler değildi ve çok az ücret almaktaydılar. Bazı kızların yaşı 13'ün altındaydı. Kadınlardan bazıları da 50-55 yaşındaydı. Aylık ücretler 10 ila 14 Türk lirası arasında değişmekteydi.⁷⁰³

Cumhuriyet yönetimi, hem kent yönetimi hem de kent planlamasına sağlık açısından bakmaktaydı. Kentteki çevresel sağlık koşullarını geliştirmek, dönemin temel kaygılarından biri olmuştu. O dönemin şehirciliğinde etkin olan iki uzmandan Reuter, “*şehircilik demek temizlik, temizlik ve yine temizlik demektir*” derken; Oelsner, “*şehirler ve şehirciler aynı zamanda bir terbiyecidirler. Hiçbir şey sıhhat kadar sâri değildir,*” vurgusunu yapıyordu.⁷⁰⁴ Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir'de temizlik işleri oldukça sağlıksız ve yetersiz koşullarda yürütülmeye devam etmişti. Nitekim Ulvi Olgaç da söyleneni doğrular biçimde; şehrin baştan başa toz toprak, süprüntü, pislik içinde olduğundan; tenekelerle çöplerin çarşı içlerinde duvar köşelerine döküldüğünden ve sokaklarda kokudan durmanın mümkün olmadığından bahsetmekteydi.⁷⁰⁵ Çöpler kapaksız olarak yapılmış alelade tenekelere ve kovalara konmuş, bunlar şehrin düz yerlerinde yüksek arabalar, arabaların çıkamadığı yukarı mahallelerdeyse küfeli merkeplerle toplanmaya devam etmişti. Sokakların süpürülmesinde kürek ve çalı süpürgeleri kullanılmıştı. Sokak süprüntü ve gübre gibi çöpler, muhtelif mahallere konulmuş hususi kolektörlerde biriktirilmekteydi. Bu kolektörler tahtadandı, altları açık üstü kapaklı sandık halindeydi. Çoğunlukla üzerleri açık kaldığından sinek, haşarat olmakta, mahalle çocuklarının ve eskicilerin kendilerine göre eşyaları aramak için bunları sık sık dağıttıkları görülmekteydi.⁷⁰⁶

Kentin gündelik hayatını adeta çöplüğe çeviren süprüntülerin yakılabilmesi için 1928-1929 senelerinde incelemeler yapılmıştı. Vesuvio ve Didiye isminde iki Alman fabrikasından öneri alınarak, süprüntülerden numuneler gönderilmişti. Bu

---

⁷⁰³ İzmir 1921, s.s. 54-55.

⁷⁰⁴ Tekeli, Cumhuriyetin..., s. 83.

⁷⁰⁵ Olgaç, a.g.e., s. 15.

⁷⁰⁶ Say, a.g.e., s.s. 100-101.

tetkikin amacı, süprüntüleri yaktıktan sonra ortaya çıkan ısıdan yararlanarak, şehri aydınlatmak ve küllerinden kaldırım taşı imal etmektir. Günlük ortalama 20 ton civarında olan şehir çöplerini %5 kömürle karıştırarak yakmak suretiyle, yılda 16.200 lira kâr hesaplanmıştı.⁷⁰⁷ Avrupa’da 20’den fazla şehirde uygulanan çöplerin yakılması işi, belediyeyi umutlandırmış ve Tuzakoğlu Un Fabrikası’nda bazı denemeler yapılmıştı. Ancak sonra bu projeden vazgeçilmişti.⁷⁰⁸

Dr. Behçet (Uz) Bey’in belediye başkanı olmasıyla İzmir’in sağlıklı ve yaşanabilir bir kent olabilmesi için şehrin temizliği, öncelikli konuların başında geldi. Halkın bu perişan durumunu kendisi şöyle anlatmaktadır:

*Evlerinin önündeki çöplerinin kalkmasını isteyen halk, bu kadar basit bir işi bile, bu çöp toplama hizmetini bile belediyeden alamıyor. Çöplerin etrafında dolaşan köpekler ve tabii sinekler ve sivrisinekler... Halkın şikâyetleri ayyuka çıkmış, her yerden her yönden duyulacak kadar da seslerini yükseltmişler haklı olarak.*⁷⁰⁹

Böylece kent sağlığına yönelik birtakım çalışmalar yapıldı. Öncelikle belediye, boyalı sepetler yaptırarak işe başladı. Bu sepetler üzerine tükürmenin ve çöp atmanın yasak olduğu, çöplerin bu kutulara konulması gerektiği yazılarak şehrin göz önünde olan yerlerine yerleştirildi. Halka “*lütfe*n” diye hitap ederek, temizliğe davet edildi. Buna karşılık kurallara uymayanları, çöp atanları, yerlere tükürenleri yakaladıkça temizliğe mani oldukları gerekçesiyle çeşitli cezalar verildi.⁷¹⁰ Belediyenin verdiği cezalardan basına yansıyan birkaç tanesi şöyledir:

*Beş kişi sokağa moloz döktüğü için, iki kişi yerlere tükürdüğü için ceza aldılar.*⁷¹¹ *Son iki gün içerisinde şehrin muhtelif yerlerinde yerlere tükürdükleri görülen 76 kişi tecziye edilmiştir. Yerlere tükürenlerle şiddetli mücadele edilecektir.*⁷¹² *29 kişi yerlere tükürdüğünden, 3 kişi belediye ağaçlarını tahrip ettiğinden, 10 kişi sokağa süprüntü attığından,*

⁷⁰⁷ Ahenk, 19 Şubat 1928; Say, a.g.e., s. 103.

⁷⁰⁸ Karayaman, a.g.e., s. 236.

⁷⁰⁹ Uz, a.g.e., s. 71.

⁷¹⁰ Olgaç,a.g.e., s.76.

⁷¹¹ Yeni Asır, 10 Temmuz 1934.

⁷¹² Yeni Asır,10 Mart 1938.

*5 kişi sokağa moloz attığından, 2 kişi sokağa kilim silktiğinden muhtelif cezalara çarptırılmıştır.*⁷¹³

Ayrıca, kent sağlığı ve temizliğini daha iyi sağlayabilmek için belediye tarafından bir işlik oluşturularak çöp sandıkları, çöp arabaları, inşaat ve su arabaları üretimine başlandı.⁷¹⁴ Elde edilen araçların çoğalmasıyla birlikte, şehrin en ücra sokaklarına varıncaya kadar dolaşılarak bütün molozlar, sellerin getirdiği kumlar, taşlar ve diğer sprntler bataklıklara götürüldü. Belediye 1934-1937 yılları arasında 7.705 kamyon, 83.856 araba ve 5.808 merkep arabası, 225.279 merkep yükü çöp ve moloz toplayarak bataklıklara döktü.⁷¹⁵ Bu yöntem bir taraftan temizliği sağlarken diğer taraftan bataklıkların doldurulmasını sağlamıştı. Diğer taraftan atların arkasına torba bağlama zorunluluğu getirilerek, hayvanların şehri kirletmelerine engel olunmaya çalışıldı. Bu uygulama yalnız İzmir içi değil, dışarıdan gelen atlar için de geçerli sayıldı.⁷¹⁶ 1931 yılında Kahramanlar'da olan şehir plğ buradan kaldırılarak pler Halkapınar bataklığına dökülmeye başlandı.⁷¹⁷ 1935'te hazırlanan ve meclis tarafından kabul edilen Sıhhi Zabıta Talimatnamesi'nin uygulanmasıyla temizlik işlerinin denetimi daha sıkı ve işlevsel bir hale getirildi.

Belediyenin, dar kadrosuna rağmen temizlik işinde başarılanları yine Olgaç şöyle anlatmaktadır:

İzmir'in sokaklarını dolaşırken kavun, karpuz kabukları, hayvan gübreleri, köpeklerin eşindiği pl ve mteaffın köşeleri artık görmek kabil değil. Halkın bu kadar sıhhatine itina gösteren şehrin bataklıklarını kurutmak, bir yandan ağaçlandırmak, bir yandan sıtma ve gıda maddeleri mücadelelerini açmak gibi mühim işlerle uğraşan Belediye şehrin mütemadi bir şekilde temiz tutulmasını da temin etmiştir. (...)
şehrin kalabalık sokakları her sabah sulanıyor, yıkanıyor, temizleniyor.

⁷¹³ **Yeni Asır**, 9 Ağustos 1934.

⁷¹⁴ rneğin bu imalathanede 1935-36 yılı içerisinde 17 temizlik çöp arabası, 14 inşaat arabası, 4 su arabası ve kasası imal edilip boyanmış, 65 adet de çöp kasası yaptırılarak şehrin muhtelif yerlerine konulmuştur. Bkz.: **İzmir Belediyesi 1936 alışma Raporu**, s. 12.

⁷¹⁵ **İzmir Belediyesi alışma Raporları 1934-1937**.

⁷¹⁶ **Anadolu**, 17 Mart 1932.

⁷¹⁷ **İzmir Belediyesi 1932 alışma Raporu**, s. 165.

*Sabahları ağaçlı bulvarların aralarındaki yeşil tarhlar sulanıyor ve caddeleri yıkıyor. Bu temizlik insana ferahlık veriyor.*⁷¹⁸

Bütün bu çalışmalarla birlikte Güzelyalı, Eşrefpaşa, Alsancak, Kemer ve Karşıyaka’da açılan pazarlar, halkın temiz ve ucuz yiyeceği kolaylıkla temin edebilmelerini sağlıyordu. Bu pazarlar oldukça rağbet görüyordu. Pazar günleri Güzelyalı pazarına Karataş, Salhane, Karantina ve Göztepe’den insanlar öteberi almak için geliyorlardı. Nitekim artık o civar halkı pazar günleri bakkalların kapalı olmasını hissetmiyorlardı. Pazardaki esnafın terazileri, temizlikleri hep kontrol ediliyordu. Bütün gıda maddeleri camlı ve kapalı yerlerde bulunduruluyordu. Filelerini dolduranlar önünden geçen elektrikli tramvaya veya özel otobüse binip evlerine gidiyorlardı.⁷¹⁹

Belediyenin temiz ve ucuz ekmek üretimi de bu yıllardaki yoğun çabalarından biriydi. Halkapınar Köprüsü’nü geçince bugün DGM binası olarak kullanılan bina, İzmir’in ünlü Rum işadamlarından biri olan Tuzakoğlu’na ait un fabrikasıydı. Savaş sonrasında İzmir Belediyesi tarafından ekmek fabrikası olarak çalıştırılmaya başlamıştı. Tuzakoğlu Ekmek ve Un Fabrikası, belediyenin ekonomik olanaklarının sınırlı olması nedeniyle teknolojik olarak geliştirilemedi. Fabrika sınırlı olanaklarıyla, bir yandan İzmirli fırıncıların tekeli ve ekmek üzerinde oynanan spekülasyonları kırmaya çalıştı, öte yandan devlet demiryollarının (İstanbul güzergâhında buğday nakil masraflarını düşük tutarak), İzmir güzergâhındaki fiyatları artırması nedeniyle ortaya çıkan yüksek fiyatlarla mücadele etti.⁷²⁰

3.3.4. Hayvan Sağlığı

İncelenen dönemde kentlilerin sağlık koşullarını iyileştirmeye yönelik en önemli kanunlardan biri 1234 sayılı “*Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunu*”dur. Bu kanuna göre belediye veterinerlikleri; belediye sınırları içindeki hayvanların muayenelerini yapmak, kuduza karşı önlem almak, hayvan ahırlarının dezenfeksiyonunu sağlamak, hayvan gücüyle çekilen arabaların hayvanları hakkında rapor vermek, mezbahalara gelen hayvanların menşe şahadetnamesi ve sağlık

---

⁷¹⁸ Olgaç, **a.g.e.**, s.s. 76-77.

⁷¹⁹ Olgaç, **a.g.e.**, s. 27-28.

⁷²⁰ Göksu, **a.g.e.**, s. 163.

raporunu denetlemekle görevlendirilmişti. Ayrıca, belediyeler mezbahalar yakınında hayvan pazarları açmakla yükümlüydüler.⁷²¹

İzmir’de bulaşıcı hayvan hastalıklarının başında ruam, verem, kuduz, şarbon, tifüs, dalak ve kolera gelmekteydi. Hayvanlardaki hastalıkların önlenmesi, (aynı zamanda hastalıklı hayvanların yok edilmesi) mahallelerdeki ahırların kaldırılması ve tüketilen etlerin denetlenmesi gibi hayvan sağlığını, dolayısıyla da kent sağlığını yakından ilgilendiren bu ve benzeri sorunlar sağlıklı bir kent ortamının oluşturulabilmesinin önünde büyük engeller oluşturuyordu. Bulaşıcı hayvan hastalıklarıyla mücadele etmek için önce 1928 yılında “*Sağlık Zabıtası Komisyonu*” kurulmuştu. Komisyonun gayretleriyle hayvanlardan kaynaklanan hastalıkların önüne geçilmesi ve şehrin sağlığının korunması için çok yönlü çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Bu çalışmalardan ilki “*Hayvan Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun*”a dayanarak bulaşıcı hastalıkları olan hayvanların ihbarının zorunlu hale getirilip takibinin yapılmasıydı. Komisyon, bir taraftan kurduğu ekiplerle hayvanları taramadan geçirirken, diğer taraftan yaptığı duyurularla saklanan hastalıklı hayvanların ortaya çıkarılmasını, aksi takdirde ceza uygulanacağını bildiriyordu. Nitekim hastalıklı hayvanlar tehlike arz etmelerine rağmen sahipleri tarafından saklanmakta ya da geç haber verildiği için köylüye daha çok zarar vermekteydi. Buna meydan vermemek için gereken tedbirler alınarak, sorumlular hakkında tahkikat yapılması istenmekteydi.⁷²²

Hayvan sağlığıyla ilgili bir diğer uygulama hayvan tahaffuzhanesinin⁷²³ yapılmasıydı. Tahaffuzhane, 1934 yılında Kemer’deki Uşşakizade Muammer Bey Hanı’nda açıldı, burada dışarıya ihraç edilecek hayvanların muayeneleri yapıldı. 1938 yılında hâlâ faaliyetlerini sürdürmekteydi.⁷²⁴ Ayrıca Ziraat Vekâleti tarafından vilayette, çıkabilecek hayvan hastalıklarının teşhis ve tedavisine yardımcı olmak, ihraç edilecek hayvan ve hayvansal ürünlerin muayenesini yapmak amacıyla “*Salgın Hayvan Hastalıkları ile Mücadele ve Teşhis Laboratuvarı*” tesis edildi. Hayvan

---

⁷²¹ Tekeli, *Cumhuriyetin...*, s. 41.

⁷²² *Anadolu*, 27 Mayıs 1937.

⁷²³ Hastalıklı hayvanların karantina sürelerini geçirmeleri, gerekli önlemlerin alınabilmesi ve iyileştirilebilmesi için limanlara yakın yerlerde kurulan sağlık kuruluşu.

⁷²⁴ *Anadolu*, 24 Haziran 1934; *Yeni Asır*, 26 Ocak 1934; *Cumhuriyetin 15. Yılında...*, s. 170.

sağlığıyla ilgili olarak atılan önemli adımlardan biri de Bornova Ziraat Mektebi'nde “*Baytar Muavinliği Sınıfı*”nın açılmasıydı.⁷²⁵

Hayvan hastalıklarıyla mücadele konusu, belediye tarafından yakından izlenen konuların başında geliyordu. Bu anlamda İzmir Belediyesi'nin öncelikli durduğu hastalıkların başında ruam hastalığı gelmekteydi. 1934 yılındaki ruam mücadelesine yönelik hazırlanan programa göre: Şehirde bulunan hayvan ahırları tespit edildi, ahır sahiplerinin belediyeye hayvan sayısı ve sağlığıyla ilgili birer beyanname vermesi istendi, şehirde hayvanların su içmelerine uygun yalakların tahrip edilmesi, taş yalakların su içilemeyecek şekle getirilmesini önlemek amacıyla, her yük ve binek arabacısına çinko veya bezden kova taşıması mecbur tutuldu. Ayrıca hayvan nakli yapan vagon, vapur, şat ve emsali araçların hayvan tahliyesinden sonra fenni bir şekilde temizlenmedikçe tekrar kullanılmaması istendi. Yine şehirdeki hayvan pazarlarının etrafına duvar çevrilmesi, bunun mümkün olmadığı yerlerde temizliğe dikkat edilmesi; aksi takdirde bu pazarlara izin verilemeyeceği bildirildi. Hazırlanan ruam mücadelesine göre 3 yıl içerisinde bu hastalığın bitirilmesi planlanıyordu.⁷²⁶

Belediyenin yaptığı tetkiklere göre belediye hudutları içinde ruam mücadelesi tatbik edilecek beygir sayısı 3000'di. Evvela binek arabalarındaki beygirlere daha sonra yük arabalarına uygulandı. Belediyece ruam mücadelesi için iki istasyon kuruldu. Bunlardan birisi Şehitler Caddesi 76 numarada, öteki Bahri Baba'da elektrik şirketi merkezinin arkasındaydı. Buraya getirilen hayvanlar belediyenin Kemer'deki tecrithanesinde bekletiliyordu, ruam görülen hayvanlar imha ediliyor ve sahiplerine tazminatı veriliyordu.⁷²⁷ Ruam mücadelesi daha sonra Ödemiş ve Bergama olmak üzere diğer ilçe ve köyleri kapsayacak şekilde genişletildi. Üç aylık Ruam mücadelesinin ardından ortaya çıkan bilanço şöyleydi: 2.277 at, 141 eşek muayene edilmiş ve aşılandı, bunlardan 32'si hasta olduğu için itlaf edildi. Buca'da 213 at, 305 eşek; Bornova'da 537 at, 409 eşek, 9 katır; Dikili'de 581 at, 990 eşek, 8 katır; Torbalı'da 451 at, 38 eşek, 4 katır; Ödemiş'te 1.928 at, 2.590 eşek, 108 katır; Kuşadası'nda 405 at, 409 eşek, 13 katır; Tire'de 965 at, 793 eşek, 10 katır aşılandı.

---

⁷²⁵ Karayaman, **a.g.e.**, s. 239.

⁷²⁶ **Yeni Asır**, 25 Eylül 1934.k

⁷²⁷ **Anadolu**, 16 Teşrinievvel 1934.

Tüm bölgede muayene edilen hayvanların hastalıklı oranı %8 olarak gerçekleşti. İtlaf edilen hayvanların sahiplerine gereken tazminat ödendi.⁷²⁸

Ziraat Vekâleti'nin üzerinde durduğu diğer bir hastalık veremdi. Vekâlet ineklerde verem hastalığı bulunduğunu, üstelik bu mikrop lu ineklerden elde edilen sütlerin kullanımda olduğunu tespit etti. Bu nedenle İzmir ineklerine Tüberkülin aşısı vurulmasına karar verdi. Gerekli aş ıların temin edilmesiyle inekler aşılandı. Hastalıklı ineklerse sahibine tazminat ı verildikten sonra itlaf edildi ve sorun çözümlendi.⁷²⁹

Kuduzla mücadele konusundaysa vatandaşlara bir bildiri yayınlandı. Buna göre; etrafta çok sayıda sahihsiz dolaş an kedi ve köpek bulunduğ u bildirilmekteydi. Vatandaşlardan bulundukları bölgelerdeki bu hayvanların kuduz vakalarını artırdığı gerekçesiyle bir an önce öldürmeleri istenmekte hatta sağık açısından zaruri görülmekteydi. Hemen başlanan bu mücadelede köy muhtarları, nahiye müdürleri ve kentlilerin her hafta öldürülen kedi köpek sayısını bildirmeleri de zorunlu tutuldu.⁷³⁰ Ayrıca bakımlı ve sahipli köpekler e ağızlık takılması isteniyor, ağızlığı olmayan köpek sahipleri cezalandırılıyordu.⁷³¹ Basına yansıdığı kadarıyla bu uygulama sonucunda belediyenin, 18 kişiyi ağızlıksız köpek bulundurduğu için cezalandırdığını görülyor.⁷³² Bütün bunlarla birlikte çarşı ve pazar yerlerinin temizliğine dikkat edilmesi, buralara köpeklerin gelmesini engellemiş oldu. Köpekler mahallere gelmeyince belediye de, halk da bu köpek yığınlarından kurtuldu. Böylece kuduzla mücadele büyük ölçüde başarılı olmuş oluyordu.⁷³³

Behçet Uz, 1935 yılında kentteki hayvan sağılığına dair atılan bu ciddi adımlarla ilgili olarak ş u bilgileri vermektedir:

İnsanlara tek tırnaklı hayvanlardan bulaş an ve tedavisi olmayan ruam hastalığının mücadelesi üzerinde durularak 3.606 nakliye hayvanlarının ruam noktasından muayeneleri yapılmış, % 1 raddesinde

⁷²⁸ Gördüğümüz kadarıyla önce bir ay olarak açıklanan süre daha sonra çevre ilçe ve köyleri içine alarak genişletilmiş ve üç aya çıkarılmıştır. **Yeni Asır**, 13 Teşrinisani 1935; Elmacı, **a.g.m.**, s. 731.

⁷²⁹ Elmacı, **a.g.m.**, s. 731; **Yeni Asır**, 16 Nisan 1934.

⁷³⁰ **Yeni Asır**, 26 Teşrinisani 1934.

⁷³¹ Seymen, **a.g.m.**, s. 304.

⁷³² **Yeni Asır**, 7 Nisan 1938.

⁷³³ Uz, **a.g.e.**, s. 73.

*ruamlı olanlar imha edilmiştir. Bu hayvanların barındıkları 131 ahırdan ıslah edilmeleri olanaksız olanlardan Tarım Bakanlığı'nın ahırlar talimatnamesine göre uygun olmayan 36 tanesi kapatılmış, 95 ahır da ıslah edilmiştir. Kuduz salgını ile yakından ilgilenilmiş, çevre kaza ve köylerden gelen, kent içinde başıboş gezen 9.967 köpek öldürülmüştür. Pazarlarda satılan evcil ve eti yenen kümes hayvanlarının sağlık kontrolleri yapılmış, bunlardan 467'si çiçekli, 2.050'si koleralı, 182'si tifüslü görülerek, tedavileri yapılmıştır. Pazarlarda bulunan çift tırnaklı eti yenen hayvanların sıhhi kontrolleri yapılarak şarbonlu görülenler yok edilmiş, gerekenlerin tedavisi yapılmıştır.*⁷³⁴

1930'lu yıllarda şehir içindeki ahırlar da ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. Bu ahırların kapatılmasına yönelik talepler, zaman zaman basına yansıyordu. Örneğin Karşıyaka Zafer Mahallesi'nden bir grup mahalle sakini, mahallelerindeki ahırların sivrisinek ve kokuya neden olduğunu, bu koku ve sinek yüzünden pencerelerini bile açamadıklarını söylüyorlar, belediyenin bu konuyla ilgilenmesini istiyorlardı.⁷³⁵ Belediye bunun üzerine öncelikle şehirdeki hayvan ahırlarının tespit edileceğini duyurmakla işe başladı.⁷³⁶ Ayrıca kötü koşullardaki ahırların kapatılması için ahır sahiplerine belirli bir süre verdi.⁷³⁷ Buna göre şehirdeki ahırlar vilayet hıfzısıhha meclisi kararına göre belediye tarafından bir hafta sonra kapatılacaktı. Ahır sahiplerinden bir grup Belediye Başkanı Behçet Uz'u ziyaret ederek, hiç olmazsa şehir dışındaki ahırlar tamamlanıncaya kadar yaklaşık 3-4 ay müsaade edilmesini istedilerse de bu talep yerine getirilmedi. Bu konuda mağdur olan gruplardan biri de arabacıları. Arabacılar ortak bir mektup göndererek şehir dışında yapılacak ahırlar bitinceye kadar kendilerine müsaade etmelerini, aksi takdirde 2.000 kadar araba hayvanının kırdı, açık havada kalacağını bildirdi.⁷³⁸ Bütün girişimlere rağmen belediye, konu üzerindeki kararlılığını devam ettirerek şehir merkezindeki ahırları kaldırdı ve şehir dışına nakletti.

⁷³⁴ “İzmir Urayı'nın Çalışması”, **Belediyeler Dergisi**, Yıl: 1, S. 6, s.s. 49-50.

⁷³⁵ **Yeni Asır**, 13 Şubat 1937.

⁷³⁶ Elmacı, **a.g.m.**, s. 730.

⁷³⁷ **Anadolu**, 23 Haziran 1938.

⁷³⁸ **Anadolu**, 24 Haziran 1938.

Belediyenin hayvan sağılığıyla ilgili çalışmaları 1930'lu yılların sonuna kadar kararlılıkla devam etti: 1936 yılı içinde halka ait 3.984 hayvan muayene edildi. Bunlardan ruamlı olan 5 tanesi itlaf edildi. Temizlik teşkilatında çalışan hayvanlardan 91'inin hastalığı tedavi edildi. Bir sene içinde mezbahada kesilen 14.021 muhtelif hayvandan 94 tanesi ve 9.112'si ciğer hastalıklı olduğu için imha edildi.⁷³⁹ 1937 yılında; 3.000 ehli hayvanın muayenesi yapılarak, 442'sine malein uygulandı. Ruamlı çıkan ikisi öldürüldü. Temizlik işlerinde çalıştırılan hayvanlardan 77'sinde meydana gelen çeşitli hastalıklardan ötürü dördü öldü, fakat diğerleri kurtarıldı. Mezbahada bu yıl içinde 142.085 hayvan kesildi. Bunlardan hastalıklı çıkan 161 hayvan bozulmuş, 11.000 ahşa (bağırsak, ciğer) imha edilmiştir.⁷⁴⁰ 1937'nin Ağustos ayından 1938'in Ağustos ayına kadar 7 kazanın 16 köyünde koyun ve sığırlarda dalak hastalığı çıkmış, 28.678 koyun, 3.504.636 tek tırnaklı hayvan aşılanarak hastalık söndürülmüştü. 4 kazanın 9 köyünde sığırlarda yanı kara hastalığı çıkmış, 3.675 sığır aşılanarak hastalığın önüne geçilmişti. 2.718 beygir ve 1.655 katır ve merkep ruam muayenesinden geçirilmiş, bunlardan 4 beygir ruamlı olduğu anlaşılmış, ikisi sahipleri tarafından getirildiğinden 60 lira tazminatlı, diğer ikisi gizlendiğinden tazminatsız itilaf edilmiştir.⁷⁴¹ Bu süreçte hayvan hastalıkları ortadan kaldırılmaya çalışılırken hayvan cinslerinin ıslahına da büyük önem verilmiştir.

3.3.5. Mezbahanın Islahı

Halkın temel besin maddesi olan etin, sağlıklı ortamda kesilen hayvanlardan sağlanması, toplum sağılığını doğrudan etkileyen koşulların başında gelmektedir. İzmir'de hayvan kesimi 1887 yılında Mersinli yakınlarında Bornovaaltı denilen yerde yapılmaktaydı. 1907 yılında Vilayet Meclisi, Mersinli'deki Salhane'nin yıkılarak yeniden yapılmasını kararlaştırdıysa da belediyeyle şirketin şartlar konusunda anlaşamaması üzerine çözümsüz kalmıştı. 1920'li yıllardaki koşulları Amerikan Koleji raporu şöyle açıklıyor:

⁷³⁹ İzmir Belediyesi 1936 Çalışma Raporu, s.s. 8-9.

⁷⁴⁰ İzmir Belediyesi 1937 Çalışma Raporu, Ticaret Basımevi, İzmir, s. 6. 1938 yılında 7 ilçede yapılan muayene sonucu sadece ruam mücadelesinde 9193 feresiyeye mallein tatbik edilerek 6 hayvan hastalıklı olduğu gerekçesiyle yok edilmiş ve sahiplerine 246 lira tazminat verilmiştir. Bkz.: Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, s. 167.

⁷⁴¹ Anadolu, 11 Eylül 1938.

Hayvanlar belediyenin mülkiyetinde ve kontrolünde olan bir mezbahada kesilmektedir. Tüm hayvanlar gözetim altında kesilmektedir. Mezbahaya yapılacak ziyaret, kesimlerin oldukça iyi şartlarda gerçekleştirildiğini gösterecektir. Tüm hayvanlar yetkin bir veteriner tarafından kesilmeden önce kontrol edilmektedir. Bu mezbaha körfeze yakın ve Mersinli ile Ayia Triada mahalleleri arasındadır. Şehirdeki toptan et satan yerlerde hayvanların derileri yüzülmektedir. Ne yazık ki şu da bir gerçektir ki “modern büyük bir mezbaha” sayesinde tümüyle değerlendirilebilecek iyi malzemenin önemli miktarı uygulanan metotlar nedeniyle ziyan olmaktadır. İşgücü ve malzeme (et) kaybına yol açan kesim ve işleme usullerinin arzu edildiği gibi modern olmaması ile birlikte etin saklanması ve tüketiciye sunulması da olması gerektiği gibi değildir. Soğutma ve dondurma hemen hiç bilinmemektedir ancak eti ikinci güne kadar muhafaza etmek için satıcılar tarafından kısıtlı miktarda da olsa buz kullanılmaktadır. Etin satış usulleri müsrifçe ve sağlığa aykırı biçimde gerçekleşmektedir.”⁷⁴²

Yeni bir mezbaha yapımı Yunan işgali sırasında da sonuçlandırılmayınca, Cumhuriyet dönemine devreden önemli bir sağlık sorunu olarak devam etmişti.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında, İzmir Belediyesi modern bir mezbaha kurmak için proje hazırlayıp çeşitli girişimlerde bulunduysa da kaynak yetersizliğinden bu işi bir süre daha, özel şirketler aracılığıyla yürütmek durumunda kalmıştı. Türk ve Alman grupları arasındaki çekişmeli ihaleden sonra mezbahanın yapımına dair “İzmir Şehri Mezbaha İmtiyazıyla Müessesat-ı Mütferriatına Dair Mukavelename” 1925 yılı Ağustos ayında İzmir Belediyesi ile Alman grubu arasında yapılmış;⁷⁴³ fakat ihale süresi dolmadan Alibıçakçızade Mehmet Bey ve içerisinde İsviçreli ortakların yer aldığı grubun, yeni bir teklif yapmalarıyla yürürlüğe girmemişti. Belediye Meclisi Türk grubunun teklifini daha uygun koşullar içerdiği gerekçesiyle 7 Kasım 1925 günü oybirliğiyle kabul etmişti.⁷⁴⁴ 10 yıl 8 aylık bir süre için işletme

⁷⁴² İzmir 1921, s.s. 48-49.

⁷⁴³ Kurt, a.g.e., s. 233.

⁷⁴⁴ Ali Bıçakçızade’nin ortakları, Aksaray mebusu Alibuçukzade Vehbi, Alibuçukzade Mehmet, Ticaret Odası Reisi Alaiyelizade Mahmut, Tüccardan Nafiz Mustafa ve Cemal Beyler’den oluşmaktaydı. Kurt, a.g.e., s. 235.

hakkını kapsayan imtiyaz sözleşmesine göre, belediye zebhiye vergisi⁷⁴⁵ ve frigo (soğuk hava deposu) ücretlerinden belli bir pay alacağı gibi, 8 yıl dolduğunda, dilerse mezbahayı satın alabilme hakkına sahipti.⁷⁴⁶

Bayraklı'da yaptırılan ve yapıldığı yere Salhane adını veren mezbaha, 19 Aralık 1926'da dönemin valisi Kâzım (Dirik) Paşa ve Belediye Reisi Aziz (Akyürek) Bey'in yer aldığı bir törenle açılmıştı. İnşa edildiği sırada Türkiye'nin en çağdaş mezbahası olarak tanımlanan İzmir Mezbahası, 13.000 m²'lik bir alana sahip pek çok birimden meydana gelen büyük bir tesisti. Günlük 20 ton buz üretim kapasitesine sahip buzhane kısmının yapımı İsviçre Şultzer Şirketi'nce gerçekleştirilmişti.⁷⁴⁷ Mezbahada hayvanların kesildiği kısım, ağıllar, laboratuvar, kan kurutma yeri ve şehrin yarı ihtiyacını karşılayacak derecede büyük ve fenni bir buzhane soğuk hava mahzenleri bulunmaktaydı.⁷⁴⁸ Mezbahanın 31 Aralık 1926 günü faaliyete geçmesiyle birlikte belediye tarafından gazetelere ilanlar verilerek, bundan sonra mezbaha dışında hayvan kesiminin yasak olduğu belirtilmiş, kesimi yapılan hayvanların belediye baytarları tarafından mühürleneceği ve mühürsüz et satışının yasaklandığı halka duyurulmuştu. Ayrıca bu hükümlere aykırı hareket edenlerin hayvan başına 20 lira ceza alacağı, kaçak et kesenleri ve satanları ihbar edenlere ise 5 lira ödül verileceği bildirilmişti.⁷⁴⁹

Mezbaha şirketinin imtiyaz süresinin kısa tutulması nedeniyle zebhiye ücreti yüksek belirlenmişti. Rekabet ortamının bulunmamasına ek olarak “celeb”⁷⁵⁰ ve “kanaracı” denilen sermayedarların fazla kazanç hırsları, et fiyatlarının yüksek oluşunda etkili olmuştu. Nitekim komisyoncudan peşin paraya aldıkları hayvanları mezbahada kestirip kasaplara satmaktaydılar. Satışların genellikle veresiye yapılması nedeniyle kasapların çoğu bu kişilere bağımlıydı.⁷⁵¹ Hizmet Gazetesi konuyla ilgili bir araştırma sonucunda celeblerin ortaklaşa kurduğu et şirketinin belgelerine ulaşmıştı. Şirket, 6 Eylül 1928 tarihinde 18.900 kâtibi adil numarasıyla kurulmuştu. Celeplerin ortak imzalarının bulunduğu belgeye göre hiç kimse izinsiz et alıp

⁷⁴⁵ Kesilen hayvanlar için kasapların ödedikleri vergi.

⁷⁴⁶ Serçe, *İzmir'de Belediye*, s. 292.

⁷⁴⁷ Serçe ve diğerleri, *Küllerinden...*, s. 247.

⁷⁴⁸ Karayaman, *a.g.e.*, s.s. 241-242; Kurt, *a.g.e.*, s.s. 240-241.

⁷⁴⁹ *Anadolu*, 4 Ocak 1927.

⁷⁵⁰ Sığır daha çok koyun getirterek kasaplara satan büyük tüccar.

⁷⁵¹ Kurt, *a.g.e.*, s. 243.

satamayacak, şirkette mal bulundukça şirket malından alım satım yapılabilir, narh ve fiyat gibi bütün konular ittifak içerisinde halledilecekti.⁷⁵² Gazetenin başyazarı Zeynel Besim, İzmir’i haraca kesen bu şirketin bir an önce soruşturulması ve gereken önlemlerin bir an önce alınması için çağrı yapmıştı. Bu neşriyat üzerine belediye kasaplarla mücadeleye başlamıştı. Böylece Belediye Tilkilik, Mezarlıkbaşı, Başdurak, Reşadiye, Eşrefpaşa, İkiçeşmelik gibi şehrin pek çok yerinde et satmaya başlamıştı. Belediye, bu satış noktalarıyla bir taraftan halkın eti daha ucuza tüketebilmesini diğer taraftan kasapların tüketilmeyen etlerini daha ucuza satmasını amaçlamaktaydı.⁷⁵³ İlk et satışı, sipariş edilen etlerin Ödemiş’ten gelmesiyle, Mezarlıkbaşı’nda başladı. Belediye taze kuzu etini 100 kuruşa satınca, kasaplar da fiyatı 105 kuruş olarak belirledi. Belediye fiyatlar normalleşene kadar bu satışları devam ettirmiş; hatta isteyen kasaplara da bu etlerden temin etmişti. Burada rekabeti artırarak tekeli kırmaya, dolayısıyla da fiyatları geriletmeye çalışıyordu.⁷⁵⁴ Belediyenin yürüttüğü mücadele işe yaradı. Bir süre önce 130 kuruştan aşağı düşmeyen kuzu etinin kilosu fiyatların geri çekilmesiyle önce 90-95 kuruşa; daha sonra 80 kuruşa düştü. Üstelik daha önce ciğer ve kelle gibi kısımları da et fiyatından veren kasaplar bu işe bir son vererek, etten daha ucuza satmaya başladı.⁷⁵⁵ İzmir 30’lu yıllarda et fiyatlarındaki kimi düşümlere rağmen çevre il ve ilçelere göre daha pahalı et tüketmeye devam etti. Üstelik mezbahanın aldığı vergiler nedeniyle İzmir ve Karşıyaka arasındaki et fiyat farkı 30 kuruşa kadar çıkıyordu.⁷⁵⁶

Bu yıllarda mezbahanın aldığı yüksek kesim vergisi et kaçakçılığında büyük bir artış meydana getiriyordu. Belediyenin kaçakçılarla mücadele edecek kadrosunun bulunmaması; istenilen mücadelenin gerçekleşmemesine ve dolayısıyla kent sağlığını tehlikeye atan bir sorunun daha da büyümesine neden oluyordu. İncelediğimiz dönemde kaçak et satıcılarıyla mücadele etmek için ne kurulan komisyon, ne zabıtarların kestiği para cezaları ne de para ödülü uygulamaları sorunun köküne inmediği için başarılı olamadı. Nitekim bu yıllarda İzmir’in dörtte biri kaçak et tüketiyordu.⁷⁵⁷ İzmir basınında da et fiyatları ve mezbaha gündemden düşmeyen

---

⁷⁵² **Hizmet**, 19, 20 Şubat 1929.

⁷⁵³ **Hizmet**, 24 Şubat 1929.

⁷⁵⁴ **Hizmet**, 1 Mart 1929.

⁷⁵⁵ **Hizmet**, 3, 4 Mart 1929.

⁷⁵⁶ Karayaman, **a.g.e.**, s. 243.

⁷⁵⁷ **Yeni Asır**, 3 Nisan 1932.

konulardan biriydi. Örneğin İsmail Hakkı İzmir'den Yunanistan'a hayvan ihraç edilmesine rağmen Yunanistan'da et fiyatlarının daha ucuz olduğunu söylüyor ve pahalı et fiyatlarının sorumlusu olarak “İzmir Mezbahası ve kanaracılar”ı gösteriyordu. Ona göre fiyatları düşürmenin tek yolu kanaracılar ortaklığının kırılmasıydı.⁷⁵⁸ Hizmet Gazetesi'nde Zeynel Besim ise mezbahanın yabancı bir şirketin elinde olmasının sakıncalarına değiniyordu. Besim, bir koyun veya öküzün mezbahadan kasap dükkânına gelene kadar geçmiş yıllara nazaran masrafının hayli arttığını söylüyor; eti ucuzlatmak için mezbaha resminin indirilmesi ve “çaşni dalaveresi”ne⁷⁵⁹ son verilmesi gerektiğini savunuyordu.⁷⁶⁰

Kentte et konusunda şikâyetçi olmayan yok gibiydi. Belediye ve halkın yaşadığı sorunun diğer bir boyutunu kasaplar oluşturuyordu. İşin ilginç yanı kasaplar da son derece yüksek fiyatla satışları yapmalarına rağmen şikâyetçiydi. Ziraat Vekâleti'ne yaptıkları başvuruda, İzmir mezbaha şirketinin fazla resim alması yüzünden semtlerde et kaçakçılığı yapıldığını, bu yüzden et fiyatlarını düşürmek mecburiyetinde kaldıklarını; aldıkları eti satamadıklarından zarar ettiklerini bildirmişlerdi. Bu işin düzeltilmesi için mezbaha resminde indirim yapılmasını istiyorlardı.⁷⁶¹ Konuyla ilgili olarak Belediye Başkanı Behçet (Uz) Bey, gerekirse mahallelerde numune kasaplar açılıp kira ücreti alınmayarak ve doğrudan mezbahadan et alınarak, kasaplarla rekabet edilebileceğini söylüyordu. Ayrıca mezbaha şirketinin aldığı hayvan resminin hayvan başına değil, kilo başına alınması da düşünülen önlemler arasındaydı.⁷⁶² Şehir meclisi tarafından mezbahanın fiyat indirimine gitmeyeceği anlaşıldığından resmin hayvan başına değil, kilo başına alınması kabul edildi.⁷⁶³

Mezbaha şirketi kaçak et satışlarının artması üzerine kollukları aracılığıyla sıkı bir takibe başladı. Zaman zaman yapılan baskınlarda önemli miktarda et ele geçiriliyordu. Kentin her yerinde yaygın olan kaçak etin adresi, kimi zaman Eşrefpaşa Tilkilik civarı⁷⁶⁴ iken kimi zaman Sinekli olabiliyordu. Örneğin Sinekli'de

---

⁷⁵⁸ **Yeni Asır**, 29 Kânunuevvel 1931.

⁷⁵⁹ Çeşni, lezzet.

⁷⁶⁰ **Hizmet**, 17 İkinciteşrin 1929.

⁷⁶¹ **Anadolu**, 23 Teşrinievvel 1932.

⁷⁶² **Hizmet**, 4 Kânunusani 1932.

⁷⁶³ **Hizmet**, 16 Şubat 1932.

⁷⁶⁴ **Hizmet**, 16 Mart 1931.

yapılan baskın sonucu koyun eti yerine eşek eti satıldığı tespit edildi. Halk bu olayın üzerine bir süre kaçak et almaktan vazgeçtiyse de, fiyatların gittikçe yükselmesiyle yeniden kaçak ete yöneldi. 29 Mayıs 1935 tarihli Anadolu Gazetesi'ndeki haber halkın sağlığının nasıl tehlikeye atıldığını gözler önüne seriyordu:

*Dün belediye işyarları İkinci Aziziye mahallesinde Nazaretli sokağında Giritli Haydar ve komşularının evinde 300 kilo kaçak et bulmuşlar. Komşular soruşturmadan korkarak etleri sokağa atmışlardır. Mezbahada yapılan kontrol sonucu 100 kilosunun şarbonlu olduğu tespit edilerek imha edilmiş, geriye kalanlar damgalanarak satışa müsaade edilmiştir.*⁷⁶⁵

Et kaçakçılığının yaygınlık kazanması yüzünden aslında halkın sağlığı için kurulmuş olan mezbaha, bir süre sonra bu işlevini yerine getiremez olmuştu. Bu gerçeği geç de olsa gören şirket yönetimi, 1934 yılında tarifelerde %28 oranında indirim gitti. Bu indirim üzerine İzmir'de et kaçakçılığı ciddi bir sorun olmaktan çıktı. Böylece İzmir halkı yeniden Türkiye'nin en modern mezbahasında kesilmiş etleri tüketmeye başladı. İzmir'deki et tüketimiyle ilgili bir başka gündeme gelen konu, ilçelerdeki mezbahalara uygulanan yaptırımlardı:

*Üçkuyular'daki kasaplarda İzmir'e nazaran daha ucuz et alınmaktadır. Çatal burnu mevkiinde cüzi bir zebhiye resmi mukabilinde kesilen etlerin bu dükkânlarda satılmasıdır. Bu mezbahanın varidatı Balçova köy bütçesine aittir. Fakat şehir meclisinin aldığı kararla şehir hududunun İnciraltı ve Çakalburnu mevki dalyanı ve banyoları bu hududun içerisinde bırakılmıştı. Bu karar alınırken Çakalburnu mezbahası ve Üçkuyular'daki kasapları hiç hesaba katmamış bu karardan istifade ederek Çakalburnu mezbahasını kapatmaya çalışmıştır. Balçova köy idaresi buna mani olmak için ilgili makamlara müracaatta bulunmuştur.*⁷⁶⁶

Bir başka haberde Karşıyaka halkının yaşadığı sıkıntı dile getirilmiştir:

---

⁷⁶⁵ Anadolu, 29 Mayıs 1935.

⁷⁶⁶ Anadolu, 13 İlkteşrin 1937.

*Dedebaşı mezbahasında daha önce et kesilir ve Karşıyaka halkı buradan ucuza et temin ederken yapılan tetkiklerde bazı noksanları bahane edilerek köy mezbahasında ancak köy ihtiyacını karşılayacak kadar hayvan kestirilmesine izin verilmiştir. Bunun için köy mezbahasının varidatı çok azalmış, köyün birçok işlerinin yapılamayacağı köy ihtiyar meclisi tarafından vilayete bildirilmiştir.*⁷⁶⁷

Belediyenin bu itirazlara karşı tutumu değişmemiş, tek bir merkezden et tüketilmesini isteyen tebligatı yayınlanarak, kasapların bundan sonra yalnızca İzmir mezbahasından kesilen etleri satabilecekleri bildirilmişti. Bunun içinde İzmir Belediyesi nizamnamesine göre dükkân zeminleri beton döşenecek, akar su bulunduracak ve etleri temiz camekânlar içine koyarak satacaklardı.⁷⁶⁸

Mezbahanın bir başka uygulaması da Kasaplar Cemiyeti tarafından protesto edilmişti. Şöyle ki, mezbaha dışarıdan getirilen etleri her gün saat 15.00 ila 16.00 arasında kontrol edileceğini bildiren bir yazı astı. İzmir gibi büyük bir kentin etlerinin, bir saat gibi kısa bir sürede kontrol edilmesi mümkün olmadığından çoğu kasabın eti dışarıda kaldı. Bunun üzerine kasaplar cemiyeti, durum düzelene kadar (muayenenin sabahtan akşama olana kadar) et kesmeyeceklerini bildirdiler.⁷⁶⁹ Mezbaha ile kasaplar arasındaki ihtilaf giderek büyüyünce, İzmir hemen hemen etsiz kaldı. Belediye, halkın etsiz kalmaması için mezbahada kesilen hayvanları satış noktalarında halka satıyorsa da bu yeterli gelmediğinden büyük bir sıkıntı yaşandı. Kasaplar mezbahayı yola getirmek için şehre gelen hayvanları satın alarak kesmeden otlamaya gönderiyorlardı. Mezbahanın kasaplara karşı olumsuz tutumu ve ısrarı halkı mağdur ediyordu. Bu durum karşısında bizzat Belediye Başkanı Behçet Bey, mezbaha müdürüyle görüşerek muayenenin bir saatten üç saate çıkarılmasını sağladı. Ayrıca yoğun zamanlarda belediye baytarının yardıma gelmesinin kabul edilmesiyle, sorun bir süreliğine de olsa aşıldı.⁷⁷⁰

Kentin et tüketiminin bir boyutunu da Kurban Bayramı ve kış için çeşitli şekillerde değerlendirilmek üzere kesilen hayvanlar oluşturmaktaydı. Ziraat Vekâleti

⁷⁶⁷ Anadolu, 19 Kânunuevvel 1937.

⁷⁶⁸ Anadolu, 13 İlkteşrin 1937.

⁷⁶⁹ Yeni Asır, 17 Ağustos 1933.

⁷⁷⁰ Yeni Asır, 18, 20, 25 Ağustos 1933.

halkın, mezbaha kontrolünden geçmeyen hayvanları kendi evlerinde kesmelerini hem belediye hem de sağlık açısından sakıncalı bulduğundan engellemeye çalıştı, bu amaçla bir tamim gönderdi. Tamimde bu türlü kesimlerin, kanunlara aykırılığını belirttiği gibi; bu suretle kesilmiş etlerin muayenesiz kalmış olmasından dolayı bazı hastalıkları insanlara bulaştırması gibi risklerin bulunduğu belirtildi. Ayrıca belediyelerin en önemli gelir kaynağını teşkil eden zebhiye⁷⁷¹ resminin tahsil edilmemesi gibi varidat kaçakçılığına meydan verilmiş olacağından bu uygulamalara izin verilmemesi istendi.⁷⁷² Fakat bütün bu uyarılara rağmen mezbahanın yıllık raporlarında birçok yerlerde halkın kış ihtiyacı için hazırladığı kıymalık, kavurmalık ve sucukluk gibi etleri, evlerinde kestikleri hayvanlardan karşıladıkları anlaşılmaktaydı.

İzmir mezbahasının 1937 yılına kadar belediye tarafından satın alınması gündeme geldi. Çeşitli zamanlarda girişimlerde de bulunulmuş olmasına rağmen fiyatta anlaşma sağlanamaması üzerine ertelendi. En sonunda mezbaha imtiyaz süresinin 31 Ağustos 1937'de dolması üzerine bütün tesisleriyle birlikte İzmir Belediyesi'ne geçti.⁷⁷³ Mezbaha belediyeye devredildiğinde çalışan yabancıların yerine Türkler alındı. 1937-1939 yılları arasında belediye mezbahadan 380.000 lira kâr elde etti. Bu parayla mezbahanın tesisatı yenilendi. Kalan para imar ve iskân için harcandı.⁷⁷⁴ 1937'de İzmir Belediyesi'ne devredilen mezbaha tesislerine 1950'li yılların başlarında hayvan pazarı eklendi. 1950'li yıllarda ihtiyacı karşılamadığı için büyütülen mezbahanın buzhane kısmı ve soğuk hava deposu yenilendi.⁷⁷⁵

3.3.6. Mezarlıkların Kaldırılması, Park ve Oyun Alanlarının Yaratılması

İzmir'de yüzyıl ortalarından itibaren başlayan ve 1908 sonrası şiddetlenen en önemli şikâyet konularından birini, şehrin içinde kalan mezarlıklar ve yeşil alanların azlığı oluşturunuyordu. Çünkü kentteki mevcut mezarlıklar, nüfus artışı ve şehrin büyümesi nedeniyle zamanla yerleşim alanlarının içinde kalmıştı. İkiçeşmelik'ten Bayramyeri'ne giden asfalt yolun sağı solu –ki buraya Uluyol denirdi–, bugün

⁷⁷¹ Kasaplardan kesilen hayvanlar için alınan vergi.

⁷⁷² **Anadolu**, 8 Ağustos 1937.

⁷⁷³ **İzmir Belediyesi 1937 Çalışma Raporu**, s. 1; **Yeni Asır**, 1 Eylül 1937; Kurt, **a.g.e.**, s.s. 252-253; Serçe, **İzmir'de Belediye**, s. 293.

⁷⁷⁴ Karayaman, **a.g.e.**, s. 243.

⁷⁷⁵ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 248.

Eşrefpaşa Evlendirme Dairesi'nin ve Topaltı Okulu'nun bulunduğu yerde Çalı Mezarlığı; Emir Sultan Dergâhı karşısına rastlayan şimdiki Yıldırım Kemal Okulu'nun bulunduğu alan Sulu Mezarlık; Agora mıntıkasında Dikili Taş'a kadar dayanan iki taraflı geniş saha, Kazım Dirik Okulu'nun bulunduğu bölge, Altınpark birer mezarlıktı.⁷⁷⁶ Bu mezarlıkların bulunduğu yollar güvenlik açısından da pek tekin değildi. Özellikle geceleri geçmesi cesaret isteyen bir durumdu çünkü buralar gizlenmek, barınmak için sabıkalı ve suçlular tarafından tercih ediliyor, soygun gibi can güvenliğini tehdit eden pek çok olay meydana geliyordu.⁷⁷⁷

Şehir içinde kalan mezarlıkların şehrin dışına taşınması işine, Halil Rıfat Paşa'nın valiliği sırasında başlanmıştı.⁷⁷⁸ Bu amaçla 1885 yılında Bahri Baba Mezarlığı'nın bir bölümü yol yapımı için istimlak edilmişti. Aynı yıl Vali Halil Rıfat Paşa tarafından mezarlığa cenaze defnedilmesi yasaklanmıştı. Karataş ile Konak Meydanı arasındaki Bahri Baba Mezarlığı'nın kapısından, Bahri Baba Türbesi'ne kadar olan saha, 1907 yılında Gurebayı Müslimin Hastanesi'ne bağışlanmıştı.⁷⁷⁹ Rahmi Bey'in valiliği sırasında, kentin yeniden düzenlenmesi çalışmaları kapsamında ilk önce işe mezarlıklardan başlanmıştı. Rahmi Bey'in şehir ortasında kalan bu mezarlıkları Kokluca ve Pasu Köprüsü civarında yeni tahsis edilen mezarlıklara çıkartma girişimi başlangıçta hoş karşılanmamış, büyük dedikodulara neden olmuştu (Birçok evliya türbelerini baltalayan bu kişinin muhakkak çarpılacağı söylenmekteydi). Rahmi Bey bütün bu söylentilere rağmen Belediye Başkanı Evliyazade Refik Bey'in yakın desteğiyle Ahenk Gazetesi'nin bulunduğu yerden Bayramyeri'ne kadar uzanan bölgede bulunan Yahudi Mezarlığı'nı şehir dışına nakletmiş, yerine Bahri Baba Parkı'nı yaptırmıştı. Rahmi Bey, parkın yapımına başladığı sırada, mezarlığın ortasına sıkışmış olan Bahri Baba türbesini de şehir dışına nakletmişti.⁷⁸⁰ Daha sonra Bahri Baba Kabri'nin Mevlevi Külâhı'nı ve kitabesini içeren ayna taşı ile Mehmet Dede isminde bir başka Mevlevi şeyhinin külâhı ve kitabesi, Belediye tarafından müzeye gönderildi.⁷⁸¹ Ayrıca Bornova'da

⁷⁷⁶ Naci Gündem, **Günler Boyunca Hatıralar**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s.113; Ege, **a.g.e.**, s.s. 50-51.

⁷⁷⁷ Gündem, **a.g.e.**, s. 113; Ege, **a.g.e.**, s. 50.

⁷⁷⁸ Baykara, **a.g.e.**, s. 41.

⁷⁷⁹ Siren Bora, **İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923**, İstanbul, 1995, s. 53.

⁷⁸⁰ Bahri Baba adı denizden çıkan ve kimliği bilinmeyen bir cesete izafeten verilmişti. Bkz.: Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", **ÇTTD**, C. I, S. 3, 1993, s. 356.

⁷⁸¹ **Yeni Asır**, 27 Eylül 1932.

bugünkü Kazım Dirik Mahallesi'nin sınırları içinde kalan mezarlık da Birinci Dünya Savaşı sırasında boşaltılmış ve yerine bugünkü Bornova Parkı yapılmıştı.⁷⁸²

İncelenen dönemde mezarlıklar, hem şehrin genel görünümünü bozan hem de içme sularına yakınlıkları nedeniyle salgınlara neden olan yerler olup belediyelerin imar faaliyetlerinde de önemli bir istimlak sorunu yaratan kentsel mekânlardı. Belediyeler için mezarlıkların düzenlenmesi veya nakledilmesinde en önemli sorun mezarlıkların vakıf yönetimi altında bulunmasıydı. 1930 yılına kadar yapılan girişimlerden bir sonuç alınamadı. 1930 yılında Belediyeler Kanunu'nun tartışılması sırasında konu tekrar gündeme geldi. Bu tartışmalar esnasında İzmir Belediyesi, 1580 numaralı ve 10 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu'nun 160. maddesinde yer alan “*Metruh ve kimsesiz mezarlıklarla, vakfa ait olan umumi mezarlıklar bilumum hukuk ve caibi ile belediyelere devir olunur*” maddesinin şekillenmesinde ve TBMM onaylamasında aktif bir rol aldı. Bu kanunun kabulüyle mezarlıkların belediyelere devredilmesi sağlanıyordu. Ayrıca kanunda yer alan “*En çok on seneye kadar mezarlıklara ait tesisatı yaparlar*” hükmü gereğince, sahipsiz veya vakıflara ait mezarlıklar, gelirleriyle birlikte belediyelerin sorumluluk alanına geçiyordu.⁷⁸³ Böylece Evkaf İdaresi'nin kontrolünde olan Tamaşlık'ta Emir Sultan ve Ali Baba Mezarlıkları, Namazgâh'ta Dikilitaş, İkiçeşmelik'teki Ulu Mezarlık, Eşrefpaşa'da Sarımsak Mezarlığı, Dedeğan, Servili Sokak, Çiçek, Mısırlı Tekkesi, Ağaçalı Mezarlık, Mevlevihane, Yusuf Dede, Piyaloğlu Hamza Bey mezarlıkları İzmir Belediyesi'nin kontrolüne geçti.⁷⁸⁴ Hukuksal altyapının tamamlanmasıyla birlikte mevcut mezarlıklar hakkında çeşitli uygulamalar ortaya koyulmaya başlandı. İlk olarak 1926 yılında Sulu Mezar olarak bilinen mezarlık, vali ve belediye başkanının katıldığı bir törenle taşındı. Buradaki mezarlar Kokluca'ya nakledildi. Değerli mezar taşlarıysa Asar-ı Atika Müzesi kabir taşları şubesine devredildi.⁷⁸⁵

Dr. Behçet Uz döneminde şehrin imar faaliyetlerinde görülen canlanmayı, çağdaş bir kent ortamı oluşturulması ve kentin fiziksel görünümünü değiştirmeyi hedefleyen çalışmalar takip etmişti. Mezarlıkların kaldırılarak kentliyi henüz hiç bilmediği “*kent içi yeşil alan*” ve “*çocuk bahçeleri*”yle tanıştırmak bu çalışmaların

⁷⁸² Mehmetefendioğlu, **a.g.m.**, s. 356.

⁷⁸³ **Yeni Asır**, 15 Haziran 1931.

⁷⁸⁴ **Yeni Asır**, 23 Şubat 1931.

⁷⁸⁵ Karayaman, **a.g.e.**, s. 246.

başında geliyordu. Osmanlı kentsel yapısı içinde mezarlıkların tek yeşil alanlar olduğu göz önüne alındığında, Behçet Uz'un bu çabaları Batılı yaşam tarzının kente uyarlanması açısından son derece önemliydi. Böylece İzmir'in fiziksel dokusunda çok geniş yer kaplayan mezarlıklar, daha hızlı ve kapsamlı bir çalışmayla kent dışına taşınmaya başladı. Eşrefpaşa, Kadifekale, Dolaplıkuyu, Ballıkuyu ve Karakapı mezarlıklarında yapılan incelemeler sonucunda Eşrefpaşa ve Sarımsaklıdede mezarlıklarındaki sahanın bir kısmının pazar yeri, bir kısmının da çocuk bahçesi haline getirilmesine karar verildi. Paşa Mezarlığı'nda ağaç fidanı dikilmek üzere 300 çukur açıldı ve mezarlığa kadar giden şose yolunun ağaçlandırılması fikri ortaya atıldı. Genellikle sıkışık mahalleler arasında bulunan mezarlıkların park haline getirilmesi, bölge halkının sağlığı açısından iyi olacağından, Faik Paşa, Namazgâh ve Eşrefpaşa'daki Sarımsaklıdede mezarlıkları da kaldırıldı. Asri Mezarlık ile birlikte Paşabahçe ve Hristiyan Mezarlığı'nın ağaçlandırılmasına karar verildi. Ayrıca İkiçeşmelik'ten Eşrefpaşa'ya giden yolun iki tarafındaki eski mezarlıkların park haline getirme çalışmaları başladı.⁷⁸⁶ Böylece kısa zamanda yapılan çalışmalar sonucu Sarımsaklıdede, Uluyol, Salihdede, Faikpaşa, Katipoğlu, Çorakkapı, Kemer ve Soğukkuyu mezarlıkları kaldırılarak park ve pazar yeri haline getirildi.⁷⁸⁷

İzmir şehrinin, çok milletli, çok dinli sosyal yapısı mezarlıklara da yansımış, her millete ve mezhebe ait ayrı ayrı mezarlıklar ortaya çıkmıştı. Bu çerçevede Türklere ait mezarlıkların yanı sıra Rumların, Ermenilerin, Musevilerin, ecnebi ve Levantenlerin mezarlıkları önemli miktarda yer kaplamaktaydı. İncelenen dönemde İzmir'de yapılan parklar içinde en gösterişlisi şüphesiz eski Maşatlık'ta bulunan⁷⁸⁸ ve 1932'de genişletilerek tamamlanan Bahri Baba Parkı'dır. Mezarlığın olduğu alan içinde çocuklar için oyuncakları da içeren bir park düzenlendi. 1942'de adı İnönü Parkı olarak değiştirildi, hatta bir dönem Vali Rahmi Bey Parkı adıyla anılmışsa da, halk arasında Bahri Baba adı yaşamaya devam etti. 1950'lerden itibaren Varyant yolun geçişiyle birlikte parkın bütünlüğü bozuldu.⁷⁸⁹ Yahudilere ait bir başka mezarlık da, Kançeşme'de 1.000 altın liraya satın alınan arazi üzerinde 1885 yılında kurulmuştu. 1934 yılında Altındağ Musevi Kabristanı'nın hizmete girmesine kadar

---

⁷⁸⁶ Baran, **a.g.e.**, s.s. 66-68.

⁷⁸⁷ Serçe, **İzmir'de Belediye**, s. 207; Baykara, **a.g.e.**, s. 41.

⁷⁸⁸ 1926'da dönemin Belediye Başkanı Aziz Akyürek zamanında açılmıştır. Bkz.: **Anadolu**, 1 Nisan 1926.

⁷⁸⁹ Serçe, **İzmir'de Belediye**, s. 223.

kullanıldı. 1881 yılında Alexander Sidi tarafından kurulan Bornova Yahudi Mezarlığı ise bugün kullanılmamaktadır. Altındağ Musevi Mezarlığı, Yahudi cemaati tarafından hâlâ kullanılmaktadır.⁷⁹⁰ Şehitlik'te ve Alsancak'ta yer alan Rum mezarlıkları da bir süre sonra kaldırıldı. Şehitlikteki mezarlık park haline getirilirken, Alsancak'taki Rum Mezarlığı arazisinin bir kısmı spor sahasına ilave edildi. Kalan araziye park ve çocuk bahçesi haline getirildi.⁷⁹¹ Şehir hudutları dâhilinde bulunan Hristiyan ve Musevi mezarlıklarına 1 Ocak 1934'ten itibaren ölü gömülmesi yasaklandı ve bu mezarlıkların Kokluca'ya taşınması kararlaştırıldı. Ortodoks Mezarlığı, daha sonra Kemalpaşa Caddesi'nde Yenice (Çamdibi) mevkiinde kuruldu. Mevcut mezarlar yeni oluşturulan Asri, Paşabahçe ve Karşıyaka mezarlıklarına nakledildiği gibi, mezar taşlarından tarihi kıymeti olanlar müzeye devredildi. Kalan taşlar çeşitli yerlerde depolandı.⁷⁹²

Günümüzde Bornova'da 1.870 m² genişliğinde bir İngiliz Anglikan Mezarlığı, Buca'da 3.500 m² genişliğinde İngiliz Mezarlığı bulunmaktadır. Buca İngiliz Mezarlığı'na ölü gömülmesi yasak olup mezarlığa ait binalar Buca Belediyesi tarafından Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Bornova'da 6.300 m² bir Musevi Mezarlığı, 1.500 m² Kokluca Rum Ortodoks Mezarlığı, 3.100 m² Karşıyaka Hristiyan Mezarlığı, 6.000 m² büyüklüğünde Paşaköprü Hristiyan Mezarlığı bulunmaktadır.⁷⁹³ 1938 yılında Belediye fen heyeti, mezarlıklar ve cenaze defin işlemleri ile ilgili bir rapor hazırladı. Bu rapora göre Asri mezarlığın genişletilmesi otopsi ve yıkama yerleri yapımı için 150 bin liraya ihtiyaç olduğu tespit edildi.⁷⁹⁴ Bu rapor doğrultusunda bütçeden mezarlıklar, bina istismali ve otopsi yerleri için 150 bin; parklar, bahçeler ve fidanlık için 100 bin lira ayrıldı.⁷⁹⁵

Bu dönemde İzmir'de 20 civarında park açıldı. Mezarlar nakledilmeden önce halka duyuru yapılarak belirli bir süre içerisinde mezarların kaldırılması isteniyor, sürenin bitiminde kaldırılmayan mezarlar ve mezar taşları belediye tarafından naklediliyordu. İzmir'de yalnızca mezarlık alanlarında park yapımına gidildiği düşüncesine kapılmamak gerekir. 1932 yılında Gazi Heykeli'nin dikileceği meydan,

⁷⁹⁰ Karayaman, a.g.e., s. 248.

⁷⁹¹ *Yeni Asır*, 14 Nisan 1932; *Anadolu*, 5 Mayıs 1932.

⁷⁹² Serçe, *İzmir'de Belediye*, s. 208.

⁷⁹³ Karayaman, a.g.e., s. 249.

⁷⁹⁴ *Yeni Asır*, 21 İkincikânun 1938.

⁷⁹⁵ *Yeni Asır*, 4 Şubat 1938.

ağaçlandırılıp çevre düzenlemesi yapılarak “Gazi Parkı” adıyla hizmete girdi. Aynı zamanda yeni açılan bulvarlar ve yolların birleşme noktasındaki kavşaklar da park haline getirilmekteydi ki, Basmane Parkı bu uygulamalara güzel bir örnektir. 1933 yılında Gazi Heykeli’nin arkasındaki yangın alanı “9 Eylül Sergisi” için tahsis edilince, derhal ağaçlandırma çalışmalarına başlandı. Behçet Uz döneminde yapılan parklar içindeyse en önemlisi, kuşkusuz 1936 yılında hizmete giren Kültürpark’tır.⁷⁹⁶

Belediyenin yapmış olduğu sosyal yardımlar sadece parklarla sınırlı değildi. 1931-1934 dönemindeki çalışmalarla birlikte sayıları hızlı bir şekilde artan çocuk oyun alanları da kentin hemen hemen her semtinde yer almaya başlıyordu. Kaldırılan bazı mezarlıkların bir bölümleri de çocuklar için ayrılıyordu. Dönemin basınında mezarlıkların kaldırılarak yerlerinde sosyal ve eğitsel alanlar yapılması olumlu karşılanıyor; “memat üzerinde hayat” ifadesiyle bu uygulamalar onaylanıyordu.⁷⁹⁷ Parklar ve çocuk oyun alanları gibi yeşil alanlar hazırlanırken, İzmir gibi sıcak bir şehirde gölgelikler oluşturmak için ağaçlandırma çalışmalarına özel önem veriliyordu. Bu faaliyetler “yeşilin hücumu” olarak değerlendiriliyordu. Belediye Paris, Hollanda ve İtalya’ya çiçek ve kısa boylu ağaç ısmarladı. Bunlar belediye fidanlığında üretilerek şehrin muhtelif yerlerine dikilecekti. Böylece İzmir Palas, İş Bankası, Gümrük ve Mustafa Bey Caddesi önlerinde küçük parklar meydana getirilecek ve burada kısa boylu ağaçlar dikilerek şehir süslenecekti.⁷⁹⁸ Behçet Uz, İzmir’de gerçekleştirdiği ağaçlandırma çalışmalarını 1934-1935 yılı çalışma raporunda şöyle ifade ediyordu:

*Şehrimizin güzelliği, halkımızın sıhhati ve eğlenceli vakit geçirmesi bakımından ağaç dikme ve park, bahçe yapma işine her sene biraz daha ehemmiyet vererek çalışıyoruz. Güzel İzmir’i aynı zamanda yeşil İzmir yapmak amacımızdır.*⁷⁹⁹

Bütün bu çalışmalarla birlikte halkın ağaçlara olan sevgi ve ilgisini artırmak için şehrin ağaçlanan yerlerine ağaç ve fidanların iyi korunmasını teşvik eden levhalar asıldı. Ağaç ihtiyacını karşılamak için, İzmir Belediyesi Kemer’de ve

⁷⁹⁶ Serçe ve diğerleri, a.g.e., s. 214.

⁷⁹⁷ Serçe ve diğerleri, a.g.e., s. 227.

⁷⁹⁸ Yeni Asır, 4 Teşrinievvel 1935.

⁷⁹⁹ Belediyeler Dergisi, Yıl: 1, S. 6, Kasım, 1935, s. 55.

hastane daha çok “*İtalyan Hastanesi*” olarak bilinmekteydi.⁸⁰³ 1929 yılı itibariyle hastanede 20 koğuş ve 67 yatak bulunmakta; hastanede kadrosunu 2 doktor, 1 eczacı, 9 hastabakıcı, 13 idare memuru ve 7 hademe oluşturmaktaydı. Bu yıl içinde başvuran 374 hastadan 294’ü şifa bulurken, 23 hasta vefat etti.⁸⁰⁴ 1934 İzmir Rehberi’nden faaliyetlerine devam ettiğini anlaşılan hastanenin,⁸⁰⁵ mülkiyeti tartışma konusu oldu. İtalyanlar hastaneyi kendi mülkleri olarak görmekte ve sahip çıkmaktaydı. Yerinde inceleme sonucuna göre hastanenin Birinci Dünya Savaşı’na kadar Avusturyalılar tarafından idare edildiği; ancak Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra İtalyanlar tarafından işgal edildiği anlaşıldı. Hastaneyle ilgili yaşanan bir diğer sorun da hastaneye İtalyan bayrağının asılmasıydı. Bayrak bir süre sonra indirildi. Hastanede çalışan Dr. Esat Hatipoğlu’nun burada yaşanan sıkıntıları dile getirmesiyle soruşturma başlatıldı.⁸⁰⁶ 1939 yılı sonunda hastane faaliyetlerine son verilmesiyle, hastane binası Sağır ve Körler Okulu olarak kullanıldı.⁸⁰⁷

3.4.1.2 Musevi Hastanesi

Günümüzde hâlâ faaliyetlerini sürdüren Musevi-Yahudi Hastanesi 19. yüzyılın başlarında inşa edilmişti. Hastanenin gelişim süreci 1846-1847 yılına kadar sürmüştü ve Baron de Rothschild’in bağışlarıyla daha konforlu hale gelmişti. Rothschild’in yaptığı cömert bağışlarla inşa ettirilen hastaneye yaptığı yardımlardan dolayı Rothschild Hastanesi adı verilmişti. Musevi Hastanesi 1911’den sonra Karataş’a taşınmıştı. Kentin ileri gelenlerinden Nesim Levi Bayraklı’nın Karataş’taki evini Yahudi cemaatine hastane olarak kullanılmak üzere bağışlaması üzerine evin yanındaki üç ev daha satın alınarak yıktırılmış ve arsa üzerine hastane inşa edilmişti. Birinci Dünya Savaşı’nda kullanıldıktan sonra cemaate iade edilen hastaneye İzmir’in işgali sırasında, Yunan askerleri girememiş yalnız Türk askerlerinin tedavisi yapılmıştı. Hastane 1923 yılına kadar Karataş Hastanesi Hayır Kurumu olarak isimlendirilmiş, Lozan Antlaşması’nda azınlık hakları kabul edilince, Musevi Cemaat Meclisi ekalliyet avantajlarını kullanmayı reddedip Türk uyruklu kapsamına girmişti. Böylece hastane bir dernek haline getirildi ve 1950’ye kadar bu statüsünü

⁸⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mevlüt Çelebi, “İzmir San Antonio Katolik Hastanesi”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınılı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 177-179.

⁸⁰⁴ **İzmir Vilayeti 1929 İstatistik Yıllığı**, s.s. 88-89.

⁸⁰⁵ **İzmir Şehir Rehberi 1934**, s. 190.

⁸⁰⁶ **Yeni Asır**, 6 Nisan 1937; **Anadolu** 18 Teşrinisani 1937.

⁸⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 62-68.

korudu. 1959'a kadar kamuya faydalı bir dernek, Karataş Musevi Hastanesi olarak kaldı.⁸⁰⁸

1929 yılı itibariyle 4 koğuş, 30 yatak bulunan hastanede, 2 doktor, 1 eczacı, 1 ebe, 5 hastabakıcı, 2 idare memuru ve 8 hademe görev yapmaktaydı. 1929 yılı içerisinde müracaat eden 459 hastadan 290 hasta iyileşti, 24 hastaysa öldü.⁸⁰⁹ Hastaneyle ilgili genel anlamıyla olumsuz bir yargı olmamasına rağmen istenmeyen bazı olayların gazetelere yansıdığı görülmektedir. Bunlardan biri Azime Hanım isimli bir okuyucunun Anadolu Gazetesi'ne gönderdiği mektupla gündeme geldi. Mektuba göre Azime Hanım arkadaşı Emine Hanım'la birlikte göz tedavisi için gittiği hastanede diplomasız olduğu söylenen başhemşire Bayan Dona'nın hakaretine maruz kalmışlardı. Azime Hanım kendilerine: *"Haydi dışarı çıkın Memleket Hastanesi'ni görmüyor musunuz? Burada işiniz ne?"* diyerek bağırdıklarını ve hastaneden kovduklarını iddia ediyordu. Üstelik hastane başhekiminin de benzer tepkiler gösterdiğini ekleyen Azime Hanım, haklı olarak *"Karataş bir hayır müessesesi değil midir?"* sorusunu soruyordu.⁸¹⁰ Konuyla ilgili Sıhhat Müdürlüğü'nün herhangi bir işlem yapıp yapmadığı gazetelere yansımamıştır.

3.4.1.3. Askeri Hastane

Osmanlı Devleti'nde orduya ait sağlık hizmetleri Yeniçeri Ocağı'na kadar uzanmaktaydı. Burada askerlerin tedavisiyle ilgili işlere bakan ve içinde hekim, cerrah ve tımarcının yer aldığı *"Yayabaşılar"* denilen bir grup bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde başlayan yenileşme hareketlerinin etkisiyle ordudaki sağlık hizmetlerinde de yeni düzenlemeler yapılmıştı. 1837 yılında Harbiye Nezareti'ne bağlı bir Askeri Sıhhiye Dairesi kurulmuş ve askeri hastanelerin idaresi bu daireye bırakılmıştı. Her askeri hastanede bir başhekim, başhekim yardımcısı ve hekimlerden başka eczacıbaşı ve yardımcısıyla hekim adedi kadar eczacı, hastalar ağası, cerrahlar ve müdür bulunuyordu.⁸¹¹ İzmir'de askerlere sağlık hizmeti veren hastanenin kuruluşu üç döneme ayrılmaktaydı: Bunlardan birincisi 1829'da, ikincisi 1846 yılında, üçüncüsü de 1891 yılında Karataş'ta açılmıştı. Tramvay Caddesi'nin solunda

⁸⁰⁸ Karayaman, a.g.e., s.s. 75-78.

⁸⁰⁹ İstatistik Yıllığı 1929, s.s. 88-89.

⁸¹⁰ Anadolu, 13 Haziran 1937.

⁸¹¹ Karayaman, a.g.e., s.s. 59-60.

geniş bir bahçe içine inşa edilen hastane binası, iki katlı kâgir bir bina olup hastanenin üst katında hastalar için ayrılmış sekiz koğuş ve ameliyathane, alt katta ise başhekim odası, müdür odası, doktorlar için ayrılmış odalar, kalem odası, hamam, eczane ve ecza deposu bulunmaktaydı. Piyade, topçu ve jandarma sınıfı başta olmak üzere bütün askerlere hizmet veren hastanede bir başhekimle üç cerrah görev yapmakta, idare heyetiyse bir müdür, bir kâtip ve bir başhademedden oluşmaktaydı. Yunan işgali sırasında yağmalanan kurumların başında gelmişti. Yunan askeri yetkililerince hastaneye el konularak “*Birinci Yunan Askeri Hastanesi*” olarak kullanılmıştı. İzmir’in kurtuluşundan sonra hastanelere bir düzenleme getirilmişti. Hastane, 1925 yılına kadar iki bölgeye ayrılarak hizmet vermişti. İlki Askeri Hastane’nin bulunduğu Karantina bölgesi diğeri de Konak bölgesiydi. İzmir Askeri Hastanesi, İkinci Dünya Savaşı sonunda İzmir Müstahkem Mevki Kumandanlığı’na bağlı 300 yataklı bir hastane olarak faaliyetlerini sürdürdü. Uzun yıllar Karantina’daki binada hizmet veren Askeri Hastane, 1971 yılında İnönü Caddesi üzerinde bulunan ve Samsun’a nakledilen Sahra Sıhhiye Hizmet Okulu ve Eğitim Merkez Komutanlığı’nın binalarına taşındı.⁸¹²

3.4.1.4. Emraz-ı Sariye ve İstilaiye (Göğüs Hastalıkları) Hastanesi

Sahip olduğu limanı ve ticari potansiyeli nedeniyle pek çok kişinin uğrak yeri olan İzmir, frengi hastalığının en sık görüldüğü şehirlerin başında gelmekteydi. İzmir’de frengi hastalığının yayılmasını önlemek amacıyla, frenginin kaynağı olarak görülen fahişe ve fuhuşhanelerin Sakızlar Mahallesi’nde toplanması sağlanmıştı. Ancak frengiyle mücadele etmek için sadece denetim değil, frengili insanların tedavi edilmesi ve fuhuş yapanların belli aralıklarla muayeneden geçirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla İzmir’de bir frengi hastanesinin kurulması gündeme gelmişti. Hastane (bugünkü Eşref Paşa) Tepecik’teki en işlek caddelerden biri olan Kemalpaşa-Turgutlu Caddesi üzerinde küçük pavyonlar şeklinde inşa edilerek hizmete açılmıştı (1908). Hastanenin yeterli personele sahip olmaması, kendisinden beklenen hizmetleri vermesini engellemiş, bu durum sık sık şikâyet konusu olmuştu. Fahri doktorların görev yaptığı ve acil durumlarda çağrılan doktorlarla hizmet vermeye çalışan hastane, yetersiz kalmıştı.⁸¹³ Bir dönem kolera salgını nedeniyle

---

⁸¹² Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 80-86.

⁸¹³ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 104-105.

boşaltılan hastane, 1922 sonlarına doğru tekrar açılmıştı. 1926 yılında İzmir Belediyesi tarafından hastane yanında Emraz-ı Zühreviye Dispanseri (Zührevi Hastalıklar) inşa edilmişti.⁸¹⁴ Hastane 1950 yılında Vilayet Özel İdaresi'nden İzmir Belediyesi'ne devredildikten sonra dâhiliye ve hariciye gibi servisler eklenerek hizmet alanı genişletildi.

Emraz-ı Sariye ve İstilaiye Hastanesi önce “*Tecrithane*” olarak inşa edilmişti. Hastanede başta verem olmak üzere bulaşıcı hastalıklarla çocuk hastalıklarının teşhis ve tedavisi yapıldı. 1936 yılında Sağlık Bakanlığı'na devredilen hastane bahçesinde verem pavyonu inşaatı başladı. 12 Nisan 1938 tarihinde temeli atılan pavyon 16 Temmuz 1940 tarihinde hizmete açıldı.⁸¹⁵

3.4.1.5. Behçet Uz Çocuk Hastanesi

Çocuk ölüm oranlarının İzmir'de korkutucu boyutlara ulaşması kent içinde uzun tartışmalardan sonra, çocuk hastanesi fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Çocuk hastanesi temeli 23 Nisan 1938 tarihinde, Vali Fazlı Güleç, Müstahkem Mevki Komutanı Tümgeneral Rasim Aktoğu, Belediye Başkanı Behçet Uz, Sıhhat Müdürü Cevdet Saraçoğlu ve şehir meclisi azalarının katıldığı bir törenle atıldı.⁸¹⁶ İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ödeneksizlik yüzünden uzun süre tamamlanamayan hastane, Behçet Uz'un sağlık bakanı olduğu dönemde, Sağlık Bakanlığı'na hibe edildi (1946). Bakanlığın desteğiyle binanın eksiklikleri tamamlatılarak 1947 yılında hizmete açıldı. Yıllar içinde yapıya çeşitli eklemeler yapıldı. Örneğin Doğum Pavyonu (1954), İntaniye Pavyonu (1962), Ortopedi ve Travmatoloji Pavyonu (1968) bunlardan birkaçıydı. Bunların dışında, 1975 yılında ana binanın üstüne kat ilavesi yapıldı. Hizmete 150 yatakla başlayan hastane, 1968'de 550 yatak kapasitesine ulaştı.⁸¹⁷

3.4.1.6. Gurebayı Muslimin (Memleket-Devlet) Hastanesi

1850'lere kadar Askeri Hastane'nin dışında, İzmir'de Türklere ait bir hastane yoktu. Yabancılar ait hastanelere muayene olan Türkler, yatarak tedavi

⁸¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Karayaman, a.g.e., s.s. 108-110.

⁸¹⁵ Karayaman, a.g.e., s.s. 110-113.

⁸¹⁶ Anadolu, 24 Nisan 1938; Yeni Asır 24 Nisan 1938.

⁸¹⁷ Mimarlık Rehberi 2005, Mimarlar Odası Şubesi, İstanbul, 2005, s. 135.

gördüklerinde yüklü bir para ödemek zorunda kalıyorlardı. Hastanelerde yatarak tedavi görmek için hastanenin bağlı olduğu konsolosluktan izin alınması gerekiyordu. Türklere hizmet vermesi için inşa edilmek istenen hastane 1851 yılında iki katlı taş ve ahşap bir bina olarak hizmete açılmıştı.⁸¹⁸ Hastane, 1914 yılında özel idareye devredilerek, ismi “*Memleket Hastanesi*” olarak değiştirilmişti. İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinden hemen önce hastaneye, Amerika Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Heyeti yerleşmiş ve her türlü ırk ve milletten insana hizmet vermeye başladığını duyurmuştu. Amerikan heyetinin yerleşmesi kadrosunu daraltsa da hastanenin kapanmasını önlemişti. Bir süre sonra yatak sayısı 250’den 80’e indirilmiş, memur doktor ve hizmetli kadroları dağıtılmıştı. Yunanlılar İzmir’den kaçarken Memleket Hastanesi’ndeki sıhhi malzemeleri, karyola, yatak, battaniye gibi eşyaları tahrip etmişlerdi. İşgalden sonra hastanenin ihtiyaçları, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin yardımlarıyla karşılanmaya çalışılmıştı. 1923 yılı itibariyle Gurebayı Muslimin Hastanesi’nde 29 koğuş, 250 yatak bulunmakta, 15 doktor, 2 eczacı, 13 hastabakıcı, 7 idare memuru ve 54 müstahdem görev yapmaktaydı. 1926 yılında hastanede dört büyük ameliyathane, bir röntgen dairesi, bir poliklinik dairesi, hariciye, nisaiye, doğum, dâhiliye, göz, kulak-burun-boğaz, çocuk şubeleriyle bir laboratuvar bulunmaktaydı. Hastanenin bu dönemdeki en büyük sorunu akıl hastaları için bir servisinin bulunmamasıydı. Buca’da bir merkez inşa edilmesi planlanmış ancak hayata geçirilememişti. Bu sorun hastanenin alt katında açılan 15 yataklı Bimarhane ile çözülmeye çalışılmıştı.⁸¹⁹

Hastanenin yatak sıkıntısı salgın zamanlarında hat safhaya ulaşıyordu. Batı Anadolu’nun tek sağlık kuruluşu olması sebebiyle, civardan gelen hastalarla kapasitesinin çok üzerinde hizmet veren hastane, çoğu kez kentliye hizmet veremez duruma geliyordu. Hastalar tedaviden ziyade sağlıklarını yitiriyorlardı. Çünkü genellikle odalarda balık istifi şeklinde ikişerli yatılıyor, odalara sığamayanlarsa ya koridorlarda battaniye üzerinde ya da hastanenin duvar diplerinde yatmak zorunda kalıyordu. Bu duruma bir son verilebilmesi, diğer bir deyişle hastanenin gerektiği

---

⁸¹⁸ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 86-87; Nil Sarı, Ümit Emrah Kurt, “Millet İçin Memleket ve Örnek Olarak Numune Hastaneleri”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938)**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 48.

⁸¹⁹ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 95-98.

biçimde hizmet verebilmesi için civar şehirlere hastane yapılması zorunluluğu, zaman zaman gündeme getirildi.⁸²⁰

Vali Kâzım Paşa zamanında, hastanenin tadilat ve genişletme işlerine daha fazla önem verildi. 1931 yılında hastanenin arkasındaki bahçeye iki katlı bina yapılarak, alt katı poliklinik olarak düzenlendi, üst katıysa 30 yataklı bir koğuş haline getirildi. Alt katta harici, dâhili, göz, KBB gibi hastalıklar için poliklinik odaları ve röntgen bölümü bulunuyordu. Fakat bir süre sonra bu genişletme çabaları da bir sonuç vermedi. Sadece İzmir değil, çevre il ve ilçelerin yükünü çeken hastane, zaman zaman 350'ye kadar çıkan yataklı hasta sayısı karşısında yetersiz kalmaya devam etti.⁸²¹ Memleket Hastanesi'nin ihtiyaca cevap verememesi kamuoyunda da tartışılan ve çeşitli çözüm önerileri getirilen konular arasında yer alıyordu.⁸²² Örneğin Zeynel Besim, 275 olan kapasitenin vilayetin kısıtlı bütçesiyle artırılmasının mümkün gibi görünmediğini, dolayısıyla da hastaneden hâlâ istifade eden eski Aydın vilayeti sınırları içinde kalan şehirlerin katkı payı sunması gerektiğini savunuyordu.⁸²³ Memleket Hastanesi'nin yerine yeni bir hastane yapılması Vali Fazlı Güleç döneminde birtakım girişimlerle gündeme gelmeye devam etti. Bu dönemde 400 yataklı bir hastane inşa edilmesi kararlaştırıldı (1937). Hatta Trabzon Hastanesi'nin planları istenerek üzerinde çalışmalar başlatıldı.⁸²⁴ Yeni hastane binası için mevcut hastane etrafında boş arsa olmadığından Kılıcı Mescidi Mahallesi'ndeki üç ev 5.000 liraya satın alındı. Bu evler yıktırılarak yeni pavyonlar inşa edilmesi planlandı. Ayrıca bu arsa üzerinde bulunan garağı sahibi satmak istemediğinden istimlak edilmesine karar verildi.⁸²⁵ 1935 yılında hastanede doğum, asabiye, kadın hastalıkları, hariciye, ameliyat, dâhiliye, göz, kulak gibi toplam 13 koğuş bulunuyordu. Yine hastane bünyesinde eczane, kimyahâne, röntgen, bakteriyoloji, laboratuvar, müze, kütüphane, yemekhane, mutfak, çamaşırhaneye hastanenin alt katında delilere ve mahkûmlara ait koğuşlar mevcuttu. Hastanenin kadrosu bir

---

⁸²⁰ **Ahenk**, 1 Eylül 1929.

⁸²¹ **Yeni Asır**, 6 Ocak 1931, 17 Kasım 1936; **Hizmet**, 11 Nisan 1928; **Ahenk**, 1 Eylül 1929.

⁸²² **Yeni Asır**, 17 Teşrinisani 1936.

⁸²³ **Hizmet**, 6 Mart 1933.

⁸²⁴ **Anadolu**, 13 Ağustos 1937.

⁸²⁵ **Anadolu**, 28 Mayıs 1938.

başhekim, 10 doktor, 10 hemşire, 23 hastabakıcı, 45 hademeden oluşuyordu. 1938 yılında hastanenin röntgen dairesi iyileştirilerek radyoloji enstitüsü haline getirildi.⁸²⁶

Tablo 25: İzmir Memleket Hastanesi Faaliyetleri (1926-1940)

Yıllar	Hastanenin Yıllık Bütçesi	Yatak Sayısı	Tedavi Edilenler				
			Yatarak Tedavi Edilenler	Oranı (%)	Ayakta Tedavi Edilenler	Oranı (%)	Toplam
1929	175.340	330	5.770	43	7.530	57	13.300
1930	127.752	250	5.712	55	4.687	45	10.399
1931	158.610	275	6.090	44	7.891	56	13.981
1932	149.616	275	5.789	39	8.900	61	14.689
1933	151.282	300	6.431	40	9.748	60	16.179
1934	137.616	275	6.757	36	12.085	64	18.842
1935	149.416	300	6.493	35	12.038	65	18.531
1936	147.086	325	8.011	24	25.260	76	33.271
1937	262.019	320	8.529	24	27.239	76	35.768
1938	153.228	325	10.220	28	26.730	72	36.950
1939	152.474	320	10.229	24	33.067	76	43.296
1940	154.714	320	8.648	15	49.076	85	57.724

(Kaynak: Karayaman, **İzmir’de Sağlık...**, s.103.)⁸²⁷

Akıl hastanesinin gerekliliği de kamuoyunda tartışıldı. Hastane içindeki 25 yataklı bölüm çevreden gelen hastalarla birlikte, bu ihtiyacı karşılayamamakta; hatta bazı hastalar taşların üzerinde yatmaktaydı. Bu hastaların dışarıda dolaşması hem kendi hem de çevredekilerin güvenliği açısından uygun olmadığından bir an önce Ege Bölgesi’nin ihtiyacını karşılayacak bir akıl hastanesi yapılması istenmekteydi.⁸²⁸ Bütün bu tartışmalar sonucunda belediyenin de destekleyeceği 60 yataklı bir akıl hastanesi inşa edilmesine karar verildi.⁸²⁹ Memleket Hastanesi 1950 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bağlanarak İzmir Devlet Hastanesi adıyla hizmet verdi. Hastane binası 1985 yılından itibaren Kadın Hastalıkları ve Doğum Hastanesi olarak kullanıldı. Günümüzde Diş Hastanesi olarak işlevini sürdürmektedir.⁸³⁰

⁸²⁶ **Yeni Asır**, 24 Şubat 1935.

⁸²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Başak Ocak ve Özlem Yıldırım Kocabaş, **İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi’nden İzmir Devlet Hastanesi’ne “Bir Hastane Öyküsü”**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2014, s.s. 129-136.

⁸²⁸ **Anadolu**, 7 Ekim 1936; **Yeni Asır**, 31 Mart 1936.

⁸²⁹ **Yeni Asır**, 13 Şubat 1936.

⁸³⁰ **Mimarlık Rehberi 2005**, s. 47.

3.4.1.7. Alsancak Devlet Hastanesi Kompleksi (Eski Fransız Hastanesi)

Günümüzde Alsancak Devlet Hastanesi olarak hizmet veren Fransız Hastanesi, etrafı duvarlarla çevrili bir alandaki yapı kompleksinden oluşmaktadır. 1763 yılında inşa edilen ve içinde servis, ibadet, konaklama amaçlı birimlerin bulunduğu hastane kompleksi, rahibeler tarafından yönetilmiş ve hastane bloğunda 1907 yılında Raymond C. Pere tarafından bir tadilat gerçekleştirilmişti.⁸³¹ 1929 yılında Türk heyeti tarafından, Tıbbiye eski müdürü Yusuf Ziya Bey ile Kâmuran ve Ali Rıza Beyler gibi mütehassısların katılımıyla idare edilmekteydi. Hastanede 3 koğuş, 50 yatak bulunmakta; 6 doktor, 1 eczacı, 1 ebe, 3 hastabakıcı, 1 idare memuru ve 6 hademe görev yapmaktaydı. 1929 yılı içerisinde Fransız Hastanesi'ne 657 hasta müracaat etti. Bu hastalardan 525'i şifa bulurken, 40'ı vefat etti.⁸³²

1932 yılında meydana gelen tatsız bir olay, hastaneye karşı halkın büyük tepki duymasına ve Sıhhat Vekâleti tarafından soruşturma açılmasına neden oldu. Söz konusu olay, maliye memurlarından Naci Bey ve arkadaşı Fethi Bey'in aralarında çıkan bir kavgada, kunduracı Kadri tarafından yaralanmasıyla başladı. Yaralılar hastaneye başvurmuş fakat doktor olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemişti. Kamuoyuna yansıyan bu olay, hâlâ eski sömürgeci zihniyetin izleri olarak görüldüğünden büyük tepki çekmişti. Olayın büyümesi iki devlet arasında diplomatik bir krize dönüştü. Daha sonra durumu düzeltmek için Fransız Konsolosluğu'nda görevli Konsolos Yardımcısı Monsieur Anje, yaralılara nezaket ziyaretinde bulunarak, durumları hakkında bilgi aldı. Ayrıca konsolosluk, yaralıların hastaneye geldiğini bildirmeyen kapıcıyı işten çıkardı. Hastane müdürü başrahibe İstanbul'a gönderilerek bir müddet İzmir'e girişi yasaklandı.⁸³³

Fransız Konsolosluğu 1970'li yıllarda hastaneyi devretmek istiyordu. Yapılan görüşmeler sonunda hastane 28 Şubat 1978 tarihinde Türk hükümetine devredildi. Hastane Türk hükümetinin kontrolüne geçince önce Trafik ve Travmatoloji Hastanesi olarak kullanıldı. Daha sonra Yaşlılar Hastanesi, Kamu Sağlığı Merkezi ve Sağlık Müdürlüğü olarak kullanılan hastane, en sonunda merkezi bir konumda olması nedeniyle ve halktan gelen yoğun istek üzerine Alsancak Devlet Hastanesi

⁸³¹ Mimarlık Rehberi 2005, s. 43.

⁸³² Karayaman, a.g.e., s.s. 69-71.

⁸³³ İlgili haberler için bkz.: **Anadolu**, 8, 9, 10, 11 Eylül 1932.

olarak açıldı (1986). Ödeneksizlikten uzun bir süre bitirilemeyen hastane, İzmirli hayırsever iş adamı Salih İşgören'in desteğiyle bugünkü seviyesine geldi. Hastane için önerilen “*Nevvar Salih İşgören Alsancak Devlet Hastanesi*” adı bakanlık tarafından onaylanınca isim değişikliği yapıldı.⁸³⁴

İzmir’de halka özel sağlık hizmeti veren hastaneler de bulunmaktaydı. Cumhuriyet’in ilk yıllarında 32 adet özel hastanenin 2.402 yatak kapasitesi vardı. 1933 yılında yapılan düzenlemelerden sonra sayıları azalsa da sayıları ilerleyen yıllarda yükselmeye devam etti. 1937 yılında 54 adet olan bu hastanelerin yatak kapasitesi 2.566’a yükseldi. 1937 yılı içerisinde 21.371 kişi yatarak, 134.489 kişi ayakta tedavi gördü.⁸³⁵ Demir Sıhhat Yurdu, Sağlık Evi, Selamet Yurdu, Sıhhat Evi, Sıhhat Yurdu, Tahsin Bey Hastanesi özel hastaneler arasındaydı.

Bu yıllarda özel hastane veya kliniklerde çalışan doktorların zor durumda oldukları anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili basına yansıyan bir haberde doktorların Etibba (doktorlar) odasına verdikleri takriri (önerge) görüyoruz. Söz konusu takrirden özel klinik idare eden Türk doktorların müesseselerinin kazançsızlıktan ve buhrandan kapanmakta olmasına rağmen her nasılsa kapısına hastane levhasını asan bazı dini ve hususi müesseselerin imtiyazlı durumu eleştirilmekte, kazançlarının bir hayli yüksek olduğuna dikkat çekilmektedir:

Şehrimizdeki Fransız ve İtalyan hastaneleri menşe ve mahiyetleri itibariyle dini ve hususi birer müessesedirler. Bunlar, Türk vatandaşlarının mecbur oldukları mali mükellefiyete tabi tutulmayarak rekabet sahasında birçok etibbayı zarara sokuyorlar. Şeref ve muvaffakiyetle yaşatılan kliniklerimiz birer birer kapanıyor, vergileri vermekten aciz vaziyete düşüyor. Güya hayır ve sıhhat işleri ile uğraşan bu ecnebi müessesatı diniyesi; kapitülasyon devrinin birer yadigârdırlar.

---

⁸³⁴ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 72-74.

⁸³⁵ Karayaman, **a.g.e.**, s.s.128.

Sömürge döneminin yadigarı oldukları söylenen bu kurumlara bir an önce el atılması için yetkililere çağrı yapılmaktaydı.⁸³⁶

3.4.2. Eczaneler

İzmir’de bugünkü anlamda bilinen en eski eczane 1804 yılında, Frenk mahallesinde açılmış olan Canzuch Eczanesi’dir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, İstanbul’dan sonra eczane sayısı bakımından en zengin şehir İzmir’di. İzmir’de eczane açan ilk Müslüman Türk eczacılar, 1903 yılında Hükümet Caddesi (şimdiki Anafartalar Caddesi) üzerinde 41 numarada İttihat Eczanesi’ni açan Eczacı Mehmet Esat Kipman ve yine 1903 yılında, Keçecilerde Eczahaneyi Umumi adlı işletmeyi açan Eczacı Ali Şerif’di. İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali sırasında meydana gelen yağmalama ve talan olayları sonucunda, başta dönemin ünlü Türk eczanelerinden Şifa Eczanesi olmak üzere diğer Türk eczaneleri de nasibini almış, 1918 yılında 67 olan eczane sayısı İzmir’in Yunan işgali altında bulunduğu, 1922 yılına gelindiğinde 49’a düşmüştü.⁸³⁷

Kurtuluştan hemen önce eczanelerin durumu 1921 tarihli raporda şöyle anlatılmaktadır:

*Şehirde eczanelerle ilgili olarak hiçbir düzenleme mevcut değildir. Bazı eczanelerde gerçek bir eczacı ya da kimyager bulunmamaktadır. İlaç hazırlayanlar kimi zaman az derecede veterinerlik eğitimi almış veteriner cerrahlardır. Ayrıca satılan ilaçların denetimi yapılmamaktadır. İlaçların çoğu Avrupa ve Amerika’dan ithal edilmektedir. Eczacılık alanında eğitimin gerekliliği açıkça görülmektedir. Günlük gazeteler ve diğer yayımlarda yer alan ilaç reklamları için de sıkı bir düzenleme gerekmektedir.*⁸³⁸

Cumhuriyet döneminde, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde eczane sayılarının artmasına rağmen, küçük şehir ve kasabalarda eczane bulunmaması sıkıntılara neden olmuştu. 24 Ocak 1927 tarihinde kabul edilen ve 6 Temmuz 1927

⁸³⁶ **Hizmet**, 8 Temmuz 1932.

⁸³⁷ Bülent Kıran, “İzmir’de Cumhuriyet ile Yaşıt Bir Eczane Cumhuriyet Eczanesi’nin Tarihi”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınalı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s. 212.

⁸³⁸ **İzmir 1921...**, s. 44.

tarhinde yürürlüğe giren 964 sayılı “*Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun*” ile eczanelerin sayısı sınırlandırılmaya çalışılmıştı. Kanuna göre, nüfusu 10 binden az olan yerlerde bir, 10 binden fazla nüfusu olan yerlerde her 10 bin nüfusa bir eczane açılmasına izin verilmişti. Ayrıca fazla olan eczanelerin bir yıl içinde tasfiye edilmesi, eğer kendiliğinden sayı azalmazsa; en eski ruhsat sahibi eczane yerinde bırakılarak diğerlerinin nakledileceği belirtilmişti. Kanunun amacı büyük şehirlerdeki eczanelerin bir kısmının Anadolu’daki şehirlere dağılmasını sağlamaktı.⁸³⁹ 1927 yılındaki yasal düzenlemeyle kapatılan eczanelerin çoğu eczacılık diploması olmayan, eczacılık müsaadesiyle çalışan ve İslam olmayan azınlıktan kişilerin işlettiği eczanelerdi. Kanunun İzmir’de uygulanması neticesinde, bazı eczaneler kapanmış bazılarının da yerleri değiştirilmişti. Bu kanuna göre İzmir’de faaliyet göstermesine müsaade edilen eczaneler şunlardı; Şifa, Hilal, Senturfail, Karantina’da Eşref Bey, Kemer’de İziz Beyazıt, İrgat Pazarı’nda Asri, Eşrefpaşa’da Hamdi Bey, Kokaryalı’da Altuntaş Eczaneleri, Alsancak’ta Hamdi Nüşet Eczanesi, Karşıyaka’da Fuat Bey, Vehbi ve Taif beylerin eczaneleri. Tilkilik’teki Afıyet Eczanesi Bayraklı’ya nakledilmiştir.

Kapatılan eczaneler ise şunlardı: Başdurak’ta Politi Efendi Eczanesi, Keçeciler’de Bohor Habif Efendi’nin Eczanesi, Mesudiye’de Ferit Arslan Bey Eczanesi, Eşrefpaşa’da Hayat Eczanesi, Beyler Sokağı’nda Hüsnü Halit Bey ile Nafiz Bey Eczanesi, Karantina’da Vasfi Bey Eczanesi, Karşıyaka’da Esat Nuri Bey Eczanesi, İrgat Pazarı’ndaki Abdüsselam Bey’in Eczanesi.

Kanuna göre faaliyetlerine devam edecek eczanelerin sayısı üçü Karşıyaka’da, biri Bayraklı’da, 14’ü de İzmir’de olmak üzere toplam 18’di.⁸⁴⁰

1930 yılında şehir merkezinde İzmir Ticaret Odası’na kayıtlı 14 eczane bulunuyordu. Bunlar; Abdüsselam (Akgünlü) Bey’in İkincibeyler’deki Cumhuriyet Eczanesi, Ahmet Lütfü Bey’in Karşıyaka Kemal Paşa Caddesi’ndeki Asri Eczanesi, Esat Kipman’ın Hükümet Caddesi’ndeki Birlik Eczanesi, Kamil Ergen’in Buca İstasyon Caddesi’ndeki Buca Eczanesi, Ömer Saydam’ın Karşıyaka Kemal Paşa Caddesi’ndeki Şifa Eczanesi, Hamdi Nüşet Çançar’ın Kemeraltı Başdurak

⁸³⁹ Mehmet Karayaman, **Kemal Kamil Aktaş ve Hilal Eczanesi**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2007, s. 2.

⁸⁴⁰ Karayaman, **Kemal Kamil Aktaş...**, s. 2.

Caddesi'ndeki Sıhhat Eczanesi, Kemal Kamil Aktaş'ın Kemeraltı Hükümet Caddesi'ndeki Hilal Eczanesi, Alsancak'taki Jülyen Eczanesi, Mehmet Faik Bey'in Tilkilik Caddesi'ndeki Tilkilik Eczanesi, Bohor Habif Özdoğru'nun Karataş Tramvay Caddesi'ndeki Karataş Eczanesi, H. Cemal Alimoğlu'nun İkiçeşmelik Caddesi'ndeki İkiçeşmelik Eczanesi'ydi.⁸⁴¹ Ancak kanundan beklenen sonuç alınamamış, Anadolu'da açılan eczanelerin sayısı sınırlı kalmıştı. 1949 yılında yapılan bir başka yasal düzenlemeyle eczanelerin sayılarının sınırlandırılmasına son verildi. Yeni düzenlemeye göre eczanesi olmayan ilçelerde beş yıl eczacılık yapanlara herhangi bir merkezde, istediği yerde eczane açma hakkı verildi. 1953 yılında çıkarılan 6197 Sayılı Kanun ile yeni eczane açılması konusundaki sınırlamalar tamamen kaldırıldı.

Eczaneler, uzun yıllar boyunca hastaların muayene ve tedavilerinin yapıldığı dispanserler olarak da hizmet vermişti. Şahabettin Ege dönemin ünlü eczanelerinden Süleyman Ferit Bey'in Şifa Eczanesi'ni şöyle anlatmaktaydı:

*Eczanede bir masa başında bir doktor daima bulunur, gelen hastaları muayene eder veya evlerine giderdi. Tansiyon aleti icat edilmediğinden hastanın nabız atışını sayar, ateş derecesini ölçer, kulağını göğsüne dayayarak dinler ve diğer araştırmalardan sonra reçetesini yazardı. Reçeteyi eczacı kalfası alır, kaynatılacak ilaç ise kaynatır, dövülecek ise döver ve müşterisine verirdi. Serum ile tedavi usulü olmadığı gibi, hazır ilaç çeşitleri de herhalde pek azdı.*⁸⁴²

Eczacı Kemal Kâmil Aktaş ise Yeni Asır Gazetesi'nde yayınlanan “Bizim Unuttuklarımız, Gençlerimizin Görmedikleri” başlıklı anılarında, eczanelerdeki hasta muayeneleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

O devirlerde eczahaneler bir nevi hekim dükkânı idi. Et almak isteyen nasıl kasaba giderse, hasta olup kendisini hekime muayene ettirmek isteyenler de eczahaneye gider, orada mutlaka hiç olmazsa bir doktor bulurdu Hekimlerin hususi muayenehaneleri yok idi, hemen her hekim bir eczahaneyi kendisine muayenehane yapmıştı. Şu doktor şu

---

⁸⁴¹ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 2-3.

⁸⁴² Ege, **a.g.e.**, s. 51.

*eczahanede, bu doktor bu eczahanede bulunurdu. Eczahenede günün muayyen saatlerinde hasta kabul eden doktorlar bulunduğu gibi sabahdan akşama kadar eczahanede bulunan doktorlar da vardı. Hekimlikte röntgen ve bakteriyoloji muayene ve tahlilleri umumi bir mahiyet almamıştı. Doktorların hemen hepsinin muayenehaneleri yoktu, eczahanelerde girişte veya üst katta hastalarını muayene ederlerdi.*⁸⁴³

Örneğin, Şifa Eczanesi'nde Mustafa Enver Bey, Hulusi (Alataş) Bey, Ekrem Hayri (Üstündağ) Bey, Lütfü (Kırdar) gibi tanınmış doktorlar hasta muayene ediyordu.⁸⁴⁴ Bir başka önemli eczane olan Cumhuriyet Eczanesi'nde Dâhiliye Doktoru İsmail Bey, Ruh ve Sinir Hastalıkları Doktoru Seroi, Dâhiliye Doktoru Anyodil hasta bakıyordu.⁸⁴⁵

İzmir'in büyük eczaneleri kendi bünyelerinde oluşturdukları kimya ve biyoloji laboratuvarlarında hastaların çeşitli kan, idrar, balgam gibi tahlillerini yapmaktaydı. Örneğin Abdüsselam Akgün'ün 1928 yılında eczanesinin arkasında kurduğu “*Akgünlü Laboratuvarı*” bunlardan biriydi. O dönemde yayımlanan Halkın Sesi ve İzmir Postası gazetelerine verilen ilanlarda, laboratuvarda afyon, palamut, madenler ve her nevi kumaşlarla idrar tahlili, kanda üre miktarı tayini yapıldığı bildirilmekteydi. Laboratuvarda kimyevi araç gereç, mikroskoplar, zeytinyağı analiz solüsyonları satılmaktaydı.⁸⁴⁶ Ayrıca müstakil gözlükçülerin bulunmadığı yıllarda, eczaneler hem gözlük imal eden hem de satan yerler olup Hilal ve Şifa Eczanesi'nde de gözlük imal edilmekteydi.⁸⁴⁷

1933 yılında şeker fabrikalarının kurulması, alkolün yan ürün olarak elde edilmesini beraberinde getirdi. Alkolün üretilmesiye Türkiye'de kolonya imalatının gelişmesinde önemli bir rol oynadı. İzmir'de Kemal Kâmil ve Süleyman Ferit Bey yine bu konuya öncülük eden isimlerin başında gelmekteydi. Öteden beri kokulara düşkün olan Kemal Bey, eczanesini açtıktan sonra ünü bütün ülkeye yayılan “*Altın Rüya*” ve “*Bahar Çiçeği*” isimindeki kolonyaları imal etti. Daha sonra bu kolonyalara “*Gönül*”, “*Dalya*”, “*Fulya*”, “*Yasemin*”, “*Akşam Güneşi*”, “*Anber*”, “*Menekşe*”,

---

⁸⁴³ Karayaman, **a.g.e.**, s. 112.

⁸⁴⁴ Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan...**, s.s. 107-108.

⁸⁴⁵ Kıran, **a.g.m.**, s. 215.

⁸⁴⁶ Kıran, **a.g.m.**, s.s. 213-215.

⁸⁴⁷ Karayaman, **a.g.e.**, s. 23.

“*Leylak*”, “*Son Hatıra*” ve “*Zümrüt Damlası*” kolonyaları eklendi.⁸⁴⁸ Süleyman Ferit Bey’in özellikle “*Bahar*”, “*Unutma Beni*”, “*Senin İçin*”, “*Melek*”, “*Altın Damlası*”, “*Muhabbet Çiçeği*” kolonyaları İzmir hanımlarının kullandığı kokulardı.⁸⁴⁹

Bu dönemin eczaneleri sadece sağlık hizmetinin verildiği yerler değil aynı zamanda edebiyat, sanat ve cemiyet hayatına ilgi duyan doktor ve aydınların ortak buluşma yeri idi. Hekimler ve aydınlar bu eczanelerde toplanıp bilimsel, edebi, siyasi ve sosyal konularda sohbet etmekteydi. Eczacıların birçoğu yaşadıkları şehre karşı sorumlu, toplumsal olaylara karşı duyarlı, aktif kişilerdi. Birçoğu gazete ve dergilerde yazılar kaleme almış, çeşitli cemiyetlerde çalışmış, kentin insanıyla bütünleşmişti. Örneğin Kemal Kâmil Bey, İzmir Eczacılar Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti idare heyetlerinde, Belediye Meclisi üyeliğinde bulunmuş, Esnaf ve Ahali Bankası ile Altınordu Spor Kulübü’nün kurucuları arasında yer almıştı.⁸⁵⁰ Ayrıca kendisi gibi şakayı, nüktedan konuşmaları sevenlerin bir araya gelmesiyle kurulan Palavra Kulübü’nün de kurucularındandı.⁸⁵¹ Süleyman F. Eczacıbaşı ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yönetim kurulu, Belediye Meclis üyeliği ve İzmir Ticaret Odası başkanlığı gibi işleri bir arada yürütmüştü.⁸⁵² Yine Abdüsselam Bey, 1925 yılında, İzmir’deki ilk resmi nikâhı Mehpâre Hanım’la gerçekleştirerek, İzmir’in sosyal hayatında bir ilki yaşatmıştı.⁸⁵³

Müstahzarlık (ilaç imalatçılığı) konusuna değinecek olursak; ülkemizde hazır ilaç yapımına ecza laboratuvarlarında 1850 yıllarından itibaren, yabancı tıbbi müstahzarların benzerleri yapılarak başlanılmıştı. Türk müstahzaratçılığının gelişmesi ve özellikle ilaç sanayinin kurulması Cumhuriyet dönemine rastlamaktaydı. 1925 yıllarında İstanbul’da yerli tıbbi müstahzar sayısı 140 kadardı. Cumhuriyet’in ilanından sonra Sağlık Bakanlığı’nın kurulmasıyla ilaçla ilgili çalışmalar da başlamıştı.⁸⁵⁴

---

⁸⁴⁸ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 27-28.

⁸⁴⁹ Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan...**, s. 214.

⁸⁵⁰ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 17-18.

⁸⁵¹ Karayaman, **a.g.e.**, s. 13.

⁸⁵² Aksoy, **a.g.e.**, s.s. 209-218.

⁸⁵³ Kıran, **a.g.m.**, s. 213.

⁸⁵⁴ Bülent Kıran, “Cumhuriyet Döneminde İzmir’de Faaliyet Gösteren İlaç İmalathane ve Fabrikaları”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınılı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 202-205.

1928 yılında İzmir’de İzmir Ecza Baharat ve Levazımı Tıbbiye Türk Anonim Şirketi kurulmuştu. 69 üyeyle kurulan şirkette birçok ilçeden farklı meslek gruplarından kişiler yer almaktaydı. Farklı meslek dalları olsa da eczacıların baskın bir ağırlığı söz konusuydu. Bu durum şirketin hedeflediği işle paralellik göstermekteydi. Ayrıca Vacide ve Seher adıyla iki kadının da yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Cumhuriyet’le birlikte sosyal yaşamın her alanında olduğu gibi kadının iş hayatında da daha etkili katılımının sağlanmasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.⁸⁵⁵ Şirketin bir başka dikkat çekici tarafıysa kuruluş metninde çalışacak memur ve hizmetlilerin Türklerden ve tercihen ticaret mektepleri mezunlarından seçilecek olması hükmünün yer almasıdır. Bu hükümle bir taraftan ticaret lisesi mezunlarına iş olanağı yaratmak amaçlanmıştır. Diğer taraftan bu hükmün verilmesinde İzmir’deki ecza, baharat ve tıbbi levazımata dair işlerin neredeyse tamamının gayrimüslimlere ait olmasının da büyük payı vardır.⁸⁵⁶

Son olarak, İzmir sağlık tarihine süreli yayınlar açısından bakıldığında Atatürk döneminin sonuna kadar İzmir’de Türkçe olarak dört tıp dergisinin yayımlandığı görülmektedir. Bunlar Hıfzı’s-sıhha - Revue D’Hygiene Populaire (1906-1909), İzmir Tıp Mecmuası (1920), Sıhhi Cidal - Sıhhat (1923-1931) ve İzmir Kliniği (1930-1939) adlı dergilerdir.⁸⁵⁷ İzmir Tıp Mecmuası, İzmir’de Arap harfleriyle Türkçe olarak basılan ikinci tıp dergisiydi. Dergi 1 Şubat 1336 (1920) ile 11 Kânunuevvel 1336 (11 Aralık 1920) tarihleri arasında 11 sayı olarak yayınlanmıştı. İzmir Tıp Mecmuası’nın sahibi ve sorumlu müdürü Bakteriyolog Dr. Ali Haydar, Yazı İşleri Müdürü ise Asabiye Mütahassısı Dr. Nevzat Eşref’ti. İzmir Tıp Mecmuası içerik açısından incelendiğinde genel bir tıp dergisi özelliğini taşımaktaydı. Dergide; şeker hastalığı, müzmin ishaller, sıtma, tüberküloz, epilepsi,

⁸⁵⁵ İsmail Arslan, “İzmir Ecza Baharat ve Levazım-ı Tıbbiye Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenâmesi”nin Tanıtımı”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınlı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s. 194.

⁸⁵⁶ Arslan, **a.g.m.**, s. 198.

⁸⁵⁷ Gülten Dinç, “Atatürk Döneminde: İzmir’de Yayımlanan İki Tıp Dergisi; İzmir Tıp Mecmuası ve İzmir Kliniği”, **Atatürk Dönemi Sağlık Kongresi (1923-1938)**, Ed. Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.187; Dinç, “İzmir’de Basılan İlk Sağlık Dergisi Hıfzı’s-sıhha”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınlı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s. 410.

felç vb. çeşitli sağlık konularındaki yazılar yer almıştı. Bunların bazıları çeviri yazılarıydı. Dergide ayrıca birkaç sayı devam eden seri yazılara da yer verilmişti.⁸⁵⁸

İzmir Kliniği 1930-1939 yılları arasında İkinci Mıntika Etibba Odası tarafından yayınlandı. Üç aylık derginin imtiyaz sahibi, İzmir Memleket Hastanesi Nisaiye ve Viladiye⁸⁵⁹ Servisi Şefi Dr. Hasan Yusuf (Başkam), Yayın Müdürü ise İzmir Memleket Hastanesi Kulak Burun Boğaz Müttehassısı Dr. Hüseyin Hulki (Cura) idi. Dergide makaleler, gözlem ve tahliller, tercümeleler, ölen hekimlerin biyografilerini içeren Nekroloji gibi bölümler bulunmaktaydı. Dergide yer alan birçok önemli tıbbi yazının yanı sıra İzmir, Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Denizli, Manisa ve Muğla vilayetleri tabip, diş tabibi, dişçi ve eczacıları listesi de bulunmaktaydı. O dönemde buralarda ikamet eden tüm sağlık personelinin görev ve adreslerini içermesi nedeniyle de tıp tarihi açısından önemli bir kaynaktır.⁸⁶⁰

3.4.3. Belediyenin Kamu Sağlığını Korumaya Yönelik Çalışmaları

Bu dönemde İzmir Belediyesi'ne büyük görevler düşüyordu. Belediye bir yandan bünyesinde barındırdığı ebe, doktor, sağlık memuru gibi sağlık personeli ve dispanser sayesinde tedavi edici sağlık hizmetleri verirken diğer yandan koruyucu sağlık hizmetlerini kısıtlı olanaklarına rağmen bir arada yürütüyordu. 1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu belediyelere şu görevleri veriyordu:

Çevre Sağlığı

Tedavi edici sağlık tesisleri kurmak ve yönetmek

Sosyal yardım⁸⁶¹

Belediyelere çevre sağlığı konusunda çok çeşitli görevler verilmişti. En başta salgın ve bulaşıcı hastalıklar konusunda merkezi hükümet örgütüyle birlikte çalışması ve bu örgüte yardım etmesi gelmekteydi. Ayrıca genel yerlerin, yenilecek, içilecek ve kullanılacak şeylerin ayrıca bunların bulunduğu yerlerin sağlık denetiminin yapılması, hizmet erbabının sağlık yönünden denetlenmesi, su

⁸⁵⁸ Dinç, "Atatürk Dönemi...", s.s. 188-190.

⁸⁵⁹ Kadın Hastalıkları ve Doğum Servisi.

⁸⁶⁰ Dinç, **a.g.m.**, s.s. 191-193.

⁸⁶¹ İlhan Tekeli, **Cumhuriyetin...**, s. 84.

kaynaklarının sağlık denetiminin yapılması; konut, fabrika ve işyerlerinin, soğuk hava tesisleri, süthaneler, genel çamaşır yıkama yerleri, ılıca, hamam ve her türlü yıkanma tesisleri ile tüm helaların, kanalizasyon, lağım ve çukurların sağlık yönünden denetlenmesi belediyenin sorumlulukları arasındaydı. Yine sanayi kuruluşlarının çevresine yaptığı zararlı etkiler yönünden kontrolü, genel yerlerin temizlenmesi, özel yerlerin süprüntülerinin toplanması ve pislik maddelerinin kaldırılıp yok edilmesi belediyenin görevleri arasındaydı.⁸⁶² Sosyal yardım görevlerinden birkaçı şöyleydi: yetim, aceze ve yoksullar için barınabilecekleri yurtlar açmak, muhtaçlar için yardım sandıkları kurmak, kimsesiz kadınları ve çocukları korumak, genel yerlerde çocukların çalıştırılmasını önlemek, hastaları ve kazaya uğrayanları korumak, yoksul hastalara ve sakat olup kimsesi olmayanlara yardım etmek, işsizlere iş bulmak ya da memleketlerine göndermek, dilencililiği önleyecek tedbirleri almak vb.⁸⁶³ Tedavi edici sağlık hizmetlerine dair görevleri ise başta Belediye hastaneleri olmak üzere akıl hastaneleri, ilk yardım ve imdat merkezleri açmak geliyordu. Ayrıca muayenehane ve tedaviye yönelik tesisler kurmak ve işletmek, eczane olmayan yerlerde eczane açmak, tephirhane (buğu evi) kurmak ve işletmekti.⁸⁶⁴

Yukarıdaki hukuksal düzenlemeden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet yönetimi, hem kent yönetimi hem de kent planlamasına sağlık açısından bakmaktaydı. Dolayısıyla belediyelere büyük iş düşmekteydi. Ancak dönemin belediyeleri göz önüne alındığında yapılması beklenen hizmet ağı, belediyelerin gelirleriyle orantılı bir şekilde üstesinden gelebilecekleri hizmetler değildi. Üstelik 1929 ekonomik kriziyle yeni bir mali açmaza girmişlerdi. Bu yıllarda İzmir Belediyesi birçok sorunla boğuşmak durumunda kaldığından kentin gündelik hayatını sağlıklı bir sürece evirecek durumda değildi. Sağlık alanındaki sorunlara el atılmasının önünde, bir yandan siyasal otorite mücadeleleri diğer taraftan belediyenin içinde bulunduğu maddi yetersizlikler bulunuyordu. Bu nedenle İzmir Belediyesi'nin sağlık alanında atacağı adımlar için, hukuksal düzenlemelerin ötesinde, bu konuda

---

⁸⁶² Erkan Serçe, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Belediyeler ve Sağlık", **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938)** Ed. Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 810; Tekeli, **a.g.e.**, s. 85.

⁸⁶³ Tekeli ve Ortaylı, **Türkiye'de...**, s.s. 82-83.

⁸⁶⁴ Tekeli ve Ortaylı, **a.g.e.**, s.s. 86-87.

kararlı ve bilgili bir kadronun –Behçet Uz’un şahsında göreceğimiz– göreve gelmesi gerekiyordu.⁸⁶⁵

İzmir Belediyesi Cumhuriyet’le birlikte halk sağlığına yönelik birçok uygulamayı kendi kısıtlı imkânlarıyla zaman içerisinde aşma yollarına girişmişti. Bu amaçla hasta tedavisi, dispanser hizmetleri, aşılama, bataklıkların kurutulması, sokakların temizliği gibi çok geniş bir yelpazede hizmet vermeye başlamıştı. Belediyenin sorumluluklarından biri olan esnaf muayenelerini daha iyi yapabilmesi için İzmir şehri 4 bölgeye ayrılmıştı:

1. Bölge: Eşrefpaşa Hastanesi önünden Göztepe Tramvayı Caddesi, Hükümet, Kemeraltı, Başdurak, Balcılar, Eski Mahkeme, Mezarlıkbaşı, Irgatpazarı, İkiçeşmelik mahallerini kapsayan bölge Muzaffer Bey’in,
2. Bölge: Konak ve Birinci Kordon’un sonundan Punta’ya kadar Halkapınar, Bellavista mahallelerini kapsayan bölge Sezai Mahir Bey’in,
3. Bölge: Göztepe Tramvayı Caddesi güzergâhının sonuna kadar olan bölge Nedim Bey’in,
4. Bölge: Tepecik, Tilkilik, Basmahane, Topaltı mahallelerini kapsayan bölge Selahattin Bey’in sorumluluğundaydı.

Daha sonra kent çeşitli sağlık bölgelerine ayrılarak, her birine bir doktor görevlendirilmiş, belediye tarafından bir de dispanser açılmıştı. Belediye tarafından teşkil edilen sağlık hizmetleri arasında ebelik, tebhir ve dezenfeksiyon servisi, kimyahane, misafirhane, morg ve mezarlık, cankurtaran servisi, nüfus kaydı ve hastaneler bulunmaktaydı. Ayrıca aşılama, bataklıkların kurutulması, esnafın temizliği ve sağlık kontrolleri, süprüntülerin toplanması işi de belediyenin görevleri arasındaydı.⁸⁶⁶

1929 yılı raporlarına göre İzmir’de bulaşıcı hastalık olayları geçen senelere göre azaldı. O yıl 14 kişi karahummaya tutuldu, 3 kişi öldü. Kuşpalazı ile musap 32 kişiden 9, 4 lekeli humma hastasından 1, kızamık musabından 175 çocuktan 23’ü,

---

⁸⁶⁵ Serçe, **a.g.m.**, s. 253.

⁸⁶⁶ Karayaman, **İzmir’de Sağlık...**, s.s. 47-48.

beyin hummasına tutulan 5 hastadan 2'si vefat etti. 1927 senesine göre çok azalan bu rakamlar mücadelede başarılı olduğunu göstermektedir. 1929 senesi zarfında merkez ve mülhakatta 30.741 parça eşya, 1.887 insan, 564 hane, 233 umumi mahal, 134 müessese sağlık açısından teftiş edildi. 40.473 kişiye çiçek, 3.855 kişiye tifo, 719 kişiye veba aşısı tatbik olundu, 60 kilo 743 gram kinin, 1.578,50 osalvarsan sarf edildi. 8.573 esnaf muayene olundu, 7'si işten men edildi. 6.050 dükkân teftiş olundu, 345 sıhhi, 225 gıda tahlili yapıldı. Muayene edilen 46.323 hastadan 23.654'üne ilaç verildi, muhtaç olan 5.482 ile 5.861 çocuk iâşe edildi.⁸⁶⁷

1931 yılında Behçet (Uz) Bey'in belediye başkanlığına gelmesi, İzmir için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Behçet (Uz) Bey, mesleğinin doktor olmasının getirdiği hassasiyetle, kentin yeniden yapılandırılmasını sağlık ekseninde yürüttü. İl sağlık müdürlüğüyle koordineli bir şekilde yürütülen bu çalışmalar sonucunda epey bir mesafe kat edildi. Belediyenin 1931 yılı sağlık teşkilatında 7 tabip, 1 kimyager, 6 ebe, 2 kâtip, 3 küçük sıhhiye memuru görev yapmaktaydı. 1933 yılında ise 6 doktor, 4 ebe, 46 memur ve müstahdem bulunuyordu. 1932 yılında İzmir Belediyesi'nin sağlık alanındaki faaliyetleri şöyleydi; doktorlar tarafından 14.237 esnaf ve 25.287 dükkân kontrol edildi. Muayene ve tedavi edilen hastalardan 20.785'ine ücretsiz olarak reçete ve 15.219'una ilaç verildi. Bu hastalardan 1.317'si hastaneye sevk edildi, 400'üne pansuman yapıldı, 751 hasta evinde muayene edildi. Kimyahanede 4.643 tahlil yapıldı. Bulaşıcı hastalık çıkan yerlerden 444 ev, 143 müessese 106.363 parça eşyanın dezenfeksiyonu gerçekleştirildi. 1.613 şoför muayene edilerek 4.838 işçiye sıhhat raporu verildi. 9.405 işçiye sıhhat aşısı uygulandı.⁸⁶⁸ Zaman zaman kontrollerde sahte doktorluk, dişçilik yapanlar da zabıta aracılığıyla yakalanıyordu.⁸⁶⁹

1934 yılıyla ilgili kent sağlığına dair bilgileri Sağlık Müdürü Cevdet Bey şöyle veriyordu:

Şehirde geçenlerde bir lekeli humma görülmüştü. Alınan tedbirle hastalık olduğu muhitte imha edilmiştir. Fakat münferit halde karahumma da vardır. Bulaşık hastalık yoktur. İzmir'de bulunan fabrika

⁸⁶⁷ Hizmet, 6 Mart 1929.

⁸⁶⁸ Karayaman, *İzmir'de Sağlık...*, s.s. 48-49.

⁸⁶⁹ Hizmet, 12 Kânunusani 1933.

ve müesseseleri teftişle meşgul, işçilerin sıhhatini koruma noktasında birçok yeni tesisat yaptırılmakta ve tedbirler alınmaktadır. Makine ve ateş başında çalışan işçiler gözlerine gözlük takacaklardır. Müessese sahipleri Sıhhat kanununun tatbikine ait olan dileklerimizi yerine getirmektedirler. Bu dilekleri yerine getirmeyenler ceza görürler. İncir ve üzüm hanları ve imalathaneleri çok sıkı bir teftişe tabidir. Bundan başka umumi hapishane de tarafımızdan teftiş edilmiş ve fazla izdiham görülmüştür. Aynı zamanda temizliğe de dikkat edilmemekte olduğu anlaşılmıştır. Hapishanede bir havalandırma tesisatı vücuda getirilmesi lazımdır. Bunun olmaması büyük noksandır. Hapishane müdürü, doktor ve memurlarının büyük gayretleriyle bundan gelmesi muhtemel hastalıkların önüne geçilmektedir. Halkapınar suyu memba ve depolarında yapılan tetkikatımızda buralarının temiz olduğu görülmüştür. Mezbaha ile buzhane de teftişe tabi tutulmuştur. Mezbaha civarındaki debbağhanenin önündeki dereye biriken pis suların denize akıtılması ve derenin üzerinin kapatılması hakkında alakadarlara icap eden tebligat yapılmıştır.⁸⁷⁰

Bu çalışmalarla birlikte zaman zaman okullarda öğrenciler doktor muayenelerinden geçirilerek sağlık durumları kontrol ediliyor ve aşılama çalışmaları yürütülüyordu. Örneğin 1934 tarihli bir gazete haberinden dönemin Sıhhiye Müdürü Cevdet Bey'in ekim aylarında okulların açılacak olması nedeniyle sürekli teftişler yaptığı görülür. Sağlık müdürü özellikle okulların sağlık koşulları ve çocukların hastalığa yakalanmaması üzerinde oldukça fazla duruyordu. Buna Ankara da önem veriyordu. Sağlık Bakanlığı'ndan gelen emirle birlikte, eski Sıhhat Müdürü Mehmet Lütfü Bey, İzmir'deki bütün okullardaki çocukların göz muayenesiyle görevlendirildi.⁸⁷¹ Okullardaki bir diğer hastalık difteri hastalığıydı. Bu hastalığa karşı, Sıhhat Müdürlüğü tüm İzmir okullarında bulunan 6-12 yaş arasındaki çocuklara, zorunlu olarak difteri aşısı yapılmasını kararlaştırdı.⁸⁷² Aşılar Sıhhat Müdürlüğü merkez binası, Karantina, Eşrefpaşa ve Basmahane belediye mıntika

---

⁸⁷⁰ Yeni Asır, 20 Eylül 1934.

⁸⁷¹ Yeni Asır, 30 Teşrinisani 1934.

⁸⁷² Yeni Asır, 28 Şubat 1935.

dairelerinde yapıldı. Doktorlar bir taraftan bu merkezlerde diğer taraftan da okullarda aşılama işlemine devam etti.⁸⁷³

Çalışanların sağlığıyla ilgili olarak fabrika ve ticarethaneler denetleniyordu. Bu müesseselerin çalışma koşullarına uygun hale getirilmesi için çeşitli uyarılar yapılarak, uymayanlara çeşitli cezalar uygulanıyordu. Bunların dışında amelesi çok müesseselerin binaları dâhilinde birer hela inşa edilmesini sağlamak için harekete geçildi. Bu amaçla alakadarların tebligatta bulunulması istendi.⁸⁷⁴ Ayrıca sıhhat müdürüne gelen şikâyetler üzerine, fabrikalardaki işçilerin uygun koşullarda yemek yiyip yemedikleri kontrol edildi. Belediye doktorlarının çeşitli mıntikalarda yaptığı kontroller sonucu bazı fabrika ve şirketlerde çalışanların, tezgâhları başında yemek yedikleri ortaya çıktı. Bu işletmelerde çalışanların uygun koşullarda yemek yiyebilecekleri birer yemekhane yapması için uyarılar tekrarlanıyordu. Böylece Halkapınar'daki iplik ve yün fabrikaları 500 kişilik yemekhaneler yaptırmaya başladı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti de bu yemekhanelere 5 kuruş gibi çok ucuz fiyata sıcak yemek tedarik edebileceğini bildiriyordu.⁸⁷⁵

İl Sağlık Komisyonu'nun yürüttüğü çalışmalardan bir diğeri de eğitici film gösterileriydi. İzmir'deki sağlık komisyonu yaptığı toplantıda daha önce İzmir'de gösterilmiş ve halk üzerinde yararları görülmüş bazı bilgilendirme filmlerinin yollanmasına karar verdi. Örneğin Ödemiş Halkevi'nde gösterilmek üzere "*Vaktiyle Üç Dost İdiler*" isimli frengi hastalığını konu alan film bunlardan biriydi. Ayrıca sıhhi su, verem, sinek tehlikesi, uzun ve afiyette yaşamanın çaresi, anne sütünün kıymeti, yıkanmanın önemi, sıtma mücadelesinde yeni usuller ve çocuk bakımı konulu filmler de gönderildi.⁸⁷⁶ Bütün bunlarla birlikte halkın süt ve süt ürünlerini temiz ve sağlıklı tüketebilmeleri için birtakım çalışmalar yapıldı. Konuyla ilgili olarak, Hıfzıssıhha Kanunu'nun 171. maddesi uyarınca bir bildiri yayınlandı. Bildiriye göre, sütçüler buzdolapları yaptırıp süt güğümelerini bu dolaplara koyarak, temiz bir şekilde satacaklardı. Bunun için sütçülere 20 günlük süre verilirdi. Süt güğümlerinin konacağı kasaların içi çinko kaplı olacaktı. Buraya buz doldurulduktan

⁸⁷³ Mehmet Emin Elmacı, "Cumhuriyetin Onuncu Yılı Sonrasında İzmir'de Sağlık Sorunları Alınan Önlemler", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1923-1938)*, Ed. Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 728.

⁸⁷⁴ *Hizmet*, 4 Kânunuevvel 1930.

⁸⁷⁵ *Anadolu*, 9 Teşrinisani 1934.

⁸⁷⁶ Elmacı, *a.g.m.*, s. 734.

sonra süt güğümü içine konacaktı. Ayrıca sütün güğümün camekânlı kısmındaki kurnasından akıtılması, süt ölçülerini yıkamak için temiz su bulundurulması ve her süt verişte ölçülerin yıkanarak camekânda muhafaza edilmesi isteniyordu. İzmir’de bazı sütçüler talimatnameye uygun şekilde süt kasaları yaptırdı. Bu kasalar hayvanlar üzerinde taşındığı gibi, ibrik üzerlerinde de taşınabilmekteydi.⁸⁷⁷ Bütün bunların yanı sıra belediye şehrin temiz süt ve tereyağı ihtiyacını karşılamak üzere bir süt fabrikası açma girişiminde bulundu. Hazırlanan sütlerin kamyonlarla şehrin her tarafına dağıtılması planlandı.⁸⁷⁸ Ayrıca halkın ucuz ve temiz gıda tüketebilmesini sağlamak için Karşıyaka, Alsancak, Reşadiye ve Buca pazarları açıldı.⁸⁷⁹ Yine belediyenin önemle üzerinde durduğu konulardan biri de sinemalarda sigara içilmesiydi. Belediye konunun üzerine kararlılıkla gitti. Sinemalardaki kontrolleri sağlayacak ekipleri kurarak kontrollere başladı. Kontroller sonucunda hem içen hem de içtiren sinema sahibine cezalar kesildi.⁸⁸⁰

Sağlıklı bir kentin en önemli ihtiyaçlarından biri de gürültünün engellenmesiydi. Bu amaçla Dâhiliye Vekâleti kente bir tamim göndererek gürültüyle mücadele edilmesini istemedi. Tamime göre balıkçılardan seyyar satıcılara kadar fazla bağırın ve şehir içinde gereksiz korna çalan arabalar, bu kategorinin içine alındı.⁸⁸¹ Belediye gürültüye mani olmak için öncelikle yüksek sesle satış yapan satıcıların cezalandırılmasını sağladı.

Fazıl Baskın eski belediyeyle yeni belediyeyi kıyaslayarak Cumhuriyet döneminde halk sağlığına yönelik hizmetleri şöyle sıralamaktadır:

1- Gıda maddesi yapan müesseseleri sıkı bir kontrole tabi tutarak sağlığa zarar veren gıda maddelerinin imal ve satışını durdurmuştur. Eskiden gazoz, şeker, şekerleme, süt ve mamulâtı, börek ve ekmek, turşu, makarna, bisküvi, hatta rakı ve şarap gibi maddeler sıkı bir kontrole alınarak temiz ve hijyenik bir şekilde üretilmesi sağlanmıştır.

---

⁸⁷⁷ **Anadolu**, 19 Mayıs 1937.

⁸⁷⁸ **Anadolu**, 24 Kânunusani 1937.

⁸⁷⁹ **Hizmet**, 26 Haziran 1932.

⁸⁸⁰ **Yeni Asır**, 29,30 Kânunusani 1936.

⁸⁸¹ **Yeni Asır**, 22 Nisan 1936.

2- Kasap, balıkçı, sebzeçi, bakkal, lokanta, kebabçı dükkânları da şimdi aynı tetkik ve muayene altında fenni, asri ve sıhhi bir hal almıştır. Eskiden belediyemiz, ne bakkal ve kasaba temiz önlük giydirebilmiş, ne de yiyecek maddelerinin üzerinde birer kapak koydurabilmiş ne de eşyanın kaldırımları işgalini menedebilmiştir.

3- Ekmek imalatı, çok büyük gayretler sayesinde asırlarca yapıldığı şeklinden kurtarılmıştır. Bugün İzmir'in 162 fırınında makineli hamur tekneleri vardır ve ekmeklerimiz el ve hatta ayakla yoğrulmaktan kurtarılmıştır.

4-Gerek yiyecek ve içecek yapan ve gerek berber ve hamamcı gibi amme hizmetlerini gören alakadarların sıhhi muayeneleri ciddi bir usule bağlanmış; artık frengili, cüzzamlı, egzemalı ve saire hastalıklı kimselerin bu gibi işlerde çalışmasının önü alınmıştır.⁸⁸²

Belediyenin 1931-1941 döneminde yaptığı işlere topluca bakılacak olunursa: 82.478 dükkân, 76.556 esnafla 12.848 arabacı ve şoför belediye doktorları tarafından muayeneden geçirildi. 60.382 esnaf işçi ve talebeye sıhhat raporu verildi. 9.753 hasta hastaneye sevk edildi. 7.550 muhtaç hasta, hastaneye yatırılarak 40.151 bedava reçete, 54.429 hastaya da bedava ilaç verildi. 61.633 çiçek aşısı, 50 binden fazla menenjit, difteri, tifo aşısı yaptırıldı. 52 bin kişi tifo muayenesinden geçirildi.⁸⁸³

İncelenen dönemin sağlık hizmetlerinin karşılanmasında hükümet yerel idareleri hastane işletmeleri için teşvik ediyor, böylece belediye hastanelerinin sayısı artıyordu. Cumhuriyet'in ilanından önce belediyelere ait hastane sayısı 6, yatak kapasitesi 635 iken, 1937 yılında hastane sayısı 19'a, yatak kapasitesi ise %196 oranında artarak 1.247'e yükseldi. Eşrefpaşa Hastanesi de İzmir Belediyesi tarafından idare edilmeye başladı.⁸⁸⁴

---

⁸⁸² Baskın, a.g.e., s.s. 25-26.

⁸⁸³ Olgaç, a.g.e., s. 66.

⁸⁸⁴ Karayaman, İzmir'de Sağlık..., s. 49.

3.4.4. İzmir Halkevi'nin Halk Sağlığına Yönelik Çalışmaları

19 Şubat 1932'de açılan İzmir Halkevi, diğer halkevleri gibi Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen devrimleri halka benimsetmek ve halkın dünya görüşünü Batı değerler sistemiyle bütünleştirmek için kuruldu. Çok yönlü hizmet veren bu kurumlar, sağlık alanında da İzmir'e pek çok katkı sundu. Halkevleri, dönemin tek partisi olan CHP'ye doğrudan bağlı kurumlardı. Bu yüzden halkevlerindeki sağlık çalışmalarını CHP'nin, dolayısıyla devletin halk sağlığını koruma ve iyileştirme etkinlikleri kapsamında değerlendirmek gerekir. Konu eğer bu bağlamdan ayrılır ve bir derneğin sağlık faaliyetleri olarak ele alınırsa, bu kurumlardaki sağlık çalışmalarına dar bir görüşle bakılmış olunur.

Halkevlerindeki halk sağlığı çalışmaları sistematik bir şekilde yürütülüyordu. Bu faaliyetler farklı alanlarla uğraşan farklı şubeler aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Talimatnameye göre, halkevleri bünyesinde kurulan dokuz şubeden sosyal yardım, köycülük, spor ve neşriyat şubelerinde sağlıkla ilgili çalışmalar yapıldı. Örneğin sosyal yardım şubesi, kimsesiz ve fakir hastaları tedavi ettirmek, resmi ve özel hastane, darülaceze, dispanser, çocuk doğum ve bakım evleri gibi kurumlarla işbirliği yapmak suretiyle halk sağlığına yardımcı olmakla görevliyken; spor şubesi daha çok sağlıklı olmaya hizmet eden spor aktivitelerini yaptırmakla görevliydi. Yayın şubesiye çıkardığı kitap, broşür ve dergiler aracılığıyla halkı bilinçlendirmeye çalışıyordu.⁸⁸⁵

İzmir Halkevi'nin çalışmalarını genel hatlarıyla dört grupta toplamak mümkündür. İlk olarak muayene ve tedavi çalışmalarından bahsetmek gerekmektedir. Bu hizmet İzmir Halkevi'nin sosyal yardım ve köycülük şubeleri aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Sosyal yardım şubeleri şehirdeki fakir hastalarla ilgilenirken, köycülük şubeleri köylerde yaşayan hastaların tedavi edilmesini sağlıyordu. Bu çalışmalar önceleri tesadüfen, daha sonra metotlu bir şekilde yürütüldü. Nitekim bazı halkevlerinde poliklinik açıldığı bilinmektedir.

---

⁸⁸⁵ Mustafa Özsarı, "İzmir Halkevindeki Halk Sağlığı Çalışmaları (1932-1951)", **İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınlı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 76-77.

Halkevlerindeki muayene ve tedavi hizmeti, ilgili halkevinin bulunduğu bölgede yaşayan doktorlar tarafından ücretsiz olarak veriliyordu.⁸⁸⁶

İzmir Halkevi'nde, daha açıldığı ilk yıl içinde 700 kişinin muayenesi yapılarak ilaçları temin edildi. Bunlara ek olarak, 1932 yılında 16 hasta ameliyat ettirilerek sağlığına kavuşturuldu.⁸⁸⁷ 1940'lı yıllarda sunulan sağlık hizmeti halk tarafından yoğun ilgiyle karşılaştınca bu çalışmalar sistematik bir şekilde sürdürüldü. Böylece bu hizmet, haftanın belirli saatlerinde uzman doktorlar tarafından verilmeye başladı. Halkevleri köylerdeki fakir ve tedaviye muhtaç hastaları da kapsıyordu. Daha önce belirtildiği gibi, köylerdeki fakir hastalar köycülük şubesi kanalıyla tespit ediliyor, imkânlar ölçüsünde ya yerinde ya da il merkezine yönlendirilerek tedavi ettiriliyordu. İkinci olarak koruyucu sağlık hizmetleri gelmekteydi. Konuyla ilgili çalışmalar halkı bilinçlendirmek esası üzerinden yürüyordu. Bu bağlamda verem, kanser, kızamık, sıtma, kadın hastalıkları, genel sağlık, beslenme, hiddetlenme safhaları ve tedavisi, içkinin zararları gibi değişik konularda, alanlarında uzman hekimler tarafından konferanslar verilerek halk bilinçlendirilmeye çalışılıyordu.⁸⁸⁸ Üçüncü olarak sportif çalışmalar gelmekteydi. Kentlinin sağlıklı bir hale kavuşturulmasında koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetleri çok önemli olmakla birlikte hastalanmamak ve sağlıklı bir vücuda kavuşmak için spor yapmak bir o kadar önemli bir araçtı. Özellikle sağlıklı nesiller yetiştirmenin en başta gelen yolu spor yapmaktan geçiyordu. Bu anlamda birçok spor dalında faaliyet yürütülürken; özellikle kır ve şehir koşuları, toplu yürüyüşler ve toplu jimnastik hareketleri gibi belirli bir gruptan ziyade toplumun genelini kapsayan aktiviteler dikkat çekmektedir. Son olarak da yayın çalışmalarından bahsedilebilir. İzmir Halkevi'nde halk sağlığını geliştirmeye yönelik yayın çalışmaları kütüphane ve neşriyat şubesiyle sosyal yardım şubesi işbirliğiyle gerçekleştirildi. Bu çalışmalar ya halkevi dergilerinde makale olarak yayımlandı ya da bağımsız kitap veya broşür şeklinde neşredildi. Örneğin İzmir Halkevi'nin yayın organı olan Fikirler Dergisi'nde, halk sağlığına dair 14 makale çıktı.⁸⁸⁹ Sonuç olarak İzmir Halkevi'nin sağlık alanında yürüttüğü çalışmaları, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlıklı, hastalıklardan arınmış

---

⁸⁸⁶ Özşarı, **a.g.m.**, s. 78.

⁸⁸⁷ Özşarı, **a.g.m.**, s. 78.

⁸⁸⁸ Doktorlar ve verdikleri konferanslar ile ilgili olarak bkz.: Özşarı, **a.g.m.**, s. 80.

⁸⁸⁹ Özşarı, **a.g.m.**, s. 81.

dayanıklı nesiller yetiştirme amacına yönelik, yerinde uygulamalar olarak değerlendirmek mümkündür.

3.5. Sağlık Personeli

Kentte merkezi hükümete bağlı sıhhiye müdürlüğü bulunmaktaydı. Cumhuriyet döneminde adı sağlık müdürlükleri olarak değiştirilmişti. Temelinde Osmanlı döneminde kurulan sıhhiye müfettişlikleri olan bu kurumlarla ilgili olarak 25 Şubat 1913 tarihli Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisi oluşturulmuştu. Yeni düzenlemeyle vilayetlerde sıhhiye müfettişlerinin yerini “*Sıhhiye Müdürlükleri*” almıştı. Şehirlerin sağlık harcamalarının belirlenmesinde Muhasebe-i Hususiye İdaresi’nin rolü büyük olmuştu.⁸⁹⁰ 1919 yılında Kordon’da bulunan Liman Dairesi içinde faaliyet gösteren Sıhhiye Müdürlüğü, Cumhuriyet’in ilk yıllarında hükümet konağı içerisinde hizmet vermektedir. Sıhhiye Müdürlüğü, 1927 yılında, Hükümet Tabipliği, Belediye Kimyahanesi ile birlikte Hıfzıssıhha Müessesesi binasına taşınmıştı.⁸⁹¹ Sağlık Müdürlüğü 1984 yılına kadar, halk arasında “*Piçhane*” olarak bilinen, günümüzde Konak’tan Varyant’a doğru çıkarken sağ tarafta yer alan binada hizmet verdi. Günümüzdeyse Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı Etnografya Müzesi olarak hizmet vermektedir.

Sıhhiye müfettişleri ve daha sonra oluşturulan sıhhiye müdürlüklerinin görevi; bulundukları ilin sağlık işlerinde valilere yardımcı olmak, hastalıkların önlenmesini sağlamak; umuma açık yerleri, sağlık personeli ve sağlık kurumlarını denetlemektir. İzmir’de görev yapan sıhhiye müfettişleri hakkında bilgiler sınırlıdır. Tespit edilebilen İzmir Sıhhiye Müfettişleri, Sıhhiye Müdürleri ve Sağlık Müdürleri şunlardır: Mehmet Lütfi (Kırdar) Bey (1924-1933), Yunus Vasfi Bey (1933-1934), Cevdet Şakir (Saraçoğlu) Bey (1934-1954).⁸⁹²

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İzmir’de görev yapan bazı önemli doktorlar: Abdi Muhtar Bilginer, Aleksandro Bohor İsrail, Ali Rıza Ünlen, Behçet Salih Uz, Besim Rıfat, Celal Yarkın, Cemal Tunca, Cevdet Gönenden, Ekrem Hayri Üstündağ, Esat Cımcöz, Fahri Işık, Faik Muhittin Adam, Fatma Reşit Hanım, Azime Reşit Hanım,

---

⁸⁹⁰ Karayaman, **a.g.e.**, s. 33

⁸⁹¹ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 42-43.

⁸⁹² Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 34-42.

Feridun Şevket Evrensel, Fikret Tahsin Soydam, Hasan Kemal Üstay, Hasan Sükuti Tükel, Hasan Yusuf Başkam, Hayım Amado, Herri Şaso, Hulusi Alataş, Hüseyin Hulki Cura, Kamuran Örs, Kazım Karal, Lütfi Rahmi Seren, Lütfi Sabri Serinken, Mehmet Şevket Bey, Mustafa Enver Bey, Nesim Zibil, Rıfat Ahmet Bey, Suat Eravcı, Suat Soyer, Şehri Bey, Taşlıoğlu Ethem Bey olarak sayılabilir.⁸⁹³ Ayrıca 1930'lu yıllarda gazetelerde ilanına rastlanılan doktorlar şöyledir: Çocuk hastalıklarında Behçet Uz,⁸⁹⁴ Ali Agâh,⁸⁹⁵ Şükrü Osman,⁸⁹⁶ Sabiha Süleyman,⁸⁹⁷ Haldun Fazıl. Kadın doğum hastalıklarında M. Süleyman,⁸⁹⁸ frengi ve belsoğukluğu tedavisinde Dr. Suphi Ahmet,⁸⁹⁹ sinir ve akıl hastalıklarında Etem Vessaf⁹⁰⁰ ve Hulusi Bey.⁹⁰¹ Göz hastalıklarında Lütfü Kırdar,⁹⁰² Mitat Bey,⁹⁰³ M. Lütfü,⁹⁰⁴ Mitat Orel, İsmail Shalattin, Muallim Doktor Ahmet Hulusi Alataş, Kemal Şakir Saraçoğlu.⁹⁰⁵ Dâhili hastalıklar Ahmet Hulusi,⁹⁰⁶ Cevad Alpsoy.⁹⁰⁷ Genel cerrahlar Esat Cimcoz,⁹⁰⁸ Cevad Alpsoy, merkez hastanesi operatörü Arif N. Yurcu,⁹⁰⁹ Cemil Şerif,⁹¹⁰ Bahtiyar Hüseyin,⁹¹¹ Feridun Şevket Bey.⁹¹² Hariciyeciler Hüseyin İbrahim,⁹¹³ M. Nuri Arkan.⁹¹⁴ Kulak burun boğaz hastalıkları İsmail Vasıf, İtalyan ve Musevi hastaneleri kulak, boğaz, burun hastalıkları mütehassısı Esat Cimcoz.⁹¹⁵ Doktor Demir Ali cildiye uzmanı,⁹¹⁶ Kamran Kenan emrazyı nisaiye ve viladiye mütehassısı,⁹¹⁷ Fahri Rıza da ortopedi doktoruydu.⁹¹⁸ Diş tabipleri ise Refik Şevket,

---

⁸⁹³ Doktorların hayatı ve İzmir'deki çalışmaları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 285-307.

⁸⁹⁴ **Yeni Asır**, 25 Kânunuevvel 1935.

⁸⁹⁵ **Anadolu**, 24 Mayıs 1931.

⁸⁹⁶ **Yeni Asır**, 11 Nisan 1932.

⁸⁹⁷ **Yeni Asır**, 2 Nisan 1936.

⁸⁹⁸ **Anadolu**, 19 Şubat 1931.

⁸⁹⁹ **Yeni Asır**, 21 Kânunusani 1932.

⁹⁰⁰ **Anadolu**, 20 Ağustos 1930.

⁹⁰¹ **Yeni Asır**, 26 Teşrinisani 1935.

⁹⁰² **Yeni Asır**, 22 Teşrinievvel 1933.

⁹⁰³ **Anadolu**, 12 Eylül 1930.

⁹⁰⁴ **Yeni Asır**, 10 Nisan 1932.

⁹⁰⁵ **Yeni Asır**, 25 Kânunuevvel 1935.

⁹⁰⁶ **Anadolu**, 23 Kânunuevvel 1930.

⁹⁰⁷ **Yeni Asır**, 2 Nisan 1936.

⁹⁰⁸ **Yeni Asır**, 2 Nisan 1936.

⁹⁰⁹ **Yeni Asır**, 7 Teşrinievvel 1936.

⁹¹⁰ **Yeni Asır**, 20 Mayıs 1932.

⁹¹¹ **Yeni Asır**, 11 Nisan 1932.

⁹¹² **Yeni Asır**, 21 Kânunusani 1932.

⁹¹³ **Yeni Asır**, 2 Nisan 1936.

⁹¹⁴ **Yeni Asır**, 3 Nisan 1936.

⁹¹⁵ **Yeni Asır**, 2 Nisan 1936.

⁹¹⁶ **Yeni Asır**, 22 Mart 1932.

⁹¹⁷ **Anadolu**, 20 Ağustos 1930.

Abdullah Naci,⁹¹⁹ Nebil Tevfik, Muzaffer Eroğlu ve Kemal Çetindağ,⁹²⁰ Ferit Raim Erdim, Kenan Çelebi, Şahabettin Fahri, Cevat Dağlı, Ekrem Berk, Fuat Sami, İsmail Hakkı, Necdet Ömer, Tahsin Tan, Ahmet Hakkı, Hüsnü, Münir Hüsrev, Mıзраhi, Recep Hulusi, Ali Halim Bayer, Jozef Mankir, Yusuf Vamık Girgin, Kastor, Şevket, Zeki Kadri Aktugan, Osman Refik, Alfred Mankir, Hatice Azra, Muzaffer Eroğlu, Hasan Kemal Çetindağ, Mehmet Ali, A. Naci Hortaçsu, F. Cemal Üçer, Nuri İbrahim, Ali Osman.⁹²¹

1940'ların başında İzmir'de çalışmaya başlayan Ayşe Mayda kendilerine diş tabibi, diplomasız dişçilik yapan kişilere de dişçi dendiğini söylemektedir. Mayda bu dönemde diş sağlığına hiç önem verilmediğini ve diş fırçalamanın olmadığını ekleyerek diş sağlığıyla ilgili olarak şöyle devam etmektedir:

*Amerikan Koleji'ne senede bir kere diş doktoru gelir, herkesi muayene eder ve ellerindeki diş kartlarına hangi dişinin tedavi edilmesi gerektiğini yazardı. Kontrolde sonra biz de diş hekimine gider ve tedavimizi yaptırırdık.*⁹²²

Doktor muayenehaneleri Beyler Sokağı içinde yer almaktaydı. Doktorlar genellikle eczanelerin içinde veya üstünde bir odada hastalarını muayene etmişti. Hazır ilaç henüz o kadar yaygın değildi. Doktorun verdiği reçete eczaneye verilmekte, eczacı bu reçeteyi kendisi hazırlamaktaydı.⁹²³ Sağlık alanındaki meslek örgütleri İzmir Etıbbı Odası, Diş Tabipleri Cemiyeti ve Eczacılar Cemiyeti'ydi.

---

⁹¹⁸ Anadolu, 20 Ağustos 1930.

⁹¹⁹ Anadolu, 20 Ağustos 1930.

⁹²⁰ Yeni Asır, 6 Teşrinisani 1935.

⁹²¹ Karayaman, a.g.e., s. 308.

⁹²² Ayşe Mayda ile yapılan 28.02.2016 tarihli görüşme.

⁹²³ Ayşe Mayda ile yapılan 28.02.2016 tarihli görüşme.

Tablo 26: İzmir Merkez ve İlçelerde Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü'ne Bağlı Görev Yapan Sağlık Personeli (1929-1936)

Yıllar	Doktor	Ebe	Sıhhat Memuru	Eczacı	Kâtip ve Diğer Memurlar
1929	43	7		7	36
1930	70	34	30	5	49
1931	74	33	31	6	198
1932	64	24	26	4	17
1933					
1934	68	24	26	6	15
1935	70	30	26	6	21
1936	74	37	43	6	210

(Kaynak: İzmir 1929 İstatistik Yıllığı...,s. 89; İzmir İstatistik Yıllığı 1930...,s. 84; İzmir İstatistik Yıllığı 1931-1932..., s. 52; İzmir İstatistik Yıllığı 1935-1936..., s. 46.)

3.6. Sosyal Hizmetler

İzmir’de sosyal hizmetleri yürüten belli başlı cemiyetler; Kızılay (Hilal-i Ahmer Cemiyeti), Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti, Öksüzlere Yardım Cemiyeti, Verem Savaş Derneği, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Çocuk Yuvası, Darülaceze, Kanserle Mücadele Cemiyeti ve Sağır ve Dilsizler Mektebi olarak sıralanabilir.

3.6.1. Kızılay (Hilal-i Ahmer Cemiyeti)

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 11 Haziran 1868’de imzalanan yazılı bir bildirgeyle “*Mecruhin ve Marda-ı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti*” olarak doğmuştu. Uluslararası Kızılhaç Örgütü’ne bağlı olan Kızılay’ın ilk çekirdek kadrosu üçte ikisi doktor olmak üzere toplam 66 üyeden oluşmuştu. 1877’de adı ve amblemi değiştirilerek Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne dönüşmüştü.⁹²⁴ Sultan II. Abdülhamid’in buyruğuyla Dolmabahçe Sarayı’nda çalışmalarını sürdüren cemiyet, halktan oldukça büyük yardım görmüş, İstanbul ve Rumeli’de 22 hastane kurmuştu. 1908’de Prof. Dr. Besim Ömer Paşa’nın öncülüğü ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin kadınlar kolu oluşturulmuştu. Cemiyet Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarında önemli görevler yüklenmişti.⁹²⁵

⁹²⁴ Bora, *İzmir Yahudileri...*, s. 233, Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan...*, s.s. 120-121.

⁹²⁵ Gürsoy, *a.g.m.*, s. 1719.

Kurtuluş Savaşı'nda büyük yararlılıklar gösteren cemiyetin adı 1923'te Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyet'i, 1935'te Atatürk'ün teklifi ile Türkiye Kızılay Cemiyet'i, 1947'de ise Türkiye Kızılay Derneği oldu. Kamu yararına hizmet eden bir kuruluş olarak kabul edildiği için, Kızılay'ın birçok ayrıcalığa sahip bir konumu vardır. Geniş mali olanakları yanında, sağlıkla ilgili bazı maddelerin ithal yetkisini elinde bulundurmaktadır. Bugün birçok kan merkezi, hemşire okulu vb. sağlık kurumunu içinde barındıran Kızılay, özellikle doğal afetlerde önemli görevler yüklenmektedir.⁹²⁶

Hilal-i Ahmer Cemiyeti İzmir Şubesi, 1908 yılında kurularak çalışmalarına başlamıştı.⁹²⁷ 1916 yılında Birinci Kordon'da faaliyet gösteren cemiyet, savaşın sonlarına doğru ortaya çıkan tifüs salgınının önlenmesinde büyük gayretler göstermişti. Cemiyetin gelir kaynakları arasında sinema biletleri, Hilal-i Ahmer Pulları, müsamereler, kayık yarışlarıyla çeşitli bağışlar yer almaktadır. Yunan işgali sırasında Yunan Kızılhaç'ı ile birlikte çalışmak zorunda kalan Hilal-i Ahmer Cemiyet'i, işgal altındaki topraklarda yurtsuz kalmış ve İzmir'e sığınmış muhacirlere yardım etmişti. 1920 senesi Ağustos ayına kadar 3.000'e yakın muhacir tedavi ettirilerek ilaçları verilmiş ve muhtaçlara ekmek dağıtılmıştı. Şehirdeki hastanelerin ilaçları da bu cemiyet tarafından temin edilmişti.⁹²⁸

Cumhuriyet döneminde, cemiyetin yeniden örgütlenmesi (1923-1924) Dr. Mustafa Enver Bey'in gayretleriyle gerçekleşmişti. Bu dönemde başkan seçilen Dr. Enver Bey (1924-1929) ve İkinci Başkan Hüsnü Bey'le birlikte çok önemli işlere imza atmıştı.⁹²⁹ Cemiyet, 14 kişilik bir kurul ve bunlar arasından seçilen 5 kişilik bir yönetim kurulu tarafından idare edilmekteydi. Yönetim kurulunda Eczacıbaşı Süleyman Ferit, Taşlıoğlu Ethem, Mustafa Şehri, Hasan Sükûti gibi tanınmış kişiler yer almaktaydı. Bu dönemde bir yandan harabe haline gelen şehrin sağlık ve sosyal

---

⁹²⁶ Gürsoy, **a.g.m.**, s. 1721.

⁹²⁷ Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan...**, s. 122.

⁹²⁸ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 257-259.

⁹²⁹ Dr. Enver Bey, Hüsnü bey, Sezai Göker, Dr. Cevdet Fuat Özyar'dan sonra Avukat Bahaattin Nasuh Yörük İkinci Dünya Savaşı yıllarında cemiyetin başkanlıklarını yürüttüler. Bkz.: Bilget, **a.g.e.**, s. 49.

sorunlarını çözmeye çalışırken diğer yandan da Memleket Hastanesi ile Askeri Hastane'nin yeniden düzenlenmesine destek vermişti.⁹³⁰

İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1929 yılında İzmir ve Torbalı depremlerinde zarar gören 1.317 kişiye 45.074 lira yardımda bulundu. İzmir ve Karşıyaka dispanserlerinde tedavi edilen 21.432 hasta için 12.647 lira harcadı. Ayrıca 1.832 fakir aileye 1.308 lira tutarında kömür dağıttı ve grip hastalığına yakalanan 1.068 fakir hastanın tedavisi için 1.370 lira harcadı. İzmir'de yabancı ve fakir kimselerin memleketlerine sevkı için 240 lira 50 kuruş harcayarak 36 kişiyi sevk etti. Diğer yandan fakir ve kimsesiz mektep talebelerine de elbise, ayakkabı, kitap gibi yardımları sürekli yapıyordu.⁹³¹ 1930 yılında İzmir'in yaşadığı büyük bir sel felaketi karşısında zarar gören vatandaşlara çadır battaniye ve yemek gibi yardımlarda bulundu. Felaketin boyutlarının büyük olması karşısında cemiyetin bu yardımlarının yetersiz kaldığı anlaşıyor. Basında özellikle Hizmet Gazetesi'nin sık sık dile getirdiği bu durum, söz konusu cemiyetin Torbalı depreminde topladığı paraları gerekli yerlere sarf etmediği iddiasıyla yer aldı. Gazete, cemiyetin bu paraları sel felaketine uğrayan vatandaşların hasar gören evlerinin tamiri veya yeni evler inşa edilmesi için kullanmasını talep etmekte; aksi halde yönetimi istifaya davet etmekteydi.⁹³² Konuyla ilgili ağır eleştirilere maruz kalan cemiyet bir süre sonra harekete geçti. Böylece sel felaketinde evi yıkılan ya da hasar gören aile sayısı tespit edilerek (bu sayı 70'ti) Kahramanlar'da yapılmak üzere 35 evin inşasını müteahhite ihale etti. İhaleye göre müteahhit iki ay içinde yani şubat ayı başlangıcına kadar evleri bitirecekti. Daha sonra bu mahalleye Hilal-i Ahmer Mahallesi adı verilmesi kararlaştırıldı.⁹³³

Bir başka önemli olay, 1932 yılında vilayetin çeşitli köy ve kasabalarında meydana gelen açlık tehlikesiydi. Urla, Tire, Kemalpaşa ve Bulgurca'da ortaya çıkan açlığın sebepleri; mahsulün yağmur ve doludan mahvolması, halkın hastalık yüzünden tarlalarını ekememesi ya da tarlaların ipotekli olmasıydı. Olayın vilayette duyulması üzerine Vali Kâzım Paşa başkanlığında, Ticaret Odası Başkanı Balcızade

⁹³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)", **ÇTTAD**, Cilt:1, S.1, 1991, s.s. 28-46; Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan...**, s. 210.

⁹³¹ **Anadolu**, 6 Aralık 1929.

⁹³² **Hizmet**, 30 Teşrinievvel 1930.

⁹³³ **Hizmet**, 4 Kânunuevvel 1930.

Hakkı ve Borsa Başkanı Cevahircizade Şükrü Bey'le bir toplantı yapıldı. Toplantı sonucunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden istenen 20.000 liralık yardımla beraber İzmir halkının desteğiyle mayıs ayına kadar aç kalan bu vatandaşlara yardım edilmesi kararlaştırıldı. Hilal-i Ahmer kanalıyla yapılacak yardımlar için Urla, Bulurca, Tire, Kemalpaşa gibi ilçelerde komisyonlar kuruldu. Yine acil ihtiyaçları tespit etmek üzere memurlar kazalara gönderildi. Tahmil ve Tahliye Şirketi Urla'ya 15, Kemalpaşa'ya 10 çuval un gönderiyordu. Cemiyet'e de 75 çuval un bağışladı. Ayrıca acil ihtiyaçlar için 500 lira gönderdi. Diğer ilçelerden gelen taleplerin incelenmesi ve gereken yardımların ihtiyaç bölgelerine ulaştırılabilmesi için tahkikat yapılarak raporlar hazırlandı. Hilal-i Ahmer'in başta desteklediği bu sorun ilerleyen zamanda kooperatifler aracılığıyla çözülmeye çalışıldı.⁹³⁴

Yine 1936 yılı içinde Tire ve Torbalı, Küçük Menderes'in taşması sonucu sular altında kaldı. Olay karşısında hemen harekete geçen cemiyet can kaybını önlemek için yöre halkını okul ve camilere yerleştirdi. Genel merkezle koordineli olarak yürütülen çalışmalarda, ilk iş olarak Torbalı'nın Subaşı köyü iskân mıntıkası olarak belirlendi. Yıkımı yaşayan köylüler buraya getirildi ve ilaçları hazırlanarak ulaştırıldı. Ekmekçiler kooperatifinin verdiği 220 kilo ekmek de dağıtıldı. Kızılay felaketzedeleri mahsul mevsimine kadar destekleme kararı aldı. Felaket sonraki günlerde artarak devam edince açıkta kalan köylü sayısı büyük artış gösteriyordu. Bu durum karşısında cemiyet öncelikle yardıma ihtiyacı olanları tespit etti. Daha sonra kadın ve çocuklara ayakkabı, elbiselik kumaş, kaput bezi ve çorap verirken; erkeklere de un, yağ, üzüm, gibi temel gıdalar dağıttı.⁹³⁵

İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımları felaket zamanlarıyla sınırlı değildi. Çok yönlü yaptığı bu çalışmalarından bazılarını; yoksul halka yardım etmek, halk sağlığını koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmet sunmak, salgın hastalıklarla mücadele etmek, halkı bu hastalıklara karşı bilinçlendirmek olarak sıralayabiliriz. Cemiyet tarafından İkiçeşmelik, Karşıyaka ve Kahramanlar'da birer dispanser açıldı. Ayrıca 16 Mayıs 1924'te Torbalı nahiyesine bağlı Tepeköy'de bir dispanser daha açıldı. Dispanserlerde halk ücretsiz muayene edilerek, ilaçları da ücretsiz verildi.

⁹³⁴ **Hizmet**, 10 Kânunusani 1932.

⁹³⁵ **Yeni Asır**, 8, 11, 16 Şubat, 1, 3 Mart 1936.

Yine 1934 yılından itibaren haftada bir gün, üç doktorunu İzmir'in köylerine göndererek, fakir hastaların muayene ve tedavi olmalarını sağladı.⁹³⁶

Cemiyetin yıllara göre faaliyetleri şöyleydi: 1929 yılında cemiyet tarafından İzmir ve Karşıyaka dispanserlerinde tedavi edilen 21.432 hasta için 12.647 lira harcandı. 1.832 fakir aileye 1.308 lira tutarında kömür dağıtıldı. Grip hastalığına yakalanan 1.068 fakir hastanın tedavisi için 1.370 lira harcandı. Fakir ve kimsesiz mektep talebelerine ise elbise, ayakkabı, kitap gibi yardımlarda bulunuldu.⁹³⁷ 1931 senesi içinde 32.262 hasta muayene ve tedavi edilerek 1.701 lira sarf olundu. Muhtaç 203 aileye nakden 1.276 lira, fakir 95 çocuğa 394 lira, memleketlerine sevk olunan muhtaçların sevk masraflarına 147 lira, malullere suni ayak imali için 388 lira, kış münasebetiyle fakirlere kömür dağıtmak için 551 lira, 22 muhtaç aileye eşya bedeli için 80 lira ve bayram münasebetiyle muhtaç çocuklar için 1.029 lira sarf edildi. Yine bu rapora göre; İzmir, Bornova, Seydiköy ve Karşıyaka'daki seylapzedeler için yaptırılan evlerin inşaat ücreti olarak 45.326 lira, seylaptan haneleri kısmen harap olanlara tamirat bedeli olarak 1.454 lira ve seylap dolayısıyla açıkta kalan üç aileye 60 lira verildi. Ayrıca seylaptan annesini ve babasını kaybeden 12 kimsesiz çocuğun iaşeleri için 368 lira, seylapzedelerin ihtiyaçları için 4.068 lira, Torbalı ve Tire köylerinin su altında kalan arazileri için 2.000 lira, İzmir'in annesi addedilen helvacı Fatma Hanım'a 300 lira nakden verildi. Seylaptan zarar gören Memleket Hastanesi'nin tamir ücreti olarak 1.750 lira ve hastanenin yatak ve sair eşya bedeli olarak 338 lira verildi. Bütün bu yardımların yanında birçok bakım evi açarak Halk Fırkası Öksüzler Cemiyeti'ne 1.000 lira yardım yaptı. Bir sene zarfında yapılan yardım miktarı 77.636 lira 36 kuruştur.⁹³⁸ 1934 senesi itibariyle 605 fakire 2.653 lira harcandı. Bayramlarda 552 fakir ve çocuklara elbiselik kumaş için 580 lira 81 kuruş harcandı. Fakir 180 mektepliye ayakkabı, elbise, kitap ve yiyecek parası olarak 385 lira 81 kuruş dağıtıldı. 7 sakata 695 liralık takma ayak, kol ve korsa yaptırıldı.⁹³⁹ Cemiyetin 1935 yılı raporlarına göre bir önceki yıl dispanserlere müracaat eden 20.239 hasta için 11.157 lira 31 kuruş sarf edildi. 3 ayaksıza 390 lira karşılığında takma ayak yaptırıldı. 318 çocuğa bayramlık olmak üzere 862 lira 85 kuruş verildi. 881 yoksul için 1.849 lira 12 kuruş sarf edilerek kurumun açtığı aşevlerinde fukaraya

⁹³⁶ Karayaman, a.g.e., s.s. 261-262.

⁹³⁷ Anadolu, 6 Aralık 1929.

⁹³⁸ Hizmet, 2 Şubat 1932.

⁹³⁹ Anadolu, 3 Kânunusani 1935.

560 lira 6 kuruşluk yemek yedirildi.⁹⁴⁰ Yeni Asır'daki bir haberden Karşıyaka Hilal-i Ahmer Heyeti'nin Karşıyaka dispanseri doktorlarıyla birlikte Çiğli, Şemikler, Ahırkuyu ve Dedebaşı köylerini gezerek yataklı hastaları muayene ettirdiklerini ve ilaçlarını ücretsiz yaptırdıkları öğrenilir. Ayrıca heyet tarafından köylülere sağlık açısından dikkat etmeleri gereken bilgiler aktarılarak özellikle sağlık yönünden kötü şartlar içinde bulunan Ahırkuyu için merkeze bilgi verildi.⁹⁴¹

Kızılay'ın 1937 yılı çalışma raporunda yapılan yardımlar şu şekilde geçmektedir: Gıdasız ve muhtaç halde kalan fakirlerle bir şekilde İzmir'e gelen veya Memleket Hastanesi'nden çıkıp da yuvasına dönemeyecek vaziyette kalan 1.436 vatandaşa 1.697 lira sarf edildi. Üç malule 180 lira karşılığında suni ayak yaptırıldı. Dispanserde 21.965 hasta tedavi edilerek ilaçları ücretsiz verildi. Bu faaliyetler için 11.867 lira harcandı. Ameleler için açılan aşevinden 500-700 kişiye yemek verilmeye devam edilmekte, başka fabrikalarda da aşevi açılması düşünülmektedir. 1938-39 yılı bütçesi 45.800 olarak belirlenmiştir.⁹⁴²

Kızılay'ın halk sağlığını korumaya yönelik önemli adımlarından biri de, şehrin çeşitli yerlerinde halkın yıkanması için hamamlar açmasıydı. 1934 yılında Pazaryeri, İkiçeşmelik, Tepecik, Namazgâh, Halil Efendi mahallelerinde hamamlar açıldı. Buralarda fakir insanların ücretsiz olarak yıkanması sağlanıyordu.⁹⁴³ Bunlardan başka cemiyet, ameleyle işçi halkın oturduğu semtlerde aşevleri açtı. Bu evlerde her gün fakirlere ve bekâra 4-5 kuruşa yemek veriliyordu.⁹⁴⁴ 1937 yılında aşevi hizmetini yaygınlaştırdı. Cemiyet önce, Halkapınar'daki mensucat ve yün fabrikalarındaki işçilere, daha sonra hapisane ve okullardaki fakir öğrencileri kapsayacak şekilde aşevlerini genişletti.⁹⁴⁵

İzmir Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bir taraftan halka yönelik sağlık ve sosyal alandaki yardımlarını sürdürürken diğer taraftan halkı bilgilendirmek amacıyla yayın faaliyetlerine önem veriyordu. Bu amaçla gazetelerin çıkmadığı tatil günlerinde "*Hilal-i Ahmer Gazetesi*"ni yayınladı. 21 Temmuz 1923 tarihinde yayına başlayan ve

⁹⁴⁰ **Yeni Asır**, 16 Şubat 1935.

⁹⁴¹ **Yeni Asır**, 10 Nisan 1935.

⁹⁴² **Yeni Asır**, 24 Şubat 1938.

⁹⁴³ **Anadolu**, 6 Aralık 1929.

⁹⁴⁴ **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 120-121; **Anadolu**, 3 Ağustos 1933.

⁹⁴⁵ Konu ile ilgili bkz.: **Anadolu**, 3 Kânunuevvel 1934, 5 Şubat 1937; **Yeni Asır**, 9 Şubat 1937, 6 Mayıs 1937, 6 Nisan 1938.

2.000 civarında basılan gazetenin, kendine ait bir matbaası yoktu. Cemiyetin gelir kaynağı, yılda bir defa düzenlenen bir balo ile 21.185 lira sarf edilerek yeniletilmiş Çeşme ılıcalarındaki banyo daireleri ve dinlenme tesisleriydi. Ilıcalar, 10 Haziran 1932'den itibaren halka hizmet vermeye başladı.⁹⁴⁶ Kızılay'ın toplumsal rolüne paralel olarak Kızılay Hafta'ları dolu dolu programlarla kutlanıyordu. Bu hafta boyunca konserler, müsamereler ve balolar veriliyor; geceleri yapılan hizmetler elektrikle ışıklandırılarak halka aktarılıyordu. Tayyareler de cemiyetle ilgili broşürler atarak propaganda faaliyetine destek veriyordu.⁹⁴⁷

3.6.2. Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti

1929 yılında kurulan cemiyet, zührevi hastalıklarla mücadele etmek için⁹⁴⁸ birçok yerde konferanslar düzenliyor, hastalık aleyhinde propaganda yürütüyordu. Avrupa'dan getirttiği filmler aracılığıyla da zührevi hastalıkların bütün safhalarını göstererek halkı bilinçlendirmeye çalışıyordu.⁹⁴⁹ Ayrıca zaman zaman diğer cemiyetlerle işbirliği içinde, fuhuşa düşmeye meyilli olan kadınların hayır cemiyetlerinde iş bulması için çalışmalar yürütüyordu.⁹⁵⁰ 1933 yılında, Emraz-ı Zühreviye ile Mücadele Cemiyeti'ne Darülaceze'nin giriş katında bir oda verildi.⁹⁵¹

3.6.3. Öksüzlere Yardım Cemiyeti

Öksüzlere Yardım Cemiyeti, CHF himayesinde Vali Kâzım Paşa'nın büyük özverisiyle kurulmuş bir cemiyetti. Cemiyetin amacı anne babasız veya bunların birinden yoksun 7 yaşına kadar olan kimsesiz çocukları himayesine alarak, mürebbiyeler aracılığıyla bakımını sağlamaktı. Cemiyetin Salepçioğlu, Dolaplıkuyu, Tepecik, Tilkilik, İkiçeşmelik semtlerindeki beş yuvasında 1934 yılı itibarıyla 150 çocuk bulunmaktaydı. Bu çocuklar muntazam bir şekilde beslenmekte ve haftada iki defa kreşlerin doktorları tarafından muayene edilmekteydi.⁹⁵² Cemiyet ayrıca çocuklara bayram ve özel günlerde elbise, ayakkabı, çorap gibi hediyeler

⁹⁴⁶ Karayaman, a.g.e., s. 260.

⁹⁴⁷ Anadolu, 18 Teşrinievvel 1934.

⁹⁴⁸ Ahenk, 5 Mayıs 1929.

⁹⁴⁹ İzmir Rehberi 1934, s.s. 122-123.

⁹⁵⁰ Anadolu, 11 Şubat 1930; Yeni Asır, 20 Mart 1934.

⁹⁵¹ Yeni Asır, 21 Mart 1933.

⁹⁵² İzmir Rehberi 1934, s. 124.

vermekteydi.⁹⁵³ Öksüzlere Yardım Cemiyeti bir süre sonra nizamnamesinde yaptığı değişiklikle anne babası çalışan çocukların, gündüz bakımını da üstlendi. Buna göre Tilkilik, İkiçeşmelik, Salepçioğlu, Camialtı, Buca ve Bornova'da bulunan altı şubesinde yedi yaşına kadar olan çocukları ayda dört lira gibi sembolik bir ücret karşılığında günde iki kahvaltı, bir öğle yemeği vererek bakımlarını sağlayacak, anaokulu gibi işlev görecekti.⁹⁵⁴ Cemiyet, çocukların bakımını sağlamakla birlikte bünyesinde barındırdığı yetenekli çocuklar arasından bir temsil heyeti oluşturdu. Bu heyet çocukların çeşitli eğitici oyunlar hazırlamasına destek oluyordu. Ayrıca yaklaşık iki yüz çocuğun yaz aylarında sıcağın bunalımına için Buca'da kamp hazırlanarak hem dinlenmelerini hem de iyi vakit geçirmelerini sağlıyordu.⁹⁵⁵ Zayıf ve yorgun çocukların güçlendirilmesi amacıyla “Kinderhaym”ların açılması kuşkusuz dönemin en önemli çalışmasıydı. Tire, Ödemiş, Bergama, Menemen, Kuşadası ve Kemalpaşa'da açılan kinderhaymlar sayesinde 400 çocuk okul dönemine kadar bakılarak sağlıklı bir şekilde okula başlamaları sağlandı.⁹⁵⁶ Daha sonra Benal Nevzat Hanım, Vali Kâzım Paşa ile birlikte bu kamplara bir tetkikat gezisi düzenledi. Benal Nevzat Hanım'ın Tire'nin Kaplan Yaylası'ndaki kamptan izlenimleri şöyleydi:

Kinderhaymlarda sofrada uygun şekilde yemek yemeleri için gereken bütün malzemelerin olduğu bu evlere gelen çocuklar önce tartılıyor ilerleyen zamanda aldıkları kilolarla karşılaştırılıyor. Yemeklerin gelişigüzel değil, bol kalorili ve besleyici olmasına önem veriliyor. Çocukları sık sık muayene etmesi için bir doktor geliyor, acil durumlarda ilk tedavinin yapılması için bir sıhhiye çantası ve bu çantaya memur edilmiş, sıhhiye neferi vazifesini gören bir de çocuğu var. Beden sağlıkları kadar ruh sağlıklarını dinlendirmek için bir gramofon alınmış. Çocukların bir günlük programı şöyle: Sabah sekizde peynir, yumurta, bal veya pekmezden oluşan bir kahvaltı. On birde duş, on ikide bol kalorili öğle yemeği, yemekten sonra iki saat istirahat ve uyku, on altıda ikinci kahvaltısı, yirmi birde uyku... Kinderhaymların düzen ve

⁹⁵³ Anadolu, 17 Kânunusani 1334.

⁹⁵⁴ Yeni Asır, 12 Teşrinisani 1336.

⁹⁵⁵ Yeni Asır, 25 Nisan, 14 Temmuz 1337.

⁹⁵⁶ Yeni Asır, 19 Haziran 1334.

*idaresinde başta kaymakam, kumandan, belediye erkânı olmak üzere bütün köy halkı canla başla çalışmaktadır.*⁹⁵⁷

3.6.4. Verem Savaş Derneği

Eldeki ilk bilgiler veremin ülkemizde 19. yüzyıl ortalarından itibaren görüldüğünü göstermektedir. Özellikle Osmanlı-Rus, Balkan ve Birinci Dünya savaşları sırasında birçok asker verem sonucu hayatını kaybetmişti. İşgal altındaki Anadolu'nun sağlıklı yaşam koşulları ve yoksulluk, Osmanlı topraklarında veremin yaygınlaşmasına sebep olmuştu. Veremin toplum sağlığını tehdit eden bulaşıcı bir hastalık olduğunun anlaşılmasından bu yana, Anadolu'da hastalıkla mücadele için bölgesel bazı dernekler kurulmuştu. Bu hastalığa karşı zamanında yeterince önlemlerin alınmaması Anadolu'yu gün geçtikçe daha büyük bir faciayla karşı karşıya getirmişti. Bu bulaşıcı hastalığa karşı ilk savaşı, gönüllü sivil toplu kuruluşları başlatmıştı.⁹⁵⁸ 20 Nisan 1918'de Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve Prof. Dr. Besim Ömer Paşa'nın girişimleriyle kurulan bu ilk dernek, İstanbul'un işgali üzerine çalışmalarını sürdürememişti. Cumhuriyet'le birlikte bu çalışmaları ilk başlatan Dr. Behçet Uz'du. Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriye'si 1923'te İzmir'de kurulmuş, onu İstanbul ve diğer bazı il merkezlerindeki dernekler izlemişti.⁹⁵⁹

İzmir Verem Mücadele Cemiyeti, Dr. Behçet Uz'un girişimleriyle 18 Şubat 1923 tarihinde kurulmuştu. Cemiyetin kurulmasında Behçet Uz'un Luvarno ve Verona sanatoryumlarında gördükleri etken olmuştu. Oradaki doktorlardan verem mücadelesinde, halkla temas halinde bulunmanın, halkı aydınlatmanın ve teşvik etmenin ne kadar önemli olduğunu öğrenmiş, İzmir'e döner dönmez de Anadolu Eczanesi'nin üst katında cemiyeti kurmuştu. Cemiyet'in kurucuları arasında: Dr. Besim Üner, Dr. Salih, Dr. Suat Mülayim, Eczacı Ömer Lütfi, Faik, Mühendis Halit Ziya, Tüccar Halil İbrahim, Dr. Bahtiyar, Dr. Hasan Sükûti, Dr. İsmail Hakkı, Dr. Şükrü Nuri, Avukat Enver, Tüccar Ahmet Ethem, Albay Osman, Cevriye Uyun, Ahmet Buldanlıoğlu, Manisa Mutasarrıfı Aziz Bey gibi isimler yer almaktaydı. İlk başkanlığa Dr. Suat Bey, sekreterliğe de Behçet Salih Bey seçilmişti.⁹⁶⁰ İzmir Verem

⁹⁵⁷ Anadolu, 20 Temmuz 1934.

⁹⁵⁸ Yiğit, a.g.m., s.s. 145-146.

⁹⁵⁹ Gürsoy, a.g.m., s. 1721.

⁹⁶⁰ Uz, a.g.e., s.s. 45-46.

Mücadele Cemiyeti, “*heyet-i umumi*” ve “*heyet-i idare*” olmak üzere iki ayrı kurul tarafından yönetilmişti. Ayrıca üyelerin bilgi ve yetenek durumlarına göre, cemiyetin maksat ve niyetlerini neşretmek amacıyla bir de “*heyet-i ilmiye ve irşadiye*” komisyonu kurulmuştu. İzmir Verem Mücadele Cemiyeti’nin ilkelerini benimseyen herkes, cinsiyet ve mezhep ayrımı yapılmaksızın cemiyetin nizamnamesindeki kurallara riayet etmek şartıyla üye olabilirdi. Yalnız cemiyete üye olmak için bir defaya mahsus asgari 25 kuruş duhuliye (giriş ücreti) vermek mecburiyetindeydi. Azami miktar üyenin gönlüne ve mali gücüne kalmıştı. Üye olduktan sonra herkesin aylık on kuruş üyelik aidatı vermesi icap ediyordu. Üyeler, cemiyetin maksadını, hizmetlerini, her fırsatta izah ve neşir vazifesini bir görev olarak telakki edecekti. Ayrıca üyelere bir belge veriliyordu. Bu belgede, “*Veremden kurtulmanın en kısa yolu herkesin yaşadığı muhiti veremsiz bir hale getirmesidir*” ibaresi yer alıyordu.⁹⁶¹

İzmir Verem Mücadele Cemiyeti’nin gelirleri, üyelerin aidatları, duhuliyeleri ve teberrular, idare heyetinin tertip edeceği müsamerelerden gelecek gelirler, rozet satışı ve eşya piyangosu gibi hasılatlardan oluşmaktaydı.⁹⁶² Cemiyet binası 1927 yılında Celal Bayar’ın katkıları ve mahalli destekle bitirilmişti. Dispanserde ayrıca bir müze hazırlanmış, hastalara verem hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştı. 9 Eylül günü Verem Mücadele Cemiyeti günü olarak kabul edilerek veremi anlatan risaleler ve Sıhhat Mecmuası halka ücretsiz olarak dağıtılmıştı. Cemiyete ait dispanserde, Dr. Besim Rıfat, Bahtiyar Hüseyin, Yakup Hüseyin, Ali Bedri, Osman Yunus, Hüsnü Muhittin, Mahzar Şefik, Yunus Fehmi, İsmail Vasıf, Amado, Behçet Salih, Hüseyin Kemal Beyler haftanın belirli günlerinde hasta muayene ediyordu.⁹⁶³ Cemiyet, veremli hastaların durumuna göre tecrithane, şehir hastaneleri, sanatoryumlar kurdu. Büyük yerlerde mahallin ihtiyacı dikkate alınarak, tam donanımlı dispanserler kuruluyor, fakir çocuklar için bedava süt dağıtılıyordu. Cemiyete ait sağlık birimlerinde fakir halk, ayırım gözetilmeksizin muayene ediliyor, hastalar lüzum görüldüğü takdirde tecrithanelere ve hastanelere sevk edilerek tedavileri yaptırılıyordu. Evinde tedavi görmek isteyenlerle de cemiyetin yetiştirdiği

---

⁹⁶¹ Yiğit, **a.g.m.**, s.147.

⁹⁶² Yiğit, **a.g.m.**, s.148.

⁹⁶³ Karayaman, **a.g.e.**, s. 157.

hastabakıcılar ilgileniyordu. Cemiyet üyeleri, isteyen herkese veremle ilgili rehberlik ve yardımda bulunmak zorundaydı.⁹⁶⁴

Verem Mücadele Cemiyet'i dispanserine 1934 yılında 2.311 hasta müracaat etti. Yapılan muayeneden 441 kişinin muhtelif şekil ve derecelerde veremli oldukları anlaşıldı. Hastaların çoğuna ilaçları parasız verilerek, 82 hastaya (1.123 seans) güneş tedavisi yapıldı ve iyi neticeler alındı. Faaliyete geçirilen röntgen cihazıyla 141 hastaya röntgen uygulandı. Bunlardan 47 hastadan 100'er kuruş ücret alındı, diğerleri parasız bakıldı. Ayrıca cemiyet laboratuvarında 276 balgam ve idrar tahlili yapıldı. 11 veremli İstanbul Heybeliada Sanatoryumu'na tedavi için gönderildi. 1 veremliyse Emraz-ı Sariye Hastanesi'nde tedavi altına alındırıldı. Cemiyetin Yamanlar'daki kampından 37'si parasız, diğerleri mali vaziyetlerine göre muhtelif ücretlerde olmak üzere 321 kişi istifade etti.⁹⁶⁵ Sahip olduğu dispanseri, Yamanlar Kampı ve Verem Hastanesi ile İzmir halkına hizmet veren cemiyet bütün bu hizmetleriyle birlikte, halkı verem konusunda bilgilendirmek amacıyla çeşitli konferanslar düzenliyor, filmler gösteriyor ve “Sağlık Öğütleri” isminde bir kitabı tercüme ettirerek okul çocuklarına dağıtıyordu. Ayrıca İzmir'de gazetelerin çıkmadığı cumartesi günleri “Cumartesi” adıyla sıhhi bir gazete çıkarıyordu. Daha sonra bunun yeterli olmadığı düşünülerek, Aralık 1923'ten itibaren “Sıhhi Cidal” ismiyle aylık bir dergi yayınlamaya başladı. Sıhhi Cidal Dergisi, 1929 yılından itibaren “Sıhhat” ismiyle yayınlamaya devam etti.⁹⁶⁶ Başmuharirliğini Dr. Behçet Salih Uz'un, imtiyaz sahipliğini ise Anadolu Ecza Deposu ve Anadolu Fakirler Eczanesi sahibi Eczacı Ömer Lütfü Bey'in (Krom) yaptığı Sıhhi Cidal Dergisi, halka yönelik veremden korunma çareleriyle temizlik ve beslenme alışkanlıkları gibi konuları işliyordu. 1928 yılındaki Harf İnkılabı'ndan sonra, “Sıhhat Mecmuası” ismini alarak yayın hayatına devam etti.⁹⁶⁷

Cemiyetin Yamanlar köyü civarındaki kampından binlerce vatandaş, günlüğü dört mugaddi ve bol yemekle yatak ücreti olarak iki lira karşılığında, temiz havadan

---

⁹⁶⁴ Yiğit, **a.g.m.**, s. 148.

⁹⁶⁵ **Anadolu**, 19 Şubat 1935.

⁹⁶⁶ Uz, **a.g.e.**, s. 48; Mehmet Karayaman, “İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Tarafından Yayımlanan Sıhhi Cidâl-Sıhhat Dergisi”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1923-1938)**, Ed. Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.s. 158-159.

⁹⁶⁷ Dergi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Karayaman, **a.g.m.**, s.s. 157-186.

ve kampın imkânlarından faydalanmaktaydı.⁹⁶⁸ Bir nevi sanatoryum işlevi gören kamp hazırlanıyor ve açılmaktaydı. Çocukluğunda akciğerlerinde yaşadığı bir rahatsızlık sonucu bir süre bu kampta kalanlardan biri de Bilge Umar'dı. Bilge Umar'ın anılarında kamp şöyle canlanmaktaydı:

Kamp iki bölümlüydü: Otobüs kampın arazisine girer girmez sağda, yolun biraz aşağısında görülen ve taş yapısı hatta lokanta işlevli bir yapısı olmayan, klasik yuvarlak çadırlardan oluşan bir bölüm, işçilere ayrılmıştı; verem yahut onun hazırlayıcısı “zafiyet”e tutulmaktan esirgenmek üzere veya başına böyle bir hal gelmiş olup da beden yapısını güçlendirmek üzere bol oksijenli havaya, dinlenmeye, besleyici yiyeceğe gereksinmesi olan işçiler, sanırım sendikalar aracılığıyla, buraya gönderiliyordu. Otobüsün bu bölümü geçtikten hemen sonra içine girdiği ikinci bölüm ise, sağlığı açısından böyle bir yerde kalmaya gereksinme duyan ve bunun giderini ödemeyi göze alan herkese açıktı. Bu bölümden İzmir Körfezi'nin iç ucu ve İzmir kenti, görülebiliyordu; yemekler, önü açık bir ortak yemekhanede yeniyordu ve orta halli bir aile mutfağının hem tadı tuzu yerinde hem de besleyici değeri yüksek yemekleri çıkıyordu. Az para ödeyenler, işçiler gibi, mahruti çadırlarda ikişer ikişer kalıyorlardı; çünkü çadırın içi, tek kişilik karyolalardan iki taneyi alabiliyordu. Kampa giren ve hatta kamp içinden geçip daha ötelere de giden yolun yukarı yanında, yine çam ağaçları arasında, tek veya iki odalı, taştan, her birinin kendi duş yeri ve WC'si bulunan sempatik evler de yapılmıştı; böyle ev tutmak isteyenler ek ödeme yapıyordu. Otel türü bir yapı, yüzme havuzu vb. henüz yoktu.⁹⁶⁹

O yıllarda henüz Çeşme gibi sayfiye yerlerinde yazlık ev uygulaması olmadığından yazın yalnız sağlık sorunları nedeniyle değil, gerek işlerine ara vermek ve dinlenmek isteyen, gerek işlerine ara vermeden sabah yine işinin başına giderek akşamüstünü ve geceyi sakin, sağlıklı bir ortamda geçirmek isteyen birçok insan ailesiyle Yamanlar Kampı'nda kalmaktaydı.⁹⁷⁰

⁹⁶⁸ İzmir Rehberi 1934, s. 122.

⁹⁶⁹ Umar, İzmir 1950, s. 179.

⁹⁷⁰ Umar, a.g.e., s. 179.

Bu yıllarda imtiyazlı şirketlerin devletleştirilmesi sırasında İzmir Su Şirketi'nin halktan fazladan topladığı 86 bin liranın Nafia Vekâleti tarafından halka geri verilmesi kararlaştırıldı. Yeni Asır gazetesi bu paralarla şehirde bir sanatoryum yaptırılması teklifini getirdi. (Bu para daha sonra 100 bin liraya yükselmişti). Vatandaşlar bu teklife hayli olumlu bakıyordu. Gazeteye gelen destek üzerine gazete bu fikrin hemen uygulamaya geçirilmesi yönünde bir başyazı yayınladı. Konu uzun bir süre kent gündemini meşgul etmişse de bir sonuç alınamadı.⁹⁷¹

3.6.5. Darülaceze

Darülaceze, sözcük anlamı itibarıyla “*acizler evi*” demektir. Darülaceze ilk olarak II. Abdülhamit zamanında Halil Rıfat Paşa'nın girişimiyle Kâğıthane'de Poligon sirtlarında Dâhiliye Nezareti'nin denetiminde açılmıştı. Darülacezede erkek ve kadınlar için iki hastane, bir bakteriyolojihane ve bir salgın hastalıklar pavyonu bulunmaktaydı. Darülaceze müftülük, zaptiye nezaretlerinden birer temsilci ile Rum, Ermeni, Katolik, Yahudi azınlıklardan birer üyeden oluşan bir kurul tarafından yönetilmekteydi.⁹⁷²

İzmir'de fakir ve kimsesizlerin korunmasına yönelik ilk çalışmalar, 1887 yılında başlamıştı. Darülaceze'nin temeli II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin öncülüğünde kurulan Cemiyet-i Hayriye-i Sıhhiye tarafından atılmıştı. Cemiyet Sadullah Ağa Sokağı'ndaki bir Yahudihane'yi kiralamış ve faaliyete geçmişti. Darülaceze bünyesinde bulunan düşkün kimselerden başka şehirlerden gelenleri memleketlerine gönderiyor, yerli olanlarınsa barınmalarını sağlayarak gücü yerinde olanlara iş imkânı yaratıyordu. Cemiyet ilerleyen zamanda temel amacını daimi bir gelir sağlayarak büyüme ve dilenciliği engelleyerek, kişileri topluma kazandırmak olarak açıklamıştı.⁹⁷³ Darülaceze 1921 yılında Mezarlıkbaşı'ndaki Keçeciler Karakolu'nun yanında hizmet vermişti. Kurtuluş sonrasında belediyenin kontrolüne geçen cemiyetin kadrosunda müdür, vekilharç, ambar memuru, çorap makinesi ustası, hastabakıcı, aşıcı ve beş hademe bulunmaktaydı. Ülke genelinde dilencilerin sayısının artması nedeniyle 1930 yılında çıkarılan Belediyeler ve Hıfzıssıhha kanunları gereğince dilenciliği önleyecek

⁹⁷¹ Yeni Asır, 3, 5, 8 Teşrinievvel 1934.

⁹⁷² Karayaman, a.g.e., s. 251.

⁹⁷³ Serçe, İzmir'de Belediye, s. 240.

tedbirler alma konusunda belediyeler sorumlu kılınmıştı. İzmir’de de dilencilerin sayısı çok artmış, çarşıda gezenler için dilenciler çekilmez bir dert haline gelmişti. İzmir Belediyesi sokaklardan dilencileri toplayarak çalışabilecek durumda olanları topluma kazandırmak amacıyla Beyler Sokağı’nda, eski Şark Matbaası binasını kiralamış, burada kalanlara çorapçılık, halıcılık, fanilacılık gibi meslekler öğretilmeye çalışılmıştı. Şehir dışından gelenleri de memleketlerine göndermişti.⁹⁷⁴ 1930’lu yıllarda ortalama 45-50 aciz ve kimsesiz barındıran kurumda iş yapmaya gücü yetenlere çorapçılık, fanilacılık gibi küçük el sanatları öğretiliyordu.⁹⁷⁵

1928 yılında, Darülaceze için Buca şosesi üzerinde ayrılan binanın tamamlanması üzerine kurum buraya taşınmıştı. Daha sonra çocuk yuvasının taşınması nedeniyle boşalan Gündoğdu’daki Fransız Hastanesi civarındaki binaya taşındı (1933), Darülaceze’nin boşalttığı bina da sadece dilencilere ayrıldı.⁹⁷⁶ 1946 yılında harap bir durumda olan Kızılçullu’daki Darülaceze binası yıkılarak yerine yeni bir bina yapıldı. 8’er yatak, 2 büyük ve 4’er yataklı 3 küçük koğuş ile 2 tecrit odası ve ayrıca personelin kalacağı odaların bulunduğu bina için 26.871 lira 53 kuruş harcandı ve Darülaceze yeni binaya taşındı.⁹⁷⁷

3.6.6. Himaye-i Etfal Cemiyeti

Himaye-i Etfal Cemiyeti ilk olarak 1908 yılında Kırklareli’nde kurulmuştu. Merkezi İstanbul’da olan ve mahalli nitelikteki cemiyetin çalışmaları mütareke sonrasında durmuştu. Osmanlı Devleti’nin son yıllarında, art arda gelen uzun savaşlar sosyal sıkıntıları artırmıştı. Savaştan en çok etkilenenlerse hiç şüphesiz yetim kalan çocuklar olmuştu. Milli Mücadele yıllarında şehit çocuklarının barınmalarını sağlamak, kimsesiz çocuklara sahip çıkmak amacıyla, Dr. Fuat (Umay) Bey tarafından tekrar kurulmuştu. 30 Haziran 1921 yılında Ankara’da faaliyetlerine başlayan cemiyetin ismi daha sonra Atatürk tarafından “*Çocuk Esirgeme Kurumu*” olarak değiştirilmişti. Cemiyete bazı ayrıcalıklar tanınmıştı. Bunların başında şefkat pulları çıkarma yetkisi, resmi evraklara damga pulu yapıştırma zorunluluğundan muaf tutulması, çocuk neşriyatını tetkik eden resmi kurulda üye bulundurma hakkı,

⁹⁷⁴ Serçe, a.g.e., s. 240; Karayaman, a.g.e., s. 253.

⁹⁷⁵ Serçe, a.g.e., s. 240.

⁹⁷⁶ Serçe, a.g.e., s. 240; Karayaman, a.g.e., s. 254.

⁹⁷⁷ Karayaman, a.g.e., s. 254.

çocuk oyuncak makineleri ve tartı baskülleri ithal etme ve bunları işletme yetkisi gelmekteydi. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurucusu ve 1950'ye kadar başkanlığını yürüten Dr. Fuat (Umay) Bey'in gayretleriyle 23 Nisan “Çocuk Bayramı” olarak kutlanmaya başlanmıştır.⁹⁷⁸

Cumhuriyet döneminde, Himaye-i Etfal Cemiyeti İzmir şubesi 1923 yılında açılmıştı. Cemiyetin 7 Aralık 1923 tarihinde İzmir eski valisi Aziz Bey başkanlığında yapılan ilk toplantısında, Sakarya Mektebi Müdürü Yaşar, Öğretmen Mustafa, Dr. Hacı Hüsnüzade Ethem, Eytam eski müdürü Sezai ve hanımlardan oluşan bir heyet seçilmişti. Cemiyet Hilal-i Ahmer binasında bir odaya yerleşerek aza kaydetmeye başlamış, 13 kasabada şube açmıştı. Cemiyet daha sonra Gazi Bulvarı No: 97'deki Süt Damlası adı ile anılan merkeze geçmişti. Burası 1923 yılında inşa edilmiş ve 1926 yılında süt damlası olarak açılmış ancak zarar ettiği için kapatılmıştı. Cemiyetin gelir kaynakları arasında her yıl düzenlenen balo önemli bir yere sahipti.⁹⁷⁹

Cemiyet, Basmane'de bir çocuk bakımeviyle fakir anne ve çocukların ücretsiz olarak tedavi edildiği bir dispansere sahipti. Memleket Hastanesi içindeki Çocuk Bakım Evi'nde her cumartesi, çocuklar ücretsiz olarak muayene edilmekte ve ilaçları verilmekteydi. 1928 yılında Cemiyet tarafından Beyler Sokağı'nda açılan ve doktorluğunu Cemal Bey'in yaptığı “*Gebelere ve Analara Bakım Evi*” ile yine aynı dairede açılan ve doktorluğunu Dr. Behçet Salih Bey'in yaptığı “*Çocuk Bakım Evi*”nde muayeneler ücretsiz yapılmakta ve ihtiyacı olanlara ilaçları parasız verilmekteydi. Kuruma ait dispanserde her gün saat 10 ila 12 arasında uzman bir doktor nezaretinde fakir aile çocukları parasız olarak muayene edilmekteydi. Fakir olmayanlardan ise 25 kuruş muayene ücreti alınmaktaydı. Çocuk hastanesinin olmadığı bir dönemde dispanserin verdiği bu hizmet, toplum içinde çok önemli dayanışma alanlarından biriydi.⁹⁸⁰ Bütün bunlarla birlikte cemiyet, fakir aile çocuklarına yiyecek ve elbise, henüz süt emen çocuklara süt temin ediyordu. Kış mevsiminde güçsüz ve bakımsız çocuklara da ücretsiz ilaç ve balıkyacağı dağıtılıyordu.⁹⁸¹ Ayrıca 1936 yılında Gazi Bulvarı üzerindeki merkez binasında faaliyetini sürdüren Çocuk Bakım Evi'nde, 3.660 çocuk muayene edilerek ilaçları

⁹⁷⁸ Karayaman, a.g.e., s.s. 263-264.

⁹⁷⁹ Anadolu, 4 Mart 1938; Bilget, a.g.e., s. 51; Karayaman, a.g.e., s.s. 264-265.

⁹⁸⁰ Karayaman, a.g.e., s. 265.

⁹⁸¹ İzmir Rehberi 1934, s. 124.

ücretsiz verildi.⁹⁸² Merkez binasında bir kütüphane, genç kızlar ve anneler için çocuk bakımı hakkında aydınlatıcı ve öğretici seri halinde resim ve tablolar içeren bir “Çocuk Bakım Müzesi” açtı.⁹⁸³

1937 yılında kuruma bağlı dispanserde 4.068 çocuk muayene edilerek, ilaçları ücretsiz olarak verildi. Kuruma ait kütüphaneden 341 çocuk yararlandı. Müzeyi 850 anne ziyaret etti. 23 Nisan ve fuar dönemlerinde çok çocuklu aile müsabakaları düzenleyerek çocuk yapımını teşvik etti. Basının da var olsunlar şeklinde teşvik ettiği bu yarışmalar, nüfusu artırma politikasının bir uzantısı olarak bir süre daha devam etti.⁹⁸⁴ Örneğin 1938 Fuarı döneminde kurum tarafından açılan çok çocuklu aile müsabakasında 11 çocuklu üç aileye 100 lira ikramiye verildi. Fakir çocuklara 250 takım iç çamaşırı, 1.915 metre elbiselik kumaş, 171 liralık giyim eşyası, 248 lira kıymetinde gıda maddesi, 107 çift ayakkabı, 101 liralık kitap ve kırtasiye dağıtılarak 281 lira para yardımı yapıldı. Muhtelif yerlerden onar lambalı, çok kullanışlı dört radyo temin ederek ilk mekteplerden dördüne, ayrıca Karşıyaka parti nahiye ocağına hediye ederek, kültürü yayma işine katkı sunmaya çalışıyordu. Kurum, Karşıyaka’da bir Ana Kucağı açtı. Burada 3-7 yaşındaki çocuklar öğretmenlerin gözetiminde ilkokula hazırlanıyordu. 1937 yılında Ana Kucağı’nda 42 çocuk eğitim aldı. İki sene evvel de Karşıyaka Alaybey’inde bir çocuk yurdu açılarak burada ilkokul çağındaki kimsesiz çocuklar barındı.⁹⁸⁵ Cemiyet, ayrıca Keriman Halis Hanım’ın İzmir ziyareti esnasında bir futbol maçı düzenledi. İzmir şampiyonu Altınordu ile İzmirspor arasında oynanan bu maça dünya güzeline görmeye gelen binlerce İzmirli, cemiyete istenilen geliri bıraktı.⁹⁸⁶

Cemiyet tarafından çocuk sağlığına yönelik atılan önemli adımlardan biri de “Süt Damlası”nın kurulmasıydı. 1923 yılında çocuk yuvası olarak inşa edilen Gazi Bulvarı’ndaki bina, 1926’dan itibaren Süt Damlası haline getirildi. Türkiye genelinde İzmir’in dışında İstanbul, Ankara ve Tokat’ta da Süt Damlaları açıldı. Çocuk ölüm oranlarının %30’lara kadar çıktığı İzmir’de, kurum çocuk sağlığına daha fazla önem verilmesine neden oluyordu. Açılmasında cemiyet başkanı Dr. Ethem Bey’in büyük

---

⁹⁸² Karayaman, a.g.e., s. 265.

⁹⁸³ *Yeni Asır*, 7 Ocak 1936.

⁹⁸⁴ *Anadolu*, 24 Nisan 1937.

⁹⁸⁵ *Anadolu*, 4 Mart 1938.

⁹⁸⁶ *Anadolu*, 18 Teşrinisani 1932.

katkıları olan kurumun amacı İzmir halkına, özellikle çocuklara sağlıklı pastörize süt ulaştırmaktı. Süt ve süt ürünlerinin satışından elde edilen gelir, kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklar için kullanılıyordu. 1926 yılında Süt Damlası'nın müdürlüğünü Servet Bey yapmıştı. Süt Damlası'nda 110 derecede yarım saat ısıtılan sütler, 6 şişesi 30 kuruşa satışa sunulmuştu. İhtiyaç sahiplerineyse cemiyet tarafından ücretsiz olarak dağıtılmıştı.⁹⁸⁷ Cemiyet, Süt Damlası'nın sterilize sütlerinin piyasada rağbet görmemesi üzerine bir müddet daha zararına satış yapmaya devam etti. 1937 yılı kongresinde Süt Damlası binasındaki tesisatın satılması kararı alındı. 1938 yılına gelindiğinde Süt Damlası perişan bir hale geldi. Kurumdaki makinelerin bir kısmı satıldı diğer bir kısmı da çürümeye terk edildi.⁹⁸⁸

3.6.7. Çocuk Yuvası

İzmir'de uzun yıllardan beri hizmet veren gayrimüslimlere ait yetimhaneler bulunmaktaydı. Bunların başında Rumlara ait olanlar Ulusal Yetimhane, Rum Yetimhanesi, Bayraklı Yetimhanesi ve Çocuk Kliniği gelmekteydi. Ulusal Yetimhane savaş sırasında sokaklardaki kimsesiz çocuklarla, 1920'li yıllarda da bakımları karşılanamayan mülteci çocuklarla ilgilenmişti. Kurumda çocuklara dördüncü sınıfa kadar eğitim verilmekte ve çocuklar başka okullara gönderilerek meslek sahibi yapılmaktaydı. Ermenilere ait Ermeni Merkez Erkek Yetimhanesi, Vorpahinan Kız Yetimhanesi ve 1914'e kadar faaliyetlerini sürdürmüş Ermeni Genç Erkekler Derneği vardı. Bundan başka Musevilere ait Talmud Toralı Kadınlar Komitesi, Oyer Dahim ve Marbiş Arumim faaliyet göstermekteydi.⁹⁸⁹ 1924 yılında İtalyanlara ait iki yetimhane bulunmaktaydı. 1931 yılında da Fransızlara ait bir yetimhanenin faaliyetlerine devam etmekteydi.⁹⁹⁰

Cumhuriyet öncesi Türklere ait yetimhane-çocuk yuvası hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Cumhuriyet idaresinden önce, Öksüzler Yurdu'nun hamisi Milli Müdafaa Cemiyeti'ydi. Cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşvikiyle Balkan Savaşı'nın yaralarını sarmak amacıyla kurulmuştu. Öksüzler Yurdu'nda barınan 500 çocuğun maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamıştı. Cemiyet, 8 Şubat

⁹⁸⁷ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 266-267.

⁹⁸⁸ **Anadolu**, 6 Mart 1937.

⁹⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: **İzmir 1921**, s.s. 100-113.

⁹⁹⁰ Karayaman, **a.g.e.**, s.s. 269-270.

1919'da kapatılmıştı.⁹⁹¹ 1920'li yıllarda yapılan bir araştırmaya göre yetimhane 1916 yılında kurulmuştu. 6 kişiden oluşan bir komite tarafından idare edilmişti. Çok küçük yaşlardan 16 yaşına kadar değişmekte olan 170 çocuk barınmakta, bu çocuklara gündüz normal eğitim, gece mesleki eğitim verilmişti.⁹⁹²

İzmir Belediyesi Çocuk Yuvası 1923 yılında Mesudiye (Kıbrıs Şehitleri) Caddesi üzerinde kurulmuştu. Ancak bulunduğu yer çocuk bakımı ve gelişimi açısından yetersiz görülerek Karşıyaka'da geniş bir bahçe içinde bulunan eski belediye binasına taşınması kararlaştırılmıştı. 23 Nisan 1933'te Vali Kâzım Paşa ve Behçet Uz başkanlığındaki resmi heyetin yaptığı bir törenle⁹⁹³ yeni binasında hizmete açılan çocuk yuvası, belediyenin içinde bulunduğu parasal sıkıntılara karşın, bütçesinde kısıtlama yapılmayan tek kurumdu. 1933 bütçesine göre 1 müdür hekim, 1 hemşire-ebe, 2 çocuk bakıcısı, 19 sütanne, 1 aşçı ve 2 bahçıvan kadrosu bulunan yuva, 60 çocuğun kalabileceği kapasiteye sahipti. Belediyenin çocuk yuvasıyla ilgili en önemli sorunu, yaşını geçen çocukların gönderileceği bir kurumun bulunmamasıydı. Talimatnameye göre 1 günlükten 3 yaşına kadar çocukları kabul etmesi gereken yuvada, 16 yaşında çocuklar bile bulunmaktaydı.⁹⁹⁴ Durum böyle olunca yuva ihtiyacı karşılayamayacak duruma geldi ve çocuklar yataklarda ikişer ikişer yatmak zorunda kaldı. Belediye bu durum karşısında çocuklar arasında tasfiye işlemini gündeme getirdi. Buna göre ailesi olan çocukların ailelerine geri verilmesi kararlaştırıldı, diğer çocukların durumunun tekrar değerlendirilmesi istendi. Yeterli sayıda çocuk gönderilebilirse köy çocukları yuvaya yerleştirilecekti.⁹⁹⁵ Konuyla ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığı'na da başvuru yapılmış olmasına rağmen herhangi bir sonuç alınamadı. Diğer bir sorun da çocuk ölümlerinin artışıydı. 1928 yılında yuvaya alınan 251 çocuktan 87'si vefat etmişti. Yüksek ölüm oranları, basına da yansıyan birçok tartışmaya ve kurumun iyi yönetilmediğine dair eleştirilere neden oldu. Gazetelerdeki çocuk ölümlerine ilişkin tartışmalar, şehrin genelinde yüksek olan çocuk ölümlerinin azalması için müstakil bir çocuk hastanesine ihtiyaç olduğu fikrini

---

⁹⁹¹ Karayaman, **a.g.e.**, s. 270.

⁹⁹² **İzmir 1921**, s.s. 114-115.

⁹⁹³ **Hizmet**, 24 Nisan 1933.

⁹⁹⁴ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s.s. 242- 243.

⁹⁹⁵ **Yeni Asır**, 8 Mart 1934.

gündeme getirdi. Böylece ilerde yapılacak çocuk hastanesinin fikri temelleri atılmıştı.⁹⁹⁶

Çocuk yuvası 24 Nisan 1938’de Karşıyaka’da eski Fransız Rahibeler Binası’nda yeniden açıldı. Açılış törenine vali, belediye başkanı ile Çocuk Esirgeme Kurumu idare heyeti katıldı. Karşıyaka Çocuk Yuvası, halkevi sosyal yardım koluyla birlikte hareket ederek, amele çocukları için açılan üç gündüz bakımevinin ihtiyaçlarını gidermeye çalıştı.⁹⁹⁷ 1939 yılında belediyenin kontrolünde faaliyetlerini sürdüren çocuk yuvası, 60 çocuğu barındıracak kapasitedeydi. 58 çocuğun barındığı kurumun müdürlüğünü Dr. Sabiha Sayın yapmaktaydı. Yuvada çocuklar için oyun alanları ve 7-8 yaşlarındaki çocuklar için açılmış bir dersane bulunmaktaydı. Yuva, aynı zamanda belediyenin ağaçlandırma işlerinde kullandığı fidanların yetiştirildiği bir fidanlıkla tavuk kümesine sahipti. Tavuk kümesinden elde edilen yumurtalar yuvadaki çocukların beslenmesi için kullanıldı.⁹⁹⁸

3.6.8. Sağır ve Dilsizler Mektebi

Körlerin eğitimi için atılan en eski adım, Anadolu Beylikleri zamanında Manisa’da yaptırılan “*Körhane*”ydi. Körlerin eğitimi için açılan ilkokul İstanbul’da Münif Paşa’nın (1828-1910) girişimiyle Ticaret Okulu Müdürü Grati Efendi tarafından kurulmuştu. İzmir’de de Maliye Nezareti binası içinde bir kör okulu açıldığı (1890), Darülaceze de bir bölüm ayrıldığı bilinmektedir.⁹⁹⁹

İzmir’de dilsizler mektebi konusunda ilk adım, Selanik’te Dilsizler Mektebi’ni kuran ve 1910 yılında İzmir’e yaptığı bir seyahat sırasında (daha önce dilsiz olan ancak mektepte konuşmayı öğrenen) Fuat Bey tarafından atılmıştı. Gerekli izinleri aldıktan sonra 1911 yılında Basmane’de kiralanmış küçük bir katta eğitime başlamış, fakat maddi imkânsızlıklar nedeniyle okul bir müddet sonra kapanmıştı. Milli mücadele sırasında Antalya’ya giden Fuat Bey, burada dilsizler mektebi açmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Bunun üzerine Ankara’ya giderek gerekli yardımı temin ettikten sonra 1923 yılında Buca’da “*Dilsizler Mektebi*”ni

⁹⁹⁶ Karayaman, a.g.e., s. 272

⁹⁹⁷ İzmir Şehir Rehberi 1941, s. 141; Yeni Asır, 24 Nisan 1938.

⁹⁹⁸ Yeni Asır, 9 Mart 1939.

⁹⁹⁹ Necmettin Akyay, Osmanlı İmparatorluğu’nda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar, Ankara, 1982, s. 37.

açmayı başarmıştı. Yirmiye yakın odası ve 23 yatak kapasitesi olan bina için, Sıhhiye Vekâleti 3.500 lira para ayırmıştı. Müdürlüğünü Fuat Bey'in yaptığı okul, Cumhuriyet'in ilanından sonra Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne bağlanmıştı.¹⁰⁰⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'i ziyareti sırasında okul, Karşıyaka'ya nakledilmişti. Yetim, kimsesiz ve fakir çocukların kabul edildiği okulun müdürlüğüne, 1924 yılında Necati Kemal (Kip) Bey atanmıştı. 1925'te mesleki eğitime başlayan okulun adı, 1926'da körler şubesinin açılmasıyla "*Sağır Dilsiz ve Körler Müessesesi*" olarak değişmiş ve kadrosu 56'ya çıkmıştı.¹⁰⁰¹ 1933 yılında kuruluşunun 10. yılını kutlayan okulda, mesleki eğitime ağırlık verildi. Sağır ve dilsizlerin bir kısmı yedi yıllık genel eğitimlerinin yanı sıra dokuma, çorap, fanila, nakış, dikiş, marangozluk, oymacılık, kunduracılık, demircilik atölyelerinden birinde mesleki eğitime tabi tutuluyordu. Mesleki eğitimle hayatlarını kazanmaya yetecek bir beceri sahibi olmaları amaçlanıyordu.¹⁰⁰² Öğrencilerin diğer bir kısmı ise müzik eğitimine yönlendiriliyor, piyano, keman, flüt, klarnet ve viyolonselden birini en iyi şekilde çalabilecek şekilde eğitiliyordu. Bunların dışında müzik, tarih, müzisyenler biyografisi, ses fiziği dersleri veriliyordu. Okul müzik alanında elde ettiği ilerlemeyi Beşinci Tıp Kongresi'nde klasik müzik konseri vererek gösteriyordu.¹⁰⁰³ Okulda, sadece eğitim değil, aynı zamanda sağlık hizmetleri de veriliyordu. Dr. Necati Kemal Bey, okul içerisinde açılan dispanserde hasta çocukları muayene ve tedavi ediyordu. Gazeteye verilen ilanda "*Aptal, kekeme, sarsak, saralı, meflûç ve huysuz çocuklarla, geç konuşan, güç anlayan, abdestini bırakan gayri tabi çocuklar için perşembe günleri saat 13'e kadar Karşıyaka Dilsizler Mektebi polikliniğine müracaat yapılabileceği*"¹⁰⁰⁴ bildiriliyordu.

1926-1948 yılları arasında okuldan toplam 230 kişi mezun oldu ve aldıkları eğitim sayesinde kendi hayatlarını kazanmaya başladılar.¹⁰⁰⁵ 1934 yılında okul müdürü Necati Kemal Bey'i öldürme girişimi kamuoyunda uzun bir süre yer aldı. Söz konusu cinayet teşebbüsüyle suçlanan dilsiz Mehmet ve Kemal Efendilerle

¹⁰⁰⁰ Karayaman, a.g.e., s.s. 275-276.

¹⁰⁰¹ Karayaman, a.g.e., s. 276.

¹⁰⁰² Anadolu, 3 Aralık 1933.

¹⁰⁰³ Karayaman, a.g.e., s. 277.

¹⁰⁰⁴ Yeni Asır, 2 Ekim 1932.

¹⁰⁰⁵ Karayaman, a.g.e., s.s. 277-278.

birlikte on arkadaşı mahkemeye verildi.¹⁰⁰⁶ Uzun bir dava sürecinin sonunda, katle teşebbüs, cürüm için cemiyet teşkili ve tehdit fiillerinde aranılan kanuni unsurlar bulunmadığından 11 dilsizin beraatına karar verildi.¹⁰⁰⁷

1936 yılında 30'u kız, 90'ı erkek toplam 120 öğrenci barındıran okulun talim idare heyeti, 1 uzman doktor, 1 uzman doktor muavini, 6 öğretmen, 4 atölye şefi, 1 idare memuru, 2 kâtip ve ayniyat memuru ile hademelerden oluşmaktaydı. Okulun masrafları vilayet bütçesinden karşılanmaktaydı.¹⁰⁰⁸ 1937 yılında Anadolu Gazetesi'nde yer alan “*Sağır, Dilsiz ve Körler Enstitüsünde*” başlıklı yazı dizisi okulun bu yıllardaki çalışmaları hakkında bilgi vermektedir. Müdür Necati Bey, okulun Avrupa seviyesindeki okullarla yarışacak kadar iyi bir eğitim verdiğini belirtmektedir. Ayrıca okulda iki sene zarfında klasikleri çalabilen müzik talebelerinin, Almanca ve Fransızca doğru yazan ve sıhhatle tercüme eden kör talebelerin yetiştiğini gururla ifade etmektedir. Öyle ki öğrencilerin bu başarılarının çeşitli sergiler aracılığıyla da kanıtlandığını eklerken; yapılan el işlerinin, üç defa İzmir Sergisi'nde, bir defa uluslararası Prag sergisinde, bir defa da Ankara Sıhhat ve Ankara El İşleri Sergisi'nde sergilendiğini belirtmektedir. Bünyesinde bir müzeyi de barındıran okulda, 25 kız, 95 erkek öğrenci eğitim almaktadır. Okulda 1 müdür, 1 müdür yardımcısı, 4 müzik öğretmeni, 1 mürebbiye, 2 uzman öğretmen, 1 öğretmen, 4 atölye ustası görev yapmaktadır.¹⁰⁰⁹ 1938 yılındaki bir başka röportajında Necati Bey, okulun şu anki halinin eskisiyle kıyaslanamayacak ölçüde değiştiğini ve Arnavutluk'tan, Irak'tan Balkanlar'dan ve yakın şarktan konsolosluklar aracılığıyla çeşitli müracaatlar olduğunu aktarıyordu. Bu yıl itibarıyla 115 öğrenciden 13'ü mezun olacaktı. Okulun müzik alanında oldukça başarılı olduğunu belirten Necati Bey şunları ifade ediyordu:

Mektep talebeleri, bu mektebin senelerden beri emektarı Bay Stavridi'nin etrafında kendilerine has hürriyet şarkılarını enstrümanlarıyla o kadar güzel ifade ediyorlar ki, onların kendi âlemlerinde, hafızalarıyla yaşamalarından çok memnun oldukları derhal anlaşılıyor. İnsanın içinin sızlamaması imkânsızdır. Fakat Cumhuriyet'in

¹⁰⁰⁶ Anadolu, 2 Nisan 1934.

¹⁰⁰⁷ Yeni Asır, 21 Mayıs 1934.

¹⁰⁰⁸ Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, s. 100.

¹⁰⁰⁹ Anadolu, 26, 27 Ocak 1937.

*bu çocukları zavallı olarak bırakmadığını ve Kemalizm'den daha şefkatli bir ana ve baba bulunamayacağını düşünerek bol ve yerinde bir teselli buluyoruz.*¹⁰¹⁰

1939 yılında mektep binası Karşıyaka'da Osmanizade Yalı Caddesi üzerindeki 158 nolu binadan, Alsancak'ta daha geniş imkânlarla sahip olan Saint Antoine Hastanesi binasına taşındı (1939) ve kadrosu 150'ye yükseltildi. Yeni bir atölyenin inşa edildiği binada hamam ve çamaşırhanede tadilat yapıldı. Eğitim kadrosuna bir hemşire ile bir mürebbiye ilave edildi. Bu okuldan mezun olanlar Karabük Demir Çelik Fabrikası'nda ve Bursa, Tokat, Uşak, Nazilli fabrikalarında çalışma imkânı buluyordu. 1948-1949 ders yılında okulda 100'ü sağır ve dilsiz, 22'si kör toplam 122 öğrenci eğitim görüyordu.¹⁰¹¹

3.6.9. Kanserle Mücadele Cemiyeti

15 Ocak 1933 tarihinde kurulan cemiyet, halkı özellikle de gençleri kanser hastalığına karşı bilgilendirmek amacıyla okullarda konferanslar düzenlemekte, basın yayın aracılığıyla çeşitli yayınlar yapmaktaydı. Cemiyetin idare heyetinde Cemil Şerif, Hüseyin Kemal, Lütfi Sabri, Keriman Kenan, Ahmet Ziya ve Sami Salih Bey yer almaktadır. Cemiyetin 1933 yılı kararlarına bakıldığında, seyyar doktor teşkilatı için sekiz doktorun seçildiği ve bu doktorlardan birisinin merkezde olacağı ve çocukların sağlığıyla ilgileneceği, diğer yedisinin de vilayetin kazalarında görev yapacağı belirtiliyordu.¹⁰¹² Cemiyet aynı zamanda Avrupa'daki benzer cemiyet ve kurumları takip ederek, onların konuyla ilgili çalışmaları hakkında bilgi edinmekteydi.¹⁰¹³ Doktorların oluşturduğu 25 azası olan cemiyet, gelir temin etmek amacıyla balolar tertip etti. Ayrıca Anadolu Gazetesi vasıtasıyla 13 makalelik bir yazı dizisi yayınlarak, halka kanser hakkında bilgi vermeye çalıştı.¹⁰¹⁴

---

¹⁰¹⁰ Anadolu, 3 Mayıs 1938.

¹⁰¹¹ Karayaman, a.g.e., s.s. 278-279.

¹⁰¹² Ocak ve Kocabaş, a.g.e., s. 45.

¹⁰¹³ İzmir Rehberi 1934, s. 122.

¹⁰¹⁴ Karayaman, a.g.e., s. 212.

4. BÖLÜM

1929-1939 YILLARINDA İZMİR'DE EĞİTİM, KÜLTÜR, SANAT ve SPOR

4.1. Eğitim

4.1.1. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları ve Uygulamaları

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş dönemlerinde en önemli eğitim kurumları medreselerdi. Bu eğitim kurumlarının bir süre sonra yeni bilimlere kapılarını kapatması ve sadece din eğitimi veren meslek okulu konumuna düşmesi sonucu devletin ihtiyaç duyduğu elemanlar yetiştirilememiş, yetiştirilen elemanlar da (kadı veya müftü gibi) yeterli niteliklerden yoksun kalmışlardı. Diğer yandan devletin 18. yüzyıldan itibaren başlattığı modernleşme sürecine en kuvvetli direnç yine bu kurum ve bu kurumun egemenliğindeki kişilerden gelmişti. Osmanlı Devleti, Müslüman kesimin eğitimindeki Batı tarzı ilk dönüşümü askeri okullar açarak başlatmıştı. Böylece mevcut sistemi köklü bir biçimde revize etmeden, ona karşı açılan modern okullarla, başta ordu olmak üzere eğitimin diğer kademelerinde yeni bir altyapı oluşturma yolunu seçmişti. Tanzimat'ın ilanıyla hızlanan bu girişim, bir süre sonra öğretim kurumlarında bir ikilik doğurmuş, sonuçta medreseli-mektepli olarak toplumu karşı karşıya getirmişti. Üstelik bu dönemde eğitim kurumlarında yaşanan yabancı okullar sorunu, eğitim sistemini iyice çıkmaza sokmuştu. Azınlıkların ayrıcalıklarla açtıkları bu okullar, İmparatorluk içerisinde adeta ayrı bir özerk yapı haline gelen ve denetlenemeyen kurumsallaşmanın önünü açmıştı.¹⁰¹⁵ Bütün bu olumsuz tabloya rağmen Osmanlı eğitim sistemi içinde okul çeşitliliğinin artmasıyla birçok alanda meslek okulları açılmış, ilk üniversite olan Darülfünun 1900 yılında bu sistemdeki yerini almıştı. İkinci Meşrutiyet'in getirdiği siyasal canlılık, eğitim alanında da kendini göstermiş; eğitime ilişkin strateji sorunları ve eğitim felsefeleri siyasal gündemde ön planda tartışılan konulardan olmuştu. İlhan Tekeli'nin belirttiği gibi İkinci Meşrutiyet yılları Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen eğitim atılımına ilişkin düşüncelerin geliştiği ve denendiği bir hazırlık evresiydi. Çünkü ilköğretimden kadınların okutulmasına, meslek okullarının sayısının artırılmasından dilin sadeleşmesi ve alfabe tartışmalarına kadar birçok

¹⁰¹⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, III. Kitap I. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.s. 62-66.

konunun tartışıldığı ve kısmen denendiği bir dönemdi.¹⁰¹⁶ Medreselerse ancak 1909’da gündeme gelmişti. Medreselerde ilk defa Arapçanın yanında Türkçe ve Farsça okutulmaya başlanmış, din adamlarından siyasi amaçla yararlanabilmek amacıyla özel medreseler kurulmuştu.¹⁰¹⁷ İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan kimi düzenlemeler bu aksaklıkları gidermek amacını güdüyorsa da yeterli uygulama alanının olmaması, eğitim sisteminde yaşanan sorunların katlanarak büyümesini ve Cumhuriyet’e devredilmesini beraberinde getirmişti.

Türk Milleti, Atatürk’ün önderliğinde bağımsızlık mücadelesini kazanıp Cumhuriyet’i kurarken, gençliğin bundan sonra hangi ilkelere ve dünya görüşüne göre yetiştirilmesi gerektiğinin bir an önce belirlenmesi çok önem taşıyordu. Gençliğin eğitimi artık eskiden beri süregelen, denenmiş, değersizliği ve hatta zararları kanıtlanmış bir felsefe ve dünya görüşüne göre yapılamazdı. Türk milletini ileri götürecek akılcı, insancıl, yeni eğitim ilkelerine ihtiyaç vardı. Ancak bunu başarmak kolay değildi.¹⁰¹⁸ Eğitim sorunlarını çözmek üzere daha Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren çalışmalar zaten başlatılmıştı. Hatta 16 Temmuz 1921 tarihinde Ankara’da Maarif Kongresi toplanarak¹⁰¹⁹ yurdun her yerinden 250 kadın ve erkek öğretmen bir araya gelmişti. Sakarya Savaşı öncesinde düzenlenen kongrenin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, ulusal bir eğitim sisteminin kurulmasının gerekliliğine işaret etmiş, Milli Maarif’in kurulmasını istemişti.¹⁰²⁰ Kongre, savaş koşulları yüzünden bir sonuç alamadan dağılmış olsa da, Mustafa Kemal ve beraberindeki kadronun savaş koşullarında bile eğitime verdikleri önemi göstermesi bakımından önemlidir.¹⁰²¹ Mustafa Kemal Paşa çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda eğitim sisteminin nasıl olması gerektiğine dair görüşlerini çok net bir biçimde ortaya koymuştur. Gazi, o zamana kadar izlenen eğitimin taklitten ibaret olduğu için başarılı olamadığını belirterek izlenecek yolu, “*Bu umurda muvaffak olabilmek için öyle bir program takip etmeye mecburuz ki o program milletimizin*

¹⁰¹⁶ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 659.

¹⁰¹⁷ Tekeli, **a.g.m.**, s.s. 659-660.

¹⁰¹⁸ Yahya Akyüz, “Atatürk ve Eğitim”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004, s.182.

¹⁰¹⁹ **Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 20.

¹⁰²⁰ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (I-III)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.s. 19-20.

¹⁰²¹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1994, s.s. 279-280; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rahmi Balaban, “Cumhuriyet ve Türk Muallimi”, **Fikirler**, C. 5, 29 Teşrinievvel 1933, s. 5.

*bugünkü haliyle, içtimai hayati ihtiyacıyla, muhitin şeraitiyle ve asrın icabetiyle tamamen mütenasip ve mütevafık olsun. Bunun için muazzam ve fakat hayali ve muğlak mütalaalardan tamamen tecerrüt ederek hakikate nazar-ı nafizle bakmak ve el ile temas eylemek lazımdır”*¹⁰²² sözleriyle göstermişti.

1923 yılının 10 milyon nüfuslu Türkiye’inde; 12 bin öğretmen, 4.770 ilkokulda 336.000, 72 ortaokulda 5.900 ve 23 lisede de 1.241 öğrenci vardı. Aynı yıllarda ülkenin tek üniversitesi olan İstanbul Darülfünun’da 2.088 öğrenci bulunmaktaydı. Köylerin çok büyük çoğunluğunda ilkokul yoktu. Toplumda okuma yazma bilenlerin oranı yüzde 10’ların altındaydı ve bu oran kırsal kesimde çok daha düşüktü.¹⁰²³ Cumhuriyet dönemi devrimlerinin hukuk alanı yanında eğitim önemli bir yer tutmaktaydı. Hukuk alanında olduğu gibi bu alanda da temel ilke, eğitimi birleştirme ve bütünleştirme üzerine kurulmuştu. Bunun bir yanını Müslüman halkın eğitimindeki ikiliğin kaldırılması, öteki yanını eğitimin devlet yetkisi alanı içine alınması ve ulusal eğitim kavramının getirilmesi oluşturmaktaydı.¹⁰²⁴ Böylece İkinci Meşrutiyet döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de “*yeni insan-yeni toplum*” projesi kapsamındaki “*okul*”da yurttaş eğitimi, ulus inşa projesinin önemli bir boyutunu oluşturmuştu. Lider kadro, yurttaşların ulusal toplulukla bütünleşmesinde okula özel bir önem vermişti. Cumhuriyet’in kurucuları için okul, öncelikle bireylerin sosyalizasyonunda, yeni toplum projesine eklemelenmelerinde, dolayısıyla da söz konusu projeyi tanımlayan norm ve değerlerin genç kuşaklar tarafından içselleştirilmesinde merkezi bir yere sahipti.¹⁰²⁵ Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitim hizmetlerinin içeriğini “*Öğretimi Birleştirme*”, “*Eğitimi Örgütlenme*”, “*Eğitimin Niteliğinde Değişme*” ve “*Eğitimi Yaygınlaştırma*” olarak dört başlık altında toplamak mümkündür.¹⁰²⁶

Cumhuriyet rejimi eğitim sisteminin bilimsel ve laik, herkesin eğitim hakkının olduğu, işlevsel (ya da yaşamsal kişiye yaşamsal beceri kazandırması), demokratik yurttaşlık bilincini kazandıran çağdaş ve devrimci olmasını

¹⁰²² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, s. 244.

¹⁰²³ Hüseyin Gül, “Atatürk ve Hasan Ali Yücel Dönemi Eğitim Reformları ve Günümüze Çıkarımlar”, **Hasan Ali Yücel**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2011, s. 284.

¹⁰²⁴ Berkes, a.g.e., s. 532.

¹⁰²⁵ Füsun Üstel, **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 127

¹⁰²⁶ Doğan Duman ve Mustafa Doğdu, “1930-1950 Dönemi Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilinci Gelişimi Kapsamında Ulus-Devlet Algısının Sağlanması: ‘Türk Çocuğu’-Cumhuriyet Çocuğu”, **ÇTTAD**, C. IX S. 20-21, 2010/Bahar-Güz, s. 160.

hedeflemişti.¹⁰²⁷ Bu anlamda özellikle Mustafa Necati dönemi Milli Eğitim Bakanlığı'nın hem yasal düzenlemelerle sağlam bir zemine oturtulduğu hem de örgütsel ve organsal yapısının memleketin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendiği bir dönem olması bakımından çok önemlidir.¹⁰²⁸ Eğitimin laik niteliği çağdaşlaşmanın, ulusal egemenliğin ve ulusal birliğin temeli olarak görülüyordu. Bu amaçla Tevhid-i Tedrisat Kanunu 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilerek eğitim laikleştirildi.¹⁰²⁹ Bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'nın yetkisi altına alınarak medreseler kaldırıldı. Onun yerine İmam ve Hatip Okulları ile İstanbul Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi açılmıştı. 1928'de devletin bir dini olduğu maddesi önce Anayasa'dan daha sonra okul programlarından çıkarıldı. Böylece 1930'da şehir okullarında, 1933'te köy okullarında zorunlu din öğretimi dersleri kaldırıldı. 1933'te de Eğitim Bakanlığı Örgüt ve Ödevler Kanunu'nda, okullarda din öğretimiyle ilgili maddeler kaldırıldı.¹⁰³⁰ Cumhuriyet yöneticileri Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu sadece mektep-medrese ikiliğini ortadan kaldırmak için kullanmamış, aynı zamanda yabancı okulları ve cemaat okullarını denetim altına alma yönünde yararlanmıştı. Yeni rejim, kendi okullarında hiç ödün vermeden uyguladığı laiklik ilkesini bu okullarda da uygulamış, her türlü dini eğitimi yasaklamış ve bu yasağı yakından izledi.¹⁰³¹ 1927 yılında bazı okullarda denenen karma eğitim, bir yıl sonra tüm sisteme yaygınlaştırıldı.¹⁰³² 1924 Anayasası eğitimi tüm Türk vatandaşları için zorunlu kılmış ve eğitimin her derecede ücretsiz olması ilkesini kabul etti. Ayrıca Türk Tarih Kurumu, Latin Alfabesi'nin kabul edilmesi ve Türkçenin sadeleştirilmesine yönelik başlayan çalışmalar Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun kurulması (1932) ve 1933 yılında üniversite reformu ile sonuçlandı. Bütün bunlarla birlikte yukarıda da bahsedildiği gibi eğitimin birliği açısından yabancı okullar meselesi üzerinde önemle durulan konuların başında geldi. Bu okullar Lozan Antlaşması'nın verdiği yetkiye dayanılarak köklü birtakım tedbirlerle, belirli bir düzen altına alınmaya çalışılmıştı. Bu düzeni sağlayan en önemli kanun şüphesiz Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ydu. Kanunla yabancı okullar arasındaki çelişkiler ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Bunun için: Yabancı okullarda,

¹⁰²⁷ Niyazi Altunya, **Milli Eğitimde Mustafa Necati Dönemi**, Başarı Yay., İstanbul, 2009, s.s. 26-31; Akyüz, **a.g.m.**, s.s. 183-189.

¹⁰²⁸ Konu ile ilgili ayrıntılar için bkz.: Altunya, **a.g.e.**, s.s. 33-48.

¹⁰²⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 69; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 272.

¹⁰³⁰ Berkes, **a.g.e.**, s. 533.

¹⁰³¹ Tekeli, **a.g.m.**, s. 660.

¹⁰³² Tekeli, **a.g.m.**, s. 662.

mabetler dışında dersane ve salonlarda bulunan dini semboller; salip, heykel, dini tasvirler vs. kaldırıldı. Müslümanların ve başka mezhepten öğrencilerin okullardaki dini ayinlere katılmaları yasaklandı. Yapılan denetlemelerle kuralları uygulamayan pek çok okul kapatıldı. Bunlar arasında İstanbul'daki bazı Fransız ve İtalyan okulları, dini sembollerini kaldırmadıklarından dolayı faaliyetlerine son verilen okullar olarak önde gelmekteydi. Sadece 1924 yılının Nisan ayında İstanbul'da 40'a yakın Fransız okulu ile 4 İtalyan okulu bu sebeplerle kapatıldı.¹⁰³³ Uygulanan politikalar sonucu yabancı okullar üzerinde tam bir denetim sağlanarak, Türk okullarıyla paralel bir sisteme oturtuldu.

4.1.2. Kentin Genel Eğitim Durumu

Cumhuriyet öncesi İzmir'inde, Müslüman Türklerin eğitimi cami ve medreselerde verilmişti. 19. yüzyıldaki gelişmelere paralel olarak modern okulların açılmasıyla İzmir'in eğitim hayatı gelişmeye başlamıştı. Yeni usulde eğitim yapan iptidai (ilkokul) mektebi ilk olarak 1873'de Tilkilik'teki Teshiliye Mektebi adıyla faaliyete geçmişti. Bunu, Arapfırını, Yavaşçeşme ve Namazgâh mektepleri takip etmişti.¹⁰³⁴ 19. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş başlayan bu değişim, yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla devam etmişti. İlk özel okul Yusuf Rıza Efendi tarafından 1898'de iptidai ve rüşdi (ortaokul) kısımlarıyla açılırken;¹⁰³⁵ eşi tarafından da Bedrekai İrfan Kız Mektebi açılmıştı.¹⁰³⁶ Yine ilk sanat okulu 1892'de Halil Rıfat Paşa tarafından Hamidiye Sanat Okulu adıyla Karantina'da açılmıştı.¹⁰³⁷ İzmir İdadisi ise 23 Temmuz 1886 tarihinde açılarak Fransızca eğitim vermişti.¹⁰³⁸

Daha önceki yıllara kıyasla İkinci Meşrutiyet'ten sonra eğitim alanındaki çalışmalar, çok sayıda okul açılmasıyla hızlanmıştı. 1916 yılıyla ilgili okul ve öğrenci sayısını Besmi Nusret Kaygusuz şu şekilde vermektedir:

¹⁰³³ Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s.s. 21-22.

¹⁰³⁴ Baykara, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁰³⁵ Saran, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁰³⁶ Moralı, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁰³⁷ Mithat Paşa tarafından yaptırılan bugünkü sanat okulu binasında açılmıştı. Daha sonra bu okulun adı Mithat Paşa Sanat Okulu oldu. Fakat yeteri kadar talebe olmadığından öğretime başlayamadı. Bkz.: Saran, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁰³⁸ Beyru, **a.g.e.**, s. 303; Saran, **a.g.e.**, s. 124; Baykara, **a.g.e.**, s. 141.

*İzmir Vilayeti dâhilinde Rum, Ermeni ve Museviler'e ait olmak üzere 4 idadi, 15 yarı idadi, 83 rüşti, 233 iptidai hususi mektep vardı. Bunlarda 20.781 erkek, 21.880 kız talebe tahsil görmekte idi. Onlardan başka ecnebilerin de 6 idadisi, 10 rüştiyesi, 16 iptidaiyesi mevcuttu. Bu mekteplere devam eden talebenin 1.924'ü erkek, 2.314'ü kızdı. Bizim hususi mekteplerimiz 12'den ibaretti. Hepsi iptidai ve rüşti derecede idi. Hali faaliyette bulunan bu 379 mektebin ne gibi varidatla idare olundukları, ne vakit tesis edildikleri, hatta nerede bulundukları, müdür ve muallimlerinin tabiiyeti, hangi mektepten mezun oldukları külliye meçhuldü.*¹⁰³⁹

Zaten katılımın son derece sınırlı olduğu Türk okullarında ateşkesten sonra öğrenci sayısında hızlı bir düşüş yaşanmıştı. Üst sınıflardan olan ve askere katılmak için okulu terk eden gençlerden çoğu geri dönmemişti. Pek çok ebeveyn maddi zorluklar nedeniyle çocuklarını okullardan almak zorunda kalmıştı. Bazı okullarsa tamamen kapanmıştı.¹⁰⁴⁰ Şehir içindeki Türk okulları, azınlık ve yabancı okulları karşısında sayı bakımından geride kalmıştı. 1919 yılında, İzmir'de ilk ve ortaöğretim yapan; Türk 55, Rum 51, Ermeni 11, Yahudi 16, muhtelif 9 olmak üzere toplamda 142 okul bulunmaktaydı. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere şehrin eğitim kurumlarının büyük çoğunluğu gayrimüslim tebaanın elinde toplanmıştı.¹⁰⁴¹

Meslek okullarına bakılacak olursa, Türkler için açılan bir meslek okulunun olmadığı görülmektedir. Savaş sırasında açılan bir ticaret okulu ve demiryolu işletmeciliğini öğreten bir okul kapanmış, ayrıca açılan bir müzik akademisi de başarısız olmuştu. Bunların yanında faaliyetlerini devam ettiren meslek okullarıysa çoğunluğu yetim olan ya da mesleki eğitime (ayakkabıcılık, marangoz vb.) ihtiyaç duyan 300 öğrencisine eğitim vermekteydi. Ancak bu okul çok profesyonel sayılmamakta; daha ziyade bir yetimhane olarak adlandırılması uygun düşmektedir. İzmir'deki 39 okul içinde 3 anaokulu, 28 ilkokul ve farklı derecelerde hazırlık okulu (9 karışık, 11 erkek, 8 kız okulu) ile erkekler için 2 lise mevcuttu. Bunların yanında kızlar için bir lise (en üst sınıfı bu yıl faaliyette değildi), erkekler için bir kolej, kızlar

¹⁰³⁹ B. Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s.s. 126-127.

¹⁰⁴⁰ **İzmir 1921**, s. 128.

¹⁰⁴¹ Nurdoğan Taçalan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarında İzmir", **Ege Kültürü'nden Damlalar**, Tüyap, İzmir, 1997, s. 64.

için bir kolej, biri kızlar diğeri erkekler için olmak üzere 2 öğretmen okulu vardı.¹⁰⁴² Eğitim kadrosu, 110 erkek 70 kadından oluşmaktaydı. Öğretmenlerin çoğunun eğitimi yeterli değildi. Ayrıca aylıkları düşük ve gelecekleri garanti altında değildi.¹⁰⁴³

Diğer azınlıkların eğitim durumuna kısaca göz atacak olursak: Ermeniler eğitim faaliyetlerinin daha hızlı yürütülebilmesi için bir eğitim komitesi kurmuştu. Bu komite erkek okulunu 1825'te tamamlamış, 1849 yılında Bayan Hripsime Sostanyan kızlar için "*Hripsimyan*" adını taşıyan bir okul yaptırmıştı. Diğer bir kız okulu 1884'te açılmıştı. Bu süreçte ihtiyaçlarına göre ilkokul, anaokul ile ortaöğretime yönelik okullar inşa eden ve bu konuda hayli ileri giden Ermenilerin, 1921 yılında 8 ortaokul, 8 lise ve 4 tane anaokulu (ilkokul) mevcuttu. Bunlardan üçü cemaat okuluydu (Mesropyan, Hripsimyan ve Bakırcıyan). Bu üç okuldaki 1.400 öğrenciden çoğu ücret ödememekte, küçük bir bölümse çok az ücret vermekteydi. Böyle cömert bir hizmet sayesinde şehirdeki pek çok yoksul çocuk, iyi bir eğitim almaktaydı. Şehirde bir tane de Katolik Ermeni Okulu mevcuttu. Bu okul anaokulundan, Amerikan okulunun lise son sınıfına denk olan sınıfa kadar, tüm sınıfları bünyesinde barındırmaktaydı. 1921 yılında faaliyet gösteren Ermeni okulları şunlardı: Vartanyan Ortaokulu, Bakırcıyan, Kirtaş, Göztepe, Arakelya, Gertasehr ve Mesropyan anaokulları (ilkokulları), Hripsimyan, Bakırcıyan ve Boyacıyan liseleri ve Nikitaryan İlkokulu.¹⁰⁴⁴

Yahudiler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da yaşayan dindaşlarının da etkisiyle modern eğitimin cemaat içerisinde yaygınlık kazanması için büyük çaba sarf etmişlerdi. Bu anlamda Fransız Yahudileri Doğulu Yahudileri aydınlatmak amacıyla Allianca Israelite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği) adında bir örgüt kurmuşlar ve kısa sürede örgütlenmişlerdi.¹⁰⁴⁵ Cemaat içi çekişmelerle geçen yılların ardından kapanan okul, 25 Ağustos 1873 tarihinde yeniden açılmıştı. 1878'de bir de kız okulu açılmıştı.¹⁰⁴⁶ Açılan bu okullarla birlikte Yahudi cemaati eğitimde gözle görülür bir mesafe kat etmişti. 1912 yılında, İzmir'de 7 tanesi idadi,

---

¹⁰⁴² İzmir 1921, s. 131.

¹⁰⁴³ İzmir 1921, s. 133.

¹⁰⁴⁴ İzmir 1921, s.s. 122-123.

¹⁰⁴⁵ Levent Şenocak, *Levantın Yıldızı İzmir*, Şenocak Kültür Yayını, İzmir, 2003, s.s. 122-123.

¹⁰⁴⁶ Siren Bora, *İzmir Yahudileri (1908-1923)*, Gözlem Yay., İstanbul, 1995, s. 162.

15'i iptidai olmak üzere 22 Yahudi okulu bulunmaktaydı. Bu okullarda öğrenci sayısı 2.092 idi.¹⁰⁴⁷ 1921'de faaliyet gösteren Yahudi okullarından bazıları şunlardı: Alliance Erkek Okulu, Alliance Kız Okulu, Ecole Populaire (Alliance Israelite'ye bağlıdır), Yahudi Yetimhanesi veya Talmud Torah Okulu, Bemi-Berite Lisesi, Karataş Yahudi Okulu, Rabbi Serson Özel Okulu, Mille Segme Özel Okulu, Perpigual Özel Okulu, Popol, Sissan ve Kohen okulları.¹⁰⁴⁸ Yahudi çocuklarının bir kısmı yukarıda adı geçen okullarda okurken, diğer bir kısmı da, Hristiyan ilk ve ortaokullarında okumaktaydı. Söz gelimi eğitimin parasız olduğu, giyim ve okul gereçlerinin sağlandığı İskoç Protestan okullarında 500 Yahudi öğrenci okuyordu. Fransız Katolik okullarında okuyan Yahudi çocuklar da vardı. Erkekler için Saint Joseph Koleji ve kızlar için Notre Dame de Sion bu okullar arasındaydı.¹⁰⁴⁹

Son olarak Rumların eğitimine bakacak olursak; 1830'lu yıllardan itibaren misyoner faaliyetleri ve Yunanistan'dan gelen Rumlarla birlikte güçlü bir eğitim hamlesi başlattıkları görülmektedir.¹⁰⁵⁰ Rum ilkokulları, Anadolu'daki tüm ilkokulların hemen hemen altıda birine sahipti. Okulların açık olduğu dönemde bu düzeydeki tüm öğrencilerin beşte birine eğitim veriyordu. Ortaöğretimde de İzmir, Küçük Asya'da bulunan bu düzeydeki okulların yaklaşık dörtte birine ve bölgenin tek lisesine sahipti.¹⁰⁵¹ 1870'lerden itibaren kız ve erkek okullarında sürekli bir artış görülmüş, hemen her semtte kilisenin civarında yeni okullar açılmıştı. İzmir'de artış gösteren özel okullardan bazıları şunlardı: Aroni, Renieri Lisesi, Hermes, Karakapı, Anastasiadis, Chrystanthe, Papadaki, Baldaki, Pascali, Kokinaki¹⁰⁵² Omirion, Ianiki, Kotsiou, Nestoridiou, Fardoulis, Makrides.¹⁰⁵³ Kiliseye bağlı Ortodoks okullarıysa Küpecioğlu, Fasula, Aya Yani, Aya Teogulus, Aya Dimitri, Aya Nikola, Aya Trifona, Aya Konstantin ve benzeri adlarla anılan okullar sayılabilir.¹⁰⁵⁴ 1920 yılına gelindiğinde okul sayısı artmış, yukarıdaki okullara ek olarak; Timios Prodomos, Akkasoglios, Aya Ionnis Ligaria, Aya Yeorgas, Aya Vukolos, Mersinli, Bayraklı ve

¹⁰⁴⁷ Bora, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁰⁴⁸ **İzmir 1921**, s. 126-127.

¹⁰⁴⁹ Nahum, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁰⁵⁰ Esra Danacıoğlu, "Anglo-Sakson Misyoner Kaynaklarına Göre XIX. Yüzyılın ilk Yarısında İzmir ve Batı Anadolu (Demografik Yapı, Eğitim Kurumları)", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 274.

¹⁰⁵¹ Şenocak, **a.g.e.**, s. 113.

¹⁰⁵² Beyru, **a.g.e.**, s. 307.

¹⁰⁵³ **İzmir 1921**, s. 139.

¹⁰⁵⁴ Beyru, **a.g.e.**, s. 307.

Yetimhane okulları bulunmaktaydı.¹⁰⁵⁵ 1921 yılında okullarda bulunan toplam 13.360 çocuktan 10.523 tanesi 15 yaşın altında, 2.873 tanesi 15 yaş üzerindeydi.¹⁰⁵⁶

Şehirde büyük çoğunluğu Fransızlara ait 20 Katolik okulu bulunmaktaydı.¹⁰⁵⁷ Amerikan okulları ise biri kız diğeri erkek olmak üzere kolej faaliyetlerine devam etmekteydi. Erkek koleji bir süre sonra uluslararası kolej statüsüne gelmişti. 1913 yılında Şirinyer semtindeki yeni binalarına taşınmış ve burada büyük gelişme göstermişti.¹⁰⁵⁸ Ayrıca Fransız Konsolosluğu'nun biraz uzağında, Fransız Hastanesi'ne inen yolda olduğu söylenen Dame de Sion Okulu'na, her zaman olduğu gibi maddi durumu iyi ailelerin kızları alınmaktaydı. Okulda, otuz “*Soeur*” tarafından eğitim verilmekteydi. Okulun kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Karşıyaka'da da bir şubesi olduğu bilinmektedir. Dame De Sion 1933'te kapanmıştı.¹⁰⁵⁹ İngilizlerinse İngiliz Koleji, İngiliz Ticaret Okulu, İskoç Kız Okulu bulunmaktaydı.¹⁰⁶⁰ Saint Joseph Fransız Okulu ve İtalyan okuluysa günümüzde varlığını sürdürmektedir.

Osmanlı döneminde Tanzimat'la başlayan modernleşme eğitim alanında da kendini göstererek mevcut sistemin iyileştirilmeye çalışılması ve Batılı yeni bir eğitim sisteminin temellerinin atılması biçiminde kendini göstermişti. Özellikle okul sayısındaki artış ve eğitim konularında kanunlaşma yönünde atılan önemli adımlara rağmen Cumhuriyet'e birbirinden farklı, nitelik ve nicelikten yoksun bir eğitim devredilmişti.

4.1.3. Örgün Eğitim

4.1.3.1. İlköğretim

İzmir vilayetinde eğitim öğretim faaliyeti bir taraftan eski okulların düzenlenmesi diğer taraftan ihtiyaca cevap verebilecek yeni okullar inşa edilmesiyle

¹⁰⁵⁵ Engin Berber, **İzmir 1920**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s. 30.

¹⁰⁵⁶ **İzmir 1921**, s. 133.

¹⁰⁵⁷ Raporda bu okul sayılarının 15 olabileceği belirtilmekte nedeni ise okullardan beş tanesi tek bir yönetim altında toplandığı için bir okulun beş adet şubesi gibi görülebilir denmektedir. Bkz.: **İzmir 1921**, s. 141.

¹⁰⁵⁸ **İzmir 1921**, s. 142.

¹⁰⁵⁹ Pelin Böke, “Bir Okulun İzinde: Karşıyaka Dame De Sion Mektebi”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 3, Mart, 2001, s.s. 21-23.

¹⁰⁶⁰ Beyru, **a.g.e.**, s. 311.

başlamıştı. Özellikle vilayetin ilk Maarif Müdürü Vasıf (Çınar) Bey'in gayretleriyle temel eğitime büyük önem verilmişti. Vilayet Umumi Meclisi, 1922-1923 ders yılı başında iptidai (ilkokul) mekteplerini iki, dört, altı dershaneli olarak ayırmıştı. Altı dershaneli iptidai mekteplerinin kaza merkezinde olanlara “*Numune Mektebi*” adı verilmişti.¹⁰⁶¹

İzmir’de eğitimin temel sorunlarından biri bina yetersizliğiydi. Eğitim öğretim faaliyeti Maarif Müdürlüğü’nce uygun görülen binalarda başladıysa da bu binaların büyük bir kısmı eğitim öğretim açısından son derece yetersiz ve kötü koşullardaydı. Müdürlük bina yetersizliği yüzünden bundan sonraki yıllarda enerjisinin büyük bir bölümünü, mektep tamiri ve yeni mektep inşasına ayırmıştı. Nitekim 1925 yılı sonuna kadar merkezde tamire muhtaç yirmi üç mektebin tamirleri bitirilmiş fakat¹⁰⁶² 1925-1926 eğitim öğretim yılında da mektep sıkıntısı devam etmişti. Yine Alsancak’ta altı yedi yabancı okulun içinde tek Türk okulu olan Redd-i İlhak Mektebi, kayıt yapılmasına rağmen bina bulunamadığından açılamamıştı. Daha sonra Hilal’de tesis edilen “*Alsancak*” ve Kahramanlar’daki “*Kahramanlar Mektebi*” 12 Kasım 1925 tarihinde açılmıştı.¹⁰⁶³

Bina sıkıntısının giderilmesi için başvurulanan yöntemlerden biri boş bulunan bazı arazi ve binaların mektep binası inşa edilmek veya kullanılmak üzere dönüştürülmesiydi. Söz gelimi Bayraklı’da okul olarak kullanılmaya elverişli bina bulunmadığı için Barutçu Dimitraki’nin metruk evi ile yanındaki boş arsanın okul olarak kullanılması uygun görülmüştü. Kâzım Paşa’nın 1926’da İzmir’e vali olarak atanmasıyla, eğitim alanında fark edilir bir hızlanma gözlenmişti. Katipoğlu, Topaltı, Faik Paşa, Değirmendağı, Salı Tekkesi civarında mektep inşa edilmesi için çalışmalara başlanmış, 1927 yılında Yıldırım Kemal, Topaltı, Saltanat-ı Milliye adlarıyla okullar inşa edilmişti.¹⁰⁶⁴ Ayrıca 1928 yılında ilk Tedrisat Müfettişleri ile mektep muallimlerinin birlikte yaptığı bir toplantıda İzmir şehrinde okul çağında çok fazla çocuk olduğu için mekteplerin bazılarında yarım gün eğitim uygulanması

---

¹⁰⁶¹ Baykara, **a.g.p.**, s. 267.

¹⁰⁶² **Anadolu**, 29 Eylül 1341.

¹⁰⁶³ **Anadolu**, 13 Teşrinisani 1925.

¹⁰⁶⁴ Baykara, **a.g.p.**, s.s. 273- 274.

kararlaştırılmıştı.¹⁰⁶⁵ 1923-1924 yıllarında bütün vilayet genelinde 190 ilkokul bulunurken, bu sayı 1933 yılına gelindiğinde 466'ya ulaştı.¹⁰⁶⁶

Bu dönemin bir başka sorunu yangın alanı ve çevresinin okula kavuşturulmasıydı. Bu anlamda Gazi İlk Mektebi projesi özel bir yere sahipti. Mimar Necmettin Emre tarafından hazırlanan projeye göre o günlerde pek rastlanılmadığı üzere dersliklerden başka konferans ve sinema salonları içeren; 700 öğrenci kapasiteli örnek bir okuldu. Cumhuriyet'in 10. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde açılan okulun yapımında dönemin Valisi Kâzım Dirik Paşa'nın büyük katkısı oldu.¹⁰⁶⁷ 1930 yılında İzmir vilayetinde fiilen faaliyette olan okul sayısı 250'ydi. Okul sayısının artışına paralel olarak öğretmen ve öğrenci sayısı arttı. Öğrenci mevcudu 28.393'e yükseldi. Öğrencilerden 1.701'i ilk mektebi bitirme diploması aldı. Sosyal devlet politikaları çerçevesinde kentteki 7.000 kadar çocuğa 4.000 liraya yakın para sarf edilerek kitap dağıtıldı.¹⁰⁶⁸ Bütün bu çalışmalara rağmen basına da sık sık yansıyan okulsuzluk sorunu, 1930'lar boyunca devam etti. Okul çağına gelen çocukların artmasıyla birlikte, okullarda yer bulmak daha da güç hale geldi. 1932 yılında şehir genelinde 600 çocuk mektepsiz kaldı.¹⁰⁶⁹ “Çocuklarımızı okutacak mektep istiyoruz” başlığıyla yazılan bir makalede, geçen zamana nazaran okulların asgari düzeydeki ihtiyaçları bile karşılayamadığı belirtiliyordu. Yetkililer hem bina ve tamir işlerini yeterli seviyede yapmadıkları hem de nüfusun artmasına paralel bir eğitim planlaması yürütmedikleri için eleştiriliyorlardı.¹⁰⁷⁰ Okulsuzluğun diğer bir boyutunu boş kalan öğrencilerin sokaklarda gezmeleri oluşturunuyordu. Yeni Asır Gazetesi bu konuyu “*Tilkilik Ortaokulu bir an evvel açılmalıdır. Talebeler Sokakta Geziyorlar*”¹⁰⁷¹ başlığıyla dile getiriyordu. Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen İzmir'de eğitim-öğretim Cumhuriyet'in ilk yıllarına nazaran önemli gelişmeler kaydetti. Zaten öğrenci ve okul sayısı bu gelişmeyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923-1924 senesinde kent genelinde 190 ilkokul vardı. 330 öğretmenin eğitim verdiği bu okullarda 15.148 ilkokul öğrencisi

¹⁰⁶⁵ Ahenk, 18 Teşrinievvel 1928.

¹⁰⁶⁶ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 260.

¹⁰⁶⁷ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 259.

¹⁰⁶⁸ **İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi**, İzmir, 1932, s.s. 16-17.

¹⁰⁶⁹ **Anadolu**, 7 Eylül 1932.

¹⁰⁷⁰ İsimsiz, “Çocuklarımızı Okutacak Mektep İstiyoruz”, **Anadolu**, 8 Eylül 1932.

¹⁰⁷¹ Yeni Asır, 26 Eylül 1933

bulunmaktaydı. Bunlardan 12.449'u erkek, 2.699'u kızdı. 1933 yılına gelindiğinde toplam öğrenci sayısı 40.000'e ulaştı üstelik kız öğrencilerin sayısında büyük bir artış kaydedildi. Belirtilen yılın verilerine göre, öğrencilerin 17.000'i kız, 23.000'i erkeklerden oluşuyordu.¹⁰⁷² Bu yıl aynı zamanda 50 okulun açılış töreni yapıldı.¹⁰⁷³ Ayrıca anaokulu olarak ilk özel okulun Alsancak'ta açılmasına karar verildi. Okulun kurucuları Maarif Vekili Müfettişi Hikmet, Muallim Mektebi Müdürü Rafet, Erkek Lisesi Müdürü Hilmi, Baş Muavin Nuri, Kız Lisesi Müdürü Haydar, Muallim Mustafa Rahmi, Muallim Mithat, Muallim Necmettin Halil, Muallim Saim, Muallim Asım beylerdir.¹⁰⁷⁴ Bu sonucun elde edilmesinde, Kâzım Paşa'nın konuyla bizzat ilgilenmesi ve vilayet kaynaklarından eğitime düzenli bir şekilde yüksek pay ayırmasının önemi yadsınamaz. Kâzım Paşa, eğitim alanında yaptığı bu çalışmalar karşılığında Maarif Vekâlet'ince bir takdirnameyle ödüllendirildi ve adı yeni yapılan bir ilkokula verildi.¹⁰⁷⁵

Öğretmensizlik İzmir'de eğitim faaliyetlerinin önündeki en büyük engellerden bir diğerydi. Öğretmen sıkıntısı özellikle ilk yıllarda ciddi bir sorun oluşturmuş, çoğu okul öğretmensizlik yüzünden istenilen nitelikte eğitim verememişti. Söz gelimi, 1928-1929 ders yılında İzmir vilayetinde 14 okul öğretmensizlik yüzünden kapanmıştı.¹⁰⁷⁶ Maarif Müdürlüğü bu mekteplerin yeniden açılabilmesi için çalışmalar başlatmıştı.¹⁰⁷⁷ İncelediğimiz sürecin öğretmeni bir anlamda devrimin amacını halka benimsetecek uzantıları olarak görülmekteydi. Özellikle köyler daha ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Öğretmenin yalnızca ders anlatmakla yükümlü olmadıkları hatta daha da önemlisi çocuklarla birlikte köylüyü eğitmek ve devrimin ideolojisini öğretmekle yükümlü oldukları sık sık dile getiriliyordu.

---

¹⁰⁷² **İzmir Rehberi 1934**, s. 167.

¹⁰⁷³ **Yeni Asır**, 30, 31 Teşrinievvel 1938, 1 Teşrinisani 1938.

¹⁰⁷⁴ **Anadolu**, 21 Eylül 1932.

¹⁰⁷⁵ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 261; **Anadolu**, 8 Kanunusani 1934.

¹⁰⁷⁶ **Hizmet**, 3 Teşrinisani 1928.

¹⁰⁷⁷ **Ahenk**, 26 Teşrinisani 1928.

Tablo 27: İzmir Vilayetinde Muallimlerin Şehir ve Köylere Göre Dağılımı

Yıllar	Şehir	Köy	Eğitmen	Toplam
1926	258	339	-	597
1928-1929	381	220	-	601
1929-1930	304	281	-	585
1930-1931	374	298	-	602
1931-1932	387	300	-	687
1932-1933	436	318	-	754
1933-1934	391	442	-	794
1934-1935	408	502	-	910
1935-1936	458	542	-	1.000
1936-1937	614	357	-	971
1937-1938	618	401	-	1.019
1939-1940	555	451	93	1.099
1941-1942	551	469	146	1.166
1947-1948	653	679	24	1.356

(Kaynak: Sadiye Tutsak, **İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 300.)

İzmir vilayetindeki şehir ve köylerdeki muallim mevcudunda bazen iniş ve çıkışlar görülmektedir. 1926 yılında köylerde muallim oranı %56,7 iken, şehirlerde %43,7’dir. Fakat 1928-1929 ders yılında şehirlerdeki muallim oranı %63,3’e yükselirken, köylerde bu oran %36,6’ya düşmüştür. Köylerdeki muallim miktarının azalmasında, mesleklerinde yetersiz muallimlerin görevlerine son verilmesi etkili olmuştur. Tutsak, 1930 yılındaki düşüşü 1929 buhranına bağlamaktaydı.¹⁰⁷⁸ Muallimlerin eğitim durumlarına bakacak olursak; büyük bir çoğunluğunun ilk öğretmen mezunu olanlardan oluştuğu görülmektedir. 1933-1934 ders yılında ilk öğretmen mezunu %75,5 iken 1947-1948 ders yılında bu oran %69,6’ya düşüyordu. Bunun sebebi İzmir Darülmuallim Mektebi’nin Balıkesir’e nakledilmesi ve 1938 Kızılçullu Köy Enstitüsü’nün açılmasıydı. 1947-1948’de Kızılçullu Köy Enstitüsü mezunu muallimler arasında %20,6’lık bir oranı teşkil etmekteydi. Ardından ortaokul, lise ve dengi okullardan mezun olanlar gelmekteydi. Yüksekokul mezunu muallimleri vilayette yok denecek kadar azdı.¹⁰⁷⁹ 30’lu yıllardaki bir başka gelişme öğretmenler arasındaki mesleki dayanışmayı sağlamaya yönelikti. Bunun için yardım sandığı kurulması kararı alındı. İzmir Öğretmenler Birliği’nin üzerinde durduğu bu konu, Kültür direktörlüğünün katkılarıyla yürütülüyordu. Yardım sandığına üye olabilmek için öğretmenlerin maaşlarından altı ay boyunca %1 kesinti yapılacak, altı

¹⁰⁷⁸ Tutsak, a.g.e., s. 300.

¹⁰⁷⁹ Tutsak, a.g.e., s. 302.

ay sonra her ay sadece 10 kuruş alınarak bir havuz oluşturulacaktı. Toplanan bu para, ihtiyaç durumundaki öğretmenlere %5 gibi küçük bir faizle verilecekti. Bunun dışında ölen bir öğretmenin ailesine karşılıksız yardım yapılacak ve malul kalan öğretmenler ile tekaüde sevk edilen öğretmenler de emekli aylıkları verilinceye kadar bu sandıktan istifade edeceklerdi.¹⁰⁸⁰

1930'lu yılların önemli bir gelişmesi Latin harflerinin kabul edilmesi idi. Maarif Vekâleti Latin harflerinin kanunen kabul edilmesinden önce ilk mektepleri geçiş devresine hazırlamak için geçici olarak üç aylık bir müfredat programı hazırlamıştı. 15 Ekim 1928 tarihinden itibaren uygulanan olan bu programa göre; birinci ve ikinci sınıflar derslerine yeni harflerle devam edeceklerdi. Üçüncü sınıfta on iki saat yeni harflerle alfabe ve kıraat (okuma), dört saat resim elışı, ikişer saat musiki ve beden terbiyesi, üç saat hayat bilgisi, üç saat hesap ve hendese dersleri olacaktı. Dördüncü sınıfta on iki saat yeni harflerle alfabe ve kıraat, üç saat resim ve elışı, ikişer saat musiki, beden terbiyesi, üç saat hendese, birer saat tarih, coğrafya, tabiat tetkiki ve yurt bilgisi dersleri okutulacaktı. Beşinci sınıfta on iki saat yeni harflerle alfabe, kıraat, üç saat hesap, hendese, birer saat tarih, coğrafya, tabiat tetkiki, yurt bilgisi ve iki saat eşya dersi vardı. Dördüncü ve beşinci sınıflarda talebeler, yeni harfle okuyup öğrendikten sonra tarih, coğrafya ve yurt bilgisi derslerinde bu derslere ait konular üzerinde yeni harflerle notlar tutturulacaktı.¹⁰⁸¹

Eğitimde yürütülen bu hummalı çalışmalarda öngörülen programa göre son sınıfta ilkokulu bitirme imtihanları vardı. Çocukların okul hayatında demokratik bir toplumun aktif üyeleri olarak yetiştirilmesi hedefleniyordu. Ezbere dayanmayan gerçekçi ve uygulamalı eğitimin veli ile işbirliği halinde yapılması isteniyordu. Milli iktisat ve tasarruf okul hayatındaki kavramların belli başlıları arasındaydı.¹⁰⁸² Yeni yapılan müfredatta okullar yalnız bilginin alındığı yer değil, aynı zamanda çocuğun hayata hazırlandığı bir yerdi. Çocuklara milletin bir ferdi olarak, bütün vazifeleri en iyi şekilde başarabilmeleri için gerekli bilgilerin verilmesinin yanı sıra, evinin küçük aletlerini onarmak, elbisesinin basit yamasını, söküğünü, düğmesini dikmek, yemeksiz kaldığı zaman yemek pişirmek de öğretiliyordu.¹⁰⁸³ Bu yıllarda eğitimin

---

¹⁰⁸⁰ Anadolu, 7 Mart 1937.

¹⁰⁸¹ Tutsak, a.g.e., s. 284.

¹⁰⁸² İzmir Rehberi 1934, s.s. 163-164.

¹⁰⁸³ Anadolu, 2 Aralık 1936.

dikkat çekici bir özelliği, ilkokullardan başlayarak derslerin sadece sınıf içi çalışmalarla değil, işlenen konularla ilgili olarak dış mekân pratiklerinin de yapılmasıydı.¹⁰⁸⁴

Eğitimde yaşanan bu hızlı dönüşüm, pek çok yan sorunun çözülmesini de zorunlu kılıyordu. Özellikle kentin fakir semtlerinde bina sorunu çözülsede, başlı başına bir sorun olan beslenme bunlardan birisiydi. Çoğu günü kuru ekmek ve zeytinle bitirmek zorunda kalan çok sayıda talebe karşısında, önlem alınması adeta bir zorunluluktur. Diğer yandan sağlıklı birçok öğrencinin varlığı karşısında, resmi kurumların bir heyet kurarak bu çocukların tespit ve tedavilerini yaptırması, gelecek sağlıklı kuşakların yetiştirilmesi açısından çok önemliydi. Nitekim konuyla ilgili, Orhan Rahmi bu çocukların tespit edilip parti, halkevi, içtimai yardım komitesi ve diğer cemiyetlerle birlikte sorunlarının çözülmesi çağrısında bulunuyordu.¹⁰⁸⁵ Konu ile ilgili olarak Vali Kâzım Paşa, Çocuk Esirgeme Kurumu'yla eşgüdümlü bir çalışma başlatarak okullardaki çocuklara yemek dağıtımını işini organize etti.¹⁰⁸⁶ Ayrıca mekteplerdeki yaklaşık 1.500 fakir çocuk tespit edilerek, ölçüleri alındı ve Kızılay tarafından giydirildi.¹⁰⁸⁷ İncelenen dönemde özellikle ekonomik krizle birlikte okul ihtiyaçlarının çok pahalı hatta aile ekonomilerini zorlayacak derecede olduğu görülmüştür. Kitap paraları son derece pahalıydı. Öyle ki önceki yıl bir öğrenciye yapılan elbise, önlük ve pabuç parasının iki katına çıkması karşısında aileler çok zor duruma düşüyorlardı. Kitap fiyatları ise neredeyse diğer masrafları katlayacak derece artıyordu. Bu yüzden aileler bir taraftan çocuklarını okutmak istemekte fakat ekonomik darboğaz ve pahalılık karşısında büyük sıkıntı çekiyorlardı.¹⁰⁸⁸

Köy okullarına gelince, bu konuda yine Vali Kâzım Paşa döneminde önemli gelişmeler kaydedilmişti. 1930'lu yıllarda köylerin okul ihtiyacını karşılamak üzere daha hızlı ve programlı hareket edildi. Vali paşanın köylülerin desteğini almaya son derece özen gösterdiği bu çalışmalarda 1932 yılında 155 mektep binası inşası başladı ve 100 mektebin inşaatı bitirildi. İl genelinde yıl sonunda 325 okul binasından 200'ü

---

¹⁰⁸⁴ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 262.

¹⁰⁸⁵ Orhan Rahmi Gökçe, "Mekteplerdeki Bakımsız Çocuklar", **Anadolu**, 11 Teşrinievvel 1936.

¹⁰⁸⁶ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 260.

¹⁰⁸⁷ **Anadolu**, 29 Kasım 1936.

¹⁰⁸⁸ **Anadolu**, 15 Eylül 1932.

çatı ve kiremitle örtülü bir duruma getirildi.¹⁰⁸⁹ Köylülerin büyük gayretleriyle inşa edilen köy mektepleri, muallim sıkıntısı ve ders araç gereçlerini satın alacak tahsisat bulunamadığı için açılmadı. 1934 yılı Ocak ayında vilayette toplam 322 mektep mevcuttu. İzmir kazasında 44, Bergama, Ödemiş, Tire kazalarında 4'er, Menemen, Urla kazalarında 3'er, Kuşadası, Çeşme, Seferihisar kazalarında 2'şer, Foça, Bayındır, Torbalı kazalarında 1'er mektep binası vardı. Geri kalan mektep binaları köylerdeydi. 29 Ekim 1934 Cumhuriyet Bayramı'nda İzmir'de 78 okulun açılış şenlikleri yapıldı.¹⁰⁹⁰

Köy okullarının kalkınması ve ihtiyaçlarının tespit edilerek karşılanması için 1937 yılında beş yıllık köy kalkınma planı hazırlandı. Bu plana göre beş yılda inşa edilecek okul sayısı 400'dü. Bunun dışında İzmir şehri ve kazalarında 20 kadar ilkokul binası yapılacaktı. Okullar, beşer dershaneli ve tam teşkilatlı planlanıyordu. Köylerde ise nüfus çoğunluğu göz önüne alınarak beş veya üç sınıflı ilkokul açılacaktı. Köylerde inşa edilecek okullar ev inşaatında kullanılan malzemelerden yapılacaktı. Okul duvarları kerpiçten, kiremitleri ise köylüler tarafından imal edilecekti. Çok fakir köylere vilayet bütçesinden yardım edilecekti. Şehir ve kasabalarda inşa edilecek mektepler, vilayet bütçesinden ayrılacak tahsisatla yapılacaktı. Bu programla köylüye külfet olmadan bütün köylerin okula kavuşturulması hedefleniyordu.¹⁰⁹¹ Ayrıca İzmir köylerinin kültür yönünden gelişmesi için şu tedbirler alınması kararlaştırıldı: Az nüfuslu köyler arasında okul birlikleri kurmaya doğru gidilecekti. Çavuş öğretmenler köylerin içine sokulacaktı. Kültür adına atılan adımlarda hangi prensip adına olursa olsun geri adım atılmayacaktı. Göçmenler arasında Türk kültürünün yayılıp yerleşmesine yarayacak tedbirler düşünülecekti. Köy okullarının teftişine imkân verecek yeni bir müfettişlik kadrosunun temin edilecekti. Köy öğretmenini köye bağlayacak tedbirler bulunacaktı. Köy öğretmenleri köy kalkınma işinden daha faydalı hale gelmeleri için kurslardan ve tatbikatlardan geçirilecekti.¹⁰⁹² Alınan bütün bu kararlara rağmen köy okullarının ihtiyaçları 1930'lar ve 40'lar boyunca devam etti. Bu yüzden yeniden

¹⁰⁸⁹ **Anadolu**, 11 Teşrinisani 1331; **Yeni Asır** 19 Kânunusani 1332. Asım İsmet, "Yeni Mekteplerde", **Yeni Asır**, 21 Kânunusani 1332; 2 Teşrinisani 1332; **Anadolu**, 18 Ağustos 1332; **Yeni Asır**, 29 Kânunuevvel 1332.

¹⁰⁹⁰ Tutsak, **a.g.e.**, s. 291.

¹⁰⁹¹ **Anadolu**, 7 Mart 1337.

¹⁰⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tutsak, **a.g.e.**, s.s. 292-293; **Anadolu**, 15, 26 Ocak 1337.

hazırlanan beş senelik programla senelere yayılması uygun görüldü.¹⁰⁹³ Cumhuriyet'in 15. yılına kadar İzmir köylerinde 166 adet bir dershaneli, 96 adet iki dershaneli, 54 adet üç dershaneli, 6 adet dört dershaneli, 57 adet beş dershaneli olmak üzere 379 kâğıt okul binası yapıldı. Bu okullarda yalnız 1938 yılı içinde 21.641 köy çocuğu eğitim gördü.¹⁰⁹⁴ 30'lu yıllarda zaman zaman köylüyü muallimle bir araya getiren geziler ve piknikler önemli yer tutmaktaydı. Okullar arasında yapılan ziyaretler ve özel günlerde düzenlenen gecelerle birlikte köylüyle muallim arasında kaynaşma sağlanmaya çalışıldı.¹⁰⁹⁵

4.1.3.2. Ortaöğretim

1930'lu yıllarda ilköğretim için okul bulmak zaten çok zor olduğundan bu dönemde ortaokul sayısını artırmak pek de mümkün olmadı. Bu yıllarda faaliyet gösteren okullar İzmir kız ve erkek liselerinin kendi bünyelerindeki orta kısımları ile eski Kız Lisesi binasında tesis edilen Muhtelit Karataş, Tilkilik, Karşıyaka, Bornova, Buca ortaokullarıydı. Sıraladığımız okulların dışında Ödemiş'te 1932, Bergama'da 1933, Tire'de 1940, Menemen'de 1943, Bayındır'da 1948 ve Tepeköy'de de 1949 yılında ortaokul açıldı.¹⁰⁹⁶ Üç yıllık eğitim veren ortaokulların en büyük sorunları yetersiz binayla birlikte öğrenci kapasitesini karşılayamaması, eksik malzemelerle eğitim faaliyetlerini sürdürmesiydi. Çoğu bina istimlak edilerek okula dönüştürülüyordu. Bir süre sonra eğitimin başladığı bu binalar ya sağlam olmadıklarından ya da mevcut ihtiyacı karşılayamadıklarından yetersiz kalıyor ve öğrenciler sürekli başka okullara dağıtılıyordu.¹⁰⁹⁷ Bu okullardan Karataş Muhtelit Orta Okulu, İzmir'in ilk ortaokuluydu. Karataş semtinde "*İzmir Orta Mektebi*" adı ile 15 Eylül 1927 tarihinde öğrenci kaydına başlamıştı. Mektebin yatılı ücreti 250 liraydı. Memur çocukları ve kardeşlere %10 indirim yapılıyordu. 1927-1928 öğretim yılında sadece birinci ve ikinci sınıfları açıldı. Birinci ve ikinci sınıflar dört şubeliydi. Bu ders yılında mektepte 232 talebe mevcuttu.¹⁰⁹⁸ Okul mevcudu sürekli artıyordu. Okul 1931-1932 ders yılına birinci sınıf beş, ikinci sınıf dört, üçüncü sınıf iki

¹⁰⁹³ Baykara, **a.g.p.**, s. 283.

¹⁰⁹⁴ **Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir**, s.s. 178-179.

¹⁰⁹⁵ **Anadolu**, 27 Mayıs, 20 Haziran 1934, 15 Nisan 1935; **Yeni Asır**, 20 Haziran 1934.

¹⁰⁹⁶ Baykara, **a.g.p.**, s. 290.

¹⁰⁹⁷ İzmir'in ilk ortaokullarından Buca Ortaokulu bu kadarı yaşayan okullardan biridir. Konu ile ilgili bkz.: Tutsak, **a.g.e.**, s.s. 306-309.

¹⁰⁹⁸ Tutsak, **a.g.e.**, s. 303.

şubeden olmak üzere 491 talebeyle başladı. Daha sonra okulun yan tarafındaki Haraçcızadeler Mobilya Fabrikası'nda çıkan yangın okula da sıçradı ve hiçbir eşyası kurtarılamadı.¹⁰⁹⁹ Yangın sonucunda öğrenciler önce Askeri kışladaki Jandarma Mektebi'nde daha sonra kızların Kız Lisesine gönderilmesiyle sınıfların şube sayısı düştü. Böylece okulun karma yapısı da ortadan kalktı, erkek ortaokulu olarak faaliyetlerine devam etti.¹¹⁰⁰ Buca Orta Okulu 1930 yılında 114 öğrenci ile eğitime başlıyordu. 1931-32 ders yılında öğrenci sayısı 149'a, 1935-1936 yılında okulun mevcudu 350'ye yükseldi. Mevcudun 50'sini kız talebeler oluşturmaktaydı. Talebenin 120'si yatılı, geri kalanı sadece gündüz eğitim görmekteydi. Okul beş yıl içinde 217 talebe mezun etti. Okulun kütüphane, hars, hayvan ve nebati koruma, sosyal yardım, kızılai, gençlik, müsamere ve nikotin kolları vardı.¹¹⁰¹

4.1.3.3. Lise ve Meslek Okulları

İzmir'in en önemli ve ilk lisesi İzmir İdadisi'dir. 23 Temmuz 1886'da aralarında İzmir'in ileri gelenlerinin de bulunduğu geniş bir halk kitlesinin katılımıyla açılan okul,¹¹⁰² Konak'ta Hükümet Konağı'nın yanındaki binada eğitime başlamış, işgalden sonraysa bu yapı Adliye'ye tahsis edilmişti.¹¹⁰³ Kuruluşundan bir süre sonra Mekteb-i Sultani adını alan bu eğitim kurumu, 1925'den sonra Rum Gündüzlü Kız Okulu'na taşınmıştı.¹¹⁰⁴ İzmir Maarif Müdürlüğü'ne tayin edilen Vasıf Bey, Ankara'dan gelirken okulun kadrosunu da beraberinde getirmişti. Lise müdürü Rıdvan Nafiz (Ergüder) Bey müdürlüğe, Mithat (Oksancak) Bey başmuallimliğe tayin edilmişti. Esat (Çınar), Salahattin, Necati, Nuri, Ziya, Nazmi, Hayri ve Fuat beyler ise Sultani Mektebi'nin ilk eğitim kadrosunu oluşturmuşlardı.¹¹⁰⁵ İlk ders yılının son derece güç şartlar altında geçtiği okulun adı daha sonra "*İzmir Erkek Lisesi*" olarak değiştirilmişti. 1924-1925 ders yılında liseye bir yemekhane, mutfak, bulaşikhane ve dört parça yemekhane inşa edilmiş, bahçe biraz genişletilmişti.¹¹⁰⁶ 1928 depreminden zarar gören okul için Maarif Vekâleti'nin verdiği emir ve parasal

¹⁰⁹⁹ **Hizmet**, 4 Kânunuevvel 1311; **Anadolu**, 25 Haziran 1933.

¹¹⁰⁰ Baykara, **a.g.p.**, s. 291.

¹¹⁰¹ Adnan Bilget, "Buca Orta Mektebi", **Yeni Asır**, 26 Şubat 1936.

¹¹⁰² Melih Tinal, "Mekteb-i İdadiden Günümüze İzmir Atatürk Lisesi", **DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 24, 2008, s. 126.

¹¹⁰³ Adı geçen yapı Hükümet Konağı'na bağlı şimdiki yıkılmış olan eski adliyedir.

¹¹⁰⁴ Aksoy, **Smyrna**, s. 207.

¹¹⁰⁵ Rıza Uygunlar, "İzmir Erkek Lisesi", **Anadolu**, 23 Mart 1938; Tinal, **a.g.m.**, s. 130

¹¹⁰⁶ Hasan Ali Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim**, TC. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s. 501.

destekle, depremde zarar gören sınıflar tamir edilmiş, çamaşırhane ve hademe yatakhaneleri yaptırılmıştı.¹¹⁰⁷ Okulda ayrıca “İzmir Lisesi’nde Yetişenler Cemiyeti” kurulmuştu.¹¹⁰⁸ İzmir Erkek Lisesi’nde okuyan Samim Kocagöz, talebelik yıllarında harap halde olan binanın nasıl tamir edildiğini şöyle anlatmaktadır:

*1930’larda bile İzmir Erkek Lisesi, büyük bir yangın yerinin ortasındaydı. İzmir yangınının göz alabildiğine yıkıntıları ortasında Rumlardan kalma bu okul, bir de büyük bir kilise vardı yanı başında... Dış duvarlar, yıkıntılardan toparlanmış üst üste konmuş taşlardandı. Biz öğrenciler, ortaokullardan lisenin son yılına değin hep duvar yaptık! Devrilen düşen yangın taşlarını hep onarırdık.*¹¹⁰⁹

Milli mücadele yıllarından sonra fakir aile çocuklarına büyük ölçüde eğitim fırsatı tanınan¹¹¹⁰ lisede 1933 yılında 600 talebe bulunmaktaydı. Ayrıca okulun çok zengin bir kütüphanesi, izci ocağı, satış birliği, müsamere heyeti, spor kolu, yardım birliği, talebe kuruluşları bulunuyordu. Burada lisan derslerine çok önem verilmekteydi. Sekiz lisan öğretmeni talebelere İngilizce, Fransızca, Almanca dersleri okutmaktaydı. Okulda sıkı bir disiplin vardı. Müzik dersleri veren bestekâr Ferit Hilmi Bey tarafından her ay düzenli konserler verilmekteydi.¹¹¹¹ Hem spor, hem kültürel hem de eğitimdeki başarılarıyla kent tarihine adını yazdıran lise, 19 Nisan 1935 tarihinde ilk defa “Lise Atletizm Bayramı” düzenledi. Bu İzmir’in spor ve atletizm sahasındaki ilk örneğiydi.¹¹¹² Koşu, cirit, disk, yüksek atlama, gülle atma gibi kategorilerde yapılan yarışmalar yepyeni bir seyirci kitlesi ve spor anlayışı oluşmasında önemli katkı sunuyordu. Milli bayram havasındaki turnuvaların ikincisini yaklaşık 8.000 kişi izledi.¹¹¹³ Necati Cumalı’nın ilk şiirlerini yazdığı bu eğitim kurumu, yurt çapında da başarılarıyla kentin adını duyuruyordu.¹¹¹⁴ Nitekim Maarif Vekâleti’nin ortaokullara öğretmen yetiştirmek üzere Avrupa’ya talebe göndermek için açtığı 1932 yılındaki sınava 7 talebe katıldı. Bu talebelere 6’sı

¹¹⁰⁷ Yücel, **a.g.e.**, s.s. 501-502; Tınal, **a.g.m.**, s. 130.

¹¹⁰⁸ Tutsak, **a.g.e.**, s. 314.

¹¹⁰⁹ Samim Kocagöz, **Bu da Geçti Yahu**, Düşün Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 55.

¹¹¹⁰ Tutsak, **a.g.e.**, s. 310.

¹¹¹¹ **Yeni Asır**, 5 Nisan 1933.

¹¹¹² Baykara, **a.g.p.**, s. 302.

¹¹¹³ Deniz Çaba, “114 yıllık Eğitim Efsanesi İzmir Atatürk Lisesi”, **İzmir Life**, Nisan, 2002, s. 87.

¹¹¹⁴ Çaba, **a.g.m.**, s. 86.

başarılı oldu.¹¹¹⁵ Kütüphanesi son derece zengin olan okulda, yabancı dil ve Türkçe başta olmak üzere yedi bine yakın kitap bulunuyordu. Okul her sene son sınıf öğrencileri tarafından bir mecmua çıkartıyordu. Aynı zamanda birçok öğrencinin çeşitli dergi ve gazetelerde yazıları, şiirleri yayınlanıyordu. Bir kısmı da Anadolu Gazetesi'nin edebiyat sayfasını idare ediyorlardı. Oğuz Engin, Nihat Kürşat, F. Özener, Hüseyin adlı öğrenciler bunlardan sadece birkaçıydı.¹¹¹⁶

Diğer taraftan okul öğrenciyi sadece derslerle değil, gündelik hayatın her alanında donatmaktaydı. Samim Kocagöz konu ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır: *“Nuri Tozkoparan öğretmenimiz, bize yemekhanede çatal bıçak tutmaktan, gece yatağa girmeden önce ayaklarımızı yıkamaya değin her bir çeşit yaşam yöntemini öğretirdi.”*¹¹¹⁷ 1938 mezunu olan Yargıtay Onursal Başkanı Yahya Gökçedağ ise okul öğretmenlerinden Nuri Tozkoparan'ın bir gün, çatal bıçak ve tabakları ders masasına koyarak sofru düzenini anlatacağım dediğini kendisinin de yemek yemenin de usulü mü olur diye çok tuhaf karşıladığını ama sonraları ne kadar önemli olduğunu anladığını aktarmakta ve şöyle devam etmektedir: *“Salondaki tek radyo ise en büyük eğlencemizdi. Nuri hoca cumartesi geceleri yemekten sonra dolabından çıkarır, Ümmü Gülsüm'ü dinletirdi bize.”*¹¹¹⁸

İzmir Erkek Lisesi adıyla 1923 yılında eğitime başlayan okulun öğrenci sayısı, Cumhuriyet'in 15. yılında 2.193'e; öğretmen sayısı 82'ye ulaştı. 1936 yılına kadar İzmir Kız Lisesi olarak kullanılan günümüzdeki Namık Kemal Lisesi binası, Kız Lisesi şimdiki yerine taşınınca, II. Erkek Lisesi adıyla hizmet vermeye başladı.¹¹¹⁹ 1936'da Kültürpark'ın inşası devam ederken, okulun etrafında bulunan alanı dolduran yangın enkazı da temizlendi. Daha sonra okulun adı Atatürk Lisesi olarak son kez değiştirildi. Buna bağlı olarak II. Erkek Lisesi de, İnönü Lisesi adını aldı. Fakat daha sonra adı Namık Kemal Lisesi oldu. İzmir Erkek Lisesi, ilk lise olması nedeniyle, iç donanımı örnek oluşturacak kadar geniş olanaklarla donatılmıştı.¹¹²⁰ Namık Kemal Lisesi (İnönü Lisesi) kente spor aşkını özellikle de

¹¹¹⁵ **Yeni Asır**, 12 Teşrinievvel 1932; **Anadolu**, 12 Birinciteşrin 1932.

¹¹¹⁶ **Anadolu**, 23 Mart 1938.

¹¹¹⁷ Kocagöz, **a.g.e.**, s. 57.

¹¹¹⁸ Çaba, **a.g.m.**, s. 86.

¹¹¹⁹ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 269.

futbolu sevdiren bir okul oldu. Kentin en önemli kulüplerinden biri olan Altay Spor Kulübü, Namık Kemal Lisesi öğretmen ve öğrencilerinden kuruldu. Okuldan birçok ünlü futbolcu çıktı. Hüseyin Coşkun ve Baba Hakkı Beşiktaş'ta oynadı.¹¹²¹

Kentin ikinci lisesi İzmir Kız Lisesi'ydi. Oldukça kalabalık öğrenci sayısı bulunan okulun 1931-32 ders yılında 372, 1932-1933'de 455, 1933-1934 ders yılında 618 öğrencisi bulunmaktaydı. Bu sayı ilerleyen yıllarda da artarak devam etti ve 1936-1937 ders yılında 1.400'ü buldu. Bir süre sonra eğitim verdiği binanın yeterli gelmemesi üzerine, lağvedilen Erkek Öğretmen Okulu'nun Karataş'taki binasına nakledildi.¹¹²² Yeni ortaokulların açılmasıyla rahatlayan Kız Lisesi mevcudu 1939-1940 ders yılında 550'ye düştü ve yıl sonunda 50 mezun verdi.¹¹²³ İzmir Kız Lisesi yeni binasına taşındığı 1938 yılında, 51 öğretmenle 1.642 öğrenciye eğitim veriyordu. Binanın konumlandığı yer, Karataş koyuna nazır ve önünde yüksek binalar bulunmadığı için, İzmir'in denizden görüntüsünde hemen dikkati çekiyordu. Kız Lisesi'nin hemen önünden geçen Göztepe Tramvay Hattı, okulun ulaşımını da sağladığından, İzmir'in her tarafından gelen öğrenciler okula kolaylıkla ulaşabiliyorlardı. Bina Rahmi Bey'in valiliği döneminde kaldırılan Yahudi Mezarlığı'ndan kazanılan arazi üzerine inşa edilmişti.¹¹²⁴ Kız Lisesi binasında çok geniş bir kimya, fizik ve tabiiyat laboratuvarı, resim atölyesi, musiki salonu, dikiş ve bıçkı mesai odaları bulunuyordu.¹¹²⁵ Bu dönemde liselerde fizik, Türkçe, yazı, beden terbiyesi, edebiyat, tarih, coğrafya, yurt bilgisi, riyaziye (matematik), tabiiye (tabiiyat bilgisi), Almanca, Fransızca, musiki ve resim dersleri gösterilmekteyken; Kız Lisesi'nde bu derslere ek olarak bıçkı dikiş, çocuk bakımı, ev idaresi gibi dersler de vardı.¹¹²⁶

İncelediğimiz dönemde İzmir'de faaliyet gösteren meslek okulları, İzmir Sanatlar Mektebi, Bornova Ziraat Mektebi, Erkek Muallim Mektebi, Kız Muallim Mektebi, Sağır ve Dilsiz ve Körler Mektebi, Cumhuriyet Kız Sanat Enstitüsü, Ticaret Lisan Mektebi, Kızılçullu Köy Enstitüsü, Kızılçullu Köy Eğitim Kursu'dur. Ayrıca

¹¹²¹ Halime Sürek Kahveci, "Adı Değişse de Ruh Hep Aynı Namık Kemal Lisesi", **İzmir Life**, Ocak, 2002, s. 83.

¹¹²² Yücel, **a.g.e.**, s.s. 498-499.

¹¹²³ Tutsak, **a.g.e.**, s. 321.

¹¹²⁴ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 272.

¹¹²⁵ Tutsak, **a.g.e.**, s. 320.

¹¹²⁶ Tutsak, **a.g.e.**, s. 321.

1924-1925 yılında açılıp aynı yıl kapanan İmam Hatip Mektebi'ni de saymak gerekir.¹¹²⁷ Bugünkü adıyla Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi, Mithat Paşa'nın İzmir valiliği sırasında ıslahane olarak yaptırılmıştı. Bazı iddialara göre de ilk “*milli piyango*” düzenlendiği eğitim kurumuydu.¹¹²⁸ Yunan işgalinden sonra harap bir haldeyken kısa bir süre sonra toparlanmış, 1924 yılında elektrik tesisatı döşenmiş olarak başta demircilik, elektrikçilik, marangozluk gibi alanlarda öğrenci yetiştiren önemli bir kurum haline gelmişti. 1927-1928 öğretim döneminde öğrencilerin açtığı sergiyi gezen Atatürk altın madalya ile ödüllendirmişti.¹¹²⁹ Bir süre sonra okul bünyesinde İzmir Akşam Sanat Okulu açıldı. 1 Mayıs 1929'dan itibaren faaliyete geçen okul, semtlere uzak olması ve fazla rağbet görmemesi üzerine kapatıldı. Okul 1930 sel felaketinden büyük hasar gördü. Öyle ki okulun tesviye, teneke ve döküm atölyeleri yıkıldı. Bina adeta moloz yığını haline geldiği için eğitim öğretime bir süre ara verilmek zorunda kalındı.¹¹³⁰ Eğitime yüklenen toplumu dönüştürme rolü, ev içi gündelik eşya kullanımına kadar hayatın her alanına yansiyordu. Mobilya kullanımında görülen değişim de bunlardan birisiydi. Sanatlar Okulu'nun eğitim programında bu konuda zanaatkâr yetiştirmek hedefleniyordu. Sanatlar Okulu'nun torna tesviye atölyesi dönemin en çağdaş tezgâhlarıyla donatılmıştı.¹¹³¹ 1931 yılında Bölge Sanatlar Mektebi adıyla hizmet verirken, sonra Sanat Okulu, daha sonra da Endüstri Meslek Lisesi olarak adlandırılmaya başlandı.¹¹³² Bölge Sanatlar Okulu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük ihtiyaç duyulan teknik eleman yetiştirme konusunda önemli bir işleve sahipti.¹¹³³ Öğretmenlerin son derece başarılı olduğu okulun, Sümerbank'ın 1938 yılında açtığı Avrupa mühendislik imtihanında çok sayıda öğrencisi başarılı olmuştu.¹¹³⁴

Cumhuriyet yönetimi, kızların eğitimine büyük önem vermekteydi. Ev içi etkinliği ve çocuk yetiştirmedeki büyük rolü nedeniyle, kadınların çağın gerektirdiği donanımına sahip olması isteniyordu. Bu yıllarda açılan kız sanat enstitüleri ve okulları bu amacın gerçekleştirilmesi yolundaki adımlardı. Cumhuriyet Kız Sanat Enstitüsü

¹¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tutsak, **a.g.e.**, s.s. 337-338.

¹¹²⁸ Deniz Çaba, “Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi”, **İzmir Life**, Ekim 2002, s.s. 84-85.

¹¹²⁹ Çaba, **a.g.m.**, s. 86.

¹¹³⁰ **İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi**, s. 18.

¹¹³¹ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 265.

¹¹³² Çaba, **a.g.m.**, s. 86.

¹¹³³ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 264.

¹¹³⁴ **Anadolu**, 16 Mart 1938.

de aynı amaç çerçevesinde eğitim veren önemli bir okuldu. Yangın alanları üzerinde, Vasıf Çınar Bulvarı'nda 1937 yılında eğitime başlayan okul, çağdaş Türk Kadını yetiştirme düşüncesinin örneklerinden birisiydi.¹¹³⁵

Tarım alanında ise 1922 yılında Bornova Ziraat Mektebi kurulmuştu. Toprak, iklim ve ulaşım bakımından çok iyi bir mevkide kurulan Ziraat Mektebi “*Türk çocuğunu Ziraat Mektebinde, hayatını bizzat emeğiyle kazanacak maddi ve manevi malumatla teçhiz etmek yetiştirmek gayesi*” ile faaliyet gösteriyordu.¹¹³⁶ Mustafa Kemal'in 1926 yılındaki ziyaretinin anısına okulun bahçesine Mustafa Kemal Paşa'nın büstü dikilmişti.¹¹³⁷ 1930 yılında başta İzmir, İstanbul ve Adana'da Ziraat Numune Enstitüleri açılmış, bu kapsamda İzmir Ziraat Enstitüsü 1930-1931 ders yılında eğitim öğretime başlamıştı. Dershaneler küçük olduğundan sıkışık alanda ders yapılıyordu. Mektep büyük binasına 1933 yılında kavuştu.¹¹³⁸ Ziraat Mektebi'nde dersler teorik ve uygulamalı yapıldığından günün yarısında ders okutulmakta, diğer yarısında da talebeler çeşitli ziraat şubelerinde uygulama görmekteydiler. Okulda bahçe kültürü, ziraat sanatları, işletmecilik, tarla ziraatı ve ziraat aletleri, zooteknik ve küçük evcil hayvanlar şubeleri yer almaktaydı.¹¹³⁹ 1931 yılında okul bünyesinde “*Garbi Anadolu Bağcılık Enstitüsü*” açılmıştı. Burada Batı Anadolu'nun 11 vilayetinin ziraat ve fenni işleri yürütülüyordu.¹¹⁴⁰ Zeytinciliğin daha verimli olması için 1937 yılında İzmir Bornova şose yolu üzerinde 212 hektarlık bir saha üzerinde zeytincilik istasyonu tesis edildi.¹¹⁴¹ Ziraat deneme tarlaları, laboratuvarı, fidanlık, bağcılık, şarapçılık ve zeytincilik bölümleriyle modern tarımın yeşerdiği, geliştirildiği bir kurum oldu.¹¹⁴² 1924 yılında açılan Ticaret Mektebi de 1935 yılına kadar ortaokul seviyesinde eğitim verdi. 1935-1936 yılında Ticaret Lisesi haline geldi. Kız ve erkeklerin karışık okuduğu okul, orta ve lise kısımlarından oluşan altı sınıflı bir meslek okuluydu. Buradan mezun olan

¹¹³⁵ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 266.

¹¹³⁶ Tutsak, **a.g.e.**, s. 338.

¹¹³⁷ **Ahenk**, 15 Haziran 1926.

¹¹³⁸ **Anadolu**, 27 Teşrinievvel 1933.

¹¹³⁹ Tutsak, **a.g.e.**, s. 341.

¹¹⁴⁰ **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 173-174.

¹¹⁴¹ **İzmir Cumhuriyetin 15. Yılında**, s.s. 149-150.

¹¹⁴² Baha Saka, “Cumhuriyetin Eserlerinden: Ziraat Mektebi”, **Anadolu**, 6 Mart 1935.

talebelerin diplomaları orta ihtisas okulu derecesindeydi. Mezunlar, Yüksek Ziraat Okulu'na imtihansız kabul ediliyordu.¹¹⁴³

Her ne kadar günümüzde olduğu gibi o dönemde de meslek liselerinin önemi vurgulansa da meslek liseleri istenilen amaca uygun çizgiye bir türlü gelemiyordu. Konuyu gündeme getiren İsmail Hakkı, “*Meslek Mektepleri Niçin Muvaffak Olamıyorlar*” adlı makalesinde memlekette senelerden beri bu okullara milyonlarca lira sarf edilmesine rağmen bu mekteplerden mezun olanların kendi işlerini yapmadıklarını veya yapamadıklarını; kâtiplik, memurluk gibi işlerde çalışmak zorunda kaldıklarını belirtiyordu. Bunun en önemli nedenini ise sanayi hamlesinin gerçekleşmemiş olmasına ve mezunları koruyacak müesseselerin olmayışına bağlıyordu. Ziraat mekteplerinde de keza farklı bir durum söz konusu değildi. Mezun olan gençlerin hemen hepsi devlet memurluğu yapıyorlardı. Yazar doğal olarak, memur yetiştirmek isteniyorsa bu mekteplere ne gerek var, diye soruyordu. İzmir Ziraat Mektebi hocaları ve binalarıyla birlikte yenilenme dönemi geçirdiyse de okul ancak 30 öğrenci bulabilmişti. Burada okulun şartları öğrenci bulamamasının en büyük sebebiydi. Çünkü Bornova Ziraat Mektebi'ne girebilmek için talebenin orta tahsilini bitirmesi, velisinin arazi sahibi bulunması ve mektebi bitirince arazisinin başına dönmesi şart koşulmaktaydı. Yazar bu ağır koşullarda tabii ki Ziraat Mektebi talebe bulamaz diye eleştirirken okula tam aksine köylü çocuklarının seçilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Nedenini de bu çocukların evlerine döndüğünde modern usullerle yapacakları tarımın çevresindekilere örnek olabilmesini gösteriyordu. Ziraat mekteplerinin bu şekilde örgütlenmediği takdirde öğrenci bulmakta zorluk çekmeye devam edeceğini de ekliyordu.¹¹⁴⁴

Kız sanat okulları da son derece popülerdi o dönemde. Kız Sanat Enstitüsü'nün sipariş atölyesi olarak çalışan sanat okulu, Batı tarzı giyimin toplum içinde yaygınlaştırılmasında çok büyük rol oynamıştı. Kısa zamanda kente moda sevgisi aşılamıştı. Okulun bir tarafta şapka kısmı, diğer tarafta elbise ve kadın ropları kısmı arı kovanı gibi çalışıyordu. Müesseseye aynı zamanda devletçi ekonominin müjdecisi olarak bakılıyordu. Okul sayesinde Almanya ve Fransa gibi ülkelerin modacılarına yaptırılan çoğu model artık Türkiye'de üretilebiliyordu. Kumaşların

¹¹⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tutsak, **a.g.e.**, s.s. 354-356.

¹¹⁴⁴ İsmail Hakkı, “Meslek Mektepleri Niçin Muvaffak Olamıyorlar”, **Yeni Asır**, 27 Şubat 1934.

Türk fabrikalarında üretilmeleri büyük kolaylık sağladı. Böylece istenilen kalitede çok güzel, zevkli ürünler ortaya çıkarılabilmekte, İzmirli hanımlar zevkli modaaya uygun giydirilebilmekte üstelik bu üretim hem öğrenciler hem de İzmirli kadınlar için büyük bir kazanç oluşturmaktaydı.¹¹⁴⁵ Bu anlamda Göztepe’de Rumlardan kalma harap kilisenin tamir edilerek okula dönüştürülmesiyle kurulan Özel Sepet Çiçek Okulu, İzmir’in eğitim yaşamında önemli bir yere sahipti. Önce erkek çocuklara fantezi çiçekçilik ve örme mobilya, kız çocuklara fantezi ve tabii çiçeklerin yapımının öğretildiği okul, 1927 Şapka Devrimiyle şapkacılık branşını eklemiştir. O dönemde mezunlar sanat kursu diploması sahibi olmaktaydılar. 1931’de okul yapısındaki değişmelerle Türkçe, tarih, coğrafya, matematik ve resim dersleri ilave edilirken okulun adı ve eğitim süresi de değişti: Eğitim süresi üç yıl, okulun adı da “*Sepet-Çiçek Şapka Orta Sanat Okulu*” olmuştu.¹¹⁴⁶ 1932-1933 öğretim yılındaysa kız enstitüsü haline getirildi, ismi de Cumhuriyet Kız Enstitüsü oldu.¹¹⁴⁷ Son olarak bahsedilecek meslek okulu muallim mektepleridir. Osmanlı döneminden itibaren öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere açılan bu okullar Cumhuriyet döneminde de kız ve erkek muallim mektepleri olmak üzere faaliyetlerine devam etmişlerdi. 1922 yılında Karşıyaka’da açılan Kız Muallim Mektebi, 1932 yılında altı senelik bir okul oldu, 1936 yılında mektepten 60 talebe mezun edildi.¹¹⁴⁸ 1938 yılında, okulda 21 öğretmen görev yapmakta, 757 öğrenci eğitim görmekteydi.¹¹⁴⁹ 1940’lı yılların sonunda buradaki öğrenciler Balıkesir Kız Öğretmen Okulu’na gönderildi.

Atatürk İzmir’e her gelişinde büyük bir gururla Karşıyaka Kız Öğretmen Okulu’nu ziyaret etmeye çalışmıştır. 14 Ekim 1925 ve 1 Ocak 1931’deki gelişlerinde Atatürk, geceyi de bu okulda geçirmiştir. Yine 22 Haziran 1934 günü beraberinde İran Şahı Rıza Pehlevi ile birlikte okula gelmiş ve misafirine bu eğitim yuvasını büyük bir gururla gezdirmiştir. Atatürk inkılaplarının uygulamalarında ilk çağdaş adımlar kararlı bir biçimde bu okulda atılmıştır. Kız öğrencilerin ilk kez oluşturduğu tenis takımı, dağcılık ekibi, bisiklet ekibi, izci takımı, rehberlik grubu gibi çalışmalar, bu yöndeki önemli girişimlerdi. Okulun değerli müdür ve öğretmenleri Türk Milli

¹¹⁴⁵ Adnan Bilget, “Kız Enstitüsü Sipariş Atölyesinde”, **Yeni Asır**, 18 Nisan 1936.

¹¹⁴⁶ Menekşe Badioğlu, “Cumhuriyetle Yaşıt Göztepe Meslek Lisesi”, **İzmir Life**, Ekim 2004, s. 96.

¹¹⁴⁷ Badioğlu, **a.g.m.**, s. 98.

¹¹⁴⁸ **Yeni Asır**, 12 Temmuz 1936.

¹¹⁴⁹ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 273.

eğitimine kıymetli birçok bayan öğretmen yetiştirmişlerdi. Atatürk 1931'deki gelişinde okuldaki öğretmenlerle Türk kadınının özgürlüğü ve milli yaşamdaki yeri konusunda bir toplantı yapmış ve öğrencilerin beden, fikir ve duygu terbiyesine kavuşturulması için şunları söylemişti:

*Türk kadınının esasen bu cevherde olduğuna şüphe yoktur. Onun içindir ki Türk kadınları, memleketin kaderini, millet adına idare eden siyasi zümreye katılma arzusunu göstermekle memleketi, milletin vatandaşlara yüklediği görevlerin hiçbirinden kendilerinin uzak tutulacağını düşünemezler.*¹¹⁵⁰

Darulmuallim ya da Erkek Muallim Mektebi'nde, 1935 yılına kadar 562 talebe mezun oldu.¹¹⁵¹ İzmir Erkek Muallim Mektebi, 1936 yılında Balıkesir'e nakledildi. Mektebin o yıl 150 talebesi ve 25 muallimi bulunmaktaydı. Buradaki binaya erkek lisesi getirilecekti.¹¹⁵²

Cumhuriyet döneminde eğitim alanında girişilen en büyük hamle şüphesiz köy enstitülerinin kuruluşuydu. 1930'ların sonuna kadar gerek Maarif Vekâleti'nin yürüttüğü çalışmalar, gerek millet mekteplerinin açılması ve Halkevi'nin köycülük kolu aracılığıyla yürütülen çalışmalar, köylerde kısmi bir başarı sağlasa da kitlesel bir eğitimi başaramamıştı. Köylere nüfuz edemeyen bu eğitim sistemi, Maarif Vekâleti'ne Dr. Reşit Galip'in gelmesiyle birlikte sona erdi. Türk halkının büyük bir bölümü köylerde yaşadığı için bu yapıya uygun bir eğitim modeli arayışları başladı. Köyleri kalkındırmanın yegâne yolunun köylünün eğitilmesi gerektiği noktasından hareketle, burada çalışacak ve yetişecek çocukların bulundukları koşullara uygun bir şekilde eğitim almalarını sağlamak öncelikli olmalıydı. Bu amaçla ilk önce köy enstitülerinin çekirdeğini oluşturacak olan köy öğretmen okulları Eskişehir, Çifteler ve İzmir/Kızılcıllu'da kurulmuştu. Bu sıralarda daha enstitü adını almayan bu okullar kısa bir süre içinde yetiştirdiği öğrencilerle büyük bir köy eğitim hamlesini başlatmışlardı. Ders programları oldukça yüklü, köyün ihtiyaçlarını karşılayacak ve köyü geliştirecek şekilde seneden seneye değişiklik yapılarak geliştirildi. Okulda sanat, ziraat, kooperatif, kızlara ait aile bilgisi ve el sanatları müfredatı tamamen

¹¹⁵⁰ Yaşar Aksoy, **Karşıyaka**, s. 311.

¹¹⁵¹ Selim Cavid, "Işık Yuvamızdan Tetkikler", **Yeni Asır**, 8 Nisan 1935.

¹¹⁵² **Anadolu**, 19 Ağustos 1936.

köylerin kalkınma ihtiyacı göz önüne alınarak düzenlenmişti.¹¹⁵³ Türk Eğitim tarihi için büyük bir devrim niteliğinde olan köy enstitüleri projesinin, DP'nin iktidara gelmesiyle önce siyasi malzeme yapılarak niteliği düşürüldü, daha sonra da tamamen kapatılarak köyden başlayacak dönüşümün önü kesildi.

Tablo 28: 1938 Yılında İzmir İlinde Mevcut Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı

Okul	Bulunduğu Yer	Öğretmen Sayısı	Devam Eden Öğrenci Sayısı
Kız Lisesi	İzmir	51	1.642
Erkek Lisesi	İzmir	82	2.193
Tecim Lisesi	İzmir	12	252
Kız Öğretmen Okulu	İzmir	21	757
Kızılçullu Öğretmen Okulu	İzmir	20	300
Cumhuriyet Kız Sanat Enstitüsü	İzmir	17	261
Bölge Sanat Okulu	İzmir	28	335
Cumhuriyet Kız Sanat Okulu akşam kursları	İzmir	18	1.300
Tecim Lisesi Akşam kursu	İzmir		179
Buca Leyli Ortaokulu	Buca ve Bornova	27	576
Karşıyaka Ortaokulu	Karşıyaka	23	732
Karataş Ortaokulu	İzmir	47	1.276
Bergama Ortaokulu	Bergama	11	265
Ödemiş Ortaokulu	Ödemiş	12	416
Tire Ortaokulu	Tire	9	204

(Kaynak: Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, s. 116.)

1937-1938 eğitim öğretim yılında okul sayısı 434, öğrenci sayısı 67.124, öğretmen sayısı 1.463'tü.¹¹⁵⁴ İzmir ili içinde, 13 ortaokul seviyesinde okulda 9.209 öğrenci ve 378 öğretmenle eğitim öğretim faaliyeti devam ettirilmekteydi.¹¹⁵⁵

4.1.3.4. Özel Okullar

Bu dönemde eğitim veren özel Türk okulları şunlardı: Darülrifan Mektebi/Yusuf Rıza, Şemsülmaarif Mekteb-i, Hadika-yı Vatan Mektebi, Ravza-yı İrfan Mektebi, Şark Mektebi, Yeni Hayat Mektebi, Kültür Lisesi, Ege Lisesi, Devrim Ortaokulu/Lisesi.

Ayrıca özel ilgi alanlarına yönelik Dans Mektebi, İzmir Terzi Mektebi, Müzik Okulu bulunmaktaydı. 1940'lı yılların başında özel liselerden Ege Lisesi ve

¹¹⁵³ Tutsak, a.g.e., s. 365.

¹¹⁵⁴ Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, s. 118.

¹¹⁵⁵ Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, s. 116.

Amerikan Lisesi ile Devrim Ortaokulu ve Fransız Erkek Okulu; ilkokullardansa Ayyıldız İtalyan Kız Okulu, Fransız Kız Okulu, İtalyan Erkek Okulu, Karataş Musevi, Keçeciler Musevi Yetim, Keçeciler Musevi Kız okulları eğitim öğretim hayatına devam etmekteydi. Türk ilkokulları ise Devrim, Karşıyaka, Yusuf Rıza idi. Anaokul olarak da Ravza-i İrfan bulunmaktaydı.¹¹⁵⁶

4.1.3.5. Yabancı Okullar

Yunan işgalinin ardından Yahudi mektepleri dışında hiçbir Rum ve Ermeni mektebi açılmamıştı. Cumhuriyet döneminde Rumların kilise ve mektep binaları Maarif Vekâleti'ne devredilmişti. 1933-1934 ders yılında faaliyette olan Yahudi okulları şöyleydi: Keçeciler Muhtelit Mektebi, Keçeciler Erkek Mektebi, Keçeciler Yetim Mektebi. Merkezde: Karataş Muhtelit Mektebi.

Yahudi okullarının 1940'lardaki sayısı iyice azaldı, Türkiye genelinde 7'ye düştü. Bu okullardan dördü İstanbul'da, üçü İzmir'de bulunmaktaydı. İzmir'deki okulların ikisi ilkokul, birisi lise seviyesindeydi.¹¹⁵⁷

1923-1938 yıllarında faaliyette bulunan Amerikan okulları: İzmir Göztepe Amerikan Kız Koleji, İzmir Uluslararası Koleji. İzmir Uluslararası Koleji'nin 1929 buhranı sonrası ekonomik sıkıntılar ve öğrenci azlığı yüzünden 1934 yılında kapanmasıyla faaliyette olan bir tek Göztepe Kız Koleji kalmıştır.¹¹⁵⁸

İtalyan mektepleri 1924 yılından itibaren açılmaya başladı, 1933-1934 eğitim öğretim yılında sayıları beşe ulaştı. Bu okullar Ayyıldız Kordon Muhtelit Mektebi, Bayraklı Muhtelit Mektebi, Göztepe Muhtelit Mektebi, Alsancak Kız Mektebi, Alsancak Erkek Mektebi'ydi. 1940'lı yıllardaysa sadece Ayyıldız İtalyan Okulu ile Alsancak'taki İtalyan Okulu açıktı.¹¹⁵⁹ Ayrıca 1922-1923 ders yılında Fransız İptidai Kız Mektebi ile Dames de Sion Rüştîye Mektebi açılmıştı. Fransız İptidai Kız Mektebi sadece gündüz, Dames de Sion yatılı ve gündüz eğitim veriyorlardı.¹¹⁶⁰ Daha sonra okul sayısı özellikle ilkokul seviyesinde arttı. 1932-1933 yıllarında İzmir'de faaliyette bulunan Fransız ilkokulları şunlardır: İzmir-Alaybey Karma

¹¹⁵⁶ İzmir Şehri Rehberi 1941, s.s. 145-149.

¹¹⁵⁷ Tutsak, a.g.e., s.s. 383-384.

¹¹⁵⁸ Sezer, a.g.e., s. 58; Yeni Asır, 3 Haziran 1934.

¹¹⁵⁹ Sezer, a.g.e., s.s. 97-99; Tutsak, a.g.e., s. 386; İzmir Şehri Rehberi 1941, s. 149.

¹¹⁶⁰ İzmir Şehri Rehberi 1941, s.s. 146-149.

Okulu, Buca Kız Okulu, Bornova Kız Okulu, Gündoğdu Karma Okulu, Karşıyaka Karma Okulu.¹¹⁶¹ Ortaokul seviyesindeki okul İzmir-Alsancak Erkek idi.¹¹⁶²

Yabancı okulların işleyişine dair Lozan Konferansı'nda alınan kararlarla ilgili olarak okullarla maarif idaresi arasında zaman zaman çeşitli sürtüşmeler yaşanmıştı. Öğretmenler ve müfettişlerle yapılan toplantılarda Türkçe ve diğer derslerin okutulması konusunun eksiksiz uygulanması ve denetlenmesiyle ilgili birtakım kararlar alınmıştı.¹¹⁶³ Azınlık okullarında tarih, Türkçe ve coğrafya dersleri Türk hocalar tarafından Türkçe verilecekti. Okutulacak kitaplar diğer okulların kullandığı kitaplar olacak, bu okullar kendi tarih ve coğrafya derslerini de mevcut programa uygun bir şekilde okutturabileceklerdi.¹¹⁶⁴ Öncelikli sorun, İzmir'deki yabancı okulların Türkçe ders vermek üzere gönderilen öğretmenleri geri çevirmesiydi. Bu okullardan özellikle Karşıyaka'da bulunan Dames De Sion Rüştîye Mektebi müdür ve idarecileri, maarif idaresine karşı başıbozuk tavırlarda bulunmuştu. 1928-1929 ders yılında Maarif Eminliği'nin mektebe tayin ettiği üç Türkçe muallimin görevine keyfi olarak son verilmesi üzerine sorunlar büyüdü. Zaten bunlar, o dönemdeki bütün yabancı okullarda görülen ortak problemlerdi. Sadiye Tutsak, Maarif Eminliği'nin emrine rağmen okulu Sör Ome, Sör Lüsyan ve Sör Maksimilyan'ın çalıştırmaya devam etmesi üzerine kapatıldığını iddia eder, fakat Pelin Böke okulun 1935 yılında faaliyetine son verildiğini belirtir.¹¹⁶⁵

Bu okullarla ilgili bir başka sorun Milli Eğitim Kanunu'na göre dini hiçbir simge, ibadet, vb şeyler yapılamayacağı belirtilmesine rağmen öğrencilerin bu tür ibadetleri yapmaya devam etmeleriydi. Örneğin 1923-24 ders yılı başında İzmir'deki Kızılçullu Amerikan Koleji öğrencileri, toplantı bahanesiyle her sabah kiliseye götürülüyor ve org eşliğinde İngilizce marşlar söyletiyor ve gitmeyen öğrencinin notu kırılıyordu. Bu uygulamalar Maarif Vekaleti'nin de tepkisini çekmiş ve engellemek için bir tamim yayınlamıştı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile teftişlerin sıklaştırılması sonucu kanuna aykırı geldiği tespit edilen Değirmendağı'nda üç,

---

¹¹⁶¹ Sezer, **a.g.e.**, s. 84.

¹¹⁶² Sezer, **a.g.e.**, s. 87.

¹¹⁶³ Tutsak, **a.g.e.**, s. 250.

¹¹⁶⁴ **Yeni Asır**, 13 Teşrinisani 1935.

¹¹⁶⁵ Tutsak, **a.g.e.**, s. 385; Böke, **a.g.m.**, s. 27.

Pazar yerinde ve Karşıyaka'da birer okul kapatılmıştı.¹¹⁶⁶ O dönem Göztepe Amerikan Koleji'nde okuyan Ayşe Mayda okulda kendilerine yönelik herhangi bir baskı görmediğini, sadece Hikmet adında bir tanıdıklarının İtalyan Okulu'na devamı sırasında Hristiyan olduğunu, Matmazel Donato diye adını değiştirdiğinden bahsetmektedir.¹¹⁶⁷

4.1.4. Medreseler

Cumhuriyet'in ilanından sonra kapatılan medrese, tekke ve zaviye binalarının Vilayet Hususi İdaresi'ne devredilmesi için İzmir'de bir komisyon kurulmuştu. 30 Ağustos 1925 tarihinde Vali İhsan Paşa'nın başkanlığında toplanan komisyon, İzmir şehrindeki 12 medreseden sadece Namazgâh Mahallesi'ndeki medrese binasını, Namazgâh Mektebi'ne bırakmıştı. Diğerlerinin satışına karar vermişti. Bu binalar satılincaya kadar Vilayet Hususi İdare'sine devredilecekti. Daha sonra komisyon, Karataş'taki Enveriye Sokağı'ndaki Yalıpınar Bektaşî Tekkesi'nin mektebe dönüştürülmesine izin vermişti. Satılamayan evkaf binaları sonraki yıllarda Evkaf İdaresi'ne bırakıldı ve 1937 yılında satışına karar verilerek çalışmalara başlandı. İzmir şehrinde tespit edilen medreseler şunlardır: Abdülfettah Medresesi, Ahmed Said Efendi Medresesi, Ahmed Reşid Efendi Medresesi (Kâtipzade Medresesi), Ayşe Hanım Medresesi (Yalı Medresesi), Berberzade Medresesi, Bölükbaşı Medresesi, Çorakkapı Medresesi, Darülkura Medresesi, Faik Paşa Medresesi, Fatma Hatun Medresesi, Fazıl Ahmed Paşa Medresesi, Hacı Ali Paşa Medresesi, Hacı Hüseyin Ağa Medresesi (Moralızade-Morevi Medresesi), Hacı Mehmed Cami Medresesi (Balyanbolu Medresesi), Hatuniye Medresesi, İsmail Efendi Medresesi, Kemeraltı Cami Medresesi, Kurşunlu Medresesi, Müftü Cami Medresesi (Müftüzade Medresesi), Natırzade Medresesi, Nerdibanlı (Merdivenli) Medresesi, Saçmacızade Medresesi, Salepçizade Hacı Ahmed Efendi Medresesi, Şeyh Hacı Mustafa Efendi Medresesi (Üsküdarlı Medresesi).¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁶ Tutsak, **a.g.e.**, s. 249.

¹¹⁶⁷ Ayşe Mayda ile 28.02.2016 tarihli görüşme.

¹¹⁶⁸ Medreseler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tutsak, **a.g.e.**, s.s. 36-44.

4.1.5. Yaygın Eğitim ve Kültürel Hizmetler

4.1.5.1. Türk Ocağı

1912 yılının Ağustos ayında açılan İzmir Türk Ocağı, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminin önemli kültür kurumları arasındaydı. İlk başkanı, devrinde üstat kabul edilmiş fikir adamlarından Necip Türkçü, genel sekreteri ise Mustafa Necati olmuştu. Kısa sürede şube sayısı on ikiye yükselmişti. İkinci Meşrutiyet devri İzmir'inin en önemli kültür merkezlerinden olan Türk Ocağı'nda Türk gençleri sık sık toplanıyor, burada düzenlenen konferans ve konserleri takip ediyorlardı. İzmirli gençlerin kurduğu tiyatro kumpanyalarını da destekleyen ve teşvik eden Türk Ocağı, Yunan işgali tehlikesi karşısında halkı bilinçlendirmek ve direnişe teşvik etmek konusunda da önemli bir rol oynamıştı. Bu sırada ocağın merkez şubesinin en aktif gençleri arasında, bazıları Cumhuriyet Türkiye'sinde de önemli mevkiler üstlenecek olan Mustafa Necati, Vasıf Çınar, Ragıp Nurettin, Haydar Rüştü Öktem gibi tanınmış isimler de vardı.¹¹⁶⁹

Tablo 29: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İzmir'de Açılan Türk Ocakları

Türk Ocakları	İdare Heyeti Mevcudu	Türk Ocaklarının Bulundukları Yerler
Merkez Türk Ocağı	7	Önce Birinci Kordon, No:444'te, sonra Bahri Baba'da
Karantina Türk Ocağı	5	Karantina'da
Tilkilik Türk Ocağı	5	Tilkilik Osmanzade Yokuşu'nda
Bornova Türk Ocağı	5	Buca İstasyon Caddesi'nde Karakol binası
Çiğli Köyü Türk Ocağı	3	Çiğli Köyünde
Karşıyaka Türk Ocağı	-	Karşıyaka'da
Urla Türk Ocağı	-	Urla Kazasında
Bayındır Türk Ocağı	-	Bayındır Kazasında
Bergama Türk Ocağı	-	Bergama Kazasında
Tire Türk Ocağı	-	Tire Kazasında
Çeşme Türk Ocağı	-	Çeşme Kazasında
Seferihisar Türk Ocağı	-	Seferihisar Kazasında

(Kaynak: Tutsak, **a.g.e.**, s. 411.)

Cumhuriyet devrimleriyle bütünleşen ve devrimlerin en büyük savunucularından biri olan İzmir Türk Ocağı, yaşanan köklü değişimleri halka benimsetmek noktasında büyük yararlılıklar göstermişti. 1927 yılında CHF ile

¹¹⁶⁹ Huyugüzel, **a.g.e.**, s.s. 7-8; Ömer Faruk Huyugüzel "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte İzmir'de Kültür Kurumları", **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001, s. 68.

bütünleşmesi sonucunda, maddi manevi olarak çok güçlenerek¹¹⁷⁰ Türkiye'nin en büyük ocaklarından biri haline gelmişti. Bu da ocağın her konuda daha aktif hale gelmesini beraberinde getirmişti. Özellikle Türkçenin kullanımının yaygınlaştırılması amacıyla çeşitli kampanyalar yürütmüştü.¹¹⁷¹ Yine Millet Mektepleri'nden önce halka okuma yazma, basit hesap işleri gibi temel dersleri vermek amacıyla halk dershanelerini açmıştı. Vali Kâzım Paşa 24 Eylül 1928 tarihli demecinde, İzmir'in her tarafına yayılmış 400'e yakın kursun, kendilerine verilen hedefler çerçevesinde çalışmalarını sürdürdüklerini belirtmekteydi. Halk dershanelerinin faaliyetleri hakkında Maarif Vekâleti'ne aralık ayında çekilmiş bir telgraftan, o tarihte vilayette 288 halk dershanesi bulunduğu, bu dershanelere 498 kadın ve 1.944 erkek öğrencinin kaydolarak derslere başladıkları, o güne kadar bütün dershanelere 21.159 öğrenci kaydedilip bunlardan 4.429'unun yetişmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷²

Türk Ocağı, kentin sanat ve kültür merkezi olmuştu. Bu dönemde Türk Ocağı'nın en çok sesini duyurduğu alan, şüphesiz düzenli olarak verilen konferanslardı. Ekonomi, sağlık, eğitim, milli kültür, spor, ziraat, Türk dünyası, Batı medeniyeti, Türk dili, demokrasi, milliyet, Türk tarihi, laiklik, halk eğitimi gibi birçok konuda konferans verilmişti. Bu konferansları; Hamdullah Suphi, Reşat Şemsettin, Şevket Süreyya, Mithat Bey, ilk Tedrisat Müfettişi Asım İsmet, Erkek Muallim Mektebi Müdürü Hikmet Bey, Fahrettin Kerim (Gökay) Bey, Selim Sırrı (Tarcan) Bey, Mahmut Esad (Bozkurt) Bey, Cevdet Nasuhi (Bey), İsviçre Jan Jak Rousseau Enstitüsü Müdürü Prof. Bove, Tayyare Cemiyeti üyelerinden Matmazal Maring gibi önemli isimler vermişti.¹¹⁷³

Öz müziğin geliştirilmesi, Batılı tarzda orkestralar, piyano ve keman konserleri ile evrensel müziğin örnekleri Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilk kez İzmir Türk Ocağı'nda sergilenmişti. 1925 yılında ocak çatısı altında Müzik heyeti ve Ocak Orkestrası kurulmuştu. Her hafta düzenli olarak konserler veren İzmir Türk Ocağı,

¹¹⁷⁰ 1928 yılında üye sayısı artarak 600'e ulaşmıştı. Türkiye'nin en büyük şubelerinden biri olmuştu. Bkz.: Günver Güneş, "Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı", *ÇTTAD*, C. 3, S. 8, 1998, s. 121.

¹¹⁷¹ İlk etapta İzmir'deki yabancı isimli levhaların Türkçeleştirilmesi konusunda çalışmalara başlamışlar daha sonra geniş halk kitlelerine okuma yazma öğretmek amacıyla Halk Dershanelerini kurmuşlardı. Güneş, *a.g.m.*, s. 117; Mithat K. Vural, "Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Kültür Etkinlikleri", *İzmir Kent Ansiklopedisi, Tarih*, C.2, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013, s.s. 216-217.

¹¹⁷² Dirik, *a.g.e.*, s. 316.

¹¹⁷³ Günver Güneş, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir'de Türkçü Örgütlenme: İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1912-1931)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.1, Yıl:1, Bahar 2005, s.s. 69-70; Vural, *a.g.m.*, s. 217.

Klasik Türk Musikisi, Türk Halk Müziği'nin yanında Batı müziğinin klasiklerini kentlilere dinletiyordu. Ayrıca Bahri Baba'daki Ocak Binası Gazinosu'nda Hafız Burhan¹¹⁷⁴ ve Nezihe Hanım'ın konserleri verilmişti.¹¹⁷⁵ Türk Ocağı'nın diğer bir etkinlik alanı Fikirler Dergisi'ni yayınlamasıydı. Bunun dışında başka bazı gazete ve dergilerin yayınına da desteklemiş, yayımladığı kitaplar ve açtığı sergiler bakımından da dikkate değer bir faaliyet içinde olmuştu. Siyasi olaylara karşı da varlığını gösteren Türk Ocakları, Musul sorununun halka benimsetilmesi yolunda aracı rolü sürdürürken, bir yandan da Şeyh Sait İsyanı'nda görüldüğü gibi “*Hükümet-i Cumhuriyetin emirlerine amade*” olduklarını bildirmekte, kimi bölgelerde olduğu gibi İzmir'de de Türk Ocağı irticayı lanetlemek için toplantı ve mitingler düzenlemekteydi.¹¹⁷⁶ Diğer yandan Aşar vergisinin kaldırılmasını “*Köylü Bayramı*” olarak kutlamıştı. Köylere doktor gönderilmiş, fakir çocuklara elbise ve okul kitapları temin edilmiş; bünyesindeki öğretmen, doktor ve hukukçulardan oluşan heyetlerle rejimin temel ilkelerinden halkçılık doğrultusunda köyler dolaşarak, bir yandan köylünün ihtiyaçları karşılanmış diğer yandan da aydın-halk kopukluğunu gidermeye çalışmıştı. Ayrıca uluslaşma sürecinde milli törenler, ulusal entegrasyonun gerçekleştirilmeye çalışıldığı önemli etkinlikleri olmuştu.¹¹⁷⁷

Kentin kültür hayatında daha çok Levantenler tarafından gerçekleştirilen balolar, Cumhuriyet döneminde İzmir Türk Ocağı eliyle tertiplenmişti. İzmir'in en renkli baloları Ocağın Bahri Baba'daki yeni binası yapılmadan önce Salih Bey Kulübü, Sadık Bey Bahçesi, Gülcemal ve Karadeniz vapurlarında düzenlenirdi. Kadın-erkek İzmirli seçkinler, İzmir Türk Ocağı'nın organize ettiği Cumhuriyet, yaz, yılbaşı balolarında buluşurdu. Bunun yanında çay ziyafetleri de ocağın vazgeçilmez etkinlikleri arasına girmiş; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Başbakan İsmet İnönü, Meclis Başkanı Kazım Özalp, Mustafa Necati, Vasıf Çınar, Mahmut Esat Bozkurt, Hamdullah Suphi şerefine çay ziyafetleri verilmişti. Sanatsal etkinliklerde de hayli etkin olan İzmir Türk Ocağı Nüzhet, Kadri ve Turgut beylerin yanı sıra ressam Celal Bey'in 1930'da açılan resim sergisi de oldukça ilgi toplamıştı. Bu etkinlikler kentin kültürel yaşamının şekillenmesinde ve ocağın belirleyici bir rol

---

¹¹⁷⁴ Hizmet, 13 Teşrinievvel 1929.

¹¹⁷⁵ Güneş, **a.g.m.**, s. 69.

¹¹⁷⁶ Güneş, **a.g.m.**, s. 65.

¹¹⁷⁷ Vural, **a.g.m.**, s. 217; Güneş, **a.g.m.**, s. 65.

üstlenmesinde etkili olmuştu.¹¹⁷⁸ Yine spor etkinlikleri önemliydi. İzmir Türk Ocağı mensupları; izcilik, atıcılık, jimnastik, güreş, atletizm, boks, voleybol ve futbol branşlarında öncü faaliyetlerde bulunarak, İzmir gençliğinin çeşitli spor branşlarıyla tanışmasını sağlamıştı. Altay Futbol Kulübü'ne destek vermiş, İzmir şampiyonlukları kazanmasına katkıda bulunmuştu.¹¹⁷⁹

Türk Ocak'larının kapatılmasını hazırlayan süreci 1927 yılında İstanbul'da Elza Niyago adlı Yahudi bir genç kızın bir Türk tarafından öldürülmesi olayı başlatmıştı. Bu olaydan kısa bir süre sonra Türk Ocağı, Yahudilere karşı girişilen faaliyetlerin merkezi haline gelmişti. Hatta Anadolu Gazetesi yazarlarından Akil Koyuncu'nun Yahudi dönmesi olduğu için ocaktan atılması teşebbüsleri İzmir Türk Ocağı'nın giderek ırkçı bir çizgide faaliyetlerini sürdüreceğinin habercisi olmuştu. İlerleyen süreçte SCF'nin kurulması, CHF ile bütünleşmiş İzmir Türk Ocağı'nın çalkantılı sürecini artırmıştı. Bütün bunların üzerine Hamdullah Suphi'nin ocakları alet ederek, iktidar partisi ile girdiği polemikler, Türkiye genelindeki kutuplaşmayı daha da artırdığı gibi SCF'lilerin ocaklardan tasfiye edilmesine; Türk Ocaklıların toplumu birleştirici yönünden hızla uzaklaşmasına ve prestij kaybıyla birlikte 1931 yılında kapatılmasına neden oldu.¹¹⁸⁰ Türk Ocağı lağvedilince binası daha sonra İzmir Halkevi'ne tahsis edildi.

4.1.5.2. Halkevi

Halkevleri, 1931 yılında kendini fesheden Türk Ocakları yerine kuruldu ve açıldıktan sonra çok daha geniş bir teşkilat yapısıyla hemen hemen aynı işlevleri daha etkin bir şekilde yürüttü.¹¹⁸¹ İzmir Halkevi 19 Şubat 1932'de Türkiye'de ilk olarak açılan 14 halkevinden biriydi. 1 Haziran 1932'ye kadar İzmir Halkevi şubeleri çalışma programlarını tamamladı ve bunlar yönetim kurulu tarafından onaylandı. Böylece İzmir Halkevi 2.000 liralık bir bütçe ile ilk programlı çalışma dönemine girdi. İzmir Halkevi çalışmalarını daha önce İzmir Türk Ocağı'nın kullandığı, günümüzde de Devlet Tiyatrosu olarak kullanılmaya devam edilen binada sürdürdü.

¹¹⁷⁸ Vural, **a.g.m.**, s. 217.

¹¹⁷⁹ Kulübün kuruluşuna ocak üyelerinden Vasıf Çınar, Mustafa Necati gibi isimler ön ayak olmuş, hatta kuruluşunda kulübün başkanlığını Vasıf Çınar yapmıştır. Bkz.: Vural, **a.g.m.**, s. 218.

¹¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Güneş, **a.g.m.**, s.s. 125-128.

¹¹⁸¹ Cumhuriyet Devrimleri'nin halkla bütünleşmesini ve bu doğrultuda sosyal ve kültürel hayatın batılı tarzda şekillenmesinde önemli katkılar sağlanmıştır. Bkz.: Huyugüzel, **İzmir Fikir...**, s. 8.

İzmir Halkevi; Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, Ar (Müzik, Resim, Mimari) Şubesi, Gösterit (Tiyatro) Şubesi, Spor Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, Kitapsaray ve Yayın Şubesi, Köycüler Şubesi, Müze ve Sergi Şubesi'nden oluşmaktaydı.¹¹⁸² Halkevi çalışmaları biri yönetim kurulu diğeri de şube çalışmaları olarak ikiye ayrılmaktaydı. Sırayla şube çalışmaları:

Dil-Tarih ve Edebiyat Kolu: Halkın genel bilgisinin artmasına, parti ilkelerinin kökleşmesine, yurttaşlık aidiyetinin yaratılmasına, devrim felsefesinin kitleselleşmesine yönelik konuşmalar, konferanslar ve törenler organize eden bu kol, çıkarılacak dergilerin yönetimini de üstlendi. Genellikle konferanslara kitleleri çekebilmek için piyes veya müzik gibi araçlar kullanıldı, konferanslar hoparlörlerle halka dinletildi. Ayrıca şube faaliyette olduğu yerlerde dil devrimini destekleyerek öz Türkçenin gelişmesi ve yayılması için çalıştı.¹¹⁸³ 1949 yılına kadar çeşitli konularda 23 konferans düzenledi, "*Fikirler Dergisi*"ni çıkardı, "*Tokadıza*" adlı bir tetkik eseri ile "*İzmir Tarihi ve İzmir Şairleri Antolojisi*" gibi inceleme eserlerini yayınladı.¹¹⁸⁴ Her yıl Dil Bayram'ı kutlamaları çerçevesinde etkinlikler düzenledi.¹¹⁸⁵

Güzel Sanatlar Kolu: Müzik ve resim alanlarında çalışmalar yürüttü. Bu amaçla, kırk kişilik bir (senfonik) orkestra kurarak birçok yerde konserler verdi, musiki geceleri tertip etdi ve resim sergisi açtı.¹¹⁸⁶ Bu kol toplam 56 konser düzenledi. Gençler arasında müzik sevgisini artırmak için mandolin, viyolonsel, bağlama kursları açmasının yanı sıra resim kursu açarak yedi resim sergisi düzenledi.¹¹⁸⁷

Sosyal Yardım Kolu: Temel amacı muhtaç ve yoksullar ile tahsil hayatını devam ettiren öğrencilere yardım etmek olan bu kol, Halkevi'nin en fazla etkinlik gösterdiği kollardan birisiydi. Muhtaç vatandaşlara yardım ettiği gibi, sağlık ve bakımla ilgili çalışmalar yürüttü. Her sene bu çerçevede birçok yardım gerçekleştiren Sosyal Yardım Kolu, 1934 yılında memleketin orta tahsil çağında bulunan beş yüze

¹¹⁸² *İzmir Rehberi 1934*, s.s. 187-188; *Anadolu*, 20-22 Kânunusani 1932.

¹¹⁸³ Vural, a.g.m., s. 218.

¹¹⁸⁴ *İzmir Rehberi 1934*, s. 187.

¹¹⁸⁵ *Anadolu*, 25 Eylül 1934; *Yeni Asır*, 27 Eylül 1936

¹¹⁸⁶ *İzmir Rehberi 1934*, s. 187.

¹¹⁸⁷ *Fikirler*, S. 21, Mart 1949, s.s. 37-38; *Anadolu*, 7 Teşrinisani 1932.

yakın çocuğun beslenme, giyim ve eğitim araçlarını temin etmeyi üzerine aldı.¹¹⁸⁸ 1937 yılında 21 ilkokulda 811 talebeye her gün sıcak yemek yedirebilecek duruma geldi. Yemek yardımının yanı sıra fakir ortaokul ve lise talebelerine kitap ve para yardımında bulundu, hapishanedeki mahkûmların okuyup-yazmaları için kurslar açtı.¹¹⁸⁹

Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu: 1932 yılından itibaren Fransızca, Almanca, İngilizce kursları açtı, halk tarafından da yoğun ilgiyle karşılandı. Diğer açılan kurslar stenografi, opera (şan), alafranga keman, piyano, mimari, denizcilik sporu, bedii hareketler (Jimnastik), alafranga güreş, yelken, kürek çekme ve yüzme şeklinde sıralanabilir.¹¹⁹⁰ 1934 yılında yoğun ilgiden dolayı lise ve ortaokullarda bütünlemeye kalan talebeler için parasız kurslar düzenledi. Şube, kurslarını 1 Kasım 1937'de derslere başlamak üzere bütünleme ve halk dershaneleri şeklinde ikiye ayırdı. İlk ve ortaöğretim bazında bütünleme kursları için Eşrefpaşa'da Tınaztepe, Tepecik'te Şehit Fazıl ve Arapfirını Caddesi'nde Dumlupınar ilkokullarında dershaneler açtı. Dersler riyaziye, Fransızca, İngilizce, Almanca şeklindeydi.¹¹⁹¹ Halk dershanelerinin yapılanması biraz daha genişti. Burada okuryazar olmayan, herhangi bir nedenden dolayı eğitimini tamamlayamayan, kültürünü ve bilgisini geliştirmek isteyenlere dersler verilmekteydi. Ayrıca Museviler arasında Türk kültürünü yaymak ve Türkçe konuşmalarını sağlamak amacıyla da dershaneler açıldı.¹¹⁹²

Kütüphane ve Yayın (Neşriyat) Şubesi: Halkevleri talimatnamesine göre bir kütüphanenin oluşturulması, halkevi açılmasının da ön koşullarından biriydi. Özellikle CHP Genel Sekreterliği, kütüphane işine oldukça önem verdi. Dolayısıyla Halkevi kütüphanelerinde yer alan kitapların büyük bir bölümü CHP tarafından sağlanmış, gönderilmiş ve önerilmişti. Kitapların yanı sıra değişik gazete ve dergiler de Halkevi kütüphanesinde yer alan yayınlar arasında önemli bir yer tutmaktaydı. Abone olunan dergi ve gazeteler arasında; Ulus, Karagöz, Yurt, Akbaba, Belleten, Endüstri, Ziraat, Varlık, Türk Yurdu, Çığır, Tarama, Ülkü, Anayurt, Ayın Tarihi,

¹¹⁸⁸ İzmir Rehberi 1934, s. 188.

¹¹⁸⁹ Anadolu, 29 Mayıs 1937.

¹¹⁹⁰ Yeni Asır, 20 Temmuz 1933.

¹¹⁹¹ Yeni Asır, 26 İlkteşrin, 2 Sontesşrin 1937.

¹¹⁹² Anadolu, 25 Mayıs 1937, 30 Kânunusani 1938. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yaşar Akyol, İzmir Halkevi (1932-1951), İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2008, s.s. 112-116.

Yeni Kültür, Deniz, Siyasal Bilgiler, Kooperatifçilik, Ege, Servet-i Fünun,  z Dilimize Doğru, Ar, Musiki ve Sanat, Musiki, Muallim Mektebi vb. sayılabilir. Halkevi Kütüphanesi'nin resmi açılışı 29 Ekim 1933'te Cumhuriyet Bayramı'nda yapılarak 2.915 cilt kitap ve derginin kullanımı halka sunuldu. Şube 5 seyyar kütüphane yaptırarak bunlardan birini İzmir Cezaevi'ne koydu.¹¹⁹³ Bu dönemde başkanlığını Mustafa Rahmi Balaban ve Vedide Baha Pars gibi tanınmış şahsiyetlerin yaptığı İzmir Halk Evi'nde Benal Nevzat, Şükrü Osman Şenozan, Hakkı Baha Pars, Asım ve İsmet Kültür, Hüseyin Avni Ozan, Murtaza Gürkaynak, Haşım Nezihi Okay, Nuri Erkoldaş ve Kemal Bilbaşar gibi tanınmış yazarlar da aktif bir Şekilde çalıştı ve halkevinin imkânlarıyla birçok eserler meydana getirdi. Gerçekten de halkevinin gerek Fikirler Dergisi'nde ve gerekse ayrı bir kitap Şeklinde yayımladığı ve yayımını teşvik ettiği eserler, bugün İzmir ve Ege Bölgesi'nin tarihi konusunda kaynak işlevi gören önemli eserler arasındadır.¹¹⁹⁴

Köycülük Şubesi: İzmir Halkevi Köycülük Şubesi faaliyete başladığı ilk yıl özellikle İzmir Valisi Kâzım Dirik'in komite başkanı olmasının da etkisiyle oldukça aktif bir dönem geçirdi. Komiteye seçilen ziraatçı, doktor, baytar gibi üyeleriyle köyleri dolaştı, köylülerin sorunlarıyla ilgilendi, köylerde konferanslar verdi ve Bornova Ziraat Mektebi'nde 40 köy öğretmeninin katılımıyla yirmi gün devam eden ziraat dersleri düzenledi.¹¹⁹⁵ 1935 yılında köy muhtarları için Halkevi'nde kurs açıldı. İlk dersi Vali Kâzım Dirik, "*Türk Devrimi'nde Köycülük*" konusunda verdi. Diğer dersler "*Köy İdaresinde T resel Y k mler*", "*Köy Yasasına Göre Köyün Mecburi İşleri*" ve köyü ilgilendiren daha başka konulardan oluşmaktaydı.¹¹⁹⁶ Bu faaliyetlerin dışında köy gezileri düzenlendi, bu gezilerde genel olarak köylülerle Türk Devrimi, köy kalkınması, köy kanunu, köy temizlik ve sağlığıyla bazı ekonomik sorunlar üzerinde konuşmalar yapıldı, hastalara bakıldı, köyün hayvanları gözden geçirildi, köylünün tek başına üstesinden gelemeyeceği sorunlarına yardımcı olup yol gösterildi. Gezilerin sonucunda 6 broşür çıkarıldı. Broş rlerde  rnek çalışmalarıyla g z dolduran köylülerin kendi ağızlarından yaşamları ve yaptıkları işler anlatılmaktaydı. Röportaj türünde olan broşürlerin çoğu Rahmi Balaban

¹¹⁹³ Akyol, **a.g.e.**, s.s. 116-117; **Anadolu**, 29. 12. 1933.

¹¹⁹⁴ Huyugüzel, **a.g.e.**, s. 8.

¹¹⁹⁵ Akyol, **a.g.e.**, s. 120.

¹¹⁹⁶ Konu ile ilgili yapılan çalışmalarla ilgili olarak bkz.: **Anadolu**, 20-22 Mayıs 1935.

imzalıdır. 1940'lı yıllara gelindiğinde köycülük çalışmaları etkisini kaybederek sembolik olmaktan öteye geçemedi, sonunda da yapılmamasına karar verildi.¹¹⁹⁷

Müze ve Sergi Şubesi: Kendi özel kazılarıyla Romalılar dönemine ait Eski Agora'nın bir köşesinde değerli eserler bularak şehir müzesini birçok tarih eserle zenginleştirdi. 1935 yılında şube, 9 Eylül Panayırı'nda bir sergi açtı, değişik konular üzerinde filmler gösterdi. Yaptığı sergilerden birkaçı, Türk El Emekleri Sergisi,¹¹⁹⁸ fuar döneminde Milli Kostüm Sergisi,¹¹⁹⁹ Çiçek Sergisi, Fotoğraflarla Türk Mimarisi Sergisi, Mimar Sinan Sergisi'ydi.¹²⁰⁰

Temsil (Gösteri) Şubesi: Şube, faaliyete geçtiği andan itibaren aralıklarla birçok oyun sahneye koydu. Oyunların büyük bir kısmı CHP genel merkezinden gönderilmekteydi. Şube 1932 yılında Çoban, Akın Facia ve Devlet Kuşu'nun da arasında bulunduğu 15 temsil verdi. 1933 yılında temsil sayısı 23'e yükseldi ve bu temsillerde 12.000 kişi bulundu. Oynanan oyunlar arasında Musahipzade Celal'in "*İstanbul Efendisi*", Yaşar Nabi Nayır'ın "*Mete*", Aka Gündüz'ün "*Beyaz Kahraman*" ve Faruk Nafiz Çamlıbel'in "*Kahraman*", "*Ebedi Seraseriler*", "*Beyimin Avrupa'dan Dönüşü*" gibi komedi ve dramlar vardı.¹²⁰¹ Bu yıl içinde şubeyi ilgilendiren önemli bir gelişme Maarif Vekâleti'nin gönderdiği tamimdi. Buna göre öğretmenlerin temsil şubelerinde çalışmaları istenmekteydi.¹²⁰² Bu isteğin ilerleyen yıllarda Kültür Bakanlığı'nca bütün öğretmenlerin Halkevlerine üye olmalarını ve kollarda çalışmalarını bir bildiri ile zorunlu hale getirdiği görülür.¹²⁰³ 1934-1935 yıllarında çeşitli nedenlerden dolayı oyun sergileyemeyen şube bu yıllarda bir tek Münir Hayri Bey'in "*Tırtıllar*" adlı operetini oynadı.¹²⁰⁴ Daha sonraki yıllardaysa, "*İstiklal*", "*Zoraki Tabip*", "*Kahraman*", "*Hüllecî*", "*Kör, Hisse-i Şayia*", "*Yurdum İçin*", "*Ceza Kanunu*", "*Yaşayan Ölü*", "*Babaların Günahı*", "*Belkıs*", "*Devrim*

¹¹⁹⁷ Akyol, a.g.e., s.s. 121-123.

¹¹⁹⁸ *Yeni Asır*, 31 İlkteşrin 1937.

¹¹⁹⁹ *Yeni Asır*, 9 Temmuz 1938.

¹²⁰⁰ Akyol, a.g.e., s.s. 123-125.

¹²⁰¹ *Anadolu*, 15 Ocak, 5, 7 Mart, 25 Nisan, 21, 28, Temmuz 1933.

¹²⁰² *Anadolu*, 24 Şubat 1933.

¹²⁰³ *Yeni Asır*, 19 Teşrinievvel 1935.

¹²⁰⁴ *Anadolu*, 15 Şubat 1934.

Yolcuları”, “*Ana*” oynanan oyunlar arasındaydı.¹²⁰⁵ 1938 yılında her cumartesi Karagöz gösterilmeye başlandı.¹²⁰⁶

Spor Şubesi: Hazırladığı programlarla atletizmden futbola, güreşten dağcılığa, atıcılıktan, eskrima kadar hemen hemen bütün spor dallarıyla ilgilenerek şehir içinde spora ilginin artmasını sağladı. Ayrıca spor sahâlarında gençlerin kavga ve diğer olumsuz davranışlarını azaltmak için de birtakım önlemler almaya çalıştı.¹²⁰⁷ 1932 yılında İzmir’deki gayri federe kulüpleri birleştirdi ve belediyenin Halkevi’ne verdiği sahayı bir halk stadı haline getirdi. Değişik tarihlerde federe ve gayri federe kulüplere kupa koymak suretiyle müsabakalar yaptırdı ve atletizmin gelişmesine önem verdi. Yine 1934 yılında 12 kulübün çalışmalarında düzensizlik rolünü yaptı, güreş, deniz sporları, avcılık gibi sporların yayılmasına ve kuvvetlenmesine çalıştı. Şube ayrıca okullar arası atletizm bayramı ve bisiklet yarışları, futbol maçları organize etti, hakem yetiştirmek amacıyla kurs açtı.¹²⁰⁸ Yönetim Kurulu çalışmalarına bakılırsa, ilk sırada milli bayramların ve birtakım özel günlerin kutlama programlarının hazırlandığı görülür. Buradan hareketle İzmir Halkevi 9 Eylül İzmir’in kurtuluşu, Cumhuriyet Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı gibi milli bayram kutlamalarını gerçekleştirdi. Basına da ayrıntılarıyla yansıyan bu kutlamalar özellikle belirli yıl dönümlerinde (örneğin Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamaları gibi) kutlamaların çerçevesi genişletilerek etkinlikler uzun zamana yayıldı. Örneğin Cumhuriyet’in onuncu yıl hazırlıkları temmuz ayında başladı, kutlama öncesine kadar sürdü.¹²⁰⁹ Bu etkinlikler çerçevesinde İzmir Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Marşı’nı halka öğretmek için provalar açtı, halka dağıtılmak üzere halkevi faaliyetlerini içeren bir broşür hazırladı, “*Güzel Günler*” adında bir dergi yayınladı.¹²¹⁰ Bu tören ve kutlamaların bir kısmını da bazı önemli haftalar, günler, yıldönümleri veya çeşitli alanlardaki ünlü isimler için düzenlenen anma programları oluşturdu. Söz gelimi Milli Ekonomi ve Tasarruf Haftası, Kırık Kanatlar (Tayyare Şehitlerini Anma), Kabotaj Bayramı, Lozan ve Montrö antlaşmalarının yıldönümleri sayılabilir. Kutlanan veya anılan kişiler arasındaysa

¹²⁰⁵ Akyol, a.g.e., s. 104.

¹²⁰⁶ *Yeni Asır*, 9 Sonkânun 1938.

¹²⁰⁷ *Anadolu*, 23 Mart 1934.

¹²⁰⁸ *Anadolu*, 7 Haziran 1938; *Yeni Asır*, 11, 13 Mayıs 1934.

¹²⁰⁹ *Anadolu*, 27 Temmuz, 11 Ekim 1933.

¹²¹⁰ *Anadolu*, 23, Aralık 1932; 4, 10, 12 Ekim 1933; Akyol, a.g.e., s.s. 85-86.

Gazi Günü,¹²¹¹ Mimar Sinan,¹²¹² Vasıf Çınar,¹²¹³ Dede Efendi, Abdülhak Hamit Tarhan,¹²¹⁴ Hakkı Baha Pars, Mehmet Emin Yurdakul, Dr. Fethi Rüknettin, Halit Ziya Uşaklıgil, Namık Kemal, Kubilay,¹²¹⁵ İbni Sina, Fuzuli gibi isimler vardı.¹²¹⁶ Bütün bunlara ek olarak Halkevi'nin kuruluş yıldönümleri de kutlamalar arasındaydı. Halkevlerinin kuruluş yıldönümü kutlamaları genellikle her yıl 19 Şubat'ı takip eden ilk cuma günü, bu tarihten sonra da pazar günleri yapıldı. CHP genel merkezinden gönderilen program doğrultusunda yapılan kutlamalarda, önce İstiklal Marşı çalınır arkasından Halkevi'ne kurulan radyo vasıtasıyla başbakan veya parti genel sekreterinin konuşmaları dinletilirdi. Daha sonra İzmir Halkevi şube çalışmalarını anlatan konuşmalar yapılır ve yine şube çalışmaları doğrultusunda temsil, konser veya sergi gibi birtakım etkinlikler gelen misafirlere sergilenirdi. Programın ikinci kısmı gece devam eder, davetli misafirler Halkevi binasında genellikle 20.30'da buluşup temsil veya müzik kolunun hazırladığı konserleri izledikten sonra kutlama sona ererdi. Bu programlar zamanla rutine bağlandı ve eski canlılığını kaybetti.¹²¹⁷

İzmir Halkevi Yönetim Kurulu, şubeleri aracılığıyla yaptığı çalışmalara ek olarak başka birtakım çalışmalarla da halkı belirli bir yöne kanalizetmeye, bilgilendirmeye ve aydınlatmaya girişti. Bunlar arasında İstiklal Marşı, Cumhuriyet Marşı öğretme, Türkçe konuşturma kampanyaları, halka Halkevi etkinliklerini duyurma çalışmaları ile değişik zamanlarda düzenlenen kimi yarışmalar dikkati çekmektedir.¹²¹⁸ 1935 yılında Bahri Baba Parkı'na bir radyo koyarak, halkın yararına sundu.¹²¹⁹ Bundan daha önemlisi şüphesiz İzmir Halkevi'nin şehir hoparlörlerinden yaptığı yayınlardı. Önceleri Halkevi salonlarında verilen konferans, temsil ve konserlerin binanın her tarafından ve bahçeden dinlenebilmesi sağlanırken, 1944 yılında yapılan yayınlar tüm şehre yöneldi ve daha planlı programlı hale getirildi.¹²²⁰ Diğer yandan Halkevleri'nin birbirlerini ziyaretleri de sosyal ilişkilerin gelişmesi açısından önemliydi. Yine Halkevi'nin en önemli çalışmalardan biri çeşitli konularda

¹²¹¹ **Yeni Asır**, 20 Mayıs 1934.

¹²¹² **Anadolu**, 7 Nisan 1935.

¹²¹³ **Anadolu**, 3 Haziran 1937.

¹²¹⁴ **Anadolu**, 22 Nisan 1937, 22 Nisan 1938.

¹²¹⁵ **Yeni Asır**, 20 Mart 1937.

¹²¹⁶ Akyol, **a.g.e.**, s.s. 95-96.

¹²¹⁷ Örneğin 1935 yılı kutlama programına bkz.: **Anadolu**, 22 Şubat 1935, 21 Şubat 1937; **Yeni Asır**, 25 Şubat 1934; 23, 25 Şubat 1936; 20, 22 Şubat 1938. Ayrıca bkz.: Akyol, **a.g.e.**, s.s. 81-84.

¹²¹⁸ Akyol, **a.g.e.**, s. 87.

¹²¹⁹ **Anadolu**, 2 Temmuz 1935.

¹²²⁰ Akyol, **a.g.e.**, s. 88.

verdirdiği konferanslardı. Zamana ve mekâna göre değişen konular çoğu zaman tam metin olarak basında da yer aldı. Konuşma yapan ve konferans veren kişilerden bazıları şunlardır: M. Rahmi Balaban, Hakkı Baha Pars, Dr. Cemil Şerif, Bıçakçızade Hakkı, Hüseyin Avni Ozan, Prof. Marr, Prof. Alfred Laumonier, İzmirzade Celalettin Bey, Miss. Parker, Mahmut Esat Bozkurt, Prof. M. Rene Danje, Hasena Nalan, Refet Tok, Mitat Oksancak, Asım İsmet Kültür, Rahmi Apak, M. Rauf İnan, Ali Rıza Türel, Burhan Arif Ongun, Sıddık Sami Onar, Nafî Atuf Kansu, Ali Fuad Başgil, Cemil Bilsel, Necip Fazıl Kısakürek, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Miraç Katırcıoğlu, M. Öz, Şevket Aziz Kansu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ziya Somar, M. Fuad Köprülü.¹²²¹

Tablo 30: İzmir Halkevi Üye Sayısı

Yıllar	Üye Sayısı
1932	950
1933	1.592
1934	1.228
1935	1.462
1936	1.462
1937	1.241
1938	1.520

(Kaynak: Akyol, **a.g.e.**, s. 131.)

Tablo 31: İzmir Halkevi Kütüphanesi'ndeki Kitaplar ve Okuyucu Sayısı

Yıllar	Kitap Sayısı	Okuyucu Sayısı
1933	2.915	200
1934	2.750	1.548
1935	2.897	4.996
1936	-	5.449
1941	4.833	-
1945	6.106	7.942
1946	6.198	7.842
1949	7.439	-
1950	7.800	5.000

(Kaynak: Akyol, **a.g.e.**, s. 134.)

1940'lı yıllarla birlikte çalışmalarına devam eden halkevleri, değişen politikalar sonucu giderek önemini kaybetti ve çok partili hayata geçiş sürecinde DP'nin en önemli hedefi haline geldi. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte önce malları yağma edildi, daha sonra da kapatıldı.

¹²²¹ Konferans konuları, tarihleri ve veren kişiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Akyol, **a.g.e.**, s.s. 92-94.

4.1.5.3. Millet Mektepleri

Cumhuriyet'in kültür alanında gerçekleştirdiği en önemli devrimlerinden biri olan “*Yazı İnkılâbı*” Tanzimat’tan beri devam ettirilen tartışmaların sonuçlandırılmasıdır. Mustafa Kemal tarafından eğitim ve kültür alanındaki gelişmelerin yapı taşı olarak görülen bu inkılap; Arap dilinin ihtiyaçlarından doğmuş olan Arap yazısının Türk dilinin ihtiyaçlarını karşılayamaması, Türkçeyi yazmaya elverişli olmaması, öğretiminin ve öğreniminin güçlüğünden dolayı okuma yazma oranının çok düşük olması, basımının zahmeti gibi gerekçelere dayanılarak gerçekleştirilmiştir.¹²²² Çünkü çağdaş devletler arasında yer alabilmenin ilk şartı, kültür ve medeniyet seviyesinde yüksek bir varlık gösterebilmektir. Atatürk, konuşma ve demeçlerinin büyük bir kısmında bu konuya fazlasıyla eğildi. Bu nedenle yazı inkılabı, Atatürk’ün düşünce sisteminde, Türk milletinin çağdaş medeniyetleri izleyebilmesinde anahtar rolü üstlenmişti.¹²²³ Böylece Türkiye’de öteden beri getirilen tartışmalarla beraber Latin harfleri için adım adım uygulamaya geçilmişti. İlk yasa adımı 24 Mayıs 1928’de Arap rakamlarının yerine “*uluslararası rakamların*” kabul edilmesiyle atılmıştı. Ardından 26 Haziran’da “*Latin harflerinin kabulü imkânını ve tarzını incelemek*” amacıyla Dolmabahçe Sarayı’nda özel bir komisyon toplanmış ve yaz boyunca Atatürk’ün de bizzat katılımıyla çalışmalar yapmıştı. Altı haftalık çalışma sonunda yeni harfler halka sunulmaya hazır hale getirilmiştir. Nihayet 9 Ağustos 1928’de, Cumhuriyet Halk Partisi’nin Sarayburnu Parkı’ndaki şenliğinde bizzat Mustafa Kemal tarafından bütün yurda ilan edilmiştir.¹²²⁴

Yeni Türk alfabesinin, 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmesiyle birlikte bütün yurttaki yeni yazı ile ilgili çalışmalar başlamıştı. Bu anlamda bütün yurdu okuryazar yapabilmek amacıyla; önce öğretecek kişilerin yetiştirilmesi daha sonra aşama aşama halka öğretilmesi için Millet Mektepleri açılmıştır. Millet Mektepleri yazı devriminden sonra Türkiye şartlarına uygun ve diğer devletlerdeki

¹²²² Zeynep Korkmaz, “Türk Dili ve Arap Alfabesi”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1995, s. 863; Murat Katoğlu, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat” **Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 413.

¹²²³ Katoğlu, **a.g.m.**, s. 413; Korkmaz, **a.g.m.**, s.s. 862-863; İlhan Başgöz, **Türkiye’nin Eğitim Çıkması ve Atatürk**, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1995, s. 116.

¹²²⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 276.

“*Halk Eğitim*” çalışmalarından esinlenmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı.¹²²⁵ Hazırlanan talimatnameye göre bu mekteplerin kuruluş amacı; Türkiye halkını okuyup yazmaya muktedir bir hale getirmek, ona hayat ve maişetinin istilzam ettiği ana bilgileri kazandırmaktı.¹²²⁶ Millet mekteplerinin reisi ve başmuallimi Mustafa Kemal Paşa’ydı. Büyük Millet Meclisi, Başvekil, İcra Vekilleri, Erkan-ı Harbiye Reisi, Halk Fırkası Kâtip-i Umumisi bu teşkilatın reisiydi.¹²²⁷

Millet Mekteplerinde üç tür örgütlenmeye gidilmiştir. Bunlar “*sabit, özel ve seyyar*” Millet Mektepleri dershaneleri organizasyonuydu. Ayrıca Köy Yatı Dershaneleri ve Halk Okuma Odaları örgütü de kurulmuştu.¹²²⁸ Millet Mektepleri’nin A dershanelerinde öğrenim çağlarını geçirmiş, eski ve yeni harfleri bilmeyenlere okuma yazma ve basit düzeyde toplama çıkarma yapabilmek; B dershaneleri A dershanesini bitirmiş vatandaşlara daha ileri düzeyde okuma yazma, imla, matematik, sağlık bilgisi ve yurt bilgisi öğretilmesi amacıyla kurulmuştu. Bu dershanelerden mezun olanlaraysa iki türlü mezuniyet vesikası verilmekteydi: Bunlardan biri “*Millet Mektepleri Dershanesi Mezuniyet Vesikası*” diğeri “*Millet Mektebi Şahadetnamesi*”ydi.¹²²⁹ Mustafa Kemal’in Latin harfleri ile ilgili söylevi bütün yurttaki olduğu gibi İzmir basınında da geniş yankı bulmuş ve Gazi’nin peşinden gitme çağrısı ile birlikte tam metin olarak yayınlanmıştı.¹²³⁰ Basının heyecanla karşıladığı bu gelişmeyi, Milli Eğitim Bakanı’nın beyanatları,¹²³¹ Latin harfleriyle imla lügatinin hazırlandığı ve yakında gazetelere dağıtılacağı dolayısıyla da halkın kolayca öğrenebileceği haberleri izlemişti.¹²³² Vilayet, üç ay gibi kısa bir sürede geçilecek yeni alfabe konusunda, koordineli olarak hemen işe başlamıştı. Böylece muallimlerin yeni harfleri öğrenmesi için 2 Eylül 1928 Misak-ı Milli Mektebi’nde kurs açılmıştı. Altmış kadar muallimin devam ettiği bu kurs bir hafta sürmüştü, bundan sonra çeşitli yerlerde açılan kurslarda yeni Türk alfabesini öğretmek için hazır hale gelmişti.¹²³³ Tedrisat müfettişlerine kurslar 8 Eylül’de açılacaktı. Bu kursu Tedrisat

¹²²⁵ Mustafa Şahin, “Bir Halk Eğitim Çalışması Örneği Olarak Millet Mektepleri”, *ÇTTAD*, C. I, S. 2, 1992, s. 214.

¹²²⁶ T. C. Maarif Vekâleti, *Millet Mektepleri Talimatnamesi*, Ankara, 22 Eylül 1929, s. 4.

¹²²⁷ *Anadolu*, 16 Teşrinievvel 1929.

¹²²⁸ Şahin, *a.g.m.*, s. 216.

¹²²⁹ Şahin, *a.g.m.*, s.s. 219-221.

¹²³⁰ *Hizmet*, 12 Ağustos 1928; *Anadolu*, 12 Ağustos 1928.

¹²³¹ *Anadolu*, 16 Ağustos 1928; *Hizmet*, 16, 19 Ağustos 1928.

¹²³² *Anadolu*, 12 Ağustos 1928.

¹²³³ *Anadolu*, 2, 4, 8 Eylül 1928.

Müfettişi Asım İsmet Bey idare edecekti.¹²³⁴ Resmi dairelerde de 1929 yılından itibaren Latin harfleriyle evraklar tutulacağından memurların yeni harfleri öğrenmeleri çok önemliydi. Memurlar ikâmet ettikleri yerlerdeki kurslara devam ederek sınavdan geçene kadar kurs görmeye mecburdular. 30 Aralık gününe kadar Latin harflerini öğrendiklerine dair belge almaları gereği kendilerine imza karşılığı tebliğ edilmişti.¹²³⁵

Yeni harflerin resmi olarak kabulünün hemen ardından, Maarif Vekâleti'nin Millet Mektepleri açılmasına dair talimatnamesine uygun olarak Vali Kâzım Paşa başkanlığındaki komisyon çalışmalara başladı. Oluşturulan komisyonla açılacak Millet Mektepleri kadrosu ve bütçesi hazırlanmıştı. İzmir Vilayeti Umum Meclisi, 22 Aralık 1928 tarihinde yaptığı son toplantıda Millet Mektepleri bütçesini 53.000 lira olarak belirlemişti. Bu bütçeyle İzmir vilayetinde 400 dersane açılacaktı. Millet Mektepleri dershanelerine 550 muallim görevlendirileceği gibi; 150 muallim de görevi buna uygun olan ehliyetli memurlardan, emekli ve ihtiyat zabitlerinden temin edilecekti. Mektepsiz ve muallimsiz köylere 50 seyyar muallim gönderilecek, seyyar muallimlere 1929 yılı Nisan ayına kadar 200 lira ödenecekti.¹²³⁶ Basın da yeni harflerin öğrenilmesi konusunda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiş, Millet Mektepleriyle ilgili gelişmeleri yalnız kent içinde değil, bütün Türkiye'deki gelişmeleriyle yakından takip ederek okuyucuya duyurmuştu. Ayrıca halka mekteplerin amaçlarıyla sağlayacağı faydaları vurgulayan konferanslar verilmiş, sinemalarda da mekteplerle ilgili tanıtım çalışmaları yapılarak halk aydınlatılmıştı.¹²³⁷

İzmir'deki Millet Mektepleri her yerde olduğu gibi 1 Ocak 1929 tarihinde törenlerle açıldı. Hanımların dershanelerinde açılış töreni saat 15.00'de, erkeklerin dershanelerinde saat 19.00'da yapıldı.¹²³⁸ Dönemin valisi Kâzım Paşa halkı okuryazar yapacak olan bu meseleye büyük bir titizlikle yaklaştı, Millet Mektepleri'nin açılışıyla ilgili hususları İzmir halkı ile paylaştı. Buna göre Millet

---

¹²³⁴ Anadolu, 5 Eylül 1928.

¹²³⁵ Anadolu, 19 Aralık 1928.

¹²³⁶ Tutsak, a.g.e., s.s. 388-389.

¹²³⁷ Ayvaz Morkoç, "Türk Harf İnkılabı ile Millet Mektepleri ve İzmir'deki Uygulamalar", 1. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (20-21 Kasım 2008), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 111.

¹²³⁸ Tutsak, a.g.e., s. 389.

Mektepleri'nin açılış tarihi olan 1 Ocak 1929'da büyük bayram gibi merasim töreni yapılacaktı. Okullar donatılacak, her okulun bulunduğu semtin halkı da davetliler gibi merasime katılacaktı. O gün askeri ve milli bandolar en büyük dershanelerin açılma merasimine gelecek, mülkü erkân da hazır bulunacaktı.¹²³⁹ Yapılan bütün hazırlıklardan sonra 1 Ocak 1929 tarihinde İzmir'de 50 Millet Mektebi dershanesi öğretime başladı. Açılan dershaneler şöyleydi: Salepçioğlu Camisi Dersanesi, Dumlupınar Mektebi Dersanesi, Şehit Fethi Bey Mektebi, Turan Mektebi, Mısak-ı Milli Mektebi, İsmet Paşa Mektebi, Olti Mektebi, Aras Mektebi, Sarıkamış Mektebi, İnönü Mektebi, Tınaztepe Mektebi, Karşıyaka Soğukkuyu Mektebi, Duatepe Mektebi, Kahramanlar Mektebi, Şehit Fadıl Bey Mektebi, Müdafa-i Hukuk Mektebi, Redd-i İlhak Mektebi, Alsancak Mektebi, Sakarya Mektebi, Halit Bey Mektebi, Zafer Mektebi, Yıldırım Kemal Bey Mektebi, Tepecik Mahfeli Dersanesi, İkiçeşmelik Camialtı Dersanesi, Asansör Kahvehanesi, Karantina Mahfeli Dersanesi, Cedit Mahallesi, Ballıkuyu Dersanesi, Mumcu Kahvehanesi Dersanesi, Eski Salı Tekkesi Dersanesi, İkinci Karantina Spor Mahfeli Dersanesi, Göztepe Mahfeli Dersanesi, İkinci Süleymaniye Birliği Dersanesi, Damlacık Kahvehanesi Dersanesi, Üçkuyular Dersanesi, Karşıyaka Ankara Mektebi Dersanesi, Karşıyaka Türk Birliği Mektebi Dersanesi¹²⁴⁰.

Halkın büyük rağbet göstermesi üzerine zamanla dershane sayısı artırıldı. Böylece Balçova, Karşıyaka Ankara Mektebi'nde, Turan'da yeni dershaneler açıldı. Seyyar muallimlerden Menemen ve Seydiköy'e ikişer, Kemalpaşa, Alurca, Dedebaşı, Yamanlar ve Dikili'ye birer muallim tayin edildi.¹²⁴¹ Zamanla öğrenci sayısı arttığından, Maarif İdaresi ve Millet Mektepleri İdare Heyeti hemen her gün yeni dershaneler açmak ve yeni muallimler tayin etmekle uğraşmaktaydı, aynı zamanda halkın devam durumu teftiş edilmeye başlandı.¹²⁴² Bir süre sonra sürekli hale getirilen Millet Mektepleri teftişleri, daha çok gündüzleri kadınlara ait dersliklerde, geceleri de erkeklere ait dersliklerde gerçekleştirildi.¹²⁴³ Turan Muşkara anılarında bu yılları şöyle anlatmaktadır:

---

¹²³⁹ Anadolu, 26 Aralık 1928.

¹²⁴⁰ Tutsak, a.g.e., s.s. 389-390.

¹²⁴¹ Hizmet, 6 İkincikânun 1929.

¹²⁴² Tutsak, a.g.e., s. 391.

¹²⁴³ Morkoç, a.g.m., s. 113.

Akşamları sofrada konuşmalarında uzun zaman bu konu anlatılmıştı, tartışılmıştı. Halk dershanelerine herkes bölük bölük akmıştı. Ahçımız ve ortalıkçı dersaneye giderdi. Aile efradı, babam, annem, evimizde kalan kuzenler ve ablam yabancı dil bilgileri sebebi ile yeni yazıyı derhal sökmüşlerdi. Annem ve babam evde çalışanlara halk dersanelerinde verilen ödevler için yardım ederlerdi. Akşam toplantılarında yeni yazının faziletleri sayılıp dökülüyordu. Hele dadımın kızı Mükerrerem'in kısa sürede yazar okur hale gelmesi ahçımızı iyice coşturmuştu. Yeni yazı coşkusu komşularımızda da sürüp gitmekteydi. Bunları çok iyi hatırlıyorum. İbrahim Ethem Beyler (Postacıoğlu) ve Tevfik Fikret Beyler'de (Adaman) de halk dersaneleri trafiği sürüp gidiyordu.¹²⁴⁴

Kâzım Paşa kursların layıkıyla yerine getirilmesi hususunda teftişlere büyük önem verdi, teftiş kurulu içinde yer alarak, Üçkuyular-Karataş bölgesindeki okulların denetimiyle bizzat ilgilendi. Millet Mekteplerinin açılışından 15 gün sonra verdiği demeçte de öngörülen hedeflere ulaşmanın mutluluğunu yaşadığını belirtmekteydi.¹²⁴⁵

Millet Mekteplerine alfabeler ve okuma kitapları Maarif Vekâleti'nden ücretsiz gönderildi. 1929 yılı Şubat ayına kadar İzmir Maarif Müdürlüğü'ne 60.000 alfabe ile 200 adedi köylere, 50.000 İzmir şehri merkezi ve ilçe merkezleri olmak üzere okuma kitabı temin edildi.¹²⁴⁶ Anadolu Gazetesi'nin 31 Teşrinisani 1932 tarihli haberinden üç yıllık süreçte yürütülen çalışmalar sonucu İzmir nüfusunun büyük bir bölümünde okuma yazma öğreniminin tamamlandığını ve Millet Mektepleri sayısının azaltıldığı görülür. Buna göre bütün vilayette 140, ihtiyaç olan mıntikalardaysa 18 tane okul açılacaktı. Açılacak okullardan bazıları şöyleydi: Müdafai Hukuk, Duatepe, Halit Bey, Tınaztepe, Zafer, Dumlupınar, İsmet Paşa, Kahramanlar, Alsancak, Şehit Fadıl Bey mektepleri, Karşıyaka'da Cumhuriyet Mektebi, Bornova'da Kars Mektebi, Buca'da Üçüncü Mektebi, Cumaovası ve Seydiköy Mektebi.¹²⁴⁷ İzmir'de 1929-1938 yılları arasında A grubuna toplamda

¹²⁴⁴ Muşkara, a.g.e., s. 48.

¹²⁴⁵ Dirik, a.g.e., s. 317; Anadolu, 17 Ocak 1929.

¹²⁴⁶ Anadolu, 22 Şubat 1929.

¹²⁴⁷ Anadolu, 31 Teşrinisani 1932.

22.731 erkek ve 8.954 kadın B grubuna 7.601 erkek 3.570 kadın devam etti; bu mevcuttan A grubunda başarılı olan erkek sayısı 11.193, kadın 4.803'tü. B grubunda 6.503 erkek, 2.721 kadın başarılı oldu.¹²⁴⁸

Kaza ve köylerde halkın yeni alfabeyi kolayca öğrenmesini sağlamak aynı zamanda da temel bilgileri vermek amacıyla halk odaları açıldı. Bu odaların sayısı ve açıldıkları yerler şöyledir:

Tablo 32: Halk Okuma Odaları Sayısı ve Açıldıkları Yerler

Kazalar		1931-1932	1933-1934		
			Şehir	Köy	Toplam
Bayındır		30	1	16	17
Bergama		47	2	12	14
Çeşme		14	-	8	8
Dikili		3	-	-	-
Foça		7	4	-	4
Karaburun		22	1	3	4
Kemalpaşa		11	1	14	15
Kuşadası		20	-	8	8
Menemen		30	-	24	24
Ödemiş		60	-	-	-
Seferihisar		11	-	-	-
Tire		23	-	22	22
Torbalı		14	-	21	21
Urla		17	1	9	10
İzmir		23	-	-	-
Şehir Merkezi	1				
Seydiköy	1				
Buca	2				
Karşıyaka	5				
Bornova	9				
Değirmendere	5				
Toplam		332	10	137	147

(Kaynak: Tutsak, **a.g.e.**, s. 396.)

1937-1938 ders yılında toplam 104 olan Halk Okuma Odaları İzmir'de 5'e, köylerde 101'e düşmüştür. Millet Mekteplerinde olduğu gibi Halk Okuma Odalarına da bu yıllarda okullaşma oranının artmasıyla ilgide bir azalma görüldü.¹²⁴⁹

¹²⁴⁸ 1929-1938 yılları arasında açılan mektep sayısı, muallim adedi ve diğer bilgiler için bkz.: Tuksak, **a.g.e.**, s.s. 392-394.

¹²⁴⁹ Tutsak, **a.g.e.**, s. 397.

4.1.5.4. Kütüphaneler

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk unsuruna hitap eden kütüphaneler genellikle vakıf kütüphanesi olarak camilerde bulunuyordu. Kitap sayısı bakımından azınlıklardan oldukça geride olan kütüphaneler arasında belli başlıları; Hisar, Şadırvan, Müftü ve Kemeraltı camilerine ait kütüphanelerdi. Bu kütüphanelerin sonradan çağın ihtiyaçları karşısında yetersiz kalması dolayısıyla bazı kişilerin girişimiyle özel kütüphaneler kurulmaya başlandı. Bu konuda ilk girişim 1895 Teşrinisani ortalarında kurulan “*Osmanlı Kütüphanesi*”ydi. Erkan Serçe’nin kütüphaneden çok “*kitaphane*” olarak düşünülmesi gerektiğini söylediği Osmanlı Kütüphanesi daha önce Hizmet Kütüphanesi adıyla kitapçılık yapan Muhittin Efendi ile Dava Vekili Gelibolulu Mehmet Rıfat Bey’in içinde bulunduğu bir heyet tarafından idare edilmekteydi. Kütüphaneyi oluşturacak kitaplar İzmir içinden acilen toplatılmış, ayrıca İstanbul’dan kitap getirtilmişti. Tam bir umumi kütüphane vasfı taşımayan Osmanlı Kütüphanesi kısa bir süre sonra çeşitli nedenlerden dolayı kapanmak zorunda kalmıştı.¹²⁵⁰ Osmanlı Kütüphanesi’nin kapanmasından sonra kütüphanecilik konusundaki ilk kişisel girişim Darül İrfan Okulu Müdürü Giritli Ali Refet Efendi’nin Askeri Kıraathane’nin yanı başında kurduğu özel okuma eviydi.¹²⁵¹ Kent aydınlarının da önemli bir buluşma merkezi olan bu kütüphane İkinci Meşrutiyet’in ilk yıllarına kadar yaşamış, bir süre sonra kirayı bile ödeyemez hale gelince, kitaplar önce Kadifekale’deki bir eve daha sonra da Milli Kütüphane’nin kurulması gündemde olunca buraya verilmişti. Diğer ise Hafız Ahmet Sabri’nin 1893’te kurduğu İzmir Kütüphanesi’ydi. Hem kütüphane hem de yayınevi olarak faaliyetini sürdürmüşse de uzun süre yaşayamamıştı.¹²⁵² İzmir, kent kütüphanesine ancak İkinci Meşrutiyet yıllarında dönemin önde gelen aydınlarının başlattığı girişimle kavuşabilecekti.

İzmir Milli Kütüphanesi ile ilgili ilk çalışmalar Vali Rahmi Bey döneminde Kadızade İbrahim Rıfat’ın öncülüğünde 1910 yılı sonlarında başlamıştır. Kütüphane,

¹²⁵⁰ Erkan Serçe, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Kütüphanecilik”, **Erdem A.K.M. Dergisi**, Cilt: 7, S. 19-21, Ankara, 1991, s. 738. Osmanlı Kütüphanesi konusunda Ömer Faruk Huyugüzel farklı bir görüş ileri sürerek, Giritli Refet Efendi’nin kurduğu özel kütüphanenin adı olarak bahsetmekte ve kuruluşunu 1897 olarak vermektedir. Bkz.: Huyugüzel, **a.g.e.**, s. 2.

¹²⁵¹ Süleyman Ferit Eczacıbaşı’nın anılarında bu okuma evinin adı “*Kıraathane*” olarak geçer. Bkz.: Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan...**, s. 115.

¹²⁵² Huyugüzel, **a.g.e.**, s. 2; Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan...**, s.s. 115-117.

1911 yılında İlm-ü İrfan Encümeni –daha sonra İzmir Milli Kütüphane Cemiyeti– adıyla kurdukları cemiyet tarafından 23 Haziran 1912 yılında geçici binasında halka açılmıştı.¹²⁵³ Kütüphanenin belli başlı kurucuları arasında Mahmut Tahir, Mehmet Sezai Söker ve Miralay Selahattin gibi yazarlar ve Celal Bayar, Celal Saygun, Süleyman Ferit Eczacıbaşı, Talat Muşkara, Hamdi Aksoy, Salih Akalın, Şükrü Cevahirci, Maksutzade Ekrem, Süleyman Tuser gibi tanınmış politikacı, sanatçı ve işadamları vardı.¹²⁵⁴ Rahmi Bey daha sonra kütüphanenin daha geniş ve bütünlüklü bir kompleks içinde hizmet verebilmesi için (aslında tasarlanan içinde sinema, eğlence merkezi, ve patinaj sahasının da bulunacağı büyük bir komplekstir) bir arsa sağlamıştı.¹²⁵⁵ Bu arsa üzerinde her ne kadar istenilen eğlence kompleksi dönemin koşullarından dolayı inşa edilemese de; Cumhuriyet kurulduktan sonra yönetim kadrosu ile yeniden şekillenerek bugün kullanılmakta olan Milli Kütüphane binası tamamlanmış ve 1926’da faaliyete geçmişti. Elhamra Sineması binasında faaliyete başlayan kütüphane sinemanın açılmasıyla önemli bir gelir kaynağına kavuşmuştu. Sinema gelirleri bütün borçların ödenmesini ve kitap sayısının 4.000’e çıkmasını sağlamıştı.¹²⁵⁶ Kütüphane binası ve Elhamra Sineması, öncülüğünü Mimar Kemalettin ve Vedat beylerin yaptığı Neo-Klasik Türk mimarisi akımının izleyicilerinden Mimar Tahsin Sermet Bey tarafından yapılmıştı. İçi ve dışı, gerçek anlamda sanatsal ve estetik çizgiler taşıyan bu bina, bugün İzmir’de ayakta kalmayı başaraabilmiş ender yapılarıdır.¹²⁵⁷ Kütüphane, yeni binasına 30 Ekim 1933 günü, yani Cumhuriyet’in onuncu yılında taşındı. Kütüphanenin 1926 yılı kitap sayısı 8.890 cilt iken, bu sayı 1935 yılında 17.000 cilt, 1941 yılındaysa 30.000 cilde ulaştı.¹²⁵⁸ Atatürk, 3 Şubat 1933 günü Milli Kütüphane’yi ziyareti sırasında gördükleri karşısında çok duygulandı. Ardından Türkiye’de basılan tüm yayınların Milli Kütüphane’ye sağlanması konusunda direktif verdi. Bunun sonucu olarak İzmir Milli Kütüphanesi, 1934 yılında çıkarılan Basma, Yazma ve Resimleri Derleme Kanunu kapsamına alındı ve o yıldan itibaren Türkiye’de çıkan tüm yayınlar

¹²⁵³ Efendioğlu, **a.g.m.**, s. 357. Huyugüzel kütüphanenin açılış tarihini 6 Temmuz olarak vermektedir. Bkz.: Huyugüzel, **a.g.e.**, s. 2.

¹²⁵⁴ Huyugüzel, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e...”, s. 62; Ali Rıza Atay, “İzmir Milli Kütüphanesi”, **İzmir Dergisi**, Temmuz 1993, S. 4, s. 31; Saran, **a.g.e.**, s. 48.

¹²⁵⁵ Çiğdem Erkal İpek, “Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi”, **ÇTTAD**, C. 1, S. 3, 1993, s.s. 230-232; Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan...**, s. 118.

¹²⁵⁶ Aksoy, **a.g.e.**, s. 117; İpek, **a.g.m.**, s. 230; Erkan Serçe, **İzmir’de Kitapçılık**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s.s. 76-78.

¹²⁵⁷ İpek, **a.g.m.**, s. 237.

¹²⁵⁸ Baykara, **a.g.p.**, s. 324.

kütüphaneye gelmeye başladı.¹²⁵⁹ Kütüphaneye kuruluşundan beri “*millî*” dendiği halde, bu sıfat kendisine resmi olarak 3512 sayılı Cemiyetler yasasının 16. Maddesi uyarınca Bakanlar Kurulu Kararı ile 23 Eylül 1939 tarihinde verildi. Daha sonra da kütüphanenin devlete yük olmadan her türlü müdahaleden arındırılması amacıyla 15 Şubat 1978 tarihinde Milli Kütüphane Vakfı kurulup kütüphane tek başına bırakıldı.¹²⁶⁰ Kütüphane binası iki katlıdır: Birinci katta yönetim odaları, bir depo, iki genel okuma salonu, fotokopi odası, okuyucu hizmetleri servisi ikinci katta; kitap ve dergi depoları vardır. Kütüphaneye kitaplar Derleme Kanunu gereği gelen kitaplar ile satın alma ve bağış yoluyla sağlanmaktadır.¹²⁶¹ Günümüzde faaliyetlerini sürdüren kütüphane İzmir’deki en sistemli kültür kurumlarından biridir. Hem okuyucular hem de araştırmacılar için vazgeçilmez olmuştur.

İl Halk Kütüphanesi,¹²⁶² ilk kez 1775 yılında Hisar Camii altında Ahmet adlı bir kitap dostu tarafından “*Hisar Camii Şerif Kütüphanesi*” adıyla kurulmuştu. Ülkede tüm vakıf kütüphaneleri, 1925 yılında çıkarılan 671 sayılı Tekke ve Zaviye ve Türbelerin Seddine, Türbedarlıkların Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun gereğince, Milli Eğitim Bakanlığı’na devredilmişti.¹²⁶³ Bu karar doğrultusunda İzmir’deki 15 vakıf kütüphanesinden 4.602 matbu ve 3.514 el yazması kitap toplanmıştı. Maarif Vekâleti bu kitaplarla İzmir’de büyük bir kütüphane açma düşüncesinde olduğundan, toplanan kitapların Salepçioğlu Camisi altındaki Hisar Kütüphanesi’ne nakledilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece Hisar Kütüphanesi Pazaryeri, Hatuniye, Tuzcuzade, Musa Kazım, Şadırvan, Osman Nüzhet, İlyaszade vakıf kütüphaneleri ile Girit muhacirleri ve Mustafa Efendi’nin bağışlarıyla teşekkül edilmişti. Oluşturulan komisyon kütüphaneye koyulacak kitapları belirlemiş sonuçta 2.722 ciltlik Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Farsça kütüphanenin raflarına yerleştirilmişti. Kütüphane, Maarif Vekâleti’nin 3 Mayıs 1933 tarihli 286 sayılı tahriratıyla Halkevine devredildi. Kütüphanede 1926 yılında, 1.753’ü yazma olmak üzere 4.935 kitap bulunmaktaydı. Kütüphanenin yıllık okuyucu sayısı 455 iken Halkevine devredildikten sonra aylık okuyucu sayısı 250’ye

¹²⁵⁹ Serçe, **a.g.e.**, s. 85.

¹²⁶⁰ İpek, **a.g.m.**, s. 238; Baykara, **a.g.p.**, s. 324.

¹²⁶¹ Atay, **a.g.m.**, s.s. 31-32.

¹²⁶² Hisar, Halkevi ve günümüzde Atatürk İl Halk Kütüphanesi.

¹²⁶³ Ahmet Gürlek, **Bir Kent Bir Kütüphane Atatürk İl Halk Kütüphanesi**, Ankara Matbaası, İzmir, 2001, s.s. 79-80.

yükseldi.¹²⁶⁴ Daha sonra Kemeraltı Camii’nde faaliyette bulunan “*Salepçioğlu Vakıf Kütüphanesi*” 1948 yılında Maarif Vekâleti’ne devredilince, Hisar Umumi Kütüphanesi ile birleştirilerek “*Hisar-Salepçioğlu Kütüphanesi*” adıyla 1952 yılına kadar hizmetini sürdürdü. Kütüphane Atatürk Müzesi’nin zemin katında uzun yıllar hizmet verdi. Milli Eğitim Bakanlığı’nca, Kasım 1962 tarihinden itibaren kütüphanenin adı “*Atatürk İl Halk Kütüphanesi*”ne dönüştürüldü. Bina bir süre sonra Atatürk Müzesi’ne çevrilerek halka açılınca, Atatürk İl Halk Kütüphanesi de Nisan 1973 yılında Mithatpaşa Caddesi’nde şu anda hizmet verdiği binaya taşındı.¹²⁶⁵

Son olarak eklenmesi gereken konu kıraathanelerdir. Geçmişte olduğu gibi 30’lu yıllarda da fikir ve sanat adamlarının toplandığı yerler genellikle kıraathanelerdi. Birer kütüphanesi de bulunan bu kıraathaneler gazete ve dergileri okura sunmaları bakımından önemliydi. Huyugüzel de kıraathaneleri birer kültür kurumu olarak kütüphanelerle birlikte düşünmek gerektiğini söylemektedir. İncelenen dönemde bu kıraathaneler önemli kültür merkezleri olmaya devam etti. Buna göre eşraftan Mehmet ve Emin efendilerle Halim Ağazade Halil Bey’in Kemeraltı girişinde kurduğu Feyziye (daha sonra Ekmekçibaşı), Beyler Sokağı’nda Ömer Lütfi Efendi’nin Askeri Kıraathane’si, Tilkilik’te Giritli Hasan Efendi ile Ali Ağa’nın kıraathaneleri en önemli kıraathaneler arasındaydı. Askeri Kıraathane’de Eşref, Bıçakçızade Hakkı, Baha Tevfik, Şahabettin Süleyman, Yakup Kadri, Hamit Suphi ve Bezmi Nusret gibi şair ve yazarlar toplanırken, Mevlevi Şeyhi Nurettin, Tokadızaade Şekip, Müstecabizade İsmet ve Hüseyin Avni gibi daha ziyade Mevlevilik ve Bektaşilik’e meyilli yazarlar Ekmekçibaşı Kıraathanesi’ne çıkarlardı. Maraşlı Kâmil, Müftü Mehmet Sait ve Rahmetullah efendiler gibi medreseye mensup kişilerin toplandığı yerler ise Tilkilik’teki kıraathanelerdi. Daha sonra fikir ve sanat çevresi artık kıraathaneleri bırakıp çağın değişimine ayak uydurarak Ankara Palas’ta toplanmaya başladılar.¹²⁶⁶

¹²⁶⁴ Gürlek, **a.g.e.**, s.s. 79-80; Baykara, **a.g.e.**, s.s. 324-325.

¹²⁶⁵ Gürlek, **a.g.e.**, s.s. 79-84.

¹²⁶⁶ Huyugüzel, **a.g.m.**, s. 63.

4.1.5.5. Arkeoloji ve Müze

17. yüzyılda Avrupa’da gelişmeye başlayan arkeoloji bilimi Homeros’un İlyada’sını yazdığı yer olarak görülen Troya’da, Comte de Chouseul Gouffier’in yaptığı ilk arkeolojik kazı ile 1776’da başlamıştı.¹²⁶⁷ . Dünyada ilk arkeolojik hırsızlığın önünü de açan bu girişimden sonra arkeoloji bilimi 18-20. yüzyılın ilk çeyreği boyunca heykel avcılığı olarak gelişmişti. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında arkeolojik buluntular dünyaya gezginler ve yol mühendisleri tarafından tanıtılmıştı. Padişah’tan alınan iradelerle bu hazineler rahatlıkla geziliyor, haritalar hazırlanıyor ileride yapılacak soygunların da önü açılmış oluyordu. Özellikle 1856 yılında başlayan demiryolu çalışmaları esnasında ortaya çıkarılan eserler kısa süre sonra yurtdışına kaçırılmasını beraberinde getirmişti. Önce Efes’teki Artemis Tapınağı daha sonra Bergama’daki Zeus Sunağı ve Troya hazineleri teker teker yurtdışına çıkarılarak; Londra’daki British Museum, Berlin’deki Pergamon Museum, Paris’teki Louvre, Viyana’daki Hoffburg Sarayı’nı doldurmuştu.¹²⁶⁸

İzmir’de arkeoloji ve müze çalışmaları ilk olarak İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Müfettişi olarak göreve başlayan Aziz (Ongan) Bey tarafından başlatılmıştı. Bir iki ay içinde, başta Bergama olmak üzere Sart, Ayasuluğ gibi tarihi eserlerin depolandığı yerlerden eserlerin çalındığını tespit etmiş, böylece hırsızlık ve tahribatın önüne geçmek için çalışmalar başlatmıştı. Önce tarihi eserlerin zengin olduğu bölgelere bekçiler konularak işe başlanmış, daha sonra da eski eserlerin bir müzede toplanması için Maarif Vekâleti’nden bina temin etmesi istenmişti. Böylece müzeciliğin önünü açacak ilk mekân olarak Ayavukla Kilisesi, yeni bir bina yapılınca kadar tarihi eserlerin toplandığı ve sergilendiği bir yer olmuştu.¹²⁶⁹

İzmir’de arkeoloji çalışmaları esas olarak Vali Kâzım Paşa himayesinde başlatılmış, kurulan Asar-ı Atika Cemiyeti tarafından gerçekleştirilmişti. İzmir Müzesi 15 Şubat 1927 tarihinde Vali Kâzım Paşa ve o zamanki müze müdürü Aziz

¹²⁶⁷ Nedim Atilla, “Batı Anadolu’da Arkeolojinin İlk Günlerinden Bugüne”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 5, Şubat, 2002, s. 128.

¹²⁶⁸ Atilla **a.g.m.**, s.s. 135-139; Sabri Yetkin, “Osmanlı Arşiv Belgelerinin Ege Arkeolojisi Üzerine Düşündürdükleri”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S.5, Şubat 2002, s.s. 307,312-316; Erkan Serçe, “İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti ve İzmir Arkeoloji Müzesi’nin Kuruluşu”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 5, Şubat, 2002, s. 318.

¹²⁶⁹ Baykara, **a.g.p.**, s. 343.

Bey'in büyük gayretleriyle açılarak bugünkü halini almıştır.¹²⁷⁰ Müze kısa sürede uluslararası ün kazanmıştı. Her kesimden insanın istifade ettiği bir yer haline getirilmişti. Nitekim Atatürk 1931 yılı ziyaretinde, bu durumdan duyduğu mutluluğu müze ziyaret defterine aktardı.¹²⁷¹ Müze, cuma, cumartesi ve pazar günleri mesai saatleri dâhilinde herkese açıktı. Ecnebi seyyahlar içinse salı günü hariç her gün açıktı. Giriş ücreti 10 kuruştı.¹²⁷² Müzenin bahçesinde ve birinci katında Batı Anadolu'nun Yunan, Roma ve Bizans dönemlerine ait eserleri sergilenmekteydi. Müzenin üst katında İslami ve diğer bazı uygarlıklara ait para koleksiyonunun yanında, “*inkılap*” köşesi olarak düzenlenen bir bölümde tekke ve zaviyelerin kapatılması sonrasında toplanan eşyalar bulunmaktaydı. 1933'te Maarif Vekâleti tarafından gönderilen ve 129 parçadan oluşan Hitit dönemi eserleri üst kattaydı. Kısa sürede içeriği zenginleşen müze, 1934 yılında yayınlanan İzmir Rehberi'ne göre; eserlerinin çokluğu ve zenginliği ile dünyadaki ikinci derece müzeler arasında kabul edilmekteydi. 1943 yılında müzenin adı İzmir Arkeoloji Müzesi olarak değiştirildi.¹²⁷³

İzmir Asar-ı Atika Cemiyeti, İzmir Müzesi'nin açılış gününü kendi kuruluş günü olarak ilan etmişti. Cemiyet'in nizamnamesi iki fasıl ve 12 maddeden oluşmakta, amacı ise şöyle belirtilmekteydi:

“İzmir şehrinde ve mülhakatında mevcut ve milli övüncümüze ilişkin menkul ve gayrimenkul mimari eserler vesaire ile kadim kavimlere ait “asar-ı nefise-i sanatkârane” hakkında bilinmesi gereken konulara dair umumi istifadeyi sağlayacak şekilde neşriyatta bulunmak.”

Cemiyetin toplantı yeri müze olacaktı (1. Madde). Cemiyet azalığı hükümet memurları da dâhil herkese açıktı (2. Madde). Cemiyete dâhil olacak aza bir defaya mahsus olmak üzere üç lira giriş ücreti ödeyecekti (3. Madde).¹²⁷⁴ Cemiyet kuruluşundan hemen sonra ilk olarak 1927 yılında Aziz (Ogan) Bey'in kaleme aldığı,

---

¹²⁷⁰ Bilget, **a.g.e.**, s. 47.

¹²⁷¹ Atilla, **a.g.m.**, s. 141.

¹²⁷² **İzmir Panoraması 1934**, İzmir Asarı Atika Muhipleri Cemiyeti, Nefaset Matbaası, İzmir, 1934, s. 34.

¹²⁷³ Serçe, **a.g.m.**, s. 324.

¹²⁷⁴ Serçe, **a.g.m.**, s. 321.

“İzmir Müzesi Rehberi”ni Türkçe ve Fransızca olarak yayınladı ve bugün de araştırmacılar için çok kıymetli eserlere imza attı. Bu eserler şöyledir:

- 1-Aziz (Ogan) Efesos-Ayasulug Rehberi (1927),
- 2-Bergama Tarihi ve Rehberi (1929),
- 3-Felix Sartiaux, Küçük Asya’da Ölmüş Şehirler (1931),
- 4-Bonavantür F. Slaars ve Ikonomos İzmir Hakkında Tetkikat (1932),
- 5-H.C. Butler, Sart Harabeleri ve Halikarnas (-1932). Çeviren: M. Rahmi (Balaban)-Cezmi Tahir,
- 6-Selahatin Kandemir Truva Harabeleri ve Akalar (1933),
- 7-İzmir Rehberi (1934),
- 8-Efes Harabeleri Rehberi (1934),
- 9-Bergama Harabeleri (1934),
- 10-İzmir Panoraması (1934),
- 11-Helene Miltner-Y. Bahlan, Eski İzmir.

Yayınlanan kitap sayısı 1934 yılında 20’ye ulaşmıştı.¹²⁷⁵ Ayrıca uzun yıllar boyunca İzmir ve çevresinde kazılar yaptırmıştı. Namazgâh semtindeki “Kocabahçe” denilen yerde 1924-1933 yılları arasında ilk kazı çalışmalarının başlamasıyla, Roma dönemine ait olduğu kanıtlanan iki katlı bir Agora ortaya çıkarılmıştı.¹²⁷⁶ Cemiyet, Bergama’da harabeyi gezmek ve kasabada kalarak incelemelerde bulunmak isteyen

¹²⁷⁵ Bkz.: **İzmir Müzesi Rehberi**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1932, sayfa yok; Atilla, **a.g.m.**, s. 141; Serçe, **a.g.m.**, s.s. 325-326; Rıza Kınay, “Batı Anadolu’da Arkeoloji Kitapları (1679-192)”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 5, Şubat, 2002, s.s. 329-332.

¹²⁷⁶ Kentin ve eski yerleşimlerin ortasında bulunan Roma Devlet Agorası, MS 178 depreminde yıkılan kentin onarımı sırasında yapılmıştı. Agora, Roma İmparatoru Marcus Aurelius’un kişisel parasıyla inşa ettirdiği bir eserdir. Osmanlı döneminde sanki asıl işlevine nazire yaparcasına Pazaryeri olarak adlandırılmış, etrafındaki mahalleye de aynı ad verilmişti. İlhan Pınar Agora antik kalıntısının 1930 yılında şiddetli yağmur ve fırtına sonucu devrilen ulu bir çitlembik ağacının boşalttığı yerde ortaya çıkan büyük boşluk sonucu tesadüfen görüldüğünü söylemekte ve o güne kadar düzlük olan, büyük ölçüde mezarlık ve Namazgâh olarak kullanılan alanda Agora antik kalıntıları olduğu bilinmediğini eklemektedir. Bkz.: İlhan Pınar, **İzmir Yazıları**, İ.B.B. Kültür Yayınları, İzmir, 2012, s. 98.

arkeologların barınmalarını sağlamak amacıyla çok konforlu bir bilim evi inşa ettirmişti.¹²⁷⁷ Bu dönemde arkeolojik çalışmalara destek veren diğer kurumlar Halkevi ve Ege Turizm Derneği'ydi. İlerleyen yıllarda şüphesiz İzmir'in kazandığı en önemli isim Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgel olmuştur. Bayraklı-Smyrna ören yerinde başlattığı çalışmalar, 1948 yılında bir arkeoloji istasyonu kurulması ile sonuçlanmıştı. 1993'e kadar Smyrna, Foça, Pitane (Çandarlı) ve Erythrai'de (İldırı) yetiştirdiği öğrencilerle birlikte kazılarını sürdürdü.¹²⁷⁸

İzmir arkeolojisine emek vermiş, çok değerli bilgiler ortaya koymuş, pek çok öncül arkeolog vardır. Bu anlamda eski Smyrna'yı ilk defa ortaya çıkaran ve ilk incelemeleri yapan Baron Anton Prokesch von Osten, İzmir'in Roma Tiyatrosu üzerine ilk ve tek kapsamlı çalışmayı yapan mimar Otto Berg ve arkeolog Otto Walter, Vali Kâzım Dirik'in öncülüğünde Eski Smyrna'da ilk kazı çalışmalarını başlatan Helene-Franz Miltner çifti, İzmir'in kaleleri üzerine ilk bilimsel çalışmayı yapan Wolfgang Müller Wiener ve yayınladığı eşsiz Efes Albümü ile İzmir suyollarını ve Akçakaya Kalesi'ni ilk defa araştırma konusu haline getiren Georg Weber hemen akla gelen isimlerdir.¹²⁷⁹ İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Cemiyeti'nin ilk önemli kaybı aynı zamanda cemiyetin umumi kâtipliğini de yürüten Asar-ı Atika Müfettişi Aziz Ogan'ın İstanbul Müzesi genel müdürlüğüne atanmasıyla yaşanmıştı. Daha sonra cemiyetin en büyük destekçisi Vali Kazım Dirik'in Trakya valiliğine atanmasıyla, toparlanamamış ve tarihe karışmış olsa da geride yayınladığı kitaplar kalmıştır.¹²⁸⁰

Cumhuriyet dönemi arkeoloji ve müze çalışmalarını değerlendiren Emel Kayın; daha önce kazı yapılan antik kentlerin dışında, İzmir içindeki buluntuların genellikle kentin imar faaliyetleri sırasında rastlantısal olarak bulunduğunu ve bu antik buluntular üzerinden çalışmalar devam ettirilmişse de çizimlerinin ve sistematik kayıtlarının tutulamadığını ve belgelenemediğini ifade etmektedir. Bu eserlerin taşınabilir nitelikte olanları müzeye taşınmış, taşınmazlar ise yatırıma engel olduğu düşünülerek sökülerek yatırıma devam edilmiştir. Örnek olarak günümüzde Tekel binası olarak bilinen “*Di Amerakan Tobako Tütün Kumpanyası*” tarafından

¹²⁷⁷ Dirik, **a.g.e.**, s. 345.

¹²⁷⁸ Atilla, **a.g.m.**, s.142; Kınay, **a.g.m.**, s. 331.

¹²⁷⁹ Pınar, **a.g.e.**, s. 75.

¹²⁸⁰ Serçe, **a.g.m.**, s. 326.

inşa edilmekte olan tütün deposu binasının 1931 yılındaki hafriyatı sırasında 5.000 yıl öncesine ait bir stadyum olduğu öne sürülen mozaikler ortaya çıkarılmış, fakat bu kalıntılar üzerinde inşaat yapılmaya devam edilmiştir.¹²⁸¹ Kadifekale de aldığı göçler sonunda buraya yerleşen insanların evlerinin yapımında taşlarının kullanılması nedeniyle büyük ölçüde harap olmuştur. Bu anlamda Kadifekale'nin onarımı ve etrafının ağaçlandırılması da yokluk yıllarının kültür çalışmalarından biridir. Diğer taraftan kentte mezarlıkların kent içinden kaldırılarak çevre mekânlara taşınması sırasındaki çalışmalar da önemlidir. Nitekim Namazgâh, Eşrefpaşa ve diğer mekânlardaki mezarlıkların taşınması esnasında kabir, mezar ve türbelerdeki taşlardan sanat değeri olanlar seçilerek müzeye gönderilmişti. Namazgâh'daki mezarlığın park haline getirilmesi sırasında ortaya çıkan büyük mermer heykel kaidesi uzmanlarca araştırılırken burada çok sayıda eski eser olduğu ve yeraltında birçok mermer levha bulunduğu tespit edilmişti. Böylece Nisan 1932'den itibaren dönemin İzmir Müdürü Kantarağası Selahattin Bey'in öncülüğünde "*Namazgâh Mezarlığı Kazıları*" ya da "*Dikilitaş Hafriyatı*" adı ile kamuoyuna yansıyan kazı çalışmaları başlatıldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında belgelemeye yönelik çabaların ise kişisel duyarlılıkla sürdürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Vali Kâzım Paşa'nın İzmir'e davet ettiği arkeolog Helena Miltner Kadifekale ve Tepekule höyüğünde önemli tespit çalışmaları yaparak harita üzerine aktarmıştı. Öte yandan örneğin Eşrefpaşa Mal Deresi civarında 1931 yılında yapılan hafriyatta "*Roma dönemine ait duvarlar bir yol ve etrafı kolonlarla çevrili mağazalar olduğu tahmin edilen eserler*" bulunmuştu. Bu eserlerin yakınındaki çukurlarda da bir tapınağa ilişkin kalıntılara rastlanmıştı. Diğer yandan İzmir Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti adına sondaj yapılarak, bölge harita üzerine aktarılmıştı. Noktasal olarak belirtilmemekle birlikte Eşrefpaşa'da yol genişletme çalışmaları esnasında ortaya çıkan eserlerin 10 m genişliğinde ve taş döşeli antik İpek Yolu'na ilişkin olduğu tespit edilmişti.¹²⁸² Dönemin kısıtlı imkânlarına rağmen arkeoloji ve müzecilik anlamında çok büyük işler yapıldığı rahatlıkla söylenebilir.

¹²⁸¹ Emel Göksu, "Agora Arkeolojisinin Kentliye Yansıyan Yüzü", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S. 5, Şubat, 2002, s.s. 51-52.

¹²⁸² Göksu, *a.g.m.*, s.s. 52-53.

1941 yılı rehberine İzmir’de Atatürk Müzesi, İsmet İnönü Evi, Asar-ı Atika Müzesi, İzmir Müzesi, Sağlık Müzesi ve Ziraat Müzesi bulunmaktaydı.¹²⁸³ Atatürk Müzesi, Birinci Kordon’daki Atatürk Caddesi’nde 248 numaradaydı. Bu bina önceleri bir Ermeni eviyken kurtuluş savaşından sonra hazineye geçmişti. İzmir Belediyesi 1925 yılında aldığı bir kararla bu binayı satın alarak Atatürk’e hediye etmişti. Atatürk İzmir’e geldiği 10 Eylül 1922 tarihinden sonra bu evde kalmıştı. Atatürk’ün ölümü üzerine bina ablası Makbule Hanım’a kaldıysa da 24 Eylül 1940’da İzmir şehri Atatürk Müzesi oldu.¹²⁸⁴

Bergama’da Arkeoloji ve Etnografya olmak üzere iki müze bulunmaktadır. Bergama Müzesi, 1936 yılında kuruldu. Efes Müzesi 1929 yılında Vali Kâzım Paşa ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müfettişi Aziz Ogan tarafından kuruldu. Müzede Arkaik, Yunan, Roma, Bizans ve Türk çağlarına ait eserler bulunmaktadır. Bu eserler dokuz bölümde sergilenmektedir.¹²⁸⁵ Kültür Müzesi, Maarif Vekâleti tarafından Kültürpark içinde tesis edilmişti. Her sene fuar döneminde açılır. Güzel sanatlara müteallik eserler ve memleketimizde tabedilen her mevzuya ait kitaplar teşhir edilmekteydi.¹²⁸⁶ Kültürpark içinde ayrıca Sağlık Müzesi ve Ziraat Müzesi hizmet vermektedir. Son olarak bahsedebilecek müze Tire Müzesi’dir. 1935 yılında Tire Halkevi Müze Kolu tarafından kurulmuştu. 1946 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nce tescil edilerek Devlet Müzesi oldu.¹²⁸⁷

4.2. Sanat

4.2.1 Sinema

1895 yılında Lumière Kardeşlerin ilk olarak Paris’te halka açık olarak gerçekleştirdikleri gösteriyle insanoğlu günümüzün “yedinci sanat”ı diye tabir edilen sinemayla tanışmış oldu. 19. yüzyılın sonunda hayatımıza giren sinema, televizyonun henüz olmadığı bir dönemde en yaygın ve kitlesel seyirlik sanattı. Önce sessiz, ardından sesli sonra da renkli ve günümüzdeki üç boyutlu haliyle mucizeleri perdeye yansıtarak adeta bizi içine alan bu sanat, çok geçmeden Osmanlı coğrafyasına da

¹²⁸³ İzmir Şehri Rehberi 1941, s.s. 153-154.

¹²⁸⁴ Saran, a.g.e., s. 49.

¹²⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 1967 İzmir İl Yıllığı, s.s. 345-348.

¹²⁸⁶ İzmir Şehri Rehberi 1941, s.s. 153-154.

¹²⁸⁷ 1967 İzmir İl Yıllığı, s. 351.

gelecek ve İzmirli bir yıl sonra bu yeni gösteri türüyle tanışacaklardı.¹²⁸⁸ İzmir’de ilk yerleşik sinema salonu 1909’da Kramer halefleri (evlatları) tarafından Kordon’da “*Pathe Sinematografhanesi*”¹²⁸⁹ adıyla açılmıştı. Adı sinematografhane olan son derece eğlenceli ve büyüleyici salonlar, İkinci Meşrutiyet’in ardından artmış ve kısa zamanda İzmir’in birçok semtine yayılmıştı. Böylece Kordon’da 8, Karşıyaka’da 2, Irgat Pazarı, Asansör üzeri, Güzelyalı ve Basmahanede birer sinema açılmıştı.¹²⁹⁰ 1920’li yılların başında İzmir’de faaliyet gösteren sinema salonlarının sayısı 17’ydi (aktif olarak çalışan 13) ve en önemlileri Kordon’daydı. Büyük sinemaların çoğu Rumların mülkiyetindeydi. Yukarıda sayılan sinemalardan beş tanesi de aslında tiyatroydu ve şehre gelen tiyatro grupları ya da konserler için kullanılmaktaydı.¹²⁹¹

Cumhuriyet’in ilanını izleyen yıllardan (özellikle 30’lı yıllarda) itibaren kurulmaya başlanan devlet sanayi işletmelerinin kültür evlerindeki sinema salonları ve önemli askeri birliklerin bulunduğu yerlerdeki orduevlerinin sinema salonları, sinemanın Anadolu’ya yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştu. Böylece sinema artık yalnızca büyük kentlerde değil, küçük Anadolu şehirlerine de yayılan en büyük eğlence olmuştu. 1923’ten sonra, sinemanın sadece seyirlik yanıyla yetinilmemiş, aynı zamanda ilk Türk filmleri çevrilmeye başlanmıştı.¹²⁹² Müslüman Türk kadınının sinemaya geçişini de bir bakıma Cumhuriyet’e borçluyuz. Kurtuluş Savaşı ve ardından Cumhuriyet’le birlikte coşan milli duygulara yanıt vermek için kolları sıvayan Muhsin Ertuğrul, Ateşten Gömlek filmini yapmaya karar verince, bu filmde oynayacak olan kadın oyuncuların ille de Müslüman Türk olması için kampanya başlatmıştı. O döneme dek Müslüman kadının sahne ya da perdede gözükmesi günah ve yasaktı. Milli duyguların kitlesel dayatması karşısında yasak ve günah delinmiş oldu. Böylece sinemamızın ilk Müslüman Türk kadın oyuncuları Bedia Muvahhit ile Neyirre Neyyir (Ertuğrul) sinema dünyasında yerlerini aldılar. Öncü Türk Müslüman

¹²⁸⁸ Beyru, **a.g.e.**, s.s. 257-258. Burçak Evren ilk halka açık sinema gösteriminin 1897’de Beyoğlu’ndaki bir birahane de gerçekleştirildiğini söylemektedir. Rauf Beyru’nun verdiği bilgiler göz önüne alındığında ilk gösterimin İstanbul değil, İzmir’de yapıldığı daha doğru bir bilgidir. Bkz.: Burçak Evren, “Beyazperdede 75 yılın Gölgeleği”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 127; Nijat Özön, “Türk Sineması”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, İletişim Yay., İstanbul, s. 1878.

¹²⁸⁹ İzmir’in kültür yaşamına büyük katkısı olan Pathe Sineması, 22 Haziran 1910’dan başlayarak birtakım belgeselleri de İzmir halkına takdim etmiş; Ramazan aylarında değişik temalara da ev sahipliği yaparak gelirinin bir kısmını şehrin fakirlerine aktarmıştır. Bkz.: Uğur Yeğin, **Evvel Zaman İçinde İzmir**, İTO Yayınları, İstanbul, 2009, s. 127.

¹²⁹⁰ Bilget, **a.g.e.**, s. 31.

¹²⁹¹ Bkz.: Berber, **İzmir...**, s. 36; **İzmir 1921**, s.s. 71-73.

¹²⁹² Evren, **a.g.m.**, s. 127.

kadın oyuncularının devamı ancak 1931’de Semiha Berksoy ile gerçekleşebilmişti. Bu arada sinemamızın ortak yapımlara girişmesi Müslüman kadın oyuncu sorununu da bir ölçüde azaltmıştı. Sinemamızdaki kadın oyuncu yokluğuna, başlangıçta olduğu gibi 30’lı yıllarda yine Cumhuriyet ruhu çözüm getirmek zorunda kaldı. Bu dönemde Cumhuriyet’in en güzel kadını seçmek hem asrileşmek açısından moda, hem de alafranga gözükmek için kaçınılmaz oldu. İlk Türkiye güzeli seçilen Feriha Tevfik, “Kaçakçılar” (1932) filmiyle Müslüman Türk Kadın oyuncular kervanına katılıp öncüler arasında yerini aldı. Onu bir yıl arayla sinemamızın ilk efsane kadını Cahide Sonku izledi. Bataklı Damın Kızı Aysel filmiyle tiyatronun yanı sıra sinema oyunculuğuna da başlayan Cahide Sonku, aynı zamanda sinemamızın ilk starı oldu. 30’lı yıllarda sinemanın kadın oyuncu gereksinmesini yine başlangıçta olduğu gibi Darülbeyti karşıladı. Şevkiye May, Necla Sertel, Perihan Yanal, Halide Pişkin tiyatrodan arta kalan zamanlarını, biraz da Muhsin Ertuğrul’un dayatmasıyla sinemada değerlendirdiler.¹²⁹³ Cumhuriyet’in ilk on yılında, sinema tümüyle Muhsin Ertuğrul’un egemenliği altındaydı. Muhsin Ertuğrul tek seçici, tek yönetmen, en önemli oyuncu ve aynı zamanda senaristti. 40’lı yıllara kadar bu böyle devam etti. Muhsin Ertuğrul dönemi 40’lı yıllarda kapandı.¹²⁹⁴ Nijat Özön’ün de belirttiği gibi; gerçekte gerek Kemal Film’in, gerek İpek Film’in yönetmeni Muhsin Ertuğrul, oyuncu kadrosu da “Darülbeyti/Şehir Tiyatrosu” oyuncularından olduğundan, 1922’den 1939’a dek uzanan on yedi yıllık dönemi “Muhsin Ertuğrul ve Darülbeyti Tekeli” olarak adlandırmak daha yerinde olacaktır.¹²⁹⁵

Cumhuriyet dönemi İzmir sinemalarına bakıldığında öncelikle yaşadığı büyük yangın sonucu, (başta Pathe olmak üzere) birçok sinemasını ya kaybetmiş ya da çok büyük zararlarla kurtarabilmiş bir kent çıkar karşımıza. Fakat yangının külleri yavaş yavaş soğumaya başlayıp da sosyal hayat tekrar normalleşince sinemalar eski kötü günleri geride bırakarak, gösterilerine kaldıkları yerden devam ettiler. Osmanlı Devleti’nin tarihe gömülüp yeni bir devletin kurulduğu 1920’li yıllar Batılı tarzda kurulan yeni devletin temellerinin atıldığı dönemdi. Bu anlamda sinema sanatı günün siyasi, sosyal konjonktürüne uygun olarak payına düşeni aldı. Bu değişimin yansımaları tüm Türkiye’de olduğu gibi İzmir’de de görülmekteydi. Değişimin ilk

¹²⁹³ Bkz.: Evren, a.g.m., s.s. 143-144.

¹²⁹⁴ Burçak Evren, “Bizim Yıldızlarımız: Erkek Oyuncular”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 149.

¹²⁹⁵ Özön, a.g.m., s. 1879.

yansıması sinema sahiplerinin el değiştirmesiyle başlamıştı ki; daha önce hemen tamamı Rumların elinde olan sinemalar, Rumların mübadeleyle gitmesi sonucu önce bir boşluk doğurmuş, fakat kısa zamanda Türklerin işe el atmasıyla birlikte eski sinemalar ya yeni adlarıyla ya da yeni sinemalar inşa edilerek bu sektördeki yerlerini alarak boşluğu doldurmuşlardı. Cumhuriyet’le değişen tabloda, önceki dönemin aksine 15 sinemanın bu kez yalnızca ikisi azınlık aileler tarafından işletilmeye başlamıştı. Bunlardan biri Kordon’daki Sakarya, diğeri Bornova’daki sinemaydı.¹²⁹⁶ Sinemalardaki değişimin ikinci yanı sinema adlarında olmuştu. Günün siyasal-toplumsal olaylarına paralel olarak değişen sinema adları Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasından dolayı milli duygulara hitap eden ya da döneme damga vuran isimlerden seçilmişti. Örneğin; Beyler Sokağı Osmanlı Sineması’nın Büyük Türk Sineması, Pallas Sineması’nın Tayyare Sineması adını alması ya da Irgat Pazarı Sineması’nın işgal senelerinde Filistin, kurtuluştan sonra Asri ve en sonunda İnci Sineması adını alması bunlara birer örnektir.¹²⁹⁷

1929 Ekonomik Buhranı ile birlikte kentte yaşayan insanların gelir düzeyinde gözle görülür bir düşme yaşandı. Ekonomik darlık gündelik yaşamın her alanına büyük darbe indirirken, zaten az olan eğlence hayatını büsbütün sönükleştirdi. Böylesi bir ortamda halk daha ucuz bir eğlence yolu olarak sinemalara yöneldi. İzmir’e yakın konumlanan Akhisar, Manisa ve Ödemiş’teki sinemalarda hâlâ ses tertibatı olmadığı için, halk İzmir’deki sinemalara geliyordu. İzmir’deyse, mevcut olan Kemeraltı’nda Elhamra, Beyler Sokağı ve Emirler Çarşısı’ndaki sinemalarla, Karataş’taki açık hava sinemasına ilaveten Karşıyaka’da hizmet vermekte olan Zafer Sineması sistemini yenileyerek, “*o zamana kadar Karşıyaka’da seyredilmemiş en büyük sesli filmleri takdim etmeyi*” vaat ediyordu. İkiçeşmelik Caddesi üzerinde yeni inşa edilen Lale sineması ise 7 Eylül 1932 akşamı, kentin birçok tanınmış ileri gelenlerinin ve gazetecilerin katıldığı “*zengin bir müsamere*” ile açılışını yaptı.¹²⁹⁸

1930’lu yılların İzmir sinema hayatına Cemil Filmer ve İpekçizade Kardeşler damgasını vurdu. Bu iki işletmeci arasında neredeyse tümüyle paylaşılmış olan sinemalar her geçen gün İzmirililere en yeni filmleri yine en yeni sistemlerle

¹²⁹⁶ Yaşar Ürük, **İğne Deliğinden İzmir**, Yakın Kitabevi, İzmir, 2011, s.s. 78-79.

¹²⁹⁷ Gündem, **a.g.e.**, s. 108.

¹²⁹⁸ Göksu, **a.g.e.**, s. 41.

sunabilmek için yarış halindeydiler. Bu sinemalara kısaca göz atılırsa ilk olarak Asri (İnci) Sinema'dan bahsetmek gerekir. Cemil Filmer'in işlettiği sinema muhtelif tarihlerde birçok isim ve şekil değiştirdi. Irgat Pazarı, işgal senelerinde Filistin sineması, istirdattan sonra Asri ve en sonda İnci Sineması adını aldı. Tarık Dursun K., “*Ben Unutmadan*” adlı anı kitabında; kapısında, kavrulmuş fındık, kavun ya da karpuz çekirdeği ya da sübye satan Yahudi satıcılarıyla hatırladığı Asri Sinema'yı şöyle anlatır:

*Asri Sinema çocukların sinemasıydı. Üç ya da dört filmi arka arkaya oynatırdı; ayda bir kez de 36 kısım tekmili Birdenler, vurdulu kırdılı, casuslu, hafiyeli filmler, bir de her biri 60 dakikaya sığdırılmış, doyumsuz Westernler... Sabah saat sekizde salona girilir, en iyi koltuklar tarafımızdan tutulur, daha sonra gelenlere bu yerler bilet parasının yarısına satılır ve filmler, balkona çıkan merdivenlerde saatler saati cefa minnet seyredilirdi.*¹²⁹⁹

Bu sinemanın en heyecanlı günleri istirdattan sonra “*Binnaaz*”, “*Refet Paşa'nın İstanbul'a Girişi*”, Halide Edip'in aynı adlı romanından uyarlanan “*Ateşten Gömlek*” filmleri ile yaşandı.¹³⁰⁰ Büyük bir izdiham yarattığını onaylayan Naci Gündem de bu filmlerin gösterimi sırasında sinemanın üç dört ay boyunca durup dinlenmeden akın halinde gelen insanlarla dolup boşaldığını aktarmaktaydı.¹³⁰¹

Cemil Filmer, Asri Sinema'da büyük bir başarı yakalaması üzerine kendi sinemasını açmaya karar verdi. İkiçeşmelik'teki boş olan sinemayı İzmir'in en büyük tüccarlarından Şerbetçizade Galip Bey'le anlaşarak kiraladı. Sinemaya o yıllarda heyecanla hatırlandığı ve büyük ilgi merkezi olduğu için Ankara adını verdi. Ankara Sineması'nda yalnız salı günleri kadınlara matine düzenlenmekteydi.¹³⁰² Ankara Sineması, Mustafa Kemal'le birlikte ilk defa kadınlarla erkeklerin yan yana film izlediği sinema olması dolayısıyla çok önemli bir yere sahipti. Film “*Şarlo İdama Mahkûm*” adlı komediydi ve Şarlo filmleri arasında en başarılısı sayılmaktaydı.¹³⁰³

¹²⁹⁹ Oğuz Makal, *Tarih İçinde İzmir Sinemaları*, GÜSEV Yayınları, İzmir, 1999, s.s. 216-217.

¹³⁰⁰ Cemil Filmer, *Hatıralar*, Emek Matbaacılık, İstanbul, 1984, s.s. 114-115.

¹³⁰¹ Gündem, *a.g.e.*, s. 108.

¹³⁰² Filmer, *a.g.e.*, s.s. 116-117.

¹³⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Filmer *a.g.e.*, s.s. 121-126.

Yine Filmer'in işlettiği diğer bir sinema Sakarya Sineması'ydı. Kordon'da yer alan sinemaya daha çok yabancılar gelmekteydi. Sakarya Sineması ilk sesli filmin gösterildiği yer olması bakımından İzmir sinemaları arasında öne çıkmaktaydı. Sesli filmin kentteki yankılarıyla ilgili olarak Filmer: "*Sakarya Sineması'nda göstermeye başlamıştık, halkın ilgisi büyük oldu. Vali, Emniyet Müdürü, şehrin bütün ileri gelenleri her gece sinemaya geliyorlardı,*" derken kendi makinelerinin aslında uydurma şeyler olduğunu, asıl sesli sinema makinelerinin Amerika'da üretildiğinden çok pahalı olduğunu eklemekte ve kendisinden yaklaşık 6-7 ay sonra İpekçilerin gelmesiyle ve rekabetin arttığını belirtmektedir.¹³⁰⁴ İpekçilerin İzmir'e gelerek rekabeti artırmaları bir süre sonra Filmer'in bazı sinemaları ancak elden çıkarmasıyla yoluna devam edebilmesine neden olmuştur. O günleri anılarında şöyle anlatır:

İşler iyi idi. Lakin İpekçilerle aramızda tatlı rekabet sertleşmeye başlamıştı. Onlar büyük aile, kuvvetli sermayeleri olan kuruluştı. Bütün Amerikan filmlerini, en birinci programdan getiriyorlardı. Zaman zaman kendilerinden film alıyordum. İhsan İpekçi ile iyi arkadaştık. Ancak beni çekemiyorlardı. Çünkü haziran ayında bile sinemayı tıklım tıklım dolduruyordum. Kapılar açıldığında içeriden dışarıya doğru fırın sıcaklığı yayılırdı, o kadar kalabalık olurdu. Bu durum onları bana karşı bir cephe almaya sevk ederdi. Bir süre sonra Lale Sineması'nın biraz uzağında bir yer alarak bin beş yüz kişilik bir sinema yaptırdılar. Benim aldığım filmleri aynı hafta gösterilmek üzere başka sinemalara vermeye başladılar. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi kredi aldığım bankaya Cemil'in işleri artık bundan sonra kötüdür filan diyerek aleyhimde haberler vermeye başlamışlardı.¹³⁰⁵

Filmer İstanbul'a yerleştikten sonra Sakarya Sineması el değiştirdi.

İzmir'in sıcakları yazdan çok önce, bahar mevsiminde başlamakta, kışlık sinemaların müşterisi ansızın azalmaktaydı. Ankara Sineması'nı işleten Cemil Filmer de bu sıkıntıyı çeken kışlık sinema işletmecilerden biriydi. Sıcaklığın 40 dereceye çıktığı İzmir'de, bir bahçe sineması yapma fikri böylece ortaya çıkmıştı ve bahçesine

¹³⁰⁴ Filmer, **a.g.e.**, s. 152.

¹³⁰⁵ Filmer, **a.g.e.**, s.s. 153-154.

ekilen lalelerden dolayı adı Lale Sineması olmuştu. Bahçe sinemasında hangi filmlerin oynatıldığı ile ilgili bilgimiz çok az fakat filmlerin parçalı gösteriliyor olması, bazı zamanlar sinemanın tahrip edilmesine kadar giden birçok olaya sahne olduğunu Filmer'in anılarından biliyoruz. Nitekim Filmer bahçe sinemasındaki makine dairesinin ahşap olduğunu, o yıllarda müşteriyi her hafta sinemaya getirmek için seri filmler gösterildiğini bazen seyircilerin çok etkisinde kaldıkları filmin devamını görmek için sütunları sarsmaya ve bağırmaya başladıklarını aktarmaktaydı.¹³⁰⁶ Cemil Filmer bir süre İzmir'den ayrılmış, fakat sahibi olduğu sinemaların abisi tarafından sorumsuzca işletilmesi ve işlerin kötüye gitmesi üzerine geri dönmüştü. İzmir'e döndükten sonra da sinemalara müşteri çekebilmenin yollarını aramış, sonunda bütün kenti ayağa kaldıran “dâhiyane” reklam uygulamalarına başlamıştı. Böylece izleyicinin gittikçe sıkıldığı sessiz filmlere rağbeti nasıl bir süre daha devam ettirdiğini şöyle anlatmaktaydı:

Reklam işine hız verdim. Bu yolda türlü işler deniyordum. Öncelikle çok miktarda telgraf kâğıdı bastırıyor, rehberden seçme adresler buluyor ve şu haberi iletiyordum: Kâğıdı ateşe tutunuz. Hakkınızda hayırlı bir haber göreceksiniz. Bu ibarenin altına liman suyu ile şunları yazıyordum: Pazartesi günü Lale Sineması'nda beni mutlaka görünüz. İmza Bağdat Hırsızı. Bağdat Hırsızı o yılların ünlü filmlerinden biri idi. Tabii binlerce gönderdiğim bu telgraflar şehri bir anda ayağa kaldırıyor, sinemanın önünde o gün trafik tıkanıyordu

Tabii filmler değiştikçe izleyiciyi çekecek yeni şeyler bulmak gerekmektedir. Filmer, sınır tanımaz bir şekilde şehre yeni reklamları sunmaya devam etti.

Bir seferinde de bir çuvaldan kukla yaptırarak Sinemanın kapısı üzerine astım. Gazetelere şöyle bir ilan verdim: 'Hirisostomos'un öldüğünü söylemişlerdi. Hayır ölmemiş. Yarın Lale Sineması önünde asılacaktır. Görünüz. Bu haber üzerine bütün halk sinema önüne birikiyor, polis geliyor itfaiye erleri kapı üzerindeki kuklayı indiriyor, bu vesile ile reklamımız yapılmış oluyordu.

---

¹³⁰⁶ Filmer, **a.g.e.**, s.s. 118-120.

Sonunda bütün bu reklam işleri, halkı tedirgin ettiği gerekçesiyle Vali Kâzım Dirik'e şikâyet edildi. Filmer'in gayet hazırlıklı çıktığı bu görüşmede abartılı reklamların aslında Batı'da kullanıldığını ifade etmesi; kanıtlamak amacıyla da yanında Amerikan gazetelerinden örnekler götürmesiyle Vali Paşa ikna oldu, böylece Filmer herhangi bir ceza almaktan kurtuldu.¹³⁰⁷

İlk sesli Türk filmlerinin gösterildiği Lale Sineması'nın, filmleriyle ilgili afişlerden Ramazan'daki ilanında:

*Top atılınca ayağına çabuk olanlar kazanacak. Çünkü ilk hücum edenler yer bulabilir. Bugün Hayatım Sana Feda, Tekmil dünya sinemalarında aylardan beri gösterilen film: Hotgipson'un İntikamı ilk defa Lale'de.*¹³⁰⁸ *İzmir'e harikaları durduran, mucizeleri şaşırtan fevkalade ser bir film geldi: Tarzan.*¹³⁰⁹ *1000'lerce kişinin görülmemiş bir sabırsızlıkla beklediği umum dünya kaçakçılar kralı DILINGER Bir numaralı Halk Düşmanı bugün Lale Sineması'nda.*

Lale Sineması'nda özellikle öğrencilerin filmlere ilgisini artırmak için reklam afişleri onlara has düzenleniyordu. "Tarzan" filmi öğrenciler tarafından ilgiyle takip edildiğinden bu ilgiyi devam ettirmek adına, " *Umum mekteplere İstanbul'da 50 bin talebenin gördüğü bu senenin bir muazzam şaheseri, sesli, sözlü Yeni Tarzan filmi bugün saat 13'ten itibaren umum talebeye Lale Sineması'nda*" reklamı verilmişti.¹³¹⁰ 8 Şubat 1933'te öğrenciyi hedef alan bir ilan daha vardı: "TÜCCAR HORN baştanbaşa harika ve tekmil mucize dolu bir film. Bugünden itibaren Lâle Sineması'nda. Bu şaheser İzmir Maarif Müdürlüğü tarafından tek mil mekteplere tamim ve tavsiye olunmuştur."¹³¹¹ 1937 ve 38 yıllarında giderek daha az ilanlarına rastlanan sinemanın, hem İzmir'deki rekabetin sertleşmesi hem de sinemanın mali gücünün azalmasıyla bir süre sonra işleri iyice kötüleşti ve basında görünmez hale geldi.

¹³⁰⁷ Filmer, a.g.e., s.s. 140-141.

¹³⁰⁸ Yeni Asır, 20 Teşrinievvel 1935.

¹³⁰⁹ Yeni Asır, 19 Ocak 1933.

¹³¹⁰ Makal, a.g.e., s. 174; Yeni Asır, 23 Ocak 1933.

¹³¹¹ Makal, a.g.e., s. 175; Yeni Asır, 8 Şubat 1933.

İzmir'in kültür ve sinema yaşantısında önemli katkıları olan ve günümüzde opera binası olarak kullanılan, Milli Kütüphane Sineması ise apayrı bir yere sahipti. Planı Mimar Tahsin Sermet ve Galip Beyler tarafından hazırlanmıştı. Neo-klasik Türk Mimarisi modasının öncü eserlerinden biri sayılan sinema binası, İzmirliiler için önemli bir kültür ve sanat merkezi olmaya devam etmektedir.

İzmir Milli Kütüphane Cemiyeti tarafından inşa ettirilerek 1926 yılında faaliyete başlayan sinemayla ilgili 1934 İzmir rehberinde şu bilgiler yer alır:

Sinema binası kalorifer, vantilatör ve aspiratör tesisatı ile donanımlı; yangın ve paniğe karşı teşkilatlıdır. Her gün saat 15.00'te, cuma günleri 11.30'da, perşembe günleri 13.00'te ve bayram günleri 9.30'da başlar. Kış mevsiminde ben yuvar localar 400, balkon localar 250, hususi mevki 75, balkon 60, birinci 50 ve ikinci mevki 35 kuruştur. Zabıtlar muallimler ve harp malulleri için, birinci sınıf tenzilatlı bilet verilir. Talebe için, perşembe günleri 20 kuruş duhuliyesi, hususi seanslar tertip edilir. Yaz mevsiminde bu fiyatlar üzerinden yüzde 50 tenzilat yapılmaktadır. Ağustos ayında sinema, yalnız bir ay müddetle kapalıdır.¹³¹²

Konfor ve ses sistemi bakımından gayet donanımlı olan Elhamra Sineması, Tayyare Sineması ile birlikte İzmir'in birinci sınıf salonlarından biri olmuştu. Bu olanaklarından dolayı opera, operet, konser, halk dansları, bale, tiyatro etkinliklerinin gerçekleştirildiği bir yer olarak ün yapmıştı. Sinemanın işletmecileri İstanbul'da Elektra, Opera ve Melek sinemalarını açan, yöneten Türkiye'nin ikinci yapım kuruluşu olan İpek Film'in sahipleri İpekçi Kardeşlerdi. Milli Kütüphane Sineması İstanbul'daki İpekçi Kardeşler firmasının en büyük salonlarında gösterilmiş filmlerin en iyileri arasından seçilmiş filmleri göstermişti. Aynı zamanda bu sinema İpek Film stüdyolarında dublajı yapılmış yahut da yerli yapım olarak Türkçe seslendirilen filmlerin gösterildiği yegâne sinemaydı.¹³¹³

1920'li yılların başında İzmirliilerin yararlandığı bir başka sinema Cine Pallas'tı. Sinemanın adı 1926 yılında Tayyare Cemiyeti'nin satın almasıyla değişmiş

¹³¹² **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 82-83.

¹³¹³ Makal, **a.g.e.**, s.s. 113-115.

ve Tayyare Sineması olmuştur. Kadın ve erkeklerin ilk defa tiyatro izlediği yerd. Sinema bir süre sonra tadilata girdi, 5 Kânunuevvel 1933'te Vali Kâzım Paşa başkanlığındaki heyetin de hazır bulunduğu resmi bir törenle açıldı.¹³¹⁴ 1934 İzmir Rehberi'nde Sinema ile ilgili bilgiler şöyledir:

“Tayyare Sineması birinci kordondadır ve İzmir'in en son yapılan sinemasıdır. Konforu ses sistemi itibariyle muadili yoktur. İcabında tiyatro, variyete ve operet temsilleri verilebilmesi için sahnesi ve sahne arkasında locaları da vardır. Mobilyası ve sesli makinaları son sistem ve lükstür. Her çarşamba günü film değişir. Sinemanın vantilatör ve aspiratör tertibatı çok kuvvetli olduğundan sinema dâhilinde daima temiz ve taze hava bulundurulmaktadır. Kaloriferi olduğu için de kışın ılık ve yazın serindir. Sinemada beşer ve altışar kişilik yedi loca vardır, fiyatları 3 liradır. Alt kat salonda 123 kişilik mevki mahsus vardır, fiyatı 60 kuruştur. Birinci balkon 142 kişiliktir 55 kuruş, ikinci balkon 71 kişiliktir 50 kuruş, birinci mevki 300 kişilik ve 40 kuruştur. Mektepliler ile zabıtlere tenzilat yapılır.”¹³¹⁵

Tayyare Sineması'nın bir ara işletmeciliğini yapan Cevat Boyer İzmir sinema yaşantısına önemli katkıları olmuş biriydi. Boyer'in İzmir sinema yaşantısına katkıları Cumhuriyet Gazetesi'nin 29 Ekim 1933 nüshasında şöyle dile getirdi:

İzmir ve mülhakatındaki sinemaların tekrar faaliyete geçebilmeleri için maddi yardıma muhtaç oldukları görülünce, bu mühim boşluğu doldurmak üzere, Şık ve Milli sinema müesseselerinden Cevat Bey İzmir'e gelerek Milli Sinema film idaresini kurmuş ve onun vücuda getirdiği tertibat, gösterdiği teshilat sayesinde İzmir şehri içindeki Türklerin malı olan sinemalar, yabancı ellerde bulunan sinemalara rekabet edebilmek imkânına mazhar olmuşlardır. İzmir, Aydın, Balıkesir havalisindeki 30 sinemanın tekrar faaliyete başlamaları da gene ancak bu şekilde temin olunabilmiştir.”¹³¹⁶

¹³¹⁴ Yeni Asır, 30 Teşrinisani 1933.

¹³¹⁵ İzmir Rehberi 1934, s.s. 81-82.

¹³¹⁶ Cumhuriyet, 29 Ekim 1933.

Sinema programını bir süre sonra günün modasına uyarak dünya haberleri ya da caz orkestrası ile zenginleştirdi.¹³¹⁷ 1935 yılında kiraya verildi.¹³¹⁸ Bu yıl aynı zamanda sinemacıların basına özel gösterimler yaptıkları da görülür. Sinema 19 ve 22 Mayıs günkü duyurusuyla hem yaz mevsiminin başlamasından hem de İzmir halkından gördüğü rağbete küçük bir karşılık vermek amacıyla fiyatlarında yüzde elli tenzilat yaptığını bildirdi. Bu haftadan itibaren fiyatlar her gün, her seans 15-20-30 kuruştı.¹³¹⁹

Karşıyaka'nın sinema hayatına bakacak olursak ilk olarak aklımıza geçmiş 1910'lara giden Ferah Sineması gelir. İşgalin sonuna kadar adı Olympia olan ve 20'li yılların öncesinde tiyatro salonu olarak inşa edilen bu sinema, İzmir'in kurtuluşundan sonra bir dönem kapalı kalmıştı. Cumhuriyet'ten sonra Ferah adıyla hizmete girmesiyle, 30'lı yıllarda hem sinema hem de Karşıyaka'ya turneye gelen birçok tiyatro topluluğu ve müzisyene ev sahipliği yaptı.¹³²⁰ Turan Muşkara anılarındaki sinemayı şöyle anlatmıştı:

*İskele'nin karşısındaki Ferah ve çarşıdaki Zafer Sineması. Ferah sinemasının derli toplu bir sahnesi vardı. Sessiz sinema zamanlarında sahneye bir piyano konur ve film süresince fon müziği çalınırdı. O sahnede temsiller verildiğini hatırlarım. Bir seferinde Münir Nurettin'in geldiği de gözümün önündedir. Çarşıdaki Zafer sinemasında sahne ufak bir çıkıntıdan ibaretti diye hatırlamaktayım. Orada temsiller verildiğini hatırlamıyorum.*¹³²¹

Ferah Sineması'nın incelenen yıllarda yaşanan birtakım tatsız olaylarla gündeme geldiği görülür. İlki sinema locasının çökmesiydi. Haber halka “Sinema çöktü dört yaralı vardır” başlığıyla duyurulmuştu. Haberin devamında localardan birinin çökmesi sonucu izleyicilerin aşağıya düştüklerini, izleyicilerden muallim Fahri, talebeden Ali, Refia Hanım hafif, Zehra Hanım'ın da ağır yaralandığı belirtilmişti. Şans eseri aşağıdaki koltuklarda oturan kimsenin olmaması, kazanın ucuz atlatılmasını sağlamıştı. İzleyicilerin bir kısmına hemen doktor müdahalesi

¹³¹⁷ Örneğin İki Yetim ve Kırık Kanatlar, **Anadolu**, 13 Mart, 24 Kânunusani 1934.

¹³¹⁸ Makal, **a.g.e.**, s. 202.

¹³¹⁹ **Yeni Asır**, 19, 22 Mayıs 1936.

¹³²⁰ Ürük, **Şu Bizim...**, s.s. 18-19.

¹³²¹ Muşkara, **a.g.e.**, s. 20.

yapılmış, sadece Zehra Hanım'ın kaburga kemikleri kırıldığı için Konak'taki Devlet Hastanesi'ne sevk edilmişti. Bu olaydan sonra loca söküldü ve bu sinema faaliyetini locasız olarak sürdürdü.¹³²² İkinci olay 11 Nisan 1931'de yaşadığı yangındı. Sinemanın makine dairesinin altındaki sinema işletmecisine ait büroda müstahdemin unuttuğu sigaranın düşmesiyle başlayan yangın, makine dairesindeki filmlerin alev almasıyla kısa sürede büyüdü. Hemen itfaiye gelse de makine dairesi ve salonun bir bölümünün yanmış olması hem de itfaiyenin sığıttığı suların verdiği zarar sinemayı çalışamaz hale getirdi ve bir süre faaliyetlerine ara vermek zorunda kaldı. Daha sonra Şık Sineması sahipleri burayı satın aldı ve yaklaşık bir yıl sonra bu kez “*Lüks Sinema ve Tiyatrosu*” adıyla açıldı. Bu son onarımla oldukça modern bir hale kavuşan sinema, Karşıyaka'da ilk sesli film gösterimini yaparak bir ilki gerçekleştirdi. İki yıl kadar sonra ismi tekrar değişerek Melek oldu.¹³²³

Karşıyaka'da Ferah Sineması'ndan sonra gelen en eski sinema Zafer Sineması'ydı. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra açılan ve o günlerdeki ulusal duyguların etkisiyle Zafer adı verilen bu sinema çarşı içindeydi. En görkemli dönemini meşhur İpekçi Kardeşler yönetiminde 1930'ların başında yaşayan bu sinemanın işletmeciliğini 1 Nisan 1934'den itibaren Mahmut Sezai Bey almıştı. İpekçi Kardeşlerin İzmir ve çevre illerdeki temsilcisi olan Sezai Bey, aynı yıl yaz aylarında yaptırdığı onarımdan sonra eylül ayından itibaren Ege Sineması adıyla perdelerini açtı.¹³²⁴ Zafer Sineması bir dönem kent gündeminde olaylarla yerini aldı. Bu olaylardan ilki sinemanın “*açık*” ve “*dekolte*” film izlettirildiği duyumunu alıp sinemayı teftişe gelen Müdde-i Umumi Baş Muavini Haydar Naki, Muavin Ali Rıza ve Ekrem Cenani beylerin biletsiz oturmak istemeleri üzerine çıktı. Sinema sahibi Necati Bey karakoldan aldığı malumatla, kanunen biletsiz oturamayacaklarını beyan etti, fakat Necati Bey'in bu çıkışı Haydar Bey ve yanındakileri kızdırmış olacak ki olay büyüdü ve zabıt tutularak mahkemeye sevk edildi.¹³²⁵ Diğer bir olay son zamanlarda artış gösterdiği anlaşılan seyircilerin olumsuz tavırlarıyla ilgiliydi: “*Karşıyaka'da çok çirkin bir olay*” başlığıyla basına yansıyan habere göre; olay izleyicilerden birinin önündeki seyircilerin sahneyi görmesine engel olduğu gerekçesiyle başka bir yere çekilmesini istemesiyle başladı. Ancak sinema hınca hınç

¹³²² **Hizmet**, 16 Nisan 1929.

¹³²³ Ürük, **a.g.e.**, s. 20.

¹³²⁴ Makal, **a.g.e.**, s. 242.

¹³²⁵ **Hizmet**, 9 Haziran 1929.

dolu olduğundan bu pek de mümkün olmamıştı. Öndeki seyircilerin gidecek başka bir yer olmadığını söylemesi üzerine olay büyüdü. Sinirlenen seyirci önce gişeye sonra hızını alamayıp makine dairesine gitti ve tehditler savurdu sonunda bu da yetmiyormuş gibi filmi durdurdu. Film durunca seyirciler bağırıp çağırmaya başladı, sinemada tam bir kargaşa hali hâkimdi. Olayı başlatan izleyici her ne kadar derdini anlatmaya çalışsa da keyfi bozulan diğer izleyicileri ikna edemedi ve beyefendi haksızlığını kabul edip susmak zorunda kaldı. Film de kaldığı yerden devam etti ancak basına göre asıl sorun, bu tip olayların son zamanlarda sıklaşmasıydı. Haberin devamında artık buna bir son verilmesi istenmekteydi.¹³²⁶ Sinema 40'lı yıllara doğru yoğunlaşan ekonomik sıkıntılara dayanamayarak kapandı, tarih içindeki yerini aldı.¹³²⁷ Bu sinemaların dışında Lüks, Ege, Sümer ve daha sonra Melek Sineması olarak çalışan Venüs Sineması da önemli sinemalardan biri olmuştu.¹³²⁸

Dönemin sinema yaşantısı genel olarak değerlendirilecek olursa; gazetelerde Milli Kütüphane (Elhamra) ile Tayyare Sineması'nın ilanlarının çoğunlukta olduğu, onu Sakarya, Lale, Ankara ile Karşıyaka'daki Ferah ve Zafer sinemalarının takip ettiği görülür. Elhamra ve Tayyare sinemalarının hemen her gün ilanlarına rastlamak mümkün. Sinemacılık açısından hepsi birbiriyle yarış içinde olan bu salonlar filmleri tanıtırken; *“bu haftanın ve bu senenin en güzel filmi”*, *“bütün seyircilerine gözyaşları döktüren film”*, *“harikalar harikası”*, *“senenin en yüksek ve en zengin filmi”*, *“çok tesirli dram”*, *“çok tuhaf ve gülünç”* gibi abartılı ifadeler kullanmakta ve böylece daha fazla seyirci çekmeyi ummaktaydılar. İzmirliilerin bu salonlarda izlediği unutulmaz filmlerden bazıları şunlardır: Charlie Chaplin'in başrolde yer aldığı *“Şehir Işıkları”* ve *“Modern Zamanlar”*ı, Greta Garbo'nun *“Anna Karanin”* ve *“Grand Otel”*i,¹³²⁹ Marlene Dietrich'in *“Şeytan Kadın”*ı, Cecil Bide Mille'in yönettiği *“Selahattin Eyyubi'nin Kılıcı”* ve *“Kleopatra”*¹³³⁰ başta olmak üzere *“Şanghay Ekspresi”*, *“Aşk Kumbarası”*, *“Meçhul Çavuş”* bu filmlerden bazılarıydı. Ayrıca dünyanın en şık, en kibar ve en usta hırsız *“Arsen Lupen”*, *“Aşk Fırtınaları”*, *“Bar Sarkıcısı”*, *“Garip Bir Aşk”*, *“Miki Mouse”*, *“Broadway Melodisi”*, *“Hollywood*

¹³²⁶ Ahenk, 8 Kânunuevvel 1929.

¹³²⁷ Ürük, a.g.e., s. 22.

¹³²⁸ Makal, a.g.e., s. 242; Gösterilen filmlerden bazıları için Bkz.: Yeni Asır, 17 Teşrinisani, 7, 15 Kânunuevvel 1935.

¹³²⁹ Yeni Asır, 1 Kânunuevvel 1933.

¹³³⁰ Makal, a.g.e., s. 135.

Eğleniyor”, “*Kleopatra*”, “*Ateş Böceği*”, “*Hitler’in Viyana’ya Girişi*”, “*Mahkûmlar Kalesi*”, “*Tarzan Kaçıyor*”, “*Sefiller*”, “*Karyoka*”, “*Yavrum*”, “*Monte Kristo*”,¹³³¹ “*Volga Mahkûmları*”, “*Ehli Salip Muharebeleri*”, “*Kontinental*”, “*Daktilonun Aşkı*”, “*Zou Zou*”, “*Alibaba Hindistan’da*”, “*Don Juan*”, “*Robin Hood*”, “*Lorel ile Hardi*”, “*Frankestein*”, “*King Kong*” döneme damgasını vuran filmlerden en önemlileriydi.

30’lu yıllarda Türk filmleri yeni yeni devlet desteğiyle çekilmeye başlamıştı. Bu filmler içerisinde “*Aysel Bataklı Damın Kızı*” ve “*İstanbul Sokakları*” başta gelen yapıtlardı. 15 Aralık 1931’den başlayarak gösterilen İstanbul Sokakları birçok ilki yaşatan bir film. İlk sesli Türkçe sözlü ve şarkılı film olmasının yanında, Mısır, Yunan işbirliğiyle gerçekleşmiş, bir bölümü de Mısır ve Yunanistan’da çekilmiş ilk ortak yapımdı. Melodram türünün sonraları sık kullanılacak tüm öğeleriyle bezeli (dürüst delikanlı, saf genç kız, kötü baştan çıkartan bar kadını, kardeş çatışması, fedakârlık, ölümcül hastalıktan son anda kurtulma, içki bardağına atılan ilaçtan kör olma, koruyucu melek, şarkılar ve mutlu son gibi) bu film pahalıya mâl olmasına karşın İstanbul ve İzmir’de büyük ilgi gördü.¹³³²

Senaryosunu Nizamettin Nazif rejisörlüğünü Muhsin Ertuğrul’un yaptığı; Mustafa Kemal’in okuyarak filme katkıda bulunmak için Çankaya’da kamera önüne geçtiği, “*Bir Millet Uyanıyor*” adlı yapıt büyük başarı kazandı. Basında övgüyle bahsedilen film, İzmir’in işgal altında olduğu dönemde katılamadıkları ama uzaktan uzağa takip ettikleri, Anadolu’daki mücadeleyi görsel olarak sunması bakımından İzmirli için ayrı bir öneme sahipti:

Milli mücadele kahramanlarının (Akbaş) cephaneliğine yaptıkları baskın filmin en kuvvetli taraflarından biridir. Cephaneler nasıl kaçırılıyor, Fransız askerleri nasıl esir ediliyor? Bunları o kara günlerde kulaktan kulağa ağızdan ağıza işitmiş, Türk kahramanlarının şanlı zaferleriyle göğüslerimizi kabartmıştık. İşte (Bir Millet Uyanıyor da) yakından görüyoruz. Milli mücadelenin nasıl başlayıp nasıl bittiğini

¹³³¹ Filmler Anadolu ve Yeni Asır Gazeteleri’nin Ocak-Eylül 1935 nüshaları taranılması ile elde edilmiştir.

¹³³² Makal, **a.g.e.**, s.s. 124-125.

*gösteren böyle bir filmi vücuda getiren (İpek Film) müessesesini ve onu hazırlayanları tebrik etmek bir vazifedir.*¹³³³

Diğer filmler “Cici Berber”, “Düğün Gecesi”, “Söz Bir Allah Bir”, “Yeni Karagöz” olarak sıralanabilir. Yine Münir Nurettin Bey’in “Allı Yemenli” filmi ile Muhsin Ertuğrul’un Darübedayi’nin bilinen oyuncularıyla çektiği, Nazım Hikmet’in senaryosunu ve şarkı sözlerini yazdığı, Muhlis Sabahattin Bey’in bestelediği “Karım Beni Aldatırsa” filmi varyete ve bale sahneleriyle ilgi topladı, tam bir kentsoylu güldürüsü olarak izleyiciye sunuldu.¹³³⁴

İzmir’de sinema hayatı, kentlinin gündelik hayatında yalnızca film gösteriminden ibaret değildi. Sinema, İzmirli için televizyonun olmadığı bir dönemde hem eğitim, hem eğlence hem de dünyadan haberdar oldukları mekânlardı. Dolayısıyla kimi zaman ziraatla ya da zührevi hastalıklarla ilgili bilgilendirme filmi gösterilirken kimi zaman örneğin Balkan Atletizm Müsabakaları,¹³³⁵ 9 Eylül Panayırı’nın Açılması,¹³³⁶ Berlin Olimpiyatları¹³³⁷ ya da Ankara Kömür Sergisi¹³³⁸ gibi güncel olaylar filmlere ek olarak gösterilmekteydi. Güncel bir başka olay Dünya Güzeli Keriman Halis’in İzmir’i ziyaretiydi. 17 Kasım 1932 günü Elhamra Sineması’nı ziyaret etmesi sinemaya ayrı bir prestij sağladığından; o günlere özel Keriman Halis için İstanbul’da düzenlenen tören ve yapılan röportaj izleyicilerine gösterilmişti. Bu seanslara ek olarak Maarif Vekili Reşit Galip’in Türk Dili hakkında pek kıymetli hitabeleri ya da Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki futbol maçı, Cumhuriyet Bayramı görüntüleri, İsmet, Kazım Paşalar ve Tevfik Rüştü Bey’in İran Hariciye Nazırı Frugihan ile söyleşileri vardı.¹³³⁹ Ayrıca kent halkı Mustafa Kemal’in çeşitli vesilelerle verdiği nutukları (Cumhuriyet Bayramı, Büyük Millet Meclisi açılışı vb.) bu salonlardan dinliyor, önemli anlarına yine bu salonlardan tanık oluyorlardı. Sözelimi Elhamra Sineması İran Şahı’nın 1936 yılı ziyaretinden kesitleri 13 Mart 1936’da göstereceğini şöyle duyuruyordu:

¹³³³ Anadolu, 15 Kânunuevvel 1932.

¹³³⁴ Makal, a.g.e., s. 129.

¹³³⁵ Yeni Asır, 5, 10, 11 Teşrinievvel 1935.

¹³³⁶ Yeni Asır, 4 Eylül 1935.

¹³³⁷ Anadolu, 4-9 Eylül 1936.

¹³³⁸ Anadolu, 8 Haziran 1938.

¹³³⁹ Makal, a.g.e., s. 127.

Bugün Türkçe sözlü muazzam film Dost İran Şahinşahi hazretlerinin memleketimizi ziyaretleri ve bütün memleket içinde ulu önderimiz Atatürk ile yaptıkları tetkik gezisini bütün teferruatı ile gösteren 4.000 metre uzunluğundaki Türkçe sözlü muazzam film. Türk kara, hava ve deniz kuvvetlerinin manevralarını azametiyle ile gösteren bu şaheser film den herkesin istifade edebilmesi için saat yedi seansından itibaren birinci mevki 25 kuruştur.

Ya da İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Atatürk'ü ziyareti Yeni Asır'ın 6 Eylül 1936'da son dakika haberi olarak veriliyordu:

Sinemacılık dünyasının misline tesadüf olunmayan bu muhteşem programa ilave olarak büyük misafirimiz İngiliz Kralı Sayın VIII. Edward'ın Çanakkale'deki harp sahâlarını ziyareti ve İstanbul'da ulu önderimiz Atatürk tarafından karşılanmaları ve Berlin Olimpiyatları.¹³⁴⁰

Bütün bunlarla birlikte dünyadan haberlerin yer aldığı Pathe Gazetesi (Journal) ve belgeseller dönemin sinemalarında değişmez gösteri malzemesi olmuştu.

Cumhuriyet'in İzmir'in kent tarihine görsel olarak kazandırdığı en önemli yapıtlar, kuşkusuz İzmir'i konu alan çeşitli filmlerin çekilmesiydi. Kurtuluştan sonra çeşitli kurumların yararına da olmak üzere Atatürk'ün kurdurduğu Ordu Foto Film Merkezi tarafından “İzmir Zaferi”, “İzmir Nasıl İstirdat Edildi?”, “İzmir'in İşgali”, “İzmir'deki Yunan Fecayii”, “İzmir Yanıyor”, “Gazi'nin İzmir'e Gelişi ve Karşılığı” gibi filmler çekilmişti.¹³⁴¹ Ayrıca 23 Kanun-evvel 1932'de “Büyük Türk İnkılabı” ve “Yeni Türkiye” filmini hazırlamak için bir girişim olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla Maarif Vekâleti Umum Müfettişi Muharrir Reşat Nuri Bey, Darülbeydi rejisörü Muhsin Ertuğrul, Muharrir Sadi Etem ve Rusya sinema ve tiyatro senaryo mütehassısı M. Zarhi şehre davet edildi, İzmir'de çekilecek bölümler için tetkik yapmak üzere birkaç gün İzmir'de kaldı.¹³⁴²

¹³⁴⁰ Yeni Asır, 6 Eylül 1936.

¹³⁴¹ Makal, a.g.e., s. 95.

¹³⁴² Anadolu, 23 Kânunuevvel 1932.

Bunların dışında 1938 yılında Trakya Umum Müfettişliği'nce çekilen film İzmir'i çeşitli yönleriyle tarihe kaydetmesi bakımından son derece önemliydi. Basında filmle ilgili son derece olumlu yorumlar yapıldı:

*İzmir'in liman faaliyetleri, şehir hareketleri, fuarın açılışı ve ziyaretçiler, donanmamızın İzmir'e gelişi, donanmamızın gece şenlikleri, Bergama ve Efes harabeleri, İzmir'in üzüm bağları, Kozak Yaylası, Gölcük, Bozdağ ve Şaşal İzmir ve Manisa eğitmenlerinin çalışmaları, Manisa üzüm bayramı, Manisa bağ faaliyeti bu filmde çok güzel gösterilmiştir.*¹³⁴³

Sinemalar geçmişte olduğu gibi 1930'lu yıllarda Ramazan ayı ve dini bayramlara özel programlar hazırlamaktaydı. Ramazan ayının başlaması sinemalardaki gün ve seans değişikliklerini de beraberinde getirmekteydi. Nitekim filmler pazartesi ve perşembe günleri değişmekte, Ramazan'a mahsus fevkalade programlar hazırlanmaktaydı. Filmlere ek olarak güldürü tarzında başka bir film ya da danslar, konserler, hokkabazlık numaraları izleyiciyi artırmak amacıyla filmlerden önce veya sonra programa kondu. İzleyiciyi çekmek için abartılı ifadelerle yansıtılan programlardan birkaç tanesi şöyle örneklendirilebilir:

*“Tayyare Sineması'nda Bayram Şerefine Sibirya Mahkûmları muazzam hissi şaheser ilaveten gayet komik ve gülünç”;*¹³⁴⁴ *“Şeker Bayramı münasebetiyle senenin en heyecanlı filmi Mişel Strogof ayrıca promount dünya haberleri ve donanmamızın Yunanistan'ı ziyaretleri. Bayram günleri öğleden evvel saat 9.30 ve 11.30'da umuma mahsus Şen Gençler”;*¹³⁴⁵ *“Bayram haftası Elhamra idaresinde Milli Kütüphane Sineması'nın muvaffakiyet haftasıdır çünkü sinemamız bayram günlerinde müdavimlerine senenin en büyük filmlerini takdim edecektir. Parlak güneşi, mavi seması, sarışın, esmer binlerce çıplak ve güzel*

¹³⁴³ **Yeni Asır**, 14 Eylül 1938.

¹³⁴⁴ **Hizmet**, 12 Mart 1929.

¹³⁴⁵ **Yeni Asır**, 15 Kânunuevvel 1936.

kadınlarıyla dillere destan efsanevi şarka ait yapılan en muazzam şaheser: ŞEHRAZAT.”¹³⁴⁶

Bu yıllarda yeni yıl, 1 Mayıs ve milli bayramlar da özel günler kapsamına alınarak özel program kartelası genişletildi. Örneğin; Tayyare Sineması, yeni yılı karşılamak için senenin en büyük iki filmi olan Çingene Baron ve Kadınlar Kulübü’nü sunduğunu ilan ediyordu.¹³⁴⁷ Bir sonraki yılın yılbaşı programında; “*Bir Balo Hatırası*”, “*Çingene Melodisi*” ile “*Mahkûmlar Kalesi*” vardı.¹³⁴⁸ 23 Nisan şerefine de iki büyük alaka uyandırıcı film bir arada sunulmaktaydı: “*1- Türk İnkılabında Terakki Hamleleri 2- Gangsterler Arasında*”¹³⁴⁹ 1937 yılının Cumhuriyet Bayramı şerefine mükemmel ve muhteşem yorumuyla sunulan program şöyleydi: “*1- Niçevo 2- Promount journal 3- Komik Miki 4- Otomobil Sanayii (Öğretici Film)*”¹³⁵⁰ Elhamra Sineması 1 Mayıs Bahar Bayramı şerefine sinemacılığın fedakârlık ve sürpriz haftası yepyeni ve çok güzel 2 film birden sunacağını ilan ediyordu: “*1- Beklenilmeyen Şahit 2- Hollywood Eğleniyor programa ilaveten kediler ve piliçler renkli komedi ve canlı resimler.*”¹³⁵¹

Sinemalar günümüzde olduğu gibi geçmişte de geniş kitlelere ürününüzü tanıtabileceğiniz önemli reklam alanlarıydı. Kemal Kamil Aktaş bu alanları kullanan İzmir’in ünlü eczacılarından biriydi. 1932 yılının Mayıs ayında yaşanan bu ilginç olayı Yaşar Ürük şöyle anlatmaktaydı:

Günümüzdeki Küçükyağlı ya da o zamanlardaki adıyla Karantina semtindeki, adı sonradan Köşk olacak olan Şık Sinemasındayız. Salon oldukça doludur ve izleyiciler kendilerini korku filminin heyecanına kaptırmışlardır. Filmin en gerilimli yerinde ve adeta tüm soluklar tutulmuşken birden inanılmaz bir çığlık salonda bomba gibi patlar. Bu sese, o anda sinirleri iyice gerilmiş olan diğer izleyicilerin de ne olduğunu anlamadan attıkları feryatlar eklenince salon bir anda fuardaki ‘korku tüneli’ne döner. O yıllarda İzmir’deki sinemalarda üst üste

¹³⁴⁶ **Hizmet**, 12 Mart 1929.

¹³⁴⁷ **Yeni Asır**, 25 Kânunuevvel 1936.

¹³⁴⁸ **Yeni Asır**, 30 İlkânun 1937.

¹³⁴⁹ **Yeni Asır**, 22 Nisan 1937.

¹³⁵⁰ **Yeni Asır**, 28 İlk Teşrin 1937.

¹³⁵¹ **Yeni Asır**, 30 Nisan 1938.

yangınlar çıktığı için hemen herkes bir yerlerinin tutuşması korkusuyla ve can havliyle ayağa fırlar. Ancak o yarı karanlıkta kapıya ulaşmak o kadar kolay değildir. Bu arada makinist de oynayan filmi durdurur ve salonun ışıklarını yakar. Evet, görünürde yanan bir yer yoktur. İzleyicilerin korkuları kısa zamanda şaşkınlığa, ardından meraka döner. İyi de, en arka sıradan gelen o ilk çığlık neden atılmıştır? Gözler en arka sırada oturan şık giyimli genç bir bayana döner. O genç bayan yarı mahcup yarı da gülümseyen bir çehre ile ayağa kalkarak çantasından küçük bir ilaç şişesi çıkarır ve herkesin şaşkınlıktan bir karış açılmış ağızlarla dinlediği müthiş konuşmayı yapar: Efendim bir karışıklığa neden olduğum için özür dilerim. Geçen yaz giydiğim kötü bir ayakkabıdan bir nasır olmuştu. Acısından dokunamıyordum bile ve ne yaptıysam bu dertle baş edemedim. Ancak kısa zaman önce ‘Nasırol Kemal’ diye bir ilaç kullanmaya başladım ve çok yararını gördüm. Az önce şuradaki bey dışarıya çıkmaya çalışırken, yanlışlıkla nasırılı ayağıma bastı ve nasırım hiç acımadı. Bu dertten kurtulmuş olduğuma inanmadığım için sevincimi sizlerle paylaşmak üzere o çığlığı attım. Yaşasın Kemal Kamil ve Hilal Eczanesi.¹³⁵²

Sinemaların müşteri kapma yarışı süredursun salonlarda gereken kurallara uymamaları, izleyicilerin şikâyetlerini artırmış ve kimi zaman basına yansımıştı. Örneğin 28 Kasım 1936’da Anadolu Gazetesi’nde N. İ. imzasıyla yayınlanan mektupta; sinemaların balık istifi gibi doldurulduğu, gereken havalandırmanın yapılmadığı bu yüzden de kötü koktuğu, ayrıca yer olmadığı halde bilet satıldığı, seanslara dikkat edilmeden çoluk çocuk herkesin alındığı iletiliyor ve Belediye Başkanı Behçet Uz’dan gereken önlemleri alması isteniyordu. Sorun farklı boyutlarıyla gündeme gelmeye devam etti. Özellikle sinemanın çocuklar arasında çok yaygın bir eğlence aracı olması bakımından bir an önce birtakım düzenlemeler getirilmesi noktasında hemen herkes hemfikir di. Nitekim sinema sahiplerinin hiçbir yaş grubunu göz önünde bulundurmadan çocukları (sırf bilet satmak uğruna) her türlü film gösterimine sokmaları en önemli sorunlardan biri olmuştu. Sonuç olarak

¹³⁵² Ürük, **İğne...**, s.s. 82-83; Karayaman, **Eczacı K. Kamil Aktaş...**, s.s. 39-40.

yapılması gerekenin kontrol olduğu her fırsatta vurgulanmış hatta bir ara İzmir ve Manisa’da bir çocuk sineması yapılması gündeme gelmişti.¹³⁵³

Sinemaların gerek fiyatlarındaki zamlar gerekse de yukarıda bahsedilen sorunları çözmek yerine bildiklerini okumaları, gündemi bir süre daha meşgul etti. Örneğin “*Sinemalar eğlence yeri değil, işkence yeri haline gelmektedir*” başlıklı yazı yine bu amaçla kaleme alınmıştı. Adeta kontrolsüz bir şekilde çalışan bu salonların (daha fazla müşteri almak adına koltuklar sıklaştırılıyor dolayısıyla da balık istifi şeklinde izlemek zorunda kalıyorlardı) bir an önce kontrol altına alınması için belediyeye çağrı yinelenmekteydi.¹³⁵⁴ Sinemalarla ilgili yapılan bu yayınlar işe yaramış, belediye duruma daha fazla kayıtsız kalamayarak birtakım düzenlemeler getirmişti. Bu amaçla; küçük yaştaki çocuklar seanslara kesinlikle alınmayacak, fiyatlar indirilecek, her seans sonrasında mutlaka salonlar boşaltılıp havalandırılacak; salonlar kapasitesinden fazla müşteri alamayacaklardı. Kurallara uymayan sinemalar hakkında cezai işlem uygulanacaktı. Bir süre sonra sinemalar belediye memurlarınca denetlenerek, aykırı davrananlar hakkında cezai işlem uygulandı.¹³⁵⁵

1930’lar aynı zamanda gazetelerin sinemaya ayırdığı alanın genişlediği hatta çoğu zaman özel sinema sayfaları yaptıkları dönemdir ki; günümüzde sinema dergilerinin temelini teşkil eder. Bu sayfalarda Hollywood yıldızlarının hayatları ya da yaşadıkları sansasyonel olaylar gittikçe artan oranda yer almaya başladı. 20’li yıllara hâkim olan Avrupa sineması, 30’lu yıllarda Amerikan sinemasının yaygınlaşmasıyla birlikte günün magazin el konuları artık Hollywood yıldızlarının türlü halleri oldu.¹³⁵⁶

Son olarak üzerinde durulması gereken bir konu da Türk sinemasının ve sinemacılığının 1930’ların sonunda yaşadığı değişimdir. Bu değişimle ilgili olarak Burçak Evren, filmlerin milliyetlerinde hissedilir bir değişme olduğunu belirtmekte ve daha önce Fransız, İngiliz ve Alman filmleri tekelinde olan İstanbul sinemalarının savaşın ilk yıllarında dış politikaya koşut olarak Amerikan filmlerine teslim olduğunu aktarmakta ve şöyle devam etmektedir:

¹³⁵³ Anadolu, 18 Mayıs, 21 Temmuz 1938.

¹³⁵⁴ Yeni Asır, 6 İlkteşrin 1938.

¹³⁵⁵ Yeni Asır, 14, 16 İlkteşrin 1938.

¹³⁵⁶ Anadolu, 29.4.1937.

Savaş çılgınlıkları atılmaya başlanıp baltalar ortaya çıkınca Avrupa üzerinden gelen kimi ülke filmleri ve bu arada ABD filmleri de yol değiştirmek zorunda kaldı. O dönemde en emin yol Mısır üzerinden Türkiye'ye film pazarlamaktı. Henüz emekleme döneminde olan Mısır sineması da bu durumdan yararlanma yolunu seçti. Türkiye'ye gönderilen her Amerikan filminin yanına bir de Mısır filmi ilave edildi ve böylece Türkiye'de sonuçları günümüze dek süren bir arabesk furyası başlamış oldu. Mısır filmlerinin ilk müjdecisi 1938 Kasımı'nda Şehzadebaşı sinemalarında gösterime giren Aşkın Gözyaşlarıydı. Mısır'ın ünlü şarkıcı-oyuncularından Abd al Vahhab'ın oynadığı film, o yıllarda yerli filmlere hasret olan Türk sinemaseverler tarafından olağanüstü bir ilgiyle karşılandı. Gösterildiği sinemaların camları kırıldı, trafik felce uğradı, gece yarısından itibaren sinema gişelerinin önünde sabaha dek süren kuyruklar oluştu. Bu filmin açtığı yoldan, Mısır filmleri Türkiye'yi adeta istila etti. 1938 ile 1944 yılları arasında 12 Türk filmine karşılık 16 Mısır filmi gösterime girdi.¹³⁵⁷

Mısır filmlerinin yerli sinema üzerindeki egemenliği yerli film sektöründe değişimlere yol açtı. Kimi yönetmenler hemen Mısır filmlerini taklide yönelip şarkılı-türkölü filmler yapmaya başlayınca sinemamızda melez bir tür doğdu. Yapımı ve oyuncularıyla Mısırlı, şarkı sözü ve sesleriyle Türk olan bu melez filmler halk arasında çok tutulmaya başladı. Bu salgında en çok izlenip beğenilen Mısır filmleri arasında “Sahra Güzeli” (Bahica Halis-1937), “Lekeli Kadın” (Togo Mizrahi-1938), “Leyla ile Mecnun” (İbrahim Lama-1940), “Harun Reşid'in Gözdesi” (Ahmad Badrhan-1940), “Selahaddin Eyyubi” (İ. Lama-1940) “Damgalı Adam” (K. Salim-1943), “Beyaz Zambak” (Abd al Fattah Hasan-1943) sayılabilir.¹³⁵⁸ Anlatılan değişim süreci İstanbul'dan hemen sonra İzmir'de de kendini gösterdi. 30'lu yılların sonunda artık şarkılı Mısır filmlerine daha çok rastlanır oldu. Örneğin Tayyare Sineması'nda bayram şerefine Avrupa'dan veya Amerikan filmlerinin yerine Mısır sinemasından

¹³⁵⁷ Burçak Evren, “Sinemamızda, Akımlar, Modalar ve Salgınlar”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 129.

¹³⁵⁸ Evren, a.g.m., s. 130.

sözlü ve şarkılı “Şeyh Ahmed”¹³⁵⁹ ve “Allah’ın Bahçeleri”¹³⁶⁰ bu furyanın başlangıcını teşkil ettiler.

4.2.2. Tiyatro

Osmanlı kentleri içerisinde İzmir, imparatorluğun önemli bir ticari merkezi olmasının yanı sıra, kökü 17. yüzyıla uzanan tiyatro geçmişiyle de önemli bir kültür ve sanat merkezi olmuştur. Nitekim tiyatro faaliyetlerine dair ilk kayıtlar Frenk Mahallesi’nde ortaya çıkmış, yine ilk tiyatro binası burada inşa edilmişti.¹³⁶¹ Başlangıçta Fransız ve İtalyan konsolosluklarında başlayan aynı zamanda sınırlı ve seçkin bir kitleye hitap eden bu faaliyet, en sonunda Müslüman Türk kesimini de içine almasıyla çok renkli ve çeşitli bir hale gelmişti. Türk halkına hitap eden Türkçe tiyatro gösterilerinin İzmir’de daha yoğun bir biçimde, asıl 1880’lerin ortalarından sonra oynanmaya başladığı görülür. Bu temsiller, genelde İstanbul’dan gelen ve oyuncularının hemen tümü Ermeni asıllı olan tiyatro grupları tarafından verilmekteydi.¹³⁶² Bu yönüyle özellikle Benliyan Efendi’nin 1890’da kurduğu ilk tiyatro kentin kendi yerel tiyatrolarının oluşmasının ve aynı zamanda Türklerin bu sanata sadece izleyici olarak değil; katılımcı olarak yer almasının önünü açmıştı. Böylece 1900’lü yıllar İzmirli tiyatro “heveskârları”nın birçok kumpanya kurmasını beraberinde getirmişti.¹³⁶³

Yunan işgalinin sona ermesiyle birlikte kentte her alanda olduğu gibi sosyal ve kültürel alanda bir hareketlenme başlamıştı. Kurtuluşun verdiği rahatlık ve coşku, tiyatro sahnelerinde hemen yansımaları bulmuştu. Her şeyden önce yeni kurulan tiyatro kumpanyalarının isimlerinde Türk kelimesi dikkat çekici bir şekilde artmıştı.

¹³⁵⁹ **Yeni Asır**, 3 İlkânun 1937.

¹³⁶⁰ **Yeni Asır**, 20 Sonkânun 1938.

¹³⁶¹ Konu ile ilgili araştırmacılar ilk tiyatro faaliyetlerinin İzmir’de başladığı ve ilk tiyatro binasının Frenk mahallesinde yapıldığı konusunda hemfikir olmalarına rağmen tiyatronun başlangıç tarihi ve tiyatro binasının yapım yılı konusunda farklı görüşler öne sürmektedirler. Örneğin Ö.Faruk Huyugüzel tiyatro faaliyetlerini 17. yüzyıla kadar gittiğini ve ilk tiyatro binasının Rumlar tarafından 1830’da inşa edildiğini söylerken; Rauf Beyru kentte ilk sahne faaliyetinin 1775 yılında Amatör Tiyatrocular Topluluğu tarafından oluşturulduğunu ilk tiyatro binasının da Frenk Mahallesi içerisinde yapıldığını ve yapım yılının bilinmemesine rağmen 1797 yangınında yok olduğunu belirtmektedir. Yine Eftal Sevinçli Solomonides’in İzmir’de Tiyatro adlı yapıtını kaynak göstererek ilk tiyatro faaliyetlerinin 1675 yılında Fransız Konsolosluğu’nda düzenlenen dinsel gösterilerin yanında Corneille’in Ncomede’inin oynandığını söylemektedir. Bkz.: Huyugüzel, **a.g.e.**, s. 7; Beyru, **a.g.e.**, s. 30; Eftal Sevinçli, “İzmir’de Tiyatro”, **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, s. 370.

¹³⁶² Beyru, **a.g.e.**, s. 246.

¹³⁶³ Huyugüzel, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e...”, s.s. 67-68.

Örneğin işgal döneminde kumpanyası için Türk Sahnesi'yle birlikte İstikbal-i Osmani, İslam Temaşa Cemiyeti unvanlarını kullanan Behçet Sırrı, bu dönemde sadece Türk Sahnesi'ni tercih etmişti. Oyunların içeriği de değişmişti; işgal döneminde daha çok tuluat tarzı oyunlar, ferdi ve toplumsal problemleri işleyen piyesler sahneleniyorken, işgalin sona ermesi ile birlikte Sevr Antlaşması'nı ve Damat Ferit Paşa'yı lanetleyen; kahraman Türk kadınlarını ve erkeklerini yücelten, vatan ve millet sevgisini işleyen eserler oynanmaya başlamıştı.¹³⁶⁴

1930'lu yılların sonuna uzanan süreçte, öncelikle yerli ve yabancı kumpanyaların temsillerinin arttığı, canlı ve hareketli bir dönem olduğu rahatlıkla söylenebilir. Meşrutiyet döneminin önde gelen tiyatrocuları bu dönemde çalışmalarına devam etmiş, kurdukları çeşitli kumpanyalarla kentin kendi tiyatro kültürünü oluşturmaya çalışmışlardı. Fakat bu kumpanyaların çoğunun kısa ömürlü olması, kentin kendi tiyatro altyapısının oluşturulmasının önündeki en büyük engel olmuştu. Hatta bir ara tiyatronun ıslahı ve geliştirilmesi için bir Tiyatro Evi açılma girişimleri olsa da başarılı olamamıştı.¹³⁶⁵ Halkevi veya okullarda yürütülen tiyatro çalışmalarında daha çok tiyatronun öğretici yanı ön plana çıkarılmış, milli çağdaş ve laik Türkiye'yi anlatan; eski devirlerin olumsuzluklarını eleştiren oyunlar sahnelenmişti. Bazen de siyasi gelişmelere paralel olarak yaşananlar (örneğin Şeyh Sait İsyanı) aynen sahneye aktarılarak, siyasal belgesel tiyatro geleneği devam etmişti. Sonuç olarak denilebilir ki, İzmir tiyatro ihtiyacını daha çok Darülbeydi ve ondan ayrılan sanatçıların kendi adlarıyla kurdukları toplulukların gösterileri ile karşılamıştı. Bu dönemin en büyük kazancı, oyunlarda rol alan sanatçıların tamamının yerli oyuncularından oluşması, böylelikle azınlık sanatçıların elinde gerçek kimliğini bulamayan Türkçenin bir sahne dili olarak gelişmeye başlamasıydı.¹³⁶⁶

İzmir'de oyunların sergilendiği tiyatro salonları veya binalar ise şöyleydi: Darülbeydi sanatçıları ve yabancı topluluklar, temsillerini daha çok Palas Sineması, Bahri Baba Kışla Tiyatrosu'nda vermişlerdi. Halkevi'nin açılmasından sonra eski Türk Ocağı yeni Bahri Baba Halkevi Salonu (şimdiki Devlet Tiyatrosu), Elhamra

¹³⁶⁴ Özlem Nemutlu, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir'de Tiyatro**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2011, s. 106; Huyugüzel, **İzmir'de Edebiyat...**, s.s. 102-103.

¹³⁶⁵ Sevinçli, a.g.m., s. 383.

¹³⁶⁶ Özlem Nemutlu, "Atatürk Devrinde İzmir'de Tiyatro", **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 11, 2004, s. 186.

idaresindeki Milli Kütüphane Tiyatrosu, Karataş'taki Yıldız Tiyatrosu, Kokaryalı Ferah Tiyatrosu, İzmir Tiyatrosu, nadiren İkiçeşmelik'teki Ankara Sineması, Karantina'daki Şık Sinema ve Tiyatrosu, İkiçeşmelik'teki Asri Sinema, Fuar Tiyatrosu, Karşıyaka Ferah Sinema ve Tiyatrosu, Karşıyaka Lüks Sinema ve Tiyatrosu ile yine Karşıyaka'da Yazlık Tiyatro'da vermişlerdi. Dışarıdan gelen kumpanyalar için en büyük problem, geniş bir sahnenin yer aldığı bir tiyatro binasının bulunmamasıydı. Yerli kumpanyalar ise gösterilerini Müslüman ve Türk kesimin daha çok oturduğu Keçeciler'deki Yazlık Asri Tiyatro, Mezarlıkbaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu, Hilal Sineması, Yazlık Lale Sineması, kimi zaman da İzmir Sinema ve Tiyatrosu, Kemeraltı'ndaki Veysel Hamamı, Bahçeli Gazino'daki tiyatro, Asansör'deki Birlik binası, parti ocakları ve sonra Halkevi salonunda sergiliyorlardı.¹³⁶⁷ Bu dönemde İzmir'de tiyatro üç koldan yürümekteydi. Öncelikle İzmir'in kendi tiyatrocularının oluşturduğu heyetler ile halkevi gösteri şubesinin yürüttüğü tiyatro çalışmaları sayılabilir. Daha sonra dışarıdan gelen yerli ve yabancı kumpanyaların gösterileri söylenebilir.

4.2.2.1. İzmirli Tiyatro Kumpanyaları

İncelenen dönemde kentin tiyatro etkinlikleri Sami Gündür, K. Kemal, Nuri Genç ve Behçet Sırrı gibi Meşrutiyet'ten beri İzmir'de tiyatronun önde gelen isimleri tarafından sürdürülmüş, kurdukları tiyatro toplulukları kentin tiyatro hayatını canlandırmıştı. İçlerinden bilhassa Behçet Sırrı mütarekeden itibaren, Nuri Genç de Cumhuriyet'in ilanından sonra düzenledikleri turnelerle Türkiye'nin de sayılı tuluat ve komedi sanatçıları arasında yer almışlardı.¹³⁶⁸ Bu isimlerin tiyatro faaliyetlerine kısaca göz atılırsa:

Meşrutiyet döneminin en tanınmış simalarından biri olan Sami Gündür önce İzmir Türkiye Tiyatro Heveskaran Cemiyeti'nin müdürü olarak görülür. Heyet muhtemelen 1924'teki dağılmanın ardından 1931'de tekrar bir araya gelmişti. Sami Gündür, daha sonra eski tiyatrocular arkadaşlarından Naki Bey ile İzmir Gençler Birliği adındaki bir kulübün temsil heyetine katıldı, bu toplulukla "*Zor Nikâh*" ve kendisinin yazdığı "*Yerli Malı*" komedilerini sahneledi. Gençler Birliği'nin diğer üyeleri

---

¹³⁶⁷ Nemutlu, **a.g.m.**, s. 182.

¹³⁶⁸ Nemutlu, **a.g.e.**, s. 147.

arasında Mehmet Ali, Mahmut Nedim, (Monolog, Kayserili ve Acem tiplerinde çok başarılıydı) Sabri Kemal, İhsan, İsmail, Nedim ve Enver beylerle birlikte Bedia Hanım'ın ismi zikredilmekteydi.¹³⁶⁹ İzmir Gençler Birliği o yıllarda Ergenekon ile birlikte İzmir'de konferanslar düzenleyip oyunlar sergileyen ve gençler tarafından kurulan bir kültür kulübüydü.¹³⁷⁰

Bir diğer önemli isim olan Nuri Genç, 1928'den itibaren Nurettin'in Şehir Tiyatrosu adlı bir heyet kurmuş, ancak daha çok tuluat tarzına kayması, onun en çok eleştirilen yönü olmuştu. 1931'de romancı, oyun ve senaryo yazarı, film yönetmeni Vedat Örfi Bengü ile birlikte çalışmaya başladı. Oyunları Darülbadayı ve Halkevi temsil kolları tarafından da sergilenen Vedat Örfi, 1931'de Türkiye'ye döndükten sonra Atıf Kaptan ile birlikte kurduğu Film Yıldızları adlı tiyatro topluluğuyla Anadolu turnesine çıktı. Bu turne sırasında İzmir'e de uğrayan ve epey bir müddet kalan Bengü, burada Ergenekon adlı derneğin Temsil Kolu'nun edebi azalığını yaptı, hem Nurettin Genç'le hem de kendi grubuyla İzmir ve çevresinde turnelere çıktı, çeşitli oyunlar sergiledi. Gazetelerdeki haberlerden öğrenilenlere göre bizzat kendisinin de rol aldığı “*Kan*” ve “*İlletli Faciaları*”, Türkiye'de ilk kez İzmir'de Ergenekon Temsil Kolu tarafından oynandı.¹³⁷¹

Komik Kemal ise Heveskâran Heyeti Temsiliyesi adlı topluluğuyla Zafer Sineması'nda temsiller verdi. 1936'da İzmir'de tuluat tarzında oyunlar sergileyen Bay Hakkı Güldürücü ile birlikte sahneye çıktı.¹³⁷² İstibdat döneminde İzmir'e yerleşen Sami Gündür de Nuri Genç ve K. Kemal gibi İzmir'in tanınmış tiyatro adamları arasına girmeyi başardı. Nitekim Gündür, Behçet Sırrı Türk Sahnesi, Anadolu Temaşa Heyeti, Anadolu Heyet-i Temsiliyesi, Komik Behçet Sırrı Bey ve Kumpanyası adları altında kurduğu kumpanyalarla, tiyatro faaliyetlerine Cumhuriyet'ten sonra da devam eden uzun soluklu bir sanatçıydı.¹³⁷³ Ankara'da dikilecek abide için müsamereler düzenlemekten, İzmir'in çeşitli yerlerine elektrik döşetmeye ve şehitler için mevlit okutmaya varıncaya kadar birçok hayırlı

¹³⁶⁹ Nemutlu, **a.g.m.**, s.s. 168-169; **Anadolu**, 6 Nisan 1931.

¹³⁷⁰ Nemutlu, **a.g.e.**, s. 135.

¹³⁷¹ Nemutlu, **a.g.m.**, s. 170.

¹³⁷² Nemutlu, **a.g.e.**, s. 139.

¹³⁷³ Nemutlu, **a.g.m.**, s. 170.

teşebbüsleriyle halka kendini sevdiren ve benimseten bir sanatçıydı.¹³⁷⁴ Behçet Sırrı Bey 1931 yılında Beyler Sokağı'ndaki Milli Sinema'da ve Asri Sinema'da fantezi dram ve komediler sergilemekteydi.¹³⁷⁵ Bundan sonra hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan Behçet Sırrı ile ilgili olarak Ö. Faruk Huyugüzel'in Sami Gündür ile yapılan röportajdan tespit ettiğine göre 1937'de sağdı ve hayatının sonuna kadar tiyatroyla ilgisini kesmemişti. Biri komedi olmasına rağmen repertuarında sadece komedilerine değil, “İzmir Yolunda”, “Şeyh Sait İsyanı”, “Türkün Zaferi”, “Kahraman Anadolu” ile “Kadın Kalbi” gibi dramlara da yer vermişti. Yine İsmet Paşa Bulvarı'nda Edebi Sahne veya Ege Sahnesi adlı tiyatro kumpanyasıyla Hakkı Güldürücü, ilk kez 1934 Ağustos'unda ismini duyurmaya başlayan İzmirli bir komikti. Komik Faruk adındaki bir başka İzmirli komik, kumpanyasıyla İsmet Paşa Bulvarı'ndaki Işık Kahvesi karşısında komediler sergiledi. Daha sonra yine İzmirli tiyatroculardan Sait Kaya ile birleşerek yeni bir temsil heyeti kurdu.¹³⁷⁶

1930'lu yıllarda tiyatro faaliyetleri yukarıda bahsedilen tiyatrocular ve kurdukları heyetler tarafından yürütülürken bu yıllarda karşılaşılan diğer tiyatro grupları; Gençler Birliği, Ergenekon İdman Yurdu, İkinci Süleymaniye Gençleri, Ödemiş ve Kasaba Türk Ocakları Temsil Heyetleri, Niyazi Bey'in Temsil Kolu, Tepecik Türk Yurdu Gençleri, Komik-i Şehir Münir Bey olarak sayılabilir.¹³⁷⁷ Ayrıca Türk Ocağı, Halkevi, okul müsamereleri¹³⁷⁸ ya da kentte kimi zaman yardım amaçlı oluşturulan gönüllü gruplar da kentin tiyatro hayatının önemli birer parçası olmuşlardı.

4.2.2.2. Halkevinin Yürüttüğü Tiyatro Çalışmaları

Cumhuriyet döneminde özellikle Halkevi'nin Gösteri (Tiyatro) Şubesi kentin tiyatro faaliyetlerinde önemli roller üstlenmişti. Temelde devrimin kitle tabanını

¹³⁷⁴ Nemutlu, **a.g.m.**, s. 171.

¹³⁷⁵ **Yeni Asır**, 29 Mart 1931; **Hizmet**, 11 Haziran 1931.

¹³⁷⁶ Nemutlu, **a.g.m.**, s. s. 172-173, 180; Huyugüzel, **a.g.e.**, s. 93.

¹³⁷⁷ Nemutlu, **a.g.m.**, s. 180.

¹³⁷⁸ Örneğin Hizmet Gazetesi'nin 30 Mayıs 1919 tarihli haberinde Erkek Lisesi öğrencilerinden biri tarafından yazılan Mefkûre adlı müsamerenin başarısından bahsetmektedir. Bunun gibi birçok örnek görmek mümkün.

yaratmak, modern ve milli Türk kimliğini benimsetmek göreviyle yola çıkan bu kurumların tiyatro şubeleri, bölge tiyatrosu niteliğindeydi.¹³⁷⁹

İzmir Halkevi Şubesi Temsil Kolu, çalışmalarına Mayıs ayında başlamıştı. Hacı Muhittin Bey aracılığıyla Ankara merkezden istenilen “Çoban” ve “Akın” piyesleri getirtilerek “Akın” piyesinin hazırlıklarına başlandı.¹³⁸⁰ Kurulduğu ilk yıl içerisinde İzmir’e gelen Başbakan İsmet İnönü’ye Nihat Şevki Bey’in “Ergenekon” adlı yapıtını sahneledi. İsmet İnönü’nün büyük beğenisini toplayan bu eserin bir kopyası Ankara Halkevi’ne hediye edildi.¹³⁸¹ Ayrıca değişik kişi ve kuruluşlara tütüncü kızlarına ait bir perdelik bir “Facia” ile “Devlet Kuşu” adlı vodvili oynadı. 1933 yılında şube 23 temsil verdi ve bu temsillerde 12.000 kişi bulundu. Bunlar arasında Musahipzade Celal’in “İstanbul Efendisi”, Yaşar Nabi Nayır’ın “Mete”, Aka Gündüz’ün “Beyaz Kahraman” ve Faruk Nafiz Çamlıbel’in “Kahraman”ı ile “Ebedi Serseriler”, “Beyimin Avrupa’dan Dönüşü” gibi komedi ve dram tarzında oyunlar yer almaktaydı.¹³⁸² Bu yılın önemli bir gelişmesi tiyatro kollarındaki çalışmalara Maarif Vekâleti’nin isteği üzerine öğretmenlerin dâhil edilmesi idi. Tamime göre öğretmenlerin temsil şubelerinde çalışmaları istenmekteydi.¹³⁸³

1934 ve 35 yıllarında şube ile ilgili sadece Münir Hayri Bey’in “Tırtıllar” adlı operetinin oynandığı görülür. Temiz yurdumuz, geniş yollarımız üzerinde birer “Tırtıl” gibi sinen menfi ruhların, dejenere tiplerin bütün iğrençliklerini gülünçlü sahneler içinde deşmek ve bunların arasında tam bir kültür sahibi hakiki Türk çocuğunun öz duygularını göstermek amacıyla sahnelenen oyun, başta vali olmak üzere şehrin ileri gelenleri ile halka büyük bir başarıyla temsil edildi.¹³⁸⁴ 1936 yılında ise “Akın”, “İstiklal” piyesi ile Ahmet Vefik Paşa’nın Molière’den çevirdiği üç perdelik “Zoraki Tabip” ve “Kahraman” sayılabilir.¹³⁸⁵ Temsil Heyeti’nin 1937 yılındaki en önemli etkinliklerinden biri Aydın gezisiydi. 1 Mayıs 1937’de Bahar Bayramı dolayısıyla 26 kişilik bir kadroyla Aydın’a giden heyet, “Kör”, “Hisse-i

¹³⁷⁹ Zerrin A. Çelenk, “Uysallaşan Bir Sanat: Tiyatro”, **İzmir Müzik ve Sahne Sanatları Kongresi**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2003. s. 10.

¹³⁸⁰ **Anadolu**, 17. 5. 1932.

¹³⁸¹ **Ege Kültüründen Damlalar**, “İzmir’de Tiyatro”, Haz.: Alpay Kabacalı, TÜYAP Yay., İzmir, 1997, s. 68.

¹³⁸² Akyol, a.g.e., s. 103.

¹³⁸³ **Anadolu**, 24 Şubat 1933.

¹³⁸⁴ **Anadolu**, 21 Şubat 1934.

¹³⁸⁵ Bkz.: **Anadolu**, 21, 27. 2. 1936, 4. 4. 1936; **Yeni Asır**, 22. 4. 1936.

Şayia” ve “Merak” piyeslerini temsil ettiler.¹³⁸⁶ Ayrıca Bergama Kermesi’ne katılarak, Kozak’ta açık sahnede “İstiklal Piyesi” ile ordu evinde “Merakı” komedisini sahnelediler. Bu yıl içinde “Zoraki Tabip”, “Merakı”, “İstiklal”, “Hüllecı”, “Kör”, “Hisse-i Şayia”, “Yurdum İçin”, “Devrim Yolcuları”, “Yaşayan Ölü”, “Babaların Günahı”, “Belkıs” ve Cumhuriyet Bayramı gecesinde “Ceza Kanunu” sahnelenen diğer oyunlardı.¹³⁸⁷

1937-38 yılında halkın gösterdiği yoğun ilgi karşısında salonun yetersizliği ve düzenin yeterince sağlanamadığı düşüncesi, Halkevi yönetimini hem oyun gösterimi sırasında herhangi bir aksaklık yaşanmaması hem de halkın rahat ve huzurlu bir şekilde izlemesi için birtakım tedbirler almaya yöneltti. Alınan bu tedbirlere göre; ilk temsiller kayıtlı aza ve Halkevi üyelerine davetiyeyle verilecekti. Halka gösterimden önce davetiye satışı olacak bir, iki gerekirse de üç gösterim yapılacaktı. Davetiyeler bir şahsa ikiden fazla verilmeyecekti. Mektep talebeleri için ayrıca bir gece yapılacak talebeler ancak öğretmenlerinin nezaretleri altında ve topluca kabul edilebileceklerdi. Diğer geceler öğrenciler kabul edilmeyeceği gibi 12 yaşından küçük çocuklar kesinlikle kabul edilmeyeceklerdi.¹³⁸⁸

CHP genel merkezinden gelen istek üzerine Karagöz oyunu İzmir Halkevi’nde gösterilmeye başlandı. Milli tiyatromuzun önemli bir parçası olması bir tarafa, öğretici yönünün çocukların eğitiminin bir parçası olarak düşünülmesi Karagöz’ü yeniden sahneye taşımıştı. Böylece meşhur Ali Kabulu Bey’in oğlu B. Hayri (Altıok) tarafından haftanın belirli günlerinde halka, çocuklara ve öğrencilere Karagöz oynatılmaya başlandı. Gösteriler daha sonra her perşembe günü ücretsiz yapıldı.¹³⁸⁹ Karagöz’ün sevilmesi civar ilçelerden de talebi artırdı, Altıok, Kemal Paşa’ya da giderek orada 3 temsil verdi.¹³⁹⁰ Karagöz kısa zamanda köylüler arasında da rağbet gördü. Bunda köylünün dilini anlaması ve kendisine yakın bulması önemli rol oynamaktaydı. Böylece Halkevi köycülük şubesi hemen harekete geçerek civar köylere Karagöz oynatmaya gitti. Halkın geleneksel gösteriler karşısında duyduğu

¹³⁸⁶ Anadolu, 30. 4. 1937; 5. 5. 1937.

¹³⁸⁷ Akyol, a.g.e., s. 104.

¹³⁸⁸ Yeni Asır, 9 Mayıs 1937.

¹³⁸⁹ Yeni Asır, 10 Şubat 1938.

¹³⁹⁰ Anadolu, 19 Nisan 1938; Akyol, a.g.e., s. 104.

ilgiye karşılık Karagöz'den sonra ortaoyunu hazırlıklarına başladı;¹³⁹¹ fakat kahvelerde yapılması ve uygunsuz hikâyeler anlattıkları gerekçesiyle yaygınlaştırmaktan ziyade kontrol altına alınmaya çalışıldığından çalışmalar yarım kaldı.¹³⁹²

Kentin kendi tiyatro çalışmaları içerisinde okul müsamereleri ayrı bir yere sahipti. Cumhuriyet Bayramı, 19 Mayıs Gençlik Bayramı ya da özel günlere (haftalara) mahsus olmak üzere çoğunlukla öğrencilerin kendi kaleminden çıkan eserlerin temsil edildiği bu çalışmalarda, öğrenciler desteklenmekte ve mümkün olduğunca geniş kitlelere sunulmaya çalışılmaktaydı. Erkek Lisesi,¹³⁹³ Kız Lisesi,¹³⁹⁴ Amerikan Kız Koleji,¹³⁹⁵ Kültür Lisesi, Kız Enstitüsü basından başarılarıyla öğrenilen okullardan bazılarıydı. Sergilenen piyeslerde eski devrin kurum kuruluşları, düşünce yapısı bağnazlığı birçok yönüyle eleştirilmekte buna karşılık Cumhuriyet'in faziletleri, devrimlerin önemi belgesel niteliğinde anlatılmaktaydı. Bu dönemde mektep müsamerelerinde yaşanan en büyük sıkıntı yer sorunuydu. Konuyla ilgili kültür direktörlüğü yeni bir düzenleme getirdi. Buna göre mektep müsamerelerinde yer sıkıntısı olan okullar ya sadece sınıf müsamereleri verecek ya da birkaç şube öğrencisi ile velileri katılabilecekti.¹³⁹⁶

4.2.2.3. Dışarıdan Gelen Tiyatro Kumpanyaları

İzmir'in gündelik yaşamında çok önemli bir yere sahip olan tiyatro ihtiyacı, her ne kadar kentin kendi temsil heyetleriyle karşılanmaya çalışılmış olsa da, bu heyetler uzun soluklu olamadıkları ve benzer oyunları defalarca sergilemeleri yüzünden izleyiciyi yeterince tatmin edememişti. 30'lı yıllar 20'lere nazaran daha hareketli ve heyetlerin daha uzun süre İzmir'de kaldıkları yıllardı. Özellikle Ramazan ayı ve fuar dönemlerinde birkaç operetin birden sahne almasıyla, İzmir halkı tiyatroya doymaktaydı. Bu dönemde İstanbul ve Ankara'dan düzenlenen turneler aracılığıyla İzmirli kim zaman Darülbeyaz, Şadi Bey'in Milli Sahnesi ile Behçet Sırrı Bey ve Kumpanyası'nı, kimi zaman da Muhlis'in Çocukları, Süreyya Opereti,

¹³⁹¹ **Yeni Asır**, 14 Ağustos 1938.

¹³⁹² **Yeni Asır**, 18 İlkânun 1937.

¹³⁹³ **Hizmet**, 30 Mayıs 1929.

¹³⁹⁴ **Yeni Asır**, 17 Kânunuevvel 1935.

¹³⁹⁵ **Yeni Asır**, 16 Haziran 1936.

¹³⁹⁶ **Yeni Asır**, 23 Nisan 1936.

Halk Opereti veya Ankara'dan Ankara Operet Heyeti'ni büyük bir coşkuyla izlemişti.

Darülbedayi bu yılların en sık uğrayan temsil heyeti oldu. Her turnede tam kadro ve özel bir repertuar hazırlamaya dikkat eden heyetin, yirmili yıllarda sergilediği oyunlardan bazıları şunlardır: “*Kördüğüm*”, “*Halkın Düşmanı*”, “*Zıfır Marşı*”, “*Bekârlar*”, “*Hızır*”. Ayrıca geliri Torbalı depremi felaketzedelerine verilmek üzere temsil edilen “*Şatoda Bir Oyun*” piyesi Muhsin Ertuğrul'un usta oyunculuğuyla seyirci patlaması yapmıştı.¹³⁹⁷ Heyet 30'lu yıllarda da sık sık gelmeye devam etti. İzmirli Darülbedayi'yi dört gözle beklemelerine rağmen her yıl turnelerini sıcak aylarda düzenlemeleri şikâyet konusu olunca heyet turne zamanını nisan ayı olarak değiştirdi.¹³⁹⁸ 1934 yılındaki Anadolu turneleri çok daha özel bir anlam taşımaktaydı. Çünkü Muhsin Ertuğrul'un 20. sanat yılı olması münasebetiyle Anadolu'ya bir turne yapacaklar ve bu turnenin ilk durağı İzmir olacaktı.¹³⁹⁹ Darülbedayi bu gelişlerinde “*Vol Pon*”, “*O Gece*”, “*Cin*”, “*Namus*”, “*1+1=1*”, “*Aşkın Ölümü*”, “*Bir Çiçek İki Böcek*”, “*Üvey Baba*”¹⁴⁰⁰ gibi eserleri temsil ettiler. Heyetin bir dahaki sene 9 Eylül Panayırı'na gelmesi için belediyeyle müzakereler yapılmış, bu amaçla da fuar alanında bin kişilik mükemmel bir yer yapılması kararlaştırılmıştı. İlerleyen yıllarda fuar zamanında gördüğümüz heyet, “*Delidolu*”, “*Saz Caz*”, “*Lüküs Hayat*”, “*Yarasa*”, “*Mırnav*” gibi oyunları sahnelediler. Fuar alanında inşa edilen sahne havaların kötü gitmesi yüzünden kaldırılarak Milli Tiyatro'ya taşındı.¹⁴⁰¹ Diğer bir heyet İbnirefîk Ahmet Nuri Bey riyasetindeki 17 sanatçıdan oluşan Darülbedayi heyetiydi. 1930 Ramazan ayında temsiller vermek üzere geldiler ve Tayyare Sineması'nda Yekta Efendi Ailesi Şık Sinema'da “*Çifte Keramet*” adlı oyunları sergilediler.¹⁴⁰² 1931 yılında tek bir temsille Ankara Sineması'nda “*Son Puse'yi*” oynadılar.¹⁴⁰³

Yine Süreyya Opereti kentlinin merakla beklediği tiyatro gruplarından biriydi. Basının da ilgi odağı olduğu operet heyetinin gelişi okuyuculara şöyle

¹³⁹⁷ **Ahenk**, 22 -23 Mayıs 1929; Sevinçli, **a.g.e.**, s. 383

¹³⁹⁸ **Yeni Asır**, 25 Mart 1934.

¹³⁹⁹ **Yeni Asır**, 25 Mart 1934.

¹⁴⁰⁰ Bkz.: **Yeni Asır**, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 Nisan 1934.

¹⁴⁰¹ Bkz.: **Anadolu**, 6, 7, 8, 20, 21, 22 Eylül 1936.

¹⁴⁰² **Hizmet**, 4 Şubat, 27, 30 İkincikânun 1930.

¹⁴⁰³ **Hizmet**, 30 Mart 1931.

müjdeleniyordu; “Süreyya Opereti Şehrimizde, İzmir ilk defa olarak milli operetin ince nezahetinden istifade fırsatını elde ediyor. Artistler arasında beynelmilel şöhretler kazanmış olanlar pek çoktur. Refik Kemal bunlardan biridir.”¹⁴⁰⁴ Haberin devamında; “Nezleden kısılmış cılız sesleriyle kulaklarımızı tahriş edenler bizi opereti ne fena tanıtmışlardı...” yorumuyla diğer heyetler eleştiriliyor, buna karşılık Süreyya Opereti’nin tesadüfen sahneye fırlatıp sahneye attığı sergüzeştlerin heyeti olmadığı, muntazam ve muntarit bir terbiye ve tahsilin uzun emeklerden sonra meydana çıkardığı kollektif bir sanat heyeti olduğuna dikkat çekilerek; kudretli bir sahne sanatı görmek, güzel ses, iyi musiki dinlemek isteyenleri 24 Teşrinievvel akşamı Türk Ocağı’na davet ediliyordu.¹⁴⁰⁵ Nitekim 27 Teşrinievvel 1929 akşamı Türk Ocağı sahnesinde temsil edilen “Asaletmaap” opereti büyük başarı kazandı. Oyun, milli ve orijinal yönü kadar sahne tekniği ve müziklerinin de yeni ve orijinal olmasından dolayı dünyanın her yerinde temsil edilebilecek bir sanat eseri olarak yorumlandı.¹⁴⁰⁶ Operetin oynadığı dönemde Muhlis Sabahattin Bey ve heyetinin sahibinin sesi plağı da satışa çıktı. İkinci gösteri Tayyare Sineması’nda oldu,¹⁴⁰⁷ daha sonra “Mon Bey”,¹⁴⁰⁸ Fikriye Hanım’ın iştirakiyle ünlü “Ayşe” opereti, “Çarresaz”, “İstanbul Gülü” ve vazgeçilmez operetlerden biri olan “Leblebici Horhor Ağa”,¹⁴⁰⁹ gibi birçok eserle İzmir seyircisini fethetti. Tayyare Sineması’nda yaklaşık iki ay temsiller veren operet heyetinin “Telefoncu Kızlar” gösterimi hayli ilginç bir polisiye olayla şehir gündemini günlerce meşgul etti. Olay kısaca şöyle oldu: 22 Teşrin-i Sani 1929 Cuma gecesi, Tayyare Sineması’nda “Telefoncu Kızlar” operetinin ikinci perdesinin başında telefoncu kız rolündeki Suzan Hanım’ın, “ben artık kokot oldum” demesiyle, İzmir savcı yardımcılarında Şükrü Bey oyunun gayri ahlaki olduğu gerekçesiyle tatil emri verdi. Oyuncular bu oyunu İstanbul’da yirmi kez oynadıklarını üstelik de sansürün mührünün de olduğunu söyleyerek, savcı yardımcısını ikna etmeye çalışsa da olay çoktan büyüdü, seyircileri de içine alan bir tartışma yaşandı. Tiyatrocular sonucun hapis bile olsa mutlaka oyunun tamamlanması gerektiğini söyleyedursunlar, polisiye savcısıyla avukatıyla oyun tam

¹⁴⁰⁴ Ahenk, 24 Teşrinievvel 1929.

¹⁴⁰⁵ Ahenk, 24 Teşrinievvel 1929.

¹⁴⁰⁶ Ahenk, 28 Teşrinievvel 1929.

¹⁴⁰⁷ Ahenk, 29 Teşrinievvel 1929.

¹⁴⁰⁸ Ahenk, 30 Teşrinievvel 1929.

¹⁴⁰⁹ Ahenk, 31 Teşrinievvel, 2, 3, 4 Teşrinisani 1929.

bir skandala dönüştü. Sonunda perde tekrar açıldı ve oyun tamamlandı.¹⁴¹⁰ Fakat kentte sular durulmadı, Ahenk Gazetesi'nde savcı yardımcısı Şükrü Bey'e ithafen "Açık Mektup" yazıldı. Gazetenin sorumlu müdürü Nizamettin Nazif tarafından yazılan mektup "Operet'i belinde silahıyla basan komiserle benliğimizin en derinlerinden neşterlendik" cümleleriyle üzüntülerini belirtip yazının devamında; "Asırlardan beri doğumunu beklediğimiz milli sanata, sanatın haremde sallanan yumruk, sanatın kayıtsız şartsız seferber olmuş müritlerine sanatın haremde yapılan tecavüz, Türk duygusunun benliğine ve seciyesine tevcih olunmuş affedilemez bir cür'etti. Cumhuriyet Müdde-i Umumisi beyefendi o gece makamınızı temsile eden el ve dil, Muhlis'e değil Türk'ün seciyesine tevcih olunmuştur. Maruzu tecavüz olan binnefis 'rejim'dir,"¹⁴¹¹ sözleriyle sanatın kutsallığı ve dokunulmazlığına yapılan saldırıyı kınadı. Böylece davanın boyutu Ahenk Gazetesi'ni de içine alarak genişledi. Anlaşıldığı kadarıyla bütün bu yaşananlar başta Vali Kâzım Paşa olmak üzere İzmir'in ileri gelenlerini rahatsız etmiş olacak ki, Kâzım Paşa kendi himaye ve riyaseti altında hem zararı telafi etmek hem de İzmir'in sanat hayatına karşı yaşanan bu olumsuzluğu gidermek ve halkın sanata olan hassasiyet ve alakasını ispat etmek amacıyla 30 Teşrinisani 1929 akşamı Elhamra Sineması'nda operet şerefine bir gala müsamesesi tertip etti. Müsamere heyetinde; İş Bankası Müdürü Nusret Bey ve refikaları Cevriye Hanım, Ahenk sahibi Cevriye İsmail Hanım, Mes'ul Müdürü Süleyman Şevket Bey, Hizmet Başmuharriri Zeynel Besim Bey, Yeni Asır Başmuharriri İsmail Hakkı, Anadolu müdürlerinden Kemal Talat Bey ve Nizamettin Nazif Bey bulunmaktaydı.¹⁴¹² Operet hadisesinin bundan sonraki aşamasında savcı haklı bulunarak bazı oyuncular ve Ahenk Gazetesi müstehziyane bulunduğu için mahkemeye verildi.¹⁴¹³ 5 Birincikanun'da mahkeme kararı doğrultusunda gazete sahibi Cevriye İsmail Hanım'la Nizamettin Nazif, gazetenin sorumlu müdürü Şevket Bey ve avukat Sabri Beyler sorguya alındılar mahkeme daha sonra Eskişehir'e nakledildi.¹⁴¹⁴

Operet heyeti 1930'larda aralıklarla turneler düzenlemeye devam etti. Zaten her fırsatta İzmir'i ve İzmir seyircisini çok sevdiğini söyleyen Muhlis Sabahattin, ilk

¹⁴¹⁰ **Ahenk**, 23 Teşrin-i Sani 1929; **Hizmet**, 24 Teşrinisani 1929.

¹⁴¹¹ Nizamettin Nazif, "Açık Mektup", **Ahenk**, 27 Teşrinisani 1929.

¹⁴¹² **Ahenk**, 28 Teşrinisani 1929.

¹⁴¹³ **Ahenk**, 28 Teşrinisani 1929.

¹⁴¹⁴ **Hizmet**, 5 birinci Kanun 1929.

olarak temsil edilecek oyunlar için İzmir'i seçtiklerini ve sergilemeye titizlikle hazırlandıklarını söylemekteydi. Süreyya Opereti daha sonraki yıllarda “*Kırk Yılda Bir*”, “*Karım Namusludur*”, “*Emir ve Tarla Kuşu*”,¹⁴¹⁵ “*Hatır İçin*”, “*Mumcu Zade*”, “*Bir Tarih*”, “*Lale Devri*”, “*Kumruzade*” gibi daha birçok eseri sahneledi.¹⁴¹⁶

Geleceği günler hatta haftalar öncesinden duyurulan Halk Opereti de bu yıllar boyunca daha çok nisan, aayıs veya fuar zamanı İzmir’de büyük bir heyecanla beklenen kumpanyalardan biri olmuştu. Temsillerine kalabalık bir kadroyla gelen heyet, 1936 yılında “*Halime*”, “*Florya*”, “*Sevda Otel*”, “*Çardaş*”, “*Bay-Bayan*”, “*Telli Turna*”, “*Şen Dul*”, “*Deniz Havası*” oyunlarını temsil etti, halktan gelen yoğun istek üzerine “*Leblebici Horhor Ağa*”, repertuarlarında olmamasına rağmen rejisör Lütfullah Sururi’nin İstanbul’dan kostüm ve notaları getirtmesiyle oyunu hazırladılar.¹⁴¹⁷ 18 Mayıs Salı akşamı “*Leblebici Horhor Ağa*”yı oynadıktan sonra 19 Mayıs’ta Tarla Kuşu oyunuyla 12 gün kaldıkları İzmir’den övgü dolu sözlerle ayrıldılar.¹⁴¹⁸ 1937 Mayıs’ında tekrar geldikleri İzmir’de “*Maddi ve manevi büyük özverileriyle kimsenin himayesi altında olmadan kendi kendilerini yetiştiren ve tiyatro sanatına büyük katkıları olan gençlerimiz*” gibi övgü dolu sözlerle yerlerini aldılar.¹⁴¹⁹ Heyet Karşıyakalılarından gelen yoğun istek üzerine ilk defa Karşıyaka Sümer Sineması’nda üç gece sahne aldı.¹⁴²⁰ Uzun bir turnenin sonunda Belediye Başkanı Behçet Uz’un fuar sezonunda da sahne almaları istemesi üzerine, İzmirli heyeti bundan sonraki fuar sezonlarında “*Halime*”, “*Ennailer*”, “*Eski Hamam Eski Tas*”, “*Sevda Otel*” ve “*Deniz Havası*” gibi temsilleriyle izledi.¹⁴²¹

Yine Raşit Rıza Heyeti, İzmir’in 1930’lardaki bir başka konuguydu. Tam kadro ile gelen heyette meşhur Habibe Molla Halide, Şaziye, Lebibe, Şayeste, Leman ve Seniye hanımlar, Hüseyin Kemal, Yaşar, Zibul, Hadi, Necati, Cahit ile Hikmet beyler bulunmaktaydı. Raşit Rıza da diğer operet heyetleri gibi özellikle yeni eserlerin temsiline önem verdi, hatta ilk defa sahneleyecekleri “*Hedefsiz Puseler*” komedisini İzmir’de temsil etti. Bu oyundan başka “*Onlar Ermiş Muradına*”,

¹⁴¹⁵ **Yeni Asır**, 12 Şubat 1934; **Anadolu**, 11 Şubat 1934. Temsil 12, 13, 14, 15 Şubat 1934 tarihlerinde verilecektir.

¹⁴¹⁶ **Yeni Asır**, 16 Mayıs 1937.

¹⁴¹⁷ Bkz.: **Yeni Asır**, 1, 7, 8, 9, 14, 15, 16, 17, 18 Mayıs 1936.

¹⁴¹⁸ **Yeni Asır**, 20 Mayıs 1936.

¹⁴¹⁹ **Yeni Asır**, 23 Mayıs 1937.

¹⁴²⁰ İlk oyunları “*Pipiça*” olmuştur. Bkz.: **Yeni Asır**, 28 Mayıs 1937.

¹⁴²¹ **Yeni Asır**, 4, 5, 6, 15 Eylül 1937; **Anadolu**, 4, 9 Eylül 1937.

“Kendisinin Gölgesi”, “Bu Hesapta Yoktu”, “Habibe Teyze”, “Atmaca”, “İki Yüzlü Kadın” eserlerini sahneledi.¹⁴²²

İzmir’e gelen bir başka grup Türk Akademi Heyeti’ydi (T.A.T). Metin And’ın 1930 yılının önemli bir girişim olarak değerlendirdiği ve Darülbedayi’nin milli tiyatromuzun oluşmasına sekte vuran tarzına tepki olarak Ercüment Behzat Lav ile Ertuğrul Sadi Tek’in kurdukları Türk Akademi Tiyatrosu, Bahri Baba Halkevi’nde ve Karşıkkaya Lüks Sinema ve Tiyatrosu’nda oyunlar sergiledi.¹⁴²³ Heyetin geldiği gün, tiyatrocu arkadaşlarından Celal Bey’in ölümü büyük bir talihsizlik ve acı kaynağı oldu. Basından takip edebildiği kadarıyla sanatçıya bir mezar yapmak ve çocuklarına bir miktar yardım için Bahri Baba Halkevi tarafından bir “*Celal Gecesi*” düzenlendi, bu geceye İzmir’in bütün tiyatro heyetleri ile T.A.T sanatkârları katıldı.¹⁴²⁴ Heyet “*Otello*”, “*Çamurda Bir Zambak*”, “*Sekizinci*”, “*Hamlet*”¹⁴²⁵ gibi temsillerden sonra “*Dreyfus*”le galasını yaptı.¹⁴²⁶ Yukarıda bahsedilen temsil heyetlerinin dışında Ankara Sahnesi¹⁴²⁷ ve İstanbul Opereti¹⁴²⁸ de İzmir’e gelerek temsiller verdi. Bu toplulukların yanı sıra geleneksel tiyatro oyunlarından biri olan ortaoyunları, İzmirliyle neşeli vakitler geçirttiler. Örneğin Behçet Sırrı Bey, Sadık Bey Bahçesi’nde “*Mahcup Çocuk*” adlı ortaoyunu temsil ederken; İstanbul’dan özellikle Ramazan ayı ve 9 Eylül Sergisi’nde gelen Küçük İsmail¹⁴²⁹ ile Meddah Sururi¹⁴³⁰ önemli bir yer tutar. Diğer bir gelişme ise Anadolu’daki tiyatro etkinliklerine yön vermek amacıyla tuluat gösterinin yasaklanmasıydı. Bu yasaklamadan en çok etkilenen topluluklar doğal olarak ortaoyuncularıdır. Batılılaşma isteğiyle birlikte tiyatrodaki yaşadığımız biçimsel değişiklikler, özellikle metinli tiyatronun desteklenmesi, ortaoyununu, geleneksel sanatımız tuluatı zayıflatmıştı.¹⁴³¹

1930’lu yıllar yerli heyetlerin olduğu kadar yabancı heyetlerin de sık sık İzmir’e turne düzenlediği yıllardı. İzmirliyle yoğun ilgi gösterdiği hatta basının bu

¹⁴²² Anadolu, 12 Teşrinisani 1934.

¹⁴²³ Anadolu, 1 Teşrinisani 1932; Nemutlu, a.g.m., s. 181.

¹⁴²⁴ Anadolu, 9 Teşrinisani 1932.

¹⁴²⁵ Anadolu, 30 Teşrinievvel, 1 Teşrinisani 1932.

¹⁴²⁶ Anadolu, 11, 18 Teşrinisani 1932.

¹⁴²⁷ Hizmet, 24, 26 Şubat 1929.

¹⁴²⁸ Hizmet, 14, 23 Nisan 1929; Bkz.: Ahenk, 27, 30, 31 Teşrinievvel, 2, 3, 4 Teşrinisani 1929.

¹⁴²⁹ Hizmet, 16 Mayıs 1929.

¹⁴³⁰ Hizmet, 3-4 Mart 1929.

¹⁴³¹ Sevinçli, a.g.m., s. 383

ilgi karşısında tenkit yazıları yazdığı grupları¹⁴³² şöyle sıralayabiliriz: Gordi Miloviç ve Temsil Heyeti, Büyük Varyete Kumpanyası, Fransız Operet ve Revü Heyeti, Matmazel Klara Tambur ve Temsil Heyeti, Fransız Operet Heyet-i Temsiliyesi, Komedi Fransız sanatçılarından Madam Simon, Büyük Fransız Operet Heyeti, Viyana Operet Heyeti, Fransız Tiyatro Heyeti, Komedi Fransız sanatçılarından Madam Piñera ve Mösyö Andreloga Kumpanyası, Fransız Revü Heyeti. Ayrıca Atatürk'ün bütün dünya ülkeleriyle olduğu gibi komşu ülkelerle dostane ilişkiler sürdürme politikası gereğince özellikle Yunanistan'la olan bağlar sanatla daha da kuvvetlendi. 1934 yılında haberine rastladığımız Yunan Operet'i, İzmir'e geldi ve 4 oyun sahneledi. Halkın yoğun ilgisi ve misafirperverliğinden çok etkilenen sanatçılar, Hilal Eczanesi kolonyalarını hediye olarak memleketlerine götürdüler.¹⁴³³ Ayrıca Raşit Rıza Yunanistan'a gidip temsiller verdi, buna karşılık 1938 Ocak'ında aralarında Atina'nın güçlü sanatçılarından Niko, Hacı Konstantin ve en meşhur komiği Hrisohoos'un da bulunduğu temsil heyeti bir oyun sergiledi. Elhamra'da temsili gerçekleştirilen oyunu Vali Fazlı Güleç ve Yunan konsolosu birlikte izlediler. 1935'te de Sovyet Rusya'nın Opera ve Bale Heyeti, Halkevi Salonu'nda temsiller verdi.¹⁴³⁴

1930'lu yıllardaki tiyatro faaliyetlerini bütün yönleriyle ortaya koyabilmek için bu dönemde İzmirli yazarların kaleme aldığı tiyatro eserlerine ve tiyatro tenkitlerine de bakmak gerekir. Bu dönemin en verimli tiyatro yazarı, Meşrutiyet devrinde olduğu gibi Mehmet Sırrı Sanlı'ydı. Sanlı, Mütareke, Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminde verdiği eserlerle önemli bir yazar ve tiyatro adamı olmuştur. “*Kâbe Kırangıcı*”, “*Üvey Ana*”, “*Kafes ve Kumes*” yazarın bu dönemde kitap halinde neşredilen eserleriydi. Bu eserlerinin dışında, gerek kendi çıkardığı Sada-yı Hak ve Halkın Sesi gazetelerinde, gerekse Resimli Yurt, Yeni Lisan gibi dergilerde çok sayıda monolog, okul piyesleri ve daha çok komedi tarzındaki tiyatroları tefrika edildi. Halkın Sesi'nde Mehmet Sırrı'nın yanı sıra Necdet Rüştü, Hüsnü Osman Türkekul gibi amatör tiyatro yazarlarının son derece basit kurgulu manzum komedileri ve monologları yayımlandı.¹⁴³⁵

¹⁴³² Sevinçli, **a.g.m.**, s. 383; Nemutlu, **a.g.m.**, s. 179.

¹⁴³³ **Yeni Asır**, 21 Mart 1934.

¹⁴³⁴ Nemutlu, **a.g.m.**, s.s. 181-182.

¹⁴³⁵ Nemutlu, **a.g.m.**, s.s. 182-183.

Halkevlerine bağı temsil heyetlerinin etkinlikleri ve gördükleri ilgi, İzmir’de yeni tiyatro yazarlarının ortaya çıkmasına vesile oldu. Fikirler’de tiyatronun çeşitli meselelerini ele alan tenkit yazılarının yanı sıra Reşat Nuri Güntekin’in “*Bir Köy Muallimi*”, Mustafa Rahmi Balaban’ın “*Ay*”, William Thomas’ın “*Arzular*”, İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun “*Ölüler*”, Hakkı Baha Pars’ın “*İki Sesin Hasbihali*”, Akil Koyuncu’nun “*Korsan*” adlı eserleri tefrika edildi. Aramak, Kültür, Okul ve Ulus, Ege Işıldağı gibi dergilerde daha çok vatan ve millet sevgisini işleyen piyesler, okul temsilleri yayımlandı. İzmirli gazetecilerden Nihat Şevki’nin “*Ergenekon*” piyesi, gördüğü ilgi neticesinde basıldı. Münir Hamdi Kutsal’ın Halkevi yayınları arasında çıkan “*Tırtıllar*” komedisi de halkevlerinde çok sayıda temsil edildi ve ilgi gördü. Yazılan oyunlar, gelişmiş bir tiyatro dilinin kullanıldığı derinliği olan eserler değildi. Tiyatro tenkidi açısından baktığımızda Kemal Emin Bara ve Hamdi Nüzhet Çançar’ın tiyatro sanatına her yönüyle vakıf ciddi ve dikkate değer yazıları, İzmir’deki önemli bir boşluğu doldurdu.¹⁴³⁶

Bu dönemde İzmirli tiyatro yazarları Meşrutiyet’le başladıkları tiyatro eseri yazma, yayımlama veya tefrika etme faaliyetlerine devam ettiler. Ancak Cumhuriyet dönemi, basılan kitap sayısı bakımından Meşrutiyet’ten gerideydi. Tiyatro tenkidi ile uğraşanlar arasında Mehmet Mithat Arıkan,¹⁴³⁷ Zeynel Besim Sun,¹⁴³⁸ Nihat Şevki, Mehmet Sırrı Sanlı,¹⁴³⁹ Hamdi Nüzhet Çançar¹⁴⁴⁰ ve Vedat Örfi Bengü görülür. Genellikle oyunların özetlerine ve oyuncuların rollerine dair bu yazılar içerisinde en çok dikkati çeken, ciddi ve nitelikli değerlendirmeler içeren Kemal Emin Bara¹⁴⁴¹ ile Hamdi Nüzhet Çançar’ın tenkitleridir. Bunda da hem oyuncu, hem yönetmen ve yazar olarak tiyatro sanatını yakından tanımalarının rolü büyüktür. Her iki yazarın kaleme aldıkları yazılarda hem genel, hem Türk tiyatrosu açısından tiyatro tarihine, türlerine, tiyatro eserinin yapısına, diğer edebi türlerle benzerliğine ve onlardan ayrıldığı noktalara, eserlerin sahnelenmesindeki inceliklere dair değerli görüşler ve fikirler vardır.¹⁴⁴²

¹⁴³⁶ Nemutlu, **a.g.m.**, s.s. 184-186.

¹⁴³⁷ Huyugüzel, **İzmir Fikir...**, s.s. 350-351.

¹⁴³⁸ Huyugüzel, **a.g.e.**, s.s. 598-601.

¹⁴³⁹ Huyugüzel, **a.g.e.**, s.s. 401-411.

¹⁴⁴⁰ Huyugüzel, **a.g.e.**, s.s. 192-194.

¹⁴⁴¹ Huyugüzel, **a.g.e.**, s.s. 295-299.

¹⁴⁴² Nemutlu, **a.g.m.**, s. 185.

4.2.3. Müzik

Osmanlı döneminde geleneksel müzik, bir yanda sarayda icra edilen alaturka musikiyi, diğer yanda ise halk müziğini kapsıyordu. Bu müzikleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da farklı kesimler dinliyordu. Aynı süreçte yavaş yavaş kabullenilen Batı tarzının ilk popüler ürünleri sayılabilecek olan kantolar yükselişe geçmişti. Kanto, 1870'ler sonrasında Güllü Agop'un tuluat kumpanyasında perde aralarında söylenen eğlenceli şarkılar olarak ortaya çıkmış, sarayda icra edilen bol "*tenna-dirna*"lı müziğe halkça bir tepki olarak gelişmişti. 1935 sonrasında yeniden ve daha farklı bir popülerite kazanmıştı. Cumhuriyet öncesinde tanınmış icracılar olan Şamram Hanım, Peruz Hanım, Zarife Hanım, Deniz Kızı Eftelya, yeni dönemde de şarkılarını söylemiş, plaklarını doldurmuşlardı. Sonraları kanto yavaş yavaş unutulmaya başladı; 1950 sonrasında ara ara eski Ramazan eğlencelerinden söz edilirken hatırlanır oldu.¹⁴⁴³ Atatürk'ün tek sesli müziğe karşı çıkarak çoksesliliği yaygınlaştırma çabaları o yıllarda başladı. Cumhuriyet'i geliştirme ve Türkiye'yi "*muasır medeniyetler seviyesine ulaştırma*" yolunda kültür alanında atılacak en büyük adımlardan birisi müziği geliştirmek olarak belirlenmiş, bu yüzden de Batı'nın çoksesli müziğinin yaygınlaştırılması öngörülmüştü. Kaynaklar, Atatürk'ün o dönemde icra edilen müziği "*uyuşturucu, tembelliğe itici*" bulduğu ve geleneksel Türk musikisinin yerine Batı müziği türlerinin yaygınlaştırılması gerektiğini sık sık ifade ettiğini belirtmektedir. Alaturka musiki eğitimi önce okullardan (1926) daha sonra radyolardan kaldırıldı (1934). 1936'da Macar besteci Bela Bartok'un Türkiye'ye gelerek Ahmet Adnan Saygun'la birlikte halk müziği araştırmaları yapması, kendi öz kültür ürünlerimizin Batı'nın çok sesli müziği ile harmanlanma düşüncesinin ortaya çıkmasının önünü açtı. Ancak, Batı müziğine kulakları alışmamış olan halk, o dönemlerde radyodan ısrarla yayınlanan müzikleri dinlemeyi sürdürdüler. Alaturka musiki, bunca yasağa rağmen yok olmadı, özellikle 1940'lı yıllara damgasını vurdu. Dönemin modası büyük şehirlerdeki salonlarda düzenlenen alaturka konserlerine gitmekti.¹⁴⁴⁴ Yine bu süreçte yeni sanatçılar ortaya çıkarak, Türkiye'nin popüler sesleri arasına girdiler. Bunlar arasında plak şirketlerinin paylaşmadığı Münir Nurettin, plak dolduran ilk Türk Müslüman kadını Hanende

¹⁴⁴³ Murat Meriç, "Neler Dinledik, Nelerle Coştuk?", **75 Yılda Değişen Yaşam, Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 193.

¹⁴⁴⁴ Meriç, **a.g.m.**, s.s. 194-195.

Fikrîye Şakrased, ilk plak doldurma heyecanını bir bardak şarap ile yenen Safiye Hanım (Ayla), yalnızca Odeon plaklarına ses veren Hamiyet Yüceses ve tango yıldızları Gavin Kardeşler ilk sıralarda yer alıyorlardı.¹⁴⁴⁵ Aynı yıllarda yine büyükşehirlerde caz ve Klasik Batı Müziği dinlenmekteydi. Caz radyoda önemli bir yere sahipken Klasik Batı Müziği daha çok çağdaş aydın kesimler arasında yani dar bir çevrede moda olmayı sürdürdü. 1930’larda başlayan yeni dönemde, Batı müziği tekniği ile bestelenen operetler modaydı. Cemal Reşit Rey’in 1933’te sahnelenen “*Lüküs Hayat*” opereti, Cumhuriyet’in üç, hatta dört kuşağı boyunca hep oynandı, hep seyredildi ve dillerden düşmedi.¹⁴⁴⁶

İzmir’in kurtuluşu ile birlikte İzmirli müzikçiler yeni bir atılıma girmek istemişler, gazeteci ve öğretmen Turgut Türkoğlu’nun çevresinde toplanarak Batı’daki “*Flarmoni Derneği*” örneklerine benzer, “*Musiki Yurdu*”nu kurmuşlardı. Arap Fırını’nda içinde Adnan Saygun’un da bulunduğu İzmir İttihat ve Terakki Mektebi bugün Dumlupınar İlkokulu’nun bulunduğu yerde çalışmalarına başladı. Fakat cemiyet kısa süre sonra dağılmıştı.¹⁴⁴⁷ Ayrıca 1921 yılında “*İzmir Musiki Cemiyeti*” üyesi olan Klarnet Şükrü Tunar, Kanuni Fethi Bey, Ali Ulvi Baradan, 1923 yılında İzmir’e gelen Hayri Yenigün, Mehmet Kasabalı, şehrin müzik yaşamının canlanmasına öncülük etmişlerdi. Mehmet Kasabalı, Rakım Elkutlu’nun pek çok şarkısını notaya almıştı.¹⁴⁴⁸ 1925 yılında şehre gelen Mildan Niyazi (Ayomak) Karantina semtinde “*Dar’ul Musiki*” (İzmir Musiki Mektebi) okulunu açmıştı. Okulun büyük ilgi görmesi üzerine Kemeraltı ve Karşıyaka Beyler Sokağı’nda iki şubesi daha açılmıştı. Düzeyli bir eğitim verilmeye çalışılan bu okulun öğretmenleri arasında Türk müziğinin gelmiş geçmiş en büyük bilim adamı ve bestecisi olan Hüseyin Sadettin Arel, Dr. Suphi Ezgi ve İlyas Tonguç gibi hocalar bulunmaktaydı. 1947 yılında ekonomik sıkıntılar yüzünden kapanan okul, kapandığı tarihe kadar çok önemli birtakım müzik olaylarına imza attı.¹⁴⁴⁹

¹⁴⁴⁵ Burçak Evren, “Taş Plaktan Kompakt Diske”, **75 Yılda Değişen Yaşam, Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, İstanbul, s. 209.

¹⁴⁴⁶ Meriç, **a.g.m.**, s.s. 194-195.

¹⁴⁴⁷ Üner Birkan, “Saygun ve İzmir”, **Ahmed Adnan Saygun Bildirileri**, İzmir Flarmoni Derneği Yayınları, İzmir, 1987, s.s. 23-24.

¹⁴⁴⁸ Berrak Taranç, “Şarkı Şehir İzmir”, **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, s. 396.

¹⁴⁴⁹ Kendisi gençlik yıllarında politikayla uğraştığı için zamanın jurnalcilerince saraya ihbar edilmiş ve “başına iş açılacağını” anlayınca da Mısır’a kaçmış yaşadığı uzun yıllar içerisinde müzikle uğraşmıştır. Konu ile ilgili bkz.: Ürük, **Şu Bizim Karşıyaka**, s.s. 11-12.

1930-1931 yıllarında aralarında Muzaffer Koral, Faik Onural, Bülent Tarcan, N. Umur, C. Özmengü, H. Atalay, O. Dürüst, C. Candaş, Valentino, Defrman, Stavridis Hoing, Hikmet Çaplı, Ahmet Nazım, Hakkı Hasan'ın bulunduğu İzmirli müzikseverler bir araya gelerek “*Musiki Yurdu*”nu yeniden kurdular. 35 kişilik bir orkestra oluşturup çalışmalarını Şerafettin Koral yönetiminde Türk Ocağı'nda sürdürdüler. Halkevi üyeleriyle ailelerinin bir araya gelmelerini sağlamak için yaz geceleri müzikli bahçe partileri, kışın ise çaylı danslar veriyorlardı. Büyük bir orkestra kurulamadığı için oda müziği üzerinde çalışıldı ve konserler verildi. Kontrbas ve viyolonsel gibi çalgıları kullananlar bulunmadığından bunların yetiştirilmesine çalışıldı. 1937-1938 senesi Halkevi sosyal yardım komitesinin faaliyetleri arasında bol bol müsamere ve konserler vermek önemli bir yer tutmaktaydı.¹⁴⁵⁰ Yine Karşıyaka'da 1928 yılında Karşıyaka Musiki Mahfeli kuruldu. Şimdiki Halk Eğitim Merkezi o zamanlar Musiki Mahfeli'nin çalışmaları için kullanılmaktaydı. Mahfelle ilgili araştırmacılar farklı bilgiler vermektedir. Yaşar Ürük, Mahfelin Mildan Niyazi Bey'in yönetimindeki okulun İzmir'deki sanatseverlerle birlikte kurulduğundan bahsetmekte ve Mildan Niyazi Bey'in 21 Temmuz 1929 Pazar günü çoğunluğunu okulun öğretmen ve öğrencilerinden oluşan yönetimindeki toplulukla ilk konserini verdiğini eklemektedir.¹⁴⁵¹ Yaşar Aksoy ise Karşıyaka Musiki Mahfeli'nden bahsederken Mildan Niyazi ve okulu ile ilgili bilgi vermemekte ve mahfilde Osman Zeki Koylan'ın başkan olarak görev yaptığını, öğretmen ve ressam Hüsnü Onat, Şeyh Cemal Bey, kemani Osman Şenel gibi ünlü musikişinasların hem öğretmenlik hem de yönetim kurulu üyeliği yaptıklarını anlatmaktadır. Sonuç olarak biraz çelişik olsa da mahfilin öyle ya da böyle Karşıyakalı müzikseverleri ve öğretmenleri bir araya getirdiğini göstermektedir. Mahfille ilgili bir başka eklenmesi gereken şey Karşıyaka gecelerini renklendirdiğidir. Nitekim 30'lu yıllarda mahfil bahçesi verilen konserleri dinlemek üzere musiki aşığı üyeler ve aileleri tarafından doldurulmaktaydı. Tokadıza Şekip Bey, Dede Remzi Zeytunizade ve Neyzen Tevfik, Mildanzade Tevfik gibi ünlüler mahfile gelerek konserleri izliyorlardı. 1932 yılına kadar etkinliklerine devam eden mahfil, bazı memur ve yöneticilerin şehir dışına tayinlerinin çıkması üzerine

---

¹⁴⁵⁰ Baran, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁴⁵¹ Ürük, **a.g.e.**, s.s. 11-12.

dağıldı.¹⁴⁵² 1936 yılında Karşıyaka Müzik Severler Sosyetesı adındaki dernek çalışmalarını hızlandırdı ve İzmir Halkevi'nde kurulan Ferit Hilmi Atrek yönetimindeki orkestrayı üst üste Karşıyaka konserlerine taşıdı. Bu orkestra Cumhuriyet'in ilanından sonra o güne kadar kurulmuş ve en düzeyli topluluktu. Hatta 1975 yılında kurulacak olan İzmir Devlet Senfoni Orkestrası'nın varlığı bu orkestra ile tohum olarak toprağa atılmıştır denebilir.¹⁴⁵³

İzmir'de dini amaçlı müzik havralarda, kiliselerde, cami ve tekkelerde öğretilirdi. Camilerde Hisar Cami İmamı Rakım Elkutlu gibi müziğe çok yararlı kişilerin yetiştiği bilinmektedir. Osmanlı döneminde müzik eğitiminin en iyi verildiği yerlerden birisi de tekkelerdi. Bektaşî, Kadiri ve Mevlevî tekkelerinde müziğe çok önem verilirdi ve bu birimler 1925 yılında kapatılana dek küçük birer müzik okulu niteliğini koruyarak pek çok öğrenci yetişmesine katkıda bulunurlardı. Tekkelerin kapatılması sonucu İzmir'de müzik evlerde uğraşılan bir şey haline geldi. Affan Sabit ve Kerim Behçet beylerin evleri, Rakım Elkutlu'nun Mektupçu yokuşundaki evi, Rakım Elkutlu'nun şarkılarının güfte yazarı avukat Nahit Hilmi Özeren ile Tanburi Ali Efendi gibi isimlerin Karşıyaka'daki evleri birer müzik okuluna dönüşmüştü. Öncelikle tekkelerde yeşeren daha sonra evlere kayan müzik toplantıları evlerdeki çalışmaların çok ciddi biçimde gelişmesi sayesinde müzik cemiyetlerinin kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Eşrefpaşa Musiki Cemiyeti, Rakım Elkutlu'nun kuzeni Şeyh Cemal Efendi tarafından kurulurken, Neyzen Ahmet Yardım'ın bu cemiyette yetiştiği bilinmektedir. Şeyh Cemal Efendi'nin yönetiminde kurulduğu sanılan İzmir Musiki Cemiyeti'nde yetişenler arasında klarinet Şükrü Tunar ve kanuni Osman Güvenir gibi isimler gösterilebilir. 1946 yılında da Rakım Elkutlu tarafından İzmir Türk Musiki Cemiyeti kuruldu.¹⁴⁵⁴

İncelenen dönem içerisinde İzmirli ya da İzmir'de yaşamış birçok müzik adamı bulunmaktadır. Bunlardan ilk olarak bahsedilecek ünlü besteci Rakım Elkutlu'dur. Yahya Kemal'in zamanımızın "*Dede Efendisi*" olarak nitelediği sanatçı, çeşitli makamlarda 600'den fazla beste ve yetiştirdiği besteci ve icracılar ile günümüze kadar etkisini devam ettirmektedir.¹⁴⁵⁵ Rakım Elkutlu'nun sevilmiş, ün

---

¹⁴⁵² Aksoy, **Karşıyaka...**, s. 299.

¹⁴⁵³ Ürük, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁴⁵⁴ Taranç, **a.g.m.**, s.s. 396-397.

¹⁴⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Huyugüzel, **İzmir Fikir...**, s.s. 504-505.

kazanmış eserlerinden birkaçını; nihavende “*Hayal içinde akıp geçti ömr-i derbederim*”; “*Mümkün mü unutmak güzelim, neydi o akşam*”; hicazkâr, “*Bekledim fecre kadar*”, “*Visal-i yar ile mest ol, hayale dalma gönül*” şeklinde sıralanabilir.¹⁴⁵⁶

Bir diğer isim Ahmet Adnan Saygun’dur. Türk müzik tarihinde Türk Beşleri olarak anılan bestecilerden birisi olan Saygun, besteci kimliği yaratılarıyla Cumhuriyet döneminde oluşan çoksesli yeni sanat müziğimize damgasını vurmuş ünü sınırlarımızı aşmıştır. İlk Türk operasının bestecisidir ve “*Devlet sanatçısı*” unvanını alan ilk sanatçıdır. Cumhuriyet dönemi Türk müziğinin en çok seslendirilen eserlerinden “*Yunus Emre Oratoryosu*” en önemli yapıtıdır.¹⁴⁵⁷ Orkestra, oda müziği, opera, bale, piyano üzerine birçok yapıtı bulunmakla birlikte gerçek bir müzik aydını olarak yalnızca müzik üretmekle yetinmemiş; besteci, etno müzikolog, folklorcu ve eğitimci olarak sürekli araştırmış, bu sayede de “*yeni ve güncel*” kalabilmiştir.¹⁴⁵⁸ Bu iki önemli isim dışında tabi ki birçok isim yetiştirmiş bir kenttir İzmir. Dr. Şükrü Şenozan, udi Mehmet Kasabalı, Ahmet Aksoy, Şükrü Tunar, Zeki Duygulu, Ali Ulvi Baradan, Hayri Yenigün, Hüseyin Mayadağ, Fuat Edip Baksı, Nahit Hilmi Özgören dönemin kimisi İzmirli ya da kimisi bir dönemini İzmir’de geçirmiş ya da İzmir Musiki Cemiyeti’nde bulunmuş ünlü bestecilerinden birkaçıdır.¹⁴⁵⁹

Halkevinin verdiği konserler ve müzik üretimine yönelik çalışmaları İzmir’in müzik tarihi açısından çok önemlidir. Gramofonun yaygınlaşmasıyla birlikte plaklar İzmirlinin gündelik hayatının adeta vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Sahibinin Sesi adıyla yayınlanan bu plaklar İzmirlileri dönemin ünlü isimlerini dinleme fırsatı veriyorlardı:

Seyyan Hanım, Yeşil Melek ve Unutma Beni,

Mahmure Handan Hanım ve Mustafa Bey Fikrimce, Kâh Alırsın Kucağa,

Müşerref Hanım: Sevda Beni, Bakınız Şu Gelene,

Zahide Hanım: Şu Dağın Ardında Siyah Duman Var, Uzun Kavak,

¹⁴⁵⁶ Umar, **İzmir 1950**, s.s. 112-113. Daha fazla bilgi için bkz.: Nazmi Özalp, **Türk Musikisi Tarihi**, MEB Yayınları, 2000.

¹⁴⁵⁷ www.milliyet.com.tr (14.11.2015)

¹⁴⁵⁸ Necati Gedikli, “Müzik Araştırmacısı ve Folklorcu Olarak Ahmed Adnan Saygun”, **Ahmed Adnan Saygun Bildirileri**, İzmir Flarmoni Derneği Yayınları, İzmir, 1987, s. 9.

¹⁴⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Umar, **a.g.e.**, s.s.,112-115; Huyugüzel, **a.g.e.**, s.s. 155,461.

Süheyla Bedriye Hanım: Beyoğlu Güzeli, Sazına Tel Bağladım,

Hüseyin Hüsnü Bey: Nefes, Sevgiliye Ninni.¹⁴⁶⁰

Bir başka plakta Münir Nurettin Bey, Müzeyyen Hanım, Mahmure Handan Hanım, Süheyla Bedriye Hanım ve Sıtkı Bey, Seyyan Hanım, Sevinç Hanım, Müşerref Hanım ve Mahmut Celalettin Bey¹⁴⁶¹ yer alırken 1935 yılındaki Sahibinin Sesi'nde;

Münir Nurettin: Her Gün Güzel Sahile, Cemile Kız,

Fazilet: Neden Böyle Durgunsun, Kaşlarını Çatma,

Müzeyyen Hanım: Mecnun 1. ve 2. Kısım,

Küçük Nezihe: Bir Bahar Akşamı, Nafile Gülme,

Nazillili Ahmet Fevzi: Niğdem, Talas Yolları,

Perihan: Rakıcılar Biz, Yıldızlar Parlıyor,

Sıtkı Baba: Söylenmez Ötesi, Mahmure Şenses ile birlikte Sıtkı Baba'nın Mektebi,

Mustafa: Başım Senin Göğsünde, Feryad Eder Bu Gönül,

Urfalı Mehmet: İbrahimi Hoyratı, Urfalıyım Ezelden,

Mandolinata: İzmir Kasap Havası,

Avyeri: Soferaki, Çahpina¹⁴⁶² adlı eserler seslendiriliyordu. İzmirli sevdikleri bu sanatçıları bir taraftan plaklarla evlerinde dinlerken düzenlenen konserlerle yakından izleme ve dinleme olanağı bulmaya başlamışlardı. 1930'lu yıllarda büyük müzik üstatlarından Hafız Burhan, Sahibinin Sesi plaklarının şarkıcısı Fikriye Hanım, Münir Nurettin (Selçuk) Bey, Deniz Kızı Eftelya Hanım ve hocası kemani Sadi Bey'i Elhamra, Karşıyaka Zafer ve Ferah Sinemaları ile Karşıyaka

---

¹⁴⁶⁰ **Yeni Asır**, 8 Temmuz 1934.

¹⁴⁶¹ **Yeni Asır**, 26 Ağustos 1934.

¹⁴⁶² **Yeni Asır**, 24 Teşrinievvel 1935.

Kulübü'nde İzmir akşamlarını renklendiriyorlardı.¹⁴⁶³ Fuarın açılması da özellikle İzmir'in müzik ve eğlence kültürüne çok farklı bir boyut kazandırmıştı. Her ne kadar 50'li, 60'lı, 70'li yıllardaki gazinolarda sahneye çıkılması için adeta savaş alanına dönen bir ortam olmasa da bu yıllarda fuar zamanı birçok sanatçının Fuar ve Göl gazinolarında sahne almaya başlaması, İzmirli müzikseverleri müziğe ve eğlenceye doyurduğu gibi yeni bir dönemi başlattı.

4.3. Basın, Yayın ve Haberleşme

4.3.1. Basın-Yayın

4.3.1.1. Gazeteler

İmparatorlukta ilk gazete Fransızca olarak “*Le Smyrneen*” adıyla 1824'te, ilk Rumca gazete ise “*Filos ton Neon*” adıyla 1831'de İzmir'de çıkmıştı. Bu sayı kısa sürede artarak her dilden, her milletten birçok gazete, yayın hayatına başlamıştı.¹⁴⁶⁴ İncelenen dönemde, Ahenk, Anadolu, Hizmet, Yeni Asır, Halkın Sesi ve Ticaret İzmir basınının belli başlı temsilcileriydi. Bunların yanında Sada-yı Hak, Türk Sesi, Ahali, Türk İli, Yeni Gün, Serbes Cumhuriyet ve Ulusal Birlik gibi fikri cephesi ağır basan, ancak uzun süreli olmayan gazeteler vardı.¹⁴⁶⁵ Bu gazetelere kısaca göz atılacak olunursa:

Ahenk Gazetesi, 22 Şubat 1895'te yayın hayatına başlayan İzmir'in Hizmet'ten sonra en eski Türkçe gazetelerinin başında gelmekteydi. Başlangıçta büyük boy çıkan sosyal, ekonomik, kültürel konulara da ağırlık veren gazete, zamanla eski işlevini yitirdiyse de İkinci Meşrutiyet döneminde yeniden bir canlanma yaşamış, fakat savaş yılları ve ardından gelen işgalle kendi kabuğuna çekilen bir yayın organına dönüşmüştü. İşgal döneminde bir yandan sansür, diğer yandan işgal kuvvetlerinin baskısı gazeteyi tanınmaz bir hale getirmişti. Bununla birlikte Mustafa Kemal'in telgraf ve demeçlerine de ilk olarak İzmir'de bu gazetede

¹⁴⁶³ Ürük, **a.g.e.**, s.s. 12-13; **Yeni Asır**, 13 Kânunusani, 20 Teşrinisani 1333; 8, 10 Teşrinievvel 1335; 9 Nisan 1337.

¹⁴⁶⁴ Huyugüzel, **a.g.e.**, s. 5; Ziya Somar, **Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi: Tevfik Nevzad**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001. s.s. 10-12.

¹⁴⁶⁵ Turan Akkoyun, “Atatürk Dönemi İzmir Basınının Genel Durumu”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 239; **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 119-120.

yer verilmişti.¹⁴⁶⁶ Bütün eski ve yeni gazetelerde olduğu gibi İzmir'in kurtuluşu, Lozan Antlaşması, Cumhuriyet'in ilanı ve Türk Devrimi'yle başlayan gelişmeler Ahenk'te büyük yankı yaratmıştı.¹⁴⁶⁷ Gazetenin içeriği ve olaylara karşı genel tavrı konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Sözgelimi Turan Akkoyun, Ahenk'in muhafazakâr ve ılımlı, biraz da pasif ve çekingen, bir diğer deyişle suya sabuna dokunmayan bir çizgide olduğunu söylerken; Zeki Arıkan bu konuda tam aksini iddia eder. Ona göre gazetenin zengin içeriği ile edebiyattan, kadın sorunlarına, İzmir'in kentsel sorunlarını cesurca dillendiren zengin içerikli bir gazetedir.¹⁴⁶⁸

Gazetenin sahibi Ali Nazmi, aynı zamanda imtiyaz sahibi ve mesul müdürüydü. Ölümünden sonra Cevriye İsmail imtiyaz sahibi olmuştu. Cumhuriyet'in ilanından sonra yerini Süleyman Şevket'e bırakmış, başmuharrirliğe Mehmed Şevki geçmiş ve 1928'e kadar bu görevde kalmıştı. Ardından Orhan Rahmi bu göreve gelmişse de 1929'da başmakaleler önce azaldı, bir müddet sonra tamamen kaldırıldı. Gazetenin idari ve teknik kadrosunun hemen hiç değişmediği dikkat çekmektedir. Latin alfabesinin kabulünden sonra zor duruma düşen Ahenk, 2 Ocak 1930 tarihinde yayını bitirmek zorunda kaldı.¹⁴⁶⁹ Ahenk'in zengin bir yazı kadrosu vardı. Yalnız İzmir'in değil, Türkiye'nin de önde gelen yazarları içinde sayabileceğimiz ünlü adların yazıları Ahenk'te görülmekteydi. Bunlar arasında İzmir'in yetiştirdiği ünlü şair Tokadizade Şekip, İbn-i Hazım Ferit, Cevriye İsmail, Benal Nevzat, Hasena Nalan, Mehmet Şevki, Orhan Rahmi sayılabilir. Ayrıca Türkiye'nin tanınmış yazarlarının imzalarını da Ahenk'te görmek olanaklıdır: Aka Gündüz, Halide Nusret, Ercüment Ekrem, Yakup Kadri, Falih Rıfkı gibi.¹⁴⁷⁰

Anadolu Gazetesi, 7 Aralık 1911'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı olan İttihat Gazetesi'nin yerine çıkmaya başlamıştı. Gazete başyazarı Akil Koyuncu'nun başka bir göreve tayini üzerine, 1913 yılının son aylarında Haydar Rüştü'ye (Öktem) devredildi.¹⁴⁷¹ İşgalden bir hafta önce kapatılması üzerine Haydar Rüştü (Öktem) bir süre Antalya'ya geçmiş, Milli

¹⁴⁶⁶ Zeki Arıkan, *İzmir Basınından Seçmeler (1923-1938)*, C. II, K: I, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2003, s. 3.

¹⁴⁶⁷ Arıkan, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁴⁶⁸ Akkoyun, *a.g.m.*, s. 239; Arıkan, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁴⁶⁹ Akkoyun, *a.g.m.*, s.s. 239-240.

¹⁴⁷⁰ Arıkan, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁴⁷¹ Huyugüzel, *a.g.e.*, s. 218.

Mücadele boyunca Anadolu'yu çıkarmaya devam etmişti. Kurtuluştan sonra matbaasını yeniden İzmir'e taşımıştı.¹⁴⁷²

Anadolu, Cumhuriyet dönemi İzmir basını içerisinde özel bir yere sahipti. Türk devriminin önde gelen savunucularındandı. Anadolu; siyasal içerikli yazılar, haberler ve yorumlar yanında, makale, fikir, dizi ve çeviri yazılarla giderek daha zengin bir içerik kazanmıştı. Gazete sürekli olarak kendini yenilemeye çalışmıştı. Zamanla sayfa sayısı da artırılmıştı. Gençlik ve Edebiyat sayfası, Gençlik ve Sinema sayfası, Karikatürlerimiz köşesi, Türk Kadını ve Siyaset köşesi, Mizah sahifesi, Anadolu Öğretmen sahifesi gibi özel bölümler gazetenin gelişme sürecinin köşe taşları olarak görülmektedir.¹⁴⁷³ 1940'ların sonuna doğru durumu kötüye giden gazete, 1954 yılında yayın hayatına son verdi. İkinci Meşrutiyet günlerinden başlayarak, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarının felaketlerini yaşayan Anadolu; Cumhuriyet, Türk Devrimi, çok partili yaşama geçiş vb. süreçlerin canlı tanığı oldu.¹⁴⁷⁴

İzmir'in en eski gazetelerinden biri olan Hizmet, Halit Ziya ve Tevfik Nevzat tarafından 1886 yılında çıkarılmıştı.¹⁴⁷⁵ Birçok kez açılıp kapanan gazetenin yeni dönemi 4 Ocak 1925'ten itibaren Yanık Yurd adı ile başlamıştı. Gazete, 1 Nisan 1926'dan itibaren Hizmet'e dönüştürülmüştü.¹⁴⁷⁶ Bu kez gazeteyi çıkaran İzmir'in Cumhuriyet döneminin tanınmış gazetecilerinden Zeynel Besim'di (Sun). Zeynel Besim'in daha sonradan damadı olacak Orhan Rahmi'ye (Gökçe) gazeteyi bıraktığı dönem dışında Yanık Yurt ve Hizmet'te yazdığı yazılar, İzmir'in yazı hayatına bir canlılık getirmişti. Gazetede edebiyat ve dil tartışmalarını teşvik etmiş, Hizmet'i adeta edebi bir yayın organı gibi yayımlamıştı.¹⁴⁷⁷ Kadın hakları, musiki, alfabe ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın çok tartışıldığı bir basın organı olmuştu.¹⁴⁷⁸ Hizmet'te o yıllarda kuvvetli bir akım halindeki Türkçülük fikrini savunan, Türk Ocağı İzmir Şubesi'nde çalışan ve aynı zamanda Türk dili ve edebiyatının çeşitli konularına dair birçok yazı veya yazı serisinin çıkmasına vesile olan Zeynel Besim,

¹⁴⁷² Zeki Arıkan, **İzmir Basın Tarihi**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006, s.s. 161-163.

¹⁴⁷³ Arıkan, **İzmir Basınından...**, s.s.7-8.

¹⁴⁷⁴ Arıkan, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁴⁷⁵ Arıkan, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁴⁷⁶ Akkoyun, **a.g.m.**, s. 240.

¹⁴⁷⁷ Huyugüzel, **a.g.e.**, s. 599.

¹⁴⁷⁸ Akkoyun, **a.g.m.**, s.s. 240-241.

siyasi konularda muhalif bir tutum takınarak birçok gazeteciyle karşı karşıya gelmişti. SCF'nin İzmir örgütlenmesinde, Yeni Asır başyazarı İsmail Hakkı Ocakoğlu'yla birlikte büyük katkılarda bulunmuştu. Gazetesinde de CHF'ye ve hükümete karşı şiddetli muhalefete girişmişti. Bu faaliyetleri Huyugüzel'in de belirttiği gibi bir anlamda onun gazetecilik hayatının sonunu getirmişti. Daha sonra gazetesini devrederek aktif gazetecilik hayatından çekildi.¹⁴⁷⁹ Hizmet gazetesinde Tokadizade Şekip, Dr. Abdullah Cevdet, İbnülemin ve Halit Ziya, Ferit Ragıp, Haşim Nezihi, Hüseyin Avni İrfan Korur, Mahmut Nedim, Orhan Rahmi en çok yazı yazarlar arasında sayılabilir.¹⁴⁸⁰

31 Ağustos 1895 tarihinde “*Asır*” adıyla Selanik'te ilk sayısı çıkan Yeni Asır gazetesi, günümüzde İzmir'de varlığını sürdürmektedir. Yeni Asır, kuruluşu Osmanlı dönemine giden, İstibdat, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini yaşayan, bugün ayakta duran tek gazete olmak ayrıcalığını korumaktadır.¹⁴⁸¹ Gazetenin ilk sayısı bulunmuş ve tıpkıbasımı yayınlanmıştır.¹⁴⁸² 1924 yılında İzmir'e taşınan gazete, birçok yazarı bünyesinde barındırmıştı. Ali Şevket (Bilgin), Behzat (Bilgin) Bey, Sırrı (Sanlı) Bey, İsmail Hakkı (Ocakoğlu) Bey ile Levantenlerden Michel Comberes (Mişel Kamber) ilk yazar kadrosuydu. Fuad Edip Baksı, Asım Kültür, İsmail Hakkı Ocakoğlu, Rebia Arif Bilgin, Behzat Arif Bilgin, Refik Şevket, Halil Menteş, Esat Çınar, Aslan Tufan, Münir Birsell gibi isimler Yeni Asır'ın seçkin yazarları arasında sayılmaktaydı. Ayrıca daha sonra büyük üne kavuşan yazarlara da rastlamak mümkündü. Örneğin Halikarnas Balıkcısı ve Kenan Hulusi Koray bunlardan ikisiydi. Gazetede siyasi ve sosyal içerikli yazıların dışında folklor derlemeleri, halk masalları da önemli bir yer tutmaktaydı. 26 Ağustos ve 9 Eylül gibi özel günler coşkulu bir havayla verilmektedir. Renkli başlıklar kullanılmakta, temsili resimlerle desteklenmekteydi. SCF'yi destekleyen gazete, özellikle 1931 yılında basın özgürlüğü konusunda büyük bir mücadele verdi.¹⁴⁸³

İncelenen dönemin diğer iki önemli gazetesi Saday-ı Hak ve Türk Sesi'ydı. Bu gazetelerden Saday-ı Hak, Ahenk Gazetesi'ne göre 24 Mayıs, Ahali'nin tebrikine

¹⁴⁷⁹ Huyugüzel, **a.g.e.**, s.s. 599- 600.

¹⁴⁸⁰ Arıkan, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁴⁸¹ Arıkan, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁴⁸² Türkmen Parlak, **Yeni Asır'ın Selanik Yılları, Evlad-ı Fatihan Diyarları (1895-1924)**, Yeni Asır Yay., İzmir, 1986, s.s. 128-129.

¹⁴⁸³ Arıkan, **a.g.e.**, s.s. 18-19; Huyugüzel, **a.g.e.**, s. 275.

göre 26 Mayıs 1919'da yayınlanmaya başlamıştı. Saday-ı Hak'ın imtiyaz sahibi ve başyazarı Mehmet Sırrı (Sanlı) mesul müdürü İsmail Hakkı'ydı. Gazete, 17 Mart 1925'e kadar yayınlanmıştı. Zeki Arıkan kapatılma nedeninin açıktan Terakkiperver Fırka'yı desteklemesinden kaynaklandığını aktarmaktadır.¹⁴⁸⁴ Kapatılan gazetenin sahibi Mehmet Sırrı bu defa 15 Haziran 1930'da Halkın Sesi adıyla gazeteyi yayınlamaya başladı. Halkın Sesi başlangıçta akşam gazetesi olarak çıktı. Mehmet Sırrı'nın gazetede çok sayıda büyük öykü ve romanı tefrika edildi. Bunlar arasında çeviriler de bulunmaktaydı. Halkın Sesi hemen her konuya temas ederek, Cumhuriyet ve Ulus gibi İzmir dışındaki gazetelerle bağlantı kurarak, iktibaslar yapıp muhtevasını zenginleştirdi. Yayın hayatı boyunca günlük olayları esas almanın yanında seri yazıları ile okuyucuyu aydınlatmaya çalışan, yazar ve şairleri destekleyen bir gazete görünümündedir. Halkın Sesi, Mehmet Sırrı'nın ölümünden sonra da 1965 yılına kadar devam etti ve böylece İzmir'in en uzun ömürlü gazeteleri arasına girdi.¹⁴⁸⁵

Türk Sesi ise kurtuluştan sonra İzmir'de çıkan ilk Türkçe gazeteydi. Gazetenin 27 Mayıs 1923 tarihinde yayına girdiği anlaşılmaktadır. Gazete İzmir'in kültürel olarak yeniden yapılanmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Nazmi Sadık'ın sorumlu müdür olduğu gazetede; Hasan Âli (Yücel), M. Esat Çınar, Kemal Emin, Akçakanat, Mithat Şevki, Kemal Turan, Çiftçi Necati gazetenin sürekli yazar kadrosu içinde bulunuyordu. Başta tarım konusu olmak üzere ekonomi, edebi konular gazetede önemli bir yer tutmaktaydı.¹⁴⁸⁶

Yukarıda sıralanan gazeteler dışında, Ticaret, Türk İli, Ahali, Serbest Cumhuriyet, Memleket, Milli Birlik (daha sonra Ulusal Birlik), Şark, Resimli Yurd, Hakikat, İzmir (Demokrat İzmir), İzmir Dokuz Eylül Sergisi, Hürriyet, Işık, Ege, Ege'de Yeni Yol, Sabah Postası, Akın, Yürgü Efe, Kahkaha, Yeni İbiş, Emek, Cingöz, İmdat, Yeni Yol, Havadis, Çiftçi, Doğru Ses, Kaynana, Bakkaliye, Halk, Hilal, Terbiye, Türk Gençleri, Ticaret, Lövan ve Piyasa gazeteleri İzmir basınında yerini almıştı.¹⁴⁸⁷ 1940'lı yıllarda İzmir'de Yeni Asır, Anadolu, Demokrat İzmir,

¹⁴⁸⁴ Arıkan, **a.g.e.**, s.s. 23-25.

¹⁴⁸⁵ Akkoyun, **a.g.m.**, s.s. 241-241; Arıkan, **İzmir Basın Tarihi...**, s.s. 205-210.

¹⁴⁸⁶ Arıkan, **a.g.e.**, s.s. 144-147.

¹⁴⁸⁷ Akkoyun, **a.g.m.**, s. 244; Baykara, **a.g.p.**, s.s. 327-334. Gazeteler ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Arıkan, **a.g.e.**, s.s. 140-217; **İzmir Rehberi 1934**, s. 120.

Ticaret, Halkın Sesi günlük gazeteleri çıkmaktaydı. 1930'lardan sonra yalnız İzmir'de değil, Ege bölgesinin en çok okunan gazetesi Yeni Asır'dı.¹⁴⁸⁸

İzmir basın yayın organları ve yazarları, Türk inkılabı gerçekleşmeden önce inkılabın prensiplerine aykırı görüşler ileri sürerken, inkılap yapıldıktan sonra var güçleriyle destekçi olmuşlardı. Zeynel Besim ve Mehmet Sırrı'ya göre İzmir basını, İstanbul basınından çok farklıydı. İstanbul basını eskinin kalıntısı olduğundan yeni Türk basını gibi inkılapları idrak edememekteydi. İzmir basını ise yeni Türk basınının temsilcisi olduğu gibi eskileri de kendisini yenileyebilmişti.¹⁴⁸⁹ Bu yıllarda gazeteler arasında iki türlü eğilim ortaya çıkmıştı. İlki hükümetin desteğiyle reformlar yapmayı, diğeri özel teşebbüsü teşvik etmeyi savunuyordu. O bakımdan SCF'nin 1930'da ve Demokrat Parti'nin ise 1946 yılında kuruluşunu gazetelerin bir kısmı iyi karşılamıştı. Bazı gazetelerin tutumlarında çeşitli sapmalar görülmüştü. Örneğin liberal tutumlu bir gazete sahibi sonradan sosyalizm taraftarı olabilmişti.¹⁴⁹⁰

Cumhuriyet dönemi edebiyat ve kültür hayatında önemli rol oynayan birçok kalem sahibi, hem edebi neşriyatı bir düzene koymak hem de yeni edebiyatçıları desteklemek amacıyla 1931 senesinde Edebiyat Cemiyeti'ni kurmuşlar; başkanlığına Tokadizade Şekip Bey'i seçmişlerdi. 25 Nisan 1931 tarihinde yürürlüğe giren nizamnamelerinin ardından, içlerinde Zeynel Besim (Sun), Orhan Rahmi (Gökçe), Ferit Ragıp, İrfan (Konur), Haşim Nezihi, Nizamettin Nazif (Tepedelenli), Hüseyin Avni (Ozan), Avukat Bedri, Asım (Kültür), Süleyman Sıddık, Hasena Nalan, Benal Nevzat (Arıman), Celal Enver, Adnan (Bilget) gibi isimler yer almıştı. Hizmet gazetesi yayınlarıyla bu cemiyeti desteklemiş, fakat Tokadizade Şekip Hâkimiyet-i Milliye yazarı Behçet Kemal tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştı. Cemiyette bulunan edebiyatçıların da Behçet Kemal'e karşı saldırıya geçmeleri üzerine Tokadizade Şekip Bey 1 Ağustos 1931 tarihinde cemiyetin başkanlığından ayrılarak yerine İzmir İncir Kooperatif Şirketi müdürü olan Muhittin Bey geçmişti. İşlerinin

---

¹⁴⁸⁸ Bilget, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁴⁸⁹ Akkoyun, **a.g.m.**, s. 245.

¹⁴⁹⁰ Oğuz Arı, "Cumhuriyet Devrinde İzmir Basını (1923-1969)", **Ege Kültüründen Damlalar**, Haz.: Alpay Kabacalı, Tüyap, İzmir, 1997, s. 81.

yoğunluğundan ötürü cemiyetle fazla ilgilenememiş, sonunda cemiyet fesh edilmişti. İzmir Edebiyatçıları 1932 yılında Halkevi çatısı altında toplandı.¹⁴⁹¹

4.3.1.2. Dergiler

İzmir'in ilk edebi ve fikri dergisi, 13 Mart 1884'de çıkan Nevruz'du. Türk basınının öncülerinden Tevfik Nevzat Bey ile Türk romanının klasiği Halit Ziya (Uşaklıgil) Bey'le birlikte çıkardıkları dergi Türk basın tarihinde öncü olmuş, onu daha sonra değişik kategorilerde dergiler izlemiştir.¹⁴⁹² İncelenen dönemde İzmir'de yayınlanan belli başlı dergilerden biri Fikirler'di. İzmir ve civarında ilim, sanat ve terbiye hareketlerine yer veren Fikirler, kültür hayatında dikkate değer yeri olan bir dergiydi. Fikirler iki dönem olarak 370 sayı yayınlanmıştı. İlk dönemi Temmuz 1927-Haziran 1947 arasındaki 334 sayıyı, ikinci dönemi ise Temmuz 1947-Haziran 1950 arasındaki 36 sayıyı kapsamaktaydı. İzmir'in en uzun süre yayınlanan dergisiydi. Derginin pedagoji, sanat, psikoloji, edebiyat ve dil alanında geniş ve okuyucu kitlesine hitap edebilecek nitelikteki yazıları onun çok tutulmasında ve yaşamasındaki asıl etken oldu.¹⁴⁹³ Fikirlerin ilk döneminde Rahmi Balaban, Behzat Minez, Fehamet Kokel, Ilgaz Kıvılcım, Nuri Erkoldaş, Osman Bayatlı, Macit Aras, Artıkoğlu, Makasdar Sami Sili, Dr. Veteriner Sıtkı Şükrü Pamırtan, İsmet Kültür, Abdülkadir Karahan gibi İzmir'in pek çok fikir adamı yazı yazmıştı. Derginin yeni serisinde yazar kadrosu değişti. Yeni seride Talip Apaydın, Fakir Baykurt, İ. Zeki Burdurlu, Kemal Bilbaşar, Edip Cansever, Necati Cumalı, Orhan Hançerlioğlu, Samim Kocagöz gibi kişiler yer aldı.¹⁴⁹⁴ Diğer Cumhuriyet'in onuncu yılında Asım İsmet tarafından inkılapları “yığınlara” ulaştırmak ve benimsetmek amacıyla 28 Ekim 1933'te yayınlanmaya başlayan Kültür'dü. Dergi 96 sayı yayınlanarak 15 Haziran 1940'ta kapandı. Yazılarının büyük bir kısmı eğitim ve kültür ile ilgiliydi. Dergi, “yığın”a değil, “yığın” yetiştirecek olan aydın tabakaya ve bilhassa

¹⁴⁹¹ Baykara, **a.g.p.**, s. 327.

¹⁴⁹² Nevruz'un çıkış öyküsünün ayrıntıları için bkz.: Somar, **a.g.e.**, s.s. 10-16; Rauf Lütfü Aksungur, **Basında 70 Yıl**, Bakış Gazetecilik Matbaacılık, İzmir, 2000, s. 87.

¹⁴⁹³ Turan Akkoyun, “Atatürk Dönemi İzmir Basınının Genel Durumu”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 239.

¹⁴⁹⁴ Baykara, **a.g.p.**, s. 334.

öğretmenlere hitap etmekteydi.¹⁴⁹⁵ Fikirler'den sonra İzmir'de çıkan ikinci ciddi dergiydi.¹⁴⁹⁶

İzmir şehrinin lise, orta ve meslek okullarının ortak çıkardığı bir dergi olan Ege Işıldağı'nın yayınlanabilmesi için eşya piyangosu ve sinema müsameresi düzenlenmişti. Derginin sorumlusu Erkek Muallim Mektebi Müdürü Refik Bey'di. Toplam altı sayı çıkan derginin ilk sayısı 2 Aralık 1933, son sayısı ise 2 Mayıs 1934 tarihinde yayınlandı.¹⁴⁹⁷ Bu dergilerin dışında; Yıldız, Sıhhi Cidal, Fen ve San'at (Eylül 1935'ten sonra Endüstri), İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, İzmir'de Yeni Yol, İzmir Barosu Dergisi, Güzel Günler, İzmir Kliniği, Türk Kooperatifçisi, Okul ve Ulus, Enternasyonal İzmir Fuarı, Anadolu Kliniği, İzmir Kültür Lisesi, Kaynak, Leylek, Teyyare, Yeni İzmir, Çocuk Yıldızı, İzmir İdman Mecmuası ve Okul Sesi yayınlanan dergilerden bazılarıydı.¹⁴⁹⁸

İzmir'in kültür hayatını zenginleştiren birçok yazar bu dergi ve gazetelerde yazılar yazarak birçok yönüyle dil ve edebiyatın zenginleşmesine büyük katkı sağlamışlardı. Örneğin Şair Eşref iğneli yazıları ile gençlere öncülük etmiş ve yeni kalem sahiplerini iğneli yazılar yazmaya teşvik etmişti. Tevfik Nevzad İzmir'deki her türlü yenilik hareketlerini ve fikir cereyanlarını, gençleri teşvik ederek desteklemişti. Türkçü Necip dil hareketlerinde en eskiye dayanan çalışmalarıyla Türk dilini sadeleştirmeye çalışmıştı. Tokadizade Şekip Bey, Halid Ziya Uşaklıgil, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şahabettin Süleyman Baha, Tevfik Bıçakçızade Hakkı, Selahattin Kantar, Hüseyin Avni Ozan İzmir'de fikir hayatını canlandıran simalardı.¹⁴⁹⁹

4.3.1.3. Matbaalar

İzmir'de matbaacılık –imparatorluğun diğer önemli merkezlerinde olduğu gibi– yabancıların ve gayrimüslimlerin elinde ve basın çerçevesinde doğmuştu. Matbaanın İzmir'e girişi, Museviler aracılığıyla gerçekleşmişti. İlk matbaa 1658'de Abraham ben Yididya Gabay tarafından kurulmuştu. Basılan ilk kitap da Josef

---

¹⁴⁹⁵ Akkoyun, **a.g.m.**, s. 244.

¹⁴⁹⁶ Baykara, **a.g.p.**, s. 334.

¹⁴⁹⁷ Baykara, **a.g.p.**, s.s. 334-335.

¹⁴⁹⁸ Akkoyun, **a.g.m.**, s. 244.

¹⁴⁹⁹ Bilget, **a.g.e.**, s.s. 40-41.

Eeskapa'nın Rosh Yosef adlı eseri idi. Bu matbaada, İbranice kitaplardan ayrı olarak Latin harfleriyle iki İspanyolca kitap basılmıştı.¹⁵⁰⁰ Türklere ait ilk matbaaya ise ancak 19. yüzyılın ortasında rastlanıyor. İzmir merkez olmak üzere Aydın vilayetinde kurulan ilk matbaa 1869 yılındaki Aydın Vilayet Matbaası'ydı. Bu matbaa başlangıçta Aydın ismiyle küçük hacimli bir gazete yayınlamaya başlamıştı.¹⁵⁰¹ İlk özel matbaanın 1874 yılında Hafız Nuri Efendi tarafından kurulmasını takiben başta Türk gazetelerinden Hizmet olmak üzere basın yayın organları kendi matbaalarını kurmaya ve çoğalmaya başladılar.¹⁵⁰²

Yunan işgali İzmir'de her alanda olduğu gibi matbaacılık faaliyetine büyük darbe vurmuştu. Gazete matbaaları dışındakilerin pek çoğu kapanmıştı. Bu dönemde vilayet matbaası hiç eser basamamıştı. Kitap basımı büyük ölçüde azaldığından kitapevlerinin çoğu kapanmıştı.¹⁵⁰³ İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasıyla matbaacılık alanındaki üstünlük Türklerin eline geçmişti. Yayıncılık faaliyeti hızlanmış, kitap sayısında büyük artış meydana gelmişti.¹⁵⁰⁴ Harf devrimi ile beraber matbaacılık bu dönemde kârlı bir yatırım haline gelmişti. Kitap talebindeki artışa paralel olarak matbaa sayısında da büyük artış olmuştu. 1928-1950 yılları arasında kitap basan 79 matbaa tespit edilmiştir. Saptanan bu matbaalarda, daktilo ile yazılanları da eklenirse toplam 1.795 adet kitap basılmıştır. Basılan gazete ve dergiler bu sayının dışındadır.¹⁵⁰⁵

1930 yılında İzmir Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı 13 tane matbaa bulunmaktaydı. Bu matbaaların isimleri şöyleydi: Anadolu Gazete ve Matbaa sahibi Haydar Rüştü, Abdülaziz ve Ali Azmi, Bilgi Matbaacılık AŞ, Bensinyo Biraderler, Derelizade İspartalı Hafız Ali, Fadıl, İzmirli Raşit, Korsini Biraderler, Leon Baharilya, Latifoğullarından Mehmet İhsan, Küçük Alioğlu Süleyman Şevket, Rafael

¹⁵⁰⁰ Serçe, **İzmir'de Kitapçılık**, s. 9; Baykara, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁵⁰¹ Serçe, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁵⁰² Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Serçe, **a.g.e.**, s.s. 28-38.

¹⁵⁰³ Baykara, **a.g.p.**, s. 347.

¹⁵⁰⁴ Serçe, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁵⁰⁵ Serap Taşdemir, "Harf Devrimi'nden 1950'ye İzmir'de Yayıncılık ve Fikir Hayatı", **Kebikeç**, S.4, Ankara, 1996, s. 188.

Davit Arnado, Josef Abajoli.¹⁵⁰⁶ Bunların dışında Cumhuriyet, İzmir, Marifet, Nefaset matbaalarının 1940'lı yıllarda da faaliyetleri gözükmetedir.¹⁵⁰⁷

4.3.2. Telefon, Telgraf ve Posta

4.3.2.1. Telefon

Türkiye’de ilk telefon hattı 1881 yılında, İstanbul’da Posta ve Telgraf Nezareti’nce Soğukçeşme Nezaret Dairesi ile Yeni Cami Postanesi arasında kurulmuştu. Bu gelişmeyi yine İstanbul’da çeşitli kuruluşların bazı birimleri arasında ikili telefon bağlantılarının kurulması izlemişti.¹⁵⁰⁸ 1911 yılında İngiliz, Fransız ve Amerikan girişimcilerin oluşturduğu bir grup İstanbul’da “*Dersaadet Telefon Anonim Şirketi*”ni kurarak, işletmeyi 1913 yılında hizmete sokmuştu. Osmanlı döneminde Türkiye’de otomatik telefon santrali bulunmadığı gibi İstanbul dışındaki kentlerde düzenli bir telefon ağı da kurulamamıştı. Haberleşme alanına posta ve telgraftan sonra telefonun da girmesi üzerine Posta ve Telgraf Nezareti yeni bir yapılanmaya giderek, 5 Temmuz 1911 tarihinde Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti adını almıştı. Cumhuriyet’in ilanından sonra telefon hizmetlerinin, 4 Şubat 1924 tarihinde yürürlüğe giren 406 sayılı “*Telgraf ve Telefon Kanunu*” ile belirli bir sisteme oturtulmaya çalışıldığı görülür.¹⁵⁰⁹

İkinci Meşrutiyet öncesinde İzmir, telefon gibi modern iletişim hizmetinden yararlanamıyordu.¹⁵¹⁰ İkinci Meşrutiyet’ten sonra pek çok kişi ya da kuruluş, İzmir’de telefon donanımı kurmak ve işletmek için imtiyaz girişiminde bulunmaya başlamıştı. Fakat Osmanlı hükümeti bu hakkın, Posta ve Telgraf Nezareti’ne ait olduğunu öne sürmüş bu yüzden girişimler sonuçsuz kalmıştı.¹⁵¹¹ Cumhuriyet’in ilk yıllarında, telefon santralleri İzmir halkının gereksinimini karşılamaktan son derece uzaktı. İzmir’de polis ve jandarma teşkilatlarının, belediyenin, ticaret odasının ve özel kişilerin işlettiği toplam beş telefon santrali vardı. Abone sayısı 1.500 kadardı. Tamamı manyetolu olan bu telefonlar pek sağlıklı işlemiyordu. Sadık Kurt’unda

¹⁵⁰⁶ T.C. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mali, Ticari ve Sınai Müessese ve Ticarethaneler, s. 121.

¹⁵⁰⁷ Baykara, a.g.p., s.s. 348-349.

¹⁵⁰⁸ Nesimi Yazıcı, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1985, s. 1651.

¹⁵⁰⁹ Kurt, a.g.e., s. 31.

¹⁵¹⁰ Olgaç, a.g.e., s. 13.

¹⁵¹¹ Kurt, a.g.e., s. 33.

belirttiği gibi “*lüks eşya*” arasında yer almaktaydı ve sayısı oldukça sınırlıydı.¹⁵¹² Konuyla ilgili Haydar Rüştü, İzmir’in vesai muhabereden mahrum denilebilecek durumda olduğunu söylüyor ve telefon meselesini İzmir’in “*ezeli derterli*” arasında sayıyordu.¹⁵¹³

1923 yazında İzmir Belediyesi telefon sorununu çözmek için Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul Telefon Şirketi’ni yönetmiş olan Kamil Emin Bey’e, İzmir’in telefon projesini hazırlatmıştı. 1923 Aralık’ında, İzmir ve çevresinin telefon imtiyazını alan İzmir Belediyesi, iyi işleyen telefon santralleri ve şebekesi kurana dek hizmet vermek üzere 1924 yılında, 200 abonelik manyetolu bir telefon donanımı kurmuştu. 6 Ekim 1928’de otomatik telefon santralinin faaliyete geçmesinden sonra İzmir’deki diğer santraller kapatıldı. 1938 yılına kadar İzmir’de otomatik telefon hizmetleri, İzmir Belediyesi-Ericsson ortaklığı olan İzmir ve Civarı Telefon Türk Anonim Şirketi’nce görüldü. 1923 yılında İzmir telefon imtiyazını almak için devlete çeşitli başvurular olmuşsa da hükümet İzmir Belediyesi’ni seçmişti. Dâhiliye Vekâleti ile İzmir Belediyesi arasında imzalanan 5 Aralık 1339 (1923) tarihli imtiyaz mukavelename ve şartnamesiyle İzmir ve civarının telefon imtiyazı belediyeye verilmişti. Bu imtiyaz 30 yıl süreli olacak; bütünüyle merkezi batarya sistemiyle çalışacak ve İzmir, Karşıyaka, Bornova ve Buca’yı kapsayacaktı.¹⁵¹⁴

30 Haziran 1927 günü temeli atılan santral binası, 1928 yılı başında 90.000 lira harcanarak tamamlandı.¹⁵¹⁵ Otomatik telefon şirketi 1 Temmuz 1928’de faaliyete geçecekken 6 Ekim 1928’de faaliyete geçebildi.¹⁵¹⁶ 1929 Aralık’ında İzmir’in banliyöleri olan Buca, Bornova ve Karşıyaka da telefona kavuştu. Aralık ayı sonuna kadar yalnız gündüzleri çalışan bu telefonlar, 1 Ocak 1930 tarihinden itibaren geceleri de hizmet verdi. Kurulan bu santraller, manyetolu idi. İzmir’le telefon görüşmesi yapmak isteyen bir abone önce bulunduğu yerdeki santrali arıyor; ardından İzmir’deki genel santral de istenilen numarayı bağlıyordu. Banliyölerde oturanlar, ancak telefon santrali ya da santralleri aracılığıyla telefon konuşması yapabilmekteydiler. Manyetolu telefonla konuşmak için ahize yerinde dururken

¹⁵¹² **Anadolu**, 4 Temmuz 1928; Kurt, **a.g.e.**, s.s. 32-33.

¹⁵¹³ Haydar Rüştü (Öktem), “Elektrik ve Telefon”, **Anadolu**, 11 Kânunusani 1926; “Elektrik ve Telefon”, **Anadolu**, 7 Teşrinievvel 1341.

¹⁵¹⁴ Kurt, **a.g.e.**, s. s. 33-34, 255.

¹⁵¹⁵ **Anadolu**, 4 Kânunusani 1928; **Yeni Asır**, 18 Teşrinisani 1934.

¹⁵¹⁶ **Anadolu**, 8 Teşrinievvel 1928; **Hizmet**, 8 Teşrinievvel 1928.

telefonun manyeto kolunu iki kez; konuşma bittiğinde ise bir kez çevirmek gerekiyordu. 1929 Aralık'ında başlanan Karşıyaka otomatik telefon tesisatı, 1930 Temmuz'unda tamamlandı. Otomatik telefonla konuşmak için ahizeyi kaldırmak ve düdük (bip) sesinden sonra istenilen numarayı makine üzerindeki rakamlarla yazmak yeterliydi. Şirketin hat sayısı, 1928'de 1.730 iken 1937 yılında 2.900'a; dağıtım (tevzi) hatlarının sayısı 1928'de 2.630 iken 1937'de 4.320'ye ulaştı. Şirketin ana hatlardaki ortalama uzunluğu 1928'de 1.697 metre iken 1937'de 1.209 metreye geriledi; tevzi hatlarının ortalama uzunluğu 1928'de 250 metre iken 1937'de 470 metreye çıktı.¹⁵¹⁷

Telefona abone olmak isteyen şirkete başvurarak matbu müracaat formuna (varakasına) postanın kurulacağı yeri açık olarak yazıp imzalayarak, keşif yapılmasını isterdi. Keşfin sonucu, şirketçe kendisine ya da bıraktığı adrese bildirilirdi. Tesisat, sözleşme imzalanmasının ardından, yapılan keşif sonucunda çıkan tahmini tesis masrafı ile yıllık konuşma abonman ve makine depozito ücretlerinin şirket veznesine ödenmesinden sonra kurulurdu. Abone süresi bir yıldı. Ücreti (kampanyalar dışında) peşin ödenir ve hiçbir biçimde geri alınamazdı. Sürenin dolmasından önce sözleşmenin abone tarafından iptal edilebilmesi, ancak şirketin kabul etmesine bağlıydı. Şirketin aboneden, konuşmalara karşılık olmak üzere “*teminat akçesi*” isteme hakkı vardı. Abone, şirketin malı olan elindeki makine ve teferruatının korunmasından sorumluydu. Bunların hasara uğramasından geri verildiğinde depozito akçesi eğer alınmışsa; abonenin borcu varsa ona karşılık tutulur, yoksa iade edilirdi.¹⁵¹⁸ Şirket her yıl bir telefon rehberi hazırlamakta ve amliyet fiyatına abonelere satmaktaydı. 1930 yılında çıkartılan rehberin satış fiyatı 75 kuruştı.¹⁵¹⁹ İlk yıllarda telefon abonman ve tesisat ücretlerinin çok yüksek olması nedeniyle abone sayısı sınırlı kaldı. Abone sayısı 1928 yılında 833 adet iken 1937 yılında 2.289 adede ulaştı.¹⁵²⁰ Telefon şirketi, abone sayısını artırmak için zaman zaman kampanyalar açarak, ücretleri taksitlendirdi, bedava tesisat uygulamasına gitti.¹⁵²¹ İzmir ve Karşıyaka'da hat ve makinelerin tamamı otomatikti. Buca ve

---

¹⁵¹⁷ Kurt, a.g.e., s.s. 264-265.

¹⁵¹⁸ Kurt, a.g.e., s.s. 267-268.

¹⁵¹⁹ Anadolu, 25 Şubat 1930.

¹⁵²⁰ Kurt, a.g.e., s. 269.

¹⁵²¹ Anadolu, 1 Eylül 1932; Yeni Asır, 15 Temmuz 1932.

Bornova'daki abonelerde ise genellikle manyetolu hat ve makineler vardı.¹⁵²² Abonelerden yıllık konuşma ücreti olarak 25 lira alınmaktaydı.¹⁵²³ İlk yıllarda abonman ücretleri iki taksitle alındı.¹⁵²⁴

Ülkemizde ilk şehirlerarası telefon tesisatı L. M. Ericsson Şirketi'nce yapıldı. Ankara-İstanbul şehirlerarası telefon bağlantısı 1929 Temmuz'unda tek devreli olarak açıldı. Yapımı Ericsson Şirketi'nce gerçekleştirilen İzmir-Ankara telefon hattının açılış töreni, 29 Nisan 1935 tarihinde Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya tarafından yapılarak, ilk konuşma İzmir Valisi Kâzım Dirik'le gerçekleşti.¹⁵²⁵ Şehirlerarası konuşmalarda şirket tesisatından yararlanılmaktaydı. Şehirlerarası telefon servisinde normal (adi) konuşmalar, talep sırasına göre gerçekleştirilmekteydi. Acele konuşmalar, normal konuşma ücretinin üç katı olarak uygulanır ve bütün normal konuşmaların önüne geçerdi. Bir konuşma süresi üç dakika ile sınırlıydı. Üç dakikayı bulmayan konuşmalardan da üç dakika ücreti alınmaktaydı. Üst üste iki konuşma altı dakikayı aşamazdı. Daha fazla konuşmak istenildiğinde, yeniden sıra almak gerekiyordu.¹⁵²⁶ Şehirlerarası telefon görüşmesi yapmak isteyen abonelerin posta ve telgraf başmüdürlüğüne belirli bir avans yatırmaları gerekiyordu. İsteyen hususi hücrelerden de konuşabiliyordu.¹⁵²⁷ Şirketin bu konuşmalardan PTT Umum Müdürlüğü'nden konuşma başına yüksek bir ücret (15 kuruş) istemesi üzerine anlaşmazlık çıktı.¹⁵²⁸ Bu yüzden şehirlerarası görüşmelerde karşılaşılan güçlükleri kaldırma düşüncesinin şirketin satın alınmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵²⁹

Şehirlerarası telefon görüşmelerinde meydana gelen aksaklıkları düzeltmek için birtakım tedbirler alındı. Halktan İstanbul ve Ankara görüşmelerine talep çok olunca bu artan talebine karşılık İzmir telgrafhanesinin altında bir genel görüşme köşkü yaptırıldı. Şehirlerarası telefonlarda görülen aksaklıklar yalnız şirketin eksikliklerinden kaynaklanmıyordu. Örneğin bazı kimseler tarafından tellere atılan

¹⁵²² Kurt, a.g.e., s. 269.

¹⁵²³ Anadolu, 22 Kânunuevvel 1931.

¹⁵²⁴ Anadolu, 10 Ağustos, 28 Kânunuevvel 1933.

¹⁵²⁵ Kurt, a.g.e., s. 275.

¹⁵²⁶ İCTTAŞ Telefon Klavuzu, s. 132.

¹⁵²⁷ Anadolu, 28 Nisan 1935.

¹⁵²⁸ Anadolu, 24, 29 Nisan, 16 Temmuz 1935.

¹⁵²⁹ Anadolu, 13 Eylül 1936, 5 Şubat, 13 Haziran 1937; Yeni Asır, 13 Haziran 1937.

kimi cisimler bu tellerin normal işleyişine engel oluyordu.¹⁵³⁰ İstanbul ve İzmir arası görüşmelerin yoğun olması çoğu kez görüşme yapabilmek için bir saat beklemelelere yol açıyordu. Hatların çoğaltılması ve üç dakika süresinin beş dakikaya çıkarılması için talepler yenilendi, gereken çalışmalar başlatıldı.¹⁵³¹ Bu amaçla Avrupa'dan makine getirilerek hattın devre sayısı artırılmaya böylece aynı anda beş kişinin görüşebilmesi, ayrıca uluslararası bağlantıların da olabilmesi amacıyla çalışmalar yapıldı.¹⁵³² 1937 yılına gelindiğinde İzmir-Ankara ve İstanbul arasındaki telefon görüşmelerinin tek devre üzerinden ilerlemesinin önemli bir sorun olmaya devam ettiği anlaşıyor. Nitekim görüşebilmek için talep her geçen gün daha da arttığından bekleme süresi dokuz saate kadar çıkmaktaydı. Durumu düzelmek için Avrupa'dan alınan Kuranporteör makinesinin, hem konuşma kapasitesi artırdığı hem de daha net ses duyulmasını sağladığı bilindiğinden merakla tesisata eklenmesi beklenmekteydi.¹⁵³³ İzmir-Balıkesir arasında da otomatik telefon görüşmeleri başladı. Yeni Asır'ın verdiği habere göre; sabah saat 8.30'dan 9.00'a kadar öğleden sonra 16.30'dan 17.00'e kadar¹⁵³⁴ Balıkesir ile 3 dakikalık konuşma 75 kuruştı. Geceleri saat 21.00'den sonraki görüşmelerde %25 tenzilat yapılmaktaydı.¹⁵³⁵ Şirket bu dönemde telefonların üzerine 3 dakikalık konuşma için alet koymak istiyor fakat buna Anadolu gazetesi halkın zararına olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyordu.¹⁵³⁶

Yapımına 1929 Mart'ında başlanılan ve ilki saat kulesi yanında hizmete açılan telefon kulübeleri zamanla artırılarak 1937 yılında 27'ye ulaştı.¹⁵³⁷ İzmir Rehberi'nin verdiği bilgiye göre 1934 yılında İzmir ve civarı, son sistem modern otomatik telefon tesisatına sahipti. Telefon abonelerinin miktarı resmi 217 hususi 1.931, ceman 2.148 adetti. Bu tesisat Buca, Bornova ve Karşıyaka'ya da döşendi. Otomatik telefonların yanında matbu birer rehber vardı. Konuşma usulü de rehberde belirtiliyordu. Bundan başka İzmir ve havalisinde umumi telefon konuşma köşkleri vardı. 5 kuruş ücret karşılığında bu köşklere arzu eden herkes konuşabilmekteydi.

---

¹⁵³⁰ **Anadolu**, 6 Haziran 1935.

¹⁵³¹ **Anadolu**, 11 Ekim 1936.

¹⁵³² **Anadolu**, 19 Kasım 1936.

¹⁵³³ **Anadolu**, 25 Haziran 1937.

¹⁵³⁴ **Yeni Asır**, 6 Teşrinisani 1935.

¹⁵³⁵ **Yeni Asır**, 10 Teşrinisani 1935.

¹⁵³⁶ **Anadolu**, 26 Kânunusani 1934.

¹⁵³⁷ Kulübelerin adları ve bulundukları yer için bkz.: Kurt, **a.g.e.**, s.s. 273-274.

Tablo 33: Telefon Köşkleri ve Bulundukları Yerler

Telefon Köşkleri	Bulundukları yer
Alsancak	İstasyon içinde
Basmahane	Basmahane içinde
Dolaplıkuyu	Yapıcıoğlu cami karşısında
Eşrefpaşa	Cami civarı
Göztepe	Vapur iskelesinde
Gümrük	Bina dâhilinde
Gündoğdu	Esat Bey apartmanı karşısında
Hacıhasan Otel	Kemeraltı
Hükümet Avlusu	Hükümet dairesinde
Hükümet Önü	Saat kulesi yanında
İkiçeşmelik	Yıldız kıraathanesi
İnhisarlar	İnhisarlar binasında
İş Bankası	Banka dâhilinde
Karantina	Vapur İskelesi yanında
Kışla	Kışla Zabit Yurdu
Kemer	Kemer İstasyonu
Pasaport	Yolcu salonu içinde
Reşadiye	Vapur İskelesi
Stadyum	Şehitler spor sahası
Yeni Konak	Kuzu oğlu Çarşısı
HAVALİ	
Bayraklı	Vapur İskelesi Sokağı
Buca	İstasyon Yanında
Bornova	Hükümet dairesi ve civarı
Karşıyaka	İskele yanında
Kızılçullu	Amerikan Koleji avlusunda
Mezbaha	Bayraklı-Mersinli arası

(Kaynak: **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 77-78.)

Şirket, faaliyette olduğu dönem boyunca abonelerden sözleşmeye aykırı olarak fazla para ve tesisat ücreti aldı. İzmir halkının sürekli şikâyet ettiği telefon şirketi, resmi dairelerden fazla para almak, fazla tesisat ücreti ile abonman ücreti almak gibi yolsuzluklar yaptı; zaman zaman Ankara'dan denetleme heyetleri geldi. Yolsuzlukların ortaya çıkması üzerine bu ücretler gerekli yerlere yeniden iade edildi.¹⁵³⁸ Şirketin satın alınmasında en önemli etken; şehirlerarası telefon görüşmelerinde, abonelerin otomatik telefon tesisatından yararlanmaları nedeniyle, şirketle PTT Umum Müdürlüğü arasında konuşma ücreti yüzünden çıkan anlaşmazlıktı. Bunun yanı sıra şehirlerarası telefon tesisatının İzmir dışında,

¹⁵³⁸ Kurt, **a.g.e.**, s.s. 272-273.

hükümetin elinde bulunmasına karşın, İzmir'deki otomatik tesisatın ayrı bir şirketin elinde olmasının uygun bulunmaması diğer bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵³⁹ Satın alınmasıyla, 5 Haziran 1927 günü kurulmuş İzmir ve Cıvırı Telefon Türk Anonim Şirketi 10 Mayıs 1938 günü tarihe karıştı.¹⁵⁴⁰

Şirketin satın alınması haberini Anadolu gazetesi, okurlarına “*Müjde! İzmir Telefonu Devlete Geçti, Mukavele Dün İmzalandı*” manşetiyle duyurarak; Hükümet'in İzmir otomatik telefon şirketi tesisatını alarak bu müesseseyi de devletin diğer nafia teşekkülleri içinde daha geniş, daha faydalı ve halka daha elverişli bir şekli ifrağ etmek hususundaki karar ve azminin eseri yorumuyla verdi.¹⁵⁴¹ Yeni Asır gazetesi de “*İzmir telefon şirketi, satın alma mukavelesi dün imzalandı. 7 Şubatta idare hükümete geçiyor*” başlıklı haberinde, tesisatın yeniden yapılandırılacağı, telefon devrelerinin çoğalacağı, daha net ve daha çok konuşmanın aynı anda yapılabileceği gibi yararları sıraladı.¹⁵⁴² Belediyeler Dergisi, “*İzmir Telefon Şirketi de Hükümetçe Satın Alındı*” başlıklı makalede konuyu şöyle değerlendirmiştir:

*Temin edilecek senevi gayrisafi hasılatla işletme masrafları ve senelik taksitler ödenecek, hasılat bakiyesi ile şebekenin tevsii ve şehirlerarası mükalemelelerinin ıslahı temin edilecektir. Su, elektrik, tramvay, telefon gibi amme müesseselerinin ya hükümet veya mahalli idareler yahut da milli sermayeler işlemesi başlıca prensiplerdendir. Kısmen ecnebi idaresi altında olan İzmir telefon işletmesinden de umumi devlet şebekesine bağlanması hem kanun hükmünü yerine getirmiş olmak noktasından, hem de Cumhuriyet hükümetinin bu prensibi takip etmesi bakımından çok yerinde bir harekettir.*¹⁵⁴³

Bu dönemde öncelikle tüccarlar tarafından kullanılan telefonlarda, kullanıcıların çoğunluğunda ikinci sırayı doktorlar (diş hekimleri dâhil) oluşturmaktaydı. Bunları sırasıyla avukatlar, eczacılar izlemekteydi. Bazı üst düzey yöneticilerin (resmi-özel) evlerinde de genellikle telefon bulunmaktaydı. Esnaftan

¹⁵³⁹ **Anadolu**, 28 İkinciteşrin 1935; 13 Eylül, 6 Birinciteşrin 1936, 13 Haziran 1937; **Yeni Asır**, 28 Teşrinisani 1935; 13 Haziran 1937.

¹⁵⁴⁰ Kurt, **a.g.e.**, s. 290.

¹⁵⁴¹ **Anadolu**, 26 Kânunusani 1938.

¹⁵⁴² **Yeni Asır**, 26 Sonkânun 1938.

¹⁵⁴³ **Belediyeler Dergisi**, Yıl: III, S. 30, Ocak 1938, s.s. 44-45.

(bakkal, berber, terzi, kasap, kuyumcu, manifaturacı vb.) ticari amaçlı telefon sahibi olanlar da vardı. İşçi ve memurlarda pek telefon yoktu. Yalnız telefon şirketi çalışanlarının (işçi-memur) çoğunda telefon bulunmaktaydı. Tüccarlar, komisyoncular, işyeri sahipleri, doktorlar, eczacılar ile avukatların pek çoğunun evlerinde ikinci telefonları da vardı.¹⁵⁴⁴

Tablo 34: 1941 Yılında Şehirde Bulunan Posta ve Telgraf Merkezleri

Merkez Adı	Adresi	Telefon Numarası
Merkez Postanesi	Atatürk Caddesi	2560
Merkez Telgraf Merkezi	Gazi Bulvarı, Borsa Sarayı içinde	2565
Hükümet Merkezi	Hükümet Konağı'nda	2699
Karantina Merkezi	İnönü Caddesi	2657
Basmane Merkezi	Akıncılar 1296 Sokak	2652
Alsancak Merkezi	Atatürk Caddesi, Alsancak	2613
Karşıyaka Merkezi	Karşıyaka 1717 Sokak	5207
Bornova Merkezi	Bornova	3847
Buca Merkezi	İstasyon karşısı	2080
Bayraklı Merkezi	Bayraklı 1606 Sokak	

(Kaynak: İzmir Şehri Rehberi 1941, s. 170.)

4.3.2.2. Telgraf ve Posta Hizmetleri

Osmanlı Devleti'ne oldukça geç giren posta ve haberleşme teşkilatı, Avrupa'da Sanayi Devrimi ile birlikte büyük bir mesafe kat ederek, hızlı, yaygın ve kârlı bir sektör haline dönüşmüştü. Osmanlı'da ise 1840'da kurulan Dersaadet Postanesi'nin açılmasının üzerinden yaklaşık 30 yıl geçtikten sonra ancak Posta ve Telgraf Nezareti kurulabilmiş ve bu hizmet yaygınlaştırılabilmişti.¹⁵⁴⁵ Aydın Vilayeti bu anlamda posta teşkilatının en hızlı yayıldığı bölge olmuştu. İzmir'de ayrı ayrı bir posta, bir de telgraf bürosu bulunmaktaydı. Sahillere yakın birçok adanın bulunuşuna paralel olarak bazı sahil kasabaları telgraf bakımından önemli roller almışlardı. Örneğin Çeşme, Kuşadası ve Marmaris hem adalara hem de İzmir'e bağlıydılar. Osmanlı bürosunun dışında İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya kendi ticari aktivitelerini öne sürerek birer postane açmışlardı. İlk olarak Fransızlar ve Avusturyalılar, 1873'te bu işe başlamışlardı. Bunları 1879'da Ruslar ve 1882'de

¹⁵⁴⁴ Durgun, a.g.e., s.s. 232-233.

¹⁵⁴⁵ Nedim Atilla, **İzmir Posta Tarihi (1841-2001)**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001, s.s. 30-31.

İngilizler takip etmişti.¹⁵⁴⁶ Çınar Atay, İzmir'in İzmir'i adlı çalışmasında posta bürolarının şehir içindeki konumlandırılmasında ticari potansiyellerinin ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁴⁷

Posta örgütünde yaşanan bu gecikmeye karşın telgraf konusunda gerekli çabukluğu gösteren Osmanlı Devleti, Telgraf Birliği'ne kuruluş yıllarında girmişti (1865). Kısa zamanda bu sistem ile bağlantılar kurulmuş ve İzmir'de ayrı bir telgraf bürosu açılmıştı. Osmanlı Postanesi İzmir'in belli başlı otelleri arasında sayılabilecek “*Büyük Huck Otel*”nin altında bulunmaktaydı. Osmanlıların yerleştiği bu bina Cumhuriyet dönemine kadar kullanılmış, büyük yangında yanması üzerine eskiden borsa olarak kullanılan bir binaya taşınmıştı (1922-1923 yılları arasında adı geçen bina Atina Bankası olarak görev yapmıştı). Zira daha ileride görüleceği gibi yabancı posta servisleri zaman içinde giderek yok olmuşlar, bütün bu servislerin büyük ölçüde hizmet aldığı alanlar yanmışlardı. Yangın sonucu boşalmış olan Büyük Otel'in alanı ise daha sonraları PTT idaresine verilmişti.¹⁵⁴⁸

Kapitülasyonların bir parçası olan posta hizmetleri uzun yıllar yabancıların tekelinde yürümüşü. İşgal yıllarında posta evleri kurma çalışmaları devam etmesine rağmen Ankara Hükümeti'nin, ardından da Türkiye Cumhuriyeti'nin hemen posta pulu basmasıyla, ulusal bağımsızlık iradesi öncelikle posta pulları aracılığıyla gösterilmişti.¹⁵⁴⁹ 1929 İstatistik Yıllığı'na göre İzmir'de merkez postane olmak üzere, Karantina, Basmane, Punta, Bornova, Karşıyaka, Buca ve Seydiköy'de birer merkez vardı. Bunlardan paket postanesinde 19, Bornova'da 1, Karşıyaka'da 6, Buca'da 2, Seydiköy'de 2 posta kutusu bulunmaktaydı.¹⁵⁵⁰

1934 yılına geldiğimizde şehir içinde birçok şube ve bütün kazalarda posta müdürlükleri bulunmakta, bunlar il posta ve telgraf başmüdürlüğüne bağlıydı. Şehir dâhili posta merkezlerinde her nevi telgraf, taahhütlü mektup ve paket muameleleri yapılmaktaydı. Şubelerde yalnız adi mektup kabul edilmekteydi. Açık muhabere varakası şehir dâhili üç kuruş, şehir harici dört kuruşa tabiydi. Adi mektuplar beher 20 gr. için şehir dâhili dört, şehir harici 6 kuruştı. Telgraf içinse şehir içindeki

¹⁵⁴⁶ Atay, *Tarih İçinde...*, s. 80.

¹⁵⁴⁷ Ayrıntılar için bkz.: Çınar Atay, *İzmir'in İzmir'i*, ESİAD Yayını, 1993, İzmir, s. 163.

¹⁵⁴⁸ Atay, *a.g.e.*, s.s. 163-164.

¹⁵⁴⁹ Atilla, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁵⁵⁰ *İzmir Vilayeti 1929 İstatistik Yıllığı*, s. 250.

merkezler arasında 20 kelimeye kadar 15 kuruş ücret alınırdı. 20 kelimedenden fazlası için beher kelimedenden 30 para ücret alınırdı. Şehir haricine çekilecek telgrafların beher kelimesi için 2,5 kuruş, Türkçe matbuat telgraflarının beher kelimesinden 1 kuruş, müstacel olursa 3 kuruş ücret alınırdı. Yalnız adi mektup kabul eden şehir dâhili posta şubeleri şunlardı: Başoturak, İkiçeşmelik, Peştemalcılar, Tilkilik, Tepecik, Şadırvanaltı, Bahri Baba Parkı, Hisarönü, Balcılarıçı, Bayraklı, Göztepe, Güzelyalı, Kemer köprüsü, Güzelyer, Üçüncü Kahramanlar, Bayramyeri, Namazgâh, Yemişçarşısı.¹⁵⁵¹ 1941 Şehir Rehberi'nde İzmir merkezine bağlı posta kutuları Bahri Baba, Kemeraltı, Beyler Sokak, Başdurak, Balcılarıçı, Halimağa, İzmir Palas, Borsa, Hisar Önü, Odun Pazarı, Şadırvanaltı, Mezarlıkbaşı, İkiçeşmelik, Tilkilik, Pestemalcılar, Namazgâh, Karakapu, Basmane, Kemer ve Tepecik'te bulunmaktaydı.¹⁵⁵²

4.4. Spor

19. yüzyıldan itibaren kentin zenginleşmesi ve yerleşik hayat tarzının batıdan gelen nüfus tarafından benimsenmesinin ardından, spor ve spor yapma pratikleri İzmir'de görülmeye başlanmıştır. Futbol, atletizm, yüzme, bisiklet, golf gibi spor dallarının benzer dönemde dünyanın dört bir tarafında oynanmaya başlanmasının arkasında gemicilerin ve Levantenlerin büyük katkısı olmuştur. Bu açıdan tüm dünyadaki büyük liman kentlerinin modern spor dalları ile tanışmaları benzer yollara sahipti. Osmanlı İmparatorluğu'nda Selanik-İstanbul ve İzmir'in liman kentleri ve Levanten nüfus yoğunluğuna sahip olmaları nedeniyle sportif egzersizlerle tanışmaları, diğer imparatorluk kentlerinden çok daha önce gerçekleşmişti.¹⁵⁵³ İzmir'de başta futbol olmak üzere basketbol, voleybol, atletizm gibi daha birçok spor dalını Türkler arasında yayılması Amerikan Koleji'nden yetişen öğrenciler –ki birçoğu daha sonra spor dünyasının ünlü simaları oldular– aracılığıyla yaşanmıştır. Bu öğrenciler hem modern spor dallarını öğrenmek ve yaymak hem de kulüpleşmenin ilk öncüleriydiler.

¹⁵⁵¹ İzmir Rehberi 1934, s.s. 70-73.

¹⁵⁵² İzmir Şehri Rehberi 1941, s. 171.

¹⁵⁵³ Ahmet Talimciler, "Futbol/Spor Ekseninden İzmir", İzmir'li Olmak Sempozyum Bildirileri, BMS Matbaacılık, Ankara, 2009, s. 153.

4.4.1. Spor Tesisleri

1930'lu yılların başında İzmir'de kullanılan spor tesislerinin başında Alsancak Stadyumu gelmekteydi. Bu komplekste sporcular için banyo, duş ve tuvalet bulunmaktaydı. 50.000 kişi kapasiteli tribünleri vardı. Ayrıca Halkevi sahası yine Halkevi bünyesinde bulunan gayri federe kulüplerin maçlarının yapıldığı yerd. Bunların dışında İzmirspor, Karşıyaka ve Şimendifer spor sahâlarıyla birlikte¹⁵⁵⁴ Buca ve Bornova'ya ait birer futbol sahası ile Karşıyaka'ya ait bir tenis kortu vardı.¹⁵⁵⁵ Alsancak Stadı İzmir'in en büyük kompleksi olmakla birlikte son derece yetersiz olduğu sık sık gündeme gelmişti. Kamuoyu stadın ıslah edilmesi konusunda baskı yapınca Dâhiliye Vekâleti'nin katkısıyla Rum Mezarlığı'ndan alınan kısım ile birlikte stadın alanı genişletilmiş ve etrafı duvar ile çevrilmişti.¹⁵⁵⁶ Stadın tribünleri Vali Kâzım Paşa döneminde yaptırılmıştı.¹⁵⁵⁷ Kâzım Paşa'nın valilik yaptığı yıllar, spor tesislerinin yanında sporcu sayısının arttığı bir dönemdi. 1923 yılında İzmir'de 650 sporcu varken, bu rakam 1934 yılında 4.250'ye ulaştı; futbol dalında İngiliz, atletizm dalında Alman antrenörler getirtilerek gençlerin yetişmesine büyük katkı sağlandı.¹⁵⁵⁸ Daha sonraki yıllarda stadın yeniden elden geçirilmesi zorunlu hale gelince yeni ilaveler ve onarımlarla birlikte Yeni Asır'ın yorumuyla, "*Saha kısmı, futbol oynanacak mükemmel bir hale getirildiği gibi koşu pisti de ayakları sakat etmeyecek bir şekle sokulmuştur.*"¹⁵⁵⁹

Karşıyaka Osmanzade'de spor yapmaya elverişli bir alan CHP tarafından satın alınarak gençliğe hediye edildi, 15 Haziran 1937'de spor sahasının temel atma töreni yapıldı.¹⁵⁶⁰ Karşıyaka'dan sonra Eşrefpaşa, Tepecik ve Güzelyalı semtlerinde birer spor sahası inşa edilmesi planlandı. Bunun için Belediye bütçesinden iki senede yedişer bin lira ayrıldı, vilayet bütçesinden de 10.000 lira ayrılarak bu sahâların yapılması planlanmaktaydı.¹⁵⁶¹ 1940'lı yılların başına gelindiğinde İzmir'de bulunan spor sahâları şöyleydi: Alsancak Stadyumu, Atlıspor Sahası (Kültürpark İçinde), Eşrefpaşa Spor Sahası, Golf sahası (Bornova), Halk Spor Sahası (Alsancak),

¹⁵⁵⁴ Aydın Demiryolu kumpanyası işçi ve memurlarının sahasıdır.

¹⁵⁵⁵ **İzmir Rehberi 1934**, s.s.101-102.

¹⁵⁵⁶ **İzmir Vilayeti 1931-1932 İstatistik Yıllığı**, s. 248; **İzmir Rehberi 1934**, s. 103.

¹⁵⁵⁷ Dirik, **a.g.e.**, s. 355.

¹⁵⁵⁸ **İzmir Rehberi 1934**, s. 102; Dirik, **a.g.e.**, s. 357.

¹⁵⁵⁹ **Yeni Asır**, 1 Kânunuevvel 1936.

¹⁵⁶⁰ **Yeni Asır**, 15 Haziran 1937; **Anadolu**, 15 Haziran 1937.

¹⁵⁶¹ **Anadolu**, 23 İlkteşrin 1937.

Karşıyaka Spor Sahası, kapalı atış poligonu (Kültürpark'ta), Kızılçullu Koşu Alanı (Şirinyer), Paraşüt Atlama Kulesi (Kültürpark), Kültürpark ve Karşıyaka Tenis Kortları.¹⁵⁶²

4.4.2. Futbol

Bugün milyonlarca kişinin izlediği futbol, diğer pek çok örnekte olduğu üzere İzmir'de İngilizlerin 1890 yılında kendi aralarında kurdukları¹⁵⁶³ “*Siyah Çoraplar*” (Black Stocking) takımıyla girmişti.¹⁵⁶⁴ Hatta İstanbul'da ilk futbol takımının kurulması da İzmir'de futbol oynayan İngilizlerden birkaçının İstanbul'a gitmesi üzerine gerçekleşmişti. Aynı dönemde Türkler (Abdülhamit'in baskıcı yönetiminin her türlü gruplaşmayı sakıncalı görmesinden dolayı) henüz bir futbol kulübü kuramamışlar,¹⁵⁶⁵ fakat erken sayılabilecek bu tanışıklık İzmirli Türk gençlerin etkilenmesini de hazırlamıştı. Amerikan Koleji'nde yakından takip edilen maçlarla futbola ilgi artmış, Türk öğrencileri artık bu futbol maçlarında yer almaya başlamışlardı. Aralarında Talat Erboy, Şerif Remzi Reyent, Sabri Süleymanoviç ve Nejat Evliyazade gibi daha sonra İzmir futbolunun efsane futbolcularından olacak bu isimler, kentin ilk futbolcuları olarak ortaya çıkmışlardı.¹⁵⁶⁶ Aynı zamanda Emin (Şehit), Fikret Tahsin (Dr. Soydam), Kemal Tahir (Dr. Soydam), Gabriel, Baha Esat (Tekand), Mehmet Emin, Giritli Şefik (Doktor), Süreyya, Şahap (Veteriner), Rüstem (Mühendis), Hüseyin Hulki (Dr. Cura), Salih Hüsnü (Dr. Uğurel) gibi isimler, yeni kulüplerin de kurucuları arasında yer almışlardı.¹⁵⁶⁷

İstibdat rejiminin sona ermesi ve İkinci Meşrutiyet'in ilanıla sportif faaliyetlere hız verilmesi sonucu İzmir'de ilk futbol takımları 1912 yılında Karşıyaka

¹⁵⁶² **İzmir Şehir Rehberi 1941**, s. 150; Yeni Asır, 1, 8 Mart 1938.

¹⁵⁶³ Umar, **İzmir'de Yunanlıların...** (1974), s. 235; Baykara, **a.g.e.**, s. 118; Sungur, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁵⁶⁴ Cem Atabeyoğlu, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, 1985, s. 1474. Yıllar sonra Bornova İlkadım Gençlik, futbolu Türkiye'ye getirenlerin hatırasını yaşatmak üzere bütün İzmir amatör kulüplerinin katılacağı bir turnuva tertiplemiştir. “Siyah Çoraplar” adı verilen bu turnuvanın amacı Mr. Giraud adını gençlerin gönlüne yerleştirmek, genç futbolculara spor sevgisini tam anlamıyla aşlamak ve yeni bir çığır açmak maksadını güdüyordu. Erdoğan Sungur, **İzmir Spor Tarihi**, İzmir İl Özel İdare Yayını, İzmir, 2002, s. 27.

¹⁵⁶⁵ Umar, **a.g.e.**, s. 236.

¹⁵⁶⁶ Ahmet Talimciler, “Futbol/Spor ekseninden İzmir”, **İzmir'li Olmak Sempozyum Bildirileri**, BMS Matbaacılık, Ankara, 2009, s.s. 153-154.

¹⁵⁶⁷ Sungur, **a.g.e.**, s. 28; Günver Güneş, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İzmir'de Futbol”, **Toplumsal Tarih**, Ekim, 2005, S.142, s. 72.

Spor Kulübü, 1914 yılında Altay olarak kurulmuştu.¹⁵⁶⁸ Her iki kulübün kuruluşunda, o yıllarda yükselmiş olan milliyetçi duygular rol oynamıştı. Bundan dolayı İzmir'deki gayrimüslim takımlarına karşı örgütlenme özelliği de taşıyorlardı. İşgal yıllarında Karşıyaka ve Altay takımlarında futbol oynayan gençlerin her biri bir tarafa dağılmış, Türk okullarında futbol çalışması diye bir şey kalmamıştı. Altay kurucuları ve bazı futbolcuları da halkı kışkırttıkları gerekçesiyle aranıyorlardı. Bu arada 1919 sonbaharında bu iki kulübün geride kalan oyuncuları ile İzmir Sultanisi oyuncularından kurulu bir takıma sahip “İdman Yurdu Kulübü”¹⁵⁶⁹ oluşturulmuştu. Bu takımın oyuncuları arasında o zaman 20 yaşında olan eski başbakanlardan Adnan Menderes de vardı.¹⁵⁷⁰ Kulüpler 9 Eylül 1922 tarihine kadar durağan bir dönem geçirmişler, ancak işgalin bitmesinden hemen sonra yeniden faaliyete geçmişlerdi.¹⁵⁷¹

1923 yılında Türkiye İdman İttifakları Cemiyeti resmen kurulmuştu. Aynı yıl Futbol Federasyonu, FIFA tarafından tescillenmiş ve resmi müsabakalar başlamıştı.¹⁵⁷² 1924 yılında İzmir'in katıldığı cemiyette futbol karşılaşmaları resmi bir düzene bağlanarak, lig maçları resmen başlamıştı. 1936'ya kadar bu şekilde süren futbol karşılaşmaları, 1936'da Türk Spor Kurumu'nun kurulmasıyla daha ciddiye alındı ve bölgeler arasında deplasmanlı futbol karşılaşmaları düzenlendi. 1938'de 3530 sayılı kanunla Başbakanlık'a bağlı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kurularak her il bir bölge haline getirildi.¹⁵⁷³ İşgal ve yangın travmasını atlarmaya çalışan İzmirli futbol maçlarına büyük ilgi gösteriyor, yöneticiler de bu etkinliği özendiriyordu. 1930'lu yıllarda futbol sezonunda federe edilmiş kulüpler şunlardı: Altay İdman Yurdu, Türkspor Kulübü, Şarkspor Kulübü, Yeni Buca Spor Kulübü,

¹⁵⁶⁸ Umar, **a.g.e.**, s. 236; Günver Güneş, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Sporların İzmir'e Girişi**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2012, s. 97.

¹⁵⁶⁹ Kurtuluşan sonra Altay ve Karşıyaka kulüplerinin yeniden toplanıp faaliyete geçmesiyle sporcuların tekrar eski takımlarına dönmeleri sonucu dağıldı. Bkz.: Sungur, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁵⁷⁰ Umar, **a.g.e.**, s. 238; Sungur, **a.g.e.**, s. 35; Atabeyoğlu, **a.g.m.**, s. 1496. Adnan Menderes'in İzmir İdman Yurdu ve Karşıyaka takımlarında futbol oynadığını Bilge Umar ve Yaşar Aksoy ve Erdoğan Sungur söylemektedir. Bkz.: Aksoy, **Smyrna**, s. 374; Umar, **a.g.e.**, s. 238; Sungur, **a.g.e.**, s. 33. Günver Güneş aksi bir iddia ile Adnan Menderes'in futbol oynadığına dair hiçbir resmi belgenin olmadığını belirtmektedir. Güneş, **a.g.e.**, s. 109.

¹⁵⁷¹ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 286.

¹⁵⁷² Atabeyoğlu, **a.g.m.**, s. 1498; Akçam, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁵⁷³ **1973 İl Yıllığı**, s. 350.

İzmir Spor Kulübü, Altınordu Spor Kulübü, Göztepe Spor Kulübü ve Karşıyaka Spor Kulübü.¹⁵⁷⁴

Bu takımları kısaca tanıyacak olursak:

Karşıyaka: K.S.K'nın kuruluşunun kökeninde bir sportif heyecandan daha çok, bir ulusal uyanış coşkusu olduğundan, spor tutkusu ile ulusal uyanış heyecanı yan yana ilerleyerek K.S.K'yı yaratmıştı. Dolayısıyla daha önce ulusal kurtuluş için verdiği mücadeleyi bu kez Kemalist devrimin bir savunucusu olarak, gençliği Atatürk'ün işaret ettiği ilkeler doğrultusunda güçlü, dinamik, kültürlü, çağdaş ve Batıcı gençler yetiştirmek için vermişti.¹⁵⁷⁵ Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Karşıyaka'yı toparlayan ve ilk başkanı olan kişi Sadi İplikçi'ydi. Beş yıl başkanlık yapmış, daha sonra da birkaç kez başkanlık yapmaya devam etmişti.¹⁵⁷⁶ Atatürk'ün de İzmir ziyaretlerinde kulübe uğrayıp şeref defterine sporcuları ve yöneticileri teşvik eden cümleler yazdığı bilinmektedir.¹⁵⁷⁷

Yaşar Ürük'ün deyişiyle kendisinden başka hiç kimseye nasip olmayacak ateşli bir taraftar kitlesine sahip olmasına rağmen, seyircisini pek mutlu edememiş olan Karşıyaka; profesyonel lig kuruluncaya kadar geçen otuz beş yıllık sürede yalnızca üç kez İzmir şampiyonu, bir kez de şilt birincisi oldu, milli ligde ise hemen hemen hiç başarılı olamadı. Sürekli düşme potasında kalarak yoluna devam eden takım, ya düşmüş ya da kıl payı kudu. Takımın günümüzdeki fanatikliğinin temelleri –saha ve kulüp binasını basmalar, adam dövmelemler– 1930'lu yıllara uzanmaktadır.¹⁵⁷⁸ “*Kaf Sin Kaf*” sloganını, kulübün kurucularından bankacı Celal Ahmet buldu. Karşıyaka Marşı'nı ise 1925 yılında müzik hocası Halit Bey yazıp besteledi. Bacak Mümtaz isimli bir müzisyen ise piyanoda sürekli çalarak, bu besteyi ölümsüzleştirmiş; piyanist Cemil Bey, hem bestesine, hem tanıtımına katkıda bulundu.¹⁵⁷⁹

¹⁵⁷⁴ İzmir Vilayeti 1931-1932 Senesi İstatistik Yıllığı, s. 248; İzmir Rehberi 1934, s. 103.

¹⁵⁷⁵ Yaşar Aksoy, “Gavur İzmir’de Gol Sesleri”, *Futbol ve Kültürü*, Derleyenler: Roman Horak, Wolfgang Reiter, Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul,1993, s.s. 328-329.

¹⁵⁷⁶ Aksoy, *Smyrna...*, s. 374.

¹⁵⁷⁷ Serçe ve diğerleri, *Küllerinden...*, s. 286.

¹⁵⁷⁸ Ürük, *Şu Bizim...*, s.s. 31-32.

¹⁵⁷⁹ Aksoy, *a.g.m.*, s.s. 336-337.

Altay: “*Hilal İdman Yurdu*” adı altında faaliyete geçen kulüp, kısa bir süre sonra “*Altay Kulübü*” adını almıştı. Kurtuluştan sonra kurucularından Vasıf Çınar Bey’in çabalarıyla 1923 yılında yeniden faaliyete geçmiş, 1924 yılında İzmir Lig şampiyonu olmuştu. Altay’ın marşını milli atlet, futbolcu ve sonra milletvekili olan Sadi Odyak yazıp bestelemiş, opera aryası şeklinde ilk kez okumuştur.¹⁵⁸⁰ İzmir’in gözbebeği kulüplerinden biri olan Altay, spor sahâlarında olduğu gibi Türk siyasi hayatında da birçok ünlü isim yetiştirdi. Cumhuriyet döneminin ilk İmar ve İskân ve Milli Eğitim bakanlarından Mustafa Necati, Milli Eğitim Bakanı ve büyükelçilerden Vasıf Çınar Bey, Sanayi bakanlarından Baha Esat Tekand, meclis başkanlarından Refik Şevket İnce beyler bu isimler arasındadır. Ayrıca Altaylı Danyal Akbel Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü ve Futbol Federasyonu Başkanlığı, Mazhar Zorlu Futbol Federasyonu başkanlığı yaptı.¹⁵⁸¹

Altay 1923-1935 seneleri arasında 5 defa şampiyon olmuştu. Ünlü Altaylı futbolcu Şerif Eraltay Altaylılığın İzmir sevgisi ve vatan sevgisiyle eşdeğer olduğunu söyleyerek, Eraltay soyadını alma hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

*Soyadı Kanunu çıktığında, doğru nüfus müdürlüğüne gidip soyadımın Altay olmasını istedim. Nüfus müdürü, Altay soyadını İzmir’i kurtaran Süvari Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa’ya verdiklerini, bir başkasına bu soyadı veremeyeceklerini belirtti, çok üzuldüm. Ancak hemen ‘Eraltay’ olsun istedim. Kabul ettiler. Benden sonra giden futbolcu arkadaşım santrafor Vahap ise ‘Özaltay’ı aldı. Kaleci Cemil ise ‘Tuğaltay’ oldu. Altay şanını, kanımıza kattık.*¹⁵⁸²

Altay çok partili hayata geçişle birlikte tarihteki yerini aldı. Altay’ın İzmir’e ve Türk futboluna kazandırdıkları çok önemli değerler vardı. Örneğin Altaylı Hamit Aslan İzmir’in ilk milli futbolcusuydu. Yine Altaylı Said Odyak İzmir’in ilk milli atletiydi. Avrupa sahâlarında top koşturan Talat Erboy, Nejat Evliyazade’lerle birlikte Vahap Özaltay Fransa’da Racing takımında, Basri İsveç’te oynamıştı. Vahap Özaltay Avrupa’da yalnızca Türk futbolcusu olarak değil, Türkiye’ye de yeni sistemleri getiren ve uygulayan futbol adamıydı. Uluslararası Fuar Kupası’na ilk

¹⁵⁸⁰ Aksoy, *Smyrna...*, s. 377.

¹⁵⁸¹ Sungur, *a.g.e.*, s.s. 32- 34; Aksoy, *Smyrna...*, s. 377.

¹⁵⁸² Aksoy, *a.g.m.*, s. 341.

iştirak etme başarısına Altay ulaştı. Türk futbolunda İstanbul'un üç büyüklerine ilk kafa tutan Altay olmuştu. Onların yıllardır süren birincilik, ikincilik, üçüncülük tahtını bozan Altay'ydı. Yapışık kardeşler arasına girerek ikincilik kürsüsüne oturmuştu.¹⁵⁸³

Altınordu: Altınordu Kulübü'nün doğuşu ve kuruluşu Altay'ın 1923 yılında Ankara maçı sonrasında yaşanan tartışmalarla ortaya çıkan iç anlaşmazlık sonucuydu. Daha çok esnaf, mütagallibe ve semt önde gelenlerince desteklenen takımın kurucuları arasında, Kurmay Yarbay kaleci Edip Berkant, Hüseyin Yurdakul, Eczacı Süleyman Ferit Eczacıbaşı, Eczacı Kemal Kamil Aktaş, Ahmet Şerafettin, Nurizade Ali Rıza, Mamako Saim (Seymener), Ethem Süleyman, atlet Hüsnü, Eczacı Sermet Beyler, Eczacı Rıza Bey bulunmaktaydı.¹⁵⁸⁴ Kulübün rengi kırmızı-lacivert olarak saptanmıştı. Kırmızı kanı, lacivert çelik rengini temsil ediyordu. İstanbul Altınordu Kulübü ile de aralarında kardeşlik ilan etmişlerdi. İstanbul takımı İzmir takımını güçlendirmek için İstanbul'dan futbolcu dahi göndermişti. Bu dönemde İzmir'e ilk gelen oyuncular Çolak Alaattin ile Baron Fevzi'ydı.¹⁵⁸⁵ Süleyman Ferit Eczacıbaşı, Reşat Leblebicioğlu, Faik Önder, Nazif Çağatay, Candoğan Sakaoğlu, Doğan Kantarcıoğlu, Sadi Oktay, Önder İridere, Muzaffer Aşat, Rasih Öztürk, Osman Kibar, Enver Dünder Başar, Turgut Koyuncuoğlu, Mehmet Ataç, Süleyman Irmak, Mustafa Irmak, Salih Esen, Adnan Yurtalan, Sabahattin Tanık, Salih Mertan, İlyas Gönen, Hüseyin Önder ve Abdurrahman Güneş gibi önemli isimler Altınordu Kulübü'ne başkanlık etmişlerdi.¹⁵⁸⁶

Süleyman Ferit (Eczacıbaşı) Bey, 1924 yılında kulüplerarası heyecanı arttırabilmek için ortaya bir kupa koymuştu. Bu kupa maçlarında 4 Ocak 1924 günü Altınordu, Altay-Karşıyaka karmasını 2-1 yenerek kupayı müzesine götürmüştü. 1926-27 sezonunda İzmir şampiyonu olan Altınordu, aynı zamanda Türkiye ikincisi de olmuştu. Şeytanlar, 1934-35 sezonunda yine İzmir şampiyonluğu ile Türkiye ikinciliği, bir sonraki sezon da İzmir şampiyonluğunu elde etti. Bu son şampiyonluğun ardından zamanın İzmir Valisi Fazlı Güleç'in arzusuyla kulüp, Altay

---

¹⁵⁸³ Aksoy, **a.g.m.**, s.s. 342-343.

¹⁵⁸⁴ Sungur, **a.g.e.**, s. 40, Aksoy, **a.g.m.**, s. 343.

¹⁵⁸⁵ Aksoy, **a.g.m.**, s. 344.

¹⁵⁸⁶ Sungur, **a.g.e.**, s. 42.

ve Buca ile birleşerek “*Üçok*” adını aldı. Ama bu birleşme uzun süre devam etmedi, Altınordu tekrar eski adına döndü. 1945 sezonunda son kez İzmir şampiyonluğunu kazanan takım, çok partili hayata geçiş sürecinde politikacıların kulübü adeta bir deneme tahtasına çevirmesi sonucu parçalandı, Altınordu’dan ayrılan bazı yöneticiler Kültürspor Kulübü’nü kurdu. Altınordu futbol takımı, 1926-1927, 1931-1932, 1934-1935, 1935-1936, 1937-1938 yıllarında İzmir lig şampiyonluklarını kazandı. 1939-1940 ve 1944-1945 sezonunda “*Üçok*” adı altında şampiyon oldu. 1927, 1932 ve 1935 yıllarında Türkiye Futbol Şampiyonası finallerinde oynadı, 1931-1932, 1934-1935, 1935-1936, 1936-1937, 1937-1938 ve 1940-1941 sezonlarında “*İzmir Şildi*”ni kazandı.¹⁵⁸⁷

Göztepe: İzmir’in sahil kulübü olan Göztepe deniz ile yakın teması nedeniyle tarihi boyunca futbol ile deniz sporlarında (öncelikle yelken yarışlarında) parlamıştı. Kulüp, 1925 yılında Altay takımının Aydın’a yaptığı bir seyahat sırasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu takımdan ayrılan Nusret, Nadir, Ahmet Kenan, Ferit ve Nebil beylerin çabalarıyla Göztepe semtinde “*Göztepe*” adı ve sarı kırmızı renkler altında kurulmuştu. İzmir’in bu yeni kulübü, koptuğu Altay’la ilk maçını 1926 yılında oynamıştı. İlk maçın galibi 5-2’lik skorla Altay olurken, o gün bugündür günümüze kadar sürüp gelen ezeli rekabetin temeli atılmıştı. 1937 yılındaki güç birliği hareketi sırasında dönemin valisinin emri ile İzmirspor’la birleşerek “*Doğanspor*” adını aldı. Güç birliği bir sezon sonra dağılmasına rağmen Göztepe ligde ertesi sezon da Doğanspor adı ile mücadele etti ve şampiyon oldu. Daha sonra tekrar Göztepe adını alan kulüp, 1937-38 sezonunda Mahalli Lig’deki ilk şampiyonluğunun ertesinde güçlenerek mücadelesine devam etti. 1940’lı ve 50’li yılların başına kadar elde ettiği şampiyonluklarla İzmir Ligi’nde en çok şampiyon olan takım unvanını elde etti.¹⁵⁸⁸

İzmirspor: 1923’de Cumhuriyet’in yeni ilan edildiği aylarda, Eşrefpaşa’nın Çukurçeşme semtinde oturan yedi arkadaş, İzzet Erişen, Celal Alam, Cezmi Aydinç, Hacı Ömer, Hasan Tolga, Ziya Bey ve kunduracı Hüseyin Bey tarafından kurulmuştu. “*Altınay*” adıyla kurulan kulüp binası şimdiki Eşrefpaşa Karakolu’nun arkasındaki küçük bir bina içinde yer almaktaydı. Siyah-turuncu renkli kulübün

¹⁵⁸⁷ Aksoy, **a.g.m.**, s.s. 344-345; Sungur, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁵⁸⁸ Aksoy, **a.g.e.**, s. 382; Sungur, **a.g.e.**, s. 43.

buraya yerleşmesi, Eşrefpaşa'ya bir renk, canlılık getirmişti. Aynı dönemde Eşrefpaşa'nın diğer kulübü Sakaryaspor'la ezeli rakip olmuşlardı. Önceleri tatlı rekabet diye anılan bu durum, giderek tatsızlaşan boyutlara uzanınca, Eşrefpaşa'nın ileri gelenleri duruma el koyarak, uzun süren tartışmalardan sonra, iki kulübün birleşmesi kararını verdi. 29 Kasım 1930'da yaşanan birleşme kararı herkesi memnun ederken, yeni kulübün adı “*İzmirspor*”, renkleri ise mavi-beyaz oldu. Kulübün ilk başkanlığını gazeteci Adnan Düvenci yaptı. Kulübün forma rengi daha sonra lacivert beyaz olarak değiştirildi. Bu değişiklik, 1931 yılındaki Karşıyaka-İzmirspor maçından önce Birinci Ordu Komutanı Fahrettin Altay Paşa'nın mavi-beyazın Yunan bayrağı renkleri olmasını eleştirmesi üzerine gerçekleşti. Komutanın bu tepkisi üzerine renkler lacivert-beyaza çevrildi.¹⁵⁸⁹

Türk futboluna adım atışından itibaren, büyük yıldızlar yetiştiren, genelde bir “*Spor Okulu*” görünümünde olan İzmirspor Kulübü, liglerde çok değişik, inişli çıkışlı grafikler çizmiştir. İzmir Ligi'nde vasatın üzerine çıkamazken, 1953-1954 sezonunda lig ikinciliği, bir sezon sonra da lig şampiyonluğunu elde etti. İzmirspor'un halka dönük bir spor okulu olarak Türkiye çapında ün yapması, 1975'li yıllarda kulübün başına geçen Başkan Cavit Ölçer ve arkadaşları sayesinde gerçekleşti.¹⁵⁹⁰

Bucaspor: Kulüp, Bucalı spora hevesli gençlerin spor yapmalarını sağlamak amacıyla çalışmalarına 1921 yılında başladıysa da resmi olarak kurulması 1928 tarihinde gerçekleşti.¹⁵⁹¹ Kurucuları arasında Süleyman Atakan, Bekir Eromat, Niyazi Gökgönül, Hasan Yalçinkaya ve Niyazi Aktaş bulunmaktaydı. Voleybol, hentbol, masa tenisi ve güreş dallarında faaliyet gösteren Bucaspor, kuruluşundan sonra resmi olarak futbol arenasında da sahne aldı. 1984'e kadar amatör takım olarak varlığını devam ettiren kulüp, bu tarihten itibaren profesyonel futbol takımı oldu.¹⁵⁹²

Kentin bu büyük kulüplerinin dışında pek çok takım bulunmaktaydı. Bunlar arasında bulunan Demirspor, Devlet Demiryolları'nın takımıydı ve Alsancak Garı'nda faaliyet gösteriyordu. Yün Mensucat ise belki de Türkiye'de özel şirket takımlarının ilkiydi. Hatta futbolcunun formasının göğsünde, Yün Mensucat adının

¹⁵⁸⁹ Aksoy, **a.g.m.**, s.s. 348-349; Sungur, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁵⁹⁰ Aksoy, **a.g.m.**, s. 350.

¹⁵⁹¹ Aksoy, **Smyrna...**, s. 384; Sungur, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁵⁹² Sungur, **a.g.e.**, s. 52; Aksoy, **a.g.e.**, s. 384.

bir harfî bulunuyor, takım seremoni için yan yana sıralandığında şirketin adı ortaya çıkıyordu. Anlaşılacağı üzere, futbolun şirket tanıtımı için kullanılması ve ilk forma reklamı, Mensucat Kulübü yöneticilerinin girişimiyle İzmir'in tanıdığı bir yenilik oldu.¹⁵⁹³ Bu dönemde İzmir futbolunun yıldızları Vahap Özaltay, Sait Altınordu, Fuat Göztepe ve Hamit Aslan'dı.¹⁵⁹⁴ 1930'lu yıllarda, İzmir futbolunun en önemli silahlarıydılar. İkinci Dünya Savaşı öncesinde, ortamın ulaşımına daha müsait olduğu günlerde, İzmir, İstanbul ve Ankara muhtelitleri arasında yapılan karşılaşmalarda, özellikle “*Fuat-Vahap-Sait*” üçlüsünün tekniği, yaratıcılığı, disiplinleri ve isabetli şut yüzdeleriyle ortaya koydukları olumlu futbol, herkesin hayranlığını bu üçlünün üzerine çekti. Fenerbahçe ile Galatasaray, bu üçlüyü kendi renklerine çekebilmek için çok çaba sarf ettiler. Vahap, bir ara Beşiktaş'a gelip bir yıl siyah-beyazlı forma ile top koşturduktan sonra, Fransa'ya gidip Racing takımında forma giymeyi tercih etti. Ve Fransa'da o derece başarılı oldu ki, sık sık Paris karmasına seçildi. Paris-Madrid karmalarının bir karşılaşmasında, dünya çapındaki kaleci Zamora'ya kafa ile attığı gol, Fransızları yenilgiden kurtardığı için, stattaki tüm Parislileri çılgına çevirdi. Vahap'tan sonra Vahyi Oktay ve İbrahim Tusder İzmir'den İstanbul'a göç edenler kervanına katıldı. İstanbul futbolu böylece, şeytanın bacağına kırmış oluyordu... Daha sonra Cemil Ertürk Galatasaray'a gitti. Altay takımında, hava toplarına olan hâkimiyeti kadar, rakip kalecilere yaptığı çok sert hamleleri ve fırsatçılığıyla da tanınan bir santrfordu. Namı diğer “*Katır Cemil*” olarak da anılıyordu futbol sahâlarında. 1934'te de Karşıyakalı Lütfü Aksoy, Göztepe'den arkadaşı Reşad'ı da peşine takarak Galatasaray'a transfer oldular.¹⁵⁹⁵

Bu yıllarda İzmir, İstanbul, Ankara illerinde sadece lig maçları tatminkâr olmayınca CHF bu tarihten itibaren on yıl süre ile ortaya bir kupa koydu. Böylece eleme usulüyle şilt maçları organize edilmeye başlandı. Bu on yıl içerisinde üç büyük şehirde yapılan karşılaşmalar çok olaylı geçti. Birçok yıl maçlar oynanmadan yarım kaldı. Örneğin bu maçlarından biri 1931 yılında Alsancak Stadı'nda oynandı. Yılın son maçında sıcaklığın gölgede 37, güneşte 62 dereceyi gösterdiği sahada karşı

¹⁵⁹³ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 287.

¹⁵⁹⁴ Bu dönemde futbol henüz geçim kaynağı değildir. Sporcuların kendi mesleklerinin dışında uğraştığı faaliyetlerdir. Fakat 30'ların sonuna doğru artık sadece futbol oynayarak geçimini kazanan birçok sporcu bulunmakta, hatta kulüpler iyi gördüğü oyuncuları yerellerden toplayıp İstanbul'a bu suretle transfer etmektedir.

¹⁵⁹⁵ Vâlâ Somalı, “İzmir'in köklü futbol kulüpleri...3 Yıldız Futbolcular Tarlası”, **Popüler Tarih**, Ekim 2005, S.62, s.s. 68-69.

karşıya gelen Karşıyaka ile İzmirspor mücadelesinde, Karşıyaka sıcaktan dolayı itiraz etti ve başka bir zaman oynanmasını istedi. Hakemin bu teklifi kabul etmemesi üzerine sahaya çıkan İzmirspor takımı maç oynamadan şilti kazanarak müzesine götürdü.¹⁵⁹⁶

İncelenen dönemde İzmir takımları başta Yunan takımları olmak üzere Macaristan, Rusya gibi ülke takımlarıyla dostluk maçları yapmaktaydı.¹⁵⁹⁷ Özellikle Yunan takımlarıyla yapılan maçlar kamuoyunda büyük bir heyecanla takip ediliyordu. İzmir takımları kimi zaman Yunan takımlarını sahâlarında ağırlarken¹⁵⁹⁸ kimi zaman da misafir gittikleri adalarda coşkuyla karşılanıyor ve büyük sevgi gösterileriyle uğurlanıyorlardı. Basına yansıdığı kadarıyla Karşıyaka, Altay, Göztepe'nin zaman zaman misafir olarak gittiği Yunanistan'da Yunan halkı ve idarecilerin son derece misafirperver ve titizlikle ağırladıkları; futbolcuların da çok iyi intibalarla yurda döndükleri anlaşılmaktadır.¹⁵⁹⁹ Bu maçlardan biri 1931 yılında Atina'da oynandı. Yenilgiyle sonuçlanan bu dostluk maçı sonrası Altaylı futbolcu ve yöneticiler bu sonuçlardan ötürü üzgün bir halde "*Petit Palais*" otelinin lobisinde istirahat ederlerken, otele Başbakan Venizelos geldi. Altaylıları yanına davet etti ve onların üzgün olduğunu görünce geziden mi memnun kalmadıklarını sordu. Takım oyuncularından Vahap (Özaltay) ise geziden son derece memnun kaldıklarını ancak, aldıkları yenilgiden dolayı üzgün olduklarını belirtti. Bunun üzerine ünlü Başbakan "*Ne üzülüyorsunuz canım? Atatürk de bizi savaşta yenmişti*" sözleriyle Altaylıları avutma yoluna gitti.¹⁶⁰⁰

Bu yıllarda Halkevi Spor Şubesi çalışmaları da önemliydi. 1932 yılında İzmir'de mevcut gayri federe kulüpleri birleştirmiş ve Belediye'nin Halkevi'ne verdiği bir sahayı maddi ve manevi fedakârlık yapılmak suretiyle muntazam bir halk stadı haline getirmişti. Muhtelif tarihlerde federe ve gayri federe kulüplere kupa koymak suretiyle müsabakalar yaptırmıştı.¹⁶⁰¹ Ayrıca okullar arasında özel bir lig tertip etmişti. Katılan mekteplerden puan usulüne göre oyunların bitiminde en fazla sayıyı alan takım şampiyon olacak, kendisine Halkevi'nce güzel bir şilt veya kupa

¹⁵⁹⁶ Sungur, a.g.e., s. 106.

¹⁵⁹⁷ Anadolu, 29 Kânunuevvel 1932.

¹⁵⁹⁸ Hizmet, 15 Nisan 1932.

¹⁵⁹⁹ Hizmet, 2, 19 Kânunusani 1931, 31 Kânunusani 1933.

¹⁶⁰⁰ Sungur, a.g.e., s.s. 110-111.

¹⁶⁰¹ İzmir Vilayeti 1931-1932 İstatistik Yıllığı, s. 249; Anadolu, 21, 27 Teşrinisani 1932.

verilecekti.¹⁶⁰² Halkevi spor şubesinin himayesi altında çalışan federe edilmemiş spor kulüpleri şöyleydi: Karantina Kurultay, Yıldırım, Park, Şehit Tayyareciler, Eşrefpaşa, Hilal, Dokuz Eylül, Turan Dernekli, tepecik, Kahramanlar, Bornova, Bayraklı, Hacı Hüseyinler, Matbaa İşçiler Birliği, Yükselme Gençler, Aydın Demiryolu, Kasaba İşçiler Birliği.¹⁶⁰³

1937 yılında Türkiye Futbol Federasyonu, Türkiye Ligi'nin ilk adımı olacak bir girişimde bulundu. Türk futboluna ayrı bir heyecan getiren ve 1950 yılına kadar süren Milli Küme maçları mahalli ligler bittikten sonra “*Milli Küme*” adını taşıyan ve üç büyük kentin takımlarının katılacakları bir lig başlayacaktı. Bu lige, İstanbul'dan dört Ankara ve İzmir liglerinden de ilk iki sırayı alan takımlar katılabilecekler, maçlar deplasmanlı olarak oynanacaktı. 1937 yılında başlayacak Milli Küme maçlarına İzmir'den lig birincisi Altay ile ikincisi Göztepe'nin katılmaları gerekiyordu. Ancak günün Valisi Fazlı Güleç, İzmir kulüplerinin bu lige daha güçlü olarak katılmalarını sağlamak için kulüplerin birleştirilmesi fikrini gündeme getirdi. 1930'ların başından beri tartışılan bu konu 1937'ye geldiğinde bir zaruret olarak görülmekteydi.¹⁶⁰⁴ Basının genel kanısı ise birleşmenin doğru fakat parti emrivakisiyle yapılmasının yanlış olduğu yönündeydi. Nitekim Hakkı Ocakoğlu, gençlerin fikirleri alınmadan ve kulüplerin bünyesinde tartışılmadan yapılan bu birleşmelerin genel bir memnuniyetsizlik yarattığını, dolayısıyla her an ayrılık tehlikesi ile çalışmaktansa geniş bir münakaşadan sonra işin sonuçlandırılması gerektiğini savundu.¹⁶⁰⁵

1937 yılında sonuçlandırılan bu girişiminin ardında, dönemin hükümetinin yayınladığı, valilerin bölge spor heyeti başkanı olarak atandığını bildiren genelgenin etkisi bulunmaktaydı. Kulüplerce de olumlu karşılanan bu öneri üzerine İstanbul takımları ile Milli Küme'de layıkıyla mücadele edebilmek, güçlerin bölünmesini engellemek, İzmir'de sporun gelişmesine katkıda bulunmak ve “*kulüpçülük belasını defetmek*” amacıyla kulüpler birleştirildi. Böylece Altay-Buca-Altınordu takımları siyah-sarı renkli Üçokspor, Göztepe-İzmirspor-Egespor takımları kırmızı-beyaz

¹⁶⁰² Anadolu, 11 Kânunuevvel 1934.

¹⁶⁰³ İzmir Vilayeti 1931-1932 İstatistik Yıllığı, s. 248; İzmir Rehberi 1934, s.s. 105-106.

¹⁶⁰⁴ Orhan Rahmi (Gökçe), “İzmir’de Spor”, Ahenk, 22 Eylül 1929; Hizmet, 20 Ağustos 1930; Cevdet Kerem, “Emrivaki Karşısında Kulüplerimizin Birleşmeleri Bir Zaruret Oldu”, Yeni Asır, 12 Teşrinisani 1936.

¹⁶⁰⁵ Hakkı Ocakoğlu, “Spor işlerinde Bariz Bir Ahenksizlik Mevcuttur”, Yeni Asır, 24 Haziran 1937.

renkli Doğanspor ve Karşıyaka-Bornova takımları da siyah-kırmızı renkli Yamanlarspor oldu. Devlet Demiryolları mensuplarının takımı hüviyetindeki Demirspor, gerekli disiplini gösterdiği için olduğu gibi bırakıldı. Kulüplerin binaları ise Yamanlar'ın merkezi Karşıyaka CHP binası, diğer iki kulübünki de CHP İzmir Merkez binası olacaktı.¹⁶⁰⁶ Ancak bu birleşme beklenen sonucu vermedi, hatta tamamen ters tepki yarattı. Çünkü Milli Küme'de Doğanspor yedinci, Üçok ise sekizinci olarak ancak son iki sırada yer alabildi. 1938 yılındaki Milli Küme'ye İzmir'den lig birincisi Üçok ile Altay'dan ayrılanların kurdukları lig ikincisi Alsancak takımları katıldı. Üçok, Güneş, Beşiktaş ve Galatasaray'ın arkasından dördüncü olurken Alsancak ise sekizinci sırayı aldı.¹⁶⁰⁷ Beklenen sonuç alınamayınca tartışmalar tekrar başladı.¹⁶⁰⁸ Valinin görevden ayrılmasının hemen ertesinde kulüpler dağıldı, eski isimleriyle ligde mücadeleye devam ettiler.

1930'lu yıllarda futbol İzmirliilerin gündelik hayatının önemli bir parçası olmuştu. Bu yıllarda futbolun oldukça yaygın bir spor haline gelmesi maçlardaki tansiyonu da iyice yükseltmekte; istenmeyen birçok davranışı futbol sahâlarının parçası haline getirmekteydi. Hakeme hakaret, darp, stat memurlarının dövülmesi, kasti tekmeler ve hakaretler hayli yaygındı. Maçlarda futbolcuların hakeme ve birbirlerine yaptıkları hakaretler ve şiddet eylemleri çoğu zaman mahkemelik oluyordu.¹⁶⁰⁹ Bu olumsuz davranışların artması basını da harekete geçiriyor, bu çeşit olayları çeşitli yönleriyle tartışan birçok yazı kaleme alınıyordu.¹⁶¹⁰ Sporcudan, taraftara ve yöneticilere uzanan memnuniyetsizlikle ilgili spor heyetinin maçları idareye yeteneği olmayan kabiliyetsiz kişilerin getirilmesinden ve kişilerin verdiği yanlış kararların olayları arttırdığı iddia ediliyordu. Yapılması gerekenle ilgili olarak da kulüplerin etkisinden arındırılmış, yeterli, maça hâkim hakemler yetiştirmekten geçtiği belirtilerek hakem kurslarının gerekliliği vurgulanıyordu.¹⁶¹¹ Böylece maçlarda meydana gelen olaylarda hakemlerin verdiği yanlış kararların etkisi görüldükçe, hakemlere yönelik birtakım kurslar ve seminerler verilmeye başlandı.

¹⁶⁰⁶ Yiğit Akın, **Yavuz ve Gürbüz Evlatlar**, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 202; **Yeni Asır**, 11 Ağustos 1937; **Anadolu**, 10, 11 Mart 1937.

¹⁶⁰⁷ Sungur, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁶⁰⁸ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 288; Sungur, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁶⁰⁹ **Ahenk**, 19 Teşrinievvel 1929.

¹⁶¹⁰ **Hizmet**, 17 Kânunusani 1933; **Anadolu**, 15 Şubat 1932.

¹⁶¹¹ Saim, "Artık Hakem Meselesi Mutlaka Halledilmelidir", **Anadolu**, 11 Nisan 1934, 2 Kânunusani 1935.

Konuyla ilgili Türkiye Futbol Federasyonu tarafından bir tamim gönderildi. Buna göre her pazar 18.00'den 19.00'a kadar bir saat sürecek bir kurs açıldı. İzmir'deki hakemler de davet edildi, kurslara gelmeyen hakemlere maç verilmemesi kararı alındı.¹⁶¹² Diğer taraftan işin başka bir boyutu sporun memleket için anlamında yatıyordu. Nitekim bu yıllarda spor, gençliğin ulusal ve sosyal terbiyesini bedenlen olgunlaştırmak, ruh disiplini yükseltmek gibi bir amaca hizmet olarak ele alınmaktaydı. Daha doğrusu her bakımdan sporun bir gençlik ve memleket işi olduğunu kavramış bir zihniyete ihtiyaçtan bahsediliyordu. Dolayısıyla İzmir'deki sorunun bir başka yönünü kulüp dalavereleri ve sporun şahsi çıkarlara alet edilmesi oluşturmuyordu. Bu anlamda basın, sporu kulüp dalaveresi ve şahsi çıkarlar şeklinde düşünüp o şekilde yürüten insanlara değil, bunu ulusal, sosyal ve terbiyevi bir mesele olarak düşünen, kültürü yerinde, şeflik yapacak, disiplin kuracak insanlara ihtiyaç duyulduğunu savunuyordu. Süregelen bu geri zihniyetin aşılması gerekliliği vurgulanırken; İzmir'de spor namına bir şey kalmadığı, onun yerini sosyal bir hastalığın aldığı; yapının, moralin, sınırların gençlik sevgi ve şuurunun yitirildiği belirtiliyordu.¹⁶¹³ Yalnız futbolda değil, genel olarak İzmir'deki tüm spor faaliyetlerini kapsayan ve siyasetle iç içe olan kulüpçülük zihniyetinin sporu dar ve beceriksiz ellere teslim ettiği iddiasıyla eleştiriliyor; sporun ve kulüplerin gelişmesinde bir engel olarak görülüyordu.¹⁶¹⁴ Eski bir Altaylının isim vermeden gönderdiği bir yazıda sorunlar ve yapılması gerekenler şöyle sıralanıyordu; verilen cezaların uygulanmaması en başta gelen sorunlardandı. Amacı otoriteyi ve kuralları uygulamaksa geri dönüşlerle bu otorite sarsılıyor ve nasıl olsa affedilecek düşüncesiyle hiçbir anlamı kalmıyordu. Buradan yola çıkarak verilen cezaların mutlaka her kim ve hangi takım olursa olsun uygulanması gerekiyordu. İkinci bir sorun antrenör sorunuydu. Takımların toparlanabilmesi için mutlaka antrenör getirilmeliydi. Parasızlık sorununa, gerekirse İzmir Belediyesi'nden, İzmir hususi muhasebesinden, hayır cemiyetlerinden veyahut kulüplerden, halktan para temin edilerek çözüm bulunmalıydı. İstanbul'a giden gençleri önlemek, kentte tutunmalarını sağlayabilmek için bir an önce harekete geçilmeliydi.¹⁶¹⁵ Ve son olarak

---

¹⁶¹² **Anadolu**, 2 Nisan 1934.

¹⁶¹³ **Anadolu**, 25 Haziran 1935.

¹⁶¹⁴ **Hizmet**, 19, 23 Teşrinievvel 1930.

¹⁶¹⁵ **Anadolu**, 27 Kânunuevvel 1934.

da hükümetin bu işe bir an önce el atması gerekiyordu. Hukuki bir düzenleme getirilmesi ve gençliği belirli sınırlara çekmeye mecbur olduğu belirtiliyordu.¹⁶¹⁶

Basında bu tartışmalar süredursun 1934-1935 şampiyonluk maçında Altay İzmirspor karşılaşmasında, sahada istenmeyen birçok olay meydana geldi. Kent gündemini ve federasyonu uzun süre meşgul eden bu olay kısaca şöyleydi: Altay'ın attığı birinci gol sonrası İzmirspor'un agresif hareketleri sonrası oyun gerildi, önce futbolcular arasında başlayan hadiseler daha sonra tribünlere ve zabıta memurlarına sıçradı. Olayların büyümesiyle sorumlu oldukları tespit edilen İzmirsporlu Nazmi, Sami ve Reşat beylerin de aralarında bulunduğu biri kadın, yedisi sporcu sekiz kişi adliye sevk edildi.¹⁶¹⁷ Tahliye olana kadar futbolculardan Nazmi, Necdet ve Sami efendiler tutuklu kaldı. 6 Mayıs 1934 tarihinde yirmişer lira kefalet karşılığında tahliyelerine karar verildi. Olay sonrasında Vali Paşa'nın riyasetinde futbol heyeti toplanarak İzmirsporlulara ceza verdi.¹⁶¹⁸ Günlerce basını meşgul eden bu mesele sonrasında İzmirspor Kulübü böyle hadiselerin tekrarlanmamasını ve gereken sorumluluklarını yerine getireceklerini belirten bir mektup gönderdi.¹⁶¹⁹ Bu maçta cereyan eden müessif hadiseler esnasında soğukkanlılığını muhafaza ederek sportmen ve centilmence hareket eden Altay Kulübü ise Ankara Umumi Merkezi'nden gönderilen bir takdirname ile ödüllendirildi.¹⁶²⁰ 1934 yılı şampiyonu olan Altay, olaylar sonrasında şampiyonluğunu Vali Kâzım Paşa, CHF İdare Heyeti Reis Vekili İsmail Hakkı Bey, kulüp yöneticileri ve taraftarlarının katıldığı kalabalık bir toplulukla Şehir Gazinosu'nda kutladı.¹⁶²¹ 1935 yılında Altay ve Göztepe arasındaki maçta da benzer görüntüler yaşandı. Tayyare Kupası için karşı karşıya gelen bu iki takımın maç esnasında hakemin iki asıl oyuncudan Vahap ve Göztepeli Muammer'i dışarıya atmasıyla başlayan söz dalaşı bir süre sonra futbolculara, oradan tribünlere yansıdı; Göztepeli seyirci ile Altaylı cezalı oyuncunun dövüşmesi sahadaki gerginliğin üzerine tuz biber oldu. Olayların büyümesiyle maçın sonu gene karakolda bitti.¹⁶²²

---

¹⁶¹⁶ **Hizmet**, 19, 23 Teşrinievvel 1930.

¹⁶¹⁷ **Anadolu**, 23 Nisan 1934.

¹⁶¹⁸ **Anadolu**, 7 Mayıs 1934.

¹⁶¹⁹ **Anadolu**, 22 Nisan 1934.

¹⁶²⁰ **Yeni Asır**, 2 Mayıs 1934.

¹⁶²¹ **Anadolu**, 15 Mayıs 1934.

¹⁶²² **Anadolu**, 25 Haziran 1935.

Yine bir başka olay İzmirspor'un Galatasaray'la yaptığı maç esnasındaki olaylardı. Futbolcular yuhâlânmış, hakaretlere maruz kalmışlardı. Bazı futbolcuların bir daha gitmemeye yemin ettirecek kadar ağır hakaretlere maruz kalmaları kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. İlerleyen yıllarda meydana gelen bu tür çirkin hadiselerin artması karşısında İsmet İnönü olaylara müdahale etti, birçok spor kulübü ve idarecisini cezalandırmak durumunda kaldı. Bu olaylar karşısında Hakkı Ocakoğlu, cezaların kâfi gelmediğini, futbolu birkaç sene yasaklayarak, onun yerine atletizme ağırlık vermenin daha doğru bir hareket olduğunu çünkü futbolcuların, hakemleri kullanarak zafer kazandıkları için sporu çığırından çıkardıklarını söylüyordu.¹⁶²³ Kimi zaman Yeniçeri ocağına benzetilen bu taşkınlıklar hem basını, hem izleyicileri hem de federasyonu uzun süre meşgul etti. Hâkim ideoloji çerçevesinde spor birlik, beraberlik ve yükselmenin bir yolu olarak görüldüğünden ortaya çıkan bu tatsızlıklar aynı zamanda memleketin birlik ve bütünlüğünü tehlikeye düşürdüğü inancına neden olmakta, topyekûn bir yenilenme yapılması gerektiği yinelenmekteydi.¹⁶²⁴ İzmir Mıntıka Heyeti futbol sahâlârındaki olumsuz davranışların önlenmesi amacıyla futbolcularla birlikte yöneticilere de birtakım cezalar getirilmesi düşünülmüşse de¹⁶²⁵ olaylar durmadı, hemen her maçta futbolcuların birbirlerine ve hakeme karşı şiddet hareketleri azalmadı.¹⁶²⁶

Futbola ilgi artmaya devam ettikçe düzenlenen kupalar da artıyordu. Bu anlamda İzmir Fuarı'nın açılmasıyla birlikte fuarın canlılığı spora yansıtılmak istendi ve bir Fuar Kupası tertip edildi. İzmirliilerin en canlı günlerini yaşadıkları fuar zamanına futbolun da eklenmesiyle kentin gündelik hayatı daha da canlandı. Bu çerçevede ilk olarak İstanbul ve Ankara muhtelitleriyle temasa geçildi ve bir fikstür hazırlandı.¹⁶²⁷ Fuar komitesince hazırlanan fikstüre göre, maçlar turnuva usulüyle ve eliminasyon şekliyle, mağlubun turnuvayı terki esasına istinat ettirildi. Yani ilk hafta maçlarında üç takım tasfiyeye uğrayacak, üç galip takımın ikisi dömi finali yapacak, finalde tekrar iki takım karşı karşıya gelecekti. Maçların hasılatı kulüpler arasında mütesaviyen taksim edilecekti. Maçların galibine bir Fuar Kupası verilecekti. İlk kupa maçında Doğanspor, Yamanlar, Ateş ve Demirspor, Üçokspor, Alsancakspor,

¹⁶²³ Hakkı Ocakoğlu, "Yazık Böyle Spora", **Yeni Asır**, 31 Mayıs 1938.

¹⁶²⁴ **Anadolu**, 23 Nisan 1934.

¹⁶²⁵ **Anadolu**, 12 Mart 1934.

¹⁶²⁶ **Anadolu**, 18 Mart 1934.

¹⁶²⁷ **Yeni Asır**, 27 Temmuz 1937.

karşılaşacaklardı.¹⁶²⁸ Fuar Kupası'nda finale Alsancak ile Ateş takımları kalmıştı.¹⁶²⁹ 1938 Fuar Kupası'nı Ankara muhteliti kazandı.¹⁶³⁰

Futbol Federasyonu'nun kurulduğu 1923 yılından itibaren amatörlük dönemi lig karşılaşmaları 1923-1924 sezonunda başlayarak, 1955-1956'ya kadar aralıksız devam etti. 32 sezonda İzmir Amatör Futbol Ligi 32 şampiyon çıkarmıştı. 1920 ve 30'lu yıllardaki şampiyonlar şöyleydi: 1923-1924: Altay, 1924-1925: Altay, 1925-1926: Karşıyaka, 1926-1927: Altınordu, 1927-1928: Altay, 1928-1929: Altay, 1929-1930: Sakarya, 1930-1931: Altay, 1931-1932: Altınordu, 1932-1933: İzmirspor, 1933-1934: Altay, 1934-1935: Altınordu, 1935-1936: Altınordu, 1936-1937: Altay, 1937-1938: Üçok şampiyon oldu.¹⁶³¹

4.4.3. Su Sporları

Deniz banyosu âdetinin Batı'da önce aristokrat, ardından burjuva etkisiyle bütün halka yayılması¹⁶³² bu alandaki sportif faaliyetleri beraberinde getirmiştir. İzmir'de 19. yüzyılın sonlarında yaz aylarında düzenlenen kayık ve yüzme yarışlarının rağbet görmesi üzerine, su sporları önemli sportif eğlencelerden biri haline gelmişti.¹⁶³³ İzmir'de bu tür deniz yarışlarının ilki 1891 yılında gerçekleşirken kayık ve yüzme yarışlarındaki ilk düzenli müsabakalar da 1901 yılında Apollon Kulübü tarafından İzmir Rıhtımı'nda yapılmıştı.¹⁶³⁴ Zaman zaman Türklerin de katıldığı bu faaliyetler Cumhuriyet'ten sonra özellikle 1 Temmuz Kabotaj Bayramı kutlamaları sırasında düzenlenen yarışlar, yelken ve kürek sporlarına ilgiyi artırmıştı. Bunun yanı sıra Körfez'de ve Karşıyaka Yat Kulübü'nde inşa edilen olimpik havuzda düzenlenen yüzme yarışları, İzmirliilerin merakla izlediği etkinlikler arasındaydı. Deniz sporları ve atletizm alanlarının bir diğer iddialı merkezi ise, Karantina Spor Kulübü'ydü.¹⁶³⁵ Hizmet gazetesi 1920'li yılların sonunda gençlerin yüzme sporuna olan yoğun ilgisinden şöyle bahsediyordu:

¹⁶²⁸ **Yeni Asır**, 16 Ağustos 1937.

¹⁶²⁹ **Yeni Asır**, 29 Ağustos 1937.

¹⁶³⁰ **Yeni Asır**, 31 Ağustos 1938.

¹⁶³¹ Sungur, **a.g.e.**, s. 56; Bilget, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁶³² Georgelin, **a.g.e.**, s. 176.

¹⁶³³ Beyru, **a.g.e.**, s. 277.

¹⁶³⁴ Güneş, **a.g.e.**, s. 70.

¹⁶³⁵ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 288.

*Cuma günü Karşıyaka’da yapılan resmi yüzme yarışları gençler arasında derin bir alaka uyandırmıştır... Birçok kulüplere mensup olan gençler şatta ve banyoda soyunarak müsabakalara iştirak etmişlerdir.*¹⁶³⁶

Bu yarışlarda Karşıyaka Sebat İdman Yurdu birinci olmuştu.¹⁶³⁷ Temmuz 1930 İzmir-Karşıyaka arası yüzme yarışlarında ise Muzaffer ve Selim efendiler birinci geldi.¹⁶³⁸ Yine 1937 yılında İzmir Fuarı münasebetiyle 20 Ağustos-20 Eylül tarihleri arasında deniz müsabakaları düzenlendi. Bu tarihlerde Türkiye yelken birincilikleri İzmir körfezinde, İzmir yüzme birincilikleri Karşıyaka ve İnciraltı plajlarında yapıldı.¹⁶³⁹

1930’lu yıllarda su sporlarının geliştirilebilmesinde Karşıyaka Kulübü’nün ciddi desteği söz konusuydu. Bu amaçla bir kayıkhanesi yapıldı, yüzme yarışları için geniş bir program hazırlandı. Olimpiyatlara yelkenli dalında katılmak isteyen kulüp İstanbul’da yapılacak yarışlara çok sıkı hazırlanıyordu.¹⁶⁴⁰ Bu dönemin spor kulüpleri aynı zamanda kadın ve erkeğin bir arada bulunduğu sosyalleşme mekânları olması bakımından da önemliydi.¹⁶⁴¹ İzmir’de ilgiyle takip edilmeye başlanan yüzme sporunda Türkiye geneline baktığımızda 1930’ların başında istenilen ilgi ve düzeye ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Bunun nedenleri arasında deniz federasyonunun ihtiyaca cevap verecek tahsisatı ayırmaması ve mevsimin pek az kısmında müsabakalar yapılması gelmekteydi. Hatta Hizmet gazetesi denizi olmayan memleketlerde bile binlerce lira harcanarak yapılan havuzlarda müsabakaların her dönem yapılmasına rağmen bizde senede sadece iki veya üç defa ancak tekrarlanmasını eleştirmekteydi.¹⁶⁴²

İzmir Körfezi’ndeki ilk yelkencilik, 1930 yıllarında kotracılık ile başladı. 1931-1932 yıllarında resmi olarak başlayan yelkencilik, o zamanki Türk spor örgütü Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı içinde kuruldu. Yüzme, yelken ve kürek sporlarını içine alan Su Sporları Federasyonu Ajanlığı görevine getirilen Deniz Binbaşı Rıfat Bey yelken sporunun da İzmir’deki ilk idarecisi oldu. 1932 yılında

¹⁶³⁶ **Hizmet**, 25 Ağustos 1929.

¹⁶³⁷ **Anadolu**, Ağustos 1929.

¹⁶³⁸ **Anadolu**, 25 Temmuz 1930.

¹⁶³⁹ **Yeni Asır**, 15 Eylül 1937; Muslu, **a.g.t.**, s. 130.

¹⁶⁴⁰ **Yeni Asır**, 15 Nisan 1936.

¹⁶⁴¹ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 297.

¹⁶⁴² **Hizmet**, 27 Temmuz 1933.

resmi yarış teknesi olarak 12 metrekare “*Şarpi*” sınıfı kabul edildi.¹⁶⁴³ 1932’de Arif Erzeybek, Münir Birsell, Merhum Refik Çüllü beyler tarafından 3 şarpi inşa edilerek, İzmir’de ilk yarış yelkenciliği başladı. Önce Karşıyaka çevresinde gelişti, daha sonra Alsancak, Karataş, Karantina ve Güzelyalı sahillerine ulaştı.¹⁶⁴⁴ Onlara ilaveten Suat Yurtkoru, Tahir Meleksoy, Kemal Şaykan, Niyazi Tusder İzmir’de yelken yarışlarının öncüleri arasına katıldı. Bu yıllarda Karşıyaka’da yapılan şarpi yarışlarına halkın ilgisinin¹⁶⁴⁵ artmasıyla birlikte yarışlar çoğaldı.¹⁶⁴⁶ 1937 yılında Çanakkale’de yapılan ilk Türkiye Şampiyonası’nı İzmir’den Refik Çullu’nun kazandığı bilinmektedir.¹⁶⁴⁷ 1930’lu yıllarda bu sporla uğraşan İzmir kulüpleri Karşıyaka Spor Kulübü (1932), İzmir Spor Kulübü (1925) ve Göztepe Spor Kulübü’ydü (1937).¹⁶⁴⁸ Yelken sporu İzmir’de uzun bir süre duraklama dönemine girdi, bu gidişat 1960’lı yıllarda tekrar canlandırıldı.¹⁶⁴⁹

4.4.4. At Yarışları

Türk sporunda birçok dalda olduğu gibi bugünkü anlamıyla ilk at yarışlarının düzenlendiği yer İzmir’di. 1860 yılında Buca’da yapılan ilk yarışların ardından¹⁶⁵⁰ 1863 yılında Padişah Abdülaziz’in İzmir ziyareti sırasında düzenlenen yarışları çok beğenmesi, bu tarihten itibaren her sene kendi adını taşıyacak 100 altın mükâfatlı bir koşunun tertiplenmesini beraberinde getirmişti. Böylece İzmir at yarışlarında en büyük mükâfatı taşıyacak olan 100 altın ikramiyeli “*Sultan Koşusu*” önemli bir yarış olmuştu.¹⁶⁵¹ At yarışları İzmir’de diğer illere nazaran ilginç bir gelişme göstererek 19. yüzyıl boyunca, İstanbul’da bile zaman zaman kaldırılmış olmasına karşın, süreklilik ve düzenini hiçbir zaman yitirmemişti.¹⁶⁵²

Buca koşu alanı kurtuluştan sonra Hususi İdare tarafından satın alınmasıyla birlikte 1.900 metre genişletilmişti. İşgal zamanında yanmış olan eski ahşap tribünler

¹⁶⁴³ Sungur, **a.g.e.**, s.s. 213-214.

¹⁶⁴⁴ 1973 İl Yıllığı, s.s. 362-363.

¹⁶⁴⁵ Anadolu, 17 Haziran 1934; Yeni Asır, 17 Haziran 1934.

¹⁶⁴⁶ Anadolu, 7, 12 Ağustos 1934; Yeni Asır, 10, 15 Ağustos 1934.

¹⁶⁴⁷ Sungur, **a.g.e.**, s.s. 213-214.

¹⁶⁴⁸ Macit Buluç, *İzmir Yelken Sporunda 80 Yıl (1930-2010)*, Deniz ticaret Odası İzmir Şubesi, İzmir, 2011, s. 44.

¹⁶⁴⁹ Buluç, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁶⁵⁰ Atay, *Tarih İçinde...*, s. 57; Baykara 1861 olarak belirtir. Bkz.: Baykara, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁶⁵¹ Güneş, **a.g.e.**, s. 13; Morali, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁶⁵² Beyru, **a.g.e.**, s. 265.

yerine, 5.000 kişi alabilecek genişlikte betonarme tribünler yapılmıştı.¹⁶⁵³ Cumhuriyet döneminde Sipahi Ocağı'nın denetimi altında organize edilen yarışlar, eskiden olduğu gibi ilkbahar ve sonbaharda olmak üzere yılda iki defa Kızılçullu (Şirinyer) düzlüğünde yapılmaktaydı. İlkbahar yarışları Yarış ve Islah Encümeni ile İdare-i Hususiye adına, mart ayının son cumasında başlar ve beş hafta devam ederdi. Bu yarışlara, Türkiye'nin her tarafından, bilhassa Ankara ve İstanbul'dan, halis kan İngiliz, yarım kan İngiliz ve Arap atları getirtilerek koşulara iştirak ettirilirdi. Örneğin 1933 yılı ilkbahar koşularına 67, sonbahar koşularına ise 45 at katıldı, toplamda 22.000 lira mükâfat dağıtıldı. At yarışlarından elde edilen gelirden, ödüller ve diğer harcamalar çıktıktan sonra kalan paradan eğitime pay ayrılmaktaydı.¹⁶⁵⁴ Ayrıca her yıl koşu günlerinde Aydın Demiryolu Kumpanyası tarafından halkı taşımak için özel seferler yapılmaktaydı. Yine otomobil ve arabalar için saha içinde hususi mevkiler bulunmaktaydı.¹⁶⁵⁵

1935 senesinde, 17 ve 24 Kasım tarihlerinde Yarış ve Islah Encümeni adına yapılan sonbahar koşularında 3.528 lira 82 kuruşluk masraf edildi, 3.857 lira 79 kuruşluk hasılat yapıldı.¹⁶⁵⁶ Yarışlara çeşitli cins at ve kısıraklar katılıyordu. Örneğin 1936-1937 yıllarında yapılan sonbahar ve ilkbahar koşularında Safkan Arap kısırak ve atları, safkan İngiliz kısırak ve atları, yerli yarım kan Arap kısırak ve atları ile Anglo-Arap kısırak ve atları yarışlara katılan hayvan cinsleriydi.¹⁶⁵⁷ 1938 yılı bahar koşuları ise diğer senelere nazaran parlak başladı, havanın güzel olmasını fırsat bilen binlerce meraklı sahayı doldurdu. Bu yarışlarda İzmir, hava kahramanı Sabiha Gökçen'i ağırlamakta ayrıca şık spor kostümlü Türk ve yabancı bayanlar dikkat çekmekteydi. İzmir'de öteden beri yerleşmiş bulunan çiftte bahis ve müşterek bahis oyunları bu hafta daha büyük bir alaka uyandırdı.¹⁶⁵⁸

---

¹⁶⁵³ İzmir Rehberi 1934, s. 108.

¹⁶⁵⁴ İzmir Rehberi 1934, s. 108; Serçe ve diğerleri, a.g.e., s. 288.

¹⁶⁵⁵ İzmir Rehberi 1934, s. 109.

¹⁶⁵⁶ İzmir Vilayeti, 1935-1936 İstatistik Yıllığı, s. 171.

¹⁶⁵⁷ İzmir Vilayeti, 1937-1938 İstatistik Yıllığı, s. 171.

¹⁶⁵⁸ Yeni Asır, 5, 12 Nisan 1938.

Tablo 35: 1930’lu Yıllarda Yapılan Koşular

Yıllar	Katılan Hayvan Adedi	Verilen İkramiye Miktarı (TL)
1935	44	133.93
1936	41	163.96
1937	46	163.93

(Kaynak: Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, s. 165.)

At yarışlarına ek olarak İzmir’de atış ve atlı spor kulübü açılma çalışmaları başlamıştı. Bornova’da açılması planlanan¹⁶⁵⁹ kulübün kurucuları arasında, İzmir Valisi Kâzım Dirik ve Bayan Maide Dirik, CHP İzmir başkanı Avni Doğan ve kız kardeşi Aliye Hayrullah, Refik Evliyaoğlu, Bornova Ziraat Mektebi çevirmen muavini Bay Reşid Akpay, ziraat mektebi zootečni okutmanı Fasih Ersan ve eşi Bayan Ersan başta olmak üzere kentin ileri gelenleri yer almaktaydı. Başbakan İsmet İnönü’ye kulübün başkanlığı teklif edildi, başbakan da bu teklifi geri çevirmeyerek kabul etti.¹⁶⁶⁰ Kulüp faaliyete geçtikten sonra erkek ve kız biniciler çalışmalara başladı. Basından özellikle kadınların ilgi gösterdiğini öğrendiğimiz kulüpte, 15 kızın binicilik derslerine devam ettiği öğrenilir.¹⁶⁶¹ Atlı Spor Kulübü bir süre sonra CHP’nin spor koluna bağlandı. Kentte atlı sporlara olan ilgiyi artırmak için, İzmir Atlı Spor Kulübü sahasında ata binecek gençlerin kulüp üyesi olma şartı kaldırıldı, cüzi bir ücret karşılığında bundan yararlanabilme imkânı getirildi.¹⁶⁶² 1936’da Kültürpark açılınca burada da Atlı Spor Kulübü ve sahası faaliyet göstermeye başladı.¹⁶⁶³

Günümüzde hâlâ uygun bir atış poligonundan yoksun olan İzmir’de Türkiye’nin ilk resmi Atıcılık ve Avcılık Kulübü Necmettin Slem tarafından 1925’de kurulmuştu.¹⁶⁶⁴ Atlı sporları geliştirme çalışmalarıyla birlikte yürüyen atıcılık sporu yönündeki adımlar, memleket müdafaası ile de ilgili görüldüğünden 30’lu yıllarda atış poligonu inşaatı başladı.¹⁶⁶⁵ Ayrıca 17 yaşından itibaren gençler atıcılık sporuna parasız üye olabilecek ve iki devreden ibaret olan atışlarda parasız silah ve kurşun

¹⁶⁵⁹ Anadolu, 3, 12 Nisan 1935.

¹⁶⁶⁰ Anadolu, 14 Nisan 1935.

¹⁶⁶¹ Yeni Asır, 24 Kânunuevvel 1936.

¹⁶⁶² Anadolu, 22 Kânunuevvel 1936.

¹⁶⁶³ Serçe ve diğerleri, a.g.e., s. 304.

¹⁶⁶⁴ 1973 İl Yıllığı, s. 368.

¹⁶⁶⁵ Yeni Asır, 4 Haziran 1938.

tedarik edebileceklerdi. Bu maksatla spor federasyonu 50 tüfek ve 20 bin fişek hazırladı. Açık hava poligonu Güzelyalı'da hazırlanacak buraya atış günlerinde otobüs servisleri temin olunacaktı. Kapalı poligon da Kültürpark'ın içinde yapılacaktı.¹⁶⁶⁶ 1 Nisan 1936'da başlayacak olan atış devresi yaz ve kış mart sonuna kadar olmak üzere bir yıl devam edecekti.¹⁶⁶⁷ Kulübün bir süre sonra talimlere başladığı basından öğrenilmektedir.¹⁶⁶⁸

İzmir'de yaşayan yabancıların ata binme, at yarışları düzenleme ve avlanma biçiminde kendini gösteren boş zaman etkinliklerine karşın, Türklerin at sırtında belli başlı eğlenceleri, öteden beri cirit oyunu olmuştur. Kentte, bu etkinliklerle ilgili bir habere 1938 fuarında rastlanır. Habere göre cirit oyununa 1938 yılı fuar etkinlikleri kapsamında Dikili ve Bergama, Ödemiş zeybekleri cirit ve milli oyunlarla katıldılar.¹⁶⁶⁹

4.4.5. Atletizm

İzmir'de atletizm faaliyetleri 1890 yılında Bornova yakınlarında bir atletizm kulübünün kurulmasıyla başlamıştı. İlk resmi atletizm yarışmaları 1892'de yapılmıştı. İlginç olan bir husus, genelde atletizm yarışmalarının çoğu kez bisiklet yarışlarıyla birlikte düzenlenmesi olmuştur.¹⁶⁷⁰ İlk atletizm yarışmalarında eğlence ön planda tutulmaktaydı. Halkın büyük rağbet gösterdiği bu yarışlar bir süre sonra da okullarda düzenlenmeye başlamıştı. Bu anlamda Kızılçullu Amerikan Koleji öncü olarak İzmir'in spor hayatında birçok birincilik ve Türkiye şampiyonlukları kazanan atlet yetiştirmiştir. Said, Sami ve Agâh bunların içinde ilk ve en önemlileriydi.¹⁶⁷¹ Cumhuriyet öncesi İzmir'inin atletizm olanaklarına bakıldığında kentte atletizm için gerekli olan bir salon, atletizm sahası veya ücretsiz yüzme havuzu gibi tesislerin hiçbirinin mevcut olmadığı görülür.¹⁶⁷²

Cumhuriyet'in ilanından sonra spora verilen önemin artmasıyla birlikte, (özellikle 19 Mayıs'ın Gençlik ve Spor Bayramı olarak kabul edilmesinin ardından) sporun her çeşidinin ülkemizde yapılabilmesi için çalışmalar başlatılmıştı. Bu

¹⁶⁶⁶ **Yeni Asır**, 28 Şubat 1936.

¹⁶⁶⁷ **Yeni Asır**, 12 Nisan 1936.

¹⁶⁶⁸ **Yeni Asır**, 6 Eylül 1938.

¹⁶⁶⁹ Beyru, **a.g.e.**, s. 271; Güneş, **a.g.e.**, s.s. 40-41.

¹⁶⁷⁰ Sungur, **a.g.e.**, s. 148; Bilget, **a.g.e.**, s.137

¹⁶⁷¹ **İzmir 1921**, s. 76.

yıllarda atletizm en çok üzerinde durulan spor dallarından biriydi. İzmir’de atletizm yeterli antrenman ve yarış sahası bulunmadığından ancak Mayıs ayıyla birlikte canlanan ve Mıntika Atletizm Heyeti’nin senede bir defa tertip ettiği müsabakalar şeklinde yapılmaktaydı. 1930’lu yıllarda gazetelerde atletizm müsabakalarına geniş yer ayrılıyor, halkın bu yarışmalara katılımı oldukça yüksek oluyordu. İzmir Halkevi’nin kuruluşuyla birlikte atletizm alanında yapılan çalışmalar hız kazandı, gelenekselleştirilen “Atletizm Bayram”ları düzenlendi.¹⁶⁷² Aslında çok kısıtlı imkânlarla okullar ve sporcular bu işi yürütüyorlardı. Bunun en güzel örneğini Samim Kocagöz “Bu da Geçti Yahu” adlı anı kitabında anlatmaktadır. Kocagöz, Erkek Lisesi’ndeyken Sait Odyak başta olmak üzere lise öğretmenlerinin desteğiyle Atletizm Bayramı’na hazırlanmak istediklerini, fakat okul bahçesinin yangın taşları ile dolu olduğundan bu hazırlıklar için yeterli olmadığını belirtirken okul müdürünün olay olan sözlerini şöyle anlatmaktadır:

Konuyu görüşmek üzere müdürün karşısına çıkan öğrenciler – Efendim, atletizme çalışıyoruz. Ama rahat koşamıyoruz. Şu yangın taşlarını temizletir, yüz metrelik hiç olmazsa bir koşu pisti yaptırabilir misiniz? Hocamız isteğimizi çok olumlu karşıladı; şöyle karşılık verdi: – Hay hay çocuklarım, derhal yaptırayım. Ama yüz metrelik koşu pistine paramız yetmez, yirmi beş metre yaptıralım bu işi, siz yüz metre koşmak için dört kez gidin gelin bu güzel pist üstünde!..¹⁶⁷³

Bu yıllarda atletizm müsabakaları geçmişte olduğu gibi bisiklet yarışlarıyla birlikte düzenlenmekteydi. 1920’li yılların ikinci yarısı ile 1930’lu yılların ilk yarısını kapsayan dönemde İzmir atletizmi Türkiye çapında ilk atletlerini ortaya çıkarmıştı. Sözgelimi Altay’ın milli futbolcusu Vahap Özaltay, futboldan önce atletizmle spor hayatına başlamıştı. 1930’lu yılların ilk yarısının en başarılı atletlerinden biri olarak tanınmaktaydı. Asım Simav, Altay’ın kompel sporculardandı. 1935 yılında Balkan Şampiyonası’nda ay yıldızlı formayı giymişti. İyi bir sprinter ve ciritçiydi.¹⁶⁷⁴ 400 metre ci Agâh ve ciritçi İbrahim Ender, Said Odyak, Şinasi Ertan bu alanda tanınmış önemli isimlerdi.¹⁶⁷⁵ 1936 Berlin

¹⁶⁷² **Yeni Asır**, 11 Nisan 1932, 13 Mayıs 1934.

¹⁶⁷³ Kocagöz, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁶⁷⁴ Sungur, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁶⁷⁵ Sungur, **a.g.e.**, s.149.

Olimpiyatları'nda; atletizmde Erdal Barkay 110 Engelli yarışında, şampiyon Dillard ile aynı seride yarıştı ve 5. olarak elendi. Halil Zıraman cirit müsabakalarına katıldı fakat sıralamaya giremedi. Futbol takımında yer alan Beşiktaşlı Vedii Tosuncuk ve Galatasaraylı Hikmet Alpaslan, Karşıyaka'dan gitme iki İzmirli futbolcuydu.¹⁶⁷⁶

Kentte liselilerin atletizm bayramı büyük alaka uyandırmaktaydı.¹⁶⁷⁷ Özellikle bayram günlerinde düzenlenen turnuvalar halkın daha yoğun ilgisiyle karşılanıyor, basketbol, atletizm, gülle atma, koşu, sırıkla irtifa, uzun atlama, yüksek atlama ve cirit gibi dallarda yapılan yarışlar heyecanla takip ediliyordu.¹⁶⁷⁸ Örneğin 1934 yılında Halkevi'nin düzenlediği Atletizm Bayramı'na kulüpler ve okullar birlikte katıldı. Müsabakalarda Buca Orta Mektebi büyük başarı gösterdi.¹⁶⁷⁹ Bu bayram kentte beklenen canlılığı yarattı, özellikle kız sporcular büyük ilgi topladı.¹⁶⁸⁰ 19 Mayıs jimnastik şenliklerine de kız ve erkek liseleri, Buca, Karataş, Karşıyaka Orta Mektebi, Kız ve Erkek Muallim mektepleri ile Sanatlar Mektebi ve Kız Enstitüsü katılmaktaydı. Büyük bir coşkuyla kutlanan bayrama yaklaşık üç dört bin gencin katılımı sağlandı.¹⁶⁸¹

Her ne kadar atletizmle ilgili birtakım faaliyetler sürüyorsa da bu spora duyulan ilginin artırılması noktasında birtakım tartışmalar yapılmıştı. Bu spora gereken önemin verilmediği özellikle vurgulanmıştı. Nitekim Ahmet Suat'ın "İzmir'de Spor İşleri" başlıklı makalesi bu konuda yapılması gerekenleri yeniden gündeme getirmişti. Suat, atletizm müsabakalarının geçmişte de ifade edildiği üzere sadece resmi müsabakalarla değil; senenin belirli zamanlarında özel kuruluşlar veya kişilerin desteğiyle de özel müsabakalar şeklinde düzenlenmesinin önemine işaret etmekteydi. Diğer taraftan gençlerin atletizme yönlendirilmesinin bu sporu yapacak saha olmadıktan sonra hiçbir anlamı olmadığını belirtmekteydi:

Atletizmde kır koşuları istisna edilirse diğer bütün müsabakalar sahada, pist üzerinde yapılır. Esefle kaydedeyim ki, bugün İzmir'de işe yarar bir pist yoktur. Yegâne spor sahamız olan Alsancak stadındaki pist,

---

¹⁶⁷⁶ Sungur, a.g.e., s.s. 102-103.

¹⁶⁷⁷ **Yeni Asır**, 10 Mayıs 1938.

¹⁶⁷⁸ **Hizmet**, 26 Mayıs 1929.

¹⁶⁷⁹ **Yeni Asır**, 13 Mayıs 1934.

¹⁶⁸⁰ **Yeni Asır**, 14 Mayıs 1934.

¹⁶⁸¹ **Yeni Asır**, 18, 20 Mayıs 1934.

bakımsızlık tamirsizlik yüzünden senelerden beri nizami fenni, evsafını kaybetmiş bulunmaktadır. Gençleri spora teşvik ederken, onlara müsait sahâlar göstermek lazım geldiği düşünülürse, İzmir’de atletizmin geçirdiği inhitatın en mühim sebeplerinden biri anlaşılmış olacaktır.

Diğer bir sorun antrenörsüzlüktü. Kente bir an önce vilayet bütçesinden veya spor kulüplerinin desteğiyle antrenörler getirilmesi gerektiğinin altını çizmekteydi. Sonuç olarak yapılması gerekenleri mahalli güçlerin desteğiyle bir an önce eksikliklerin tamamlanarak harekete geçilmesi olarak göstermekteydi.¹⁶⁸² İzmir’de atletizmle ilgili asıl büyük ilerleme 1940’li yıllardan sonra gerçekleşti.

İzmir’de ilk bisiklet kulübü ancak 1923 yılında kuruldu. Yıldırım Vespit Kulübü adını taşıyan kulübün kurucusu Rauf Bey’di. Kokaryalı’da kurulan bisiklet kulübü, kısa süre sonra Altay Kulübü’ne katılarak faaliyetlerini Altay çatısı altında sürdürdü.¹⁶⁸³ Bisiklet sporu 1928 yılından beri yapılmaktadır. 1936 Berlin Olimpiyatları’na İzmir’den 4 bisikletçi katıldı. Bisiklet sporunun 1940 yılında bisiklet ithalinin yasaklanması üzerine bir süre durakladığı görülür.¹⁶⁸⁴

4.4.6. Diğer Spor Dalları

Bu spor dallarını basketbol, voleybol, boks, dağcılık, tenis, güreş, deve güreşi ve avcılık olarak sıralanabilir. Basketbol ilk kez İzmir’de oynanmıştı. 1880’li yıllarda Amerikan Kulübü’nde oynanmaya başlayan bu oyun ilk zamanlar gelişme gösterememiş olsa da 1910’lu yıllarda Amerikan Koleji’nde Türklerin de bulunduğu öğretmen ve öğrencilerden oluşan takımların yaptıkları maçlarla yaygınlık kazanmıştı.¹⁶⁸⁵ İzmir’in ilk basketbolcuları arasında; milli atlet Sait Odyak, Sabahattin Eytemiz, Zeki, Ali, Agâh, Kemal Ocak (Gazi Ağabey) ve daha sonra başbakan olacak Adnan Menderes’in isimleri sayılabilir. Menderes, Amerikan Koleji’nde öğrenciyken basketbolu öğrenmiş ve Karşıyaka takımında bu sporu yapmıştı.¹⁶⁸⁶ 1928’den bu yana oynanan basketbol faaliyetine¹⁶⁸⁷ önem veren ilk spor kulübü Karşıyaka olmuş, İzmirspor ve diğer kulüpler onu izlemiştir. Konak’ta Bahri

¹⁶⁸² Ahmet Suat, “İzmir’de Spor İşleri”, *Anadolu*, 18 Mart 1934.

¹⁶⁸³ Güneş, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁶⁸⁴ *1973 İl Yıllığı*, s. 357.

¹⁶⁸⁵ Güneş, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁶⁸⁶ Sungur, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁶⁸⁷ *1973 İl Yıllığı*, s. 356.

Baba mevkiinde bugün konservatuar olan salon, İzmir’de basketbolun sevilip yayılmasına sebep olan yer olarak tanınmaktadır. Altınordu Kulübü’nde başkanlık yapan İzmir belediye başkanlarından Reşat Leblebicioğlu ile “*Mamako*” adıyla tanınan Saim Seymener de Altınordu Kulübü’nde basketbol şubesini kuran ve gelişmesine yardımcı olan kişilerdi. Altınordu takımının ünlü futbolcularından Adil Bumin, Fehmi Uzırmak ve Calagöz Mustafa da basketbolda büyük başarı göstermişlerdi.¹⁶⁸⁸

İzmir’de modern anlamda boks sporu 1930 yılından beri yapılmaktadır. Bu tarihte Mezarlıkbaşı semtindeki “*Asri Sinema*” binasını kiralayan Nuri Koparal’ın burada bir boks okulu açtığı ve bu spora hevesli ilk İzmirli gençleri burada yetiştirdiği bilinmektedir. Daha sonra bu boksörler çalışmalarını Halkevi salonunda sürdürmüşlerdi.¹⁶⁸⁹ 1940’lı yıllarda Boks Ajanlığı’nın kurulmasıyla resmi faaliyet başladı.¹⁶⁹⁰

Dağcılık, 1927 yılından beri yapılmaktadır. Amerikan Koleji öğretmenlerinden Prof. Dr. Seylas’ın, o yıllarda öğrencilerini toplayarak İzmir dolaylarındaki dağlara çıkışları, bu sporun İzmir’de atılan ilk adımları sayılmaktadır.¹⁶⁹¹ İzmir’de dağcılık faaliyetine yer veren ilk kulüp 1934 yılında kurulan İzmir Demirspor Kulübü oldu. Bu kulübün başlattığı faaliyetin uyandırdığı büyük ilgi sonrasında “*İzmir Dağcılık ve Doğa Kulübü*” faaliyete geçti. Bu yıllarda, İzmir Dağcılık Ajanlığı görevini üstlenen Ticaret Lisesi öğretmenlerinden dağ aşığı Nevzat Cemal Dağemre ortayı aşan yaşına rağmen bu işe hevesli kişilerden oluşan kafiyelelerle birlikte onların başında dağlara çıktı. İzmir’in dağcıları arasında “*Dağ Keçisi*” lakabıyla anılan Nevzat Cemal Hoca, Ömer Akkanat, Selami Tezcoşkun, Orhan Terzioğlu sayılabilir. Bu isimler dağcılık sporunun geniş kitleler tarafından benimsenmesinde önemli roller üstlendiler. Ayrıca Demirspor ve Sümer Kulübü’ne bağlı kuruluşlarda çalışan memur ve işçilerin geniş katılımıyla yapılan tırmanışlar sporun kitleleşmesinde ve renklenmesinde ayrı bir öneme sahipti. Bu dönemde Sümerbank’tan Eşber Ünver ile Ömer Akkanat Ağrı Dağı’nın zirvesine tırmanma

---

¹⁶⁸⁸ Sungur, a.g.e., s. 163.

¹⁶⁸⁹ 1973 İl Yıllığı, s. 357; Anlaşılan o ki boks maçları için genellikle sinemalar kullanılıyordu. İrgat Pazarı sineması da boks müsabakalarının yapıldığı bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz.: Hizmet, 15 İkincikânun 1929.

¹⁶⁹⁰ Sungur, a.g.e., s. 177.

¹⁶⁹¹ 1973 İl Yıllığı, s. 358.

başarısı gösteren İzmirli dağcılar olmuşlardı. İzmir dağcılarının tırmandıkları doruklar şunlardı: Bozdağ, Beşparmak Dağları, Yamanlar, Karabelen, Nif, Çatalkaya, Selçuk Keçi Kalesi, Spil Dağı.¹⁶⁹²

Türkiye'ye bir “*okul sporu*” olarak giren voleybol ise ilk önce okullarda yayılmıştı. Voleybolun bir “*üniversite sporu*” haline dönüşmesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında olmuş ve bundan sonradır ki, kulüplerde yapılan voleybol ülkede geniş bir yayılma zemini bulmuştur.¹⁶⁹³ Voleybol Cumhuriyet'in ilanından sonra Fransız Koleji, Amerikan Koleji, Atatürk, Namık Kemal, Ticaret ve Karşıyaka liselerinde 1924 yılından sonra oynanmaya başlamıştı. Okullar arası maçlarla başlayan bu faaliyet kısa bir zaman sonra kulüplere de sıçramıştı. Voleybola ilk el atan kulüp Altınordu olmuştu. 1926 yılında kulübün futbolcularından Adil Bumin, Fehmi Uzırmak, Gonzalas Mustafa, Sait Altınordu ve arkadaşlarının başlattığı maçlar daha sonra Karşıyaka, Karantina, Altay ve İzmirspor kulüplerini de içine alarak bu faaliyete başlamalarını beraberinde getirmişti. Kısa zamanda İzmir'e yayılan voleybolda düzenlenen ilk turnuva (1928) Altınordu'nun şampiyonluğuyla sonuçlanmıştı. Kulüp uzun yıllar bu üstünlüğünü elinde tutmaya devam etti.¹⁶⁹⁴

Tenisle ilgili olarak, İzmir'de İngiliz ailelerin Bornova'da yaptırdıkları kortlarda iddialı tenis maçları oynadıkları bilinmektedir. Tenisin İzmir'deki öncüleri Jim Giraud, Harry Giraud ve Charnot gibi isimlerdi.¹⁶⁹⁵ Karşıyaka Spor Kulübü bu spor dalına en çok eğilen takımdı. Kendi bünyesindeki tenis kortlarını 26 Mayıs 1929'da bir tenis turnuvasıyla açtı, finalde F. Alyoti ve K. Recho karşılaşması seyircilere heyecanlı anlar yaşattı.¹⁶⁹⁶ Bu kortlar daha sonra da yenilenerek sporseverlerin hizmetine sunuldu. Bir numaralı kortta ustalar, iki numaralı kortta iyi bilenler, üç numaralı kortta da acemiler oynamaktaydı.¹⁶⁹⁷ 1931 yılında faaliyet gösteren tenis kulüpleri: Karşıyaka Tenis kulübü, İzmir Tenis Kulübü'ydü.¹⁶⁹⁸

Yeni Asır'ın 1934 yılındaki bir haberinden bu spora ilginin beklentilerin çok altında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim haberde bu sporla ilgilenenlerin ancak elli,

---

¹⁶⁹² Sungur, **a.g.e.**, s.s. 182-183

¹⁶⁹³ Atabeyoğlu, **a.g.m.**, s. 1500.

¹⁶⁹⁴ Sungur, **a.g.e.**, s.s. 206-207.

¹⁶⁹⁵ Atabeyoğlu, **a.g.m.**, s. 1518.

¹⁶⁹⁶ **Hizmet**, 26 Mayıs 1929.

¹⁶⁹⁷ **Yeni Asır**, 24 Mayıs 1934.

¹⁶⁹⁸ **İzmir Vilayeti 1931-1932 İstatistik Yıllığı**, s. 248; **İzmir Rehberi 1934**, s. 103.

altmış kişi civarında çoğunluğunun da yine Karşıyaka'daki gayrimüslimlerden oluştuğu belirtilmekte ayrıca İstanbul'da kadınlar tenis turnuvasında finale kalan Fahire Hanım'ın yabancı olduğu eklenmekteydi.¹⁶⁹⁹ Fuar açıldıktan sonra bütün spor dallarında olduğu gibi tenis sporunda da turnuvalar düzenlendi.¹⁷⁰⁰ 1938 yılından itibaren Tenis Federasyonu'nun bu konunun üzerinde ciddiyle eğilmesi; İzmir'in fuar alanı içindeki 6 ve Karşıyaka'daki 3 kortta hızlanan ciddi çalışmalar İzmir'in ilk tenis yıldızlarının ortaya çıkmasını sağladı. İzmir'in tenis sporundaki ilk ünlü isimleri olan Belig Beler, Ziya Kıpızılörenli, Enis Berki, Gönül Erk ve Sevim Barulay defalarca milli ekiplerimizde yer aldılar.¹⁷⁰¹

Güreş sporu da 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İzmir'deki hemen tüm spor kulüplerinde yapılmaktaydı.¹⁷⁰² Önceleri Namazgâh diye bilinen yerde ve kabristan içinde düzenlenen ve davul zurna eşliğinde sürdürülen bu gösteriler, bina duvarlarının zarar görmesiyle kaldırılmış, daha sonra Çorakkapı'da bulunan bir meydanlığa nakledilmişti.¹⁷⁰³ İlk minder güreşi, İzmir'de 1937 yılında yapıldı. Bu yarışma o sıralarda gerçekleşecek Balkan Şampiyonası'na katılacak güreşçileri seçmek amacıyla düzenlendi. Türk güreşçilerinin gösterdikleri başarılar İzmir'de güreşe karşı ilgiyi artırdı. Altınspor, Demirspor ve Altay kulüpleri güreş faaliyetlerine yer veren ilk İzmir Kulüpleri oldular. Özellikle Demirspor'un güreşçilere kapalı bir yer tahsis etmesi ve burada başlayan güreş çalışmaları bölgede geniş çaplı bir yaygınlık kazandırdı. İzmir'in ilk büyük güreşçileri bu salonlarda yetişti. 1940'lı yıllardan sonra Karşıyaka, Tekelspor gibi kulüplerin de güreş faaliyetine başlaması ile bu spor daha da güçlendi. 1940'lı yılların ikinci yarısında milli güreş takımına İzmir'den de güreşçiler yetişmeye başladı.¹⁷⁰⁴

1930'lu yıllarda üzerine daha eğilen güreşte faaliyet gösteren kulüpler; Türkspor, Altay, Göztepe, İzmirspor, Demirspor'du.¹⁷⁰⁵ Bu yıllarda İzmir'de de müsabakalar düzenlendi ve bu takımlar gayet iyi neticeler aldı.¹⁷⁰⁶ Özellikle fuar döneminde halkın yoğun ilgi gösterdiği bu turnuvalara kısa süre sonra uluslararası

¹⁶⁹⁹ **Yeni Asır**, 24 Temmuz 1934.

¹⁷⁰⁰ **Yeni Asır**, 1 Eylül 1937.

¹⁷⁰¹ Sungur, **a.g.e.**, s. 203.

¹⁷⁰² Güneş, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁷⁰³ Beyru, **a.g.e.**, s. 280.

¹⁷⁰⁴ Sungur, **a.g.e.**, s.s.189-190; **1973 İl Yıllığı**, s.s. 359-360.

¹⁷⁰⁵ **Yeni Asır**, 19 Haziran 1934, 28 Teşrinievvel 1936; **Anadolu**, 15 Temmuz 1934.

¹⁷⁰⁶ **Anadolu**, 31 Mayıs 1938.

ilginin arttı. Finlandiya, Mısır başta olmak üzere birçok ülkenin güreşçileriyle karşılaşmalar yapıldı.¹⁷⁰⁷ Bu dönemde oldukça fazla yapılan güreş müsabakalarının bir kısmı Himaye-i Etfal, Hilal-i Ahmer gibi yardım cemiyetlerin yararına düzenlenmekteydi.¹⁷⁰⁸ Müsabakaların belirli bölümleri halkın büyük bir merakla beklediği şovlardan oluşmaktaydı. Örneğin 1932 yılında Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal cemiyetleri yararına düzenlenecek pehlivan güreşlerinde alaturka, alafranga ve serbest güreş müsabakalarının yanında pehlivan güreş müsabakalarında atletik numaralar da dikkat çekicidir. Bu şovlarda yere yatan bir pehlivanın üzerinden içinde 5-6 kişinin bulunacağı ve birbirini takip eden 7-8 otomobilin geçmesi, 32 mm kalınlığında ve beş metre uzunluğundaki bir demiri omuzlarına alarak iki tarafına da asılacak dörder beşer adamla birlikte demirin omuzlarından silkerek at nalı şekline sokulması gösterilerden bazılarıydı. Ayrıca çok kalın demir çubukların helezon şeklinde kıvrılması ve başın üzerine koyulacak 100-120 kg'lık taşın balyozla kırılması sayılabilir.¹⁷⁰⁹

İhsan Yakut'un; *"Ege'nin şenlik geleneği ile kervancılığın harmanlanarak yalnızca insanın insanla, insanın müzik ve doğayla buluşmasıdır,"* diye tanımladığı deve güreşleri,¹⁷¹⁰ 19. yüzyılın sonunda daha çok kent içinde, o zaman hemen hemen boş bir alan olan Tepecik civarında, hatta bazen Kışla meydanı gibi kent merkezine çok yakın yerlerde yapılmaktaydı.¹⁷¹¹ Geçmiş yıllarda deve güreşleri hayvan bakımına ilgiyi artırmaktan başka, günlük ihtiyaçlarla, halkı hiç değilse birkaç saat temiz havaya çıkarmak, ortak bir heyecan etrafında toplamak bakımından önemliydi.¹⁷¹² Özellikle bayramlarda halkın en büyük eğlencelerinden biri deve güreşleriydi. Bu özel günlerde mevsimin uygunluğuna göre Bornova Türk Ocağı,¹⁷¹³ Himaye-i Etfal Cemiyeti¹⁷¹⁴ gibi çeşitli cemiyetlere gelir getirmesi amacıyla deve güreşleri tertip ediyordu. 1930'lu yılların en meşhur deve sahibi Narlıdere'nin, Kemalpaşa'nın Ulucak köyünün meşhur develeri daima müsabakaları ve büyük

¹⁷⁰⁷ **Yeni Asır**, 1 Eylül 1938.

¹⁷⁰⁸ Örneğin bkz.: **Yeni Asır**, 19 Nisan 1932; **Hizmet**, 12 Nisan 1932.

¹⁷⁰⁹ **Anadolu**, 7 Eylül 1932.

¹⁷¹⁰ İhsan Yakut, **Ege'nin Deve Güreşi Şenlikleri**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2009, s. 26.

¹⁷¹¹ Beyru, **a.g.e.**, s. 279.

¹⁷¹² Muslu, **a.g.t.**, s. 124.

¹⁷¹³ **Yeni Asır**, 16 Şubat 1931.

¹⁷¹⁴ **Yeni Asır**, 11 Şubat 1932.

primleri kazanmaktaydı.¹⁷¹⁵ Yine 1932 yılında Alsancak Stadı'ndaki deve güreşleri bayramda koç dövüşü ile birlikte yapıldı.¹⁷¹⁶

Son olarak bahsedebilecek avcılık sporu Avcılar Cemiyeti'nin 1925 yılında kurulmasıyla resmiyet kazanmıştı. Azalarının yardımlarıyla varlığını devam ettiren cemiyet, İzmir ve çevresinde her hafta süreklilikle avları tertip etmekteydi.¹⁷¹⁷ Daha sonra İzmir Halkevi spor şubesine ait ayrı bir avcılık kolu da kurularak süreklilikle avları yapılmıştı.¹⁷¹⁸ Bu spor çerçevesinde Avcılar Bayramı düzenlenmekteydi. 1934 yılında cemiyetin beş yüze yakın Türk ve yabancı azası bulunmaktaydı. 1934 yılında cemiyet içindeki üç grubun Mart'tan Temmuz'a kadar tertip ettikleri süreklilikle avları şöyleydi: Birinci grup Mustafa Burhanettin Bey'in idaresinde 16 süreklilikle tertip edilerek 73 domuz, 5 çakal ve 1 karakulak vuruldu. İkinci grup M. Şarl Barcli'nin idaresinde 16 süreklilikle tertip edilerek 95 domuz vuruldu. Üçüncü grupta Mösyö Fransuva Korpi'nin idaresinde 19 süreklilikle tertip edilerek 174 domuz vuruldu. 1934 senesi domuz avları mevsiminde 342 adet yaban domuzu öldürüldü.¹⁷¹⁹

Bu sporların dışında İzicilik, Golf,¹⁷²⁰ jimnastik, eskrim gibi sporlar da yapılmaktaydı. Jimnastik, judo, su topu ve atlama gibi spor dalları 1950'lerden sonra İzmir'de faaliyete geçen ve gelişen spor dalları olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

¹⁷¹⁵ **İzmir Rehberi 1934**, s. 113.

¹⁷¹⁶ Yakut, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁷¹⁷ **Yeni Asır**, 16 Mayıs 1934.

¹⁷¹⁸ **Anadolu**, 8 Haziran 1934; **Yeni Asır**, 10 Haziran 1934.

¹⁷¹⁹ **Yeni Asır**, 29 Temmuz 1934.

¹⁷²⁰ 1929 yılında Bornova Golf Kulübü olarak Manisa yolu üzerinde geniş bir alanda kurulmuş ve 1931 yılında faaliyetlerine devam etmiştir. Bkz.: Hasan Arıcan, **Bornova Tarihinden Yapraklar**, Tepekule Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 136; **İzmir Vilayeti 1931-1932 İstatistik Yıllığı**, s. 248; **İzmir Rehberi 1934**, s. 103.

5. BÖLÜM

ATATÜRK ve İZMİR

Mustafa Kemal'in yaşamında İzmir'in çok önemli bir yeri vardı. Yaşamı boyunca 17 kez geldiği İzmir'de, Gazi tam 152 gün kalmıştı. Bu beş aydan biraz fazla bir zamana tekabül etmektedir. İstanbul ve Ankara'dan sonra Gazi'nin vatan üzerinde en çok kaldığı kent İzmir'di. “*Kurtarılması tüm millet için ülkü olmuş*” cümlesini, Gazi İzmir için söylemişti.¹⁷²¹ 15 Mayıs 1919 Yunan işgali hem Türk halkı hem de Atatürk için bir dönüm noktası olmuşsa, İzmir'in kurtuluşu da aynı şekilde yeni bir ülkenin temellerinin atıldığı yer olması bakımından ayrıcalıklı bir yere sahipti. İzmir'in kurtulması, Yunan işgalinden kurtulmak anlamına geldiğinden, İzmir'in kurtuluşunu Türkiye'nin kurtuluşu olarak değerlendirmişti. İzmir'in bu ayrıcalıklı yerinde M. Kemal, Cumhuriyet'in ilanından sonra tasarladığı pek çok reform ve siyasi dönüşümlere ilişkin önemli mesajlarını bu kentten vermeyi tercih etmişti. 1927 yılına kadar İstanbul'a gitmediği düşünülürse, İzmir'in bu konudaki ayrıcalıklı yeri daha iyi anlaşılır. İzmir, basınından aydınına ve halkına kadar her kesimden insanın onun devrimlerini desteklediği bir yer olmuştu.¹⁷²²

İzmir'in Kurtuluş Savaşı'ndaki öncelikli yerinin dışında, Mustafa Kemal'in kişisel olarak bağlanmasını sağlayan duygusal olaylar da vardı. Bunlardan ilki öncelikle annesi Zübeyde Hanım'ın 15 Ocak 1923'de vefat ettikten sonra Karşıyaka'ya gömülmesiydi. Mustafa Kemal, annesinin Karşıyaka'ya gömülmesini istemiş, bunun üzerine Zübeyde Hanım, Karşıyaka Soğukkuyu'da bugünkü Zübeyde Hanım Caddesi üzerinde bulunan Ferik Hacı Osman Paşa Camii avlusuna gömülmüştü.¹⁷²³ Annesinin ölüm haberini almasına rağmen büyük bir titizlikle yurt gezisi programını bozmadan devam etmiş ve İzmir'e 27 Ocak 1923 günü gelmişti. Annesinin mezarını ziyaretinde yaptığı konuşmada da egemenlik yeminini etmişti:

*Annemin mezarı önünde ve Tanrı'nın yüce katında söz verip ant
içiyorum ki, milletimin bu kadar kan dökerek elde ettiği hâkimiyetin
korunması ve savunulması için gerekirse annemin yanına gitmekten*

¹⁷²¹ Aksoy, *Smyrna...*, s.132.

¹⁷²² Serçe ve diğerleri, *Küllerinden...*, s. 37.

¹⁷²³ Aksoy, *a.g.e.*, s. 133.

*çekinmeyeceğim. Milli egemenlik uğrunda canımı vermek, benim için vicdan borcu olsun, namus borcu olsun.*¹⁷²⁴

İkinci önemli olay Mustafa Kemal'in Latife Hanım'la İzmir'de yaptığı evlilikti. 29 Ocak 1923 günü Latife Hanım'la burada evlenerek, modern aile kurmanın ilk örneğini sergilemiş ve bu nikâhta aile hayatına ilerde gerçekleşecek medeni kanunun ön hazırlıklarını yapmıştı. Aynı zamanda idealindeki Türk kadını temsilini Latife Hanım aracılığıyla göstermişti. Latife Hanım'dan ayrıldıktan sonra bütün gelişlerinde Birinci Kordon'daki (Atatürk Bulvarı) Naim Palas Otel'i'nde kaldı. Otel İzmir Belediyesi tarafından satın alındıktan sonra Atatürk'e hediye edildi. Otel bugün Atatürk Müzesi olarak hizmet vermektedir.¹⁷²⁵ Son olarak bahsedilecek olay 17 Şubat 1923 günü toplanan İzmir İktisat Kongresi'dir. Bu kongre yeni devletin ekonomi siyasetini belirlemesi bakımından ayrı bir yere sahipti. Ayrıca kongre öncesi 2 Şubat 1923 günü, Türkiye İktisat Kongresi'nin yapılacağı binada gerçekleşen toplantıda; Gazi, Latife Hanım'la birlikte çoğu kadın olduğu için Kadınlar Kongresi olarak da adlandırılan bir kongrede soruları cevaplamış, yeni devletin ipuçlarını vererek kadınların toplumun ilerlemesindeki rolü ve olması gereken konumu üzerinde durmuştu.¹⁷²⁶

1922-1926 yılları arasındaki kritik yıllarda, yeni rejimin gerçekleştirilme sürecinde, Mustafa Kemal'in siyasal kararlarını duyurmak için İzmir'i seçmiştir. Bunun sebeplerini Serçe ve Yılmaz şöyle açıklamaktadır:

Her şeyden önce İstanbul terk edilen başkentti ve eski rejimi simgeliyordu. Yeni başkent Ankara ise henüz kentleşmesini tamamlayamaması bir yana, meclis çalışmaları dışında siyasal ortamın bulunmadığı bir kasabaydı. İzmir ise, dünyaya açık, yüzyıllardır dış dünya ile bağlantıları bulunması yanında yukarıda belirtildiği üzere güçlü bir basına sahipti. Hepsinden önemlisi İzmir, işgalin bütün sıkıntılarını ve acılarını yaşadığından, yeni rejimle kısa sürede

¹⁷²⁴ Aksoy, **a.g.e.**, s. 134; Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, Ankara, s. 250.

¹⁷²⁵ Şadan Gökova, Kaya Çelikkat, Orhan İlhan, **Atatürk ve İzmir**, İzmir Gazeteciler Cemiyeti, İzmir, 1981, s.s. 213-214; Ahmet Gürel, **Gazi'nin İzmir Anıları**, İBB Kültür Yayınları, İzmir 2013, s. 222.

¹⁷²⁶ Gürel, **a.g.e.**, s.s.178-181.

*bütünleşmişti. Bir başka neden ise, Mustafa Kemal'in etrafındaki kadronun içinde, pek çok etkili kişinin ya İzmirli olması ya da İzmir'le bir ilişkisinin bulunmasıydı. Mustafa Necati, Vasıf Çınar, Mahmut Esat Bozkurt, Celal Bayar ve Haydar Rüştü başta olmak üzere pek çok kişinin İzmir'de geniş çevresi bulunuyor; Mustafa Kemal kente geldiğinde, kendiliğinden oluşan büyük bir kalabalık tarafından karşılanıyordu.*¹⁷²⁷

1926 yılındaki suikast girişimi İzmir halkı için son derece üzücü bir olay olmuştu. Çıktığı yurt gezisinde Balıkesir'den sonra İzmir'e gelen Mustafa Kemal'e Lazistan Mebusu Ziya Hurşit ve arkadaşları burada bir suikast düzenlemeyi planlamışlar ancak Sandalcı Giritli Şevki'nin suikastı haber vermesiyle girişim sonuçsuz kalmıştı. Programını değiştirmeyen Mustafa Kemal, 16 Haziran'da İzmir'e gelmiş ve halkın coşkun sevgi gösterileriyle karşılanmıştı.¹⁷²⁸ Yaşanan bu olay karşısında İzmir kamuoyunun tepkisi çok büyük olmuştu. Özellikle İzmir basını, suikastçılara ateş püskürmüş, Gazi'ye yapılan suikastı bütün bir millete ve devrimlere yapılmış hain bir saldırı olarak yorumlamıştı. İzmirli de kendi şehirlerinde meydana gelen bu olaydan dolayı duydukları üzüntüyü büyük bir tepki hareketine dönüştürmüşlerdi. Temelde Cumhuriyet'e, devrimlere ve millete karşı yapıldığı düşünülen bu girişimi kınamak için toplumun hemen her kesiminden halkın katılımıyla mitingler düzenlenmiş, Gazi'ye ve devrimlere bağlılık yeminleri edilmişti.¹⁷²⁹

Mustafa Kemal'in 1930'lu yıllardaki ilk ziyareti 27 Şubat-5 Mart 1930 tarihleri arasında gerçekleşti. İzmir basınının yakından takip ettiği bu geziler, gelmesinden günlerce önce kentin heyecan içindeki bekleyişi yansıtılmıştı:

Büyük Gazi geliyor İzmir sevinç içindedir... Gazi'nin gelmesinden dolayı İzmir halkı sevinç içindedir. Büyük hâlâskara üç sene kadar oldukça uzun süren bir hasretten sonra, tekrar kavuşacağız. Sana tekrar müjde olsun ey İzmirli ki, seni ve memleketini kurtaran büyük

¹⁷²⁷ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁷²⁸ Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s. 296.

¹⁷²⁹ Yargılamalar ve idamlar için bkz.: Aybars, **a.g.e.**, s.s. 307-341; Kemal Arı, "İzmir Suikastı ve Yargılamalar", **İzmir Kent Ansiklopedisi, Tarih**, C. 2, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013, s.s. 200-202; **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)**, YKY, İstanbul, 2005, s.s. 76-77; Cemal Avcı, **İzmir Suikastı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.s. 79,99-109.

*Gazi, Bayramda aramızda bulunmakla bize iki bayramı bir arada yaptırmak saadetini bahşedecektir. Bütün memleket, şu anda İzmirliilerin bu saadet ve bahtiyarlığına gıpta ediyor... Büyük Gazi ile bir arada bayram yapmak bizim için emsali bulunmaz bir mazhariyettir. Ne mutlu bize ki büyük Gazi bize bu günü de gösteriyor.*¹⁷³⁰

Mustafa Kemal'in bu gezisinin Şeker Bayramı'na rastlaması İzmir halkı için ayrı bir sevinç ve mutluluk kaynağı olmuştu. Gazetelerin sayfaları, kurtarıcının fotoğrafları, anıları ve ona kavuşmanın verdiği huzur, güz ve kıvanç duygularıyla dolmuştu.¹⁷³¹ Bu gezisinde kendisine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve bazı milletvekilleri katılmıştı.¹⁷³² Ziyaretinin büyük kısmında dinlenmiş, geriye kalan zamanında Balçova, Buca ve Bornova'yı ziyaret ederek Buca hipodromunu gezmiş, Tayyare Sineması'nda gösterilmekte olan filmi izlemişti.¹⁷³³ Bayram süresini kapsayan gezisinin 5 Mart'ta son bulmasıyla şehirden ayrılarak Antalya'ya geçmişti.

Bir sonraki ziyareti 1931 yılının 27 Ocak-4 Şubat tarihlerini kapsamaktaydı. Gazi 27 Ocak 1931 günü saat 14.00 sularında İzmir'e geldi; 21.15'te İzmir Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey'in başkanlığında Türk Ocağı'nda toplanan CHF kongresinde uzun bir konuşma yaptı.¹⁷³⁴ Bu ziyareti esnasında başta çeşitli resmi kurumlar olmak üzere Türk Ocağı, İş Bankası ve Ticaret Odası'nı ziyaret ederek değerlendirmelerde bulundu.¹⁷³⁵ Yine Tilkilik, Eşrefpaşa, İkiçeşmelik semtleri ile Kemalpaşa ve Armutlu köylerini ziyaret etti.¹⁷³⁶

Mustafa Kemal İzmir'de okul ziyaretlerine son derece önem vermişti. Nitekim her gelişinde okulları mümkün olduğunca ziyaret ederek yapılanları inceledi, eksiklikleri tespit etti ve bir sonraki gelişlerinde yerine getirilip getirilmediğini titizlikle kontrol etti. Daha önce yaptığı ziyaretlerle birlikte 1931 yılındaki okul ziyaretleri hem kentin hem de ülkenin eğitim konusundaki görüşlerini öğrenmesi bakımından ayrıcalıklı bir yere sahipti. Bu gezisinde İzmir Erkek Lisesi,

¹⁷³⁰ Anadolu, 25 Şubat 1930.

¹⁷³¹ Anadolu, 28 Şubat 1930.

¹⁷³² Anadolu, 28 Şubat 1930.

¹⁷³³ Anadolu, 2, 6 Mart 1930.

¹⁷³⁴ Gökova ve diğerleri, a.g.e., s. 242; Gürel, a.g.e., s.s. 268-275. Konuşmanın ayrıntıları için bkz.: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s.s. 292-298; Anadolu, 28 Ocak 1931.

¹⁷³⁵ Anadolu, 1 Şubat 1931; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s.s. 298-299.

¹⁷³⁶ Anadolu, 29, 30 Ocak 1931.

günümüzde Namık Kemal Lisesi adını taşıyan İzmir Kız Lisesi, Karşıyaka'daki Kız Öğretmen Okulu'nu ziyaret etti, İzmir Erkek Lisesi'nde derse girerek ders izledi; Kız Lisesi'nin kütüphanesinde kitapları inceledi ve memnuniyetini gösteren satırları kaleme aldı.¹⁷³⁷

1930'lu yıllarda İzmir halkının Gazi'ye olan sevgisini göstermek üzere belediye kente bir heykelinin dikilmesine karar verdi ve İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica'ya sipariş etti. “*Ordular İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!*” komutunu anıtlılaştıran heykel, 30 Temmuz 1932'de tamamlandı ve bir törenle bağlılık telgrafları çekilerek Cumhuriyet Meydanı'na dikildi.¹⁷³⁸

1933 yılındaki ziyaretinde ise kendisine devlet ileri gelenleri, generaller, Prof. Dr. Afet İnan ve Gaziantep Milletvekili Nuri Conker eşlik etmekteydi. Bu ziyaretinde 1 Şubat günü vilayet, komutanlık, Cumhuriyet Halk Fırkası merkezi ve belediyeyi; 2 Şubat'ta Bornova Ziraat Mektebi ve Karşıyaka Halk Eğitim Merkezi'ni; 3 Şubat'ta Buca, Milli Kütüphane, bankalar ve İncir Kooperatifi ziyaret etti, 4 Şubat'ta İzmir'den ayrıldı.¹⁷³⁹ Atatürk'ün İzmir'i son ziyareti 1934 yılındaydı. İki ziyaret gerçekleştirdiği bu yılda ilk ziyaretini 9-13 Nisan tarihleri arasında yaptı. Daha çok askeri mahiyette olan bu ziyaretinde Gazi İlkokulu'nu ziyaret ederek İzmir Palas'ta düzenlenen çocuk balosunu onurlandırdı. 13 Nisan günü Bergama'da askeri birlikleri denetledikten sonra, Asklepion'u gezerek, Alman arkeologlardan ve Türk müzecilerden bilgi aldı.¹⁷⁴⁰ İkinci ziyareti ise İran Şahı Rıza Pehlevi'yle oldu. Günler öncesinden basında başlayan heyecan İzmir'e geldikleri gün doruğa ulaştı ve Anadolu Gazetesi şöyle bir manşet attı:

*İzmirliler bayram yapıyorlar. En büyüğümüz Gazi Hazretleri ile Kardeş İran'ın büyük reisi büyük misafirimiz Şehinşah Hz. dün onbinlerce halkın alkışları ve (yaşa, varol) sesleri arasında İzmir'i teşrif buyurdular.*¹⁷⁴¹

¹⁷³⁷ Yeni Asır, 2 Şubat 1931; Anadolu, 2 Şubat 1931; Serçe ve diğerleri, a.g.e., s. 49.

¹⁷³⁸ Gökova ve diğerleri, a.g.e., s. 253.

¹⁷³⁹ Gökova ve diğerleri, a.g.e., s. 257.

¹⁷⁴⁰ Ayrıntılar için bkz.: Gürel, a.g.e., s.s. 288-302.

¹⁷⁴¹ Anadolu, 23 Haziran 1934.

Gazi konuğu ile birlikte 22 Haziran 1934 günü trenle Manisa'ya, buradan da otomobille İzmir'e geldi. Yanında Başvekil İsmet Paşa, İran Dışişleri Bakanı Bekir Han Kâzımı, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras bulunmaktaydı.¹⁷⁴² Atatürk ve konuğu Naim Palas'a vatandaşların yoğun tezahüratları arasında girerken, İran Şahı'nın sancağı Naim Palas'ın balkonuna asıldı. İzmir'de bulunan İran vatandaşları konağın önüne gelerek, “‘Yaşasın büyük dostumuz’ tezahüratlarıyla devlet başkanlarına hoş geldiniz,” dedi. Bu sevgi gösterileri karşısında İran Şahı da balkona çıkarak vatandaşlarını selamladı ve öğle yemeğini burada yedi.¹⁷⁴³ Şah'la birlikte Bornova Ziraat Enstitüsü, Muallim Mektebi, Halkevi ve Milli Kütüphane ziyaret edilmiş, ayrıca tayyare karargâhındaki uçuşlar seyredildi. İran Şahı Gazi Evi'nde; Atatürk, İsmet İnönü ve Tevfik Rüştü Aras ise vali konağında kaldı. 23 Haziran 1934'te iki devlet başkanı Seydiköy (Gazimur) yöresindeki askeri manevraları izledi, akşamına da İran Şahı'na ziyafet verildi. 24 Haziran 1934 sabahı Şah'la birlikte İzmir'den ayrılan Gazi bir daha İzmir'e gelememiştir.¹⁷⁴⁴

Atatürk'ün İzmir'e son mesajı 12 Eylül 1938 tarihlidir. İzmir Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz, kentin kurtuluşu için Gazi'ye bir mesaj çekerek hemşerilerinin bağlılıklarını bildirdi. Gazi'nin Behçet Uz'a verdiği yanıt şöyleydi:

*Güzel İzmir'in kurtuluş gününün yıldönümünü huzur ve neşe içinde kutlarken, İzmirliğin izhar ettiklerini (gösterdiklerini) bildirdiğiniz samimi duygulardan çok mütehasıs oldum (duygulandım). Teşekkür, muhabbet ve iyi dileklerimin sayın halka iblağını (ulaştırılmasını) rica ederim...*¹⁷⁴⁵

Atatürk'ün vefatı tüm yurttaki olduğu gibi İzmir'de de büyük bir üzüntüyle karşılandı. Atatürk'ün ölümü İzmirliğin için yalnızca ülkeyi yönetenin değil, aynı zamanda kentin kurtarıcısının yani hemşerilerinin kaybı anlamına gelmekteydi. 10 Kasım günü gazeteler sağlık durumuyla ilgili beyanatlar yayınladı, daha sonra vefat haberi halka valilikçe hoparlörler aracılığıyla duyuruldu. Olayın duyulmasıyla birlikte Anadolu Gazetesi “*Büyük Atamızı kaybettik ve tarihe verdik. Türk Milleti sağ*

¹⁷⁴² Anadolu, 23 Haziran 1934; Gökova ve diğerleri, a.g.e., s. 264; Gürel, a.g.e., s. 303.

¹⁷⁴³ Gürel, a.g.e., s. 306.

¹⁷⁴⁴ Serçe ve diğerleri, a.g.e., s. 50; Önder, a.g.e., s. 256.

¹⁷⁴⁵ Aksoy, a.g.e., s. 135; Gökova ve diğerleri, a.g.e., s. 274.

olsun. Meclis Yarın Toplanıyor!” başlığıyla ikinci baskısını yapmıştı. Daha sonraki satırlarda “*Atatürk’ünü kaybettin. İçin yaralandı sen sağ ol Türk Milleti*” şeklinde devam etmişti.¹⁷⁴⁶ İzmir’in duyduğu acıyı “*İzmir İstirap ve Gözyaşı İçinde - Onu Yetiştiren Millet ve Onun Kurtardığı Vatan Varolsun!*”¹⁷⁴⁷ cümleleriyle veriyordu. Aynı gün toplanan şehir meclisinde beş dakikalık saygı duruşu yapıldı ve Belediye Başkanı Behçet Uz acılarının sonsuz olduğunu, Cumhuriyet ve devrimlerin onun en büyük mirası olduğunu ve sonsuza dek korunacağına dair bir konuşma yaptı.¹⁷⁴⁸ Sonraki günlerde Atatürk’e ithaf edilen şiirler, yazılar yayınlanmaya devam etti.

Bütün yurttaki olduğu gibi İzmir’de de 21 Kasım 1938 günü gerçekleştirilecek anma töreni için yoğun bir hazırlık süreci başladı. Vilayetlerde yapılacak törenin programı halka duyuruldu.¹⁷⁴⁹ 21 Kasım Pazartesi günü saat 14.00’e doğru yüzbinlerce kişi Cumhuriyet Meydanı’nı doldurdu. Törende Vali Fazlı Güleç, Tümgeneral Rasim Aktağu, İzmir milletvekilleri, konsoloslar, hükümet erkânı hazır bulunuyorlardı. Meydandaki kalabalık, kıpırdamaya bile imkân bırakmayacak kadar fazlaydı. Bebeklerini kucaklarına alan genç bayanlar, gençlerin kollarına girmiş yürümeye gücü yetmeyen ihtiyarlar göze çarparken, Atatürk Heykeli üzerine konan çelenkler parka kadar gidiyordu. Tören saat 14’de İstiklal Marşı ile başladı. Onu takiben bando tarafından çalınan matem marşı dinlendi. Vali ve Parti Başkanı Fazlı Güleç, Belediye Başkan Yardımcısı Suad Yurtkoru ve Kız Lisesi öğretmenlerinden Kevser Acarlar’ın konuşmaları gözyaşlarıyla dinlendikten sonra Kevser Hanım yüz bin kişiyi aşan bu kalabalığa ant içtirdi:

Büyük Atatürk! Birinci vazifemiz Türk istiklal ve Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetimizin ve istikbalimizin yegâne temeli olan bu en kıymetli hazineden bizi mahrum etmek isteyenlere karşı içinde bulunduğumuz vaziyetin imkân ve şeraiti ne olursa olsun vazifeye atılacağız. Bu mukaddes davamıza, inkılabımıza ve senin bütün eserlerine canımızı kanımızı adadık. Biz İzmir halkı kadın, erkek, genç, ihtiyar, küçük, büyük hepimiz Türklüğümüze yakışan bir

¹⁷⁴⁶ Anadolu, 10 İkinciteşrin 1938; Melih Tınal, “Atatürk’ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir’deki Yankıları”, ÇTTAD, C. VII, S. 16-17, Bahar Güz, 2008, s. 27.

¹⁷⁴⁷ Anadolu, 11 İkinciteşrin 1938.

¹⁷⁴⁸ Anadolu, 11 İkinciteşrin 1938.

¹⁷⁴⁹ Anadolu, 17, 18 İkinciteşrin 1938.

*sadakatle bu sözden dönmeyeceğimize namus ve şerefimiz üzerine ant
içiyoruz.*¹⁷⁵⁰

Ant içme töreninden sonra çeşitli okullardan öğrenciler şiirler okudu, 16.00’da bütün şehir saygıyla başını eğerek Atasına son yolculuğunda birlikte olduğunu gösterdi. Saygı duruşunun ardından Atatürk’ün heykeli önündeki altı meşalenin yakılması suretiyle geçit törenine başlandı. İzmir valisi, garnizon komutanı, milletvekilleri, yüksek rütbeli subaylar ve konsolosların saygı geçişini, öğrencilerin ve halkın saygı geçişleri takip etti. Bütün tören hoparlörlerle şehrin her köşesindeki halka dinlettirildi. Gece boyunca Altı Ok’u temsil eden altı meşaleyle heykel ışıklandırıldı. Meşalelerin bulunduğu bölgede askerler ve halk sabaha kadar nöbet tuttu.¹⁷⁵¹ Daha sonraki günlerde 21 Kasım 1938 günü yapılacak cenaze törenine katılmak üzere Belediye başkanı Behçet Uz, CHP temsilcisi Reşad Leblebicioğlu ve halk temsilcisi sıfatıyla Av. Münir Birsal Ankara’ya hareket etti.¹⁷⁵²

---

¹⁷⁵⁰ **Anadolu**, 22 İkinciteşrin 1938.

¹⁷⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tinal, **a.g.m.**, s. 30.

¹⁷⁵² **Anadolu**, 17 Kasım 1938.

6. BÖLÜM

1929-1939 YILLARINDA İZMİR'DE EKONOMİK YAŞAM

6.1. Cumhuriyet Dönemi Ekonomi ve 1929 Ekonomik Bunalımı

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle bitmesiyle kurulan yeni rejim, siyasi bağımsızlığını ilan etmişti, fakat başta M. Kemal olmak üzere Cumhuriyetçi kadro siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla desteklenmediği sürece, askeri başarının bir hiç olduğunu (dolayısıyla da eski sömürü düzeninin devam edeceğini) çok iyi biliyordu. Bu aşamada Cumhuriyet yönetimi Osmanlı'dan devraldığı sömürü düzenini, ekonomik bağımsızlığa çevirmek için kolları sıvamış, fakat bu hiç de kolay olmamıştı. Çünkü var olan ekonomik düzen her yönüyle içinden çıkılması çok zor bir alandı. Bu zorluğu öncelikle ekonominin temel dayanağı olan insan gücünün niteliğinin ve niceliğinin değişmesi oluşturunuyordu. Toplam nüfusun azalması, etnik yapının değişmesi ve kentleşme olgusunun çok geri olması Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyen etkenlerin başında geliyordu. Kalan Müslüman nüfusun durumu ise hiç de iç açıcı değildi. Halk son derece fakir ve ancak %10'u okuma yazma biliyordu. Sağlık hizmetlerinin yetersizliği, yaygın cahillik ve fakirlik nedeniyle sıtma, trahom, frengi, tifüs, tüberküloz gibi salgın hastalıklar büyük ölçüde işgücü ve refah kaybına yol açmaktaydı. Diğer yandan 1920'lerin başında Türkiye'nin birçok bölgesinde üretim hâlâ tarih öncesinden kalma teknikler, araç ve gereçlerle yapılmaktaydı. İç bölgelerde kullanılan saban, neolitik çağdaki gibi, ucuna çakmak taşı cinsinden sert bir sivri taş takılmış kanca biçimli bir odun parçasıydı. Yapay gübre kullanımı bilinmiyordu. Bir tarlaya birbirini izleyen yıllarda farklı ürünler ekerek verimliliği artıran ürün rostasyonu başlamamıştı. Tohum ekme işi ve hasat elle yapılıyor, altı taşlı ilkel bir döven kullanılıyor, tanenin sapından ayrılması için, binlerce yıl öncesinde olduğu gibi rüzgârdan yararlanılıyordu. Sürekli savaşlar nedeniyle azalan nüfus, tarımsal üretimin azalmasına da neden olmuştu. Sanayiye gelince, Birinci Dünya Savaşı'na kadar birtakım yeni imalat sanayi işletmeleri kurulmuşsa da, Türkiye'nin 1923 sınırları esas alındığında, yerli fabrika üretiminin yurtiçi tüketimi karşılama oranı pamuklu kumaşlarda %10, yünlü kumaşlarda %40, ipekli kumaşlarda %5, sabunda %20, buğday ununda %60'dı.

Kuruluşu izleyen yıllarda rejimin genel iktisadi hedefi Türkiye’de insani yaşamanın maddi koşullarını sürekli olarak iyileştirmek ve bu iyileştirmeden nüfusun daha geniş bölümlerinin yararlanmasını sağlamak yönündeydi. Bunu gerçekleştirmek için de öncelikli olarak savaş öncesi üretim düzeyini yakalamak ve eski pazarlarını yeniden kazanmak için M. Esat Bey’in de belirttiği yüzyılın “*iktisat savaşı*” başlayacaktı. Bütün bu sorunların içerisinde ekonomiye yön vermek üzere İzmir İktisat Kongresi’nin toplanması yukarıda sayılan çok yönlü problemlerin çözümü ve Lozan Anlaşması’nın getirdiği kimi kısıtlamaları aşabilecek yanıtları bulmak amacıyla toplanmıştı. Türkiye İktisat Kongresi’nin İzmir’de toplanması tabii ki bir tesadüf değildi; tarihin her döneminde ticari potansiyeliyle Batı kapitalizminin en yoğun yaşandığı yer olması bir yana; işgal ve savaşın tüm yıkımını yaşamış, büyük yangın ve mübadele sonucu iktisadi bakımdan çökmüş İzmir, Kurtuluş Savaşı’nın adeta bir sembolü olmuştu. Şimdi bu sembol, iktisadi kurtuluşun, kozmopolit ve yabancı sömürüye endeksli ekonomik yapıdan ulusal ekonomiye geçişin de sembolü haline gelecekti.¹⁷⁵³

17 Şubat 1923 yılında Mustafa Kemal’in konuşmasıyla açılan kongrenin başkanı Kazım Karabekir’di. Mustafa Kemal açılış konuşmasında askeri bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olmadan düşünülemeyeceğini, “*Siyasi, askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, iktisadi muzafferiyetler ile tetviç edilmezlerse, husule gelen zaferler payidar olmaz, az zamanda söner. Bu itibarla en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği semeratı naftayı tespit için iktisadiyatımızın, hâkimiyeti iktisadiyemizin temin ve tarsin ve tevsii lazımdır,*” sözleriyle belirtiyor ve ekonomik bağımsızlık için yeni bir savaş vermek gerektiğini vurguluyordu. Bu savaşın kazanılmasının yeni devletin bekasındaki yaşamsal öneme dikkat çekiyordu.¹⁷⁵⁴ Kongreye genel anlamda o dönemde etkin ticaret ve tarım grubu hâkim olmuştu. Bu kongrede alınan kararlar, aşağıdaki istekleri kapsamıştı: 1- Üreticinin korunması 2- İhracat ticaretinin desteklenmesi 3- Demiryollarının geliştirilmesi 4- İşçinin korunması 5- Milli sanayinin kurulması. 1923-1929 arasındaki liberal iktisat uygulamalarının manifestosu olan Misak-ı İktisadi kararları, milli sanayinin kurulması için devlete

¹⁷⁵³ Erkan Serçe, “İzmir İktisat Kongresi”, **İzmir İktisat Kongresi**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001, s.1.

¹⁷⁵⁴ Bkz.: **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II**, s.s. 111-113.

büyük görevler yüklüyor ve ulusal hüviyetli özel teşebbüsü özendirmeye çalışıyordu.¹⁷⁵⁵ Kongreyi adım adım izleyenlerden biri olan Süleyman Ferit (Eczacıbaşı) Bey, kongrenin kendisinde bıraktığı derin izleri, “*Bir zeytin tanesini ancak üç lokmada yiyebilme yoksulluğunu yaşayan bir halk artık ulusal ekonomisini kendi gücüyle yaratacaktı,*” sözleriyle anlatıyordu. Milli mücadeleyi başaranlar, on yıl içinde üç çetin savaştan geçip gelmişlerdi. Onlar için ulusal ekonomi, en az ulusal ordu kadar zorunluydu ve bunların ikisi birbirini tamamlıyordu.¹⁷⁵⁶ Nitekim yeni devletin ekonomi siyasetini belirlemek üzere toplanan İzmir İktisat Kongresi, Misak-ı İktisadi’yi kabul etmişti. Mısak-ı İktisadi esasları içinde çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi grubuna yönelik birtakım genel ilkeler belirlenmişti.¹⁷⁵⁷ Gerçekten Misak-ı İktisadi’nin 12 maddesinin dikkatle incelenmesi durumunda görüleceği gibi; sonuç bildirisi, ekonomik bir doktrin önermemekte, daha çok ekonomik yaşamda milli bilincin oluşmasını istemektedir. Bu yüzden bildirinin tüm maddelerinde Türk milletinin geleneksel güzel âdetlerinden söz açılmakta ve ekonomik yaşamda Türk’ten yana kararlı tutum, bir ahlaki tercih olarak sunulmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, siyasi belirsizliğin hüküm sürdüğü bir dönemde böyle bir adımın atılmasıyla, halkın Kurtuluş Savaşı sonrası ekonomik boşluğa düşmeyip aksine ekonomik atılım içine girmesini sağlayarak Türk kavramına ekonomik bir içerik yükleme kaygısı olmasıdır. Atatürk ve arkadaşlarının 1923 Şubat’ında Türk milletine sınıf egemenliklerini simgeleyen, “*ekonomik doktrinler*” yerine “*ekonomik milli bilinç*” aşlamak istemesini ve bunu da bir halk kongresi yoluyla birlikte karar altına almalarını, o dönemde yapılabileceklerin en doğrusu ve en anlamlısı olarak değerlendirmek gerekmektedir.¹⁷⁵⁸

İncelenen dönemin ekonomik özelliklerine bakıldığında birtakım özellikler göze çarpmaktadır. Öncelikle devlet, özel kesimi yatırım yapmaya özendirmek ve desteklemek üzere önemli bir rol oynamıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun

¹⁷⁵⁵ Yaşar Aksoy, “İzmir’de ilk Ulusal Sanayiciler ve Sanayi Odası’nın Kuruluşu”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 205.

¹⁷⁵⁶ Aksoy, **a.g.e.**, s.199.

¹⁷⁵⁷ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: İnan, **a.g.e.**, s.s. 10-36; Yaşar Aksoy, **Kalpaklı Kalkınma**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998, s.45-61; Filiz Çolak, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013, s.s. 220-225; Yüksel Ülken, “İzmir İktisat Kongresi ve Ekonomide Yön Arayışları”, **Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu (1885-1985)**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1985, s.s. 179-181.

¹⁷⁵⁸ Çolak, **a.g.e.**, s. 220; Gözcü, **a.g.e.**, ss. 69-76.

çıkarılması, İş Bankası'nın kurulması, Osmanlı'dan kalan devlet fabrikalarını örgütlemek üzere Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması devletin özel kesime yaptığı desteklere örnektir. Bu dönemin ikinci önemli özelliği, yabancıların elinde olan yatırımların devletleştirilmesidir. Cumhuriyet kadroları Türkiye'deki yabancı yatırımların aynı zamanda o devletlerin birer sömürge araçları olduğunu bildikleri için demiryollarından, rıhtımlara, su, elektrik, havagazına kadar geniş bir yelpazede devletleştirme siyaseti izlenmiştir. Üçüncü olarak demiryolu siyasetine verilen öncelik göze çarpmaktadır. Devlet var olan kıt kaynaklarının büyük bir bölümünü demiryolu yapımına ayırmıştır. 1923'te 3.350 km olan demiryolu, 1939'a gelindiğinde 6.350 km'ye ulaşmıştır. Ankara-Kayseri-Sivas-Erzurum, Samsun-Sivas, Zonguldak-Ankara, Sivas-Malatya-Fevzipaşa, Malatya-Diyarbakır, Balıkesir-Kütahya, Kayseri-Ulukışla hatları yapılmıştır. Dönemin iktisadi politikalarının dördüncü özelliği ise bütün yapılan bu işlerin enflasyonsuz ve pek az dış borçla, yani büyük ölçüde kendi kaynaklarımıza dayanarak yapılmasıdır. Enflasyona gidilmediği için, Türk parası bu dönemde değerini büyük ölçüde korumuştur.¹⁷⁵⁹ Bu dönemde genel olarak tarımda Aşar Vergisi kaldırılmış,¹⁷⁶⁰ hazine elindeki toprakları dağıtarak köylüyü toprak sahibi yapmaya ve makineleşmeyi teşvik yoluyla üretimin artırılmasına çalışılmıştır.¹⁷⁶¹

Devlet ekonomik canlanmayı sağlamak ve aynı zamanda bağımlılıktan kurtulmak için birtakım çalışmalar başlatmış ve 1929 yılına son derece umutlu girmişti. Ekonomik yükselişin beklendiği bu yıl tarım üretiminde artış beklenmekteydi. Böylece ihracatın artacağı ve ithalatın azalacağı düşünülüyordu. Ayrıca Lozan Anlaşması'nın gümrük tarifeleriyle getirdiği yükümlülüklerin kalkması artık Türkiye'nin kendi gümrük oranlarını belirleyebileceği anlamına geliyordu.¹⁷⁶² Ancak 1929 yılında yaşanan ekonomik kriz bütün dengeleri altüst etti. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, kapitalist düzeninin kalbi durumunda olan Wall Street Borsası'nın çöküşüyle patlak verdi. Kapitalizmin belli aralıklarla karşılaşılan bunalımlarından biriydi ve belki de en yıkıcısıydı. 1920'li yılların sonuna doğru

¹⁷⁵⁹ Sina Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kurlangıç Yayınları, Ankara, 2004, s.s. 203-205.

¹⁷⁶⁰ Bu verginin kaldırılmasından sonra hazine büyük vergi kaybı yaşayınca yerine daha düşük oranla Arazi Vergisi getirilmiştir.

¹⁷⁶¹ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 68.

¹⁷⁶² Alev Gözcü, **1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 159.

ülkedeki toplam arz, piyasadaki talebin çok önündeydi ve şirketlerin ellerindeki stoklar aşırı ölçüde büyümüştü. Stoklar eritilemeyince şirketler borsadaki hisselerini satarak borçlarını karşılamayı ve döndürmeyi düşündüler. Bu yoğun satış borsadaki paniğin ateşleyicisi oldu. Hisse senetleri hızla değer yitirdi, iflaslar birbirini izledi. İşyerleri kapandı, işsizlik büyüdü. İşsizler ve onların aileleri sefaletin kucağına düştüler. ABD, tarihinin en büyük bunalımını yaşıyordu. Kapitalist ekonomi düşünürlerinin “*üretilen her mal kendi talebini yaratır*” kuramı işlememişti.¹⁷⁶³ Kriz bütün dünyada işsizliği, sefaleti beraberinde getirdi. Ayakta kalan ve üretimini artıran daha da ötesi işsizlik sorunu olmayan tek ülke SSCB olmuştu. Bu da planlı kalkınma modelini yeniden dünya ekonomisinin gündemine getirdi.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı evvela çöküntü, sonra duralama ve nihayet düzelme safhâlarıyla 1933 ortalarına kadar sürdü. Ondan sonra dünya ekonomisinin yeni kalkınması başladı. Çünkü her buhrandan, düşenlerle tasfiye edilenler silindikten sonra yeni bir kalkınma hamlesi başlar. Fakat bu ilk gelişmelerin akışı içindedir ki Türkiye, gerek görüş, gerek organizasyon bakımından bir iklim değişikliğine uğradı. Çünkü 1923-1929 arasında Türkiye kaderini tamamen liberal dünya ekonomisinin usul ve nizamlarına bağlamıştı. Hatta bu dünya ekonomisi sermaye akışı, yatırım yardımları gibi şekillerde ona tek santim akıtmamış olsa bile... Fakat buhran içinde görüşler oldukça değişti. Türkiye’de yeni bir iktisadi siyasetin arayış çabaları belirdi.¹⁷⁶⁴

Türkiye bu buhranı en ağır yaşayan ülkelerden biri oldu. Osmanlı borçlarının ödeme yılı olması bir yana, temel ekonomik girdisi tarıma dayanan ülkenin ihracatı düşmekle kalmadı, ihraç edilen ürünlerin fiyatı da hızla düşüşe geçti. 1929 ile 1934 arasında üreticilerin eline geçen fiyatlar karşılaştırıldığında ürün fiyatlarındaki düşüşte önemli farklılaşmalar olduğu ortaya çıkmaktadır. Buğday 12,6 kuruştan 3,6 kuruşa, İncir 5,1 kuruştan, 2,6 kuruşa, üzüm 4,7 kuruştan 3,0 kuruşa, zeytin 8,9 kuruştan 4,4 kuruşa, tütün 62,3 kuruştan 33,1 kuruşa düştü.¹⁷⁶⁵ Ekim 1929 yılında

¹⁷⁶³ Tefik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İmge Yayınları, Ankara, 2003, s. 227.

¹⁷⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.s. 347-348; Gözcü, **a.g.e.**, ss. 467-472.

¹⁷⁶⁵ İlhan Tekeli, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikasına Geçişin Ekonomik Nedenleri: Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesinde Çeşitlenmesi”, **Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu (1885-1985)**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1985, s. 193.

yürürlüğe giren gümrük tarifeleri ile dış ticaret yeniden şekillendirildi. Sermayenin yurtdışına akışını önlemek üzere ithalat kısıldı ve ticari faaliyetler çekici olmaktan çıktı. Bütün bunlar yetmezmiş gibi dünyada siyasi çalkantıların bir türlü durmaması devleti askeri harcamaya mecbur kıldı. Dönemin getirdiği şartlar nedeniyle ticari yaşamda haksız kazanç ve vurgunculuk arttı. Devlet bu tür uygulamaların önüne geçmek üzere, 1930 yılında iç pazarlarda ve dış ülkelere karışık ve hileli mal satanların para ve hapis cezalarına çarptırılmaları hakkında bir kanun çıkarttı. Ticarete hilenin önlenmesi ve ihracatın denetlenmesini ifade eden bu kanun ile ürünlerimizin uluslararası standartlara uygun bir şekilde üretilmesi ve pazarlanması hedeflendi. Türkiye Cumhuriyeti, ilk dış kredisini de hemen krizin ertesinde 15 Haziran 1930'da "*Kibrit İstikrazı*" adı ile bir Amerikan firmasından aldı.¹⁷⁶⁶ Bütün bu ekonomik gelişmelerin üzerine toplumsal kitlelerin üzerinde alternatif olarak ortaya çıkan Serbest Fırka deneyimi ve özellikle İzmir'de yaşanan olaylar; buhranın kitleler üzerinde yaşattığı siyasi ve ekonomik çöküntüyü göstermesi bakımından son derece önemli bir gösterge oldu. Başta Mustafa Kemal olmak üzere CHF yetkililerini yeni çözümler üretmek noktasında düşünmeye sevk etti. Buhranın etkilerini bizzat yerinde görmek isteyen Mustafa Kemal, bu hoşnutsuzluğun nedenlerini araştırmak ve halktan dinlemek amacıyla bir yurt gezisine çıktı.¹⁷⁶⁷

Ekonomik ve siyasi olarak iklim değişikliğine uğrayan Türkiye'nin bu yeni döneminde tarımdan, dış ticarete, sanayiye, ulaşırmaya kadar çok değişik alanlarda çok yönlü bir değişim rüzgârı başladı. Her alanda piyasa güçlerine bırakılan kararların, hem ekonomik bunalım yarattığını hem de ülkenin gelişmesine katkı yapamadığını yaşam deneyleri içinde öğrenen Cumhuriyet yöneticileri, çözümlerini devletin değişik müdahale biçimlerinde aramaktaydı. Bu müdahale biçimleri sanayi alanında, demiryolunda deniz ulaşımının bir kesiminde doğrudan devlet yatırımcılığı ve işletmeciliği olduğu gibi, tarım ürünlerinin ihracatında devlet öncülüğünde bir kooperatifleşme, dış ticarete kontenjan ve takas sistemine gidilmesi, bankacılık kesiminde Merkez Bankası'nın kurulmasıydı.¹⁷⁶⁸ Türkiye bu bunalımı yaşarken üç dengenin kurulması için köklü önlemler almaktan çekinmemişti. Bunlar Türk parasının kıymetinin korunması, dış ödemeler dengesinin sağlanması, bütçenin açık

¹⁷⁶⁶ Ferlâl Örs, "Büyük Dünya Buhranı ve Yeni Ekonomi Politikaları", **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s.s. 114, 118.

¹⁷⁶⁷ Tezel, **a.g.e.**, s. 240.

¹⁷⁶⁸ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gözcü, **a.g.e.**, s.s. 364-404.

vermemesiydi. Buhranda Türk parasında hızlı bir değer kaybı yaşanmaya başlayınca, “bankalar konsorsiyumu”nun kurulmasından, Türk Parasını Koruma Kanunu’na ve nihayet Merkez Bankası’nın kurulmasına kadar uzanan, birçok köklü önlem ve kurum, devleti para politikasını yönlendirmekte güçlü araçlarla donatmıştı. Alınan önlemler, Türk parasının değerini stabilize ediyor, İkinci Dünya Savaşı’na kadar dünyanın en kararlı paralarından biri haline getiriyordu.¹⁷⁶⁹ 1929-1932 yılları arasındaki arayış döneminde, Türkiye’de liberal iktisadi politika terk ediliyor ve devletin ekonomi üzerindeki müdahaleci eğilimleri ağırlık kazanıyordu. Ancak, özel girişime duyulan yakınlıkta bir soğuma olmamıştı. Arayış döneminin sonunda, 1932 yılında, “devletçilik” dönemi başlamış sayılmaktaydı.¹⁷⁷⁰ Amaç, devletin ekonomiye etkin müdahalesi ve uygun iktisat politikaları ile milli kapitalizm ve milli bir burjuva sınıfı yaratabilmektir. Bu dönemde liberal ekonomi anlayışı hiçbir zaman terk edilmeksizin, ancak bazı düzenlemelere tabi tutularak, devletin ekonomik alanda, ama özellikle de sanayi alanındaki müdahalesi genişleyecek; özel girişimin desteklenmesi sürecekti. Bu genişleme, hiçbir zaman özel girişime karşı olmayacak; devlet, sanayi yatırımlarında bulunurken bu alanda bir çatışma yaratmamaya özen gösterecekti.¹⁷⁷¹

1930’lu yılların başında, ithal tüketim mallarının önünün kesilmesi, ikameyi yaratmış sanayinin hemen kurulamaması sonucu etkin bir “yerli malı kullan” kampanyası başlatıldı. Yerli Mallar pazarları açıldı ve yerli malı haftaları kutlanmaya başladı. Tüketim yerine tasarruf teşvik edilmeye başladı. “Ak akçe kara gün içindir” kitlelere iletilen en önemli mesaj oldu. Türkiye böylece kontrollü bir ekonomik politika aşamasına girdi.¹⁷⁷² 1931’de Üçüncü CHP Kurultayı’nda, “laiklik” ve “inkılapçılık” yanında “devletçilik” ilke olarak benimsendi. CHP’nin “altı ok”undan biri oldu. Türkiye, SSCB’den sonra, dünyada planlama uygulayan ilk ülke haline geldi. 1933’te hazırlanıp 1934-1938 arası uygulamaya giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, bu açıdan özgünlük taşımaktadır. 1930’lu yıllarda ortaya çıkan bu yeni anlayış, izleyen dönemlerde milli iktisat çerçevesinde “gerektiğinde devletçilik de yapılır ama işadaminin desteklenmesi esastır” gibi bir senteze vardı. Bu sentez

¹⁷⁶⁹ Tekeli, a.g.m., s.s. 190-192.

¹⁷⁷⁰ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 30.

¹⁷⁷¹ Koçak, a.g.e., s. 31; Tezel, a.g.e., s. 245.

¹⁷⁷² Çavdar, a.g.e., s. 245.

izleyen yıllarda Batı’da “*karma ekonomi*” diye tanımlandı. Denetimli karma ekonomi, 1980’li yıllara kadar kısa aralarla neredeyse kesintisiz sürdü. Bu açıdan 1930’lu yıllarla birlikte yaşanan ekonomi politikasındaki dönüşümler, izleyen yarım yüzyıl boyunca, gerek dünya, gerek iç koşullarla uyumlu olabildiği ölçüde, Türkiye’nin ekonomi politikalarının genel çerçevesini oluşturdu.¹⁷⁷³ Yine bu dönemde Türkiye’nin ekonomik gelişmesini sağlayacak adımlar hızla atılmaya başlandı. Nitekim 1930-1939 döneminde devletçi politikaların en belirleyici yönü, tarım dışındaki üretken alanlarda devletin asli yatırımcı ve üretici unsur olarak ortaya çıkmasıydı. Devletin demir ve (şilepçilik hariç) denizyollarında, millileştirmelerden sonra belediye hizmetlerinde ve enerjide egemenliği bu dönemde kesinleşti.

Planın 1934 yılında uygulamaya konulmasıyla, birçok sektörde devlet işletmeci olarak aktif rol oynadı. Öncelikli hedef hammaddenin yurtiçinde olduğu fabrikaların kurulmasıydı. Böylece tekstil, ipek, kâğıt, şeker demir-çelik, porselen-çini, klor üretmek üzere fabrikalar kurulmasına öncelik verildi. Birinci sanayi döneminde Bakırköy, Kayseri ve Ereğli’de bez, İzmit’te kâğıt, Nazilli’de basma, Gemlik’te ipek, Bursa’da Merinos, Paşabahçe’de cam, Kırıkkale Silah Fabrikaları kuruldu. Yine Karabük’te demir çelik fabrikaları ile Keçiözümlü’de kükürt, Zonguldak’ta Antrasit fabrikaları yapılarak işletilmeye başlandı. Madencilik alanında da kimi atılımlar bu dönemde gerçekleştirildi. Divriği Demir Madeni işletmesi bu dönem içinde gerçekleştirilen en önemli yatırımlardan biriydi. Bu sanayi kuruluşlarının para kaynağı, ülkedeki vergi gelirleri ve iç borçlanmadan sağlanan paralardı. Ayrıca bu dönemde Rusya’dan ve İngiltere’den de dış kaynak sağlanarak, borç para alındı ve bu fabrikaların yapımında kullanıldı.¹⁷⁷⁴

1930-1939 yılları, Türkiye’nin sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımlarını attığı yıllar olarak nitelendirilmelidir. Sanayinin sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızlarının ortalaması %10,3’tü. Gerçekten de sanayi kesimi, Cumhuriyet tarihinin bundan sonraki hiçbir döneminde, 1930-1939 yıllarının ortalama büyüme hızına ulaşamayacaktı. 1929 yılında cari fiyatlarla milli hasılanın %9,9’unu oluşturan sanayi kesiminin payı 1939’da %18,3’e çıkmıştı. Metalurji, özellikle demir-çelik,

---

¹⁷⁷³ Kazgan, a.g.e., s.s. 60-61.

¹⁷⁷⁴ Kemal Arı, “Cumhuriyet ve Ekonomik Kazanımları”, *İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi Dergisi*, S. 60, Ekim, 2010, s. 15.

kâğıt ve kimya sanayi kollarında ilk modern tesisler bu yıllarda kuruldu; inşaat malzemesi ve çimento üretiminde büyük sıçramalar gerçekleştirildi. Makine ve teçhizat yatırımlarındaki ortalama yıllık artış hızı %10 dolaylarındaydı.¹⁷⁷⁵

Gerçekten de Kazgan'ın belirttiği gibi, kamu iktisadi girişimleri (KİT) sanayinin belkemiğini oluşturdu ve imalat sanayi üretimindeki payını 1970'li yılların sonuna kadar artarak sürdürdü. Kazgan, KİT'lerin Türkiye ekonomisine kazandırdıkları ve önemi ile ilgili olarak şöyle devam etmekteydi:

Daha 1950'li yılların başında KİT'lerin imalat sanayi karma-değerindeki payları %54-55'i buluyordu. Buna karşılık, aynı yıllarda, işyeri sayısında payları sadece %4 kadardı. Başka bir deyişle, KİT'lerin ortalama büyüklüğü ortalama özel kesim firmalarının çok üstünde bulunuyordu. Devletçilik imalat sanayinde gelişmeyi hazırladı; öyle ki, Türkiye'nin gelişmesi kadar özel kesimdeki gelişmeyi de hızlandırdı. Başlangıçta büyük yatırım gerektiren imalat dalları (demir-çelik fabrikaları gibi), özel kesimde sermaye birikiminin çok sınırlı olduğu, sermaye piyasasının olmadığı bu yıllarda, kamu kaynaklarından karşılanarak kurulabildi. Yeni imalat dallarının kurulması da bu yolla gerçekleştirildi. Bundan başka, KİT'ler özel karlılık değil, sosyal fayda ilkesine göre kurulduğu için, Anadolu'nun azgelişmiş yörelerine götürülebildi; ilkel tarım dışında ekonomik faaliyetin bulunmadığı yörelere imalat sanayini getirerek buralarda istihdam yarattı, kentlere kitlesel göçleri sınırladı. Birçok kentin ekonomik olarak varlığı yerleşen tek bir KİT'le mümkün oldu.

Özel kesimin gelişmesinde ise, çok yönlü katkı yaptı. Bir kere, düz işçileri eğiterek becerili işçiye dönüştürdü; teknik kadroları ve yönetim kadrolarını üretim sürecinde eğitip bilgili, becerili kadrolar yarattı. Bunlar KİT'ten ayrılıp özel kesime geçtiklerinde, "dışsal fayda" sağladılar, yani yetişmesi için yatırım yapmadıkları becerili işgücünü istihdam edebildiler. Aynı şey teknolojik bilginin yayılması açısından geçerli oldu. Bir diğer katkı kaynağı bilinçli bir politika sonucunda

¹⁷⁷⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi, (1908-2002)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.s. 70-71.

*doğdu: KİT'lerin ürettiği aramalar-girdiler çoğu zaman maliyetin altında belirlenen satış fiyatları yoluyla, özel kesimin karlılığını artıran bir öge oldu. KİT'lerin ara girdi üretenlerinin etrafında bu girdileri kullanan küçük-orta boy özel işletmeler (KOBİ) doğdu; kredili satışları bunların finansman kaynağı oldu.*¹⁷⁷⁶

Bu arada, 1936 yılında, “İkinci Beş Yıllık Sanayi Programı” da hazırlandı, fakat özellikle, kaynak sağlanmasındaki zorluklardan dolayı uygulamaya konulamadı. 1938 yılında sanayileşme için bir başka dört yıllık program kabul edildi. 1939 yılında önemli ölçüde değiştirilen bu program da, gerek İkinci Dünya Savaşı’nın zor ekonomik koşullarından, gerekse sorunlara düzenli ve geniş kapsamlı bir biçimde yaklaşamamasından dolayı, pek başarılı olamadı.¹⁷⁷⁷ Sonuç olarak ulus devletin ve ulusal ekonominin temellerinin atıldığı bu yıllarda, Türkiye önemli çapta ekonomik gelişmeyi, arka planda yurtiçinde de yaşanan çok sayıda siyasal, toplumsal badireye rağmen gerçekleştirilebildi. Büyük Ekonomik Bunalım ve İkinci Dünya Savaşı yılları dışında kişi başına yıllık ortalama gelir artışının %9-10 kadar olması, uygulanan ekonomi politikalarının başarısını göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarının tarımda ve sanayide yarattığı yıkım, siyasal düzlemde etki yaratmaktan da geri kalmadı. Düşen nüfus artış hızına rağmen, kişi başına gelir artışının duraklaması, çok partili düzene geçilmesiyle 1950’de CHP’nin iktidarı kaybedip yerini DP’ye bırakmasıyla sonuçlandı.¹⁷⁷⁸

6.2. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İzmir’de Ekonomik Yaşam

İzmir, ılıman iklim kuşağında bulunan verimli alanları ve uzun mesafeli kervan yollarını denizle bütünleştiren coğrafi konumu nedeniyle, canlı bir ticaret yaşantısına sahiptir. Bu canlılığı, İran ve Anadolu içlerinden gelen kervanlarla, Fransa, Venedik, Raguza, Dubrovnik gibi Akdeniz ülkelerine ait tüccar gemilerinin alışverişleri oluşturuyordu. Öte yandan, bölgede yetişen ürünlerin önemli bir bölümünün deniz yoluyla İstanbul’a sevkıyatı, İzmir’in ticari hacmini yükselten bir

---

¹⁷⁷⁶ Kazgan, a.g.e., s.s. 71-72.

¹⁷⁷⁷ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 353.

¹⁷⁷⁸ Kazgan, a.g.e., s.s. 73-74.

başka etkendi.¹⁷⁷⁹ Böylece kent 17. yüzyıldan itibaren süratle gelişerek Anadolu'nun İstanbul'dan sonraki en önemli ticaret şehri haline gelmişti.¹⁷⁸⁰ 19. yüzyılda meydana gelen sanayi devrimi, yol açtığı üretim patlaması, teknolojik gelişmeleri hızlandırması ve ulaşım araçlarının yeni bir aşamaya geçmesini sağladığı gibi; dünya uluslarının birbirleriyle ekonomik ilişkilerini de üst düzeylere tırmandırdıkları bir süreci başlatmıştı. Sanayileşen ülkeler, hammadde elde etmek, işlenmiş ürünlerine pazar bulmak konularında, ulaşım, ticarette, birbirleriyle büyük bir yarışa girdiler. Bu yarış aynı zamanda, geri kalmış ya da az gelişmiş ülkelerin sömürgeleşme sürecini betimlemektedir.¹⁷⁸¹ Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu, dünya kapitalist düzeniyle tam anlamıyla bütünleşmiş dışa bağımlı ekonomik yapısıyla Avrupa ekonomisinin açık pazarı haline gelmişti.¹⁷⁸² Bu yüzyılda İmparatorluk toprakları kapitülasyonların getirdiği bazı kolaylıklar, vergi indirimi ve vergi kaçakçılığı, rüşvet, ucuz işçilik ve zengin hammadde kaynakları dolayısıyla yabancılar için cazip bir yatırım alanı olmuştu. İzmir, İstanbul, Adana, Konya gibi büyük, ulaşımı kolay, geniş hinterlanda sahip kentler, yatırımcıların tercih ettiği bölgelerin başında gelmekteydi. Yabancılardan oluşan özel girişimciler, Avrupa ülkelerinde kolayca alıcı bulabilen ve iç pazarda çok aranan tekstil, pamuk ve yün, kereste, deri, ipek, zeytinyağı, sabun ve maden gibi tüketim mallarının üretimine yönelmişlerdi. Bunların bir kesimi büyük yabancı tröstlerin Osmanlı ülkesindeki uzantısı olup gereksinim duyulan acil hammaddeler elde etme amacıyla kurulmuşlardı. “Batı’dan gelip doğuya yerleşen Avrupalı toplum” anlamına gelen “Levantenler”, bu ticari köprüünün Osmanlı ülkesindeki bekçileriydi.¹⁷⁸³ Bu anlamda Batı Anadolu ve İzmir kapitalist sistemle bütünleşme ve sömürgeleşme sürecinin en önce ve yoğun yaşanan (adeta talan edilen) yerleri oldular. İngiltere ve Fransa’nın birbiriyle yarıştığı bu süreçte İzmir’in ekonomik büyümesindeki önemli bir faktör, uluslararası ticaretin ihtiyaçlarını karşılayabilmesiydi. Batı Avrupa’da tekstil sektöründeki büyüme, kumaş üretiminde kullanmak üzere hammaddeye ve bitmiş ürün için bir pazara ihtiyaç duyuyordu. İzmir ikisini de sağlayabilirdi.

¹⁷⁷⁹ Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir’de Sanayileşme*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, s. 67.

¹⁷⁸⁰ Mübahat Kütükoğlu, “İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu*, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 27.

¹⁷⁸¹ Martal, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁷⁸² Tezel, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁷⁸³ Aksoy, *a.g.m.*, s. 200.

İmparatorluğun kıyı bölgelerini ve kara kütlesini kapsayan kısa ve uzun mesafe kara ve denizyolu güzergâhlarıyla İzmir, Avrupa kumaşlarını, çivit ve kırmızı gibi boya maddelerini, Avrupa üzerinden gelen kahve ve şeker gibi sömürge mallarını ithal edip, büyük bir kitlesel tüketim potansiyelinin olduğu tüm Doğu Akdeniz’e Anadolu ve İran pazarlarının ücra köşelerine kadar dağıtıyor buna karşılık pamuk, pamuk ipliği, ipek, tiftik ve yün gibi ürünleri belli başlı Avrupa pazarlarına ihraç ediyordu. Böylesi önemli bir dizi metanın ticareti, zeytinyağı ve buğday ihracatıyla desteklenmişti.¹⁷⁸⁴

Batılı sermayedarlar için yapılan tarımsal üretimin dışında ilk sanayi girişimleri bugünkü Basmane semtine adını veren Basmane Tren İstasyonu’nun bulunduğu yerde, bir Fransız girişimcinin 1795 yılında yaptırdığı pamuk fabrikasıyla başladı. Bu fabrikayı daha sonra Şark Kâğıthane’si ve 1850 yılında açılan ilk buharlı un fabrikası izlemiş ve bu süreçte iplik, çuha, dökümhanelerle birlikte gıda sanayiine yönelik birçok fabrika faaliyete geçmişti. Fakat ne yazık ki uygulanan gümrük sistemi, yabancı sermayenin baskısı ve yönetimdeki aksaklıklar vb. sebepler sonucu, bu fabrikaların büyük bir çoğunluğu bir süre sonra kapanmış ve serpilmek isteyen yerli sermaye, büyümeden kepenklerini kapatmak zorunda kalmıştı. Bunun en güzel örneklerinden birini 1850 ile 1860 yılları arasında kapanan 18 basma fabrikası vermektedir. Avrupa malları ile rekabet edemeyen bu fabrikalar İngiliz şirketlerinin de baskısıyla kapanmak durumunda kalmıştı.¹⁷⁸⁵ Kırım Savaşı da bu konuda olumsuz rol oynamıştı. Bu savaşla Osmanlı Devleti, Rusya’nın baskısından kurtuluyor ama müttefik ürünlerinin hücumuna uğrayarak, yerli pazarlarını tümünden yabancılara kaptırıyordu. Avrupa ürünlerinin İstanbul ve İzmir pazarına akması, büyük bir canlılığın doğmasına yol açmıştı. Liman kentlerinde dışalımın böylece, bir daha aradaki farkı kapatmamak üzere, dış satışlara göre tırmanışa geçmişti. Böylece

¹⁷⁸⁴ Elena Frangakis-Syrett, “18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın balarına kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış”, **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001, s. 75.

¹⁷⁸⁵ Aksoy, **a.g.m.**, s.s. 201-202; Melih Gürsoy, “İzmir Sanayinin Geçmişi ve Bugünü”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.s. 127-128; Zeki Arıkan, Abdullah Martal, “İzmir’de İlk Buharlı Un Fabrikası”, **İÜ Edebiyat Fakültesi, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, İstanbul, 1998, s.s. 10,18-19.

İzmir’de Müslüman sanayici ve tüccar gittikçe silinecek ve yerlerine yabancı dışalımıcılar gelecekti.¹⁷⁸⁶

19. yüzyılın başında İzmir’in ekonomik hayatı hemen tamamıyla yabancıların elindeydi: İzmir’in hinterlandıyla bağlantısını sağlayan Aydın-İzmir demiryolu hattı ve işletmesi İngilizlerin, Kasaba-İzmir demiryolu hattı ve işletmesi Fransızların denetimindeydi. Liman işletmesi ve rıhtımda ulaşımı sağlayan Kordon tramvayları Fransızların tekelindeydi. Konak’tan Göztepe’ye kadar uzanan tramvay hattını ise Belçikalılar işletiyordu. İzmir’in su ihtiyacının büyük bir kısmı yine Belçikalılara ait olan su şirketi tarafından sağlanıyordu. Kentin aydınlatılmasını sağlayan İzmir Havagazı Kumpanyası’nın merkezi Londra’daydı ve önemli konularda emirler doğrudan buradan geliyordu. Körfezde taşıma imtiyazı Belçikalıların elindeydi. Tüm bunlara karşın İzmir Belediyesi’nin birkaç yabancı şirketle yaptığı girişim dışında hiçbir etkinliği yoktu.¹⁷⁸⁷ İzmir’in finans piyasalarını yönlendiren ve denetleyen bankalar ve bankerlik tamamen gayri Türk unsurların elindeydi. Fransızlar tarafından kurulan Osmanlı Bankası ve Midilli Bankası, Credit Lyonnais, Anadolu Bankası, Atina Bankası, Deutsche Bank, Bank Oriente hep yabancı sermayeli bankalardı.¹⁷⁸⁸ Bundan başka, İtalyan G. Marcopoli Oğulları ve Frateli Aliotti, Rum bankerlerden Convella-Caridhia, Hacı Kostı, Dellagrammatica, Avusturyalı J. M. Bosovich ve Cramer Kardeşler, İngiliz Ed Keyser Kumpanyası bankalar kadar güçlü finansman kuruluşlarıydı.¹⁷⁸⁹ Osmanlı niteliği taşıyan tek banka olan Ziraat Bankası ise, tamamen işlevsiz bir durumdaydı. 1905 yılında İzmir’de faaliyet gösteren altmışa yakın banker arasında tek bir Türk bile bulunmuyordu. Öte yandan ticari hayatın ayrılmaz bir parçası olan ve İzmir’de sayıları yüze yaklaşan sigorta şirketleri içinde Türk kimliğine sahip bir şirkete rastlamak da mümkün değildi. İzmir ticaretinin denizyoluyla dış dünya ile ilişkisini sağlayan 40 civarında gemi acentasının tamamı yabancıların elindeydi.¹⁷⁹⁰

İzmir’in ekonomik yaşantısında Türk unsurunun ortaya çıkması ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin uyguladığı ekonomi politikalarıyla olacaktı. İkinci

¹⁷⁸⁶ Aksoy, **a.g.m.**, s. 202.

¹⁷⁸⁷ Sabri Yetkin ve Erkan Serçe, **Kuruluştan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi**, İletişimevi, İzmir, 1998, s.s. 57-58; Aksoy, **a.g.m.**, s.s. 48-49.

¹⁷⁸⁸ Atay, **Tarih İçinde...**, s. 76; Aksoy, **a.g.m.**, s. 44.

¹⁷⁸⁹ Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan...**, s. 44.

¹⁷⁹⁰ Yetkin ve Serçe, **a.g.e.**, s. 58.

Meşrutiyet’le hayata geçirilmeye çalışılan milli iktisat politikaları çerçevesinde Türk girişimciler desteklenmiş, var olan yabancı ortamda Türk ve Müslüman girişimciler yaratılmaya gayret edilmişti. Fakat yine de belirtmek gerekir ki Türklerin ticaret hayatına girmesi bu sektörde önemli yerlerde olduklarını göstermiyordu. Çünkü komisyonculuktan öteye geçmeyen pozisyonları karşısında bütün köşe başları gayrimüslimler ve yabancı uyruklular tarafından tutulmuştu.

Zorlu geçen Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarından sonra Türk kimliği etrafında yeni bir devletin kurulması yeni bir dönemin başladığını da ifade ediyordu. Osmanlı siyasi yapısının tasfiyesi ve yerine Milli Mücadele sırasında şekillenmeye başlayan siyasi, toplumsal ve ekonomik kurumlaşmanın hızla yerleştirilmesi gerekiyordu. 1923 koşulları düşünüldüğünde, bu amaca ulaşabilmek için atılacak adımlarda, bir yönüyle kolaylıkların, diğer yönüyle de zorlukların varlığı dikkat çekmektedir. Kolaylık, büyük ölçüde “ulusal devlet” olmanın önündeki engellerin kalkmasından kaynaklanıyordu. Lozan’da kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte ecnebilerin ayrıcalıklı konumları sona erdiği gibi, mübadele antlaşmasıyla, Osmanlı’dan devralınan kozmopolit yapı yerini ulusal yapıya terk ediyordu. Böylece Türkiye, yabancı ve azınlık sermayesinin kolaylıkla at koşturabileceği, büyük karlar sağlayabileceği bir alan olmaktan çıkıyordu. Gerçi yabancı sermayeye karşı alınmış direkt bir tavır yoktu; ancak getirilen kısıtlamalarla yabancı sermayenin, sermayedardan çok ulusal ekonomiye katkı sağlayabilecek bir içerik kazanması sağlanmıştı.¹⁷⁹¹

Kurtuluş sonrasında Ege ve İzmir’in durumu hiç de iç açıcı bir manzara arz etmiyordu. İşgal döneminin sonunda, İzmir’deki genel ekonomik görüntünün, üç önemli ana etkenin zorlamasıyla biçimlendiği anlaşılmaktadır. Bu üç ana etkenden birincisi, savaşın bitiminde İzmir’in karşılaştığı büyük yangından gördüğü zarar ve ortaya çıkan büyük yıkıntı; ikincisi, ekonomide pek etkin iki ayrı kitleyi oluşturan Rumlar’ın ve aynı ölçüde olmamakla birlikte Ermeni nüfusun yöreyi ve İzmir’i terk etmeleri, dolayısıyla başta ticaret sektörü olmak üzere, tarım, küçük imalat ve hizmet sektöründe beliren ekonomik boşluk; üçüncüsü de, Anadolu’nun İzmir dışında yıkıma uğramış pek çok yerinden, savaşın zararını görmüş felaketzede kitlelerin

---

¹⁷⁹¹ Sabri Yetkin ve Erkan Serçe, **İzmir Esnaf ve Ahali Bankası’ndan Egebank’a (1928-2000)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 23

büyük gruplar halinde yöreyi terk eden etnik gruplardan artakalan terkedilmiş mallardan bir pay kapmak, bir eve, bir bağa ya da tarlaya yerleşmek, hiç olmazsa, bir iş bulup çalışmak için İzmir'e ve çevresine doğru yoğun biçimde göçleridir. Bu üç ana etkeni tamamlayan ama üretimi azaltmaya değil, artırmaya dönük niteliği bulunan dördüncü etken de, mübadele yoluyla Türkiye'ye getirilen Yunanistanlı bir kısım Müslüman göçmenden, 32.000 kişiye yakın bir grubun, İzmir'e yerleştirilmesidir. Belli başlı bu dört etken, Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde, İzmir'in ekonomik yapısı üzerinde etkileri olan ve ekonominin yeniden biçimlenmesinde, olumlu-olumsuz yönde rol oynayan olgulardır.¹⁷⁹²

Ekonomik altyapının ilk etkeni olarak karşımıza 1922 yangını çıkmaktadır. Yangınla birlikte İzmir'deki ticari yaşamı altüst olmuş, bütün ticari depolar ve mağazalar alevlerin ortasında kalmış, ithalat ve ihracat olanaksız hale gelmişti. Meydana gelen hasarın yanında maddi olarak da büyük bir yıkım oluşmuştu. İzmir piyasasında dolanımdaki 40.000 liradan 18.861 lira nakit yanmış; binalarda 176 milyon liralık; tesisat ve makinelerle, depolardaki emtia ve stokların yanmasıyla 65 milyon liralık hasara neden olmuştu.¹⁷⁹³ Benzeri türdeki yıkıma, İzmir'e bağlı köylerde, nahiyelerde ve çevre kentlerde de tanık olunmaktaydı. On yıldan fazladır devam eden aralıksız savaşların neden olduğu insan ve ekonomi kayıpları bir yana, ekonominin ana unsuru olan çiftçi, tüccar, sanatkâr ve amele gruplar da, bu karmaşık durumdan oldukça etkilenmişti. Üretime dönük hizmet veren sektörler, savaşın bitiminde büyük ölçüde üretim araç-gereçlerini ya yitirmiş ya da kullanılamaz derecede tahrip edilmiş olarak bulmuşlardı. Bölgenin büyük ölçüde boşalması sonucunu getiren dışa yönelik göçler ise, önemli bir üretim ve iş kaybı meydana getirmiş; terkedilmiş mallardan olan pek çok fabrika, değirmen, atölye, bağ ve bahçe, üretim yapar durumdan üretim yapamaz duruma düşmüştü.¹⁷⁹⁴

İkinci olarak savaşın bitimine kadar ekonomik faaliyeti elinde tutan başta yabancı uyruklu yatırımcılar olmak üzere Rumlar, Ermeniler kentten ayrılmaları gelmektedir. Bu giden kitlenin beraberlerinde işlerini ve sermayelerini de götürmeleri başta ticaret olmak üzere, işgücü, imalat, sanayi kollarında büyük

¹⁷⁹² Arı, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde...", s. 31.

¹⁷⁹³ Bülent Durgun, "Kurtuluştan sonraki İlk Günlerde İzmir'de Sosyo-Ekonomik Durum", **ÇTTAD**, C. XI, S. 23, Güz, 2011, s. 19.

¹⁷⁹⁴ Arı, **a.g.m.**, s. 32.

boşluklar yaratmış, İzmir ekonomik hayatı kökünden sarsılmıştı.¹⁷⁹⁵ Özellikle sanayi sektöründe küçük imalatı yapan Rum kesimin ayrılmasıyla onların geride bıraktığı mallar ve üretim araçları büyük ölçüde ilgisiz kişilerin yağmasına uğramıştı. Uygulanan yanlış ve tutarsız politikalar yüzünden söz konusu bu malların haksız yere yağmalanması ve ilgisiz kişilerin eline geçmesi engellenememiş, böylece örneğin bağcılıktan anlamayan önemli bir kitlenin, Rumlardan kalan bağlara el koyması, kuru üzüm üretiminde önemli boyutta kayıplara neden olmuştu. Kaybın diğer boyutunu işgücü kaybı ve tarlalarda toplanamayan malların çürümeye terk edilmesi oluşturmaktaydı.¹⁷⁹⁶ Temel ekonomisi tarıma dayanan kentte tarım ürünlerinin yediği bu darbeye ek olarak gelen göçmenlerin neredeyse tümü tarımla uğraştığı ve şehirlilerin de ekonomik hayat üzerinde gözle görülür bir etkisi olmadığı için yeni bir zanaat getirmemiş, yalnızca ülkenin zaten tarım temelli olan ekonomisini iyice şişirmişlerdi.¹⁷⁹⁷

Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde, dış dokunur bir sanayi sektörünün varlığından söz edilememektedir. Vilayet içinde, çeşitli nahiyelere dağılmış biçimde, tarım ürünlerini işlemeye dönük zeytinyağı, un, sabun ve üzüm ayıklama ve temizleme fabrika ve atölyeleri bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra, başta Kemalpaşa, Karaburun ve Seferihisar olmak üzere, halıcılık ve dokumacılığın yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Dokuma tezgâhlarında, mefruşat ve elbiselik kumaş dokunmaktaydı. Bunların bir kısmı, Avrupa'dan getirilen ipliklerle sağlam alacalar, bir kısmı da, ipek kozalarından elde edilen ipliklerle kuru bez denilen yatak, yorgan ve gömlek kumaşları dokumaktaydı. Rumlara ait olup sonradan terkedilen deri işleme atölyeleri de vardı. Zeytinciliğin yoğun olduğu yerlerde de, basit yöntemlerle sabun yapılan atölyeler mevcuttu. Ayrıca, kiremit, desti, çanak, çömlek, tuğla imal eden fabrikalar bulunuyordu. Ama bütün bunlar, dış pazarlarda satılabilecek

---

¹⁷⁹⁵ Melih Gürsoy, "Son Yıllarda İzmir'de Ekonomi", **II. Uluslararası İzmir Sempozyumu**, Haz.: Necmi Ülker, İzmir, 1998, s. 82; Renee Hirschon, "Lozan Sözleşmesi'nin Sonuçları: Genel Bir Bakış", **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der: Renee Hirschon, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.s. 21-22.

¹⁷⁹⁶ Arı, **a.g.m.**, ss. 36-38.

¹⁷⁹⁷ Hirschon, **a.g.m.**, s.s. 21-22.

niteliklere ve orana sahip olmak bir yana, yörenin gereksinimlerini karşılayabilecek düzeyde bile değildi.¹⁷⁹⁸

6.3. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Gündelik Yaşama Etkileri

Dünya Ekonomik Bunalımı, Ege'yi ve özellikle Türkiye'nin ithalat ve ihracat şehri olan İzmir'i büyük ölçüde etkilemişti. Buhran, iç piyasaya üretim yapan küçük üreticileri derinden sarsmış, krizin pençesinde yok olma noktasına getirdi. Buhranın ilk etkileri Ege bölgesinin temel ürünleri üzüm, incir, pamuk ve tütün üzerinde görüldü. Pazarlar daralıp da fiyatlar hızla düşüşe geçince, ihracat yapılamaz hale geldi. Bunun yanı sıra ihracata dayalı tarım fiyatlarının düşmesi ihracatçı tüccarların da büyük ölçüde etkilenmesine neden oldu. 1923 yılından itibaren hızlı bir gelişme gösteren Ege bölgesi ihracatı, kriz etkilerinin yoğun olarak etkisini gösterdiği 1930 yılından başlayarak düşüşe geçti. 1929 yılında 51 ton olan üzüm rekoltesi, 1930 yılında 35 bin tona düştü. İhraç edilen üzüm miktarı da 44.422.288 liradan 38.500.652 liraya geriledi. İncir ihracatı, 1931 yılında 24 bin ton, 5,2 milyon liraya; 1932 yılında 23.400 ton, 3,5 milyon liraya, incir fiyatları 1929 yılına göre, 1932 yılında yarı yarıya düştü. Bu düşük fiyatlar 1933, 1935, 1936 yılında da devam etti. Buhrandan etkilenen ürünlerden biri de pamuktu. 1929 yılında 7 milyon kilo olan pamuk rekoltesi, 1930 yılında 6 milyon kiloya düştü. Dış ticarete yaşanan kriz, 1932 yılından itibaren aşılmaya başlandı, rekolte ve ihracat miktarlarında yükselişler oldu. Örneğin 1931 yılında 26 bin ton olan üzüm rekoltesi 65 bin tona, 24.987 ton olan ihracat miktarı 48.900 tona yükseldi. Ancak düşük fiyatlar nedeniyle aynı oranda gelir elde edilemedi, 1931'de 9,2 milyon lira olan ihracat bedeli 1932'de ancak 10 milyon liraya yükselebildi.¹⁷⁹⁹ Ayrıca bu yıllarda olumsuz hava koşullarının yarattığı ortam, üzüm üreticilerini daha da zor durumda bıraktı. Müskirat İdaresi'nin vergiyi düşürmesi ve 3 kuruş prim vermesi de işe yaramadı. Çünkü bu dönemde dışarıda şarap 12 kuruş iken ülkemizdeki fiyatı 22-23 kuruştı. Bu ise ihracatı imkânsız hale getirmekteydi. 1929 yılında Amerika ve İngiltere'nin Türk incirine ağır gümrük vergisi koyması üretici için bir başka darbe oldu. Bu yıllarda incir için durum pek

¹⁷⁹⁸ Arı, **a.g.m.**, s.45; Tefik Çavdar, "Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde Osmanlı Ekonomisi ve İzmir", **Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu (1885-1985)**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1985, s. 124.

¹⁷⁹⁹ Feriâl Örs, "Buhranın Ege ve İzmir'e Yansımaları", **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s.129.

farklı değildi. Yunan ve İtalyan üreticilerle rekabet etme şansı kalmaması nedeniyle de büyük miktarlarda incir üreticinin elinde kaldı.¹⁸⁰⁰

1926-1932 yılları arasındaki İzmir Limanı'na giren ve çıkan ticari vapur, motor ve yelkenlilerin adedi ve tonilatoları, buhranın Ege ve İzmir'e etkilerine dair önemli ipuçları vermektedir. 1928 yılında İzmir Limanı'na gelen vapurların tonilatosu 2.054.068 iken, 1932 yılında bu rakam 1.744.036'ya; motor ve yelkenlilerin tonilatosu ise 48.607'den 36.367'ye düştü.¹⁸⁰¹ Ticaretteki çöküntünün diğer bir boyutunu oluşturan bankalar da zor günler geçirmekteydi. İzmir'de bulunan Alman bankasında başlayıp kısa zamanda diğer bankalara da sıçrayan kargaşa durumu, İzmir ekonomi piyasalarını durma noktasına getirdi. Müşterilerin telaşa kapılıp yatırımlarını çekmeleri sonucu, bankalar finans piyasalarına güvence olarak gösterdikleri para rezervlerinin büyük bir bölümünü kaybettiler.¹⁸⁰² Bu kayıp, bankaları krize karşı dayanıksız hale getirdi. Tüm sektörlerin lokomotifi sayılan bankacılık sektörünün krize karşı dayanıksız hale gelmesi, piyasaların tamamında kayıpların yaşanmasına neden oldu. Bankalardan geriye çektikleri yatırımlarını kendi imkânlarıyla saklama yoluna giden müşteriler, kriz ortamının yarattığı belirsizlikle, alışveriş yapmaktan kaçınıyorlardı. İzmir piyasalarındaki durgunluk tüm meslek gruplarında hissediliyordu. Özellikle nakit döngüsü ile işlerini yürüten tüccarlar, bu durgunluktan en çok etkilenen grup oldu. Borçlarını ödemek için satış yapmak zorunda olan tüccarlar, İzmir piyasasında umdukları satışları yapamadılar. Tüccarlar günü gelen borçlarını ödemek için bankalara başvurduysalar da bankalardan da

---

¹⁸⁰⁰ Nuri Poyrazoğlu, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir'de Görülen Etkileri", **DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2008, s.s. 40, 42.

¹⁸⁰¹ Örs, **a.g.m.**, s.128; Kemal Arı, "İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri-Lozan'dan Kabotaja", **Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yay.**, No: 2, İzmir, 2008, s. 270.

¹⁸⁰² Bunun bir örneği Deutsche Orient Bank'ın mali krize girdiğinin duyulması İzmir'de mevduatı bulunan müşterileri paniğe sokmuş, paralarını geri alamayacağını düşünen müşteriler harekete geçirmiş bankanın İzmir şubesinde paralarını geri almak isteyen müşterilerce uzun kuyruklar oluşmuştur. İlk etapta %20'sini vereceğini açıklayan banka krizin etkisi azaldıkça bu oranı %30-%40'lara çıkarmış bu da müşterilerin gittikçe daha fazla güvenmesine ve uzun kuyrukların azalmasına neden olmuştur. Fakat ilerleyen zamanda halkın marka olan ilgisinin azalmasıyla bankaya yatırımlar durma noktasına gelmiştir. Bkz.: Erdal İnce, "1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya'daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması 'Deutsche Orient Bank'", **ÇTTAD**, S. 16-17, Bahar-Güz, 2008, s.s. 301-302.

olumlu yanıt alamadılar. Bu durum, birçok tüccarın borcunu ödeyememesine ve bunun sonucunda da iflas etmesine neden oldu.¹⁸⁰³

Gündelik hayatta her geçen gün daha fazla duyulmaya başlayan bu iflaslar nedeniyle, intihar gibi acı olaylar yaşanmaya başladı. Tüccarların bir taraftan ödemeleri gereken meblağları ödeyecek nakitlerinin olmaması ve banka kredisi alamamaları, diğer taraftan devletin aldığı ağır vergilerin artması ve alacaklarını tahsil edememelerinin yarattığı çözümsüzlük ortamı, intiharı son çare olarak kentin gündeminden düşürmüyordu. İzmir’de o günlerde yaşanan ekonomik buhran açlık ve yoksulluğu katmerlendirerek artırırken, pek çok yerde görüldüğü gibi, beslenemeyen köylülerin ot yemek durumuna kadar düştüğü büyük yoksullaşma bu dönemin en belirgin özelliği haline gelmiştir.¹⁸⁰⁴

Diğer yandan 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Bunalımı nedeniyle ortaya çıkan bazı yeni vergi türleri Türkiye geneli tüm vatandaşlar için ağır bir yük oluşturdu. Getirilen yeni vergilerle beraber kentli köylüden 15 kat fazla vergi ödemekteydi. Üstelik kentte yaşayan bütün kesimler bu vergileri orantılı bir şekilde paylaşmıyor, yükün neredeyse tamamı memur ve işçilerin sırtına yükleniyordu. Nitekim bu kesimin kişi başına ödediği vergi 157 lira iken kentin diğer kesimini oluşturan iş sahibi mükellefler, yani tüccar, esnaf, fabrikatör gibi kişiler kişi başına 15 lira vergi ödemekteydi. Vergi yükünün kentli ve memur üzerine endekslenmesi nedeniyle, nüfusun %1’ini oluşturan memurlar kazanç vergisinin %25’ini ödüyordu. Benzer biçimde kazanç, buhran ve denge vergilerini ödeyen kesim nüfusun %1’ydi ve devlet gelirlerinin 1/5’i bu kesimin ödediği vergilerden oluşmaktaydı. Sayısı 200.000 kişiyi bulmayan memur kesiminden alınan dolaysız vergiler ise ülkenin geri kalan kesiminden alınan toplam vergiye eşitti. Ayda 70 lira geliri olan bu kesim ücretlerinin 1/3’ünü devlete vergi olarak geri ödüyordu. Buna karşılık, kentli yerel sermayeyle ilgili koruyucu tedbirler nedeniyle, tüccar, sanayici, esnaf gibi kentli yerel sermayenin ödediği vergi toplam kazanç vergilerinin %2’si kadardı. Çoğunluğu oluşturan köylü nüfusun ise durumu pek farklı değildi. Nüfusun %85’ini meydana getiren bu kesim toplam kazanç vergisinin %62,5’ini ödemekteydi. Kişi başına

---

¹⁸⁰³ İnce, **a.g.m.**, s. 305.

¹⁸⁰⁴ Alev Gözcü, “Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları”, **ÇTTAD**, C. VI, S. 14, Bahar, 2007, s.s. 86-89.

köylüden alınan verginin daha az olması tarım üreticisini kısmen koruma kaygılarından kaynaklanmakla birlikte gerek kentlinin, gerekse köylünün ödemekle yükümlü olduğu vergiler dikkate alındığında toplam vergi yükünün bu kesimlerin üzerine yüklendiği görülmekteydi.¹⁸⁰⁵

Ülke genelindeki bütün bu olumsuz koşullara ek olarak İzmir'in kendi özel koşullarından kaynaklanan ya da belediyenin kaynak yaratmak amacıyla aldığı vergiler de vardı. Örneğin Bostanlı ve Halkapınar bataklıklarının kurutulmasında halktan beş taksitle 25 kuruştan 125 kuruş alınması duyuruluyordu. 15 yaşından küçükler ve kadınlar bu verginin dışında tutulmuş fakat uygulama kentlinin gündelik hayatını çekilmez bir hale getirdi.¹⁸⁰⁶ Belediyenin 1931 yılı sonunda uygulamaya koyduğu vergilerden biri de oktruva resmiydi. Belediyenin aldığı bir nevi gümrük vergisi olarak nitelendirebileceğimiz bu vergi, İzmir'e mal girişini büyük ölçüde düşürdü. Tüccarlar başka kentlere yönelmek durumunda kaldı. İzmir'de mal satan tüccarlar ise oktruva resmini bahane ederek fiyatları daha da yükseltti. Bütün bu uygulamalar da pahalılığın bir kat daha artmasına ve basında birçok kez eleştiri konusu yapılmasına neden oluyordu.¹⁸⁰⁷

Kentin gündelik yaşamında hayatı pahalılaştıran bir diğer etken kentsel hizmetleri gören özel şirketlerdi. Bu şirketlerin kâr rasyonelleri gereği, hizmetin ekonomik olduğu yörelerde yapılması ve pahalı satılması, kentsel yaşamdaki pahalılığı artırmıştı. Mezbaa vergilerinin neden olduğu et pahalılığı, bütün deniz ve kara ulaşım, sigorta, yükleme ve boşaltma tarifeleri, kordon vergileri, oktruva resmi bunların arasında sayılabilir. Demiryolları, Vapur İdaresi limanda yükleme boşaltma faaliyetlerini koordine eden Tahmil ve Tahliye Şirketi ve Kordon Şirketi'nin yanı sıra sigorta kumpanyaları da devletin daimi kontrolü altında olmasına karşın, tarifelerin indirimiyle ilgili herhangi bir girişimde bulunulmaması, yaşamı pahalılaştıran etkenlerdi.¹⁸⁰⁸ 1930'lu yıllarda gerek merkezi hükümetin gerekse de yerel yönetimin yukarıda bahsedilen uygulamaları ve İzmir'in kendi kentsel özelliklerinden kaynaklanan sıkıntılar kent ve köyde yaşayan insanların yaşam koşullarını olumsuz yönde etkiledi ve toplumda yoksullaşmayı yaygınlaştırdı.

¹⁸⁰⁵ Göksu, **a.g.e.**, s.s. 30-31.

¹⁸⁰⁶ **Hizmet**, 11 Teşrinievvel, 7 Kânunuevvel 1332; **Anadolu**, 14 İkinciteşrin 1332.

¹⁸⁰⁷ **Yeni Asır**, 11 Nisan 1332.

¹⁸⁰⁸ Göksu, **a.g.e.**, s.s. 34-35.

1929 ve 1930 kışının çok zorlu geçmesi, sel felaketleri ve depremler ise bunalımı tırmandırdı. Bu yılların kötü hava koşulları ile yaşanan seller hem yolları hem de tarım arazilerini mahvetti. Bu da ürün miktarının azalmasına hem köylünün, hem tüketicinin hem de tüccarın zor duruma girmesine sebep oldu. Kışın çok şiddetli geçmesi nedeniyle birçok ürün zarar gördü. Bu da pazarda satılan sebze ve meyve fiyatlarını artırdı; üreticiyi de, tüketiciye tüccarı da zarara soktu. Yağışların yazın da devam etmesi özellikle ürünlerde büyük oranda zarara neden oldu. Üzümler sergide ıslandı, yağmurda ıslanan incirlerde kurtlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalındı. Tütünler zarar gördü.¹⁸⁰⁹ Örneğin Amerika'ya gönderilen incirler ıslandıkları için ekşidiklerinden dolayı geri gönderildi.¹⁸¹⁰ Islanan üzümlerin Müskirat İdaresi tarafından satın alınması gündeme gelse de yeterli deponun olmaması, çok düşük ücret vermesi ve üzümlerde belirli özellikler araması üreticiyi tatmin etmedi.¹⁸¹¹ İzmir halkının zor günlerini Sıtkı Şükrü şöyle anlatıyordu:

Köylü parasız. Tüccar düşünce içinde. Şehirli ıstırap çekiyor. Bereketli mahsullerimiz fena havalara kurban gitti. Bu sene memlekete giren para bizi sevindirmede. Koca kış kapımızın önünde bekliyor. Bin bir ihtiyaç içindeyiz. Geçen kış on beş açığöz Yahudi'nin yazdan Yunanistan'a ve komşu memleketlere kaçırdıkları fasulye, nohut vesaire gibi gıdası yüksek mahsullerimizden de mahrum kaldık. Kış ortasında halkımızın en mühim gıdası olan fasulyenin okkası 70 kuruşa kadar çıkmıştır. Çünkü kurnaz Yahudilerin ucuz ucuz toplayıp da harice kaçırdıkları bütün bu gıdaları tekrar memleketimize getirmek zarureti hâsıl olmuştu. Çok muhtemeldir ki bu kış yine aynı akıbete uğrayarak kendi mahsullerimizi hariçten geliyormuş gibi ateş pahasına yiyeceğiz. Ve birçok fakirlerimiz de fasulyeden mahrum kalacaklardır. Ticaret odalarımızın bu mühim mesele üzerinde ne gibi tedbirler aldıklarını

¹⁸⁰⁹ Ahenk, 17 Ağustos 1929.

¹⁸¹⁰ Hizmet, 9 Kasım 1929.

¹⁸¹¹ Anadolu, 10-13 Şubat 1930; Pakize Çoban, İzmir'de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler ve Bunalımın Fiyatlar Üzerine Etkileri, **DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2008, s.s. 126-128; Ferlâl Örs, "1930'lu Yıllarda İzmir Ticaretinde Yeni Oluşumlar", **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s. 151.

*henüz bilemiyoruz. Fakat bildiğimiz bir şey var ki hayat pahalılığı artık tahammül edilemeyecek bir şekil almıştır.*¹⁸¹²

Buhran yıllarında işçiler sıkıntı çeken diğer bir kesimdi. Bir kap sıcak çorbayı unuttukları söylenen işçiler, bu dönemde en fazla sıkıntıyı çeken kitleyi oluşturuyordu. Birçok fabrika, özellikle Türk işçilerini işten çıkararak geriye kalan işçileri de daha uzun saatlerce çalışmaya zorladı. Mevsimlik işçiler için de durum pek farklı değildi. İşçiler günlük iş saatlerinin belli olmaması ve belirli bir ücret tarifesinin belirlenmemesi gibi şikâyetlerle basında yer alsa da maalesef bu yıllar işçilerin aleyhine bir şekilde gelişti.¹⁸¹³ 1929 Ekonomik Bunalımı yalnızca ekonomik sıkıntılar anlamına gelmiyordu İzmir için. Buhrandan sonra Ege'nin hemen hemen bütün şehirleri gözlerini İzmir'den İstanbul'a çevirdiler. Çeşitli ihtiyaçlarını oradan temin etmeyi tercih ediyorlardı. Ticarete böyle olduğu gibi sağlık, eğitim ve entelektüel birikimini de bu yıllarda eritme noktasına geldi. Çünkü kentte doktorlar başta olmak üzere İzmir'in entelektüel ve okumuş kesimi İstanbul'a veya Ankara'ya göç etmeye başladı.¹⁸¹⁴

Bu dönem aynı zamanda başta emlak olmak üzere birçok alanda spekülasyonların hayli yoğun yaşandığı ve panik ortamında spekülâtörlerin ciddi kazançlar elde ettiği yıllardı. Yunan mallarının müzayedelerinde yaşanan arsa spekülasyonları sayesinde bu işi organize eden spekülâtörler, çok ciddi paralar kazanıyorlardı. Kıtlık olacağı iddiasıyla buğday satmayan zahireciler ve tüccarlar 1-2 gün içerisinde hiçbir neden yokken buğday fiyatlarının yükselmesine neden oluyor, bu fırsattan yararlanan fırıncılar da yüksek fiyatla ekmek satıyorlardı. Belediyenin narh girişimi sonuç vermiyor, bazen kent ekmeksiz kalıyordu. Ekmek bulamayan halk peksimetlere saldırıyor, ortalığı bir endişe ve telaş sarıyordu. Benzer olaylar kahve ve şekerde de geçerliydi. Basın bu işte sorumlu aramanın fayda sağlamayacağını, çünkü zaten yapanın yanına kâr kaldığını belirterek, halk aleyhine kurulmuş manevralar başarılı sonuçlar verdikçe spekülâtörlerin daha da çok cesaretlendiklerini ifade ediyordu. Halkın umudu hep bir yıl sonraya ertelenedursun, pahalılık İzmir'i yaşanılacak bir kent olmaktan çıkardı. Memurlar hem mesken

¹⁸¹² Sıtkı Şükrü, "Bu Gidiş Fena Gidiş... Parasızlık, Pahalılık, Hepsi Bir Arada!...", **Ahenk**, 14 Teşrinievvel 1929.

¹⁸¹³ **Hizmet**, 22 Ağustos 1929; **Ahenk**, 25 Mayıs 1929; Çoban, **a.g.t.**, s.s. 107-108.

¹⁸¹⁴ Şevket Bilgin, "İzmir Darlıktan Kurtulmalıdır", **Yeni Asır**, 21 Kânunusani 1936.

sorunu hem de maaşlarından yapılan kesinti karşısında çok zor durumda kaldı. Ticaret Odası'nın verdiği rakamlara göre İzmir'de hayat 1914 savaşı öncesine göre:¹⁸¹⁵

1927 senesinde %216

1928 senesinde %109

1929 senesinde %177

1930 senesinde %154 arttı.

1931 Nisan ayında İzmir Ticaret Odası'nca yapılan ve Nisan ayının geçinme parametreleri üzerine odaklaşan bir başka istatistiğe göre ortalama bir ailenin geçinebilmesi için Temmuz 1914'te aylık olarak 956 kuruş gerekirken, Nisan 1931'de bu miktar 125 lira 23 kuruşa çıktı. 1931 senesinin fiyatlarında 1914 senesine oranla:

Gıda Maddelerinde: %1.299

Yakacak Maddelerinde: % 1.662

Giyecek eşya: %1.270

Ev kiralarda %1.333 oranında artış kaydedildi.

Bu durum 1932 yılında biri 1,5 diğeri 7 ve üçüncüsü 15 yaşında olan beş kişilik bir aile için 1914 yılında 956 kuruş iken, Ocak 1932'de 116 lira 83 kuruş olarak belirlendi. Buna göre:

Tablo 36: Erzak Fiyatları

Erzak fiyatları	%1.322
Yakacak	%1.797
Giyim	%970
Ev kiralari	%1.333

(Kaynak: Göksu, **a.g.e.**, s. 36.)

Sonuç olarak genel ihtiyaçların fiyat oranı savaştan öncekine oranla %1.222 arttı. Kış aylarının getirdiği koşulların etkisiyle de özellikle yiyecek ve yakacak

¹⁸¹⁵ Göksu, **a.g.e.**, s.s. 22, 35.

maddelerinde Nisan 1931'e oranla hayat pahalılığında artış kaydedildiği, ev kiralalarının durağan olarak kaldığı, giyecek maddelerinin ise belirli bir düşüş kaydettiği gözlenmektedir.¹⁸¹⁶ Kömür konusunda da durum pek farklı olmadı. Birtakım önlemler alındı ve sıkıntı yaşanılmayacağı düşünüldüyse de kömür ithal eden tüccarların, aralarında tekel oluşturması nedeniyle, deniz yoluyla getirilmekte olan kömürün fiyatı hızla yükseldi. Bu nedenle 1928 yılında kömürün okkası 5-6 kuruşa satılırken 1929 yılında bu fiyat 8 kuruşa yükselmişti. Kışın başlaması ve deniz yoluyla getirilen kömür miktarının yetersiz kalması nedeniyle tüm kış kömür fiyatları 7-8 kuruşun altına düşmemişti. Bunalımın etkisi insanların sokağa çıkmasını engeller hale geldi. Milliyet gazetesinin yaptığı bir tespit aslında bunalımın boyutlarını göstermesi bakımından son derece çarpıcıydı. Özellikle saat kulesinin yanında kalabalıktan geçilmezken bunalımdan sonra yan yana iki kişi bile görmenin mümkün olmadığından bahsediliyordu.¹⁸¹⁷

Sadece İzmir'e özgü olmayan bu sorunlara bir de sosyal ve ahlaki çöküntü eklendi; dilencilik, fuhuş, karaborsa gibi yollar geçim kaynağı haline geldi, suç olayları da arttı. Artık gazete sayfalarında adi suç olayları bol bol yer alıyordu. Bu dönemde suçun yoğun olarak görüldüğü bölgelerin başında Kemeraltı gelmekteydi. Burası ticarethanelerin, mağazaların, imalathane ve küçük ölçekli fabrikaların bulunduğu ticari faaliyetlerin yoğun olduğu bir bölgeydi ve kent ekonomisinin özellikle büyük yangından sonra tek merkezi konumundaydı. Suç türleri içinde en yaygın olanları; hırsızlık, gasp, sahtecilik ve o dönemin ifadesiyle "*tavcılık*", "*mantarcılık*", "*manitacılık*" olarak adlandırılan dolandırıcılık ve yankesicilikti. Hırsızlık eğiliminin kent merkezini oluşturan mahallelerdeki mağaza, depo ve dükkânları hedef aldığı görülmekle birlikte, örneğin işyerlerinden iskarpin, çorap, gömlek, kumaş, fanila, sabun, tıraş bıçağı, rakı, damga pulu, şişe, kutu zeytinyağı, pirinç, tavuk vb. temel ihtiyaç maddelerinin çoğunlukta olması suça yönelen kişi ya da grupların kolay yoldan kazanç sağlama amacıyla hırsızlığa yönelmesinden çok, yoksulluk dolayısıyla kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bu suç eylemini gerçekleştirdiklerini gösteriyordu.¹⁸¹⁸

---

¹⁸¹⁶ Göksu, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁸¹⁷ Çoban, **a.g.t.**, s.s. 205-206.

¹⁸¹⁸ Göksu, **a.g.e.**, s.s. 56-57.

Yukarıda bahsedilen kriz ortamında genel ekonomik tabloyu düzeltmek için birtakım önlemler uygulamaya konuldu. Böylece 1930'lu yıllarda hayatın her alanını saran bu bunalım çeşitli yollarla aşılmaya çalışıldı. Bu yolların başında tasarruf fikrinin ve yerli malları kullanma alışkanlığının yaygınlaştırılması ve bu amaçla da iktisat ve tasarruf cemiyetlerinin kurulması yer almaktaydı. Hükümet, 1929 yılında ticari açıkları kapatmak ve milli sanayiye hareketlendirmek için yeni ve genel bir program uygulamaya koydu, yerli mallarını koruma cemiyetlerini iktisat ve tasarruf cemiyetleri altında toplamaya başladı.¹⁸¹⁹ 14 Aralık 1929 yılında kurulan Milli İktisat Cemiyeti; 1- Halkı israfla mücadeleyle, hesaplı, tutumlu, yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak, 2- Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak, 3- Yerli mallarımızın miktarını yükseltmeye, metanet ve zarafet itibariyle hariçteki mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak, 4- Yerli mallarımızın sürümünü artırmak olarak belirledi ve çalışmalarına başladı.¹⁸²⁰ 1926'da İzmirli esnaf ve tüccarlar tarafından kurulan İzmir Yerli Mallarını Koruma Cemiyeti, 1930 yılında Türkiye Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin İzmir Şubesi'ne dönüştürüldü. İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 8 Eylül 1931'den itibaren her hafta salı günü Ticaret Odası'nda ve Vilayet Salonu'nda Vali Kâzım Paşa'nın huzurunda toplanarak etkili bir çalışma gerçekleştirdi. Bu çalışmalardan bazıları şunlardı:

Cemiyetin iyi konuşan üyeleri tarafından şehrin değişik yerlerinde, okullarda, kahvehanelerde, fabrikalarda öğrencilere, işçilere ve halka konferanslar verildi. Tasarruf Haftası'nda yerli malı üreten, satan esnaf ve tüccarların geniş katılımı ile ihtifal alayı gerçekleştirildi. Okullarda iktisat, tasarruf ve yerli malları ile ilgili yarışmalar yapıldı, filmler ve tiyatro gösterileri sunuldu. Her semtte İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'ne bağlı kadın ve erkek kolları oluşturuldu. Ege Mıntıkası'nın Kadıköy ve Buldan civarında faaliyette bulunan el tezgâhları ile imal olunan kumaşlara ucuz ithal edilen Dril Japon kumaşlarının rekabeti yüzünden iç mensucat sanayinin felce uğradığını gören cemiyet yönetimi, çeşitli toplantılarında bu konuyu tartıştı, Ankara'ya bir heyet gönderdi ve kontenjan listesi ile bu sorun ülkemiz sanayii lehine çözüldü. Yerli malları yerine Avrupa malı satanların ve Avrupa malı yerine yerli malı satanların takibine karar verildi ve karar gazetelerde duyuruldu.

¹⁸¹⁹ Feriâl Örs, "Buhran Yıllarında İzmir'de Ticaret ve İzmir Ticaret ve Sanayi Odası", **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s. 145.

¹⁸²⁰ Doğan Duman, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **ÇTTAD**, C. 1, S. 2, 1992, s. 131; Gözcü, a.g.e., ss. 376-390.

İzmir’de mevcut kadın terzilerin yüzde otuz, erkek terzilerin de yüzde yirmi indirim yapmaları ayrıca öğrenci kıyafetlerinin de tek tip ve yerli kumaştan yapılması kararlaştırıldı. Bu karar hem ekonomik olması hem de sosyal eşitliği sağlaması bakımından dikkate değerdir. Yerli malları yapan ve satan kuruluşların adresleri tespit edilerek, Tasarruf Haftası sırasında şehre uçaklarla atılan matbular arkasına konuldu.¹⁸²¹

Türkiye Cumhuriyeti 7 Mart 1932 yılında Uluslararası Leipzig Panayırı’nda Türk pavyonunun açılması planlandı ve bu işin yönetimini İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’ne verdi. İzmir, Leipzig Panayırı’na Vali Kâzım Paşa’nın önderliğinde ve İktisat ve Tasarruf Cemiyeti İzmir Şubesi yönetiminde hazırlandı, panayıra İzmirli tüccarların ürünlerinden numuneler gönderildi.

Yerli malı haftaları parlak törenler ve resmi açılışlarla başladı. Hafta dolayısıyla halk tasarrufa ve yerli malı kullanmaya özendirilmeye çalışılarak, yerli ürünler Reşadiye, Göztepe, Karantina, Hükümet önü, Pasaport dairesi önü, Alsancak, gibi 20 semtte kurulan pazarlarda tanıtıldı ve satıldı.¹⁸²² İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası’nın 12. sayısı Yerli Malı ve Tasarruf Haftası nedeniyle iktisat ve tasarrufa ayrıldı, İzmir Valisi Kâzım Bey, yerli malı kutlamanın, tasarrufun ve kooperatiflerin önemine değinen bir başyazı yazdı. Tasarruf Haftası boyunca evlerde ve kahvelerde kahve ve çay yerine üzüm, incir, badem ve fındık gibi yerli ürünler ikram edildi, her aile hafta içerisinde komşu vilayet ve kazalardaki dostlarına küçük paketler içinde üzüm, fındık incir gibi ürünleri hediye göndermesi düşünüldü. Sinemalarda yerli malına rağbeti teşvik ettirecek el ilanları ve filmler gösterildi. Mağazalar da baştanbaşa vitrinlerini süslendi, indirimlerle satışlarını artırma yoluna gitti.¹⁸²³

Halkın temel tüketim ihtiyaçları arasında olan elektrik, su, havagazı, telefon gibi hizmetler 1930’lu yılların ortalarına kadar yabancı şirketlerin ellerinde olduğundan genellikle tüketim fiyatları hep sorun oldu. Kimi zaman mahkemelere

¹⁸²¹ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, No:11-12, Teşrinisani-Kânunuevvel, 1931, s.s. 581-582.

¹⁸²² **Anadolu**, 6, 13 Kânunuevvel 1932; **Yeni Asır**, 6 Kânunuevvel 1935. Ayrıca bu çalışmalara paralel olarak 100.000 sermayeli Yerli Malları Türk Limited şirketi kurulmuştu. Bkz.: Çoban, **a.g.t.**, s. 100.

¹⁸²³ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, No: 12, Kânunuevvel, 1932, s. 552; **Yeni Asır**, 6 Kânunuevvel 1935; 11 İlkânun 1937; **Anadolu**, 14, 15 Kânunuevvel 1932, 13 Kânunuevvel 1934.

düşen bu sorun yabancı şirketlerin fazla para almak için abonelere uyguladığı hilelerden kaynaklanmaktaydı. Bu durumda Dâhiliye Vekâleti yapılacak olanı Nafia Komiserliği'ne başvurup haksızlığın ya alınan fazla paranın iadesi ya da gelecek ayki faturadan düşürülmesi yolu izlenmesi tavsiye ediliyordu. Tarifelerin fazlalığı konusunun da tarife komisyonlarınca çözümlenmesi isteniyordu.¹⁸²⁴

1929 kriziyle birlikte devlet daha önce kısıtlı ilgilendiği bankacılık sektörüne el attı, böylece yerel bankaların kuruluşunu destekledi. İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'nın kuruluşu bu anlamda önemliydi. Esnaf ve Ahali Bankası kente bilinçli ve tutumlu bir tüketici profilinin yerleşmesi için uzun yıllar büyük mücadele verdi. Bankanın kuruluş amacı ulusal kalkınmayı sağlamak için küçük sermayeli kitleyi kalkındırabilmek ve onlara tasarruf bilincini aşılardı. Hükümetin isteğine paralel olarak çalışan banka, özel tasarrufu artırabilmek için aileleri hedef alarak, her ailenin tasarruf mevduatını artırmaya çalıştı. Bunun için ilk kez 1929 yılında 1.000 tane kumbara yaptırarak, köylere varıncaya kadar dağıttı ve büyük boy gazete ilanları vererek hem kumbaralarını dağıtmayı hedefledi hem de halkı tasarrufa davet etti:

*İhtiyarlıkta perişan olmamak için şimdiden Esnaf ve Ahali Bankası'ndan birer kumbara tedarik ederek tasarrufa çalışınız. Her gün arttıracığınız 25 kuruşla gelecek nesillerin emelini kazanacaksınız. Damla damla göl olur.*¹⁸²⁵

Banka toplumun ilgisini çekmeyi başarınca beş aylık süre içinde kumbaralardan 10.000 lira tevdiat elde edildi. 1928 yılında banka 15.422 liralık aile tasarruf hesabı toplarken, bankanın özendirici çalışmaları evlere kumbara sokarak ailelere tasarruf fikrini yerleştirdi. Bu kampanyalar sonucunda 1929 yılında aile tasarruf mevduatında altı kattan fazla bir artış sağlanarak, 97.314 liraya ulaştı. Bankanın tasarrufu özendirme politikaları, o dönem çalışanlarının belleğinde canlı ve güzel bir hatıra olarak özel bir yer tutar. Naci Türkmenoğlu, o günlere ilişkin gözlemlerini şöyle anlatıyor:

Kumbara, evet o zamanlar birer kumbara verirdik. Hatırladığım kadarıyla üzerinde Atatürk ve küçük bir kız çocuğu resmi vardı. Küçük

¹⁸²⁴ Anadolu, 12 Teşrinievvel 1932.

¹⁸²⁵ Anadolu, 1 Temmuz 1930.

*hesaplara, cari hesap açanlara, firmalara, onların çocuklarına filan bankanın kumbaralarından verirdik birer tane. Tabii anahtarı bizde, onlar kumbaraları doldururlar, getirirler, kumbara hesaplarına paralarını kaydederdik. Çok güzel bir hatıra bu, ne hoş günlerdi onlar.*¹⁸²⁶

Bu dönemde İzmir’de başta Esnaf ve Ahali Bankası olmak üzere bütün bankalar halkta tasarruf bilinci uyandırmak ve yaygınlaştırmak için yoğun bir tanıtım reklam kampanyası yapıyorlardı. Tanıtım çalışmaları içinde yine İzmir Esnaf ve Ahali Bankası’nın bastırdığı kitapçık önemli bir yer tutmaktaydı. 1932 yılında bastırılan kitapçıkta, tasarrufun önemi resimlerle karşılaştırmalı olarak anlatıldı. Dönemin algısına göre tasarruf, ihtiyarlıkta rahat olabilmenin, mutlu aile yaşantısının, bilinçli çocuk yetiştirmenin temeli sayılıyor bu bilincin çocukluktan itibaren verilmesi gerektiği karşılaştırmalı resimlerle destekleniyordu.¹⁸²⁷

Basının bu zorlu yılları aşmada üstüne düşeni yaptığı rahatlıkla söylenebilir. Gerek yerli malı kullanımının artırılması gerekse de tüketimin azaltılması ve bilinçli tüketici yetiştirilmesinde önemli bir misyon yüklendi. Konuyla ilgili birçok makale yazılarak özellikle kadınlara tüketimin azaltılması ve yerli ürünler kullanmaları yönünde çağrılar yapıldı:

*Eğlence ve yemek masalarında ecnebi yiyecekler isteyen züppeler, bu milletin fakrî halile istiskal eden dejenerelerden başka bir şey değildirler. Yiyecek lüks, içecek lüks ve giyecek lüks olunca iktisadiyattan bahsetmek kadar gülünç şey olamaz. Her fert istihlak işlerine bu hususta kıymet vermekle mükelleftir. Namusu milli her şeyden yüksektir. Yabancıнын eşyasına verilecek para kendi malımıza verilmeli, paranın kendi muhitimiz içinde kalması temin edilmelidir. Yerli mal kullanmak ayıp değil şereftir. Türk kadını evinin ihtiyaçlarını düşünürken kendisine düşen vazifeyi ifa etmeli, lüksü atmalı yerli malı kullanmalıdır.*¹⁸²⁸

¹⁸²⁶ Yetkin ve Serçe, **a.g.e.**, s. 71.

¹⁸²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yetkin ve Serçe, **a.g.e.**, s. 72

¹⁸²⁸ **Ahenk**, 8 Kânunuevvel 1929.

Ayşe Mayda bu yıllarda yaşananlarla ilgili olarak, yokluğun hemen her kesimi içine aldığını, buna karşılık herkesin kendine göre birtakım pratik ve parlak fikirlerle belli etmemeye çalıştığını söylemekte ve gülümseyerek şöyle devam etmektedir;

*Örneğin bizim Hüsnü Özyiğ'en'in babası manifaturacıydı. Hüsnü Bey ve Dilek Hanım iki kardeşti. Anneleri kıyafetleri değiştirerek giydirdirdi. Sabah Hüsnü'ye giydirdiğini öğleden sonra Dilek giyerdi.*¹⁸²⁹

Yine kentlinin gündelik hayatında tükettiği birçok ürünün indirimli satışları bu sayfalardan duyuruldu. Örneğin sekiz okkalık kokulu sabun 65 kuruş, kokusuz sabun ise 58 kuruş, yeşil sabun 45 kuruş olarak belirtilmekteydi.¹⁸³⁰ Bunun yanında lokanta ve eczane reklamlarına da sıklıkla rastlanmaktadır. Kemeraltı Caddesi'nde Ankara lokantası tüm yemekleri 10 kuruştan veriyordu.¹⁸³¹ Kemal Aktaş ve Süleyman Ferit, ürünlerinin kalitesi ve ucuzluğunu her seferinde tekrarlıyordu. Kentin gündelik yaşamı içinde önemli sosyal mekânlardan birisi olan pastane reklamları da gün geçtikçe çoğaldı, özellikle kriz döneminde fiyatlarının uygunluğuyla tüketiciyi kendisine çekmeye çalıştı. Örneğin Ethem ve Rasim Pastanesi temiz ve nefis pastalarını tatmak üzere İzmirliyi davet ederken fiyatlarını şöyle sıralıyordu: Süt 5 kuruş, salep 5 kuruş, çörek çeşitleri 5 kuruş, limonata 5 kuruş, dondurma 10 kuruş, süt böreği 10 kuruş, boğaca 10 kuruş, lokma 10 kuruş, ekmek kadayıfı 20 kuruş, tavukgöğsü 10 kuruş, sütlaç 10 kuruş, muhallebi 10 kuruş, kazandibi 10 kuruş, keşkül 15 kuruş, revani 10 kuruş, telkadayıfı 10 kuruş ve şam baklava 10 kuruştı.¹⁸³²

Ucuzluğa rağmen bunalım nedeniyle halkın alım gücünün azalması seyyar satıcıların artmasına neden oldu. Seyyar satıcılar kira ve vergi masrafları olmadığı bakkallara ve manavlara göre daha ucuz mal sattıklarından halkın büyük bir kısmı çarşı pazar yerine seyyar satıcıları tercih etmekteydiler. Seyyar satıcılar arasında da herhangi bir fiyat belirli değildi. Bir mal satıcıdan satıcıya semtten semte göre

¹⁸²⁹ Ayşe Mayda ile 28.2.2016 tarihli görüşme.

¹⁸³⁰ **Ahenk**, 4 Kasım 1929.

¹⁸³¹ **Ahenk**, 12 Kasım 1929.

¹⁸³² **Hizmet**, 4 Kasım 1929.

değişiklik gösterebiliyordu.¹⁸³³ Bunalım toplumsal dayanışmayı da yükseltti. Örneğin Dumlupınar okuluna gelen aç çocukların artması üzerine okuldaki çocukların yiyecek ihtiyacı askeriyeden ücreti ödenerek karşılandı. Yemek için ödenmesi gereken ilk taksit de mahalle halkı tarafından karşılandı. Bir başka örnek sağlık konusunda verilebilir, Doktor Demir Ali Bey açtığı yeni dispensesinde ihtiyacı olanlara ücretsiz sağlık hizmeti veriyordu.¹⁸³⁴

6.4. 1929-1939 Yıllarında İzmir’de Ekonomi

6.4.1. Sanayi

İzmir’de sanayi faaliyetleri Cumhuriyet’in ilk yıllarında, tıpkı Osmanlı dönemindeki tabloya benzer bir görünüm yansıtmaktaydı. Batı ile ilişkiler ve sanayinin yapısını oluşturan dinamikler pek değişmemişti. Doğaldır ki, bu görünüm ülkenin içinde bulunduğu genel koşullardan pek soyutlanmış değildir. Bölgeden İzmir’e gelen tarımsal ürünler, çoğu yabancıların ve Levantenlerin mülkiyetinde olan işletmelerde işleniyordu. En yaygın işletmeler zeytinyağı, un, sabun, üzüm, incir ayıklama atölyeleri idi. Dokuma dalındaki işletmeler, ağırlıkla, dışsatıma dönük el halıcılığına iplik üretmek ve bu ipliklerin boyama, yıkama işlemlerini gerçekleştirmek üzere kurulmuştu. Ağaç ürünleri sanayiinde yine dışsatım mallarının ambalajlanması için gerekli kutular hazırlanıyor ve maden işleme sanayiinde de dışsatıma dönük tarım için gerekli olan iş araçları üretiliyordu. Özetle, İzmir’de Batı kapitalizmiyle bütünleşmenin bir sonucu olarak, modern fabrikalar ortaya çıkmıştı. Yabancı malların rekabeti karşısında önemli ölçüde gerileyen geleneksel el sanatlarından varlığını koruyabilenler, söz konusu fabrikaların yanında, İzmir imalat sanayiinin ikili yapısını oluşturunuyordu.¹⁸³⁵

Kurtuluş sonrasında İzmir’de bir kısım imalatı ellerinde tutan Ermeni ve Rumların mübadele sonucu İzmir’den ayrılması, kentte faaliyet gösteren imalatçı firmaların sayı ve çeşitliliğinde azalmaya neden olmuştu. Sayıları az olmakla birlikte faaliyetlerini devam ettiren firmaların ise hâlâ azınlık tüccarın elinde olduğu

---

¹⁸³³ Anadolu, 18 Mart 1930.

¹⁸³⁴ Çoban, a.g.t., s.s. 105-106, 203.

¹⁸³⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 4337; Aksoy, a.g.m., s. 204.

görülmekteydi.¹⁸³⁶ Müslüman Türk imalatçı ise yok denecek kadar azdı. Buna rağmen kurtuluştan sonra bir kısım Türk işadımı yavaş yavaş sanayi dalına girmek istiyordu. Fakat Türk hükümeti, Lozan Anlaşması gereğince, 1929 yılına kadar koruyucu gümrük duvarlarını koyamamış, gelişmeye çalışan sanayiye koruyamamıştı. Sadece eski gümrük anlaşmalarının dışında kalan çimento fabrikaları ve un değirmenleri yüksek gelir sağlayabilmişlerdi. Bu iki sanayi, yüksek gümrüklerle ve taşıma maliyetleriyle dış rakiplerine karşı korunuyorlardı. Bunların dışındaki imalat sanayi kurtuluşun ilk yıllarında çok zayıf durumdaydı ve düşük ithal maliyetleri bu sektörün gelişmesini önlüyordu.¹⁸³⁷ Fakat yine de kurtuluştan birkaç yıl sonra bazı Türk işadamları ekonomik duruma bir ölçüde ağırlıklarını koymaya başladılar. Örneğin, Razıklı Ahmetzade İbrahim Bey incir, üzüm ve tütün ihracatında, Balcıade Hakkı incir ihracatında, Cevahircizade kardeşler ihracat-ithalat ve komisyon işlerinde, Süleyman Ferit Eczacıbaşı tıbbi malzemeler ve kolonya yapımında, Avnizade Hüseyin Bey çeşitli maddelerin alım satımında önemli roller oynamaya başlamışlardı.¹⁸³⁸

İzmir sanayiinin Türkiye içindeki yeri, büyük ve orta işletmeler açısından da önem taşımaktaydı. 1927 sanayi sayımına göre İzmir'de 3.522 işyeri vardı ve işyerlerinin büyük çoğunluğunda işçi sayısı 6'dan azdı. 20'den çok işçi çalışan işyerleri, daha çok tarıma dayalı sanayi kollarındaydı. Bu nedenle İzmir'de, Türkiye'deki büyük ölçekli kuruluşların önemli bir bölümü bulunmakla birlikte, küçük sanayi yaygındı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İzmir'deki modern imalat sanayii işyerlerine ilişkin veriler, Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla ilgili bilgilerden görülebilir. 1932'de İzmir'de TSK'dan yararlanan işyeri sayısı 176, bu işyerlerinde çalışanların sayısı 5.331 idi. İzmir'de TSK'dan yararlanan işletmelerde işyeri başına ortalama 30 işçi çalışıyordu. İzmir'de TSK'dan yararlanan şirketlerin %51'i tarıma dayalı sanayi dallarında, %8'i dokuma, %14'ü ağaç ürünleri, geri kalanı da öbür dallardaydı. Tarıma dayalı sanayi dallarında çalışanlar, toplam çalışanların %60,5'ini oluştururken, dokuma işçileri %11,2, ağaç ürünleri sanayii işçileri %10 oranlarındaydı.¹⁸³⁹

¹⁸³⁶ Funda Barboros, **İzmir'de Sanayileşme**, EBSO Yay., İzmir, 1995, s. 94.

¹⁸³⁷ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁸³⁸ Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan...**, s. 217.

¹⁸³⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4337; Aksoy, **a.g.m.**, s. 206.

1923-1929 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımı da yeni bir ilerleme kazanmıştı. Ocak 1924'te çıkarılan bir kanunla yabancıların mülk edinme koşulları serbestleştirilmişti. İzmir İktisat Kongresi'nde kongreye katılanlar yabancı sermayeye düşman olmadıklarını belirtmişlerdi. 1927'deki Sanayii Teşvik Kanunu'nda da yabancı sermayeye ait imalat sanayi firmaları ayrıcalıklar dışında bırakılmamıştı. Böylece 1929 yılına gelindiğinde daha önce kurulmuş imtiyazlı firmalara yeni kurulmuş birçok yabancı firma daha eklenmişti. Ödemeler dengesi istatistiklerine göre Türkiye'ye yapılan yeni yabancı yatırımlar 1926'da 6,5 milyon liraya, 1928'de 8 milyon ve 1929'da 12 milyona ulaşmıştı. Ancak bu rakamların içinde yabancıların satın alınan mülkler de bulunduğundan, bu miktarın ne kadarının kâr amacı güden yatırımlara harcandığının hesaplanması güçtür. Aynı güçlük bu miktarın ne kadarının İzmir'e yatırıldığının hesaplanmasında da vardır. Bu konuda güvenilir bir bilgi bulma imkânı olmamıştır.¹⁸⁴⁰

İzmir'de ilk fabrikalar 1924-1935 yılları arasında ortaya çıktı. 1923 yılında İzmir'de sadece 10 fabrika bulunuyordu. 1933 yılında fabrika adedi 129'a çıktı. 1928 yılında İzmir şehrine elektriğin gelişi şehirdeki sanayinin gelişimine az da olsa katkıda bulunmuştu. 1936 yılında Türkiye'de ilk deterjan alanına Turyağ Fabrikası Tursil markası ile girdi.¹⁸⁴¹ Turyağ'la birlikte Şark Halı Kumpanyası, Yün İplik Fabrikası, Pamuklu Dokuma İmalatı AŞ, Şark Sanayi AŞ, Ömer Muharrem Sabun Fabrikası, Prina Fabrikası, İsmail Hakkı ve Müfit Şeker Makarna Fabrikası, Piyale Makarna Fabrikası bu yılların fabrika sayılabilecek tesisleriydi.¹⁸⁴² Tekstil sektöründe en önemli ürün %60'ı ihraç edilen halıydı. Halıcılık İzmir'de önemli bir ekonomik sektördü. Amerika ve İngiltere'ye ihraç edilen halılarımız 1924'ten sonra Türkiye'den giden Rumlarla birlikte Yunanistan'da Isparta, Uşak ve Sivas halılarını taklit ederek dokumaya başlamışlar bu da İzmir halı sektörü için önemli bir tehlike oluşturmuştu. Ayrıca bu sektördeki en büyük organizasyon sahibi olan İzmir merkezli Şark Halı Kumpanyası yerli Rumların ülkeyi terk etmesi sonucu nitelikli iş gücünü takip ederek faaliyetinin büyük çoğunluğunu Yunanistan'a kaydırmış; bu hem halı üretimi hem de çalışanlar açısından olumsuz bir durum yaratmıştı. 1929

¹⁸⁴⁰ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁸⁴¹ Adil Akçam, **Bir zamanlar Bayraklı**, Bayraklı Matbaacılık, İzmir, 1997, s. 49.

¹⁸⁴² Melih Gürsoy, **a.g.m.**, s.s. 130-131; Aksoy, **a.g.m.**, s. 207.

yılında İzmir halı ticaretinin eskisi gibi olmasa da yabancı tüccarların etkin olduğu bilinmektedir.¹⁸⁴³

Cumhuriyetin ilk yıllarında, İzmir'deki sanayi kolları içinde en ağırlıklı yeri tarıma dayalı sanayi alıyordu. Bunlardan 23'ü 1923'ten önce, 47'si 1923-1930 arasında, 9'u 1930 sonrasında kurulmuştu. 11 işletmenin ise kuruluş tarihi bilinmiyordu. İzmir'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan tarıma dayalı sanayi işyerleri içinde yaratılan katma değer açısından en ağırlıklı yeri içki dalı tutuyordu. TSK'dan yararlanan gıda dalındaki işyerleri içinde en çok işçi çalıştıranlarsa, üzüm, incir, tütün ve palamut gibi ürünleri dışsatıma hazırlayan 4 işletmeydi. Yemiş hazırlama sanayii ile birlikte un sanayii de İzmir'de tarıma dayalı sanayiinin bir başka önemli dalıydı. 1932'de 11 un fabrikasında 503 işçi çalışıyordu.¹⁸⁴⁴

1932'de İzmir'de TSK'den yararlanan işletmelerin yoğunlaştığı ikinci önemli dal dokuma sanayii idi. Bu dalın hem İzmir hem de Türkiye sanayiinde önemli bir yeri vardı. İzmir'de TSK'den yararlanan işletmelerin %8'i, çalışanların %11,2'si, yaratılan katma değer ise %30'u dokuma dalındaydı.¹⁸⁴⁵

Tablo 37: 1932'de İzmir'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşyeri ve Çalışanların Sayısı

Sektörler	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı	Katma Değer (Bin TL)
Tarıma Dayalı Sanayii	90	3.226	2.826
Dokuma Sanayii	14	601	1.910
Ağaç Ürünleri Sanayii	26	533	326
Kâğıt ve Basım Sanayii	11	137	83
Maden İşletme Sanayii	10	315	182
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	2	40	7
Kimya Sanayii	12	194	164
Karma Sanayii	11	285	926
Toplam	176	5.331	6.424

(Kaynak: **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4337.)

1929 Ekonomik Bunalımı ile birlikte liberal ekonomilerin iflas etmesi ve ülkelerin içe kapanması Türkiye'de de yön arayışlarını beraberinde getirdi. 22 Nisan

¹⁸⁴³ Durgun, a.g.e., s. 142.

¹⁸⁴⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, s.s. 4337-4338.

¹⁸⁴⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4339.

1930 tarihinde Ankara’da toplanan sanayi kongresinde, İzmir Sanayi Birliği sanayinin gelişmesi için yapılması gerekenleri bir rapor halinde sundu.¹⁸⁴⁶

Bu yıllarda Türkiye’ye gelen çokuluslu şirketler arasında İsviçre ilaç firmaları, Nestle çikolataları, Amerika’dan Colombia plak şirketi ve en önemlisi Ford firmasının başarısız bir otomobil montaj fabrikası bulunmaktaydı. Fabrika krizin etkisiyle faaliyetlerini durdurdu. Bu arada daha küçük ölçekli bir girişimin İzmir’de faaliyete geçtiği görülüyor. İzmir’de Balladur firması o yıllarda İzmir’in tek otomobil acentesi ve tamir istasyonu olarak, İzmir’de otomobil montajına başladı. Balladur firmasının monte ettiği otomobillerin markası ve günde kaç otomobil monte ettiği hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Firma bu montaj işine herhalde pek uzun devam etmemiş, ekonomik krizle beraber burası da çalışmasına son vermiştir. 1920’li yıllar imalat sanayiinin bütünü için sürekli bir refah dönemi sayılmaz. İmalatçı firmalar arasında yüksek geliri sağlayan sadece çimento fabrikaları ve un değirmenleriydi. Bu iki ürün yüksek gümrüklerle, hem de taşıma maliyetlerinin yüksekliğiyle korunuyorlardı. Savaş sonrası yapılan yeni binalar, çimento ihtiyacını çok artırmış ve çimentoyu çok kârlı bir iş haline getirmişti.¹⁸⁴⁷

Ekonominin büyük bunalımlar yaşadığı bu dönemde, dile getirilen tüm bu sorunları aşmak kolay değildi. Yeni yeşermeye başlayan Türk sanayisi için 1929 bunalımı adeta bir yıkım oldu. 1930’lu yıllarda liberal politikaların terkedilmesiyle başlayan devletçilik tartışmaları, İzmir basınında da kendini gösterdi. Sanayide, planlı ve programlı hareket etmek ihtiyacı ve isteği, gündeme geldi. Birinci Beş Yıllık sanayi planı milli sanayinin tam bir kalkınma devri olacağı ümidi ortaya konuldu. Planın hazırlık haberi, “*sanayimizin sigortası*” olacağı şeklinde yorumlandı, kalkınma planının yürürlüğe girmesi de büyük coşkuyla karşılandı.¹⁸⁴⁸ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın devreye girmesiyle bir taraftan yabancıların elinde olan şirketler millileştirildi diğer yandan devlet katkısıyla fabrikalar kurulmaya başlandı.

¹⁸⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Aksoy, **Smyrna...**, s.s. 165-166.

¹⁸⁴⁷ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁸⁴⁸ Akkoyun, **a.g.m.**, s.s. 243-244.

Tablo 38: İzmir’deki Başlıca Anonim Şirketleri

İzmir Tramvay ve Elektrik A. Ş
İzmir Liman işleri İnhisarı
Şark Sanayi Kumpanyası Türk A. O
Kibrit İnhisarı
İzmir Mezbahası
Nauman Makinaları
Türkiye Palamutçuları A. Ş.
İzmir ve Civarı Türk Telefon AŞ
Pamuk İmalatı A.O.
İzmir Mısırcılar Birliği
Kantar, Ticaret ve Kom. Birliği
Türk Ticaret Sanayi Şirketi
İzmir Suları Türk AŞ
İzmir Kasaba ve Temdidi Demiryolu Şirketi
İzmir İmarat ve İnşaat T.A.Ş
Çolakzade Halı Fabrikası
Bilgi Matbaacılık A.Ş
İzmir Mezbahası T.AŞ
İspirto ve Meşrubat-ı Külliye İnhisarı T.A.Ş

(Kaynak: **İzmir Rehberi 1934**, s. 141; Gürsoy, a.g.e., s. 165.)

Tablo 39: 1934 Yılında İzmir’de Bulunan Fabrika Nevi ile Sayıları ve Yıllık Üretimleri

Fabrikanın Nevi	Sayı	Yıllık Üretim
Aba	1	400.000 mt
Araba	1	396 adet
Boyahane	4	400.000 kilo iplik
Bira	1	800.000 kilo
Büskivi	1	800.000 kilo
Çivi fabrikası	1	100 ton
Doğrama	9	50.000 metreküp
Debagat	2	600 ton
Dökümhane	2	250 ton
Demir işleri	6	3000000 parça
Dokuma ve Trikotaj	9	1000000 parça
Ecza	1	30 ton
Fanila	1	200.000 adet
Gaz Tenekesi	2	600.000 adet
Gemi Tamirhane	1	95 mauna
Helva	4	220 ton
Halı Yıkama	4	450.000 m
İncir Temizleme	1	1.500.000 kilo
Kutu	8	4.000.000 adet

Kaput ve İplik	2	9.000.000 m
Kundura Kalıbı	2	24.000 çift
Kese kâğıdı	2	24.000 çift
İnşaat malzemesi	1	500.000 adet
Makarna	30	800.000 kilo
Mobilya	3	2.200 parça
Matbaa	5	20.000.000 parça
Müskirat	3	1.900.000 kilo
Nebati yağ	1	13.000 ton
Prina	2	2 ton
Palamut hılasası	4	8.000 ton
Suni pamuk	1	50 ton
Sabun	5	513.000 kilo
Sepet ve çiçek	1	32.000 adet
Soğuk hava	1	500.000 yiyecek muhafaza edilir
Şayak ve halı	2	300.000 m
Şekerleme	1	290 ton
Tuz	2	30 ton
Un	7	50.000 ton
Tuğla ve kiremit	2	3.500.000 adet
Üzüm temizleme	3	4.700.000 kilo
Yün	2	200.000 kilo
Zeytinyağı	11	37.000.000 kilo

(Kaynak: **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 152-154.)

Görüldüğü gibi sanayi tesisi olarak gösterilen müesseselerin pek çoğu bugün fabrika olarak kabul edilmeyen tesislerden oluşmaktadır. 1934 yılında İzmir’de bulunan bazı büyük sanayi müesseselerinin ve fabrikaların isimleri tabloda verilmiştir:

Tablo 40: 1934 Yılında İzmir’de Büyük Sanayi Müesseseleri ve Fabrikalar

Müessese İsmi	Bulunduğu Yer	Sahibi
Şark Halı Kumpanyası	Halkapınar	Anonim şirket
Yün İlme Fabrikası	Darağaç	Willarn Grift
Pamuk İmalatı T.AŞ	Halkapınar	A.Ş
Şark Sanayi Şirketi	Darağaç	A.Ş
Dökümhane	Tilkilik	Bolvadinlizade Mehmet Efendi
Şayak Fabrikası	Şehitler	Çolakzade Halı Kumpanyası
Mensucat İmalathanesi	Eşrefpaşa	Tavaslı Hacı Mestan
Pamuklu Dokuma	Keçeciler	Mehmet Şükrü ve Hasan
Trikotaj	Keçeciler	Jan Antabi
Trikotaj	Başoturak	Hafız Osman ve Nurettin
Sabun Fabrikası	İkinci Mıhçıllar	Ömer Muharrem
Sabun Fabrikası	Keten çarşısı	Muammer ve Afrako

Sabun Fabrikası	Yemiş çarşısı	Abdülzade Ahmet Saffet
Prina Fabrikası	Halkapınar	Ronaylı T. Ltd. Şti.
Makarna ve Tuz Fabrikası	Şehitler	Tikveşli Ahmet Hamdi
Makarna ve Tuz Fabrikası	Gazi Bulvarı	İsmail Hakkı ve Müfit Şakir
Palamut Hülasası	Halkapınar	İzmir Sanayii Ltd.
Palamut Hülasası	Naldöken	Türk Sanayii ve Tic. Şti.
Ümit Un Fabrikası	Kestane Pazarı	Hafız Mustafa ve Ortakları
Un Fabrikası	Şehitler	Filibeli Hacı Süleyman Mahdumları
Un Fabrikası	Darağacı	İzmir Belediyesi
Tuğla ve Kiremit	Mersinli	Krispin
Gaz Tenekesi	Turan	Sokoni Vakum Corporation

(Kaynak: Gürsoy, **a.g.e.**, s. 167.)

1930’larda devlet, yurt çapında yeni kurulan ve kamulaştırmalarla kamu kesimine kazandırılan işletmelerle sanayileşme hareketinin öncülüğünü yaptı. 1933-1939 yılları arasında devletçilik politikaları doğrultusunda birçok yabancı şirket millileştirildi. Dünya ekonomisinin çok büyük bir krizin içinde olduğu ve devletin ağır bir kalkınma yükü altına girdiği yıllarda gerçekleştirilen millileştirme hareketleri başlı başına büyük bir başarıdır. Bu yıllarda İzmir’de millileştirilen yabancı şirketler şunlardır:

İzmir Rıhtım Şirketi’nin satın alınması (1 Haziran 1931). İzmir Rıhtımı ve rıhtımda işletilen tramvay tesisleri için 7.827.690 Fransız frangı ödendi. 10 Ağustos 1951 tarihinde Denizcilik Bankası’nın kurulmasından sonra İzmir Rıhtımı’nın işletilmesi Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı’na devredildi.

İzmir-Turgutlu ve İzmir-Afyon, Manisa-Bandırma Demiryolları hattının 31.05.1934 tarihli 2487 sayılı kanunla satın alınması. Satın alma bedeli 162.468.000 Fransız frankıdır. Aydın Demiryolu Şirketi’nin 30.05.1935 tarihli 2745 sayılı kanunla satın alınması. Satın alınma bedeli 1.825.840 sterlindir. İzmir Telefon AŞ’nin 25.04.1938 tarih 3375 sayılı kanunla satın alınması. Satın alma bedeli 1.200.000 liradır.¹⁸⁴⁹

Yukarıda da görüldüğü üzere İzmir’de devlet tütün ve tuz işletmeleri ile altyapı hizmeti sağlayan kuruluşları millileştirdi. Bu dönemde sanayi işletmeleri, özel kesimce kuruldu.¹⁸⁵⁰ 1930’lu yıllarda Ege bölgesinde devletin motive ettiği dokuma

¹⁸⁴⁹ Gürsoy, **a.g.e.**, s.s. 173-174.

¹⁸⁵⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4341.

sanayii hızlı bir büyümenin içine girdi. Özellikle el tezgâhları ile dokuma sanayii Ege’de Buldan, Denizli ve Tavas’ta toplandı. El tezgâhlarının dışında tekstil fabrikaları da kurulmaya başlandı. Nazilli Bez Fabrikası, İzmir Pamuk Mensucat, Kula Mensucat, İzmir Yün Mensucat bu tarihlerde çalışmaya başlayan fabrikalardı. Bölgede 52 çırçır fabrikası çalışır durumdaydı. Bu arada un fabrikaları, orman ürünlerini işleyen tesisler ve inşaat malzemeleri imalathaneleri üretime geçtiler. 1930-1950 yılları arasında konserve fabrikaları, makarna ve bitkisel yağ fabrikaları kuruldu.¹⁸⁵¹ Yine 1936 yılında Türk mühendis ve işçilerinin emeği ile yapılan Çamaltı Tuz Fabrikası 1936 yılında açıldı, böylece İzmir için önemli bir yatırım alanı yaratıldı.¹⁸⁵²

İncelenen dönemin bazı önemli firmaları şunlardı: Alpaslan Beşikçioğlu Dış ticaret AŞ, Kula Mensucat T.A.Ş, ETAŞ Endüstriyel Türk Anonim Şirketi, Türk Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi, İzmir Pamuk Mensucat T.AŞ, Ulukartal Makarnacılık AŞ, Kadioğlu Değirmencilik Ticaret ve Sanayi AŞ, Kadaifçizade Kardeşler, Şark Sanayi Kumpanyası, Piyale Makarnacılık, TURYAĞ (Türkiye Yağ ve Mamulleri) T.A.Ş, Türk Alkol Fabrikası, Yaşar Holding.¹⁸⁵³

6.4.2. Ticaret

Kentin kurtuluş sonrasında yaşadığı yangın, ihracat zamanında ve ticaret alanının tam kalbinde bütün mağaza ve depoları yok etmişti. Yangınla birlikte azınlıkların büyük ölçüde kenti terk etmesi sonucu önemli bir sermaye kaybı yaşanmış aynı zamanda bu alanda uzmanlaşmış işgücü ve şirketler de birlikte gitmişti.¹⁸⁵⁴ Bütün bunlara ek olarak hem Osmanlı’dan devralınan birtakım kısıtların Lozan Barış Antlaşması’yla 1930’lara kadar devam etmesi, hem de yanıp yıkılan kentin yeniden düzenlenmesi çalışmalarının yetersizliği, şehrin ticari hayatının kolay kolay canlanamaması sonucunu doğurmuştu. İzmir’in ekonomik yapısı içinde ticaret en temel sektör olarak öne çıkmaktaydı. Türkiye genelinde olduğu gibi incelenen dönemde ticaretin esasını oluşturan maddeler, aynı dönemde ekonominin de nüvesini teşkil eden tarım sektörüydü. Ülke ekonomisinde dış ticarete mamul mal ithalatı,

¹⁸⁵¹ Gürsoy, “İzmir Sanayinin...”, s.s. 130-131; Durgun, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁸⁵² Uysal, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁸⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gürsoy, **a.g.e.**, s.s. 245-295.

¹⁸⁵⁴ Durgun, **a.g.e.**, s. 288.

tarım ürünlerinin ihracatı ile karşılanmaya çalışılmaktaydı. Bunu maden üretimi ve ihracatı izlemekteydi.¹⁸⁵⁵ Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen Kurtuluş Savaşı dış ticaretin büyük ölçüde azalmasına neden olmuştu. Tarım ürünleri üretiminin savaş öncesi düzeyine, pamuk ve tütünde ancak 1924'te ulaşılabilmişti. Pamuk ve tütünden sonra en önemli dışsatım ürünleri olan incir ve kuru üzümün görece önemi azalmıştı. Bunun nedenlerinden biri Rumların ayrılması ikincisi de bu ürünlerin ancak uzun dönemde verimli olacak bir sermaye yatırımı gerektiren ürünler olmasıydı. Bu durum çoğu küçük üretici olan çiftçilerin ticaret sermayesinin güdümüne girmesine yol açmıştı. Eski koşullara dönüş kolay olmamış, İzmir yöresi ancak 1926'da savaş öncesi düzeyde dışsatım yapacak duruma gelebilmişti.

1926'da İzmir, Türkiye'nin en önemli dışsatım merkezi olma özelliğini yeniden kazanmıştı. Sürekli artma eğilimi gösteren dışsatım, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı nedeniyle yeniden gerilemeye başlamıştı.¹⁸⁵⁶ Krizin olumsuz etkilerinden elinde birikimi olanlar, bir diğer ifadeyle sıcak parası olanlar daha az etkileniyorlardı. Karataş bölgesinde oturan zengin Musevilerden bazılarının buhrana rağmen yeni şirket kurdukları veya mevcut şirketleri resmi olarak tescil ettirdikleri gözlenmekteydi. Buradan da Cumhuriyet öncesinin birikim rejimini iyi değerlendiren sermaye sahiplerinin, 1930-1932 yılları arasında da krizi daha hafif atlattıklarını ve ayakta durmayı daha kolay başarabildikleri görülür. Bir kısım zengin Musevilerin kriz döneminde yüksek faizle üretici, esnaf ve tüccara ipotek karşılığı borç vermeleri neticesinde, borçlular ödemelerini vadesinde yapamayarak ipoteklerine haciz koyduruyorlardı. Böylece çeper yerleşim yerleri, bağ ve bahçeler başta olmak üzere emlak ve gayrimenkuller neredeyse onda bir fiyatına el değiştiriyor, bu mallar değerinin çok altında elden çıkarılarak, üretici ve ticaret erbabı sermayesiz bırakılıyor ve vasıfsız iş gücü haline dönüşüyordu.¹⁸⁵⁷ 1930'ların ikinci yarısında dışsatım yeniden artmışsa da, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması, İzmir ticaretinin yeniden gerilemesine neden oldu. Çünkü Ege Denizi'nin savaş alanı içinde olması, İzmir'den dışsatım yapılmasını güçleştiriyordu.¹⁸⁵⁸

---

¹⁸⁵⁵ Durgun, a.g.e., s.s. 286-287.

¹⁸⁵⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 4359.

¹⁸⁵⁷ Göksu, a.g.e., s.s. 133-134.

¹⁸⁵⁸ Yurt Ansiklopedisi, s. 4359.

6.4.2.1. İhracat

İzmir Limanı'ndan ihraç edilen ürünlerden ilk sırayı yaş meyve ve sebze almakta onu tütün, tıbbi ve kimyevi maddeler, yün ve yün ipliği mensucatı ile pamuk ve pamuk mamulâtı takip etmekteydi. Bu ürünler dışında İzmir'den ihracı yapılan daha pek çok ürün bulunmaktaydı. Bu ürünlerin bazılarının İzmir ihracatı içerisindeki paylarının az olmasına karşılık toplam Türkiye ihracat değeri içerisindeki payları oldukça yüksekti. Bu ürünler arasında: Nebati yağlar (%45,1), gübreler (%24,1), cam, taş eşya mamulâtı (%47,6), sanayiye mahsus zift ve iç yağları (%31,5) bulunmaktaydı.¹⁸⁵⁹ Bu ürünler başta Almanya olmak üzere, Amerika, İngiltere, Fransa, Rusya, Mısır, İtalya, Hollanda, Belçika, İran, İspanya ve Yunanistan'a ihraç edilmekteydi. 1930'lu yıllarda temel gelir kaynağı tarım olan Ege bölgesi üretimin büyük bir bölümüne ait alım ve ihracat işlemleri, İzmir şehrinde ve İzmir Limanı aracılığı ile yapılmaktaydı. İzmir Limanı'nın faaliyet dönemi ihracat mevsimi başlangıcı olan ağustos ayından başlamakta ve sene sonuna kadar devam etmekteydi. İhracat mevsimi geçtikten sonra da birçok Türk ve yabancı gemi limana uğramaktaydı. 1923-1932 yılları arasında İzmir Rıhtım Şirketi tarafından işletilen İzmir Limanı, 1933 yılında devletçilik uygulamaları kapsamında satın alınarak devletleştirilmişti.¹⁸⁶⁰

1923 yılında İzmir Limanı'ndan 60.154.980 kilo, 2.941 adet mal ihraç edilmişti. Bu ihracatın değeri 3.476.160.360 kuruş değerindeydi. Toplam Türkiye ihracatı içerisinde İzmir Limanı'nın payı % 41,6 gibi büyük bir orandı ki bu oran İmparatorluk dönemindeki payının da üzerindeydi. Dolayısıyla İzmir Limanı'nın ihracattaki üstünlüğünü Cumhuriyet döneminde de devam ettirdiğini rahatlıkla söylenebilir.¹⁸⁶¹ 1928 yılı, İzmir'in Cumhuriyet'in ilanından beri ticari açıdan yaşadığı altın yıllardan birisi olmuştu. 1927 yılında tüm Türkiye'nin toplam ihracatı 158.420.998 liraydı. Toplam ihracat içinde İzmir'in payı 92.170.557 liraydı ki bu yaklaşık tüm ihracatın %59'una tekabül etmektedir. İhracatın içinde yer alan tarımsal ürünlerin payı da her yıl artmaktaydı.¹⁸⁶²

¹⁸⁵⁹ Çolak, **a.g.e.**, s.s. 247-248.

¹⁸⁶⁰ Ferlâl Örs, "Buhranın Ege...", s. 121.

¹⁸⁶¹ Çolak, **a.g.e.**, s. 246.

¹⁸⁶² Yetkin ve Serçe, **Kuruluşun Günümüze...**, s. 142.

Tablo 41: 1932 Yılında İzmir Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünler ve Miktarları

Cinsi	Kilo	Lira
Üzüm	48.916.774	10.169.050
İncir	23.427.991	3.571.520
Tütün	17.356.415	16.463.995
Palamut	25.935.035	1.462.879
Palamut hülasesi	5.540.314	879.146
Pamuk	1.330.513	469.538
Afyon	141.024	1.105.435
Meyankökü	10.003.993	561.541
Zeytinyağı	441.069	145.920
Halı	349.474	815.736
Arpa	10.091.943	441.219
Bakla	6.340.586	325.933
Toplam	149.875.131	36.411.912
Diğer ihracat maddeleri	30.292.500	4.196.123
Genel Toplam	180.167.631	40.608.035

(Kaynak: Örs, **a.g.m.**, s. 122.)

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, 1930'lu yıllarda İzmir Limanı'ndan en fazla ihraç edilen ürün üzümdü. Bunu palamut, incir ve tütün izlemekteydi. Bu ürünlerin ihraç edildiği ülkelerin başını ise, Almanya çekmekte; onu Amerika ve Belçika izlemekteydi.¹⁸⁶³ 1932-1933 istatistiklerinde ise ihraç ürünleri ile ilgili şu bilgilere rastlanmaktadır:

Cihan Harbi'nden evvel mıntıkamızdan vasati olarak 7-9 milyon kilo tütün istihsal olunurken bu miktar son senelerde 26 milyon kiloya kadar yükselmiştir. Üzüm bağlarının mühim bir kısmının vaktiyle sökülmesine rağmen hali hazırdaki vaziyet harpten evvelki halinden daha iyidir. Mıntıkanın 1910 ve 1911 senelerindeki kuru üzüm istihsalatı 44-46 milyon kilo 1923 senesinde 36 milyon kilo idi. 1932 istihsalatı ise 70 milyon kiloya baliğ olmuştur. Ege mıntıkasının diğer mühim mahsullerinden olan incir, zeytinyağı, pamuk, palamut, meyan kökü, afyon ve buna mümasil maddelerin istihsalatı ve ihracat miktarı on sene evvele nispetle çok fazladır. Halıcılığımız 1923 ten 1929 senesine kadar inkişaf etmiştir. Buhrandan sonra bu mallarımız hariç memleketlerde lüks eşyadan addedildiği için yüksek gümrük tarifesine tabi tutulmuş ve

¹⁸⁶³ **Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Şubat 1933, s. 29

*bu suretle imalat azalmış ise de bunun muvakkat olduğuna hükmetmek icap eder. İzmir muntikasının iktisadi ehemmiyetini nazarı itibara alan yüksek iktisat vekâleti bu seneden itibaren İzmir’de (ofis) teşkilatı yapmış ve Ege’nin yüksek ihtiyacını ve ihracat maddelerinin mahreçlerinde iyi fiyatlarla satılması esbabını temin buyurarak acil ve mühim bir ihtiyaca cevap verilmişlerdir.*¹⁸⁶⁴

İhraç edilen madenler ise zımpara, simli kurşun, çinko, kurşun, manganez ve civadır.¹⁸⁶⁵

Tablo 42: 1926-1932 Yılları Arasında İzmir Limanı’nın İthâlât ve İhracatı

Seneler	İthâlât	İhracat
1926	33.538.718	60.709.171
1927	33.355.516	62.170.509
1928	34.417.381	75.457.520
1929	37.691.690	80.853.922
1930	21.671.238	62.187.170
1931	18.369.445	43.268.584
1932	12.893.451	40.618.162

(Kaynak: **İzmir Rehberi 1934**, s. 138.)

6.4.2.2. İthalat

1923 yılında İzmir Limanı’na toplam gerçekleşen ithalat miktarı 54.364.794 kilo, 6.946 adet, 3.465 metreküp ve 1.683 baştı. Bu miktarın değeri 1.944.014.873 kuruştı. Bu kıymetin toplam Türkiye ithalatı içerisindeki payı %13,9’dur. İzmir ithalatının %70’ini beş ana grup ürünler oluşturmaktaydı. Bu ürünler arasında ilk sırayı pamuk ve pamuklu ürünler almakta onu şeker ve şekerlemeler, maden ve maden ürünleri, yün ve yün ipliği mensucatı ve hububat takip etmekteydi. Bu ürünler dışında İzmir’e ithali yapılan daha pek çok ürün bulunmaktaydı. Bu ürünlerin bazılarının İzmir ithalatı içerisindeki paylarının az olmasına karşın toplam Türkiye ithalat değeri içerisindeki payları oldukça yüksekti. Örneğin toplam Türkiye tönbeği ve tütün ithalatının %44,5’ini İzmir Limanı’ndan yapılan ithalat oluşturmaktaydı. Tütün ve tönbeği gibi İzmir’e ithali gerçekleştirilen ve toplam Türkiye ithalatındaki payları %20 ve üzerinde olan diğer ürünler şunlardı: Gübre (%46,1); keten, kendir

¹⁸⁶⁴ Durgun, “Kurtuluş sonrası İlk Günlerde...”, s. 25.

¹⁸⁶⁵ **Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir**, s. 62.

vs. iplik imaline mahsus bitkiler (%23,9); ipek, ipek ipliği mensucatı (%21,1); yakacak (%32,3); makine alet ve edevatı (%20,3); araba, vagon (%24,7); tıbbi ve kimyevi maddeler (%20,6).¹⁸⁶⁶ Bu ürünlerin ithal edildiği ülkelerin başında İtalya ve İngiltere yer almaktaydı. Onları Fransa, Mısır, Hollanda, Almanya, Amerika, Belçika, Suriye, Yunanistan, Bulgaristan, Avusturya, Macaristan, İran İsviçre, Rusya, İspanya, Hindistan, İsveç, Çekoslovakya ve Romanya izlemekteydi.¹⁸⁶⁷

İncelediğimiz dönem içerisinde İzmir Limanı'ndan yabancı ülkelere yapılan ihracat ile ithalat şöyledir:

Tablo 43: İzmir Limanı'ndan Yabancı Ülkelere Yapılan İhracat ile İthalat

Sene	İhracat		İthâlât	
	Ton	Lira	Ton	Lira
1922	-	853.747.454	-	701.506.773
1923	113.251	38.033.435	-	19.463.100
1924	206.864	62.395.531	-	27.919.800
1925	236.768	83.023.353	128.894	36.861.195
1926	241.156	75.952.444	117.662	33.531.718
1927	313.590	99.493.408	116.264	33.355.316
1928	260.187	80.812.778	133.624	34.417.381
1929	314.135	89.863.751	166.996	37.694.690
1930	287.779	71.257.496	103.941	21.671.238
1931	233.059	50.601.942	100.762	18.366.987
1932	263.500	63.566.493	60.600	59.961.869
1934	268.485	29.689.014	51.093	9.552.370
1935	244.342	35.508.727	52.530	8.297.401
1936	329.220	40.041.926	45.922	7.754.217
1937	224.119	53.631.018		
1938	307.764	57.217.208		

(Kaynak: Durgun, a.g.e., s.s. 30-307.)

Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de Alsancak semti ticari yaşamın merkezi durumundaydı. Bugünkü Halkapınar ve çevresinde Melez Çayı'nın körfeze baktığı yerde küçük sanayi ve ticaret binaları ile gaz ve havagazı fabrikası bulunmaktaydı. 1922 büyük yangınından sonra 1925 yılında Rene-Danger tarafından hazırlanarak uygulanan kent planı çalışmasıyla Alsancak ticaret, alışveriş, eğlence ve kültür yönünden en canlı semt haline gelmişti. İzmir Limanı ve Karataş

¹⁸⁶⁶ Çolak, a.g.e., s.s. 244- 245.

¹⁸⁶⁷ Durgun, a.g.e., s. 307.

arası (bugünkü Konak) eski liman çevresindeki ticarethaneler, merkezi işyerleri, hastaneler, okullar ve cami, kilise, havra gibi ibadethanelerin çokluğu nedeniyle merkez durumundaydı. Küçük limanın doldurduğu alandaki çarşı, tüm kentin gereksinimine yanıt verecek nitelikteydi.¹⁸⁶⁸ O yıllarda İzmir ticaretinin önemli merkezlerinden biri de Kemeraltı'ydı. Ertuğrul Erol Ergir Kemeraltı'nın canlılığını şöyle anlatmaktadır:

Tam karşınızda, Kemeraltı Camisi'nin hareketli meydanlığı, size İzmir ekonomisinin kalbine vardığınızın sinyalini verirdi. Ege'nin tüm ürünleri bu bölgeye gelir, alınır, satılır, işlenir, değerlendirilir ve ihraç edilirdi. Ege'nin zenginliği ve ürün çeşitliliği burada gözlenirdi. Eskiler, yaşlılar Ege bölgesinde yetişen 40'dan fazla ürünün adını tek tek sayarak bu zenginliği anlatmaya çalışırlardı. Körpe Cumhuriyetimizin mensupları, bir ucu Konağa, bir ucu Fevzipaşa Bulvarı'na ve bir ucu Kemeraltı'na dayanan bu bölgeden gurur ve yarınlarından emin adımlarla geçerlerdi. Bu zenginlikten köylü, işçi, esnaf, tüccar, halk ve devlet payına düşeni almak için koşturur ve canla başla çalışırlardı.¹⁸⁶⁹

İzmir'in diğer işlek çarşı ve pazarları Başdurak, Odunpazarı, Ayayorgi gibi yerlerde toplanmıştı.¹⁸⁷⁰

6.4.3. Enerji Kaynakları ve Madencilik

Cumhuriyet öncesinde havagazı kentte önemli bir enerji kaynağı olmasına rağmen fabrika tesisatı İzmir yangınında önemli zararlar görmüştü. Bu yıllarda havagazı, aydınlatma ve mutfakta ağırlıklı olarak kullanılmaktaydı. 1930'lu yıllardan itibaren aydınlatmada yerini elektriğe bıraktı. Şirket 1935 yılında belediye tarafından 576 aboneli olarak satın alındı.¹⁸⁷¹

¹⁸⁶⁸ Karadağ, a.g.e., s. 52.

¹⁸⁶⁹ Ertuğrul Erol Ergir, *Unutamadığım Karşıyakam ve İzmirim*, Tükelmat AŞ, İzmir, 1999, s. 122.

¹⁸⁷⁰ Bilget, a.g.e., s. 68.

¹⁸⁷¹ Kurt, a.g.e., s.s. 90-93.

Tablo 44: 1936-1939 Yıllarında Enerji Kaynağı Kullanım Miktarları

Sene	Havagazı (metreküp)	Kok Kömürü (ton)	Katran (ton)	Zift (ton)	Kreozot	Abone Sayısı
1936	2.390.000	2856	123	44,25	7.5	573
1937	2.396.728	2835	120	57	4.5	614
1938	2.549.733	2936	119	88	5	652
1939	2.564.833	2690	-	119	10	684

(Kaynak: Serçe, **İzmir’de Belediye**, s. 301.)

Yakacak olarak evlerde katı yakıt kullanılmaktaydı. Katı yakıt olarak en çok tercih edilen ise kokar yakıt olarak da bilenen tezekti. Yakıt amaçlı da kullanılan hayvan dışkısının gübre olarak kullanımı bu nedenle azalmaktaydı. Taş kömürü ve linyit kullanımı ulaşım güçlükleri nedeniyle ocaklara yakın yerlerle sınırlıydı. Diğer bir yakacak türü olan odun ve odun kömürü sarfiyatı tezekten sonra en fazla tercih edildi. Ancak yine de incelenen dönemde, jeneratör ve motorlu araç kullanımının Türkiye genelindeki artışına paralel olarak benzin ve motorin kullanımı dönem başlangıcına göre iki kat kadar artış gösterdi. Su ve rüzgârdan da faydalanılmakta, özellikle değirmenlerde su gücünden istifade edilirken, yel değirmenleri Ege ve Akdeniz bölgelerinde yaygın olarak kullanılmaktaydı. İzmir’de elektrik kullanımı sınırlıydı. Dönemin başında bir kısım işletmeler ürettikleri elektriği hem kullanmakta hem de satarak ciddi kazançlar elde etmekteydiler. Yine de elektrik üretiminde ve yaygın kullanımında Türkiye geneliyle kıyaslandığında İzmir özelinde bir gelişmişlik gözlenmektedir. Bunda hammadde kaynaklarına yakınlığın ve ticari ihraç kapısı olmanın etkileri inkâr edilemez.¹⁸⁷²

İmparatorluk döneminde olduğu gibi Kurtuluş’tan sonra da madencilik sektörü çok fazla değişen bir çizgi izlememişti. Bu dönemde de bölge ve kent ekonomisine en az katkıyı sağlayarak madenler işlenmeden çoğunlukla ihraç edilmekteydi. Savaşın sona ermesinden sonra 1920-1930 yılları arasında İzmir’de yapılan yabancı sermaye yatırımlarının büyük bölümünün madencilik sektöründe olduğu gözlenmektedir. 1921 yılında İzmir’de mevcut 278 maden işletmesinden 60’ı devlete aitti. İncelenen dönemde İzmir’de imtiyazlı 25 madenden 14’ü işler

¹⁸⁷² Durgun, **a.g.e.**, s.s. 126-127.

haldeydi.¹⁸⁷³ Yeraltı değerleri bakımından zengin sayılamayacak bir il olan İzmir'in en önemli madeni cıvaydı. Karaburun, Ödemiş ve Tire dolayında çıkarılmaktaydı. Perlit, merkez ilçe, Bergama, Dikili, Foça ve Seferihisar dolaylarından çıkarılırdı. Linyit, kurşun, çinko, mermer ve magnez de diğer madenleriydi.¹⁸⁷⁴ Zamanla yabancı şirketler kontrol altına alınmaya ve bir kısım işletmeler millileştirilmeye başlanmıştı. İşgücü yetersizliği ve kalifiye iş gücünün bulunmasındaki zorluklara ek olarak köy temelli mevcut maden işçilerinin bu sektöre, işlerine ek gelir kazanma vasıtası olarak bakmaları ve ekin toplama dönemlerinde tarlalarına dönmeleri sonucunda bazı dönemlerde iş gücü krizi yaşanmaktaydı. Madencilik sektörünün karşılaştığı önemli sorunlardan bir diğeri de ulaşım kaynaklarının yetersizliği idi. Ticari emtianın taşınmasındaki yetersizliklerde olduğu üzere, yine bir ticari emtia olan ve tamamen sarfa dayanan maden üretimi yol ve ulaşım vasıtalarının yetersizliği nedeniyle ihraç limanlarına ulaşmakta sıkıntı çekmekteydi.¹⁸⁷⁵

6.4.4. Tarım, Orman ve Hayvancılık

6.4.4.1. Tarım

İmparatorluğun zengin bölgelerinden biri olan İzmir ve çevresi Dünya Savaşı'ndan nispeten zararsız çıkmışsa da, işgal ve Milli Mücadele dönemi yaşananlar, bilhassa Menderes Vadisi boyunca bağlarda, incir ve sebze bahçelerinde büyük tahribat yapmış, bölgeyi harabeye çevirmişti. İzmir, Saruhan ve Aydın sancakları dâhilinde Yunan işgali altında kalan yaklaşık 25.000 km'lik araziden elde edilen ürünün %40'tan fazlası kaybolmuştu.¹⁸⁷⁶ Bu dönemde tarım büyük ölçüde saban ve öküz gibi ilkel metotlarla yapılmaktaydı. Ürün yetiştirilmesinde ve korunmasında modern yöntemler tarıma girmemişti. Ağaçlar ilkel yollarla aşılanoılmaktaydı. Nadas hâlâ toprağın verimini artırmada tek yöntemdi. Toprağa gübre olarak hayvan dışkısıyla ticari ve tarımda kısıtlı bir oranda suni gübre ile yapılmaktaydı.¹⁸⁷⁷ İzmir'in tarım ürünlerinin en önemlileri arasında üzüm, incir, pamuk, tütün, palamut, kestane, afyon, meyan kökü, zeytin narenciye, susam ve

¹⁸⁷³ Durgun, a.g.e., s. 159; Bilget, a.g.e., s. 67.

¹⁸⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4245.

¹⁸⁷⁵ Durgun, a.g.e., s.s. 159-160; İzmir Vilayetinde bulunan madenler için bkz.: **İzmir Vilayeti İstatistik Yıllıkları** 1929-1930, s.s. 184-185; 1932-1933 s.s. 77-78; 1933-1934, s.s. 94-95.

¹⁸⁷⁶ Çolak, a.g.e., s. 230.

¹⁸⁷⁷ Durgun, a.g.e., s.s. 70-71.

köklü bitkiler sayılmaktaydı. Bunların dışında bahçe bitkileri ve sebze üretimi de yapılmaktaydı. Türkiye tarım alanlarının %22'sini teşkil eden Batı Anadolu topraklarının içindeki İzmir'in topraklarının kullanım alanlarına göre yüzde olarak dağılımı şöyledir:¹⁸⁷⁸

Ekili Dikili topraklar: %35,

Nadas Toprakları: %3,

Ormanlar: %20,

Çayırlar ve Otlaklar: %14,

Ürün Vermeyen Yerler: %28.

Cumhuriyet hükümetleri başa geldikleri andan itibaren Anadolu'nun en yaygın ekonomik uğraşı alanı olan tarıma el atmışlardı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hedeflenen, daha çok Birinci Dünya Savaşı öncesi üretim miktarını yakalamaya çalışmaktı. Daha sonra tarımı modernleştirecek, tarımla uğraşan nüfusu artıracak ve daha bilinçli üreticiler haline getirecek uygulamalar üzerinde durulmuştu. Köy Kanunu bu amaca dönük olarak çıkarılmış, kanunun uygulanması kapsamında Batı Anadolu'da ve İzmir'de numune köyleri oluşturulmuştu.¹⁸⁷⁹ Devletin tarımı destekleme politikaları doğrultusunda 1925 yılında aşar vergisi kaldırılmıştı. Aşarın kaldırılması köylü için kısmi bir gelir artışı sağlamakla birlikte esas itibariyle psikolojik bir destek sağlamıştı. Bu çabaların neticesinde 1924'ten 1929 yılına kadar geçen süre içinde tarımsal hasılanın yıllık büyüme hızı bir önceki bölümde belirtilen Türkiye ortalamasına paralellik göstererek, Batı Anadolu ölçeğinde %16,2'ye ulaşmaktaydı ki aynı dönem içinde gerçekleşen %8.5'lik sanayi büyüme hızından iki kat ve %10.2'lik milli hasıla gelişiminin yarısı kadar fazlaydı. Aşar vergisinin yerine bütçe girdilerini artırmak maksadıyla ile dolaylı vergilerin oranları yükseltilmiş, bu durum özellikle Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkileri altında bulunan dönemde, diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe de tepkilere neden olmuştu. Sulama sisteminin yapılması için en azından bir çaba sarf edildiği görülmektedir. Topraksız köylüye toprak dağıtılarak üretim artırılmaya çalışılmış, tarımda makineleşme için adımlar atılmış, çiftçiye düşük faizli kredi sağlanması konusunda Ziraat Bankası'na

¹⁸⁷⁸ Kazım Çavdar, **İzmir**, Bilgehan Matbaası, 1986, s. 40.

¹⁸⁷⁹ Durgun, **a.g.e.**, s. 70.

önemli görevler düşmüştü. Emvali metrukeden kalan ziraat makineleri de Ziraat Bankası aracılığıyla ihtiyaç sahibi çiftçilere dağıtılmıştı. Bu konuda en istekli olan bölge hiç kuşkusuz pazar için üretim yapan ve üretim artışıyla karlılığını artıracak olan Ege bölgesiydi. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı bu konuda da büyük bir engel teşkil etmesiyle arzu edilen seviyeye gelinebilmişti. Traktör sayısı 1923'te 220'den 1924'te 2.000'inin üzerine çıkmıştı. 1923-1929 arasında tarım makineleri, makine ithalatının üçte birini oluşturmaktaydı.¹⁸⁸⁰

Cumhuriyet kurulduktan sonraki ilk yıllar Ege ve İzmir tarımı açısından yaraları sarma yılları olmuştu. İşgal ve Kurtuluş Savaşı yıllarında birçok köyün yıkılması, tarlaların yakılması ve çekim hayvanlarının birçoğunun ölmesi, Ege ve özellikle İzmir tarımının derin yaralar almasına yol açmıştı. Öte yandan, yüzyıllardan beri Ege'de ve özellikle İzmir'de yaşayan ve bağ bahçecilikle uğraşan Rum nüfusun topraklarından ayrılmaları, bağ bahçeciliğinin gerilemesine yol açmıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir tarımı, öncelikle yıkımın etkilerini ortadan kaldırmak sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Boşalan ve harap olan yerleri iskâna açmak, mübadilleri üretici konuma getirmek ve çiftçileri üretim araçlarıyla donatmak külfetli olduğu kadar uzun vadeli bir iş olduğundan bölgeyi tekrar eski istihsal seviyesine getirmek uzun zaman almıştı. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, asıl olarak büyük toprak sahiplerinin temsilcilerinden oluşan çiftçi kesimin başlıca taleplerinden biri, yeni yolların yapımı ve demiryolu taşıma maliyetlerinin düşürülmesiydi.¹⁸⁸¹ Burada zor şartlar altında geçen 1923 yılının üretim miktarları hakkında sadece genel bir fikir verebilmek gayesiyle saptanabilen birkaç ürünün miktarlarını vermekle yetinilmiştir. Bölgenin en önemli ürünlerinden olan üzümünden 1923'de 36.608.000 kilo, incirden 20.480.000 kilo elde edilmişti. Bu miktarlar mütareke dönemindeki üretim miktarlarına kıyasla olumlu görünse de dünya savaşı öncesindeki miktarların ancak yarısını oluşturabilmekteydi. Üzüm ve incirden sonra bölgenin bir diğer önemli ürünü olan zeytinden 8.000.000 kilo hasılat elde edilmişti. Bu miktarın %37,5'i (3.000.000 kilosu) İzmir, %25'i (2.000.000 kilo) Edremit ve %18,7'si (1.500.000 kilo) Ayvalık yöresine aitti.¹⁸⁸²

---

¹⁸⁸⁰ Durgun, a.g.e., s. 79-81.

¹⁸⁸¹ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.s. 33-35; **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4311.

¹⁸⁸² Çolak, a.g.e., s. 230.

Yukarıda sıralanan hükümet politikalarıyla İzmir tarımında savaşların yol açtığı yıkım kısa zamanda aşılmıştı. Bir taraftan makineleşme ve nüfus artışı, diğer taraftan mübadele işlerinin yoluna koyulması ve modern tarım yöntemlerininin yavaş yavaş uygulanmaya başlaması tarım üretimini artırmıştı. Ayrıca İzmir Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkede yapılan karayollarından en çok pay alan iller arasında yer almış, ildeki demiryolları onarılmıştı. Bu da tarımsal üretimin kısa sürede bozulmadan iç ve dış pazarlara ulaşımını kolaylaştırmıştı. Böylece 1926'da savaş öncesi üretim düzeyine yeniden ulaşılmıştı.¹⁸⁸³ 1927 senesinde yapılan zirai tahrir sonuçlarına göre İzmir vilayetinde; 55.002 çiftçi ailesinin, 240.073 nüfusları, %45,1 genel nüfusa oranları vardı. Bu nüfusun tarım aletleri 17.118 adet karasaban, 15.922 adet pulluk, 322 adet muhtelif zirai aletten oluşuyordu.¹⁸⁸⁴ 1927 tarım sayımına göre ekili alanın %68'i tahıllara ayrılmıştı. Tahılları, sanayi bitkileri izliyordu. İl ekili alanının %18'ini sanayi bitkileri oluşturuyordu. Geriye kalan %14'ü ise baklagiller ekimine ayrılmıştı. Tahıllar içinde buğday ve arpa en çok ekilenlerdi. 29.000 hektarda ekilen buğdaydan 26.850 ton, 21.500 hektarda ekilen arpadan 18.200 ton ürün elde edilmişti. Baklagillerden en çok 2.250 hektarda, 2.350 tonla bakla geliyordu. 1927'de İzmir'de ekilen sanayi bitkilerinden en önemli olanı tütündü. 12.300 hektara tütün ekilmişti ve 9.500 ton ürün alınmıştı. Tütünü pamuk izliyordu. 2.200 hektar pamuk ekimine ayrılmıştı ve 2.500 ton ürün alınmıştı. 1927'de İzmir'de 61.500 çeki hayvanı, 33.400 tarım alet ve makinesi, 322 de modern tarım makinesi vardı. 636.500 çiftlik hayvanı bulunuyordu. Bunlardan 302.500'ü koyun, 193.000'i keçiydi, 80.000 dolayında sığır vardı. İlde toplam 275.000 kümes hayvanı bulunuyordu.¹⁸⁸⁵

---

¹⁸⁸³ Yurt Ansiklopedisi, s. 4311.

¹⁸⁸⁴ İzmir Vilayeti 1935-1936 İstatistik Yıllığı, s. 68.

¹⁸⁸⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 4312.

İzmir iktisadi mıntıkasının normal yıllardaki başlıca üretim miktarı şu şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 45: İzmir'in Normal Yıllardaki Başlıca Üretim Miktarları

Cinsi	Ton	Cinsi	Ton
Buğday	350.000	Kuru Üzüm	45.000
Arpa	250.000	Kuru İncir	30.000
Mısır	50.000	Palamut	45.000
Akdarı	15.000	Tütün	20.000
Kumdarı	4.000	Zeytinyağı	16.000
Bakla	12.000	Pamuk	6.000
Afyon	160.000 kg		

(Kaynak: M. Zeki Doğanoglu, **Mıntıkamızın Kitabı**, C. I, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930, s. 4.)

1928 yılına kadar tarımda belirli bir mesafe kat eden İzmir, bu yılda yaşadığı kuraklıkla adeta felç olmuştu. Kuraklığın getirdiği olumsuzluklar sürerken, 1929 yılındaki sel felaketi tam bir hayal kırıklığı yaratmış; bütün bunların üzerine bir de 1929 yılında patlak veren Dünya Ekonomik Bunalımı eklenerek dengeleri yeniden altüst etmişti. Bunalımın etkisiyle pazarların daralması ve dışsatımı yapılan tarım ürünleri fiyatlarının düşmesinin etkisi en çok Ege'de ve İzmir'de duyulmuştu. Bunalımdan en çok pazar için üretim yapan, belli ürünlerde uzmanlaşmış küçük üretici kitlesi zarar görmüştü. 1932'de İzmir'in Urla, Tire ve Kemalpaşa ilçelerinde yoksulluk geniş kitleleri sardı. Nitekim 1932 başında Urla'da değeri 50 kuruş olan tütün üreticiden ancak 10 kuruşa alındı. Hamburg Borsası'nda 48 kuruşa satılan 1 okka kuru üzüm, İzmir Borsa'sında 32 kuruşa alıcı bulabildi. 1929'da 2,5 lira olan 1 okka tiftik fiyatı 1930'ların başında 30 kuruşa düştü. Oysa hayvan başına alınan vergi 40 kuruştı. Dolayısıyla köylü vergisini ödeyebilmek için hayvanın ürününü değil, kendisini satmak zorunda kalıyordu. 1930'larda Ege bölgesi Türkiye tarımına kooperatifçilik gibi yeni bir örgütlenme boyutu kazandırdı. 1935'te kabul edilen Tarım Satış Kooperatifleri yasasıyla incir, üzüm, pamuk üreticileri, merkezleri İzmir'de bulunan kooperatif birliklerinde örgütlendi.¹⁸⁸⁶

İzmir'de yetiştirilen belli başlı ürünler arasında üzüm, incir, tütün, sebze ve meyve gelmekteydi. Bu ürünlerden üzüm, şehrin ekonomisinde en önemli ürünlerden birisiydi. Ege bölgesine has bir ziraat ürünü olan üzümculük özellikle Karaburun ve

¹⁸⁸⁶ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4311.

Urla kazalarında yetiştirilen “*İzmir Sultanisi*” dünyaca tanınmaktadır. Ayrıca Çeşme, Menemen, Kemalpaşa, Foça, Manisa, Akhisar, Kırkağaç, Kasaba ve Salihli’de de yetiştirilen üzüm, pazara inen en değerli üründü. Çiftçiler yaygın olarak bu ürünü yetiştiriyorlardı. 1932 yılında bağcılığı tetkik, bağları ıslah ve yabancı piyasalarda ün salmış İzmir üzümlerinin durumunu korumak amacıyla Bornova’da bir “*Bağcılık İstasyonu*” açıldı. İstasyon modern yöntemlerle bağcılığı öğrettiği gibi kentin çeşitli yörelerinden gelen toprakları da analiz ederek buralara dikilmesi gereken anaçları tespit etti bunu bağcılara bildirdi.¹⁸⁸⁷

Üzümün Avrupa pazarlarına sağlam biçimde ulaştırılabilmesinde kutulanması çok önemliydi. Dışarıya gönderilen üzümler çoğunlukla 13-15 kiloluk kutularla veya üreticilerin isteklerine göre yarım veya çeyrek kantarlık (bir kantar yaklaşık 50 kilodur) kasalar halinde, iyi cinsleri birer kiloluk mukavva kutular içinde gönderilmekteydi. Gemilerle taşımacılık yapan tüccarlar, üretilen bu kutulara büyük bir gereksinim duyuyorlardı. Bu nedenle kutuculuk yaygın bir üretim ve istihdam alanıydı. Ülkede limanlara yakın yerlerde çok sayıda kutu üreten atölye bulunuyordu. Bu etkinlik, yöre insanı için önemli bir geçim kaynağı olmuştu. Bazı dönemlerde kutu yapımı, gereksinimi karşılamaya yetmeyebiliyordu. Bu durumda İtalya, Romanya ve İsveç gibi ülkelere kutu alımı yapıldığı da oluyordu.¹⁸⁸⁸ Üzüm 1930’lu yıllarda kentte yapılan ihracatın %17-20 oranı ile 14-19 milyon lira gelir getiriyor ve tütünden sonra ikinci sırada yer alıyordu.¹⁸⁸⁹ 1936 yılı üzüm üretimi 80.000 ton olup ihracat değeri ise 78.000 tonu bulmaktaydı.¹⁸⁹⁰

İncir, Ege bölgesinde 21.935 hektarlık sahada 3.110.015 adet bulunmaktaydı. Bu sayının 6.215 hektarlık sahadaki 900.134 adet ağacı İzmir sınırları içindeydi.¹⁸⁹¹ İncir üretiminin yaklaşık olarak %50’si Aydın’da, %14’ü Ödemiş’te, %7’si Nazilli, %7’si Bozdoğan, %6’sı Kuşadası’nda yer almaktaydı. 1922 yılında Kurtuluş Savaşı’nın sonuca ulaştığı yılda, alınan ürün 6.200 tona düşmüştü. 1923’te 20 bin ton olan üretim, yıllık dalgalanmalar bir yana bırakılırsa, 1930’larda 30 bin tona,

¹⁸⁸⁷ Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, s.s. 146-147.

¹⁸⁸⁸ Umut Karabulut, “Ticari Açidan İzmir Limanı 1923-1929”, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2003, s. 36.

¹⁸⁸⁹ Doğanoglu, a.g.e., s.s. 10-11.

¹⁸⁹⁰ Uysal, a.g.t., s. 16.

¹⁸⁹¹ Cumhuriyetin 15. Yılında..., s. 148.

1940’larda 40 bin tona yükseldi.¹⁸⁹² Alıcıları da en çok Amerika ve İngiltere’ydi. Bazı yıllar incir üretimi 300.000 tona kadar ulaşmıştı. Amerika’nın gereksinim duyduğu inciri, kendi ülkesinde üretme girişimi, Türkiye’de incir üreticisini önemli sıkıntılarla karşı karşıya bıraktı. İncir üreticisini başka bir ürün yetiştirmeye yönelik arayışlara bile soktu.¹⁸⁹³

Ege bölgesi Türkiye’nin başta gelen tütün üretim alanıdır. İzmir, Anadolu’da tütün ekininin ilk yapıldığı illerden biridir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren yabancıların denetiminde hızla gelişen bu tarım dalı, Duyun-u Umumiye’ye bağlı Reji İdaresi’nin kurulmasıyla yeni bir boyut almıştı. Rejiden önce tütün işleme ve ticareti serbestken Reji kurulduktan sonra tütünle ilgili tüm haklar bu kuruma geçmişti. Reji idaresinin alımı çok düşük, satışı çok yüksek yapması üreticilerle arasında büyük sorunlara neden olmuştu. İzmir’de tütün üretimi büyük ölçüde Müslümanlarca yapıldığı için kurtuluştan sonra bu üründe herhangi bir gerileme yaşanmadı. Bu yüzden tütün, Cumhuriyet’in ilk yıllarında da ülkenin başlıca dışsatım ürünleri arasında yer aldı.¹⁸⁹⁴ Amerika, Almanya, Hollanda ve İtalya başta olmak üzere birçok ülkeye ihraç edilen İzmir tütünü 1921’de 21 milyon kilo, 1924’de 60 ve 1925’de 50 milyon kg olarak üretildi. Toplam tütünler arasında kokusu, yavaş içimi ve açık rengi ile bütün dünyaca ünlüdür.¹⁸⁹⁵ 1929 buhranından tütün üreticilerinin zarar görmesini engellemek için üreticiyi destekleme kararı alındı; böylece 1932-1934 yıllarında tütüncülük kongreleri yapılarak, alınan kararlar hukuksal düzleme oturtuldu. Söz konusu yasalarla tütün ticareti önemli ölçüde Tekel’in denetimine girdi ve tüccarın faaliyeti sınırlandı, alım ve satım işlerinde, üretici ile alıcı arasında çatışma konusu olan “*ıskarta ve iskonto ayırma*” sorunu, büyük ölçüde çözümlendi.¹⁸⁹⁶

Zeytin ise İzmir ihracatında önemli bir yere sahipti. Zeytinin yağı ve sofralık hali tüketiliyorken posasından da faydalanılıyordu. 1935 yılında 6.824.100 kg, 1936 yılında 6.871.000 kg, 1937 yılında ise 10.399.140 kg zeytinyağı elde edildi.¹⁸⁹⁷ 1938 yılında vilayet içinde zeytin ağaçlarının kapladığı saha, 47.922 hektardı. Vilayette

---

¹⁸⁹² Tekeli, **a.g.m.**, s. 194.

¹⁸⁹³ Karabulut, **a.g.t.**, s. 37.

¹⁸⁹⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4317.

¹⁸⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Durgun, **a.g.e.**, s. 95-100.

¹⁸⁹⁶ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4317.

¹⁸⁹⁷ **İstatistik Yıllığı 1935-1936**, s. 76.

zeytincilik işlerine büyük önem verildi bu amaçla bir taraftan zeytin bakım, tımar ve budama işleri bizzat gösterilirken diğer taraftan da açılan kurslarla bilinçlendirme yoluna gidildi. Örneğin 1938 senesinde vilayetin 16 muhtelif yerinde “zeytincilik kursu” açıldı. Vilayet Hususi İdaresi de bütçesinde koyduğu 2.500 liralık tahsisatla zeytin işlerine ön ayak oldu. Şöyle ki, 1937-1938 yılları içinde Kadifekale’nin çıplak sırtlarına 5.000 delice diktirildi ve bunların 450 tanesi aşılandı. 1937 yılında zeytinciliği araştırmak, geliştirmek, düzenlemek ve aynı zamanda zeytinciliğin diğer teknik konularıyla uğraşmak amacıyla İzmir-Bornova yolu üzerinde 212 dekarlık geniş bir sahada zeytincilik istasyonu kuruldu.¹⁸⁹⁸ Zeytinyağı en çok İtalya, İngiltere, Fransa, Mısır, Amerika, Suriye, Almanya, Romanya, Bulgaristan ve Hindistan’a ihraç edilmekteydi.¹⁸⁹⁹

Sebze ve meyve üretimi ile ilgili olarak, savaş yıllarının sebze üretiminde bir duraklatma yaşattığını ancak 1930’ların ilk yıllarından başlayarak yeniden bir canlanma süreci içine girdiği görülür. İzmir vilayetinde elde edilen meyveler şöyle sıralanabilir; üzüm, incir, portakal, ceviz, kestane elma, badem, armut, ayva erik, mandalina, şeftali, limon kayısı, kiraz, vişne, turunç, antepfıstığı, zerdali, fındık ve keçiboynuzu. Vilayet diğer illerden getirdiği antepfıstığı, Ankara armudu gibi çeşitli meyve fidanlarını da meraklılarına dağıtarak yetiştirilmesini teşvik etti;¹⁹⁰⁰ ayrıca kavun, karpuz, biber ve enginar üretiminin bir bölümü dışsatım amacıyla yapıldı. 1931’deki Ziraat Kongresi’nden sonra yaş meyve ve sebze dış satımının geliştirilmesi için, Ticaret Bakanlığı’nca Almanya’dan uzmanlar getirildi. Böylece ülke genelinde, değişik türde (özellikle Avrupa ülkelerinin tükettikleri türde) sebzelerin üretimi denenmeye başlandı.¹⁹⁰¹ 1932 yılında İzmir vilayetinde 12.142 ton muhtelif yaş meyve elde edilmişken bu miktar 1937 yılında 35.335 tona yükseldi ve ağaç adedi 4 milyonu geçti. Aynı artış kuru meyve için de geçerliydi.

Bütün bu ürünlerin dışında bakliyat, hububat ve sebzeçilik de öteden beri yapılmaktaydı. Balçova’da turfandacılık gelişmişti, Karşıyaka’nın patlıcanı ile Bornova’nın konserveçilik için kullanılan bamyası aranan ürünlerdi. Diğer

¹⁸⁹⁸ **Cumhuriyetin 15. Yılında**, s.s. 148-150.

¹⁸⁹⁹ Durgun, a.g.e., s. 105.

¹⁹⁰⁰ **Cumhuriyetin 15. Yılında**, s.s. 150-152.

¹⁹⁰¹ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4319.

sebzelerde her yanında bol bol üretilip memleketin her tarafına yollanıyordu.¹⁹⁰² İzmir vilayetinde saha itibariyle sırasıyla en çok buğday, arpa, mısır, çavdar ve yulaf ekimi yapılıyordu. Pirinç üretimi ise çok azdı. 1932 yılında 78.748 hektar araziden 87.347 ton hasılat alındı. Bu sayı çiftçinin tohumlarını ilaçlamaya ve temizlemeye alıştırılmasıyla 1937'de 87.347 hektar arazi ve 102.728 ton hasılatla ulaştı. Bakliyat olarak en fazla bakla, burçak, nohut, börülce, bezelye, fasulye ve mercimek ekimi yapılıyordu. 1932'de 13.819 hektar araziden 17.251 ton hasılat, 1937'de 14.810 hektar araziden 18.010 ton hasılat alındı. 1938 yılı bilgilerine göre İzmir vilayetinde arazinin 430.410 hektarı orman ve çalılık, 400.372 hektarı dağlık ve taşlık, 395.369 hektarı ziraat edilen arazi, 155. 736 hektarı mera çayır, 13.000 hektarı ise bataklık olarak bulunuyordu. Ziraat yapmaya uygun arazi mevcut arazinin %28,3'ünü teşkil ediyordu. Vilayetteki nüfus yoğunluğu arazinin darlığı yüzündendi ve vilayette geniş tarla ziraatı yapılamıyordu.¹⁹⁰³

6.4.4.2. Orman

İzmir ili ormanlarında ibrelili ve yapraklı ağaçlar olmak üzere iki ana tür vardır. İbreliler yapraklılara göre dörtte bir oranındadır. İbrelilerden kızılçam ve karaçam çoğunluğu oluştururlar. Devlete ait fıstık çamı ormanı bulunmamakla beraber Bergama Kozak Yaylası'nda özel kişilerce yetiştirilen dünyaca ünlü fıstık çamı ormanları vardır. İl ormanlarının büyük çoğunluğunu palamut meşesi oluşturur. İldeki ormanlar özellikle il merkezi, Bergama, Bayındır ilçelerinde göze çarpar.¹⁹⁰⁴

İzmir'de bulunan ormanların %37'si çam, %14'ü meşe, %11'i kayın, %5'i karaağaç ve %23'ü diğer ağaç topluluklarından oluşmaktadır. 1935 yılı istatistiklerine göre yıllık 4 milyon 145 bin 580 lira gelir elde edilmekteydi. Bunun 3.105.433 lirası keresteye, 890.219 lirası odun ve kömüre, 149.928 lirası da muhtelif orman mahsullerine aitti. İzmir yöresinde 159.376 hektarlık alan ormanla kaplıydı. Orman mahsullerinden bazıları nane, kekik, çiriş, mersin, salep, yabani sümbül soğanı, defneyaprağı, kekik yağı, zift, mahlep, ihlamur, sarı kitle, yer sakızı, somak yaprağı, çam fıstığı, mazi, adaçayı, menekşe çiçeği, çöven, katran yeli çay, çam

¹⁹⁰² Cumhuriyetin 15. Yılında, s.s. 148-152.

¹⁹⁰³ Cumhuriyetin 15. Yılında, s.s. 143-144.

¹⁹⁰⁴ K. Çavdar, a.g.e., s. 44,

kabuğu sıgala yağı, kestane yaprağı olarak sıralanabilir.¹⁹⁰⁵ 1935-1936 yıllarında orman ürünlerinden elde edilen miktar şöyleydi:¹⁹⁰⁶

Tablo 46: 1935-1936 Yıllarında Orman Ürünlerinden Elde Edilen Miktar

Yıl	Kömür		Odun	
	Miktarı	Kıymeti	Miktarı	Kıymeti
	Kilo	Lira	Kilo	Lira
1935	2.164.900	43.298	527.030	3.520
1936	3.560.000.	89.000	10.814.400	34.137

(Kaynak: İstatistik Yıllığı 1935-1936, s. 82)

Cumhuriyetin 15. yılında ağaçlandırma işine büyük önem verildi. En küçük kasaba ve köylerde park ve bahçeler oluşturulduğu gibi, yol kenarlarına, mahsul yapmayan kıraç yerlere fazla miktarda ağaç dikilmeye başlandı. Özellikle 1922 yılında kurulan Mersinli fidanlığı ve Karşıyaka orman fidanlığından yüzbinlerce fidan dağıtılmıştı.¹⁹⁰⁷

6.4.4.3. Hayvancılık

Öteden beri temel geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sonrasında yaşadığı tahribatla neredeyse yapılması imkânsız hale gelmişti. Hem besin hem de tarım işgücü olarak kullanılan hayvanlar Lozan Barış Anlaşması sonrası, silahlı kuvvetlerce istihdam edilenlerin bir kısmının sivile aktarılması sonucunda çoğalmış; daha sonra yapılan aşılama, bulaşıcı hastalıklarla mücadele gibi çalışmalarla birlikte ülke genelinde hayvan sayısında bir artış yaşanmıştı. Verilen önem neticesinde hayvancılıkta genel bir gelişme söz konusuydu. Türkiye genelinde 1923-1938 arasında küçükbaş hayvan sayısı 17,2 milyondan 24 milyona çıkarken, büyükbaş hayvan sayısındaki gelişme 1920-1927 arasında 4,1 milyondan 6,8 milyona ulaşarak gerçekleşmişti. 1926-1930 ve 1946-1950 yılları arasında koyun sayısında %41, keçi sayısında %29 ve büyükbaş hayvan sayısında da %67 oranında bir artış sağlandı. Bununla birlikte hem geçimlik hem de

¹⁹⁰⁵ Cumhuriyetin 15. Yılında, s. 62.

¹⁹⁰⁶ İstatistik Yıllığı 1935-1936, s. 82.

¹⁹⁰⁷ Cumhuriyetin 15. Yılında, s. 152-153.

ticari üretim yapan hayvan işletmeleri yaygın olarak bilimsel yöntemlerden uzak bir anlayışla çalışmaktaydı.¹⁹⁰⁸

İzmir ekonomisinde, kentin iklim ve ziraat vaziyeti at ve sığır yetiştirilmesine daha müsait olmasından dolayı bu hayvanların ıslahı işine birinci derecede önem verildi. Daha sonra köyler ve ordu için önemli olan katır yetiştiriciliğine de ağırlık verildi. Bu amaçla vilayet merkezine 42 km mesafede bulunan ve at yetiştiriciliği bakımından önemli bir yere sahip olan Torbalı kazasında bir aygır deposu ile Bergama, Ödemiş, Dikil, Menemen, Tire ve Bayındır kaza merkezlerinde sıhhi şartlara sahip aygır aşım durakları yapıldı. Köylerdeki yerli sığırları ıslah etmek amacıyla Ziraat Vekâleti'nin ithal ettiği Montafon ırkından hayvanlar kullanılıyordu. Vilayet hududu içinde, Anadolu'nun yerli ve kırmızı inekleriyle boz, Halep, Kırım ve Mısır kırmaları da bulunmaktaydı. Boğa ıslahı içinse hükümet tarafından damızlık hanelerinden Montafon ve Plevne boğaları satın alınarak köylere dağıtıldı.¹⁹⁰⁹ Hayvan yetiştiriciliğini teşvik amacıyla, hayvan sergileri ve at koşularının yanında hayvan yemi ziraati de teşvik edildi. Nitekim Kâzım Dirik döneminde yapılan “*Ehli hayvan sergisi*” hayvan yetiştiriciliği açısından çok önemli bir faaliyetti. Her yıl ekim ayı içinde Bornova Ziraat Mektebi'nde açılan bu sergide çeşitli hayvanlar sergilenip yarışmalar düzenlendi, kazananlara ödülleri dağıtıldı.¹⁹¹⁰ Bütün bunların dışında veterinerler zaman zaman hayvan yetiştirme ve hayvan hastalıkları konusunda köylüleri bilgilendiren konferanslar vermekteydi. Hayvanlarda meydana gelen ruam, dalak ve yanıkara gibi bulaşıcı hastalıklarla da mücadele kapsamında aşılamalar yapıldı, hastalıklı hayvanlar infaz edildi.¹⁹¹¹ Sonuçta 1930'lu yıllar hayvancılıkla uğraşanların artması ve modern yöntemlerle hayvan yetiştiriciliğinin yaygınlaşması ile birlikte hem hayvan kalitesinde hem de sayısında artış kaydedildi.

---

¹⁹⁰⁸ Durgun, a.g.e., s. 119.

¹⁹⁰⁹ Cumhuriyetin 15. Yılında, s.s. 161-168.

¹⁹¹⁰ İzmir Rehberi 1934, s. 92.

¹⁹¹¹ Cumhuriyetin 15. Yılında, s.s. 161-168.

Tablo 47: 1938 Yılı Hayvancılık Durumu

Hayvanın Cinsi	Hayvan Sayısı	Kilometrekareye Düşen Hayvan adedi
Koyun	386.666	42
Keçi	207.927	22
Kara Sığır	134.988	14.4
Manda	7.024	0.7
At ve kısırak	35.198	3.8
Eşek	46.480	5
Katır	1.328	0.1
Deve	6.042	0.6

(Kaynak: Cumhuriyetin 15. Yılında, s. 161.)

Bu dönemde kümes hayvancılığı da gelişme göstermiştir. 1935-1937 yıllarında İzmir’de kümes hayvanlarının durumu şöyledir:

Tablo 48: 1935-1937 Yılları Kümes Hayvancılığı Durumu

Seneler	Hindi	Tavuk ve Horoz	Tavuk Yumurtası	Kuluçka Makinesi
1935	12.762	894.018	29.871.060	13
1936	11.150	450.605	22.648.750	12
1937	18.681	395.625	20.176.875	11

(Kaynak: İzmir İstatistik Yıllığı 1935-1936, s. 75.)

İzmir’de arı ve kümes hayvanlarının ıslahı için Vali Kâzım Paşa’nın teşvik ve yardımlarıyla ve onun başkanlığında “Arı ve Kümes Hayvanları Cemiyeti” kuruldu. Cemiyet, amatörler tarafından kurulan birçok yeni kümese iyi cins damızlık horoz ve piliç dağıttı. Cemiyetin bir diğer faaliyet alanı arıcılıktır. Halk arasında “eski kovan” olarak anılan kovanlar yerine beheri 150 okka bal veren fenni kovanların yayılmasında etkili çalışmalar gerçekleştirildi. Cemiyetin bir kolu da tavşancılıktı. Ankara tavşancılık okulundan getirilen cins Ankara tavşanları ile İtalya’dan getirilen boz renkteki cinsler meraklılara verilerek döllerü üretildi.¹⁹¹² İzmir’in kurtuluşuna kadar domuz avcılığı, yabancıların yurdu terk etmesi üzerine domuz eti istihlaki de kalktığından, ticari önemini kaybetti. Bu dönemde domuz avcılığı yalnız mahsulün korunması ve daha çok şehirli avcının eğlencesi için yapılmaktaydı. İtlaf edilen domuzların derisinden ve etinden faydalanılmamaktaydı. Buzhane ve konservecilik sektörü yetersiz olduğundan balıkçılık gelişmedi. Sadece şehir içinde tüketilebilecek

¹⁹¹² İzmir Rehberi 1934, s.s. 123-124.

kadar balık tutulmaktaydı. Balıkların tutulmasında da ilkel metotlar geçerliydi. Bu metotlar genellikle olta ve ağdan ibaretti. Balıkların göç yollarına ve yumurta bıraktıkları yerlere dalyanlar kurularak balık avlanmaktaydı. Balıkçılık teşkilatı da etkin metotlarla yapılandırılmamıştı. Türk balıklarının iç ve dış pazar ihtiyaçlarını karşılayabilecek niteliklere sahip olduğu değerlendirilmekteydi. Piyasa ihtiyaçlarının tespit edilerek balıkçılık ve konservecilik hususlarında gerekli adımların atılması beklenmekteydi. Bu yüzden 1932 yılında Bergama’da kurulan yeni bir buz fabrikası gazetelerde heyecanla karşılanıyordu.¹⁹¹³

6.4.5. Banka ve Sigortacılık

İzmir’de bankacılık sektörü 1863 yılında Osmanlı Bankası ve sermayesinin tümü İngilizlere ait olan Osmanlı Finans Şirketi’nin şube açmasıyla başlamıştı. Ayrıca 1888 yılında Ziraat Bankası İzmir’de bir şube açmıştı. Bankacılık sektöründeki bu ilk gelişmeleri İkinci Meşrutiyet döneminde taşrada giderek güçlenen Müslüman eşrafın kendilerine kredi verecek “*milli bankalar*”ı kurması izlemiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti bu bankalara önyak olarak Osmanlı para piyasasını ve kredi işlemlerini yabancı bankaların denetiminden çıkarmaya gayret göstermişti. 1 Şubat 1913 tarihinde bir Evkaf Bankası’nı kurma girişiminde bulunulmuş, yine Milli Aydın Bankası hükümet tarafından desteklenmişti. Böylece Ege bölgesinde tüccar ve çiftçi satış ve kredi kooperatifleri kurma çalışmaları başlamıştı. Bunların dışında birçok kredi kuruluşu ve tefeci bulunmaktaydı.¹⁹¹⁴

İzmir İktisat Kongresi’nde gündeme gelen banka sorunuyla ilgili olarak iş çevreleri, iktisadi hayatın millileştirilebilmesi, gelişmiş kapitalist ülkelerin sermayedarlarıyla rekabet edilebilmesi için iki alanda devlet müdahalesini istemişlerdi: 1- İç pazarın gümrük duvarlarıyla korunması, 2- Ticaret ve sanayi kredileri verebilecek milli bankaların kurulması. Kongrenin yapıldığı tarihte Türkiye’de faaliyette bulunan bankalara baktığımızda 14 yabancı, 8 yerli özel banka, 1 tane de tarımsal kredi veren devlet bankası bulunduğu görülmektedir ki buradan milli banka kurulması taleplerinin ne kadar haklı olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁹¹⁵

---

¹⁹¹³ Durgun, **a.g.e.**, s.s. 121-122.

¹⁹¹⁴ Gürsoy, **a.g.e.**, s.s. 116-117.

¹⁹¹⁵ Yetkin ve Serçe, **a.g.e.**, s. 28.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına baktığımızda, devlet eliyle ya da teşvikiyle kurulan büyük ulusal bankaların dışında, yoğun kredi ve işletme sermayesine ihtiyaç duyulan Anadolu'da, birçok yerel milli bankanın kurulduğuna tanık olunmaktadır. Tarımsal ürünlerin toplanıp işlendiği, ihracatın hızlandığı dönemlerde para talebinin olağanüstü artması; Anadolu'da bu işlerle uğraşan çiftçi, esnaf ve tüccarları kendi aralarında örgütlenip genellikle küçük sermayeli yerel bankalar kurmaya sevk etmişti. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen yerel bankaların ilk kuruluş dönemlerinde, sermaye yetersizliğinden ötürü düşük faizli ve uzun vadeli kredi verememeleri, finans piyasalarının denetiminin bir süre daha yabancı sermayeli bankaların tekelinde kalmasını zorunlu kılmıştı. 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Bunalımı bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'deki bankacılık sektörünü yeniden şekillendirdi. Krizle birlikte yabancı bankalar bir bir faaliyetlerine son vererek, sermayelerini yurtdışına çıkardı. Bu yüzden 1926 yılı, Türkiye ekonomisi için bir dönüm yılı olmuştu. Bu yılda başlayan ekonomik darboğaz buhrana kadar devam etmişti. Para talebini karşılamadaki yetersizlik ve piyasadaki darlık insanları yeni arayışlara sevk etmişti. Bu arayışlar yerel milli bankaların kurulması sürecini başlattı ve adeta bir patlama yaşandı. Nitekim 1923-1929 döneminde Türkiye'de bankacılık alanında 24 yerel banka kuruldu. Büyük toprak sahiplerinin ve yerel tüccarların bir araya geldikleri bu bankalar gerek ihracata yönelik tarımsal faaliyetlerin kredi ihtiyaçlarını, gerekse dış ticaretin yerel ölçekte finansmanını sağlamaya çalışıyorlardı. Yerel milli bankalar, eskiden tefeciliğin hâkim ve yaygın olduğu yerlere örgütlü kredi piyasasını getirmişlerdi. Bu çabalarında yetersiz kalsalar da önemli bir gelişme gerçekleştirmiş oldular. Dönemin milli bankacılığı için Yetkin ve Serçe "*Ticaret sektöründeki rekabetin bir uzantısıdır*" değerlendirmesini yapmakta ve ön plana çıkmak isteyen yerli tacirlerin ticarete gerçekleşen kârdan daha büyük bir pay alabilme mücadelesinde, kendilerine borç verecek kredi kurumlarına duydukları gereksinimin, milli yerel bankacılık tarafından karşılandığını belirtmektedirler.¹⁹¹⁶

İmparatorluk döneminde son derece zengin ticari ilişkilerin yaşandığı İzmir'de, göçler ve büyük yangın nedeniyle sermaye çok azalmıştı. 1922 öncesinde İzmir piyasalarında –yoğun zamanda– 60 milyon lira dönmekte iken, 1924 yılında bu

---

¹⁹¹⁶ Yetkin ve Serçe, a.g.e., s.s. 30, 50.

rakam 6 milyon liraya gerilemişti. Bu olumsuz durum, iktisadi hayatın Türkleştirilmesinin önündeki en büyük engeldi. Diğer taraftan iktisadi etkinlikleri Türkleştirmek isteyen İzmirli, elinde sermaye olan gayrimüslim tüccarların piyasalara daha fazla egemen olup güçleneceklerinden ve eskisi gibi tekel olacaklarından korkuyorlardı. Bu korkulara ek olarak bir türlü istenilen girişimci sınıf yaratılamıyor üstelik bankaların Türklere karşı olumsuz tavır takındıkları, kredi vermedikleri konusu, İzmir gazetelerinin sütunlarını dolduruyordu. Özellikle bankalardaki Musevi memurların Türklere karşı kesin bir tavır aldıkları konusu işleniyor, bankaların siyasi kriterlere göre davrandıkları iddia ediliyordu. Bu ortamda Cumhuriyet sonrası İzmir’de bankacılık alanındaki ilk çalışmalar, halkçılık çerçevesinde başlamıştı. Dönemin en güçlü ideolojisi haline gelmeye başlayan solidarizm iktisadi hayata yansımaları 1924 yılında “İzmir Ticaret Birliği” adlı örgütle göstermişti. Bu alandaki çalışmalar banka ve sigortacılık alanına da yansımış, böylece milli sermayeli banka kurma girişimleri (1927) Vali Kâzım Paşa öncülüğünde başlamıştı.¹⁹¹⁷ 30’lu yılların en önemli bankası olarak karşımıza çıkan İzmir Esnaf ve Ahali Bankası 8 Ocak 1928 tarihinde kurulmuştu.¹⁹¹⁸ Basının da takdirle karşıladığı banka¹⁹¹⁹ yukarıda anlatılan koşulların yaşandığı bir dönemde faaliyete girmiş ve toplumun hemen her kesiminden insanların candan, yürekte katılımıyla vücuda getirilmişti. Bankayla işlem yapmaya çekinen, küçük tasarruflarını bankaya yatıramayan, küçük kredi ihtiyaçlarını gidermek için bankaya başvuramayan, sermaye ve konumları itibarıyla büyük bankalardan yararlanamayan, mütevazı yaşantı sürdüren küçük esnaf, tacir, amele ve her sınıftan halk, açılışından itibaren bankayı kendisinden bir parça gibi görerek, büyük rağbet göstermiş ve çekinmeden, gönül rahatlığıyla işlem yapmaya başlamıştı. Banka yönetiminin ve çalışanlarının yakın ilgisi ve o güne kadar bankaya hiç girmemiş, ürkek insanlara müracaatlarında kolaylık gösterilerek yardımcı olunması, işlemlerinin birkaç dakika içinde anlayabilecekleri bir biçimde tamamlanması hiç kuşku yok ki bankanın tercih edilmesini sağlamıştı. Banka küçük esnaf, reñçber, sanatkâr ve her sınıftan halk için bir öğreticilik görevi üstlenmişti. Öte yandan tasarrufun ve ihtiyaç anında kredi temini için itibarın aynı zamanda da borcun zamanında ödenmesinin önemini öğretmişti. Zaten sermaye itibarıyla büyük bankalardan yararlanamayan küçük esnaf,

¹⁹¹⁷ Yetkin ve Serçe, **a.g.e.**, s.s. 29-30.

¹⁹¹⁸ Bankanın kuruluş süreci ve çalışmaları için bkz.: Yetkin ve Serçe, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁹¹⁹ Akkoyun, “İzmir Basınına Göre Atatürk Devrinde...”, s. 248.

bankadan aldığı kısa vadeli kredilerini hiç geciktirmeksizin düzenli biçimde ödemeye başlayarak, itibarın ticaret dünyasındaki önemini anladığını ispat etmişti. Bankayla iş yapmaya başlayan kitle ilerleyen dönemde, isteklerini dile getirip bankayı yönlendirmeye ve istekleri doğrultusunda servisler kurdurmaya başlamıştı. Şube talebinin artması üzerine İzmir merkez şubesi olmak üzere Ödemiş, Salihli, Kasaba (Turgutlu) şubeleri açılmıştı.¹⁹²⁰

Tablo 49: 1923-1936 Yıllarında Faaliyet Gösteren Bankalar

Milli Bankalar	Sermayesi	Tabiiyeti
Türkiye İş Bankası İzmir Şubesi	5.000.000 TL	Türk
Emlak Eytam Bankası İzmir Şubesi	20.000.000 TL	Türk
Türkiye Ziraat Bankası İzmir Şubesi	30.000.000. TL	Türk
T.C. Merkez Bankası İzmir Şubesi	10.000.000. TL.	Türk
Esnaf ve Ahali Bankası İzmir Merkezi	1.000.000. TL	Türk
Akseki Tic. Bankası İzmir Merkezi	500.000. TL	Türk
Akşehir Bankası İzmir Şubesi	1.000.000. TL	Türk
Manisa Bağcılar Bankası İzmir Şubesi	300.000. TL.	Türk
Yabancı Bankalar		
Osmanlı Bankası İzmir Şubesi	10.000.000 Sterlin	Fransız
Selanik Bankası İzmir Şubesi	30.000.000 Frank	Türk
Memaliki Şarkıye Fransız Bankası	25.000.000 Frank	Fransız
Doyçe Oryant Bank İzmir Şubesi	32.000.000 Altın Mark	Alman
Barico di Roma İzmir Şubesi	200.000.000 Lirat	İtalyan
Banka Komerçiyale İzmir Şubesi	700.000.000 Lirat	İtalyan

(Kaynak: **İzmir Ticaret ve Sanayi Odasına Mukayyet Mali, Ticari ve Sanayi Müessesese ve Ticarethaneler**, s.s. 5-6; **1973 İzmir İl Yıllığı**, s. 512; **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 140-141.)

İzmir il merkezinde 1927 yılında 7 milli 6 yabancı banka şubesi ve ilçelerinde 6 Ziraat Bankası şubesi bulunmaktaydı. 1929 yılından 1935 yılına kadar bir değişiklik olmadı. Merkezde Britanya Macar Bankası kapandı, onun yerine Banka Komerçiyale İtalya'nın bir şubesi açıldı. Bunlara ek olarak 1929 yılında şehirde borç para veren üç finans kurumu bulunmaktaydı. İzmir'in 14 ilçesinden 3'ünde banka olmadığı, il ve ilçede 16 banka şubesinin olduğu görülmektedir. Ayrıca 1940'lı yıllara kadar il merkezinde banka sayısının artmamasına rağmen Ziraat Bankası çiftçiye tefecilerden kurtarmak ve modern tarım araçlarıyla donatmak için ilçelerdeki şube sayısını artırdı.¹⁹²¹

¹⁹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yetkin ve Serçe, **a.g.e.**, s.s. 51, 53-64.

¹⁹²¹ **1973 İl Yıllığı**, s. 513.

Sigortacılığa baktığımızda bu işin ilk olarak İzmir ticaretinde önemli bir yeri olan pamuğun çok çabuk ateş alması nedeniyle, nakliyatı ve depolanması aşamasındaki riskleri ortadan kaldırmak üzere kurulduğu görülür. 1863 yılında London Sun Insurance Co. şirketinin İzmir’de açtığı şube, Türkiye’de gemicilik dışında riskleri de paylaştan ilk sigorta şirketinin kurulmasını beraberinde getirmişti. Yangın sigorta primleri, çok yüksek olmasına rağmen, tüccarlar bütün depolarını yangın tehlikesine karşı sigorta ettirmekte gecikmemişlerdi.¹⁹²² Sigorta şirketlerinin tümü esas merkezleri yurtdışında bulunan yabancılara aitti. İngilizler 21 sigorta şirketi ile başı çekerken onu Fransızlar (5) ve Almanlar (12) takip etmekteydi. Hayat sigortasına pek rağbet edilmeyen İzmir’de en fazla yangına karşı sigorta yapılırdı. Şehirde sık sık yangın çıkması yüzünden bir itfaiye teşkilatı bulunmaktaydı. Alman sigorta şirketleri de kendi aralarında birleşerek ikinci bir itfaiye teşkilatı kurmuşlardı.¹⁹²³ Kendisi de 1917 yılında sigortacılığa başlayan Nail Moralı İzmir’deki sigortacılık faaliyetiyle ilgili olarak şunları söylüyordu:

*İzmir’de sigortacılık da Rumlarda idi. Bunların çoğu Ayafotini Caddesi’nde Coya Hanı’nda toplanmıştı. Türkler sigortaya rağbet etmezdi. Büyük harpte İngiliz, Fransız, İtalyan şirketleri çalışmalarını durdurmak zorunda kaldılar. Piyasayı Alman, Avusturya şirketleri kapladı. Büyük harpten evvel, Osmanlı Devleti’nde çoğu İngiliz, sırayla Alman, Fransız, İtalyan, İsviçreli, Rus’una Bulgar’ına kadar 80 küsur şirket çalışırdı.*¹⁹²⁴

Cumhuriyet’in ilanıyla büyük bir kısmı çalışmalarına devam eden sigorta şirketlerinin sayısı 1926 Ticaret Rehberi’ne göre 14’tü.¹⁹²⁵ 1929 yılında 36 tane olan sigorta şirketi¹⁹²⁶ sayısı 1932 yılında 37’ye yükseldi. Bu şirketlerin biriken toplam kapitali 770.486.009 liraya ulaştı. Sigortası yapılan alanların dağılımı da yüzde olarak şu şekildeydi:

---

¹⁹²² Gürsoy, a.g.e., s. 116.

¹⁹²³ Atay, *Tarih İçinde...*, s. 78.

¹⁹²⁴ Moralı, a.g.e., s. 67.

¹⁹²⁵ *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926*, s. 16.

¹⁹²⁶ *1929-1930 İstatistik Yıllığı*, s. 333.

Tablo 50: Sigortası Yapılan Alanların Dağılımı

Sigorta Branşı	Nisbet
Yangın	61
Hayat	26
Nakliyat	11
Kaza	2
Toplam	100

(Kaynak: Durgun, a.g.e., s. 255.)

Tablo 51: 1932 Yılında Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketleri

Şirket İsimleri	Paranın Nevi	Sermayesi	Merkezleri
İttihadı Milli Türk Sigorta Şirketi	TL	150.000	İstanbul
Assikürasyonu Cenerali Tiryste	Liret	60.000.000	Tiryste
Ünyone Adiryatika di sigorta	Liret	100.000.000	Tiryste
Ünyon sigorta şirketi	Frank	30.000.000	Paris
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	TL	500.000	Ankara
Lafederal harik ve seyrisefain AŞ	İsviçre Fr.	5.000.000	Zürih
Notstren Sigorta Şirketi	Altın Mark	3.000.000	Berlin
Şark Sigorta AnonimŞirketi	TL.	200.000	İstanbul
Kumpani Ensürans cenerali kontre Leşandi de Paris	Frank	2.000.000	Paris
Örben Sigorta Şirketi	Frank	5.000.000	Paris
Türkiye Milli Sigorta Şirketi	TL	176.000	İstanbul
Helveçiya İsviçre Sigorta Şirketi	İsviçre Fr.	10.000.000	İsviçre
Nort Doyçe Ferziherunk Gezelşaft	Mark	16.000.000	Almanya
Mağdeburger harik ve nakliyat sigorta şirketi	Mark	5.000.000	Mağdeburg
İttihadı Milli Türk Sigorta Şirketi	TL	100.000	İstanbul
Di Britiş Loi Ensürans Kumpani Ltd.	İngiliz L.	300.000	Londra
Di Britiş ok Ensürans Kumpani Ltd.	İngiliz L.	1.000.000	Paris
Lakonkort Sigorta Şirketi	Frank	10.000.000	Paris
Dikornhill Ensürans Kumpani Ltd.	Sterlin	500.000	Londra
Lamanhayn Sigorta Şirketi	Mark	8.000.000	Manhayn
Ale-Anza Stut Garter Ferayn	Mark	60.000.000	Berlin

(Kaynak: Durgun, a.g.e., s. 256.)

1940'lı yılların sonunda Doğan Sigorta, Güven Sigorta, Anadolu Sigorta, Halk Sigorta, Helvetiya İsviçre Sigorta, Ankara Anonim T. Sigorta AŞ, Asikurazyona Anonim T. Sigorta, La Baluvaz yangın Sigorta AŞ, La Federal AŞ, La Luiz sigorta, Le Fenik Espanyol hayat sigorta AŞ, Adriyanika Sigorta, Şark Sigorta, İttihad Sigorta önemli sigorta şirketleri olarak varlığını devam ettirmekteydi.¹⁹²⁷

6.4.6. Kredi Kuruluşları ve Kooperatifler

Küçük üretici için son derece önemli olan kooperatifler konusunda Meşrutiyet döneminde başlatılan çalışmalar, Cumhuriyet döneminde kanunsal

¹⁹²⁷ Bilget, a.g.e., s. 133.

çerçevesi ve hükümetin valilikler aracılığıyla desteklemesi sayesinde büyüyerek devam etmişti. Kooperatifçilik tarihi açısından en önemli adım 21 Nisan 1924'de TBMM tarafından “İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu”nun çıkartılması ile mümkün olmuştu.¹⁹²⁸ İzmir’de tarım kredi kooperatifleri konusunda ilk çalışmalar 1929 yılı ortalarında başladı. İlk etapta açılacak 42 köy belirlendi ve nihayet 28 Eylül 1929’da Kemalpaşa kazasının Armutlu ve Ulucak köyleriyle Ödemiş’in Adagide nahiyesinde ve Kuşadası’nda faaliyete geçirildi. Bu kooperatifler aynı zamanda ülkemizin de ilk kooperatifleriydi.¹⁹²⁹ Vali Kâzım Paşa’nın kooperatifçilik konusundaki çabaları, köy kalkınması çalışmalarının köşe taşlarından birini oluşturdu. Köylüyü kooperatifçilikle tanıştırdı, Ziraat Bankası kanalıyla sağlanan kredi olanaklarıyla köylüyü faiz kısılcısından korumaya gayret etti.¹⁹³⁰ Ayrıca 1932’de Memurin İstihlak Kooperatifi’nin öncülüğünü yaparak kuruluşunu gerçekleştirdi. Kooperatifin amacı, hükümet ve resmi kurum memurlarına ucuz erzak ve zahire tedarik ve dağıtımıydı. Bu kooperatife üye olan memurlar 20 taksitte ödemek koşuluyla maaşlarının yarısını koyarak katılmışlardı. Kooperatif kısa zamanda büyük gelişme gösterdi, ortak sayısı 1.200’ü geçti.¹⁹³¹

Mustafa Kemal’in çiftçiyi tefecinin elinden kurtaracak kooperatif çalışmalarına son derece önem verdiği bilinmektedir. Her fırsatta konuyu dile getiren Mustafa Kemal’in, 1930 yılı Batı Anadolu gezisi sırasında İzmir’deki ilk durağı Ziraat Bankası oldu ve tarım kredi kooperatifleri hakkında bilgi aldı. Bu tarihte İzmir’de 40 kadar kooperatif bulunmaktaydı.¹⁹³² 1931 yılındaki İzmir ziyaretinde ise İzmir Ticaret Odası’nda yaptığı konuşma yine birleşmenin önemini üzerineydi:

Yapmak, maddi ve manevi kuvvetleri, zekâ ve maharetleri birleştirmektir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyorum. Birleşmenin böylesi zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir. Ege iktisat muntıkasındaki bütün insanların hasılalarını ve gayretlerini birleştirmesi muhakkak feyizli neticeler verecektir. Türkiye’nin say, hayat ve mevcudiyetini mütalaa edince birleşmeden

¹⁹²⁸ Özlem Yıldırım, “İzmir’de Kooperatifçilik (1923-1950)”, **DEÜ Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1994, s. 21.

¹⁹²⁹ Dirik, **a.g.e.**, s. 277.

¹⁹³⁰ Dirik, **a.g.e.**, s. 274.

¹⁹³¹ **İzmir Rehberi 1934**, s.142.

¹⁹³² Uysal, **a.g.t.**, s.72.

*mütevellit fayda ve menfaatlerin çok büyük olacağı kanaatine varacağınızdan şüphe etmiyorum. Müstahsillerin birleşmesinden şahsi menfaatlerinin haleldar olacağını düşünenler tabii şikâyet edeceklerdir. Fakat memleketimiz bakir bir sahadır. Görülecek çok iş vardır.*¹⁹³³

1930'lu yıllarda ekonomik buhranın yarattığı sıkıntı kooperatifçilik açısından yeni bir süreç başladı. Bir taraftan Birinci Ziraat Kongresi'nde alınan kararlar diğer taraftan ekonomik model olarak devletçiliğin benimsenmesi ve CHF programına kooperatifçiliğin girmesi, bu alandaki çalışmalara önemli bir ivme kazandırdı.¹⁹³⁴ Böylece üreticiyi tefecilikten korumak için 1929 yılından itibaren Türkiye'de zirai kredi kooperatiflerin teşkiline başlandı. Ticari üretim yapılan bölgelerde bu kredi kuruluşlarının sayısal fazlalık göstermesi doğal olarak Batı Anadolu ve İzmir için de geçerliliğini korudu. İzmir ilinde yıllara göre Kredi Kooperatifleri ve üye sayıları:

Tablo 52: Kredi Kooperatiflerinin ve Üyelerinin Sayıları

	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Kooperatif Sayısı	78	79	78	78	75	83	80
Ortak Sayısı	13.040	13.258	13.131	13.220	11.314	14.931	15.319

(Kaynak: Durgun, **a.g.e.**, s. 258.)

1930'lu yıllarda satış kooperatiflerinin sayısı arttı. Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi, satış kooperatifleri içinde ilk sırayı aldı. 1932'de kurulan Manisa Bağcılar Satış Kooperatifi, Bağcılar ve Tütüncüler Kooperatifi ve Ziraat Bankası'nın öncülüğünde kurulan İzmir Meyve ve Sebze Satış Kooperatifi, kooperatifler arasında oldukça önem arz ediyordu.¹⁹³⁵ 1934 İzmir Rehberi'nde kooperatiflerin durumu şöyleydi:

Vilayetimizde 1929 yılında başlayan kooperatif hareketi az zamanda büyük gelişme göstermiştir. Bu kooperatiflerin 1933 senesindeki miktarı 81, ortak adedi 33.350'dir. İhtiyat sermayeleri 138.000 lira, taahhüt edilen sermayeleri 2.326.336 lira, tahsil edilen

¹⁹³³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 299.

¹⁹³⁴ Yıldırım, **a.g.t.**, s.s. 38-41.

¹⁹³⁵ Yıldırım, **a.g.t.**, s. 84.

*sermayeleri 933.779 lira ortak mevduatları 633.655 lira ve toplu sermayeleri 1.705.000 liraya baliğ olmuştur.*¹⁹³⁶

1935 yılında faaliyetine başlayan Tariş, İzmir için ayrı bir yere sahipti. Tariş kooperatiflerin üzümünü bizzat satması ve hiçbir kooperatif ve bağcının mahsulün değerinden aşağı satılmaması konusunda önemli bir güvence oldu. 1937 yılında İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine bağlı kooperatif sayısı 16 iken bu sayı 1939-1940 döneminde 20 oldu; kooperatif ortak sayısı ise 3.886'dan 7.945'e çıktı.¹⁹³⁷ Bağımsız satış kooperatiflerinin kurulmasını Halk İtibar Bankaları'nın kurulması, bu bankaların birleşmesi ile de "*Kooperatif Bankaları*"nın oluşturulması izledi. Böyle bir oluşuma zaten mevcut olan Milli Aydın Bankası örnekti.¹⁹³⁸

6.4.7. Ticari ve Mesleki Örgütler

6.4.7.1. İzmir Ticaret (Sanayi) Odası

İzmir Ticaret Odası'nın kuruluşu ilk olarak Marsilya Ticaret Odası ile kurulan ticari ilişkiler sonucu, benzer bir örgütlenmenin İzmir'de de gerçekleştirilmesini isteyen İzmirli tüccarların girişimiyle başlamıştı. İlk kuruluş çalışmaları üç yıl sürmüştü ve 1885 yılında odanın kurulmasına izin veren "*İrade-i Seniye*" yayınlanmıştı. İlk yıl üzüm, incir, afyon, pamuk gibi ürünlerde hile yapılmasının önlenmesi ile ilgili çalışmalar yapılmış, bu amaçla, üreticilerin eğitilmesi üzerinde durulmuştu.¹⁹³⁹ Kurulduğu yıldan itibaren kentin hemen hemen bütün kesimlerini içine alan oda, daha çok Fransızların ve azınlıkların etkisi altında kalmıştı. Odanın yönetim yapısının değişmesi İkinci Meşrutiyet yıllarına rastlıyordu. İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat çerçevesinde harcadığı çabalarla, Alanyalı Mahmut Bey ilk olarak Ticaret Odası başkanlığına getirilmişti.¹⁹⁴⁰

İmparatorluğun son döneminde ve işgal yıllarında yabancı ve azınlık güçlerin yönetiminde olan İzmir Ticaret Odası, 9 Eylül'de patlak veren yangından kendini

¹⁹³⁶ **İzmir Rehberi 1934**, s. 143.

¹⁹³⁷ Türkan Çetin-Hakkı Uyar, "Tariş Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği", **Tariş Tarihi**, s.s. 132-134, 184.

¹⁹³⁸ Durgun, **a.g.e.**, s. 262.

¹⁹³⁹ Bilget, **a.g.e.**, s. 83; Bülent Varlık, "İzmir Ticaret Odasının 100 Yılı", **Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, 21-23 Kasım, İzmir, 1985, s. 220.

¹⁹⁴⁰ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 198; Varlık, **a.g.m.**, s. 220.

kurtaramamış ve yanıp kül olmuştu.¹⁹⁴¹ Türk ordusunun İzmir'e girmesi üzerine Türk tüccarlar Halimağa Çarşısı'nda geçici bir Ticaret Odası yönetimi kurmuşlardı. 1 Kasım 1922'de Alanyalı Mahmut Bey önderliğinde altı Türk tüccarı ile başlayan çalışmalar, 1927 yılında eski yerinde devam etmişti.¹⁹⁴² İzmir'in kurtuluşu ve ardından meydana gelen siyasi gelişmeler, odanın Rum-Ermeni egemenliği altındaki kozmopolit yapısını sona erdirmiş; yeni dönemde İzmir ve hinterlandının ekonomik yapısını belirleyen yeni faktörler ortaya çıkmıştı. Şehrin pek çok ticari mekânını yok eden yangının yarattığı yıkımla Ermeni ve Rum nüfusun bölgeyi terk etmesi bu faktörlerin başında gelmekteydi. Yangının tam da iş mevsiminde ortaya çıkması, bütün mağaza ve depoları silip süpürmesi ithalat ve ihracat olanaklarını tamamen yok etmişti. Bu yıllar İzmir ticaretinin belirsizliğe sürüklendiği bir dönemi ifade eder.¹⁹⁴³ Genel olarak Ticaret Odası'nın 1925 yılına kadar ki (yani yeni Ticaret Kanunu'nun yayınlanmasına kadar) çalışmalarını İzmir tüccarının içinde bulunduğu sıkıntılara dikkat çekmek, üzüm ve incirlerin okturva resminden muaf tutulması, tüccarların kredi, depo, aracı veya pazarlama konularındaki sorunları için odada toplantılar yapılması, bölge ürünlerinin alıcı ülkelerde daha iyi tanıtılması ve yeni pazarlar bulunması oluşturunuyordu.¹⁹⁴⁴ 22 Nisan 1925 tarih ve 655 sayılı ve 12 maddeden oluşan Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu, odalara o güne kadar kazanamadıkları başta tüzel kişilik olmak üzere pek çok konuda rahat hareket etme olanağını da beraberinde getirmişti.¹⁹⁴⁵ 1925 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'ndan sonra yeni bir anlayışla örgütlenen oda, mesleki ahlak ve tesianüdü korumak, mesleki faaliyetlerle ilgili yasa; kararname, tüzük ve diğer hususlarda ilgili mercilerle işbirliği yapmak, ticareti ilgilendiren haber ve bilgileri tüccarlara iletmek, ticari, sınai ve diğer iktisadi konularda istatistiki bilgiler toplamak gibi görevleri üstlenmişti.¹⁹⁴⁶

1926 yılı yeni Ticaret Odaları Kanunu'na göre yapılan seçim sonrası odanın yönetimi; Balcıazade Hakkı (Reis), Emirlerzade Refik, Cemal Şahingiray (ikinci reis), Hocazade Ahmet, Giritli Mustafa Reşit, Eczacıbaşı Süleyman Ferit, Şerbetçizade

¹⁹⁴¹ İzmir Ticaret Odası yanmadan önce de Kordonboyu'nda bugün bulunduğu yerdeydi.

¹⁹⁴² Aksoy, "İzmir'de İlk Ulusal Tüccarlar...", s. 60; Gürsoy, **a.g.e.**, s. 199.

¹⁹⁴³ Erkan Serçe, "İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın Yapısı ve Çalışmaları (1922-1930)", **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s. 69.

¹⁹⁴⁴ Serçe, **a.g.m.**, s.s. 69-70.

¹⁹⁴⁵ Serçe, **a.g.m.**, s. 73.

¹⁹⁴⁶ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 199.

Hüseyin Galip, Reşidaki Mehmet Emin, Nafiz Mustafa, Abidinziade Suphi, Çeşmeli Hacı Beyzade Remzi'den oluşuyordu.¹⁹⁴⁷ 1926 ile 1933 yılları arasında yönetim kurulu başkanlığını Süleyman Ferit Eczacıbaşı 1933'ten sonra Şükrü Cevahir üstlendi ve 1943 yılına kadar bu görevini sürdürdü.¹⁹⁴⁸ Yeni yönetimin ilk büyük faaliyeti 1926 yılından itibaren çıkarılan dergi oldu. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası mecmuası adını taşıyan bu yayın Türkçe ve Fransızca'ydı. Yurtdışında da geniş bir kitleye dağıtılan dergide; ticari, sınai haberler, yorumlar, çeşitli makaleler, ülke ve ürün raporları, dış temsilciliklerden alınan raporlar, ihracat istatistikleri yer almaktaydı. Ayrıca İzmir Limanı hareketleri, hükümet tarafından çıkarılan kararnameler, tebliğler, talimatnameler, yönetim kurullarında yapılan görüşmeler vb. konularla birlikte özellikle Türkiye'yi dışarıda tanıtacak yazı ve fotoğraflara yer vermektedir.¹⁹⁴⁹ Ticaret Odası daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de çağdaş fuarcılık anlayışının ortaya çıkmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuş, 1927 yılında ilk "*Dokuz Eylül Sergisi*"nin açılmasını sağlamıştı. İlk önceleri "*Yerli Malları Sergisi*" olarak tekrarlanan sergi, 1927 yılında "*9 Eylül Sergisi*" adı altında bugünkü Mithatpaşa Meslek Lisesi bahçesinde yerli ve yabancı kuruluşların katılımıyla yapılmıştı. 1927 yılındaki sergiye çok sayıda Türk firmasının yanı sıra birkaç yabancı firma da katılmış, ikinci yıl oda bünyesi içinde "*Sergi Bürosu*"nun kurulmasıyla birlikte 1928 yılındaki sergiye katılan yabancı firmaların sayısı 155'e yükselmişti. 1933 yılında bugünkü Büyük Efes Otel'i'nin bulunduğu alanda "*9 Eylül Panayırı*" olarak faaliyetine devam eden sergi, 1936 yılından itibaren bugünkü Kültürpark alanında faaliyete geçti. Daha sonraki yıllarda bu sergi günümüzdeki Uluslararası İzmir Fuarı halini aldı.¹⁹⁵⁰

1929 yılında bütün dünyayı saran ekonomik kriz sırasında genellikle tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi, İzmir'in ticaretine bir anda büyük darbe vurdu. İzmirli tüccarlar yaşadıkları buhranın etkilerini iki yoldan gidermeye çalıştı. Bu yollardan birisi yerli malı kullanımının teşvik edilmesiydi. Oda yöneticilerinin ekonomik buhrana karşı gördüğü ikinci çare vergilerin düzenlenmesi, bazı indirimlerin ve muafiyetlerin sağlanması oldu. Bu amaçla arazi, muamele, damga ve resim vergilerinin incelenmesi ve düzeltilmesi çalışmalarına katıldı, bu vergiler

¹⁹⁴⁷ Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan...*, s. 217; Serçe, *a.g.m.*, s.s. 79-80; Bilget, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁹⁴⁸ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 202; Aksoy, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁹⁴⁹ Varlık, *a.g.m.*, s. 222; Aksoy, "İzmir'de İlk Ulusal Tüccarlar...", s. 62.

¹⁹⁵⁰ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 200; Varlık, *a.g.m.*, s. 223.

hakkında birçok rapor hazırlayarak, bunları milletvekilleri ve bakanlara ulaştırdı. Oda yöneticileri, vergilerin indirilmesi talepleri üzerinde ısrarla durdu, hatta 31 Ocak 1931 tarihinde odayı ziyaret eden Atatürk'e bu konuyla ilgili rapor sunuldu.¹⁹⁵¹ Atatürk'ün odayı 31 Ocak 1931 tarihindeki ziyareti odanın en onurlu ve unutulmaz günü oldu. Atatürk İzmirli tüccarlara hitap eden tarihi konuşmasında, Ege ve İzmir'in çok zor koşullara rağmen ekonomi ve ticaret hayatında büyük gelişmeler gösterdiğini belirtti ve İzmirli tüccarların vergilerden yakınmalarında haklı olduklarını, yeni yürürlüğe giren vergilerin uygulanmasında birtakım aksaklık ve zorluklar olduğunu, kısa sürede gerekli düzeltme ve değişikliklerin yapılacağını söyledi.¹⁹⁵²

İncelenen dönem içerisinde “*Güdümlü bir ekonomi politikasını benimseyen ve liberalizmin sadece tarihi bir kıymeti kaldığını*” ileri süren oda yönetimi, hükümetle çok sıkı ilişkiler içinde oldu. Prag, Budapeşte ve Viyana gibi önemli ticari merkezlerde muhabir azaların bulunmasını sağladı, böylece Avrupa piyasalarını yakından izlemeye çalıştı. 15-20 günlük piyasa raporlarının hazırlanması, üreticilerin “*Öğütler*” başlığını taşıyan bir dizi kitap ve broşürle eğitime çalışılması, çeşitli konularda teamüllerin belirlenmesi, standartların oluşması için çaba harcanması, odanın 1930-1940 yılları arasında gerçekleştirdiği faaliyetlerin bir bölümünü oluşturmaktaydı.¹⁹⁵³ Ayrıca düzenlediği yıllık kongrelerle, ürünlerin üretiminden satışına çeşitli yönleriyle sorunları ele alarak, ticari hayata yön verdi. Yayınladığı İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası ile de günümüze kadar İzmir'in iktisadi tarihçesini oluşturması kadar yazıları ve reklamlarıyla da kentin hafızasına katkıda bulundu.¹⁹⁵⁴

6.4.7.2. İzmir Sanayi Birliği

İzmir Sanayi Birliği, 1927 yılında İzmir'de sanayinin gelişmesi ve sanayicinin mesleki sorunlarının çözülmesi amacıyla kurulmuştu. Birliğin kurucuları arasında aynı zamanda Ege sanayinin de Türk öncüleri olan Cevahirzade Sabri, Yılcıncıade Hasan, Ömer Muharrem, sabun fabrikası yöneticilerinden Zübeyr Zühtü, Piyale Fabrikası kurucusu, Tahsin Piyale, Ümit Un Fabrikası sahipleri Hafız

¹⁹⁵¹ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 200; Varlık, **a.g.m.**, s.s. 223-224; Örs, “Buhran Yıllarında...”, s.s. 135-136.

¹⁹⁵² Konuşmanın tam metni için bkz.: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s.s. 298-299.

¹⁹⁵³ Varlık, **a.g.m.**, s. 225.

¹⁹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Serçe, **a.g.m.**, s.s. 102-104.

Murat ve Süleyman, Şark Sanayi Fabrikası yöneticilerinden Saip Hayri, Kula Mensucat kurucuları Şerif Çolak ve Sait Çolak, Şark Halı Fabrikası yöneticilerinden Refik İsfendiyaroğlu, İzmir Pamuk Mensucat Fabrikası yöneticilerinden Ziya, Hüsamettin Yahya, Kadayıfçı Me Mehmet, Trikotajcı Moiz ve Jean Antebi, Hilmi Selvili ve Şekerci Ali Galip beyler bulunuyordu.¹⁹⁵⁵ Birlik, İzmir ve çevresindeki zeytin tasirhaneleri, prina fabrikaları, sabun fabrikaları, pamuk çıkırıkları, pamuk dokuma fabrikaları, yün iplik fabrikalarıyla birlikte halıcılık gibi çeşitli sektörlerdeki küçük büyük sanayi kuruluşlarını içine alıyordu. İzmir dışında sanayi birliğine daha sonraları Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Muğla, Afyon, Denizli, Aydın ve Antalya illerindeki bütün sanayi, imalathane ve fabrikalar dâhil edildi. İzmir Sanayi Birliği çalışmalarına Şubat 1937 yılına kadar devam etti, daha sonra 1945 yılına kadar ara verdi. 1945 yılında tekrar çalışmalarına başlayan birlik içinde İzmir dâhilinde 154 ve Ege bölgesinde 250'den fazla işletme bağlı bulunuyordu.¹⁹⁵⁶

6.4.7.3. İzmir Ticaret Borsası

Ticaret ve Sanayi Borsası adı altında kurulan ve 1892 yılında faaliyete geçen İzmir Ticaret Borsası'nda¹⁹⁵⁷ her türlü zahire, tahıl ve sanayi mamulleri işlem görür, işlemler ekim başından mart sonuna kadar günde 7 saat, yaz aylarında günde 8 saat devam ederdi. Borsa nizamnamesinin 26. maddesi “*Nizamname ahkâmına, memleket asayişine ve hazine-i devlet zararına olmamak şartı ile bilcümle muamelat muteberdir*” hükmünü kapsıyordu. Borsa üyelerinin hile yapması, verilen sözden dönmesi, sözlü anlaşmadan cayması yasaktı. Uygunsuzluk edenler şifahi ihtar, yazılı ihtar, borsaya girişten geçici olarak yasaklanma veya borsa üyeliğinden çıkarılma cezalarına çarptırılırdı.¹⁹⁵⁸ Türklerin hemen hemen hiç olmadığı İzmir Ticaret Borsası, 1919-1920 yıllarına kadar Cumhuriyet Bulvarı'yla Birinci Kordon arasında bugün Paket Postanesi olarak kullanılan binada hizmet vermişti. Borsa ilerleyen zamanda birkaç yer değiştirmiş ve son olarak 23 Temmuz 1928'de bugünkü Borsa Sarayı'nda hizmete başlamıştı.¹⁹⁵⁹ İzmir Borsası şu maddeler üzerine iş görmektedir: 1- Zahire ve hububat, 2- Pamuk, 3- Palamut ve diğer orman mahsulleri, 4- Üzüm, 5-

¹⁹⁵⁵ Gürsoy, a.g.e., s. 203.

¹⁹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Durgun, a.g.e., s.s. 42-44.

¹⁹⁵⁷ Borsa'nın kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Yetkin ve Serçe, a.g.e., s.s. 33-43.

¹⁹⁵⁸ Bilget, a.g.e., s. 80.

¹⁹⁵⁹ Gürsoy a.g.e., s. 206.

İncir, 6- Zeytinyağı, prina ve prina yağı, 7- Kuru yemişler, 8- Yün, yapağı Tiftik, keçi kılı, 9- Deriler, 10- ipek kozası, gülyacı ve balmumu.¹⁹⁶⁰

Borsa'nın incelenen dönem içindeki ilk yönetim kuruluna dair farklı bilgiler bulunmaktadır.¹⁹⁶¹ 1925 yılında yapılan seçimler sonucu Borsa'nın yeni yönetimi, Filibeli Cemalzade Ferit, İzmirli Talat, Alaiyelizade Halim, Çeşmelizade Remzi, Dramalı Muhiddin, Zaimzade Adil yeni yönetim kurulunu oluşturmuşlardı. Ayrıca Hacı Süleymanzade Rahmi, Hacı Hüseyin, Zihneli Said, Mehmet Nuri, Ak Osmanzade Ahmet, Menemenli Hıfzı ve Cevahirzade Şükrü de yedek üyeliklerinden oluşmaktaydı.¹⁹⁶² 1928 yılında Borsa seçimlerine Cumhuriyet Halk Fırkası müdahale etmiş bu da birçok sıkıntıyı beraberinde getirmişti. Tek Parti süresince CHF'nin gösterdiği ve seçilmesini istediği adaylar Borsa yönetim kurullarını oluşturmuştu. Bu seçimde yönetim kurulu: Başkan Filibelizade Ferit Bey, Üyeler: Halim Alanyalı, Aydınli İzzet, İzmirli Talat, Fehmi Simsaroglu, Reşat Kutucular, Selamizade Ziya, Buldanlı Kadri, Cevahircizade Şükrü, Çeşmeli Remzi, Zaimzade Adil, Dramalı Muhittin beylerden oluşmaktaydı. 1928 yılında bölge ticaret müdürlüğü görevini Ziya Bey, Borsa komiserliğini Kemalettin Apak, Borsa genel sekreterlik görevini İhsan Bey yürütüyordu.¹⁹⁶³ 1925 yılına kadar 22 Ocak 1894 tarihli “*İzmir Ticaret ve Sanayi Borsası Nizamnamesi*”ne göre yönetilen İzmir Ticaret Borsası, 1925 yılından itibaren 1924 yılında İstanbul Borsası için hazırlanan yönetmeliği benimsemiş fakat bu yönetmeliğin Borsan'ın özelliğine uymamışından dolayı 1925 ve 1926 yıllarında iki defa değişikliğe uğramıştı. Aynı devrede 1926 yılında çıkarılmış bir de “*İzmir Borsası Simsarlar Talimatnamesi*” hazırlanmıştı.¹⁹⁶⁴

1929 Buhranı'yla zor bir süreç geçiren borsa, abone ücretlerini tahsil edemeyince tüccar ve simsarların masa ve yazıhane ücretlerinde indirime gitmek zorunda kaldı. Ayrıca Emlak ve Eytam Bankası'ndan borçlandı, bu borcu ödemek için de Borsa binasının bir kısmını Posta ve Telgraf İdaresi'ne yıllık 5.500 liraya kiraya verdi.¹⁹⁶⁵ 1950'lerin başında İzmir Ticaret Borsası'nda 80 simsar 800'den fazla tüccar üye kayıtlıydı. Her sene incir ve üzüm mahsulleriyle arpa, bakla ve sair

¹⁹⁶⁰ Fuar'da İzmir Ticaret Odası, İzmir, s. 47.

¹⁹⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yetkin ve Serçe, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁹⁶² Yetkin ve Serçe, **a.g.e.**, s. 122; Gürsoy, **a.g.e.**, s. 206.

¹⁹⁶³ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 206.

¹⁹⁶⁴ 1973 İl Yıllığı, s. 542.

¹⁹⁶⁵ Yetkin, Serçe, **a.g.e.**, s.s. 161-164.

mahsullerin borsaya ilk gelişinde tören yapmak adet haline gelmişti. Nitekim yakın zamana kadar üzüm ve incir mahsullerinin mevsim başında ilk defa vapura yüklenmeleri de törenle kutlanır ve vapurda kabul resimleri tertip edilirdi.¹⁹⁶⁶

6.4.7.4. İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği

1924 yılına gelindiğinde, henüz kurulmuş olan Cumhuriyet Türkiye'si'nde ekonomik-sendikal amaçlı belli başlı işçi örgütlenmeleri şunlardır: İzmir'de Aydın Demiryolları İşçileri ve Memurlar Birliği, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti, Tütün Amele Cemiyeti, Şimendifer Fabrikası Amele Birliği, Tramvay İşçileri Cemiyeti, Liman Vapur ve Kömür Amele Cemiyeti, Mavuna Amele Cemiyeti, Liman Rıhtım İthalat ve İhracat Amele Cemiyeti, Müstakil Liman Vapur Amele Teavün Cemiyeti, İnşaat ve Madeni Mevad Amele Teavün Cemiyeti. 1925'te doğudaki Şeyh Sait ayaklanması nedeniyle çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu, toplumsal muhalefetin her türünü, bu arada her türlü işçi hareketini ve örgütlenmesini de yasaklamıştı. 1925-1946 yılları arasında çıkarılan İş Kanunu, Cemiyetler Kanunu ve Ceza Kanunu'nda "*imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz*" ilke ve ideolojisine uygun olarak yapılan değişikliklerle işçilere yönelik baskı ve yasaklar artarak devam etti. Bu dönemde sadece yardım ve dayanışma amaçlı dernekler yaşayabildi.¹⁹⁶⁷

İzmir'in ekonomik yapısı, birçok sektörde çalışan çok sayıda işçiyi barındıran bir kent niteliğinde olması sebebiyle, birçok örgütlenmeyi de beraberinde getirmişti. 1930'lu yıllarda kentte var olan birçok işçi ve esnaf örgütünün denetlenmesi amacıyla Cumhuriyet Halk Fırkası çeşitli girişimlerde bulundu. Bu amaçla aynı ya da benzer alanda faaliyet gösteren bazı dernekler birleştirildi, işçi ve esnaf kuruluşlarının fırka himayesinde olduğu açıklandı ve fırka içinde "*İş Bürosu*" ve "*CHF Esnaf ve İşçi Birlikleri Teşekkülleri Bürosu*" kuruldu. Birliğin şubesi 33 esnaf ve işçi birliğini bünyesinde topladı. Birlik daha sonra Kordon'daki yeni binasında hizmet vermeye başladı. Birliğe kayıt olan üye sayısı 1938 yılı itibarıyla 35.249 kişiydi. Bu üyelerin 9.450 tütün işçisiyle 9.246 sanayi işçisi büyük çoğunluğu oluşturmaktaydı. 1.602 lokanta ve gazino garsonu, 1.029 yapıcı ustası kalfa ve

¹⁹⁶⁶ Bilget, a.g.e., s. 81.

¹⁹⁶⁷ Oya Baydar, "Türkiye'de İşçi Örgütlenmesine Bir Kuşbakışı", **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 306.

marangoz, 1.400 çarşı hamalı, 3.095 bakkal, 1.095 sütçü ve şekerçi, 1.205 şoför, 1.075 fırın işçisi, 2.040 üzüm ve incir amelesi, 964 yük arabacısı birliğe dâhildi. Birlik üyeleri dispanser açtı burada sağlık hizmetleri yürüttü, sosyal faaliyetleriyle de ihtiyaç sahiplerine yardımlar yaptı. Örneğin 1938 yılında 250 toplu sünnet ve çocuk giydirildi. Bu yardımların dışında bir sonraki yıl çalışan kadınlar için bir yuva açılması planlandı. Yuva iş merkezlerine yakın bir yerde olacaktı.¹⁹⁶⁸ Birlik, ihtiyacı olan işçi ve esnaf için de bir yardım sandığı projesi hazırladı.¹⁹⁶⁹

İzmir Ticaret Odası'nın hükümetle olan yakın ilişkilerinden yararlanarak işçi ve esnafra ait teşekküllerin idare ve kontrolünün bir teşkilata bağlanması istendi. Bu teklifin olumlu karşılanması üzerine, İzmir'deki işçi ve esnaf kuruluşlarının bir çatı altında toplanması ve denetlenmesi işi Ticaret Odası'na verildi, İktisat Vekâleti'nin 27 Ocak 1935 tarih ve 3186 sayılı emri ile de Oda, mevcut ve kurulacak işçi ve esnaf kuruluşlarını murakabe yetkisi aldı. 1935 yılı başlarında fiilen faaliyete geçen İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği'nin tüm işlemleri İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın denetiminden geçti.¹⁹⁷⁰ 1947 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren ve kurulduğu yıldan kapanışına kadar örgütlenen işçi ve esnaf sayısı 25.000-35.000 arasındaydı.¹⁹⁷¹

6.4.7.5. İhracatçı Birlikleri

İzmirli tüccarlar buhranın etkisiyle daralan ihracat olanaklarının genişletilmesi ve ihracatın tek elden yürütülmesi için yeni örgütlenmeler fikri üzerinde tartışmaya başladılar. Bu amaçla 1931 yılında İzmir Ticaret Odası'nda yapılan bir toplantıda, ihraç maddelerinin bir elden sevk ve ihracı için bir kooperatif kurulması gündeme geldi. Uzun tartışmalardan sonra bütün bu işleri yürütmek üzere Kuru Meyve İhracatçıları Birliği 27 Aralık 1933 tarihinde kuruldu.¹⁹⁷² Kuru Meyve İhracatçıları Birliği'ni 1938 yılında Hububat Birliği, Zeytinyağı Birliği, Palamut Birliği, Pamuk Birliği ve Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği takip etti.¹⁹⁷³ Bu

¹⁹⁶⁸ Anadolu, 26 Şubat 1935, 2 Birinciteşrin 1938.

¹⁹⁶⁹ Anadolu, 23 Birinciteşrin 1938.

¹⁹⁷⁰ Varlık, a.g.m., s. 224.

¹⁹⁷¹ Bülent Varlık, "İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği Yardım Talimatnameleri (1935-1936)", Kebikeç, S. 4, 1996, s.s. 195-196.

¹⁹⁷² Anadolu, 15 Nisan 1931, 28 Ocak 1934; Yeni Asır, 12, 20 Kânunuevvel 1933.

¹⁹⁷³ Bilget, a.g.e., s.s. 89-91.

örgütlerin dışında İzmir Tüccar Kulübü kurma girişimleri öteden beri olduysa da incelenen dönem içerisinde kurulamadı ileriki yıllara kaldı.

6.4.8. Çalışma Hayatı

Çalışma hayatının gelişmesi ve çalışanlar lehine düzenlemeler yapılması Cumhuriyet döneminin ürünüdür. Cumhuriyet rejimi çalışma hayatının hukuksal boyutunu hazırlamış, çalışanların koşullarını bu çerçevede yeniden düzenleyerek iyileştirme yoluna gitmiştir. 1920’li yıllarda çalışma yaşamını doğrudan etkileyen ilk kanun, hafta tatilinin belirlendiği 2 Ocak 1924 tarihli “*Hafta Tatili Kanunu*”ydı. Bu kanunla çalışanlara, haftanın bir günü tatil yapma hakkı verilmişti. Genel kapsamlı bir kanun olması ve ülkedeki bütün çalışanları kapsaması, bu kanunun önemini artırmaktaydı.¹⁹⁷⁴ 1930’lu yıllar Türkiye’nin kendi içine kapanarak sanayileşme hamlesini devlet eliyle başlattığı yıllardı. Devletçi bir yapıyla başlatılan sanayileşmede hedef nokta ulusal çıkarlar olmuştı. Özel sanayi sermayesiye, devlet sanayisiyle rekabet değil, tamamlayıcılık ilişkileri içinde olmuştı. Gelişen devlet kesiminden doğan ek talebin, devlet yatırımlarının giremediği yan ve küçük sanayi kollarında belli bir canlılık yarattığı gözlenmektedir.¹⁹⁷⁵ Devletçi modelle sanayileşme sürecine giren ülkede, asıl bu dönemde bir işçi sınıfı oluşmaya başlamıştı. Devlet eliyle açılan fabrika ve kuruluşlar ülkenin milli serveti, burada çalışanlarsa vatan için çalışan bireyler olarak görülmekteydi. Bu kuruluşların iktisadi kârlarının dışında, ülke çıkarlarına hizmetleri ön plandaydı. 1929-1939 yılları arasında sanayinin hızla büyümesi ülkede işçi sınıfının artışına ve çalışanların uzmanlaşmasına neden oldu. Çalışanlar çalıştıkları işi meslek olarak görmeye, çalıştıkları iş yerlerini kendileriyle özdeşleştirmeye başladılar. Çalışma hayatı artık işyeri, işçi ve işveren çevresinde gelişmeye başladı. İşveren olan devletin hedefi, verimliliği artırmak, üretim kalitesini yükseltmek ve sanayileşme sürecine giren ülkeyi kalkındırmaktı. Bu doğrultuda devlet, çalışma hayatını düzenleyecek kanunları çıkardı. Bu kanunlar genellikle çalışanların sağlık koşulları, iş yerinin durumu, üretim kalitesi gibi konularda oluyordu. İşveren olarak devletin çalışma

¹⁹⁷⁴ Önder Deniz, “Cumhuriyet Dönemi Çalışma Hayatı”, *ÇTTAD*, C. VI, S.15, Güz, 2007, s. 139.

¹⁹⁷⁵ Korkut Boratav, “İktisat Tarihi”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C.4, Cem Yay., İstanbul, 1997, s. 301.

hayatıyla ilgili hukuksal düzenlemeleri yaparken ki amacı; işin aksamaması ve verimin düşmemesi gibi tamamen işe yönelikti.¹⁹⁷⁶

Çalışanların sağlığını korumaya yönelik ilk kanun “*Umumu Hıfzıssıhha Kanunu*”ydı. Çalışanların çalışma ortamları ve sağlık koşulları bu kanunla düzenlendi. Diğer bir kanun “*Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler*” kanunuydu. Bu kanunla yabancılara yasaklanmış işler belirlendi. Osmanlı döneminden kalan yabancı kökenli çalışan ve Türklere göre daha fazla maaş alan, aynı zamanda Türk çalışanları ikinci sınıf statüde bırakan koşulların tasfiye edilmesini amaçlayan bu kanun, yerli işçinin çalışma hayatına girmesinin önündeki engelleri de kaldırdı. Ayrıca Türkiye’nin 1932 yılında uluslararası bir kuruluş olan ILO’ya “*intelligence liaison officer*” girmesi ülkemizdeki çalışma yasalarında ve bu alana ilişkin uygulamalarda standartları geliştirmede önemli katkılar sağladı. Türkiye’nin bu süreçte çalışma hayatını etkileyen son kanun “*Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Kanunu*”ydı. Bu kanuna göre hafta tatili 35 saat olarak kabul edilmekte, cumartesi saat 13.00’ten sonra uygulanması karara bağlanarak, resmi tatil günü cumadan pazara alındı. Bu kanunla; 29 Ekim 1 gün, 30 Ağustos 1 gün, 1 Ocak 1 gün, 23 Nisan 1 gün, Ramazan Bayramı 3 gün, Kurban Bayramı 4 gün tatil olarak belirlendi. 1936 tarihli 3008 sayılı “*İş Kanunu*” Cumhuriyet döneminin ilk iş kanunu olmakla beraber, ülkede çalışma hayatına belirli standartlar getirilerek işçi işveren arasındaki keyfiliğe son verdi. Kanunla çalışma hayatı düzene konuldu, işçi ve işveren hakları belirlendi, çalışma hayatındaki uyuşmazlıkların devlet organları tarafından çözümlenme kararı alınarak grev ve lokavt yasaklandı.¹⁹⁷⁷ 1930’lu yıllar sendikalaşma ve örgütlenmenin son derece zayıf olduğu bir dönemdi. Çalışanın siyasal hakkının bir kenara bırakıldığı bu yıllar, günümüz koşullarıyla değerlendirildiğinde sosyal devlet ilkesine uymayan bir uygulama olarak gözükmektedir. Ne var ki 30’lu yılların Türkiye koşullarında, amacı kalkınmayı hedefleyen bir ülke için bu tür kanunsal düzenlemeler gerekmekteydi. Bu dönem sanayinin bu kadar başarılı olmasının başlıca nedeni; bazı kesimlerin siyasal ve ekonomik haklarından feragat etmeleri idi. Bu kesimlerin başında da çalışan, ücretli kesimler gelmekteydi.

¹⁹⁷⁶ Deniz, **a.g.m.**, s. 144.

¹⁹⁷⁷ Deniz, **a.g.m.**, s.s. 145-147; Durgun, **a.g.e.**, s.s. 326-327.

1935 yılı rakamlarına göre İzmir vilayetinin il genel toplamının mesleklere göre dağılımı şöyleydi:

Tablo 53: 1935 Yılı İzmir Mesleki Dağılımı

Toprak Mahsulleri	144.516
Sanayi ve Küçük Sanatlar	50.986
Ticaret	19.559
Nakliye ve Muvasala	11.432
Umumi İdare ve Hizmetler, Serbest Meslekler	27.423
Ev İktisadiyatı, şahsi hizmetler	3.355
Mesleksiz	329.574
Toplam	596.850

(Kaynak: 1935-1936 İstatistik Yıllığı, s. 30.)

Kentte nüfusun büyük bölümü tarım ve tarıma dayalı iş kollarında çalışmaktaydı. Erkeklerin %29,5'i (89.960) tarım, %12,8'i sanayi ve küçük sanatlar (39.215), % 6,2'si ticaret (18.796), %3,7'si nakliye ve musavala (11.173), %8,6'sı serbest meslek (26.112), %0,5'i (1.649) ev iktisadiyatı, şahsi hizmetler ve %38,7'si mesleksizdi (118.062). Kadınlarda bu oran; tarımda %18,7 (54.556); sanayi %4,0 (11.769), ticaret %0,3 (763), nakliye ve musavala %0,1 (259), serbest meslek %0,4 (1.316), ev iktisadiyatı şahsi hizmetler %0,6 (1.706), %75,9'u (221.512) mesleksizdi.¹⁹⁷⁸ Nüfusun cinsiyete göre çalışma oranına baktığımızda; erkek nüfusun %61,3'ü (186.907) meslekli, %38,7'si (118.062) herhangi bir mesleğe sahip değildi. Bu oran kadınlarda %24,1 (70.369) meslekli ve %75,9'u (221.512) mesleksizdi. İstanbul ve Ankara ile karşılaştırıldığında İstanbul'da herhangi bir mesleğe sahip erkek nüfus %62,8 iken Ankara'da %61,9; mesleksiz nüfus ise İstanbul'da %37,2, Ankara'da %38,1 olarak bilinmekte ve İzmir erkek nüfus bakımından hemen hemen aynı oranlarda yer almaktaydı. Kadın nüfusun çalışma durumu değerlendirildiğinde İstanbul'da kadınların %11,7 ve Ankara'da %38,4'lük bir kesimi işgücüne katılmaktaydı. Bu durumda İzmir %24,1'lik oranıyla Ankara'dan sonra kadınların en fazla çalıştığı veya herhangi bir meslek edindiği kent olarak karşımıza çıkmaktaydı.¹⁹⁷⁹

¹⁹⁷⁸ TC. Başbakanlık İstatistiki Genel Direktörlüğü Genel Nüfus Sayımı, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937, s.s. 336-337.

¹⁹⁷⁹ TC. Başbakanlık İstatistiki Genel Direktörlüğü, s.s. 340-341.

Kentte tarım dışı çalışanların büyük bölümünü imalat sanayi işçileri oluşturuyordu. Tarım dışı kesimlerde çalışan işçilerin oranı 1927’de %30 dolayındaydı. 1935’te bu rakam %50’ye ulaşırken tarım işçilerinin payı %6’ya düştü. 1935’e değin gelişmesi süren imalat sanayisinde çalışan işçiler, tarım dışı kesimlerde çalışanların ağırlıklı bölümünü oluşturmakla birlikte taşımacılık ve hizmetler kesiminde çalışanların oranlarında da önemli bir artış gerçekleşmişti. 1935’ten sonra İzmir’de dokuma dalına ek olarak yatırım ve ara malları, özellikle makine üretimine başlandı. 1945’te merkez ilçede nüfus 1935’e göre %11 dolayında arttı ama faal nüfusun iş kollarına göre dağılımı az çok 1935’teki yapısını korudu. 1935-1945 arasında faal nüfusun yapısında ortaya çıkan en önemli değişiklik teknik eleman, serbest meslek sahipleri, tüccar ve özel girişimci gibi kişilerin sayısının artmasıydı. Böylece İzmir, giderek çeyrek yüzyıl sonra kazanacağı “*metropol*” kent niteliğinin tüm öğelerine kavuşmaya başladı. Özellikle ulaştırma alanında yapılan yatırımlarla çevre illerden geçen bütün karayolları İzmir’de birleştirildi ve kent, Ege bölgesinin ulaşımında başlıca kavşak noktası oldu. Öteden beri Türkiye’nin en büyük dışsatım limanının ve ülkenin en modern ve işlek havaalanlarından birinin İzmir’de bulunması da ulaştırma kesiminin gelişmesine neden oldu. 1927’de faal nüfusun %2’si ulaştırma-haberleşme kesiminde çalışmaktayken, daha 1935’te bu rakam yaklaşık 5 kat artarak %11’i geçti. Bu dönemde Cuma Ovası Sivil Havaalanı’nın ve çevre karayollarının yapımının tamamlanması bu kesimde çalışanların sayısının hızlı artmasına neden oldu.¹⁹⁸⁰

1936 yılında İş Kanunu çıkmadan önce yerel basında sık sık iş hayatının düzenlenmesinin gerekliliğine dair tartışmalar yürütüldü. Mevcut koşulların çalışanlar için ne kadar ağır olduğundan bahsedildi; işçinin belirli haklara kavuşturulması ve artık işverenin insafına bırakılmasının engellenmesi için yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu gündeme getirildi. Devletin kendi müesseselerinde çalışma koşullarını bir düzene soktuğu, fakat özel müesseselerde işçilerin hâlâ ortaçağ koşullarıyla adeta köle gibi çalıştırıldıkları aktararak, İş Kanunu’ndan beklenenin çalışma şartlarının insanileştirilmesi, işçinin hastalık, işsizlik ve ihtiyarlık

---

¹⁹⁸⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. s. 4307- 4308.

hallerini emniyet altına alacak tedbirler alınması olarak belirtildi.¹⁹⁸¹ Bu anlamda basının İş Kanunu'na karşı genel tavrı, kanunun ideolojik bir mücadele yaratmaktan ziyade işçinin hayat, sağlık ve iş emniyetini koruyacak bir vasıta olmasıydı. Ayrıca diğer memleketleri saran işçi hareketlerinin burada olamayacağı, çünkü Türk işçisinin milliyetçi olduğu ve tek istediğinin emniyetli ve makul çalışma koşullarının oluşturulması olduğu da sıklıkla yinelenirdi.

İş Kanunu'nun uygulamaya girmesinden sonra İktisat Vekâleti İş Dairesi gereken kontrolleri yapmaya başlamasına rağmen; fabrikalardaki çalışma koşulları son derece zor ve kötüydü ve işçilerin aleyhine yürümeye devam etti. Örneğin bu yıllardaki fabrikalarda binaların alçak oluşu nedeniyle yangın merdiveni bulunmuyordu. Birkaçında yangın çıkışı için tahsis edilmiş kapı bulunmaktaydı. Deri işletmelerinde çalışma saatleri son derece fazlaydı. Fabrikalarda sosyal hizmetler yok denecek kadar azdı. On üç fabrikadan yalnız birinde ilkel koşullara sahip bir kantin bulunmakta; diğer fabrikalardaysa işçiler yemeklerini kendileri getirmekteydi. Mevcut Hıfzısıhha Kanunu uyarınca her fabrikaya haftada bir doktor geliyordu, fakat bu, işçilerin isteklerine cevap vermekten uzak, sadece formalite gereği yapılan bir ziyaretten ibaretti. İşçinin çok, istihdamın az olduğu bu ortamda ücretler de yetersiz seviyedeydi. İş güvencesi patronun iki dudağı arasındaydı. Sosyal güvence ve sigortaları bulunmuyordu. Çalışma saatlerini gösterir birer çizelge bulunmadığı gibi zaten çalışma saatleri de patronun isteğine bağlı olarak değişiklikler gösterebiliyordu. Örneğin hastalanan veya sakatlanan bir Türk işçinin yerine bir başka işçi çalıştırılmaktaydı. Bu durum bazı zamanlarda 24 saat çalışmayı gerektirebiliyordu. Bu şartlar özellikle İzmir'de bulunan yabancı sermayeli kamu hizmeti gören kuruluşlar için gerçekleşiyordu. Bu nedenle İzmir'de imtiyazlı şirket personeli "*İmtiyazlı Şirketler Memurin ve Müstahdemin Birliği*"ni kurmuşlardı. Asgari ücretleri belirleyecek bir kurul da mevcut değildi.¹⁹⁸² Özellikle İzmir'de hemen bütün sektörleri elinde tutan yabancı şirketler, alternatifsizliklerinin tadını çıkardıkları bu yıllarda işçileri çok zor koşullar altında çalışmaya mecbur ediyorlardı. İşçiler tazminat verilmeden işten çıkarılıyordu. Söz gelimi 30-40 seneden beri Türkiye'de faaliyet göstermekte olan Standart Kumpanyası, ecnebi memurlarına azami özen

¹⁹⁸¹ Şevket Bilgin, "İş Hayatı Düzene Konmalıdır", *Yeni Asır*, 8 Nisan 1936; İsmail Hakkı (Ocakoğlu), "İş Kanunu Türk İşçilerinin Hayat ve Sıhhatini Koruma Vasıtasıdır", *Yeni Asır*, 2 Mart 1934; "İş Kanunu İş Hayatımızın Dönüm Noktasıdır", *Yeni Asır*, 20 Mayıs 1937.

¹⁹⁸² Durgun, *a.g.e.*, s.s. 322- 323.

göstermesine karşın, 150-200 kuruş arası yevmiye alan işçileri, 2 ay boyunca yarım yevmiyeyle çalıştırıyordu. Gaz tenekelerini yapan ve dolduran işçilere, istenilen verimde çalışmadıkları takdirde işten çıkarılma tehditleri savrulurken, işçiler “*Bu kadar seneden beri Türk topraklarında Türk parasıyla azami kazançlar temin eden fabrikatörlerden insaf dilemenin de faydasız*” olacağını ifade ediyorlardı.¹⁹⁸³ Ekonomik nedenlerden dolayı 1928 yılında yabancı tütün kumpanyalarının önemli bir kısmı, işlerini kısaltmaya ve memurlarına zorunlu izin vermeye başlamışlardı. Bunun sonucunda, İzmir’de tütün işleyen binlerce kadın ve erkek işsiz kaldı veya az bir süre çalıştı. Bu ciddi bir sıkıntıydı, çünkü İzmir halkının %60’ı, üzüm, incir ve tütün işçiliğinden geçimlerini sağlamaktaydı. O dönemde İzmir’de faaliyet gösteren yabancı tütün şirketlerinin tamamı da Amerikan sigara fabrikaları adına faaliyet göstermekteydi.¹⁹⁸⁴

İş güvenliğini koruyacak yasalardan yoksun olmaları nedeniyle, incir, tütün vb. büyük ölçekli işletmelerde iş kazalarının yoğun olarak yaşandığı görülmektedir. Bu işletmeler aynı zamanda çok sayıda işçi çalıştırdığından iş kapma mücadelesi ya da kadın işçilere sarkıntılık nedenleriyle sık sık kavgalara sahne oluyordu. İş kazalarının yoğunlaştığı diğer bir mekânsa liman-gümrük-pasaport kesimiydi. Liman yükleme boşaltma faaliyetleri sırasında sıklıkla balyaların düşerek işçileri yaraladıkları gazeteye yansımaktaydı. Benzer biçimde yol inşaatları ve altyapı çalışmaları nedeniyle açılan çukurlar, vatandaşların düşerek yaralanmalarına sebep olmaktaydı.¹⁹⁸⁵

1929 Ekonomik Bunalımı ise çalışan kesimin şartlarını iyice ağırlaştırdı. Birçok işyeri iflas etti. Kalan ticarethaneler masraflarını kıskarak yollarına devam etmeye çalışıyordu. Bunun için yine ya işçilerin maaşlarını azaltıp çalışma saatlerini artırıyorlar ya da işçi çıkarma yoluna gidiyorlardı. Gerek ülke genelinde, gerekse İzmir özelinde görülen işsizlikle mücadele tedbiri olarak İzmir Belediyesi memurlarından birkaç kişilik bir kadroyla idare edilmek üzeri bir İş Bulma Şubesi açıldı. Büro daha sonra genişletildi.¹⁹⁸⁶ Basın tarafından da desteklenen bu şubenin

---

¹⁹⁸³ Göksu, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁹⁸⁴ Umut Karabulut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Limanı ve Limanın Bölge Üzerindeki Etkileri”, **ÇTTAD**, C.IV, S.11, 2005, s.s. 129-132.

¹⁹⁸⁵ Göksu, **1929 Ekonomik Bunalımı...**, s. 60.

¹⁹⁸⁶ **Anadolu**, 20 İkinciteşrin 1932.

görevi, müracaat eden kâtip, amele, sûtana, hizmetçi ve sanatkâr gibi işçilerin özel durumlarının ve sağlık koşullarının belediye zabıta memurları tarafından incelenmesi ve bütün işletmelere birer yazı gönderilerek müesseselerine alacakları müstahdemini belediyeden istemelerini rica etmek olacaktı.¹⁹⁸⁷ Buhranın etkisi 1930 yılında bütün çıplaklığıyla kendisini göstermeye başladı. Hizmet gazetesindeki bir haberde bu konuya şöyle değinilmekteydi:

Senenin ihracat mevsimi olan bu aylarda şehrimizdeki işsizlik bilhassa nazarı dikkati celp etmeye başlamıştır. Bu sene incir mahsulü geçen seneye nispetle az olduğundan incir amelesi kısmen açıkta kalmıştır. Bundan maada incir amelesinin yevmiyelerinde de çok düşüklük vardır. Geçen sene beş lira yevmiye ile çalışan bir usta, bu sene üç liradan ziyade yevmiye alamıyor. Ameleler ise 100-200 kuruş arasında yevmiye almaktadırlar. Bu sene incirde çalışan ameleler geçen senekinin yüzde 25'ini teşkil etmektedir. Her sene esnaf incir amelesinden mühim miktarda iş yapardı. Hâlbuki bu sene bu küçük esnaf, senenin en müsait mevsimi olan şu zamanlarında hiç iş yapamamaktadır. Çarşılarda müşteri yerine işsiz dolaşanlar görülüyor. İşsizlik mektepten mezun olan gençlik arasında da istilavi bir şekildedir. Ticaret mektebinden veya liseden mezun olan genç bir ticarethane veya müesseselerde iş bulamamaktadır. İşsizliği anlamak için her gün hükümet koridorlarında 10 dakika gezinmek kâfidir. Vali Paşa'dan veya diğer rüesadan tavsiye almak için bekleyenlerin yekûnu yüzlere baliğ olmaktadır. Hâlbuki nedense müessese veya ticarethaneler, böyle tavsiyelerle müracaat eden gençleri almakta tereddüt etmektedirler. Resmi ve hususi müesseselerde birçok hanımlar üçer, beşer, altışar aydan beri stajer olarak çalışmakta ve münhâlât vukuunu beklemektedirler. Manifatura ve tuhafiye mağazalarında da işler çok durgun gitmektedir. Seneden yapmakta olduğu elli bin lira cironun nısfını üç ay ihracat mevsiminde temin eden mağazalar, bu sene yevmiye

---

¹⁹⁸⁷ Göksu, a.g.e., s. 34.

*40,50 lira satışı zor temin etmektedirler. Bu hafta yeniden iki tuhafîye ticarethanesi iflas etmiştir.*¹⁹⁸⁸

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkisiyle “*buhran vergisi*” adıyla yeni bir vergi çıkarıldı. Bu vergiyle gerek devletten, gerek hususi müesseselerden aylık, haftalık, gündelik gibi muayyen ve maktu para alanlar üzerine bir mükellefiyet getirildi. Üstelik bu mükellefiyet yalnız buhran vergisi değildi. Kazanç vergisi gibi daimi bir vergi daha vardı ki, buhran vergisi, maaş ve ücretlerden kazanç vergisi düşürüldükten sonra kalan ita miktarı üzerinden verilecekti. Devlet, vilayet veya belediye bütçesinden maaş veya ücret alanlar için kazanç vergisi nispeti 1 liradan 100 liraya kadar %5, 101 liradan 200 liraya kadar %6, 201 liradan 300 liraya kadar %7, 301 liradan 400 liraya kadar %8, 401 liradan yukarısı için %9'du. Hususi müesseseden maaş veya ücret alanlar için kazanç vergisi nisbeti 1 liradan 100 liraya kadar %7, 100 liradan fazlası için %9 olarak ödeniyordu. Maliye Vekâleti maaşlardan evvela kazanç vergisi tenzil edecek, buhran vergisi bunun bakiyesi üzerinden hesap olunacaktı. Bu duruma göre devlet memurları ile hususi müesseselerin memurları için vergi miktarları arasında fark oluşuyordu ki, bu fark hususi müessese memurlarının aleyhine bir durumdu. Örneğin ayda 50 lira maaş alan bir memur eline geçen paradan muvazene vergisi 5.00 lira, kazanç vergisi 3.15 lira, buhran vergisi 1.19 lira, yol vergisi 0.50 lira, belediye vergileri 1.00 lira, olmak üzere toplam 10.84 lira kesiliyordu. Bu toplamı 50 liradan çıkardığınızda elinde 39.16 lira kalıyordu ki, bu memurun kazancının %21'lik kısmına yakınının vergi olarak alınması demekti.¹⁹⁸⁹ İzmir kamuoyunu uzun süre meşgul eden bu vergi adaletsizliği, çeşitli yönleriyle tartışıldı; özellikle bazı kesimlerin (tüccar, emlak sahibi, fabrika sahipleri gibi) vergi ödememesi eleştirileri hat safhaya çıkardı:

Buhran vergisi, muvazene vergisi isimleri birer isimden başka bir şey değildir. Hakikatte buhran ve muvazene vergilerinin kazanç vergilerinin nispetlerini arttırmaktan başka bir şey yapmadığı aşikârdır... Devlet 60 lira maaşlı memurun kazancı üzerinden 12 lira 10 kuruş vergi alıyor. Burada asgari nispet %20'dir. Bu %20 kazanç vergisini işçi veriyor, müstahdem, memur veriyor. Çünkü ücretleri

¹⁹⁸⁸ **Hizmet**, 4 Eylül 1930.

¹⁹⁸⁹ A. A. “Ayda 50 Lira Maaş Alan”, **Yeni Asır**, 14 Nisan 1932.

*maaşları verilirken vergi kesiliyor. Ücretli işçi adı altında birleştirdiğimiz memur, müstahdem, amele vs. umumiyet itibari ile en çok çalışarak en az para kazanan vatandaşlardır. Bunlardan asgari %20 kazanç vergisi alınırsa diğerlerinden ne almak lazım gelir. Bir toptancı, bir fabrikatör yahut çok para kazanan serbest meslek ve erbabından biri yahut milyonlarca servete sahip olan emlak ve akar sahibi, kazanç vergisini %20'ye çıkaran yukarıdaki nispetlerden ve buhran ne muvazene ismi altında bir santim vergi ödemezler. Doğrudan doğruya kazanç altına giren %6-7'yi tediye edeceklerdir. O da bilançosu karla kapanmışsa. Hâlbuki doğru ya da yanlış pek çok bilançonun zararla kapandığı malumdur. Bu suretle asıl sermaye sahipleri bir şey ödememektedirler.*¹⁹⁹⁰

Buhran yıllarında birçok vergiye ek olarak işçiler eski dönemden kalma bir de baladur vergisi ödemekteydi. Baladur vergisi asayişin sağlanamadığı Osmanlı döneminde fabrika sahiplerinin işyerinin güvenliğini sağlaması için bir nevi kabadayı olarak tuttukları güvenlik elemanlarına verilen vergiydi ki bu vergi, işçilerin maaşından işverence kesilmekteydi. İşçiler gazeteyle gönderdikleri mektuplar aracılığıyla güvenliğin artık devlet tarafından sağlanıyor olmasına rağmen bu verginin maaşlarından kesilmeye devam ettiğini belirttiler ve buhran vergisinden daha ağır olan baladur vergisinin bir an önce kaldırılmasını talep ettiler.¹⁹⁹¹ İşçilerin sesini duyurabildikleri tek yer basındı. Bu yüzden zaman zaman isim vermeden gazetelere çalışma koşullarını anlatan ve düzeltilmesi için kamuoyuna seslendikleri şikâyet mektupları yolluyorlardı.¹⁹⁹²

Vergi sistemindeki bu dengesizliğin önlenmesi amacıyla 1933 yılında çıkartılan yeni kazanç layihası çıkarıldı. Buna göre gerek resmi ve gerek hususi daire ve müesseselerde çalışan memur ve müstahdemlerin farklı vergi nispetine tabi tutulması doğru görülmediğinden bu nispetler birleştirildi ve nispet, bir miktar da

¹⁹⁹⁰ A. A. "Vergiler", **Yeni Asır**, 19 Nisan 1932.

¹⁹⁹¹ Şevket Bilgin, "İşçiler Günde 14 Saat İşten Şikâyet Ediyorlar", **Yeni Asır**, 24 Eylül 1936.

¹⁹⁹² **Yeni Asır**, 18 Eylül 1933.

tenzile tabi oldu. Böylece maaş ve ücretlerden 150 liraya kadar %5, 151-400 liraya kadar %6 ve 400 liradan yukarısı için %7 vergi alınması kararlaştırıldı.¹⁹⁹³

1930'lu yılların başında halkın en fazla şikâyetçi olduğu bir başka vergi duhuliye (oktruva) resmiydi. Belediye hududuna girecek eşya ve mallardan %10 nispetinde alınan bu verginin, özellikle henüz oluşum devresinde bulunan yerli sanayi üzerinde olumsuz etkileri oldu. İzmir ticarethaneleri ihtiyaçlarının birçoğunu İstanbul'dan tedarik ediyordu. Örneğin İstanbul'da metresi 250 kuruşa satılan bir kumaş İzmir'de oktruva resmi zammı ile 370 kuruşa satılabiliyordu. Böylece iki şehir arasında pahalılıkta dolayısıyla bariz farklar oluşuyordu. İzmir Şehir Meclisi yapılan şikâyetleri dikkate alarak önemli tenzilatlar yaptı, daha sonra da Haziran 1933 yılında oktruva resmi kaldırıldı. Buna karşılık ise gümrük resimlerini %10 zammına dair bir kanun layihası kabul edildi.¹⁹⁹⁴

Tablo 54: İzmir Belediyesince Çalışanlarına Verilen Ücretlerin Dağılımı

Sene	Memurlar		Daimi Müstahdemler		Yekûn	
	Adet	Yıllık Maaş (TL)	Adet	Yıllık Maaş (TL)	Adet	Yıllık Maaş (TL)
1929	290	217.305	186	121.541	476	338.846
1930	322	216.487	202	126.413	524	342.900
1931	262	225.900	188	117.372	450	343.272
1932	240	191.338	149	86.086	389	277.424
1933	203	151.468	164	96.496	367	247.959
1934	185	143.822	166	103.880	351	247.702
1935	183	137.558	184	115.581	367	253.139
1936	176	135.530	200	135.370	376	270.900
1937	135	102.392	591	267.208	726	369.600
1938	129	100.098	278	184.041	407	284.139

(Kaynak: Serçe, **İzmir'de Belediye**, s. 215.)

Basından edinilen bilgilere göre işsizlik çok ciddi boyutlardaydı. Üç memur alınacak yere üç yüz kişi müracaat etmekteydi. Tütün işleyen sosyetelerin önlerinde her gün sabahları daha güneş doğmadan iş bulabilmek için bekleyenlerin sayısı yüzleri aşmaktaydı. Günde 25 veya 50 kuruş kazanabilmek için gece yarısında uykudan kalkan, tütün mağazalarının önünde saatlerce bekleyen ve sonunda gene işe

¹⁹⁹³ Muslu, **a.g.t.**, s. 35.

¹⁹⁹⁴ Muslu, **a.g.t.**, s. 36. Bu dönemde alınan diğer vergilerden bazıları şöyleydi: Umumi İstihlak Vergisi, Hususi İstihlak ve Eğlence Vergisi, İktisadi Buhran Vergisi, Muamele Vergisi, Hayvanlar Vergisi, Bekarlık Vergisi, Yol Vergisi, Askerlik Mükellefiyeti, Buğdayı Koruma Vergisi, Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi, Arazi Vergisi gibi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gözcü, **a.g.e.**, ss. 313-322.

giremeyerek dönenler pek çoktu... Yine bu mağazalar önünde ekmek kavgasından doğan sabıka vakaları bile sık sık işitilmekteydi.¹⁹⁹⁵ 1932 yılında seyyar olarak mesleğini icra eden esnaf ve sanatkarların 1 günlük yevmiyeleri şöyleydi:

Seyyar ebniye kalfaları, seyyar marangoz, sıvacı, duvarcı, camcı, ameleler, imalathanelerde iş başı, fenni dekeyika vakıf usta işçiler, kundura imal eden kalfalar, büyük müesseselerde daimi hamallar, komikler, dellallar, seyyar demirciler, seyyar tesviyeciler, seyyar eskici, terzi kalfaları, fırınlarda pişiriciler, hamurkârlar, tezgâhtarlar, yardımcılar ile adi hamallar, lüşturacı, aktörler, dansözler, aktrisler, çalgıcılar, sergiciler, gazino ve kahvelerde ocakçılar, el arabası ile mal satanlar, hayvan ile mal satanlar, tuhafiyeci, bakkal, şişeci, manifatura tezgâhtarları, dükkân çıraqları, araba ile mal satanlar, arkasında mal satanlar, seyisler, muamele muakkipleri, gazete satıcıları, sahibi tarafından işletilen otomobil ve kamyonlar, ecirle işletilen çift yük arabaları, şoförler hakkında vazedilen ücret aynen ve beyannameye tabi olmayan bar garsonları 50, gazino ve bar ser garsonları 100, sermürettipler 100, seyyar tacirler 100, seyyar kömür tacirleri 50, binek araba sürücüleri 75, yük araba sürücüleri 50, ecirle işletilen tenezzüh otomobili 200, ecirle işletilen kamyonlar 400, sahibi tarafından işletilen binek arabaları 100, ecirle işletilen tek yük arabaları 50, sahibi tarafından işletilen çift yük arabaları 150, öküz arabası işletenler 25, merkep arabası işletenler 25, deve ve katır ile nakliyat yapanlar 50, merkep ve beygir ile nakliyat yapanlar 25 ve şoför muavinleri için de 50 kuruş yevmiye idi.¹⁹⁹⁶

İşçilerin hak ve taleplerini gündeme getirdikleri 1 Mayıs İşçi Bayramı bu dönemde resmi olarak kutlanan bayramlar arasındaydı. İşçi temsilcileri, vali ve parti başkanının konuşmalar yaptığı bayramda, ana vurgu işçi ve işveren arasında herhangi bir çatışma olmadığı tek ve ulvi bir amaç etrafında çalıştıkları yönündeydi. Bu amaç yüce Türk milletinin yükselmesi etrafında işverenin ve işçinin üzerine düşeni yapmasıydı.

¹⁹⁹⁵ **Yeni Asır**, 26 Kânunusani 1936.

¹⁹⁹⁶ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 6.4.1932 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 27-28.

İşçilerin şarkısı

*Biz işçiler gülemezdik,
Rahat nedir bilemezdik,
Aramadı kimse bizi,
Soran yoktu derdimizi
ULU Önder baktı bize!
O acıdı halimize,
Vekillere hatırlattı,
İş kanunu hazırlattı.
Çalışmamız saatlaştı
Sıkıntılı günler geçti.
Taze hayat verdi bize!
Kan geldi bak yüzümüze!
Kadın, erkek arkadaşlar!
Çoluk çocuk hep kardeşler!
Bağıralım bir ağızdan!
Yalvaralım tanrımızdan!
Ayırmasın başımızdan
Sevgilimiz Atatürk'ü!
Dünyalar durdukça dursun
İşçi ona kurban olsun!¹⁹⁹⁷*

Bu dönemde çalışan işçi, esnaf ve diğer meslek erbabının çalışma saatleri ve ücretleri şöyleydi:

---

¹⁹⁹⁷ Anadolu, 21 Haziran 1938.

Tablo 55: Meslek Erbabının Çalışma Saatleri ve Ücretleri

	Amele Adedi	Ücretler (Kuruş)	Mesai Saati
Çiftlik Amelesi	80.105	34.5	6-16
İnşaat amelesi	19.649	49.2	6-14
Demiryolları amelesi	6.434	74.1	6-12
Vapur amelesi	90	116	9
Diğer adi işler	21.906	31.4	6-11
Makine ustası	630	132.4	6-16
Duvarcı	4.333	131.9	6-12
Marangoz	2.491	140.4	8-10
Sobacı ve tenekeci	785	129.9	8-10
Boyacı	401	129.7	9
Elektrikçi	242	178.4	8-10
Ateşçi (buhar makineleri)	433	103.3	9-10
Vapur ateşçisi	50	125	-
Mühendis (buhar makineleri)	17	140	10
Lokomotif makinesi	78	271.3	8-9,5
Makinist-vapur	36	130	8
Usta fabrika amelesi: pamuk	4.399	73	6-12
Usta fabrika amelesi: yün	150	75	8
Usta fabrika amelesi: ipek	5.075	75	10-14
Usta fabrika amelesi: deri	669	82	8-14
Usta fabrika amelesi: şeker	964	150	10
Usta üzüm amelesi	300	50	10
Doğramacı	567	165.8	6-11
Terzi	1.259	121.8	6-12
Garson	2.795	64.5	6-17
Tezgâhtar-erkek	3.918	67	6-12
Tezgâhtar-kadın	2.597	58.1	6-12
Daktilo	393	129.8	8-10
Muhasip	1.001	88.5	8-12
Matbaa makinisti	91	112.2	8.5
Demirci	1.757	124.9	6-10
Halı işçisi	4.759	74.2	8-9.5
Kadın terzi	277	72.5	6-10
Usta maden amelesi	5.334	66	8
Peşkir dokuyucu	500	80	13
Un fabrikası amelesi	80	62	6
	175.065	67.1	6-17

(Kaynak: Durgun, a.g.e., s.s. 340-341.)

İncelenen dönem içerisinde İzmir'in çalışma hayatında bir ilk de yaşandı. Bayraklı'daki Türk Alkol Fabrikası'nda rakı imalatı başlayınca, şişelerin yıkanması, doldurulması ve ambalajlanmaları işlemlerinde yirmi kadar kadın işçi çalışmaya başladı ki beyaz önlüklü, Avrupai başörtülü veya yemenili bu Müslüman kadın

işçilerin bir müskirat fabrikasında çalışmaları iş hayatında önemli bir olay oldu. İşçilerin resimleri çekildi, ziyaretçiler geldi.¹⁹⁹⁸

6.4.9. Yaşam Koşulları

1930'lu yıllarda eşya ve gıda ücretleri ekonomik krizin de etkisiyle yükseldi, buna karşılık ücretlerde bir değişiklik olmaması halkın alım gücünü iyice düşürdü. İncelenen dönemde İzmir, Türkiye'nin en pahalı şehirlerinden birisiydi hatta kimi zaman İstanbul'u geçtiği iddia edilmekte; Belediye'nin hayat pahalılığına karşı tedbirler alması istenmekteydi. Özellikle ekmek, et, şeker ve kahve gibi ürünler zaman zaman çok azalmakta bu da tüketicinin bu ürünlere ya ulaşamamasına ya da son derece spekülative fiyatlarla veya kaçak yollardan tüketmek zorunda kalmasına neden olmaktaydı. Kent içinde bir türlü düzen sağlanamadığı bu dönemde, ortalama çalışma saatleri yüksek olmasına karşın, maaşları günlük ve aylık ihtiyaçlarını karşılamaktan son derece uzaktı. Çalışan her kesim esnafından, zanaatkârına, amelesinden memuruna kadar herkes kazançlarının düşüklüğünden yakınmaktaydı.¹⁹⁹⁹

Semt pazarlarının kurulması özellikle buhrandan sonra kriz yaşayan ekonominin ihraç mallarını satamayan üretici için köy-kent kaynaşması ve iç pazar oluşturularak, bütünleştirilmesi bakımından dikkate değerdir. Fiyatların düşmesi, buna karşılık vergi ve harçların aynı kalması özellikle 1930'lu yılların ilk yarısında kaçakçılığa sebep olmakta, dolayısıyla da halk sağlığına tehdit oluşturmaktaydı. Kadroların yetersizliği mücadelede de yetersizlik doğuruyordu. Vergilerin yüksek olmasına ek olarak yerli malını koruma maksatlı gümrük vergilerinin de artırılması, vatandaşın alım gücü üzerine olumsuz etki etmekte, bazı durumlarda yerli mallarına talebi artırırken halk kalitesiz ürün kullanımı zorunluluğuyla karşı karşıya bırakılmaktaydı. Üreticiyi desteklemek için çalışmalar yapılırken tüketici zor anlar yaşamaktaydı.²⁰⁰⁰ Tüketiciyi korumak ve hayat pahalılığına karşı tüketici kooperatiflerinin kurulması da düşünülen çareler arasındaydı.²⁰⁰¹

¹⁹⁹⁸ Muşkara, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁹⁹⁹ **Anadolu**, 16 Mayıs 1932, 12 Haziran 1935.

²⁰⁰⁰ Durgun, **a.g.e.**, s. 337.

²⁰⁰¹ Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler**, II/I, İBB Kültür Yayını, İzmir, 2003, s. 65.

Yaşam koşullarının iyileştirilmesinde sağlık alanında yapılan çalışmalar son derece önemli bir yer tutmaktaydı. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele, kanalizasyon yapımı, suların demir borular içine alınarak evlerin temiz suya kavuşturulması, çeşmeler yapılması, sağlık taramaları yoluyla yerinde tedavinin mümkün kılınması bu dönemin kayda değer çalışmalarındandı. Ayrıca Verem Savaş ve Hilal-i Ahmer gibi cemiyetlerle yürütülen kampanyalar ve ortaklaşa çalışmalarla İzmir halkının yaşam kalitesinde belirgin bir yükseliş oldu. Yine Belediye'nin kentin imarıyla yürüttüğü semt pazarları, çocuk bahçeleri ve eğlence alanları halkın ucuz ve temiz gıda teminini sağlarken, çocuk bahçeleri çocukların oyun oynayabileceği alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağın modern aydınlanma enerjisi sayılan elektrik kullanımı giderek yaygınlaşmakta ve havagazının yerini almaktaydı. Her zaman olduğu gibi bu dönem de de mutlu azınlıkların varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. Bunlar çeper yerleşimlerde, sayfiye banliyölerde tatillerini geçirirken, gece kulüpleri, barlar ve eğlence yerlerinde kolaylıkla para harcamaktaydılar. Bazı durumlarda hasat zamanında köylülerin bir yıllık emeklerini buralara gömdükleri ve sonunda bir yıl yokluk içinde yeniden didindikleri vakidir.²⁰⁰² Ancak çoğu köy çok zor durumda kaldı. Nitekim Yeni Asır'ın Değirmendere köylerini dolaşarak yayınladığı yazı dizisi kamuoyunda bomba etkisi yaptı. Gazete, halkın turp otu yiyerek açlığa çare bulduğunu ve çoğunun göç ettiğini iddia etti. Haber üzerine Defterdarlık'ın hemen bir tavzih göndererek facianın üzerine sünger çekmek istediğini belirten gazete, ıstırapların gizlenmesinden hiçbir fayda sağlanamayacağından sorumlu gazeteciliğin gereği olarak iki muhabirini yöreye göndererek yazı dizisine devam etti. Vatandaşların fotoğraflarının da eklenerek yapılan bu habere göre; köylülerin çaresizlikten köyleri terk ettiğini, bunun için de yegâne sermayesi olarak elinde kalan ineğini yol masrafı yapmak için altı yedi liraya sattıkları aktarılmaktaydı. Vilayetin ve Hilal-i Ahmer'in bu duruma seyirci kalmaması istenmekteydi.²⁰⁰³ Haberin devamında tütüncü olan köylünün ürününü, çok düşük fiyat verildiği için satamadığı öğrenilmekteydi. 25 ila 30 kuruş fiyat verilen tütünler elde kalınca yeni tohumluk alınamamış ve eldeki paraları da bitince köylü büsbütün zorda kalmıştı. Buradaki köylü elindeki birtakım ürünleri bakkala götürüp bunun karşılığında ekmek istemekteydi. Parası olmayan köylü ancak bu yoldan bir lokma ekmek

²⁰⁰² Durgun, a.g.e., s. 343; Göksu, a.g.e., s. 41.

²⁰⁰³ Yeni Asır, 4 Kânunuevvel 1930.

bulabilmektedir. Yeni Asır yazı dizisi için Değirmendere köylerini dolaşmaya devam etti, bu defa da Yeniköy'ü haber yaptı. Bu köyde de Bakkal Veli Ağa ile görüşerek köylü hakkında bilgi aldı. Veli Ağa da benzer bir şekilde ya veresiye ya da getirdikleri birtakım ürünler karşılığında ihtiyaçlarını verdiğini söylüyor ve köylünün bir an önce ürününü satıp borcunu ödemesini diliyordu. Köyün kahvehanesinde oturan Mehmet Ağa ile sohbet edilmiş, o da başında dokuz nüfusun olduğunu ama besleyecek bir okka dahi unu olmadığını söylüyordu. Kahvede oturan bir başka vatandaş, tohumluk istediklerinden ama verilmediğinden yakınıyor, sigara tabakasını göstererek kendi işlenmemiş tütünü gazete kâğıdıyla içmek zorunda kaldığını söylüyordu. Haberde ayrıca kenar tarlalarda turp otu toplayan kadın ve çocuk sayısının oldukça fazla olduğu belirtiliyordu.²⁰⁰⁴ Yeniköy'den sonra gidilen Ahmetli'de de durum farklı değildi. Bu köydeki halkın büyük bir kısmı mübadillerden oluşmaktaydı. Onlar da tütün yetiştirmekte ve tütünlerini satamadıkları için çoğu kez aç gezmektedir. Safer Çavuş adında bir vatandaşla görüşünce yine sıkıntılar ortaya çıkıyordu. Safer Çavuş tütünlerini Ostro şirketine sattıklarını fakat nakliye, iskonto ve masraflardan sonra kendilerine hancının parasını ödeyecek dahi paralarının kalmadığını belirtiyordu. Köylü yetiştirdiği keçi ve inekleri değerinin çok altında satıp buraları terk ediyordu. Bu köyden gidenler arasında Ağucuk Mehmet Ağa, Dedevallı Hasan Ali oğlu Mehmet Ali, Kavas Mehmet, Kavas İbrahim, Kör Mustafa Şakir, Davut Halil, Yakup Ömer Muharrem, Refik Rüstem, Şerif Sami, Arnavut Şaban, özürlü Hasan, Mümin Ağa, Emin Ağa, Cinci Mehmet bulunmaktaydı.²⁰⁰⁵

Vali Kâzım Paşa basında çıkan bu haberler üzerine, köylerdeki durumu öğrenmek üzere Hilal-i Ahmer muhasebecisi Hasan ve Cumaovası Nahiye Müdürü Alaaddin Beyleri gönderdi. Heyet Değirmendere nahiyesinin bütün köylerini gezerek köylünün evlerine girdi, vaziyetlerini gördü ve hallerini yiyecek ekmek ve yemekleri olup olmadığını sordu. Hazırladıkları raporu Vali Kâzım Paşa'ya verdiler. Vali Kâzım Paşa gazetecilerle yaptığı toplantıda alınan sonuçları basın mensuplarıyla paylaştı. Rapor Anadolu gazetesinde de yayınlandı. Buna göre; Ahmetbeyli köyü 62 haneden ve 360 nüfuslu olduğu, o sene 5.000 okka tütün istihsal eylediği ve okkasını

---

²⁰⁰⁴ Yeni Asır, 7 Kânunuevvel 1930.

²⁰⁰⁵ Yeni Asır, 7 Kânunuevvel 1930.

40-125 kuruşa kadar sattığı ve buğday mahsulü olmadığını belirtiyordu. Rapor şöyle devam ediliyordu:

Heyeti ihtiyariye ve köyün ileri gelenlerinden Ahmet, Hasan ağalar ve köy hocasıyla ve ahaliden bir grupla aç kaldıkları iddia ve ahlata taayyüş eyledikleri bildirilen köyün on fakir hanelerine kendi muvafakate heyetle beraber girdik. Arif Oğlu Mehmet'in hanesinde dört teneke zeytinyağı un ve üç büyük siyah köy ekmeği görülmüştür. Yakupoğlu Ömer'in hanesinde büyük kıtada altı köy ekmeği ve bir miktar un görülmüştür. Ömer pehlivanın ailesinde İzmir'den getirilen bir çuval un ve validesi hanımda yufka açmakta iken görülmüştür. Ayaş zevcesi Fatma Hanım'ın hanesinde bir teneke un bir teneke zeytinyağı görülmüştür. Davut Halil'in evinde de bir çuval buğday unu iki çuval arpa unu ve büyük kıta da üç köy ekmeği görülmüştür. Dramalı Ramazan'ın hanesinde hurma zeytin ve bir çuval arpa unu görülmüştür. Demirci Ahmet'in yarım çuval un ve dört büyük ekmek ve zeytin danesi görülmüştür. Rapor iddia edilen açlık ve ahlata ya da turp otu ile beslenmesi doğru değildir diye devam etmektedir. Ve esasen ahlata ve turp otu tütünün üç lira ettiği zamanlarda dahi köylü tarafından toplanılarak evlerinde yemekte oldukları ve ahlata meyve olarak yedikleri ve turp otunu da haşlayarak salata şeklinde yenildiği malumdur. Açlık yüzünden dağlara tırmandıkları ve aç kaldıklarının doğru olmadığı anlaşılmıştır.

Kısacası iddia edildiği gibi göçün yoksulluktan değil, Ahmetbeyli Köyü'ndeki tütünlerin hastalıklı olmasından dolayı tütün kumpanyalarının tütünün para etmediğini söylemesindendi. Borçlu köylünün yeni sene için alacağı avans için tütünü iyi yetişen mahallere gitmesi ve buralarda çalışıldığı takdirde para verebileceklerinin şart olarak halka bildirilmesi üzerine köylü Ödemiş, Urla, Söke ve Bergama'ya kendi arzularıyla gitmişti.²⁰⁰⁶

Yeni Asır 8 Kanunevvel de İsmail Hakkı “Hayale Değil Hakikate Dayanmak Mecburiyeti Vardır” başlıklı makalesinde Vali Kâzım Paşa'nın değerlendirmelerinin resmi ve ihtiyatlı yapılmış açıklama olarak kabul edilmesi gerektiğini belirterek,

²⁰⁰⁶ Anadolu, 7 Kânunuevvel 1930.

Kazım Paşa'nın buralardaki sıkıntıları kabul ettiğini ve önlem almaya sevk etmesinin yayıncılıklarının bir başarısı olarak görmekteydi. Hatta İzmir'in yanı başındaki köylerde bunlar yaşıyorsa daha içerilerde neler görülebileceğini tahmin etmenin hiç de zor olmadığını iddia etmekte bunu da kendisine bir okuyucunun gönderdiği “İzmir civarındaki köylerin ahlata yediğinden bahsediyorsunuz. Biraz da uzak köylere geliniz de ne facialar göreceksiniz” dediğini aktarmaktaydı. Hükümeti hakiki ve adil bir bütçe yapmaya çağırıyordu.²⁰⁰⁷ Konu gündemde tutulmaya ve Ahmetli Köyü'nden vatandaşlarla yapılan röportajlar yayınlamaya devam edildi. Ahmetli Köyü'nden sonra gidilen Bulurca'da da durum farklı değildi. Köy kahvesinde karşılaştıkları Berber İbrahim sabahdan beri kimseyi tıraş etmediğini berberlikle beraber et de sattığını ama eliyle gösterdiği eti üç günden beri satamadığını belirtti. Daha da kötüsü köylünün akşamları yakacak gazyağının olmadığından bahsetti.²⁰⁰⁸ Yazı dizisi bu yazıların biraz da köylüye kulak verin amacıyla yazıldığı belirtilerek bitirildi, isteyen buralara gelip gerçeği gözleriyle görebileceği de eklendi. Daha sonra Yeni Asır'ın asılsız haber yapmaktan mahkemeye verilir fakat Yeni Asır yayınladığı bir yazıda kendini şöyle savunmuştur:

Mevcut ıstırapı saklamaktan zevk alanlar, gözyaşlarından işlenmiş bir hakikati örterek hayal beşiklerinde sallananlar mesuliyet deruhte etmemiş kimselerse onlara “Allah rahatlık versin” der geçeriz. Fakat mesuliyet deruhte edenler için bunu bir saniye bile tasavvura imkân yoktur. Memleketin hayal ile beslenmeye ihtiyacı yoktur. İstırapı duyan, onu tedavi için faaliyete geçebilecek azimkâr ellere ihtiyacı vardır.

Bu yazıyla vatandaşların sıkıntılarına yetkili makamların dikkatini çekmenin bile suç haline geldiğini belirtiliyordu. Vilayetin ilk günlerdeki yazıları olumlu karşılamasının kendilerinde bir umut doğurduğunu ama ilerleyen günlerde görevlendirilen Cumaovası Nahiye Müdürü Alaattin Bey'in tuttuğu raporda bırakın sıkıntıyı, sanki vatandaşlar bolluk içindeymiş gibi anlatılmasının tamamen yalan olduğu iddia ediliyordu.

---

²⁰⁰⁷ İsmail Hakkı, “Hayale Değil Hakikate Dayanmak Mecburiyeti Vardır”, **Yeni Asır**, 8 Kânunuevvel 1930.

²⁰⁰⁸ **Yeni Asır**, 9 Kânunuevvel 1930.

Niçin bir gazetecinin en asil duygularla harekete gelerek memlekete hizmet için tetkikler yapmasına tahammül gösterilmiyor? Niçin mevcut hakikatler, sanki izalesi imkânsız bir felaket karşısında bulunuyormuşuz gibi, saklanıyor. Yoksa vilayet, mevzii, sıkıntıları izaleye muktedir bulunmuyor mu?”

şeklinde sorular sormayı da ihmal etmiyordu. Tütünlerine 24-30 kuruşa bile müşteri bulamayan nahiye köylerinin “*Ahlatı turp otunu*” keyif için, meyve olarak yediklerini iddia etmek acınacak haldir deniliyor; Nahiye Müdürü Ahmet Bey’in köylülere çok müreffehiz, erzakımız boldur şeklinde mazbata imzalattığı iddia ediliyordu. Yaptıkları sorumlu gazeteciliğin mahkemeye verilerek cezalandırılmak istenmesi karşısında sorumlu vatandaşların yapacağı şahitlikle durumu açıklığa kavuşturacaklarını dolayısıyla da gerçeğin bir kez daha ortaya çıkacağı ekleniyordu. Aksi yayın yapanların ise galiz baykuşlara gibi ötmekte serbest olduğunu çünkü ayak öpmeye alıştıklarını ve kendilerinin bildiklerini yapmaya devam edeceklerini bildirerek bitiriyordu.²⁰⁰⁹

Köylerdeki bu sıkıntılar bir yana kent içinde dilencilerin artması vatandaşlar arasında sıkıntı yaratmaktaydı. Her ne kadar toplanıp götürülseler de özellikle cuma günü Hisar veya Şadırvanaltı Camii kenarlarında birçoğuna tesadüf edilmekteydi. Vatandaşlar arasında sıkıntı yaratan bu durum için isabetli tedbirler alınması gerektiğini söyleyen basın gerçek ihtiyaç sahiplerini ayırarak bu türlü kolay kazanç peşinde koşan insanlara karşı daha sıkı tedbirlerin alınması gerektiğinden bahsetmekteydi.²⁰¹⁰

Gazetelerde özellikle hanımların tasarrufa yönlendirilmesine yönelik haberlere rastlanmaktaydı. Genel olarak yerli malı kullanımının yaygınlaştırılması, tüketimin en aza indirilerek gereksiz harcamalardan kaçınılması ve tasarruf edilmesi bu dönemin en belirgin propaganda konularıydı. Örneğin Cevriye İsmail, hanımlarımızın yerli mala rağbet etmelerini istemekte ve bunu şimdiki milliyetperverlik olarak kabul etmekte, Türk kadınının bu görevi yapacağından şüphesi olmadığını beyan etmekteydi.²⁰¹¹ Zeynel Besim, gerekirse “*cebren ve kanun*

²⁰⁰⁹ **Yeni Asır**, 12 Kânunuevvel 1930.

²⁰¹⁰ **Anadolu**, 6 Teşrinisani 1930; **Yeni Asır**, 7 Kânunuevvel 1930.

²⁰¹¹ Akkoyun, **a.g.m.**, s. 255.

kuvvetiyle” lüksün önüne geçilmesini istemekteydi.²⁰¹² Bu yıllarda geniş ölçekli kampanyalarla halka yerli malları tanıtıldı, yerli malı kullanımı özendirilmeye çalışıldı. Turan Muşkara yerli malları kampanyalarını şöyle anlatır:

*“...Yerli malı yurdun malı her Türk bunu kullanmalı” gibi sloganlar yaygındı. İnkılapların vefakâr öğretmenler ordusu ve inkılapçı basın yerli malı kullanmanın bir yurtseverlik görevi olduğunu halka benimsetmişti. Sümerbank’ın “Yerli Mallar Pazarı” mağazaları çok revaçtaydı. İlkokullarda ve ortaokullarda öğretmenler senelerce yerli malı kullanma ilkesini aşılamışlardı. Pırıl pırıl siyah ithal malı kumaştan yapılan ilkokul önlüklerinin yerini biraz sertçe kumaşla dikilen karlı gri önlükler almıştı. Bizler mutluyduk çünkü artık yerli malı önlük giyiyorduk. Yerli malı kullanmak sosyeteye de girmiş, yerli kumaş ve aksesuarda giyinen hanımlar beceriklilik numunelerini veriyorlardı. Beykoz kunduraları da gururumuzdu. Onlarla topa vurmaya kıyamazdık. İnkılapların meşalesi, genç, ihtiyar, zengin, fakir hepimizi sımsıcak bağlamış bir bütün yapmıştı.”*²⁰¹³

Ticaret Odası’nın 1934 yılında hazırladığı rapora göre 5 kişilik bir ailenin geçinmesi için gerekli para 102 lira 30 kuruştı. Bir ayda gıda maddeleri için 30 lira 20 kuruş; yıkama, aydınlatma ve temizlik maddeleri için (elektrik, su, sabun, kömür vs.) 1.510 kuruş; giyecek ve ev eşyası için 25 lira; ev kirası 18 lira ve muhtelif ihtiyaçlar için (ulaşım, sağlık, sigara vs.) 12 lira, tasarruf veya sigorta için 6 lira ayrılmaktaydı. 1914 yılında bu miktar 949 kuruştı. Yani 1934 yılı ile kıyaslandığında 10 misli daha artış kaydetmiş ve hayat pahalılaşmıştı.²⁰¹⁴ Zaman zaman bazı ürünlerin piyasada tükendiği görülmekteydi. Şeker, ekmek, kahve ve pamuk bunlardan birkaçıydı. Örneğin 1933 yılı Temmuz ayında Yeni Asır’da çıkan bir habere göre tüccarın elinde bin çuval kadar toz şeker kalmış, bu da ancak ay sonuna kadar yetebilecekti. Ağustostan itibaren Uşak Fabrikası 2.500 çuval göndermediği takdirde piyasada buhran meydana geleceği belirtilmekteydi.²⁰¹⁵

²⁰¹² Zeynel Besim, “İtiraza Cevap”, Hizmet, 5 Şubat 1930.

²⁰¹³ Muşkara, **a.g.e.**, s.s. 53.

²⁰¹⁴ **Anadolu**, 17 Nisan 1934.

²⁰¹⁵ **Yeni Asır**, 20 Temmuz 1933.

Şehirde ekmek fiyatları ve mezbaha olan yerlerde fahiş mezbaha ücretleri yüzünden et fiyatlarının aşırı yükselmesi, mücadele edilmesi gereken iki önemli meseleydi. Halkın belli başlı tüketim maddeleri arasında yer alan et ve ekmek fiyatları semtlere göre değişiklik göstermekte dolayısıyla da kimi kesim daha ucuza tüketirken kimi kesim de aynı ürünü neredeyse iki katına varan fiyat farklılığıyla tüketebilmekteydi. Örneğin Üçkuyular'da dana eti 15, koyun eti 25 kuruşa satılırken şehirde dananın kilosu 30, koyunun 40 kuruşa satılması anlaşılabilir bir şeydi. Bir kilo ete 15 kuruş fazla ödenmesi mezbaha resmi ve nakliye masrafından kaynaklandığı için basın da bu konuyla ilgili belediyeye ve yetkililere sürekli çağrılar yapmaktaydı.²⁰¹⁶ Belediye bir süre belirli bölgelerde et satış merkezleri açarak bu sorunu kısmi olarak çözdü fakat asıl sorunun kaynağı olan mezbaha, ancak satın alındıktan sonra et konusunda belirli bir aşama kaydedilebildi.

Yaşam koşulları açısından bakıldığında İzmir 1936 yılında Türkiye'nin en pahalı şehirlerinden biriydi. 1931-1937 yılları arasında bazı temel tüketim maddelerinin fiyatları aşağıda sunulmuştur:

Tablo 56: 1931-1933 Yılları Temel Tüketim Maddelerinin Fiyatları

Nevi	Seneler	Vasati (Kr.)	Nevi	Seneler	Vasati (Kr.)
Koyun eti	1931	85	Taze Börülce	1931	15
	1932	67.50		1932	13.75
	1933	50		1933	10
Kuzu eti	1931	100	Taze Kabak	1931	20
	1932	75		1932	14
	1933	45		1933	10
Sığır eti	1931	45	Balık Levrek	1931	70
	1932	35		1932	90
	1933	35		1933	-
Kuru bakla	1931	15	Balık barbunya	1931	100
	1932	12.50		1932	105
	1933	12.50		1933	70
Patates	1931	15	Balık İsparoz	1931	30
	1932	13.75		1932	36
	1933	7.75		1933	25
Soğan	1931	10	Balık Yılan	1931	20
	1932	7.25		1932	35
	1933	7.50		1933	-
Pirinç	1931	36	Balık Dil	1931	90
	1932	31.50		1932	105
	1933	32.50		1933	-
Sabun	1931	40	Taze Bamya	1931	15
	1932	42.50		1932	16.25

²⁰¹⁶ **Yeni Asır**, 17 Kânunuevvel 1935.

	1933	35		1933	15
Zeytin danesi	1931 1932 1933	40 35 27.50	İnek Tereyağı	1931 1932 1933	100 90 -
Yumurta	1931 1932 1933	2.50 1.75 2	Zeytin Yağı	1931 1932 1933	50 47.50 40
Sarımsak	1931 1932 1933	40 32.50 -	Balık Trança	1931 1932 1933	50 65 -
Kaymak yağı	1931 1932 1933	100 95 90	Balık Mercan	1931 1932 1933	80 75 90
Salatalık	1931 1932 1933	5 3.25 -	Balık Çipro	1931 1932 1933	- 80.25 72.50
Tulum Peyniri	1931 1932 1933	100 105.6 65	Balık Kefal	1931 1932 1933	60 70 55
Taze Koyun	1931 1932 1933	50 75 50	Taze Armut	1931 1932 1933	30 21.25 15
Çökelek	1931 1932 1933	20 23.75 25	Taze Şeftali	1931 1932 1933	70 47.50 25
Torba yoğurdu	1931 1932 1933	40 42.50 40	Taze Karpuz	1931 1932 1933	40 28.75 30-21

Tablo 56: 1931-1933 Yılları Temel Tüketim Maddelerinin Fiyatları (devamı)

Taze fındık	1931 1932 1933	40 42.50 40	Yaş çekirdeksiz üzüm	1931 1932 1933	25 25 20-5
Yaş Patlıcan	1931 1932 1933	1 2 1	Yaş siyah üzüm	1931 1932 1933	20 18.75 20-7.5
Yaş Domates	1931 1932 1933	5 6.25 2.50	Yaş Kayısı	1931 1932 1933	60 50 -
Yaş Fasulye	1931 1932 1933	15 15 10	Yaş siyah erik	1931 1932 1933	30 23.75 -
Yaş Biber	1931 1932 1933	15 11.25 10	Sirke	1931 1932 1933	15 18.75 -

(Kaynak: Durgun, İzmir Ekonomisi..., s.s. 331-334.)

Tablo 57: 1936-1937 Yılları Temel Tüketim Maddelerinin Fiyatları

Nevi	Senesi	Bir Kilosunun Vasatı (Kr)	Nevi	Senesi	Bir Kilosunun Vasatı (Kr)
Koyun eti	1936 1937	50 50	Zeytinyağı	1936 1937	40 40
Kuzu eti	1936 1937	50 50	Kahve	1936 1937	100 120
Sığır eti	1936 1937	35 35	Makarna Orta	1936 1937	20 22-50
Kuru bakla	1936 1937	4.50 5	Yaş patlıcan	1936 1937	3 2
Patates	1936 1937	6-50 9	Domates	1936 1937	2-50 2
Soğan	1936 1937	5-50 7-50	Fasulye	1936 1937	12-50 20
Pirinç	1936 1937	25 20	Biber	1936 1937	5 2-50
Sabun	1936 1937	35 30	Börülce	1936 1937	10 10
Zeytin tanesi	1936 1937	25 30	Kabak	1936 1937	16 5
Yumurta	1936 1937	2 2-50	Bamya	1936 1937	20 12-50
Sarımsak	1936 1937	30 20	Bakla	1936 1937	15 5
Kaymak yağı	1936 1937	100 120	Enginar	1936 1937	7-50 5
Salatalık	1936 1937	3 5	Pırasa	1936 1937	7-50 5
Tulum Peyniri	1936 1937	60 80	Ispanak	1936 1937	5 3
Taze koyun Peyniri	1936 1937	35 30	Balık Levrek	1936 1937	50 50

Tablo 57: 1936-1937 Yılları Temel Tüketim Maddelerinin Fiyatları (devamı)

Çökelek	1936 1937	20 20	Balık Barbunya	1936 1937	70 40
Torba yoğurdu	1936 1937	25 25	Balık Çıpra	1936 1937	60 50
Şeker	1936 1937	35 26-50	Balık Tarança	1936 1937	50 40
Horoz fasulye Kuru	1936 1937	15 15	Balık Mercan	1936 1937	40 40
Çalı fasulye Kuru	1936 1937	12-50 12-50	Balık Gopez	1936 1937	20 20
Nohut	1936 1937	15 15	Balık Dil	1936 1937	60 50
Bulgur	1936 1937	12-50 10	Balık Yılan	1936 1937	40 30

(Kaynak: Durgun, İzmir Ekonomisi..., s.s. 332-336.)

Halkın temel besin maddelerinden balık da son derece pahalı ve bulunması zor bir gıdaydı. İzmir'deki balık fiyatlarının pahalılığı basında işlenen konuların başında gelmekteydi. Şevket Bilgin, “İzmir’de Hayat Pahalılığı ile Mücadele Zarureti Vardır” başlıklı makalesinde fiyatların bir türlü düşmemesinin anlaşılmasız olduğunu belirterek, İzmir gibi kırk bine yakın işçisi olan sahildar bir şehirde en ucuz gıda olması gereken balığın fiyatından dolayı tüketilemediğini iddia etmekteydi. Bunun nedenlerini de kazançla fiyatlar arasındaki dengeye bağlayarak, günlük 50-100 kuruş kazanan bir işçinin kilosu 80-90 kuruş olan balığı tüketmesinin beklenemeyeceğini söylemekteydi. Bu beklenemediği gibi et de aynı duruma gelmeye başlamıştı. Ve vatandaş geçim sıkıntısı yüzünden temel gıdalarından kesmek durumunda kalmaktaydı. Kendi haline bırakılan teşkilatsız istihlak piyasasının bundan başka türlü de olamayacağı dolayısıyla da devletin pahalılık sebeplerini tespit ettiği gün çareyi de bulacağını söylemekteydi.²⁰¹⁷ Hakkı Ocakoğlu da benzer bir şekilde hayat pahalılığı karşısında gereken tedbirlerin alınmasında devlete çağrıda bulunmaktaydı.²⁰¹⁸

Belediye’nin hazırladığı raporda, halkın pahalı balık yemesinin nedenleri araştırıldı ve bir rapor halinde yayınlandı. Buna göre; Dalyanların mahdut ellerde bulunması balık fiyatlarının yükselmesine neden olduğu gibi serbest balıkçılık yapanların da iş imkânlarını azaltmakta ve giderek balıkçılığın ortadan kalkmasına sebep olmaktaydı. Ayrıca dinamit, motorlarla tarama şeklinde mevsimsiz yapılan kaçak balıkçılık da balıkların yumurtalarıyla beraber ortadan kaldırmakta, hem neslini azaltmakta hem de mevsimine geldiğinde yeterli balık üreyememesinin başlıca sebebiydi. Balıkçılık alet ve edevatından alınan yüksek vergiler ve yine satışı sırasında alınan vergiler de balık fiyatlarının yüksek olmasının diğer sebepleri arasında geliyordu.²⁰¹⁹

İzmir vilayetinde pahalılığın sebepleri resmi makamlarca da araştırıldı ve Ankara’ya bir rapor gönderildi. Bu rapora göre; 1) Demiryolları nakliyat tarifelerinin pahalılığı, 2) Mezbaha resminin ağırlığı, 3) Celep ve komisyoncuların kazancı, 4)

---

²⁰¹⁷ Şevket Bilgin, “İzmir’de Hayat Pahalılığı ile Mücadele Zarureti Vardır”, **Yeni Asır**, 21 Şubat 1937.

²⁰¹⁸ Hakkı Ocakoğlu, “Pahalılığı Durdurmak ve Çarelerini Araştırmaya Mecburuz”, **Yeni Asır**, 20 Mart 1937.

²⁰¹⁹ **Anadolu**, 29 Kasım 1936; **Yeni Asır**, 4 Haziran 1938.

Kasapların, kanaracıların kazancı, pahalılığı artıran sebepler olarak geçmekteydi. Konuyla ilgili çeşitli öneriler de basından gelmekteydi. Hakkı Ocakoğlu 10 Mayıs 1938 tarihli yazısında, demiryolları tarifeleri ile mezbaha resimlerinde tenzilat yapılır, ortadan mutavassıtlar kaldırılırsa etin ucuzlayabileceğini iddia etti. Bunun manasının devlet ve belediyeler bütçesinden halk lehine fedakârlık etmek olduğunu söylemesine rağmen uygulamanın görüldüğü kadar kolay olmadığını; belediyenin en önemli gelirleri arasında yer alan mezbaha resminden vazgeçemeyeceğini, devlet demiryollarının da hayvan nakliyatında türlü zorluklarla bu işi yaptığını belirtti. Hayvan nakliyatında soğuk hava sistemine uygun taşımacılığın geliştirilmesinin et fiyatlarının ucuzlamasındaki önemine dikkat çekerek şöyle devam ediyordu:

Çünkü sadece taşımak değil 3-4 gün yolda gelen hayvanların zayıflaması ile bunların tekrar beslenmesi de ayrı bir külfet haline gelmektedir... Eğer soğuk hava mahzenleri vapurlarımız, demiryollarında vagonlarımız olan bu hayvanları kesilmiş olarak nakilde büyük menfaatler vardır.

Bu şekilde yapılacak nakillerde devletin ve vatandaşın kazançlı çıkacağını aktardıktan sonra bir taraftan vergilerin indirilmesi diğer taraftan da ulaşım araçlarının modernize edilmesi ve araçların ortadan kaldırılması durumunda istenen neticenin alınabileceğini ekliyordu.²⁰²⁰

Hayatı ucuzlatmak için İçişleri Bakanlığı tarafından belediyelere önemli görevler verildi. Buna göre mesken, bina, yiyecek ve içecek gibi hayat pahalılığının belirli alanlarında belediyelerden halka hizmet sunması isteniyordu. İzmir Belediyesi'nin birçok semtte kurduğu pazarlar halkın temiz, sağlıklı ve ucuz gıdaya ilk elden erişebilmesi açısından son derece önemliydi. Pazar yerleri taze çeşitli ucuz mallarla daima beslenmeli ve fiyat da bir taraftan ciddi ve makul bir kontrol altında bulundurulmalı ve icap ederse belediyeler istihsale yardım, sevkiyatı teşvik veyahut doğrudan doğruya pazarı malla tenmiye suretiyle müdahalede bulunmalı ve müvazeneyi elinde tutmalıydı. Belediyelerin bu hususta kanuni yetkileri vardı. İcap eden tahsisatı da bütçelerine koyabilirlerdi. Ekmek, et, yaş kuru sebze, süt,

²⁰²⁰ İsmail Hakkı Ocakoğlu, "Bahallıkla Mücadele Herşeyden Evvel Teşkilat ve Vasıtaya Sahip Olmak İşidir", **Yeni Asır**, 10 Mayıs 1938.

yoğurt, peynir, yaş ve kuru meyve böyle pazarların emtialarıydı. Sadece pazar yeri açmak yeterli değildi. Pazara gelecek gıda maddelerinin en kısa ve ucuz yoldan gelebilmesi için de gerekli önlemlerin alınması gerekiyordu. Bu yüzden vilayetle işbirliği içerisinde çevre köy ve kasabaların merkezle ilişkisini kuracak yolların yapılması ve uygun taşıma sisteminin geliştirilmesi son derece önemliydi. Çok nüfuslu şehir ve kasabalara gelen sebze ve meyve gibi kısa zamanda müstehlike arzı lazım gelen gıda maddelerinin süratle tevzi ve satışında, talebin artmasında faydalı bir unsur olan hal yapmak ve teşkilatlandırmak, istihlak kooperatifleri kurmak, bunları çoğaltmak hayat ucuzluğu tedbirlerinin esaslarındandı. Ekmek işinde de başından itibaren buğday ve undan başlayarak belediye başkanlarının buğday ve un piyasasını takip etmesi ve fiyat kontrolünü sağlaması son derece önemliydi.²⁰²¹

Devletin hayatı ucuzlatmak yolunda uyguladığı iki temel politika oldu. Bir yandan temel tüketim maddeleri üzerindeki ağır vergiler indirildi, diğer yandan yiyecek maddeleri üzerinde belediyeler aracılığıyla fiyat kontrolü sağlanarak gereksiz pahalılığın önüne geçilmesi hedeflendi. Dâhiliye Vekâleti belediyelere fiyat kontrolünü sağlaması yönünde görevler veriyse de, belediyenin yeterli teşkilata sahip olamaması bu tür kontrollerin önünde önemli bir engel oldu. Böylece bizzat Vekâlet bir araştırma yaparak üreticiden tüketiciye ulaşana kadar bir ürünün 7-8 kez el değiştirdiği tespit etti.

*Burada bile sebze hanları ile dükkânlar veya seyyar satıcılar vasıtasıyla yapılan satışlar arasındaki fiyat farkı aklın ve havsalanın kabul edebileceği haddin çok üstündedir. Küçük bir misal: Sebze hanlarında yetiştiriciler domatesi 1,5 kuruşa satmakta müşkülât görürlerken, şehirde domates beş kuruşa hatta daha fazlaya satılmaktadır. Bu farka bütün sebze satışlarında tesadüf edilmektedir.*²⁰²²

1936 yılında vilayet genelinde yapılan bir araştırmaya göre kişi başına bir yılda düşen ortalama et miktarı 21 kg'dı. Yani günde 80 gr düşmekteydi.²⁰²³

---

²⁰²¹ **Yeni Asır**, 10 Mayıs 1938.

²⁰²² İsmail Hakkı Ocakoğlu, "Hayatı Ucuzlatmak İstihsalatın Maliyetini İndirmek Refah Seviyesini Yükseltmek Demektir", **Yeni Asır**, 18 Temmuz 1937.

²⁰²³ **Anadolu**, 7 Şubat 1937.

Devletin hayatı ucuzlatmak için yaptığı uygulamalar maalesef işe yaramadı, İzmir’de hayat pahalılığı 1936 yılına nazaran 1937 yılında %17’lik bir artış sağladı. Nitekim 1937 yılında da İzmir’de peynir, 1936 yılı sonuyla kıyaslandığında; 32 kuruştan 50 kuruşa, tereyağı 75 kuruştan 120 kuruşa, sadeyağı 80 kuruştan 100 kuruşa ve hatta 110 kuruşa, et 35 kuruştan 45 ve 50 kuruşa, zeytin 20 kuruştan 35 kuruşa, odun 75 santimden 1.50 ve 1.75 santime, kömür geçen senenin ikinciteşrin ayına nisbetle 4 kuruştan 6 ve 7 kuruşa çıktı. Ev kiralari da %8-10 oranında arttı. Bu fiyatların yükselmesinde kuraklık sonucu İç Anadolu’dan hayvanların meralara gidememesiyle yeterli etin gelmemesi gibi sebepler öne sürüldü.²⁰²⁴

Sonuç olarak İzmir işgal sonrası yaşadığı göçle yalnız insan değil, büyük bir işgücü ve sermaye kaybını da yaşadı. İzmir bir taraftan aldığı dış ve iç göçler, diğer taraftan yaşanan buhranla birlikte İzmir incelenen dönemin en pahalı kentlerinden biriydi. İşsizlik, konut sıkıntısı ve tarım üretiminin yaşadığı sıkıntılar hat safhadaydı. Bütün bunlarla birlikte İzmir Fuarı’nın açılması, üretimin artması ve sanayileşmenin yavaş bir tempoda hızlanmasıyla birlikte yeniden yükselen bir kent oldu.

6.4.10. Alışveriş ve Tüketim Alışkanlıkları

İzmir kentleşme sürecinde, bir yanda kentli sınıfı barındırırken bir yanda da Osmanlı’dan gelen bir gelenekle tarıma dayalı sermayenin temel oluşturduğu kırsal sınıfı barındırmaktaydı. Buna bağlı olarak bu yeni oluşum, sınıfsal farklılaşmaları henüz fazla belirgin kılmamakla birlikte tüketim biçimlerinde aynılıklar gözlenmekteydi. O dönemin İzmir’ini Ebru Yılmaz’ın da çok doğru bir tespitiyle “*kasaba azmanı*” olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü hiçbir konfor ve lüks yoktur. Yani, zengini de fakiri de aynı şekilde yaşar, paran varsa bile alacak bir şeyin yoktur.²⁰²⁵

İzmir’de rutin olarak gerçekleştirilen alışverişler dışında bayram ve yeni yıl gibi önemli günler öncesinde alışveriş yoğunluğunda bir artış göze çarpmaktadır. Özellikle şeker ve kurban bayramları öncesi, alışverişlerin en yoğun olduğu dönemlerdi. Bayram öncesinde çarşıda en çok ilgiyi, ayakkabı dükkânları ve

²⁰²⁴ Yeni Asır, 6 Senteşrin 1937.

²⁰²⁵ Ebru Yılmaz, “İzmir Kenti Üzerine Alternatif Tarih Yazımı”, **İBB Kent Kültürü Dergisi**, Sayı: 1, Nisan, 2000, s. 70.

tuhafiyeciler görmekteydi. Mendil, çorap lastiği, hazır ucuz elbise gibi şeyler satan işportacılar akmış edilmekte, düğmeci dükkânlarındaki yoğunluk artmaktaydı. Hazır giyim yaygın olmadığından terziler bayram öncesinde epeyce giysi siparişi almaktaydı. Bayram alışverişlerinde en çok iş yapan dükkânlardan bir diğeri ise şekerci dükkânlarıydı. Hediyelik eşya satışları da bayram öncesinde artmakta ve Kurban Bayramı öncesinde manifatura ve ayakkabı satışlarının yanı sıra kurban satışları da önemli bir yer tutmaktaydı. Yeni yıl öncesinde alışverişler, daha çok tatlı ve meyve gibi yiyeceklerle içki, sigara, oyuncak, takı ve tuhafiye alanında yoğunlaşmaktaydı. Bunların dışında yılbaşını evinde eğlenerek geçirmek isteyenlerin tombala, rulet, oyun kâğıdı, salonda at yarışları ve suni karla süs eşyalarına yöneldikleri de görülmektedir. Yeni yıl öncesi alışverişlerinde piyango biletleri de oldukça ilgi görmekteydi. Kentteki Hristiyan kesimin ilgisiyse daha çok çam ağacı ve hindi üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Yeni yıl öncesinde çarşıdaki dükkânlar, müşterilerin ilgisini çekebilmek amacıyla süslenmekteydi.²⁰²⁶

1930'lu yıllarda İzmir'de halkın meyve sebze, gibi gündelik ihtiyaçları Tepecik, Alsancak, Eşrefpaşa, Güzelyalı, Karşıyaka, Buca, gibi yerlerde kurulan semt pazarlarından karşılanırdı. Geriye kalan alışverişler çarşılardan yapılırdı. Kentin Avrupa ürünlerinin satıldığı Avrupa mağazalarıyla yarıştığı Frenk Sokağı 1922 yangınıyla küle dönünce, Kemeraltı kentlinin ihtiyaçlarını giderebileceği tek çarşı olarak kaldı. Kemeraltı, hem kentli hem de civar yerlerden gelenlerin bütün ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir alışveriş merkezi konumundaydı. Burada neredeyse yarım yüzyıllık bir geçmişi bulunan en önemli beş tuhafiye mağazası bulunmaktaydı. Hüseyin Dirikman'ın Nermin Mağazası, Numan Çatalkaya'nın Çatalkaya Mağazası, Saloman Bencoya'nın Işık Mağazası, Eşref ve Behçet Ergun'un Ehlam ve Feridun Yenen'in Karakaş Mağazası bunlardan birkaçıydı. Yalnız İzmirli değil, Ege yöresinin köylerinden kentlerine bütün önde gelen aileleri, yılın belli mevsimlerinde eşleri, çocukları, gelinleri, damatlarıyla bu mağazaları doldurur; tepeden tırnağa tüm giyim gereksinimlerini oralardan alırlardı. Saatler süren alışverişin ardından paketler hatta bazen sandıklar dolusu giyim eşyasıyla mağazalardan çıkılırdı. İzmir'in ilk

²⁰²⁶ Hülya Gölgesiz Gedikler, **1950'li Yıllarda İzmir**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2012, s. 236.

saatçilerinden Zaharof'un dükkânı, Askeri Kırathane'nin hemen yanındaydı. Serkizof markalı saatler en güzel “*şimendifer saatleri*” diye ün yapmıştı.²⁰²⁷

Bilge Umar her dönemde kalabalık olan Kemeraltı sokakları ile ilgili olarak; hükümet konağı girişinin tam karşısındada British Council Kitaplığı, biraz ileride Kemal Kamil Aktaş Eczanesi, Ehram Mağazası, Sakız Pazarı Bakkaliyesi'nin bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Havra Sokağı ile Şadırvanaltı Cami'si arasında kalan bölgede tümüyle hazır kundura satan ve kısaca “*arasta*” olarak adlandırılan Kavaflar Çarşısı'nın ve bu çarşının güney yanındaki ara sokaklarda ayakkabıcıların atölyeleriyle gerekli ayakkabı malzemeleri satan, “*tacir*” olarak adlandırılan esnaf dükkânlarının bulunduğunu eklemektedir. Cemil Atlas Mağazası, Kavaflar Çarşısı'nın en gösterişli mağazasıydı. Kızlarağası Hanı bu yıllarda henüz bir restorasyon geçirmemiş olması nedeniyle soğuk demirci esnafının barındığı, adeta mezbelelik ve virane bir yer durumundaydı.²⁰²⁸ Yine Kestane Pazarı, Kemeraltı'nın kalabalık bölümlerinden biriydi. Balık Pazarı'ndan girildiğinde öncelikli olarak sağlı sollu manavlar ve yemişçiler bulunmaktaydı. Biraz yüründüğünde kazma, kürek, çapak, keser gibi aletlerin sapları ile topaç, çocuk arabaları ve çeşitli tahta oyuncakların yapıldığı tornacı mağazaları ve biraz ileride de bıçakçı dükkânları sıralanmaktaydı. Kestane Pazarı; sırasıyla tornacılar, keçeciler, elekçiler, tohumcular, sepetçiler, seyyar meyveciler, urgancılar, çuvalcılar, parçacılar ve perakendeci şekercileri içinde toplayan, orijinal özelliği yıllarca bozulmamış olan bir çarşı durumundadır. 1950'li yıllara kadar sayıları çok fazla olan keçecilerin sayısı, 1950'lerde modern tarımın gelişmesi ve tarımda hayvanlar yerine makinelerden yararlanılmaya başlanması nedeniyle giderek azalmıştır.²⁰²⁹

Konak'tan başlayarak Dönertaş ve Basmâne'ye kadar uzanan ve her türlü eşyanın satıldığı Anafartalar Caddesi de sağında ve solunda yer alan dükkânlarıyla İzmirli için bir çekim merkezi durumundaydı. Bakırcılar Çarşısı, Kestane Camii arkasındaki balıkçıları, Urgancılar Çarşısı, basmacılar, ayakkabıcılar hep burada yer almaktaydı.²⁰³⁰ İnsan kalabalığının yanı sıra işportacı tezgâhlarının da büyük bir yer kapladığı bu cadde, taşıt trafiğine de açık durumdaydı. Özellikle bayramlar gibi

²⁰²⁷ Aksoy, **Smyrna...**, s.s. 242, 246.

²⁰²⁸ Umar, **İzmir...**, s.s. 87-88, 107.

²⁰²⁹ Gedikler, **a.g.e.**, s. 238.

²⁰³⁰ Aksoy, **Smyrna...**, s. 400.

alışveriş yoğunluğunun arttığı günlerde, bir yandan akıp giden insan seli, diğer yandan taşıtlar, caddede büyük bir kargaşaya yol açtığından ticari önemi olan bu caddenin taşıt trafiğine kapatılması, bir zorunluluk haline geldi.²⁰³¹

30'lu yıllarda İzmir'de Kemeraltı dışında Karşıyaka'da bir çarşı bulunmaktaydı. Çarşı iskeleden demiryoluna kadar sağlı sollu dükkânlar halinde uzanmaktaydı. Bilge Umar 1950'lerden önce Karşıyaka Çarşısı'nın dışında pek fazla işyerinin olmadığından bahseder. Nitekim Yalı Caddesi'nde Melek Sineması ve birkaç kahvehane; Karşıyaka Çarşısı'nın uzantısında yer alan demiryolu sonrasındaki Zübeyde Hanım Caddesi'nde Çifte Fırınlr, bir-iki kahvehane ve bakkal dükkânı dışında fazla işyeri bulunmamaktaydı. Buralarda ancak 1950'li yıllarda tek tük dükkânlar açılmaya başladı.²⁰³² Karşıyakalılar genellikle ihtiyaçlarını “İzmir'e inerek” karşılamaktaydılar.²⁰³³

İzmir'de alışveriş bakımından oldukça işlek olan diğer bir çarşı Bitpazarı'ydı. Son yirmi yıl içinde iki kez yer değiştirmiş olan Bitpazarı, önceleri Şadırvanaltı'ndayken, sonra burası dar geldiği için Mezarlıkbaşı'nın tam ortasındaki barakalara taşındı. Genellikle kullanılmış eşyaların satıldığı Bitpazarı'nda sokak, boydan boya sergilerle doludur. Burada ev eşyalarından küçük bir oyuncak vidasına kadar her şeyi bulabilmek mümkündür. Bitpazarı'nda kullanılmış eşyaların yanı sıra çalıntı malların da satıldığı bilinmekte ve birçok kişi, çalıntı malını aramak için buraya geldiği gibi güvenlik güçleri de zaman zaman burada denetim yapmaktadır. Yoğun çarşılardan biridir.²⁰³⁴

Burada belirtilmesi gereken bir husus da sokak esnafıdır. İzmir'in hemen her tarafında görülebilecek sokak esnafının bugünkü işportacılarla karıştırılmaması gerekir. Bunun sebebini Muşkara; sokak esnafının dükkân esnafıyla adeta bir iş bölümü yaptığını, herkes tarafından güvenildiğini ve kabul görmesiyle alakalı olduğuna bağlamaktadır. Esnafla doğrudan ve sıcak ilişkilerin yürüdüğü bu yıllarda sokakların ciğercisi, keten helvacısı, macuncusu, balıkçısı adeta mahallenin renkleri idi. Aynı zamanda arabalı dondurmacılardan tahin pekmezcilere, bozacılara

---

²⁰³¹ Gedikler, **a.g.e.**, s.s. 238-239.

²⁰³² Umar, **İzmir...**, s. 107

²⁰³³ Muşkara, **a.g.e.**, s. 16.

²⁰³⁴ Gedikler, **a.g.e.**, s.s. 240-241.

ve şerbetçilere uzatabilecek ibrikli esnafın çoğunluğu Arnavutlardan oluşmaktaydı. Muşkara konuyla ilgili şöyle devam eder:

*İstasyon başında yumurta ve tavuk satan bir dükkânla Arabacı Sokağı'ndaki tavukçudan başka Karşıyaka'da köylü teyzeler, nineler ve dedeler de yumurta ve piliç satardı sokaklarda. Onlar genellikle bir tür abone müşterilerini dolaşırlardı. Piliçler ikişer ikişer ayaklarından bağlanıp demetlenirlerdi. Bahçede, mutfak kapısının önüne geldiğinde köylü teyze sepeti ile beraber yere çöker çok kere soğuk su ve kahve ikram edilir, duası alınır, demet demet piliçler de el değiştirirdi. Otuzlu senelerin başlarında Çamlık'taki evdeyken piliçlerin çifti 25 kuruştı. Aşçıbaşı sonra onları mangalda külbastı yapardı.*²⁰³⁵

Kadınların tuhafiye ihtiyaçlarını nasıl karşıladıklarını da şöyle anlatır:

*Karşıyaka'nın ünlü "Sarı Arabası"da hâlâ Karşıyaka çarşısına uğradıkça hatıralarımı canlandırır. Otuzlu yıllarda kırmızı saçlı bir Musevi (iki kardeş olarak hatırlıyorum) sarı bir vitrin arabanın içerisinde doldurulmuş tuhafiye malzemesini (bel lastiği, düğmeler, danteller, şeritler vs.) sokaklarda dolaştırarak satardı. İyi huyları efendi hitapları, dürüst hizmetleri ile tutunmuşlardı. Arabalarında geldiklerini belli eden zil veya çan da vardı. Hanımların bin bir derdini görürler, siparişlerini alırlar, veresiye verirler, herkesle iyi geçinirlerdi. Sonraları sermayeleri toplanınca çarşıda bir dükkân açtılar. Dükkânlarının vitrini de "Sarı Araba" olmuştu.*²⁰³⁶

Ayşe Mayda da sübyecilerden bahsetmektedir. Mayda, kavun çekirdeğinden yapılan sübyeyi Yahudiler'in sattığını söyleyerek, çekirdeği de çok sevdiklerinden sürekli çekirdek yediklerini söyler ve şöyle devam eder:

Özellikle tatil günleri Cumartesi olduğundan bu gün hemen bütün Yahudiler çıt çıt çıt diye çekirdek yerlerdi. Çekirdeğin sokaklarda

---

²⁰³⁵ Muşkara, **a.g.e.**, s.s. 17-18.

²⁰³⁶ Muşkara, **a.g.e.**, s. 18.

*satılması yine Yahudiler tarafından yapılmaktaydı. Küçük bir bardak gibi ölçü veyahut külahlâ satarlardı.*²⁰³⁷

Bu yıllarda sokak sütçüleri de ünlüydü. İzmir’de ilk şişe sütü satan Karşıyaka’da Mustafa Efendi’dır. Mustafa Efendi, tenteli çepeçevre raflı, zilleri çin çin çalan bir arabasında önce güğümlerin içerisinde dağıttığı sütü ilk defa kiloluk şişeler içinde dağıtmaya başlayan kişiydi.²⁰³⁸ 1930’lu yıllar sokak esnafının mahalleliyle bütünleştiği karşılıklı sıcak ilişkilerin ve güvenin olduğu yıllardı. Nitekim mahallelinin esnafın yolunu gözlediği; kadını, erkeği ve çocuğuyla alışverişlerin bir kısmının bu esnaftan yapıldığı, birlikte sohbet edildiği zamanlardı.

Son olarak İstanbul’a gidilerek yapılan alışverişlere değinmek gerekir ki Turan Muşkara bu yıllarda ekonomik durumu iyi olan pek çok ailenin giyecek üst baş ihtiyacını İstanbul’dan karşıladığını, bu amaçla İstanbul’a yapılan yolculukların hazırlanması, yola koyulması ve helalleşilmesi ile gerçek bir seyahat olduğunu söylemektedir.²⁰³⁹

6.4.11. Reklamcılık

1930’lu yılların Türkiye’sinde yeni bir ürünün tanıtımı genellikle basın aracılığıyla yapılmaktaydı. Basının dışında otobüsler ve büyük binaların görünen yüzleri de reklam amaçlı kullanılmaktaydı. İzmir kentinde de tüketiciye ulaştırılmak istenen ürünler basın yoluyla tanıtılıyordu. Gazetelerin son sayfaları firmaların ya da kişilerin tanıtımlarına ayrılırdı. Reklam sayfalarının çoğunluğunu ilaç, giyim, banka, içki, araç motorları, otomobil reklamları oluşturmaktaydı.

Bu dönemde henüz paketlenmiş ilaç sanayi o kadar gelişmiş olmadığından, ilaçlar genellikle eczaneler tarafından hazırlanarak satılmaktaydı. Dolayısıyla hazır ilaç olarak görülen nadir ürünlerden biri aspirindi. Aspirin özellikle kulak ağrıları için tüketiciye lanse edilirken kırmızı bandrollü hakiki “Bayer” ambalajına dikkat edilmesi isteniyordu.²⁰⁴⁰ Süleyman Ferit Eczacıbaşı’nın Şifa Eczanesi ile Kemal Kamil Aktaş’ın Hilal Eczaneleri fenni gözlükten, dış macununa, çocuklar için kuvvet

²⁰³⁷ Ayşe Mayda ile 28.02.2016 tarihli görüşme.

²⁰³⁸ Muşkara, **a.g.e.**, s. 18.

²⁰³⁹ Muşkara, **a.g.e.**, s. 16.

²⁰⁴⁰ **Anadolu**, 14, 28 Ağustos 1929.

şurubundan²⁰⁴¹ balık yağına ve saçların kepeklenmesini, dökülmesini önleyen saç sularına kadar birçok ürünü üreten iki eczaneydi. Bu iki eczanenin reklamları hemen her dönem karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Süleyman Ferit Eczacıbaşı diş macununu şöyle tanıtmaktadır:

*Sakin Haaa!!! Bundannnn Kullanmadan Gülmeyiniz Vallahi
Mahçup Olursunuz. Dikkat Ferit Diş Macunu Suyu ve Tozunu
Kullanmakla en Zarif ve Sağlam Dişlere malik olmak mümkündür.
Umum deposu Kemeraltı'ndaki meşhur Şifa Eczanesidir.*²⁰⁴²

1930'lu yılların ortalarında yukarıda sıralanan ürün yelpazesi genişledi, nasır kremi, pudra, kına ve en önemlisi kolonya ve esanslar eklendi. Bu yıllarda özellikle iki eczanenin esans ve kolonyalarda benzer isimlerde ama aslının kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri ve seçkin ortamlarda fark edilmenin yegâne yolu olarak gösterdikleri çeşit çeşit kolonya ve esans bulunmaktaydı. Bu eczanelerin dışında Sıhhat Eczanesi de tazeliği ve ucuzluğuna vurgu yapan kısa reklamlar vermektedir.

1930'lu yıllar karikatürlerin hikâyeleştirilerek reklamlarda kullanıldığı yıllardı. İçki reklamlarında bu tür hikâyelere bolca rastlanmaktadır. En göze çarpanlarından birisi Kibar Rakı'sıdır. Bir akşam yemeğinde gayet şık iki hanımla birlikte yine şık bir beyefendinin yemek masasındaki sohbetini konu alan reklamda Kibar Rakı'sının diğer ürünlerle olan farkı ve ayrıcalığı anlatılmaktadır. Buna göre bu rakıyı en kibar hanımlar bile rahatlıkla içebilirdi. Çünkü son sistem Avrupa makineleriyle üretilmiş olmasından dolayı insana hararet yapmıyor, gece su içirmiyor ve insana pür neşe veriyordu. Bu rakıyı içtikten sonra bir daha başka rakı içilemezdi çünkü gerçekten rakıların en kibarıydı.²⁰⁴³ Bir başka rakı markası Kristal Rakı'ydı. Kristal Rakı da yine süt gibi içimiyle susatmayan, baş ağrısı yapmadığı vurgusuyla öne çıkıyordu.²⁰⁴⁴ Şarap ve bira reklamlarına da çoklukla yer verilirdi. Güzelyer Şarap'ı²⁰⁴⁵ ve Ankara Birası bunlardan ikisiydi.

²⁰⁴¹ Anadolu, 8 Teşrinievvel 1929; 20 Ağustos 1930.

²⁰⁴² Anadolu, 28 Ağustos 1929; 18 Kânunusani 1930.

²⁰⁴³ Anadolu, 16 Haziran 1930.

²⁰⁴⁴ Anadolu, 23 Temmuz 1931.

²⁰⁴⁵ Anadolu, 20 Ağustos 1930.

1929 Ekonomik kriziyle birlikte tüketicinin azalması esnafın, tüccarın zor duruma düşmesi reklamların da azalmasını beraberinde getirdi. Bu süreçte daha çok yabancı firmalar ve bankalarla birlikte yerel eczanelerin ürünlerine rastlanmaktadır. Krizin etkisiyle birlikte kitlelerin tasarrufa yönlendirilmesini sağlamak amacıyla basında yer alan reklamların bir bölümünü banka reklamları oluşturmaktaydı. Esnaf ve Ahali Bankası bu konuda öncülük ederek üzerinde Atatürk resmi olan kumbara bastırarak köylere varıncaya değin dağıttı. Buna ek olarak gazetelere de reklam vererek bu kampanyanın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağladı. Kumbaranın resminin verildiği reklamda şunlar yazıyordu:

*Tavsiyemiz muktesit olmak istikbali hazırlamak demektir. İhtiyarlıkta perişan olmamak için şimdiden Esnaf ve Ahali Bankası'ndan birer kumbara tedarik ederek tasarrufa başlayınız. Her gün artıracığınız 25 kuruşla gelecek nesillerin temelini kuracaksınız.*²⁰⁴⁶

Bir başka reklamında bir kız çocuğunun parayı attığı bankanın kumbarası vardı. “*Damla damla göl olur*” atasözüyle birlikte verilmişti.²⁰⁴⁷ İş Bankası ve Ziraat Bankası da benzer kampanyalar yürüttü. İş Bankası iki ihtiyarın karikatürize edildiği reklama kumbarasını koyarak tüketicileri tasarruf yapmaya ve ihtiyarlıklarını düşünmeye çağırıyordu.²⁰⁴⁸ “*Yarını düşün kumbara zengin eder*” dönemin parolasıydı. Bir başka nokta ise ithalatın kısılması ve halkın yerli mallara yönlendirilmesi çalışmalarıydı ki bu kapsamda ürünler daha çok “*yerli*” ve “*milli*” vurgusuyla tanıtılıyordu. Bunlardan biri Milli Konserve’ydi. Müşkölatsız ve nefis yemek için Milli Konserve kullanınız deniliyordu.²⁰⁴⁹ Sümer Bank da kumaş ve şapkalarıyla giyim sektöründe yerli giyimin öncülüğünü yapıyordu. Reklamlarında da şıklık, güzellik ve ucuzluk vurgusu yapılıyordu.²⁰⁵⁰

Otomobil üretiminin dünyada yaygınlaşmasıyla birlikte otomobil markaları bir bir reklam vermeye başladı. Chevrolet hızlı, ekonomik ve eskisinden daha ucuz bir fiyatla tüketiciye sunuluyordu.²⁰⁵¹ Sektördeki diğer bir marka Durant Motor’un

²⁰⁴⁶ Anadolu, 26 Teşrinisani 1929.

²⁰⁴⁷ Anadolu, 20 Ağustos 1930.

²⁰⁴⁸ Anadolu, 11 Mart 1931.

²⁰⁴⁹ Anadolu, 5 Kânunusani 1930.

²⁰⁵⁰ Yeni Asır, 20 Mayıs 1935.

²⁰⁵¹ Anadolu, 5 Kânunusani 1930.

ürettiği Durant otomobilleri ve kamyonlarıydı. Chevrolet otomobiller özellikle fuar zamanında açtıkları pavyonlar ve yeni modellerini boy boy gazete reklamlarıyla tüketicilerine tanıttılar.²⁰⁵² Remo otomobilleri piyasaya “*en idareli otomobil*” olarak girdi.²⁰⁵³ Otomotiv sektörüyle birlikte benzin reklamları da boy göstermeye başladı: “*Shell benzin ve yağları Alyoti biraderleri ticarethanesinde satışa sunulmuştur.*”²⁰⁵⁴

İzmir’de evlerde havagazı ocağı, buzdolabı, gramofon ve radyonun daha fazla oranda girmeye başlamasıyla çarpıcı cümleler ve genellikle kadınların olduğu karikatürlerle tüketiciyi kendilerine çekmeye başladılar. Örneğin İzmir Havagazı Şirketi ocağın başında gülümseyen bir kadınla, “*rahat yemek pişirmek bu ocakla kabildir... Havagazı ile Yemek pişirerek vakit ve paranızdan tasarruf ediniz,*” diyerek havagazı tüketimini ve sobalarını yaygınlaştırmaya çalışıyordu.²⁰⁵⁵ Buzdolabı kullanımı her ne kadar yaygın olmasa da tüketim sektörünün içinde yerini almaya başladı. Kelvinatör, Frigidaire dönemin ünlü markalarıydı. Kelvinatör soğutma dolapları bu anlamda evde rahatlıktı. Daima sıhhat sigortasıydı.²⁰⁵⁶ Frigidaire markası ise bütün hastalıkların sebebinin taze saklanamayan küflenmiş ve bozulan yiyeceklerden kaynaklandığını; evlere sağlığın Frigidaire buzdolabıyla geleceğini vaat ediyordu.²⁰⁵⁷ Buzdolabı fiyatlarının son derece yüksek olduğu, alım gücünün ise çok düşük olduğu bu yıllarda Frigidaire yine şık iki bayanı buzdolabının yanında sohbet ederken karikatürize etti. Frigidaire dolaplarını bir lüks eşyası zannetmenin ne kadar yanlış olduğu vurgulanarak; isteyenlerin ilk taksitte 10 lira vererek evlerine götürebileceklerini sadece 40 mumluk bir ampul kadar enerji harcadığını dolayısıyla da masrafı faydası ile mukayese edilemeyecek kadar ehemmiyetsiz olduğu belirtiliyordu.²⁰⁵⁸

Radyonun yavaş yavaş evlere girmeye başlamasıyla reklamları birlikte geldi. Philco, Telefunken ve Zenith başlıca radyo markalarıydı. Philco markası kendisini bütün radyo dünyasının en büyük radyo markası olarak tanıtmaktaydı. Şehir elektriği olmayan ve özellikle köyler için pille çalışan bu radyolar temiz ve kuvvetli sesle

---

²⁰⁵² **Yeni Asır**, 30 Ağustos 1935.

²⁰⁵³ **Anadolu**, 13 Ağustos 1929.

²⁰⁵⁴ **Yeni Asır**, 1 Kânunusani 1933.

²⁰⁵⁵ **Anadolu**, 11 Mart 1931.

²⁰⁵⁶ **Yeni Asır**, 20 Temmuz 1933, 2 Temmuz 1935.

²⁰⁵⁷ **Yeni Asır**, 2 Ağustos 1933.

²⁰⁵⁸ **Yeni Asır**, 20 Mayıs 1935.

birlikte günde üç saat çalışarak bir yıl boyunca aynı pille çalışma garantisi vermektedir.²⁰⁵⁹ Zenith markasına ve kalitesine güvendiğini şu cümlelerle ifade ediyordu:

*Bir ay müddetle Zenith Radyo'su alacak müşteriler bir sene içinde Radyolarını hiçbir fark ödemeksizin değiştirmek selahiyetinden istifade edeceklerdir. Ve bu suretle evlerinde daima en son model radyo cihazlarını bulundurabileceklerdir.*²⁰⁶⁰

Krem, pudra losyon gibi kozmetik ürünlerinin reklamları da 1930'ların ortalarına doğru artmaya başladı. Tokalan pudrası bunlardan biridir. Yine karikatürlerin kullanıldığı bu reklamlarda belirtilen ürünün kullanılması halinde:

*Yağlı bir ciltte bile bugüne kadar kullandığınız pudradan dört defa daha fazla kalıcılığa sahip olduğu, tabii bir güzellik verdiği, terlemeye, rüzgâra ve yağmura karşı dayanıklı olduğu belirtilir ve sabitliği gündüz ve gece hiç parlaklık yapmadan devam eder.*²⁰⁶¹

Tokalan ürettiği yüz kremiyle de kozmetik sektörünün öncüsü durumundaydı: Bir doktorun şayanı hayret güzellik keşfi başlığıyla verilen reklamda Viyana Tıp Fakültesi'nden Doktor Stejkal'ın cilde gençliğini tekrar kazandıran bir krem bulduğu söyleniyordu. Yapılan bir araştırmaya göre 55-72 yaşlarındaki kadınlar bu kremi kullandıktan 6 hafta sonra eski genç ve diri ciltlerine tekrar kavuşuyorlardı. Tokalan kremin kullanılması ile ihtiyarlamış ciltler tekrar gençleşebilecekti.²⁰⁶² Bir başka reklamında dört kadın kullanılmıştı. Buna göre üç kadının cildi ihtiyarlamış birininki ise son derece gençti. Resme bakarak dört kadından yalnızca birinin muvaffak olduğu belirtiliyor ve şöyle devam ediyordu;

Eğer bir kadının taze, narin, beyaz tamamen siyah beneklerden ve münbesit mesamattan muarra ve parlak bir cildi olmazsa ne iyi bir mevkii sahibi olmakta ne de sevgi işinde muvaffak olmak imkânı vardır.

---

²⁰⁵⁹ **Yeni Asır**, 1 Kânunusani 1933.

²⁰⁶⁰ **Yeni Asır**, 5 Nisan 1933.

²⁰⁶¹ **Yeni Asır**, 14 Temmuz 1933.

²⁰⁶² **Yeni Asır**, 18 Temmuz 1933.

*Yağsız beyaz renkteki Tokalan kremi ile şimdi her kadın yalnız üç günde yeni bir güzellikte beyaz bir cilde sahip olabilir.*²⁰⁶³

Bu dönemde kozmetik kadınlar için artık sadece güzel ve genç göstermesinin dışında çekiciliklerini ön plana çıkarabildikleri, erkekleri kendisine çekmesini sağlayan ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bunun öncülüğü Creme Siamoise reklamında güzel bir kadının boynundaki mıknatısa yapışmış erkeklere dikkat çekerek, güzel bir cilde sahip olan bir kadının aynı zamanda erkekleri de kendisine çekebileceğini; bunun da ancak Creme Siamoise ile mümkün olabileceğini belirten reklamıyla başladı. Parisli kimyagerin keşfi olan bu gece kremi sayesinde bütün cildin canlanacağı, nemleneceği ve tabii bir renge kavuşacağı iddia ediliyordu. Üründen memnun olunmaması durumunda para iadesi yapılacaktı.²⁰⁶⁴ Erkeklerle yönelik kişisel bakım ürünü de tıraş bıçağıydı. Gillette ve Globusmen Gold tıraş bıçakları en çok karşılaşılan ürünlerdi.²⁰⁶⁵

Deniz ve plaj kültürünün yaygınlaşmaya başlamasıyla güneşten koruyucu dededen kalma yöntemlerin yerine artık paketli kremler dönemi başladı. Nivea bu alanda öncü markaydı. Nitekim reklamında “*Hava ve güneşin zevki ancak Nivea ile duyulur*” sloganı vardı.²⁰⁶⁶ Promosyonlu satışlar da başladı. Örneğin Kansuk balsamik kremi kadınlara ciltlerinin tazelik ve gençliğini koruma garantisi veriyor, bir defa kullananların bir daha vazgeçemeyeceklerini söylüyordu. Ayrıca İstanbul 223 nolu posta kutusuna Y. A. rumuzuyla ve 6 kuruşluk posta puluyla ilanı kesip gönderenlere bir adet bedava Balsamin Krem hediye edilecekti.²⁰⁶⁷ Bir diğeri promosyonlu Melba çikolatalarıydı: “*Dikkat! Büyük ikramiyeli nefis, leziz kaymaklı, fındıklı, sütlü, Milli Türk Sanayi Mamulâtı Melba Çukolata’larını her yerden arayınız.*”²⁰⁶⁸ 1936 yılında Turyağ Fabrikası Türkiye’de ilk defa deterjan alanına Tursil ile girdi, ardından Periodent diş macunu, Verda, Fatma, Rose Mary, Lüks Banyo ve Marsilya, Harlley marka sabunları ile birlikte bezir, keten yağı, krem üretimine geçti.²⁰⁶⁹ Turyağ Fabrikası Tursil’i tanıtırken “*Üzüntüden kurtuldunuz,*

²⁰⁶³ **Yeni Asır**, 30 Temmuz 1933.

²⁰⁶⁴ **Yeni Asır**, 10 Temmuz 1935.

²⁰⁶⁵ **Yeni Asır**, 21 Mart 1933.

²⁰⁶⁶ **Yeni Asır**, 24 Temmuz 1935.

²⁰⁶⁷ **Yeni Asır**, 10 Temmuz 1935.

²⁰⁶⁸ **Anadolu**, 20 Kânunusani 1930.

²⁰⁶⁹ Akçamlı, **a.g.e.**, s. 49.

Tursil imdadınıza yetişt! Çamaşırı kendi kendine yıkar her yerde satılır”²⁰⁷⁰ diyerek tüketiciyi çekmeye çalışıyordu.

6.4.12. İzmir Enternasyonal Fuarı ve İzmir Ekonomisine Katkısı

Batı Avrupa’da 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşmaya başlayan fuarlar, zamanla Batılı devletlerin ürünlerini tanıttıkları ve ulusal ekonomilerine katkı sağlamak için katıldıkları, hatta rakipleriyle yarışma ortamı olarak değerlendirdikleri bir araç haline gelmişti.²⁰⁷¹ 1863 yılında At Meydanı’nda açılan Sergi-i Umumi Osmanlı topraklarında fuarcılığın ilk başlangıcını oluşturmuştu.²⁰⁷² İzmir ise çok eski çağlardan beri iç ve dış alışverişleri artırmayı amaçlayan halk pazarlarına, tarihsel agoralara sahne olmuştu. Ancak, ilk büyük halk panayırlarının hangi dönemde kurulduğu, ne gibi malların satıldığı, alışverişte hangi çeşit paraların kullanıldığı bilinmemektedir. Bazı panayırarda taşra tüccar ve esnafın tarım ürünleri ve hammaddeler verip işlenmiş ürünler alarak takas yaptıkları ve bu uygulamaya Roma, Bizans hatta Osmanlıların ilk dönemlerinde rastlandığı söylenegelmiştir. Yakın dönemlerdeyse ilk halk sergisi 1853’de açılmış; Bağdat ve Basra’dan gelen tüccarların katıldıkları büyük bir panayır gerçekleştirilmişti. İzmir’in fuar deneyimi 17 Şubat 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi ile başlamıştı. Toplantının düzenlendiği Aram Hamparsumyan binası girişinde, daha sonraki yıllarda İzmir Fuarı’nın ilk adımı sayılacak Numune Meşheri’nin açılmasıyla savaştan çıkmış Anadolu’nun tüm emeği sergilenerek, sanayileşmiş bir yurt yaratmak için elde bulunan olanaklar gözler önüne serilmişti.²⁰⁷³ Mustafa Kemal’in direktifleri doğrultusunda hazırlanacak organizasyon için tüccardan Cemal, Balcıade Hakkı, Dr. Bakteriyolog Memduh, Simsar Hüsnü Fehmi, Eczacıbaşı Ferit Beyler görevlendirilmişti. Mithatpaşa Sanat Enstitüsü’nde 17 Şubat-4 Mart tarihleri arasında gerçekleştirilen meşhere, dönemin koşullarına göre büyük bir katılım olmuştu. Organizasyonda 168 kuruluş yer almış ve meşher, kongre boyunca her gün sabah 9’dan akşam 7’ye kadar açık kalmıştı.²⁰⁷⁴ İleride İzmir’in efsane belediye başkanı

²⁰⁷⁰ **Yeni Asır**, 29 Ağustos 1935.

²⁰⁷¹ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 153.

²⁰⁷² Nedim Atilla, “Biz EXPO Yaptık... Hem de 145 Yıl Önce... Sergi-i Umumi-i Osmani”, **İzmir Life**, Mayıs, 2008, s.s. 33-37.

²⁰⁷³ Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan...**, s.s. 236-237.

²⁰⁷⁴ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s.153; **70 Yıllık Sevdâ İzmir Fuarı**, Der: Yaşar Aksoy, Neşe Yurdkoru Özgünel, İBB Kültür Yayını, İzmir, 2001, s. 15.

olacak olan Behçet (Uz) Bey de Buldan dokumacıları üyesi olarak katılmıştı. Behçet Bey, ilk serginin kendisi üzerinde bıraktığı izlerle Avrupa'daki seyahatleri sırasında dünyanın başlıca sergi ve fuarlarını değişik açılardan gözlemlemeye, incelemeye çalışmıştı.²⁰⁷⁵ Serginin başarılı geçmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın "*İzmir'i Fuarlar şehri yapınız*" şeklindeki isteğiyle bu panayırın tekrarlanması düşünülmüş fakat benzer bir organizasyon ancak (Vali Kâzım (Dirik) Paşa'nın çabalarıyla) 1927 yılında mümkün olabilmisti. Kâzım Paşa, valiliği döneminde kenti iktisaden kalkındırmak, özellikle dönemin siyasal tercihleri çerçevesinde, himâyesiz, desteksiz halkı, ekonomik olarak güçlendirmek, dolayısıyla şehri zenginleştirmek arayışları içerisine girmişti. Bu çalışmaları sırasında M. Kemal Paşa'nın İktisat Kongresi'ndeki düşünceleri doğrultusunda girişimlere başlamış ve 1927 yılında "*9 Eylül Sergisi*" adıyla bir serginin açılmasını gündeme getirmişti. İzmirli sanayi ve ticaret çevresiyle dönemin İzmir basınının bu düşünceye destek vermesi üzerine, İzmir'in Kurtuluş Bayramı'nda bir sergi açılması kararı verilmişti. Böylece oluşturulan sergi komitesiyle İzmir Dokuz Eylül Sergisi adıyla açılacak serginin 4-25 Eylül tarihleri arasında düzenlenmesi, her yıl açılması, önce milli, ileride uluslararası düzeyde gerçekleştirilmesi kararı alınmıştı.²⁰⁷⁶ Sonunda 4 Eylül 1927'de İzmir Sanatlar Mektebi'nde birinci 9 Eylül Sergisi açılmıştı. Serginin bir bölümü deniz kıyısındaki kesimde, öteki bölümü de bir köprüden geçilerek Sanatlar Okulu içinde halka gösterilmişti.²⁰⁷⁷ Sergide 195 Türk firması, Türk Ticaret ve Sanayi Odaları ve Borsalar kuruluşu ve 72 yabancı firma ile birlikte toplam 338 kuruluş yer almıştı. Yabancı firmalar arsında 16 Sovyet, 5 ABD, 4 İngiliz, 3 İtalyan, 3 Fransız, 2 İsveç kuruluşu vardı. Türk firmalarından 49 kuruluşa altın ve gümüş, 11 kuruluşa bronz madalya, 86 kuruluşa da takdirname verilmişti. Türk ve yabancılardan 20 gün içinde 80 bin 744 kişi gezmişti. İkinci 9 Eylül Sergisi 4 Eylül 1928'de aynı binada açılmıştı. Bu kez 302'si Türk, 155'i yabancı, 58'i Türk Ticaret ve Sanayi Odası kuruluşu olmak üzere, toplam 515 kuruluş sergiye katılmıştı. Sergiyi gezenlerin sayısı, 86 bin 908 kişiydi.²⁰⁷⁸ 1928 yılında tekrarlanan sergi, yine büyük bir coşkuyla başlamış, o yıl katılan firmalar içinde, deri, ayakkabı, şapka, halı, mensucat, itriyat ve

²⁰⁷⁵ Esra Polat, "Uluslararası İzmir Fuarı'nın Kuruluşu ve İlk Sergiler", DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008, s. 27.

²⁰⁷⁶ Serçe ve diğerleri, *Küllerinden...*, s. 154.

²⁰⁷⁷ Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan...*, s. 237.

²⁰⁷⁸ Aksoy, *a.g.e.*, s.s. 237-238.

müstahzarat firmalarının ilgi gördüğü kaydedilmişti.²⁰⁷⁹ Bir yıl sonra tekrarlanması düşünülen sergi, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın getirdiği ekonomik sıkıntılar nedeniyle ancak 1933 yılında tekrar açılabilirdi.

Üçüncü 9 Eylül Panayırı, Pasaport'taki Gazi Heykeli'nin arkasında 30 bin metrekairelik bir alanda 1933 yılı 9 Eylül günü, Genelkurmay Başkanı Müşir Fevzi (Çakmak) Paşa ve Vali Kâzım Paşa'nın onurlandırmasıyla açıldı. Panayır 21 gün açık kaldı. Ekonomik buhranın etkilerinin hissedildiği bu yıllarda büyük şenliğe dönüşen panayır, ekonomik olarak bir canlanma sağlarken kentin gündelik hayatını da canlandırdı çevre illerden birçok kişi İzmir'e akın etti. Cumhuriyet'in 10. yılı olması nedeniyle belediye ve valilik işbirliğiyle yapılan etkinlikler hat safhaya çıkarıldı. Dört günde panayırı 130 bin kişi gezdi, yaklaşık 2 bin liralık bir gelir elde edildi.²⁰⁸⁰ Son derece başarılı geçen panayır 30 Eylül akşamı düzenlenen kapanış töreniyle sona erdi. Behçet (Uz) Bey kapanış konuşmasında gelecek panayırın “*beynelmilel*” olacağını müjdeledi ve sözlerini şöyle bitirdi:

Panayırın bu hale gelmesi için 37.000 lira sarf edilmiştir. Bunun 10.000 lirası yalnız arsa temizliğine harcanmıştır. Önümüzdeki sene burasını ağaçlandıracak ve gelecek seneki beynelmilel panayır için daha geniş ve ağaçlar içinde güzel bir yaratacağız.

Behçet (Uz) Bey'in yönlendirmesiyle Şehir Meclisi, gelecek panayıra yetiştirilmek üzere, panayır alanıyla bağlantılı yangın yerinde, (günümüzdeki Atatürk ve Namık Kemal Liseleri arasında) 60.000 metrekairelik bir park yapımı kararlaştırdı.²⁰⁸¹

1934 yılında “*beynelmilel*” hale getirilen ve İsmet Paşa'nın açtığı Panayır, bu defasında çok daha profesyonelce hazırlanmaya çalışılıyordu. Nafia Vekili Ali (Çetinkaya) Bey de hazırlıklar sırasında İzmir'de bulundu, merkezi hükümetin desteğini her zaman hissettirdi. Dünyaya açılmanın en önemli koşulunun “*tanıtım*” olduğunu düşünen komite, 50 bin İzmir kartpostalı, İzmir Rehberi ve çeşitli ürünlerle

²⁰⁷⁹ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 163.

²⁰⁸⁰ Elvan Fevzioğlu, **Büyük Bir Halk Okulu İzmir Fuarı**, İzmir Fuarıcılık Hizmetleri Kültür ve Sanat İşleri Tic. AŞ (İZFAŞ), İzmir, 2006, s. 22.

²⁰⁸¹ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 157.

ilgili Fransızca, Almanca, İngilizce broşürler hazırlattı.²⁰⁸² Halkın yoğun izdihamı arasında açılan panayır için sesli film makineleri getirilerek, Cumhuriyet Meydanı'ndaki halk filme çekildi, gazetelerin foto muhabirleri ve amatör fotoğrafçılar da bu ânı kaçırmamak için durmaksızın fotoğraf çektiler.²⁰⁸³ 1934 yılında, Dr. Behçet Uz'un yönetiminde “*Beynelmilel İzmir Enternasyonal Fuarı*”na dönüştürülen İzmir Fuarı, Belediye Meclisi'nin 14 Mayıs 1934'te yaptığı bir oturumda, 9 Eylül 1922 yılındaki büyük yangında zarar gören, harabe halindeki alanın (günümüzdeki Kültürpark'ın bulunduğu yeri) düzenlenerek yeşillendirilmesini kararlaştırıldı. Projede parkın içinde hayvanat bahçesi, suni göl, tenis, atıcılık ve binicilik kulüpleri, tarım, sağlık ve İzmir müzeleri, açık hava okuma alanları, gül bahçeleri, gezi yolları, çocuk bahçeleri, lunapark vb. yer almaktaydı. Bu düzenlemelerden sonra fuara gösterilen ilgi her yıl daha da arttı. Fuarın açılış törenleri, 1930'lu yıllardan itibaren siyasi ve iktisadi mesajların verildiği önemli bir platform oldu. İzmir'e yakınlığı bilinen ve kentin sorunlarıyla sürekli ilgilenen Başbakan İsmet Paşa, 9 Eylül Panayırı'nın açılış törenlerine katılmak için birçok kez İzmir'e geldi.²⁰⁸⁴ 1933 yılında 240 bin olan fuarı gezenlerin sayısı, 1934'te 286 bine, 1935'te 311 bine ulaştı.²⁰⁸⁵

1930'lu yılların ikinci yarısı Türkiye için devletçilik politikaları doğrultusunda karma ekonominin yürürlükte olduğu ve önemli sanayileşme hamlelerinin gerçekleştiği yıllardı. 1935 panayırına hazırlanılırken Belediye Başkanı Uz, sanayide gelişmiş firmaların mallarını sergilemelerini istiyor, hazırlıklar bu doğrultuda sürdürülüyordu. 1935 Panayırı İktisat Bakanı Celal Bayar tarafından 22 Ağustos 1935 tarihinde açıldı ve gerek firmaların gerekse halk ve basının büyük ilgi odağı oldu. Panayır Komitesi'nin yaptırdığı bütün pavyonlar satıldı. İş Bankası, Sümerbank, İnhisarlar, Evkaf İdareleri ve Sovyetler Birliği pavyonları kapladıkları alanın büyüklüğü ve dekorasyonlarıyla ilgi odağı oldu. İran, İtalya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan'dan 38 firmanın katıldığı Panayır'a ayrıca yurtiçinden de 165 firma katıldı.²⁰⁸⁶

---

²⁰⁸² Fevzioğlu, **a.g.e.**, s. 26.

²⁰⁸³ Polat, **a.g.t.**, s.s. 108-109.

²⁰⁸⁴ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 166.

²⁰⁸⁵ Ferlâl Örs, “1930'lu Yıllarda...”, s.s. 150-151.

²⁰⁸⁶ Fevzioğlu, **a.g.e.**, s.s. 35-36.

Tablo 58: 1934-1950 Yıllarında İzmir Fuarına Katılan Devletler ve Firmalar

Yıllar	Katılan yabancı Devlet sayısı	Yabancı devletler	Yabancı firma sayısı	Yerli firma sayısı	Satılan bilet
1934	3	Irak, İngiltere, Sovyet Rusya	30	66	286.259
1935	5	İran, İtalya, S. Rusya, Yugoslavya Yunanistan	38	208	311.009
1936	3	Mısır, S. Rusya, Yunanistan	48	475	361.527
1937	3	İngiltere, İran, S. Rusya	104	502	608.561
1938	9	Almanya, Belçika, Filistin, İngiltere, İran İtalya, Romanya, S. Rusya, Yunanistan	140	573	727.191
1939	11	Almanya, Belçika, Filistin, Fransa, İngiltere, İran İtalya, Romanya, S. Rusya, Yunanistan, Polonya	575	361	624.560
1940	7	Almanya, İngiltere, İran İtalya, Macaristan, Yugoslavya, Yunanistan	248	463	730.928
1941	4	Almanya, İngiltere, İran İtalya	170	419	832.109
1942		Bu yıl fuar açılmamıştır	-		
1943	8	Almanya, Bulgaristan, İngiltere, İtalya; Filistin, Hindistan, Macaristan, Romanya	639	373	1.016.533
1944	0	Milli mahiyette açılmıştır	0	1.059	563.887
1945	0	Milli mahiyette açılmıştır	0	1.116	1.025.803
1946	0	Milli mahiyette açılmıştır	33	1.223	1.131.221
1947	8	Bulgaristan, Çekoslovakya, Fransa, İran Pakistan, Polonya, Yugoslavya, Yunanistan	394	738	1.340.000
1948	5	Çekoslovakya, İngiltere, İtalya, Macaristan, Yunanistan	297	205	1.300.574
1949	11	ABD, Batı Almanya, Belçika, Çekoslovakya, Fransa, İngiltere, İtalya, İran, Macaristan, Şili, Pakistan	671	773	1.279.068
1950	11	ABD, Belçika, Büyük Britanya, Çekoslovakya, İran, İsveç, İtalya, Macaristan, Pakistan, Batı Almanya, Yugoslavya	1.333	519	1.337.754

(Kaynak: 1967 İl Yıllığı, s. 373.)

1936 yılına kadar Gazi Parkı arkasında açılan 9 Eylül Panayırı bundan sonraki yıllarda adını ve mekânını değiştirerek uluslararası bir fuar olarak Kültürpark adıyla oluşturulacak alanda açılacaktı. Uluslararası Fuar'ın temelleri o sırada İzmir'de bulunan CHP müfettişi Yozgat Milletvekili Avni Doğan tarafından 1936 yılında Kültürpark adıyla atıldı.²⁰⁸⁷ Kısa bir sürede tamamlanan fuar alanı 9 Eylül 1936 günü İzmir Fuarı'na ev sahipliği yapmaya başladı.²⁰⁸⁸ Hazırlıkların M. Kemal tarafından da yakından takip edildiği fuar alanı, artık tamamlandı, açılışa hazır hale

²⁰⁸⁷ Yeni Asır, 1, 2 Kânunusani 1936.

²⁰⁸⁸ Aksoy, Bir Kent Bir İnsan..., s. 239; Cama Yazılan Tarih, s. 27.

geldi. Açılış töreni 1 Eylül 1936 günü Lozan Kapısı önünde yapıldı. Tören için Kordon'u 40 bin kişi doldurdu. Açılış konuşmasını İsmet Paşa'nın yaptığı törende daha sonra da Behçet Uz bir konuşma yaptı.²⁰⁸⁹ Behçet Uz'a göre; fuarın açılmasıyla İzmir'in yangın yerlerinden kurtulma davası kesin olarak bitti, şehrin göğsündeki geniş ve muzır yaranın yerine, gün geçtikçe kıymeti artacak bir mamure kurulmaya başlandı. Bu 360 bin metrekarelik yangın sahasının içinde yapılan işler, sadece sekiz aylık bir çalışmanın ürünüydü. İzmir'in yangınlıkları içinde atılan bu "*ümran adımı*" daha iyi bir hale getirmek için çalışılacağına da bu vesileyle söz veriliyordu.²⁰⁹⁰ Kültürpark, şehrin ortasında önemli bir kentsel unsur ve toplumsal mekân olarak kısa sürede İzmir için belirleyici bir değer kazandı.²⁰⁹¹ İzmir fuarı, uluslararası, ulusal, bölgesel ve kentsel düzeyde ekonomik etkinlikleri ve canlılığı artırıcı, kent genelinde çeşitli meslek gruplarına gelir sağlayıcı, önemli ve sürekli gelişmeye açık bir ilişkiler zinciri ve Türkiye'nin önemli ekonomik kurumlarından biri olarak Kültürpark içinde yer aldı ve uzun bir süre bu iki kuruluşun birbirini tamamlayıcı ve geliştirici etkisi oldu.²⁰⁹² Fuar katılacak firmalara her türlü kolaylık gösterildi. Vergi muafiyeti yapıldı, pavyon taşıma ücretlerinde indirim sağlandı. Böylece denizyollarında %50, demiryollarındaysa %70 yapıldı.²⁰⁹³ Basında fuar süresi boyunca katılan firmalar ve pavyonları tanıtıldı, firmaların indirimleri tüketiciye yansıtıldı. Fuarla ilgili her gün haberlere yer verilerek aynı zamanda bir tanıtım kampanyası yürütüldü.²⁰⁹⁴ 1936 fuarı kapandıktan hemen sonra bir yıl sonraki hazırlıklara başlandı. Broşürlerin bastırılması, iki otel yapılması ve iyi pavyonlara verilecek ödüller bu hazırlıkların bir kısmını oluşturuyordu.²⁰⁹⁵ 1936 yılında çevre düzenlemesiyle birlikte 14 pavyon inşa edildi. 21 gün açık kalan fuara Mısır, Sovyetler Birliği ve Yunanistan katıldı. Fuar 384 devlet müessesesi ve milli firma, 37 vilayet ve ticaret odası, 93 yabancı devlet ve firma katıldı. İzmir'e gelen yabancı ziyaretçiler 3212 ve yurtiçinden İzmir'e gelip fuarı gezenler de 361.527 kişiydi. Fuarın en ilgi çeken köşeleri Sağlık Sergisi, Paraşüt Kulesi, Çekoslovakya sirkisi, 50 kişilik İstanbul Şehir Tiyatrosu Opereti ve fiskiyeli havuzlarıydı.²⁰⁹⁶ Fuar için bir de talimatname yayınlandı, bu talimatnameyle

---

²⁰⁸⁹ **Yeni Asır**, 1 Eylül 1936.

²⁰⁹⁰ Baran, **a.g.e.**, s. 100.

²⁰⁹¹ **Cama Yazılan Tarih**, s. 28.

²⁰⁹² Seymen, **a.g.m.**, s. 318.

²⁰⁹³ **Yeni Asır**, 28 Nisan 1936.

²⁰⁹⁴ **Yeni Asır**, 4, 5, 6, 17 Eylül 1936.

²⁰⁹⁵ **Yeni Asır**, 9 Teşrinievvel 1936,

²⁰⁹⁶ **70 Yıllık Sevda İzmir Fuarı**, s. 31.

boş yerlerin kiralanmasından, elektrik, havagazı, su gibi hizmetlerden nasıl faydalanılacağına, uyulması gereken kurallara, ödüllendirmenin yapılma şekline kadar her şey ayrıntılarıyla aktarıldı.²⁰⁹⁷ İzmirliilerin ve Egelilerin gündelik hayatının vazgeçilmez bir parçası olan İzmir Fuarı, 1936 yılından itibaren Türkiye'nin dışa açılan kapısı oldu, fuarlar ülke ekonomisine ciddi katkılar sağlarken, fuara gelen yabancı ülkeler sayesinde, kentliler dünyada yaşanan çağdaş gelişmeleri de yakından izleyerek kendilerini yetiştirme fırsatını elde ettiler.²⁰⁹⁸

İktisat Vekili Celal Bayar tarafından açılan 1937 Enternasyonal Fuarı ise yaşanan en canlı ve renkli fuarlardan biri oldu. İzmir'in büyük bir coşkuyla hazırlandığı fuarı 600 bini aşkın kişi ziyaret etti ve birçok yeniliğe imza atıldı. Sözlerini Behçet Kemal Çağlar'ın yazdığı, yerli malı kullanımını öven fuar şarkısı, unutulmaz fuar anılarından da biriydi.²⁰⁹⁹

FUAR ŞARKISI

Söyle şikâyetini kötüyse, pahalıysa:

Yerli malı, almalı güzel şey almalıysa!

Yerli malı almalı müstakil kalmalıysa...

Elbise de bir bayrak: Türksün yerli malıysa...

Türk artık kesmemeli bindiği sağlam dalı;

Artık kararlarımız sözde kalmamalı!

Kalp Türk, mal Türk, duygu Türk, düşünce Avrupalı.

Kullanmalı her zaman her yerde yerli malı.

Bunu fısıldamakta Akdeniz'in suları:

“renk, neşe, hayat, arzu, kırmızı beyaz, sarı...

Güz ortasında bile yaratıyor baharı:

Güzel İzmir Fuarı, Güzel İzmir Fuarı”

²⁰⁹⁷ Talimatnamenin tamamı için bkz.: **70 Yıllık Sevda İzmir Fuarı**, s.s. 32-37.

²⁰⁹⁸ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 160.

²⁰⁹⁹ Örs, **a.g.m.**, s.s. 150-151.

1937 Fuarı birçok ilke imza attı. Türkiye'nin ilk Paraşüt Kulesi Tayyare Kurumu (Türk Hava Kurumu) Başkanı Fuad Bulca'nın çalışmalarıyla açıldı. Alanda bir paraşüt kulesi inşa etme fikri, Cumhuriyet yönetiminin havacılığı geliştirmek istemesi ve Türk Hava Kurumu'na verdiği önem dolayısıyla gençlerin ilgisini havacılığa çekmekti.²¹⁰⁰ Yine Sıhhat Müzesi insan sağlığıyla ilgili her türlü bilginin yer aldığı bir müze olarak açıldı. Fuarı katılan İngiltere, İran ve Sovyetler Birliği'nden “*dost devletler*” olarak söz ediliyordu. İngiltere küçük ve sade bir pavyonla Fuar'da yer alırken Sovyetler Birliği kültürünü, ticari ve sanayi gelişmelerini sergilemek için geldi. Bir yandan traktörler, otomobiller, itfaiye araçları sergileniyor, bir yandan da sosyalizmin ana prensiplerini duvarlarına işleyerek anlatıyordu. Fuarı 104 yabancı, 424 yerli firma katıldı. 1938 yılına gelindiğinde İzmir Enternasyonal Fuarı giderek dünya çapında bir fuar olma yoluna girdi. Kaydettiği hızlı gelişmeyle merkezi Milano'da bulunan Enternasyonal Fuarlar Birliği'ne (UFİ) üye oldu. 1938 fuarına Atatürk'e davet yineleni, fakat rahatsızlığı dolayısıyla Yalova'da olduğundan katılamadı; bir telgrafla teşekkür ve sevgilerini ilettiler.²¹⁰¹

1938 fuarına Almanya, Filistin, İngiltere, İran, İtalya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yunanistan katıldı. 140 yabancı firma, 46 resmi ve yarı resmi kuruluş ve 527 firmanın katıldığı Fuar'da İnhisarlar Pavyonu altın madalya kazandı.²¹⁰² İkinci Dünya Savaşı yılları Fuar'ın sönükleştiği yıllar oldu. İzmir Fuarı'na, 1944-1946 yılları arasında yalnızca yerli kuruluşlar katıldı. İkinci Dünya Savaşı sona erince Uluslararası Fuarlar Birliği'ne de katılmak suretiyle tekrar Enternasyonal Fuar olarak faaliyete geçti (1947). İzmir Fuarı, ülkemiz yönünden ihracatın artmasında ve diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkı sunarken İzmir ve Ege bölgesinin ticari performansını olumlu yönde etkiledi. Fuar'la birlikte hem katılımcılar aracılığıyla dünyadaki gelişmeler takip edildi hem de ziyaretçilerin bu gelişmeleri somut biçimde görebilmelerine olanak sağlandı. Ayrıca yaklaşık bir aylık süre içinde ülke genelinde bütün gözlerin İzmir'e çevrilmesine ve ilgi odağı olmasını beraberinde getirmekle birlikte tiyatro, eğlence ve türlü etkinlikleri kent ve bölge halkının sosyal hayatına hareketlilik getirdi. Başka bir açıdan da inkılap

²¹⁰⁰ Kayın, “Anımsama ve Unutmanın...”, s. 46

²¹⁰¹ Fevzioğlu, a.g.e., s.s. 50-51; Kayın, “Anımsa ve Unutmanın...”, s. 45.

²¹⁰² Fevzioğlu, a.g.e., s. 56.

propagandasının daha etkin ve somut biçimde yapıldığı bir yer olması dolayısıyla siyasi ve kültürel açıdan da son derece önemli bir yer teşkil etti.

7. BÖLÜM

SOSYAL YAŞAM

7.1. Kadın ve Aile

7.1.1. Ev Yaşamı ve Düzeni

1930'lu yıllarda evler ve ev içinde süregiden yaşamlar birbirine çok benzemekteydi. Evler genellikle iki katlıydı. Kapıdan girdiğinizde sizi taşlık bir girişten sonra solda misafir odası, karşıda oturma odası karşılamaktaydı. Merdivenle çıkılan üst kattaysa yatak odaları yer almaktaydı. Ayrıca evlerin içinde çamaşırhane ve kömürlük bulunmaktaydı.²¹⁰³ Bu yıllarda evi Zübeyde Hanım Caddesi üzerinde bulunan Salah Bilsel dönemin yaşantısı ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

*Evler çok benzerdi birbirine, eski Karşıyaka'da!... Toplumsal yaşam inişli çıkışlı değildi, dümdüzdü. Zengin ile fakirin zevkleri, yaşamsal eğilimleri, giyim, kuşam ve sofrası alışkanlıkları zıtlık içinde değildi. Her evin arkasında mutlaka bir bahçe vardı. Bol ağaçlı, havuzlu, sarmaşıklı, kümesli kaplumbağalı ve kedili bir bahçe. Bizim kedinin ismi Yumak'tı. Kontesler gibi salına salına gezerdi bahçemizde. Annemin kucagında uyur, babamın ayak sesiyle uyanır, kapının önünde susta durur, babamın içeri girmesiyle onun kucagina atlardı. Yumak benim eski Karşıyaka düşlerimin bir parçasıdır.*²¹⁰⁴

Buzdolabı ilk kez 1935 yılında Frigidare markasıyla evlere girmeye başladı.²¹⁰⁵ Evlerde elektrik yaygınlaştıncaya kadar şimdi antika diye aranan abajurla salonları süsleyen ayaklı petrol lambaları vardı ve her evde mutlaka bir de el lambası bulunmaktaydı. Türk evlerinde yıkanma yerine gusulhane veya kızma hamam denmekte ve saç ocaklarında –termosifon– ısıtılan suyla yıkanılmaktaydı.²¹⁰⁶ Ancak zengin evlerinde mermer döşeli hamamlar bulunmaktaydı, küvetse çok nadir görülürdü. Temiz çarşı hamamlarına rağbet çoktu. Kadınların çarşı hamamları

²¹⁰³ E. Yılmaz, "İzmir Kenti Üzerine...", s.s. 69-70.

²¹⁰⁴ Aksoy, **Smyrna...**, s. 266.

²¹⁰⁵ Parlak, **Yeni Asır'ın İzmir...**, s. 389.

²¹⁰⁶ Ayşe Mayda ile 28.02.2011 tarihli görüşme.

mahalle aralarındaydı.²¹⁰⁷ İzmir'in birçok mahallesinde alaturka ve alafranga birçok hamam bulunmaktaydı. Bunlardan en ünlüleri Kemeraltı'ndaki Beyler, Balcılar Caddesi'ndeki Yeşildirek ve Eskimahkeme Caddesi'ndeki Çukur Hamamı'ydı.²¹⁰⁸

İzmir'de ısınma işi Türk evlerinde genellikle mangalla yapılmaktaydı.²¹⁰⁹ Türkler siyah, bakır veya pirinç mangallarda odun kömürüyle ısınırlardı. Madeni sobalarda odun veya kokla da ısınma sağlanırdı. Fayans sobalar varlıklı ailelerin evlerinde görülürdü. Mutfaklarda odunla, taş kömürüyle ısıtılan ocaklar, saçtan yuvarlak “*Maltız*” denen ocaklar vardı. Tabii, siyah saç mangallarda odun kömürüyle yemek pişirmek başta gelirdi. Şömine, daha çok Kordon Boyu'nda, Bornova, Karşıyaka, Buca'da Frenk ve azınlıkların evlerinde bulunurdu. Frenkler, “*Tandur*” dedikleri, yorgan veya seccadeyle örtülü dört köşe bir masanın altına konan delikli saçla kapalı mangalla ısınmaya çok rağbet ederlerdi.²¹¹⁰

Dönemin ev düzeni ve kadının sorumluluklarını Bilge Umar şöyle aktarmaktadır:

Bu dönemde buzdolabı ancak birkaç sayılı ailenin evinde bulunabiliyordu. Alsancak Stadyumu'nun biraz kuzeyindeki, 19. yüzyıldan kalma köhne gazhanenin ürettiği, boru şebekesiyle kente verilen havagazından dahi, Karşıyaka yalısı gibi bir yerde bile, yalnız birkaç aile yararlanıyordu. Bu yoklukların, ev kadınları bakımından anlamını düşününüz: Evin bütün çamaşırlarını saatlerce çalışarak leğen içinde iki büklüm yıkamak; her yemek sonrasında bulaşıkla uzun uzadıya uğraşmak; sabah işe gidecek bey ile okula gidecek çocuklar kalkmadan, sönmüş sobanın külünü dökmek, kova içinde bodrumdan çıra, odun, kömür taşıyıp sobayı yakmak; çayın pişirileceği, ekmeğin kızartılacağı ve sonra da üzerine, pişecek yemeğin konacağı mangalı yakıp hazır etmek... Primus marka İsveç malı pompalı gaz ocaklarının çıkması, kadınların yemek pişirme, su ısıtma vb. için mangal derdinden kurtulması, ancak 1950'lerde gerçekleşti. Üstüne üstlük, o zamanın toplumu, kadının,

²¹⁰⁷ Moralı, *Mütarekede...*, s. 23.

²¹⁰⁸ *İzmir Rehberi 1934*, s.s. 84-85.

²¹⁰⁹ Ayşe Mayda ile 28.02.2016 tarihli görüşme.

²¹¹⁰ Moralı, *a.g.e.*, s.s. 11-12.

*birtakım şeyleri hazır almağa ailenin varlığı rahat rahat yetiyor da olsa, onları evde üretmesini doğal ve gerekli sayıyordu, “Kadınlık” sayıyordu. Kadın, yalnız reçeli, turşuyu değil; tarhanayı, makarnayı, salçayı evde kendisi yapmalıydı; çocukların ilkokul önlüğünü kendi dikmeli, tüm ev halkının kazaklarını kendi örmeliydi.*²¹¹¹

Türk evlerindeki sade ve daha çok yerli malı eşyalara karşın levanten zengin ailelerin ev eşyaları oldukça görkemliydi. Emel Kayın bu eşyaların onların hem ekonomik güçlerini hem de bunun yaşamsal alana yansımaları göstermesi bakımından ilginç olduğunu belirtmektedir. Bu eşyalardan bazıları şöyleydi:

*Karidusin mamulatından ceviz şifonyerli aynalı dolap, tuvalet lavman ve komodonosu, bir ve iki kişilik kesme direkli karyolalar, şezlong, markizler, sandalyeler, Avrupa mamulatından büyük ve küçük sandalyeler, yemek masası, kesme kristal camlı gümüş dolap, ceviz şömine aynası, sigara masaları, yüksek ceviz sehpalara, fevkaledelik lüks sahibinin sesi salon gramafonu ve 25 plakları, kristal camlı halis Amerikan duvar saati, kristal şampanya kadehleri, likör ve su kadehleri, porselen tabak takımları, yağlı boya tablolar, gardrobalar, heykeller, çaymasası, müceddet emayo banyo ve teferrüatı, lake karyola ve aynalar, demir sobası, portatif elektrik lambaları, elektrik avizeleri, Uşak, Isparta halı ve seccadeleri vs.*²¹¹²

İzmir’de kış hazırlıkları yazdan yapılmaktaydı. Odun, kömür yazdan depo edilmekteydi. Tarhana, domates salçası, pestil, meyve kuruları ve pekmez hazırlanan başlıca gıdalar arasındaydı. Yine varlıklı aileler veya imkân bulanlar senelik soğanlarını çuvallarla, sarımsaklarını kangallarla, kırmızı biberlerini salkımlarla yazdan sağlardı. Kış için evlerde kuru yufka yaptırılırdı.²¹¹³ Bu dönemde aileler arasındaki yemekler pek revaçtaydı. Evlerde tertiplenen yemekli toplantılarda hanımları tarafından bin bir emekle yapılan yemeklerin daha davete gitmeden önce konusu birçok kez geçerdi. Davetliler oturma odasına alınır ve kahve tepsisi

²¹¹¹ Umar, **İzmir 1950**, s. 61. Çamaşırlar kocaman selevlerin içinde sabah ezanı ile yıkanmaya başlar gece yarısına kadar sürerdi. Sıcak su, öküz başlı çivitler ve sabun tozuyla yıkanmaktaydı. Bkz.: Yılmaz, **a.g.m.**, s. 70.

²¹¹² Göksu, **1929 Dünya Ekonomik...**, s. 160.

²¹¹³ Moralı, **a.g.e.**, s. 6.

dolaştırılırdı. Misafirlerin hatırı sorulduktan sonra sofraya buyur edilirdi. Sofra mezeler ve salatalarla donatılmış olurdu. Davetli adedi çok olduğunda açık büfe ikramı da yapılırdı ve bu da belirli bir düzen içerisinde olurdu. Yemekte içki şişesi çok kere elden ele dolaşır, bazen de birisi şişeye sahip olur ve kadehleri doldururdu. Ana yemek daima etti. Etle beraber pilav da sofraya gelirdi. Yemek tertibi mevsimine göre, ev sahiplerinin ilhamlarına göre sıcak sebzelerden, dolmalardan, zeytinyağlılar ve böreklerden oluşurdu. Genelde dört veya beş çeşit ikram edilirdi. Sonra tatlılar ve meyveler gelirdi.²¹¹⁴

Komşuluk ilişkilerinin çok iyi olduğu hemen her anıda anlatılmaktadır. Yaz geceleri kapı önlerinde atılan şiltelerin üzerinde konu komşu oturmaları çok yaygındı. Şerbetler, kahveler ikram edilerek mahallenin gazetecisinin de gelmesiyle tamamlanan tabloda çok sıcak hoş sohbet akşamlar geçirilmekteydi. Radyonun gündelik yaşama girmesi konu komşu ziyaretlerinin bir başka vesilesi oldu. İlk çıkan Elser radyolar komşuların toplanarak havadisleri birlikte dinlediği ritüelleri beraberinde getirdi.²¹¹⁵ İzmir’de savaştan sonra sayıları hayli azalmakla birlikte Rum ve Levanten nüfus varlığını devam ettiriyordu. Musevi nüfus diğer azınlıklara göre en kalabalık olanıydı. Türkçe ibadet ve Türkçe konuşmanın halka açık her yerde zorunlu hale getirildiği “Vatandaş Türkçe Konuş” kampanyası dönemin toplumsal baskısının en yoğun yaşandığı süreçtir. Musevilerin bu toplumsal baskıyı kimi zaman sokaklarında dolaşan öğrencilerle kimi zaman halka açık yerlerden kovulma kimi zaman da evlerin kapılarının yumruklanması ile kendini yoğun bir şekilde hissettirir.²¹¹⁶ Rumlar ve Levanten ailelerle savaş sonrası yaşanan gerilim Türkiye – Yunanistan arasındaki ilişkilerin dostane bir boyuta taşınmasıyla yerini yeniden dostane komşuluklara bıraktı. Konuyla ilgili olarak Muşkara yirmili ve otuzlu yılların Karşıyaka’sında mahalle arkadaşlarının Rum ve Levantenlerden oluştuğunu sokakta Fransızca ve Rumcanın Türkçe kadar yoğun kullanılmaya devam ettiğini belirterek şöyle devam eder:

Yunan istilasına uğramış İzmir’de kin ve nefret etrafı sarmıştı. Bu çok haklı bir tepkiydi. Masal gibi neler dinlemiştim, büyükler dertleşirken

---

²¹¹⁴ Muşkara, **a.g.e.**, s. 62.

²¹¹⁵ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 70.

²¹¹⁶ Nahum, **a.g.e.**, 220.

*anlattıklarında. Ama artık olan olmuştu, kin bitmişti. Kalanlar bizdendi ve Rumca çarşı pazar, yolda ve plaklarda dolu dolu konuşuluyordu. Hele Venizelos 'la yürütülen dostluk halkça da benimsenmişti.*²¹¹⁷

Çocuklar evdeki vakitlerinin çoğunu sokakta arkadaşlarıyla oynayarak geçirmekteydiler. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla sokak oyunları sürekliliğini korudu.²¹¹⁸ Sokakta oynanan oyunlardan biri “*Keramida*” ya da kiremit diye tanımlanan oyun, taş ya da kiremit parçalarından kurulan bir piramitin belli bir mesafeden atılan taş parçalarıyla yıkılmaya çalışılması ve onu koruyan kişinin bir yandan piramidi düzeltirken, bir yandan da onu yıkmaya çalışanları belli kurallar içinde yakalama çabası içinde olması esasına dayanmaktaydı. Çelik çomak oyununun 19. yüzyıl içinde de çocukların eğlenceleri içinde olduğu, kızlarınsa o dönemlerde seksek oynadıkları, bilinmektedir.²¹¹⁹ Muşkara, yirmili senelerde ve otuzların ilk yarısına kadarki dönemde İstanbul’da oyuncak diye uydurma şeyler satıldığını, ama daha çok ekonomik seviyesi iyi olan ailelerin çocuklarını pek sarmadığını söylemektedir. Ayrıca çoğunlukla uydurma olan Eyüp oyuncaklarının, taş ve kursak bebekler, kuş kafesleri, içleri saman dolu ayılar, maymunlar, çabuk kırılan tahta veya tenekeden arabalardan oluştuğunu ve kırılınca da çoğunun ya el kestiğini ya da kıymık battığını belirtmektedir. Diğer taraftan Beyoğlu’nda Karlman Pasajı’nda, Japon mağazasında, Bazar Dö Lövan’da ve daha birkaç mağazada pahalı Avrupa oyuncaklarının da her ne kadar çabuk kırılıp dökülse de diğerlerine nazaran çok iyi olduklarını bunların içinden kurşun askerleri çok sevdiklerini söylemekte ve büyüklerin İstanbul’dan İzmir’e dönüşlerinde veya misafir gelen akrabalarının arada bir o Avrupa oyuncaklarından getirdiklerini eklemektedir. Bütün bunlarla birlikte İzmir’de oyuncak türlerinin çok ilkel olduğunu söyleyen Muşkara, çocukluğunda daha çok boş kutulardan, çerden çöpten malzemeyle oyuncaklarını kendileri yaptıklarını ve kendi tanımlamasıyla o uyduruk şeylerle çılgınlar gibi oynadıklarını belirtmektedir:

Biz oyuncak devrini pek yaşamadık. En büyük oyalanmamız altüst edilen iskemlelerle tren yapmak, kapı kaçağı, boş kutuları, ip iplik, her nesne ile bir oyun icat etmektir. Bazen gömme dolaplar, mağara, karyola

²¹¹⁷ Muşkara, **a.g.e.**, s. 50.

²¹¹⁸ Bu oyunlar günümüzde bile varlığını devam ettirmektedir.

²¹¹⁹ Beyru, **19. Yüzyılda İzmir’de...**, s. 326.

*altları siper olurdu. Ne de güzel eğlenirdik. Aslolan mutlu bir ortamda eldekiyle yetinip oyalanmaktı. Bizim nesil bu sınavı başarıyla vermişti.*²¹²⁰

7.1.2. Aile ve Sosyal Hayatın İçinde Kadın

1935 yılında Kadınlar Birliği ve Türk Ocakları'nın kapatılması kadınların siyasi alandan çekilerek; daha çok ülkenin ilerlemesine ve inkılaplarına hizmet eden, kültür ve eğitim faaliyetleri yapan kuruluşlarda yer almalarına neden oldu. Cumhuriyeti izleyen yıllarda, kurulan cemiyetlerin büyük bir kısmı sosyal yardım amaçlı kadın cemiyetleriydi. Bazıları şöyle sıralanabilir Veremle Mücadele Cemiyeti (1923), Çocuk Esirgeme Kurumu (1928), Yarım Sevenler Cemiyeti (Himaye-i Etfal Kadın Yardım Cemiyeti, 1928), Yetimleri Koruma Cemiyeti (1925), Yoksulları Koruma Cemiyeti (1935).²¹²¹

Kadınların gündelik hayattaki çoğu vakti evde geçmekteydi. Evin düzenini sağladıktan sonraki boş vakitlerinde daha çok komşu ve akraba ziyareti yaparlardı. Mayda'nın söylediğine göre birlikte toplanıp ud çaldıkları da olurdu. Kadınlar arasında yapılan günler sonra sonra ortaya çıktı.²¹²² Dönemin asri kadınının toplumsal hayatta aktif olabilmesi için birtakım çalışmalar yapılmaktaydı. Bu anlamda kadınların faaliyeti iki koldan yürüyordu. Biri ev içi rollerine uygun olarak başlatılan biçki-dikiş kurslarıydı. Diğer sosyal yardım kuruluşlarının içinde görev almalarıydı. Karantina Hilal-i Ahmer Reisesi Feriye Refik Hanım'ın, geliri Karantina Hastanesi'ne bırakılmak üzere sahneye koyduğu çeşitli oyunlar, Darul musikili hanımların yardım toplamak için verdiği konserler bu aktiviteler arasında yer almaktaydı.²¹²³ Kadınların büyük ilgi gösterdiği bu etkinlikler hem ev dışı faaliyetlerini arttırıyor hem de kadının sosyal yaşamda daha etkin konuma gelmesini sağlıyordu. Bu dönemde akşam kursları büyük rağbet görüyordu. Örneğin Maarif Vekilliği'nce Göztepe'de Kız Sanat Enstitüsü'nde açılması ön görülen akşam kurslarına 110 hanım kaydedildi. 25 Birinciteşrin akşamı biten kayıt müddetinden sonra 60 hanım daha müracaat etmesiyle sayı 170 oldu ve bu hanımların kaydı da

²¹²⁰ Muşkara, **a.g.e.**, s.s. 58-59.

²¹²¹ Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.s. 167-168.

²¹²² Ayşe Mayda ile 28.02.2016 tarihli görüşme.

²¹²³ Baran, **Bir Kentin...**, s.s.182-183.

yapıldı.²¹²⁴ Yine Hasene Nalan Hanım toplumun kadın erkek ve çocuktan oluştuğuna dikkati çekerek, çocukların iyi yetiştirilmesinin bir vazife olduğunu ve bu sebeple çocuk yuvasında kadınların haftada ikişer saat çalışmaları gerektiğini yazdı ve İzmirli hanımları bu eksikliği gidermeye çağırdı. Çocuk yuvası ve çocuk bakımı ile ilgili olarak kadınlar 60 kişilik bir faaliyet kolu oluşturdular ve çocuk bakımı adında bir eser yazılması ile Avrupa'dan sinema filmlerinin getirilmesini kararlaştırdılar.²¹²⁵

7.2. Gündelik Hayatın İçinde Dini İnançlar, Bayramlar, Özel Günler ve Kutlamalar

7.2.1. Din ve İnanç Kültürü

İzmir kenti öteden beri çeşitli din ve inançların kaynaştığı bir yer olmuştu. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yaşanan göçler sonucu, Müslüman nüfusun çoğunluğu oluşturduğu diğer dini inanç gruplarının ise bir hayli azaldığı bir dönemi başlatmıştı. 1927 nüfus sayımına göre 501.379 nüfusun %95.32'sini Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bu sayının içinde 18.157 Musevi ve 4.214 Hristiyan bulunmakta; gayrimüslim nüfus genel nüfusun ancak %4.68'ini oluşturmaktaydı.²¹²⁶ 1937-38 yılına gelindiğinde kent merkezinde 151.746 olan Müslüman nüfusa karşılık 3.807 Hristiyan, 15.366 Musevi, 19 dinsiz ve 7 saire dine inanan bulunmaktaydı. Bütün kasaba ve ilçeler dâhil olmak üzere bu rakam Müslümanlar'da 575.223, Hristiyanlarda 4.622, Musevilerde 16.969 olarak geçmekteydi.²¹²⁷

Müslümanlar için İslam dininin gerekli gördüğü bütün düzenlemeler, Diyanet işlerine bağlı bir müftülük tarafından yapılmaktaydı. Müftünün vazifesi halka dini günleri ilan etmek, camilerde vaaz edecek hocaları ehil olup olmadıklarına dair imtihan ederek birer vesika vermekten ibaretti. İmam, müezzin, kayyım vesaire gibi cami ve mescit müstahdemlerinin tayin ve azli evkaf idarelerinde müteşekkil ve evkaf müdürlerinin reisliği altında bulunan üç kişilik bir komisyona verilmişti. Müftüler bu komisyona aza sıfatıyla iştirak ederlerdi. Camilerin idaresi ve bunlarda vazife gören eşhasın tayin ve azli Evkaf idarelerine aitti. Hoca ve müezzinlerin maaşları da doğrudan doğruya bu idare tarafından verilirdi. Evkaf İdaresi,

²¹²⁴ Anadolu, 2 Teşrinisani 1934.

²¹²⁵ Baran, a.g.e., s. 1183.

²¹²⁶ İzmir 1929 İstatistik Yıllığı, s.s. 62-63.

²¹²⁷ İzmir 1937-1938 İstatistik Yıllığı, s.s. 22, 28.

Başvekâlete bağlı bir umum müdürlüktü.²¹²⁸ İzmir’de bulunan önemli camiler Şadırvan Camii, Başturak Camii, Hisar Camii, Kestanepazarı Camii, Hatuniye Camii, Salepçioğlu Camii olarak sıralanabilir.²¹²⁹

İzmir’de yaşayan Hristiyanlara ait inanç merkezleri kiliselerdi. Katolik Santaalina, Notridamdösiyon F. M, İngiliz Kilisesi, İtalyan Sen Rozer, Fransız Senpolikarp, Felemenk Kilisesi, Panaviçeram Kilisesi bazı önemli kiliselerdi.²¹³⁰ Bu kiliselerden Alsancak’ın ayakta kalmış en eski tarihi yapılarından biri Alsancak Katolik Kilisesi, tam 150 yıldır İzmir’in Katolik cemaatine hizmet vermektedir. Genellikle İtalyan kökenli vatandaşların ibadete devam ettiği kilisenin, gerek din adamlarına, gerek personeline Alsancaklılar tarafından daima saygı duyulmuş ve sevilmiştir. Bülent Moralı kentte çeşitli inançlara gösterilen sevgi ve saygı ile ilgili olarak şunları söyler:

*Hiç unutmam bu kilisenin, şimdi hayatta olmayan en yaşlı rahibi, Padre Sebastiano, Kurban ve Ramazan Bayramlarında, ihtiyaç sahibi yerli vatandaşlarımıza, yardımda bulunacak kadar ince ruhlu ve sevgi dolu bir insandı. Kilisenin din adamları yerli vatandaşlarca da çok sevilir ve sayılırdı.*²¹³¹

Yahudiler ise Havralara gitmekteydiler. Bu dönemde varlığını devam ettiren Havralar Musevi Havrası, Bedesten Havrası, Roşar Havrası, Bonlevi ve Bansof’du.²¹³²

Şehrin içinde, Türklerin çeşitli yerlerde tekkeleri vardı. En önemlisi Mevlevi ve Bektaşî tekkeleriydi. Mevlevilerin tekkesi Kadifekale’nin alt kısımlarına rastlayan yerdeydi. Buraya gelen vatandaşlar, Mevlevi ayinlerini seyretmek için birbirini ezercesine sıkışık bir vaziyette ayakta saatlerce beklerdi. Kadirilerinki İkiçeşmelik civarındaki Yağhane Sokağı’nda bulunurken, Nakşibendilerin belli bir dergâhları yoktu. Muhtelif evlerde ya da müsait buldukları yerlerde toplantılarını yaparlardı. Rufailerin, Mevlevi tekkesi yakınlarında; Bektaşîlerinki de Bozyaka yolunun

²¹²⁸ 1934 İzmir Rehberi, s. 128.

²¹²⁹ Diğer camiler için bkz.: 1934 İzmir Rehberi, s.s. 129-134.

²¹³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: 1934 İzmir Rehberi, s.s. 134-135.

²¹³¹ Bülent Moralı, **Punta’dan Alsancak’a**, Güzelege Matbaası, İzmir, s. 36.

²¹³² Ayrıntılı bilgi için bkz.: 1934 İzmir Rehberi, s.s. 134-135.

başındaydı. Her tekkenin cami ve mescidin yanında bulunan mezarlıklar “*İnsanlığın akıbetinin daima göz önünde bulundurulması*” düşüncesi doğrultusunda şehrin her köşesine yapılmıştı. Bugün Mezarlıkbaşı diye anılan bölge eski bir mezarlık olduğu gibi, İkiçeşmelik’ten Bayramyeri’ne giden asfaltın Uluyol adı verilen kısmı da büyük bir mezarlıktı. Bayramyeri durağının karşısında, bugün Eşrefpaşa Evlendirme Dairesi’ni de içine alan yerle Topaltı Okulu’nun bulunduğu alanda Çalı Mezarlığı diye anılan alanda yine mezarlık vardı. Mezarlıkların şehre yakın olması, cenaze arabası olmadığı için cenazelerin taşınması açısından kolaylık sağlıyordu.²¹³³ Diğer taraftan bir zamanlar şehir dışı alanlarda kurulan bu mezarlıklar zamanla semtlerin büyümesi ve nüfus artışıyla genişlemiş ve mezarlıkları içine alır hale gelmişti. 1924 tekke ve zaviyelerin kaldırılmasına ilişkin kanunla birlikte yukarıda bahsedilen tekkeler resmi olarak kapatılmıştı fakat bu tekkelerin hemen tamamı gizli olarak faaliyetlerini sürdürmekteydi.

İzmir dedeler açısından da oldukça önemli bir kentti. Bu arada başka yerlerde olduğu gibi aslı olmayan evliya ya da dede söylenceleri İzmir’de de görülüyordu. Ancak İzmir’de beş dedenin diğerlerinden ayrı bir yeri vardı. Söylenceleri ortak olan bu evliyalar Mızraklı Dede, Salih Dede, Mumcu Dede, Kayıp Dede ve Soğanlı Dede’ydi.²¹³⁴ Ayrıca Ciğer Dede, Şem-i Dede ya da Susuz Dede gibi söylenceleri ilginç evliyalar bulunduğu gibi Çam Baba adıyla Bozyaka çevresinde bulunan ve adına Kırk Çamlar denilen bir büyük koruluktaki en büyük çam ağacına adı verilen babalar bulunmaktaydı. Her nasılsa bu ağaçlara gelmeyi alışkanlık edinen ziyaretçiler bu büyük çamın altında toplanıp dualarının kabul edilmesi için adaklar adamaktaydı. Birçok kadın çocuğu olsun diye çam ağacının küçük parçalar halinde kabuğunu yutmaktaydı. İşte bu yüzden ağaca çam baba adı verilmişti. Koruluğun kenarında kulübesi bulunan Hafız adında yaşlı kişi, gelenlere yardım umdukları ağacın hiçbir özelliği olmadığını söylese de inandıramamıştı. Bu iş çam ağacının kesilmesiyle sonlandırılmış, adakların önü alınabilmişti.²¹³⁵

Müslümanlar için dini ritüellerin doruğa çıktığı Ramazan ayı ve sonunda kutlanan Şeker Bayramı ayrı bir yere sahiptir. Ramazan, yeni ayın görünmesiyle

²¹³³ Gündem, **a.g.e.**, s.s. 110-112.

²¹³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ürük, **Şu Bizim...**, s.s. 94-96.

²¹³⁵ Ürük, **a.g.e.**, s.s. 94-96.

başlamaktadır. Ramazan ayının yaklaşması yalnız Türk mahallelerinde değil, tüm İzmir’de büyük hazırlıkların yapılmasına neden oluyordu. Ramazan ayında Türklerin hemen tüm hazırlıkları iftar sofraları üzerine yapması, İzmir’in gıda maddesi satan esnafından büyük çaplı alışveriş yapılmasını beraberinde getiriyordu. Bunların yanında büyük konaklara yalnızca Ramazan ayı için Sivas gibi yörelerden bile yufka açmak için açıcı diye adlandırılan kadınlar gelmekteydi.²¹³⁶ Ramazan’ın gelmesi Türk mahallelerine ayrı bir canlılık getirmekteydi. Çünkü koskoca bir yıl içinde bu mahallelerde yalnızca mahalle kahvelerine çıkmak ya da komşulara gitmekten öteye geçmeyen gece hayatı yalnızca Ramazan ayında bambaşka bir biçime bürünmekteydi. İftardan sonra herkes sokaklara dökülmekte, teravih namazından sonra da sahura kadar uyumamak için kahvelerde çalgılar çalınmakta, meddahlar konuşmakta ya da Karagöz oyunları oynatılmakta ve bunlar sahur bekleyenlerin hoş zaman geçirmelerine neden olmaktaydı. Özellikle Kemeraltı girişindeki Askeri Kıraathane hemen her yıl İstanbul’dan ince saz takımı getirtmekte; Hacı Ali Paşa, ya da Hacı Hasan gibi diğer ünlü kahvelerde de mutlaka benzer programlar düzenlenmekteydi. Ramazan’dan önce iyice temizlenmiş olan bu kahvehanelerde mevsim kış ise gürül gürül sobalar yanmakta, yaz ise kapılar açılmış, sandalyeler caddelere taşmaktaydı. Kordon’da bulunan ve azınlıkların çalıştırdığı birçok işyeri de Ramazan nedeniyle özel programlar düzenlemekteydi ama bu tür Ramazan eğlencelerinin en yoğun yaşandığı yer Türk mahallelerinin kalbi sayılan Tilkilik semtiydi.²¹³⁷ Yaklaşık elli yıl öncesine kadar Tilkilik’in Türk mahallelerinin hemen hemen en renklisi ve hareketlisi olduğunu söyleyen Yaşar Ürük, Ramazan ayıyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

Ramazan ayının yaz mevsimine denk geldiği yıllarda semtin tek meydanının ortasında bulunan havuza akşamları her zamankinden fazla su verilmekte, fiskiye takılmakta ve meydanı çevreleyen duvarlara da renk renk halılar gerilmektedir. Meydandaki ağaçlara çeşit çeşit fenerler asılmaktadır ki, İzmir’e elektrik hizmeti geldikten sonra bu fenerlerin yerinde kırk mumluk ampuller görülmekte ve türlü çeşitli çiçek dağarları saksılara konmaktadır. Öte yandan teravihten sonra büyük Acem

²¹³⁶ Yaşar Ürük, “En Çok Çarşı Esnafı Sevinirdi...”, Kaybolan İzmir, Yazı dizisi 3, www.yeniasir.com.tr. (20.03.2015).

²¹³⁷ Yaşar Ürük, “Yeni Ay’ı İlk Gören Ramazan’ı Müjdelerci”, Kaybolan İzmir Yazı Dizisi 3, www.yeniasir.com.tr. (20.03.2015); Ege, a.g.e., s.s. 20-22.

nargileleri tellendirilmekte, üzerlerine konulan gülbeşeker ya da enginari biçimlerindeki lüleleriyle adeta bir gelin gibi ortaya getirilmekte ve içi çekenlere ateşlenerek verilmektedir. Hemen her sınıftan ve meslekten insan bu alanda küme küme oturmakta ve neredeyse sabaha kadar gayet hoş söyleşmektedir. Bazen bir gruptan diğerine nameler atılmakta, maniler okunmaktadır. Bu tür manilerin düzenlenmesinde en mahir kimse Şirinzade Ziya Bey'dir. Bu arada çeşit çeşit elvanlı güğümleriyle şerbetçiler gelmekte ve İzmir çevresindeki dağlardan keçeler içinde taşınarak getirilmiş karlarla soğutulmuş buz gibi ve enfes lezzetteki şerbetlerini iftar yemeğinin hareketiyle içleri yanmışlara sunmakta, onları yine tertemiz önlükleriyle sucular izlemektedir. Bu dönemde aynı zamanda tanınmış bir aşçı olan Hafız Burhanettin Efendi havuz başında yüksek ve bayati sesiyle nağmeler söylemekteydi. Son yıllarını Basmane'deki Sadık Bey Gazinosu'nda aşçılık yaparak geçirmiştir. Bu şerbetçilerden en meşhuru Kadir Ağa'yı tanımayan yoktur. 1940'lı yıllara kadar Kemeraltı'nda kendisine çok yakışan değirmi sakalı, avcı ceketi, külotlu pantolonu, pırıl pırıl parlayan çizmeleri, göğsünde takılı olan kalın gümüş kösteği ve baktığı yere ateş saçan gözleriyle onu tanımamak olası değildir.²¹³⁸

Büyüklerin bu eğlencelerine paralel olarak, küçükler de sahura kadar sokakta kalıp oynamaktaydı. Gündüzleri ufak çocuklar tablalar içinde sattıkları renkli mumlar, çıtır pıtırılar ve maytaplar akşam iftardan sonra ortaya çıkmakta, renk renk maytaplar, mumlar ve tırakalar ayrı bir zevk olmaktaydı.²¹³⁹

Ramazan günleri ikindi namazından sonra Kemeraltı Cami ve civarı hele hele Hisar Cami, önü geçilemeyecek kadar kalabalıklaşmaktaydı. Esnafın sattığı ya da tezgâhlarda sergiledikleri, hep oruçluları imrendirip ağızlarının sularını akıtan şeylerdi. Gelibolu'dan gelmiş nefis sardalya salamuraları, baklavacılar ya da mevsimine göre turfanda meyve ve sebzeler oldukça rağbet görmekteydi. Bu satıcılar çocukları da ihmal etmemekte, onlar için de o zamanın koşulları içinde akla hayale

²¹³⁸ Yaşar Ürük, "Tilkilik'e Ramazan Geldi Hoş Geldi", Kaybolan İzmir Yazı Dizisi 3, www.yeniasir.com.tr. (20.03.2015).

²¹³⁹ Gündem, a.g.e., s. 108.

gelmeyecek oyuncaklar ya da eğlence araçları satmaktaydı. Bunların arasında en yaygınlarından biri de “Çin çöpü” denilen küçük şeylerdi. Hemen hemen kibrit büyüklüğünde olan bu renkli çöpler geniş bir tabağa konan suyun içine bırakıldıktan kısa bir zaman sonra yavaş yavaş açılmakta ve türlü biçimler almaktaydı. Bu çöplerin ısındıktan sonra aldıkları biçimler arasında yelpaze, dürbün, çakı, tabanca, kayık, deve, ok gibileri en çok rastlananlardı. İftar sofraları kurulduğunda ilk sırayı iftarlık adı verilen yiyecekler alırdı. Bu iftarlık genişçe bir tepsi içinde kahve fincanı tabaklarına konarak sıralanmış vişne, çilek, gül, turunc ya da kayısı gibi reçellerle bunların arasına yerleştirilmiş kaşar peyniri ve beyaz peynir, zeytin, pastırma, sucuk, balık yumurtası gibi yiyeceklerdi. Ancak her aile bunu yapamamaktaydı. Yalnızca bir tek hurma ve zeytini iftarlık olarak hazır bulunduranlar oldukça fazlaydı. Oruç bozulduktan sonra iftarlıktan birkaç şeyin tadına bakılmakta ancak arkadan mutlaka çorba içilmekteydi. Çorbayı sırasıyla bir et yemeği, onu da sebze yemeği, pilav, tavuk ve börek izlemekteydi. İftar sofralarında et, tavuk ve balığın birlikte bulunması şaşılacak şeylerden değildi. Pilavla böreğin yan yana gelmesi de garipsenmemekteydi. İftar yemeğinin sonu mutlaka bir hamur tatlısı ya da güllaçla tamamlanmakta, mangala sürülmüş cezvelerde yapılmış kahveler de hemen ikram edilmekteydi. Ramazan geceleri teravih namazından sonra herkes eğlenmek için bir yerlere koşmakta, çoğunluk da aile toplantıları yapılmaktaydı.²¹⁴⁰ Lokma, aşure, helva pişirilip eşe dosta, komşulara, hassaten fakir fukaraya dağıtılmaktaydı. Ayrıca Ramazan sonuna doğru basmalar, Amerikan bezleri, yünlüler, pirinç, fasulye, nohut, şeker, sabun ta uzaklardaki muhtaçlara gönderilmekteydi. Mahallelerde yardım gizli yapılmaktaydı. Kurban bayramlarında zenginler sekiz on koyun kesmekte, ev için alıkonan az bir kısım hariç hepsi fakir fukaraya dağıtılmaktaydı.²¹⁴¹

Kandiller, Müslümanlar için ayrı bir öneme sahipti. Mahallelerde, biraz gelişmiş erkek çocuklar sehpalara yerleştirilmiş, aralıklı dilimli saç kaplara petrole bulanmış, odun ve tahta parçalarını tutuşturarak meşaleler yakarlardı. Bunun için bir yokuş başı seçilirdi. Kaldırım üstüne çalı çırpı yığarak ateşlerler, üstünden atlarlar, kovalamaca oynanırdı. Davul zurna çalarak zeybek ve çiftetelliler sıraya girerdi.

²¹⁴⁰ Yaşar Ürük, “Yeni Ay’ı İlk Gören Ramazan’ı Müjdelendi”, Kaybolan İzmir Yazı Dizisi 3, www.yeniasir.com.tr. (20.03.2015); Ege, **a.g.e.**, s.s. 20-22.

²¹⁴¹ Morali, **a.g.e.**, s. 6.

Ateşleme ikmalı için geçenden para da alırlardı. “*Veren de sağ olsun vermeyen de*” diye bağırırlardı.²¹⁴²

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Türk unsuruna dayalı ulusal laik bir devlet yaratılması amacıyla dinin toplumsal alanın düzenleyici olmasından çıkarılıp inanç alanına çekilmesi için gerekli hukuksal çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu amaçla öncelikle 3 Mart 1924 tarihli Şeriye ve Evkaf Vekâleti’nin kaldırılmasıyla birlikte Halifeliğin kaldırılmasını sağlayan kanun son derece önemlidir. Daha sonra Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, Medeni Kanun’un kabul edilmesi ve diğer birtakım uygulamalar yoluyla dinin toplumsal yaşamdaki rolü inançla sınırlandırılmış ve toplum laik temelli hukuk kuralları ile yeniden şekillendirilmiştir. İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi 1930’lu yıllarda gündelik yaşamın daha önceki referansı dinin yeniden konumlandırılmasını amaçlayan uygulamalardan biriydi. Bu dönemde bir taraftan dinsel kurallara göre yönetilen ve şekillenen toplumun yerine laik ve çağdaş dünya kurallarıyla idare edilmeye başlayan bir süreç yaşanması hedeflenmekteydi. İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmaları Cumhuriyet döneminde Atatürk tarafından başlatılmıştı. Kuran’ın Türkçeye çevrilmesini ilk kez 14 Ağustos 1923’te devletin eğitim politikasını belirleyecek bilimsel heyet için verilen çay toplantısında belirtmişti. Mustafa Kemal konuyla ilgili olarak “*Türk, Kur’an’ın arkasından koşuyor; fakat onun ne dediğini anlamıyor, içinde neler var bilmiyor ve bilmeden tapınıyor. Benim maksadım, arkasından koştuğu kitapta neler olduğunu Türk anlasın*” diyordu. Bu konu 1932 yılında tekbir, sala ve kametin Türkçeleştirilmesiyle beraber uygulamaya konuldu. Atatürk’ün bu uygulamaları aynı zamanda Türk Tarih Tezi ve dil inkılaplarıyla giriştiği kültür politikasının da bir parçasıydı. Çalışmalar tamamlandıktan sonra 21 Ocak 1932’de Reisi Cumhur Orkestrası şeflerinden Hafız Yaşar Bey, Yerebatan Camii’nde ilk defa Türkçe Kur’an okudu. Ayrıca Hafız Yaşar Bey Türkçe bir mersiye de okudu. Halk Türkçe Kuran ve hitabeye büyük ilgi gösterdi.²¹⁴³

26 Ocak 1932 tarihinde Vişnezade Camii’nde Türkçe okunan Kuran-ı Kerim için cemaat içinden bazıları vecde gelerek “*Allah Gazimize uzun ömürler versin. Bize*

---

²¹⁴² Morali, **a.g.e.**, s. 8.

²¹⁴³ Sibel Ercan, “Yerel Basına Göre İzmir’de 1930’lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları”, **ÇTTAD**, C. XI S. 23, Güz, 2011, s. 43.

Kur'an'ının manasını öğretti.” diyerek dua ettiler.²¹⁴⁴ Bu gelişmelerden sonra İzmir’de ilk Türkçe Kuran 29 Ocak 1932’de Hisar Cami’nde Selanikli Hafız Ömer Bey tarafından okundu. Cami, cuma namazı öncesi Türkçe okunacak duaları dinlemek isteyen meraklı vatandaşlarla dolup taştı, kadınlar dahi sokakta durup dinlediler.²¹⁴⁵ İstanbul’da ilk defa 31 Kanunusani 1932’de Fatih Camii’nde Bursalı Hafız Rıfat Efendi tarafından okunan Türkçe ezandan²¹⁴⁶ sonra, 3 Şubat 1932 tarihine rastlayan Kadir Gecesi’nde, Ayasofya Cami’nde 25 hafızın katılımıyla mevlut ve Kuran okunacağı duyuruldu.²¹⁴⁷ 70 bin kişinin katılımıyla gerçekleştirilen bu geceden sonra ülkenin pek çok yerinde Kuran Türkçe okunmaya başlandı. Radyo aracılığıyla 3 Şubat’ta Ayasofya’dan yayınlanan Türkçe Kuran ve mevlit İzmirli tarafından, radyo bulunan mahalleler etrafında kadınlı erkekli yüzlerce kişi toplanarak dinlendi ve Kemeraltı’ndaki radyolu pastanelerde radyoların başından kalkmadılar.²¹⁴⁸

Türkçe Ezan bütün İzmir camilerinde Ramazan’ın ilk gününden itibaren Türkçe okunmaya başladı. Ezanın Türkçe okunmasında kent genelinde birkaç yerde sorunlar çıktıysa da yapılan denetimlerle büyük ölçüde uygulandı. Basından öğrenilenlere göre bu olaylardan biri Ramazan’ın son günlerinde Resneli Kadı namı ile İzmir halkının sevgisini kazanmış Halil İbrahim Efendi, Hisar Camii’nde kürsüye çıkarak ezan ve ibadetin sadece Arapça yapılamayacağını, Türkçe ibadetin de olabileceğine dair bir konuşma yaptı, fakat ertesi gün aynı camide Tunuslu Habip ismindeki hoca aksi bir fikirle Arapça yapılmasının zorunluluğunu dile getirince zabıtarlarca tevkif edildi. Hoca ifadesi alındıktan sonra serbest bırakıldıysa da Bursa’da yaşanan olaylardan dolayı Manisa’dan tekrar şehre getirilerek soruşturma genişletildi. Bundan başka şehirde biri Aziziye diğeri Tepecik’te birer hadise meydana geldi. Aziziye’de cami müezzini ezan vaktinde evinden çıkıp camiye gelirken halktan birinin kendinden evvel minareye çıkarak Arapça ezan okuduğunu gördü. Tepecik’te cemaat tarafından idare edilen bir camide Karamanoğlu Kürt Mehmet Zülfikar oğlu Sıtkı ve Emin oğlu Bekir efendiler Arapça ezan okudular, bu

---

²¹⁴⁴ Hizmet, 27 Kânunusani 1932.

²¹⁴⁵ Hizmet, 29, 31 Kânunusani 1932.

²¹⁴⁶ Hizmet, 1 Şubat 1932.

²¹⁴⁷ Hizmet, 2 Şubat 1932.

²¹⁴⁸ Hizmet, 4 Şubat 1932.

kişiler tevkif edilip ifadeleri alındıktan sonra serbest bırakıldı.²¹⁴⁹ Bir başka örnek, bayramın birinci günü Torbalı'ya bağlı Dağkızılca nahiyesinde Gökyatak köyü imamı Saffet ve köy hatibi Şükrü isminde iki yobazın, Kurban Bayramı namazında Türkçe salat ve tekbir okumamak için bayram namazını tekbirsiz, salatsız ve iki rekât olarak kılması şeklinde meydana geldi. Köylüler bu vaziyetten hayrete düşündülerse de imam Saffet salat ve tekbirin bayram namazlarında okunması mutlak lazım bir şey değildir deyip böyle olabileceğini iddia etti. Meseleden haberdar olan hükümet, bu iki yobazı tevkif etti, zabıta ve adliyece tahkikatına karar verildi.²¹⁵⁰ Sıralanan örnekler dışında basına yansıyan önemli bir olay meydana gelmedi.

İzmir'deki müezzinler için okuyuş tarzları, eda ve sedalarını düzenlemek ve görevleriyle ilgili dini bilgilerini artırabilmek için bir kurs açıldı. İki devre halinde düzenlenen kursun ilk devresine 12 müezzin katıldı. Kursun ikinci devresi 19 Mayıs Perşembe günü açılacaktı ve ikinci devre kursuna 15 müezzin iştirak edecekti. Ayrıca imamlar için de bir kurs açılması planlanmaktaydı.²¹⁵¹ Bu dönemdeki bir diğer uygulama din adamlarının kıyafetlerine yönelikti. Daha önce çıkarılan Şapka Kanunu (1925) ile kılık kıyafet konusunda düzenlemeler yapılmıştı. Bu kanuna ek olarak aynı yıl çıkarılan bir başka düzenleme dinsel kılık kıyafetin din adamları dışındakiler tarafından giyilemeyeceğini getirmiş, böylece halkın sarık, fes külah gibi dinsel içerik taşıyan simgeler takamayacağı resmileşmişti. 1934 yılında çıkarılan Kisve Kanunu'yla da dini kıyafet konusunda son nokta konuldu. Kanuna göre dinsel kıyafetler ibadet yerleri haricinde yalnız ülkede bulunan din başkanları tarafından giyilebilecekti. Kisve Kanunu'nun onaylanması, Papazlar okulunda da sevinçle karşılandı ve papazlar “*Yaşasın Atatürk*” diye bağırdılar. Patrikhane, papazlara sürekli giyecekleri dini elbiseler yaptırma kararı aldı. Konunun yanlış anlamaya ve tahrike açık olması dolayısıyla Dâhiliye Vekâleti gönderdiği bir yazıyla konuyla ilgisi olan kamu kuruluşlarını uyardı.²¹⁵²

²¹⁴⁹ **Yeni Asır**, 7 Şubat 1933.

²¹⁵⁰ **Yeni Asır**, 10 Nisan 1933. Türkçe Ezan 1941 yılına kadar herhangi bir kanuni hükme bağlanmamıştır. Türkçe ezanla ilgili yasal zorunluluk Atatürk'ün ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı kanunla, Türk Ceza Kanunu'nun 526 maddesi değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle Arapça ezan ve kamet okuyanların üç aya kadar hafif hapis veya 10 TL den 200 TL'ye kadar hafif para cezası verilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz.: Ercan, **a.g.m.**, s. 45.

²¹⁵¹ **Yeni Asır**, 14 Mayıs 1938.

²¹⁵² Ercan, **a.g.m.**, s.s. 50- 51.

Dönemin uluslaşma ve laikleşme politikaları içerisinde çoğunluğu oluşturan gayrimüslim tabaka olarak Museviler ayrı bir yer tutmaktaydı. Diğer yabancı unsurların büyük bölümünün kurtuluştan sonra kentten ayrılması sonucunda Museviler Türkçe ibadet ve Türkçe konuşma kapsamında uzun bir süre kent gündeminde yer etmişti. 1925 yılından itibaren birçok aydın, köşe yazılarında azınlıkların Türkleştirilmesi üzerine görüşler belirtmekteydi. İzmir’de bu durum 1925 yılında Türk Ocağı’nın kentteki yabancı dildeki tabelaları Türkçe’ye çevirmesi ve Türkçe’nin halk arasında yaygınlaştırılması için çeşitli kuruluşlar ve cemiyetlerin de katkısıyla bir heyet oluşturması sonucu önemli bir aşama kaydedilmişti. Toplumda genel olarak Yahudilerin Türkçe konuşmamaları, Türk toplumuyla kaynaşmamalarına bağlanmakta²¹⁵³ ve “*Museviler Neden Türkçe Konuşmuyorlar?*” sorusu sürekli gündemde tutulmaktaydı.²¹⁵⁴ Anadolu gazetesi “*Museviler ve Türkçe*” başlıklı bir yazı dizisi başlatarak Musevi cemaatine mensup bireylerle yapılan röportajları yayınladı. Bu röportajlarda genellikle konuşulan kişiler kararı desteklemekte, hatta Fransızcanın ya da İspanyolcanın ısrarı bir türlü anlaşılamamaktaydı. Basın tarafından her türlü felaketten sonra kendilerine kucak açan ve bir yurt sağlayan yegâne Türkçeye uyum neden bu kadar zordur, sorusu sorulmaktaydı.²¹⁵⁵

Uzunca geçen bir tartışma sürecinin sonunda İzmirli Museviler biraz ikna olarak, daha çok da dönemin koşullarının zorlamasıyla Türkçe konuşma ve ibadet etmeyi kabul ettiler. Bunun için Bene Berit ve Sulh Teavün Musevi Cemiyetleri yıllarca konuşulan İspanyolcayı bırakarak Türkçe konuşmayı sağlayabilmek için aralarında bir antlaşma yaptılar ve bir komisyon yaparak Musevileri arasında telkinde bulunmaya karar verdiler.²¹⁵⁶ Oluşturulan komisyonlarla bir taraftan Musevi mahallelerinde toplantılar yapıp okullarda konferanslar düzenlenerek, diğer taraftan kendi aralarında imzalattıkları taahhütnamelerle Türkçe konuşma, Türkçe ibadet ve Türkçe isim alma konusunda harekete geçtiler. Bu süreçteki birtakım gerici olaylar da hassasiyeti tırmandırıyordu. Bunlardan en önemlisi özellikle Türkçe ibadet

²¹⁵³ M. Emin Elmacı, “Türk Vatandaşı Yaratma Sürecinde İzmirli Museviler ve Türkçe Konuşma”, **İzmirli Olmak Sempozyumu (22-24 Ekim 2009)**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2010, s. 323.

²¹⁵⁴ İsmail Hakkı Ocakoğlu, “Museviler Neden Türkçe’yi Konuşamıyorlar?”, **Yeni Asır**, 4 Temmuz 1936.

²¹⁵⁵ Konu ile ilgili ayrıntılar için bkz.: Elmacı, **a.g.m.**, s.s. 322-345; Göksu, **a.g.e.**, s. 65.

²¹⁵⁶ Elmacı, **a.g.m.**, s. 328.

konusu ve Bursa'daki irtica olayı İzmir basınında geniş yer tuttu. Türk Ortodoks Kilisesi'ndeysse 2 Nisan tarihindeki pazar ayininde dini liderleri Papa Eftim tarafından tüm Hristiyan Ortodoksların Latince yerine Türkçe dua ve vaaz verilmesi kararı alındı ve uygulamaya geçildi. Özellikle 1933 Ocak ayında Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin yürürlüğe soktuğu ırkçı yasalar nedeniyle Yahudiler Almanya'dan dışlandı. Gelişen bu ortam, Türkiye'de Türkçe konusunda artık geçit vermez bir şekilde kesin kural olarak görülüyordu.²¹⁵⁷

Toplumda dinler arasında birtakım ortak inançlar da söz konusuydu. Söz gelimi 17. yüzyılda önce Museviler arasında gizlice geceleri yapılan kurşun dökerek, geleceği okuma inancı toplumun diğer kesimlerinde de kabul görmüştür. O dönem bu iş için özel gün olarak St. Jean Bayramı'nın gecesi seçilmişti. Daha sonra diğer dinsel kesimlerce de benimsenen kurşun dökme günümüzde de halk arasında hâlâ varlığını sürdürmektedir.²¹⁵⁸ Nazara inanılmaktadır. Çocuklara nazar değmesin diye mavi boncuk içine göz, ürüne nazar değmesin diye de ucuna kuru kafa veya hayvan kemiği geçirilmiş sırık tarlaya dikilmektedir. Nazar için kurşun dökme, tuz dökme, bıçak atma ve Kuran'dan nazar duası okuma gibi inançlar son derece yaygındır.²¹⁵⁹

İzmir, ülkemizde yıllar boyunca Hıdırellez geleneğinin en canlı biçimde kutlandığı şehirlerden biridir. Hıdırellez eğlenceleri 5 Mayıs gecesi başlardı. Akşamüzeri evlerden getirilen veya bahçelerden, arsalardan toplanan odunlar, çalılar, tahta parçaları sokaklarda, meydanlarda yığılır; hava iyice kararınca ateş yakılırdı. Saz, dümbelek, akordeon gibi müzik aletleriyle eğlenceler düzenlenir, şarkılar söylenir ve oyunlar oynanırdı. Ateşin üzerinden üç defa atlanır ve her defasında üç defa “*günahım gâvurların boynuna*” veya “*bütün ağrılarım koca popiye*” denirdi. Ayrıca değnek uçlarına mum bağlanıp yakılır ve yakındaki ateş yakılan sokak veya meydanlar gezilirdi. Ateş söndükten sonra bütün yıl nazar değmemesi için herkes alnına kül karası sürerdi. Ev sahibi olmak isteyenler o gece gülfidanının dibine para kesesi, cüzdan bırakır veya gümüş para gömerlerdi. Çocuğu olmayanlar beşik yaparlardı. Hastalar bileklerine sarı iplik; gül fidanına kırmızı iplik bağlar, bunu ertesi sabah değiştirirlerdi. O gece evlerde pilav pişirilir ve hiç kullanılmamış tahta

---

²¹⁵⁷ Elmacı, **a.g.m.**, s.s. 342-343.

²¹⁵⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4420.

²¹⁵⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4420.

kaşıklar tabağın etrafına ters konurdu. Gece Hızır Dede'nin gelip pilavı yiyeceğine giderken kaşığı ters çevirip bırakırsa da o günden sonra o evde yoksulluk, kıtlık olmayacağına inanılırdı. Genç kızlar akşam yemeğinde ağızlarına aldıkları ilk lokmanın yarısını yutar, yarısını da kırmızı bir beze sararak yastığın altına koyarlardı. Böylece rüyalarında evlenecekleri erkeği göreceklerine inanırlardı.²¹⁶⁰ Hıdırellez'in en yoğun yaşandığı yerlerden biri olan Karşıyaka'daki eğlenceleri unutamadığını söyleyen Yaşar Ürük, Şemikler'den başlayarak Karşıyaka'ya kadar hat boyu çevresindeki tüm kırık alanlarla sahilin Hıdırellez'in en canlı yaşandığı yerler olduğunu belirtmektedir:

Her yıl 5 Mayıs gecesi hemen her semtte hatta bahçesi olan her evde ayrı ayrı kutlanan Hıdırellez, bir inanca göre yaz mevsiminin ilk günü kabul edilen 6 Mayıs sabahı İzmir'in çok büyük bölümündeki insanların sahillerde toplanmasına tanık olmaktadır. 6 Mayıs sabahları daha güneş doğmadan insanlar kıyılarda toplanmaya başlar, kalabalık basmadan sandal kiralamak ya da niyetlerinin yazılı olduğu küçük ağıtları rahatça denize atmak istemektedirler. O zamanlar hem Konak hem de Karşıyaka sahilinin büyük bir bölümü denize sıfır yükseklikte ve küçük çakıl taşlarıyla kaplıdır. Bu nedenle kıyıya rahatça çöken kadınlar ellerini suya daldırıp rastgele yakaladıkları çakıl taşlarını ellerini sudan çıkarmadan ve mırıldandıkları birtakım dualar eşliğinde kuma gömmeye çalışıp, ardından deniz suyunu yüzlerine üç kez çarparlar. Sahilde seyyar satıcı namına ne arasanız görülür: Fındıkçı, fıstıkçı, simitçi, söğüşçü, ciğerci ve diğerleri... Güneş doğar doğmaz İzmir ve Karşıyaka'nın iç semtlerinden gelen binlerce insan sahile akar. Hele kuşluk zamanı buralar adım atılmayacak kadar kalabalıklaşır. Bu kalabalığın anormal arttığı zamanlar "O yıl züğürt, âşık ve hastaların çoğaldığı varsayılır."²¹⁶¹

²¹⁶⁰ Muslu, **a.g.t.**, s. 147.

²¹⁶¹ Yaşar Ürük bugün Hıdırellez geleneğinin deniz ile ilgili kısmı artık yok olmuş gibi olduğunu belirtmektedir. Eğitim düzeyinin yükselmesi ve çağdaş teknolojinin ve iletişim araçlarının gelişmesi başlıca sebepleri oluşturmakla birlikte, İzmirli ile deniz arasına örülen duvar yüksekliğindeki sahillerin de payı olduğunu; elinizi sokabileceğiniz alçaklıkta sahili olan bir deniz ya da o denizin elinizi sokacağınız mikropsuz suyu olmadığını ekler. Bkz.: Ürük, **a.g.e.**, s.s. 99-102. Benzer bir anı

İzmir’de Türklerin Hıdırellez şenliklerine benzeyen bir uygulamanın, her yılın 6 Temmuz günü Rumlar tarafından da gerçekleştirildiği görülür. O gün İzmir’de Rumların ateş günü olarak kutlanmaktadır.²¹⁶²

7.2.2. Bayramlar

7.2.2.1. Dini Bayramlar

Bayramlar Türkler için hayli önemli günlerdir. Diğer azınlıklarla kıyaslandığında son derece sınırlı bir eğlence kültürüne sahip Türkler için düğünler hariç gündelik hayata renk katan tek özel günler, bayramlardır. İzmir’de bayramlar halkın coşkuyla kutladığı günlerdi. Şeker ve Kurban bayramları heyecanla beklenen bayramlardı. Bayram öncesi arife hamamları pek meşhurdur. Evinde yıkanılacak yeri olanlar bile böylesi özel zamanlarda konu komşu toplanarak hazırlanan yiyeceklerle saatlerce sürecektir hamam sefasına gitmekteydi.²¹⁶³ Ramazan Bayramı’nda erkekler ilk iş olarak bayram namazına giderdi. Çocuklar bayram sabahları yeni elbiselerini giyerek aile büyüklerini ziyaret ederdi. Büyüklerin eli öpüldükten sonra para toplarlardı. Şehirde en kalabalık bayram yerleri Mezarlıkbaşı, İkiçeşmelik Karakolu önü ve At Pazarı Meydanı’ydı. Bayram yerlerine salıncaklar ve dönme dolaplar kurulurdu. Macuncuların tablalarına döktürdüğü çeşit çeşit renkli macunlar değnekler üzerine sarılarak satılır ve yalana yalana yenirdi. Su muhallebisi de çokça yenirdi. Koz helvacılar, keten helvacılar, elma şekerciler ithal malı teneke oyuncak satanlar çocukların önlerine toplandıkları yerlerdi. Çocukların en çok rağbet ettiği yerli oyuncaklar; topraktan yapılmış düdüklü ufacık testiler, ince deri gerilmiş toprak dümbelekler, tahtadan dört tekerlekli arabalar tahta ve teneke karışığı kaynana zırlıtları idi. İthal malı oyuncaklar ise tamamen boyalı tenekelerden yapılmış ufacık şeylerdi. Arabalar, trenler, kayıklar, at, eşek, tavuk modelleri oyuncakçıların tezgâhlarını doldurur ve 20’şer paradan satılırdı.²¹⁶⁴

Ayşe Mayda, bayramdan önce çamaşırcı ve gündelikçi kadınlar geldiğini tüm evin temizlenerek yufkalar açıldığını, alışveriş için ise Kemeraltı’nda Şifa Eczanesi

---

Yaşar Aksoy’un Karşıyaka adlı kitabında anlatılmaktadır. Konu ile ilgili bkz.: Aksoy, **a.g.e.**, s.s. 192-193.

²¹⁶² Beyru, **a.g.e.**, s. 339.

²¹⁶³ Muşkara, **a.g.e.**, s. 60.

²¹⁶⁴ Ege, **a.g.e.**, s.s. 22-23.

karşısındaki Ehram Mağazası'nın çok popüler olduğunu anlatmaktadır. “İlk günkü bayram yemeği çok güzeldir. Özenle hazırlanan bu sofraya sabah erkenden yemekler hazırlanırdı. Bayram namazı dönüşü camiden gelen erkeklerle birlikte masaya oturulurdu. Bayram için yapılan tatlıların başında baklava ve kalburabastı gelmekteydi,” diyerek bu sofralara has bir de “külür”dan bahsetmektedir. Külür baharatla yoğrulmuş mayalı hamurun ortasına konan yumurtayla yapılan bir çeşit börekti.²¹⁶⁵

Turan Muşkara da büyüklerin bayram programlarının temelini bayram ziyaretleri ve birinci günkü bayram yemeği olduğunu belirtmekte ve bayram ziyaretlerinin ve bayram yemeklerinin usul ve adabının en titiz protokol kurallarından daha fazla olduğunu aktarmaktadır. Bayram ziyaretlerde sıra çok önemliydi bu yüzden yaş sırasına uyulmaya özen gösterilmekteydi. Büyükler bazı ziyaretleri sabırsızlıkla beklerdi. Bu hem hasret gidermek hem de sayılmış olmanın gururunu duymak içindi. Bayram yemekleri bilhassa Şeker Bayramı'nın önemli bir bölümüydü ve pek çok ailede yerleşmişti. Bayram sofrası açacaklar daha Ramazan içinde yakınlarına duyurur gereken tertibat alınırdı. Kalabalık ailenin büyüğü varlıklıca ve evi de müsaitse her bayramın birinci günü onun evinde toplanılır ve bayramlaşıldı. Yemek vakti uzun sofranın etrafı dolardı.²¹⁶⁶ Bayram yemeklerinde neler oldu diye sorulursa bunun cevabını Muşkara şöyle vermektedir:

Daha neler anlatılabilir bayram yemekleri için. Nar gibi kızarmış baba hindiler, sinilerdeki mis gibi tereyağı kokan ve zerdeyle hafifçe sarartılmış tepe gibi pilavlar, baklava tepsileri, şerbet sürahileri daha neler neler. Kurban Bayram'larının yemekleri de anılarla doludur. Yemek merasimi kurbanın evde kalan kısmının maltız ateşindeki kazanda haşlanması ile başlar, tepsiye alınması ve aşçıbaşının başında fırına gitmesi ile sürerdi. Bu arada aile de artık toplanmış bayramlaşmış olurdu. Bahçe kapısından tepsisi başında aşçıbaşının girdiği görülünce adeta heyecanla sofralara oturulurdu... Bayram ziyaretleri ve bayram yemekleri aile ve eş dost arasındaki dargınlıkları kırınlıkların

²¹⁶⁵ Ayşe Mayda ile 28.02.2016 tarihli görüşme.

²¹⁶⁶ Muşkara, **a.g.e.**, s.s. 56- 57.

*giderilmesine, barıştırılmasına da vesile olurdu. Barıştırma mizansenleri daha önceden planlanırdı.*²¹⁶⁷

Şeker Bayramı hediye bayramlarıydı. Hediyesiz Şeker Bayramı olmazdı. Bahşışler hediye sayılmazdı. Şeker Bayramı'nda küçüklere ve hatta palazlanmış gençlere de yeni elbise, gömlek, çamaşır, kundura vesaire alınırdı. O elbiselere bir süre “*iyi elbise*” veya “*bayramlık*” olarak itinayla bakılırdı. Bu giysiler Kurban Bayramı'nda da giyildikten sonra yavaş yavaş önemini kaybeder ve gündeliğe vurulurdu. Evde çalışanlara da terlik, çorap ve mendil dağıtılırdı. Şeker Bayramı ziyaretlerinde büyüklere bir kutu akide şekeri, lokum veya baklava götürölüp duaları alınırdı. Daha sonra renkli badem şekerleri de moda olmuştu. Beyaz pembe ve açık yeşil badem şekerleriyle süslü kutular yapılıyordu. Çikolata çok sonraları bayram şekerlerinin arasına girdi.²¹⁶⁸ Bayram ziyaretlerine eli boş gidilmezdi. Aile içinde küçüklere Şeker Bayramı'nda oyuncak hediye edilmesi çok doğaldı.²¹⁶⁹

Bayramlarda ziyaretler kadar tebrik kartı ve telgraflar da çok önemliydi. İzmirliiler uzakta yaşayan akraba ve tanıdıklarına İzmir'in muhtelif manzaralarını gösteren tebrik kartları göndermekteydi. Yaklaşan bayram için yakınlarına kart göndermek isteyenleri Ahmet Bey kendi mağazasına davet ediyordu:

*İzmir'in muhtelif menazırını gösterir küçük mikyasta kartlar çok ucuz fiatla Kemeraltı'nda İzmir Kütüphanesi'nde satılmaktadır. Bayram tebriki için en elverişli menazır kartları ile muhtelif çiçek kartları yalnız “İzmir Kütüphanesi”nde bulunur.*²¹⁷⁰

Kartların alınması, listelerin yapılması, uygun kelimeler ile yazılmaları heyecanlı, güzel olaylardı. Aile büyükleri o bayram kimlerden tebrik geldi, kimlerden gelmedi, kimlerin selamı var, kimlerin ki yazılmamış, bunlar günlerce laf konusu olurdu, yorumlar yapılırdı.²¹⁷¹

²¹⁶⁷ Muşkara, **a.g.e.**, s. 57.

²¹⁶⁸ Benzer bir ifadeyi Mayda'dan da dinliyoruz. O dönemde çikolata olmadığını çikolatanın kendisine tahta kutular içinden yurtdışından getirildiğini söylemektedir. 28.02.2016 tarihli görüşme.

²¹⁶⁹ Muşkara, **a.g.e.**, s. 58.

²¹⁷⁰ **Anadolu**, 30 Nisan 1930.

²¹⁷¹ Muşkara, **a.g.e.**, s. 58.

“Bahşışler” bayramların vazgeçilmezi olarak bayramdan önce hazırlanırdı. Bozdurulan paralar çoğunlukla yatak odalarındaki konsolların çekmesine yerleştirilirdi. Bahşış paralarının çil para olmasına özen gösterilirdi. Bahşışler çoğunlukla bir veya birkaç tane 25 kuruşluk, bazen de birkaç tane 10 kuruşluktan oluşurdu... Aile içi bahşışlerden başka değişmez bahşış aboneleri vardı. Evde çalışan aşçı, dadı, ortalıkçı, evlatlık, bahçıvan gibi yardımcılardan başka davul ve zurnalarla mani söyleyerek etrafına mendiller bağlanmış bir bayrakla kapı kapı dolaşarak bahşış toplayan kabileler vardı. Ramazan davulcusu, ramazan topçusu, yangın topçusu, çöpçüler, bekçiler, sokak fener yakıcısı başlıcalarıydı. Birçok çocuk da bu kabilelere katılır ve bunlar bayramın kaçınılmaz ziyaretçileri olurdu.²¹⁷² Bayramlarda çocukların merkeplere bindirilerek gezdirilme âdeti vazgeçilmez olaylardandı. Anadolu gazetesi bu durumu çirkin ve tehlikeli olduğu gerekçesiyle şöyle eleştiriyordu:

*Beş altı yaşlarında bir sürü çocukların sokaklarda, çarşılarda merkep üstünde aşağı yukarı koşturmaları, cidden çirkin bir manzara teşkil ediyor. Çocuk babalarının bu hususta gösterdikleri ihmal, çok kere müessif vakalarla neticelendiği halde bu sakim adeta nihayet verilemiyor vesselam.*²¹⁷³

Cemiyetler toplu bayramlaşmalar yapmaktaydı. Örneğin Mühendis Mimarlar Birliği bayramın üçüncü günü saat on dörtte Beyler Sokağı’ndaki cemiyet binasında bayramlaşacaklarını gazetelerden duyururken; Eczacılar Cemiyeti de Türk Ocağı’nda 11 Mayıs 1930 Pazar günü saat 16’da bayramlaşacaklarını bildiriyor, cemiyet azalarının katılımı isteniyordu.²¹⁷⁴

İzmir, ekonomik buhranın etkilerini gündelik hayatının her ânında yoklukla yaşamaya devam ederken, bayramlar da bundan nasibini alıyordu. Nitekim kentlinin gündelik hayatında olağan hale gelen giysilerin onarılarak, çeşitli şekillere uydurularak giyilmesi bayramlarda da olağan hale geldi. Bu konuyu köşesine taşıyan Çimdik eski bayramlarda en önemli şeyin çocuklara alınan kılık kıyafet ve ayakkabı olduğunu, çocukların büyüklerden topladıkları bahşışlerle bayram yerlerine gidip

²¹⁷² Muşkara, **a.g.e.**, s. 59; Ege, **a.g.e.**, s.s. 22-23.

²¹⁷³ **Anadolu**, 13 Mayıs 1930.

²¹⁷⁴ **Anadolu**, 9 Mayıs 1930.

düdükler, şekerler, balonlar alıp bayram yerlerine koştuklarını, fakat şimdilerde bayramların adeta tamir mevsimine dönüştüğünü söylemekte, inanmayanlara da Bitpazarına gidip görebileceklerini eklemekteydi. Yazısının devamında şehirdeki bayram konuşmalarını şöyle veriyordu:

– *Ayol bayrama ne yapacağız?...*

– *Hiç!... ben hani şu benim sarı ipekliler vardı ya; işte onların eteklerini düzelttim... Kollarını söktüm, biçimini değiştirdim. Eteklerinden bir parça alıp yaka yaptım...*

– *Ya çocuğa?*

– *Benim yeşil yünlü eskimişti. Onu kestim de yaptım... Hem de ne güzel oldu, ne yakıştı; sormayın!...*

– *Hay Allah ben de öyle, ben de öyle... Mantoya bir şekil verdim ki sorma gitsin!...*²¹⁷⁵

Kurban Bayramı arifesinde sabahlara kadar davullar zurnalar çalınırdı. Bayramdan iki gün evvel şehre gelecek koyun sürülerini kapamak için şehirde Başdurak, Alipaşa Meydanı, Hisar, Kestane Pazarı camileriyle Tilkilik, Namazgâh, Basmane civarındaki çarşılarla kerestelerle kazıklar çakılarak ağıllar kurulurdu. Bayram arifesi gecesi gençler davul ve zurnalarla şehir dışına çıkarak ilk gelen sürüyü karşılar ve davullarla şehre getirirlerdi. O gece sabaha kadar sürülerin gelmesi devam eder ve sürüler yollarda gözlenerek seyredilirdi. Arife günü alışveriş başlardı. Koyunlar kırmızı, mavi, mor renklerle damgalanmış ve bölmelere konmuş olurdu. Kırk kuruştan yüz kuruşa kadar satılırdı. Koyun, bekleyen hamalın sırtına verilerek evlere yollanırdı. Yeni gelin ve nişanlılara “*telli kurban*” giderdi. Yollarda telli koyun seyretmek bu bayramın başlıca zevkleri arasındaydı.²¹⁷⁶ Mayda, ekonomik seviyesi yüksek olan ailelerin 7-8 tane koyun aldığını ve bunların kesilerek başta semt karakolu olmak üzere dağıtıldığını aktararak şöyle devam etmektedir:

²¹⁷⁵ Anadolu, 26 Birincikânun 1935.

²¹⁷⁶ Ege, a.g.e., s. 24; Morali, a.g.e., s. 8; Gündem, a.g.e., s. 109.

Kurban Bayramı'nda ilk gün kimse kimseyi ziyaret etmezdi çünkü hemen bütün evlerde kurban telaşı olurdu. İkinci veya üçüncü gün misafirlere yemekler hazırlanarak ikram edilirdi. Kurban kesildikten sonra dağıtılır çok az bir kısmı ev sahibine kalırdı. Kurban etinden Surra (Kaburga Dolması), işkembe çorbası ve bumar dolması yapılırdı. Bunların dışında bugün tatlı olarak bilinen Gerdan tatlısı yapılırdı.

Bahsedilen gerdan tatlısı kurbanın boynundan alınan etlerin şekerle harmanlandıktan sonra erik, üzüm, kayısı gibi kuru meyvelerle karıştırılmasıyla yapılıyordu. Kalan et üzeri yağlı olduğu için bozulmuyor, istenilen miktarda alınıyor, ısıtıldıktan sonra ekmek banarak yeniliyordu.²¹⁷⁷

1929 Ekonomik Bunalımı özellikle Kurban Bayramı'nı çok etkiledi, şehirdeki yaygın fakirlik kurban kesmenin önündeki en büyük engel oldu. Dolayısıyla 1930'ların başında kentli bayramı çok da mutlu geçirememektedir. Konuyla ilgili Anadolu gazetesi bu bayramın önceki bayramlara göre neşesiz geçtiğini ve bayram coşkusunun yalnızca çocuklara mahsus kaldığını belirtmekteydi. Gazete bunun başlıca sebebinin de halkın ekonomik durumunun son derece bozulmasından dolayı Kurban kesememesine bağlamaktaydı. Hatta gazete böyle zamanlarda halkın neşelenmek için alkol tüketimini artırdığını söylüyordu. Nitekim halkın işsiz ve ekonomik durumunun kötü olması birtakım vahim olayları da beraberinde getirmişti. Bunun bir örneğini Anadolu gazetesi: “*Feci bir intihar, kurbanlık koyun alamayan genç bir koca karısının kurbanı oldu...*” başlığıyla vermektedir. Söz konusu haberde İkiçeşmelik'te oturan Hasan oğlu Kerim isimdeki genç kalbine sapladığı bıçakla intihar etmişti. Tütün kumpanyasında çalışan yeni evli koca, fakirlikten karısının kurbanlık koyun alma isteğini yerine getiremeyince çareyi intiharda bulmuştu.²¹⁷⁸

Halkın bayram günlerinde gezinti yaptığı yerlerin başında Kordon ve Bahri Baba Parkı gelmekteydi. Ayrıca Karşıyaka, Bornova, İnciraltı, Pınarbaşı ve Buca gibi yerlere yapılan günlük gezilerle, Karşıyaka ve yalılara vapur seyahatleri halkın bir numaralı bayram eğlenceleri arasında yer almaktaydı.²¹⁷⁹ Anadolu gazetesi 1930 yılındaki bayram için bir çekiliş yaptı. Büyük alaka uyandıran çekilişe 3.227 kişi

²¹⁷⁷ Ayşe Mayda, 28.02.2016 tarihli görüşme.

²¹⁷⁸ **Anadolu**, 13 Mayıs 1930.

²¹⁷⁹ **Anadolu**, 13 Mayıs 1930.

katıldı. Birinciye Omega markalı bir adet altın kaplama saati Muğla'da Karaova Nahiyesi Müdürü Galip Bey, ikinciye Sahibinin Sesi markalı bir adet gramafonu İzmir'de Karantina'da oturan Mehmet Eşref Bey, üçüncüye AEG markalı vantilatörü Mustafa Kemal Paşa kazasında manifaturacı Hüseyin Nurettin Bey mağazasında Celal Bey kazanmıştı. Beşinci ve altıncıya da EVİRŞAP markalı birer adet dolma ve kurşun kalem isabet etti.²¹⁸⁰

İzmir'de yaşayan çok farklı etnik ve dinsel gruba paralel olarak dini veya resmi bayramlar, özel günler çeşitlilik kazanmaktadır. Bu alanda özellikle Rumların bütün diğer toplumlardan daha fazla bayram ve özel günü kutladıkları bilinmektedir. İzmir'de Rum takvimi, hepsi tatil olarak kabul edilen sayısız dini bayramları ve aziz günlerini içermekteydi. Bu takvim, yine pek çok tatil günü içeren Latin Katoliklerinkiyle de çakışmadığından, İzmir'de tatil günü kabul edilen ve hemen hemen tümüyle her türlü işin bırakılarak dinlenildiği günlerin sayısı belki de dünyanın herhangi bir kentinde rastlayabileceğimizin çok üstündeydi.²¹⁸¹ İncelediğimiz dönemde varlığını koruyan bayramlarından bazıları şunlardı: “Meryem'in mader-i mesih olduğunu tezkâr”, “Beşaret-i haml-i Meryem”, “İyd-i Tecelli”, “İyd-i Bekâret”, “Haçın suya atılması ve İsa'nın doğum günü” (9 ocak) “İy-i Havvariun”, “İyd-i ekanim-i müşterek”; Yahudilerinse “Hamursuz”, “Kurban”, “Kamış”, “Çorap”, “Şeker” bayramları ile Paskalya ve yortuları vardı.²¹⁸² 19 ve 20. yüzyılda İzmir'de Rumların Paskalya ya da diğer dini bayram kutlamalarının genelde yabancılarca bile endişeyle karşılandığı ve bu gibi durumlarda sokaklara çıkılmak istenmediği bilinmektedir. Konu ile ilgili olarak Nail Moralı şunları söylemektedir:

*Rumların Paskalyaları sinirlerimizi perişan edecek şekilde şımarıklık, saygısızlıklar içinde geçerdi. Türklerin Rumlarla karışık oturdukları semtlerde kilise çanlarının durmadan çalması, silah, çatlar-patlar sesleri, gürültüleri çekilir şey değildi.*²¹⁸³

Genelleme yapmak gerekirse, İzmirli Rumların geleneksel neşe ve coşkunluklarının, özellikle Paskalya süresinde daha da arttığının hemen bütün

²¹⁸⁰ Anadolu, 7 Mayıs 1930.

²¹⁸¹ Beyru, a.g.e., s. 316.

²¹⁸² Necdet Sakaoğlu, “Bayramlar da Değişti”, 75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 112.

²¹⁸³ Moralı, a.g.e., s. 11.

anlatımlarda belirtildiği söylenebilir.²¹⁸⁴ İzmir’de yaşayan Rumlar incelenen dönemde bayramlarını yapmaya devam etmişlerdi. Bütün Hristiyanlar bayramda şekerli ve kırmızı yumurtalı çörekler yapmakta ve kiliselerde ayin olmaktaydı.²¹⁸⁵ Rumların bu fazlaca gürültülü bayram kutlamalarına karşın, İzmir’de Ermenilerin ve Musevilerin bayramlarını çok daha sakın ve abartısız bir şekilde geçirdikleri görülür. Yahudi bayramlarından Hamursuz Bayramı kırk gün sürerdi. Museviler bu bayramda fırıncıdan ekmek almazlar, hususi yapılan tuzsuz ekmekleri yerlerdi. Çardak Bayramı ise en çok ilgi çeken bayramlarıydı. Evlerinin taraçalarına, balkonlarına veya pencere önlerine yeşillikler, çiçekler ve renkli kâğıtlar koyarak süslerler ve bunların içine veya önlerine oturlardı. Ayrıca bir yıldız doğuşundan 24 saat sonra tekrar yıldız doğuşuna kadar devam eden “*Bayıldım Oruç*” bayramları vardı.²¹⁸⁶

İzmir’de yerleşmiş Levantenler için de yılın en eğlenceli günleri Noel ya da Paskalya sıralarına rastlayan karnaval dönemleriydi. Yeni yıl ve Noel, yabancılar arasında çeşitli balo ve yemeklerle yapılan kutlamalarla öteden beri yaygınken, Türkler arasında yeni yıla girmenin bir eğlence haline dönüşmesi daha çok yenidir. Yeni yıl 30’lu yıllarda İzmirliilerin gündelik hayatında eğlenilerek partilerle ve balolarla ya da ev toplantılarıyla karşılanan bir gün olarak yaygınlaştı. Gazeteler yeni yılın ülkemize mutluluk getirmesini dilemekte ve İzmir halkı bütçesine göre şehrin her tarafına dağılmış mekânlarda yeni yılı uğurlayan eğlenceler yapmaktaydı. Yeni yılı eğlenerek karşılamak isteyen müşteriler için gazinolar ve oteller de reklam vermekte, en ucuzunun kendilerinde olduğunu iddia etmekteydi. Örneğin Şehir Gazinosu, Yılbaşı programının sabaha kadar süreceğini taahhüt ediyor ve ücretlerini açıklıyordu: “*Gece yemeği tabldot 150 kuruş, yerli şarap şişe 150 kuruş, Fransız şarapları (en az on yıllık) 250 kuruş, viski soda ile 100 kuruş.*”²¹⁸⁷ İlerleyen yıllarda eğlence mekânları arasındaki rekabet arttı. Gazinolar, oteller “*en muhteşem*” baloyu hazırlamak için adeta birbirleriyle yarışmaktaydı:

Yılbaşı gecesi Fuar Gazinosu’nu salonlarında senenin beklenen en muhteşem balosu. Bu balo için Avrupa’dan bilhassa getirtilen Revü heyeti ve şehir gazinosu artist kadrosunun herkesçe beğenilen

²¹⁸⁴ Beyru, a.g.e., s. 332.

²¹⁸⁵ Anadolu, 21 Nisan 1930.

²¹⁸⁶ Ege, a.g.e., s. 26.

²¹⁸⁷ Yeni Asır, 26 Kânunuevvel 1935.

*numaraları. Dans, Kotiyen, eğlence, neşe, İzmir’de hiç görülmemiş dekor ve süprizler... Salonların konforu için her türlü tertibat alınmıştır.*²¹⁸⁸

Yılbaşı biletleri oldukça rağbetteydi. Örneğin 1935 yılı yılbaşı Tayyare piyangosunda 500 bin liranın henüz kime düştüğü anlaşılamadıysa da sonraki ikinci büyük ikramiye olan 200.000 lira Erkek Lisesi muallimlerinden Bay Çiftçi Necati ve kimyager Baya Salahaddin ile üç arkadaşına düştü. 20.000 lirayı kazananlar 23.253 numaralı bileti hep birlikte alan 11 kişiydi. Bunlar Bayan Matilda ve Polin Danto ile Bay kunduracı Mehmet, Romani, Davi Ventora, Konyalı Mehmet, İsrail, Salih, Asım, Kemal, Kuriyel ve fırıncı Salih’ti. 15.000 lirayı 1883 numaralı bilet sahibi tütün kumpanyasında eksper Bay Jakob Abuvaf kazandı.²¹⁸⁹ Her geçen yıl bilet alanların sayısı artmaktaydı. Hatta 1937 yılında bu artış geçen yıllara nazaran yüzde otuz oranında olduğundan bilet kalmadı.²¹⁹⁰

1938 yılbaşında kentte neler olduğunu, halkın nerelerde eğlendiğini ve yeni yılı karşıladığını Yeni Asır şöyle anlatmaktadır:

Radyolar nefis müzik ziyafeti çekiyorlar, dünyanın en maruf orkestra, caz takımları, tanınmış kompozitörler radyoda kendilerini dinletiyorlar. Bilhassa Bükreş, Peşte ve Viyana radyoları coşuyor. Piyango sonuçları da merakla bekleniyor. Piyango gişeleri aranarak ikramiye çıkıp çıkmadığı soruluyor. Halkevinde İzmir’in ilk ve ortaöğretim öğretmenleri birlikte eğleniyorlar. Ankara Palas salonu dolup dolup boşalıyor, pisti kalabalıktan dans edilemez hale geliyor. Adım atacak yer olmadığı için dans eden çiftler cazın havasına uyarak yalnız omuzlarını oynatabiliyorlar. Memleketin ve salonların en tanınmış simaları yılbaşı gecesini Fuar Gazinosu’nda geçirmişlerdir. Burada azami resmiyet hâkimdi. Bununla beraber gece yarısından sonra neşeli dakikalar geçirmişlerdir. İzmir Palas dolmuş taşmış, Memleket Hastanesinde ise doktor ve hemşireler aileleriyle birlikte eğlenecekleri

²¹⁸⁸ Yeni Asır, 21, 31 İlkânun 1937.

²¹⁸⁹ Anadolu, 2 Kânunusani 1935.

²¹⁹⁰ Yeni Asır, 29 İlkânun 1937.

*bir salon ayrılmıştır. Burada sabaha kadar eğleniyorlar. Buca, Bornova Karşıyaka da eğlencenin doruğa çıktığı yerlerdi.*²¹⁹¹

Yukarıda bahsedilen kutlamaların dışında İzmir’de mayıs ayının ilk gününe denk gelen Bahar Bayramı kutlanmaktaydı. 1920’li yıllarda Mektepliler Bayramı olarak kutlanan bu bayram daha sonra Bahar Bayramı adını aldı. O gün resmi daireler kapanmakta havanın güzel olmasını fırsat bilen İzmirli Kızılçullu, Buca, Bornova, Karşıyaka, İnciraltı, Bozyaka gibi mesire yerlerine giderek açık havada güzel bir gün geçirmektedirler. Öğrenciler de öğretmenleriyle birlikte yeşillik, kırılık alanlara giderek bütün yılın yorgunluğunu atmaya çalışmakta doğayla baş başa bir gün geçirmektedirler.²¹⁹²

*5 Mayıs Talebe Bayramı çok parlak bir surette tesit edilmiştir. Bütün lise ve orta mekteplerin Buca ve çeşitli yerlerde piknikler, kamplar düzenleyerek kutladıkları bayramdır. Erkek lisesi, muhtelif orta mektep ve ticaret mektebi izcileri bir gece evvel çamların altında kamp kurmuş ve geceyi orada geçirmişlerdir. Orta mektepler talebesi dün saf bir havada çok güzel eğlenmişlerdir. Mektepler talebesi ardasında samimiyet tesisine yarayan talebe bayramı münasebetiyle vilayet ve Belediye erkânı ile gazetecilere muhtelif mektepler tarafından ziyafet çekilmiştir. Talebeler akşama kadar eğlenmiş ve akşamüzeri muallimleriyle birlikte mekteplerine dönmüşlerdi.*²¹⁹³

Son olarak burada bahsedilebilecek bayram, İzmir’de yaşayan zencilerin kutladığı Dana Bayramı’dır. Daha çok Temaşalık, Mızraklı ve Yapıcıoğlu’nda ayrı ayrı topluluklar halinde yaşamaktaydılar. Her topluluğun bir lideri “Gudye”si bulunmaktaydı. Şehirde çeşitli işlerde çalışanlar fakat daha ziyade yaz aylarında orak ve ziraat işleri için şehri terk ederlerdi. Şehirden ayrılmadan evvel bahar başlarken halk arasında “Dana Bayramı” denilen bayramlarını yaparlardı. Her topluluğun ayrı bayram yerleri ve günleri vardı. Bu bayramlar üç hafta sürer, birinci hafta davullar ve bayraklarla şehir içinde mahalleler dolaşılır para, şeker ve pirinç gibi şeyler toplanırdı. İkinci hafta alınan dana bu davullu kafiye katılır süslenir “lülü” sesleri

²¹⁹¹ **Yeni Asır**, 2 Sonkânun 1938; **Anadolu**, 1 Kânunusani 1938.

²¹⁹² **Yeni Asır**, 2 Mayıs 1936; 2 Mayıs 1937.

²¹⁹³ **Anadolu**, 7 Mayıs 1930.

ve oyunlarla tekrar mahallelerde gezdirilir. Camii, tekke ve türbeler ziyaret edilerek dana takdis edilirdi. Üçüncü hafta dana kesilir, şenlikler gecelere kadar sürer sonra yemekler yenirdi²¹⁹⁴.

7.2.2.2. Milli Bayramlar

Bizdeki ilk ulusal bayram, 23 Temmuz 1908 tarihli Hürriyet Bayramı, ya da doğuşundaki yasal adıyla “*İyd-i Milli-yi Osmani*”ydi. O zaman bu bayram için yasa çıkartanlar, Meşrutiyet’in yeniden ilanının bir bayram nedeni olmasını “*Millet-i Muazzama-i Osmaniye’nin hüccet-i katia-i hâkimiyet ve berat-ı necat-ı hürriyeti olan Kanuni Esasi’nin tekrar ilanı*” (Büyük Osmanlı ulusunun, tam egemenlik ve özgürlüğe kavuşmasının kesin belgesi olan anayasanın yürürlüğe girmesi) ile açıklamışlardı.²¹⁹⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışı ve ardından kurulan ulusal, laik temellere dayanan Türkiye Cumhuriyeti önemli dönüşümlere ve kırılmalara sahne olmuştu. Saltanat ve hilafetin kaldırılması, laik ve ulusal esasa dayanan kanunların yapılması, eğitimin bilimsel ve karma sistem üzerine oturtulması hep bu yeni rejimin önemli kırılma noktalarıydı. 1923 yılındaki Cumhuriyet’in ilanı yüzyıllarca hükmetmiş bir imparatorluğu geride bırakıp yerine kendilerine kalan topraklarda yeni bir yurt inşa etmek isteyen Türk halkı için yaşamsal bir önem taşımaktaydı. Erkan Serçe’nin de ifade ettiği gibi o günlere kadar “*padişahım çok yaşa*” diye bağırان insanlar “*yaşasın cumhuriyet*” sloganını haykırmaya başlayacaklardı. Dolayısıyla Cumhuriyet ve devrimlerinin monarşinin yerine geçmesi sürecinde bayramlar, topluma yeni rejimin duyurulması ve onun benimsetilmesi açısından son derece işlevliydi. Milli bayramalar çocuklarımıza milli duyguların, milli benliğin, milli varlığın aşılmasında en etkin yol olarak görülüyordu. O günlerin teknolojik olanakları düşünüldüğünde, radyosu bile olmayan bir iktidarın bunu topluma nasıl anlatacağını düşünmek, sorunun boyutlarını kavramaya yardımcı olabilir. İşte bu noktada tören ve ritüellerin işlevi kendiliğinden belirginleşmekteydi. Cumhuriyet’i kabul ve ilan eden kadrolar, bu tür kutlamaların işlevini bildiklerinden, daha savaş yıllarında bile bir ulusal gün ilan etmek ve bunun halkın katılımıyla kutlanmasını sağlamak

²¹⁹⁴ Ege, a.g.e., s. 27; Moralı, a.g.e., s. 12.

²¹⁹⁵ Sakaoğlu, a.g.m., s. 115.

istemişlerdi. Fakat bu hem seçilen günler üzerinde kesin bir uzlaşma olmamasından hem de savaş yıllarında kutlamaların anlamlı bulunmamasından dolayı, ısrarla takip edilen bir konu niteliği kazanamamıştı.²¹⁹⁶

29 Ekim 1923’de Cumhuriyet’in ilan edilmesi Türkiye’nin rejim sorununu ortadan kaldırdığı gibi başta Mustafa Kemal olmak üzere devrimci kadronun çağdaş bir ulus devlet inşa etmesinin de en önemli altyapısını oluşturmaktaydı. Artık bundan sonra ortaya konacak ilkeler kuşkusuz ulusal, laik ve çağdaş bir cumhuriyet yaratmak için olacaktı. Cumhuriyet Bayramı kutlamaları bu noktada yeni devletin benimsetmek istediği yeni rejimi kitlelere en kolay anlatabileceği zamandı. Ulusal bayramların önemi de şüphesiz buradan geliyordu. Meclis 19 Nisan 1925 tarihli 106. toplantısında 29 Ekim’in Cumhuriyet Bayramı olarak kutlanmasını kabul etmişti.²¹⁹⁷ Böylece yasalaşan kutlama programları bir sonraki yıl uygulamaya konulmuştu. Milli bayramlar düşünüldüğünde İzmir’in hem Mustafa Kemal için hem Cumhuriyetçi kadro için ayrı bir yeri vardı. Burada başlayan işgal Kurtuluş Savaşı’nı başlatmış yine buradan kovulan düşmanla Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi Cumhuriyet’in ilk yıllarında özellikle Mustafa Kemal, yeni kurulacak rejimin hemen bütün önemli açıklamalarını yine buradan yapmış, siyaseten İzmir ağırlığını uzun bir süre korumuştur. İşte bu noktada milli bayramların İzmir’de gerektiği şekilde kutlanması Ankara Hükümeti için ayrıca bir önem teşkil etmişti. Halkın geniş katılımının istendiği bu bayramlar 20’li ve 30’lu yıllar boyunca her geçen yıl bir öncekinden daha görkemli ve geniş kitleleri kucaklayıcı biçimde gerçekleştirilmişti.

İzmirliiler için son derece önemli olan 9 Eylül Kurtuluş Bayramı, 9 Eylül 1922’de kurtuluşun gerçekleşmesiyle başlamıştı. Türk ordularının İzmir’e girmesiyle halk sokaklara dökülmüş, gece yarısına kadar kutlamalarını sürdürmüştü. Evlerine girmek istemeyen İzmirliiler, ertesi gün gelecek Gazi Mustafa Kemal’i karşılamaya hazırlanmaları için zorla evlerine gönderilebilmişti. 10 Eylül günü Gazi’nin İzmir’e girişi son derece görkemli olmuş, Konak Meydanı’nda toplanan kalabalık, kurtuluşu kendiliğinden bir bayram olarak kutlamıştı. Bu tarihten itibaren her yıl 9 Eylül

---

²¹⁹⁶ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 41.

²¹⁹⁷ Sabri Yetkin ve Fikret Yılmaz, **Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Kutlamaları**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s. 19.

günleri İzmir’de son derece renkli geçit törenleri, halkın katılımı, hatta Ege bölgesinin çeşitli yerlerinden insanların İzmir’e akmasıyla Konak Meydanı’nda Kurtuluş Bayramı olarak kutlanmıştı.²¹⁹⁸ İlerleyen yıllarda 9 Eylül Kurtuluş Bayram’ı İzmir’e yurdun dört bir tarafından gelen misafirlerin katılımıyla coşkuyla, gururla kutlanmaya devam etmiştir. Kurtuluş günü yaklaştıkça gelen misafirlerle birlikte sokaklar, çarşılar, arabalar ve tramvaylar, kısaca her yer tıklım tıklım dolmaktaydı. Milli duyguların kabardığı zafer günlerinde, İzmir ve çevre halkının bu duygularına cevap verebilmek için bütün İzmir sinemaları, kahraman Türk ordusunun Kurtuluş Savaşı’ndaki hikâyeleri, düşmanın esareti, Yunan ordusunun denize dökülüşü, heyecanlı savaş sahnelerinin yer aldığı filmleri 9 Eylül’den itibaren gösterime sokmaktaydı. Elhamra, Tayyare ve Lale sinemalarında 3 matine halinde gösterilen 2.500 metrelik filmler, halkın bu özel günde kabaran duygularının daha da coşmasına neden olmaktaydı. Eğlence sektörünün nabzının attığı Kordon’da ve ailelerin gezinti alanı haline gelen Bahri Baba Parkı’nda müthiş bir hareketlilik gözlenirdi. Birinci Kordon’da Pasaport karşısında yer alan Türkoaz Barı’nda 9 Eylül için balolar düzenlenirdi. O dönemde İzmir’in tek aile bahçesi olan Bahri Baba Parkı Gazinosu ise halkın zevkini ve neşesini bir kat daha artırmak için büyük fedakârlıklar yaparak meşhur radyo sanatçılarından Bayan Fahriye ve Bedriye Süheyla gibi ses kraliçelerini ve bütün Türkiye’ce tanınmış saz heyetini getirtmişti.²¹⁹⁹

9 Eylül hazırlıkları için çeşitli dernek ve kuruluşlar yoğun bir çaba içine girmekte her kesim kendi faaliyeti doğrultusunda birtakım hazırlıklar yapmaktaydı. Örneğin Kolonyacılar Cemiyeti bayramda halkın üzerine toz halinde kolonya sıkılmasına ve esans kokulu kartlar dağıtılmasına karar verirken; Kemeraltı şerbetçileri kurtuluşun şerefine bedava şerbet dağıtmaktaydı.²²⁰⁰ Veremle Mücadele Cemiyeti dağıttığı rozetlerle yardım topluyor, Himaye-i Etfal Cemiyeti de Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya’nın da davet edildiği güreş müsabakaları düzenleyerek etkinlikleri çeşitlendiriyor, uluslararası bir boyut kazandırıyor. Ticaret Odası’nın hazırlıkları daha geniş kapsamlıydı. 9 Eylül gününe özel kentin hem ekonomik ve sosyal olarak tanınmasını sağlayacak hem de kent belleğinin oluşturulmasına katkı sunacak broşürler hazırlatmıştı. Bu broşürler Fransızca ve

²¹⁹⁸ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 42.

²¹⁹⁹ Umut Uğur Dikçam, **İzmir’de 9 Eylül Kutlamaları**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2012, s.s. 38-39.

²²⁰⁰ A. Nedim Atilla, “Şerbet Şehir”, **İzmir Life**, Ekim, 2005, s. 37.

İtalyanca olarak bastırılıp Paris ve İtalya'daki ticaret kuruluşlarına gönderilmişti. CHF Esnaf ve İşçiler bürosu 1935 yılı 9 Eylül'ünde fakir işçi ve esnaf çocuklarını baştan aşağı giydirmiş ve öğlen yemeği vermişti. Ayrıca demiryolu şirketi indirimli tarifeler uyguluyor, özel seferler tertip ediyordu. Herkes kişisel ve kurumsal olarak bu güne özel birtakım etkinlikler gerçekleştiriyor ve kendilerince özgürlüğün tadını çıkarıyorlardı. 9 Eylül gününe olan şükran borcunu ödemek ve o önemli günü daha da anlamlandırmak isteyen bir diğer girişimci de Kimyager Abdüsselam Akgünlü idi. 9 Eylül Kurtuluş Bayramı şerefine gün bütün tahlilleri bedava yapacağını gazete ilanları ile duyuran Kimyager Abdüsselam, 1934 senesinde ücretsiz yapacağı tahlil süresini bir haftaya çıkardı, 5-11 Eylül tarihleri arasında yapacağı bu hizmeti halka duyurmak için yine gazete sütunlarını kullandı. 1935 senesinden itibaren eczanesinde, geçim zorluğu çeken hastaların reçetelerini herhangi bir karşılık beklemeden hazırlamaya başladı. Sünnetçi Süleyman Muftıç Efendi de 9 Eylül şerefine 6 Eylül 1934 tarihinden itibaren Eylül ayının sonuna kadar kendisine müracaat edecek zengin ve fakir bütün çocukları herhangi bir karşılık beklemeden sünnet etmeyi vaat etti, sünnet makinesi mucidinin bu hayırlı karar ve fedakârlığı gazetelerde takdirle karşılandı.²²⁰¹

9 Eylül'de yapılacak kurtuluş programı etkinlikleri ve törenler halk, resmi organlar ve çeşitli kuruluşlarla işbirliği içerisinde İhtifal Heyeti oluşturularak hazırlanıyordu. İzmir'de 9 Eylül kutlamalarında genel olarak şöyle bir sıra izlemekteydi:

O günler yangın yeri hariç olmak üzere bütün Karşıyaka, Güzelyalı şimdiki Hükümet Konağı ve Kemeraltı, Namazgâh, Karataş ve Kadifekale bayraklar, renkli kâğıtlar ve İstiklal Savaşı komutanlarının renkli ve çerçeveli resimleri ile süslenirdi. Ev ev, sokak sokak ve mahalle mahalle İzmir bir gelin gibi süslenirdi. Daha 3 Eylül sabahında civar kasabalardan kadınlı erkekli büyük bir kalabalık gelerek Basmane ve Kordonboyu'nda konaklardı. Oteller hınca hınç dolardı. 9 Eylül sabahı İzmirliilerin de iştiraki ile bu kalabalıklar bütün Kordonboyu ve Hükümet önünü doldururdu. Tören Halkapınar Şehitliği'nden kalkan Süvarilerin Birinci Kordon'dan doludizgin geçmesi ile başlardı. Hükümete bayrak

²²⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Dikçam, a.g.e., s.s. 32-38.

çekilirken yer yerinden oynardı. Esas parlak törenler, resmigeçit alayının öğleden sonra Kondorboyu'ndan geçmesi ile olurdu. Halk sabahtan öğleden sonraya kadar resmigeçitleri beklerdi. Herkes kaptığı köşeyi kaptırmamak için saatlerce beklerdi. Evvela askeri birlikler geçerdi. Sonra sivil öğrenciler geçerdi. Okullarda hazırlıklar aylar önce başlardı. Misak-ı Milli İlkokulu at arabalarının üzerinde temsil ettiği kurtuluş savaşı canlı tabloları ile halkın en büyük ilgisini çekerdi. İzmir'in işgalini canlandıran Hasan Tahsin tablosu, yaralı bir askerin güzel hemşireler tarafından tedavisini gösteren Kızılay tablosu ve bir Türkiye haritası ve elinde bir yazılı levha tutan kızın sembolize ettiği Misak-ı Milli tablosu halk tarafından çılginca alkışlanırdı. Halk kızın elinde tuttuğu Misak-ı Milli yazısını yüksek sesle okurdu. Sonra dernekler ve esnaf birlikleri her sene yeni bir buluşla geçerlerdi. Verem Savaş Derneği, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Şekerciler ve Tatlıcılar Birliği geçerdi. Şekerciler halka şeker atardı. Balıkçılar Derneği arabası elde oltalar, oltaların elinde çipuralarla geçerdi. Hele fırka geçerken "Mustafa Kemal çok yaşa" çığlıkları ile yer gök inlerdi. Rıhtıma bağlı Türk ve yabancı gemiler körfez çatanaları, fabrikalar düdüklere asılır, top sesleri ile yer yerinden oynardı... 9 Eylül geceleri okullarda eğlenceler yapılır ve piyesler oynanırdı. Fener Alayının geçişi halkı bir daha sokaklara döker ve fişekler, maytaplar göğe fırlatılırdı. Halk gecenin geç vakitlerine kadar eğlenir, evine girmek istemezdi. Pazar yerlerinin ortasında ve Maşatlık'ta büyük ateşler yakılır ve körfezdeki gemilerde ışıklarla süslenirdi.²²⁰²

Gündüz yapılan kutlamaların ardından 9 Eylül geceleri bir başka yaşanırdı İzmir'de. Sahil boyunca içleri mumlu fenerlerle, bayraklarla ve renkli parlak kâğıtlarla süslenmiş cumbalı evlerin önünden havai fişekler atılır, eli maytaplı insanlar mahalle aralarından sel gibi akardı. Süslenmiş ve ıslıl ıslıl aydınlatılmış vapurlar uzun uzun düdük çalarak Karşıyaka, Bayraklı, Alsancak ve Göztepe sahillerinde süzüle süzüle ilerlerdi. Halk geç vakitlere kadar körfezde dolaşır, bu

²²⁰² Yaşar Aksoy, **Ege Kültürü**, İnkılap Yay., İstanbul, 1999, s.s. 160-162.

tarihi günün heyecanını ve zevkini sabahlara kadar yaşayarak tezahürat yapardı.²²⁰³ 9 Eylül Kurtuluş Bayramı kutlamaları daha sonra uluslararası bir fuara dönüşecek olan 9 Eylül Panayırı'nın bu tarihe denk getirilmesi ile kentteki ticari, sosyal ve turizm hareketliliği artırdı. Bu dönemde çevre il ve ilçelerden gelen vatandaşlarla şehir tam anlamıyla dolmakta; bütün oteller ve hanlarda yer kalmamaktaydı.²²⁰⁴ Hatta birçok aile evlerini pansiyon haline getirerek gelen misafirlere konaklama hizmeti vermekteydi. Basının büyük destek verdiği ve yayınlarıyla coşkuyu arttırdığı bu günlerde, 9 Eylül Panayırı adeta bir bayrama dönüşüyordu. Kurtuluş Bayramı ticareti canlandırdığı gibi İzmir'in kültür ve eğlence hayatını da canlandırdı, turist akınına neden oldu. Çünkü panayır zamanı İstanbul'dan çeşitli tiyatrolar, sözgelimi Meddah Sururi Bey, Komik Naşit Bey gelmekteydi. Ayrıca garden partiler verilmekte; futbol, güreş ve boks müsabakaları organize edilmekte ve gelen konuklar şehirdeki otel, lokanta, hamam gibi yerleri canlandırmaktaydı.²²⁰⁵

Basının günler öncesinden kutlama programını vatandaşlara duyurduğu kurtuluş bayramı günü gazeteler büyük ve renkli bir sayfa ayırıyordu. Örneğin Anadolu gazetesi 1932 senesinde Kurtuluş Savaşı komutanlarının fotoğraflarını yayınlarak, kutlamalarının eşi benzeri görülmemiş bir kalabalığın katılımıyla yapıldığını duyuruyordu. 10 sene önce bugün güzel İzmir'in nasıl kurtulduğunu hatırlatılıyordu.²²⁰⁶ 1933 yılının 9 Eylül'ü İzmir'de muhteşem bir şekilde kutlandı. Daha sabahın ilk saatlerinde onbinlerce vatandaş İzmir'in anacaddelerini tıklım tıklım doldurmuşlardı. Rengârenk şalvarlı ve yemenili bacılar, göğüslerine onurla tutuşturdukları ay yıldızlı bayrakları ile dedeler, amcalar, dayılar öğle saatlerinde başlayacak zafer yürüyüşünü bekliyorlardı.²²⁰⁷ Zafer yürüyüşü başladığında yer yerinden oynamıştı. Halk geçenlere çiçek atıyor, gökyüzü “*Yaşasın Mustafa Kemal Paşa*” çığlıkları ile inliyordu. Yine bu yıl 9 Eylül Panayırı'nın açılışı yapılacaktı. 9 Eylül Kurtuluş Bayramı şimdiye kadar görülmemiş bir canlılıkla kutlanıyordu.²²⁰⁸ O yıl İzmirli ve kenti ziyarete gelenler, tam 21 eşsiz panayır günü yaşamışlardı. Hele geceleri, kordon boyu ve panayır çevresi bir ışık bahçesine dönmüştü. Atatürk

²²⁰³ Dikçam, a.g.e., s.s. 80-81.

²²⁰⁴ **Yeni Asır**, 9, 11 Eylül 1935.

²²⁰⁵ Fevzioglu, a.g.e., s. 21.

²²⁰⁶ **Anadolu**, 9 Eylül 1932.

²²⁰⁷ **70 Yıllık Sevdâ İzmir Fuarı**, s. 17.

²²⁰⁸ **Yeni Asır**, 11 Eylül 1933.

Heykeli önünde ve denizde hortumla havalara su fişkırtılıyor ve reflektörlerle renkli ışıklar aksettirilerek eşsiz görünüm elde ediliyordu. Türk Deniz Kuvvetleri'nin en güzide savaş gemileri de körfeze demir atmıştı. İrili ufaklı kruvazörlerin ve muhriplerin gündüzleri bayraklarla, geceleri ise renkli ampullerle süslenmesi büyük sükse yapmıştı. Askeri ve sivil bandolar, panayırın çeşitli yerlerinde konserler vererek İzmir Marşı'nı çalıyorlardı. Panayırın çeşitli köşelerinde, soğuk Yamanlar, Foça ve Şaşal suları halka bedava ikram edilmişti.²²⁰⁹

Cumhuriyet Bayramlarına gelince... 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet'in ilan edilmesi Ankara Kalesi'nden 101 pare top atışıyla tüm dünyaya duyurulmuştu. Aynı gece Müdafaayı Milliye Vekâleti, Cumhuriyet'in ilanını ve Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığına seçilmesini, telgrafla İzmir Mevkii Müstahkem Komutanlığı'na ayrıntılı bir biçimde bildirmiş ve İzmir'de 101 pare top atışıyla halkın haberdar edilmesini emretmişti. 29 Ekim gece yarısı İzmir'de patlayan toplar, İzmirliyle Cumhuriyet'i duyuruyordu. Haberi alan İzmir halkı 30 Ekim günü şehri süsleyerek, bir bayram havası içinde Cumhuriyet'i kutlamaya başlamıştı. İşgal ve savaş yıllarından çok çekmiş, yanmış, tükenmiş İzmirliyle, bu mesut olayın anlamını çok iyi biliyor ve geçen kötü günlerin acısını unutmak istercesine, kendiliğinden adeta bir bayram düzenlemiş, şenlik içinde Cumhuriyet'in ilanını kutlamıştı. İzmir halkının doğaçlama olarak gerçekleştirdiği kutlamanın yanı sıra, 30 Ekim 1923 günü İzmir Valiliği'nde de resmi bir kutlama töreni gerçekleştirilmişti.²²¹⁰

29 Ekim 1924 yılı ilk kutlamasında Hükümet Meydanı'nda resmi bir tören yapılarak bütün okulların ve cemiyetlerin katılımı sağlanmış, bütün şehir baştanbaşa süslenmiş ve daha sonra da halk sokaklarda kutlama şenlikleri yapmıştı.²²¹¹ 1925 ve sonraki yıllardaki kutlamalar çok daha parlak ve geniş katılımlı hazırlanmıştı. Şehir baştanbaşa süslenmiş, okullarda Cumhuriyet'in anlamı ve önemine dair birçok etkinlik düzenlenmiş; sabah Konak Meydanı'ndaki resmi törenlerden sonra akşam fener alayları ve havai fişeklerle halk doyasıya sokaklarda eğlenerek bağımsızlığını ve yeni rejimini kutlamıştı. Turan Muşkara İzmirliyle 9 Eylül Kurtuluş Bayramı'nı

²²⁰⁹ 70 Yıllık Sevda İzmir Fuarı, s. 18; Yeni Asır, 9, 10, 11 Eylül 1933.

²²¹⁰ Yetkin ve Yılmaz, a.g.e., s.s. 13-14.

²²¹¹ Anadolu, 30 Teşrinisani 1924. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Emin Elmacı, "Cumhuriyetin İlanının İlk Yıldönümü Kutlamaları", ÇTTAD, C. 3, S. 8, 1998, s.s. 55-57.

kutladıkları gibi Cumhuriyet Bayramı'nı da aynı içtenlik ve sevgiyle kucakladıklarını söylüyordu:

*Hatırladığıma göre başlarda Cumhuriyet Bayramları sadece resmi törenleri kapsardı. Kısa sürede Cumhuriyet Baloları yılbaşı baloları gibi en büyük sosyal olaylardan biri haline gelmişti. Yirmili senelerde Karşıyaka'da Cumhuriyet balosu iskelenin karşısındaki Halkevi binasında verilirdi. Kalburüstü aileler davet edilmek için can atarlar, elbiseler diktirirlerdi o gece için. Atatürk Venizelos diyalogu ile Dokuz Eylül'ler hafifletilince Cumhuriyet Bayramları İzmir'de daha büyük önem kazandı. Artık havai fişekler, maytaplar, çarkıfelekler, havada patlayıp açılan yıldızlar, şemsiyeler, coşkuyu arttırıyordu.*²²¹²

Cumhuriyet Bayramı incelenen dönem içerisinde yalnız İzmir merkezde değil, Ege'nin bütün kasabalarına varıncaya kadar birçok etkinlikle halkla birlikte bütünleşerek kutlanıyor etkinlikler düzenleniyordu. Resmi törenlerden sonra okullarda öğrencilere yarışlar, oyunlar, konserler ve akşam da balo düzenleniyordu. Baloya kasabanın ileri gelenleri katılırken geriye kalan halk fener alaylarıyla doyasıya sokaklarda eğleniyordu.²²¹³

1923-1933 arasında Atatürk önderliğinde yapılan devrimlerle Türkiye'de, büyük ölçüde, teokrasiden laikliğe, ümmetten millete geçilmişti. Bu bakımdan Cumhuriyet'in onuncu yılı kutlamaları Cumhuriyet tarihimizde benzeri görülmemiş bir coşkuyla kutlandı. Kutlama hazırlıklarına da çok önceden başlanmış ve "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümü Kutlama Kanunu" 11 Haziran 1933'de Resmi Gazete'de yayınlanmıştı.²²¹⁴ Bütün Türkiye'de olduğu gibi İzmir'de de Cumhuriyet Bayramı'nın 10. yıl kutlamalarının coşkuyla ve geniş katılımı ile yapılabilmesi için gerekli hazırlıklar resmi ve gayriresmi kuruluşlarca yapılmıştı. İzmir'in bu kutlamalardaki ayrıcalıklı yeri onun İstiklal Savaşı ile özdeşleşen yanından geliyordu. Aynı zamanda İzmir savaşıyla yıkıma uğrayan bir kent olarak

²²¹² Muşkara, a.g.e., s. 51.

²²¹³ Aydın Engin, "Bir Ege Kasabasından Üç Cumhuriyet Bayramı Anısı", **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 122-125.

²²¹⁴ Mevlüt Çelebi, "İzmir'de Cumhuriyetin Onuncu Yılı Kutlamaları", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 249.

Cumhuriyet’le yeniden yaratılıyordu. Bu anlamda da yürütülecek çalışmalar gerek Halk Fırkası gerekse belediye ve valilikçe titizlikle yürütülüyordu. Vali Kazım Paşa başkanlığındaki bu çalışmalardan biri, bütün İzmirlinin Cumhuriyet Marşı’nı tek bir ağızdan söyleyebilmesini sağlamaktı. Bunun için Halkevinde kurslar açılmıştı. Ayrıca 1932 yılında İzmir halkının kurtarıcısına şükran borcunu ödemek düşüncesiyle yaptırdığı Mustafa Kemal’in heykeli 1932 yılında Gazi Meydanı’na dikildi, 1933 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları artık burada yapılmaya başlandı. Bu amaçla çalışmalar devam etti, meydan törenlere hazır hale getirildi. Yine okullardaki kutlamalar için dersler 22 Ekim’de kesildi, 29, 30, 31 Ekim günleri konferanslar verildi. Cumhuriyet Balosu için Göztepe Vali Konağı hazırlandı, yaklaşık 150-200 kişilik bir balo düzenlendi.²²¹⁵ Bütün yurttaşların en temiz elbiseleriyle katıldıkları Cumhuriyet Bayramı etkinlikleri kapsamında Birinci Kordon baştanbaşa bayraklarla ve defne dallarıyla süslendi. Sabahın erken saatlerinden itibaren Cumhuriyet Meydanı’na çevre illerden gelen halkın katılımıyla birlikte onbinlerce insan akın etti. Törende Vali Kazım Paşa ile birlikte bütün askeri ve sivil erkân Atatürk Heykeli’nin önünde yerlerini aldılar ve saat 10’da İstiklal Marşı’nın okunmasıyla tören başladı. Daha sonra 50 bin kişi hep bir ağızdan Cumhuriyet Marşı’nı okudu ve geçit töreni düzenlendi. Geçit töreninin ardından Menemen Olayı’nda hayatını kaybeden Kubilay’ın hatırasına Menemen’de yaptırılan anıtın temeli atıldı, gece ise kutlamalar devam etti. Akşam yapılacak kutlamaların mekânlarından biri Göztepe’deki Vali Konağı’ydı. Burada düzenlenen Cumhuriyet Balosu’na kentin ileri gelen aileleri davet edilerek bütün bir gece eğlencenin sürmesi sağlandı. Ayrıca radyodan Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile ilgili konferans dinlendi ve sonrasında 101 pare top atışı yapıldı. Kentin her tarafının ısıltı ısıltı olduğu bu akşam, havai fişek gösterileri de oldukça beğeni topladı. Bu bayramların vazgeçilmezi olan fener alayı asker ve sivil halkın birlikte katılımıyla gerçekleştirildi, kentin dört bir tarafından binlerce insan ellerinde meşalelerle meydana geldi. Halkevinde de müsamere ve konser verildi.²²¹⁶ İkinci ve üçüncü günler bu coşku katlanarak devam etti. Halk sabahın erken saatlerinden itibaren doldurdukları cadde ve sokaklarda Cumhuriyet’in coşkusunu sürdürdü. Bu bayramda, Türkiye’nin her yerinden, sembolik olarak alınan bir miktar toprak Ankara’ya, M. Kemal Paşa’ya

²²¹⁵ Çelebi, a.g.m., s. 251.

²²¹⁶ Anadolu, 30 Teşrinievvel 1933; Yeni Asır, 30 Teşrinievvel 1933.

hediye olarak gönderildi. Toprak alma töreninden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgraf okundu ve çeşitli açılışlar yapıldı. Kutlama heyeti önce otomobillerle Eşrefpaşa'ya giderek belediyece yaptırılan çocuk bahçesinin ve pazar yerinin açılışını yaptı, ardından Tayyare Şehitliği'ne gidilerek çelenk koydu. Ayrıca Çorakkapı'daki parkın ve işçi mahallesinde yaptırılan 400 hanelik mahallenin açılışı yapıldı, tabipler odasının temeli atıldı. Heyet daha sonra Halkapınar'a gelerek burada İzmir'in kurtuluşu için can veren şehitlerin abidelerine çelenk koydu. İkinci gece de halk müthiş bir gece yaşadı. Fener alayı düzenlenerek Cumhuriyet Marşı söylenerek sokaklarda dolaşıldı. Bayramın üçüncü günü İzmir'de maarif şenliği yapıldı. Şenliğin yapıldığı alan 50-60 bin kişi tarafından dolduruldu. İzmir okulları tarafından hazırlanan tarihi temsiller izlenerek Karşıyaka Fevzipaşa İlkokulu ile Bornova Ziraat Enstitüsü'nün açılışı yapıldı.²²¹⁷ Halk kürsüleri de bayramın bir başka etkinliği oldu. Bu kürsüler, Kışla Meydanı, Eşrefpaşa, İkiçeşmelik Meydanı, Alsancak, Tepecik, Tilkilik Parkı, Karşıyaka ve Cumhuriyet Meydanı'nda kuruldu. Üçüncü günün akşamına kadar açık tutulan kürsülere halk yoğun ilgi gösterdi.²²¹⁸ Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları nedeniyle Türkiye'ye birçok ülkeden temsilci geldi ve Ankara'da düzenlenen törenlere katıldı. O dönemin uluslararası ilişkileri içinde, törenler için yurtdışından gelen heyetler arasında en itibarlısı, hiç kuşkusuz Sovyet heyetiydi. General Vorosilof başkanlığında, deniz yolu ile İstanbul'a gelen Sovyet heyeti, buradan demiryoluyla Ankara'ya geçti. Sovyet dostluk heyeti, bu kutlamalar çerçevesinde İzmir'i de ziyaret programına dâhil ettiklerinden, İzmir basını konuyla ilgili her türlü gelişmeyi haber yapıyordu. Sovyet konuklar, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Bey'le birlikte İzmir'e 3 Kasım 1933 günü gelebildiler. Aynı gün yayınlanan Anadolu gazetesinin manşeti "*Doblo Pojalovat-Hoş Geldiniz*"di.²²¹⁹

1930'lu yıllarda artan bir coşkuyla kutlanan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında 15. yıl kutlamalarının da ayrı bir yeri vardı. Cumhuriyet Halk Partisi Cumhuriyet'in 15. yılını 10. yıl kutlamalarından daha üstün bir şekilde yapabilmek için bir dizi hazırlıklara girişti. Küçük yerleşim birimlerine varıncaya kadar halkın coşkuyla kutlamasını ve anlamasını istedikleri Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için

²²¹⁷ **Yeni Asır**, 31 Teşrinievvel 1933.

²²¹⁸ **Yeni Asır**, 29 Teşrinievvel 1933.

²²¹⁹ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 56.

bütün resmi amirliklere direktifler gönderdi.²²²⁰ Üç gün sürecek bayram için İzmir’de yine bütün resmi ve gayriresmi kurumlar, cemiyetler bir araya gelerek bir kutlama programı hazırladılar. Buna göre şehir baştanbaşa donatıldı, muhtelif yerlere meşaleler kondu. Birçok konferans verildi, okul açılışları yapıldı. Diğer yandan halkın bayram tatilinde gezmesini kolaylaştırmak amacıyla körfez vapurları ve tramvaylar, belediye ve özel otobüsler ücretlerini yarıya indirdiler. Posta İdaresi Cumhuriyet’in 15. yılına özel posta pulları bastırdı.²²²¹ Cumhuriyet Bayramı için inkılap ve savaş kartları da basılmakta, bunlar yakınlarla gönderilmekteydi.²²²² Bayram günü ise Atatürk anıtı önünde resmi tören yapıldı, yirmiyi aşkın kuruluş çelenk koydu ve gece de anıt baştanbaşa ışıktandırıldı. Öğleyn radyolarda Dâhiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya’nın söylevi dinlendi, CHP Esnaf ve İşçi Birliği tarafından fakir ve kimsesiz çocuklara giyim yardımı yapıldı, öğleyn belediye evlenme dairesinde, akşam da erkek lisesinde ziyafet verildi, ayrıca 50 çocuk sünnet ettirildi.²²²³ İzmir Halkevi, hapishanedeki 590 mahkûma yemek verdi, Devlet Hastanesi’ndeki hastalar ziyaret edildi. Halkevinde verilen konferans ve halk kürsülerinden halkın taleplerini dile getirmesinin yanı sıra Kız Öğretmen Okulu öğrencilerinin Pınarbaşı köyündeki temsili ve Kültürpark Sineması’nın iki yeni filmi gösterime sokması ayrıca Denizbank’ın düzenlediği deniz eğlenceleri ve havai fişek gösterileriyle kutlamalar sona erdi.²²²⁴ Bu coşku dolu günlerin akşamlarında, her tarafta yakılan meşaleler ve düzenlenen fener alayları ile halk doyasıya eğlendi.

9 Eylül ve Cumhuriyet Bayramlarında coşkunun, gururun doruğa çıktığı İzmir’de 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı (önce Spor ve Atletizm Bayramı) Büyük Taarruz ve 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramları da büyük bir coşkuyla kutlandı. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı basında iki bayramı kutluyoruz şeklinde halka duyurulmaktaydı. Bayram için diğer milli bayramlarda olduğu gibi şehir baştanbaşa donatıldı gece de elektrikle aydınlatıldı. Gündüz şehrin Cumhuriyet, Basmane, Eşrefpaşa, Güzelyalı, Pazaryeri ve Karşıyaka parti alanlarında tören yapıldı, hatipler tarafından söylevler verildi. Çocuk haftası

²²²⁰ Türkan Çetin, “İzmir’de Cumhuriyet Bayramının 15. Yıldönümü Kutlama Törenleri”, *ÇTTAD*, C. 3, S. 8, 1998, s. 61.

²²²¹ *Anadolu*, 29 Birinciteşrin 1938; Çetin, *a.g.m.*, s. 64.

²²²² *Yeni Asır*, 22 Teşrinievvel 1933.

²²²³ *Anadolu*, 29 Birinciteşrin 1938.

²²²⁴ Çetin, *a.g.m.*, s.s. 64-65.

boyunca bu söylevler verilmeye devam etti. 23 Nisan Çocuk Bayramı çocuklara yönelik kimi kolaylıklar ve kent hizmetlerinden ücretsiz yararlanabildikleri günler oldu aynı zamanda. Örneğin 23 Nisan ve 24 Nisan tarihlerinde Kültürpark'a ücretsiz girebilecekler; 25 Nisan saat 12'ye kadar şehrin bütün sinemaları mekteplilere ücretsiz olacaktı. Ayrıca 23 Nisan günü bütün toplu taşıma araçları da çocuklara ücretsiz olacaktı. Aynı gün akşamüzeri 14'ten 18'e kadar Halkevi'nde mekteplilere karagöz oynatılacak ve temsiller verilecekti. Haftanın belirli günlerinde de velilere halkevinde temsiller verilecekti. Belediyenin inşa ettireceği çocuk hastanesinin temeli yine 23 Nisan 1938 tarihinde atıldı, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Karşıyaka'daki çocuk yuvası Vali Fazlı Güleç tarafından açıldı.²²²⁵ Gazeteler bu haftaya yönelik çocuklara özel sayfalar hazırlamaktaydı. Anadolu gazetesi 1937 yılı 23 Nisan'ında çocuklara ayırdığı sayfada, çocuklarla yapılan röportajlara yer verdi ve ne olmak istediklerini, en çok kimi sevdiklerini ve neler istediklerini sordukları anketi yayınladı.²²²⁶ Yeni Asır 1936 yılındaki 23 Nisan sayısında çocukların nasıl yetiştirilmesi gerektiğini konu ediyordu.²²²⁷ Bu günlerdeki etkinliklerden biri de çocuklar arasında yapılan sıhhat müsabakalarıydı.²²²⁸

19 Mayıs Gençlik ve Spor (Jimnastik ya da Atletizm) ya da Hareket ve Jimnastik Bayramı ise yine Alsancak Stadı'nda okulların, kulüplerin ve halkın katılımıyla gerçekleştiriliyordu. Stadyumda düzenlenen resmi tören sonrasında okullar ve sporcular resmi geçitte bulunuyor ve jimnastik hareketleri sergileniyordu. Arkasından çıkan kulüpler de gösterilerini yapıyorlardı. Bütün bir hafta devam eden bayram dolayısıyla çeşitli turnuvalar düzenleniyor, 19 Mayıs'ın anlamı ve Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile başlayan Kurtuluş Savaşı halka okullarda, halkevinde konferanslarla anlatılıyordu.²²²⁹ Stadyumdaki gösterileri izlemeye gelen izleyici sayısı her geçen yıl artmaktaydı. Örneğin 1937 yılında sabahdan halk yanlarına yiyeceklerini alarak stadyuma gitti. 50 bin kişinin izlediği program Vali Fazlı Güleç'in nutkundan sonra başladı ve büyük bir başarıyla sona erdi.²²³⁰ Bu

---

²²²⁵ **Anadolu**, 23, 24 Nisan 1938.

²²²⁶ **Anadolu**, 23 Nisan 1937.

²²²⁷ **Yeni Asır**, 23 Nisan 1936.

²²²⁸ **Ahenk**, 27 Nisan 1929.

²²²⁹ **Anadolu**, 18, 19 Mayıs 1938.

²²³⁰ **Anadolu**, 20 Mayıs 1937.

bayramlarda İzmir Erkek Lisesi, Muallim Mektebi, Kız Enstitüsü etkin bir şekilde yer alıyorlardı.

30 Ağustos Zafer Bayramı diğer adıyla Tayyare Bayramı 26 Ağustos'tan başlayarak basında büyük coşkuyla yer verilen diğer bir milli bayramdı. Büyük Taarruz'un kutlandığı yıldan kaç yıl önce ve nasıl başladığı ile ilgili yazılar yer alıyor, komutanların anlatımları ile fotoğraflarına yer veriliyordu. 30 Ağustos Türk'ün bahtının devrildiği gün olarak halka lanse ediliyordu. Cumhuriyet Meydanı'nda yapılan resmi tören ve askeri kıtaların geçişi ile başlamakta özellikle askerlerin geçişi basın tarafından son derece gururlu bir şekilde anlatılmaktaydı: *“Büyük Zafer günü heyecanla kutlandı. Kahraman ordumuz çelikten kaleler gibi şanlı ve canlı geçerken göğüsler kabardı.”*²²³¹ Ordunun geçişi bütün cadde ve sokakları dolduran halk tarafından alkışlanmakta ilgiyle takip edilmekteydi. Geceleyin şehir elektrikle donatılmakta, fener alayı düzenlenmekte; Şehir Gazinosu, Bahri Baba'da, Halkevi ve Park gazinolarında garden partiler hazırlanmakta ve şehrin muhtelif mıntıkalarında eğlenceler tertip edilmekteydi.²²³² İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte bütün ülkeler gibi Türkiye'de yaklaşan tehlikenin farkında olduğundan havacılığa son derece önem vermektedir. Tayyare Bayramı'nda bir taraftan halka ordunun gücü gösterilerek güven duygusu kazandırılırken diğer taraftan havacılığa destek verilmesi istenmekte ve her yıl şehirlerin aldığı uçaklar merasimle isimlendirilerek orduya hediye edilmekteydi. Bu uçakların isim koyma merasimleri de kentlilerce merakla bekleniyordu. Örneğin 1933 yılında hediye edilen tayyareler şöyleydi: İzmir Tüccar ve Esnafları, Karşıyaka, Bornova, Çine, Sarayköy, İzmir rençberleri ve Manisa.²²³³

İncelenen dönemde kutlanan bir diğer bayram Kabotaj Bayramı (Denizcilik Bayramı)'ydı. Kabotaj Yasası *“Türkiye Sahillerinde Nakliyat-ı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dâhilinde İcra-yı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun”* adıyla 20 Nisan 1926'da çıkmış, 28 Nisan 1926'da Resmi Gazete'de yayınlanmıştı. Kanunla Türk kıyılarında yolcu ve yük taşımacılığı yabancılara yasaklanmış ve bu

---

²²³¹ **Yeni Asır**, 31 Ağustos 1938.

²²³² **Yeni Asır**, 30, 31 Ağustos 1933; **Anadolu**, 29, 30 Ağustos 1937; 30, 31 Ağustos 1938.

²²³³ **Yeni Asır**, 8, 31 Ağustos 1933.

hak Türkler'e ait olmuştu.²²³⁴ Kabotajın ekonomik ve siyasi tarafı bir yana halka dönük bir deniz kültürü yaratabilmek ve günün anlamını halka kavratılabilmek amacıyla 1 Temmuz tarihi devletin yönlendirmesi ve kentlinin katılımıyla coşkulu şenliklere dönüşmüş ve adı Kabotaj Bayramı olmuştu. Türkiye'nin pek çok yerinde olduğu gibi, İzmir'de de deniz bayramları ve eğlencelerinin düzenlenmesinde Teyyare Cemiyeti etkindi. Bu bayram esnasında mümkün olduğunca zengin bir program hazırlanmaya çalışılmıştı.²²³⁵ Söz gelimi 1939 yılı programına göre sabah Cumhuriyet Meydanı'nda Atatürk Heykeli'ne çelenk konuldu ve resmi erkânın katılımıyla bir kutlama programı hazırlandı. Cumhuriyet Meydanı'ndaki resmi programdan sonra Karşıyaka'da şarpi, kürek ve yüzme yarışları yapıldı. Bunlardan sonra halkın büyük keyif aldığı ördek kapma ve yağlı direk yarışları yapıldı. Gece ise Karşıyaka deniz banyosunda bir balo verildi ve geç saatlere kadar eğlencildi. Deniz müsabakalarında kazananlar hediyelerini alırken havai fişek gösterileri halka eğlenceli vakitler geçirtti.²²³⁶

1930'lu yıllarda halkla birlikte kutlanılan günün anlam ve önemi her fırsatta yapılan etkinliklerle dile getirilen milli bayramlar 1950'lerden sonra yavaş yavaş halkın katılımının azaldığı, içinin boşaldığı ve sadece okullarda yapılan resmi törenlere sıkıştırıldı. Bir zamanlar yaşanan coşku azaldı, yerini sadece mecburiyetten dâhil olunan organizasyonlar halini aldı.

7.2.2.3.İncir ve Üzüm Bayramları

İncir ve üzüm temel ekonomisi tarıma dayalı olan İzmir için son derece önemli iki ihraç ürünüdür. Üretiminden ihraç edilmesine kadar uzanan süreçte pek çok iş kolu yaratmış ve bölge insanlarının birçoğu için temel geçim kaynaklarından biri haline gelmiştir. Dolayısıyla bu ürünlerin ilk İzmir'e indikleri gün (Ağustos ayının 15'i ile 30'u arasındaki bir zamanda) incir ve üzüm işçileri bayram gibi bir gün yaşamaktadırlar. İncir, trenin olmadığı zamanlarda en güzellerinin yetiştiği Nazilli'den süslenmiş ve kırmızı beyaz çuvalların içine konulmuş deve kervanlarıyla getirilmekteydi. Trenin ulaşımında kullanılmaya başlamasıyla birlikte şehirde bu

²²³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kemal Arı, **İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj**, İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2009, s.s. 179-180.

²²³⁵ Arı, **a.g.e.**, s. 264.

²²³⁶ **Anadolu**, 2 Temmuz 1939.

törenler yapılmaya devam edildi. İncirin piyasaya indiği ilk gün işçiler davul zurna çalarak çarşıda, mağaza önlerinde dolaşmakta, nakliye arabaları da onları takip ederek mal sevkiyatı yapmakta ve bayramı kutlamaktaydılar. 1925 yılı İncir Bayramı için farklı bir yıl olmuştu. Savaş yıllarının sıkıntılarını aşamayan üreticinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sıkıntıları devam etmiş, bir de 1925'te Geyden Gest adında bir doktorun, Daily Mail gazetesinde Ege incirlerinden son derece kötü olarak söz etmesi ve bunun dış pazarlarda olumsuz etki yapacağı düşüncesi, sıkıntıyı daha da derinleştirmişti. İzmir Ticaret Odası da bu sıkıntılı havayı dağıtmak, incir işiyle ilgili olan üretici, tüccar ve işçilere moral kazandırmak amacıyla, incirin İzmir'e indirildiği ilk günün bir bayram havasında, törenlerle kutlanmasını teklif etmişti. Teklif kabul edilince merasim programları hazırlanmaya başlamıştı.²²³⁷ Böylece 1925 yılından itibaren tam bir bayram niteliğine bürünen bu organizasyon, ilerleyen yıllarda daha ciddiyetle ve halkın geniş katılımıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Böylesine bir organizasyonda incirin borsada satılmaya başlanacağını büyük payı bulunmaktaydı. Bayram programları genellikle Punta (Alsancak), Birinci Kordon, Hükümet Konağı ve çarşı güzergâhında sabah erkenden süslenmiş yetmiş seksen kadar araba ve üç, dört katar deveye yüklenmiş incirin davul zurnalarla, işçi kafilesi ve halkla birlikte çarşıya getirilmesi ile yapılmaktaydı. Binlerce kişinin katıldığı bu törene limandaki gemiler de düdükleleriyle katılıyordu.²²³⁸ 1930'lu yıllarda kimi zaman binalardan atılan konfetiler ve serpatin gibi sevinç alametleriyle her geçen yıl halkın daha fazla katılarak adeta Hükümet Konağı'nın önünde iğne atacak yer bırakmadığı törenlere dönüştü. Benzeri manzaralar, şehir için aynı derecede önem taşıyan üzüm mahsulünün ihracı esnasında da yaşanmaktaydı. Malı yükleyecek olan gemiler rengârenk bayraklarla donatılmıştı. Yeni mahsulü hamal şat ve vapura yüklediği esnada bütün Türk ve yabancı bandıralı vapurlar, düdüklerini öttürerek tezahürata iştirak etmekte yine halkın katıldığı muazzam gösteriler gerçekleşmekteydi.²²³⁹ 1930 yılında Ticaret Odası incir bayramı yapmamaya karar verdi. Bunun sebebi Manisa Ticaret Odası'nın gönderdiği mektuptu. İncir Bayramı yapıldığı halde üzüm bayramı yapılmadığından şikâyet ediyorlar, bazı yerlerde de incir müstahsillerinin kayda tabi olmadan ve yalnız başına incirini İzmir'e göndermek istediğinden bahsediyorlardı. O yıl incir bayramı yapılmadı yerine tüm

²²³⁷ Yetkin ve Serçe, *İzmir Ticaret Borsası...*, s. 108; Atilla, *İzmir...*, s.s. 105-106.

²²³⁸ Yetkin ve Serçe, *a.g.e.*, s. 109.

²²³⁹ *Ahenk*, 24 Ağustos 1929; Karabulut, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında...", s. 143.

meyveleri kapsayacak kuru meyve bayramı adı altında bir bayram yapılacağı bildirildi.²²⁴⁰

7.2.3. Nişan, Düğün ve Sünnet Törenleri

İnsanların gündelik yaşamında bayramlarla birlikte nişan, düğün, sünnet gibi birtakım özel günler hayatı renklendiren, insanları bir araya getiren olaylardır. İzmir’de sünnet düğünleri, gelin çeyiz alayları oldukça tantanalı olmaktaydı.²²⁴¹ Kızlar erken yaşta evlendirilmekte, bu özellikle Ermeni, Musevi ve Rumlarda da benzer şekilde olmaktaydı. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde düğünler genellikle evlerde yapılmakla birlikte bazı hallerde bu genel alışkanlığın dışına çıkıldığını ve düğünlerin ev dışında başka salonlarda da düzenlenebildiği görülür.²²⁴² Evlilikler genellikle görücü usulü olduğundan, düğünden evvel görücüler gidip kızı görmekteydi. Eğer uygun görülürse araya insan koyup önce erkekler söz kesmekte, daha sonra kadınlar aralarına bir de hoca alarak Allah’ın emri Peygamber’in kavli ile kızı istemekteydi. Bundan sonra da nişan yapılmaktaydı. Araya bayram girmesi durumunda karşılıklı hediyeler gönderilmekteydi. Bu dönem sonunda nikâh kıyılmakta ve sonrasında düğün yapılmaktaydı. Düğünler genellikle geleneksel yemeklerin pişirilip kurbanların kesildiği, oldukça masraflı süreçlerdi. Bunun yanında kız ve erkek tarafının birbirine karşılıklı verdiği bohçalar bu masrafları daha da artırmaktaydı. Köylerde ise genellikle 15-16 yaşına gelmiş bir erkek evlilik çağına gelmiş kabul edilmekteydi. Artık olgun kabul edilen erkek çocuğu annesine ve babasına istediği kızı söyler, annesi de yanına birkaç kişi alarak kızı istemeye giderdi. Kız evi kabul ettikten sonra oğlanın annesi ve akrabaları nişan alameti olarak yüzük, küpe veya altın bir hediye kızı takmaktaydı. Bu merasime küçük nişan denmekteydi. Nişan merasiminin tamamlanmasının ardından, oğlan evinin bütün satımı veya harmandan sonra masrafları karşılayabilecek geliri elde etmesiyle alışveriş yapılmaktaydı. Nişanlılık hayatı en aşağı üç dört sene sürmekte ve düğün genellikle erkek askerden geldikten sonra yapılmaktaydı. Köy kızlarının gelinlik kıyafetlerinde eskiye nazaran büyük bir değişiklik göze çarpmaktadır. Önceleri gelinlikler değişik renklerde don ve mintanlardan teşekkül ettiği halde daha sonraları

---

²²⁴⁰ Anadolu, 20 Ağustos 1930.

²²⁴¹ Morali, a.g.e., s. 8.

²²⁴² Beyru, a.g.e., s. 345.

köy kızları gelin oldukları gün, beyaz elbise giymeyi tercih etmişlerdir. Köy düğünü salı günü başlar perşembe akşamına kadar devam ederdi. Düğünlerde iki takım çalgı tutulmaktaydı. Bunun birisi erkeklere, diğeri kadınlaraydı. Yemek içmek ve eğlenenin üç gün sürdüğü bu düğünler de köylü aileleri için büyük bir külfet oluşturmaktaydı.²²⁴³

Medeni Kanunu'nun kabulünden sonra evlenme merasimleri şahitlerin huzurunda kimi zaman belediye nikâh dairesinde kimi zaman da evlerde veya otellerde yapılmaya başlamıştı. Örneğin Yeni Asır muhabiri Adnan Bilget'le Cumhuriyet Kız Enstitüsü öğretmenlerinden Aliye Doğan nikâh dairesinde yapılan törenle gazeteci ve öğretmen arkadaşları hazır bulundular.²²⁴⁴ Başka bir örnek tütün tacirlerinden İsveç Fahri Konsolosu B. Ahmet Borovalı'nın yeğeni Bayan Nahide Borovalı ile yine Yeni Asır muhabiri ve değerli romancı B. Kemalettin Şükrü Orbay'ın evlenme töreniydi. Nikâh Karşıyaka Belediyesi'nde iki tarafın dostları arasında icra edildi.²²⁴⁵ Yine Alaçatı'da manifatura tüccarlarından Bay İbrahim Paker'in kızı Sevim Paker ile kavaf tüccarlarından Aziz Özdizdar'ın evlenme törenleri ise kendi hanelerinde yapılanlardandı. Törende her iki tarafın akraba ve yakın dostları ile şehrin tanınmış simaları bulundu.²²⁴⁶ Çoğu kez bu evlenme törenlerinden sonra akşam eğlence tertip ediliyor yine çiftin yakınları ve kentin ileri gelenleri bu eğlenceye davet ediliyordu:

*Şehrimiz CHP baş sekreteri Zühtü Tüzüntürk'ün kızı Bayan Müyesser ile Denizli deri fabrikası mütehassısı Bay Feyzi Osman'ın akitleri dün gece Karşıyaka Belediye Dairesi'nde icra kılınmış ve genç evliler şerefine dün gece Karşıyaka Kulübü'nde bir eğlence tertip olunmuştur. Her iki merasimde şehrimizin tanınmış simaları hazır bulunmuşlardır.*²²⁴⁷

Başka bir tören Sabiha Güvenç'le Dr. Behçet Uz'un kayınbiraderi Hüseyin E. Buldanlıoğlu'nun nikâhlarıydı. İzmir Belediye Dairesi'nde güzide bir davetli

²²⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Muslu, **a.g.t.**, s.s. 131-140.

²²⁴⁴ **Yeni Asır**, 21 Nisan 1938.

²²⁴⁵ **Yeni Asır**, 19 Haziran 1938.

²²⁴⁶ **Yeni Asır**, 26 Şubat 1938.

²²⁴⁷ **Yeni Asır**, 16 Mayıs 1937.

grubunun huzurunda kıyılan nikâh sonrası danslı bir çay verildi ve geç vakte kadar eğlenildi.²²⁴⁸

Medeni Kanun'un kabulünden sonra resmi nikâh yapmadan sadece dini nikâh yapılması yasaklanmış, böyle bir akdi haber vermeyen muhtarlar hakkında da tahkikat yapılması kararlaştırılmıştı. Uygulama toplumun elit kesimlerinde kabul görmekle birlikte; diğer çoğunluk arasında dini nikâh yaygın bir şekilde devam ediyordu. Bu durumun önüne geçmek için Dâhiliye Vekâleti bir tamim gönderdi. Tamim 1.10.1936 tarihinde yapılan tadilatla birlikte; Medeni Kanun hükümlerine göre evlenmeleri memnu bulunmasına rağmen evlenmiş olanların üç aydan iki seneye ve aralarında evlenme akdi yapılmaksızın dini merasim yaptıranların, iki aydan altı aya kadar hapis cezası ile yargılanacağını bildirmekteydi. Ayrıca vazifelerinde ihmal gösteren muhtarlar da beş liradan yüz liraya kadar ağır para cezası ile mahkûm edilecekti. Tekrarı halinde bu cezaya ayrıca bir aya kadar hapis cezası ilave olacaktı.²²⁴⁹ İlerleyen yıllarda kanunla ilgili yeni bir tamim gönderilerek evlerde yapılan akitlere son verilmesi istendi. Tamime göre evlenecek vatandaşların şehir ve kasabalar da belediye reisliklerine, köylerde ihtiyar heyetlerine müracaatla evleneceklerini bildirmeleri, evlenme akitlerinin belediye dairelerinde veya muhtar ve ihtiyar heyetlerinin toplandığı yerlerde alenen yapılması, evleneceklerin, ihtiyar heyetine gelemeyecek derecede hastalığı doktor raporuyla tespit edilenlerin de evlenme akitlerinin başka bir yerde de yapılabileceği bildirildi. Kanuna rağmen evlenme akitlerinin gene evlerde yapıldığı ve bu vesile ile evlenme memurluğu vazifesini görenlerin de menfaat teminine çalıştığı görüldü.²²⁵⁰

Düğün masrafları dönemin en önemli sorunlarından biridir. Ekonomik krizle çöküntü yaşayan aileler çoğu zaman bu masraflar yüzünden çocuklarını evlendirememekteydi. Dâhiliye Vekâleti bu konuda vilayete bir tamim göndermişti. Tamime göre; düğün merasimlerinde yapılan lüzumsuz ve yıkıcı birçok masrafın hâlâ devam edildiğinin görüldüğü, bu suretle de düğünlerde Meni İsrifat Kanunu'nun 1. 3. 5. ve 6. maddeleri uyarınca halkın bu özeldeki israfını tamamen önleyebilecek mahiyette hükümleri ihtiva etmekte bulunduğunu ve memleketin

---

²²⁴⁸ Anadolu, 23 Teşrinisani 1939.

²²⁴⁹ Anadolu, 9. 3. 1937.

²²⁵⁰ Anadolu, 29 İkincikânun 1939.

ekonomik durumu üzerinde etkili olan bu gibi yıkıcı ananelerin önüne geçilmesi isteniyordu. İdare amirleri ile zabıta teşkilatının bu iş üzerinde doğrudan doğruya alakadar olmaları gerektiği belirtilmekteydi.²²⁵¹

Konuyla ilgili değinebilecek bir başka kutlama da sünnet düğünleridir. Sünnet düğünleri diğer düğünler gibi üç gün sürmekteydi. Sünnet evinin içinde çalgı çalınmakta, içki içilmekte ve köçekler oynanmaktaydı. İçmeyenler gündüz mevlide davet edilmekteydi. Bazen yemek, bazen de lokma verilmekteydi. Çocukların sünnet edildiği akşam çalgı çalınmaktaydı. Gündüz hokkabaz, gece karagöz oynatılmaktaydı. Sünnet çocuğunun babası oğluna mutlaka bir şey bağışlamaktaydı (en çok bağ veya mağaza).²²⁵²

7.3. Moda

7.3.1. Kılık Kıyafet Kanunu ve Giyim Kuşamda Modernleşme

Giyim kuşam, bir toplumun içinde yaşadığı coğrafi koşulların, kültürel ve ekonomik özelliklerinin, sahip olduğu değer yargılarının, gelenek ve göreneklerinin en önemli ve doğal göstergelerinden biridir. Osmanlı Devleti giyim ve kuşamı, çok uluslu yapısının doğal bir sonucu olarak sosyal, ekonomik, dini bir ayrıştırma aracı ve kimlik belirleyici bir unsur olarak ele almıştı. Dolayısıyla kılık ve kıyafet, kişinin dinini, mesleğini, sahip olduğu statü ve hatta ait olduğu sosyal grubu gösteren bir araç haline gelmişti.²²⁵³ Osmanlılarda kıyafet, toplum yaşamının bir ifadesi olup giysinin kumaşı kadar, renginin de bir anlamı vardı ve giyenin ait olduğu toplum düzeyini yansıtmaktaydı. Sarayda giyilen kumaş, biçim ve renkte kıyafeti halkın giymesi yasaklanmıştı. Ayrıca giyenin mevkisi ne olursa olsun, giysileri giydiği yere ve zamana göre değişmekteydi.²²⁵⁴ Osmanlı kadın giyiminde zaman içinde üç tip kıyafet kullanılmıştı. 1-Entari, 2-Şalvar ve gömlek, 3-Ceket ve etek. Sokağa çıkan kadınlar kıyafetlerini ferace veya çarşafı tamamlamışlardı. Feraceler tozpembe, havai mavi, açık yeşil gibi uçuk renkte yapılan bol bir giysiydi. Yüzlerini de yaşmak denilen bir örtü ile örtmüşlerdi. Evde modası pek değişmeyen şalvar giyilmişti.

²²⁵¹ Yeni Asır, 3 Ağustos 1937.

²²⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Muslu, a.g.t., s.s. 131-140.

²²⁵³ Necdet Aysal, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, ÇTTAD, C. X, S. 22, Bahar, 2011, s. 3.

²²⁵⁴ Ayten Sezer Arıç, Atatürk Türkiye’nde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s. 11.

Osmanlı’da her kesimin değişik şekillerde belirlenmiş kıyafetleri vardı. Bunun dışına çıkanlar uyarılıyordu.²²⁵⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nda 17. yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketi önce askeriye, daha sonra eğitim, sağlık, sosyal ve siyasi alanlara yayılmıştı. Askeri alanda yapılan yenilikler giyim kuşamı da etkileyerek, askeri kıyafetin başta fes, Batı tarzı ceket, pantolon ve potin giyilmesi ile sonuçlanmıştı. Daha sonra din adamları, memurlar ve kadınların kıyafetleri yeniden düzenlenmişti. İkinci Meşrutiyet’le birlikte bütün toplumsal kesimlerin daha fazla görünür olmasıyla birlikte kadınlar, toplumsal yaşama daha fazla katılmaya başlamış, bu da kadının toplumsal statüsü ile birlikte kadın giyimini ayrı bir tartışma konusu yapmıştı. Diğer taraftan kadınların çalışma hayatına girmesi çarşaf ve peçe kullanımını daha da azaltmış, Avrupa modasının hâkim olduğu bazı kadın dergilerinde elbise, manto ve tuvalet modelleri de yer almaya başlamıştı. 1912’de ilk olarak Amerikan Elçiliği’nde verilen resmi davete bir Türk kadını peçesiz olarak katılmıştı. Osmanlı Devleti’nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu 29 Ekim 1923 tarihi, aynı zamanda Mustafa Kemal’in ta Erzurum Kongresi günlerinden beri defterinde çağdaşlaşmanın temellerinden biri saydığı giyim kuşam konusunun devrimci bir bakış açısıyla yeniden düzenlendiği yıllardı.

Cumhuriyet’le birlikte çağdaş uygarlığın gerektirdiği adımlar, hayatın her alanında atılmaya başlamıştı. Bu kapsamlı dönüşümde Batılı esaslar dâhilinde toplumun yeniden dizayn edilmesi amaçlanmaktaydı. Atatürk’ün yaptığı yenileşme hareketinin temel amacı genel olarak Batılılaşmış bir ulus yaratmaktı. Atatürk bunu şöyle belirtmişti:

*Efendiler yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkâliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir. İnkılabımızın umde-i asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemeyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir.*²²⁵⁶

²²⁵⁵ Arıç, a.g.e., s. 14.

²²⁵⁶ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, s. 224.

Bu yüzden sadece şeklen değil, kültürü, teknolojisi, eğitimi, yaşayış biçimini de kapsayacak bütünlüklü bir Batılılaşma siyaseti güdüüyordu. Türkiye’de giyim kuşamda yeni dönem 28 Kasım 1925’de çıkarılan Şapka Kanunu ile başladı. Kanunda erkeklerin şapka giymesi kabul edilerek, ceket, pantolon, kravat giymeleri benimsendi. Böylece milletlerarası kılık-kıyafet kabul edilmişti. 3 Aralık 1934 yılında ise “*Bazı kisvelerin giyilemeyeceğine Dair Kanun*” adını taşıyan 2596 sayılı yasa ile bu kez din adamlarının kıyafetleri düzenlendi. Kanunla hangi din ve mezhepten olursa olsun din adamlarının yalnızca ibadet sırasında ve törenlerde özel kıyafet taşımalarına izin veriliyor, bunun dışında dinsel kıyafetlerin giyilemeyeceği hükme bağlanıyordu.²²⁵⁷ Bu dönemde fes rejim için tehlikeli ve eski zihniyetin temsilcisi kabul edilirken, çarşaf da kadın kıyafetinde yüzü örten bir örtü olarak değil, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta yer almasını ve haklarına sahip çıkmasını engelleyen bir tecrit aracı görülmekteydi. Çarşaf ve peçe geri kalmışlığın sembolü diye değerlendirilmiş, kadınların fikren olduğu gibi şeklen de medeni olmaları gerektiği üzerinde durulmuştu. Bu giysilerin İslam’ın bir gereği olmadığı, namus ve iffetin peçede ve çarşafta değil, kadının öz benliğinde olduğu fikri kaydedilmişti.²²⁵⁸

Kadınların kıyafetine ilişkin bir kanun çıkarmamakla birlikte, çarşaf ve peçeyi bırakmaları ve modern giyimi benimsemeleri teşvik edilmiş, bu amaçla özellikle yerel yönetimler ve basın yoluyla kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştı. Özellikle gazetelerle bazı kadın dergilerinin yayınları ve yerel idarelerin aldığı kararların payı oldukça büyüktü. Pek çok yerel yönetim komisyonlarında aldığı kararlarla kadının giyimine ilişkin çağdaş değerlerin yerleşmesini sağlamıştı.²²⁵⁹ Atatürk’ün bu konuşmalarda üzerinde durduğu konu kadın giyiminin sade, çağdaş, aşırıya kaçmadan gelenek ve göreneklere de uygun olması yönündeydi. Hukuksal olarak resmiyet kazanan şapka, artık yeni rejimin simgesi durumuna gelmişti. Şapka Batı tarzı modern modaya uygun giyimin yolunu açmıştı.

İzmir’e gelince... İzmir’de erkekler 19. yüzyılın başında şalvar, gömlek ve başta yumuşak bir takke ya da sarık giymekteydiler. Aslında, bu sıralarda ve daha önceleri kentte bulunan azınlıkların giyim biçimi de bundan pek farklı değildi. Rum,

²²⁵⁷ Aysal, **a.g.m.**, s.s. 18-21; **Yeni Asır**, 5 Kânunuevvel 1934.

²²⁵⁸ Arıg, **a.g.e.**, s. 121.

²²⁵⁹ Arıg, **a.g.e.**, s. 120.

Ermeni ve Musevi azınlıkların Avrupalı giyim tarzına yönelmeleri yine 19. yüzyılın ortalarına doğru kendini göstermiş ve gitgide yüzyıl sonlarında daha da belirginleşmişti.²²⁶⁰ Kadınlar sokakta sadece gözleri görünecek biçimde örtünür, içten kısa ve belde biten bir üst; ama sade dar ve uzun eteklik değil, bol ve modaya uygun Türk şalvarları giyerlerdi. Ancak 19. yüzyılın ortalarına doğru yaşanan Batılılaşma ile birlikte hem erkek hem de kadın kıyafetlerinde birtakım değişiklikler yaşanmaya başlamıştı. Böylece İzmirli kadınlar daha ince peçeler, başlarının bir kısmını açıkta bırakan örtüler örtmeye başlamıştı.²²⁶¹ Mahallerinde yeldirme giyen kadınlar, Meşrutiyet’le birlikte çarşafı, feraceleri ile sokağa çıkabiliyordu.²²⁶² Yaşanan bu değişimi Hans Barth “*Güney Gökyüzü*” adlı kitabında şöyle anlatmaktaydı:

*Fakat her türlü engelleyici önlemlere rağmen, Türk kadınları da emansipasyon konusunda oldukça ilerlemeler kaydetmiş. Artık taşradaki Türk ve Reaya kadınların giydikleri ipek donlar ve iç çamaşırları şehirde yerlerini sırtta çok sıkılarak göğüsleri açıkta bırakan Paris tuvaletlerine ve korselerine bırakmaya başlamışlar... Sayıları şimdilik az da olsa, bazı modern Türk kadınları çağdaşlık düzeyine gelmiş bulunuyor. Onun için de bu çağdaş Türk kadınları eskiden ölüm nedeni olabilecek bir durum olan, bir gâvur erkeğinin karşısına çarşafsız çıkabiliyor.*²²⁶³

Atatürk’ün Kastamonu’da giydiği şapka ile birlikte bütün ülkede olduğu gibi İzmir’de de kent gündeminde de giyim kuşam yeni bir tartışma konusu olarak yerleşmişti. Basında giyim kuşamın modernleşme sürecini destekleyici yazılar yazılmış, hatta bu değişimin daha kolay olabilmesi için halk yüreklendirilmiş, aksi tutum sergileyenler şiddetle eleştiri yağmuruna tutulmuştu. Atatürk’ün İzmir ziyareti şapkanın yaygınlaşmasında büyük bir mesafe kat edilmesini sağlamıştı.²²⁶⁴

Şapka ile birlikte gelen değişim rüzgârları, Türkiye’ye Batılı modanın kapılarını ardına kadar açmıştı. 1920’li yıllarda teknolojiye her savaş sonrasında

²²⁶⁰ Beyru, **a.g.e.**, s. 197.

²²⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Beyru, **a.g.e.**, s.s. 197-210; **Yurt Ansiklopedisi**, s. 4418.

²²⁶² Morali, **a.g.e.**, s. 21.

²²⁶³ İlhan Pınar, “Hans Barth’ın Gözüyle Cumhuriyet Öncesi İzmirli Kadınlar”, **Toplumsal Tarih**, C. 1, Sayı: 5, Mayıs, 1994, s. 21.

²²⁶⁴ İzmir’de Şapka Devrimi ve yankıları için bkz.: Gürcan Bozkır, “Şapka Devriminin İzmir Basınındaki Yankıları”, **ÇTTAD**, C.1, S. 1, 1991, s.s. 113-152.

olduğu gibi ilerleme kaydedilmiş, dokumada yeni teknikler keşfedilerek pratik kullanımlı, yaşamın hızlanan ritmine uygun türde kumaşlar üretilmişti. Yeni bulunan flanel, suni ipek ve pamuklu dokumalar giyime yumuşaklığı getirmişti. Geçmişin sert gömlek yakaları yumuşak ve genellikle açık kullanılan yakalara dönüşmüştü. Dokuma hırkalar, kazaklar yelekler, yün ve pamuklu karışımı, doğal ve sağlıklı örgü giyimler modern, atletik çağın soluk alma aracı olmuşlardı. Kollu ya da kolsuz, yakalı ya da yakasız, ceket içine ya da ceketsiz giyilmeye başlamıştı.²²⁶⁵ 1920’li yıllarda kadınlar erkek gibi gözükerek var olma çabasındaydı. Saçlar “*a la garson*” (oğlan biçimi) kestiriliyordu. Etek boyları dize kadar yükselmişti. Kadın, bacaklarını yüzyıllardır ilk kez hareket ve aksiyon için sergiliyor, buna karşılık göğüs ve bel hatlarını yok eden düz kesimli elbiseler giyiyordu.²²⁶⁶ Bu yılların kadın modasındaki değişim, erkek modasındakinden de hızlı ve radikal olmuştu. Cumhuriyet’in ideali, kadının yaşamda aktif ve üretici yurttaş kimliği ile var olması ve erkeklerle eşit haklarda yaşamasıydı. 1925’ten sonra Türkiye’de kadın hem üstündeki örtüyü atabilmiş hem de Avrupalı hemcinslerinin giyimdeki yeni anlayış ve form devriminin yakın takipçisi olmuştu. Mesleğe yönelik açılan eğitim kurumlarının temsilcileri her yıl iki kez yapılan toplantıların yapıldığı moda merkezi olan Fransa’ya gönderilmiş ve böylece Avrupa modası takip edilmeye çalışılmıştı. Bu alanda kurulan önemli okullardan biri 1928’de İsmet Paşa Kız Enstitüsü’yü. “*Cumhuriyet Kadını*”nın yetiştirilmesinde önemli bir görev üstlenen ve sayıları her geçen gün artan bu enstitülerde yetişen kızlar hazır giyimin yaygın olmadığı dönemde kıyafet dikmeyi öğreniyorlar, diktikleri kıyafetleri giyerek ve defilelerini yaparak Batılı giyim tarzının yaygınlaşmasına aracılık ediyorlardı. Bu okullar bulundukları kentlerin moda merkezi durumundaydı.²²⁶⁷ İlk kez 1929 yılında Cumhuriyet gazetesinin açtığı ilk güzellik yarışmaları da çağdaş giyimde önemli rol oynadı. Yarışmaya katılacak güzellere terzilerin, kunduracıların, berberlerin indirim yapacağı duyuruldu.²²⁶⁸ Bütün bu gelişmeler yeni bir yaşam tarzının kapılarını açtı, kadınlar çağdaşları gibi giyinebilme hakkına kavuştu.

²²⁶⁵ Çağla Ormanlar, “Giyim Kuşam Modaları”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 45.

²²⁶⁶ Ormanlar, **a.g.m.**, s. 49.

²²⁶⁷ Ormanlar, **a.g.m.**, s.s. 47-48; Arıg, **a.g.e.**, s. 134.

²²⁶⁸ Arıg, **a.g.e.**, s.s. 132-133.

7.3.2. 1930'lu Yıllarda Moda Akımları

1930'larda moda dünyasına ekonomik kriz damga vurdu. Bu yıllarda iş yerleri kapanmaya ve İkinci Dünya Savaşı'na doğru bir gidişat başladı. Kitlese işsizlik, ekmek kuyrukları ve faşist yönetimlerin birer birer iş başına gelmesi, yine bu dönemde görülmekteydi. Dünyadaki bu olumsuz tablo moda sektörünü derinden etkiledi, giyim endüstrisi bütçe daralmasına sahne oldu. Zenginler daha az harcar ve kazanabilecekleri garanti işleri tercih ederken, tasarımcılar da fiyatını kısararak ve daha çok hazır giyim üreterek ekonomik duruma uyum sağladı. Kadınların dikiş dikme olayında büyük artış yaşandı. Çünkü yenisi alınmadan önce onarılıyor ve yamalanıyordu.²²⁶⁹ 30'lu yıllarda pratik elbiselerle birlikte daha ekonomik, kullanışlı ve yıkanabilir kumaşlar revaçtaydı. Bunun yanı sıra tasarımcıların “*rayon*” gibi yeni kumaşları vardı. Yapay ipeklerin daha sağlam ve kullanışlı olduğu kabul edildi. 1930'da Amerika'da naylon üretimi başladı. Naylon maddesi, naylon çorabın moda dünyasına girmesini sağladı. Sağlamlığı pamuk çoraptan çok fazla, inceliği örümcek ağı gibi olan bu çorap, kadınların bacaklarından şahane pırıltılarla bir kombinasyon oluşturdu.

Türkiye krizi en ağır yaşayan ülkelerden biri olarak ithalatı kısıtı ve yerli mallara rağbetin artması için çalışmalar yapılmaya başlandı. Buhran karşısındaki hükümetin temel politikası tasarruf ve yerli malı kullanılmasına yönelik çalışmalar oluşturdu; bu doğrultuda bizzat yatırımların devlet tarafından yapılması kararı alındı. Hazır giyimin ilk adımlarının atıldığı bu yıllarda kurulan Sümerbank kurumları bu tek tip ve yerel malzeme kullanımına ilişkin benzer pratikler sunmaktaydı. Sümerbank tekstil tasarımlarının gelişimi Sümerbank kumaşları aracılığıyla temsil edilen ulus-devlet politikalarının söylemsel çerçevesi içerisinde yapılandırıldı. Sümerbank kültürü ve modası modern Türk ulusu inşası projesi içinde devlet politikası ile desteklendi, dönemin tasarımcıları ulus ve ulusal tasarım kimliğine dair sosyal hafızayı yansıtan çok sayıda tekstil deseni yarattı. Zamanla Sümerbank kuruluşları, tekstil tasarımcılarının yalnızca dünya modasının Türk stiline adapte edilmesi konusunda değil, aynı zamanda kumaş desen tasarımı alanında da yetiştirildiği bir okula dönüştü. Sümerbank kumaş ve elbiseleri Türk halkı arasında son derece popüler oldu, dahası bu kumaşlar yerli malı kullanımı ve ekonomik

²²⁶⁹ Ormanlar, a.g.m., s. 51.

yaşamı teşvik ederek kentli ve köylü topluluklar arasında bir bütünlük sağladı. Sümerbank desenlerinde görülen bu anlayışa, giysilerin üretim tekniklerinde de rastlanmaktaydı. Nitekim giysiler, seyyar kol ve yaka kullanımıyla farklı sosyal durumlara göre dönüştürülebilmekte, aynı giysi birden fazla amaca hizmet edebilmekteydi. Bu şekilde giysi tasarımlarındaki akılcı ve fonksiyonel olma özelliklerine çok amaçlılık da eklenmekte, dönem insanların fazla tüketimi önlemek amacıyla giyim ile ilgili yaratıcı yöntemler geliştirdikleri gözlemlenebilmekteydi.²²⁷⁰

1930'ların kadını artık yeni bir görünüme girmişti. Bir önceki dönemin düz göğüslü erkek görünümlü kadını gitmiş, göğüsler tekrar gündeme gelmişti. Bu dönem aynı zamanda Amerika'nın Avrupa modasını etkilediği yıllardı. Kadının özgürlükçü yaşam içinde yer alan çalışma hayatı, spor ve dans uğraşları içerisinde moda, işlevsel olma niteliği kazandı. Diğer taraftan sesli sinema dünyada yeni bir dönemi başlatarak, moda da dâhil olmak üzere birçok sektörü yönlendiren tek hâkim güç haline geldi.²²⁷¹ Sinemanın ünlü simalarından Greta Garbo, Marlene Dietrich, Joan Crowford, Jean Harlow gibi yıldızlar modanın öncü kadınları arasında yer alırken; Coca Chanel sinema kostümleri ile gerçek hayattaki kıyafetleri birleştirmeye çalışan ilk modacı oldu. Filmler gösterime girdiğinde onun dizaynlarında etek boyları uzamış modası geçmiş eski modeller yeniden gündeme geldi. 1930'larda yüksek belin tekrar revaçta olmasıyla beller daha ince, kalçalar daha küçük görünmeye başladı. Topuklara kadar inen eteklerdeki detaylar çok dikkat çekiciydi. Yeni mantolarda ve elbiselerde cepler ve düğmeler süs yerine kullanılmaya başlandı.²²⁷² Bu dönemde zengin kadınların birkaç çeşit takım elbisesi varken, çoğu kadın modayı ulaşılmaz buluyordu. Elbiselerin uzun süre taşınması çoğu kadının temel amacı oldu. Bunu sağlamak için de ellerinden geldiğince şapkalarına ya da mantolarına süsler ekleyerek ya da kolları ve yakaları değiştirerek giysilerinin ömürlerini uzattılar. Örgü giysiler, etekler, tişört tipi önü düğmeli elbiseler temel giyim malzemeleri oldu, fular, broş veya çantayla çeşitlendirildiler. Yapay elmas ya da küpelerde klipsler kullanıldı. Bu klipsler yakaya veya eşarplara tutturuldu. Yakanın her iki tarafına tutturulan klipsler, giyenin boynunu ve göğsünü açıkta bırakarak, yakaya kalp şekli görünümü

²²⁷⁰ Elif Tekcan, F. Dilek Himam, "Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, Güz, 2014, s.s. 227-229.

²²⁷¹ *Yeni Asır*, 18 Teşrinievvel 1933.

²²⁷² *Yeni Asır*, 3 Teşrinisani 1933.

verdi. Buna sevgililer yakası denildi.²²⁷³ Gece elbiselerinde ise sırtı açık ve uzun modeller ön planda olurken, elbiseler kadın vücuduna göre şekillendi. Yerlere uzanan empirme roblar çok modaydı.²²⁷⁴

1930'ların modasını İzmirli, Anadolu ve Yeni Asır gazetelerinin moda sayfaları aracılığıyla takip ediyorlardı. Bu sayfalarda dönemin moda şapkaları, elbiseleri kumaşları tanıtılıyordu. Örneğin 1935 yılı ilkbahar yaz modasını Yeni Asır şöyle vermektedir:

*Strappan renkli kumaşlar rağbet görmektedir. Gece elbiselerinde satenden ve velurden yapılıyor. Elbiseler vücuda çok yapışıktır. Roplar ya dümdüz yere düşüyor ya da kloşlar kat kat kıvrıklarla dökülüyor. Bu surette dikilmiş ropolar bilhassa uzun boylu olanlarda çok zarif ve çok şık duruyor. Modanın en kuvvetli tarafı elbiselerin uzun olmasıdır. Empirme akşam elbiseleri de siyah, beyaz ve yeşil renklerle karışık yapılıyor. Dekoltelere parlak yeşil satenden garnitürler ilave ediliyor. Ropların üzerine beyaz üzerine çeşitli renklerle güller basılmış hayvan resimleri konulmuş kumaşlar da çok göze çarpıyor. Elbiselik kumaş seçmekte yaşın, boyun büyük tesirleri vardır. Bu bakımdan söylediğimiz modeller genç kadınları çok şıklaştırıyor. Yeni yeni beliren modeller arasında muslin fulü roplarda plajlarda fazla rağbet kazanmıştır. Bu donuk kumaşlar yanmış vücutların dekoltelerini çok cazibeli gösteriyor. Öğleden sonralara mahsus olan elbiseler de bej renkler çok göze çarpıyor. Bu elbiselerin kemerlerinde medeni bloklar vardır. Gene kalın krepondan yapılan sokak elbiselerinde de bej renkler tercih ediliyor. Şapkalar bu sene çok mütesevvidir. Birçokları uzun kenarlı siyah hasırı tercih ettikleri gibi kenarsız üzerinde tüy bulunan şapkaları beğenenler pek çoktur.*²²⁷⁵

1930'ların sonunda Paris'teki kış modasında tayyörlerde artık pililer, kırmalar, büzgüler görünmemekte, kemer yavaş yavaş azalmakta, İngiliz modasında çok sade ve düz eteklikler meydana çıkmakta, bazı mağazalarda çok dar ve kısa

²²⁷³ www.caglasinar.tr.gg. (20. 06. 2016)

²²⁷⁴ **Yeni Asır**, 24 Ağustos, 2 Teşrinievvel 1935; 8 Şubat 1938.

²²⁷⁵ **Yeni Asır**, 11 Ağustos 1935.

(dizin altına kadar) eteklikler teşhir edilmekteydi. Fakat bunlar ancak çok ince genç kızlar içindi. Ceketler tek sıra düğmeliydi. Cepler hem içte hem de dışta olabilmekteydi. Kumaş olarak karışık renkte sık dokunmuş yünlüler kullanılmaktaydı. Fransız modasında etekler yerden 30 cm yükseldi, ceketlerde yaka kısmı çok değişti. Tayyörlerde sık dokunmuş kadife manzarasındaki draları hafif yünlü kumaşlara nazaran daha çok uygulanmaktaydı. Koyu düz veya hafif karışık renkte kumaşlar tercih edilmekteydi. Çok süslü cepler elbisenin dışına dikilmekteydi. Zarif işlemeli bluzlarda o sonbahar beğenilen bluzlardandı.²²⁷⁶ Mantolar belден sıkıca oturtulmuş ve kalçadan bollaşmıştı. Birçoğunun yakası dik ve kapalı, bileklere kadar uzadı. Hemen hemen hepsinde kürk vardı:

*Kürkünüzün en son model olmasını istiyorsanız kırpılmış tavşan derilerini zeytin veya deniz mavisine boyattırınız. Böylece kürkünüzle tuvaletiniz aynı renge uydurmak kabildir.*²²⁷⁷

Tahta ve deri düğmeler mantolara ayrı bir hava kattı. Kadife mantolar da son derece revaçtaydı. Hollywood'dan geldiği söylenen bu yeni moda salgını İzmirli kadınlar arasında hayli tuttu:

Kadife mantolar bu sene pek fazla rağbet görmektedir. Sinema artistlerinin muhtelif rollerinde giyindikleri kostümler, kullandıkları tuvaletler birçok genç kızlarımızın nazarı dikkatini celp ediyor. Ve sinema yıldızına benzemek hülyasına biraz daha yaklaşmış olmak için içini çeken genç kız, artık filminden ziyade, artistin giydiği elbisenin teferruatına dikkat ediyor. Gelen haberlerden anlıyoruz ki genç kızların ve kadınların bu temayüllerini gören büyük terzihaneler, derhal artistlerden her birinin filan filmde giydiği elbisenin modellerini getirtmişler ve kazançlı ve işe de başlamışlardır. Artık siparişler şöyle oluyor: -Miriam Hopkinsin "Saadet Yolunda" filmindeki gibi olsun... Derhal ölçü, prova... Sekiz gün sonra Alamiryam Hopkins giyinen hanımın keyfine payan yok... Amerikalılar şimdi Paris modasına kulak

²²⁷⁶ www.caglasinar.tr.gg. (20.06.2016); **Yeni Asır**, 18 İlkteşrin 1938.

²²⁷⁷ **Yeni Asır**, 28 Teşrinievvel 1935.

*asmıyorlar. Tuhaflı şurasıdır ki bizzat Parisli kadınlar bile gözlerini Hollywood'dan gelecek modellere dikmişlerdir.*²²⁷⁸

İzmir'de dönemin ünlü terzilerinden biri Münevver Etem'di. Kadınlar Terzihanesi'ni İstanbul'dan İzmir'e naklettiğini gazeteye verdiği ilanda şöyle duyuruyordu:

*İzmirli aileler her hususta memnun kalacaklardır. İstanbul'daki dikiş atölyemi İzmir'e naklettim. Bütün aileleri, hem ucuzluk hem de temiz ve zarif dikişi sanatı noktasından memnun bırakacağımı güvenerek söyleyebilirim. En son metotlarla çalışıyorum. Resmi ve özel dairelerdeki bayan işyarlara taksitle kolaylık gösteririm...*²²⁷⁹

İzmir'de yerli malı kullanılması için önemli çalışmalar yapılmıştı. 1927 yılında Yerli Malları Cemiyeti yerli kumaşların kullanılmasını teşvik etmek amacıyla “Numune Sergisi” açmak için çalışmalara başlamıştı. Bunun için tüccarlardan örnek mal göndermelerini istemişti. 1929 yılında “İzmir Modası”na göre erkekler Kadıköy mamulü beyaz üstüne siyah çizgili kumaştan avcı biçimi, medeni yakalı, kendinden kuşaklı ceket, yerli ipekten krem renginde takma yakalı gömlek, kravat, mendil ve yerli malından herkesin zevkine göre belirlenecek pantolon giyeceklerdi. Aynı yıl Vali Kazım Paşa'nın eşi Maide (Dirik) Hanım başkanlığında Yerli Malları Hanımlar Teşkilatı kuruldu. Ayrıca 1930 yılında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu. Kunduracılar Birliği de milletvekillerinden başlayarak bütün memurların yerli ayakkabı giymelerinin zorunlu olması için İktisat Vekâletine başvurdu. 1931 yılında İzmir'de hanımlar arasında yerli malı tuvalet yarışmalarının yapıldığı partiler düzenlendi.²²⁸⁰

Elbiseler çeşitlendikçe kadınlar değişik ayakkabılara ihtiyaç duydu. “Lui stili” (topuklu, önü sivri) hem gece kıyafetleri için hem de farklı gündüz kıyafetleri için kullanılmıştı. Yüksek topuklu, arkası bağcıklı önü açık sandaletler de bu dönemde popüler oldu ve plaj kıyafetlerinin altına giymek için kullanıldı. 1930'larda ayakkabılar pratik, küçük topuklu ve önü geniş kesimli dizayn edildi. Kadınların

²²⁷⁸ Yeni Asır, 27 Teşrinisani 1933.

²²⁷⁹ Anadolu, 1 Eylül 1935.

²²⁸⁰ Baran, a.g.e., s.s. 91-92.

daha zarif modeller giymesi sonraki dönemlerde mümkün olacaktı. 1930’lu yıllarda kadınlarda zarafeti, inceliği ön plana çıkaran giysiler modayken, erkeklerde kıyafetler, insan gövdesini büyük göstermeyi amaçlıyordu. 20’li yılların erkek görünümüne yumuşama getiren giyim özellikleri de geride kalmıştı. Erkek vücudu için bir restorasyon gerekiyordu. Bir sporcu kadar sağlıklı gözükmeli, düz karınlı, geniş omuzlu, dar kalçalı olmalıydı. Herkesin vücudunu atletik hale getirmesi mümkün olamayacağına göre, gene terzilerden medet umuldu. Geometrik hatlarda tasarlanan giysilerin omuzları kare ve yüksek gözüksün diye vatkalarla, kruvaze ceketlerin göğüsleri telalarla desteklendi. Pantolonlar pilili ve duble paçalı oldular. Raye (çizgili) kumaştan pantolon ve pantolon-cekete takımlar giymek çok moda oldu. Hollywood starları izleyenleri macera, sağlık, güzellik ve “romans”a davet ediyorlardı. Gary Cooper, Clark Gable, Carry Grant, Fred Astaire erkek giyiminde şıklık ve zarafetin sembolüydüler.

Saçlar da artık kısa saç modeli geçti, enseye kadar uzatıldı ve dalgalandı. Sinema, özellikle de Hollywood saç kesimi ve rengi konusunda da modayı yönlendirdi.²²⁸¹ Hollywood stilisti Antoine tarafından çıkarılan Claudette Colbert’in saç kâkülleri moda oldu. Greta Garbo’nun lüleli saçları da bu modacının kreasyonlarındandı. Artık ortadan veya yandan ayrılan saçlar üstten toplanıp altları dalgalı bırakılmaya başlandı. Özellikle suvare ve balolarda başın üzerinde toplu ve hilalvari kıvrılmış saçlara daha sık rastlanır oldu.²²⁸² Bu dönemde iddialı olduğu anlaşılan kuaför Ali Rıza Bey dönemin saç modasını takip etmek isteyen İzmirli hanımları salonuna davet etmekteydi:

*Zevkiselim sahibi hanımefendiler... Paris’in son sistem realistik tipinde altı aylık permanent ondüle makinesini getirttim. Makineyi kullanacak kişinin sanat ruhuna sahip olması gerektiğini söylüyor ve eğer hanımların iş ve sanatın inceliklerini saçlarında görmek istiyorlarsa bu müesseseye davet ediyor, altı aylık ondüleden mada maşa ondülesi ve manikür yapmak için sanatkâr hanımlar emirlerinize amadedir. Altı aylık ondüle ücreti mahdud bir zaman için reklam olarak 5 liradır.*²²⁸³

²²⁸¹ **Yeni Asır**, 30 Teşrinisani 1933.

²²⁸² **Yeni Asır**, 21 Teşrinisani 1933.

²²⁸³ **Yeni Asır**, 22 Mayıs 1934.

Yine bir başka reklamda yeni ve son sistem ondüle makinesinin reklamı yapılıyordu. “*Kadın Berberlerine Müjde...*” başlığıyla verilen reklamda:

*Viyana’da “FORT SCHRITT” fabrikasının son sistem buharla ondüle yapan makinesini getirdim boyalı, oksijenli ve aksi saçlar suhuletle ve muhakkak yapılır. Bu makinede katiyen saçları yakmak tehlikesi yoktur. Görmek arzu edenler panayıra gelerek 171 numaralı pavyona uğramaları menfaatleri iktizasındadır. Makine satışlarımızda müşterilere kabil olduğu kadar teshilat ve taksitli şerait gösterilmektedir.*²²⁸⁴

Saçlar değişip şekillendikçe basın da bu konuda kadınlara tavsiyeler vermekten geri durmuyordu. Örneğin her modelin her yüze yakışmayacağı belirtiliyor sırf sinema yıldızlarına benzemek için boyatılan renklerin herkese uymayabileceği belirtiliyordu. Dolayısıyla kuaförler konusunda kadınların dikkat etmesi gerektiği üzerinde duruluyor, yüze uygun kesilmiş saçların güzelliği vurguladığını ancak kötü kesilmiş bir saçın güzel kadını bile çirkinleştirdiği konusunda uyarıyorlardı. Kadınlara moda saç kesimlerinden örnekler sunularak hangisinin hangi yüze uyacağı bilgileri ekleniyordu.²²⁸⁵ Tabii modayı takip edeyim derken istenmeyen kimi olaylar da meydana gelmiyor değildi. Kimi zaman saç şekillendirme olayları müşteri ile kuaförü karşı karşıya getirerek işi mahkemeye kadar götürebiliyordu. Bu olaylardan biri Namazgâh’ta kuaförlük yapan Muharrem Bey’in başına geldi. Kendisi ondülasyon yaparken süblimeli su kullanmaması konusunda müşterisi tarafından uyarıldı, fakat bildiğini okuması üzerine müşterinin saçı zarar gördü. Mahkemelik olan bu olay, Sulh Ceza Mahkemesi’nde yargılanmaya başladı. Muharrem Bey mahkemede kendisini savunurken, kullandığı ilacın iddia edildiği gibi zararlı olmadığını; bunu mahkemece tespit edilecek uzman bir heyete kanıtlayabileceğini söyledi. Hâkimin huzurunda aynı ilaçla yapılacak ondülasyon sonucunda eğer uygulanan kişide zarar olursa, istenilen cezaya razı olduğunu da ekledi. Bay Muharrem’in teklifi kabul edilince Sulh Ceza Hâkimi Naci Bey’in hazır bulunduğu kimyager Salahattin Bey ve Belediye Başhekim Muavini Doktor Saip mahalline gittiler ve Muharrem Bey, Bayan Ester adında bir Musevi kızını getirterek

²²⁸⁴ Anadolu, 6 Eylül 1935.

²²⁸⁵ Yeni Asır, 30 Mayıs, 31 Kânunuevvel 1937.

saçlarına ondülasyon yapmaya başladı. Belediye başhekim muavini aynı işlemi normal çeşme suyuyla yapmasını istediye de istenilen sonucun ancak süblimeli suyla alınabileceğini söyledi, suyun zararsızlığını savunmaya devam etti. Saip Bey'in süblimeli suyun zararı hakkında izahat vermesine rağmen Muharrem Bey'in iddiasını sürdürmesi, olayın zabıtaya intikal etmesine; Muharrem Bey'in tutuklanarak hakkında takibata başlanmasına neden oldu.²²⁸⁶

1930'lu yıllarda şapkalar saç kesimleriyle uyumlu bir şekilde küçüldü ve belirli bir açıyla giyildi. Şapkalarda vual tüller yüzü örterek kadına esrarengiz bir hava verdi. 30'ların en popüler şapkası fötr şapkalarıdır. Bu şapkalara kırmızı veya sarı renkte tüyler koymak da son derece modaydı.²²⁸⁷ Şapka modası bu yıllara damgasını vurdukça çeşit de arttı. İngiliz modacılar bir şapka modelinin her kadın tenine ve yüz şekline uymayacağını düşünerek farklı renk ve şekildeki şapkaları farklı renklerde dizayn ettiler.²²⁸⁸ Basında moda sütunları aracılığıyla yazlık ve kışlık şapka modellerini İzmirli hanımların beğenisine sunulmaktaydı.²²⁸⁹ Ayrıca elbiseyi tamamlamak için eldivenler giyildi. Sütet ya da yumuşak deriden bileğe kadar ya da dirsek uzunluğunda saten abiye eldivenler kullanıldı.

Kozmetik endüstrisi bu dönemde müthiş bir patlama gösterdi. Takma kirpik ve takma tırnak yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. 20'lerden farklı olarak magazin sayfalarında süslü makyajlı aktristlerin bolca yer alması, makyaja yeni bir bakışı beraberinde getirdi. Yüz makyajı ile göz gölgesi ve kalemler; maskara, ruj ve her türlü dudak kalemi insanların günlük yaşamındaki tek düze görüntüyü alımlı bir hale getirdi. Hollywood kadınları gibi görünme çabaları ile Marlene Dietrich'in incecik alınmış yay gibi kaşları taklit edildi. Eğer kendi kaşları yeterince ince değilse tamamen alınıp kalemle çizildi. Sinema yıldızlarının güzellik sırları boy boy gazete sayfalarını doldurmaya başladı. Ne de olsa artık kadınlar yalnız güzelleşmek için değil, çehrelerine karakter katabilmek için de makyaj yapmalıydı. 1933 makyaj trendleri şöyle açıklanmaktaydı:

---

²²⁸⁶ **Yeni Asır**, 12 Haziran 1937.

²²⁸⁷ **Yeni Asır**, 17 Teşrinievvel 1933.

²²⁸⁸ **Yeni Asır**, 27 Mayıs 1937.

²²⁸⁹ **Yeni Asır**, 9 Teşrinievvel 1934, 14 Teşrinisani 1934; 1, 29 Mart 1938.

Amerika’da makyaj için tatbik edilen prensip şudur: Nazarı en ziyade celbeden gözleri ve ağız kıymetleştirmek. Kaşlar en sade ve en tabii şekline irca edilmiştir. Arkaya atılmış saçlardan ari açık ve pürüzsüz bir çehrede yalnız gözler ve ağız üç kuvvetli nokta teşkil eder. Küçük ağız modası çoktan geçmiştir. Bugün hiçbir kadın, üç sene evvel olduğu gibi, ağzını üçte bir kısmını boyamak suretiyle küçültmeye cesaret edemez. Bilakis dudakların kenarları bile tecavüz edilir. Köşeler koyulaştırılır. Ortası ihmal edilir. Bu sebeptendir ki dudakların makyajı istirabat halinde olduğu kadar gülerken de tecrübe edilmelidir. Gözlerin makyajı daha güçtür. Yalnız Şarkta münhasıran siyah sürme ve kadını on sene daha yaşlı gösteren kreyon hatları kullanılır. Amerika’da gözlerin rengine göre yeşil, siyah, gümüşü, esmer sürmeler tercih edilmektedir. Sürmelerin birçok numaraları vardır. Bilfarz üç buçuk numara sürme koyu esmer sürmeyle karıştırıldığı zaman yukarı göz kapaklarında mükemmel bir gölge yapar. Gözün alt kapakları sürmeye hiç mütehammil değildir. Yalnız alt kapağı parmakla indirerek dâhile kreyonla hafif bir çizgi yapılabilir. Yukarı kapağın kenarına kirpikler hizasınca siyah bir hat çekmek tavsiyeye şayandır. Kaşlar mümkün olduğu kadar boyasız olmalıdır. ...Yanaklarınıza ruj kullanıyorsanız dudaklarınız için kullandığınız rujla aynı renkte olmasına dikkat ediniz.²²⁹⁰

Ancak kadınları eleştirenler de vardı. Asım İsmet, Fikirler Dergisi’nde bir kısım Türk kadını devrimi anlamış olarak değerlendirirken, bir kısmını sadece giyinmekten hoşlanan ve Cumhuriyet’i padişahı kovmaktan ibaret sayan bir görüntü çizmekle eleştirdi.²²⁹¹ Benzer şekilde Hamdi Nüzhet Çançar kadınları aşırıya kaçıp Paris’teki modaya özenmekle suçlayan yazılarını yine aynı dergide dile getirdi.²²⁹²

30’lu yıllar her ne kadar depresyon yılları da olsa kadınların gençlik ve güzelliği korumaları gereken özellikleri arasında yer aldı; vücudun şekilli ve ince olması önem kazandı. Artık ideal vücut ölçüleri de yayınlanmakta, kadınların en ziyadesiyle bu ölçülere uymaları gerektiği mesajı iletilmekteydi. 1935 için kabul

²²⁹⁰ **Yeni Asır**, 17 Teşrinievvel 1933.

²²⁹¹ Asım İsmet, “Türk Kadını”, **Fikirler**, 4/82, 1932, s.s. 6-7.

²²⁹² Hamdi Nüzhet Çançar, “Kadın Modalarında Türk Zevki”, **Fikirler**, S. 166-168, 1938, s.s. 73-75.

edilen ideal kadın ölçütü yine Hollywood'da hazırlandı. Buna göre: Boy, 1 metre 59 cm, sıklet 50 kilo, göğüs çevresi 83,5 cm, bel 58,5 cm, kalça 83,5 cm, bütün çevresi 45 cm, baldırların çevresi 31,5 cm, avcun çevresi 13,5 cm'di.²²⁹³ Tabii bu ölçülere kavuşmak kolay olmadığından yine Amerikan sinemasından yola çıkarak kadınlara ince ve sağlıklı bir vücuda sahip olmanın yolları gösterilmektiydi. Hanımlara beyaz perdede gördükleri Greta Garbo, Clodet Kolberin vücutuna ancak titizlikle yapılacak diyet ve jimnastikle sahip olabilecekleri belirtilmekte ve yapabilecekleri kolay jimnastik hareketleri verilmektiydi.²²⁹⁴ Ayrıca bu tavsiyeler yalnız zayıflama yönünde değildi. El, ayak, kol ve omuz güzelliği için yapılacaklar listesi moda sayfalarının vazgeçilmez yazılarından oldu.²²⁹⁵

Yaz aylarının gelmesiyle birlikte plaj modası da gündeme gelmekteydi. 20'li ve 30'lu yılların başında genç kızlar ve kız çocuklar mayo giyerler, kadınlar daha çok elbiseyle denize girerlerdi. Mayoların vazgeçilmez aksesuarı olan başlıklar da pek çok hanımın ve bazı erkeklerin tutkuları arasındaydı. Mayolar da genellikle yünlü kumaştan yapıldı.²²⁹⁶ Zamanla yaygınlaşan mayoların kumaşları incelme; başlıklar ve ayakkabılar da modaya uygun, şık ve zarif bir hale geldi.²²⁹⁷ 1938 plaj modası şöyleydi:

1938 plaj modasında mayolar artık düz renk ve basit olmaktan kurtulmuştur. Çiçekli veya tente mayolar moda. Çiçekli mayolar göğüs ve bel olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Tente mayolar ise, kauçuktur ve tamamıyla vücudun şeklini alarak güzel bir endam takdim eder. Bu seneki mayoların diğer şekilleri arasında yalnız göğsü kapayıp sırtı açık bırakan veya bel kısmında iki yandan açık bulunan modeller vardır. Plaj elbiseleri diz kapağından bir karış yukarıda kısa etekliklerdir. Bunların üzerine iki omuzdan bele çaprazlamasına inen ve belde bir düğümle birleştirilen iki geniş kurdele gibi parça kavuşturuluyor. Bunların rengi al, yeşil, sarı, mavi gibi en parlak renklerden intihap edilmektedir. En moda plaj elbiselerinden biri gene etekleri kısa ince ve açık renk

²²⁹³ **Yeni Asır**, 8 Mayıs 1935.

²²⁹⁴ **Yeni Asır**, 16 Teşrinisani 1934; 1 Mart, 15 Şubat 1938.

²²⁹⁵ **Yeni Asır**, 4 Mayıs 1934; 5,12 Nisan 1936.

²²⁹⁶ Muşkara, **a.g.e.**, s. 6.

²²⁹⁷ Göksu, **a.g.e.**, s. 203.

*kumaştan mantolardır. Bilhassa plajdan uzaklaşılacağı zaman, mayonun üzerine geçirilecek olan bu elbise sizi rüzgâra karşı da koruyacaktır.*²²⁹⁸

Bir başka haberde plajlarda rastlanan mayoların büyük bölümü trikodan olduğunu öğreniyoruz. Şort ve kısa plaj mantoları çok revaçtaydı. Düz mayoların modası geçmiş, emprime ve çizgili mayolar onların yerini aldı.²²⁹⁹ Devir ekonomi devri olduğundan Yeni Asır gazetesi moda sayfalarında kadınların evde kendi kendilerine yapabilecekleri kolay ve ucuz ama aynı zamanda sade ve şık plaj mantosu örnekleri veriyordu.²³⁰⁰ Yaz aylarında plaj kültürü, güneşlenmek ve bronzlaşmak bu yıllarda moda olduğunda moda sayfalarında nasıl güneşlenileceğine dair bilgiler de yer almaktaysa da²³⁰¹ insanların kafası son derece karıştı:

*Herkes tereddüt ediyor, ne yapacağını bilmiyor. Kadınlar umumiyetle kokettirler. Modanın son kurallarına uymak isterler. Fakat bu kurallar nelerdir? Saatlerce süren güneş banyoları yaparak ciltler kızartılmalı mı? Yoksa cildi güneş ışığından koruyarak onun beyazlığını korumalı mı? Bu bahiste moda, henüz kararını vermemiştir. Bu yaz da güzel kadın vücutlarını kendi zevklerinde, fantezilerinde serbest bırakmıştır.*²³⁰²

Ekonominin darlığı ile şekillenen 1930'ların modası savaş ve savaş sonrası dönemde çok daha farklı boyutlara taşınarak günümüze ulaşmıştır.

7.3.3. Güzellik Yarışmaları ve Diğer Moda Etkinlikler

Türkiye'de güzellik yarışması resmi olarak ilk kez 1929 yılında Cumhuriyet gazetesi tarafından yapıldı.²³⁰³ Gazete, yarışmaya katılacak hanımların resim göndermelerini istedi ve kupon yayınladı ayrıca yarışmaya katılacak güzellere

²²⁹⁸ **Yeni Asır**, 28 Haziran 1938.

²²⁹⁹ **Yeni Asır**, 6 Temmuz 1938.

²³⁰⁰ **Yeni Asır**, 19, 28 Temmuz 1938.

²³⁰¹ **Yeni Asır**, 10 Temmuz 1935.

²³⁰² **Yeni Asır**, 19 Temmuz 1935.

²³⁰³ Resmi olarak diyoruz çünkü 1925 ve 1926 yılında İpek Film Şirketi tarafından düzenlenmiş bir yarışma vardır. Bu yarışmayı sinemanın yer gösterici kızlarından Ermeni asıllı Matmazel Araksı Çetinyan kazanmıştı. Ama basın, organizasyon bozukluklarını bahane ederek yarışmayı geçersiz saymıştı. Konu ile ilgili bkz.: Ayşe Hür, "Şimdi Ben Türkiye Güzellik Kraliçası mıyım?", **Taraf**, 9 Mart 2008, www.taraf.com.tr. (8.06.2014)

terzilerin, kunduracıların, berberlerin indirim yapacağını duyurdu.²³⁰⁴ Savaş sonrası dönemde özellikle Avrupa’da yaygınlaşan ve kurumsallaşan güzellik yarışmaları, Türkiye’nin Avrupa ile hem kültürel hem de siyasi olarak yakınlaşmasının göstergelerinden biriydi. Batılı Türk kadını dünyaya tanıtmak ve Türkiye’deki kadınlar arasında da Batılılaşma doğrultusunda bir itici güç oluşturması amacıyla yapılan yarışma, milli bir görev ve medenileşmenin işareti olarak sayıldı. Diğer yandan Avrupa’ya Türk kadınının hemcinslerinden hiç de aşağı kalır yanı kalmadığı, eski devirlerdeki görüntüsünün tamamen değiştiği ve onlarla rekabet edebilecek bir konuma geldiği ispatlanmak istenmekteydi. Böylece Türk kadınına hem bir güven aşılması yapılacak hem de kazanılacak başarılarla Batılı kadın modeli toplum içinde yaygınlık kazanacaktı. Bu yarışmalar aynı zamanda Türk ırkının dünyaya tanıtılması amacıyla da önemliydi, işte bu yüzden milli bir görev olarak kabul edilmekte, kadınların da böyle bakması ve katılımın yoğun olması istenmekteydi.²³⁰⁵

1929 yılındaki ilk yarışmayı Hicran Hanım kazanmasına rağmen birkaç gün önce evlenmiş olması nedeniyle diskalifiye edildi. Yerine ikinci seçilen Feriha Tevfik ilk Türkiye güzelimiz oldu. Feriha Tevfik yıllar sonra, 1929’da aslında 13 yaşında olduğunu, yaşını büyük göstererek yarışmaya katıldığını anlattı. Feriha Hanım’ın bir başka ilginç özelliği de iki ayrı yılda Türkiye Güzellik Yarışması’na katılmış olmasıydı. Genç kız 1930 yılında da yarışmaya katılarak ikinci oldu. 1930 yılındaki yarışmayı Mübeccel Namık Hanım kazandı. Mübeccel Hanım yurt içindeki başarısına rağmen dünya güzellik yarışmasında ilk beşler arasına giremedi. Yarışmanın ilk beşinde Yunanistan, Belçika, Almanya, Avusturya, Danimarka güzelleri bulunmaktaydı. Bu önemli günler nedeniyle Yeni Asır’ın Paris’te özel bir muhabiri bulunmaktaydı.²³⁰⁶ 1931 yılı güzeli Naşide Saffet, Avrupa Güzellik Yarışması’nda dördüncülüğe ulaştı. 1932 yılındaki yarışmada Keriman Halis Ece’nin Dünya Güzeli seçilmesi, yurt içinde ve yurt dışında büyük yankı uyandırdı. İzmir basını da bu olayı büyük gurur ve coşkuyla karşıladı, bundan sonra Keriman Halis ile ilgili haberler okuyuculara daha fazla ulaştırıldı. Son derece popüler olduğu bu dönemde Keriman Halis İzmir’i ziyaret etti. İzmir ziyareti genç yaşlı demeden her kesimden insanı sokağa döken bir manzara oluşturdu. Neredeyse bütün İzmir, dünya

²³⁰⁴ Arıg, **a.g.e.**, s.s. 132-133; **Cumhuriyet**, 28-31 Kânunuevvel 1929.

²³⁰⁵ Hür, **a.g.m.**

²³⁰⁶ Parlak, **a.g.e.**, s. 286.

güzeline görebilmek için sıraya girdi. Basının yoğun ilgi gösterdiği bu ziyarette Keriman Hanım İzmirli kızları yüreklendiren açıklamalarda bulundu. Bu açıklamalarında İzmirli kızların yarışmaya katılmaları durumunda birinci seçilmelerinin garanti olduğunu belirtti. Dünya güzelinin bu sözleri hem basını hem de İzmirli kızları harekete geçirdi.²³⁰⁷

Keriman Halis'in gidişinin hemen ardından Anadolu gazetesi Türkiye Güzellik Yarışması'na gönderilecek güzeli seçmek üzere bir yarışma açtı. Bu yarışmayı “*Güzeller! Bu Yıl Dünya Güzeline İzmir'den Çıkaralım. Anadolu sizlere bu fırsatı hazırlamıştır*” başlığıyla İzmirli genç kızlara duyurdu. 1932 yılında Türkiye Güzellik Yarışması'na katılımın çok daha fazla olduğu belirtilmekteydi. Bunun nedenleriye şöyle açıklamaktaydı:

Türk kadınlığının muasır hayattaki yüksek mevkiini garp âlemine tanıtmak şerefini kazanmaktır. İkinci sebep ise her genç kızın hayalhanesinde yaşayan cazip şaşalı bir Avrupa seyahatidir.

Böylece Anadolu gazetesi Cumhuriyet gazetesiyle birlikte hareket ettiğini, seçilecek İzmir güzeline İstanbul'a gönderileceğini ilan etmekteydi. İzmir Güzellik Yarışması'na sadece İzmir'den değil, Manisa, Aydın, Denizli, Isparta, Burdur, Muğla da katılabilecekti.²³⁰⁸ Müsabaka şartları şöyleydi: 1- Türkiye tebaasından olmak 2- Hiç evlenmemiş olmak (nişanlılar girebilir) 3- 16-25 yaşları arasında bulunmak 4- Namuslu olmak. Müsabakaya katılacak güzeller bir baş ve boy fotoğrafı göndereceklerdi. Gazete ayrıca bir de not düşüyordu. Buna göre yarışmaya müracaat etmiş ama fotoğraflarının gazetede yayınlanmasını istemeyen ilçelerdeki katılımcıların bunu gönderdikleri mektupta belirtmeleri gerekmekteydi. Birinci İstanbul'da yapılacak olan Türkiye Güzellik Yarışması'na katılacak ve her türlü masrafı karşılanacaktı.²³⁰⁹ Ayrıca gazete müsabakaya giren kızların adeta hayallerini süsleyen bir liste vermeyi ihmal etmedi:

*1- İzmir güzeli olacak 2- 1933 Türkiye güzellik kraliçeliğinin tacı
3- 1933 Avrupa güzellik kraliçeliğinin tacı 4- Dünya güzellik kraliçeliğini*

²³⁰⁷ Anadolu, 24, 27 Teşrinisani 1932.

²³⁰⁸ Anadolu, 21, 22, 23 Teşrinisani 1932.

²³⁰⁹ Anadolu, 21 İkinciteşrin 1932.

*tacı. Yapacağı seyahatlere gelince: İzmir güzeli kendisine refakat edecek akrabasından bir zat ile beraber bütün yol masrafları bize ait olmak üzere İstanbul'a gönderilecektir. İstanbul'da Cumhuriyet Refikimizin misafiri olarak en iyi bir otelde kalacaklar en iyi lokantada yemek yiyecekler ve İstanbul'u gezeceklerdir. Güzelimiz Türkiye'nin güzellik kraliçesi olunca, Avrupa güzellik müsabakasına iştirak etmek üzere, gene akrabasından bir zatın refakatinde evvela Paris'e Paris'ten Nice ve Kan şehirlerine gidecek, Fransa'da bir ay kaldıktan sonra tekrar Paris ve İstanbul üzerinden İzmir'e gelecektir.*²³¹⁰

Uzun bir süre propagandası devam eden yarışma için gönderilen fotoğraflar her gün gazetede neşredilmeye başlandı, yarışmacılar hakkında bilgiler verildi ve hakem heyetinin listesi kamuoyuna duyuruldu.²³¹¹

27 Kânunevvel 1932 tarihinde İzmir Palas'ta gerçekleştirilen yarışmayı Neriman Numan Hanım kazandı. Yarışmayı kazanan Neriman Hanım kendisine daha önce İstanbul'da da yarışmaya katılması için teklifler yapıldığını ama kendisinin İzmir'de katılmayı daha doğru bulduğunu söyledi ve şöyle devam etti:

*Memleketim namına bu işi çok şerefli bulduğum için hiç tereddüt etmeksizin derhal (ANADOLU) idarehanesine giderek müsabakaya yazıldım. Müsabakaya girdiğimi işiten akrabalarım, arkadaşlarım, aşinalarım, mutlaka kazanacağımı söylüyordu.*²³¹²

Daha sonra İzmir Palas'ta Neriman Hanım ve diğer yarışmacıların katılacağı bir balo düzenlendi.²³¹³ 30 Kânunuevvel 1932 tarihinde verilen baloya oldukça geniş bir katılım oldu. İzmir güzeli bu baloda yoğun bir ilgi gördü.²³¹⁴

Neriman Numan Hanım'ın Ege bölgesi adına katıldığı 1933 Güzellik Yarışması "fesat" skandallarıyla gündeme geldi. Yarışmada yaşananlar, Cumhuriyet, Akşam ve Haber gazetelerini karşı karşıya getirdi. Yarışmada çeşitli entrikalar döndüğü ve para ödülünün verilmediği başlıca iddialar arasında yer alıyordu. 1933

²³¹⁰ Anadolu, 28 ikinciteşrin 1932.

²³¹¹ Anadolu, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 İkinciteşrin 1932.

²³¹² Anadolu, 28 Kânunuevvel 1932.

²³¹³ Anadolu, 29 Kânunuevvel 1932.

²³¹⁴ Anadolu, 30 Kânunuevvel 1932.

güzeli seçilen Nazire Hanım'ın da eğer ben hakem heyetinde olsaydım Türkiye güzelliğine Feriha Hanımı seçerdim demesi ortalığı büsbütün alevlendirdi.²³¹⁵ İzmir gündemine baş sayfadan oturan haber Yeni Asır tarafından “*Matbuat hayrette, hakemler hayrette, güzeller hayrette*” başlığıyla verdi. Olay araştırılınca müsabaka günü iki yarışma yapıldığı anlaşıldı. İlk yarışmada Feriha Hanım 26 oyla birinci, Nazire hanım 23 oyla ikinci geldi. Türkiye güzelinin Feriha Hanım'la İzmir ve Bursa güzelleri arasından seçilmesi gerekirken, anlaşılmayan bir sebeple yeni bir yarışma yapılması teklif edildi. İkinci yapılan yarışmaya katılmayan hakemler, Nazire Hanım'ın seçildiğini iddia etmekte ve yarışmanın yenilenmesini istemekteydiler.²³¹⁶ İş mahkemeye düşünce Feriha Hanım hakem heyetini dava ederek 10 bin lira tazminat istedi. Türkiye güzeli seçilen Nazire Hanım, dedikodu yapanların aleyhine dava açmak için bir avukata başvurdu.²³¹⁷ Bu tartışmalar sırasında Akşam gazetesi yazarı ve romancı milletvekili Aka Gündüz'ün “*Güzellik müsabakaları men edilecek. Bu gibi müsabakalar Paris'teki Montmarter kabaretlerinde oluyor. Temiz Türkiye buna müsait değildir. Artık müsabakaların yapılmaması için bir kanun layihası teklif edeceğim*” şeklindeki yazısının üzerinden çok geçmeden yarışma iptal edildi ve uzun yıllar yapılamadı. Güzellik yarışmaları ancak 17 yıl sonra 1950'de tekrar yapılmaya başlandı.²³¹⁸ Her ne kadar yaşanan skandal sonucu uzun bir süre yapılamamış olsa da kadına yönelik önemli değişimlerin olduğu 30'lu yıllarda, kadınların saçını ve yüzünü dünyaya açma cesaretini artırdı.

Bu yılların popüler oyunlarından biri yoyoydu. Tahta bir diskin, eksenine bağlanan bir tel boyunca indirilip çıkarılmasıyla oynanan yoyo oyuncağı, 1932'de bütün Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de bir salgın halini aldı. Cumhuriyet gazetesinin 26 Ekim 1932 tarihli haberinde “*Berber çıraklarından mektep çocuklarına herkes yoyo oynuyor*” denmekte ve yoyoya olan talep nedeniyle Uzunçarşı esnafının 15 günde 100 bin yoyo ürettiğini yazmaktaydı. Yoyo büyükler arasında da hızla yayıldı ve bu salgın kısa sürede İstanbul dışına da taşdı. Bu çılgınlık Kasım 1933'te İstanbul Belediyesi'nin aldığı yoyo oynanmasının yasaklanması kararıyla son buldu.²³¹⁹ Herkesin elinden düşmeyen bu oyuncağın İzmir'de de bir

²³¹⁵ Yeni Asır, 13 Şubat 1933.

²³¹⁶ Yeni Asır, 13, 14 Şubat 1933.

²³¹⁷ Yeni Asır, 17 Şubat 1933.

²³¹⁸ Hür, a.g.m.

²³¹⁹ Bugünü Anlamak İçin Tarih, Şubat 2015, S: 9, s. 111.

salgın haline geldiğini Anadolu gazetesinin 22 İkinciteşrin 1932 tarihli haberinden anlıyoruz:

*Çoluk çocuk herkesin elinde yoyo ninem rahmetli her nereye gitse yanında işini götürür ve iplik bükerti. Haydi, onda bir fayda vardı. Bize penbezar gömlekler yapardı. Bu yeni çıkan fırıldakta ne var bilmem ki... Amerikalılar bunu herhalde can sıkıntısından ve işsizlikten icat etmiş olacaklar. Şimdi bu fırıldak her kimin elinde görsem aklıma ninemin işi gelir.*²³²⁰

Gemi seyahatleri popüler olan diğer bir etkinlikti. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile İzmir Turing ve Otomobil Kulübü'nün ön ayak olduğu bu gezilere büyük ilgi gösterilmekteydi. Örneğin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bayram münasebetiyle düzenleyeceği İstanbul seyahatinin büyük bir alaka gördüğü anlaşıyor. Haberde yolculuğun eğlenceli geçmesi için her türlü tertibatın alındığı belirtilmekteydi. Vapur İstanbul'da iki gün kaldıktan sonra Yalova'ya gidecek oradan da İzmir'e dönecekti.²³²¹

7.4. Magazin

7.4.1. Magazin Konuları

1930'lu yıllarda magazin konularına Hollywood damgasını vurdu. Sinema sektörünün gelişmesiyle birlikte magazin gündemini çevrilen filmler ve yıldızların özel hayatları oluştırdı.²³²² Greta Garbo, Mae West, Marlene Dietrich ve Joan Crawford dönemin en ilgi çeken aktrisleri; Charlie Chaplin, Garry Cooper, Clark Gable, Carry Grant da en önemli aktörleriydi. Greta Garbo ve Marlene Dietrich sinema ve dolayısıyla magazin başköşesindeydi. Haberlerin büyük bir kısmı sinema ve oynadığı roller üzerine olsa da zaman zaman özel hayatlarıyla ilgili haberlere de rastlanmaktaydı. Örneğin Anadolu gazetesinin 1 Eylül 1932 tarihli haberinden Greta Garbo'nun bir süre önce Hollywood'u terk ederek kendi memleketine döndüğünü ve İsveç'te istirahat ettiğini öğreniyoruz. Haberin devamında Hollywood'dan uzaklaşmak için gittiği İsveç'te kendi namına bir film

²³²⁰ Anadolu, 22 İkinciteşrin 1932.

²³²¹ Anadolu, 5 Mayıs 1930.

²³²² Anadolu, 24 Kânunusani 1930.

şirketi kuracağı dedikoduları dolaştığı belirtilmekte ve Garbo'nun kuracağı şirket için Alman film yıldızları ile görüşmeye başladığı, hatta erkek yıldızlardan Villy Fristch ile anlaştığı iddia edilmekteydi. Fakat aynı gazetelerde böyle bir girişimin başarısız olacağı şeklinde yorumlar yapılmaktaydı.²³²³ Bir başka haberde Garbo'nun yeni çevireceği filmde şarkı söyleyeceğini, bunun için de sesinin dinlenebileceği belirtilmekte ve film çekimlerinin İsveç'te yapılacağı bildirilmekteydi.²³²⁴ Garbo'nun aşk hayatı da zaman zaman gündeme gelmekteydi. “*Beyaz Perdenin En Kudretli Yıldızı Greta Evleniyor mu?*” başlığıyla verilen habere göre Greta Garbo'nun Rouben Mamoulian ile evlenmeye karar verdiği iddia edilmekteydi. Bu haber henüz bir rivayet halinde olmasına rağmen hem Hollywood'da hem de milyonlarca seveni arasında büyük ilgi uyandırdı.²³²⁵ 1935 yılında Garbo'nun özel ressamı ve çok iyi dostu olan Adriyen'le yapılan bir röportaj yayınlandı ve yıldızın merak edilen yönleri öğrenilmek istendi. Adriyen'in anlattığına göre Garbo yalnızlıktan hoşlanan bir kadındı ve gittiği yerlerde yüzlerce insanın kendisini göz hapsine almasından oldukça rahatsız olmaktaydı. Modaya düşkün değildi, herkesin zannettiği gibi umumi modayı takip etmezdi. Garbo her güzel kadın gibi hususi meraklara sahipti. Eski sırma işlemelere, eski İspanyol tahta oymalarına çok düşküncü. Gülünç ve tuhaf oyuncaklara bayılıyordu, fotoğraf çektirmeyiye hiç sevmiyordu.²³²⁶

Marlene Dietrich ise Paramount şirketinin gözbebeği Alman aktristi. Marlene aynı zamanda çok iyi bir anneydi ve setten kalan bütün vakitlerini küçük kızı ile geçirmekte, bu anlamda halkında takdirini kazanmaktaydı. Fakat son günlerde aldığı tehdit mektuplarıyla gündeme gelmekteydi. Amerikalı haydutlar Marlene'den para istemekte, vermediği takdirde de kızını kaçırmakla tehdit etmekteydiler. Bu mektupları polise iletmış olan ünlü yıldız her ne kadar polis tarafından korunuyorsa da yaşadığı sıkıntıdan sık sık hastalanmakta ve sinir krizleri geçirmekteydi. Oldukça zayıfladığı için gene polisin himayesi altında bir kampta istirahat çekilen yıldızın kendisini topladıktan sonra tekrar stüdyoya, vazifesi başına döneceğini öğreniyoruz.²³²⁷

---

²³²³ Anadolu, 1 Eylül 1932.

²³²⁴ Yeni Asır, 16 Nisan 1933.

²³²⁵ Yeni Asır, 29 Kânunuevvel 1933.

²³²⁶ Anadolu, 6 Eylül 1935.

²³²⁷ Anadolu, 1 Eylül 1932.

Sinema yıldızlarının yalnız aşk hayatları değil, hayat hikâyeleri ve gündelik yaşantıları da okuyucular tarafından merak edildiğinden basında zaman zaman bu yıldızların bir günlerini nasıl geçirdiklerine dair bilgilere de rastlanır. Bunun bir örneği Mae West'ti. “*Ben Melek Değilim*” filmiyle Amerika'nın en sevilen aktrislerinden biri olan Mae Vest, o dönemde yalnız sanat âlemini değil, moda ve güzellik âlemini de etkilemekteydi.²³²⁸ Onun bir günlük yaşantısının detayları evdeki yardımcısı tarafından kısaca şöyle veriliyordu:

*Madam sabah kahvaltısını yatağında yer. En zarif sabahlıklarından birini giyer, kahvaltısı meyve, bazen bir yumurta veya bir tavuk kanadından ibarettir. Yemekten sonra banyo salonuna geçer. Burada en çok hoşlandığı şey sıcak banyodur. Evdeyken makyaj yapmaz, evin dâhili işleriyle ilgilenir, mektuplar yazar veya gelen mektupları okur. Vakte çok önem verir. Spor olarak boks sever. Boks maçlarını kaçırmaz, Pazar günleri kiliseye gider, kendine çok dikkat eder, cildine asla sabun sürmez, her akşam masaj yaptırmaktır...*²³²⁹

Karşılaşılan diğer aktris Joan Crawford'dı. Gazete o günün koşullarında sesli sinemaya geçilmesiyle birlikte birçok yıldızın popülaritesinin birkaç yılla sınırlı kalmasına rağmen Crawford'ın bunu on yıla yakın bir zamandır devam ettirme sebebini sorgulamakta ve yıldızın hayat hikâyesini vermekteydi. Buna göre Crawford'un bu kadar parlak olmasının altında yatan sebep, kanaatkâr olmasının yanı sıra azimli ve istekli bir kadın olmasıydı. Babası aileyi terk edince anne ve iki kızı tek başına hayat mücadelesine devam etmek zorunda kalmış, Crawford da okul masraflarını okulda bulaşıkçılık yaparak karşılayabilmisti. Hayatının her aşamasından ders alarak kişiliğini olgunlaştıran güzel yıldızın asıl adı Billie Cassin'di. Sonraları Lusi adını almıştı. Chicago'da çalıştığı bir müzikholde yavaş yavaş tanınmaya başladıktan sonra sinema dergisinin açtığı ankette Joan Crawford adını bulmuştu. İlk evliliğini de Douglas Jumierun ile yapmış, fakat kısa süre sonra boşanmışlardı. O günlerdeyse Franchot Tone ile münasebetlerini kimse gizlemiyordu.²³³⁰ Bir başka haberde ise çiftin evleneceği haberi dolaşmaktaydı.²³³¹

²³²⁸ **Yeni Asır**, 22 Kânunuevvel 1933.

²³²⁹ **Yeni Asır**, 16 Teşrinisani 1934.

²³³⁰ **Yeni Asır**, 27 Eylül 1936.

30'lu yılların magazin el erkek aktörü kuşkusuz Şarlo karakterini yaratan Charlie Chaplin'di. Aşkları, evlilikleri ve filmleriyle magazin gündeminden düşmeyen Chaplin, Nice ve Cannes'da birlikte olduğu yeni sevgiliyle de gündeme geldi. Daha önce de Mary Berlin ile evleneceği iddiaları öne sürülen Chaplin'in o günlerde beraber gezdiği Paulette Goddard ile evlenecekleri iddiaları dolaşmaktaydı. Habere göre ünlü aktör kesin evlenme kararı aldıysa da arkadaşları bu evliliğin uzun süreceğine Şarlo'nun maymun iştahlılığından dolayı ihtimal vermemekteydi.²³³² Gerçekten o dönemde başlayan yakınlaşma Modern Zamanlar ve Büyük gibi klasikleşecek sinema filmlerini de içeren sekiz yıllık bir ilişkiyi başlattı. Bu uzun aşk ve iş ilişkisi boyunca ikili, Chaplin'in Beverly Hills'teki evinde birlikte yaşadılar. Chaplin ve Goddard'ın ilişkisi, birliktelikleri, evlenip evlenmeyecekleri tutucu kamuoyu için sürekli tartışma konusu oldu. Zira ikisi de birliktelikleri boyunca bu konuda herhangi bir açıklama yapmaktan kesinlikle kaçınmıştı. Chaplin ilk kez 1940 yılında Büyük Diktatör filminin galasında Paulette Goddard'dan “karısı” olarak bahsetmişse de çift bundan kısa bir süre sonra ayrıldı. Chaplin'in bunu evlilik bağı olmaksızın, Chaplin'le birlikte yaşadığı için baskı altında olan Goddard'ın kariyerini kurtarmak için yaptığı düşünüldü. Yıllar sonra Chaplin, Paulette Goddard ile 1936 yılında Çin'de evlendiklerini; fakat hiçbir zaman yasal bir evlilik yapmadıklarını beyan etti.²³³³

Günümüzde olduğu gibi yaz dönemlerinde ünlülerin nerelerde tatillerini geçirdikleri ve neler yaptıkları magazin konuları arasında yer aldı. Bu dönemde Fransız sinemasının ünlü simaları Nice sahillerini tatil için tercih etmekte kimi zaman sevgilileriyle buralarda kaçamaklar yapmaktaydı.²³³⁴ Son olarak Suzan Munte ile ilgili bir haberden bahsedilebilir. Ünlü aktrisin ölümünü konu alan haberde şu bilgiler verilmekteydi:

Çarlar sarayını ve eski Sen Petersburg'u coşturan güzel aktris bir hastane köşesinde büyük sefalet içinde ölmüştür. Suzan Munte 1897 yılında Çarlık Rusya'sının en büyük tiyatrocusu olarak kabul ediliyordu. 1905 yılında Rus-Japon harbi esnasında bütün askerlerin boynunda

---

²³³¹ **Yeni Asır**, 28 Teşrinievvel 1936.

²³³² **Anadolu**, 8 Kânunuevvel 1932.

²³³³ www.wikipedia.com (Erişim??)

²³³⁴ **Yeni Asır**, 26 Ağustos 1934.

*resmi asılı olan yıldızın o dönemde yaptığı dünya seyahati şöhretinin her tarafa yayılmasını sağlamıştı. 1917 yılında Fransa'ya iltica eden aktris bolluk içinde yaşadığı hayatının son zamanlarında sefalet içinde yetmiş yaşında hayatını kaybetmişti.*²³³⁵

Yerli magazin konularının başında dünya güzeli seçilen Keriman Halis (Ece) gelmekteydi. Keriman Halis'in dünya güzeli seçildikten sonra İstanbul'da karşılanması ayrıntılarıyla yer aldı. Sabırsızlıkla beklendiği söylenen dünya güzeline karşılamak için resmi bir heyet seçildi.²³³⁶ Keriman Hanım'ın gelişini “*Dünya Güzelimiz dün geldi*” başlığıyla veren Anadolu gazetesinden öğrenildiğine göre Keriman Hanım 60 bin kişi tarafından karşılandı, kalabalık dolayısıyla istasyonun bazı pencereleri kırıldı. İzdihamdan kraliçe de payını aldı, kolları çizildi, üzerindeki elbisenin bazı düğmeleri koptu, bindiği otomobil saatler sonra Cumhuriyet Matbaası'na gelebildi. Cumhuriyet Matbaası'nda yapılan resmi kabulü takiben kraliçe vilayeti, belediyeyi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ziyaret etti. İstasyonda şehir, müessesat ve Belçika sefiri ile gazeteler tarafından kraliçeye buketler taktim edildi.²³³⁷ Daha sonra kent gündemini dünya güzelinin İzmir ziyareti oluşturdu.²³³⁸ Keriman Halis'in İzmir'e gelmesi büyük bir coşkuyla karşılandı. İzmir Palas'ın sahibi Ahmet Bey hususi bir römorkla gitti, binlerce İzmirli karşılamada bulundu. Herkes ona dokunmak, elini sıkmak ve bir-iki çift söz edebilmek için adeta birbirini eziyorlardı. Kente gelişinin hemen ardından vilayeti, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ve belediyeyi ziyaret etti ve otel odasında gazetecileri kabul etti. Gazetecilere verdiği mesajda İzmir'de çok güzel kızlar olduğunu ve mutlaka güzellik yarışmalarına başvurması gerektiğini belirtti. Aynı günün akşamı İzmir Palas'ta bir balo tertiplendi, cuma günü için de çay verilmesi planlandı.²³³⁹ İzmir'de kaldığı günler oldukça hareketli geçen Keriman Hanım o sırada İzmir'de Gazi Konağı'nda kalan Fevzi Paşa'yı da ziyaret etti. Kraliçe, İzmir'de bulunduğu günlerde Alsancak Stadyumu'nda oynanacak İzmirspor-Altınordu karşılaşmasına davet edildi. Himaye-i Etfal Cemiyeti Başkanı Nebil Bey'in yaptığı bu davetin kentte duyulması, kraliçeyi görmek isteyen görülmemiş bir halk kitlesinin sabahtan itibaren tribünleri

²³³⁵ **Yeni Asır**, 14 Sonkânun 1938.

²³³⁶ **Anadolu**, 8 Ağustos 1932.

²³³⁷ **Anadolu**, 31 Ağustos, 1 Eylül 1932.

²³³⁸ **Anadolu**, 6 Eylül 1932.

²³³⁹ **Anadolu**, 17 Teşrinisani 1932.

doldurmasına neden oldu. Bu davet hem kimsesiz çocuklara gelir getirmesi hem de maça olan ilgiyi artırmayı amaçlıyordu. Halkın ve basının yoğun ilgisi karşısında oynan maçı İzmirspor Altınordu'yu 3-1 yenerek kazandı.²³⁴⁰ Keriman Halis yerli malı çalışmalarında da önemli bir etiket oldu. Avrupa'da dünya güzelliğini kazanır kazanmaz, İpekiş derhal “*Krep Keriman*” adında bir kumaş yaptı ve piyasaya çıkardı. Yerli malı kampanyalarına önyak olan İzmir hanımları arasında Krep Keriman kumaşından roplar yapılmaya başlandı.²³⁴¹ Keriman Hanım'ın son gününde ziyaretlerinden ilki İzmir Asarlatika Müzesi'neydi. Keriman Hanım'la birlikte birçok kişi de müzeye gitti, böylece pek çok kişi bu vesileyle müzedeki eserleri gördü. Müze Müdürü Kantarağası oğlu Ömer Selahattin Bey tarafından müze gezdirildi ve eserler hakkında bilgi verildi. Müze müdürü dünya güzeli hakkındaki fikirlerinin sorulması üzerine yüz hatlarından yola çıkarak yörük olabileceğini iddia etti. Keriman Halis Hanım müzeden sonra şehirdeki bazı ticaret müesseselerini ve incir üzüm imalathanelerini ziyaret etti. Aynı akşam kraliçe şerefine saat 21.30'da Karşıyaka'da kulüp salonlarında bir balo verildi.²³⁴²

Çok nadir de olsa Türk filmi piyasasıyla ilgili birtakım haberlere de rastlamak mümkündü. Bunlardan biri İpek Film'in Feriha Tevfik Hanım'ın hastalığı üzerine ertelenen, daha sonra tamamlanan “*Milyon Avcıları*” filmiyle ilgiliydi. Bu film “*Karım Beni Aldatırsa*” filminin başrol oyuncusu Feriha Hanım ile “*Söz Bir Allah Bir*” filminin başrol oyuncusu Melek Hanımı bir araya getirmişti.

7.4.2. Krallar, Kraliçeler ve Prensesler

İncelenen dönem içerisinde cumhuriyet yönetimi çoğalmış olmasına rağmen dünya genelinde aristokrasi varlığını korumaktaydı. Dolayısıyla bu dönemde dünya genelinde İzmir gündemine yansıyan birtakım önemli isimler yer almaktaydı. O günlerin ölümsüz aşkları sıralamasında en başlarda yer alan ve aşk uğruna her şeyden vazgeçilmesi dendiği zaman ilk akla gelen hadise, Windsor Dükü Prens Edward (VIII. Edward) ile Amerikalı Wallis Simpson'a olan aşkıydı. VIII. Edward, Wallis Simpson ile evlenebilmek için tahttan çekilmiş ve böylece kendi isteğiyle tahtı

²³⁴⁰ Anadolu, 20 İkinciteşrin 1932.

²³⁴¹ Kemal Talat, “Dünya Güzeli ve Yerli Mallarımız...”, Anadolu, 17 Teşrinisani 1932.

²³⁴² Anadolu, 21 İkinciteşrin 1932.

bırakan ilk İngiliz hükümdarı oldu.²³⁴³ 1930 yılında Bayan Simpson'un ikinci evliliği sırasında tanışan çiftin ilişkisi, bir süre sonra aşka dönüşmüştü. O dönemde V. George'un ölmesi üzerine VIII. Edward kral ilan edilmişti. Hatta Kral Edward 1936'da ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye yaparak, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmüştü. Birlikte geldiği düşesle Atatürk de tanışmıştı.²³⁴⁴ İngiltere Kilisesi ve önde gelen siyaset adamlarının bu evliliğe karşı olmaları bir sonuç vermemiş, Kral Edward, Hükümet Başkanı Baldwin'e Bayan Simpson'la evlenmek istediğini ve eğer bu evliliği kral olarak gerçekleştiremeyecek olursa, tahttan çekilmeye hazır olduğunu bildirdi. Evliliğin reddedilmesi (2 Aralık) üzerine kral tahttan çekildiğini açıklayan belgeyi 10 Aralık'ta Parlamento'ya sundu. Bu belgenin Parlamento'da onaylandığı 11 Aralık akşamı da yaptığı radyo konuşmasında tahttan çekildiğini açıklayarak, aynı gün İngiltere'yi terk etti. 12 Aralık'ta taç giyerek yerine geçen kardeşi VI. George, Edward'ı Windsor dükü yaptı. Bayan Simpson'ın boşanma kararı resmîlik kazandıktan sonra, Edward ve Simpson 3 Haziran 1937'de Fransa'da, İngiltere Kilisesi'ne bağlı bir papaz tarafından evlendirildi. Bundan birkaç gün önce Kral VI. George, Kabine'nin tavsiyesi üzerine, yalnızca düke “*altes*” unvanını verdi, düşesi bu onur unvanından yoksun bıraktı.²³⁴⁵ İzmir basınında bu tür spekülasyonlara rastlanılmıyor yalnız çiftin evliliği kamuoyuna şöyle duyuruldu:

Vindsor dük ve düşesi Avusturya'ya gelmişler düşese Avusturya milli renklerini temsil eden bir buket verilmiştir. Huduttan itibaren seyahatlerinde yeni evliler halk tarafından alkışlanmışlardır. Dük ve

²³⁴³ Günümüzde bu aşk tartışmalı bir hal almıştır. Örneğin Murat Bardakçı Wallis Simpson kralla birlikteyken Guy Marcus Trundle adlı bir otomobil satıcısı ve Hitler'in o dönem Londra büyükelçisi olan ve daha sonra Nazi Almanyası'nın Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Joachim von Ribbentrop ile de birlikte olduğunu ortaya çıktığını iddia etmektedir. Ayrıca Nazi sempatisi olması ve kralın da Nazilere yakınlık duyması bu ilişkinin İngiliz yönetimince tehlikeli görülmesine dolayısıyla da kralın kendi isteğiyle değil yapılan siyasi baskı ile tahtını bıraktığının İngiliz belgelerinden anlaşılabilir. Bkz.: Murat Bardakçı, “Edward'ın tahtını aşkı yüzünden bıraktığı iddiası sadece palavradır”, **Haber Türk**, (14.02.2010), www.haberturk.com.tr. Yine Milliyet'te çıkan bir haberde İngiliz belgelerinin ortaya koyduğu bir gerçek de düşesin 1940 yılına kadar Nazilerle irtibatla bulunduğu ve dükün Alman hayranlığının bilindiği buna karşılık Edward'a krallık teklif edildiği yönündedir. Böylece İngiltere'de kraliçe olamayan Bayan Simpson Almanya'da tacını giyebilecekti. Bkz.: www.milliyet.com.tr. (18.08.2015)

²³⁴⁴ Bardakçı, **a.g.m.**

²³⁴⁵ www.wikipedia.com.tr. (22.05.2015)

*düşesin evliliği magazineler olarak takip edilirken resmen evlendikten sonra şimdi de gazeteleri nerede oturacakları meşgul etmektedir.*²³⁴⁶

Haberin devamında dük ve düşesin temmuz ayı içinde İstanbul'a gelecekleri, İstanbul Boğazı'nda balaylarının en iyi dakikalarını yaşamaya fırsat bulacakları kaydediliyordu.²³⁴⁷ Daha sonra da dük ve düşesin yolculukları ve tatilleri gündeme gelmeye devam etti.²³⁴⁸ Son olarak yapacakları Akdeniz seyahati²³⁴⁹ ve bu seyahat sırasında İstanbul'a gelecekleri haber oldu:

*Sabık İngiliz kralı ağustosta İstanbul'a geliyor. Fransa'nın antip sahillerinde bulunan sabık İngiliz kralı Vindsor bu ay sonuna kadar orda kalacak ve ağustosta Akdeniz'de yatı ile bir seyahate çıkacaktır. Vindstor dükü, İngiltere kralı olduğu sırada İstanbul'u ziyaret etmiş ve çok memnun kalmıştı. Ağustos ayında yapacağı seyahatte ilk olarak İstanbul'a gelecek ve büyük adada bir müddet istirahat edeceklerdir.*²³⁵⁰

İncelenen dönem içerisinde iki yıl boyunca Fransa'da sürgünde yaşayan Edward, birçok Avrupa ülkesini ziyaret etti. Nazilere olan hayranlığı ve yakınlığı bilinmekteydi. Almanya'da Naziler tarafından çok iyi karşılandı ve Adolf Hitler'le görüştü (Ekim 1937).

Kral Faruk'un Prenses Feride ile evliliği de yakından takip edilen olaylar arasındaydı. Kubbe Sarayı'ndaki hazırlıklar peri masallarını andıracak bir şekilde hazırlandı ve nikâh merasimi burada yapıldı. Haberin devamında düğünün ayrıntıları şöyle veriliyordu:

Bu gece düğün gecesi olduğu için yalnız Kahire değil, bütün Mısır şenlik içindedir. Genç kralın evlenmesi münasebetiyle şehir bin bir gece masallarına layık bir manzara almıştır. Merasim pavyonunun dış tarafı nadide halılarla ve iç tarafı 5 mm kalınlığında ipekli kumaşlarla kaplanmıştır. Kubbe sarayının kapısı kralın ve kraliçenin monogramlarıyla süslenmiştir. Kral Faruk'un Bayan Feride Zülfikar ile

²³⁴⁶ **Yeni Asır**, 6 Haziran 1937.

²³⁴⁷ **Yeni Asır**, 19 Haziran 1937.

²³⁴⁸ **Yeni Asır**, 5 Senteşrin 1937.

²³⁴⁹ **Yeni Asır**, 10 Temmuz 1938.

²³⁵⁰ **Yeni Asır**, 22 Temmuz 1938.

*izdivacı bu sabah saat 11'de Kubbe sarayında akdolanmış ve hadise halka 101 pare top atışı ile bildirilmiştir. Sabahtan beri halk sokakları bilhassa Kubbe sarayı civarını kaplamış ve şenliklere iştirak etmiştir.*²³⁵¹ *Kral Faruk ve kraliçe Feride'nin memleket dâhilinde bir seyahat yapmaları bekleniyor. Bu gezinin kurban bayramından sonra yapılması pek muhtemeldir. Bu vesile ile bütün Mısır şehirlerinde genç kralla karısına karşı sempatilerin kuvvetleneceği ümit ediliyor.*²³⁵²

Arnavut kralının bir Macar kontesi ile evleneceği iddiaları da basın da yer aldı. Habere göre Kontes Aponyi pek yakın bir zamanda Arnavut kraliçesi olacaktı. Nişanlanma töreni Tiran'da yapılacaktı. Kral Zogo'nun Kont Apponyi'nin kızı 22 yaşında Kontes Jeraldin Apponyi ile nişanlanması merasiminin pek yakında yapılacağı resmen teyit edilecekti.²³⁵³ Daha sonra düğünün ayrıntıları veriliyordu:

*Kral Zogo'nun kontes Apponyi ile izdivacı şenlikleri bugün başlamış olup üç gün devam edecektir. Dün akşamdan itibaren kralın sarayında başvekilin, hükümet erkânının ve mülki ve askeri ricalin huzuruyla bir kabul resmi yapılmıştır.*²³⁵⁴

Tiran'da yapılan düğün günü Arnavutluk'un çeşitli yerlerinde 152 çiftte birlikte evlendiler, kral 50 genç kızın çeyizini karşıladı. Düğünün nasıl olduğuna dair verilen haberlerde kralın nikâh merasiminden sonra muazzam bir ziyafet verdiği, kraliçenin bir Müslüman kadın gibi yüzünü vual ile kapladığı belirtilmekte, balayını geçirmek üzere Drace'e hareket ettikleri eklenmekteydi.²³⁵⁵

Hitler'in doğum günü de basında yer alan haberler arasındaydı. Söz konusu haberde, Hitler'in 49. doğum günü nedeniyle verilen hediyeler konu edildi. Bir buzdolabı müessesesi taraveti daima muhafaza edilmek üzere soğuk hava mahfazası içinde tutulan bir buket verdi. B. Gobbels plebisit münasebetiyle söylenen nutukların toplandığı kıymetli bir cildi takdim etti. Nihayet bütün sanatkârlar esnafı da

²³⁵¹ **Yeni Asır**, 21 Sonkânun 1938.

²³⁵² **Yeni Asır**, 28 Sonkânun 1938.

²³⁵³ **Yeni Asır**, 29 Sonkânun 1938.

²³⁵⁴ **Yeni Asır**, 26 Nisan 1938.

²³⁵⁵ **Yeni Asır**, 29 Nisan 1938.

sanatlarına göre kıymetli hediyeler sundular.²³⁵⁶ Yine İngiltere kral ve kraliçesinin Paris ziyareti de günlerce basını meşgul etti. Paris’te büyük törenlerle karşılanan çift verilen ziyafetler ve hediyelerle gündemde kaldı.²³⁵⁷ Kral George ve Kraliçe Elizabeth Fransa’dan İngiltere’ye gelmişler ve geride birçok hatıralar bırakmışlar, halkın sevgi gösterileri arasında uğurlanmışlardı.²³⁵⁸

Yugoslavya Kralı Alexander’ın Paris ziyareti esnasında Borsa Meydanı’na geldikleri sırada üzerine açılan ateşle biri kalbine, biri karnına isabet eden kurşun sonucu öldü. Beraberindeki Fransız hariciye nazırı M. Bartu da hayatını kaybetti. Olay Türkiye ve İzmir basınında büyük yankı uyandırdı. Suikast şiddetle kınandı ve olayın failleri takip edildi. Olayda General Jorj’dan başka ikisi kadın olmak üzere beş yaralı daha vardı. Anadolu gazetesi tarafından bir yazı kaleme alınarak üzüntünün boyutları belirtildi. Kralın vasiyetnamesi üzerine Kral II. Piyer Yugoslavya tahtına geçti.²³⁵⁹ Katil hemen yakalandı. Yugoslavyalı tüccar Petrus Kaleman olduğu tespit edilen zanlı 1899’da Zagreb doğumlu ve Onstachia yani “kıyamcılar” denilen gizli bir örgüt üyesiydi. Bu örgüt 1929 senesinden önce Franko tarafından kurulmuştu, Ferdinand’ın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nu Avusturya-Macaristan-Hırvatistan İmparatorluğu şeklinde yeniden dönüştürme projesine hizmet ediyordu.²³⁶⁰ Mustafa Kemal yaşanan acı olaydan dolayı kraliçeye başsağlığı telgrafi çekerek üzüntülerini belirtti. Kraliçe Mari’nin cevabı gazetelerde yayınlandı.²³⁶¹ 18 Teşrinievvel 1934 günü Türkiye’de milli yas ilan edildi. İzmir’de resmi ve yarı resmi binalara çekilen bayraklar matem alameti olarak yarıya indirildi. Bütün eğlence yerleri, sinema, bar, gazino vesaire gibi yerler Dâhiliye Vekâleti’nin emriyle kapatıldı. Kahvehanelerde ve diğer mekânlarda çalınan radyolar yasaklandı. Bütün gün ve gece şehirde derin bir sessizlik içinde geçti. İzmir’de bulunan Yugoslav kolonisi tarafından saat 10.30’da Kordon’da Yunan konsoloshanesindeki kilisede Yugoslavya Kralı için bir ayin düzenlendi.²³⁶²

---

²³⁵⁶ **Yeni Asır**, 22 Nisan 1938.

²³⁵⁷ **Yeni Asır**, 22 Temmuz 1938.

²³⁵⁸ **Yeni Asır**, 23 Temmuz 1938.

²³⁵⁹ **Anadolu**, 11 Teşrinievvel 1934.

²³⁶⁰ **Anadolu**, 15 Teşrinievvel 1934.

²³⁶¹ **Anadolu**, 16 Teşrinievvel 1934.

²³⁶² **Anadolu**, 19 Teşrinievvel 1934.

7.5. Yeme, İçme ve Eğlence Kültürü

7.5.1.Yeme İçme Kültürü ve Mekânları

1930 yılında İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı 14 lokanta bulunmaktaydı.²³⁶³ Bu lokantalardan İzmir Palas Oteli'nin lokantası lüks statüde yer almaktaydı. Çoğunluğunun Kemeraltı'nda olduğu bu lokantalardan en ünlüleri Süleyman Lokantası, Şükran Lokantası, Yeni Yol Lokantası, Zaman, Mitat, Köfteci ve Tandır Kebapçısı Ahmet Ağa, Muharrem ve Hasan Beyler Lokantası, Meşhur Tandırcı Hüseyin Efendi Mahdumları birinci sınıf lokantalardı. İkinci sınıf lokantalar İzmir'in Kemeraltı, Başoturak ve Tilkilik gibi semtlerinde bol miktarda bulunmaktaydı.²³⁶⁴

İzmir'de birinci sınıf lüks pastane olarak Hükümet karşısında Sevim Pastanesi vardı. Sahibi Ali Galip Bey'di. Bundan başka Kemeraltı'nda çeşitli pastane ve tatlı haneler bulunmaktaydı. Karşıyaka'da Kemalpaşa Caddesi'nde de pastane ve tatlı haneler vardı. Kalabalık ve ticari mahaller ile çarşılarında da küçük tatlıcı dükkânlarına rastlanmaktaydı. Bu dükkânların tatlıları çok güzeldi. İzmir'de şeker ve şekerleme satan dükkânlar Kemeraltı'nda Ali Galip Bey'in Sevim Pastanesi ile Şekerciler için tabir olunan Şadırvan Camii yanındaki caddelerde yer alırdı.²³⁶⁵ Bilge Umar'ın anlattığına göre, 1950'li yıllara kadar sütlü tatlılar ancak pastanelerde, lokantalarda yenilebiliyordu. İzmir'de İstanbul'daki gibi muhallebici dükkânları hiçbir zaman var olmamıştı. En ünlü pastaneler Kemeraltı Caddesi girişindeki Ali Galip'in dükkânı bile aslında daha çok bir şekerleme ürünleri dükkânıydı ve mekân yönünden pek küçüktü. Kentte, Alsancak Mustafabey Caddesi (Dr. Mustafa Enver Caddesi), Göztepe, Güzelyalı gibi şık semtlerde, ancak iki-üç masası bulunan, genellikle çekingen genç sevdalıların buluşma yeri işlevinde, birtakım minyatür pastaneler vardı ve onlarda da yalnız birkaç tür pasta bulunuyordu. Karşıyaka'da ise Kürdün Pastanesi, Sami Beyin Pastanesi ünlüydü.²³⁶⁶

Üretim yapan yiyecek ustalarının birçoğu Kemeraltı'nda bulunmaktaydı. Bunlardan Bayındırlı Baklavacı ve İmren Baklavacısı ünlüydü. İzmir'de unlu ürünler

²³⁶³ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, Mali, Ticari ve Sınai Müessese ve Ticarethaneler, s. 106.

²³⁶⁴ İzmir Rehberi 1934, s.s. 16-17; İzmir Panoraması, s.s. 38-39.

²³⁶⁵ İzmir Rehberi 1934, s. 18.

²³⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Umar, İzmir 1950, s.s. 102-103.

yönünden büyük sanayi kuruluşu düzeyinde işletmeler henüz kurulmamıştı. Pek çok fırın, hem ekmek satıyor hem de (o zaman evlerde elektrikle ya da bütan gazıyla çalışan fırınlı ocaklar olmadığından) pişirilsin diye getirilen kurabiye, etli patates, börek tepsilerini, güveçleri vs. pişiriyorlardı. İçlerinden birkaç tanesi standart ekmek dışında, sandviçlik küçük ekmek, peksimet, simit ve poğaça da yapıp satardı. Böylelerinin en ünlüleri, İkiçeşmelik Caddesi'ndeki Paykoç Fırını ile Tilkilik'teki Muzafferiyet-i Milliye Fırını'ydı.²³⁶⁷

Bilge Umar yeme içme kültürünün 1950'lerde dahi 19. yüzyıl kalıntısı birçok şeyin hâlâ varlığını sürdürdüğünü belirterek şöyle devam eder:

Yoğurt asla 2540 gramlık, yarım ya da bir kiloluk plastik vb. kaplar içinde üretilmez ve satılmaz; sadece az çukur tepsilerde yapılır ve alıcısına, oradan, yassı yeri yuvarlak bir malaya benzeyen özel kaşıkla alınıp alıcının getirdiği tabağa yahut kâseye konarak verilirdi. Mahalle aralarında, omuzları üzerinde yatay tuttuğu koca bir sırığın iki ucuna tellerle terazi kefesi gibi asılmış yuvarlak tahtalarla yoğurt tepsileri gezdirerek, “Yoğurtçu” diye bağıra bağıra gezinen yoğurtçular hâlâ vardı ama bunların sattığı yoğurdun formülüne pek güven olamayacağından, evin çocukları, ellerine tabak verilip çarşıda Ömer Ağa'nın yahut Sakıp Ağa'nın dükkânına yollanırdı. Ömer Ağa'nın yoğurdu daha ünlüydü; onun dükkânında, kapının tam karşısında duvara asılmış bir kâğıtta, yoğurdun saflığı garantisi vardı: ‘Yoğurdumuzun hilesini bulana 100 TL mükâfat verilir.’²³⁶⁸

Şimdi tarihe karışmış bazı satıcı türleri de eksik değildi; başının üzerinde tepsisi, koluna taktığı tepsi ayıklığı ile gezinen macuncular, önündeki arabayı ittirerek arabanın orta yerine yerleştirilmiş silindirik metal kap içinde dondurmasını satan dondurmacılar; aynı tür arabayla çeşit çeşit turşu dolu kavanozları gezdirip turşu satan ve istenirse bardakla turşu suyu da içiren turşucular; başının üzerinde camekânda taşıdığı susam helvasını, kâğıt helvasını satanlar; kış gecelerinde İstanbul'da bir zamanlar güğümle boza dolaştırılıp satılması gibi, “Tahan pekmeez!”

²³⁶⁷ Umar, a.g.e., s. 101.

²³⁶⁸ Umar, a.g.e., s. 57.

satınlar; hatta bin derde deva kekik suyu, nane suyu doldurulmuş şişeleri bellerindeki özel bir kuşağın cep gibi bölümlerine dizerek gezen “*Kekik suyu!*” satın satıcılar da vardı. Bu yıllarda henüz uluslararası gıda sektörü kurulmadığından kentte Coca-cola, krem şanti, ketçap, mayonez gibi hazır gıdalar hiç bilinmiyordu. Kentli nüfus Kemeraltı ve Karşıyaka gibi merkez çarşılarından alışveriş ettiğinden çoğu tanıdık ve müdavim kişilerdi. Bu nedenle yiyecek ve içecek üretiminde ve satımında hile, alavere, dalavere, aldatmaca, sokuşturmaca pek sınırlı ölçüde görülebiliyordu.²³⁶⁹

7.5.2. Eğlence Hayatı

7.5.2.1. Gece Hayatı ve Eğlence Mekânları

Cumhuriyet öncesinde, Ramazan eğlenceleri, kına geceleri, düğün ve bayram türünden geleneksel eğlenceler hariç, eğlenmeye pek de iyi gözle bakılmazdı. İslamiyet’in etkisindeki kapalı, gelenekçi ve yoksul toplumda, topluca “*eğlenmek*” toplumun oldukça dar kesimleri ve bölgeleriyle, istisnalar bir yana erkeklerle sınırlıydı. Payitaht İstanbul, zengin liman kenti İzmir, Rumeli’deki Selanik gibi kentler, 20. yüzyıl başlarında tiyatroları, ‘kafe şantan’ları (cafe chantant), revüleri, operetleri, kantoları, müzikli restoranları ile Batılı eğlence biçimlerini cömertçe sunuyorlardı. Levantenlerin, gayrimüslimlerin, azınlıkların kadınlı-erkekli katıldıkları bu eğlence dünyasına bazı Osmanlı aydınlarının girdikleri görölse de, Müslüman kadınların eğlence dünyaları apayrıydı. Kadınlar kaplıcalar, suları ünlü yörelerde hamam sefaları, kendi aralarında ev eğlenceleri, kadın kadına gidilen mesirelerde şimdiki deyimle piknikler yaparlardı. Nişanlar, düğünler, sünnetler iple çekilirdi. Bazen kasabalara cambaz veya çadır tiyatrolarının geldiği de olurdu. Bundan daha çok gençler ve çocuklar yararlanırdı. Cumhuriyet’le birlikte bu eğlence anlayışı değişmeye başlamış, kadınla erkeğin yan yana olduğu aynı zamanda eğlencenin kitleleştiği yeni bir eğlence anlayışı gelmişti. Dansın Cumhuriyet’in ilk yıllarında kazandığı yaygınlık; en küçük kentlere, kasabalara kadar yayılan ve katılımın adeta yarı resmi, zaman zaman da zorunlu hale geldiği balolar hatırlanmaya değerdir. Kuşkusuz kadınlı-erkekli danslı eğlenceler, balolar; Cumhuriyet aydınları

²³⁶⁹ Umar, a.g.e., s.s. 58, 100.

ve bürokrasi ile bir bölüm yerel eşraf, ticaret burjuvazisi vb. sınıflardan küçük bir azınlıkla kısıtlı kalıyordu.²³⁷⁰

1925 yılında Cumhuriyet Bayramı kutlamaları nedeniyle düzenlenen resmi balo, Nail Moralı'nın da belirttiği gibi Atatürk'ün medeni dünyaya bakış penceresini İzmir'den açtığı bir organizasyon olmuştu. İslami kuralların iki ayrı cinsi bir arada bulunmalarını yasak ettiği bu toplumda, artık kadın ve erkek yan yana oturup sosyal bir ortamı paylaşabileceklerdi. Vali Konağı'nda Mustafa Kemal'in tertip ettirdiği bu baloya Türk hanımlarına kavalierleriyle gelme zorunluluğu getirilmişti. Mustafa Kemal ilk dansı ev sahibi Vali İhsan Paşa'nın hanımı ile açmış, daha sonra diğer hanımları tek tek dansa kaldırarak cesaretlenmelerini sağlamıştı.²³⁷¹ Balo kısa bir süre sonra müzikli, danslı eğlencelerin önünü açarak önce Türk Ocağı, daha sonra Halkevi başta olmak üzere Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal ve buna benzer birçok kurum tarafından sıklıkla düzenlenmeye başlamıştı. Balolara daha çok yabancı aileler, Batılı yaşam tarzına çok da uzak olmayan elit aileler büyük ilgi göstermekteydi. Artan ilgi karşısında özel dans okulları bile kuruldu, dans dersleri verilmekteydi.²³⁷²

1920'lerin başında dans adımları, artık Yeni Dünya'ya uydurulmaya başlanmıştı: Önce “*Fox-trot*” ve daha sonra, figürleri çikolata renkli güzel Josephin Baker tarafından gösterilen “*çarliston*” modası başlamıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında resmi baloların, düğünlerin ve eğlencelerin asri dansı tangoydu. Kendine güvenen “*monden*” genç hanım ve beyler gösteri mahiyetinde fox-trot yapsalar da, balolar vals veya tangoyla, düğünler ise ille de ölmez La Comparsita'yla açılırdı. Dans ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde dansa gösterilen ilgi, hatta neredeyse “*devlet teşviki*” amaçlanan yeni asri hayatın ve Batılılaşma özleminin bir ifadesiydi. Asri muhitlerde, dans bilmemek ve dans etmemek; geri kafalılık, çağa ayak uydurmama olarak algılanır, bir eksiklenme duygusu yaratırdı. Bazen dam veya kavalie bulunamaz ya da genç kızlara aileleri erkeklerle dans etme izni vermezdi. O zaman erkek erkeğe, kız kıza dans başlar; gençler böylece öğrenecekleri dansı, bir

²³⁷⁰ “Cumba'dan Rumba'ya Eğlence”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 175.

²³⁷¹ Moralı, **a.g.e.**, s. 131.

²³⁷² Doğan Duman, “Cumhuriyet Baloları”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 177.

gün güzel bir genç kız veya yakışıklı bir delikanlı ile yapacaklarını hayal ederlerdi. Köylerde, kasabalarda, geleneksel toplum yapısının sürdüğü çevrelerde ise, oynamaktı dansın adı. Batı kökenli modern danslar buralarda yaygınca benimsenmese de, göbek havalarıyla, Türk pop müziğinin oynak nağmeleriyle oynayanların sayısı arttı. Kadın-erkek karşılıklı birlikte oynama, Cumhuriyet sonrasının kadın-erkek ilişkilerinde yaşanan değişimin bir parçası olarak yaygınlaştı.²³⁷³ Şüphesiz şunu kabul etmek gerekir ki düzenlenen balolar, toplumun geniş kesiminden ziyade küçük ve sınırlı bir bölümüne hitap etmişti. Fakat Batılı yaşam tarzını yukarıdan aşağıya gerçekleştirmek isteyen yeni rejimin, toplumu dönüştürmesinde önemli bir araç olmuştu.

1900'lerin başında hareketli gece hayatıyla ünlenmiş Doğu'nun Küçük Paris'i İzmir, çoğu Kordon'da bulunan Sporting Club, Kraemer'e ait birahane ve restoran ile dönemin ünlü Lucas Cafesi ve tiyatrosu, Kafe Korso, yine Cafe Possidon, Brasserie Gratz ve Brasserie Budapest biraheneleri ile dillere destan olmuştu. Bu ısıltılı gece yaşamı 1922 yangınının Kordon ve çevresini küle döndürmesiyle sönmüş, yerini kül rengi bir kente bırakmıştı. Yangının yarattığı iskân sorunu, göç olayları ve diğer altından kalkılması çok zor sorunlarla birlikte eklenen 1929 ekonomik krizi, kentin eğlence ve sosyal hayatını tamamen çöktürmüştü adeta İzmir'in üzerine ölü toprağı serpmişti. İzmir'in işgal ve kurtuluştan sonra başlayan yeniden kurulma süreci sosyal hayatta da başarılması gereken bir alandı çünkü İzmirililer yaşadığı onca travmadan artık kurtulmak, yeniden eski canlı sosyal günlerine dönmek istiyordu. Bu anlamda eğlence mekânları büyük önem taşımaktaydı. Zaten dönemin basınının dönüşümü bu yönde olmuştu. Örneğin 1930'lu yıllara kadar dansing denen eğlence mekanları çok gerekli görülüyor, gürültü yaptıkları ve köylülerin bütün yıl kazandığı parayı yiyip bitirdiğinden yakınılıyorken;²³⁷⁴ 1930'lardan sonra bu kez büyük bir istek doğduğunu ve hatta buraların azlığından şikâyet edildiği görülüyor. Hatta barlardan kadınları uzaklaştırmakla erkek köçeklerin ortaya çıktığı ve İzmir'in bir köy halini aldığı söyleniyordu.²³⁷⁵ Hizmet gazetesi Belediyenin eğlence sektörüne yönelik yasaklamalarına şiddetle karşı çıkıyordu:

---

²³⁷³ Arzu Öztürkmen, "Cumhuriyetin Dans Adımları", **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 182.

²³⁷⁴ Baran, **a.g.e.**, s. 189

²³⁷⁵ **Anadolu**, 22 Nisan 1930.

*Filhakika İzmir'e etraftan para girer, memleketin yüzü güler mi? Geceleri saat on ikiden sonra gazino yasak, randevu yasak, ondan sonra da hayat bekleyiş... Esbabı mucibesi şu: efendim müstahsil malını satmak için İzmir'e gelir, paraları alınca Kordon'a gider, bir kadın angaje eder ve boğulur... Demek ki belediye kuvveti gazinolardaki içki fiyatlarını kontrolden aciz... Polisin esbabı mucibesi de şu; çok rakı içerler, aralarında kadın olursa kavga muhakkaktır, vaka çıkar. Gene demek ki zabıtamız vazifesini hürriyet takyidinde anlıyor... Vukuat çıkmasın diye, adam soyulmasın diye ve bilhassa (yabancı gemiler mürettebatı dışarıya çıkmazlarsa ne olur sanki) diye ortalığı zifire çevirmek hakikaten mantıksız ve icapsızdır... Fransız bütçesinin dörtte birini Paris'e eğlenmeye gelen ecnebiler temin ederlermiş, bunu geçelim, dünyanın her memleketi yeni yeni eğlence vasıtaları bularak para kazanmaya bakıyor âlem gider Mersin'e İzmir gider tersine...*²³⁷⁶

Yeni Asır gazetesi de bir zamanlar köylünün bütün parasını bir gece de yediğini ama en azından parası olduğunu bugün ise ortalığı 30 kuruşluk ispiroyu çekip kırmızı fenerli evlerin kapısına dayanan kitlenin tekeline geçtiğini ifade ediyordu.²³⁷⁷

Eğlence yerlerinin azlığı nedeniyle kumarın yine bu yüzden hızla arttığını dile getirenler çoğalmıştı.²³⁷⁸ İzmirli yerli işgal, yangın ve krizin yarattığı sıkıntıyı aşabilmek için sosyal hayatın daha fazla canlanmasını ve eğlence hayatının renklenmesini istiyorlardı. Bütün bu yıkıma rağmen İzmir, çağdaşlaşma ve kurtuluşla özdeş bir kent olarak Türkiye'nin içine girdiği hızlı dönüşümle birlikte Batılı bir kent olmanın gereklerini yavaş da olsa yerine getirmeye başlamıştı. Bu durum gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçası olan eğlence hayatı için de geçerliydi. 1930'lu yıllarda gerek belediye ve Halkevi gerekse de özel kişilerin işlettiği birtakım mekânlar dönemin anlayışına ve modasına uygun olarak halkın eğlence ihtiyacına cevap vermeye çalışmıştı. Ayrıca Halkevi ve cemiyetler başta olmak üzere birçok kurumun düzenlediği garden partiler, kentin elit kesiminin eğlence ihtiyacına cevap

²³⁷⁶ **Hizmet**, 15 Eylül 1929.

²³⁷⁷ **Yeni Asır**, 14 Mart 1931.

²³⁷⁸ **Anadolu**, 23 Şubat 1931.

verirken toplanan yardımlar hayır kurumları aracılığıyla kullanılmıştı. Özellikle Vali Kazım Dirik ve eşinin düzenlediği partilere oldukça sıklıkla rastlanmaktaydı. Bu partilerin dışında İzmirlilerin bu yıllarda gittiği mekânlardan bazıları şöyleydi: Bomonti ve Nektar, Filorineli Hakkı, Kilimcizade Ahmet, Hacı Tahsinzade Mehmet, Hakkı Beyzade Enver, İsmet Lokantası sahibi İsmet, Kurtoğlu Zeki, Kantarcızade Mehmet Nazmi, Mavrakizade Aziz, Nino Kavelyero, Ragıp Efendizade Kenan ve Salih Molaliç'e ait gazino ve birahane.²³⁷⁹

1934 yılına gelindiğinde İzmir Rehberi gazinolarla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

Halkevi Gazinosu: ilkbahar ve yaz mevsiminde açılır. Bahri Baba parkı civarında deniz kenarındadır. Alafranga ve alaturka müzik vardır Kibar ve nezih bir halk ile aileler tarafından daimi rağbet gören ve İzmir'in en iyi bir gazinosudur. Zühre gazinosu: Alsancak'ta deniz üzerindedir. Yaz mevsimi açılır ve alafranga müzik vardır. Darağaç Bomonti fabrikası bahçesi (Aydın Bira Fabrikası): Darağacında, Halkapınar suyunun deposunu havi vasi bahçe ve park içindedir. Sıcaklarda yeşil ağaçlar altında serin gölgelerde oturup soğuk bira içmek isteyen ailelerin tercih edebileceği bir alternatiftir. Bomonti fabrikasının en taze ve ucuz biralarını yazın sıcak günlerinde halka bardak bardak ve ufak fiçılarla satar. Karşıyaka belediye sahil gazinosu: Karşıyaka iskelesinin yanında ve deniz kenarındadır. Yaz mevsiminde Karşıyaka halkının yegâne eğlence mahallidir. Alaturka müzik vardır. Sinekli Gazinosu: İzmir'in şark tarafında meşhur viyadüklerin civarında ve tarihi Meles çayı kenarındadır. Araba ve otomobillerle gidilir. İzmir'in dağ mahalleleri halkının yegâne teferriç yeridir.²³⁸⁰ Belediye Park Gazinosu: Bahri Baba parkının deniz kenarına gelen kısmındadır. Denize karşı olup manzarası pek hoştur. Şehrin merkezinde olduğundan yazın ahalinin en çok rağbet ettiği yerlerden birisidir. Alafranga ve alaturka müzik vardır. İstanbul'dan, Avrupa'dan gelen artistler

²³⁷⁹ İzmir Ticaret ve Sanayi Odasına Mukayyet Mali, Ticari ve Sınai Müessese ve Ticarethaneler, s. 106.

²³⁸⁰ İzmir Rehberi 1934, s.s.18-19.

*tarafından muhtelif numaralar gösterilir. Müzikli otel, bar ve dansigler: Buralarda cuma, cumartesi ve pazar günleri danslı çaylar tertip edilir, fiyatlar gayet ucuzdur. Kibar ve nezih ailelerin tercih ettiği yerlerdir. İzmir Palas, Cuma ve Pazar günleri dans vardır. Karşıyaka Kulübü, Turkuvaz Bar, Yıldız Bar, İzmir Bar da dans edilen ve içilen yerlerdir.*²³⁸¹

Türk Ocağı Aile Bahçesi 1931 yılına kadar İzmir’de ailelerin gittikleri, müzik ve cambaz gösterilerinin yapıldığı bir yerdi. İçki fiyatlarının son derece ucuz ve duhuliyenin serbest olduğu gazonada incesaz heyeti ve aynı zamanda Hintli, Avrupalı Arap cambazlar ile Alman cambazlar gelmekteydi. Bu dönemde sözü edilen saz heyetleri yani incesaz, İstanbul’da Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke yıllarında piyasada ve mesirelerde icray-ı faaliyet eden, hayli yaygın müzik topluluklarına verilen bir addı. İncesaz takımları “sâzende” ve “hânende” adı verilen sazıcılardan ve ses sanatçılarından oluşurdu.²³⁸² İzmir’in gazino yaşantısı içerisinde fasıllar kadar yabancı orkestralar, çeşitli gösteri grupları ile birlikte revüler de önemli bir yer tutmaktaydı.²³⁸³ Kentte yaşayan çoğunluğun eğlence yaşamında ve sosyal kalitede bir gerilemenin söz konusu olmasına karşın, belirli bir refah düzeyine sahip kesim için eğlence ve yaşam nimetleri varlığını sürdürmeye devam ediyordu. İzmir’in sınırlı bir zümresinin sosyal yaşamında önemli yer tutan Naim Palas, Kordon’daki yeni binasında altyapısı yenilenmiş olarak tam faaliyet halindeydi. Perşembe akşamları, cuma, pazar günleri aperatif dansan ve her akşam mükemmel cazbant fırsatları ile... Otel Naim Palas’ın bahçesinde her hafta cumartesi günleri çocuk balosu düzenleniyordu. Eylül ayında Birinci Kordon’daki Miramar Gazinosu mevsim nedeniyle kapanınca, Naim Palas bahçesi fevkalade bir “dine dansanla” açılıyor, her akşam müzik yapan caz, Arap, The Romblers gibi turneler getiriyordu.²³⁸⁴

“*Elitist*” kültürün kendini yeniden ürettiği mekânlardan bir diğeri İzmir Palas’tı. “*Kış mevsiminin en kibar sosyal mahalli olan İzmir Palas salonları*”na İstanbul’dan tanınmış musiki sanatkârları angaje ediyor, cumartesi, pazar dans matineleleri yapılıyor ve musiki heyetine ilaveten, orkestrası, radyo, gramofon tesisatı

²³⁸¹ **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 20, 84.

²³⁸² Lütfü Dağtaş, **İzmir Gazinoları 1800’lerden 1970’lere**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2004, s.s. 23-24

²³⁸³ Dağtaş, **a.g.e.**, s. 33.

²³⁸⁴ Göksu, **a.g.e.**, s. 41.

da bulunuyordu.²³⁸⁵ İzmir Palas, kentte yardım amaçlı baloların verildiği yerlerden biriydi. Musevi Yetim ve Fakir Çocukları Okutma Cemiyeti ile Musevi Yetimhanesi Nisvan Cemiyeti tarafından verilen balolar eksik olmuyordu. Bu arada Türk kızını Keriman Halis Hanım, 31 Temmuz 1932 tarihinde Belçika’da yapılan yarışmada dünya güzeli seçildi. Bu nedenle Ekim 1932’de kraliçenin onuruna verilecek balo için yine İzmir Palas Salonları seçildi. Balo için gazetelerde yapılan duyurularda halkın katılımı istenmekteydi.²³⁸⁶ Otel müsteciri tarafından tadilat yapılarak yeniden hizmete sokulan Kemeraltı’ndaki Gaffarzade Oteli kente hizmet veren orta düzeydeki otellerden biriydi.²³⁸⁷

Bu otellerle birlikte dönemin eğlence hayatına damgasını vurmuş iki gazino bulunmaktaydı. Bunlardan biri İsmet Bey Gazino’suydu. 1930’lar ile 1960’lar arası dönemin en ünlü mekânlarından biri olan gazino Karataş’ta, deniz üstünde yer almaktaydı. Gazino gazetelere dış ülkelerden müzisyenler ile gösteri gruplarını getirdiklerini duyuruyor, İzmir halkını davet ediyordu.²³⁸⁸ İsmet Bey Gazinosu merkezi konumu, Körfez’e egemen manzarası ve yeşil alanıyla İzmirli için çok önemliydi. Yemekli ve yemeksiz iki bölümden oluşmaktaydı. Fasıl heyetleri Türk sanat müziği dönemin müzik anlayışına uygun programlardı. Hafız Burhan’ın sahne aldığı zamanlar gazino tıklım tıklım dolardı. Kimi içkili, kimi bir ayran veya gazozla yanında getirdiği yiyecekleri bu sanatkârları dinleyerek yerlerdi. Hatta anlatıldığına göre Hafız Burhan gazel okumaya başladığında, eğer hava sakinse sesi ta Eşrefpaşa’dan duyulurdu. Denize kadar uzanır, yaz aylarında suların içine bile masalar, iskemleler atılırdı.²³⁸⁹

Cumhuriyet’in ilanından sonra Türklere ait adı en duyulmuş, o yılları yaşayanların belleklerinde apayrı bir yeri olmuş gazino Şehir Gazinosu’ydu. Hüseyin Türkmenoğlu, özellikle bunun altını çiziyor ve gazinoyu; “*Birinci Kordon’da ve Kordon’un tam ortasında yer alan, 1930’lu yılların tek lüks ve nezih aile gazinosudur Şehir Gazinosu*” biçiminde tanımlamaktadır. 1932 yılında kurulan gazino 1940 yılına kadar Murat Türkmenoğlu tarafından işletilmiştir. Haftanın cuma,

²³⁸⁵ **Yeni Asır**, 25 Kânunuevvel 1935.

²³⁸⁶ Dağtaş, **a.g.e.**, s. 32.

²³⁸⁷ Göksu, **a.g.e.**, s. 41.

²³⁸⁸ **Yeni Asır**, 6 Temmuz 1932.

²³⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Dağtaş, **a.g.e.**, s.s. 25-31.

cumartesi, pazar günleri çaylı dans partilerinin düzenlendiği bu unutulmaz gazinoya üst baş dağınık, iki günlük uzamış sakal traşlı erkek yüzüyle, özensiz bayan giyimiyle girilemezdi. Bayanlar etek, döpiyes giyer, başlarına şapka takar öyle giderlerdi. Erkekler ise Şehir Gazinosu'nun son dönemlerini yaşamış Vâlâ Rüstem Hanımefendi'nin aktardığına göre yarım astarlı krem renkli ceket, tiril tiril ütülü keten pantolon ve boyalı ayakkabılarla gelirlerdi. İsteyen yemek yer, içkisini içer, isteyen salt çayını yudumlarken guruba karşı Körfez'den gelen meltemle sıcak yaz akşamını rahat bir biçimde geçirmeye çalışırdı.²³⁹⁰ Gazino, 1930'larda müşterilerinden gelen yoğun ilgi üzerine gazoz günleri düzenlendi. Atatürk'ün çok beğenerek birkaç kez ziyaret ettiği hatta 23 Haziran 1934 tarihinde İran Şahı Rıza Pehlevi ile birlikte geldiği gazinoya ilgili yorumlarından biri şudur: “*Uzun senelerden beri bu kadar güzel bir manzara karşısında bu kadar zevkli bir bira içmedim. Burası ömür bir yer.*”²³⁹¹ Bu yıllarda Altay'ın eğlencesinden Veremle Mücadele Cemiyeti, Öksüzlere Yardım Cemiyeti veya Türkiye Maarif Cemiyeti'nin çeşitli cemiyet ve derneğin organizasyonlarına ev sahipliği yaptı. Ayrıca şehre gelen önemli konuklar yine bu gazinoda ağırlanırdı.²³⁹² Şehir Gazinosu günlerini yaşayan Hüseyin Türkmenoğlu o zamanları şöyle anlatıyor:

1933 ya da 1934 yılıydı. Macaristan'dan bir çigan orkestrası geldi ilk kez. Çaldıklarında Kordon tıklım tıklım dolardı. Öyle ilgiyle izlenirdi ki faytoncuların kırbaç sesleri sükûneti ihlal ederdi. Hiç unutmuyorum; Telefunken firması Şehir Gazinosu'na yeni ses düzeni kurmuştu. Karşıyaka'dan gazinoya telefon edip, “aman bu parçayı yeniden çalsınlar” isteklerini ilettiklerini iyi biliyorum. İzmir yerli halkı o yıllarda deniz ürünlerini pek bilmez, tüketmezdi. Daha çok bilinen balık türleri çipura, lidaki, barbun, levrek, kefal di. Karides ile istakozu ise daha çok ecnebler bilirdi. Balıkçılar gazinoya karidesleri, istakozları sepetler içerisinde getirirlerdi. 40 paradan seçer alırdık. Levrek; tavada, yapma mayonez, haşlanmış patates ile sunulurdu. Çipura ekseri tava yenirdi, ızgara yenmezdi. Trança ise bilinmezdi. Tranç, Fransızcada dilim, İtalyancada parça anlamındadır. Trançanın kafasının değerini

²³⁹⁰ Lütü Dağtaş, “Şehir Gazinosu Bir Düş Müydü?”, **İzmir Life**, Nisan, 2004, s. 31.

²³⁹¹ Dağtaş, **a.g.m.**, s. 32.

²³⁹² Gazinoda yapılan etkinliklerin ayrıntıları için bkz.: Dağtaş, **a.g.e.**, s.s. 41-44.

*bilen müşteri ayırdı. Balıkçı, o yüzden trançayı kafasından ayırır, kafayı özel müşterisine satardı. O zamanlar fırınlarda ekmek öğleyin çıkardı. Ekmek çıktıktan sonra, közde kakavia adı verilen, trançanın kafasıyla domates, soğan, patatesin birlikte için için pişmesiyle yapılan yemek pek kokulu, pek iştah açıcı, dolayısıyla pek lezzetli olurdu. Kakaviayı Türkler bilmez, ecnebler bilir, yerdı.*²³⁹³

Şehir Gazinosu maalesef fuar döneminde yeterli otel bulunamadığı gerekçesiyle dönemin Belediye Başkanı Behçet Uz tarafından yıktırılarak, yerine Şehir Oteli inşası kararı alındı.²³⁹⁴ Şehir Oteli İkinci Dünya Savaşı nedeniyle işletmeye açılmadı, 1953 yılına değin yine gazino olarak kullanıldı. Aynı yıl bina, Belediye Başkanı Rauf Onursal tarafından Milli Savunma Bakanlığı'na Nato Binası olarak devredildi.²³⁹⁵

İzmir'de o sıralar faaliyet gösteren bir diğer gazino Şen Türk Gazinosu'ydu. 1933 yılında açıldı. Kemeraltı Veysel Hamamı Sokağı'nda Bahçeli Gazino adı ile tanınan gazino, tadilat yapılarak yeniden faaliyete geçti. Gazinoda 18 kişilik saz heyeti sabaha kadar icrayı ahenk ederdi. Dünyaca tanınmış Sahibin Sesi Başmuganniyesi Fikriye Hanım, Sahibinin Sesi muganniyelerinden Nezihe Hanım, Kemani Deniz Ali Panço, Şevket Cümbüş Ali Beyler bulunurdu. Ayrıca bugünkü Efes Oteli'nin yerinde bir zamanlar Panayır Gazinosu bulunmaktaydı.²³⁹⁶ Son olarak 1938'de betonarme olarak yenilenen Konak İskelesi'nin üst katının, gazino ve restoran olarak düzenlendiği eklenebilir.²³⁹⁷

Karşıyaka'daki eğlence hayatına gelince; Turan Muşkara 1920'li ve 30'lu yıllarda Karşıyaka'da gayrimüslim ve Levanten varlığının ağırlıkla hissedildiğini, o gruptakilerin kendi hayatlarını yaşadıklarını, beraberliğe rağmen sosyal yaşantıların tamamen ayrı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Karşıyakalılar arasında eski ailelerin tüccar, memur ve büyük esnafın epeyce azınlıkta olduğunu dolayısıyla da Karşıyaka'da eğlenmek ve sosyal faaliyetler yapmak için herhangi bir ortamın

²³⁹³ Dağtaş, **a.g.m.**, s. 33.

²³⁹⁴ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 1.11.1935 tarihli toplantı tutanakları, s. 37.

²³⁹⁵ Dağtaş, **a.g.e.**, s. 45.

²³⁹⁶ Dağtaş, **a.g.e.**, s. 54.

²³⁹⁷ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 292.

gelişmediğini aktarmaktadır.²³⁹⁸ Yaşar Ürük de tam aksi bir ifadeyle, özellikle 30’lu yıllarda Karşıyaka sahilinin İzmir’in en gözde eğlence yeri olduğunu, İzmirli eğlence severler “*Ne yapmalı, nereye gitmeli*” derken kendilerini bir körfez vapurunda bulduklarını ve soluğu Karşıyaka’da aldıklarını belirtmektedir. Hatta o yıllarda bu tür Karşıyaka tutkunları için dillerde dolaşan bir tekerleme bile vardır: “*Sağa fıyaka, sola caka, üç millik mesafeyi kırk dakikada aşarak ver elini Karşıyaka.*”²³⁹⁹ Bu iki farklı yorum bir kenara bırakılırsa dönemin Karşıyakası’nda Karşıyaka Spor Kulübü akşamcılarının takıldığı tek mekândı. Kulüp üyelerinin, aydınların ve tüccarların toplandıkları bir yerdi. Kulübe Levantenler de gelmekteydiler. Akşamları piyano eşliğinde yemek yenir, hoşça vakit geçirilirdi. İstanbul-İzmir seferini yapan Gülcemal Vapuru her perşembe İzmir’e yanaşır, vapurun orkestra şefi Mehmet Bey perşembe akşamları kulübe gelir ve eğlenceyi artırır. Fakat bu yılların Karşıyaka Polis Müdürü Şahin Giray, Astik isimli bir Levanten’i tokatlayınca, bütün ecnebler kulüpten ayaklarını çektiler. Kulüp daha sonra Alaybey’de bir binaya taşındı. Ayrıca daha önce Bostanlı’da Rumların işlettikleri gazinolar daha sonra Kör İsmail isimli bir Türk tarafından işletilmeye başlandı.²⁴⁰⁰

Karşıyaka’da gece hayatı daha çok iki gazonoda yoğunlaştı. İlki Sahil Gazinosu’ydu (Tilla Gazinosu). Vapur iskelesinin hemen dibinde bulunan bu gazinoya “*Çalgılı Bahçe*” de denirdi. Yaz geceleri musikişinaslar burada keyif çatar, Kafkas ekipleri “*Kazaska*” oynardı.²⁴⁰¹ Turan Muşkara bu gazinoyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

İskelenin yanında bir belediye bahçesi vardı. Bahçede akşamları dondurma, keten helva, lokum filan yenir, sinalko, gazoz, çay, kahve içilirdi. Çocukların cenneti idi o bahçe. Akşamları ise gazinolaşır. Zamanla içkili yerin etrafına panolar koymuşlardı. Bahçenin basit bir sahnesi vardı. Yaz akşamları Karşıyaka’nın deşaj yeri olurdu. Aileler toplanır saz, şarkı yürür giderdi. Bahçeye çok tanınmış saz heyetleri ve şarkıcılar da gelirdi. Fakat çoğu zaman kendi saz heyeti sahnenin

²³⁹⁸ Muşkara, **a.g.e.**, s. 20.

²³⁹⁹ Ürük, **Şu Bizim...**, s. 35.

²⁴⁰⁰ Aksoy, **Karşıyaka**, s. 292

²⁴⁰¹ Aksoy, **a.g.e.**, s. 192; Muşkara, **a.g.e.**, s.s. 20-21.

*önünde tertiplenir, sahneye hanendeler Menemen testisi gibi dizilir, sıra ile ayağa kalkıp şarkılarını türkülerini söylerlerdi.*²⁴⁰²

1950’li yılların başına kadar Sahil gazinosu Karşıyaka ve İzmir’den gelenler için önemli bir mekân olmayı sürdürdü. İkincisi Osman Bey Gazinosu’ydu. 1930’lu yıllarda programlı çalgılı akşamsefalarının düzenlendiği Osman Bey Gazinosu, Levanten ve Türklerin aileleri ile geldikleri nezih ve saygın bir gazinodur.²⁴⁰³ Çarşı içindeydi ve buraya dönemin tanınmış sanatkârları gelirdi. Hamiyet Yüceses, Suzan Güven gibi Türkiye’nin ünlü sesleri burada konser verdi.²⁴⁰⁴ İkinci Dünya Savaşı yıllarında kapandığı anlaşılan gazino, 1950’lerde yeniden ihya edilmek istendiyse de açılan ihalelere kimsenin rağbet göstermemesi üzerine Belediye Meclisi tarafından 1960 yılında çocuk parkı haline getirilmesi kabul edildi.²⁴⁰⁵ 1930’lardan itibaren Karşıyakalıların uğrak yerlerinden biri de Bostanlı gazinolarıdır. Osmanlı döneminde Papaz’da sıralanan içkili gazinolar, Rumların bölgeden ayrılmasıyla metruk hale gelmiş, daha sonra Bostanlı İskelesi yanında bir bahçe açılmıştı. İçki içilip balık yenen, alaturka ve Rumca şarkılar dinlenen²⁴⁰⁶ ve Kör İsmail’in Gazinosu adıyla ünlenen bu yer, hem konu komşu kalabalık ailelerin hafta sonu sefası sürmek için hem de çekingen genç sevdalıların tercih ettiği bir mekândı.²⁴⁰⁷ İzmir Belediyesi’nin 1930’larda Karşıyaka’da yarattığı diğer bir eğlence mekânı denizden uzak ama en güzel deniz manzaralarından birine sahip olan Yamanlar Gazinosu’ydu. Soğukkuyu’da Değirmentepe olarak da bilinen tepeye önce 760 çam fidanı dikildi, güzel bir park haline getirildi. Daha sonra tepenin en uygun yerinde belediye tarafından bir de gazino inşa ettirildi. Karşıyaka’nın ihtiyacından fazla kalan Yamanlar suyu kullanılarak bir de kaskatlı havuz yaptırıldı. Nisan 1936’da inşaatı biten gazino ve kaskat açılışı 21 Nisan’da Vali Kazım Dirik tarafından yapıldı ve açılışı müteakip 200 kişilik bir ziyafet verildi.²⁴⁰⁸

Bu dönemin gazinolarında genellikle küçük bir sahne bulunmaktaydı. Saz heyetinin önünde de kadın okuyucular dizilmekteydi. Fakat 40’li yılların başına

---

²⁴⁰² Muşkara, **a.g.e.**, s.s. 20-21.

²⁴⁰³ Aksoy, **a.g.e.**, s. 292.

²⁴⁰⁴ Dağtaş, **a.g.e.**, s.109.

²⁴⁰⁵ Erkan Serçe ve Engin Berber, **Karşıyaka**, Karşıyaka Belediyesi, İzmir, 2011, s. 249.

²⁴⁰⁶ Muşkara, **a.g.e.**, s. 21.

²⁴⁰⁷ Umar, **a.g.e.**, s. 72.

²⁴⁰⁸ Serçe ve Berber, **a.g.e.**, s. 250.

kadar bu tür gazinolarda kadın okuyucuların hem toplu hem de tek tek şarkı söylemeleri sırasında bazı kadınların sarhoş erkeklere kaş göz etmeleri yüzünden çıkan kavgalar ve hatta cinayetlerin yaygınlık göstermesi nedeniyle İçişleri Bakanlığı bir genelge ile yasakladı. Buna göre sahnede ancak iki kadın bulunacak ve bunlar da şarkılarını bitirdikten sonra sırası gelen diğer iki kadın sahneye çıkacaktı.²⁴⁰⁹ Bütün bu mekânlara rağmen İzmir eğlence hayatının kentliyi çok da memnun etmediği anlaşılıyor. Nitekim basın konuyu zaman zaman gündeme getirmeye; İzmir'in neden bu kadar cansız olduğu sorgulanmaya devam etti. Örneğin Hakkı Ocakoğlu, 5 Şubat 1936 tarihli makalesinde İzmir'in eski hayatını hatırlayanların onun neşe kaynağı ve baştanbaşa hareket ifade eden bir şehir olduğunu bildiğini fakat bugün ancak durgun bir şehir olarak tanımlanabileceğini söylemekteydi. Akşamları Güzelyalı'dan Alsancak'a kadar hiç kimseyi sokaklarda göremeyeceğinizi iddia ederek şöyle devam ediyordu:

*Vaktiyle böylemi idi? Hepimiz biliriz ki gece yarılarında çok sonralara kadar sokaklar dolar boşalır ve bilhassa Kordon üzerinde “iğne atılsa yere düşmeyecek”, derecede insan kalabalığı gözleri karartırdı. Halk eğlenir, güler, neşe içinde yaşardı. Birçok kulüpler binlerce azasını sinesine çeker, toplardı. İzmir'in bu durgunluğunu ekonomik gerekçelere dayandıranların çokluğuna rağmen aslında bunun bir anlayış meselesi olduğunu ve eğlencenin adeta bir israf olarak değerlendirilmesinden ileri geldiğini belirtir. Anadolu'nun birçok yerinde halkevleri ve orduvleri İzmir'den daha başarılı bir sosyal hayatı yaratmış olmasına rağmen İzmir bu konuda da çok geri kalmıştır. Bunun başlıca sebebi halkımızın maneviyatının kırık bulunması, kendisini melankoliye kaptırmış olması nihayet idarecilerimizin bu hastalığa karşı hareketsiz kalmalarıdır. İzmir bir şehir kulübü yaşatamaz mı? İzmir ticaret kulübü kuramaz mı? İzmir birkaç sinemadan başka ailece gidilecek birkaç eğlence yerine hayat veremez mi? Bu kadar yoksul mu kalmıştır. Hayır. Biz bu hususta bedbin değiliz Zaafımız organizasyon bozukluğundandır. Biraz hareket ve biraz kımıldama bekliyoruz.*²⁴¹⁰

²⁴⁰⁹ Ürük, **a.g.e.**, s.s. 37-38.

²⁴¹⁰ Hakkı Ocakoğlu, “İzmir Neden Bu Kadar Cansızdır”, **Yeni Asır**, 5 Şubat 1936.

Şevket Bilgin de paralel bir şekilde hayatın durgunluğunun İzmir'e ticari açıdan zarar verdiğini söylüyor ve alınacak tedbirleri sıralıyordu.²⁴¹¹ Eğlence yerlerinin belediyeye gösterdiği fiyat listesinin dışında müşteriye abartılı fiyatlarla hizmet sunması da eğlence sektörünü baltalayan bir uygulamaydı. Yeni Asır, belediyenin uyguladığı cezaları artırması gerektiği savunulurken vatandaşa birtakım görevler düşmekteydi. Öncelikle belediye onaylı fiyat listelerini istemeli, verilmemesi durumunda ise müesseseyi ihbar etmeliydi. Bana ne diyerek bu müesseselerin haksız kazanç ve halkı soymasına izin verilmemeliydi:

*İzmir'deki eğlence yerlerinin vaziyetleri yeniden tetkike muhtaçtır. Belediyemiz fiyat listelerini yeniden tetkik ederek bunları makul ve insaf mefhumuna sığan bir hadde indirmeli, fiyatların büyük levhâlârla gazinoların, lokantaların görünür yerlerine astırılmasını temin etmeli ve halkımız da kendilerini aldatmak isteyenlere karşı mücadeleye girişerek, kontrollü hesap görmeyi bir vazife bilmelidir.*²⁴¹²

7.5.2.2. Kültürpark'ın Eğlence Hayatındaki Yeri

1930'lu yılların İzmir'inde spor, eğlence ve kültürel açıdan en önemli mekânlardan biri 9 Eylül Panayırı'ydı. Panayır ekonomik işlevinin yanı sıra İzmir ve çevre halkı için sosyalleşme ve eğlence ortamı yaratmakta; her yıl binlerce insan panayır için İzmir'e akmaktaydı. 9 Eylül Panayırı'na olan ilgi 1936 yılında açılan Kültürpark'la artarak devam etti. 1936 yılında açılan Kültürpark içinde yer alan gazino ve çay bahçeleri halkın iyi vakit geçirecekleri mekânlar olarak İzmirliilerin gündelik hayatının önemli birer parçası oldular. Kültürpark özellikle fuar döneminde İzmirliilerin en önemli gezinti mekânlarındandı. İnsanlar en güzel kıyafetlerine bürünerek, bir bayram havası içinde fuarı ziyaret ederdi. Fuar, ziyaretçiler için eğlence mekânı olmasının yanında bilgi ve görgülerini artıracabilecekleri birçok alana da sahipti. İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açılış törenleri Gazi Heykeli önünde başlar, kortej belediye bandosunun çaldığı marşlar eşliğinde konuşmaların yapılacağı Lozan Meydanı'na ilerlerdi. Açılışın sonrasında bandonun Kültürpark içinde yine marşlar çalarak ilerleyişi sürerdi. Kültürpark içinde yer alan hayvanat bahçesi, halkın ilgi

²⁴¹¹ Şevket Bilgin, "İzmir'de Bir Hareket Uyandırmalıdır", **Yeni Asır**, 10 Nisan 1936.

²⁴¹² Hakkı Ocakoğlu, "Eğlence Yerleri İnsaf Mefhumuna Uygun Bir Hale Konulmalıdır", **Yeni Asır**, 14 Temmuz 1936.

gösterdiği başlıca yerlerden biriydi. 1937 yılında kurulması kararlaştırıldı, belediye bir kampanya düzenleyerek ellerinde vahşi hayvan bulunanların bunları Bornova Ziraat Mektebi'ndeki bahçeye teslim etmelerini istedi. Kampanya çerçevesinde bir aslan, çakallar, kurtlar ve kartallar belediyeye teslim edildi. Belediye de Kültürpark dâhilinde özel kafesler ve hayvan barınakları yaparak, hayvanat bahçesini ziyarete açtı.²⁴¹³

1936 Kültürpark projesinde eğlence mekânları için de yerler ayrıldı. Bunlardan biri çocuk eğlence alanıydı. Kültürpark'ın ilk yıllarında henüz tam anlamıyla oluşmasa bile, çocukların ilgisi yoğun oldu. Aslında çocuk eğlence alanı, fuar süresince gelen cambaz ve diğer gösteriler sırasında her yaştan ziyaretçinin toplandığı bir yerdi. Çocukların ve İzmirliğin yoğun ilgisi sonucu, eğlence alanı lunaparka dönüştürüldü. Kahkaha evi, şeytan dolabı, salıncaklar ve uçan sandalye gibi eğlence araçları kentin hayatına renk katmaya başladı. Fuar alanındaki ağaçlar yükselip çevrenin bina yoğunlaşması yaşadığı dönemlerden itibaren dönme dolap, İzmir'in genel panoramasını seyretme işlevini de görmekteydi. Ayrıca suni gölde kano ve sandallarla yapılan gezintiler halkın ilgi odaklarından biri haline geldi.²⁴¹⁴ İzmir'de fuar İzmirli ve gelen ziyaretçilerine sosyal ve kültürel yönden birçok etkinliği sunarken gazinolar da eğlence hayatını canlandırdı, adeta kentin üzerindeki ölü toprağı silktilti. Bu gazinolardan biri şimdi Kaskatlı Havuz'un olduğu yerde dönemin “*gazino kralları*” olarak adlandırılan Tefik (Esen) Bey ile kardeşi Kamil (Esen) Bey'in işlettikleri Fuar Gazinosu'ydu. 1936 yılında faaliyete geçen ve Kültürpark'ın en güzel gazinosu olarak nitelendirilen Ada Gazinosu ise alternatif eğlence mekânlarından birisi oldu. Aynı tarihlerde Göl Gazinosu da faaliyete başlayınca fuar alanı ve fuar dönemi İzmir için eski eğlenceli günlerini aratmayacak derecede hareketlenmeye başladı. Dönemin “en modern” ve “medeni” mekânları olarak tanımlanan bu gazinolar meşhur Avrupalı orkestraları, revüleri, sanatçıları ve düzenledikleri garden partileriyle diğerlerinden ayrı bir yere sahipti. Hatta Meltem Günel'in belirttiğine göre aynı dönemde başka kentlerdeki gazinolara örnek oldular

²⁴¹³ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s.s. 201, 204, 196.

²⁴¹⁴ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s.s. 189, 197-198.

ve şehrin Cumhuriyet öncesinden beridir var olan canlı eğlence kültürüyle bağdaştılar.²⁴¹⁵

İzmir'in eğlence hayatına canlandıran gazinolardan biri olan Göl Gazinosu getirttiği yabancı orkestralar, bale gruplarının dışında mutfağıyla da ünlüydü.²⁴¹⁶ Gazino Fuar dönemlerinde partiler düzenleyerek, İzmir'in seçkin ailelerinin katılımını sağlıyordu:

*7 Eylül Salı Günü Akşamı Fuar Gazinosunda Kızılay Garden Partisi. İzmir'in tanınmış mümtaz Türk ve Ecnebi aileleri tarafından hazırlanmıştır. Bu gecenin fevkalade neşeli geçirilmesi için bütün tertibat alınmıştır. Tanınmış aileler tarafından büyük varyete numaraları yapılacaktır. Duhuliye iki liradır. İki hanım bu bilete refakat edebilir. Biletler Fuar gişelerinde satılıyor. Bu müstesna geceden behemehâl istifade ediniz. Elbise mecburiyeti yoktur.*²⁴¹⁷

Bu yıllarda fuara bir de tango bestelendi:

Fuar Tangosu

Sen Ege'nin ruhusun, biricik yıldızsın,

Sen aşkın kendisisin, alevisin, hızısın,

Dağın, bağın başkadır, gülün, bülbülün başka.

İzmir, sen bir vatanın bir tanecik kızıydın.

Hangi yerin rüzgârı bu kadar tatlı eser,

Hangi bir rüzgâr böyle ipek kanatlı eser,

Hele Fuar'ın İzmir

Güzel ve şen Fuar'ın

Bir Kız gibi serpilir

²⁴¹⁵ Meltem Günel, "İzmir Fuarı'nda Modernitenin Mekânları, Modernizmin Çevirisi: Ada Gazinosu (1937-1958), *İzmir Kültürpark'ın Anımsa(ma)dıkları Temsiller, Mekânlar, Aktörler*, Der.: Ahenk Yılmaz, Kıvanç Kılınç, Burkay Pasin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 257.

²⁴¹⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz., Dağtaş, *a.g.e.*, ss. 56-66.

²⁴¹⁷ *Yeni Asır*, 5 Eylül 1937.

Güzelleşen fuar'ın.
Hayat dolu, zevk dolu
Güzel İzmir Fuar'ın
Her kalbe yakın gelir,
Neş'e verir fuar'ın
Toplamış servetini bütün Türk milletinin
Anladık kudretini yaman Türk ellerinin
Üstünde alın teri incileşmiş gibidir.
Yeni bir Türk zevki var fuar'ın kucakında
Söylenir şarkıları yurdun her bucağında
Başımızda yükseldi
Bir taç gibi bu eser
Bakın İzmir'den Fuar,
Yurda nasıl gülümser.
Hayat dolu, zevk dolu
Güzel İzmir Fuar'ın
Her kalbe yakın gelir, Neş'e verir fuar'ın
Söz: Orhan Rahmi Gökçe müzik: İsmail Hakkı User²⁴¹⁸

Fuar sadece iktisadi değil, kültür, sanat, eğlence ve spor etkinlikleriyle kent ve bölge halkının gündelik hayatının canlandığı günleri getiriyordu. 1937 Fuarı'nın kültür, sanat ve eğlence programı şöyleydi:

22 Ağustos Pazar Manisa'da Üzüm Bayramı Gecesi – Fuar Gazinosu

27 Ağustos Cuma Gürbüz Çocuk Yarışması – Fuar Gazinosu

30 Ağustos Pazartesi Büyük Zafer Bayramı Şenlikleri – Fuar Sahası

---

²⁴¹⁸ Fevzioğlu, a.g.e., s. 44.

1-2-3 Eylül Ehli Hayvanlar Sergisi – Fuar Sergi Binası

9 Eylül Perşembe İzmir’in Kurtuluş Şenlikleri – Fuar Sahası

13-15 Eylül Körlerin Senfonik Konserleri – Fuar Tiyatrosu

17-18-19-20 Eylül İstanbul Şehir Opereti tarafından “Tosun” Piyesi fuar tiyatrosunda sergilenecekti.

Bir sonraki yıl ışıktandırmaya daha önem verilerek rengârenk ışıklarla süslenmiş dekoratif lambalar kullanıldı ve ilerleyen yıllarda da buna önem verildi. Fuar ıslıl ıslıl haliyle gündüz ve gece kentin cazibe merkezi oldu. 1938 Fuarı’nda yalnız ilgi çeken yerler yerli ve yabancı pavyonlar değildi, bunların yanında eğlence yerleri de fuar için oldukça ilgi çekiciydi. İzmir Şehir Bandosu’nun verdiği açık hava konserleri, beş sinema, sazlı cazlı varyeteli gazinolar, çocuklar için küçük merkeplerin çektiği süslü arabalar, paraşütle atlama, suni gölde sandal gezintileri, hayvanat bahçesi, havai fişekler, lunaparktaki dönme dolap, atlı karıncalar, kahkahâlâr evi, perili ev, labirent, döner tren, patinaj, nişan alma ve kuvvet deneme yerleri, piyango gişeleri, cüceler, deniz kızı ve acaip hayvan kılıklarına girip gezenler fuara gelenleri her gece eğlendirecek kadar zengindi. Bu eğlencelerin yanında Lunapark Gazinosu’nda Selahattin Pınar ve Hamiyet Yüceses sahne aldı. Bunların programının bitiminde Müzeyyen Senar ve Minur Nurettin sahne alacaklardı.²⁴¹⁹ Ada Gazinosu’ndaysa Adapazarı’ndaki depremde zarar görenler için başbakan himayesinde Kızılay tarafından hazırlanan programa yer verildi. Bu programdaki iki temsilde, Zeybeklerin gösterileri ve Ankara Radyosu’nun değerli sesleri yer aldı. 1938 yılı açık hava tiyatrosunun gösteriler için kullanılmaya başladığı yıldır. Sadi Tek ve Muammer Karaca’nın gösterileri yapıldı ayrıca her gece İzmirliyle tiyatro keyfi yaşatıldı. “Süt Kardeş”, “Paşa Hazretleri”, “Nur Baba”, “Donanma Gecesi”, “Erkekler Kırkıncıdan Sonra Azarlar”, “Çamurda Zambaklar”, “Saçlarından Utan” bu yıl sergilenen oyunlardan bazılarıydı.²⁴²⁰ 1940 yılında İzmir Enternasyonal Fuarı’ndaki daimi pavyonlarda hepsi yemekli ve içkili olmak üzere şu gazinolar bulunmaktaydı: Fuar Gazinosu, İnhisarlar Pavyonu Gazinosu, bu ikisinde müzik de

²⁴¹⁹ Lale Kıvılcım Yurtman, “1933-1950 Yıllarında İzmir Enternasyonal Fuarı (İ.E.F)”, **DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1996, s.s. 55-58.

²⁴²⁰ Yurtman, **a.g.t.**, s. 59.

vardı. Tenis Kulübü Gazinosu, Atış Poligonu Gazinosu, Akasyalar Gazinosu, Ada Gazinosu.²⁴²¹

O yıllarda dünyanın en yaşlı kişisi olarak tanınan Zaro Ağa da Fuar döneminde İzmir'e geldi. Son derece renkli bir kişiliğe sahip olan Ağa'nın gelişi basına şöyle yansdı:

*“22 Eylül 1933. Zaro Ağa Şehir Gazinosu'nda dans edecek. Panayır münasebetiyle şehrimize gelmiş olan dünyanın en yaşlı adamı Zaro Ağa, bu akşam Şehir Gazinosu'nda genç bir kızla dans edecektir. Geçenlerde Zaro Ağa, Amerika'da ve İngiltere'de genç kızların kendisine gösterdiği alakadan memnuniyetle bahsederken İzmir hanımlarından şikâyet etmişti. Zaro Ağa bu alakasızlığı telafi edeceğinden memnun görünmektedir.”*²⁴²²

İki hafta İzmir'de kalan Zaro Ağa, 25 Eylül günü Sakarya vapuruyla İstanbul'a döndü. Gayet memnun ayrılan ağaya 140 lira para verildi. Kendisiyle yapılan röportajda İzmir halkına duyduğu sevgiyi dile getiriyordu:

*“Gidiyorum fakat İzmir'de gördüğüm misafirperverlik beni İzmir'e candan bağlamıştır. İzmir gezdiğim memleketlerin en eyisidir insanları da çok cana yakındır.”*²⁴²³

Fuar'ın açık kaldığı 21 günlük dönem İzmir'in eğlence hayatının da canlanması anlamına geliyordu. Cıvıl cıvıl parklarıyla, gazinolar ve tiyatrolarıyla konserleriyle fuar o günün İzmir'inin adeta eğlence ve kültür merkezi oluyordu. Gazinolar gazetelere boy boy reklamlarla getirdikleri sanatçıları ve programlarını halka duyuruyorlar, tiyatrolar sergileyecekleri oyunlar, sirkler geliyor ve İzmir ve çevre şehirler bu süreçte doya doya bütün bu sosyal etkinliklerden yararlanıyorlardı.

---

²⁴²¹ Muslu, **a.g.t.**, s. 107.

²⁴²² Dağtaş, **a.g.e.**, s. 40.

²⁴²³ **Yeni Asır**, 26 Eylül 1933.

7.6. Sosyal Etkinlikler

7.6.1. Gezinti Yerleri ve Piknikler

Ailece eğlenmenin geleneksel biçimlerinden birisi de açık havada yapılan yemekli toplantılardı. Cumhuriyet dönemi pikniklerinin kökeni esasında Osmanlı mesire geleneğine uzanmaktaydı. Tatil kültürünün, şehirlerarası ulaşım ve hareketliliğin henüz gelişmediği dönemlerde, subaşları, tepeler, ada ve orman gibi özel doğal mekânlara yapılan geziler, gündelik hayatın içinde kısa molalar oluyordu. Bu gezintilerin fotoğraflanma ânı “*eğlence*” mefhumunun çözümlenmesi açısından oldukça önem taşır. Açık hava gezintilerinde sıra halinde poz verme âdetine bu dönemde oldukça sıkça rastlanmaktadır.²⁴²⁴

İncelenen dönem içerisinde İzmirlilerin yazın sıcaklardan kurtulmak, dinlenmek ya da kalabalık ailelerin birlikte pikniğe gittiği mesire alanlarının başında Yamanlar Kampı gelmekteydi. Karşıyaka’dan 12 km mesafede, otomobille yaklaşık bir saatte varılan bu kamp, çam ormanlarıyla kaplıydı. Verem Mücadele Cemiyeti tarafından kurulan bu kamp, haziran ayında açılır eylül ayında kapanırdı. Kampta muntazam karyolalar, gazino, radyo ile elektrik tesisatı vardı. Özellikle yaz mevsiminin boğucu sıcaklarından kurtulmak isteyen İzmirlilerin yoğun olarak gittikleri bir yerdi. Diğer bir yer Gölcük Yaylası’ydı. Bozdağ’ın en güzel parçası olan yaylada hususi muhasebenin yaptırdığı konforlu, şık bir otel ve gazino, daha ileride güzel köşkler vardı. Gölcük’e düzenlenen geziler halk arasında büyük rağbet görüyordu. Özellikle Avrupa ve Amerikalılar gölcük manzarasını çok beğenmekteydi. Gölcük seyahatine katılmak isteyenler onar lira karşılığında trenle Ödemiş’e geliyor oradan otomobillerle Gölcük’e çıkıyor ve yemek yedikten sonra geri dönüyorlardı.²⁴²⁵

Bu yıllarda Karşıyaka hâlâ güzel bir sayfiye yeri idi. Kozak Yaylası, Bergama’ya 20 km’lik güzel bir yolla bağlıydı. Yaylanın bir tarafından Dikili’nin, diğer tarafından Ayvalık’ın, ortada Altınova’nın ve uzakta masmavi denizin güzelliklerini görmek mümkündü. Bornova, ormanlar içindeki villaları, parkları, subaşları ile meşhurdu. Ziraat Mektebi’nin korulukları, fidanlıkları parkları

²⁴²⁴ Öztürkmen, a.g.m., s. 187.

²⁴²⁵ Anadolu, 1 Ağustos 1930.

Bornova'ya ayrı bir güzellik bahşediyordu. Pınarbaşı, bol meyve ağaçları, sebze bahçeleri ve pınarlarla bezenmiş bir yerdi. Buca da kente yakın sayfiye yerlerinden biriydi. Kozağaç'a, Buca'dan otomobil ile 10 dakikada gidilebiliyor, çınar ormanları ve soğuk subaşıları bulunuyordu. Bunların dışında Narlıdere, Bayraklı ve Mersinli köyleri ulaşımın rahat olduğu yaz kış gidilebilecek sayfiye yerleri arasındaydı.²⁴²⁶

Turan Muşkara 30'lu yıllarda ev toplantıları gibi mesirelerde ve piknik yerlerinde de kalabalık aile toplantılarının hayli yaygın olduğundan bahsetmektedir:

Baharda yazın başlarında İzmir'de ve İstanbul'da kalabalık aile topluluklarına yakın dostların da katıldığı büyük piknikleri çok tatlı anılar olarak hatırlarım. Piknikler özel bahçelerde çiftliklerde olduğu gibi belirli bazı koruluklarda, sahillerde, çardak altında veya mesire yerlerinde yapılırdı. Pikniklerde hizmet ve yemekler ailelerce bölüşülürdü. Gene hanımların marifetleri ortaya dökülürdü. Pikniklerin değişmez yiyecekleri olan kuru köfte, lahana sarma, sigara böreği, tepsi böreği, lop yumurta, salata, saray yemekleri gibi ya yer sofralarına veya bazı mesire yerlerinde ve ev bahçelerinde olduğu gibi masalara serilirdi... Kurgulu boru hoparlörlü gramofonlar, küçük fiçılardan sunulan Bomonti biraları ve de çok kere toplantı atraksiyonu olan kuzu çevirmeleri. ... Buzlar uzun kalıplarla çok kere bir leğen içinde gelirdi. Üzerine şişeler sıralanır ve havlularla örtülürdü. Şişelerin bir kısmı limonatalar, vişne şerbetleri, kisarna maden suları ve su şişelerinden oluşurdu. Bira soğutulmuş ve üzeri çuvalla sarılmış fiçılarla gelirdi. Yemeklerin tadılması, dağıtılması, elinize sağlıklar, plakların seçilmesi ve gramofonun çalınması, kuzunun etrafında dolaşmalar, kuzunun bölünmesi, tepsilerde ayrılması, afiyetle yenilmesi, kadehlerin kaldırılması, beceriklilerin fiçidan bardakları doldurması, konuşmalar, kahkahâlâr hepsi incelikli zarafet, görgü ve bir kültür birikimini içerirdi "katerginli" bahçe toplantılarının olmadığı o devirlerde.²⁴²⁷

²⁴²⁶ İzmir Rehberi 1934, s.s. 228-232; İzmir Şehri Rehberi 1941, s.s. 162-163.

²⁴²⁷ Muşkara, a.g.e., s.s. 66-67.

Kentlinin hafta sonları ya da tatillerinde gidebileceği mesire alanlarının dışında İzmirlinin gündelik hayatının telaşı içinde soluklanabileceği parklar da bulunmaktaydı. Parklar sıcak bir mevsime sahip olan İzmir’de kentlinin nefes alabileceği yeşil alanları yaratırken özellikle kadınlar ve çocuklar için birlikte ve iyi vakit geçirmesini, sosyalleşmesini sağlamaktaydı. İzmir’de bulunan parkların başında Kültürpark gelmekteydi. İzmir Enternasyonal Fuarı’nın da içinde kurulduğu ağaçlıklı yeşillikli park, gazino ve lokantaları, muhtelif çocuk oyun yerleri ve müzeleri, hayvanat ve nebatat bahçeleri, akvaryumu, paraşüt kulesi, kapalı atış poligonu, açık hava tiyatrosu, tenis kortları, atlı spor sahası ile birçok aktivitenin bir arada bulunduğu muazzam güzellikte bir alandı. Bunlardan başka suni gölü, fıskiyelerinden ışıklı sular fışkıran havuzlar, Lunapark eğlence tesisleri halkın rağbet ettiği yerlerdi.²⁴²⁸ Onun dışında özellikle Behçet Uz’un belediye başkanlığı döneminde park ve bahçe yapımına büyük önem verildi. Halkın nefes almasını çocuklar için en büyük eğlene alanları olan bu parklar şöyleydi: Bahri Baba, Hatuniye, Hükümet Önü Parkı, Gazi Heykeli-Cumhuriyet Meydanı Park’ı, Belediye Sarayı, Kahraman Şehitler Abidesi, Tayyare Şehitleri, Deliklitaş, Kazım Özalp, Emniyet Abidesi, Karşıyaka, Soğukkuyu, Bornova parkları bulunuyordu. Behçet Salih Parkı, Faik Paşa, Eşref Paşa, Halimağa, Karşıyaka Çocuk Yuvası, Karşıyaka sahil parkları ise çocukların oyun alanlarıydı.²⁴²⁹

7.6.2. Deniz Kültürü ve Plajlar

1920’li yıllara kadar İzmir’de bugünkü anlamda plajlar bulunmazdı. Denize girmek isteyenler kıyılardaki özel ve kapalı tesislerden faydalanırdı. Deniz banyoları ya da hamamları denilen bu mekânların halka açık olanları olduğu gibi yalı sahiplerinin kendi özel hamamları vardı. Banyo, denize uzanmış bir tür iskele benzeri ahşap yapıydı. Bu banyoların hemen tamamında küçük odacıklar halinde, külâh çatılı kapalı yerler bulunurdu. Bu odalarda soyunup döneme uygun mayolarını giyen “mahcup bayanlar” yine gözlerden ırak biçimde denize girmek için kabin benzeri odanın tabanında bulunan bir kapağı kaldırarak, aşağıya uzanan ahşap bir merdivenden suya girerlerdi. Banyoların çoğunda, yukarıda sözünü ettiğimiz süslü

²⁴²⁸ İzmir Şehri Rehberi 1941, s. 166.

²⁴²⁹ İzmir Rehberi 1934, s.s. 213-214; İzmir Şehri Rehberi 1941, s.s. 166-167.

kabinlerin çevresinde dolanılabilir küçük bir teras da bulunmaktaydı.²⁴³⁰ Kadınların deniz hamamını dikiz geçmek, sandalla tesadüfen yanından seyretmek (dolanmak) bir tür bıçkınlıktı. Çok kere bunu önleyen kolcular vardı.²⁴³¹

İzmir şehrinde savaştan önce deniz hamamı olarak Punta-Alsancak mevkiinde Fransız Rıhtım Şirketi'ne ait bir banyo ile Karataş'ta ve Karşıyaka'da bir-iki deniz hamamı vardı. İzmir'in kurtuluşundan sonra buralara şehirden akan lağım sularının karışması dolayısıyla bu banyoların sularının pis ve bulaşıcı hastalık, bilhassa tifo mikroplarıyla dolu olduğu anlaşılmıştı. Sıhhiye İdaresi tarafından buralar kapatılarak sahil boyunca Karataş, Karantina ve Göztepe mevkiinde denize girilmesi yasaklandı. Belediye daha sonra birisi Karşıyaka'nın Osmanzade sahil ve mevkiinde, diğeri de Güzelyalı civarında betondan son sistem banyolar yaptırdı. Erkek ve kadınlar için ayrı ayrı yapılan bu banyolar hem kumsallarının güzelliği ve hem de sularının temizliği dolayısıyla halkın rağbetini kazandığı yerlerden oldu.²⁴³² Belediyenin yaptırdığı banyoların dışında buralardaki evlerin, köşkların bahçelerinde kendi özel banyoları da bulunmaktaydı. Turan Muşkara bu banyoların Karşıyaka banyolarından daha bakımlı ve tümü ile özel banyolar olduğundan bahsetmekte; bazılarının yanlarında eski İstanbul yalılarında olduğu gibi kayıkhaneleri olduğunu eklemektedir.²⁴³³

1934 İzmir Rehberi'nden öğrendiğimize göre Karşıyaka banyosuna Körfez Şirketi'nin vapurlarıyla gidilebilmekteydi. Şirket, hem vapur hem de tramvay ve banyoları için tenzilatlı gidip gelme biletlerini 40 kuruşa vermektedir. Güzelyalı banyosuna hem körfez vapurları hem de elektrik tramvayı ve otobüsleriyle gidilebilmekteydi. Bu banyonun tarifesi 20 kuruştur. Deniz banyoları haziran ayında açılarak mevsim sonuna kadar devam etmekteydi. Bu iki modern banyodan başka ayrıca Bayraklı mevkiinde eski sistem bir deniz hamamı vardı.²⁴³⁴ İnciraltı Plajı ise İzmir Körfezi'nin güneybatısında yer almakta ve otomobille yarım saatte gidilebilmekteydi. Gayet güzel kumsalı olan bu plaja cuma günleri körfez vapurları işliyordu. Şirket ayrıca burada bir iskele yaptırdı. Plaj civarında yaz mevsiminde

---

²⁴³⁰ Ürük, **Şu Bizim...**, s. 24.

²⁴³¹ Son zamanlarında Karşıyaka'daki kadınlar banyosunun örtüleri çirkin duruyor diye kaldırılmıştı. Bkz.: Muşkara, **a.g.e.**, s. 4.

²⁴³² **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 87-88.

²⁴³³ Muşkara, **a.g.e.**, s. 3.

²⁴³⁴ **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 87-88.

gazinolar açılmaktaydı. Cuma günleri burası halkın en fazla rağbet ettiği yerlerden biri olurdu.²⁴³⁵

Karşıyaka banyoları İzmir'in her yerinden insan çekebilmekte, tatil günlerinde tıklım tıklım dolmaktaydı. Yaşar Aksoy “Karşıyaka” adlı kitabında buradaki banyolar şöyle anlatılmaktadır:

*Karşıyaka banyoları ise pek ünlüydü. Karşıyaka yalısındaki her evin denize uzanmış tahtadan özel bir banyosu vardı. Peneti Pariyentilerin köşkü Karşıyaka'mızın sembolüdür. Bu kırmızı tuğlalı evin sahildeki her ev gibi denize uzanan banyosu vardı. Kilise sokağında oturan Hristiyanlar, gün boyunca Pennettilerin deniz banyosuna gelirler ve pırıl pırıl denize girerlerdi. Kimi aile öğlen gelir, kimisi 13 veya 14.00'te gelir hiç fazla izdiham olmadan Kilise Sokağı Hristiyanları denize girmiş olurlardı... Karşıyaka'da halka açık genel banyolar da vardı.*²⁴³⁶

Bir anlamda plaj diyebileceğimiz bu banyolardan Alaybey önlerinden sahil boyunca Avukat Sadık Bey'in, Burdur Milletvekili Halit Bey'in, Zeki Paşa'nın banyoları ilk göze çarpanlardı. İskeleden Osmanzade'ye uzanan kıyıyı güzel evlerin şık banyoları süslemekteydi. Buraya kadar anlatılan banyolardan sonra sıra Osmanzade'de bulunan ve belediyeye ait olan iki banyoya gelmektedir. Kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı yapılan bu banyolarda 1920'li yıllarda ne yazık ki sularının kirliliğinden ötürü pek rağbet edilmeyen yerlerdendi. 1930'lu yıllarda bu kötü görüntü düzelince banyoların kumluklarında başta Güzelyalı ve Alsancak olmak üzere çeşitli semtlerden gelen gençlerin eğlendikleri görülmektedir. Zarif mayolarıyla grup grup olmuş çiftler, yanlarında getirmeyi unutmadıkları fotoğraf makinelerinin objektiflerine edalı pozlar verirlerdi. Böylece birkaç yıl öncesinin kirliliği ortadan kalktı, yerine bambaşka manzaralar geldi. Banyoların arasında bulunan üç salıncak hiç boş kalmamaktaydı. Az ötede bir başka genç grubu ikiye ayrılmış deniz topu oynamaktaydı. Atlama tahtası önündeye acar gençlerle birlikte ağırbaşlı kişiler, bankacılar ve iş adamları da görülmüdü. Ayrıca güneş banyosu

²⁴³⁵ İzmir Panoraması, s.s. 21-22; İzmir Rehberi 1934, s.s. 87-88; Yılmaz, a.g.m., s. 71.

²⁴³⁶ Aksoy, Karşıyaka, s. 192.

alanlar, kızgın beton üzerine uzananlar, bu kavurucu sıcaklığın altında deniz kıyafetiyle tavla oynayanlar da eksik değildi. Kabinlerden gelen müzik eşliğinde dans eden gençlerin manzarası oldukça neşeliydi.²⁴³⁷

1930'lu yılların Karşıyaka'sında deniz ve plaj aynı zamanda komşuların bir araya geldikleri önemli sosyal mekânlardan biri olmuştu. Yaşar Aksoy, komşuların yanlarına yemek çıkınlarını alarak geldiklerini böylece hem denize girip hem de tahta iskelelerin üzerinde yanıp kavrulurken dedikodu yapıp eğlendiklerinden, yaz geceleri ise banyolardan mehtap ve Kadifekale'nin seyredildiğinden bahsetmektedir.²⁴³⁸ Yine Muşkara benzer bir şekilde der:

Deniz mevsimlerinde komşu sorumluluğu veya Karşıyaka beraberliği daha belirgin olurdu. Denizde daha büyükler daha küçüklere göz kulak olurdu. Tanısın tanımasın deniz banyoları özel olmakla beraber çok “snob” olmayanların banyolarına konu komşu, misafirlerini de ağırlamak için doluşurlardı. Fakat bu doluşmada bir adab ve edep vardı, gelinir gidilirdi çöreklenme olmazdı.

Ayrıca sahilde evi olanların genellikle mayolarını giyip sırtlarında birer havlu ile evlerinin hemen karşısında denize girdiklerini, sahildeki parapetin üzerine bırakılan havlu, ayakkabı veya etekliğin çalınmadığını, çoğu kez uçmasın diye üzerlerine bir taş konduğunu eklemektedir.²⁴³⁹

Çeşme şüphesiz bugün olduğu gibi 1930'lu yıllarda da İzmirli elit kesimin tercih ettiği bir sayfiye yeri idi. O dönemde İzmir'in hatta İstanbul'un en kibar aileleri buralara gelmekteydi. 1930'ların başında Hilal-i Ahmer tarafından işletilen, Çeşme plajlarına giderek istirahat edenler arasında Vali Kazım Paşa, Ordu Müfettişi Fahrettin ve Ali Hikmet Paşalar da vardı. Misafir addedilen müşteriler, Çeşme'nin neziht otellerinde ağırlanıyordu. Bu oteller Rasim Palas ve Merkez Oteli'ydiler.²⁴⁴⁰

Bunlardan başka vilayetin sahil mıntıkalarında gayet tabii ve güzel manzaralı plajları vardı. Bunlardan özellikle Aliaga çiftliği, Foça, Kuşadası, Urla ve kazaları

²⁴³⁷ Ürük, **a.g.e.**, s. 27; Nevzat Ekrem, “Deniz Mevsimi”, **Yeni Asır**, 10 Haziran 1934; Ergir, **a.g.e.**, s.s. 60, 70.

²⁴³⁸ Aksoy, **a.g.e.**, s.s. 283-284.

²⁴³⁹ Muşkara, **a.g.e.**, s.s. 1-3.

²⁴⁴⁰ Göksu, **a.g.e.**, s.s. 202-203.

yeni yeni popüler olmaya başlamış mekânlardı. İzmir’den bazı zengin aileler otomobillerle buralara giderek hem deniz banyosu hem de güzel bir tatil günü yaşamaktaydılar.²⁴⁴¹ Deniz kültürünün yaygınlaşması ile birlikte bu kültüre uygun modanın da gelmesi kaçınılmazdı. Dönemin mayolarını Muşkara’dan dinleyelim:

*Mayolarımız itina ve emek ile hazırlanır, yağlanma yağları ve bezden botlar evlerde yapılırdı. O devirdeki deniz mayoları yünlü kumaştandı. Mevsim açılınca yüklüklerden, yerli gömme dolaplardan çıkarılır ve kontrol edilirdi. Kontrol güve deliklerineydi. Güve yeniklerini ailenin en becerikli hanımları veya yardımcılarından dikiş işlerine bakanlar maharetle tamir ederlerdi. Mayoların vazgeçilmez aksesuarı olan başlıklar da pek çok hanımın ve bazı erkeklerin tutkuları arasındaydı. Bostanlı’da, Bayraklı’da ve Turan’da hanımların çoğunluğu denize elbise ile girerdi. Ancak genç kızlar, kız çocuklar mayo giyerlerdi. Karşıyaka ve Alsancak’ta ise elbise ile denize giren hanım çok nadir görünürdü.*²⁴⁴²

Zamanla yaygınlaşan mayoların kumaşları incelme; başlıklar ve ayakkabılar da modaaya uygun şık ve zarif bir hale geldi.²⁴⁴³ Bu dönemde güneşe karşı zeytinyağı ile yağlanma en çok revaçta olan yöntemdi. Fakat tentürdiyot damlatılmış gliserin ve zeytinyağı karışımı bir likid de kullanılıyordu. Herkesin kendine ait bir formülü olduğu bu yıllarda daha sonra Nivea ortaya çıktı ve bugüne kadar denizin ve güneşin simgesi haline gelerek güneşten korunma sistemini tümü ile değıştirdi.²⁴⁴⁴

İzmir’de kentlinin şifa bulmak amacıyla faydalandığı bir takım ılıcalar da bulunmaktaydı. Bu ılıcaların başında Agememnon Ilıcası gelmekteydi. Agememnon Ilıcası, Balçova civarında, İzmir’den otomobille yarım saat mesafede bulunuyordu. Suyun sıcaklığı 35-45 derecede idi. Güzel havuzlar ve asri tesisatlı banyoların bulunduğu ılıcalar, romatizma ve böbrek hastalıklarına iyi geliyordu. Çeşme Ilıcaları, İzmir’den 4 saat mesafede, konforlu gazino ve otellerin bulunduğu bir yerdi. Suyun

---

²⁴⁴¹ İzmir Rehberi 1934, s. 89.

²⁴⁴² Muşkara, a.g.e., s. 6.

²⁴⁴³ Göksu, a.g.e., s. 203.

²⁴⁴⁴ Muşkara, a.g.e., s. 6.

sıcaklığı 35-50 derecede idi. Urla İçmeleri ise Urla-Çeşme şosesi üzerinde Malkaca mevkiindeydi.²⁴⁴⁵

7.7. Sosyal Mekânlar

7.7.1. Oteller, Pansiyonlar ve Hanlar

1922 yangını sonrası Kordon'daki büyük otellerin yanmasıyla birlikte, konaklama gereksinimi pansiyonlar tarafından karşılanmıştı. İkinci Kordon'da pansiyon Kakoide, Kordon Homs Pansiyon'u, Alsancak'ta Şofu'nun Pansiyonu bunlardan sadece birkaçıydı. İzmir'de pansiyon işletmeciliği geleneksel olarak ecnebler tarafından yapılmaktaydı.²⁴⁴⁶ Türkler pansiyon işletmeciliğinden ziyade han işletmeciliği yapıyorlardı. 1930'lu yıllarda kentte otellerin yaygınlaştığı ve yeni birtakım otellerin yapıldığı görülmektedir.

1930 yılında İzmir'de bulunan bazı otel ve hanların isimleri şöyleydi:²⁴⁴⁷

Oteller:

Ali Nuri, Meserret Otel (Kemeraltı),

Abdullah Molaliç, Gaffarzade Otel (Sağır Sokağı),

Ahmet Müfit Büyük Sadık Bey Otel (Basmene),

Ahmet Cemil, Şark Otel (Basmene),

Evliyazade Nejat, Evliyazade Otel (Hükümet Çarşısı)

Gebeşzade Ahmet Emin ve Giritli Ali, Yeni İzmir Otel (Şamlı Sokağı)

Hacı Osman Efendizade Tevfik, Şafak Otel (Karşıyaka K. Paşa Cad.)

İsmail Ali Cihan Otel (Kestelli)

Kilimcizade Ahmet, İzmir Palas ve Hacı Hasan Otel (Hükümet Cad.)

Lengerzade Ahmet Rasim, Park Otel (Hastane Karşısı)

Mustafa Lütfü, Ardahan Otel (Şamlı Sokak)

Naim Molaliç, Naim Palas (Birinci Kordon)

²⁴⁴⁵ İzmir Panoraması, s.s. 21-22.

²⁴⁴⁶ Göksu, a.g.e., s. 154.

²⁴⁴⁷ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, Mali, Ticari ve Sınai Müessese ve Ticarethaneler, s.s. 102-104.

Molaliçzade Mehmet, Merkez Otel (Birinci Kordon)

Salih Molaliç, Salih Bey Otel (Birinci Kordon)

Şekercioğlu Osman Nuri Tire Ödemiş Otel (İkiçeşmelik Cad.)

Yusufbabazade Ali Rıza Anadolu Otel (Eski Mahkeme önü)

Hanlar:

Emirzade Mehmet Ali, Piyaloğlu Hanı (Balcılar)

Giridi Nurizade Mustafa Şevket, Küçük Abdülkadir Paşa Hanı (Keçeciler)

Hacı Süleymanzade İbrahim, Kemahlı Hanı (Kemeraltı)

Kadri ve Hasan, Barut Hanı (Şamlı Sok.)

Mehmet Bedri, Büyük Salepçioğlu Hanı (Kemeraltı)

Mustafa Safi, Küçük Salepçioğlu Hanı (Kemeraltı)

Şükrü Beyzade Eyüp Sabri, Saman Hanı (Kemer Cad.)

Yusuf Cemil, Hacı Sadullah Hanı (Kemeraltı)

Ömer ağazade Halil Hilmi Ömer Ağa Hanı (Eski Mahkeme Önü)

Hacı Demir Salih Efendi Hanı (Kestelli)

Yukarıda sıralanan oteller içerisinde İzmir Palas (Birinci Kordon), Otel Modren, (Birinci Kordon), Ankara Palas (Hükümet Karşısı), Ege Palas (Birinci Kordon), Merkez Otel (Birinci Kordon) İstasyon, Tevfik paşa, Evliyazade, Ragıp Paşa, Hacı Sadullah, Hacı Hasan, Ferah, Meserret, Gaffarzade otelleri lüks oteller olarak geçiyordu.²⁴⁴⁸ Yine Ankara Palas Otel'i'nin hem konum hem de konaklama açısından kent içinde ayrı bir yeri vardı. Emel Kayın Ankara Palas ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

Kemeraltı'nın Konak Meydanı önündeki girişinde yer alan Ankara Palas Otel'i'nin bulunduğu yerde, XIX. yüzyıl sonlarında yazıhanelerin mevcut olduğu, kentin ünlü avukatlarından Tevfik Nevzat'ın yazıhanesinin de burada olduğu bildirilmektedir. Askeri Kiraathane de burada zemin katta yer almıştı. Yirminci yüzyıl

²⁴⁴⁸ **İzmir Rehberi 1934**, s.s. 12-14; **İzmir Panoraması**, s.s. 37-38.

başlarında, Askeri Kırathane, İzmir'in aydın çevresinin toplandığı bir merkez niteliğindeydi. Burada tesis edilen otel de, Hükümet Binası'na ve kışlaya yakınlığı dolayısıyla, adeta bir karargâh niteliği taşımakta ve "Askeri Otel" olarak anılmaktaydı. Daha sonra otelin yeni bir düzenlemeye tabii tutularak, ikinci sınıf bölümünün iptal edildiği anlaşılmaktadır. "Ankara Palas" adının da, Ankara'daki "Ankara Palas Oteli"ne nazire olarak tesise verildiği söylenmektedir. Ankara Palas Oteli, erken Cumhuriyet döneminde, kentin az sayıdaki lüks otellerinden birisini teşkil etmekteydi. Otelde sıcak su banyosu, telefon gibi olanaklar da mevcuttu. Otelin altındaki Askeri Kırathane, daha sonra "Ankara Palas Pastanesi" olarak ünlenmiştir. Bu mekân, yakın bir zamana kadar dönemin ünlü edebiyatçı, gazeteci ve aydınlarının toplanma yeri olmuştur. Halikarnas Balıkcısı, Ş. Kurdakul, A. İlhan, Ö. Hazar, B. Umar, O. Rahmi Gökçe bu mekânın ünlü misafirlerinden bazılarıydı. Otel aynı zamanda politikacılar için de bir buluşma mekânı idi. Bayar ve Menderes burada Demokrat Parti'yi örgütleme çalışmalarını yürütmüşlerdi. Bu dönemde otelin önündeki durak da, Demokrat Parti'nin iktidara geliş tarihini simgeleyen "14 Mayıs Durağı" adını taşımaktaydı.²⁴⁴⁹

Bu yıllarda hemen tamamı Mesudiye Mahallesi'nde yer alan pansiyonlar 20'li yıllarda olduğu gibi yabancılar tarafından işletilmeye devam etti. Aylık ve yıllık olarak kiralanabilen pansiyonlardan bazıları; Suis (Birinci Kordon), Kaviki (Birinci Kordon), Barış (Birinci Kordon), Vidari (Birinci Kordon), Narik (Birinci Kordon), Vilyam son (Birinci Kordon), Şaton (Birinci Kordon), Tvny (Birinci Kordon), Amadiya (Bornova Cad) olarak sıralanabilir.²⁴⁵⁰

7.7.2. Kahvehaneler

Osmanlı döneminden günümüze kadar gelen en önemli sosyalleşme mekânlarının başında kahvehaneler gelmektedir. Kırathane kültürü Türklerin gündelik hayatında önemli bir yere sahiptir. Konukseverlik simgesi "*kahve*"nin,

²⁴⁴⁹ Emel Kayın, "İzmir Oteller Tarihinin İki Sessiz Tanığı: Hacı Hasan (Yeni Şükran) ve Ankara Palas Otelleri", **İBB Kent Kültürü Dergisi**, S. 1, Nisan, 2000, s.s. 134-135.

²⁴⁵⁰ **İzmir Rehberi 1934**, s. 15.

gündelik hayata girmesi, 1517 yılında Yemen Valisi Özdemir Paşa'nın lezzetine hayran kaldığı kahveyi İstanbul'a getirmesiyle başlamıştır. Türkler tarafından bulunan yepyeni hazırlama metodu sayesinde kahve, cezvelerde pişirilerek, Türk Kahvesi adını almıştır. Kahve ve içildiği mekân olan kahvehaneler, zaman içinde sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Böylece dünyada hiçbir içeceğin sahip olamadığı ölçüde bir kültür de doğmuştur. Osmanlı ülkesine girmesiyle birlikte bu içeceğin tüketildiği yerler olarak ortaya çıkan kahvehaneler insanların bir araya gelerek sosyalleştikleri mekânlar olarak dikkat çekmektedir. İlk kahvehaneler genellikle cami yanında namaz vakitleri arasındaki boş vakitlerde sosyal işlevleri olan mekânlardı. Daha sonra bunların bir kısmı kıraathaneye dönüşerek buralar aydın çevrelerin mekânları olmuştur. Zamanla değişim geçiren kahvehaneler, yalnız boş vakitlerin doldurmak için değil, edebiyat, sanat ve siyaset gibi gündelik hayatın içinden birçok konunun tartışıldığı mekânlar haline gelmişti.²⁴⁵¹

İzmir'de Osmanlı döneminde açılan kıraathaneleri (ki aynı zamanda bir kitaplık işlevi gören bu yerlerde, mevcut kitaplarla birlikte günün gazete ve dergileri de okura sunulmaktaydı), kütüphanelerle birlikte düşünmek gerekmektedir.²⁴⁵² Nitekim dönemin ünlü simalarının çoğu Ekmekçi başı, Askeri Kıraathane ile Tilkilik'teki Giritli Hasan Efendi ve Ali Ağa'nın kıraathanelerinde görülürdü.²⁴⁵³ Bu durum Cumhuriyet döneminde de değişmeyerek kentin bütün sorunlarının masaya yatırıldığı, sanatın, edebiyatın ve siyasetin konuşulduğu yerler yine kıraathaneler oldu. 1930'lu yıllarda şehirde kahvehaneler hemen bütün semtlere yayılmış bir şekilde işlemekteydi. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı 33 tane kahve-kıraathane bulunmaktaydı.²⁴⁵⁴ 1934 Rehberi'nden edinilen bilgiye göre; bu kahvehaneler isimlerinden ziyade semtleriyle meşhurdur. Lüks kahvehaneler en ziyade Birinci Kordon ile Kemeraltı Caddesi ve Hükümet civarındakilerdi. Kemeraltında; Askeri, Hacı Alipaşa, Ragıp Paşa, Hacı Hasan Paşa, Gaffarzade kahvehaneleri vardır. Bunlardan başka Hisarönü mevkiinde ve Hisar Camii'nin önünde, Tilkilik'te, Alsancak'ta, İkiçeşmelik'te, Basmahane civarında ve istasyon karşısında, Eşrefpaşa'da birçok büyük meşhur kahveler vardı. Bu kahvelerin yaz ve

²⁴⁵¹ Kadir Ulusoy, "Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü", www.millifolklor.com (25.04.2016).

²⁴⁵² Huyugüzel, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...", s. 63.

²⁴⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kaygusuz, **a.g.e.**, s. 38.

²⁴⁵⁴ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, **a.g.e.**, s.106-107

kış mevsimine göre mevsimleri de vardı. Kemeraltı kahveleri kışlıktı. Hisarönü, Basmahane kahvehaneleri yazın serin olduğundan halkın rağbet ettiği yerlerdi ve özellikle Karşıyaka, Güzelyalı'nın kahveleri ile Şadırvanaltı, Kordonboyu yaz mevsiminde İzmir'in en gözde yerleriydi.²⁴⁵⁵ Yukarıda sayılan kahvehaneler içerisinde Askeri Kiraathane İzmir'in çoğu aydın çevrelerini kendisine çeken bir merkez niteliğindeydi. Politikanın, komiteciliğin kazanı orada kaynardı. Sonradan Ankara Palas'ın kurulmasıyla yörenin siyasi niteliği belli biçimde değişti. Diğer iki kahvehane Kemeraltında Şifa Eczanesi'nin sağında ve solunda yer alan Hacı Alipaşa Kahvesi ile Ragıppaşa Kiraathanesi'ydi. Yazar Özdemir Hazar, gençlik yıllarındaki bu kahvehaneleri şöyle anlatır:

Kahvehane geleneğini benimseyen ve geliştiren Türkiye ortamı, bu yerleri bir dinlenme, sevgi, söyleşip dertleşme köşesi yapmıştı. Kemeraltı kahveleri, İzmir'in en muhabbetli, kibar ve biraz da ataerkil köşelerinden biriydi. Hacı Alipaşa Kahvesi, Kemeraltı'nda aynı adı taşıyan otelin altındaydı. Daha sonraları Pasaport semtinde İzmirlinin Kiraathanesi'ni işleten İzmirli Mustafa burayı çalıştırırdı. Hacı Alipaşa Kahvesi'nin yanında Şif Eczanesi, onun yanında da ünlüler ünlüsü Ragıppaşa Kiraathanesi boy gösterirdi. İzmir'in seçkin kesimi burada temaşa ederdi. Kahvenin özelliği sanatsever ve tiyatro severlerin de uğrak yeri olmasıydı. Darülbedayi yani İstanbul Şehir Tiyatrosu oyuncularını İzmir'e temsiller vermeye geldiklerinde, Ragıppaşa Otelinde kalır ve altındaki kahvede dinlenirlerdi. Bir bakardınız; Bedia Muvahhit, Vasfi Rıza Zobu ya da Muammer Karaca gibi sanatçılar kahvede sohbet ediyorlar. O zaman Ferit Bey'de aralarında olmak üzere İzmir'in renkli kişileri hemen masaları doldururlardı. Burası, kendilerini sanat ve düşünce yoluyla arındırıp eğlendirenlerin durağıydı.²⁴⁵⁶

²⁴⁵⁵ İzmir Rehberi 1934, s. 17.

²⁴⁵⁶ Aksoy, Smyrna..., s.s. 246-247.

7.7.3. Palavra Kulübü

Kentin elit erkeklerini bir araya getiren Palavra Kulübü, Kemeraltı Caddesi üzerinde I. Beyler Sokağı'nın girişinin tam karşısındaki Ragıppaşa Kırathanesi'nin içinden geçilerek çıkılan küçük avlunun köşesindeki bir odadan ibaretti. Hilal Eczanesi sahibi Kemal Kamil Aktaş'ın kurucu ve yıllarca başkanlık yaptığı bu grup, 1930'lu yıllardan başlayıp 1955'lere kadar etkinliğini sürdürdü, ülkede ve kentte olup bitenleri mizahın, taşlamanın keskin sırtlardan dile getirdi. Kahvelerin, çayların birbirini izlediği; ayrılanların yerine yeni kişilerin katılmak için can attığı bu tatlı ve biraz da sivri dilli kişiler grubu, oluşturdukları dost çevresine kendi aralarında Palavra Kulübü adını vermişlerdi. Kulübün müdavimleri arasında Belediye Başkanı Reşat Leblebicioğlu, Nuri Fettah, Nail Moralı, Talat Muşkara, Emlak Eytam Bankası Müdürü Kemal Türkömer, Milli Emniyet Müdürü Recai, Dışçi Tahsin, Bıçakçızade Hakkı ile Şair, Avukat Nahit Hilmi Özeren gibi tanınmış kişilerle birlikte Orhan Rahmi (Gökçe) ve Haydar Rüştü (Öktem) gibi gazeteciler yer almaktaydı. Palavra Kulübü'nün mütevazı döşenmiş odasında ortada mangal yanar türlü muzipliklerle yüklenmiş ekâbirin takımın sürekli kahkahası ta Kemeraltı'ndan duyulurdu. Kulübün esas itici motoru oturumlara başkanlık yapan Ressam Kadri Bey idi. Hoşsohbet alaycı, muziplik ustası sıkı hicivci Kadri Bey, hiç kimseyi gücendirmeden maçı idare eder, uygun zemini hazırlardı.²⁴⁵⁷

---

²⁴⁵⁷ Yaşar Aksoy, "Ege'de Zaman Zaman", **Yeni Asır**, 26 Kasım 1989; Aksoy, **a.g.e.**, s. 248; Karayaman, **Eczacı Kemal...**, s.s. 13-14.

8. BÖLÜM

1929-1939 YILLARI ARASINDA GÜNDELİK HAYATINDA İÇİNDE YAŞANAN FELAKETLER

8.1. 1930 Sel Felaketi

24 Teşrinievvel (Ekim) 1930 tarihinde başlayan yağmur, 36 saat boyunca devam etti, İzmir’i adeta çamur deryasına gömdü. Hizmet “İzmir bir tufan geçirdi” derken Anadolu Gazetesi “Yağmur değil, büyük bir tufan...” başlığıyla haberi verdi. İlk alınan haberlere göre 68 vatandaşın can verdiği, 655 hanenin harap olduğu anlaşıldı. Daha sonra can kaybı 94’e, mal kaybıysa bir buçuk milyon liraya yükseldi.²⁴⁵⁸ Sel felaketinin meydana getirdiği zarar çok büyük olduğundan şehrin hemen her kesimi bu felaketten nasibini aldı. Yağmurun şiddetini azalttığı gün, işlerine gitmek zorunda kalanlar yarı bellerine kadar soyunarak bata çıka suların içinden yürümek zorunda kaldı. Tramvay hattı molozlarla dolu olduğundan tramvaylar işleliyordu. Kokaryalı veya Karantina’dan 4-5 lira vererek taksilere binmek de çok pahalıya denk geldiği için buralarda oturanlar vapurlara hücum etti. Hal böyle olunca vapurlarda iğne atacak yer kalmadı, ek seferler kondu, fakat o da yeterli gelmedi. Suların getirdiği molozlar bazı noktalarda 1,5 metreyi bulan yığınlar oluşturduğu için tüm şehrin trafiği felç oldu.²⁴⁵⁹

Anadolu Gazetesi felaketin boyutlarını şöyle anlatıyordu:

Sabahleyin Göztepe’de köprü mevkii, Kokaryalı’da Halimağa bataklığı, Karataş’ta Tramvay Caddesi, Halimağa Çarşısı, Keten Çarşısı, Hisar Camii civarındaki bütün sokaklar, kızlar ağası ve Demir Hanı, Bakır Bedesteni, Sipahi Pazarı baştanbaşa su ile dolmuş, bilhassa Demir Hanı’nda su insan boyu yükselmiş ve bu sokaklardaki bütün ticarethanelere su dolmuştur. Halim Ağa Çarşısı’nda Fadıl Bey’in Marifet Matbaası ile Hamza Ali Beyin Manisa Bakkaliyesi, Hafız Cemal Bey’in kuru yemiş ticarethanesi, Ali Ulvi Bey’in kuru yemiş ticarethanesi

²⁴⁵⁸ Hizmet, 27, 28 Teşrinievvel 1930; Anadolu, 26 Teşrinievvel 1930. Belediye Meclis tutanaklarında 100 kadar vatandaşın öldüğü belirtilmektedir. Konu ile ilgili tartışmalar için bkz.: Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 4.11.1930 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 19-23.

²⁴⁵⁹ Anadolu, 26, 28 Teşrinievvel 1930.

ve deposu, Âdem Murat Bey'in baskül ticarethanesi, limoncu Davi Levi, Kurdo Efendi ve Fehim Sabit Bey'in kuruyemiş ticarethaneleri bütün çuval ve limon depoları kâmilten, Çakaloğlu Hanı'nda yarım metre yüksekliğinde su dolmuş ve handa bulunan üzüm ve incir çuvallarından bir kısmı su içinde kalmıştır. Bakır Bedesteni ile Kızlarağası Hanı'nın ve Demir Hanı'nın vaziyeti çok fena idi. Bu hanların içi bir metreden, bir buçuk metreye kadar su ile dolmuştu. Bu hanlarla bedestende bulunan bütün ticarethaneler su dolmuştur. Kuruyemiş ve bakkaliye ticarethanelerinde çuvallarla fındık, fıstık ve kuru fasulye sokaklara dolmuş, sular tarafından denize götürülmüştür. Kilisli Şakir Bey'in bakkaliye, İsak Kurado, Avram İskinazi Efendilerin çuval ticarethaneleri, Muammer Lütfi Beyin demir ticarethanesi ile bütün kereste ticarethaneleri, Çilingirler Çarşısı su altında kalmıştır. Çanırı Çarşısı'nda Sabuncu Mehmet Sait ve şerikleri, Güلزade Sadık ve Muzaffer, Ömer Atıf, Ahmet Rifat ve Ömer Lütfü, Fildişizade Muzaffer, Garbizade Mehmet Ali, Avnizade Hüseyin, Kavalızade Şemsettin Beylerin ticarethaneleri su basmıştır. Zarar ve ziyan miktarı mühimdir. Burada bir ticarethane de bulunan 10 çuval şeker tamamen erimiştir. Kızlar ağası hanında 5.000 çuval kadar üzüm vardı. Bunların bin çuvalı Demir Hanı'nda ıslanmıştır. Mustafa Numan Bey'in imalathanesini, kazmirci ve baharat mağazaları ile terzi mağazalarını su basmıştır. Zarar ve ziyanları çoktur. Mustafa Numan Bey; bu zarardan dolayı belediyeyi dava edeceğini bildirmiştir.²⁴⁶⁰

Çarşılar harap olmuşken Başdurak, Tilkilik ve Mezarlıkbaşı'nda durum pek farklı değildi:

Eşrefpaşa'dan İkiçeşmelik Caddesi'ni takiben aşağıya inen sular birçok taş parçalarını indirmiştir. Şehrin hemen bütün mahallelerinde sel sularının tazyiki ile lağımlar patlamıştır. İkiçeşmelik Caddesi baştanbaşa bozulmuştur. Yukarı mahallelerden sellerin indirdiği taş parçaları ve kumlar şehrin umumi yerlerinde toplanmıştır. Kemer Çayı'nın taşmasıyla birlikte Sinekli Aziziye, Kızılçullu ve Halkapınar taraflarındaki binlerce

²⁴⁶⁰ Anadolu, 26 Teşrinievvel 1930.

dönüm arazi sular altında kalmıştır. Mahsulat çok zarar görmüştür. Kemer'de Kervan Köprüsü yakınında inşa ettirilen yeni köprünün bir kısmı da sular tarafından götürülmüştür. Denizin üstü gelen odun ve tahta parçalarıyla evlere giren suların sürüklediği tekne, leğen ve hatta kırılmış kayıklarla dolmuştu. Binaların arasında tavuk ve köpek leşlerine de tesadüf ediliyordu. Eşrefpaşa'da durum berbattı. Hiç kimse işine gidememiştir. Eşrefpaşa'dan inen seller Damlacık yokuşundan büyük bir gürültü ile dökülüyor ve Bahri Baba Parkı üstünde Hıfzıssıhha müessesesi civarında birçok evlerin içine giriyor, tehlike teşkil ediyordu. Namazgâh'ta yarım metre mikâbı cesametinde taşlar yukarıdan aşağıya inmiştir. Yapıcıoğlu'nun da vaziyeti aynı idi. Kalaycılar, silahçılar, sığır kasapları çarşıları hep su baskınına uğramıştır. Hükümet dairesinin birçok yeri su almıştır. Kahramanlar mahallesinde hemen hemen bütün evlerin alt katına sular dolmuştur. Damlacık yokuşundan gelen sel suları Memleket Hastanesi'nin içine dolmuş ve kömür mahzeni ile erzak depolarını su basmış, kömürleri alıp götürmüştür. Bu kömürler beyler sokağına dolmuş oradan toplayan bazı fakirler okkası dört kuruştan kömürcülere satmıştır. Memleket Hastanesi'ndeki zarar miktarı 10 bin lira raddesinde tahmin edilmektedir. Hapishaneyi de kısmen su basmıştır. Bahri Baba Parkı'nın önünde patlayan lağımalar sel sularını adam boyu irtifaya yükseltmiş ve buradan geçmek imkânını selp etmişti... Karşıyaka'da da mühim zararlar olmuştur. Dağdan Soğukkuyu'ya inen sular muhtelif gölcükler husule getirmiş, evlerin alt katlarını su dolmuş tramvaylar işlememiştir. Bostanlı tarafında da sular yükselmiş, evlere su dolmuştur. Karşıyaka'dan İzmir'e gelmek mecburiyetinde olanlar vapur iskelesine geçmek için meydanda hamal arkasında geçmişlerdir.²⁴⁶¹

Sanatlar Mektebi'nin durumu çok kötüdür. Mektebin zararının da 150 bin lira olduğu tahmin edilmekteydi. Eğitime o dönem ara verildi, İzmirli talebeler evlerine gönderildi. Taşralı talebe Erkek muallim mektebine yerleştirildi. Okulun bütün malzemeleri zarar gördüğü gibi bir kısmı da denize sürüklendi. Tesviye ve torna atölyesi dört buçuk metre yükseklikte olmasına rağmen taş ve kaya yığınları ile

²⁴⁶¹ Anadolu, 26 Teşrinievvel 1930.

doldu. Bina ve çatının yarısı yıkıldı. Demir ve sıhhi tesisat atölyeleri, tezgâhlar, elektrik santrali, akümülatörler ile dinamo su altında kaldı, kullanılmayacak hale geldi. Yüzlerce ton su, mektebin ön kısmındaki demir kapıları, duvarları yıktı. Zemin katının muhtelif yerleri çatladı, mektebin bahçesi su doldu, ambarları su bastı, mamul gayri mamul eşya ve erzak ambarlarını su götürdü, bunun sonucunda bir senelik erzak ve çamaşır mahvoldu. Ayrıca deniz kenarındaki iskele çöktü. Memurlar da evlerinin çökme tehlikesi yüzünden dairelere düzenli devam edemiyorlardı. Sebze bahçelerinde bulunan sebzeler yüzde 80 oranında mahvoldu. Sinekli’de bulunan ve muhtelif Amerikan kumpanyasına ait 50 ton petrol ve benzin akıntıya gitti.²⁴⁶²

Kahramanlar Mahallesi ile birlikte Şehitler ve Tepecik semtindeki evler fazla yağmurdan zarar gördü; bu mahalle sakinlerinden yaklaşık 500 kadar kişi üç gece okula sığındı. Mektepteki bütün odalar, muallimlerin odaları ve sair daireler halkın barınması için açıldı. Şehrin muhtelif yerlerinde birçok ev yıkılmaya devam ediyordu. Tehlikede olanlar belediye üçüncü mıntıkasına gittiler, cami, mescitle hanlara yerleştirildiler. Bu arada sel sularına kapılıp hayatını kaybedenlerin sayısı 40’a yükseldi, bunların bir kısmının hüviyeti tespit edilerek ailelerine teslim edildi.²⁴⁶³ Tütüncüler de çok zor durumdaydı. Ailelerini kaybedenler çok olduğu gibi Karabağ, Bozyaka ve Seydiköy mıntıklarındaki tütüncüler tamamen felaketi yaşamışlardı. Bunlar muhtaç vaziyetteydi. Tütünlerini kumpanyalara sattıkları halde paralarını alamamışlar sadece kendilerine peşinat gibi cüzi paralar verilmesiyle yetinmişlerdi. Kumpanyaların tütüncülere bir an önce paralarını vermeleri konusunda hükümetin teşebbüste bulunmasını istiyorlardı.²⁴⁶⁴

Normalde bir senede yağın yağmur miktarı 500-600 milimetre iken; bu yağış miktarı 36 saatte 400 milimetreye ulaşınca telefon ve telgraf direkleri de sürüklendi, İzmir’in bir süre yakın çevreyle dahi bağlantısı kesildi. Hükümet Başkanı İsmet Paşa, İzmir’in yaşadığı bu sel felaketi karşısında bir telgraf çekerek duyulan üzüntüyü belirtti, seylapta hayatını kaybedenlere başsağlığı dileyerek, hükümetin her anlamda

---

²⁴⁶² Anadolu, 28 Teşrinievvel 1330.

²⁴⁶³ Anadolu, 28 Teşrinievvel 1330.

²⁴⁶⁴ Anadolu, 28 Teşrinievvel 1330.

belediye ve valiliğin arkasında olduğunu; yetkililerin elinden geleni yapacaklarından emin olduğunu bildirdi.²⁴⁶⁵

Yaşanan felaket karşısında İzmir Belediyesi ilk etapta zabıta memurlarından oluşturduğu imdat kolları ve polis kuvvetleriyle birlikte yardıma muhtaç olanların imdadına koştı. Daha sonra açıkta kalan ahaliye kalacak yer temin etti ve fırınlardan çıkarttığı ekmekleri zeytin peynir gibi yiyecek maddeleri ile birlikte dağıtmaya başladı. Bornova'ya çuvallarla un gönderildi, halka dağıtıldı.²⁴⁶⁶ Tabii amelelerin yetersiz olması çamur deryası içindeki şehrin bir an önce normale dönmesini engelliyordu. Sözgelimi Karataş'ta Teşvikiye Sokağı ile Karataş Vapur İskelesi Sokağı molozlarla dolmuştu. Bir metre yüksekliğindeki molozlar üç amelenin sabahtan akşama kadar çalışmasına rağmen kaldırılamadı.²⁴⁶⁷ Basının bu felaket karşısındaki tutumu genellikle belediyeyi suçlama yönündeydi. Hizmet Gazetesi yıllarca toplanan vergilerle hiçbir şey yapılmadığını iddia ediyordu:

*Bu halk ki sandalyelere oturttuğu zevattan iş yerine meskenet, atalet, kabiliyetsizlik görmüştür. Evet, o beceriksiz eller, o boş ve kof kafalar memleketi memleket halinden çıkarttılar. Ne çarşısında, ne ekmeğinde, ne suyunda, ne kanalizasyonunda, ne vesaiti nakliyesinde bir hayır olmayan bu memlekette etiket altında, şeref saçtılar...*²⁴⁶⁸

Belediyeye yöneltilen suçlamalardan sonra sıra Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne geliyordu. Cemiyetin Torbalı zelzelesinden topladığı paraları o dönem çok az bir kısmının muhtaç kimselere sarf edildiği iddia ediliyor, kalan paraların en azından şimdi zor durumda kalan vatandaşlara verilmesi isteniyordu.²⁴⁶⁹

Vali Kâzım Paşa ile Belediye Reisi Sezai Bey şehrin vaziyetini yerinde gördü. Hatta Vali Kâzım Paşa, bu incelemeleri sırasında Eşrefpaşa ve Bahri Baba Parkı önünde iki önemli kaza geçirdi. Halkın ve polislerin yetişmesiyle ancak otomobili kurtarılabildi.²⁴⁷⁰ Vali Kâzım Paşa başkanlığında Hilal-i Ahmer Cemiyeti merkez heyeti toplandı ve bundan sonra yapılacak yardımlar için bir program

²⁴⁶⁵ Anadolu, 28 Teşrinievvel 1330.

²⁴⁶⁶ Anadolu, 28 Teşrinievvel 1330.

²⁴⁶⁷ Anadolu, 5 Teşrinisani 1330.

²⁴⁶⁸ Hizmet, 28 Teşrinievvel 1330.

²⁴⁶⁹ Hizmet, 28 Teşrinievvel 1330.

²⁴⁷⁰ Anadolu, 26 Teşrinievvel 1330.

hazırlandı. Toplantıda Belediye ve Hilal-i Ahmer tarafından 1454 felaketzede iskân edildiği belirtilerek alınacak önlemler şöyle sıralandı: Öncelikle felaketzedelere kâmil yatak, battaniye, iç elbisesi ve Frenk gömleği, kundura, çorap, kadınlara entari verilecekti. Her gün kazanlar kaynatılarak sıcak yemek dağıtılması sağlanacaktı. Bunun için muhtelif semtlerde dağınık vaziyette iskân edilmiş felaketzede aileler, münasip görülecek büyük binalarda geçici olarak iskân olunacak ve her gün iaşeleri kolayca temin edilecekti. Hastalıkların önüne geçmek için haftada iki defa Beyler Hamamı ile İstanköy Hamamı'nda yıkandırılacak ve ikamet ettikleri binalarda tetkikat yapılacaktı. 600 yatak ve yastık sipariş edildi, 800 yerli malı battaniye satın alındı. Felaketzedelerin soğuktan hastalanmamaları için acil tedbirlere başvuruldu. Muhtelif ticarethanelerden don, gömlek, fanila, çorap olmak üzere 2.000 kişiye kâfi gelecek eşya satın alındı. Bunlar ayrı ayrı paketlenerek daha sonra dağıtılacaktı. Tilkilik'te 250 kişiye yemek vermeye başlanacaktı, Bornova, Seydiköy ve Karşıyaka'daki felaketzedelere Hilal-i Ahmer tarafından sıcak yemek verilmesine başlandı.²⁴⁷¹ Vali paşa ilerleyen günlerde hayatın normalleştiğine dair açıklamalar yapmaya başladı.²⁴⁷²

Sıcak yemek için şehir dört mıntıkaya ayrılmıştı: 1. mıntika Maltızlar'da Sakrakör Mektebi, 2. mıntika Jandarma Mektebi, 3. mıntika Eşrefpaşa, 4. mıntika Çorakkapı ve Tilkilik.²⁴⁷³ Herkesin dikkatini bir anda İzmir'e çeviren bu felaket karşısında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi tarafından İzmir şubesine 20 bin lira gönderme kararı alındı. Ayrıca kentteki herkes bankalar, tüccarlar, vatandaşlar kendi çapında yardıma çağrıldı.²⁴⁷⁴ Hilal-i Ahmer Cemiyeti felaketzedelere yardımları artırabilmek için 5 Teşrinisani (Kasım) 1931 tarihinde Elhamra Sineması'nda büyük bir müsamere tertip etti. Ayrıca Deniz Kızı Eftelya Hanım'la Kemani Muallim Sadi Beyler'in katılımıyla büyük bir şark musiki konseri verilecekti. Bundan başka Avrupa ve Amerika film âleminde ilk Türk sinema yıldızı olup tesadüfen şehrimizde bulunan Vedat Örfi Bey'in de bu müsamereye katılacağı duyuruldu.²⁴⁷⁵ İkinci bir müsamere 17 Teşrinisani (Kasım) 1930'da yapılacak yine Denizkızı Eftelya, Kemani

²⁴⁷¹ **Anadolu**, 29 Teşrinievvel 1930.

²⁴⁷² **Hizmet**, 30 Teşrinievvel 1930.

²⁴⁷³ **Anadolu**, 2 Teşrinisani 1930.

²⁴⁷⁴ **Anadolu**, 30 Teşrinievvel 1930.

²⁴⁷⁵ **Anadolu**, 31 Teşrinievvel 1930; **Hizmet**, 5 Teşrinisani 1930.

Muallim Sadi Beyler olacak Vedat Örfi yine katılacaktı.²⁴⁷⁶ Her kurum ve kişi kendine göre yardımlar yapmaya devam ediyordu. Örneğin Aydın Demiryolu Kumpanyası Müdürlüğü Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne 1.000 lira bağışlamıştı. Karşıyaka'da Donanmacı Mahallesi'nde oturan Madam Oskar Eğli tarafından iki günde ellışerden 100 kilo birinci nevi ekmek bağışlandı.²⁴⁷⁷ Felaketzedeler için bir de futbol turnuvası düzenlendi. Şefkat Kupası adı verilen turnuvaya Altay, Göztepe, Sakarya, Altınordu, KSK, Altınay takımları katılacak, dört hafta sürecek maçların gelirleriyle felaketzedelere yardım edilecekti.²⁴⁷⁸

Kentteki durumu yerinde incelemek üzere Sağlık Bakanı ve Kızılay Genel Başkanı Dr. Refik Bey (Saydam) ve Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey geldi. Dâhiliye vekili, Sıhhat vekili, Vali Kâzım Paşa ve Hilal-i Ahmer arasında yapılan koordinasyon toplantısında yeni evler projesi gündeme geldi. Buna göre 50 bin liralık nakdi yardımın evleri yıkılan felaketzedelere yeni konut yapılması için kullanılması kararlaştırıldı.²⁴⁷⁹ İş Bankası'na yatırılacak olan bu para belediye reisi, Kızılay başkanı, Ticaret Odası başkanı, İş Bankası müdürü ve sağlık müdüründen oluşturulan Seylap Komisyonu'nun tasarrufunda olacak ve dağıtımı Kızılay tarafından yapılacaktı. Kararın devamı şöyleydi:

Arsalar belirlenecek, bu arsalar üzerinde yapılacak küçük evciklerin malzemesi, ayniyat miktarı ve taşları belediyeden meccanen ve arsalarında uzun vade ile gene belediyeden verilecektir. 50 bin liralık yardım için; evleri tamamıyla yıkılanlara azami 150 şer lira, tamire muhtaç olanlara da 80 lira, küçük kulübelerde veyahut müsteciren binalarda oturanlara 25'er lira verilmek esası kabul edilmektedir. Hiç kimseye nakdi para verilmeyecektir ayniyat, malzeme tedarik edilecek, inşaatı ya müteahhitlere ihale suretiyle veyahut her mahallenin ve belediyenin Hilal-i Ahmer ve ihtiyar heyetleriyle müştereken yapacakları heyetler mürakabasına verilecektir.

²⁴⁷⁶ Anadolu, 16 Teşrinisani 1930.

²⁴⁷⁷ Anadolu, 9 Teşrinisani 1930.

²⁴⁷⁸ Anadolu, 10 Teşrinisani 1930.

²⁴⁷⁹ Anadolu, 6 Teşrinisani 1930.

Komisyon ayrıca misafirhanelerde mevcut olanların iaşelerine on gün sonra nihayet verilmesine ve kimsesiz çocukların yetim yurtlarına yerleştirilmesine karar verdi.²⁴⁸⁰

Seylap Komisyonu hemen işe başladı. Bu amaçla yangın yerinde 350 evin inşa edilebileceği alan belirlenerek belediye fen heyeti tarafından proje hazırlandıktan sonra gerekli inşaat malzemesi sağlandı.²⁴⁸¹ Daha sonraysa şehir meclisinin yaptığı tetkikat sonucunda Bornova’da inşa edilecek 100 evle İzmir’de inşa edilecek 70 ev için arsalar belirlendi. Kendi evini yapmak isteyen felaketzedeler işçi olarak çalışarak amele ücretlerini çok azaltmış olacaktı.²⁴⁸² Seylapzedelerin evleri 18 Teşrinisani (Kasım) 1930’da ihale edilerek inşaatına başlandı.²⁴⁸³ Bu arada tamire muhtaç evlere sahip felaketzedeler için nakit para verilmesi kararlaştırıldı. Henüz Hilal-i Ahmer misafirhanelerinde bulunan 300-500 kişi kadar felaketzedenin bir kısmı iaşe ve kazanca sevk edildi. Tamamen malul ve bakılmaya muhtaç olanların bir kısmı da belediyenin dulhanesine ve Darülaceze’ye yerleştirilerek orada iaşeleri temin olunacaktı. Dört yaşından on beş yaşına kadar olan kimsesiz 25 çocuk vardı. Bunların da en kısa zamanda, mekteplere yerleştirilmesi kararlaştırıldı.²⁴⁸⁴ Bütün bunlarla birlikte seylapzedelerin bazıları çalışabilecek bir hale geldikleri için kendi arzularıyla garnizonları terk etmeye başladı. Hükümetten ve Hilal-i Ahmer’den gördükleri yakın ilgiden son derece memnun olan bu vatandaşlardan 400 kişilik bir kabile adına Demir Ali, Mustafa, Yusuf, Ganime, Hasan, Mustafa, Mehmet, Şevket, Tahsin, Sabriye, Arif, Raşit, Zehra, Etem, Ali, Süleyman, Naciye, Ali Çavuş Başvekil İsmet Paşa, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili ve Hilal-i Ahmer Umum Reisi Doktor Refik Bey’e birer telgraf çekip teşekkür ettiler.²⁴⁸⁵

18 Kasım’da ihale edilen İzmir yangın yerindeki konutlardan 18’i yıl sonuna doğru tamamlandı, 70 evin inşaatıysa 1931 Haziran ayı sonunda bitti. Aynı dönemde Bornova’da inşa edilen 100 evin tamamlanmasıyla dağıtıma başlandı. Ancak bu miktar yetiemedi ve 25 evin daha inşa edilmesi kararlaştırıldı. Yangın yerinde inşa

²⁴⁸⁰ Anadolu, 9 Teşrinisani 1930.

²⁴⁸¹ Anadolu, 11 Kasım 1930.

²⁴⁸² Anadolu, 13 Teşrinisani 1930.

²⁴⁸³ Hizmet, 17 Teşrinisani 1930; Anadolu, 18 Teşrinisani, 9 Kânunuevvel 1930.

²⁴⁸⁴ Anadolu, 24 Teşrinisani 1930.

²⁴⁸⁵ Anadolu, 16 Teşrinisani 1930.

edilen 70 evin hak sahibi felaketzedelere dağıtılması 3 Temmuz 1931 tarihinde gerçekleşti. Sanat mektebinin yeniden eğitim öğretim faaliyetine geçmesiye ancak 19 Mayıs 1934 tarihinde mümkün olabildi.²⁴⁸⁶ Diğer taraftan bu evler, o zaman fakir halka verilirken tapusunu aldıktan beş sene müddetle satmamaları şartı koşulmuştu. Yapılan tahkikata göre bu evlerin sahipleri tarafından başkalarına satıldığı ve satış muamelelerinin noter senediyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu evleri satın alanlardan bazıları Kızılay Cemiyeti'ne başvurarak tapu muamelelerinin ikmalini temenni etti. Fakat Kızılay Cemiyeti beş seneyi doldurmadan satış yapanlara ve bu evleri satın alanlara tapularını vermedi.²⁴⁸⁷

Belediye böyle bir felaketin bir daha yaşanmaması için Su İşleri Müdürlüğü ve fen heyetini bir rapor hazırlamakla görevlendirdi. Hazırlanan rapor Seylap Komisyonu'na sunuldu. Rapora göre İzmir'i sular altında bırakan birkaç derenin ıslah edilmesi gerekmektedir. Bunun için gerekli para 450 bin liraydı. Fakat şehir meclisi bu paranın sarfını muvafık bulmadı, müstacel inşaat ve tesisat için 150 bin lira tahsisini kabul etti. Bu paranın da şimdilik harcanması Dâhiliye Vekâleti'nden izin alınmadığından mümkün değildi. Belediyenin bu dönemde ancak 20 bin lirası vardı ki ki bu da sadece bozulmuş kaldırımlar ve patlamış lağımlar tamir edilebilecekti.²⁴⁸⁸ Ayrıca, kanalizasyon sisteminin yenilenmesi gerektiği vurgulandı. Yangın alanında yapılacak lağımlar için 6 milyon, şehrin diğer yerlerinde yapılacak lağımlar için de 18 milyon liraya ihtiyaç olduğu görülmekteydi. Belediyenin bu miktarın altından kalkması imkânsızdı. Merkezi hükümetten yardım istenmesine karar verildi.²⁴⁸⁹

8.2. 1939 Dikili Depremi

1939 yılı Eylül ayında meydana gelen Dikili depreminden aylar önce 2 Ocak 1939 tarihinde merkez üssü Çandarlı olan bir deprem meydana gelmişti. Dikili Foça ve Torbalı'da hissedilen deprem, Çandarlı'da 33 evin tamamen yıkılmasına ve 52 evin ağır hasar görmesine neden olmuştu. Maddi zarar 20.000 lira olarak

---

²⁴⁸⁶ Dirik, a.g.e., s. 234.

²⁴⁸⁷ Yeni Asır, 1 Mart 1938.

²⁴⁸⁸ Anadolu, 5 Kânunuevvel 1930. Bkz.: Belediye Umumi Meclis Zabıt Defteri 5.11.1930 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 37-44.

²⁴⁸⁹ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 4.11.1930 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 19-23.

hesaplanmıştı.²⁴⁹⁰ Bu depremin acıları henüz unutulmaya başlamıştı ki İzmir, 22 Eylül 1939 günü saat 02.37’de yeni bir sarsıntıyla büyük bir yıkıma uğradı. Yaklaşık 15 saniye süren depremin merkez üssü Dikili idi. Dikili ve çevre yakın köylerini baştanbaşa harabeye çeviren ve geniş bir bölgede sarsıntıları hissedilen depremde halk canını kurtarmak için kendini sokaklara attı, geceyi parklarda, meydanlarda geçirdi. Depremin şiddeti İzmir merkez de de duyuldu. İlk alınan haberlere göre; Kahramanlar Mahallesi, Meydan Sokağı numara 7’deki Polis Memuru Kazım Bey’e ait olan ev yıkılmıştı. Ayrıca Alsancak, yukarı mahalleler, Güzelyalı semtlerinde birçok evin bahçe duvarları yıkılmış, evlerde çatlaklar meydana geldi. Hisar Cami ile Kestanepazarı ve Şadırvanlı Cami’nin kubbe ve duvar sıvaları döküldü, bu camilerde namaz kılınmadı. Yine Karataş’ta Ahmet adında bir ihtiyar, Memleket Hastanesi’ne müracaat ederek işaretlerle bir şeyler anlatmaya çalışmış sonra ne demek istendiği akrabası bir gencin yardımıyla açığa kavuştu. Buna göre Ahmet gece zelzele esnasında evdeki helaya doğru giderken sarsıntıdan dili tutulmuştu. Kazazede hastaneye yatırıldı. Bütün bu yıkımla birlikte 150 kişinin öldüğü söylenmekteydi.²⁴⁹¹ Depremin şiddeti ile Dikili-Bergama arasındaki telgraf ve telefon hattı kullanılamaz hale geldiğinden Dikili ile ilgili bilgiler ancak sabaha karşı belediye başkan vekilinin Bergama’ya giderek valiliğe çektiği telgrafla öğrenilebildi.²⁴⁹²

Dikili’de yaşanan felaketi Anadolu Gazetesi; “*Dün geceki şiddetli zelzele Dikili kazasını ve birkaç köyü baştanbaşa harabezara çevirdi. Faciada ölenler yüzden fazladır*” başlığıyla duyururken, Yeni Asır; “*Yurdu mateme düşüren büyük facia, Dikili’de zelzeleden taş üstünde taş kalmadı*” şeklinde verdi.²⁴⁹³ Dikili felaketini Bergama kaymakamlığından öğrenen Vali Etem Aykut, beraberinde sıhhat ve emniyet müdürleriyle birlikte 9 çadır ile 40 nafia amelesi alarak otomobil ve kamyonlarla facia yerine hareket etti. Ayrıca yaralılara ilk müdahale Memleket Hastanesi operatörlerinden Recep Güvenkan ile Nezihi Bey tarafından gerçekleştirildi. Bu arada Kızılay Kurumu adına Dr. Hüseyin Hulki Cura mühim miktarda ekmek, su ve sair gıda maddeleri ile birlikte kamyon ve otomobillerle Dikiliye hareket etti. Enkaz kaldırma çalışmaları asker ve nafia amelesiyle devam

²⁴⁹⁰ Melih Tinal, *İzmir Depremleri*, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2011, s. 67.

²⁴⁹¹ *Anadolu*, 23 Eylül 1939.

²⁴⁹² *Anadolu*, 23 Eylül 1939.

²⁴⁹³ *Anadolu*, 23 Eylül 1939; *Yeni Asır*, 23 Eylül 1939.

etmekteydi. İlk etapta Dikili'den kamyonlarla İzmir'e getirilerek Memleket Hastanesi'nde tedavilerine başlanan yaralıları şunlardı:

*Tahir oğlu Alaeddin, Salih oğlu Celaledin, Hüseyin oğlu Nafiz, Hasan oğlu Tahir, Hüseyin oğlu Mustafa, Halil oğlu Demir, Mülayim oğlu Nazif, Selim oğlu Rahim, Nazif kızı Hediye, Müftü B. Haki oğlu Rıfkı, Ahmed kızı ihtiyar Rukiye, Hasan kızı Dikili ebesi Makbule, Yakup kızı Hatice, Murat kızı Azize, Zehra kızı Ayşe ve Mehmet oğlu Muzaffer.*²⁴⁹⁴

Felakette yaşamını yitiren vatandaşların isimleri ise şöyleydi:

*Dikili Polis Karakolu'nda görevli Komiser Avni Subaşı, Gümrük muhafaza takım komutanı Ahmet, Aşçı Talip, Bakkal Kemal eşi ve iki yaşındaki çocuğu, Kahveci Fahri, Ayvalıklı deveci Mustafa oğlu Abdurrahman, Sakit zade Hüseyin Efendinin validesi Ayşe, Serezli Hüseyin oğlu Rüstem ve oğlu Nuri, Reşadiye'den Abidin ve oğlu Recep, Haşim Balaban ve ailesi, Demirtaş muallimi Ali Rıza, Hidayet oğlu Fethi, Bergama'dan Rahman oğlu Mehmet, Ahmet oğlu Mehmet Ali karısı Hatice çocuğu Ahmet Ali, Ahmet oğlu İbrahim karısı Muhsine çocukları Hüseyin ve Gülsüm, Papuççu Hüseyin eşi Adile ve çocukları Necdet ile Nazire, Necati Bey çocukları Münteha ve Sümer, İbrahim oğlu Hüsnü.*²⁴⁹⁵

Zelzelenin bu dönemde ara ara devam etmesi halkın zarar görmüş de olsa evlerine girmesine engel oldu, paniği artırdı. Deprem yarattığı şok ve sonrasındaki felaketle ilgili birçok hikâye anlatılmakta ve dönemin gazetelerine yansımaktaydı.²⁴⁹⁶ Zelzele esnasında şimalden cenuba doğru İzmir afakında iki parlak ve yıldırıma benzeyen ziya uçuşu hissedildiği söylenmekteydi, hatta bazı kimseler bunu güneşin doğuşu zannetmişlerdi.²⁴⁹⁷ Zelzele felaketzedelerine, Kızılay merkezi tarafından 3.000 liralık yardım ile Eskişehir'deki depodan 300 çadırın yola çıktığı bildirildi; ayrıca CHF Genel Sekreterliği 500, Cumhuriyet Merkez Bankası 4.000, bankanın

²⁴⁹⁴ Anadolu, 23 Eylül 1939.

²⁴⁹⁵ Anadolu, 24 Eylül 1939.

²⁴⁹⁶ Anadolu, 23 Eylül, 1939; Yeni Asır, 23 Eylül 1939.

²⁴⁹⁷ Anadolu, 23 Eylül 1939.

İzmir şubesi 1.000 lira yardımda bulundu.²⁴⁹⁸ Dikili merkezde 3.500 kişinin açıkta kaldığı, toplam 600 haneden 400'ünün zarar gördüğü²⁴⁹⁹ bu felaket karşısında yurt genelinde bir yardım kampanyası başlatıldı. Yardım için hazırlanan metin CHP İzmir İl Teşkilatı tarafından Atıf İnan imzasıyla hazırlanarak basın yoluyla halka duyuruldu:

Aziz yurttaş, felaketzede kardeşine el uzat, Türklüğünü insanlığını göster. Son sarsıntı Ege Denizi'nin güzel bir kıyısı olan mamur Dikili'yi harabe haline getirmiş bulunuyor. Dört bin yurttaş meskensiz ve geçinme vasıtalarından mahrum kalmıştır. İstirap içinde titreyen zavallılara; ancak, şefkatli milletimizin derin gönül alakası teselli verebilir. Felaketler ve ıstıraplar karşısında metin ve vakur kalmayı bilen büyük milletimizin elem iştiraki ile Dikili'de yetimliğine, dulluğuna ve kimsesiz kalışına ağlayanların gözyaşlarını dindirmek vazifesi karşısındayız. Felaketi önlemek, ıstırabı dindirmek, elemi saadete çevirmek için çalıştığına inandığın ve millet işlerinde hayırlı çalışmalarına daima müzaheret ettiğin Cumhuriyet Halk Partisi'nin İzmir Teşkilatı adına rica ediyorum. İnsanlık ve Türklük duygularının içinde yarattığı asil yardımseverlikle elinden geleni yap. Vicdanlarımızda huzur duymak ve yaralı gönüllere sürur vermek için yardımını esirgeme. Bütün işlerinde asil ruhuna ve temiz kanına dayanan teşkilat adına sana daima hürmet ve minnet aziz yurttaş! Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet İdare Heyeti Reisi Atıf İnan.²⁵⁰⁰

Bu yardım çağrısı işe yaradı, birçok şirket, banka ve vatandaş elinden geldiği kadarıyla yardımda bulundu.²⁵⁰¹ Diğer yandan Anadolu Gazetesi geliri tamamen depremzedelere bırakmak üzere Anadolu Dikili Felaketzedeleri Nüshası adıyla özel bir gazete çıkardı, nüshanın bütün gelirinin depremzedelere verileceğini bildirdi.²⁵⁰²

²⁴⁹⁸ **Anadolu**, 24 Eylül 1939.

²⁴⁹⁹ Kızılay Müfettişi Baha Kavur, Kızılay Genel Merkezine gönderdiği 18 Ekim 1939 tarihli bir raporda Dikili'ye bağlı köylerde yıkılan ev sayısını ve evleri yıkılanların ad ve soyadlarını Kızılay Genel Merkezine göndermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tinal, **a.g.e.**, s.s. 78-79.

²⁵⁰⁰ **Anadolu**, 24 Eylül 1939.

²⁵⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: **Anadolu**, 23, 24, 25, 27 Eylül 1939.

²⁵⁰² **Anadolu**, 27 Eylül 1939.

Kızılay felaketin yaşandığı tarihten 30 Eylül'e kadar çadır göndermeye devam etti ve toplam çadır sayısı 1.150'ye ulaştı.²⁵⁰³ Daha sonra İzmir Valisi Etem Aykut'un başkanlığında halkevinde bir toplantı yapılarak felaketzedelere yapılan yardım ve Dikili'nin yeniden imarı görüşüldü.²⁵⁰⁴ Toplantıda yurt genelinde bu felakete gösterilen ilginin son derece az olduğu üzülmeye kaydedildi. Çünkü o güne kadar 23.000 lira toplanmış bunun 8.000 lirasının zaten banka ve tüccarların bağışı olduğu kalan miktarın da İzmir halkının bağışı olduğu açıklanmıştı. Oysa İzmirli daha önce yaşanan Kırşehir depremine 32.000 lira yardım göndermişti. Bu amaçla yurt genelindeki desteği arttırmak için yeni kararlar alındı. Bu arada Kızılay Cemiyeti Merkezi depremzedelerin ev ve dükkânlarının onarılması için 300.000 lira tahsis ettiğini açıkladı ve gelen kış koşulları nedeniyle bir an önce barakaların yapılması kararı alındı. Böylece baraka ve tuvaletlerin inşası için 6 Kasım 1939'da pazarlık suretiyle ihale gerçekleştirildi. 25 barakanın inşası aralık ayında tamamlandı. 24 ahşap barakanın kesin kabul işlemleri 9 Ocak 1940 tarihinde gerçekleşti. Her barakada birer ocak vardı. Kızılay da barakalara yakın bir alana bir çamaşırhane ve bir yemekhane kurmuştu. 25 barakaya 386 aile yerleştirildi. Eğitime devam edilebilmesi için barakalardan biri, ara bölümleri kaldırılarak okul için uygun hale getirildi. Böylece Dikili geçici bir okula kavuşmuş oldu. Tabii bütün bu yapılara rağmen basın, uzak köylerin hâlâ sokaklarda ekmeğe muhtaç beklediğini yazıyordu. Bu anlamda yardımların gereken yerlere ulaştırılması konusunda sorun yaşandığı anlaşılmaktadır.²⁵⁰⁵

1939 depreminde Kızılay Genel Merkezi bir rapor hazırladı. Bu rapora göre cemiyetin İzmir şubesine İzmirli tarafından 30.758,73 liralık yardımda bulunulmuştu. Böylece genel merkeze yapılan 60.872,74 liralık bağışla birlikte toplam 91.631,47 liralık bir kaynağa ulaşıldı. Deprem sonrasında devletin ayırdığı tahsisat 300.000 liraydı. Depremzedelerin acil barınma ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla yapılan 12'şer odalı 24 baraka 142.270,70 liraya mal oldu. Nakdi yardım ve iâşe için kullanılan 26.987,42 lira ile birlikte halkın yaralarını sarabilmek için 197.258,12 lira harcandı. Depremden etkilenen yerleşim birimlerinde yıkılan ya da hasara uğrayan binaların sahiplerine, zararın derecesine ve bina sahiplerinin

²⁵⁰³ Tinal, **a.g.e.**, s. 85.

²⁵⁰⁴ **Anadolu**, 5 Teşrinievvel 1939.

²⁵⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Tinal, **a.g.e.**, s.s. 85-87; **Anadolu**, 28 Teşrinisani 1939.

ekonomik durumları göz önüne alınarak para yardımı yapıldı. Bu yardım çalışmalarından başka Dikili ve Bergama’da, deprem felaketine uğrayarak muhtaç duruma düşen köylülerin vergi borçlarının ertelenmesi, tütün üreticilerinin ürünlerinin alınmasında bölgeye öncelik tanınması ve Ziraat Bankası tarafından köylülere yemeklik ve tohumluk buğday dağıtılması alınan diğer önlemlerdi.²⁵⁰⁶ Bütün bu yardımlara rağmen Dikili’nin yıkıntılarından kurtulması, yaralarının sarılması ve yeniden normal hayatına kavuşması kolay olmadı. 1940’ların sonlarında dahi burada yaşayanlar, ya başka yerlere göç etmek ya da yokluk içinde boğuşmak zorunda kaldı.

---

²⁵⁰⁶ Tinal, **a.g.e.**, s.s. 88-90.

9. BÖLÜM

GÜVENLİK

9.1. İtfaiye

İzmir'in adeta varlık sebebi olan ticareti durma noktasına getiren ve aynı zamanda önemli miktarda can ve mal kaybına neden olan yangınlara karşı alınan önlemler, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren örgütlü bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştı. Belediye dairesinin kurulmasıyla birlikte belediyeye bağlı bir tulumbacı takımı oluşturulmuş, Yusuf Dede mevkiinde bir gözetleme kulesi ve yangınların duyurulması için top atışları yapılmaya başlanmıştı. Yabancı şirketler bu yangınlardan fazlasıyla etkilendikleri için sigorta şirketleri kendi özel söndürme birimlerini meydana getirmişlerdi. Cumhuriyet öncesi İzmir'inde yangınları söndürmek için her mahallede bir tulumbacı takımı vardı ve bunlar gönüllü olarak çalışan mahalle kabadayılarından oluşuyordu. Mahalle tulumbacıları yangın çıktığı zamanlarda toplanırlar ve yaptıkları hizmete karşılık yangına maruz kalan yerin sahibinden bahşiş alırlardı.²⁵⁰⁷ Yangınların hayli fazla olduğu İzmir'de var olan bu sistem kentin ihtiyacına cevap veremiyordu. Belediyenin maddi olanaksızlıklar içinde bulunmasıysa örgütlü bir teşkilatın kurulmasının önündeki en büyük engeldi.

Cumhuriyet döneminde, 1922 yangınına geçiren belediyenin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de itfaiye olmuştu. Uşakizade Muammer Bey döneminde gerekli donanım satın alınarak belediye itfaiye kadrosu 40 kişiye yükseltilmişti.²⁵⁰⁸ İtfaiye hizmetlerinin belediyelerce yürütülmesi kararının alındığı 20 Mart 1926 tarihli kanunun çıkmasıyla, kentteki bütün özel itfaiye teşkilatı yönetimi İzmir Belediyesi'ne geçti.²⁵⁰⁹ Daha sonra dağılık itfaiye şubelerinin bir çatı altında toplanması için İzmir Belediyesi 24 Ağustos 1926 tarihinde, İtfaiye Merkez İstasyonu binasının yapılması kararı almıştı. İlgili karara göre İtfaiye Merkez İstasyonu binası, (kentin imarı da düşünülerek) yangın mahallindeki 14. adanın 19. parseli üzerinde yapılacaktı.²⁵¹⁰ 1927 yılında İzmir, İstanbul ve Bursa'da yaşanan

²⁵⁰⁷ Sabri Yetkin, Fikret Yılmaz, **İtfaiye Binasından İzmir Kent Müzesi ve Arşivi'ne**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s. 8.

²⁵⁰⁸ Serçe, **İzmir'de...**, s.s. 225-226.

²⁵⁰⁹ Baskın, **a.g.e.**, s. 35

²⁵¹⁰ Yetkin ve Yılmaz, **a.g.e.**, s. 12.

büyük yangınların neden olduğu tahribatı göz önüne alan Dâhiliye Vekâleti bir genelge yayınladı. Genelgede belediye bütçelerine itfaiye için yeterli tahsisat konulması, itfaiye elemanlarının yetiştirilmesi, yeterli teknolojiye sahip araçların alınması, itfaiyenin ihtiyacı olan mekânların yapılması ve yangınların en kısa sürede öğrenilip ulaşılması için önlemlerin alınması gerektiği vurgulanıyordu. Bu genelge üzerine İzmir Belediyesi, yeni araç ve gereç alımını gerçekleştirerek çağdaş bir donanımına kavuştu ve itfaiye personelini eğitmeye başladı. İtfaiye örgütü çağdaş hale getirilmesine karşın, bu kadro ve donanımın yer alacağı itfaiye binası, kaynak yetersizliği ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı nedeniyle uzun süre inşa edilemedi. İzmir itfaiyesi bu dönemde Hasan Hoca Mahallesi'nde bulunan Kireç Hanı'nı merkez garaj olarak kullanmaktaydı, fakat bu bina ihtiyaca göre çok yetersizdi. Yangın gözetlemesi Kadifekale'de yapılmakta; yangın çıktığında çeşitli sayılardaki top atışlarıyla haber verilmekte ve itfaiye de buna göre hareket etmekteydi.²⁵¹¹ Tüm bu yetersizliklerle birlikte 1930 yılında Kordon'da çıkan bir yangına itfaiyenin son derece geç ulaşması, üstelik denizden su çekememesi sonucu yangına müdahalesinin son derece yetersiz olduğu görüldü ve akıllara büyük yangının korkulu günlerini tekrar getirdi. Basın itfaiye işinin bir an önce çözümlenmesi yönünde ciddi bir kamuoyu oluşturdu. Böylece 1930 yılında itfaiye binasının yapımına başlandı ve 1932 yılında tamamlanabildi.²⁵¹²

Behçet Uz döneminde, itfaiye modernleştirilmeye çalışıldı ve 1932'de yeni yapılan merkez binasına taşındı. 1933'te itfaiye binasının noksanları tamamlanmasıyla birlikte diğer itfaiye şubeleri kapatılarak, itfaiye işleri tek merkezden yönlendirilmeye başlandı. Bina içinden Cumhuriyet Meydanı'na kadar su tesisatı döşendi. Sıhhiye ve cenaze arabaları da aynı garaja alınarak eski garaj kiraya verildi. Merkezi olarak çalışmaya başlayan teşkilat artık yangınlara daha çabuk müdahale edebiliyordu.²⁵¹³ Aslan Tufan İzmir İtfaiyesi'ni konu ettiği yazıda itfaiyenin 1933 yılı mevcut araç-gereç ve kadrosuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

²⁵¹¹ Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 18.

²⁵¹² Yetkin ve Yılmaz, **a.g.e.**, s.s. 13-14; Serçe ve diğerleri, **Küllerinden...**, s. 18; **Anadolu**, 13 Ağustos 1930.

²⁵¹³ Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 1.11.1933 tarihli toplantı tutanakları, 1933 senesi riyaset iş raporu, s. 22; Serçe, **İzmir'de Belediye**, ss. 226-227.

İtfaiyede 11 adet makine bulunmaktaydı. Bunlardan üçü otopomp yani su alıp vermektedir. Bunların dışında bir de büyük otopomp vardı ki 120 ton su alabilme kapasitesine sahipti. 22 metrelik bir merdivenle birlikte otomobillerin hepsi dokuzar metrelik merdivene sahipti. 375 metrelik hortum vardı. Toplam hortumun uzunluğu dört kilometreyi geçmekteydi. Ayrıca biri 1,5 diğeri 3 ton su alan iki de arazöz vardı. İtfaiye teşkilatı 50 kişilik bir kadrodan oluşmaktaydı. Teşkilatta biri komutan olmak üzere üç zabıt bulunmaktaydı. Biri Kadifekale’de, diğeri Alsancak’ta iki gözetleme kulesi vardı. Yangının çıktığı yer, atılan top sayısına göre belli olmaktaydı. Kemer, Halkapınar, Alsancak ve civarı için iki top, Basmane’den Karataş’a kadar Kordon da dâhil bütün İzmir için üç top, Karataş’tan Reşadiye’ye Üç Kuyular’a kadar da dört top, Karşıyaka için top atılmıyordu. Şimdiye kadar gidilen en uzak yer Urla’ydı. 1924 senesinden 1932 yılına kadar en fazla yangın kaydedilen yıl 1932’ydi.²⁵¹⁴

Haberin devamında itfaiye çalışanlarının bir günlük rutinleri anlatılmıştı. Buna göre:

Sabah 5.30’da kalkılıyordu. Saat 6’da yoklama yapıldıktan sonra, garajın, otomobillerin ve malzemelerin temizliği yapılıyordu. 10.00’da ikinci yoklama borusunun çalması ile birlikte tekrar yoklama oluyor ve izinli olanlar dinlenmeye giderken diğerleri görevlerinin başına geliyordu. Saat 12.00’den 15.00’e kadar serbest zaman olsa da dışarı çıkılmadan dinlenmeye geçiliyordu. Saat 20’ye kadar çalışma saati devam ediyor ve son yoklama bu saatte yapıldıktan sonra nöbeti olmayan yatmaya gidiyordu.

Bu yazıda itfaiyecilerle röportajlara da yer verilmişti. Anlatılanlardan itfaiyecilerin ekonomik ve yaşam koşullarının son derece yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsedilen rutinin yangın olmadığı zamanlarda yaşandığını söyleyen itfaiyeciler yangın olduğu kimi zamanlar 24 saat içinde 3 defa ateşe koştuklarını özellikle de kış kıyamette bu çilenin daha da ağır olduğunu

²⁵¹⁴ Aslan Tufan, “İzmir İtfaiyesi”, *Yeni Asır*, 26 Eylül 1933.

belirtiyorlardı. Çalışma koşulları ile ilgili olarak da, “*Bizi en çok ezen her gece 16 kişinin nöbet beklemesidir. Biri tarassutta, biri de kapıda iki kişi nöbetçi kâfi gelir. Zaten zil çalar çalmaz dakikayı doldurmadan ateşe koşuyoruz,*” diyerek, haftada sadece bir gün izin kullanabildiklerini ve çoğunun evli insanlar olduğu düşünüldüğünde altı gün altı geceyi itfaiye binasında hapis gibi geçirmenin aile hayatlarına zarar verdiğinden yakınıyorlardı. Bu iş rutininin aile hayatına verdiği zararın bir başka yönünü diğer bir itfaiyeci, “*Evdeki çocuğuma her hafta gittikçe yeniden takdim edilmek lazım geliyor. Zira çocuk görmeye görmeye beni unuttuyor!*” sözleriyle anlatıyordu. Ayrıca itfaiyeciler trafikte kendilerine yol açılmasını sağlayacak trafik düzenlemesinin yapılmasını ve itfaiyeyi boşa meşgul edenlerin cezalandırılmasına yönelik kanunların çıkarılmasını istiyorlardı.²⁵¹⁵

Tablo 59: 1929-1938 Yılları Arasında İzmir’de Meydana Gelen Yangınlar

Yıl	Tamamen Yanan	Kısmen Yanan	Cüzi Yanan	Toplam
1929	20	11	82	113
1930	21	14	86	121
1931	19	12	78	109
1932	20	11	82	113
1933	9	11	74	91
1934	12	10	69	91
1935	7	-	70	77
1936	3	4	77	77
1937	6	9	71	86
1938	4	-	79	83
1939	7	-	81	88

(Kaynak: Serçe, **İzmir’de Belediye**, s. 227; Baskın, **a.g.e.**, s. 37.)

İncelenen dönemde kentte zaman zaman çıkan büyük yangınlar gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Büyük yangın travmasını atlarmaya çalışan İzmirli için gündelik hayatın içinde meydana gelen bu tür yangınlar kamuoyunda büyük olay oluyordu. Bunlardan biri Gündoğdu Mesudiye Caddesi’nde Selanikli Mehmet Oğlu Cemal Efendi’nin evinden çıkan yangındı. Gece bekçisi tarafından görülerek ev halkı uyandırılmış hiçbir şeylerini kurtaramadan canlarını ancak dışarı atabilmişlerdi. Yangın büyümüş, yanındaki pastacı Mustafa oğlu Ali Rıza Efendi’nin dükkânına sirayet etmişti. Pastacı dükkânı da tamamen yanmış sonra yanındaki Loka Krakover’in berber dükkânına sıçramış, buradan da Giritli Celep Hüseyin Bey’in

²⁵¹⁵ Tufan, **a.g.m.**, s. 2.

kahvesi ile Mustafa oğlu Haydar ve Giritli Nuri Efendilerin berber dükkânına geçmişti. İtfaiyenin bütün gayretine rağmen birdenbire büyüyen ateş bütün buraları tamamen yaktı. Ateş geç vakit söndürülebildi. Ateşin çıktığı ev ve pastacı dükkânı sigortalıydı. Yangında kast görüldüğü için tahkikat başlatıldı.²⁵¹⁶

Bir diğer yangın Karantina’da Şık Sineması’nda başlayan yangındı. Kısa sürede halkın yardımıyla söndürülen olay sabahleyin bir kürek içinde yanan kömürlerden sıçrayan kıvılcımların sinemanın önündeki ahşap direklerden birisini tutuşturmasıyla başladı.²⁵¹⁷ Yangın çok büyümeden söndürüldü. İkiçeşmelik’te sabaha karşı başlayan yangınsa bütün İkiçeşmelik semtini tehdit eden büyüklükteydi. Herkesi büyük bir heyecana düşürmüştü ve şaşırtmıştı. Büyük Yıldız Otel’inin en alt katından başlayan yangın, yukarı katlara çıkmış, Büyük ve Küçük Yıldız Otel’leriyle birlikte bir tütüncü dükkânını, İkiçeşmelik Eczanesi’ni, bir kahvehaneyi tamamen küle çevirmişti. Otellerde kalan misafirler kaçmış, bazıları yaralanmıştı. Yalnız bir genç ağır yanık olduğundan kaldırıldığı Memleket Hastanesi’nde öldü. Yangın esnasında havanın fazla rüzgârlı oluşu da yangını genişletmişti. Fakat itfaiyenin fedakârca çalışması ve yerinde tedbirleriyle yangın bastırıldı.²⁵¹⁸

1937 deki Bayraklı’da Anadolu Petrol Şirketi’nin yeni inşa ettirdiği benzin ve petrol deposundan çıkan yangın ise tam bir felaketti. Haber “*Şehrimizde Müthiş bir Facia Oldu*” başlığıyla verildi.²⁵¹⁹ Yaklaşık iki gün sonunda ancak sönen ateş sonrasında ceset arama çalışmaları başlatılabildi, yaralılar hastanelere götürülerek tedavi altına alındı. İlk duyumlara göre Osman oğlu İsmail ile Dursun oğlu Ahmet kaldırıldıkları Memleket Hastanesi’nde hayatlarını kaybettiler. Diğer yaralılarından 13 yaşındaki Lütfü, Memleket Hastanesi’nde pansumanı yapılarak çıkarıldı. Yalnız lehimci Hasan tedavi altında kaldı. İtalyan Hastanesi’nde tedavi altında bulunan şirketin müdürü Ali Meftun ile gümrük muhafaza memuru Zühtü ve Kavalalı işçilerden Osman’ın tedavilerine devam edilmekteydi. Hafriyatta yapılan ilk soruşturmaya göre deponun içinde yananların adedi on dört olup bunların isimleri şöyleydi: Şirket memurlarından ve İtalyan tebaasından Kaponi, Sperko; vapur acentesinde çalışan ve şirket muamelatına da bakan memurlardan Nasih, şoför

²⁵¹⁶ Anadolu, 26 Mayıs 1930.

²⁵¹⁷ Anadolu, 28 Ağustos 1930.

²⁵¹⁸ Anadolu, 11 Şubat 1934.

²⁵¹⁹ Yeni Asır, 3 Ağustos 1937.

Mehmet, yine şirket müstahdeminden Yugoslav tebaalı 17 yaşlarında Toni ve işçilerden Mehmet oğlu Hüseyin, Rıfat oğlu Tarık, Yusuf, Salih oğlu Cemal, Çoban Mehmet, Konyalı kavas Ahmet, çingene oğlu Mustafa, köfteci Kâzım ve Kâzım'ın oğlu Sami'ydi. Bir kişinin de hüviyeti henüz tespit edilememişti. Daha sonra kaldırıldıkları hastanede şirket müdürü Ali Meftun ve işçilerden Osman da hayatını kaybetti.²⁵²⁰ Böylece facia sonucu hayatını kaybedenlerin sayısı 16 kişiye yükseldi, 50-60 bin liralık maddi zarar meydana geldi. Depoda 127 ton petrol ve 50 ton da benzin bulunuyordu. Bunlar tamamen yanmış ve infilak neticesinde şuraya buraya fırlayan ve tesadüf eseri olarak delinmeyen 40-50 teneke benzin kurtulabilmişti. Şirket yetkilileri (gece çalışma izni bulunmamasına rağmen) kaza günü gelen bir vapurun boşaltılması ve müşterilerine mal yetiştirilmesi için gece çalışmasına mecbur kalındığını ifade ediyorlardı.²⁵²¹ Basın bu yangın esnasında itfaiye görevlilerinin yetersizliği üzerinde dururken itfaiye teşkilatı da yeniden tartışma konusu haline geldi. Yangınının çıkış sebebine dair iki görüş ileri sürülmekteydi. İlki tenekeleri lehimleyen ateşçilerden sıçrayan kıvılcımın neden olduğuydu. İkinci görüşe göre ışık için kullanılan petrol lambasının bir kaza neticesi olarak yere düşmesi ve parlaması sonucu meydana gelmiş olabileceğiydi. Her iki halde de kast olmamasına rağmen büyük bir ihmal ve dikkatsizlik mevcut olduğu muhakkak olduğundan olay basın tarafından birçok yönüyle tartışmaya açıldı. Öncelikle üzerinde durulan konuların başında yasak olmasına rağmen 13 yaşındaki bir çocuğun gece çalıştırılması gelmekteydi. Diğer taraftan Şevket Bilgin “*Facianın Mesullerini Görmek İsteriz*” başlıklı makalesinde, petrol deposu olarak yapılacak yerin yerleşim yerlerine uzak olması gerekirken, tam aksi bir şekilde yerleşim alanlarına yakın alanlarda kurduran yetkililerin asıl suçlu olduğunu söyleyerek bu izni veren yetkililerin soruşturma kapsamına alınmasını istiyordu. Daha sonra da burada yapılan depolama işlemlerinin son derece ilkel ve tehlikeli şartlarda yapıldığını öne sürüyordu. Çünkü dışarıdan atılacak bir sigara izmaritinin ya da tutuşacak bir ot kitlesinin binlerce ton petrolü havaya uçurması apaçık ortadayken bunların kontrollerinin yapılmaması sorumsuzluğun en büyüğüdü.

*Binlerce teneke petrol ve benzin yığılan bu baraka içinde birçok
amele çalıştığı zaman, teknik tedbirlerden vazgeçtik, en basit tedbirlere*

²⁵²⁰ **Yeni Asır**, 6 Ağustos 1937.

²⁵²¹ **Yeni Asır**, 4 Ağustos 1937.

başvurulması icap etmez miydi? İçeride cayır cayır yanan vatandaşlar başka bir mahreç bulamadıkları için kurtulamamışlardır. Bu meşum barakanın hiç olmazsa birkaç kapısı olsaydı felaket bu şekli almazdı.

Gazete, şirketin bunca eksiklikle kurulabilmesine izin veren makamların en az sahipleri kadar suçlu olduğunu yineliyordu. Üstelik şirketin nasıl olsa sigortadan zararını tıkr tıkr tazmin edeceğini ama geride kalan yirmi acılı ailenin ıstırabının nasıl dindirileceğini soruyor ve bütün sorumluların ortaya çıkarılarak gereken cezaları almaları gerektiğini tekrar tekrar vurguluyordu.²⁵²² Yapılan tahkikat sonucunda şirket depolarının şartlara uygun şekilde imar edildiği bildirilmişse de basının baskısı devam etti. Şirketin suçsuz bulunarak tek suçun lehimci Hasan Efendi'ye yıkılarak halledilmesine karşı çıkılmaktaydı. Mağdur işçi aileleri de birleşerek mahkemeye başvurmak istediler fakat şirketin tazminat vereceğini açıklaması üzerine bu davadan vazgeçtiler.²⁵²³

Bu yaşanan acı olay üzerine belediye, itfaiye görevlilerinin meslek bilgilerini artırmak amacıyla kurslar düzenlemeye karar verdi. Ayrıca itfaiye teşkilatı, bütçenin izin verdiği ölçüde modern araçlarla donatılmaya başlandı. 1938 yılına gelindiğinde itfaiyenin 1 arazöz, 9 motopomp ve 13 tekerlekli aracı ile 52 personeli bulunuyordu.²⁵²⁴ İtfaiye işlerini devir alan İzmir Belediyesi, toplumsal hayatı olduğu kadar, şehrin ekonomisini de olumsuz yönde etkileyen yangınlarla mücadele etmek için çalışmalarına devam etti. 1950'li yıllarda pratik eğitimin yanında teorik eğitim de almaya başlayan itfaiye erleri, daha bilinçli hale getirilirken, itfaiye donanımı da çağdaştırıldı.²⁵²⁵

9.2. Emniyet ve Zabıta Teşkilatı

İzmir kentinin güvenliğini sağlamakla yükümlü olan Emniyet Müdürlüğü ve müdürlüğe bağlı birimler hükümet binası içinde yer alıyordu. Müdürlük bir emniyet müdürü ile iki müdür muavini ve bu muavinlere bağlı adli ve idari kısımlardan oluşuyordu. Ayrıca Karantina, Keçeciler, Çorakkapı, Kemer, Bayraklı, Karşıyaka, Alsancak, Müteferrika ve İkiçeşmelik'te birer polis merkezi ve bu merkezlere bağlı

²⁵²² **Yeni Asır**, 6 Ağustos 1937.

²⁵²³ **Yeni Asır**, 7 Ağustos 1937.

²⁵²⁴ Serçe, **İzmir'de Belediye**, s.s. 226-227.

²⁵²⁵ Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 32.

noktalarda karakollar bulunmaktaydı. Bunlar dışında Pasaport'ta bir deniz polis merkezi mevcuttu.²⁵²⁶ 1931 yılında İzmir'de 400 polis memuru bulunmaktaydı.²⁵²⁷ İncelenen dönemde bir taraftan polislerin mesleki bilgileri ve uygulama imkânları artırılmaya çalışılmakta diğer taraftan da karakolların tamiri inşasıyla bisiklet ve motosiklet gibi araçlarla donanımı sağlanmaktaydı.²⁵²⁸ Polislerin mesleki bilgilerini artırmak için konferanslar verilmesi bu çalışmaların bir bölümünü oluşturmaktaydı. İlk konferans idari kısım başkanı Yaşar Barış tarafından verildi. Konferanslar haftada iki gün, cumartesi ve çarşamba günleri saat 14'den 16'ya kadar verilecekti. Diğer konferanslar Emniyet Müdürü Feyzi Bey ve muavini Süleyman Sırrı Bey ile kısım reisleri tarafından verilecekti.²⁵²⁹ Diğer bölümünü ise uygulamalı atış talimleri yaptırılması oluşturmaktaydı. Anadolu Gazetesi'nin verdiği habere göre her gün bir miktar polis Kokaryalı'da poligona gitmekte ve atış talimleri yapmaktaydı. Ayrıca Alsancak'ta 1 numaralı polis merkezi teşkilatı ikmal edildi. Bu merkez dâhilindeki iki mevki karakolunda da teşkilata başlandı. Gündoğdu ve Şehitler karakollarının tamirine başlandı. Tamirat biterken bir taraftan da bu mıntikalardaki polislerin talim ve terbiyesiyle uğraşıldı. Konuyla ilgili sorumlu kişi polis idari kısım reisi İhsan Bey'di. Numune merkezi polisleri Alsancak sahasında talim yapmaktaydı.²⁵³⁰

Polisler kendi arasındaki dayanışmayı artırmak amacıyla polis yardım sandığı kurdular. 1935 yılında nizamnamesi değişen sandığın yönetim kuruluna başkan olarak idari kısım başkanı Yaşar Barış, üyeliklere de Deniz Birinci Komiseri Faik, Kantar İkinci Komiseri İhsan ve komiser Osman Nuri seçildi.²⁵³¹ Bu döneme dair rastlanan bir haber de ilgi çekicidir. İzmir'in ilk kadın polis memuru olduğunu öğrenilen Yabancı Şube Kalemi'nde çalışan Fütühat Hanım'la ilgilidir. Söz konusu polis memuru Anna isminde bir terziden rüşvet aldığı iddiasıyla işten çıkarıldı ve yargılama süreci başladı. İki yıl süren yargılama sonucunda suç sabit olmadığından beraatına karar verildi.²⁵³²

²⁵²⁶ İCTTAŞ Telefon Klavuzu 1937, s.s. 6-7.

²⁵²⁷ Anadolu, 1 Nisan 1931.

²⁵²⁸ Anadolu, 26 Kânunuevvel 1930.

²⁵²⁹ Anadolu, 31 Kânunuevvel 1934.

²⁵³⁰ Anadolu, 25 Kânunuevvel 1930.

²⁵³¹ Anadolu, 4 Eylül 1935.

²⁵³² Yeni Asır, 15 İlkteşrin 1937.

Zabıta güçleri, Belediye Kanunu'nun ve diğer özel yasaların verdiği çeşitli işlerin başarılması, meclis ve encümen kararlarının tam bir şekilde tatbik edilmesi gibi kısacası şehirdeki düzenin sağlanmasında son derece önemli görevleri yerine getirmekle yükümlü olmasına rağmen, İzmir Belediyesi için her zaman bir sorun olageldi. İzmir'in kurtuluşu sonrasında gelişigüzel doldurulan belediye kadroları, kısa zamanda temel şikâyet konularından biri olmuştur. Zabıta hakkında en başta gelen şikâyet konuları, dayak atmaları,²⁵³³ denetim yapmamaları, kanunları bilmemeleri, esnafa haksız baskı uygulamaları ya da bazı şeyleri görmezden gelmeleri ve rüşvet almalarıydı.²⁵³⁴ Behçet Uz döneminde, zabıta mensuplarının mesleki bilgilerini artırmak amacıyla 1933'ün Ocak ayında "*Belediye Zabıtası Memurları Kursu*" açıldı. Kurslar, haftada iki gün olmak üzere beş ay sürecek ve 18 Mayıs'ta sona erecekti. Türkiye'de ilk örnek olan bu kurslar sonunda sınav yapılacak, başarılı olanlara diploma verilecek, diğerleri tasfiye edilecekti.²⁵³⁵ Tüm bu olumsuzluklara karşın, belediye zabıtasının sayısal olarak yetersizliği yukarıda sıralanan olumsuzlukların giderilmesinde büyük paya sahipti. 1931'de 77 kişiye sahip zabıta dairesi, 1934'te 66'ya düştü. Burada tek değişiklik, 1936'da dört zabıta görevlisinin atlı hale getirilmesi idi. Bunlar, kır bekçilerinin görevi olan belediye sınırları içindeki bağ, bahçe ve tarlaların zarardan muhafazası, imar sahasında kanuna aykırı kaçak bina ve sivrisineklerin ürediği çukurların vücuda gelmesinin engellenmesi işine bakacaklardı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, askere alma nedeniyle zabıta kadrosu daha da düştü, denetim güçlüğüyle yapılr hale geldi.²⁵³⁶

İncelediğimiz dönemde İzmir'de en çok işlenen suçların neler olduğuna ve bu suçların nerelerde işlendiğine baktığımızda konu ile ilgili en geniş bilgiyi Emel Göksu vermektedir. Göksu, söz konusu suç türleri içinde en yaygın olanlarının hırsızlık, gasp, yankesicilik, dolandırıcılık, sahtecilik, tıccılık, mantarcılık ve manıccılıkla başta geldiğini (%42); ikinci sırayı sarhoşluk, silah-bıccak taşıma ve teşhiri, görevliye direnme, tehdit, hakaret, yasalara muhalefet, devlete-hükümete-görevliye hakaret, zikir-üfürük-adak, çocuğunu terk etme gibi sivil itaatsizlik suçlarının aldığını (%22); üçüncü sırada ise kavga, yaralama, darp, cerh, cinayet gibi

²⁵³³ **Hizmet**, 13 Teşrinisani 1930.

²⁵³⁴ Rüşvet aldığı tespit edilen görevliler derhal ihraç ediliyordu. Serçe, **İzmir'de Belediye**, s. 218.

²⁵³⁵ **Anadolu**, 19 Kânunusani 1933.

²⁵³⁶ **İzmir Belediyesi 1936 Çalışma Raporu**, s. 9; Serçe, **a.g.e.**, s. 219.

kişisel çatışma eylemlerinin (%17) yer aldığını belirtmektedir.²⁵³⁷ Göksu bu suçların işlendiği yerlerle ilgili olarak şöyle devam etmektedir:

*Ticaret merkezi olan Kemeraltı, kapital birikiminin merkezi olması nedeniyle de suçun yöneldiği önemli alanlardan birisidir. Kentte işlenen toplam suç miktarının %12'si burada meydana gelmektedir. Levantenler ve Museviler suçların yöneldiği kesimlerin başında gelmektedirler. Cürüm işlemek ve suça ortak olmaktan çok, çoğunlukla dükkân ve mağazalarından hırsızlık yapılması ya da yangın çıkması nedeniyle gündeme gelmektedirler. Buna göre toplam 8 muntika dâhilinde Basmahane muntikası hırsızlık suçunda toplam suç oranı ile öne fırlamaktadır. Kent merkezinde yer alan lokanta, gazino, meyhane gibi eğlence mekânlarında da sarhoşluk, hesap meselesi ya da hanende kadınlara sarkıntılık etmekten ötürü çıkan kavgalar ağırlıktadır. Kadınlara yönelik taciz sarkıntılık, tecavüz, kız kaçırma ve haneye tecavüz olayları 1930-1932 yılları arasında toplam 21 kere vuku bulmuştur.*²⁵³⁸

1930'lu yıllarda belediyenin tasarruf amacıyla sokak lambalarını zaman zaman geç yakıp erken söndürmesi suç oranını arttıran bir etken oldu ve basın tarafından eleştirilen konuların başında geldi.

Zaten basın incelendiğinde sıklıkla yankesicilik, kaçakçılık ve hırsızlıkla ilgili birçok haber görülmektedir. Çeşitli tüketim maddelerinin kaçakçılığı yapılmakla birlikte en çok rakı, et ve uyuşturucu madde kaçakçılığı ile ilgili haberlere rastlanır. Kaçak rakı genellikle ormanlık alanlarda kurulan sistemle üretilmekte ve bu konuda Narlıdere ile Bornova önde gelmektedir. Örneğin bu olaylardan birinde Bornova nahiyesinin Pınarbaşı köyünde rakı kaçakçılığı suçlamasıyla karakoldaki jandarmalar ve kaçakçılar yakalandı. Rakının kaçakçı Giritli Hüseyin oğlu kahveci Recep'e ait olduğu tespit edildi. Rakı kaçakçılarına müsamaha gösteren ve kaçakçılardan aldıkları rakıdan bir kısmını satmak üzere karakolda saklayan Pınarbaşı jandarma efradından Ödemişli Mustafa Oğlu Kadir ile arkadaşı Karaağaçlı Yusuf oğlu Hamza

²⁵³⁷ Göksu, **a.g.e.**, s. 60.

²⁵³⁸ Göksu, **a.g.e.**, s.s. 47, 55, 58, 209.

ve köy bekçisi molla Hut oğlu Zekeriya mahkemeye sevk edildi. 35 okka rakının 30'una el koyarak karakolda saklamak isteyen suçluları, karakol komutanı ortaya çıkardı.²⁵³⁹ Yine bir başka haberde Bornova civarında Altın Deresi ormanlığında kaçakçı fabrikası meydana çıkarıldı ve kaçakçılar yakalandı. Fabrikada bulunan Arap Mehmet isminde bir şahıs, fabrikanın Hoca Hüseyin isminde birine ait olduğunu ve polislerle çatışmaya girenin Yusuf olduğunu söyledi. Yusuf firar etti. Fabrikada rakı imali için hazırlanmış 2.000 kilo cibren ile imbikler, kazanlar, borular, damacaneler, rakı nakli için tenekeler vesaire bulundu. Tahkikat başladı.²⁵⁴⁰

Et fiyatlarının yüksek olması ve belediyenin yeterince kontrol edememesi nedeniyle et kaçakçılığı da son derece yaygındı. Hastalıklı hayvan kesilmesi bir yana çoğu kez eşek veya atların kesilerek halka yedirilmesiyle ilgili birçok habere rastlanabiliyor. Bu haberlerden biri Sinekli'de eşek sıpası kesen bir adamın et takip memurlarının elinden kaçmasıyla ilgiliydi. Eşek sıpasını keserken gören Acem tekkesi civarında Avanozlu Hoca'nın karısı Esmâ ve Alaşehirli Fatma'ydı. Kaçak keçi kestiğini sanarak haber verdikleri memurların elinden kaçan adamın, daha sonra Tepecik'te bir kasabın yanında çıraklık eden Ali olduğu belirlendi. Sinekli taraflarında daha evvel bazı eşekleri kestiği ve etlerini sattığı anlaşıldı. Yine Tepecik'te kasap Nazmi'nin evinde yapılan araştırmada hastalanarak ölen bir mandayı kestiği ortaya çıkarıldı. Bu adam hakkında da tahkikata devam edilmekteydi.²⁵⁴¹

1930'lu yıllarda yankesicilik son derece yaygın işlenen suçların başında gelmekteydi. Vapurda, sokakta ve hatta hükümet dairesinde bile olabilen bu vakalardan birçok vatandaş mağdur oluyordu. Bunlardan biri Alsancak Vapur İskelesi'nde 65 yaşındaki Madam Margarit'in başına geldi. Banka di Roma'dan aldığı ve el çantasına koyduğu 581 Türk Lirası vapura bindiği sırada çalındı. Karşıyaka'ya gidince karakola şikâyetle bulundumuş, hırsızlar aranmaya başlamıştı.²⁵⁴² Diğer bir örnek Hükümet Konağı'nda İskân Dairesi'nde meydana geldi. İskân Dairesi'nde işini takip etmekte olan Giritli Hasan Efendi'nin 25 lira kıymetinde bir saati ve on beş santim uzunluğunda ve 22 ayar altından mamul

---

²⁵³⁹ Anadolu, 7 Ağustos 1930.

²⁵⁴⁰ Anadolu, 1 Haziran 1930.

²⁵⁴¹ Anadolu, 31 Kânunuevvel 1934.

²⁵⁴² Anadolu, 8 Ağustos 1930.

kösteği çalındı.²⁵⁴³ İkiçeşmelik'te oturan Fikriye Hanım ise Başdurak'ta üzüm satın alırken cüzdanını ve parasını çaldırdı.²⁵⁴⁴

Bu dönemde Polis teşkilatının başarılı olduğu olaylardan biri Asariatika Müze'sinden Venüs heykelinin Yunanistan'a kaçırılmak üzereyken gümrükte yakalamasıydı. Venüs heykeli Yunanistan'da Atina'da Ketenzade Faik ve Şeriki Amiral adına ev eşyası olarak nakledilmek üzereyken kurtarılabildi.²⁵⁴⁵

İlginç veya komik denebilecek birtakım suçlar da meydana gelmiyor değildi. Örneğin Karşıyaka'da Osmanzade mevkiinde belediye banyolarında erkeklere ait banyodan yüzerek kadınlara mahsus banyoya geçen Mustafa isminde bir delikanlı banyoda yüzen üç genç kadına sarkıntılık etti. Kadınların feryadını duyan polisler hemen olay yerine gelerek müdahale ettiler, bu sırada kadınlar mütecavize taş atmış ve onu başından yaralamışlardı. Mustafa yaralandığından davacı olmadığını söylemişse de polise hareket ettiğinden ve voyvo dediğinden hakkında kanuni takibat yapılacaktı.²⁵⁴⁶ Bir başka ilginç vaka İzmirli genç kızların rahibeler tarafından kandırılarak İtalya'ya kaçırılmasıydı. Alsancak'ta Senpolikap Kilisesi'ndeki rahibelerden bir bölümü, daha önce okula devam eden kızlardan dört tanesini İstanbul'a kaçırdı ve oradan Avrupa'da irtibatta bulundukları din müesseselerine götürmek istediler. Kızların bir kısmı İtalya'ya hareket etmek üzereyken İstanbul'da yakalandı ve babaları tarafından alınarak İzmir'e getirildi. Babaları rahibeler hakkında suç duyurusunda bulundu. Olayı organize eden ve genç kızlara dini telkinde bulunan rahibeler, Per Tiopti ismindeki bir erkek ile Matmazel Elizabeth adındaki bir kadındı. Matmazel Elizabeth'in, genç kızları Alsancak'ta Sen Polikar Kilisesi'nde toplayıp gerek dine ait filmler göstermek, gerek telkin suretiyle kandırıp ailelerinden soğutmakta olduğu ve bunları İtalya'ya kaçırdıkları tespit edildi.²⁵⁴⁷ Kaçırılan kızlar Türk tebaasındandı. Rahibeler kaçıracakları kızları 18 yaşından büyük ve kendileri hakkında tahkikat yapılmasına müsaade edilmeyecekler arasından seçmekteydi. Şimdiye kadar İstanbul'a kaçırılan kızlar Matmazel Mısır ile Mari

---

²⁵⁴³ Anadolu, 12 Ağustos 1930.

²⁵⁴⁴ Anadolu, 19 Eylül 1930.

²⁵⁴⁵ Anadolu, 1 Mayıs 1930.

²⁵⁴⁶ Anadolu, 19 Ağustos 1930.

²⁵⁴⁷ Anadolu, 4 Ağustos 1930.

Terez, Jan Patriçi, Matmazel Kaston'du. Matmazel Jan Petriçi'nin babası İstanbul'a giderek kızını alıp İzmir'e getirdi.²⁵⁴⁸

İzmir kent merkezinde suçun en çok üretildiği suç noktaları zaten bilindiğinden sürekli denetlenmekteydi. Örneğin kentin ana merkezi olan Kemeraltı'nda gasp-yankesicilik-dolandırıcılık-hırsızlık fiillerinin, Kestelli, Namazgâh, Mezarlıkbaşı kesiminde eğlence-konaklama sektöründen kaynaklanan kavga-darp-yaralama suçlarının, benzer biçimde de Tepecik-Kemer bölgesinde ise fuhuş sektöründen kaynaklanan olayların yoğunlaşması nedeniyle, mıntika polis karakollarınca sürekli arama yapılıyor; sokaklarda halkın maaşının ödenmesinde katkıda bulunduğu bekçiler geceleri sürekli dolaşıyor, zabıta ise belediyeçilik işlemleri açısından denetimlerini sürdürüyordu. Kuşkusuz bütün bu denetimlere rağmen suç eylemlerinin önünü almak mümkün olamıyordu.²⁵⁴⁹

9.3. Adliye

İzmir Adliyesi, Cumhuriyet yönetiminin hukuk alanında yaptığı reformlara paralel olarak işleyişi değişmiş, mahkemeler modern hukuk kuralları çerçevesinde yeniden örgütlenmişti. 1931 senesinde İzmir merkezde; 3 Ağır Ceza Mahkemesi, 2 Asliye Ceza Mahkemesi, 2 Asliye Hukuk Mahkemesi, 1 Ticaret Mahkemesi, 1 Sulh Mahkemesi, 1 Sulh Hukuk ve Ceza Mahkemesi, 10 İcra Dairesi, 14 İcra Memurluğu bulunuyordu. Ayrıca 14 müddeiumumi (savcı), 7 müddeiumumi muavini, 15 müstantik (sorgu hâkimi), 22 başkâtip ve muavini, 1 tabibi adli, 106 zabıt kâtibi, 63 mübaşir adliye teşkilatında görevliydi.²⁵⁵⁰ 1939 yılında mahkemelerde bir değişiklik oldu ve Asliye Hukuk Mahkemeleri ilga edildi. Bu karara göre İzmir'deki 1. ve 2. Asliye Hukuk Mahkemeleri lağvedilerek birbirinden ayrı 4 Asliye Hukuk Hâkimliği oluşturuldu. Lağvedilen bu iki hukuk mahkemesinden 1. Asliye Hukuk'a ait işlerin iki hâkim, 2. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne ait işlerin de iki hâkim tarafından tedviri uygun görüldü.²⁵⁵¹ Dönemin önemli isimleri arasında Mahmut Esat Bozkurt, Ekmel Bey, Hasan Safiyettin Bey, Haydar Naki Bey, Asliye ceza reisi Ramazan Bey, Savcı Hidayet Bey, Savcı Asım Bey, baro reislerinden avukat Münir Birsell, Nuri Fettah

²⁵⁴⁸ Anadolu, 20 Temmuz 1930.

²⁵⁴⁹ Göksu, a.g.e., s. 197.

²⁵⁵⁰ 1930-1931 Senesi İstatistik Yıllığı, s. 60.

²⁵⁵¹ Muslu, a.g.t., s. 31.

Esen, Av. İbrahim Ethem Postacıoğlu, Avukat Bedri Bey, Avukat Nahit Özeren, Av. Bahaettin Nasuh Yörük, Ali Rıza Türel yer almaktaydı.²⁵⁵²

İzmir’de kamuoyunu uzun süre meşgul eden halkın merakla takip ettiği birtakım davalar vardı. Bunlardan ilki hiç kuşkusuz Menemen Olayı sonrası başlayan yargılama süreciydi. İstiklal Mahkemesi’nin kurulması sonrasında dava süreci kamuoyunu epey meşgul etti. Menemen yargılamaları sonucu olayın yurt genelinde rejimi devirmek için çalışan gizli ve örgütlü bir iş olduğu saptandı. Derviş Mehmet, yargılamalar sırasında hayatını kaybetti.²⁵⁵³ Anayasayı zorla değiştirme, isyana katılma ya da azmettirme suçlamalarıyla başlayan mahkeme süreci, olaya karıştığı iddia edilen 37 kişinin idamı ile son buldu. İdam cezası alanlardan 8 kişinin kararı değiştirilerek ağır hapis cezasına çevrilirken diğerlerinin cezaları onanmış ve idam cezası alanların bir kısmı, Kubilay’ın başının kesildiği yerde asıldı.²⁵⁵⁴

Urla hâkimi İhsan Ziya Bey’in öldürülmesi davası ise Ağır Ceza Mahkemesi’nde görülmeye başladığı günden itibaren halk arasında büyük ilgi uyandırdı. Son derece uzun süren davada sanık olarak Zeynelzade Hüseyin Bey ile değirmenci Mehmet, Arif, Muharrem ve Avni Beyler yargılandı.²⁵⁵⁵ 1930 yılında başlanan yargılama süreci 1933 yılında sonlandırıldı; mahkeme heyetinin ortak kararı ile değirmenci Mehmet, Arif, Muharrem Efendilerle Avni ve Zeynelzade Hüseyin Beylerin beraatine karar verildi. Sürpriz bir şekilde cezasız biten bu dava sonucu itibariyle de herkesi şaşırttı.²⁵⁵⁶ Basından öğrendiğimiz kadarıyla dava 1935 yılında tekrar açıldı.²⁵⁵⁷

Bir diğer dava, Kuşadası’nda erkek elbisesi giyerek Rıza Efendi’yi öldürmekle yargılanan Müşerref Hanım’ın davasıdır.²⁵⁵⁸ Müşerref Hanım’ın sevgilisi İlyas’la evlenmesine izin vermediği gerekçesiyle babası Rıza’yı öldürdüğü iddia edildi ve idamla yargılandı.²⁵⁵⁹ Savunmanın Mahmut Esat Bey tarafından yapıldığı bu davada, son aşamada söz konusu zanlının olay günü üzerinde giydiği iddia edilen

²⁵⁵² Bilget, a.g.e., s. 55.

²⁵⁵³ Anadolu, 1 Şubat 1931.

²⁵⁵⁴ Anadolu, 9 Mart 1931; Ayrıca bkz.: Menemen Olayı bölümü.

²⁵⁵⁵ Anadolu, 2, 4, 11 Haziran, 18 Ağustos, 24 Teşrinisani 1930.

²⁵⁵⁶ Yeni Asır, 10, 17 Temmuz, 22 Teşrinisani 1933.

²⁵⁵⁷ Anadolu, 5, 21 Eylül 1935.

²⁵⁵⁸ Anadolu, 30 Nisan 1930.

²⁵⁵⁹ Anadolu, 8, 21 Mayıs 1930.

erkek ceketinin İstanbul Tıp Adliyesi'ne gönderilerek incelenmesine karar verildi. Sonucun 9 Haziran'da belli olacağı bildirilmişse de bu ve bundan sonraki gazeteler incelendiği halde mahkeme sonucuna ilişkin herhangi bir habere rastlanmamıştır.²⁵⁶⁰

Komünist Davası olarak geçen dava da dönemin ideolojisi gereği sıkı takip edilen siyasi davaların başında gelmekteydi. Olay, İzmir zabıtasının bir süreden beri İzmir'de faaliyette oldukları tespit edilen komünistleri yakalamasıyla başladı. Yakalanan komünistler Mehmet Ziya, Giritli Cazim ve Giritli İsmet'ti (Nusret de deniliyor). İstanbul'dan getirilen beyannameleri şehirdeki muhtelif mıntıkalara yapıştırırken yakalanan şahıslardan Mehmet Ziya, İsmet Paşa Gazinosu'nda garson olarak çalışmaktaydı. Bundan bir müddet evvel vapurlarda kamarot olarak çalışmış ve daha evvel Rusya'ya gitmiş, orada bir müddet kalmıştı. Giritli İsmet su kumpanyasında memur olarak çalışmaktaydı. Giritli Cazim ise tüccar Rasih Bey'in oğluydu. Şehrin muhtelif yerlerine beyannameleri yapıştırdıklarını itiraf eden zanlılar hakkında tahkikat başladı.²⁵⁶¹ Giritli Cazim ve Mehmet Ziya'nın her şeyi itiraf etmesiyle birlikte İstanbul'da Giritli Cazim'in mensup olduğu komünist teşkilat ortaya çıkarıldı.²⁵⁶² İstanbul polis müdürlüğünün yaptığı aramada Giritli Cazim ile birlikte çalışan Arif Bey ve Adana vapuru kahvecisi (İzmir'deki komünistlere beyannameleri getiren) Ahmet yakalandı. İstanbul'daki aramaların genişletilmesiyle 34 kişi tutuklandı.²⁵⁶³ İzmir'deki tutuklu üç şahıs İstanbul'a gönderildi ve yargılama süreci burada devam etti.²⁵⁶⁴

İncelenen dönemde basında rastladığımız diğer davalar arasında Bektaşî Davası olarak geçen davalara da rastlanmaktadır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Bektaşîlik ayini yapmakla suçlanan sanıklar kanuna karşı çıkmakla yargılanmaktaydı. Bu davalardan biri Bektaşî babalarından Ali Ulvi, Niyazi ve Mustafa Enver ile ilgiliydi. Sanıklar Bektaşî olduklarını ama tekkeler kanunundan sonra müritlikten çıktıklarını, ayin yapmadıklarını söyleyerek kendilerini savunmuşlardı. İddia edilen suçun işlendiği hakkında yeterli delil bulunmadığı için

---

²⁵⁶⁰ Anadolu, 21 Mayıs 1930.

²⁵⁶¹ Anadolu, 3 Ağustos 1930.

²⁵⁶² Anadolu, 5, 7 Ağustos 1930.

²⁵⁶³ Anadolu, 12 Ağustos 1930.

²⁵⁶⁴ Anadolu, 21 Ağustos 1930.

her üçünün de salıverilmesine karar verildi.²⁵⁶⁵ Benzer bir dava Bulgurca Çiftliği'nde Bektaşılık ayini yapmakla maznun Halil ile yirmi arkadaşının yargılanmasıydı.²⁵⁶⁶ Yukarıda sayılan davaların dışında Rıhtım Şirketi Davası ve İnebolu davası da kamuoyunu uzun süre meşgul eden ve bütün kentlinin sonuçlanmasını merakla beklediği davalar arasında yer almaktaydı.²⁵⁶⁷

---

²⁵⁶⁵ **Yeni Asır**, 16 Teşrinievvel 1933.

²⁵⁶⁶ **Yeni Asır**, 4 Nisan 1937.

²⁵⁶⁷ **Yeni Asır**, 28 Nisan 1937.

10. BÖLÜM

1929-1939 YILLARINDA SİYASİ GELİŞMELER VE İZMİR

10.1. İç Siyaset

10.1.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Belediye Seçimleri

Cumhuriyet'in ilanıyla başlayan yeni siyasal dönemde kurulan ilk muhalefet partisi 1924 yılındaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmuştu. 1925 yılında doğuda çıkan Şeyh Sait İsyanı üzerine kapatılmış, daha sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile ülke genelindeki her türlü muhalefet yasaklanmıştı. 1930 yılına kadar herhangi bir şekilde muhalefete izin vermeyen hükümet, 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını Atatürk'ün isteğiyle kabul etti.

SCF'nin kuruluşunu hazırlayan etkenleri birçok yazar farklı görüşler ileri sürerek yanıtlamaya çalıştı. Bu sebeplere genel olarak baktığımızda; öncelikle 1925'ten sonra yerleşen tek parça (monolitik) siyasal sistemin, lider takımı içerisinde çekişen fikirlerin serbest ve açık şekilde tartışılmasına çok az, halkın toplumsal hoşnutsuzluğunu ifade etmesine ise hiç olanak vermemesinde aramak gerekmektedir. Aynı zamanda CHF'nin bölgesel ve yerel temsilcilerinin otoriter tavırları, buna eşlik eden kayırmacılık ve yolsuzluklar, kişi özgürlüklerinin yokluğu ve de hükümetin reform politikaları yaygın bir öfkeye neden olmaktaydı.²⁵⁶⁸ 1929 Ekonomik Bunalımı bu öfkeyi iyice artıran ve halkın dayanma gücünü tüketen bir süreci başlattı. Hükümetin izlediği ekonomik politika, özellikle sıkı para politikası halkı bunaltıp onun teşebbüs gücünü engelliyordu.²⁵⁶⁹ Ekonomik sıkıntılarla birlikte, CHF Hükümeti'nin denetimsizliğinin diğer bir olumsuz sonucu halkla arasındaki kopukluğuydu. Bu nedenle de, halkın hükümete yönelik eleştirilerini meclise taşıyacak muhalif bir partiye ihtiyaç duyuldu. Bütün bunların dışında ülkenin bir meclis ve seçilmiş hükümetle yönetiliyor olmasına rağmen; alternatifi olmayan

²⁵⁶⁸ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul, s. 259; Barış Ertem, "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası", **ODTÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, Aralık, 2010, s. 72.

²⁵⁶⁹ Serap Tabak, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir Vilayeti'ndeki Teşkilatı ve Faaliyetleri", **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. VIII, 1993, s.s. 183-184; Ayhan Aydın, "Cumhuriyet Döneminde Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Ortaya Çıkış Sebepleri, Kurucuları, Nizamnamesi, Kapanması ve Basınla İlişkileri", **Marmara Üniversitesi İletişim Dergisi**, S. 8, Ekim, 1994, s.s. 261-262.

seçimlerin ancak diktatörlüklerde olduğu gerçeği karşısında, Batıyı model almış hükümet yöneticilerinin söylemlerinin aksine, mevcut yapı “*Bu Modelle Uyuşmayacak kadar otoriter*” bir yapı arz etmekteydi. Bu yönüyle Türkiye’deki tek parti yönetimi Sovyet rejimiyle karşılaştırılmaktaydı.²⁵⁷⁰ Böyle bir dış baskının varlığı inkâr edilemez bir gerçeklikti. Son olarak Mustafa Kemal Paşa’nın Takrir-i Sükûn Kanunu’yla kendi güç tabanını oluşturan İsmet Paşa’yı baskı altına almak ve dengelemek için yeni bir partinin kurulmuş olabileceği de yapılan yorumlar arasındadır.²⁵⁷¹ Mustafa Kemal, bu aşamada hükümetin mali ve iktisadi politikalarındaki başarısızlığının, mecliste serbest eleştirinin yokluğundan ve bunun sonucu olarak kabinenin denetlenmemesinin getirdiği rahatlıktan kaynaklandığını düşünmekte ve buna karşı kontrollü bir muhalefetin, hem mevcut hükümetin kendine çeki düzen vermesi hem de halkın birikmiş öfkesinin kontrollü biçimde açığa çıkarılması açısından gerekli görmüştü. Böylece Fethi Okyar’dan İsmet Paşa’nın devletçi hükümetine karşı liberal ilkeleri savunan bir parti kurmasını istedi.²⁵⁷²

Mustafa Kemal ve Fethi Bey arasında varılan mutabakat sonrasında, yeni muhalefet partisi 12 Ağustos 1930 tarihinde kuruldu. Mutabakat gereği Fethi Bey Mustafa Kemal’den iki partiye karşı tarafsız davranmasını;²⁵⁷³ Mustafa Kemal de buna karşılık rejimin temel ilkelerinin Serbest Fırka’nın da temel ilkeleri olmasını ve korunmasını istiyordu. SCF’nin genel başkanı Ali Fethi Bey (Okyar), genel sekreteri ise Nuri Bey’di (Conker). Partinin ekirdek kadrosunu Ahmet Ağaoğlu, Dr. Reşit Galip, Mehmet Emin Yurdakul, Süreyya (İlmen) Paşa, Rasim Öztekin, Seniğ Bey ve Mustafa Kemal’in kız kardeşi Makbule Hanım gibi Mustafa Kemal’e yakın aynı zamanda İsmet Paşa hükümetine muhalif kişiler oluşturmaktaydı.²⁵⁷⁴ Toplamda 15 milletvekilinin katılmasıyla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası gibi Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik esaslarına bağlı bir program hazırladı. Devletçilikten daha çok liberalizme ağırlık veriyordu. Özel teşebbüsün yapamadığı işlerde devlet ekonomiyeye müdahale edebilecekti. Parti programının en

²⁵⁷⁰ iğdem Ertem, “Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 15, S. 1, 2013, s. 6.

²⁵⁷¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 279; Zürcher, **a.g.e.**, s. 260; Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 44.

²⁵⁷² Lewis, **a.g.e.**, s.s. 278-279; Aydın, **a.g.m.**, s. 266.

²⁵⁷³ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar’ın Anıları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997, s. 67

²⁵⁷⁴ , Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 69; Tabak, **a.g.m.**, s. 185.

göze çarpan maddelerini; yabancı sermayenin teşvik edilmesi, vergilerin hafifletilip tahsilindeki yolsuzlukların giderilmesi, bayındırlık ve demiryolları gibi yatırımların yeniden düzenlenmesi, tekellerin kaldırılması, bürokrasinin azaltılması, tek dereceli seçim sistemi ile kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması oluştuyordu. Partinin asıl etkinliği, ekonomik konularda başarı elde edemeyen Cumhuriyet Halk Fırkası'nı eleştirerek muhalefet görevini yerine getirmektir.²⁵⁷⁵

Partinin kuruluşuna başta basın olmak üzere iktidar partisi genel başkanı İsmet Paşa da destek verdi, ülke genelinde olumlu bir hava esmeye başladı. Ülkede esen bu olumlu rüzgârlar İzmir'de de hemen kendisini hissettirdi ve İzmir basınında Serbest Fırka'nın kuruluşunu destekleyen aynı zamanda varlığının demokrasinin gelişmesi açısından son derece önemli gören yazılar çıkmaya başladı.²⁵⁷⁶ İlerleyen günlerde parti programının ortaya çıkmasıyla birlikte gazete sütunları Fethi Bey'in açıklamalarıyla doldu ve bu doğrultuda yorumlar ve eleştiriler birbirini izledi.²⁵⁷⁷ Nitekim konuyla ilgili olarak herkesin beklentisi “*vergilerin kalkacağı, herkese iş bulunacağı*”, “*rüşvet ve tefeciliğin yok olacağı*” ve “*herkesin refaha ulaşacağı*”, “*inhisarların kalkacağı*”, “*ziraatçılardan vergi alınmayacağı*”, “*fikir hürriyeti geleceği*”ydi.²⁵⁷⁸ Diğer taraftan SCF'nin bunları nasıl yapacağını belirtmemesi ayrı bir tartışma konusunu oluştuyordu.²⁵⁷⁹ Halksa basındaki bu tartışma ve gelişmeleri merak ve ilgiyle izlemekteydi. Gazetelerin tirajları –özellikle muhalif olanlar– alabildiğine yükseldi. Halkın ne derece etki altında kaldığı iktidar-muhalefet kavgasının sonunda İzmir olayları sırasında gözlenecekti.²⁵⁸⁰

İzmir'de geniş halk kitlelerince kabul gören Serbest Cumhuriyet Fırkası, Hizmet, Yeni Asır, Halkın Sesi gibi gazetelerce destekleniyordu. Bunlara ilave olarak “*Serbes Cumhuriyet*” isimli bir gazete daha yayın hayatına girdi. Serbes Cumhuriyet, Yeni Asır'ı çıkaranlar tarafından hazırlandı ve hafta da üç gün çıkmaya

²⁵⁷⁵ Cemil Koçak, “Siyasi Tarih 1923-1950)”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 107; Kemal Arı, “Menemen Olayı”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih, C. 2, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013, s. 208; Tabak, **a.g.m.**, s.s.185-186; **Anadolu**, 10, 13 Ağustos 1930; **Yeni Asır**, 11, 15 Ağustos 1930; **Hizmet**, 10, 13 Ağustos 1930.

²⁵⁷⁶ **Anadolu**, 13, 14, 15, 21 Ağustos 1930.

²⁵⁷⁷ Serbest Fırka'nın ekonomik programı ve tartışmalarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için **bkz.**, Gözcü, **a.g.e.**, ss. 541-561.

²⁵⁷⁸ Taner Beyazıt, **İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi**, İzmir, 1992, s. 41.

²⁵⁷⁹ Haydar Rüştü, “Beklediklerimiz”, **Anadolu**, 26 Ağustos 1930.

²⁵⁸⁰ Beyazıt, **a.g.e.**, s. 46.

başladı.²⁵⁸¹ CHF'yi destekleyen gazete ise Anadolu Gazetesi'ydi. Gazetenin başyazarlarını genellikle gazetenin sahibi ve aynı zamanda başyazarı olan CHF Denizli Milletvekili Haydar Rüştü yazmaktaydı. İzmir'de Anadolu Gazetesi, adeta hükümetin bir sözcüsü gibiydi. Sözü edilen bu gazeteler, özellikle Ege Bölgesi ve İzmir'de, dönemin sıkıntılarını ve halkta bu partiye karşı oluşan beklentileri görmek bakımından zengin birer kaynak örneği sergilemektedirler. Buna karşın İzmir'de, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından bir süre sonra olumlu hava giderek dağılmaya başladı. Bu ortamda basın da ikiye bölündü. Aslında sadece İzmir'de değil, ülkenin değişik yerlerinde de bu ikilemi görmek mümkündü. Fakat bu durum en belirgin biçimde, SCF'nin en önemli kalelerinden biri olan İzmir'de görülüyordu. Yeni fırkanın yayın organı niteliğinde olan Yeni Asır, Serbes Cumhuriyet ve Hizmet gazeteleri ile Anadolu gazeteleri arasında yer yer polemikler gelişmeye başladı. Yeni Asır'a göre SCF, *“ıstırapın ve ihtiyacın doğurduğu”* bir oluşumdur. Fırka kurulur kurulmaz, her taraftan yoğun müracaatlar olmuş ve partiye kayıtlar yapılmıştı.²⁵⁸² İki parti arasındaki gerilim arttıkça suçlamalar da birbirini izlemeye başladı. CHF'liler SCF'ye katılan çoğunluğun işsiz güçsüz takımından olduğunu dillendiriyor ve Serbest Fırka'nın vaatlerini nasıl gerçekleştireceğine dair somut bir şey gösteremediklerini belirterek²⁵⁸³ kamuoyu önünde küçük düşürmek suretiyle hor görüyorlardı. SCF ise bu iddiaları reddediyor, tekzip ediyor ve gazetelere gönderdiği tebliğlerde; *“bu rivayetler, bize muhtelif gazetelerin kullandıkları çirkin bir silahtır”*²⁵⁸⁴ şeklinde kendini savunuyor ve yayınlarında *“fakir düşen, işsiz kalan, mağdur olan vatandaşların yeni fırkaya teveccühleri CHF için en ağır ithamdır”* diyerek, *“yarın, İzmir'de de deniz amelesini, salapuryacıları, yeni fırkaya girmiş”* bulurlarsa hayret edilmemesini yazıyorlardı.²⁵⁸⁵

İzmir'de görülen tehlikeli siyasi tırmanış ülke genelinde de geçerliydi. CHF ve SCF'nin eleştirileri yoğunlaştıkça, başlangıçta doğal olarak ılımlı ve hoşgörülü olan üslup çok kısa sürede yitip gitti. Bu sırada Başbakan İsmet Paşa 30 Ağustos 1930'da Kayseri-Sivas demiryolunun açılması nedeniyle Sivas'ta yapılan törende

²⁵⁸¹ Bu gazete 7 Ekim 1930 tarihinde yayınlanmaya başlamış ancak ömrü iki ay olabilmıştır. Bkz.: Parlak, a.g.e., s. 325.

²⁵⁸² Alev Gözcü, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Yaşamın İzmir'e Yansımaları”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih, C. 2, İzmir, 2013, s. 172.

²⁵⁸³ Haydar Rüştü, “Beklediklerimiz”, **Anadolu**, 26 Ağustos 1930.

²⁵⁸⁴ **Yeni Asır**, 26 Ağustos 1930.

²⁵⁸⁵ **Yeni Asır**, 28 Ağustos 1930.

hükümete karşı yöneltilen eleştiri ve suçlamaları toplu olarak cevaplandırdı. 31 Ağustos'ta gazetelerde yayınlanan bu çok önemli söylevinde; vergilerden yabancı sermayeye ve inhisarlara uzanan birçok eleştiriye yanıtlayarak ilk kez devletçi deyimini net bir şekilde kullandı.²⁵⁸⁶ Bu arada Fethi Bey, partinin kuruluşunu tamamladıktan sonra eylül ayında İzmir, Aydın, Balıkesir illerini kapsayan bir Batı Anadolu gezisi planladı. Gezinin amacı; Batı Anadolu'da mitingler düzenleyip SCF'nin il ve ilçe teşkilatlarını kurmaktır. Gezinin ilk durağı olan İzmir'e 3 Eylül 1930 tarihinde yola çıktı. Fethi Bey, beraberinde Fırka Umumi Kâtibi Nuri (Conker), İdare Heyeti'nden Doktor Reşit Galip, Ağaoğlu Ahmet Beyler, Ali Haydar (Uluğ), Tahsin (Uzer) ve diğer Serbest Fırka ileri gelenleri ile 4 Eylül 1930 tarihinde şehre ulaştı.²⁵⁸⁷ Fethi Bey'in Batı Anadolu seyahati, SCF'nin siyasi yaşamı için tarihi bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Henüz vapurdayken başlayan gerilim²⁵⁸⁸ daha sonra katlanarak devam etti. Fethi Bey'in merakla beklenen bu ziyareti için kente çevre illerden birçok insan geldi, otellerde yer kalmadı. Cadde ve sokaklarda adeta insan seli akmaktaydı. Bu arada muhalif basın ve Anadolu Gazetesi arasındaki sürtüşme artarak şehirdeki tansiyonu yükseltmeye devam etti. Muhalif basın, kurtarıcı olarak gördüğü ve neredeyse başbakan ilan ettiği Fethi Bey'i²⁵⁸⁹ beklerken, Anadolu Gazetesi'nin 4 Eylül 1930 tarihli nüshasında "*Fethi Bey'e Açık Mektup*" başlığıyla bir makale yazıldı. Haydar Rüştü imzasıyla yazılan bu makalede SCF liderinin uzun süre yurtdışında bulunması nedeniyle İzmir'i iyi tanıyamayacağı, dolayısıyla da aslında etrafının bir sürü çıkar çevreleri tarafından sarıldığı belirtiliyor; muhalif basın mensupları arasında yer alan Zeynel Besim, İsmail Hakkı ve Behzat Arif Beyleri de "*bulanık suda balık avlayıcılar*" diye tanımlıyordu. Yazının devamında muhaliflerin yeni mevkiler peşinde oldukları için şimdi SCF saflarında yer aldıklarını söylüyor ve daha akla karayı, geceyle gündüzü birbirinden ayıramayan bu yeteneksiz kişileri İzmir'in işgali sırasında düşmanla işbirliği yapanlarla bir tutuyordu. Basında süren karalama ve aşağılama kampanyası halk

²⁵⁸⁶ Nutkun ayrıntıları için bkz.: **Anadolu**, 31 Ağustos, 1 Eylül 1930.

²⁵⁸⁷ **Hizmet**, 4 Eylül 1930.

²⁵⁸⁸ Ağaoğlu'nun anılarında Fethi Bey'in kendisine Gazi'nin Mahmut Esat Bey'den bir telgraf aldığını, bu telgrafta kendisine yönelik şiddetli muhalefet olduğunu gelmemesinin daha iyi olacağını söylemiştir. Gazi de buna karşılık, anlıyorum ki senin oraya gitmene engel olmak istiyorlar. Fakat sen gideceksin ve nutkunu söyleyeceksin talimatını vermiştir. Bkz.: Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.s. 57,61; Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 74.

²⁵⁸⁹ **Hizmet**, 4 Eylül 1930.

arasındaki gerginliği tırmandırdı, karşılama günü yaşanan olaylarla birlikte sokaklara da yansiyarak istenmeyen olayların önünü açtı.²⁵⁹⁰

4 Eylül 1930'da beraberindeki heyet ve İstanbul gazetecileriyle İzmir'e varan Fethi Bey'i büyük bölümünü işçi, amele ve tüccar sınıfının oluşturduğu yaklaşık 30-40 bin insan beklemekteydi. Onu görmek ve kucaklamak için yarışan bu kalabalık kitleden bazıları, sandallarla vapura gidip sarılmaya çalışıyorlardı. Denize düşenler, ezilenler, çiğnenenler oluyordu. Davullar, zurnalar çalıyordu. Fethi Bey'in gelişiyile birlikte limandaki işçi grubu grev yaparak Fethi Bey'i selamladı; hatta tutuklular bile, yakında biz de çıkacağız diye gösteri yaptılar.²⁵⁹¹ Halkın bu coşkunu tezahüratları arasında İzmir Palas'a ulaşan Fethi Bey, burada kısa bir konuşma yaparak İzmirliilere teşekkür etti.²⁵⁹² Karşılama sırasında İzmirli yöneticilerin aldığı sert önlemler halk arasında tepki yarattı. Örneğin bayrakların indirilmek zorunda bırakılması, bayrak taşıyan ve bayrak asan esnaf arasında tartışma yarattı. Nitekim Hizmet Gazetesi kendilerine gelen şikâyet telefonlarını halka aktarıyordu; Bunlardan biri Hisar Cami yanında Nalbant Bekir oğlu Salim çavuş, Yol Bedesteni'nde 42 numarada tatlıcı Cezmi ve Şevket Efendiler ile Odunpazarı köşesinde 65 numarada saatçi Eyüp Nuri Efendi'nin dükkânlarından bayraklar zorla indirilmiş ve bu vatandaşlar karakola sevk edildi. Halkın baskısı ile serbest bırakılmışlarsa da polisle vatandaşlar arasında gittikçe artan bir gerginliğin ateşleyicisi oldu. Polislere karşı halkın hakaret etmesi, komiserin dövülmesi ve üç polisin denize atılması şehirdeki tansiyonu iyice yükseltti.²⁵⁹³ Bütün bu yaşananların üzerine CHF Denizli milletvekili Haydar Rüştü Bey'in Anadolu Gazetesi'nin 5 Eylül 1930 günlü sayısındaki makalesi İzmir olaylarını tırmandıran bir başka etken oldu. Söz konusu makalede Haydar Rüştü'nün İzmir halkına "sarhoşlar" diyerek hakaret ettiği ileri sürülmekteydi.²⁵⁹⁴ Bu gergin ortamda, CHF teşkilatının muhaliflere karşı bir şeyler yapmak ve gücünü kanıtlamak

²⁵⁹⁰ Haydar Rüştü, "Fethi Bey'e Açık Mektup", **Anadolu**, 4 Eylül 1930.

²⁵⁹¹ Dirik, **a.g.e.**, s. 187.

²⁵⁹² **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1930; **Hizmet**, 4, 5 Eylül 1930; Parlak, **a.g.e.**, s. 314.

²⁵⁹³ **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1930; **Hizmet**, 4 Eylül 1930.

²⁵⁹⁴ Bu tarihli gazete arşivde bulunmamaktadır. Muhalif gazeteler bu iddialarında ısrar ederlerken 7 Eylül 1930 Cumhuriyet gazetesinde Anadolu'nun bu sayısının küpürü verilmektedir. "*Halk Teessür İçinde*" başlığıyla "*Dün İzmir'de para ile tutulmuş bazı sarhoşlar tarafından yapılan taşkınlıklar İzmir Efkar Umumiyesi'ni fena halde sinirlendirmiştir*" diyor. Daha sonra Anadolu Gazetesi muhalif gazetelerin olayı çarptırdığını söyleyerek biz bunları yazacak kadar deli ve deni değiliz diyordu. 19 Eylül 1930 tarihli sayısında da 5 Eylül'de çıkan olaylı makale tekrar verilerek "sarhoş", "kâse yalayıcısı" gibi deyimlerin bulunmadığı açıklanıyordu. İsteyen herkesin 5 Eylül tarihli nüshayı da alabileceğini ekliyordu. Bkz.: Beyazıt, **a.g.e.**, s. 57; **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1930.

için düzenlediği gösteri sırasında, Serbestçilerin “*Yaşasın Gazi ve Yaşasın Fethi Bey*” diye bağırmaya başlaması, İzmir olaylarının fitilini ateşledi.²⁵⁹⁵ Zaten bir süreden beri gergin olan ortamın etkisiyle halkın tepkisi büyüdü ve kalabalık, Beyler Sokağı’ndaki CHF binası ve Anadolu Gazetesi’ne doğru yürüyüşe geçti. Halk Fırkası önündeki Serbestçiler Fethi Bey lehinde tezahüratlar yaparken, Halk Fırkası azalarından Sabri Bey ahaliye “*namussuzlar*” deyince, halk binaya saldırdı ve bir kaza mutemedi başından aldığı darbe sonucu yaralandı. Arkasından kalabalık “*Kahrolsun Haydar Rüştü İkinci Ali Kemal*” tezahüratlarıyla matbaaya saldırdı. Polisin yaklaşmayın emrini dinlememeleri üzerine polis ateş açınca kurşunlardan biri on beş yaşındaki Necati adlı bir çocuğun başına isabet etti ve çocuk hayatını kaybetti. Olay sırasında bir kişi de yaralandı.²⁵⁹⁶ Anadolu Gazetesi önünde ölen Necati, Afyonkarahisarlı İsmail Hakkı Efendi’nin oğluydu. Bu aile birkaç yıl önce İzmir’e göç etmiş ve İkiçeşmelik’te Mekke Yokuşu’ndaki bir camiye ait vakıf evlerinden birine kiracı olmuşlardı.²⁵⁹⁷ Çocuğun babası, oğlunun ölüsü kucağında olanlardan habersiz Fethi Bey’e gitti ve onun ayaklarına atarak: “*İşte size bir kurban! Başkalarını da veririz! Yalnız sen bizi kurtar,*” dedi ve ağlayarak Fethi Bey’in ellerine sarıldı.²⁵⁹⁸ Bu olaylar sokakları iyice alevlendirdi ve izinsiz gösteriler yapılmaya başlandı. Sözelimi Çorakkapı Karakolu önünde daha önce bekçilik yapan Kürt Mustafa isimdeki vatandaş, çevresine topladığı yaklaşık 500 kişiyi çarşıda hükümet aleyhine sloganlar atarak dolaştırdı, daha sonra kürsüye çıkarak kahrolsun CHF diye bağırtmaya teşvik etti.²⁵⁹⁹ Bir başka olay hükümet konağının önünde toplanan 30-40 kişilik bir gruba seslenen bir kişinin; “*Yeni fırka bizi inhisarlardan, fazla vergilerden kurtaracak, hayatı ucuzlatacak, hepimiz ona taraftar olmalıyız. Korkmayınız, korkmayalım; oylarımızı verelim. Fakat unutmayınız ki, Gazi istemeseydi yeni fırka olamazdı. Şu halde yaşasın Gazi!*” diyerek nutuk atmasıyla meydana geldi.²⁶⁰⁰ İzinsiz gösterileri grevler takip etti. Liman işçileri hem ölüm olayını protesto etmek ve Fethi Bey’i desteklemek hem de ücret artışı talebi için iş

²⁵⁹⁵ **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1930.

²⁵⁹⁶ **Yeni Asır**, 6 Eylül 1930; **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1930; Beyazıt, **a.g.e.**, s. 58. Hizmet Gazetesi’nde ölen çocuğun adı Kemal olarak geçmektedir. **Hizmet**, 30 Eylül 1930.

²⁵⁹⁷ Parlak, **a.g.e.**, s. 316.

²⁵⁹⁸ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 63.

²⁵⁹⁹ **Hizmet**, 7 Eylül 1930; **Anadolu**, 19 Eylül 1930. Olay sonrası tutuklananlar arasında Kürt Mustafa da vardır. Daha sonra serbest bırakılmıştır.

²⁶⁰⁰ **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1930.

bırakma ve cuma günü yapılacak cenaze törenine katılma kararı aldı.²⁶⁰¹ Fethi Bey'in işçileri ve diğer kesimleri yatıştırmaya çalışması bir sonuç vermedi, İzmir nutku ertesinde incir işçileri greve gitti. Bu grevde yaklaşık 5.000 kişilik işçi grubu gösteriler yaptı, ücretlerinin artırılmasını istedi.²⁶⁰² Olayın ertesi günü liman işçileri greve gitti, bazı işçiler de Ali Fethi Bey'in kaldığı otelin önüne gelerek tezahüratlarda bulundu. Diğer taraftan SCF, laiklik karşısı kesimlerin de büyük desteğini kazandı. Devrimlere son vereceği umuduyla bu çevreler propaganda yürütmekteydiler.²⁶⁰³ Olay günü yaşananlar sonucu 300 kişi tutuklandı.²⁶⁰⁴ İlk tutuklananlar arasında Kemal fotoğrafhanesi sahibi Kemal, mücellet Ahmet Nail, Tatar Yahya, Yahudi Mehmet, garson Nuri, Uzun Süleyman, Salih ve yankesici Rıfat ile Fethi Bey'in İzmir'e geldiği gün kordonda polise silah çekerek bir polisi denize atan komünist Kerim, garson Ali Rıza, Sabri Kadri ve İngiliz Hakkı yer alıyordu.²⁶⁰⁵ Ayrıca Beyler Sokağı'nda CHF binasını taşıyan ve halkı tahrik eden on kişiden Salih, Nuri, Tatar Yahya, Yahudi Mehmet, Seyit Ahmet namındaki beş kişi olayla ilişkileri tespit edildiğinden tutukluluk halleri devam etti, diğer fotoğrafçı Kemal, mücellit Ahmet, Nail Necati, İbrahim, Osman Efendiler serbest bırakıldı. Mücellit Ahmet Nail Efendi'nin serbest bırakılmasına savcılık itiraz etti, tekrar tutuklanması talep edildi.²⁶⁰⁶

Fethi Bey İzmir mitingini 7 Eylül 1930 günü Alsancak Stadyumu'nda yaklaşık 50.000 kişiye hitap ederek gerçekleştirdi. Yaptığı konuşmada İsmet Paşa'nın Sivas nutkuna karşılık vererek, partisinin mürteci olmadığını; girişimciliğin desteklenmesi gerektiğini ve yabancı sermayenin sağlanmasının önemini vurguladı. Tekeller ve vergilerin tüccarlara zarar verdiğini savundu, hükümetin demiryolu politikasını eleştirdi.²⁶⁰⁷ Bu mitingde de birtakım olaylar meydana geldi. Örneğin Nahiye müdürlerinden Niyazi Efendi isminde birisi duvar üstüne çıkarak, "*Ey ahali! Yürüyün hükümeti basalım,*" diyerek halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle tutuklandı. Halk fırkası önünde nümayiş yaparak taş atan, polis yaralayan, polise bıçak çeken, Kordon'da bir komişere bıçak gösteren Eşrefpaşa'dan Giritli Raşit ile

²⁶⁰¹ **Yeni Asır**, 7 Eylül 1930.

²⁶⁰² **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1930.

²⁶⁰³ Arı, **a.g.m.**, s. 208.

²⁶⁰⁴ Dirik, **a.g.e.**, s. 186.

²⁶⁰⁵ **Anadolu**, 18 Eylül 1930.

²⁶⁰⁶ **Anadolu**, 19 Eylül 1930.

²⁶⁰⁷ **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1930; **Hizmet**, 8 Eylül 1930; Parlak, **a.g.e.**, s. 318.

Bodrumlu bahriyeli Kamil, Kürt Cafer, Sadık Midillili Recep Oğlu garson Ziya namındaki beş kişi tevkif edildi. Yine ameleiy greve teşvik eden ve vazife esnasında bir jandarma neferini tahkir eden grevci Hüsnü hakkında soruşturma devam etmekteydi. Ayrıca Karşıyaka istasyon civarındaki bir kahvehanede Başvekil İsmet Paşa'nın resmini indiren ve yere atan Ahmet isimdeki şahıs hakkında soruşturma başlatıldı.²⁶⁰⁸ Bu arada SCF'yi destekleyen İzmir gazetelerinin yazar ve sorumlu yazı işleri müdürleri tutuklandı. 14 Eylül günü, Yeni Asır'dan Behzat Arif ve Yazıişleri Müdürü Abdullah Abidin, Hizmet Gazetesi başyazarı Zeynel Besim ve yazı işlerinden Avukat Kadızade Bedri Beyler tutuklandı. Anadolu Gazetesi başyazarı Haydar Rüştü Bey, CHF milletvekili olduğundan soruşturma yapılabilmesi ve dokunulmazlığının kaldırılması için TBMM'ne ve Cumhuriyet Savcılığı'na başvuruldu. Ancak bu gazetenin Yazıişleri Müdürü İbrahim Bey de uydurma haberden dolayı tutuklanacaktı. Halkın Sesi gazetesinden Mehmet Sırrı ve Ömer Fuat Beyler tutuksuz olarak yargılanacaklardı. Muhalif basın bu tutuklamalara oldukça sert tepki gösterdi. “*Gazeteciler davası*” olarak bilinen yargılamalarda tutuklu gazetecilerin 250'şer lira nakdi kefaletle serbest bırakılmasına ve yargılamaların tutuksuz devam edilmesine karar verildi. Bu yargılamalarda Anadolu Gazetesi yazıişleri beraat etti, diğer gazeteciler çeşitli hapis ve sürgün cezalarına çarptırıldı.²⁶⁰⁹ Basının büyük tepki gösterdiği bu tutuklamalar ve yargılamalar sırasında tansiyon iyice yükseldi.²⁶¹⁰

İzmir olayları sonrasında CHF içinde de çeşitli istifalar görüldü. Bunlardan biri Adliye Vekili Mahmut Esat'tı.²⁶¹¹ CHF mutemedi Salih Bey görevinden alındı. Aynı süreç SCF için de geçerli olacaktı. Partiden kopuşlar ilk olarak Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip'in istifasıyla başlayacak daha sonra istifalar artacaktı. İzmir Kunduracılar Cemiyeti'nin bütün esnafı SCF'den istifa ett. Bu istifalar belediye seçimlerinin sonuçlanmasından sonra SCF'den CHF'ye doğru aktı.²⁶¹² Tüm bu yaşananlara rağmen SCF'nin İzmir teşkilatının çalışmaları tamamlanmıştı. Hizmet Gazetesi sahibi Zeynel Besim ve Yeni Asır'ın sahibi İsmail Hakkı Beyler bu

---

²⁶⁰⁸ **Anadolu**, 21 Eylül 1930.

²⁶⁰⁹ **Anadolu**, 15, 16, 18 Eylül 1930; Hizmet 14, 15, 17, 18, 25, 26 Eylül 1930; Beyazıt, **a.g.e.**, s.s. 64-66; Parlak, **a.g.e.**, s. 322.

²⁶¹⁰ **Parlak, a.g.e.**, s.s. 322-324.

²⁶¹¹ **Anadolu**, 22 Eylül 1930.

²⁶¹² Beyazıt, **a.g.e.**, s. 67.

teşkilatta yerlerini almışlardı.²⁶¹³ 5 Eylül 1930 günü İzmir’de parti teşkilatını oluşturma görevi Avukat Reşat Bey’e verildi. 6-7 Eylül 1930 günlerinde ise Serbest Fırkanın İzmir Vilayet Merkezi’nde, “*Vilayet Umumi Kongresi*” toplanarak idare heyeti oluşturuldu:

İdare heyeti reisi: Doktor Ekrem Hayri (Üstündağ) Bey,

Kâtip: Eski Adana ve Manisa Valisi İsmail Müştak (Gürsan) Bey,

Muhasip Tüccarlardan Şerifzade Selahaddin Bey,

Azalar: Operatör Esat Bey, Avukat Süleyman Faik Bey, Avukat Nuri Fettah Bey, Avukat İbrahim Ethem Bey, Tüccardan Giritli Hüseyin Bey ve Doyçe Oryent Bank İkinci Müdürü Salahaddin Bey’di.²⁶¹⁴

Parti teşkilatı 11 Eylül 1930 tarihinden itibaren Beyler Sokağı’ndaki merkez binasında aza kaydına başladı ve kısa sürede üye sayısı artarak iki gün içinde on binden fazlaya ulaştı. Vilayet genelinde örgütlenmesini kısa sürede tamamlayarak, Kemeraltı, Alsancak, Tilkilik, İkiçeşmelik, Karantina (Küçükaly), Seydiköy, Reşadiye, Değirmendere, Eşrefpaşa, Buca, Bornova ve Karşıyaka’da örgütlendi, ayrıca çevre ilçelerde de yaygınlaştı. Torbalı, Ödemiş, Menemen, Kuşadası, Tire, Urla, Foça’da da yerel teşkilatlar kuruldu.²⁶¹⁵ Verilen listelerin ayrıntısına bakıldığında İzmir’de Serbest Fırka’nın gerek merkez, gerekse kaza teşkilatlarında büyük ölçüde tüccarların yer aldığı görülmektedir. Bunun sebebini, İzmir’in ticarete dönük yapısında ve bir liman kenti olmasında aramak gerekmektedir. Tüccarlardan sonra büyük oranda doktor, avukat, emekli memur ile küçük oranda da memur, bankacı, çiftçi ve emlak sahipleri yer almaktadır.²⁶¹⁶

1930 Belediye Seçimleri’nde iki parti birbiriyle kıyasıya yarıştı. Seçimler yaklaştıkça karşılıklı suçlamalar da birbirini takip etti. İddialardan biri İzmir Polis Müdürü Ömer Bey’in Şark Halı Kumpanyası’ndan Mahmut Bey’le görüşerek, fabrikada çalışan işçilerin Halk Fırkası’na oy vermelerini; aksi takdirde işten

---

²⁶¹³ Beyazıt, **a.g.e.**, s. 45.

²⁶¹⁴ **Hizmet**, 7 Eylül 1930.

²⁶¹⁵ Kazalardaki teşkilatların ayrıntıları için bkz.: Tabak, **a.g.m.**, s.s. 190-202.

²⁶¹⁶ Tabak, **a.g.e.**, s. 202.

çıkartılacakları şeklinde tehdit etmesiydi.²⁶¹⁷ Bir diğer iddia ise Vali Kâzım Paşa'nın tuz inhisarı idaresine haber gönderip buradaki memur ve müstahdeminin intihabatta aileleriyle birlikte Halk Fırkası'na oy vermelerini aksi takdirde nankörlük olarak karşılayacaklarını söylemesiydi.²⁶¹⁸ Bu iddialar ilgili makamlarca yalanlansa da suçlamalar devam etti. Bu süreçte halka yönelik propaganda faaliyeti son derece etkin bir şekilde kullanıldı. CHF oy isterken bunun milli borç olarak göstermekte ve halkı vefaya davet etmekteydi. İzmirli'lere Kurtuluş Savaşı sürecini hatırlatarak onları düşman işgalinden kurtaran, inkılapları yapan partiye bir anlamda borçlu olduklarını, bu sebeple belediye seçimlerinin onlar için büyük bir sınav olacağını hatırlatıyordu. Ayrıca CHF'nin Mustafa Kemal'in partisi olduğu vurgusu da sık sık yapıldı. Halka yeni bir program sunamayan CHF daha çok geçmişteki tarihsel misyonunu ön plana çıkaran bir seçim propagandası yürüttü.²⁶¹⁹ Ayrıca Serbestçilerin listelerinde yer alan Rum ve Ermenilere karşılık, onları vatana ihanetle bir tutmuş, bu ittifakı kınayan bir karalama kampanyası yaptı.²⁶²⁰ Bütün bunlarla birlikte Serbest Fırka'dan istifalar gündeme getirilerek zannedildiği kadar güçlü bir destek olmadığı ortaya konulmaya çalışıldı.²⁶²¹

Serbest Fırka ise tek partili yönetimden bıkanları, buhranın kalkmasını isteyenleri, milletin parasını hesapsızca harcayanları, mutemet saltanatından bıkanları parti saflarına çağırdı, her türlü hileye karşı uyanık olmaları gerektiğini söylüyordu.²⁶²² 1 Ekim'de başlayan İzmir Belediye Seçimleri için yapılan propaganda faaliyeti seçim yasasına göre devam ediyordu, "*Millet, hükümet fırkasına rey vermiyor. Tehditler para etmiyor*" şeklinde başlayan iddialar, "*Serbest Fırka her tarafta kazanıyor*" biçiminde bitiyordu.²⁶²³ 1930 belediye seçimleri tüm Türkiye'de olduğu gibi İzmir'de de olaylı geçti. Anadolu Gazetesi seçime "*müdahale*" olarak gördüğü olaylarla, Serbest Fırka'ya mensup kişilerin aslında adi suç işleyen işe yaramaz birtakım kimselerden oluştuğunu kanıtlamaya yönelik haberlerle halkın

²⁶¹⁷ Ömer Bey bu iddiayı Anadolu gazetesinde yalanlamış ve eğer nüfuzumu kullanmak isteseydim kumpanyanın beşinci derecedeki memuruyla değil, arkadaşım ve aynı zamanda CHF tarafından belediye azalığına gösterilen amirlerine müracaat ederdim cevabını vermiştir. **Anadolu**, 1 Teşrinievvel 1930.

²⁶¹⁸ **Hizmet**, 30 Eylül 1930.

²⁶¹⁹ **Anadolu**, 24, 25 Eylül 1930; **Hizmet**, 17, 24 Eylül 1930.

²⁶²⁰ **Anadolu**, 8, 9, 10 Teşrinievvel 1930

²⁶²¹ Örneğin Kunduracılar Cemiyeti üyeleri serbest fırkadan istifa ederek Halk Fırkası'na geçmişlerdi. Yine Torbalıdan istifalar başladığından bahsediliyordu. Bkz.: **Anadolu**, 5, 6 Teşrinievvel 1930.

²⁶²² **Hizmet**, 24 Eylül 1930.

²⁶²³ **Yeni Asır**, 3, 6 Ekim 1930; Beyazıt, **a.g.e.**, s. 69.

gözünden düşürmeye çalıştı. Bu karalama kampanyasında sözgelimi Seferihisar Kaymakamı İhsan Bey evine giderken üç kişinin saldırısına uğramıştı. Yapılan soruşturma sonucunda Turabiye Mahallesi'nden Haşim oğlu Arnavut Kazım, diğeri de arkadaşı iskele Mehmet olduğu ve SCF defterine kayıtlı olduklarının ortaya çıktığı belirtilmişti.²⁶²⁴ Diğer bir haber, Bornova'da polis memuru Ahmet Efendi'nin tabancayla yaralanmasıydı. Polisi yaralayanların yine Serbest Fırka'ya kayıtlı kişiler olduğu iddia edilerek, fırkanın adeta sabıkalı yatağı olduğu söylenmek isteniyordu.²⁶²⁵ Gazete, cemiyetler kanunu gereğince sabıkalı ve mahkûmların firkalara kabul edilmemeleri gerekirken kaçakçılık ve katilden sabıkası bulunan birçok kimselerin Bornova'da Serbest Fırka'ya kaydedildiklerinin tespit edildiğini iddia ediyordu. Bunlar arasında Bodrum Kalesi'nde 15 sene mahkûm olmuş Hasan oğlu İbrahim, Eskişehir İstiklal Mahkemesi tarafından muhakeme edilen ve umumi aftan istifade edip şimdi serbest bırakılan Halit oğlu Nebi Efendiler, kaçakçılıktan zabıta'yı tahkir suçundan ve sair cürümlerden mahkûm Salih oğlu Ahmet, Hüseyin oğlu İbrahim, Nusret oğlu İsmail, Ali çavuş oğlu Bekir, keresteci Recep, Mustafa oğlu Şevki, Hafız Hasan, Recep oğlu Aziz ve zabıtaca suçu tespit edilmiş iki kadın bulunmaktaydı.²⁶²⁶ Ertesi gün SCF'ye yakın gazetelerde *"bu adamın fırka defterine ismini kaydettirmekten başka parti ile bir alakası yoktur"* açıklaması ile birlikte Halk Fırkası *"adi bir cinayetle partimizi lekelemek istiyor"* diyorlardı.

Seçimler sırasında Anadolu Gazetesi Serbestçilerin müdahalelerinden bahsetmekteydi. Söz konusu olaylardan biri SCF üyesi olan İkiçeşmelik'te Avukat Tevfik Bey'in müdahalesiydi. İntihap encümenin çalışmasına müdahale ettiği gerekçesiyle dışarı çıkarılarak hakkında zabıt tutulmuştu. Diğer bir olay Karşıyaka'da Selanikli köse Osman adında bir kişinin bütün gün intihap encümeninin bulunduğu yerde oturarak reyini veren kimselere propaganda yapması ve tehdit etmesiydi. Olayın büyümesi sonucu belediye reisi ve jandarmanın araya girmesiyle köse Osman karakola götürülerek geç vakitlere kadar emniyette tutulmuştu.²⁶²⁷ Yine bir başka iddia SCF mensuplarından bazı kimselerin sokak sokak dolaşarak halkı Serbest Fırka'ya oylarını vermelerini aksi halde nüfus başına 25 lira nakdi ceza alacaklarını söyledikleriydi. Örneğin Avukat Şefkati Bey'in oğlu

²⁶²⁴ Anadolu, 5, 8 Teşrinievvel 1930.

²⁶²⁵ Anadolu, 13 Teşrinievvel 1930.

²⁶²⁶ Anadolu, 13 Teşrinievvel 1930.

²⁶²⁷ Anadolu, 3 Teşrinievvel 1930.

Fethi Efendi bunlardan biriydi. İddiaya göre halkı tehdit etmiş, daha sonra belediye yedinci intihap dairesine giderek encümen kâtibi Ekrem Bey'in yakasına sarılmıştı. Fethi Efendi yakalanıp adliyeye sevk edildi. Bir başka iddia ise Serbest Fırkalıların silahlanmasıydı. Habere göre muhtelif mahallelerde polisler tarafından yapılan aramalarda 45 kişinin üzerinde silah ve kamalar zuhur etti. Memur olup da silah taşıyanlar adliyeye sevk edildi. Yine muhacir ve mübadil sıfatıyla oturdukları evlerden çıkaracaklarını, çalıştıkları yerlerden kovduracaklarını iddia ediyorlardı.²⁶²⁸ Muhalif gazetelerse vatandaşların kendilerine ulaştırdıkları haberleri tek tek yayınlıyorlar böylece Halk Fırkası mensuplarının ve yöneticilerin seçimlere nasıl müdahale ettiklerini halka aktarmaya çalışıyordu. Bu olaylardan bazıları şöyleydi: Eşrefpaşa, Kavaklıpınar'da polislerin vatandaşların özgürce oy kullanmasına engel olduğu, kimisinin seçmen listelerinde adlarını göremedikleri için kimisinin de polislerden korktuğu için oy kullanamadan geri döndüğüydü.²⁶²⁹ Diğer bir olay Pazaryeri'nde SCF'ye oy vereceği anlaşılan vatandaşların Komiser Salih Bey'in müdahalesi sonucu geri gönderilmesi idi. Karşıyaka'da da birtakım halk jandarmalar tarafından içeri alınmak istenmedi. Halk fırkası lehine kullanacakların arka kapıdan alınarak oylarını kullanmaları sağlandı.²⁶³⁰ Yine Hatuniye Cami sandığına oy atmak isteyen Türk Musevi kadınlarının Serbest Fırka'ya rey verecekleri anlaşılnca defterde isimlerinin olmadığı söylendi. Ayrıca CHF'nin müessese sahiplerini çağırarak, işçileri Halk Fırkası'na oy vermeye yönlendirdikleri; bazı müessese sahiplerinin amelelerin kendilerini dinlemeyeceğini belirtmesi üzerine ise işten atılmaları talimatı verildiği iddiaları yineleniyordu.²⁶³¹ Hizmet Gazetesi Museviler üzerinde de ciddi bir baskı oluşturulduğundan bahsetmekteydi. Habere göre Dr. Levi ve İzak Efendiler dini ayın bitiminden sonra Musevilerin reylerini Serbest Cumhuriyet Fırkası'na verdiklerini duyduklarını; bu fırkanın henüz doğmuş bir çocuk olduğunu, yaşayıp yaşamayacağının bile belli olmadığını, Musevileri asıl koruyan partinin Halk Fırkası olduğunu dolayısıyla da halk fırkasına oy vermeleri gerektiğini söyledi.²⁶³² Kısacası Halk Fırkası'nın emniyet, zabıta ve işverenleri kullanarak halkın üzerinde ciddi bir baskı kurduğu her fırsatta dile getiriliyordu.

---

²⁶²⁸ Anadolu, 12 Teşrinievvel 1930.

²⁶²⁹ Hizmet, 3 Teşrinievvel 1930.

²⁶³⁰ Hizmet, 8 Teşrinievvel 1930.

²⁶³¹ Hizmet, 4, 7 Teşrinievvel 1930.

²⁶³² Hizmet, 8 Teşrinievvel 1930.

Olaylı geçen seçim sürecinin sonunda 20 Ekim 1930 tarihinde Anadolu Gazetesi “*Efendiler! İflas Ettiniz*” başlığıyla sonuçları duyurdu. Buna göre 25.702 oydan 14.624 oyu Halk Fırkası, 9.960’nı Serbest Fırka almıştı. Seçmen sayısının 72.000 olduğu düşünülürse hayli çalkantılı ve iddialı geçen seçim sürecine karşılık katılımın son derece düşük kaldığı görülmektedir.²⁶³³ SCF 502 seçim bölgesinin 31’ini kazanmayı başardı. SCF’nin İzmir’de kazandığı bölgeler, Bademiye, Bergama, Bozdoğan, Buca, Dikili, Kınır, Kuşadası, Menemen, Şereflihisar, Şirince, Urla’ydı.²⁶³⁴ Benal Nevzat Hanım, Sezai Bey, Behçet Salih Bey, Ziraatçı Rahmi Bey, Cemal Şahingeri, Dr. Kamuran Bey, Dr. İsmail Hakkı Bey, Vahdettin Bey, Hüseyin Remzi Bey ve Avukat Vahit Bey seçimlerde asil ve yedek aza olarak seçildiler.²⁶³⁵

Seçimleri CHF’nin kazanması üzerine SCF merkez ocağı sonucu protesto etti. Muhelif basın tepkisini “*İzmir intihabatına fesat karıştırılmıştır*”, “*İntihabat değil hokkabazlık*” cümleleriyle gösterdi.²⁶³⁶ Baskı yapıldığı, listelerle oynandığı ve SCF’ye verilen oyların sayılmadığı başta gelen iddialardı. Buna karşılık Anadolu Gazetesi böyle bir baskı varsa bunu kanıtlayabilecek delilleriyle beraber kanuni yollardan haklarını aramaları gerektiğini öğütlerken, “*hile varsa Kuşadası ve Kınır’da nasıl oluyor da kazanabiliyorlar?*” diye soruyordu.²⁶³⁷

Gelecekteki genel seçimin provası olan bu yerel seçimler, SCF’nin siyasi iktidar gözünde kuruluş amacının dışına çıkmasının somut bir delili oldu. Çünkü artık SCF’nin, her daim muhalefet olarak kalacak bir uydu parti olmaktan çıkıp iktidar mücadelesine girişen gerçek bir muhalefet partisi konumuna geldiği ortaya kondu. Bütün bu sayılanlara ek olarak Mustafa Kemal’in tarafsızlık tavrı değişti. CHF’den gelen baskıya dayanamayarak CHF yanında yer alması, SCF’nin desteklenmeyeceğinin ve dolayısıyla da partinin yaşaması ve iktidara aday olabilmesi için bizzat Mustafa Kemal Paşa ile çatışmak zorunda kalacağının ortaya çıkması, parti yöneticilerini tedirgin etti.²⁶³⁸ SCF’yi kapanmaya götürecek süreçte, buzdağının görünen tepesi, 15 Kasım 1930 tarihli meclis oturumunda seçimlerde yolsuzluk iddialarıyla başladı. Fethi Okyar belediye seçimlerinde hükümet kuvvetlerinin

²⁶³³ **Anadolu**, 20 Teşrinievvel 1930.

²⁶³⁴ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 74; Ertem, **a.g.m.**, s. 83.

²⁶³⁵ **Anadolu**, 21 Teşrinievvel 1930.

²⁶³⁶ **Yeni Asır**, 17, 20 Ekim 1930; Beyazıt, **a.g.e.**, s. 69.

²⁶³⁷ **Anadolu**, 20, 21, 24 Teşrinievvel 1930.

²⁶³⁸ Koçak, **a.g.m.**, s. 108.

kullanılması konusunda Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya hakkında bir gensoru görüşmesi açılması istedi. Oldukça sert geçen oturumda 18 milletvekili söz olarak karşılık verdi. Fethi Bey irticayı hortlatmakla, vatana ihanetle, Mustafa Kemal’e karşı bir hareket içerisinde bulunmakla suçlandı. Karşılıklı suçlamaların birbirini takip ettiği bu uzun oturumun sonrasında Fethi Bey partisini kapatacağını ilan etti.²⁶³⁹ Ankara’da bu gelişmeler yaşanırken İzmir basınında sular durulmadı, tartışmalar devam etti.²⁶⁴⁰ SCF listelerinden aday gösterilen Zeynel Besim ve İsmail Hakkı Beyler en çok tartışılan kişiler oldu. Zeynel Besim politik bir dönüş gerçekleştirerek CHF saflarında yer almaya başlayınca, bütün basının hücumuna uğradı. Daha sonra 14 Kasım 1930’da okuyucularının azaldığını belirterek siyaseti “*çamurlu yol*” olarak tanımladı ve gazeteyi damadı Orhan Rahmi’ye bırakarak siyasetten ve gazetecilikten çekildi.²⁶⁴¹

Mecliste yaşanan gerginlik SCF’nin kapatılmasıyla sonuçlanırken, İzmir basını ve kamuoyu oldukça şaşkındı. Başlangıçta partinin kapatılacağına dair haberler yalanlanmıştı,²⁶⁴² fakat daha sonra Fethi Bey’in il ve ilçe teşkilatlarına gönderdiği resmi tebliğle süreç resmiyet kazandı.²⁶⁴³ İzmir basınında büyük yankı uyandıran bu haber karşısında CHF’liler “*İşin böyle olacağı başından belliydi*” derken; SCF yanlıları ümit bağladıkları Fethi Bey’e –halka karşı sorumsuz davrandığı gerekçesiyle– adeta veryansın ettiler. Yeni Asır “*Şu hale göre Fethi Bey manen ölmüştür*” diyerek, muhalefetin başına geçecek azimli ve kararlı başka bir şahsiyet beklendiğinden bahsetmekteydi. Anadolu Gazetesi ise istenilen muhalefetin temelde iktidarı hedeflemekten ziyade memleketi fırkacılık hayatına alıştırmaya misyonu gütmeye gerekliliği üzerinde durarak, bu anlamda Fethi Bey’in kapatma kararını haklı bulmaktaydı. Ayrıca partiyi kapatmasından dolayı yöneltilecek suçlamaları da insafsızlık olarak nitelendirdi, yaşananları SCF teşkilatının anarşiye, irticaya gittiğinin delili olarak kabul etti.²⁶⁴⁴ Kapatıldıktan sonra uzun bir süre karşılıklı suçlamaya dayalı süren bu tartışmalarda muhalif basın, muhalefetin ruhen

²⁶³⁹ Ertem, **a.g.m.**, s. 18; Zürcher, **a.g.e.**, s. 261; Aydın, **a.g.m.**, s. 269. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Okyar, Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.s. 79-87.

²⁶⁴⁰ **Hizmet**, 18, 19, 20 Teşrinisani 1930; **Anadolu**, 17, 18, 20 Teşrinisani 1930.

²⁶⁴¹ Fakat 14 Mart 1931 tarihinde yeniden gazetenin başına gelerek gazetecilik hayatına devam edecektir. Bkz.: Beyazıt, **a.g.e.**, s. 71.

²⁶⁴² **Hizmet**, 4, 17 Teşrinisani 1930.

²⁶⁴³ **Hizmet**, 18 Teşrinisani 1930; **Anadolu**, 18 Teşrinisani 1930.

²⁶⁴⁴ **Anadolu**, 19 Kasım 1930.

yaşadığını söylemeye ve muhalif parti fikrini canlı tutmaya çalıştı.²⁶⁴⁵ 1930 yılında ekonomik bunalımın bütün ağırlığını hisseden İzmir’de büyük destek bulan Serbest Fırka’nın üç buçuk aylık sürecinde başta İzmir olmak üzere ülke genelindeki muhalefet en sert haliyle ortaya çıktı ve siyasi bölünme ülkenin her yerine yayıldı. Fırkanın kapatılmasında CHF’nin Serbest Fırka’ya yönelttiği irtica, komünist gibi suçlamalar ve rejim için tehlike olarak göstermesi henüz demokratik bir siyasi hayata hazır olunmadığının bir göstergesiydi.

10.1.2. Menemen Olayı

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kendi kendini feshetmesinden bir ay kadar sonra Nakşibendi tarikatından oldukları söylenen bir grup insan, 23 Aralık 1930’da Menemen’de yedek subay öğretmen olarak göreve yapan Mustafa Fethi Kubilay’ı öldürdü. Bu hadise, Cumhuriyet tarihimize “*Menemen Olayı*” olarak geçti.²⁶⁴⁶ Olayın çeşitli nedenleri olmakla birlikte, en temel nedenlerinden biri Cumhuriyet’in laik temellerinin bir bir hayata geçirilmesiydi. Başta saltanat ve hilafetin kaldırılması olmak üzere Şeriye ve Evkaf Vekâleti gibi birçok dinsel kurumun kapatılması ve laik temelli yasaların getirilmesi daha önce toplum üzerinde hâkimiyet sahibi olan tarikatların egemenliğine son verdiği için tepkiyle karşılanmış ve çalışmalarını yer altına çekerek devam ettirmişlerdi. Diğer sebep dönemin siyasal, toplumsal ve ekonomik zorlukları karşısında radikal dinci grupların toplum için bir alternatif olarak gelişip güçlenmesiydi. Ekonomik darboğaz, ağır vergiler ve hükümet kadrolarının git gide halktan kopuşu, halkı partiye karşı karşıya getirdiği gibi kurulan ya da var olan alternatiflere yöneltmişti. Yeni devleti ve onun felsefesini yıkmak için fırsat kollayan bu gruplar, mevcut şartların getirdiği ortamdan faydalanarak bir halk ayaklanması yaratıp eski düzeni geri getirmek için fırsat kolluyorlardı. Menemen Olayı yine toplumun alt kesimine mensup, eğitim yönünden zayıf ya da hiç eğitim görmemiş, ekonomik olarak da oldukça yoksul kimseler tarafından desteklenmişti. Gerçekte olayın elebaşları Menemen’den değil, Menemen

---

²⁶⁴⁵ **Yeni Asır**, 19, 20 Kasım 1930.

²⁶⁴⁶ Serap Tabak, “Menemen Olayı’nın İzmir Basınında Yankıları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.10, 1995, s. 315.

dışından bu beldeye gelerek, halkın dinsel duygularını istismar ederek, onları kışkırtarak Cumhuriyet düzenine karşı isyana yönlendirmek istemişlerdi.²⁶⁴⁷

Eylemin baş aktörü Mehdi Mehmet adlı kişiydi. O Manisa’da kendisine biat etmiş kişilerle bir esrarkeş kahvesinde sürekli olarak toplanarak orayı neredeyse tekke biçimine getirmişti. Bu toplantılara Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Emrullah Oğlu Mehmet Emin, Ali Oğlu Hasan, Nalıncı Hasan, Topçu Hüseyin, Süleyman Çavuş, Çakıroğlu Ramazan, Çırak Mustafa, Hüseyin oğlu Ali gibi kişiler katılmaktaydı. Menemen’e 7 Aralık günü gelen bu ekip, 15 gün boyunca propaganda çalışması yaptı; Mehmet Efendi mehdiliğini ilan etti, kimi insanlar da bu propagandanın etkisiyle onlara katıldı. Altı kişilik grubun dördü silahlıydı. 23 Aralık sabahı Menemen’e yaklaştıklarında Derviş Mehmet yanındaki arkadaşlarına çiftter esrar sarıp verdi; sonra da topluca Merkez Cami’nde sabah namazına katıldılar. Bu meczup gruptan Nalıncı Mustafa, camiye gelenleri mehdiye itaate ve dine davet etti. Namazın ilerlediği bir sırada, birdenbire değişik sesler çıkararak, ilahiler okuyarak dinsel ayine başladılar, daha sonra da sokaklara dökülerek şapka giymenin kâfirlik olduğu, arkalarında 70.000 kişilik bir halife ordusunun yer aldığı ve şeriat devleti kuracaklarını söylediler.²⁶⁴⁸ Onlara Menemenli bir grubun da katılmasıyla kalabalıklaşan bu grubun meydanda yaptıkları garnizona duyurulunca, alay komutanlığınca talime çıkmak üzere olan Yedek Subay Kubilay komutasındaki bir bölük olay yerine sevk edildi. Kendilerini Tanrı’nın elçisi görenler, gelen askerleri görmezlikten geldi ve dağılmalarını isteyen Yedek Subay Kubilay’a aldırış etmediler. İkazlarının dinlenmediğini gören ve durmadan dinden imandan bahsederek halkı kışkırtmaya çalışan bu yobazları korkutmak amacıyla bölük, Kubilay’ın emriyle havaya ateş etti. Ancak bu mermiler eğitim mermisiydi. Kurusıkı ateş, yobazları daha da azdırdı. “*Görüyorsunuz ya bize kurşun işlemiyor,*” diyerek ateş etmeye başladılar. Kubilay göğsünden yaralandı, bir şekilde doğrulup jandarmadan yardım istemek için hükümet binasının avlusuna koştu. Ancak bina kapalıydı ve jandarma yoktu. Bu arada kan kaybından da mecali kalmadı ve

²⁶⁴⁷ Kemal Arı, “Menemen Olayı”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih, C. 2, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013, s.s. 205-206.

²⁶⁴⁸ Tabak, **a.g.m.**, s.s. 315-318; Arı, **a.g.m.**, s.s. 209-211; Parlak, **a.g.e.**, s. 318; Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 163. Olayın ayrıntıları için bkz.: **Anadolu**, 24 Kanunuevvel 1330.

dizlerinin üzerine çöktü.²⁶⁴⁹ Kubilay'ın yaralanması üzerine askerler kaçıştı, ne askerden ne de halktan bir yardım gelmemesinden cesaret alan Giritli Mehmet, Alioğlu Hasan'ın torbasından bir bıçak alıp Şamdan Mehmet ile birlikte yaralı Kubilay'ın boynunu kesti. Asilerden Giritli Mehmet, Şamdan Mehmet ve Sütçü Mehmet vurulup öldü fakat diğer bekçi Hasan da bu sırada hayatını kaybetti. Nalıncı Hasan ve Alioğlu Hasan halk arasından geçerek kaçmışlarsa da, Manisa'da yakalandılar.²⁶⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa olayı duyduğunda, apar topar Dolmabahçe Sarayı'nda bir toplantı yaptı. Kendisine bütün ayrıntısıyla rapor edilen olayda, genç ve yeni evli devrim şehidinin vahşice öldürülmesinden derin bir acı duydu. Gazi, özellikle işgalin en acısını yaşamış Menemenlilerin olay olurken ilgisiz kalmasını ve hatta bazılarının alkışlamasını içine sindiremedi; bunu gericilerin gösterdiği vahşet karşısında utanılacak bir olay olarak gördü. 28 Aralık 1930 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bir başsağlığı mesajı gönderdi.²⁶⁵¹

Menemen Olay'ı önce İzmir sonra Ankara ve İstanbul'da ardından bütün yurttaki büyük yankı uyandırdı. İzmir'deki hemen bütün gazetelerin o günkü manşetlerini bu olay kapladı. İrtica olayı kınanıyor, Türk milletinin inkılabı ve devrimlere olan bağlılığı vurgulanıyordu.²⁶⁵² İzmir gibi bir kentte böyle bir olayın ortaya çıkması şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaratmıştı.²⁶⁵³ Yeni Asır, Menemen'de geçici bir büro açtı. Büronun başında İsmail Hakkı Bey vardı. Bu büro bundan sonraki tutuklamaları, mahkeme safahatını üç ay boyunca günü gününe Yeni Asır okuyucularına duyurdu.²⁶⁵⁴ Şehit Kubilay'ın Menemen Türk Ocağı'nın üyesi olması İzmir Türk Ocak'larının üzüntüsünü daha da artırdı. Ocaklılar Kubilay'a sahip çıkarak devrimlerin korunması yolunda yalnız olmadığını, gerek Fikirler Dergisi'ndeki yazılarıyla, gerekse olay karşısındaki tepkileriyle gösterdiler. Ayrıca Kubilay ile birlikte şehit olanların ailelerine yardım yapılması teklifi de ocak idare

²⁶⁴⁹ Parlak, **a.g.e.**, s. 339; Arı, **a.g.m.**, s.s. 209-211; Tunaya, **a.g.e.**, s. 163.

²⁶⁵⁰ Tabak, **a.g.m.**, s.s. 317-318.

²⁶⁵¹ Arı, **a.g.m.**, s. 212.

²⁶⁵² **Yeni Asır**, 24 Aralık 1930.

²⁶⁵³ **Yeni Asır**, 24 Aralık 1930; **Hizmet**, 24 Aralık 1930; **Anadolu**, 24 Aralık 1930.

²⁶⁵⁴ Parlak, **a.g.e.**, s. 340.

heyeti tarafından kabul edilerek şehit ailelerin çocuklarının okutulması fikri benimsendi.²⁶⁵⁵

Olayın yankıları günlerce sürdü, Kubilay'ın cenaze töreni irticayı protesto mitingine dönüştü. 2 Kânunusani (Ocak) 1931 günü yapılan törene İzmir, Manisa, Alaşehir, Soma, Akhisar, Bergama, Salihli, Kasaba, Kemalpaşa ve Foça kazaları ile Bornova gençleri, Türk Ocağı gençleri, muallimler, talebeler, izcilerden oluşan binlerce genç katılarak, irtica hareketini protesto edip gericileri lanetlediler.²⁶⁵⁶ 31 Aralık 1930 tarihli Bakanlar Kurulu'nda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 86. Maddesi uyarınca Balıkesir, Manisa ve Menemen'de Sıkıyönetim kararı alındı, Sıkıyönetim Komutanlığı'na bölgeyi çok iyi bilen Fahrettin Paşa (Altay) getirildi. Bu kararın ardından Muğlalı Mustafa başkanlığında bir Divanı Harp (Askeri Mahkeme) kuruldu; çoğu Menemen'de olmak üzere İstanbul, İzmir, Manisa ve köylerinde tutuklamalar başladı.²⁶⁵⁷ Bu olay bütün İzmirliilerin gündelik hayatının yeniden sıkı bir denetim altına alınması anlamına geliyordu. Söz gelimi Menemen'de olayı alkışladıkları tespit edilen 5 kişi ve İzmir'de Uzunyol Cami İmamı Hasan Efendi ile birlikte iki kişi tutuklandı. Hasan Efendi'nin evinde yapılan aramalarda esrar parçaları bulundu. Sorguları henüz tamamlanmayan şüphelilerin Menemen'e sevk edilip edilmeyecekleri belli değildi.²⁶⁵⁸ Bu tutuklamalara bazen farklı mezhepten kişiler de dâhil olabiliyordu. Örneğin Narlıdere'den Şeyh Seyyah Efendi de tutuklandı, Bektaşî Şeyhi olmasından dolayı Nakşibendilerle bir alakası bulunmadığının fark edilmesine rağmen gizlice tekke işlettiği anlaşılmıştı.²⁶⁵⁹ Menemen Olayı sıradan bir cinayet olayı değil, bilinçli olarak hazırlanmış, örgütlü bir başkaldırıydı. Eylemin asıl elebaşı; Giritli Hasan Oğlu Mehmet, grupta yer alanlar da Osman oğlu Şamdan Mehmet, Hasan oğlu Sütçü Mehmet, Emrullah oğlu Mehmet, Nalıncı Hasan ve Çakır oğlu Ramazan'dı. Bu olaya katılanların bütünü Manisa'da oturuyordu. Yapılan soruşturmada Nakşibendi tarikatıyla bağlantılı oldukları saptandı. Onları bu tarikata yönlendiren kişi de Manisa Askeri Hastanede imam olarak çalışmış olan İbrahim Hoca adlı kişiydi. O, İstanbul Erenköy'de, Şevki Paşa köşkünde oturan Şeyh Esat'a bağlıydı. Tarikat, İbrahim Hoca'yı halifenin

²⁶⁵⁵ Tabak, **a.g.m.**, s. 327.

²⁶⁵⁶ **Anadolu**, 4 Kânunusani 1931; **Hizmet**, 4 Kânunusani 1931.

²⁶⁵⁷ **Hizmet**, 1 Kânunusani 1931; **Anadolu**, 2 Kânunusani 1931.

²⁶⁵⁸ **Hizmet**, 1 Kânunusani 1931.

²⁶⁵⁹ **Hizmet**, 8 Kânunusani 1931.

halifesi olarak atamış ve onu tarikatın etki alanını genişletmekten sorumlu tutmuştu.²⁶⁶⁰ Bu arada Nakşibendi şeyhi mürtecilerin elebaşı olan Şeyh Esat ile oğlu Hoca Mehmet Ali, Manisalı Hasan, Ali, Ahmet Flornalı Osman, Mevlüt, Haşim, Ahmet yargılanmak üzere Menemen'e getirildi.²⁶⁶¹

Kentte olağanüstü günler yaşanırken İzmir basınında olay farklı bir boyuta taşındı. Anadolu Gazetesi kapatılan Serbest Fırka'yı kastederek, bu tür irtica hareketlerinin yuvalanma yerleri olduklarını iddia edince, muhalif gazetelerle arasında yeni bir tartışma başladı. Kesinlikle reddedilen bu iddialar karşısında Yeni Asır Gazetesi Serbest Fırka'nın Cumhuriyetçi ve laik olduğunu; dolayısıyla da Cumhuriyet'in temel değerlerinde ortak olan bu partinin suçlanmasının yersizliğini vurguladı.²⁶⁶² Ayrıca olayın abartılarak yaygara koparıldığını, Türk halkının inkılabı olan bağlılığından şüphe edilmemesi gerektiğini savunuyordu. Anadolu Gazetesi iddialarını sürdürerek "Kim Mesuldür" başlıklı makalede ağır ithamlarda bulundu. Buna göre muhalif basının hükümeti eleştirirken kullandığı ağır dilden bahsedilerek bu acımasız ve abartılı eleştirilerin karşıt kesimlerce dayanak yapıldığı ve kışkırtmanın önünün açıldığını belirtiyordu:

*Bu hareketin maddi değilse bile manevi sorumlularının İzmir ve İstanbul'da sağını ve solunu düşünmeksizin neşriyat yapan ve hükümet olan her iyi şeye paldır küldür hücum eden ve tahrip etmeyi yegâne iş sayan bir kısım gazetecilerdir. Bugün için gerçek olan şey; yukarıda işaret ettiğimiz gazetelerin şuursuz neşriyatı bu mel'un hareketin gerçekleşmesi için müsait sahayı hazırlamış ve kara kuvvetine başkaldırmak için muhtaç olduğu cesareti vermiştir.*²⁶⁶³

Yeni Asır yazarı İsmail Hakkı Bey ise Fırkacı gazetelerin olayın boyutunu büyüterek iç siyasette hatalarını unutturmak gayretinde olduklarını belirtiyor, muhalif gazetelere yapılan ağır ve haksız suçlamaları kabul etmiyordu. Diğer yandan, muhalefetin bu gibi olaylar öne sürülerek susturulmasının son derece yanlış

²⁶⁶⁰ Arı, **a.g.m.**, s.s. 212-213.

²⁶⁶¹ **Anadolu**, 4 Kânunusani 1931.

²⁶⁶² Bahriye Acar, "İzmir Basınında Menemen Olayı", **ÇTTAD**, C.3, S. 8, 1998, s. 142; Parlak, **a.g.e.**, s. 339.

²⁶⁶³ **Anadolu**, 25 Aralık 1930.

olduğunu bir kez daha yineledi, bu anlayışın değişmesi gerektiğini vurguladı.²⁶⁶⁴ Hizmet Gazetesi benzer bir şekilde Menemen Olayı'nın politikleştirerek Serbest Fırka ile ilişkilendirilmesini ve her tür muhalefetin bu olaydan dolayı susturulmak istenmesini kınıyor, yine bu olayın bir araç haline dönüştürülmesinden vazgeçilmesini istiyordu.²⁶⁶⁵ Bu süreçte muhalif gazeteler Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe gireceği şeklindeki haberler karşısında (basının susturulacağı düşüncesiyle) tedirgindi.

Menemen Olayı'nın yargılamaları 15 Kânunusani (Ocak) 1931 tarihinde başladı. Bu duruşmalara halk büyük ilgi gösterdi.²⁶⁶⁶ Hükümetçe yapılan tahkikat sonucunda, Menemen Olayı'nın baş sorumlusu olan ve kendisini mehdi ilan eden Giritli Derviş Mehmet'in Yüzelliklerden Çerkez Ethem'in adamı olduğu ve mütareke esnasında Yunanlılara hizmet ettiği tespit edildi.²⁶⁶⁷ Olayın dört-beş serserinin yaptığı bir cinayet olmadığı tam tersine yurttan gizliden gizliye çalışan örgütlü bir iş olduğu saptandı. Sanıklar, anayasayı zorla değiştirme, isyana katılma ya da azmettirme; tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra tarikat ayinleri yasaklanmış olmakla birlikte, bu ayine katılmak gibi konularla suçlandılar. Mahkeme devam ederken Şeyh Esat Efendi bu yargılamalar sırasında öldü.²⁶⁶⁸ Yapılan yargılamalar sonucunda olaya karıştığı iddia edilen 37 kişinin idamına karar verildi. Sanıklardan 40'ı, olayla ilgileri olmadığı gerekçesiyle özgür bırakıldı. 27 kişi beraat etti. 41 kişiye değişik sürelerde hapis cezası verildi. İdam cezası alanlardan 8 kişinin cezası ağır hapis cezasına çevrilirken diğerlerinin cezaları onandı ve idam cezası alanların bir kısmı, Kubilay'ın başının kesildiği yerde asıldı. 31 Aralık 1930 günü bölgede ilan edilen sıkıyönetim, 28 Şubat 1931'de Manisa ve Balıkesir'de, 8 Mart 1931'de de Menemen'de kaldırıldı.²⁶⁶⁹ Bu olay, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, ne denli irtica tehdidi altında olduğunu gösteren bir gelişme olarak algılandı. Yıllar içinde, her yıl Kubilay Anıtı'nda devrim şehidi anısına törenler düzenlendi. Olayların son bulması ve yargılamalardan sonra, o dönemde hükümetin girişimleriyle Menemen'de

---

²⁶⁶⁴ **Yeni Asır**, 28 Aralık 1930.

²⁶⁶⁵ Faik, "Efendiler Susunuz", **Hizmet**, 4 Kânunusani 1931.

²⁶⁶⁶ **Anadolu**, 16 Kânunusani 1931.

²⁶⁶⁷ Tabak, **a.g.m.**, s. 319.

²⁶⁶⁸ **Anadolu**, 1 Şubat 1931.

²⁶⁶⁹ **Anadolu**, 9 Mart 1931.

Şehit Kubilay ve arkadaşları adına bir anıt dikildi. Anıtın üzerinde şunlar yazıldı: *“İnandılar, dövüştüler, öldüler. Bıraktıkları emanetin bekçisiyiz...”*²⁶⁷⁰

SCF'nin kapanması ve Menemen Olayı'ndan sonra görünen oydu ki muhalefet etkinliğini tamamen kaybedecekti. Bu olaylar, ülkedeki rejimin henüz sağlam temeller üzerinde olmadığı varsayımını güçlendirdi; diğer bir deyişle rejimin tehdit altında bulunduğu gerekçesiyle ülkedeki rejim ve ideolojide daha sert bir döneme girildi. CHF ve devlet bütünleşmesi gerçekleşti, CHF dışında halkın başka bir örgütlenme içine girmesine müsaade edilmedi. Böylece 1932 yılından itibaren ülkede, demokratik hak ve hürriyetlerin büyük ölçüde kısıtlandığı otoriter bir rejim kuruldu.²⁶⁷¹

10.1.3. Kadınlara Siyasal Hakların Verilmesi ve 1935 Genel Seçimleri

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan Batılılaşma çabaları, toplumdaki birçok konu ile birlikte *“kadın meselesini”* toplumsal modernleşmenin bir parçası olarak gündeme getirdi. Dönemin ideolojisine göre, ailenin modernleşmeden toplumun modernleşmesinin mümkün olamayacağına inanılıyor ve bu anlamda kadınların toplumsal hayattaki konumlarının düzeltilmesi gerekli görülüyordu. 19. yüzyıl modernleşmesinin öngördüğü aile reformuyla başlayan süreç, kadın sorunun basın yayın alanına taşınmasına ve ilk kadın örgütlerinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Savaş yıllarının getirdiği zorlamayla birlikte çalışma hayatında yer almaya başlayan kadın, toplumsal hayatta daha fazla görünür olmaya ve dolayısıyla da kendisine dayatılan dini kalıpların dışına çıkmaya başlamıştı. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla gerek bireysel, gerek cemiyetler aracılığıyla başta mitinglerin düzenlenmesinden, katılımın sağlanmasına ya da bizzat cephede görev almaya kadar uzanan tüm sürecin itici gücü olmuştu.

Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan yıllar, Batılılaşma fikri temelinde yola çıkan Cumhuriyet kadrolarının, eski toplum yapısını kaldırmak ve yerine çağdaş bir yapıya kavuşturmak amacıyla siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanda yapılan köklü reformlar kadın hakları açısından da birçok yenilik getirmişti. Bu düzenlemelerin

²⁶⁷⁰ Arı, **a.g.m.**, s. 213; Yargılama sürecinin ayrıntıları için bkz.: **Anadolu**, 16-29 Kânunusani 1931. İdamlar için bkz.: **Anadolu**, 2, 3, 4, 5 Şubat 1931.

²⁶⁷¹ Tabak, **a.g.m.**, s.s. 327-328.

başında eğitimin cinsiyetçi ayrımını ortadan kaldıran 3 Mart 1924 tarihli Tevhidi Tedrisat Kanunu gelmekteydi. İkinci önemli adım 25 Kasım 1925'te Kıyafet Kanunu'nun çıkarılması ve erkeklerin geleneksel kıyafetlerinin yasaklanmasıydı. Kıyafet Kanunu kadın kıyafetiyle ilgili doğrudan bir yaptırım içermiyorsa da çarşaf ve peçe giyilmesini öngören fetva ve kararnamelerin kaldırılması; Mustafa Kemal'in kamuoyunun bilinçlenmesine yönelik yaptığı konuşmalar ve aydınların basın-yayın aracılığıyla yönlendirdiği tartışmaların da etkisiyle, özellikle kentlerde kadınların Batılı tarzda giyinme eğilimi güçlenmişti. Kadının toplumsal statüsünün yükselmesinde 4 Ekim 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu da çok önemliydi. Yasayla birlikte, çok eşlilik yasa dışı sayılmış, taraflara boşanma, çocukların velayeti ve miras hükümlerinde eşit haklar verilmiş; nikâhın şahitler huzurunda, resmi görevli önünde yapılması gibi kadınların uzun zamandan beri mücadele ettikleri birtakım haklara kavuşmaları sağlanmıştı. Bu değişim rüzgârları bir süre sonra 1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası'nın kurularak siyasi hak taleplerini beraberinde getirmişti.²⁶⁷² Siyasi haklar açısından Türk kadınına tanınan ilk yasal hak 1930 yılında belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkının verilmesiydi. Daha sonraysa 1933 yılında köy muhtarlığına, 1934 yılındaysa siyasi hayata katılmalarını tamamlayan milletvekili seçme ve seçilme hakkı verildi.

İzmir'de kadınların belediye seçimlerine katılma haklarının tanınması sürecinde, kamuoyunda yer alan haberler yalnızca bu yeniliğin duyurulması çerçevesinde olmadı; devlet yetkilileri bir taraftan halkı, basın yayın aracılığıyla bilgilendirirken diğer taraftan da çeşitli gazeteler, kamuoyunun kadına bakışını yansıtan haberlere, anketlere, değerlendirmelere ve tartışmalara yer verdi.²⁶⁷³ 1930 yılında, kadınların belediye seçimlerine katılma haklarının tanınması sürecinde, bu hakların devlet feminizmi şeklinde gelişmesinin tartışılmasından ziyade, kadın doğasının seçme seçilme hakkına sahip çıkabilecek ya da bu hakkı sürdürebilecek özelliğe ya da yetkinliğe sahip olup olamadığı yönünde gelişti.²⁶⁷⁴ Konuyla ilgili ülke genelinde basın üzerinden yürüyen tartışmalar İzmir'de de görülmekteydi. Özellikle Mazhar Osman isimli ünlü psikiyatri doktorunun kadınlara yönelik kaba tutumu uzun

²⁶⁷² Derya Genç Acar, "Aydın Tarihinde Kadın (1923-1996)", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Aydın, 2007, s.s. 8-9.

²⁶⁷³ Ahmet Yılmaz, "1930 Belediye Seçimleri Sürecinde Kamuoyu'nda 'Kadın'a Yönelik Söylemler", **ÇTTAD**, C. 10, S. 22, Bahar, 2011, s. 143.

²⁶⁷⁴ Konu ile ilgili tartışmanın ayrıntıları için bkz.: A. Yılmaz, **a.g.m.**, s.s. 147-162.

süre kamuoyunu meşgul etti. Cumhuriyet gazetesindeki “*Sıhhi Sahifeler*” mecmuasında kadınlık hakkında oldukça hakaret içerikli bir makale yazdı. Bu makalede yer alan; “*Kadın fikirden ziyade, hisle yaşayan bir mahlûktur... Kadın tahakküm için, ezmek için yaratılmamıştır. Mahkûmiyetten, himayetten ve esaretten zevk alır... Kadın her gün aldanır, kaplanın gözyaşına, kurdun yalvarışına inanır... Erkek hayatta bir iş yapmak için çalışır, bir meslek sahibi olur. Kadın dışarıdan boyandığı, süslendiği gibi içerden de ilimle irfanla süslenir ki iyi bir zevk avlayabilsin*” gibi cümleler, kadınlar üzerinde büyük etki uyandırdı.²⁶⁷⁵ İstanbul’da Kadınlar Birliği üyeleri bu yazıyı cevaplanmaya bile değer bulmadı, birlik yöneticilerinden Samia Refik Hanım, “*Katıyeti fenniyesinden şüphe edilir,*” yorumunu yaptı.

İzmir basınına da sıçrayan tartışmaya Anadolu Gazetesi “*Türk Kadınının Yeni Mevkii İzmir Hanımları Ne Düşünüyor?*” başlıklı bir anket açarak İzmirli kadınların görüşlerine yer verdi. İlk olarak İzmir Kız Lisesi Türkçe Öğretmeni Kevser Ferit Hanım’ın konuyla ilgili düşünceleri okuyuculara aktarıldı. Kevser Hanım, kadınlara intihap hakkı verilmesindeki “*fayda*” tartışmasının kadın hakları üzerinde bir endişeye neden olduğundan, kadınlığı küçültmek olarak görmekteydi. Yazının devamında kadınların toplumdaki yerini erkekle birlikte toplumun ta kendisi olarak tanımlayarak kadınların şimdiye kadar aldığı bütün işleri başardığı gibi bu işte de evdeki sorumluluğunu aksatmadan yerine getirebileceğini söylemekteydi:

*Cemiyet kanunları, tabiatın kadınlara çizdiği faaliyet hududunu daraltmış, onları münhasıran eve terk etmiş... Şüphesiz kadın yuvanın, yuva kadınıdır... Yalnız siyasi haklara malik olmak, yuvadan ayrılmak demek değildir. Bugün bulunduğu cemiyet içinde erkekle müsavi bir mevkii olmak isteyen kadın, anne olduğunu unutmamıştır. Vazife başka, hak başkadır.*²⁶⁷⁶

Benal Nevzat Hanım da hayatta acze mahkûm olmayan kadının siyasetle uğraşmak zorunda olduğunu belirtiyordu. Eşler, kardeşler, çocuklar ve servetler, hatta evlenme ve boşanma, bekârlık ve dulluk gibi konularda düzenleme yapan

²⁶⁷⁵ Bengül Salman Polat, “1930 Kadınlara İntihap (Seçme-Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, S. 19, Bahar, 2014, s.s. 45-46.

²⁶⁷⁶ *Anadolu*, 5 Mayıs 1930.

kanunlar sadece erkeklere yönelik olamazdı. Bu kanunlar erkekleri kapsadığı gibi, diğer muhatabı olarak kadınları da kapsamalıydı, hatta kadınlar yasaların oluşum sürecine de dâhil olmalıydılar. Kadınların siyasi ve toplumsal haklara eriştiklerinde aile huzurunun bozulacağına dair görüşlerin her zaman ve her yerde olabileceğini İsviçre’den örnekledi, siyasetle umumi menfaatlerin birbirine zıt değil, tam tersine tamamlayan öğeler olduğunu savundu.²⁶⁷⁷ Bir başka örnek kadın, Cevriye İsmail Hanım ise kadın doktor, avukat, hâkim; her dairede memur, muallim, müdür ve sanatkâr olabildiğine göre belediye azası, mebus da olmasının garipsenmemesi gerektiğini söylüyordu. Kadınların iş başında birçok erkeği yaya bırakacak derecede zeki, atım, doğru ve faal olacaklarını ve olduklarını kemali iftiharla söyleyebilirim diyordu.²⁶⁷⁸ Zehra Kemal Hanım kadınların geleneksel rollerinin aynı zamanda kadınların boyunlarına geçirilmiş esaret zinciri olduğunu belirterek erkeklerin kadınların daha aktif duruma gelmesi durumunda, kendilerinin ev işi ile alakadar olmalarından korktuklarını iddia ediyordu. Ve sonra teskin ederek, “*Müsterih olunuz! Sizler ve bizler aynı neslin, ayna terbiyeyi almış evlatlarıyız. Siyasi haklarımıza sahip olmak isterken, vazifemiz gene bizlere aittir,*” diyordu. Yazısının devamında geçmişte atıl bırakılmış bu gücün topluma kazandırılmasının önemini vurgulayarak sadece Türk kadınları için değil, dünyadaki bütün kadınlar için kaçınılmaz bir hak olduğunu söylüyordu.²⁶⁷⁹ İlerleyen günlerde Hasane Nalan Hanım, A. Hikmet Hanım gibi İzmir’in önde gelen kadınları da konuyla ilgili görüşlerini benzer doğrultuda belirtmeye devam etti.²⁶⁸⁰

18 Mayıs’ta Nevzat Eşref Bey’in, Feride Osman Hanım’ın yazısına atıfta bulunarak küçümsediği yazısına karşılık Mazhar Osman Bey’i destekleyen yazısında kadınların hisleriyle hareket ettiği görüşünü doğruladığını savunarak Mazhar Osman Bey’in söylemlerini bilimsel, diğer kadınların düşüncelerini ise dayanaksız bulduğu için yetersiz ve yine hisleriyle söylenmiş sözler olduğunu belirtiyordu. Feride Muzaffer Hanım ve Hasane Nalan Hanımların yanıtladığı bu tartışma²⁶⁸¹ Nevzat

---

²⁶⁷⁷ Anadolu, 6 Mayıs 1930.

²⁶⁷⁸ Anadolu, 8 Mayıs 1930.

²⁶⁷⁹ Anadolu, 9 Mayıs 1930.

²⁶⁸⁰ Anadolu, 13, 14 Mayıs 1930.

²⁶⁸¹ Yazılan makalelerin ayrıntıları için bkz.: Anadolu, 20, 21 Mayıs 1930.

Eşref Bey'in cevaben yazdığı mektubun gazetede yayınlanmasıyla devam etti,²⁶⁸² daha sonra Etem Vessaf Bey'in kadınları destekleyen yazısıyla iyice büyüdü.²⁶⁸³

SCF ve CHF arasındaki her alana yayılan rekabet kadın oyları için de geçerliydi. Her iki parti kendisine göre propaganda çalışması yürütüyordu. SCF'nin belediye meclis adayı olan Rebia Arif (Bilgin) 10 Eylül 1930 tarihli gazetede hanımlara; *"Türk münevver kadınları size hitap ediyorum. Size verilen hakları istimal için reyinizi izhar edin ve İzmir için en müfit göreceğiniz kadın namzetlerin kimler olabileceğini siz de kıymettar zamandan istifade ederek bildirin, taki münevver İzmir'de münevver kadınlık varlığı belirsin,"* diye sesleniyordu.²⁶⁸⁴ CHF ise *"Hanımlar Reylerini Cumhuriyet Halk Fırkası'na veriniz. Size bu mukaddes hakkı veren Cumhuriyet Halk Fırkası'dır,"* diyordu.²⁶⁸⁵

1930 belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası İzmir'den Ahenk Gazetesi sahibi Cevriye İsmail Hanım ve Rebia Arif Hanımı,²⁶⁸⁶ Halk Fırkası Benal Nevzat, Hasane Nalan Hanım, Piraye Hanımı belediye meclisine aday gösterdi. Benal Nevzat, Hasane Nalan ve Piraye Hanımlar belediye meclisine girdiler.²⁶⁸⁷

5 Aralık 1935 tarihinde kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye'de yapılan değişiklikle otuz yaşını bitirmiş kadınlar milletvekili seçimlerine aday olabileceklerdi.²⁶⁸⁸ Türk kadınının elde ettiği milletvekili seçme ve seçilme hakkı ülke genelinde olduğu gibi İzmir'de de büyük sevinç yarattı. Olay İzmir basını tarafından dikkatle takip edildi, İzmirli kadınların faaliyetleri kamuoyuna yansıtıldı. Basından öğrendiğimize göre İzmir kadınları ilk olarak CHF binasında toplanmışlar ve İzmir kadınları adına Maide Kâzım Dirik, Sabire Yunus, Benal Nevzat, Sabiha, Dr. Sada imzalarıyla büyük Atatürk'e bir telyazısı çekerek, teşekkürlerini sunmuşlardı. Daha sonra Atatürk heykeline çelenk koyarak bir tören düzenlendiler. Halkın yoğun ilgi gösterdiği bu törende Benal Nevzat Hanım bir nutuk verdi, arkasından halkla birlikte İstiklal Marşı'nı söylediler. Etkinlikler İzmirli kadınları bilinçlendirme çalışmalarıyla devam ettirildi. Önce

²⁶⁸² **Anadolu**, 22 Mayıs 1930.

²⁶⁸³ **Anadolu**, 23, 30 Mayıs 1930.

²⁶⁸⁴ Parlak, **a.g.e.**, s. 321.

²⁶⁸⁵ **Anadolu**, 28 Eylül 1930.

²⁶⁸⁶ **Hizmet**, 26 Eylül 1930.

²⁶⁸⁷ **Hizmet**, 30 Eylül 1930; **Anadolu** 30 Eylül 1930.

²⁶⁸⁸ **Anadolu**, 5, 6 Kânunuevvel 1935.

öğretmenlerle toplantılar yapıldı, daha sonra halkevinde verilecek konferanslar için konuşmacılar tespit edildi ve konferanslar verilmeye başlandı. Konferanslara katılımın fazla olabilmesi için el ilanları dağıtılması, gazetelere ilan verilmesi gibi kararlar alındı.²⁶⁸⁹ Bütün bu çalışmalarla birlikte kadınların yoğun bir şekilde partiye yazıldıkları görülmektedir. Benal Nevzat Hanım Anadolu Gazetesi'ne gönderdiği yazıda on yıl içinde, kaydedilen aşamaların göz önüne getirildiğinde inanılması güç geldiğini belirtiyor ve bu hakkı veren Atatürk'e minnetlerini şu sözlerle ifade ediyordu:

*Büyük Atatürk'ümüz bize ilk önce analık ve kadınlık yerimizi verdi. Türk anasının, evinin içinde ünlü bir yeri olduğunu söyledi. Ve onu, bir tek sözle, erkeğin bir isteği ile yuvasından kovulmaktan, eli kolu bağlı bir tutsak olmaktan kurtardı. Şimdi de Türk kadınına siyasal denkliliğini verdi. Ona bütün yurd işlerinin, ulus kurultayının ünlü kapılarını açtı.*²⁶⁹⁰

CHF İzmirli kadınları kendi saflarında görmek için onları partiye üye yazılmaya ve aktif çalışmaya davet ediyordu.²⁶⁹¹

Kutlama etkinliklerinin devam ettiği bu günlerde 14 Kânunuevvel (Aralık) 1934'de yapılacak şenlik için hazırlıklar başladı.²⁶⁹² İzmir kadınlarının yoğun ilgi gösterdiği bu kutlama etkinliğinde önce Cumhuriyet Meydanı'nda Benal Nevzat, belediye üyesi Dr. Sada, Sabire Yunus, Kız Muallim Mektebi Müdürü Sabiha Hanım'ın ve öğrencilerin yer aldığı kabile Atatürk heykeline bir çelenk koydu, ardından Benal Nevzat tarafından bir nutuk verildi. Yine aynı günlerde halkevinde verilen konferanslarda kentin ileri gelen kadınlarından Hasane Nalan, Benal Nevzat, Vedide Kemal, Dr. Bayan Sada, Belkıs Kamil, Vecihe Ahmet, Maide Dirik, Zübeyde Hanım, Şehime Hanım ve şehir meclisi üyelerinden Sabire Yunus Hanım konuşma yaptı. Hanımlar ayrıca Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın Karşıyaka'daki mezarını da ziyaret ederek çelenk koydu.²⁶⁹³ İzmir'in çevre ilçelerinden kadınların konuya duyarlılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Urlalı kadınlar da otobüsle

²⁶⁸⁹ **Anadolu**, 7, 9 Kânunuevvel 1934.

²⁶⁹⁰ Benal Nevzat, "Ne Mutlu Türk Kadınına", **Anadolu**, 10 Kânunuevvel 1934.

²⁶⁹¹ **Anadolu**, 14 Kânunuevvel 1934.

²⁶⁹² **Anadolu**, 11 Kânunuevvel 1934.

²⁶⁹³ **Anadolu**, 16 Kânunuevvel 1934.

İzmir'e gelerek kazandıkları siyasi hakları şenliklerle kutladılar.²⁶⁹⁴ Bu arada fırkaya üye çalışmaları devam ettirilmekteydi. Basından öğrendiğimize göre Güzelyalı'da oturan kadınların iştiraki ile bir toplantı yapılmış ve toplantıda aza sayısını artırmak için çalışma kararı alınmıştı. Seydiköy'de de benzer bir toplantı yapıldı, bu toplantıda Muallim Bayan Sıdika ve Bayan Esmâ bütün kadınları CHF'ya yazılmaya davet etti. Seydiköy'de fırkaya yazılan kadınlar şimdilik yetmiş kişiydi. Bunun artırılması için çalışma kararı alındı.²⁶⁹⁵

İzmir'de 12 Kânun 1934 tarihinde ikinci müntehip seçimlerine başlandı. Belediye Başkanı Behçet Salih Bey'in yakından takip ettiği seçimlere, havanın yağışlı olmasına rağmen kadın erkek bütün vatandaşlar yoğun ilgi gösterdi. Seçimlerde İzmir kazası 34 intihap dairesine ayrıldı. Bunun 17'si merkeze aitti. CHF'nın ikinci müntehib namzetleri şu şekilde listelendi:

İntihap Şubesi: Vali Kâzım Dirik, Mutahhare Sarim, Zeynep Enver, Ahmet Şükrü, Maide Kâzım Dirik, Nazmiye Gökçel, Münire Avni doğan, Benal Nevzat, Mukaddes Aziz, Emine Hacim Muhiddin, Nahide Fuat.

İntihap Şubesi: Naciye Dardağan, Ayşe Akıncı, Doktor Fehmi, Osman Durmaz, Göz Hekimi Mitat, Tüccar Alatyeli Halim, Un Tüccarı Rahmi, Muallim Nazmi, Mühendis Aziz, Avukat Ahmed Enver, Çolak Oğlu Nuri, Balcıoğlu Hakkı, Avukat Ahmet Şükrü, Tüccar Canbazoglu Cevdet.

İntihap Şubesi: Doktor Cevdet Fuad, Tireli İsmail Hakkı, Eczacı Ferit, Mimar Necmeddin, Belediye Başkanı Uz, İş Bankası ikinci Müdürü Osman, Hacim Muhiddin, Maarif Müdürü Hikmet, Anadolu Gazetesi İbrahim Özdel, Avukat Nuri Fettah, Tahmil ve Tahliyede Haşmet, Sanatlar Mektebi Müdürü Muzaffer, Erkek Muallim Mektebi Müdürü Refet, erkek Muallim Mektebi Müdür Muavini Reşit, Mühendis Ömer Lütfü.

Merkezdeki namzetlerin isimleri şu şekildeydi: Bayan Avniye Musa Sabri, Bahriye Ergun, Belkıs Haydar, Behiye Uçmak, Emine Selman, Emine A. Ergun, Esmâ Rıza, Halide Mehmed, Halide M. Pehlivanoğlu, Hikmet Vasfî Süerdem, İclal

---

²⁶⁹⁴ Anadolu, 23 Kânunuevvel 1934.

²⁶⁹⁵ Anadolu, 30 Kânunuevvel 1934.

C. Uğur, Mesrure Kınay, Zahide Işık, Meliha Cavid, Maliha Cemil, Makbule Uçmak, Nefise Mehmed, Nahide N. Cehe, Nefise M. Köşklük, Rabia H. Akgün, Sabire Z. Gülüm, Şevkiye S. Uğurtan, Zekiye Tayşi, Zehra Ergun, Zehra Köşklüoğlu, Rahime A. Karatay.²⁶⁹⁶

İzmir’de ikinci müntehibler seçimi 20 Ocak’ta sona erdi. Oy kullanma hakkına sahip 82 bin yurttaştan 70.030’u oylarını kullanmışlardı. Bu oylardan 36.469’u kadın, 33.630’u da erkekti. Gazete bu rakamları, Türk kadınının erkeklerden daha fazla katılımıyla siyasal hakkına sahip çıktığının en büyük delili olarak sunmaktaydı.²⁶⁹⁷ CHF’nin İzmir milletvekilliğine Benal Nevzat Hanım kadınlar arasından aday gösterildi.²⁶⁹⁸ Milletvekili seçimleri 8 Şubat 1935 günü gerçekleşti. Seçim vesilesiyle bütün kasabalar donatıldı, mızıka, davul, zurnalar çalındı, halk seçim yapılacak mahaller civarında toplanarak tezahürata başladı ve şenlikler yaptı.²⁶⁹⁹ 18 kadın milletvekilinin seçildiği bu genel seçimde İzmir’in ilk kadın milletvekili Benal Nevzat Hanım seçildi.

10.2. Dış Siyaset

10.2.1. Ekonomik Krizden İkinci Dünya Savaşı’na, Dünya Siyasetinin Gündelik Hayatta Yansımaları

Dünya ekonomik krizinin yaşandığı 1929 yılı ile İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı 1939 yılları arası uluslararası ortamın niteliği tarihte eşine az rastlanan bir durum göstermekteydi. Bu dönemi Baskın Oran şöyle özetlemektedir:

İki önemli gelişme, kıtayı kilitlemişti. Bunlardan birincisi, döneme kesin damgasını vuran revizyonist-statükocu kavgasıydı. Birinci Dünya Savaşı’nı bitiren temel barış antlaşması olan Versailles’in uygulanamaz derecede katı oluşu barışı önlemiş, savaşın hemen arkasından, galip çıkan İngiltere ve Fransa ile yenik çıkan Almanya arasında mücadele yine başlamıştı. İkinci gelişme, 1929 yılında patlayan büyük dünya ekonomik bunalımı oldu. Bu iki gelişmenin orta ve kısa vadede birtakım

²⁶⁹⁶ Yeni Asır, 13 Kânunusani 1935; Anadolu, 17 Kânunusani 1935.

²⁶⁹⁷ Anadolu, 21 Kânunusani 1935.

²⁶⁹⁸ Anadolu, 4 Şubat 1935.

²⁶⁹⁹ Anadolu, 10 Şubat 1935; Sibel Ercan, “Yerel Basına Göre İzmir’de 1930’lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları”, ÇTTAD, C. XI, S. 23, Güz, 2011, s. 49.

önemli sonuçları olacaktır. Orta vadede, ekonomik bunalım ortamında sürekli çatışmak yüzünden savaşta zaten zayıflamış olan enerjisini tüketen Avrupa, artık yavaş yavaş “Merkez”i oluşturan bir dünya sistemi olmaktan çıkacak, bir dünya alt-sistemine indirgenecek, İkinci Savaş sonunda ortaya çıkacak ABD ve SSCB gibi ülkelerin yanında ikincil bir konuma razı olacaktır. Kısa vadedeki sonuç ise; bunalıma giren “Merkez” in artık kıta içinde bir “Pax” (yani, belli bir gücün egemen olmasıyla kurulan barış düzeni) oluşturma yeteneğini yitirmesi sayesinde müdahaleden kurtulan “Çevre” ülkelerin ciddi bir “görelî dış özerklik” kazanmalarındır. Genç Türkiye için bu ortam 3 açıdan bir “nimet” olmuştur. Birincisi dış görelî özerklik kazanlar arasında kendisi de bulunmaktadır. İkincisi, revizyonist-statükocu kavgasında iki taraf da jeo-stratejik önemi büyük Türkiye’ye yaklaşmaya çalışacaktır. Üçüncüsü, tarih içindeki büyük korkusu Rusya, 1917’den sonra kendini toparlamaya çalıştığından bir tehdit olmaktan çıkmış ve hatta bu koşullarda değerli bir dost olmuştur. Türkiye bu nimeti, Osmanlı’dan gelen M. Kemal’in ustalığı ve gerçekçiliğiyle birleşen denge politikası sayesinde çok iyi değerlendirecektir.²⁷⁰⁰

Türkiye’nin yukarıda anlatılan süreçteki dış politika önceliğini Balkanlar’daki sorunların çözülmesi oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nin yaklaşık 400 yıllık Balkanlar’daki siyasi üstünlüğü önce Fransız İhtilali’nin etkileri daha sonra da Rus Pan-İslavist propagandaları neticesinde Yunan ve Sırp ayaklanmalarıyla sarsılmaya başlamış ve nihayet Balkan ve Birinci Dünya savaşları ardından sona ermiştir. Bu süreçte kilit rol oynayan Balkan coğrafyası, Milli Mücadele sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti dış siyasetinde yine çok önemli bir bölge olmaya devam etmiştir. Bölge, her iki dönemde de Türklerin Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinin şekillenmesinde rol oynamıştır. İncelenen dönemde gerek Balkan ülkeleri ve gerekse de Türkiye için ilişkilerin yeniden şekillendiği yeni bir dönem başlamıştı.²⁷⁰¹ Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Türkiye’nin Balkanlar’la ilgili dış politikasındaki en önemli konu Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların düzeltilmesiydi. Yunanistan’la

²⁷⁰⁰ Baskın Oran, “Görelî Özerklik 1” **Türk Dış Politikası**, C.1, (1919-1980), Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 242.

²⁷⁰¹ Sıtkı Bilgin, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikası (1923-1930)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, www.atamgov.tr (6.10.2014)

Lozan'da başlayan ve 20'li yıllar boyunca devam eden sorunların başında sınır sorunları, insani sorunlar ve mali sorunlar gelmekteydi. Sınır sorunları içinde Trakya ve Kuzey Ege adaları sorunu yer alırken mübadele ve patrikhane sorunu insani, savaş tamirâtı ise mali sorunlar çerçevesinde iki ülke arasında gergin bir dönem yaratmıştı. Fakat 1928 yılı gerek Türkiye'de için gerekse de Yunanistan için önemli değişikliklere sahne olmuştu. Ankara hükümeti Lozan'dan kalan ve Batılı devletlerle ilişkilerin normalleşmesini engelleyen sorunlardan sonuncusunu yani Fransa'yla olan borçlar konusunu çözdükten sonra, barışçı ve statükocu bir dış politikanın (özellikle Balkanlar'da) en önemli ve aktif temsilcisi rolünü üstlenmişti. Aynı yılın Ağustos ayında yapılan seçimlerde tek başına hükümeti kurma hakkını kazanan Venizelos da, Yunanistan'da uzun süreden beri yaşanan siyasal istikrarsızlığa son vererek, dikkatini dış politika üzerinde yoğunlaştırmıştı. Venizelos'un dış politika anlayışında da değişiklik olmuştu. Komşu ülkelerle ikili sorunlar sürmekle birlikte artık irrendantist politika anlayışını terk etmiş, barışçı ve statükocu bir anlayışla sorunların çözümünden yana bir tutum benimsemişti. Her iki devlet içerde ekonomik kalkınmayı ve sosyal reformları gerçekleştirmenin tek koşulunun barışçı bir dış politika izleyebilmekten geçtiğinin bilincinde olarak birbirlerinin desteğine gereksinim duyuyorlardı. Nitekim Ankara ve Atina anlaşmaları bu yakınlaşmayı sağlamış sorunların aşılmasında ve ortak politika geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştı.²⁷⁰² Bu dönemde Balkanlar'da gittikçe artan İtalyan-Fransız rekabeti, Türk-Yunan ilişkilerinin yumuşamasını kolaylaştırmıştı. Bulgaristan'ın Balkanlar'da revizyonist bir politika izlemeye başlaması ve Yunanistan ile Batı Trakya ve Makedonya sorunlarını gündeme getirmesi üzerine Atina, Ankara ile yakınlaşma ihtiyacı duymuştu. Yunanistan'ın Türkiye ile ilişkilerini geliştirme isteği Yunanistan Cumhurbaşkanı Zaymis tarafından Atina'daki Türk Büyükelçisi'ne 30 Aralık 1929 yılında yapılan bir mülakat esnasında iletildi. Bu durumsa, Türkiye ile Yunanistan arasında temel bir sorun olan mübadele meselesini çözüme kavuşturan 10 Haziran 1930 Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı.²⁷⁰³ Daha sonra imzalanan 30 Ekim tarihli askeri, siyasi ve ekonomik konulara ilişkin 3 anlaşma, Türk-Yunan münasebetlerinde 1954 yılında kadar sürecek olan iyi ilişkiler dönemini başlattı.

²⁷⁰² Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, C.1, (1919-1980), Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 344.

²⁷⁰³ Bilgin, **a.g.m.**,

Mustafa Kemal, 1931’de İstanbul’da toplanan İkinci Balkan Konferansı’nda Balkan Konferansı’nda savaşı insanlık dışı gördüğünü şöyle belirtmişti:

*İnsanları mesut edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak gayr-ı insanî ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir. İnsanları mesut edecek yegâne vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak, onları birbirlerini sevdirecek, karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Cihan sulhu içinde beşeriyetin hakikî saadeti, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır...*²⁷⁰⁴

1930 anlaşmalarıyla iki ülke arasında sağlanan siyasal, ekonomik ve askeri yakınlaşma diplomasi alanında da kendisini gösterdi ve 5 Ekim 1931’de Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Atina’ya resmi ziyarette bulundu. Bu ziyaretle hem Venizelos’un bir yıl önceki ziyareti iade ediliyor hem de Atina da yapılan sıcak karşılama törenleriyle başta Balkan ülkeleri olmak üzere dünya kamuoyuna bir mesaj verilmek isteniyordu. 14 Eylül 1933’de iki ülke başbakanları, İsmet Paşa ve Çaldaris, Ankara’da “*Türkiye ile Yunanistan arasında Samimi Anlaşma Belgesi*”ni imzaladı.²⁷⁰⁵

İzmir kamuoyunun yakından takip ettiği bu gelişmeler sevinçle karşılandı ve anlaşma metni gazetelerde aynen yayınlandı. Yeni Asır, Türk-Yunan Misakı’nı iki devletin sulh yolunda attıkları adımların son delili olarak görmekteydi.²⁷⁰⁶ Konuyla ilgili olarak Mehmet Çiftçioğlu, Anadolu Gazetesi’nde yazdığı “*Türk Yunan Dostluğunun Manası*” başlıklı makalede, son bir asırlık dünya tarihinin en geniş sermaye mücadelesinin Türkiye ve Yunanistan arasında olduğunu söylüyor ve iki sene öncesine kadar ki devlet arasında yaratılan bu sonsuz uçurumun günün birinde dostluk doldurulabileceğine asla ihtimal vermediğini belirterek sebebini şöyle açıklıyordu:

Bunun da sebebi tarihi bir kaidenin hükmünü muhafaza etmesi idi. (Harbi yapanlar sulhu başaramazlar) (...) İki cumhuriyetin asil

²⁷⁰⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, s. 306.

²⁷⁰⁵ Fırat, a.g.m., s. 349.

²⁷⁰⁶ Anadolu, 15, 17 Eylül 1933; Yeni Asır, 12, 13, 14, 15, 17 Eylül 1933.

çocukları dünyaya yeni bir ibret misali göstermeğe mecbur idiler. Harbi yapan büyük dostumuz M. Venizelos eski düşmanlarına elini uzattı ve o elin Ankara tarafından derin ve dürüst bir samimiyetle sıkıldığını gördü. Ağır başlayan itilaf, garp âlemine, şarktan doğmaya başlayan insanlık duygusunun yeni ışıklarını vermeye uğraşıyordu. Yunan Başvekâletine geldikten sonra itidal ve sükûneti tabi ile iktidarını teslim ettiren M. Çaldaris yaptığı beyanatında “ilk ziyaret edeceğim ecnebi devlet merkezi Ankara olacaktır” demişti. Sözünde vefakâr kaldı. İcabında eli kılıklı bir kahraman, fakat tam yerinde de devrin en asil bir sulh adamı olduğunu gösteren Türkiye Başvekilinin eli ile elleri kavuştu. Bu temiz kavuşma bir asrın bütün fecayini bir anda sildi. Akdeniz’in ortasında cihana insanlık noktasından meydan okuyan yeni bir varlık doğdu.²⁷⁰⁷

Daha sonra Venizelos’un eşiyle birlikte İsmet Paşa’nın davetlisi olarak İstanbul ziyareti bu dostluğu daha da pekiştirdi. İki ülke arasında ilerleyen samimi ilişkiler basın tarafından desteklenmekte; bu dostluğun şüpheye yer vermeyecek ölçüde ilerlediğinin kanıtı olarak kabul edilmekteydi.²⁷⁰⁸

Balkanlarda diğer önemli devletlerden biri olan Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşı sonunda yenik çıkarak Neuilly (Nöyyi) Antlaşması’nı imzalamıştır. İki savaş arası dönemde Batı Trakya ve Dedeağaç’ı Yunanistan’a kaptırınca Nöyyi Anlaşması’nı revize eden politikalara yönelen, Avrupa içinde yayılmacı siyasetiyle risk oluşturan devletler arasındaydı. Bulgaristan’la olan ilişkilerin düzeltilmesi amacıyla İsmet Paşa’nın Sofya ziyareti yine basın tarafından ilgiyle takip edildi.²⁷⁰⁹ Gazetelerde İsmet Paşa’nın Sofya’da halk ve resmi erkân tarafından coşkuyla karşılandığı bildirildi, her tarafın bayraklarımızla donatıldığı söylendi. Sofya görüşmelerinin ayrıntıları günü gününe aktarıldı. Bulgaristan ile daha önce imzalanan dostluk anlaşmasının beş sene daha uzatılması memnuniyetle karşılandı fakat²⁷¹⁰ yine bu dönemde Bulgaristan’ın Balkanlar’da yarattığı terör ortamı tepkiyle karşılandı. İlerleyen süreçte Türkiye’ye yönelik politikalarında değişiklik gözlenen Bulgaristan’ın kendi topraklarındaki Türkleri kovmak için oluşturduğu, Trakya

²⁷⁰⁷ Mehmet Çiftçiöğlu, “Türk-Yunan Dostluğunun Manası...”, **Anadolu**, 20 Eylül 1933.

²⁷⁰⁸ **Anadolu**, 27 Eylül 1933.

²⁷⁰⁹ **Anadolu**, 20 Eylül 1933.

²⁷¹⁰ **Anadolu**, 21, 22, 24, 25 Eylül 1933.

Bulgar Gençler Birliği ile Bulgar Makedonyalılar Cemiyeti büyük birer tehlike olarak lanse edilmekteydi.²⁷¹¹ “*Bulgar çeteleri Makedonya’yı kana boyamaya başladılar*” başlığıyla verilen bir başka haberde Bulgaristan’ın hem Yunanistan hem de Yugoslavya ile çatışmalara girdiği tehlikeli süreçten bahsedilmekteydi.²⁷¹²

Aynı dönem siyasi ilişkilerin hayli yoğun yaşandığı bir dönemdi. Bir taraftan Yunanistan ve Bulgaristan’la dostluk ilişkileri kurulurken diğer taraftan Yugoslavya ile de ilişkiler geliştirildi. Yugoslavya Kralı Alexander ile Kraliçe Mari’nin İstanbul’da Atatürk’ü ziyaret etmeleri, Türk-Yunan Dostluk Antlaşması’na katılacakları umudunu artırdı. Basın, Türk-Yunan Misakı’nın genişletilerek Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya devletlerini de içine alacak şekilde genişletileceğini söylüyordu. Ayrıca Türkiye’nin Rusya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında bir anlaşma yapmak üzere olduğu haberleri dolaşmakta ve Türkiye’nin barışa verdiği hizmetler takdirle karşılanmaktaydı.²⁷¹³ Balkan barışı için son derece önem verilen Yugoslavya kralı ziyareti öncesi çeşitli yorumlar yapılmakta ve merakla Dolmabahçe’de yapılacak mülakat beklenmekteydi.²⁷¹⁴ İzmir basınında samimi geçen mülakatın ayrıntıları yer alırken; iki devletin dostluğu vurgulanmaktaydı.²⁷¹⁵ Şubat 1934’te Belgrat’ta toplanan Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Dışişleri bakanlarının hazırladıkları Balkan Antantı Pakti’nin, 9 Şubat 1934’te Atina’da imzalanmasıyla Balkan Antantı kurulmuş oldu. Balkan Misakı’nın imzalanması barışı kuvvetlendirmesi açısından son derece önemli görülmekte tarihi bir hadise olarak desteklenmekteydi.²⁷¹⁶

1930’lardan itibaren İtalya’da Mussolini, Almanya’da Hitler iktidara gelince Avrupa’daki dengeler değişti, bu iki ülke giderek revizyonist bir cephe oluşturmaya başladılar. Almanya Versailles sınırlamalarını teker teker ihlal ederken, İtalya da 1935’de Habeşistan’ı işgal ederek Akdeniz’deki İngiliz üstünlüğüne tehdit oluşturmaktaydı. Almanya’nın Türkiye’ye yakınlaşma çabaları ve İtalya’nın Akdeniz bölgesindeki faaliyetleri İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye’nin İngiltere gözündeki önemini artıran gelişmeler oldu. 1930’ların başından itibaren uluslararası

²⁷¹¹ **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1933; **Yeni Asır**, 18 Teşrinievvel 1933.

²⁷¹² **Anadolu**, 9 Teşrinievvel 1933.

²⁷¹³ **Anadolu**, 29 Eylül 1933.

²⁷¹⁴ **Anadolu**, 3 Teşrinievvel 1933.

²⁷¹⁵ **Yeni Asır**, 5, 6 Teşrinievvel 1933.

²⁷¹⁶ **Anadolu**, 11, 12, 13 Şubat 1934; **Yeni Asır**, 11 Şubat 1934.

alandan bir yandan 1929 Ekonomik Bunalımı'nın etkileri kaybolmaya başlarken, öte yandan da kamplaşmanın arttığı görülmekteydi. İngiltere ile Fransa'nın liderliğindeki statükocu kampla Almanya ve İtalya'nın liderliğindeki revizyonist kamp arasındaki ayrılık ve gerginlik belirginleşmeye başladı. Bu döneme ve uluslararası ortama Türkiye içindeki reformların önemli bir kısmını gerçekleştirmiş ve Lozan'dan kalan sorunlarını büyük ölçüde çözmüş olarak giriştikçe, İngiltere ve Fransa, içinde bulunduğu coğrafi konumundan dolayı Türkiye'yle işbirliği olanaklarını artırmaya çalıştılar. İngiltere bu dönemde Türkiye'nin revizyonist ülkelere katılmasından endişe ediyordu. Türkiye Misak-ı Milli'yi tam olarak gerçekleştiremediğini düşünmekle birlikte revizyonist ülkelere katılmadı. Hatta, İtalya'nın 1930'ların başlarından itibaren Doğu Akdeniz'deki revizyonist ve saldırgan politikası Türkiye'yi revizyonist kamptan uzaklaştırıp statükocu kampa daha çok yaklaştırdı. Bu sırada İngiltere'yle ilişkilerin iyileşmesini kolaylaştıran iki etken daha belirtilmelidir. Bunlardan biri 1930'da Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan bir antlaşmayla bu iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesinin İngiltere'de yarattığı olumlu hava, ikincisi ise yine aynı dönem içinde SSCB'nin de İngiltere ve Fransa'yla işbirliği arayışı içinde olmasıydı.²⁷¹⁷

Sovyetler Birliği ile Kurtuluş Savaşı'nda başlayan olumlu ilişkiler Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda pekiştirilerek devam etmişti. Lozan sonrasında Türkiye ile SSCB ilişkilerinde ilk önemli gelişme, 17 Aralık 1925'te imzalanan "*Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*"ydı. 1925 antlaşması 1929, 1931 ve 1935'te uzatıldı. 1930'lara gelindiğinde uluslararası ortamdaki gelişmelerin de etkisiyle iki devlet arasındaki ilişkilerin işbirliğine dayandığı görülüyor. 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi sonrasında ilişkiler artık eskisi gibi sıcak kalmadı, bu işbirliği İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler'in 1945 yılında antlaşmanın artık uzatılmayacağını açıklaması ve boğazları yeniden tartışma konusu yapması Türkiye ve Sovyetler arasındaki siyasi ilişkiyi olumsuz yönde değiştirdi.

Dünya genelinde 1930'lu yılların başında başlayan gerilimler İzmir kamuoyunda dikkatle takip edildi. Bu süreçteki gazeteler incelendiğinde sürekli bir harp tehlikesinin gündemde olduğu belirtilmektedir. Almanların yeni bir harp için

---

²⁷¹⁷ İlhan Uzgöl, Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Avrupa'ya İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, C. 1, (1919-1980), Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 271.

hazırlıklara başladığı dillendiriliyordu ve “*Dünya Yeni ve Çok Korkunç Bir Harbe Doğru Mu Gidiyor?*”, “*Almanya İstediklerini Zorla ve Silahla Mı Yaptıracak?*” soruları sorulmaya başlandı.²⁷¹⁸ 2 Şubat 1932’de Cenevre’de başlayan Silahsızlanma Konferansı’nın da başarısızlıkla sonuçlanması dünyayı savaşa götürecek yolu açıyordu. Türkiye’nin 1932 yılında üye olduğu Milletler Cemiyeti’nin de Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan sorunları İngiltere ve Fransa’nın kontrolünde olmasından dolayı, onların çıkarlarına hizmet edecek şekilde çözmeye çalışması uluslararası arenadaki kamplaşmayı derinleştirdi ve revizyonist ülkeler kendi adaletlerini kendileri aramaya başladılar. Almanya’nın bir adım daha atarak Milletler Cemiyeti’nden ve Silahsızlanma Konferansı’ndan çekilmesinin zaten ümitsizliğe düşen siyasi arenayı büsbütün ümitsizleştirdiği, zaten kararmış olan Avrupa siyasi ufuklarını daha da kararttığı yorumları yapılıyordu.²⁷¹⁹ “*Avrupa’da Yeni Bir Harp Kazanı Kaynıyor*” başlığıyla verilen haberde, Almanya’nın etrafını çeviren askeri çembere mukavemet edip etmeyeceği sorgulanıyor, başta Amerika olmak üzere diğer devletlerin kuracakları cephelerden bahsediliyordu.²⁷²⁰ “*Harp Korkusu Dünyayı Endişeye Soktu*” başlığıyla verilen bir başka haberdeyse Almanların Silahsızlanma Konferansı’na katılmaması ve Milletler Cemiyeti’nden çekilmesi endişeyle karşılandı.²⁷²¹ “*Avrupa Uçuruma Doğru mu Gidiyor?*”²⁷²² sorusu hemen hemen her gün sorulur oldu. Sadece Alman ve İtalyan yayımcılığı değil, Avusturya içsavaşı, İspanya ve Uzakdoğu’daki gelişmeler de kaygıyla izlenmekte,²⁷²³ Rus-Japon harbinin yakında patlaması ihtimalinden²⁷²⁴ bahsedilmekteydi:

İspanya hadiseleri, bütün Avrupa’yı endişeye düşüren meselelerin en dikenlisi olmakta devam ediyor. Vahşi bir hırsla beslenerek amansız bir mahiyet alan bu boğuşma zahiren İspanya’nın hakiki çehresini alabilmesi için yapılıyor. Hakikatte ise onu hazırlayan ve organize eden eller Akdeniz statükosunun ve hatta dünya sulhunun mukadderatını ciddiyetle mevzubahis ettirecek azametli kolosal bir plan peşindedirler. Artık bundan şüphe edilemez. Avakıbu bu derece geniş olan bir

²⁷¹⁸ **Anadolu**, 28 Eylül, 9 Teşrinievvel 1933.

²⁷¹⁹ **Anadolu**, 16 Teşrinievvel 1933.

²⁷²⁰ **Yeni Asır**, 16 Teşrinievvel 1933.

²⁷²¹ **Yeni Asır**, 17 Teşrinievvel 1933.

²⁷²² **Yeni Asır**, 19 Teşrinievvel 1933.

²⁷²³ **Anadolu**, 14, 15, 16 Şubat 1934; **Yeni Asır**, 14, 15 Şubat 1934.

²⁷²⁴ **Anadolu**, 15 Teşrinievvel 1933

*mücadelenin ondan çok uzakta kalanlar nezdinde bile üzüntülere, endişelere sebebiyet vermesi pek tabiidir.*²⁷²⁵

1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi İzmir basınında büyük heyecan yarattı, başlayan harbin büyümesinden korkulduğu ifade edildi.²⁷²⁶ “*Dünya Kana Mı Boyanacak?*” sorusu sürekli gündemde olmaya devam etmekle birlikte İtalya'nın Habeş'le olan savaşının²⁷²⁷ İtalya ve İngiltere ile olası bir savaşa neden olabileceği ihtimaline yer verilmekte, Mısır'da karşılıklı cephe aldıkları bildirilmekteydi.²⁷²⁸ Artık gazetelerin neredeyse tamamı İtalya Habeşistan savaşı ve Avrupa'daki gelişmelere ayrılarak, cepheden haberler ayrıntısıyla verildi.²⁷²⁹ Hitler'in Avusturya'yı ilhak etmesiye dünyayı saracak savaşa bir adım daha yaklaştırdı.²⁷³⁰ Savaş çanları çaldıkça İzmir'in gündelik hayatı değişmeye, çıkabilecek muhtemel savaşa karşı önlemler almayı zorunlu hale getirmeye başladı. Bu süreçte muhtemel savaşa karşı birtakım hazırlıklar yapılmaya başlandığını ve kentlinin gündelik yaşamında savaşın daha fazla yer aldığı görülüyor. Bunlardan biri eski İzmir hafriyatının sığınaklara dönüştürülebileceğiyle ilgiliydi:

*Dün hava hücumuna karşı korunma kurumu, Vali Muavini Sedat Erim'in başkanlığında eski İzmir hafriyatı yerine gitmiş ve müzeler müdürü Selahaddin Kantar'ın hava sığınağı olmak üzere tamir edilmelerini teklif ettiği yeraltı mahzenlerini gezmiş, tetkikat yapmıştır. Mühendislerin de yer aldığı bu tetkikatta özellikle Mezarlıkbaşı meydanına doğru olan kısımda eski liman kelesinin mahfuz sığınıklarının bir hava hücumunda çok işe yarayacağı ve mükemmel birer sığınak olabileceği anlaşılmıştır. Haber aldığımıza göre tamir edildiğinde 50.000 kişiyi koruyabilecek kapasitede bu meselenin tetkikatı devam edecektir.*²⁷³¹

²⁷²⁵ Şevket Bilgin, “Faşizmin Takip Ettiği Muazzam Plan”, **Yeni Asır**, 26 Temmuz 1937.

²⁷²⁶ **Anadolu**, 4 Birinciteşrin 1935.

²⁷²⁷ **Anadolu**, 9 Birinciteşrin 1935.

²⁷²⁸ **Anadolu**, 18 Birinciteşrin 1935.

²⁷²⁹ **Anadolu**, 10 İkinciteşrin 1935.

²⁷³⁰ **Yeni Asır**, 19 Mart 1938.

²⁷³¹ **Anadolu**, 17 Birincikânun 1935.

Böylesine savaş ihtimalinin gerçek olduğu bir ortamda artık gazetelerde olası bir hava taarruzuna karşı neler yapılması gerektiği anlatılmaya başlandı.²⁷³² Hava saldırılarına karşı maske kullanımıyla ilgili bilgiler verilirken, savunma denemeleri yapılıyordu. Buna göre gündüz ve gece olarak iki defa yapılacak uygulamada vilayet makamından verilecek emirle Kadife Kale'den bir top atılacak ve topu takiben iki dakika sürmek üzere çanlar ve kornalar çalınarak herkesin saklanması istenecekti.²⁷³³ Savunma denemesi sabah saat 9.30'da Vali Fazlı Güleç'in Kadife Kalesi'ndeki itfaiye şubesine verdiği emirle başladı, ilk top atıldı ve bu işareti takiben şehirdeki bütün fabrikalarla limandaki vapurlar fasılalı olarak iki dakika düdüğü çaldı, otomobil ve otobüsler de kornalarını öttürdü. Polis ve belediye zabıta memurları ile bekçiler, aldıkları talimata göre halkın verilen tehlike işareti üzerine çatı ve ağaç altlarına saklanmalarına yardım ettiler. Mahallelerde oynayan çocuklar bile evlerine girdi; bir dakika içinde bütün şehrin cadde ve meydanları bomboş kalmıştı. Bunu takiben gaz maskelerini takmış olan itfaiye ve yardım kolları ile Kızılay yardım teşkilatı faaliyete geçti, şehrin muhtelif yerlerinde dolaştı, yardım tecrübe esnasında hiç kimsenin yerinden ayrılmadığı İkinci Kordon'da bazı ticarethanelerin önlerinde bulunan yük arabalarının sokağa terk edildiği görülüyordu. Tramvay arabaları, oldukları yerde durmuşlar, müşterileri çatı altlarına çekilmişlerdi. Yalnız vapurlar, yollarına devam ediyorlardı. Fakat vapurlardan iskelelere çıkan yolcular da iskelelerde kaldı. Tehlike işaretinden on dakika sonra Çataalkaya istikametinden hava filoları görüldü ve şehrin üzerine gelerek yüksekten uçtu, bazı yerlere duman sütunları çıkaran maddeler atıldılar. 10.25'te atılan ikinci topla birlikte şehirde hayat tekrar eski haline döndü. Gece yapılan ışıkları söndürme ve maskeleye tecrübesi de tam bir başarıyla sonuçlandı. Atılan topla birlikte bütün şehirde bir anda ışıklar söndü, şehir bir anda kapkaranlık oldu, bütün nakil vasıtaları durdu, yalnız itfaiye kolları, gaz maskeleri takılı olarak şehrin muhtelif semtlerine giderek yardım denemeleri yaptılar. Gece denemesi 20 dakika sürdü ve ikinci işaret topu ile bütün şehir, tekrar ışığa kavuştu. Gece denemesi esnasında bir uçak uçtu ve bir hükümet önüne, diğeri Kültürpark'a, bir tanesi de Karşıyaka'ya olmak üzere üç ışıldak attı ve bombalayacağı yerleri tespit

---

²⁷³² Anadolu, 11 Şubat 1937.

²⁷³³ Anadolu, 25 Eylül 1936.

etti. Hava taarruzuna karşı korunma tecrübesi esnasında saklanmayarak açıkta dolaştığı görülen yedi kişi zabıtaca tutuldu ve beşer lira para cezasına çarptırıldı.²⁷³⁴

Diğer bir gelişme Şehir Meclisi'nde sığınaklar meselesinin görüşülmesiydi. Yeni bir talimatname hazırlanarak, İzmir'de inşa edilecek yeni binaların hepsinde sığınak veya korunma yeri yapmak zorunlu hale getirildi. Korunma yerinin bina ile irtibatı bulunacağı gibi binanın alt katında ve bodrum kısmında olacaktı. İki kısmı ihtiva edecek olan korunma yerlerinde bir temizlenme dairesi diğeri korunma, yıkanma ve duş yeri olacaktı. Her apartmanda 600 litrelik su deposu bulunacak, imdat giriş ve çıkış kapıları demirden imal edilecekti. Korunma yerleri kargir, tavanları betonarme ve mütenasır teçhizatlı olacaktı. Tartışmalardan sonra Milli Müdafaa Genelkurmayı'na gönderilerek mütalaasının alınmasına, İstanbul ve Ankara'da bu hususta alınmış kararlar varsa getirtilmesine karar verildi.²⁷³⁵

Yeni savaş teknolojisi açısından havacılık son derece önemli olduğundan Türkiye genelinde havacılığa ağırlık verilmeye başlandı ve bu faaliyetleri yürüten Türkkuşu Kulübü, İzmir'de uçuşlara başlayarak gençleri eğitti. Ankara'dan Türkkuşu'na üç planör ve iki muallim geldi. Muallimler Hüseyin Uçar ile Hikmet Yay'dı. Halkapınar'daki tayyare hangarı Hava Kurumu emrine verilmiş ve hangarda her türlü hazırlıklar yapılarak saha temizlenmişti. Türkkuşu'na kaydedilerek muayeneleri ve muameleleri yapılmış gençler derhal gruplara ayrılarak eğitime başlayacaktı. Gruplar on ikişer kişilik olacak ve her grup bir muallimin idaresinde bulunacaktı.²⁷³⁶ 40 kişilik bir öğrenci grubunun olduğu kursta altı tane bayan bulunmaktaydı. Bayanlar içinde ilk mektep okullarında öğretmen olanlar da vardı. Beş öğretmenin görev aldığı ikinci dönem kursunda başarılı olanlar 1 Temmuz'da İnönü Kampı'na gönderilecekti. Geçen sene İnönü Kampı'nı bitiren gençler de aynı tarihte Ankara'da Eti Mesgut'taki motorlu tayyare mektebine gideceklerdi. Motorlu tayyare mektebini bitiren gençlere de spor brövesi verilecekti.²⁷³⁷ Daha sonra İzmir'de de şubesi açılarak faaliyete başlayan Türkkuşu, kayıt olan gençlere kurs açmaya başladı. Ayrıca Ankara'dan gelen mütehassıs Ferit Urbay tarafından İzmir'deki okullarda Türkkuşu, havacılık, planörcülük ve paraşütçülük hakkında

²⁷³⁴ Anadolu, 26 Eylül 1936.

²⁷³⁵ Yeni Asır, 5 Nisan 1938.

²⁷³⁶ Yeni Asır, 3 Nisan 1937.

²⁷³⁷ Yeni Asır, 23 Nisan 1937.

konferanslar vermesi kararlaştırılmıştı.²⁷³⁸ Havacılık şenlikleri halkın hemen tamamının katıldığı birer bayrama dönüşmekteydi. Sözgelimi, İzmir’de bulunan Türkkuşu filosu tarafından Gaziemir Tayyare Meydanı’nda büyük hava şenlikleri yapılacağı bildirildi. Haberin devamında modern harpte en büyük tehlikenin havadan geleceğini çok iyi bilen İzmirli kahraman Türk çocuklarına ne derecede güvenebileceğimizi görmek ve bu vesileyle Türk Hava Kurumu’na yardımları artırmak için Gaziemir Tayyare Meydanı’na davet ediyordu. İzmir’in kazalarından birçok kimsenin bir gece öncesinden geldiği bu şenlik için Türk Hava Kurumu temin ettiği tren ve otobüslerle saat sekiz buçuktan itibaren katılımcıları cüzi bir ücretle taşıyacaktı.²⁷³⁹ Yaklaşık 50.000 İzmirlinin heyecanla izlediği hava şenlikleri çok parlak geçti ve gazetelerde çok olumlu yorumlar yer aldı.²⁷⁴⁰

Türk Hava Kurumu dönemin en gözde, halkın en çok destek verdiği kurumlar arasındaydı. Nitekim dönem dönem çeşitli kuruluşlar topladıkları paralarla uçak alıp hediye etmekteydiler. Bu yeni tayyareler İzmir kadınları, İzmir işçileri, İzmir manifaturacıları, İzmir memurları, İzmir balıkçıları, Bucalılar, Balçova ve Narlıdere’liler, İzmir bahçıvanları tarafından alındı. Büyük ilgi gösterilen bu uçuşlarda davetlilere çay ve pasta ikram edildi.²⁷⁴¹

Avrupa ve Sovyet Rusya’da en önemli spor dalları arasında yer alan paraşütle atlamayı İzmirli gençler arasında yaygınlaştırmak için Paraşüt Kulesi inşaatına karar verildi. Kültürpark’ta inşasına başlanan Paraşüt Kulesi Müteahhit Ali Nahid ve şeriki Ömer Lütfü fenni inşaat şirketi tarafından yapılacaktı. İnşası 38 bin liraya taahhüt edilmiş olan Paraşüt Kulesi 45 metre yükseklikte olacaktı. Paraşüt Kulesi’nin temelde genişliği 9,5 metreydi. Kulenin inşaatını İzmir’in tanınmış kalfalarından Rıza üzerine almıştı.²⁷⁴² Tamamlandıktan sonra gençlerin yoğun ilgisiyle karşılaşan atlama kulesinde öğrenciler öğretmenler gözetiminde atlama yapmaktaydı. Ortalama haftada 80 kız 200 erkek talebe atlamaktaydı. Talebelerin çoğunluğunu orta mektebi bitirenler teşkil etmekteydi.²⁷⁴³

²⁷³⁸ **Yeni Asır**, 31 Kânunusani 1937.

²⁷³⁹ **Yeni Asır**, 7 Mart 1937.

²⁷⁴⁰ **Yeni Asır**, 9 Mart, 7 Eylül 1937.

²⁷⁴¹ **Anadolu**, 17 Teşrinisani 1936.

²⁷⁴² **Anadolu**, 21. 10. 1936.

²⁷⁴³ **Yeni Asır**, 13 Senteşrin 1937.

Ayrıca kadının askerliği yeni gündeme gelmişti.²⁷⁴⁴ Okullarda askerlik dersleri verilmeye başlandı. Bu derslerin verildiği yerlerden biri olan Kültür Lisesi'nde yaklaşık bir haftadan beri kızlar da bu dersleri alıyorlardı.²⁷⁴⁵ Kızların büyük ilgi gösterdiği görülen bu dersler için muallimler şehirdeki yüksek komutanlık tarafından belirlenmişti.²⁷⁴⁶ Bu derslerin kızlara gösterilmesindeki amaç Türkiye'de kız talebeyi vatan duygularıyla daha yakından, reel bir şekilde takviye etmek ve vazife duygusunu aşlamaktır.²⁷⁴⁷ Askerlik derslerini Kızılçullu'daki askeri kamplar takip etti. İzmir'de lise çağındaki talebeler bu kamplarda 15 gün süreyle askerlikle ilgili temel bilgiler aldı ve uygulamaya koyup sonunda da teftiş edilerek kampı bitirdiler.²⁷⁴⁸ Bu teftişi yapanlardan biri İzmir müstahkem komutanı Tümgeneral Rasim Aktoğu, yaverleri Binbaşı B. Hıfzı ve Kurmay Yüzbaşı B. Kemal Doraman'dı. Kızılçullu çamlığındaki kampta Tecim Lisesi'yle Kültür ve Ege Lisesi talebeleri bulunuyordu. Şimdiye kadar eğitim gören öğrenci miktarı 2.500 civarındaydı.²⁷⁴⁹ Bu kamplarda gençlerin tam bir asker olarak yetişmesi hedefleniyordu.²⁷⁵⁰ Yine halkın kendisini güvende hissetmesini sağlamak, aynı zamanda ordunun gücünü göstermek ve olası bir savaşa hazırlık amacıyla birtakım manevralar düzenleniyordu. Trakya'da yapılan büyük manevralarla ilgili olarak İzmir basını şu yorumu yapıyordu:

Kahraman ordumuzun geçenlerde Trakya'da yaptığı büyük manevralar, bütün Türk diyarında göğüs kabartan şanlı ve gururlu bir hadise olarak alaka gördü. Türk ordusunun çelik varlığına güvenen millet, ondaki büyük teknik tekâmülü ve motorize edilmiş yeni şekli görünce bir kat daha emniyet duydu.

Bu manevraların İzmir'de de tekrar edileceği sevinçle okuyuculara haber veriliyordu. Manevraların olduğu günlerde Anadolu Gazetesi “*Kahraman ordumuz çünkü geçit resminde hepimizin göğsünü gurur ve iftiharla kabarttı*” başlığını atmıştı. Haberin devamında Türk ordusunun üç günlük manevrasından sonra dün

²⁷⁴⁴ Saime Sadi, “Kadının Askerliği-Talak toplu Terbiye- Bütçe”, **Anadolu**, 2 Aralık 1936.

²⁷⁴⁵ **Anadolu**, 17 Teşrinisani 1936.

²⁷⁴⁶ **Yeni Asır**, 23 İlkteşrin 1937.

²⁷⁴⁷ **Yeni Asır**, 14 Sontışrin 1937.

²⁷⁴⁸ **Yeni Asır**, 21 Temmuz 1937.

²⁷⁴⁹ **Anadolu**, 13 Temmuz 1939.

²⁷⁵⁰ **Anadolu**, 22, 28 Temmuz 1939.

Seydiköy’le Cumaovası arasında geniş bir saha üzerinde parlak bir resmi geçit yapıldığını ve sürekli coşkun tezahüratla ve şiddetle alkışlandığını aktarıyordu. Bütün İzmirlinin akın ettiği bu manevra gösterilerini Orgeneral İzzettin Çalışlar idare etti.²⁷⁵¹ Trakya’dan sonra Aydın ve Söke mıntıkası manevraları da büyük ilgi ve gururla takip edildi.²⁷⁵² Atatürk’ün de katıldığı ve çok yakından takip ettiği bu manevralar 10 İlkteşrin (Ekim) Pazar günü başladı.²⁷⁵³ Büyük ilgiyle takip edilen bu²⁷⁵⁴ manevraların sonunda yapılan resmi geçit çok parlak oldu ve basın gururla, “*Manevralardan alınan neticeyi milletimiz çelik ordunun vazifesini daima en mükemmel ve en kudretli bir şekilde başaracağına bütün kalbiyle inanabilir*” şeklinde halka aktardı.²⁷⁵⁵

1939 yılının Temmuz ayında, dünyanın her yerinden gelen savaş haberleri artık bunun bir dünya savaşına döneceğini kesinleştirmiş gibiydi. Orhan Rahmi gelen savaşın maalesef kaçınılmaz olduğunu çünkü insanların savaş psikolojisine çoktan girdiği belirtiliyordu: “*İçimizde bütün nefret ve isyanları ayağa kaldıran harbin, bir gün gelip bu şekilde isteneceğine ve beklenene ihtimal verilemezdi*” cümleleriyle ifade ediyordu. Sonucunun insanlık için ne olacağını ise şöyle belirtiyordu:

*Bütün sulh teranelerinin içinde, harbin şarkıları esiyor. Yirminci asır, uğursuzlukları, buhran ve felaketleri, haksızlık ve adaletsizlikleri, sefalet ve her şeyleri ile çıkagelmıştır. Ona “Yirminci asır” değil, “uğursuzluk asrı” ismini vermek lazımdır. Tarihi tetkik edenler, bu ismi kâfi göreceklere. Yirmi beş sene içinde yıkılan şeyleri, yirmi beş asırda yerine koyamayacağız, hele yeni bir harp patlarsa...*²⁷⁵⁶

Anadolu’nun ikinci baskısının çıktığı 1 Eylül tarihinde şu başlık atıldı:

²⁷⁵¹ **Anadolu**, 17 Teşrinievvel 1936.

²⁷⁵² **Yeni Asır**, 15, 16, 17, 18, 23 Eylül 1937.

²⁷⁵³ **Yeni Asır**, 5, 9 İlkteşrin 1937.

²⁷⁵⁴ **Yeni Asır**, 11, 12, 13, 14, 15 İlkteşrin 1937.

²⁷⁵⁵ **Yeni Asır**, 16 İlkteşrin 1937.

²⁷⁵⁶ Orhan Rahmi Gökçe, “Harp”, **Anadolu**, 1 Temmuz 1939.

*Fransa ve İngiltere’de Umumi Seferberlik, İngiltere’de müthiş harp hazırlığı var. Varşova yanyor. İtalya bitaraf kalıyor. Artık bundan sonra sulhtan katiyen bahsedilemez.*²⁷⁵⁷

Sonuç olarak, Atatürk son derece başarılı bir dış politikayla hem yeni Türk devletini saygın, güvenilir bir devlet olarak kabul ettirmiş; hem de barışçı, bağımsız devleti koruyucu çizgisini sürdürmeyi ana hedef olarak benimsemiştir. İkinci Dünya Savaşı yılları bütün ülkede olduğu gibi İzmir için de çok zor geçti ama İsmet İnönü’nün usta devlet adamlığı sayesinde Türkiye bu savaş dışında kalmayı başardı.

10.2.2. İzmir’i Ziyaret Eden Yabancı Devlet Adamları

1930’lu yıllarda İzmir’i Fransız Meclis Başkanı Edouard Herriot, İran Şahı Rıza Pehlevi, İsveç Veliahtı Gustave Adolf ile General Varaşilof ve Sovyet Heyeti resmi ziyarette bulundu.

10.2.2.1. Fransız Meclis Başkanı Edouard Herriot (8 Ağustos 1933)

1933 Ağustos ayında Türkiye, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey’in davet ettiği eski Fransız Başvekili ve Başbakanı, Edouard Herriot’u misafir etti. Edouard Herriot döneminin laik ve demokrat politik kimliği ile dünyada ön plana çıkmış aynı zamanda önemli bir yazar ve bilim adamıydı. Sovyetler Birliği ve doğuyu kapsayan gezisinin ilk durağı İzmir oldu. Herriot’un gelişi İzmir halkına basın tarafından “*Büyük Türk Dostu İzmir’de*” başlığıyla duyuruldu. Pire’den hareket eden vapuru 8 Ağustos 1933 Salı günü saat 10.00’da şehre ulaştı. Kendisini, Vali Kâzım Paşa başta olmak üzere CHF İl Başkanı Hacim Muhittin Bey, belediye azasından Doktor Agâh Bey, Emniyet Müdürü Feyzi Beyler, Fransız başkonsolosu cenapları, konsoloshane erkânı, basın ve kalabalık bir halk kitlesi karşıladı. Herriot’a, mensubu olduğu radikal Sosyalist Parti’nin ileri gelenlerinden Aveyron Milletvekili Emile Borel ve eşi, İsere Senatörü Joseph Serlin, Loire Milletvekili Monieur Erard, Ain Milletvekili Tony Revillon, büyükelçilerden Marcel Ray, partinin propaganda şubesi başkanı Madame Burault ile kadınlar kolu başkanı Madame Bronchard eşlik etti.²⁷⁵⁸ Vapurdan indikten hemen sonra otomobilleriyle Bergama’ya hareket ettiler;

²⁷⁵⁷ **Anadolu**, 1 Eylül 1939.

²⁷⁵⁸ **Anadolu**, 8, 9 Ağustos 1933; **Yeni Asır**, 9 Ağustos 1933; Dirik, **a.g.e.**, s. 201.

yol üzerinde Reşadiye’de köylülerin kendilerine ikram ettikleri karpuzları yediler ve soğuk sularını içtiler. Kendilerine gösterilen misafirperverlik yol boyunca devam etti, geçtikleri birçok köyde köylülerle sohbet ederek Bergama’ya ulaştılar.²⁷⁵⁹ Bergama’yı ziyareti sonrasında akşam saatlerinde tekrar İzmir’e döndüler. Toplam dokuz saatlik bir ziyaret gerçekleştiren Herriot, seyahatinden duyduğu memnuniyeti İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü (Aras) Bey’e vapurun telsizinden teşekkür ederek bildirdi.²⁷⁶⁰

10.2.2.2. General Varşilof ve Sovyet Heyeti’nin İzmir Ziyareti (3-4 Kasım 1933)

Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamaları nedeniyle Türkiye’ye birçok ülkeden temsilci gelerek, Ankara’da düzenlenen törenlere katıldı. O dönemin uluslararası ilişkileri içinde, yurtdışından gelen heyetler arasında en itibarlısı, hiç kuşkusuz Sovyet heyetiydi. General Voroşilof başkanlığında, deniz yoluyla İstanbul’a gelen Sovyet heyeti, buradan demiryoluyla Ankara’ya geçti. Sovyet dostluk heyeti, bu kutlamalar çerçevesinde İzmir’i de ziyaret programına dâhil ettiklerinden, İzmir basını konuyla ilgili her türlü gelişmeyi haber yapıyordu. Sovyet konuklar, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’le birlikte İzmir’e 3 Kasım 1933 günü geldiler. Aynı gün yayınlanan Anadolu Gazetesi’nin manşeti: “*Doblo Pojalovat-Hoş Geldiniz*” idi.²⁷⁶¹

Heyeti karşılamak için Vali Kâzım Paşa, Müstahkem Mevki Kumandanı Vekili Mümtaz Paşa, Belediye Reisi Behçet Salih Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet İdare Heyeti Reisi Hacim Muhittin Bey, Sovyet Konsolosu ve aileleri hazır bulundu. Sovyet heyeti, Hariciye Komiser Muavini M. Karahan, Maarif Komiseri M. Bobonof, Yüksek Tedrisat Fen Komitesi Reisi M. Karazanovski ve Süvari Kuvvetleri Umum Müfettişi M. Budyeni’den oluşmaktaydı. Önce Karşıyaka’da kalabalık bir halk kitlesi tarafından hararetle karşılanan Voroşilof ve arkadaşları, halkı selamlayıp bu samimi gösteri için teşekkür ettikten sonra defne dalları, Türk ve Rus bayraklarıyla süslenmiş trenle Basmahane İstasyonu’na geldiler. Daha sonra yapılan resmi törenin arkasından istasyon önünü dolduran onbinlerce yurttaşın coşkun ve samimi gösterileri arasında Gazi Konağı’na giderek biraz dinlendiler.

²⁷⁵⁹ Anadolu, 9 Ağustos 1933.

²⁷⁶⁰ Anadolu, 10 Ağustos 1933.

²⁷⁶¹ Serçe ve diğerleri, a.g.e., s. 56; Anadolu, 3 Teşrinisani 1933.

Konakta dinlenmelerini takiben, Müstahkem Mevki Komutanlığı ve belediyezi ziyaret ettiler; Kumandanlık önünde askeri merasim yapıldı.²⁷⁶²

Sovyet Heyeti'nin kaldıkları süre içerisinde çeşitli kuruluşları ve okulları görmek istemesi üzerine, önce Bornova Ziraat Mektebi'ne gidildi. Buradaki örnek bahçeler gezildi, okul müdürü Hilmi Bey okul hakkında bilgi verdi. Daha sonra Buca koşu sahasına gidildi ardından da şehir gazinosunda bir ziyafet verildi. Ziyafetten sonra Alsancak Stadyumu'na gelerek Altınordu-Göztepe ve Altay-KSK'nın maçını izlediler. Maç sonrasında ise Kız Muallim Mektebi ile çocuk yuvası gezildi. Akşam olduğunda halkevine giden misafirler, akşam da vali konağındaki baloya katıldılar.²⁷⁶³ Diğer gün, Bergama ziyaret edildi, Aliağa köyündeki köylülerle sohbet edilerek, ev ziyaretleri yapıldı. İzmir'e geldikten sonra iplik fabrikasını gezdiler ve gece olduğu için Ticaret Odası'nca verilen ziyafete katıldılar.²⁷⁶⁴ Burada kendilerine İzmir ziyaretleri sırasında çekilmiş fotoğraflardan oluşan iki albüm hediye edildi. İki günlük ziyaretlerini dolu dolu geçiren heyet, 21.30 vapuruyla İzmir'den ayrılarak Rusya'ya doğru yola çıkmıştı. Kalabalık bir halk kitlesi tarafından uğurlanmıştı.²⁷⁶⁵ Yaşanan bu dostluk süreci belediye meclis üyelerinden Cevdet Akömer'in Varoşilov ve heyetini fahri hemşeri olarak kabul edilmesini istediği takririn kabul edilmesiyle daha sıkı bir hale geldi.²⁷⁶⁶

10.2.2.3. İran Şahı Pehlevi'nin Ziyareti (22-24 Haziran 1934)

1934 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi, Gazi'nin konuğu olarak Türkiye'ye geldi. Pehlevi'nin bir süre kaldığı Türkiye'de ziyaret ettiği yerler arasında İzmir de vardı. Başbakan İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İran Dışişleri Bakanı Bekir Han Kâzımı ve diğer yetkililerle birlikte İzmir'de kalabalık bir ziyaret gerçekleştirdi. Basın bu olayı *İzmirliler bayram yapıyorlar. En büyüğümüz Gazi Haz. İle Kardeş İran'ın büyük reisi büyük misafirimiz Şehinşah Hz. dün onbinlerce halkın alkışları ve (yaşa, varol) sesleri arasında İzmir'i teşrif buyurdular*,²⁷⁶⁷ şeklinde

²⁷⁶² Dirik, a.g.e., s.s. 204-205; **Anadolu**, 5 Kasım 1933.

²⁷⁶³ **Anadolu**, 5 Teşrinisani 1933.

²⁷⁶⁴ **Anadolu**, 5 Teşrinisani 1933.

²⁷⁶⁵ **Anadolu**, 5 Teşrinisani 1933; Dirik, a.g.e., ss. 207-208.

²⁷⁶⁶ Belediye Umumi Meclis Zabıtname Defteri, 8.11.1933 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 72, 76.

²⁷⁶⁷ **Anadolu**, 23 Haziran 1934.

duyurdu. Heyet önce Bornova Ziraat Enstitüsü, Karşıyaka Kız Muallim Mektebi, halkevi, Milli Kütüphane ve Karşıyaka Kız Muallim Mektebi'ni ziyaret etti.²⁷⁶⁸

İki devlet başkanı 23 Haziran sabahını istirahat ederek geçirdi daha sonra, Gaziemir civarında bir kolorduyu ziyaret ederek askeri manevraları izlediler ve Karşıyaka'ya geçtiler. Ardından Şah, Zübeyde Hanım'ın kabrini ziyaret ederek çelenk koydu. Aynı günün akşamı, şehir gazinosunda bir eğlence düzenlendi, Vali Kâzım Paşa ve eşinin yaptığı açılış konuşması ve dansıyla akşam yemeği yendi; yemekten sonra bu kez ressam Kadri Bey'in eşi Bedia Hanım'la zeybek oynaması büyük beğeni topladı. Gecenin sonunda, 24 Haziran sabahı saat 02.20'de Gazi ve beraberindeki kişiler Şah'la birlikte İzmir'den ayrılarak Balıkesir'e hareket ettiler.²⁷⁶⁹

10.2.2.4. İsveç Veliahtı Gustave Adolf'un Ziyareti (12-16 Ekim 1934)

Ekim 1934'te İsveç Veliahtı Prens Gustave Adolf, eşi Prenses Louise, kızı Prenses İngrid ve maiyeti, çıktıkları uzun bir Ortadoğu gezisinde, Gazi Mustafa Kemal'in konduğu olarak memleketimizi ziyaret etti; 12-16 Ekim tarihleri arasında da İzmir'e uğramıştır²⁷⁷⁰. Vali Kâzım Paşa ve Belediye Başkanı Behçet Salih Bey beraberindeki resmi erkânla birlikte hususi bir motorla vapura giderek heyeti karşıladılar. Daha sonra halkın şiddetli alkışları ve yoğun ilgisi arasında Gazi Konağı'na geldiler. Vali Kâzım Paşa ile beraber konağın balkonuna çıkarak halkı selamladılar. Heyet biraz dinlendikten sonra otomobille Kadife Kale İzmir Asarı Atika Müzesi ile İzmir hafriyatını ve Milli Kütüphane'yi ziyaret ettiler. Ayrıca Gazi Mektebi ve Kız Lisesi ziyaret edildi, incir imalathanelerine gidildi ve akşamüzeri de yaya olarak veliaht hazretleri ile prensesler konaktan beraberce Gazi Heykeli'ne kadar bir yürüyüş yaptılar.²⁷⁷¹ İlerleyen saatlerde, İsveç Konsolosluğu'nun düzenlediği çay ziyafetine katıldılar; geceyi de özel yatlarında geçirdi.²⁷⁷²

13 Ekim Cumartesi günü Alsancak Gazi İlkokulu ve Kız Lisesi ziyaret edildi. Prens Adolf, bu sırada İsveç usulü jimnastik dersi yapmakta olan öğrencilerin hareketlerini büyük bir merakla izledi sonra mektebin kütüphane ve laboratuvarlarını

²⁷⁶⁸ **Anadolu**, 23 Haziran 1934; Gökova, **a.g.e.**, s. 264; Gürel, **a.g.e.**, s. 303.

²⁷⁶⁹ **Yeni Asır**, 24 Haziran 1934; Dirik, **a.g.e.**, s.s. 209-210; Serçe ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 50; Önder, **a.g.e.**, s. 256.

²⁷⁷⁰ **Yeni Asır**, 12 Teşrinievvel 1934.

²⁷⁷¹ **Yeni Asır**, 14 Teşrinievvel 1934; **Anadolu**, 14 Teşrinievvel 1930.

²⁷⁷² **Yeni Asır**, 14 Teşrinievvel 1934; **Anadolu**, 14 Teşrinievvel 1934; Dirik, **a.g.e.**, s. 213.

gezdi. İngilizce dersi yapılmakta olan bir sınıfa girerek öğretmen ve öğrenci arasındaki İsveç üzerine olan İngilizce söyleşiyi dinledi ve öğrenciyle resim çekti.²⁷⁷³ Okuldan ayrıldıktan sonra aynı gün otomatik telefon şirketi, Şerif Remzi Bey'in incir imalathanesi ile Amerikan Tabako Şirketi'nin Gazi Bulvarı'ndaki İzmir şubesini ziyareti sonunda konuklar geceyi Gazi Konağı'nda geçirdiler.²⁷⁷⁴ 14 Ekim günü planlanan Bergama gezisine Prens Gustave Adolf, hafif rahatsızlığı nedeniyle katılamadı ancak eşi Prenses Louise ve kızı Prenses İngrid programlarına devam ettiler. Akşam da prens onuruna Vali Kâzım Paşa ile Belediye Başkanı Behçet Salih Bey tarafından bir akşam yemeği verildi. 16 Ekim günü Vali Kâzım Paşa ve Behçet Salih Bey'i kabul eden veliahta şehrin yeni mekân ve parklarını gösteren bir albüm ile Bergama ve İzmir'de çekilen fotoğraflarını içeren bir albüm takdim edildi. Prens ve maiyeti akşamüzeri şehirden kalabalık bir halk kitlesinin uğurlamasıyla ayrıldı.²⁷⁷⁵

---

²⁷⁷³ **Yeni Asır**, 14 Teşrinievvel 1934; **Anadolu**, 14 Teşrinievvel 1934; Dirik, **a.g.e.**, s. 213.

²⁷⁷⁴ **Yeni Asır**, 14 Teşrinievvel 1934; **Anadolu**, 14 Teşrinievvel 1934; Dirik, **a.g.e.**, s.s. 213-214.

²⁷⁷⁵ **Yeni Asır**, 17 Teşrinievvel 1934; **Anadolu**, 16, 17 Teşrinievvel 1934; Dirik, **a.g.e.**, s.s. 214-215.

SONUÇ

9 Eylül 1922 tarihinde Yunan işgalinden kurtulan İzmir, yaşadığı büyük yangında adeta kül yığınınına döndü. Büyük yangın kenti harabeye çevirip ekonomisini felç ederken yüzyıllardan beri devam eden kozmopolit yaşantısına da son verdi. İzmir kent nüfusu 1922 yangını ve sonrasında yaşanan mübadele sonucu azalmış, yapısı değişmişti. Daha önce var olan kozmopolit yapının yerini çoğunluğunu Müslüman Türk nüfus aldı. Yapılan anlaşmalar gereği, gidenler ve gelenlerle uzunca bir süre sancıları devam edecek yeni bir dönem başladı. Kent 1950'lere kadar nüfus artışı bakımından Türkiye ortalamasının altında kalırken bu yıllarda Türkiye ortalamasının üzerine çıktı ve günümüze kadar nüfus artışı iç göçle artarak günümüze kadar geldi. İzmir yaşam koşulları iş olanakları gibi sebeplerle hala iç bölgelerden nüfus almaya devam etmektedir.

Cumhuriyet rejiminin hedeflediği modern, laik ve batılı kentler (dolayısıyla da kentliler) yaratmak devrim sürecinin yegâne hedefiydi. Dolayısıyla İzmir açısından bu süreç çok büyük anlamlar içermekteydi. Sömürünün gündelik yaşamın her alanına yayıldığı kentte, alt yapı hizmetlerinden, sağlık ve eğitime sosyal hayattan ekonomiye kadar gündelik yaşamın her alanı yeniden dizayn edilmesi gerekiyordu. Böylece cumhuriyet rejiminin en önemli simgesel kentlerinden biri olan İzmir, ülkede yaşanan devrimsel sürece paralel olarak köklü değişimlerin kapısını araladı. Ama ne var ki 1929 Dünya Ekonomik Buhranı her şeyi altüst etti. Ekonomik buhran bu süreci sekteye uğratan başta ekonomi olmak üzere gündelik hayatın her alanını adeta felç eden gelişmeleri beraberinde getirdi. İzmir'in ekonomik yapısı içinde ticaret en temel sektör olarak öne çıkmaktaydı. Türkiye genelinde olduğu gibi incelenen dönemde ticaretin esasını tarım sektörü oluşturmaktaydı. Savaşın yıkıcı etkisinden sonra kendini toparlamaya çalışan İzmir 1929 Ekonomik Bunalımı'yla büyük bir darbe yedi. Tarım ürünlerinin, limandaki ihracat ve ithalat miktarının azalması, yaygın işsizlik, ücretlerin düşmesi ve banka iflasları krizin belli başlı etkileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin gündelik yaşamında hayatı pahalılaştıran bir diğer etken de kentsel hizmetleri gören özel şirketlerdi. Bu şirketlerin kamu hizmetlerini pahalı satması, kentsel yaşamdaki pahalılığı artırdı. Bu dönem aynı zamanda başta emlak olmak üzere birçok alanda spekülasyonların hayli

yoğun yaşandığı ve bu panik ortamında spekülörlerin ciddi kazançlar elde ettiği yıllardı.

Bu kriz ortamında bir taraftan krizin yıkıcı etkisinden kurtulmaya diğer taraftan rejimin öngördüğü devrimleri hayata geçirmeye çalışan İzmir, cumhuriyetin modern çağdaş kenti olarak yeniden doğmak için birçok sorunla baş etmesi gerekiyordu. Bu yüzden öncelikli yapılması gereken kararlı bir yönetimin başa geçmesi olmuştur. Behçet Uz'un belediye başkanı olması ve Kazım Dirik'in valiliği kentin uzun süredir aradığı yönetsel uzlaşmayı sağlamıştır. 1929 yılında çıkarılan yeni Vilayet İdare Kanunu kentin sınırlarını yeniden çizirken, 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu belediyecilik anlayışını köklü değişikliğe uğratmıştır. İzmir'de kamusal hizmetleri gören şirketlerin tarifelerinin pahalılığı, belirli bölgelerde hizmet vermek istemesi ve tesisatlarını yenilememeleri başlıca sorunlar olarak gözlenmiştir. İzmir Belediyesi sosyal belediyecilik anlayışı gereğince kamusal hizmetleri yabancı şirketlerin tekellerinden kurtarmıştır. Nitekim Göztepe Tramvayları, Kordon Tramvayları ve Liman İşletmesi, Su, Havagazı ve Elektrik şirketleri gibi geçmiş dönemin sömürge araçları millileştirme politikaları çerçevesinde satın alınmıştır. Bu durumun bir önemi belediyenin kaynak kullanımında daha rahat hareket etmesini sağlaması olmuştur. Diğer önemi de gelirlerindeki artış ile kamusal alana daha fazla hizmet götürebilmesi olarak değerlendirilebilir. Kentte ekonomi ve hizmet sektörünün el değiştirmesiyle birlikte hem daha ucuz hem de kaliteli hizmet verilmeye başlanmıştır. Tabi bu çabalar kentteki bütün sorunların çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Örneğin kanalizasyon sorunu ile ilgili olarak belediye bütçesinde en büyük kalemlerden birini oluşturmaya rağmen çözülemeyerek, 1950'li yıllara aktarıldı. Bu yıllarda başlayan iç göç ve gecekondu olgusuyla da daha da içinden çıkılmaz bir hal aldı. O dönemde ekonomik yetersizliklerin getirdiği kısıtlı çalışmalar daha sonra yeniden sermaye ekseninde yürümeye başlamasıyla İzmir'in yağmurlu havalarda bilindik taşkınlıkları ve sel manzaraları eksik olmamaktadır.

Kentin elektrik ve havagazı gibi modern enerjilerden yararlanması 1930'lu yıllarda yaygınlık kazanmaya başladı. Havagazı daha çok evlerde ısınma ve yemek pişirmede kullanılıyorken, elektrik aydınlatma için kullanıldı. Havagazı şirketinin satın alınması tarifelerde indirimi ve evlerde daha yaygın biçimde kullanılmasını

beraberinde getirdi. Havagazı 1950'lerden sonra azalan bir oranla kullanılmaya başladı elektrik ise günümüzde doğalgazla birlikte kullanılan iki enerjiden biridir.

Kentte 1930'lu yılların başında en çok kullanılan toplu ulaşım araçları tramvay ve vapurdu. Tramvay ve vapur işletmeciliği yabancı şirketlerin elinde olduğundan hem belediye hem de kentli için büyük sorunlara neden oluyordu. Göztepe tramvaylarının elektriklenmesi buradaki ulaşımı hızlandırırken Kordon tramvayları 1935 yılına kadar atlı olarak devam etti. Karşıyaka tramvayları da 1939 yılında söküldü. Bu dönemde toplu taşımacılıkta otobüs, otomobil ve kamyonlar yeni bir teknoloji olarak yerini aldı. İzmir'in şehir içi ulaşımı belediyenin bu sektörde yerini almasıyla önemli ölçüde rahatladı. Belediyenin işletmeci olarak yerini aldığı bu ulaşım sektörü bir süre sonra ciddi bir gelir kaynağına dönüştü. Otobüs İkinci Dünya Savaşı yıllarında malzeme sıkıntısının getirdiği gerilemeyle birlikte toplu taşımada payı azalmışsa da 1950'lerden günümüze kentin şehir içi ulaşımında metroyla birlikte en önemli ulaşım aracı olmaya devam etmektedir. Yine Konak Meydanı 1930'lardan günümüze ulaşım hizmet eden bir geçiş alanıdır. 1930'lardan bu yana toplu taşımanın bütün gayretlere rağmen yetersiz olması kentliyi daha çok kendi vasıtalarıyla ulaşım sağlamalarına sebep olmakta bu da mevcut bulvar ve yolların bu yoğunluktaki araç hacmini kaldıramamasını beraberinde getirmektedir. İzmir Belediyesi'nin 2017'de uygulamaya koyduğu tramvay ise hem toplu taşımayı rahatlatması hem de kent kültürüne bir katkı olarak çok önemlidir.

Bu dönemin günümüze yansıyan bir başka gelişmesi demiryolu ulaşımının artmasıdır. Özellikle millileşme politikaları ile birlikte demiryollarının satın alınması kentliye ucuz ulaşım olanağı sağlamıştır. Ulaşımın kolaylaşması "*merkez-şehir-banliyö*" alanlarını yarattığı görülmektedir. Böylece düzenli işleyen trenler sayesinde Bornova, Buca, Şirinyer, Seydiköy ve Karşıyaka zamanla sayfiye-yazlık olmaktan çıkarak günlük gidilip geline yerleşim birimlerine (banliyölere) dönüştü. İncelenen dönemde körfez vapurlarının işleyişiyle ilgili çeşitli sorunlar yaşansa da vapurlar kentin en önemli ulaşım araçlarından biri olmaya devam etti. Bu yıllar körfez vapurlarının hem otobüslerle hem de tramvaylarla rekabet ettiği ve son derece zor duruma düştükleri yıllar oldu.

Belediyenin çağdaş bir kent yaratma noktasında 1930'lu yıllarda başlattığı alt yapı, temizlik, ulaşım ve enerji kaynaklarının ucuz ve yaygın tüketilmesine yönelik

yaptığı çalışmalar ekonomik yoksunluklara rağmen önemli bir aşama kaydetmiştir. Belediye tarafından başlatılan imar hamlesi Türk unsurunun ağır bastığı eserlerin ortaya çıkmasına, geniş bulvarlar ile yolların yapılmasına ön ayak olmuştur. Nitekim kentin ana aksında yer alan cadde ve bulvarlar modern kentin tohumlarını ekmiştir. 1930'lu yıllarda kentin mekânsal yoğunluğu İzmir Limanı ile Karataş arasında olup merkez olma durumunu korumuştur. Bugün Çiğili'den Urla'ya uzanan bu aks nüfus artışı ile oldukça genişlemiştir. Konut konusunda başarısız bir dönemdir. Buhranın etkisiyle hızla yükselen kira ve konut fiyatları kentliyi çaresiz bırakmış baraka denilen yapılar hızla yaygınlaşmıştır. İlerleyen dönemde sahil boyundaki bahçeli evlerin yıkılarak yerine apartmanlaşmanın teşvik edilmesi belki de İzmir'e yapılmış en büyük kötülüktür. İzmir'in konut sorunu 1950'lerde içgöçle birlikte daha içinden çıkılmaz bir boyut kazanmıştır. Gecekondu olgusunun son derece yüksek olması ve kentin her yanına yayılan bu manzara bahsedilen olgunun en büyük delilidir. Nitekim 1990'lı yıllarda yapılan toplu konutlarla orta ve alt gelir grubundan insanlar ev sahibi olabildiler. Günümüzde daha çok lüks konut inşaatı teşvik edilmektedir. İncelediğimiz dönemde konut ve mimari ile söylenecek bir başka şey bu dönemin akımı doğrultusunda yapılan binalardır. Milli Kütüphane, Gazi İlkokulu, Borsa Binası ve Büyük Kardiçali Hanı bunlardan birkaçıdır. Zaten geçirdiği yangınla adeta hafızasını kaybeden kent, daha sonra Müslüman Türk kimliğini bu yapılarla bulmaya çalışmıştır. İlerleyen dönemde ise bu yapıların büyük bir kısmı ya bakımsızlıktan çökme noktasına gelmiş ya da büyük devasa binaların gölgesinde küçüldükçe küçülmüştür. Bugünün kent belleğinde önemli bir yeri olan bu binaların koruma altına alınarak gerekli restorasyondan geçirilmeleri son derece önemlidir.

Çağdaş bir kent olma yolunda atılan en önemli adımlardan biri olan sağlık, hem devletin desteklediği önleyici tedbirlerle hem de belediye ve valiliğin çeşitli kurumlarla yürüttüğü çalışmalarla önemli mesafeler kat edildiği görülmüştür. Örneğin, sağlıklı içme suyunun kentliye ulaştırılması, kentin cadde ve sokaklarının temizlenmesi, mezarlıkların kaldırılarak yerine park, Pazar yeri ve oyun alanları yapıldığı; gürültünün önlenmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Bu anlamda geleceğin sağlıklı İzmir'inin temelleri bu yıllarda atılmıştır. Yine krizin bütün olumsuz etkilerine rağmen eğitimin toplumu dönüştürmedeki rolü hesaba katılarak okullaşmaya önem verildiği görülmüştür. Kentin ihtiyaçları karşılanamamış olsa da bu konuda büyük gayretler gösterilmiştir. Dönemle ilgili dikkat çeken diğer bir husus

1929 Ekonomik Bunalımının kültür hayatına olan etkisidir. Ekonomik krizle birlikte kentte yaşayan insanların gelir düzeyinde gözle görülür bir düşme yaşanınca zaten az olan eğlence hayatını büsbütün sönükleştirmiştir. Böylesi bir ortamda halk daha ucuz bir eğlence yolu olarak sinemalara yöneldiği anlaşılmaktadır. Televizyonun olmadığı bir dönemde sinema aynı zamanda halkın dünya ve Türkiye’de meydana gelen çeşitli olayları görsel olarak izledikleri mekânlar olmuştur. Cumhuriyet’in İzmir’in kent tarihine görsel olarak kazandırdığı en önemli yapıtlar kuşkusuz İzmir’i konu alan çeşitli filmlerin çekilmesiydi. İzmir’in gündelik yaşamında çok önemli bir yere sahip olan tiyatro, her ne kadar kentin kendi temsil heyetleriyle karşılanmaya çalışıldıysa da bu heyetler uzun soluklu olamaması ve benzer oyunların defalarca sergilenmesi izleyiciyi yeterince tatmin edemediği görülmektedir. Bu durum 1957’de İzmir Devlet Tiyatrosu kuruluncaya kadar devam etmiştir.

İncelenen dönemde spor faaliyetleri daha çok futbol, atletizm, güreş ve yüzme dallarında yapılmaktadır. Kentin en büyük spor alanı Alsancak Stadi’ydı. Bu tesis birçok spor organizasyonunda kullanıldığından hem yetersiz hem de uygun koşullarda değildi. Stadın yenilenmesi gerektiği sık sık dile getirilmekteydi. Karşıyaka, Göztepe, Altınordu, İzmirspor ve Altay dönemin en popüler kulüpleriydi. 1937 yılında Vali Fazlı Güleç’in güç birliği adı altında birleştirdiği bu kulüpler istenilen başarıyı getirmeyince tekrar dağıldılar. Ankara ve İstanbul takımlarının yanında başarılı olan İzmir futbolunun yıldızlarını kaybetmesi de bu dönemde başladı. Fenerbahçe ve Galatasaray, sporcuları kendi renklerine çekebilmek için çok çaba sarf etmişler bunu da ilerleyen yıllarda başarmışlardı. Böylece İstanbul futbolu İzmir sporcularıyla beslenmeye başladı. İzmir futbolu uzun yıllar seyircisini tatmin edemedi. Yalnız uzun yıllardan sonra Türkiye futbolunun süper ligine çıkan Göztepe oldu. Bu da kentliyi sevince boğan bir gelişme olarak büyük ilgi gördü.

İzmir’in toplumsal yaşamında kozmopolit yapının sona ermesiyle kültürel anlamda bir fakirleşmenin yaşandığı da gerçektir. Rum ve Ermenilerin gitmesiyle tek kalan grup Yahudiler olmuştu. Yahudilerin bu dönemi sıkıntı ile yaşadığı anlaşılmaktadır.

1930’lu yıllarda aileler genellikle birlikte, kalabalık evlerde yaşıyorlardı. Yavaş yavaş yeni konut biçimlerinin ortaya çıkması ve ekonomik dengelerin değişmesiyle geniş ailelerin yerini çekirdek aileler almaya başladı. Türkiye genelinde

kadınların çalışma hayatında çok az bir oranla yer aldığı bu yıllarda İzmir’de çalışan kadınlar daha çok üzüm incir işletmelerinde çalışmaktaydı. Eğitimli kadınların artmasıyla değişik mesleklerde kadınlara rastlanmaktadır. Örneğin Türkiye’nin ilk ortodontisti Ayşe Mayda bunun en güzel örneğidir.

1930’larda dünya modasında yaşanan değişim İzmir’e de yansdı. Temelde tüketimin azalması ve giysilerin farklı şekillere dönüştürülerek uzun süreli kullanılmasının esas alındığı görülmektedir. Ayrıca Sümerbank’ın kuruluşu ve yerli kumaş üretiminin artmasıyla birlikte kadınlar bu kumaşları kullanmaya özendirildi. Şık giyinmeyi seven İzmirli kadınlar günün modasını gazeteler ve moda evleri aracılığıyla takip etti. İthalatın kısıtlandığı bu dönemde kızların eğitime yönelik açılan enstitüler kadınların giyim kuşam konusunda dünya modasını takip etmelerini sağladı.

İzmirlilerin gündelik hayatında dinlendikleri, eğlendikleri ve güzel vakit geçirdikleri yerlerin başında plajlar, kırılık alanlar ve Kültürpark gelmekteydi. Kültürpark yalnız İzmir’in değil, bütün Ege’nin eğlence hayatını canlandırmaktaydı. Kültürpark özellikle fuar döneminde lunaparkı, hayvanat bahçesi, suni gölü, müzeleri ve gazinolarıyla bu yılların çok önemli bir çekim merkezi oldu.

1930’lu yıllarda iç ve dış siyaset çeşitli çalkantılı evrelerden geçti. Ekonomik krizin etkisiyle CHF’ye duyulan tepki iç siyasette Serbest Fırka’nın ortaya çıkması ile sonuçlandı. Partinin özellikle İzmir’de büyük destek görmesi ve ortaya çıkan olaylar İzmir’in muhalif kimliğinin oluşmasında önemli bir dönemeç olarak görülmektedir. Muhalif kimliğini DP’yi destekleyerek devam ettiren kent ilerleyen dönemlerde sağ liberal partileri desteklediye de günümüzde yine sosyal demokrat parti çizgisindeki CHP’yi belediye ve genel seçimlerde desteklemektedir. Diğer yandan yaşanan Menemen Olayı ekonomik krizin ve dinin siyasallaşmasının boyutlarını göstermesi bakımından çok önemliydi. Türkiye bu olayla birlikte tekrar Takrir-i Sükûn Kanunu uygulamalarıyla karşı karşıya kaldı. Her ne kadar bir süre sonra kaldırılmış ve belirli bir bölgeyi kapsamış olsa da ülkede yaratılan siyasal ortamda toplumsal muhalefet sustu. Böylece daha önce var olan sorunlara ek olarak 1929 Bunalımı ve savaş yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılar geniş kitleleri hızla CHF’den uzaklaştırdı ve 1950 yılında DP iktidarının kurulmasıyla sonuçlandı.

1929 Ekonomik Buhranıyla birlikte II. Dünya Savaşı'na giden süreç kentin gündelik hayatında bir başka kırılma noktası olmuştur. Yapılan tatbikatlar, basının gündemi askerlik eğitiminin başlaması hatta kızların askerlik yapma tartışmaları hep yaklaşan savaşa karşı kentin kendini koruma refleksi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün çabalara rağmen önlenemeyen İkinci Dünya Savaşı yılları bütün ülkede olduğu gibi İzmir'de de çok zor şartlarda geçmiştir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi.

II. Resmi Belgeler

İzmir Belediyesi 1936 Çalışma Raporu, Bilgi Basımevi, İzmir.

İzmir Belediyesi 1937 Çalışma Raporu, Ticaret Basımevi, İzmir.

İzmir Belediyesi 1939 Çalışma Raporu, Ticaret Basımevi, İzmir, 1939.

İzmir Belediyesi 1941 Çalışma Raporu, İzmir, 1941.

İzmir Belediyesi 1938 İmar Programı ve Mali Projesi, Bilgi Basımevi, İzmir.

İzmir Şehri İmar Raporu (1939), İzmir Belediyesi, 1939.

İzmir Vilayeti Umumi Meclisinin 1932 Senesi Bütçesine Ait Müzakerat Zabıtnamesi, İzmir, 1932.

T. C. Maarif Vekâleti, Millet Mektepleri Talimatnamesi, Ankara, 1929.

Şehir Meclisi Belediye Umumi Meclisi Zabıtname Defteri, 15.11.1932 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 292-297.

Şehir Meclisi Belediye Umumi Meclisi Zabıtname Defteri, 5.11.1933 tarihli toplantı tutanakları, s. 50

Şehir Meclisi Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 28.4.1937 tarihli toplantı tutanakları, s. 149.

İzmir Belediyesi Şehir Meclisinin İkinci Devre İctimaiyesi İkinci Nisan İctimatının Üçüncü İntikadı Zabıtnamesi 4.4.1931, s.s. 90-91.

İzmir Belediyesi Şehir Meclisinin 1. İntihap Devresi Dördüncü Yıl Teşrinisani içtimai Birinci intikadı zabıtnamesi 1.11.1933 tarihli toplantı tutanakları, 1933 senesi riyaset iş raporu, s. 20

İzmir Şehir Meclisi Zabıtname Defteri, 14.2.1936 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 2-3.

İzmir Belediyesi Şehir Meclis'inin 1937 yılı Şubat içtima devresinin 4. toplantısına ait zabıt hülasası 15.02.1937, s.s. 162-164.

İzmir Belediyesi Şehir Meclisi'nin 1937 yılı Şubat içtima devresinin 4. toplantısına ait zabıt hülasası 11.2.1937, s.s. 104-107

Şehir Meclisi Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri, 9.4.1936 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 22-23, 31.

Şehir Meclisi Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri, 1.11.1935 tarihli toplantı tutanakları, s. 37.

Şehir Meclisi Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri, 4.11.1930 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 19-23.

Şehir Meclisi Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri, 5.11.1930 tarihli 3. celsesi zabıtnamesi, s.s. 37-44.

Şehir Meclisi Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri, 8.11.1933 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 72,76.

III. İstatistikler, Yıllıklar

T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı (1930-1931), IV. Cilt, Hüsnütabiyat Matbaası, İstanbul, 1931.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara, 1937.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Genel Nüfus Sayımı, Cilt: 29/75, (1936).

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, İstanbul, 1961, s. 35.

İzmir Vilayet Salnamesi 1927-1928, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929.

İzmir Vilayeti 1929-1930 İstatistik Yıllığı, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930.

İzmir Vilayeti İstatistik Yıllığı 1930-1931, Marifet Matbaası, İzmir, 1931.

İzmir Vilayeti 1931-1932 Senesi İstatistik Yıllığı, Bilgi Matbaası, İzmir, 1933.

İzmir Vilayeti 1935-1936 İstatistik Yıllığı, Dereli Basımevi, İzmir, 1937.

İzmir Vilayeti, 1937-1938 İstatistik Yıllığı, Dereli Basımevi, İzmir, 1939.

İzmir, 1967 İl Yıllığı.

Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, Nefaset Basımı, İzmir, 1938.

İzmir Şehir Rehberi 1941, Haz.: Suad Yurdkoru, Meşher Matbaası, İzmir, 1941.

İzmir Rehberi 1934, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1934.

İzmir Panoraması 1934, İzmir Asarı Atika Muhipleri Cemiyeti, Nefaset Matbaası, İzmir, 1934.

İzmir Müzesi Rehberi, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1932,

İzmir Mimarlık Rehberi, Mimarlar Odası İzmir Şubesi, İstanbul, 2005.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, **İzmir Ticaret ve Sanayi Odasına Mukayyet Mali, Ticari ve Sınai Müessese ve Ticarethaneler**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930.

İCTTAŞ Telefon Kılavuzu 1937, Bilgi Matbaası, İzmir, 1937.

IV. Gazete ve Dergiler

Ahenk

Anadolu

Cumhuriyet

Hizmet

Milliyet

Yeni Asır

Belediyeler Dergisi

Bugünü Anlamak İçin Tarih

Fikirler

Fuar'da İzmir Ticaret Odası

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası

V. Ansiklopediler

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., İstanbul.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), YKY, İstanbul, 2005.

İzmir Kent Ansiklopedisi, Tarih, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, İletişim Yayınları, 1985.

Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1982-83.

VI. Kitaplar

AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

AKÇAMLI, Adil, **Bir zamanlar Bayraklı**, Bayraklı Matbaacılık, İzmir, 1997.

AKIN, Yiğit, **Yavuz ve Gürbüz Evlatlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

AKSOY, Yaşar, **Smyrna İzmir Efsaneden Gerçeğe**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002.

____, **Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

- ____, **Kalpakkı Kalkınma**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1998.
- ____, **Karşıyaka**, TERBAY A.Ş. Yay., İzmir, 1999.
- ____, **Ege Kùltürü**, İnkılap Yay., İstanbul, 1999.
- AKSUNGUR, Rauf Lütfü, **Basında 70 Yıl**, Bakış Gazetecilik Matbaacılık, İzmir, 2000.
- AKŞİN, Sina, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kırılancık Yayınları, Ankara, 2004.
- AKYAY, Necmettin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, Ankara, 1982.
- AKYOL, Yaşar, **İzmir Halkevi (1932-1951)**, İBB Kùltür Yayınları, İzmir, 2008.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Kùltür Koleji Yayınları, İstanbul, 1994.
- ALTUNYA, Niyazi, **Milli Eğitimde Mustafa Necati Dönemi**, Başarı Yay., İstanbul, 2009.
- ARI, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- ____, **İzmir'den Bakışla Türkiye'de Kabotaj**, İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2009.
- ARICAN, Hasan, **Bornova Tarihinden Yapraklar**, Tepekule Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2009.
- ARIĞ, Ayten Sezer, **Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.
- ARIKAN, Zeki, **İzmir Basınından Seçmeler**, C.II, I. Kitap, İBB Kùltür Yayını, İzmir, 2003.
- ____, **İzmir Basın Tarihi**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (I-III)**, Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, Ankara, 1997
- ATAY, Çınar, **Tarih İçinde İzmir**, Yaşar Eğitim ve Kùltür Vakfı Yayını, İzmir, 1978.
- ____, **İzmir'in İzmir'i**, ESİAD Yayını, İzmir, 1993.
- ATİLLA, Nedim, **İzmir Posta Tarihi (1841-2001)**, İBB Kùltür Yayınları, İzmir, 2001.
- ____, **İzmir Demiryolları**, İBB Kùltür Yayınları, İzmir, 2002.
- AVCI, Cemal, **İzmir Suikastı**, IQ Kùltür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- AYBARS, Ergun, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

- BARAN, Tülay Alim, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.
- BARBAROS, Funda, **İzmir'de Sanayileşme**, EBSO Yay., İzmir, 1995.
- BASKIN, Fazıl, **Eski ve Yeni Devirlerde İzmir Belediyesi**, Marifet Matbaası, İzmir, 1941.
- BAŞGÖZ, İlhan, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1995.
- BAYKARA, Tuncer, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.
- BERBER, Engin, Erkan Serçe, **Karşıyaka Tarihi**, Karşıyaka Belediyesi Yayınları, İzmir, 2011.
- _____, Engin, **İzmir 1920**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.
- _____, **Karşıyaka Belediyesi Tarihi**, Dev Yayıncılık, İzmir, 2005.
- _____, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul, 2004.
- BEYAZIT, Taner, **İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi**, İzmir, 1992.
- BEYRU, Rauf, **19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- BİLGET, Adnan, **Son Yüzyılda İzmir (1849-1949)**, Meşher Basımevi, İzmir, 1949.
- BORA, Siren, **İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1995.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi, (1908-2002)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- BULUÇ, Macit, **İzmir Yelken Sporunda 80 Yıl (1930-2010)**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi, İzmir, 2011.
- Cama Yazılan Tarih**, Yay. Haz.: Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası Cam Negatif Koleksiyonu, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları: 4, İzmir, 2007.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.
- ÇAVDAR, Kâzım, **İzmir**, Bilgehan Matbaası, 1986.
- ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İmge Yayınları, Ankara, 2003.
- ÇOLAK, Filiz, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013.

- DAĞTAŞ, Lütfü, **İzmir Gazinoları 1800'lerden 1970'lere**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2004.
- DİKÇAM, Umut Uğur, **İzmir'de 9 Eylül Kutlamaları**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2012.
- DİRİK, K. Doğan, **Atatürk'ün İzinde Vali Paşa Kazım Dirik**, Gürer Yayınları, İstanbul, 2008.
- DOĞANOĞLU, M. Zeki, **Mıntıkamızın Kitabı**, C. I, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930.
- DURGUN, Bülent, **Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Ekonomi (1923-1938)**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2012.
- DURSUN, Kâmil, **İzmir Hatıraları**, Akademi Kitabevi, Yay. Haz.: Ünal Şenel, İzmir, 1994.
- EGE, Şahabettin, **Eski İzmir'den Anılar**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- ERGİN, Osman, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936.
- ERGİR, Ertuğrul Erol, **Unutamadığım Karşıyakam ve İzmirim**, Tükelmat AŞ, İzmir, 1999.
- FEVZİOĞLU, Elvan, **Büyük Bir Halk Okulu İzmir Fuarı**, İzmir Fuarçılık Hizmetleri Kültür ve Sanat İşleri Tic. A.Ş. (İZFAŞ), İzmir, 2006.
- FİLMER, Cemil, **Hatıralar**, Emek Matbaacılık, İstanbul, 1984.
- GEDİKLER, Hülya Gölgesiz, **1950'li Yıllarda İzmir**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2012.
- GEORGELIN, Herve, **Smyrna'nın Sonu**, Birzamanlar Yay., İstanbul, 2008.
- GÖKSU, Emel, **1929 Dünya Ekonomik Buhran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2003.
- GÖKDEMİR, Oktay, **Ihlamur ve Fesleğen Kokulu Buca**, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÖKOVALI, Şadan, Kaya Çelikkat, Orhan İlhan, **Atatürk ve İzmir**, İzmir Gazeteciler Cemiyeti, İzmir, 1981.
- GÖZCÜ, Alev, **1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- GÜNEŞ, Günver, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Sporların İzmir'e Girişi**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2012.
- GÜREL, Ahmet, **Gazi'nin İzmir Anıları**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013.

- GÜRLEK, Ahmet, **Bir Kent Bir Kütüphane Atatürk İl Halk Kütüphanesi**, Ankara Matbaası, İzmir, 2001.
- GÜRSOY, Melih, **Tarihi, Ekonomisi ve insanları ile Bizim İzmirimiz**, Yaylacık Matbaası, İzmir, 1993.
- GÜNDEM, Naci, **Günler Boyunca Hatıralar**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000.
- _____, **İzmir’de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2004.
- İzmir 1921**, Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, Çev: Aykan Candemir, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2000.
- KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.
- KARADAĞ, Arife, **Kentsel Gelişim Süreci, Çevresel Etkileri ve Sorunları ile İzmir**, Titzler Baskı, İzmir, 2000.
- KARAYAMAN, Mehmet, **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2008.
- _____, **Kemal Kamil Aktaş ve Hilal Eczanesi**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2007.
- KAYGUSUZ, B. Nusret, **Bir Roman Gibi**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- KAZGAN, Gülten, **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- KESKİN, Mehmet Ali, **İzmir Valileri**, İzmir, 1989.
- KEYDER, Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- KIRAY, Mübeccel, **Örgütlemeyen Kent**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1972.
- KOCAGÖZ, Samim, **Bu da Geçti Yahu**, Düşün Yayınevi, İstanbul, 1989.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- KUBAN, Doğan, **Türkiye’de Kentsel Koruma Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

- KURMUŞ, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Bilim Yayınları, İstanbul, 1977.
- KURT, Sadık, **İzmir'de Kamusal Hizmetler (1850-1950)**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2012.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İBB Kent Kitaplığı, Ağustos, 2000.
- LEWIS Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara, 2007.
- MAKAL, Oğuz, **Tarih İçinde İzmir Sinemaları**, GÜSEV Yayınları, İzmir, 1999.
- MARTAL, Abdullah, **Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.
- MORALI, Nail, **Mütarekede İzmir**, İBB Kültür Yayını, Aralık, 2002.
- MORALI, Bülent, **Punta'dan Alsancak'a**, Güzele Matbaası, İzmir.
- MUŞKARA, Turan, **İzmir ve Karşıyaka Anıları**, Tükemat AŞ, Yay. Haz.: Ahmet Mehmetefendioğlu, İzmir, 1998.
- NADİR, Cemal, **Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926**, Yay. Haz.: Sabri Yetkin, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- NAHUM, Henri, **İzmir Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- NEMUTLU, Özlem, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir'de Tiyatro**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2011.
- NEZİHİ, Raif, **İzmir'in Tarihi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2001.
- OCAK, Başak ve Özlem Yıldırım Kocabaş, **İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne "Bir Hastane Öyküsü"**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2014.
- OKYAR, Osman ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997.
- OLGAÇ, Ulvi, **Güzel İzmir Ne İdi Ne Oldu?**, Meşher Basımevi, İzmir, 1939.
- ÖKE, M. Sadı ve Fatih Bayhan, **Teyzem Latife Atatürk'le Geçen Bir Ömrün Saklı Kalmış Hikâyesi**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÖNDER, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.
- ÖZALP, Nazmi, **Türk Musikisi Tarihi**, MEB Yayınları, Ankara, 2000.
- PARLAK, Türkmen, **Yeni Asır'ın Selanik Yılları, Evlad-ı Fatihan Diyarları (1895-1924)**, Yeni Asır Yay., İzmir, 1986.

- ____, **Yeni Asır'ın İzmir Yılları (1924-1954)**, C. 1, Yeni Asır Yayınları, İzmir, 1989.
- PINAR, İlhan, **Gezinlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- ____, **İzmir Yazıları**, İ.B.B. Kültür Yayınları, İzmir, 2012.
- RIFAT, Hüseyin, **Ticaret Rehberi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.
- Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yay., No: 422, Ankara, 1973.
- SAKAR, Ece, **Atatürk'ün İzmir'i Bir Kentin Yeniden Doğuşu Behçet Uz**, Türkiye İş Bankası Yay., 2011, İstanbul,
- SARAN, Cemal, **İzmir**, Ticaret Matbaacılık, İzmir, 1969,
- ____, **İzmir**, Birlik Matbaası, İzmir, 1973.
- SAY, Memduh, **Hijyen Bakımından İzmir Şehri**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1941.
- SERÇE, Erkan, Fikret Yılmaz, Sabri Yetkin, **Küllerinden Doğan Şehir**, İBB Kent Kitaplığı, İzmir, 2003.
- SERÇE, Erkan, **İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- ____, **İzmir'de Kitapçılık**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- SERÇE, Erkan ve Engin Berber, **Karşıyaka**, Karşıyaka Belediyesi, İzmir, 2011.
- SEZER, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999.
- SOMAR, Ziya, **Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi: Tevfik Nevzad**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001.
- SUNGUR, Erdoğan, **İzmir Spor Tarihi**, İzmir İl Özel İdare Yayını, İzmir, 2002.
- SÜRGEVİL, Sabri, **Basmane Garı ve Çevresi**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2011.
- ŞENOC AK, Levent, **Levantın Yıldızı İzmir**, Şenocak Kültür Yayını, İzmir, 2003.
- TEKELİ, İlhan ve İlber Ortaylı, **Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi**, Belediyecilik Araştırma Projesi 1. Kitap, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978.
- TEKELİ, İlhan, **Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- TINAL, Melih, **İzmir Depremleri**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2011.

- Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi 1926**, Yay. Haz.: Sabri Yetkin, İBB Kültür Yayını, İzmir, 2002.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, III. Kitap, I. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- TUTSAK, Sadiye, **İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.
- UMAR, Bilge, **İzmir’de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- _____, **İzmir 1950**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- _____, **İzmir’de Yunanlıların Son Günleri**, İBB Kent Kitaplığı, İzmir, 2011.
- ÜRÜK, Yaşar. **İğne Deliğinden İzmir**, Yakın Kitabevi, İzmir, 2011.
- _____, **Şu Bizim Karşıyaka**, Atadost Yayınları, İzmir, 2003.
- _____, **Bergama Vapuru’nun 50. Yaşına Merhaba**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001.
- ÜSTEL, Füsun. **Makbul Vatandaşın Peşinde**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- YAKUT, İhsan. **Ege’nin Deve Güreşİ Şenlikleri**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2009.
- YARANGA, Olaf. **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Fransız Gezg nlerin Anlatımlarında İzmir**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- YEĞ N, Uğur. **Evvel Zaman İçinde İzmir**, İTO Yayınları, İstanbul, 2009.
- YETK N, Sabri, Fikret Yılmaz, **İtfaiye Binasından İzmir Kent Müzesi ve Arşivi’ne**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- _____, **Cumhuriyetin İlanı ve İzmir Kutlamaları**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- YETK N, Sabri, Erkan Serçe, **İzmir Esnaf ve Ahali Bankası’ndan Egebank’a (1928-2000)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, **Kuruluştan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi**, İletişimevi, İzmir, 1998.
- 70 Yıllık Sevdâ İzmir Fuarı**, Der: Yaşar Aksoy, Neşe Yurdkoru  zg nel, İBB Kültür Yayını, İzmir, 2001.
- YILMAZ, Fikret, **Cama Yazılan Yazılar**, İzmir Ticaret Odası Cam Negatif Koleksiyonu, İzmir, 2007.

- YÜCEL, Hasan Ali, **Türkiye’de Orta Öğretim**, TC. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994.
- ZURCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

VII. Makaleler

- İsimsiz, “Verem Hastanesi”, **Anadolu**, 28 Haziran 1935.
- İsimsiz, “Çocuklarımızı Okutacak Mektep İstiyoruz”, **Anadolu**, 8 Eylül 1932.
- 75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, “Cumba’dan Rumba’ya Eğlence”, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 175.
- A., A., “Ayda 50 Lira Maaş Alan”, **Yeni Asır**, 14 Nisan 1932.
- A., A., “Vergiler”, **Yeni Asır**, 19 Nisan 1932.
- ACAR, Bahriye, “İzmir Basınında Menemen Olayı”, **ÇTTAD**, C. 3, S. 8, 1998, s.s. 137-146.
- AKKOYUN, Turan, “Atatürk Dönemi İzmir Basınının Genel Durumu”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.s. 237-244.
- _____, “İzmir Basınına Göre Atatürk Devrinde İktisadi Gelişmeler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. X, İzmir, 1995, s.s. 223-262.
- ALADA, Adalet, “Türk Belediyeciliğinde Kronolojik Yaklaşım”, **Türk Belediyeciliğinde Altmış Yıl, Uluslararası Sempozyum (23-24 Kasım 1990)**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 1991, s.s. 119-130.
- AKSOY, Yaşar, “Benim Asansörüm”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 2, Kasım, 2000, s.s. 133-141.
- _____, “İzmir’in Parisli Semti Alsancak”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 1, Nisan, 2000, s.s. 24-28.
- _____, “İzmir’de ilk Ulusal Sanayiciler ve Sanayi Odası’nın Kuruluşu”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Hazırlayan: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.s. 197-213.
- _____, “Ege’de Zaman Zaman”, **Yeni Asır**, 26 Kasım 1989.
- _____, “Gavur İzmir’de Gol Sesleri”, **Futbol ve Kültürü**, Derleyenler: Roman Horak, Wolfgang Reiter, Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s.s. 323-350.
- AKSOY, Tufan, “Asansör 100 Yaşında”, **Ekonomik Vizyon**, Mart, 2007, s.s. 35-37.

- AKYÜZ, Yahya, “Atatürk ve Eğitim”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004,171-194.
- ARI, Kemal, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de Enval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 18, C. VI, Temmuz, 1990. www.atam.gov.tr (18.02.2013)
- _____, “Cumhuriyet’in Nüfus Politikası”, **Toplumsal Tarih**, S. 119, Kasım, 2003, s.s. 28-31.
- _____, “Menemen Olayı”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih, C. 2, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013.
- _____, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)”, **ÇTTAD**, C. 1, S. 1, 1991, s.s. 13-46.
- _____, “Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları”, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, (23-25 Ekim 1995)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., İstanbul, 1996, s.s. 496-504.
- _____, “İzmir Suikasti ve Yargılamalar”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih, C. 2, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013.
- _____, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, **ÇTTAD**, C. 1, S. 3, 1993, s.s. 29-46.
- _____, “Cumhuriyet ve Ekonomik Kazanımları”, **İzmir Atatürk Organize Sanayi Bölgesi Dergisi**, S. 60, Ekim, 2010, s.s. 10-17.
- _____, “İzmir’den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri-Lozan’dan Kabotaja”, **Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yay.**, No: 2, İzmir, 2008.
- _____, “İzmir’de Deniz Ulaşımı ve Ticaretinin Kent Kimliğinin Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fak. Dergisi**, Özel Sayı 2011, s.s. 1-18.
- _____, “İzmir Limanı’nın Dünü: Lozan’dan Kabotaj’a Uzanan Süreçte Deniz Taşımacılığı ve Geçiş Döneminin İzmir Limanı’na Yansımaları”, **I. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri Sempozyumu 25-26 Eylül**, İzmir, 2008, s.s. 291-304.
- ARI, Oğuz, “Cumhuriyet Devrinde İzmir Basını (1923-1969)”, **Ege Kültüründen Damlalar**, Haz.: Alpay Kabacalı, Tüyap, İzmir, 1997, s.s. 81-83.

- ARIKAN, Zeki ve Abdullah Martal, “İzmir’de İlk Buharlı Un Fabrikası”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, İstanbul, 1998, s.s. 1-22.
- ARSLAN, İsmail, “İzmir Ecza Baharat ve Levazım-ı Tıbbiye Türk Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi’nin Tanıtımı”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed: Eren Akçiçek, Onur Kınılı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 192-201.
- ATAY, Ali Rıza, “İzmir Milli Kütüphanesi”, **İzmir Dergisi**, S. 4, Temmuz 1993, s.s. 30-33.
- ASLAN, Tufan, “İzmir İtfaiyesi”, **Yeni Asır**, 26 Eylül 1933.
- ATABEYOĞLU, Cem, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Spor”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, İletişim Yayınları, 1985, s.s. 1474-518.
- ATILLA, Nedim, “Le Corbusier’yi Dinlemeliydik”, **İzmir Life**, S. 10, Haziran, 2002, s.s. 56-58.
- _____, “Biz EXPO Yaptık... Hem de 145 Yıl Önce... Sergi-i Umumi-i Osmani”, **İzmir Life**, Mayıs, 2008, s.s. 32-37.
- _____, “İzmir’deki İstanbul”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, İBB Kültür Yayını, Sayı: 2, İzmir, Kasım 2000, s.s. 121-126.
- _____, “Batı Anadolu’da Arkeolojinin İlk Günlerinden Bugüne”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 5, Şubat, 2002, s.s. 128-145.
- _____, “Şerbet Şehir”, **İzmir Life**, Ekim, 2005, s.s. 36-39.
- AYDIN, Ayhan, “Cumhuriyet Döneminde Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Ortaya Çıkış Sebepleri, Kurucuları, Nizamnamesi, Kapanması ve Basınla İlişkileri”, **Marmara Üniversitesi İletişim Dergisi**, S. 8, Ekim, 1994, s.s. 261-275.
- AYDIN, Erdem, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri”, **Ankara Eczacılık Fakültesi Dergisi**, C. 31, S. 3, 2002, s.s. 183-92.
- AYSAL, Necdet, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri”, **ÇTTAD**, C. X, S. 22, Bahar, 2011, s.s. 3-32.
- AYTAÇ, Fethi, “Belediye Kanunu’nun Oluşumu, Uygulanması ve Değişiklikler”, **Türk Belediyeciliğinde Altmış Yıl, Uluslararası Sempozyum (23-24 Kasım 1990)**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 1991, s.s. 86-106.

- AYYILMAZ, Ferah, “Kurtuluştan Sonra İzmir’de Yönetim Yapısının Yeniden Örgütlenmesi”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih, C. 1, İBB Kültür Yayınları, 2013, s.s. 360-377.
- BADİOĞLU, Menekşe, “Cumhuriyetle Yaşıt Göztepe Meslek Lisesi”, **İzmir Life**, Ekim 2004, s.s. 96-101.
- BALABAN, Rahmi, “Cumhuriyet ve Türk Muallimi”, **Fikirler**, C. 5, 29 Teşrinievvel 1933, s.s. 1-2.
- BARDAKÇI, Murat, “Edward’ın Tahtını Aşk Yüzünden Bıraktığı İddiası Sadece Palavradır”, **Haber Türk**, 14 Şubat 2010. (www.haberturk.com)
- BAYDAR, Oya, “Türkiye’de İşçi Örgütlenmesine Bir Kuşbakışı”, **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- BAYRAKTAR, Aysel, “Le Corbusier’nin Bir Şehir Planı Önerisi”, **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, s.s. 323-326.
- BECERİK, Ahmet, “İzmir’e Hoş Geldin Elektrik”, **Elektrik Mühendisleri Odası İzmir Şubesi Haber Bülteni**, S. 221, Ekim, 2008. www.emo.org.tr (3.06.2014)
- BELGE, Murat, “Türkiye’de Günlük Hayat”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3-4, İletişim Yayınları, İstanbul, s.s. 836-876.
- BEYRU, Rauf, “19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Kent İçi ve Kent Çevresi Ulaşımı ve Trafik Düzeni”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.s. 7-23.
- _____, “İzmir’de Yüzyıl Öncesinin Bir Salgını ve Düşündürdükleri”, **Ege Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi, II. Uluslararası İzmir Sempozyumu**, İzmir, 1998, s.s. 123-136.
- _____, “XIX. Yüzyıl İzmir’inde Salgın Dönemleri ve Yaşam”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınalı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 280-289.
- BİLGET, Adnan, “Kız Enstitüsü Sipariş Atölyesinde”, **Yeni Asır**, 18 Nisan 1936.
- _____, “Buca Orta Mektebi”, **Yeni Asır**, 26 Şubat 1936.
- BİLGİN, Şevket, “Sağlam ve Ömürlü Yol İsteriz”, **Yeni Asır**, 19 Mart 1936.
- _____, “İzmir’de Bir Hareket Uyandırmalıdır”, **Yeni Asır**, 10 Nisan 1936.
- _____, “İzmir’de Hayat Pahalılığı ile Mücadele Zarureti Vardır”, **Yeni Asır**, 21 Şubat 1937.

- ____, “İş Hayatı Düzene Konmalıdır”, **Yeni Asır**, 8 Nisan 1936.
- ____, “İşçiler Günde 14 Saat İşten Şikâyet Ediyorlar”, **Yeni Asır**, 24 Eylül 1936.
- ____, “İzmir Darlıktan Kurtulmalıdır”, **Yeni Asır**, 21 Kânunusani 1936.
- ____, “Faşizmin Takip Ettiği Muazzam Plan”, **Yeni Asır**, 26 Temmuz 1937.
- ____, “Şoselerde Yolcu Nakliyatı İş Bir Nizam Altına Alınmalıdır”, **Yeni Asır**, 7 Ağustos 1936.
- BİLGİN, Sıtkı, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikası (1923-1930)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, www.atamgov.tr (6.10.2014)
- BİLSEL, Cana, “Modern Bir Akdeniz Metropolüne Doğru”, **İzmir 1830-1930; Unutulmuş Bir Kent Mi?: Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, Der.: Maria-Carmen Smyrnelis, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s.s. 143-160.
- BİRKAN, Üner, “Saygun ve İzmir”, **Ahmed Adnan Saygun Bildirileri**, İzmir Flarmoni Derneği Yayınları, İzmir, 1987, s.s. 22-24.
- BORATAV, Korkut, “İktisat Tarihi”, **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, C. 4, Cem Yay., İstanbul, 1997, s.s. 265-353.
- BOZKIR, Gürcan, “Şapka Devriminin İzmir Basınındaki Yankıları”, **ÇTTAD**, C.1, S. 1, 1991, s.s. 109-153.
- BÖKE, Pelin, “Bir Okulun İzinde: Karşıyaka Dame De Sion Mektebi”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 3, Mart, 2001, s.s. 20-27.
- CAVİD, Selim, “Işık Yuvamızdan Tetkikler”, **Yeni Asır**, 8 Nisan 1935.
- ÇABA, Deniz, “Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi”, **İzmir Life**, Ekim 2002, s.s. 84-87.
- ____, “114 yıllık Eğitim Efsanesi İzmir Atatürk Lisesi”, **İzmir Life**, Nisan, 2002, s.s. 4-89.
- ÇANÇAR, Hamdi Nüzhet, “Kadın Modalarında Türk Zevki”, **Fikirler**, S. 166-168, 1938.
- ÇAVDAR, Tevfik, “Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde Osmanlı Ekonomisi ve İzmir”, **Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu (1885-1985)**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1985, s.s. 121-140.
- ÇELEBİ, Mevlüt, “İzmir’de Cumhuriyetin Onuncu Yılı Kutlamaları”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.s. 247-262.
- ____, “İzmir San Antonio Katolik Hastanesi”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed: Eren Akçiçek, Onur Kınılı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 176-185.

- ÇELENK, Zerrin A., “Uysallaşan Bir Sanat: Tiyatro”, **İzmir Müzik ve Sahne Sanatları Kongresi**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2003, s.s. 9-12.
- ÇETİN, Türkan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunun Çıkarılması”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. II, Sayı: 4-5, 1995, s.s. 29-44.
- ÇETİN, Türkan ve Hakkı Uyar, “Tariş Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği”, **Tariş Tarihi**,
- ÇETİN, Türkan, “İzmir’de Cumhuriyet Bayramının 15. Yıldönümü Kutlama Törenleri”, **ÇTTAD**, C. 3, S. 8, 1998, s.s. 61-66.
- ÇETİN, Sıdika, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Bir Modernleşme Projesi: İzmir’in Yangın Bölgesi’nin İmarı”, **Mimarlık**, S. 326, Kasım-Aralık, 2005, www.mimarlikdergisi.com.
- ÇIKIŞ, Şeniz, “Modern Konut Olarak XIX. Yüzyıl İzmir Konutu: Biçimsel ve Kavramsal Ortaklıklar”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi (METU JFA)**, S. 2, 2009, s.s. 211-232.
- ÇİFTÇİOĞLU, Mehmet, “Türk-Yunan Dostluğunun Manası...”, **Anadolu**, 20 Eylül 1933.
- DAĞTAŞ, Lütfü, “Şehir Gazinosu Bir Düş Müydü?”, **İzmir Life**, Nisan, 2004, s.s. 30-33.
- DANACIOĞLU, Esra, “Anglo–Sakson Misyoner Kaynaklarına Göre XIX. Yüzyılın ilk Yarısında İzmir ve Batı Anadolu (Demografik Yapı, Eğitim Kurumları)”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.s. 263-279.
- DENİZ, Önder, “Cumhuriyet Dönemi Çalışma Hayatı”, **ÇTTAD**, C. VI, S. 15, Güz, 2007, s.s. 131-150.
- DİNÇ, Gülten, “Atatürk Döneminde: İzmir’de Yayınlanan İki Tıp Dergisi; İzmir Tıp Mecmuası ve İzmir Kliniği”, **Atatürk Dönemi Sağlık Kongresi (1923-1938)**, Ed: Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.s. 187-195.
- DİNÇ, Gülten, “İzmir’de Basılan İlk Sağlık Dergisi Hıfzı’s-Sıhha”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed: Eren Akçiçek, Onur Kınlı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 410-416.
- DUMAN, Doğan, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, **ÇTTAD**, C. 1, S. 2, 1992, s.s. 127-141.

- DUMAN, Sabit, “Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Birey Yetiştirmek”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1923-1938)**, Ed: Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.s. 705-716.
- DUMAN, Doğan, Mustafa Doğdu, “1930-1950 Dönemi Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilinci Gelişimi Kapsamında Ulus-Devlet Algısının Sağlanması: ‘Türk Çocuğu’-Cumhuriyet Çocuğu”, **ÇTTAD**, C. IX S. 20-21, Bahar-Güz, 2010, s.s. 157-170.
- DURGUN, Bülent, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları”, **ÇTTAD**, C. V, S. 13, 2006, s.s. 25-49.
- _____, “Kurtuluşstan sonraki İlk Günlerde İzmir’de Sosyo-Ekonomik Durum”, **ÇTTAD**, C.XI, S. 23, Güz, 2011, s.s. 3-33.
- Ege Kültüründen Damlalar**, “İzmir’de Tiyatro”, Haz.: Alpay Kabacalı, TÜYAP Yay., İzmir, 1997, s.s. 65-70.
- EKREM, Nevzat, “Deniz Mevsimi”, **Yeni Asır**, 10 Haziran 1934.
- ELMACI, Mehmet Emin, “Cumhuriyetin İlanının İlk Yıldönümü Kutlamaları”, **ÇTTAD**, C. 3, S. 8, 1998, s.s. 49-59.
- _____, “Cumhuriyetin Onuncu Yılı Sonrasında İzmir’de Sağlık Sorunları Alınan Önlemler”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1923-1938)**, Ed: Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.s. 717-734.
- _____, “Türk Vatandaşı Yaratma Sürecinde İzmirli Museviler ve Türkçe Konuşma”, **İzmirli Olmak Sempozyumu (22-24 Ekim 2009)**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2010, s.s. 317-352.
- ENGİN, Aydın, “Bir Ege Kasabasından Üç Cumhuriyet Bayramı Anısı”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 123-125.
- Enver Bey, “Karşıyaka’nın Tenviri”, **Anadolu**, 23 Teşrinievvel 1929.
- ERCAN, Sibel, “Yerel Basına Göre İzmir’de 1930’lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları”, **ÇTTAD**, C. XI S. 23, Güz, 2011, s.s. 35-56.
- ERSOY, İnci Kuyulu, “Levantenlerin İzmir’e Kültürel Katkısı”, **Geçmişten Günümüze Levantenler**, İzmir Ticaret Odası Yay, İzmir, 2001, s.s. 117-138.
- ERTEM, Çiğdem, “Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi**, C. 15, S. 1, 2013, s.s. 224-245.

- ERTEM, Barış, “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, Aralık, 2010, s.s. 71-92.
- EVREN, Burçak, “Taş Plaktan Kompakt Diske”, **75 Yılda Değişen Yaşam, Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 208-209.
- _____, “Sinemamızda, Akımlar, Modalar ve Salgınlar”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 129-137.
- _____, “Bizim Yıldızlarımız: Erkek Oyuncular”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 149-153.
- _____, “Beyazperdede 75 yılın Gölgeleleri”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 127.
- Faik, “Efendiler Susunuz”, **Hizmet**, 4 Kânunusani 1931.
- FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, C. 1, (1919-1980), Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.s. 325-356.
- GEDİKLİ, Necati, “Müzik Araştırmacısı ve Folklorcu Olarak Ahmed Adnan Saygun”, **Ahmed Adnan Saygun Bildirileri**, İzmir Filarmoni Derneği Yayınları, İzmir, 1987, s.s. 9-11.
- GÖKÇE, Orhan Rahmi, “İzmir’de Spor”, **Ahenk**, 22 Eylül 1929.
- _____, “Kordon Tramvayları, Çalışma Sistemi”, **Anadolu**, 28 Eylül 1934.
- _____, “Mekteplerdeki Bakımsız Çocuklar”, **Anadolu**, 11 Teşrinievvel 1936.
- _____, “Harp”, **Anadolu**, 1 Temmuz 1939.
- GÖKÇEN, Ali İhsan, “İzmir, 1930’lu Yıllar”, **Skylife**, Aralık, 2003, s.s. 131-135.
- GÖKDEMİR, Oktay, “Fransız Kaynakların Işığında 1922 İzmir Yangını”, **ÇTTAD**, VI/15, Güz, 2007, ss. 19-38.
- GÖKSU, Emel, “Agora Arkeolojisinin Kentliye Yansıyan Yüzü”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 5, Şubat, 2002, s.s. 51-59.
- GÖZCÜ, Alev, “Bir İntiharın Sosyo-Ekonomik Arka Planı: Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir Örneğinde Gündelik Yaşama Yansımaları”, **ÇTTAD**, C. VI, S. 14, Bahar, 2007, s.s. 85-101.
- GÖZCÜ, Alev, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Yaşamın İzmir’e Yansımaları”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih, C. 2, İzmir, 2013.

- GÜL, Hüseyin, “Atatürk ve Hasan Ali Yücel Dönemi Eğitim Reformları ve Günümüze Çıkarımlar”, **Hasan Ali Yücel**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2011.
- GÜLAL, Hayrullah, “İzmir’de, İlk Kez Bir Gazino’da Caz Müziği Başladı”, **Yeni Asır**, 8. 7. 1993.
- GÜNEL, Meltem, “İzmir Fuarı’nda Modernitenin Mekânları, Modernizmin Çevirisi: Ada Gazinosu (1937-1958)”, İzmir Kültürpark’ın Anımsa(ma)dıkları Temsiller, Mekanlar, Aktörler, Der.: Ahenk Yılmaz, Kıvanç Kılınç, Burkey Pasin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.s. 213-230.
- GÜNEŞ, Günver, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İzmir’de Futbol”, **Toplumsal Tarih**, S. 142, Ekim, 2005, s.s. 68-77.
- _____, “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İzmir’de Türkçü Örgütlenme: İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1912-1931)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.1, Yıl:1, Bahar 2005, s.s. 53-73.
- _____, “Türk Devrimi ve İzmir Türk Ocağı”, **ÇTTAD**, C. 3, S. 8, 1998, s.s. 115-135.
- GÜRPINARLI, Halil Ortaç, “19.Yüzyıl Osmanlı Sağlık Politikası ve İzmir Karantinası”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed: Eren Akçiçek, Onur Kınılı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 222-228.
- GÜRSOY, Melih, “İzmir Sanayinin Geçmişi ve Bugünü”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Haz.: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.s. 123-133.
- _____, “Son Yıllarda İzmir’de Ekonomi”, **II. Uluslararası İzmir Sempozyumu**, Haz.: Necmi Ülker, İzmir, 1998, s.s. 80-87.
- GÜRSOY, Gencay, “Sağlık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, İletişim Yay., İstanbul, 1984, s.s. 1716-1735.
- HIRSCHON, Renee, “Lozan Sözleşmesi’nin Sonuçları: Genel Bir Bakış”, **Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der: Renee Hirschon, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.s. 17-28.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte İzmir’de Kültür Kurumları”, **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001, s.s. 61-70.
- Ayşe Hür, “Şimdi Ben Türkiye Güzellik Kraliçası mıyım?”, **Taraf**, 9 Mart 2008. www.taraf.com. (8.06. 2014)

- IŞIN, Ekrem, “19. Yy’da Modernleşme ve Gündelik Hayat”, **Tanzimat Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2, İletişim Yayınları, 1985, s.s. 538-565.
- İNCE, Erdal, “1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya’daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması ‘Deutsche Orient Bank’”, **ÇTTAD**, S. 16-17, Bahar-Güz, 2008, s.s. 291-309.
- İNCE, Erdal, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımına Genel Bir Bakış ve Köyde Ulaşım”, **ÇTTAD**, C. XII, S. 24, 2012, s.s. 171-188.
- İPEK, Çiğdem Erkal, “Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi”, **ÇTTAD**, C. k.m1, S. 3, 1993, s.s. 225-241.
- İSMET, Asım, “Yeni Mekteplerde”, **Yeni Asır**, 21 Kanun-ı Sani 1932.
- _____, “Türk Kadını”, **Fikirler**, C. 4/82, 1932.
- KAFTANCI, Güngör, “Kentimizin Geçmişinde Planlama Çalışmalarının Yeri ve Önemi”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, İBB Kültür Yayını, S. 2, Kasım, 2000, s.s. 98-102.
- KAHVECİ, Halime Sürek, “Adı Değişse de Ruhu Hep Aynı Namık Kemal Lisesi”, **İzmir Life**, Ocak, 2002, s.s. 82-85.
- KANER, Kadri, “Örnek olacak Bir Müessese”, **Belediyeler Dergisi**, Yıl: VII, S. 76, Aralık, 1941, s.s. 12-13.
- KARABULUT, Umut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Limanı ve Limanın Bölge Üzerindeki Etkileri”, **ÇTTAD**, C. 4, S. 15, 2005, s.s. 127-144.
- _____, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında, ‘Sağlık Hizmetlerinin Devletin Sosyal Sorumluluğu’ Altına Alınması Çabaları (1925-1937)”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1923-1938)**, Ed: Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.s. 737-746.
- KARAYAMAN, Mehmet, “Cellat Gölü’nden Sağlık Ovası’na”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed: Eren Akçiçek, Onur Kınılı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 40-48.
- _____, “İzmir Verem Mücadele Cemiyeti Tarafından Yayınlanan Sıhhi Cidâl-Sıhhat Dergisi”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1923-1938)**, Ed: Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.s. 157-186.
- KATOĞLU, Murat, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, C. 4, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s.s. 393-429.

- KAYA, Mevlüt, “Milli Mücadele Sonrasında İzmir’de Mesken Sorunu”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, S. 1, Bahar 2012, s.s. 187-212.
- KAYIN, Emel, “İzmir Oteller Tarihinin İki Sessiz Tanığı: Hacı Hasan (Yeni Şükran) ve Ankara Palas Otelleri”, **İBB Kent Kültürü Dergisi**, S. 1, Nisan, 2000, s.s. 132-137.
- _____, “İzmir’in Kentsel ve Mimari Gelişiminin Anahatları”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Mimarlık, C.1, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013.
- _____, “Anımsama ve unutkanlığın temsilleri: İzmir Enternasyonal Fuarı ve Kültürpark’ın Hafıza Katmanları”, **İzmir Kültürpark’ın Anımsa(ma)dıkları Temsiller, Mekanlar, Aktörler**, Der.: Ahenk Yılmaz, Kıvanç Kılınç, Burcak Pasin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.s. 37-76.
- KEREM, Cevdet, “Emrivaki Karşısında Kulüplerimizin Birleşmeleri Bir Zaruret Oldu”, **Yeni Asır**, 12 Teşrinisani 1936.
- KEYDER, Çağlar, “İktisadi Gelişimin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s.s. 1065-1073.
- KINAY, Rıza, “Batı Anadolu’da Arkeoloji Kitapları (1679-192)”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 5, Şubat, 2002, s.s. 329-331.
- KIRAN, Bülent, “Cumhuriyet Döneminde İzmir’de Faaliyet Gösteren İlaç İmalathane ve Fabrikaları”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed: Eren Akçiçek, Onur Kınlı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 202-211.
- _____, “İzmir’de Cumhuriyet ile Yaşıt Bir Eczane Cumhuriyet Eczanesi’nin Tarihi”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınlı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 212-217.
- KIRIŞMAN, Mustafa, “Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **ÇTTAD**, X/22, Bahar, 2011, ss. 77-93.
- KOÇAK, Cemil, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s.s. 85-122.
- KOÇMAN, Asaf, “İzmir’in Kentsel Gelişimi ve Bunu Etkileyen Faktörler”, **ÇTTAD**, C. 1, S. 3, 1993, s.s. 267-271.
- KORKMAZ, Zeynep, “Türk Dili ve Arap Alfabesi”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1995, s.s. 727-738.
- KURT, Sadık, “Cumhuriyet Döneminde İzmir’de Altyapı”, **İzmir Kent Ansiklopedisi, Tarih**, C. 2, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013.

- ____, “İzmir Hamidiye Vapur Şirketi”, **ÇTTAD**, C.I, S.1, İzmir, 1991, s.s. 71-107.
- KÜÇÜK, Murat, “Buca’nın Levanten Köşkleri”, **Popüler Tarih**, S. 6, Kasım, 2000, s.s. 114-117.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Hazırlayan: Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.s. 25-58.
- LONDAU, Paul, “1900’lerde İzmir”, Çev.: Selçuk Ünlü, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, Ekim, 1985, s.s. 148-181.
- MARTAL, Abdullah, “19. Yüzyılın Sonlarında İzmir’de Zührevi Hastalıklar ve Buna Karşı Önlemler”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed: Eren Akçiçek, Onur Kınılı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 423-427.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, “Rahmi Bey’in İzmir Valiliği”, **ÇTTD**, C. I, S. 3, 1993, s.s. 347-370.
- MERİÇ, Murat, “Neler Dinledik, Nelerle Coştuk?”, **75 Yılda Değişen Yaşam, Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 193-207.
- MORKOÇ, Ayvaz, “Türk Harf İnkılabı ile Millet Mektepleri ve İzmir’deki Uygulamalar”, **1. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bil dirileri (20-21 Kasım 2008)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s.s. 105-115.
- MUMCU, Ceyhan, Halil Ünlü, “İdare Hukuku Açısından Belediye Kanunu”, **Türk Belediyeciliğinde Altmış Yıl, Uluslararası Sempozyum (23-24 Kasım 1990)**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 1991, s.s. 107-118.
- NAZİF, Nizamettin, “Açık Mektup”, **Ahenk**, 27 Teşrinisani 1929.
- NEMUTLU, Özlem, “Atatürk Devrinde İzmir’de Tiyatro”, **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 11, 2004, s.s. 165-186.
- NEVZAD, Benal, “Ne Mutlu Türk Kadınına”, **Anadolu**, 10 Kânunuevvel 1934.
- OCAKOĞLU, İsmail Hakkı, “İş Kanunu Türk İşçilerinin Hayat ve Sıhhatini Koruma Vasıtasıdır”, **Yeni Asır**, 2 Mart 1934.
- ____, “Hayale Değil Hakikate Dayanmak Mecburiyeti Vardır”, **Yeni Asır**, 8 Kânunuevvel 1930.
- ____, “Meslek Mektepleri Niçin Muvaffak Olamıyorlar”, **Yeni Asır**, 27 Şubat 1934.
- ____, “Şehrin ve Halkın Menfaatleri”, **Yeni Asır**, 18 Ağustos 1932.

- ____, “Sahipsiz Yol”, **Yeni Asır**, 11 Haziran 1937.
- ____, “Pahalılığı Durdurmak ve Çarelerini Araştırmaya Mecburuz”, **Yeni Asır**, 20 Mart 1937.
- ____, “Kordon Üzerinde Gidiş Geliş Üzüntülü Bir Durumdadır”, **Yeni Asır**, 15 Mayıs 1935.
- ____, “Nakil Vasıtaları”, **Yeni Asır**, 11 Mart 1936; 31 Temmuz 1936
- ____, “İzmir’in Bir Türlü Sonuca Bağlanmayan Davası”, **Yeni Asır**, 10 Temmuz 1935.
- ____, “Bahalllıkla Mücadele Herşeyden Evvel Teşkilat ve Vasıtaya Sahip Olmak İşidir”, **Yeni Asır**, 10 Mayıs 1938.
- ____, “Hayatı Ucuzlatmak İstihsalatın Maliyetini İndirmek Refah Seviyesini Yükseltmek Demektir”, **Yeni Asır**, 18 Temmuz 1937.
- ____, “Denizyolları İzmir’in İhtiyacına Cevap Veremiyor”, **Yeni Asır**, 13 Haziran 1937.
- ____, “Sonu Ne Olacak?”, **Yeni Asır**, 10 Temmuz 1937.
- ____, “İzmir Neden Bu Kadar Cansızdır?”, **Yeni Asır**, 5 Şubat 1936.
- ____, “Museviler Neden Türkçe’yi Konuşamıyorlar?”, **Yeni Asır**, 4 Temmuz 1936.
- ____, “Eğlence Yerleri İnsaf Mefhumuna uygun Bir Hale Konulmalıdır”, **Yeni Asır**, 14 Temmuz 1936.
- ____, “Taşıt İşleri Pratik Kararlarla Yoluna Girebilir”, **Yeni Asır**, 30 Temmuz 1935.
- ____, “Yazık Böyle Spora”, **Yeni Asır**, 31 Mayıs 1938.
- ____, “Spor işlerinde Bariz Bir Ahenksizlik Mevcuttur”, **Yeni Asır**, 24 Haziran 1937.
- ____, “İş Kanunu İş Hayatımızın Dönüm Noktasıdır”, **Yeni Asır**, 20 Mayıs 1937.
- ORAN, Baskın, “Görelî Özerklik 1” **Türk Dış Politikası**, C. 1, (1919-1980), Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.s. 242-257.
- ORMANLAR, Çağla, “Giyim Kuşam Modaları”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 42-53.
- ORTAYLI, İlber, “İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi”, **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi**, Ed. Ergun Türkcan, Ayyıldız Mat., Ankara, 1978, s.s. 3-23.
- ÖKTEM, Haydar Rüştü, “Şehir Nakil Vasıtaları”, **Anadolu**, 29 Mart 1936.

- ____, “Tarifeyi Tezyit Gibi Bir Talepte Bulunabilmek İçin Elektrikli Tramvay Şirketi Halkın Sabrını Tüketmekten Başka Ne Yapmıştır”, **Anadolu**, 19 Kânunuevvel 1928.
- ____, “Havagazı”, **Anadolu**, 2 Teşrinievvel 1340.
- ____, “Elektrik ve Telefon”, **Anadolu**, 11 Kânunusani 1926.
- ____, “Elektrik ve Telefon”, **Anadolu**, 7 Teşrinievvel 1341.
- ____, “Fethi Bey’e Açık Mektup”, **Anadolu**, 4 Eylül 1930.
- ____, “Beklediklerimiz”, **Anadolu**, 26 Ağustos 1930.
- ____, “Elektrik Fiatları”, **Anadolu**, 19 Kânunuevvel 1930
- ÖRS, Ferlâl, “Buhranın Ege ve İzmir’e Yansımaları”, **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s.s. 121-131.
- ____, “1930’lu Yıllarda İzmir Ticaretinde Yeni Oluşumlar”, **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s.s. 148-158.
- ____, “Buhran Yıllarında İzmir’de Ticaret ve İzmir Ticaret ve Sanayi Odası”, **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s.s. 132-147.
- ____, “Büyük Dünya Buhranı ve Yeni Ekonomi Politikaları”, **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s.s. 113-119.
- ÖZGÜNEL, Neşe Yurdkoru, “İzmir Kültürpark-Fuar Fikrinin Doğuşu ve Suad Yurdkoru”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, İBB Kültür Yayınları, S. 1, Nisan, 2000, s.s. 176-188.
- ÖZÖN, Nijat, “Türk Sineması”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 7, İletişim Yay., İstanbul, s.s. 1878-1916.
- ÖZSARI, Mustafa, “İzmir Halkevindeki Halk Sağlığı Çalışmaları (1932-1951)”, **İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi**, Ed. Eren Akçiçek, Onur Kınılı, Uşşak Tif Matbaacılık, İzmir, 2009, s.s. 76-83.
- ÖZSOY, Melike, “İzmir Körfezi İskeleleri ve Deniz Ulaşımının Dünyü Bugünü”, **İzmirli Olmak**, İBB Yayınları, İzmir, 2010, s.s. 373-386.
- ÖZTÜRKMEN, Arzu, “Cumhuriyetin Dans Adımları”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 179-191.

- PEKER, Mümtaz, “Cumhuriyet Döneminde İzmir Nüfusu”, **Üç İzmir**, İBB Kent Kitaplığı, İzmir, 1992, s.s. 283-296.
- PEKER, Mümtaz, “İzmir Nüfusunun Gelişimi”, **ÇTTAD**, C. 1, S. 3, 1993, s.s. 273-281.
- PINAR, İlhan, “Hans Barth’ın Gözüyle Cumhuriyet Öncesi İzmirli Kadınlar”, **Toplumsal Tarih**, C. 1, Sayı: 5, Mayıs, 1994.
- POLAT, Bengül Salman, “1930- Kadınlara İntihap (Seçme-Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 10, S. 19, Bahar, 2014, s.s. 27-50.
- POLAT, Sema, “1927 Nüfus Sayımı ve İzmir”, **ÇTTAD**, C. II, Sayı: 4-5, 1995, s.s. 63-75.
- SADİ Saime, “Kadının Askerliği-Talak toplu Terbiye- Bütçe”, **Anadolu**, 2. 12. 1936.
- Saim, “Artık Hakem Meselesi Mutlaka Halledilmelidir”, **Anadolu**, 11 Nisan 1934.
- SAKA, Baha, “Cumhuriyetin Eserlerinden: Ziraat Mektebi”, **Anadolu**, 6 Mart 1935.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Bayramlar da Değişti”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 107-122.
- SARI, Nil, Ümit Emrah Kurt, “Millet İçin Memleket ve Örnek Olarak Numune Hastaneleri”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938)**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.s. 47-55.
- SAY, Memduh, “Karşıyaka Suları Hakkında Dr. Memduh Bey Ne Diyor?”, **Hizmet**, 21 Ağustos 1930.
- SERÇE, Erkan, “İzmir Ticaret ve Sanayi Odası’nın Yapısı ve Çalışmaları (1922-1930)”, **19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ticaret Odası Tarihi**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2002, s.s. 69-110.
- _____, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Kütüphanecilik”, **Erdem A.K.M. Dergisi**, Cilt:7, S. 19-21, Ankara, 1991, s.s. 735-751.
- _____, “İzmir’de Muhtarlık Teşkilatı’nın Kurulması ve İzmir Mahalleleri”, **Kebikeç**, S. 7-8, Ankara, 1999, s.s. 155-170.
- _____, “İzmir ve Havalisi Asar-ı Atika Muhibleri Cemiyeti ve İzmir Arkeoloji Müzesi’nin Kuruluşu”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 5, Şubat, 2002, s.s. 318-328.

- ____, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Belediyeler ve Sağlık”, **Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1923-1938)**, Ed. Mustafa Mutluer, Eren Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.s. 807-812.
- ____, “İzmir İktisat Kongresi”, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001.
- ____, “Bir Şirket Komedi ve Bir Bulvarın Öyküsü”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 4, Eylül 2001, s.s. 60-67.
- SEVİNÇLİ, Eftal, “İzmir’de Tiyatro”, **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, s.s. 369-387.
- SEYMEN, Ülker Baykan, “Tek Parti Dönemi Belediyeciliğinde Behçet Uz Örneği”, **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, s.s. 297-321.
- SOMALI, Valâ, “İzmir’in Köklü Futbol Kulüpleri... 3 Yıldız Futbolcular Tarlası”, **Popüler Tarih**, S. 62, Ekim 2005.
- SÖNMEZDAĞ, Umur, “İzmir Fuarı”, **İzmir Kent Ansiklopedisi, Tarih, Cilt:2**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2013, ss. 123-133.
- SUN, Zeynel Besim, “Yalan mı?”, **Hizmet**, 23 Birinciteşrin 1929.
- ____, “Yola Gel”, **Hizmet**, 30 Birinciteşrin 1930.
- ____, “Yollar”, **Hizmet**, 9 Nisan 1929.
- ____, “*Vilayet Yolları*”, **Hizmet**, 3 Mart 1932.
- SUAT, Ahmet, “İzmir’de Spor İşleri”, **Anadolu**, 18 Mart 1934.
- SYRETT, Elena Frangakis, “18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başlarına Kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış”, **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir**, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001, s.s. 71-89.
- ŞAHİN, Mustafa, “Bir Halk Eğitim Çalışması Örneği Olarak Millet Mektepleri”, **ÇTTAD**, C. 1, S. 2, 1992, s.s. 213-234.
- Mehmet Şevki, “Mektepliler ve Vesait-i Nakliye”, **Ahenk**, 19 Teşrinisani 1340.
- ____, “Elektrik Tesisatı”, **Ahenk**, 27 Eylül 1928.
- ____, “Vesait-i Nakliye”, **Ahenk**, 1 Şubat 1925.
- ____, “Vesait-i Nakliye ve Şehrimiz”, **Ahenk**, 8 Mart 1925.
- ŞÜKRÜ, Sıtkı, “Bu Gidiş Fena Gidiş... Parasızlık, Pahalılık, Hepsi Bir Arada!...”, **Ahenk**, 14 Teşrinievvel 1929.
- TABAK, Serap, “Menemen Olayı’nın İzmir Basınında Yankıları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. 10, 1995, s.s. 313-328.

- _____, “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın İzmir Vilayeti’ndeki Teşkilatı ve Faaliyetleri”, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. VIII, 1993, s.s. 183-202.
- TAÇALAN, Nurdoğan, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarında İzmir”, **Ege Kültürü’nden Damlalar**, Tüyap, İzmir, 1997, s.s. 60-64.
- TALAT, Kemal, “Dünya Güzeli ve Yerli Mallarımız...”, **Anadolu**, 17 Teşrinisani 1932.
- TALİMCİLER, Ahmet, “Futbol/Spor Ekseninden İzmir”, **İzmir’li Olmak Sempozyum Bildirileri**, BMS Matbaacılık, Ankara, 2009, s.s. 151-162.
- TANYELİ, Uğur, “Çağdaş İzmir’in Mimarlık Serüveni”, **Üç İzmir**, YKY Yayınları, İstanbul, 1992, s.s. 327-338.
- TARANÇ, Berrak, “Şarkı Şehir İzmir”, **Üç İzmir**, YKY, İstanbul, 1992, s.s. 395-399.
- TAŞDEMİR, Serap, “Harf Devrimi’nden 1950’ye İzmir’de Yayıncılık ve Fikir Hayatı”, **Kebikeç**, S. 4, Ankara, 1996, s.s. 187-194.
- TEKCAN, Elif, F. Dilek Himam, “Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 20, Güz, 2014, s.s. 221-254.
- TEKELİ, İlhan, “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, s.s. 650-675.
- _____, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikasına Geçişin Ekonomik Nedenleri: Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesinde Çeşitlenmesi”, **Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu (1885-1985)**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1985, s.s. 190-211.
- TINAL, Melih, “Atatürk’ün İzmir Ziyaretleri ve Vefatının İzmir’deki Yankıları”, **ÇTTAD**, C. VII, S.16-17, Bahar Güz, 2008, s.s. 19-33.
- _____, “Mekteb-i İdadiden Günümüze İzmir Atatürk Lisesi”, **DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 24, 2008, s.s. 125-133.
- TİRYAKIOĞLU, Samih, “Doktor Behçet Uz”, **Belediyeler Dergisi**, Yıl: VII, S. 75, Kasım, 1941, s.s. 13-18.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935 ‘Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla’”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XII, S. 25, Güz, 2012, s.s. 55-78.

- ULUSOY, Kadir, “Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü”, www.millifolklor.com
- UMAR, Bilge, “Kordelio (Şimdi Karşıyaka) Adının Kökeni ve Anlamı Üzerine”, **ÇTTAD**, C. 1, S. 3, 1993, s.s. 209-225.
- UYGUNLAR, Rıza, “İzmir Erkek Lisesi”, **Anadolu**, 23 Mart 1938.
- UZGEL, İlhan, Ömer Kürkçüoğlu, “Batı Avrupa’ya İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, C. 1, (1919-1980), Ed. Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.s. 258-277.
- ÜLKEN, Yüksel, “İzmir İktisat Kongresi ve Ekonomide Yön Arayışları”, **Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu (1885-1985)**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1985, s.s. 177-189.
- ÜRÜK, Yaşar, “Tilkilik’e Ramazan Geldi Hoş Geldi”, Kaybolan İzmir Yazı Dizisi 3, www.yeniasir.com.tr.
- _____, “Yeni Ay’ı İlk Gören Ramazan’ı Müjdelerdi”, Kaybolan İzmir Yazı Dizisi 3, www.yeniasir.com.tr.
- _____, “En Çok Çarşı Esnafı Sevinirdi...”, Kaybolan İzmir, Yazı dizisi 3, www.yeniasir.com.tr.
- VARLIK, Bülent, “İzmir Ticaret Odasının 100 Yılı”, **Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, 21-23 Kasım, İzmir, 1985, s.s. 218-230.
- _____, “İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği Yardım Talimatnameleri (1935-1936)”, **Kebikeç**, S. 4, 1996, s.s. 195-201.
- VURAL, Mithat K., “Erken Cumhuriyet Döneminde İzmir’de Kültür Etkinlikleri”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih, C. 2, İzmir, 2013.
- YAYMAN, Duygu Özsüphandağ, “İzmir Şehrinin Doğum Yeri Tilkilik”, **Chronicle**, S. 18, 2011, s.s. 16-23.
- _____, “Eşrefpaşa’nın Çatı Katı Çimentepe”, **İzmir Life**, Ağustos, 2005, s.s.56-66.
- _____, “Kardıçalı Han Kurtarıcısını Bekliyor”, **İzmir Life**, Aralık, 2002, s.s. 28-32.
- YATAĞAN, Nazlı, Nilay Özcan, Sevinç Alkan, “Kaybolan Frenk Sokağı’nın İzleri Üzerine”, **İzmirli Olmak Sempozyum Bildirileri (22-24 Ekim 2009)**, BMS Matbaacılık, Ankara, 2010, s.s. 425-468.
- YAZICI, Nesimi, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul, 1985, s.s. 1636-1652.

YETKİN, Sabri, “Osmanlı Arşiv Belgelerinin Ege Arkeolojisi Üzerine Düşündürdükleri”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 5, Şubat 2002, s.s. 307-317.

_____, “Kolera Günlerinde İzmir (1910-1911)”, **İzmir Kent Kültürü Dergisi**, S. 3, Mart 2001, s.s. 7-18.

75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları, “Cumhuriyet Baloları”, **Tarih Vakfı Yayınları**, İstanbul, 1999, s.s. 176-177.

YILDIRIM, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Hizmetleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, C. V, 1985.

YILMAZ, Ebru, “İzmir Kenti Üzerine Alternatif Tarih Yazımı”, **İBB Kent Kültürü Dergisi**, S. 1, Nisan, 2000, s.s. 68-72.

YILMAZ, Ahmet, “1930 Belediye Seçimleri Sürecinde Kamuoyu’nda ‘Kadın’a Yönelik Söylemler”, **ÇTTAD**, C. 10, S. 22, Bahar, 2011, s.s. 141-164.

ZANDER, Yüksel Pöğün, “İzmir Enternasyonal Fuarı Pavyonları (1936-1940), **İzmir Kültürpark’ın Anımsa(ma)dıkları Temsiller, Mekânlar, Aktörler**, Der.: Ahenk Yılmaz, Kıvanç Kılınç, Burak Pasin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 194-212.

ZENGEL, Rengin, Müjgan Karatosun, “20. Yüzyıl Mimari Mirasının Korunma Sorunları: İzmir’de Dr. Behçet Uz Dönemi Yapıları”, **Mimarist**, İstanbul, Güz, 2002, s.s. 36-42.

VIII. Web Sayfaları

www.yeniasir.com.tr.

www.millifolklor.com

www.taraf.com

www.mimarlikdergisi.com.

www.haberturk.com

www.emo.org.tr

www.caglacinar.tr.gg

IX. Tezler

- ACAR, Derya Genç, “Aydın Tarihinde Kadın (1923-1996)”, **Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Aydın, 2007.
- BAYKARA, Tuncer, “İzmir Şehrinin İdari ve Kültürel İncelemesi (1850-1950)”, **Ege Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fon Saymanlığı, Proje No: 1992/EDE/07**, İzmir, 1997
- BERBER, Engin, “Kurtuluşundan Cumhuriyetin İlanına Kadar İzmir”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1985.
- ÇOBAN, Pakize, “İzmir’de Dünya Ekonomik Bunalımı Sırasında Tüketim Kültüründe Değişmeler ve Bunalımın Fiyatlar Üzerine Etkileri”, **DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2008.
- KARABULUT, Umut, “Ticari Açından İzmir Limanı 1923-1929”, **DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2003.
- MUSLU, Selma, 1929-1940 Yılları Arasında İzmir’de Sosyal Hayat, **DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1996.
- POLAT, Esra, “Uluslararası İzmir Fuarı’nın Kuruluşu ve İlk Sergiler”, **DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2008.
- POYRAZOĞLU, Nuri, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımının İzmir’de Görülen Etkileri”, **DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2008,
- TABAK, Serap, “İzmir Şehri’nde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 1997.
- UYSAL, Fatih, “İzmir’in 1936 Yılı Sosyo-Ekonomik Kültürel Durumu”, **DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2009.

YILDIRIR, Özlem, “İzmir’de Kooperatifçilik (1923-1950)”, **DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1994.

YURTMAN, Lale Kıvılcım, “1933-1950 Yıllarında İzmir Enternasyonal Fuarı (İ.E.F)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1996.

EKLER

EK 1: 1937’de Mahalle İsimleri ve Son Halleri

Eski İsim	Valilikçe Reddedilen	Komisyon Teklifi	Meclisçe Kabul Edilen Son Şekli
Birinci Sultaniye	Namık Kemal	Tınaztepe	Tınaztepe
İkinci Sultaniye	Metristepe	Kocatepe	Kocatepe
Üçüncü Sultaniye	Çaldıran	Duatepe	Duatepe
Hacı Mahmut	Hacı Mahmut	Salepçioğlu	Salepçioğlu
Dayıemir	Dayıemir	Selçuk	Dayıemir
Hacı İbrahim	Hacı İbrahim	Bozkurt	Bozkurt
Orhaniye	Kubilay	Gün	Selçuk
Kılcı Mescit	Kılcı Mescit	Sümer	Sümer
Natırzade	Natırzade	Tan	Tan
Akçalı Mescit	Akçalı Mescit	Namık Kemal	Namık Kemal
Kahraman	Kahraman	Kahraman	Kahraman
Sarı Hafız	Sarı Zeybek	Türkyılmaz	Türkyılmaz
Hacı Mehmet	Ömer Seyfettin	İsmet Paşa	İsmet İnönü
İkinci Süleymaniye	İkinci Süleymaniye	Altıntaş	Altıntaş
Aliğa	Aliğa	Yıldız	Yıldız
Fevzi Paşa	Fevzi Paşa	Fevzi Paşa	Fevzi Paşa
Odunkapı	Odunkapı	Odunkapı	Odunkapı
Esnaf şeyh	Günaydın	Uğur	Uğur
Kestelli	Kestelli	Ay	Kestelli
Güzelyurd	Güzelyurd	Güzelyurd	Güzelyurd
Güneş	Güneş	Güneş	Güneş
Ahmetağa	Ahmetağa	Konak	Konak
Hurşidiye	Yıldız	Gök	Hurşidiye
İstiklal	İstiklal	İstiklal	İstiklal
Hatuniye	Kemalyeri	Bayanlar	Kurtuluş
Hasan Hoca	Efe	Erler	Erler
Kasap Hızır	Kasap Hızır	Yenigün	Yenigün
Fettah	Fettah	Akıncı	Akıncı
Cedit	Yeni	Yeni	Yeni
İsmet Paşa	İsmet Paşa	Sakarya	Sakarya
Tuzcu	Tuzcu	Tuzcu	Tuzcu
Süvari	Süvari	Atlı	Süvari
Memduhiye	Altay	Altay	Altay
Dolaplıkuyu	Dolaplıkuyu	Dolaplıkuyu	Dolaplıkuyu
Fatih	Yurtalan	Ayyıldız	Altıok
Selimiye	Anafarta	Yeşiltepe	Yeşiltepe
Mecidiye	Duatepe	Çaka Bey	Çaka Bey
Karataş	Karataş	Dördüncü Karataş	Karataş
Birinci Süleymaniye	Çimentepe	Atila	Atila
Mahmudiye	Ali Suavi	Güngör	Güngör
Birinci Karataş	Birinci Karataş	Barbaros	Barbaros
İkinci Karataş	İkinci Karataş	Turgut Reis	Turgut Reis
Üçüncü Karataş	Üçüncü Karataş	Kılınç Reis	Kılınç Reis
Salhane	Turgut Reis	Kemal Reis	Kemal Reis
Birinci Karantina	Kurtuluş	Mithat Paşa	Mithat Paşa

EK 1: 1937’de Mahalle İsimleri ve Son Halleri (devamı)

İkinci Karantina	Savaş	Murat Reis	Murat Reis
Köprü	Köprü	Çankaya	Çankaya
Göztepe	Göztepe	Göztepe	Göztepe
Reşadiye	Güzelyalı	Güzelyalı	Güzelyalı
Üçkuyular	Üçkuyular	Üçkuyular	Üçkuyular
Akdeniz	Akdeniz	Akdeniz	Akdeniz
İsmet Kaptan	-	İsmet Kaptan	İsmet Kaptan
Çayırlihahçe	-	Çayırlihahçe	Çayırlihahçe
Gündoğdu	-	Gündoğdu	Gündoğdu
Mesudiye	Mesudiye	Albayrak	Alsancak
Kuruçay	Kuruçay	Kuruçay	Kuruçay
Darağaç	-	Umur Bey	Umur Bey
Halkapınar	Halkapınar	Halkapınar	Halkapınar
Birinci Tepecik	Tepecik	Tepecik	Tepecik
İkinci Tepecik	Yeni Mahalle	Doğu	Güney
Oğuzlar	Oğuzlar	Oğuzlar	Oğuzlar
Çorakkapı	Çorakkapı	Çorakkapı	Çorakkapı
Faik Paşa	Faik Paşa	Faik Paşa	Faik Paşa
Pazaryeri	Pazaryeri	Pazaryeri	Pazaryeri
Ali Reis	Ali Reis	Ali Reis	Ali Reis
Tamaşalık	Gezimyeri	Tamaşalık	Tamaşalık
Mirali	Dr. Behçet Salih	Altıok	Mirali
Aptullah Efendi	Aptullah Efendi	Eti	Etiler
Aziziye	Barbaros	Kocakapı	Kocakapı
Ballıkuyu	Ballıkuyu	Ballıkuyu	Ballıkuyu
Selatin	Yenidirim	Türkoğlu	Kubilay
Eşref Paşa	Eşref Paşa	Eşref Paşa	Eşref Paşa
Mersinli	Mersinli	Mersinli	Mersinli
Bayraklı	Bayraklı	Bayraklı	Bayraklı
Turan	Turan	Turan	Turan
Soğukkuyu	Soğukkuyu	Soğukkuyu	Soğukkuyu
Bahariye	Bahariye	Bahar	Bahar
Donanmacı	Donanmacı	Donanmacı	Donanmacı
Alaybey	Alaybey	Altınyalı	Alaybey
Bostanlı	Bostanlı	Bostanlı	Bostanlı
Osmanzade	Aksoy	Aksoy	Aksoy
-	-	Yeşilyer	Yeşilyer

(Kaynak: **Belediye Umumi Meclis Zabıt Defteri**, 11.2.1937 tarihli toplantı tutanakları, ss. 104-107;

Serçe, **İzmir’de...**, ss. 289-291.)

**EK 2: 1931 Yılında Seyyar Olarak Mesleğini İcra Eden Esnaf ve Sanatkârların
Bir Günlük Yevmiyeleri**

	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Seyyar ebniye kalfaları	200	150	75
Seyyar marangoz	200	150	75
Seyyar duvarcı	200	150	75
Seyyar sıvacı	200	150	75
Seyyar camcı (sınıf yok)			100
Seyyar amele	75	50	40
Kundura imal eden kalfalar	100	75	50
Büyük müesseselerde daimi hamallar			100
Komikler			50
Terzi kalfaları			100
Sar mürettepler			100
Seyyar tacirler			150
Tuhafiye, bakkal, şişeci, manifaturacı tezgâhtarları			75
Dükkân çıraqları			25
Binek araba sürücüsü			75
Yük araba sürücüsü			50
Gazete satıcıları			25
Sahibi tarafından işletilen tenezzüh otomobilleri			200
Ecirle işletilen Tenezzüh otomobilleri			150
Ecirle işletilen kamyonlar			300
Sahibi tarafından işletilen kamyonlar			300
Sahibi tarafından işletilen binek arabaları			75
Sahibi tarafından işletilen tek yük arabaları			75
Sahibi tarafından işletilen çift yük arabaları			150
Ecirle işletilen binek arabaları			75
Ecirle işletilen tek yük arabaları			50
Otomobil şoförleri			100
Şoför yamakları			25
İmalathanelerde iş başı	300	300	300
Fennin de kayıkına vakıf ustalar			300
Dellallar			100
Seyyar demirci			100
Seyyar tesviyeci			100
Seyyar eskici			25
Fırınlarda pişirici			100
Fırınlarda hamurkâr			100
Fırınlarda yardımcı			50
Fırınlarda tezgâhtar			100
Adi hamallar			25
Lusturacı			25
Sergici			20

**EK 2: 1931 Yılında Seyyar Olarak Mesleğini İcra Eden Esnaf ve Sanatkârların
Bir Günlük Yevmiyeleri (devamı)**

Dansöz			100
Aktör			100
Aktris			100
Hanendeler			100
Çalgıcılar			100
Beyannameye tabi olmayan bar garsonları			100
Beyannameye tabi olmayan kahve garsonları			25
Gazino ve bar ser garsonlar			200
Kahvelerde büfeci ve ocakçı			100
El arabası ile satıcılar			50
Hayvanla satıcılar			50
Arkasında mal satanlar			25
Seyyar kömür satıcıları			100
Araba ile mal satanlar			50
Seisler			25
Muamele muakkibi			100
Ecirle işletilen çift yük arabaları			100

(Kaynak: Belediye Umumi Meclisi Zabıt Defteri 4.4.1931 tarihli toplantı tutanakları, s.s. 33-35.)

Yenişaf 74
N. 4828
Pazar
26
Teşrinievvel 1336

HER YERDE 5 KURUŞ

ANADOLU

Cumartesi'den başla hergün çıkar ayrı ayrı Tük. gazetesini

İlk içtima
Belediye meclisi'nin bu ilçe için...
yapılacak işleri teklif etti. Belediye meclisi...
işleri (Anadolı) ya teklif etti.

Zarar birbuçuk milyon lira tahmin ediliyor

Evelki gece başhyan ve dün şittetle devam eden yağmur büyük bir afat ve felâket oldu. Muhterem izmir'liler, hepimize geçmişolsun

Yağmur değil, büyük bir tufan

36 Saattenberi devam eden müthiş bir yağmur çok mühim tahribat yaptı..

Birçok ev ve mağazalara su doldu - Evler yıkıldı - Anka altında kalanlar olduğu tahmin ediliyor - Turan su bastı

Mülhakatta neler olduğu henüz meçhuldür

Havalar, üç dört günden beri sıcak gidiyordu. Adeta, yaz günlerini yaşıyorduk. Herkes...
— Bu sıcakların arkası yağmurdur.

Diyordu. Bunu söylemek için kakaşete kışın yoktu ve bu mevsimde sıcak giden havalar, yağmur takip eder. Perşembe günü hava biraz kararmış gibi olmuştur. Fakat biraz sonra bulutlar dağılmıştı.

Cuma günü de hava ılık. Öğleye doğru adeta yakıcı ve bunalıcı bir sıcak başladı. Artık yağmuru en ille kulağına olduğu anlaşıyordu.

Yağmur başladı:
Akşam oldu. İzmir seması yavaş yavaş kara bulutlarla örtüldü.

— Yağmur geliyor.
Saat 21 de... Yağmur hafif hafif yağıyor.

Ardan yarım saat geçirtti, ki, yağmur olanca şiddetle ve destiden boğuncasına yağmaya başladı. Cuma olmak minasebetle sinemalarda, garada burada bulunan halk, bir an evvel evlerine dönmeyi yoluna arayıyor. Tramvaylar lehelele dolu. Otomobil ve arabalar mütemadiyen insan taşıyor.

Yağmur şiddetlendi:
Yağmur, her an biraz daha artan bir şiddetle devam ediyor. Çok güçlülleri, şimşeklerle memleket ictimali bün-yasının sarılmakta devam edildiği muamele furka slateni-rinden hangikçe görüyorlar, didden meşak ediyor.

Bizim bildiğimiz Avrupa'da bir intihap neticelendi mi kaybeden ve kazanan fıkralar alelde bir muasebele kılal yapılar. Kazandılarla zaferlerini teklif ediyorlar, kaybettilerle bu-mun sebeplerini/arıyarak intihap çalıyor ve mağlûbiyetleri se-mimiyette kabul ediyorlar. Li-zumux ve evvel kaidiller için muvazir bir yağmura ile memle-kette intihap buhranını uzat-maktan başka bir şey ya-ranıyor.

Mümekeet ditiğe kara -

Her korkunç tarakaların ileniy-gidiyor.

Anusra etrafı yıldırımlar ditiği de anlaşıyor.

Saat 23 Yağmur biraz ho-sil gibi oldu. Çok yitil de biraz sildi. Artık, yağmuru hımsı sildi. Tansedildi. Fakat aradan beş on dakika geçir geçmez, kışın sildi. Tansedi-len yağmur, bu sefer eskisi-nen on mial fazla bir şiddet-le boğandı.

Hertaraf su:
Çok güçlüyü, şimşek çalıyor, yıldırımlar ditiyor. Sokaklarda kimseler yok. Biraz evel ara-sın görülen otomobil ve ara-balar da kayboldu. Sokaklar, caddeler su ile dolu. Çok-küçük çaylar akıyor. Her so-kakta bir dere manzarası.

Bu hal böylece sabaha ka-dar devam etti. Sabaha kadar uyumayanlar halinde çok çok-tu. Bunu kendimiz sehisimze kıyas ederek söylüyoruz.

Bu afattı:
Bu bir afattı, tufandı. Ge-ra-ceyin neler olduğı bilinemer-di. Sabah beklemek lâzımdı.

Sabah oldu:
Sabah oldu. yağmur hafif hafif devam ediyor. Sokaklar caddeler suyla dolu. Erken-den işlerine gitmek mecburi-yetinde olanlar yarıbollerine kadar soymak bata çıka me-lan içinde yürüyorlar...

man söyledik. Gene tekrar edi-yoruz: bu memleketle kurugü-rütü ve patridlara pabuç bira-kacak kimse yoktur.

Eğer intihabatta hile ve fa-sat yapıldığına kanaat iseler de-İlirleri ortaya koyarak kanunen gösterdiği yolda yürüme-kon kaidillerini mam eden yoktur.

Fakat eğer ditiği yoksa bu kuru yağmurlara almayı var-mak, vaziyeti sehisimze ka-bul etmek lâzımdır.

Makataz, bedefiz ve manas-ız yağmurlar, bir muhaflet fıkranın ağızda hile, çirkin oluştuktan başka bir şey ya-ranıyor.

Tramvay işletmiyor:
Tramvay işletmiyor. Ta ko-karyahdan hükümet kadar olan tramvay caddesi bir göl manzarasını arz ediyor. Tram-vay hattı molozlarla dolu. Bu vaziyet ditiğinde tramvayların işletmesine imkân yok.

İş başında:
Tanzimat amelisi erkenden faaliyete geçerek su ve bu-larlarla dolu olan sokak ve cad-deleri açmaya çalışıyorlar. Fa-ket çok geç. Göstepe elektir-rikli tramvay şifresi amelide tramvay hattı üzerinde kum ve taş yığınlarını temizlemek için mütemadiyen çalışıyor. Fa-ket bunda güç bir iş. Molozla-rın öyle biriz; saat içinde temizlenmesi kabül değıl.

Vapurlar dolu:
Tramvay beklenen mahalleri yüflerce insanla dolu. Herkes tramvay bekliyor ve birbirine soruyor.

Yahu tramvaylar işle-mi-yecek mi?
— Nasıl işler be bhrader. Şu hale bakasana... Bu gidişle, molozlar öğleye kadar temizle-mez.

Filhalikta da öyle... Anka-sın bütün gayretine rağmen, tramvay hattı üzerinde olan kum ve taş yığınlarını öğleye kadar temizlenmesi imkânı de-ğil bir yağmuru hımsa ge-dirdiği salırla molozların bir kaç saat içinde temizlemek kabül olablir mi?

4-5 lira verilir mi?
Otomobil ve arabalar da gütlikte iliyor. Fakat karkas Kokaryahdan ve ya Karant-a-nan lümler kadar dört baş-lı vurdıya otomobil ve ya arabaya binebilir mi?

Çaresiz, bütün halk vapura alını etti. Fakat kağıt va-pura binacaklar üç vapur işletiliyor. Bu üç vapur bin-i-rece halle nasıl alır?

Alır almaz herkes vapura hücum etti. Dokuz saatları ya-pın son vapur işi atılmay-cak kadar dolu idi. Her ta-

leden yüflerce halk biniyor, bir okadarı da yer bulamadığı için geri döndürüyorlar.

Vapur idaresi, ferhalde olarak dörtüncü bir sefer daha ilâve etmek mecburiyetinde kaldı. Bu vapura da yer bu-lamayacak çok çoktu...

Furtına
Öğleden sonraki yağmurla müthiş fırtınada okun, orta-lığı aldtı etmiştir.

Dünkü Yağmur:
Evelki geceki yağmur ile dün öğleden sonra biricimbire fırtına halinde başlayarak bi-ruha gece devam eden afat şeklindeki yağmur yürüden emmi zarar ve ziyan miktarı bir buçuk milyon lira reddesinde tahmin edilmekte-dir. Tüccarımız zarar fıkra-lıde olduğu gibi belediyenin zarar da pek büyüktür. Fala-ket emasında lüzumelen yar-dımı ifa için belediye zabıta memurlarından müfrikkeş indat kolları tertip edilmiş, polis kuv-vetleriyle birlikte yardım muh-taç olanların imdadına koyul-muştur.

Sabahleyin Göstepe'de köprü sevelik, Kokaryahda Hallağa bataklık, Karayatta tramvay caddesi, Hallağa çarşı, Ke-ten çarşı, Hıncı camii etre-rindeki bütün sokaklar, kulaç ağaç ve demir hatlar, Bakır bedestanı, Sipahi pazarı baştan başa su ile dolmuş, bilhasna Demir hanında su toana boyu yığılmış ve bu sokaklardaki bütün tıccarhanalara su dol-muştur.

Hallim ağa çarşısında Fedi Beyin Marifet matbaası ile, Hanım Ali Beyin Manisa bak-kahanesi, Nafe Cemal Beyin kuru yemlik tıccarhanesi, Ali Ulvi Beyin kuru yemlik tıccar-hanesi ve deposu, Adem Ma-rat Beyin bakış tıccarhanesi, Basovcu Davi Levi, Kurdo ofu-di ve Fahri Sabit Beyin kuru yemlik tıccarhanesi, bütün çarval ve lüzum depoları kılın-lan, Çakal ağa hanında da yurru su ile dolmuştur.

Demir hanında geçen su bak-sın bir facia olacaktı. Hanın-yata Konyalı bir şahıs su ba-şındaki sırada hanından dışarı çıkmak istemiş, fakat suyun hücumu karşısında şebeklen-mişti. Zevaili su kulan boğul-macaktı, fakat merdivene tu-tunmuş güç halle kurtulmuş-kurtarabilmişti.

Kuru yemlik ve baklıhanlar tıccarhanelerinde çoramlar fındık, fındık ve kuru fasulye sokaklara dökülmüş, suyar tana-hadan denize götürülmüştü.

Sular altında:
Kilitli Şakir Beyin baklıhanı, İsmak Karada, Ayvan, kılınan efendilerin çarval tıccarhaneleri, Muammer Latif Beyin de-mir tıccarhanesi ile bütün bu-roste tıccarhaneleri, Çilingir-ler çarşısı su altında kalmıştı.

Çarşısı çarşısında Sabancı Mehmet Sait ve perikileri, Gali-sade Sadık ve Hıncıfar, Ömer Adı, Akmut Rifat ve Ömer Latif, Fildizi caddesi Müncüleri, Garbizada Mehmet Ali, Anka-— Devran 2 inci mabfide —

izirar
Dünha şiddetli yağmur se-bebille mütevellitintihabatta mühim bir kumı etirdikten çıkıp matbaası gütümün-lerdi.

Bu sebeple gazetamız bu-gün dört sayfa olarak çıka-rarak mecburiyetinde kalmış. Muhterem kaidillerimiz, bu-zu birgün için emur gütüm-lerize ditiğe...

Resim 1: 26 Teşrinievvel 1936 Anadolu Gazetesi

Resim 2: Hizmet, 4 Eylül 1930

Resim 3: Anadolu, 4 Kanunsani 1931.

Resim 4: Anadolu, 5 Şubat 1931.

Reisicümhur Hz. M. Venizelos'u Kabul Buyurmuşlardır

Mülâkat İki Saat Sürmüştür.

İstanbul, 25 (A.A) — Sabak Yunan Başvekil M. Venizelos ve refikası Başvekilimiz İsmet Paşa Hazretlerinin hususi misafirleri olarak bugün saat 19 da Romanya vapurile şehrimize gelmişlerdir. M. Venizelos rıhtımında İsmet Paşa Hazretleriyle Tefik Rüştü Bey ve refikaları Hanımefendi, Riyaseticümhur kâatibi umumi Hükümet, Ser yaver Celâl, Vali ve Belediye reisi Muhiddin Beyler, Yunan sefiri ve General konsolosu, Boğazlar komisyonunda Fransız murahhası, Muhelil mübadele komisyonunda Yunan murahhası ve daha birçok zevat tarafından karşılanmışlardır.

İsmet Paşa Hazretleriyle M. Venizelos'un karşılaşmaları çok samimi olmuştur. Başvekil Paşa Hazretleri Vali ve Belediye reisi Muhiddin Beyi takdim etmiştir. Misafirler Perapalas oteline inmişler ve Paşa Hazretleri kendilerini otele kadar götürmüşlerdir.

Sabak Yunan Başvekil şehrimizde dört gün kadar kalacak ve hava müsait olduğu takdirde Yalova'ya gidecektir.

Başvekil Paşa Hazretleri misafirleri şerefine saat 9 da bir akşam ziyafeti vermiştir. Hükümet ricamızla diğer yüksek

Anadolu Ajansına şu beyanatta bulunmuşlardır:

— Bundan üç sene evvel Türk - Yunan dostluğu kurul-

Başvekilimiz İsmet Paşa Hazretlerinin geçen sene Atina'yı ziyaretinde M. Venizelos'la bir arada ahsan bir resimleri

zevatin davetli olduğu bu ziyafet çok samimi olmuştur.

M. Venizelos'un Beyanatu.

İstanbul, 25 (A.A) — Eski Yunan Başvekil M. Venizelos

dugu vakit heriki taraftan bu dostluğun esaslarının sağlanılgından şüphe eder çok kimseler vardı. Onu zaman inzale etmiştir. Türk - Yunan dostluğu yalnız heriki memleketin bütün siyaset adamlarının idrakine değil, fakat aynı zamanda heriki memleketin de şuuruna istinat etmektedir. İşte bu daha mühimdir. Henüz birkaç gün vardır ki, Yunan Başvekil M. Venizelos ile Ankara'da yeni bir dostluk mısakı imzalanmıştır. Bu mısak ile beklenildiği gibi ilk dostluk muahedesi genişletilmiştir. Esasen bu dostluğun kendisinden haklı olarak beklenebilecek bütün semereleri vermiş olduğu sanedilmemelidir. Bu semerelerin ileride güden güne daha mebzûl olacağına muhtmain bulunmaliyiz. Heriki devlet aralarındaki dostluk ve

— Sonu 2 inci Sahifede —

Kemalpaşa Bağları Bakılmazsa Harap Olacak..

Ziraat Bankası ve Kredi Kooperatifi Elbirliği İle Bu Hususta Acil Tedbirler Almalıdırlar

Kemalpaşa, (Husuf) — Evvelki gün Kemalpaşa şirai kredi kooperatifi fevkalâde içtima davet edilmişti. İçtima saat dokuzda yapılacaktı. Fakat nisaznamede tasrih edilen ekseriyat olmadığı için toplantı

Kooperatif, esasen Ziraat bankasına borçlanmış ve oradan aldığı parayı ortaklarına

Resim 5: Anadolu, 27 Eylül 1933.

Yeni Asır

ZENITH RADYO KORPORASYON

Umumî Acentası: **Omnium Fono** Saman Iskelesi Mimar Kemalettin Caddesi

ZENITH
AUTOMATIC
RADIO

Muazzam Kudrette Amerikan Süper Eterodin Radyoları
5 ilâ 12 Lambalı, Rekabet Kabul Etmez Fiatlerle Satılmaktadır
En Mükemmel 1933 Şubat Modeli
Çifte veya Sade Oparlörile
Pick-UP Pirizile
Yapılış Kusurlarından âri Olarak Garanti Edilmek
Suretile Satılmaktadır

Bir Ay Müddetle ZENITH Radyosu Alacak Müsteriler Bir Sene İçinde
Radyolarını Hiç Bir Fark Ödemeksizin Değiştirmek Salâhiyetinden
İstifade Edeceklerdir
Ve Bu Suretle Evlerinde Daima En Son Model Radyo
Cihazlarını Bulundurabileceklerdir

Yeni Zenith Lamba-
lağı Parazit Şikâyetleri
Ortadan Kaldırılmıştır.
Yine Aynı lambalar Saye-
sinde İstasyonlar Arasında
Karışıklık, Fading Kal-
mamıştır.

Temiz Ve Ku-
sursuz Bir Ses
Mutlak Bir
Ahenk

Hepiniz Bir Zenith Radyosu Satın Alınız
Diğer Bütün Markalardan Mükemmel Olduğunu Temin Ederiz.
Aksini İddia Edebilecek Herhangi Bir Markaya Meydan Okuyoruz

Elektrodinamik Oparlörile Birlikte
7 Lambalık Cihazları
İnanılmaz
Bir
Fiat Olan **195** Türk
Lirasına
Satılıyor

OMNIUM FONO

Saman Iskelesi
Mimar Kema-
lettin Caddesi

RCA Radiotrons

Resim 6: Yeni Asır, 5 Nisan 1933.

Resim 7: Yeni Asır, 30 Temmuz 1933.

Sahife 12 Yeni Asır 20 Mayıs 1935

Nihayet! Bu sene siz de bir Frigidaire alabileceksiniz

FRIGIDAIRE. Soğuk hava dolabını bir lüks eşya zannetmek hatadır. İlk taksit olarak yalnız 10 LİRA vererek alacağınız hakiki bir FRIGIDAIRE evinize neşe ve sıhhat getirecektir.

FRIGIDAIRE, 40 muntlak aletade bir elektrik ampulü kadar ucuzdan sarfedir. Bundan dolayı, masrafı faydan ile mukayese edilmeyecek kadar ehemmiyet sizdir.

FRIGIDAIRE alırken markasına dikkat ediniz. Her hangi bir soğuk hava dolabı "FRIGIDAIRE," değildir

Dünyada 4,000,000 FRIGIDAIRE kullanılmaktadır. FRIGIDAIRE'in kıymetini ifade etmek için bundan daha canlı bir misal bulunabilir mi?

BOURLA Biraderler ve Şsi. İZMİR Gazi Bulvarı Kardıçalı Hüseyinbey Han 2-4

Resim 8: Yeni Asır, 20 Mayıs 1935.

Partners

Rahat yemek pişirmek

Bu Ocakla Kabildir

İZMİR HAVA GAZI ŞİRKETİ
Birincikordon 138

Resim 9: Anadolu, 13 Mart 1931.

Resim 10: Yeni Asır, 15 Teşrinevvel 1934.

Resim 11: Anadolu, 28 Eylül 1934.

Uzun etek modası

Bu yeni uzun etek, modası cereyanı, pek fazla kısalan, daralan eteklerin aksülâmelidir. Fakat acaba ömrü vefa edecek mi ?

Kaşıllara çok yapışık ve alt tarafları bez dolan ile genişleyen parlak satenden bir rop. Ermin-den mamul küçük bir kap buna fevkalâde yaraşmaktadır. Adı sokak için zarif iki rop.

Şekli itibarile çok basit, fakat çok güzel dikilmiş beyaz dantelden bir rop. Omuzlar üzerine alınan ekleme bir kap bu ropu kelayca bir kuyafet elbisesi veya bala esvabı sukline sokabilir.

Sarı ve pembe lüneli nefis bir elbise ... Elbisenin uzunluğu sıvri uçlu parşalardan vücuda getirilmiştir. Kısmen jop haline getirilen küçük manto (vizon) la işlemelidir. Gerek sadeliği ve gerek fevkalâde gösterişliliği itibarile bundan daha güzel bir örnek çok buluruz.

Kıyafet modasından sonra bu sene uzun kıyafetler başlıktır. Aynı zamanda zarif pelerinler ve atkılar meydana çıktı.

Bu yeni moda cereyanı, pek fazla kısalan, daralan eteklerin bir aksülâmelidir. Mâlum ki kısa etek modasının ömrü on seneden fazla sürdü. Aynı zamanda dünya muhafazakârlarının müthiş taarruzuna uğrayan kısa eteklerin dükkanlarından yukarıya çıkmasına hiçbir kuvvet mani olamadı.

— Acaba kısa eteklerin bu kudreti, bu cazibesi ve füsunu nedir?

Bu hakiki suale cevap verirken kısa eteklerin iki tarafı bir rafta manzarı aldığını söyleyerek bilhassa eteklerin üzerinde yapılmış çizim tesirini bir rol oynadığını ve kısa etek sayesinde kadın hacaklarını meydana çıkması gibi müthiş ve cazip bir neticeyi kuvvetli bir kanıt olduğunu iddia edebiliriz. Bu itibarla geçen senedenberi devam eden kıyafet modası ve bu sene meydana çıkan uzun eteklerin ömrü hususunda pek de nikbin değiliz.

Son modadan fazla kumaş, fazla garnitür ve daha itina ile dikilmiş ve malcas melekemesine ihtiyacı göstermesi itibarile de daha masraflı olduğu muhakkaktır. Binasıaleyh maddi tesirlerle de uzun etek modası için çok kısa bir ömür görüyoruz.

Melâhûz kıyafetlerin bu

Resim 13: Anadolu, 6 Ağustos 1938.

Resim 14: Anadolu, 17 Teşrinievvel 1936.

Resim 15: Anadolu, 29 Birinciteşrin 1938.

Resim 16: Yeni Asır, 9 Eylül 1933

Resim 17: Yeni Asır, 6 Mayıs 1934

Resim 18: Yeni Asır, 25 Ağustos 1938

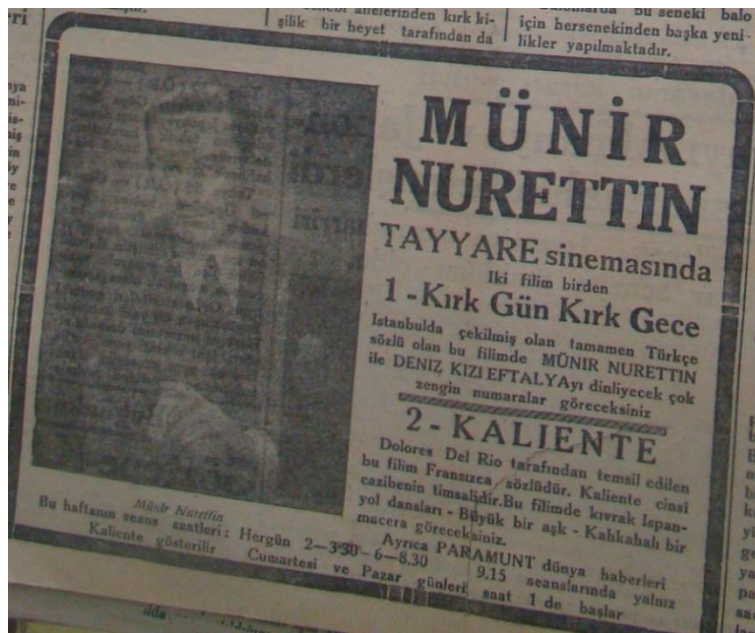

Resim: 19: Anadolu, 25 Temmuz 1937. Resim 20: Anadolu, 12 Birinciteşrin 1932

Resim 21: Anadolu, 23 Teşrinisani 1932

Resim 22: Yeni Asır, 31 Kanunsani 1937.

İlk kadın polisi- miz beraet etti

Anna isiminde bir terziden rüvyet aldığı zaunıyla iki sene evvel tahtı muhakemeye alman ve ipten çıkarılan emniyet müdürlüğü ecanib kalemi memurlarından bayan Futuhatin o zamandanberi devam eden muhakemesi sonunda suç sabit olmadıgından beraetine karar verilmiş ve karar da kat'iyet ictisap etmiştir. Bayan Futuhat, muhatine kendisini sevdirmiş çalışkan bir memur ve ilk kadın polistir. Tekrar varilemine dönerceğini memnuniyetle haber aldık.

Resim 23: Yeni Asır, 15 İlkteşrin 1937.

ÖZGEÇMİŞ

Uyruk : T.C.
Doğum yeri ve tarihi : MALATYA/MERKEZ 25/11/1977

EĞİTİM

Lisans : Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (2000)
Y. Lisans : Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı
Tez Adı : Aydın Tarihinde Kadın (1923-1996) (2007)
Tez Danışmanı : Prof.Dr. Serap YILMAZ

GÖREV

Adnan Menderes Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü'nde
Okutman

A. Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

GENÇ ACAR Derya (2005). “Makbule Atadan’ının Atatürk’e İlişkin Anlattıkları Üzerine Bir Basın Taraması”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 21(63), 293-328. (Yayın No:28256)
GENÇ ACAR DERYA (2006). “Mareşal Fevzi Çakmak’ın Milli Mücadele, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk’e İlişkin Konuşma, Demeç ve Söyleşileri Üzerine Bir Basın Taraması”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 22(64-65-66), 1091-1113. (Yayın No: 2825645)

B. Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitaplarında Basılan Bildiriler

GENÇ ACAR Derya (2009). “ İstanbul ve Atatürk”. 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 1, 527-534. (Sözlü Bildiri)(Yayın No:2825660
GENÇ ACAR Derya (2007). Atatürk Dönemi Türkiye’de Kadın Hakları ve Yerel Bir Uygulama: Aydın İli Örneği. 6. Uluslararası Atatürk Kongresi, 2, 2617-2637. (Sözlü Bildiri) (Yayın No:2825658)
GENÇ ACAR DERYA (2017). “Türk Sinemasında Nüfus Mübadelesi: Beyaz Perdeye Yansıyanlar”, Uluslararası Mübadele Sempozyumu Tekirdağ, 30 Ocak-1 Şubat 2017.

D. Ulusal Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler :

GENÇ ACAR Derya (2009). “Cumhuriyet Dönemi Ankara’sında İlk Balolar”,
Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları (Kontrol
No:2825652)

GENÇ ACAR DERYA (2017). “Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin Açılışından
Misak-I Milli’nin İlanına Siyasal Ortamın Koşulları”, Yeni Türkiye Stratejik
Araştırma Merkezi ‘Misak-ı Milli’ Özel Sayısı, Sayı: 93, Ocak-Şubat 2017.

